

5

ULUSLARARASI
TÜRKİYE TÜRKÇESİ
AĞIZ ARAŞTIRMALARI
ÇALIŞTAYI BİLDİRİLERİ

7-8 Kasım 2019

V. ULUSLARARASI
TÜRKİYE TÜRKÇESİ
AĞIZ ARAŞTIRMALARI
ÇALIŞTAYI BİLDİRİLERİ

Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı (V: Adana: 2019)

V. Uluslararası Türk Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı
Bildirileri: 7-8 Kasım 2019 .--Ankara: Türk Dil Kurumu, 2021.

768 s.: tbl, şkl., hrt.; 24 cm.— (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 1383)

ISBN 978-975-17-4791-4

1. Toplantılar, Ağız Araştırmaları—Türkiye Türkçesi 2. Türk Dili,
Ağız Araştırmaları--Toplantılar

410.6

Türk Dil Kurumu Yayınları

V. ULUSLARARASI
TÜRKİYE TÜRKÇESİ
AĞIZ ARAŞTIRMALARI
ÇALIŞTAYI BİLDİRİLERİ

7-8 Kasım 2019

ADANA

Ankara, 2021

Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları: 1383

V. ULUSLARARASI TÜRKİYE TÜRKÇESİ
AĞIZ ARAŞTIRMALARI ÇALIŞTAYI BİLDİRİLERİ
7-8 Kasım 2019

*

Metin denetimi:
TDK - Uzman Âdem TERZİ

*

Sayfa ve kapak tasarımı:
TDK - Fayik YANGIR

*

Baskı:
Birinci baskı: Ankara, 2021 Mart
ISBN: 978-975-17-4791-4

*

Dağıtım:
Türk Dil Kurumu
Atatürk Bulvarı No: 217
06680 Kavaklıdere / ANKARA
Telefon: +90 (312) 457 52 00
Belgegeçer: +90 (312) 468 07 83
Genel ağ: <http://tdk.gov.tr>

*

©5846 sayılı Yasa'ya göre
eserin bütün yayın, çeviri ve alıntı hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.

İçindekiler

SUNUŞ • 13

AÇIŞ KONUŞMALARI • 14

Prof. Dr. Faruk YILDIRIM

Prof. Dr. Leylâ KARAHAN

Prof. Dr. Feyzi ERSOY

Prof. Dr. Mustafa KİBAR

PANEL • 18

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ

Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR

Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

BİLDİRİLER • 29

Derleme Sözlüğü’ne Göre Adana İli Ağzındaki Bitki Adlarının Diğer Ağız Bölgeleriyle İlişkisi ve Kavram Alanları • 29

Ayşehan Deniz ABİK - Bilal Erdem DAĞISTANLIOĞLU - Nevin MAZMAN

Türkiye’de Karaçay-Malkar Türkçesi Dil Etkilenimi • 51

Ali AKAR - Ayşe GÜNAY

Ulupamir Kırgızcasında Türkiye Türkçesi Söz Varlığı • 71

Cüneyt AKIN

Doğu Anadolu Bölgesi Ağızları ve Azerbaycan Türkçesi Ağızlarında Altsıralama Yapılarının Alansal Yayılımı Üzerine Kullanım Tabanlı Dil Bilimsel Bir Değerlendirme • 77

Mehmet AKKUŞ

Elazığ İli Kovancılar Göçmen Ağzının Şekil Bilgisi Bakımından Yerleşmesi • 101
Ercan ALKAYA - Murat DOĞAN •

Türkçe ile Zazaca Arasındaki İlişkiler Bağlamında
Diyarbakır/Çermik Örneği • 129

Serdar ALTUNTAŞ

Nahçıvan (Azerbaycan) ve Kars (Türkiye) Ağızlarındaki Hayvancılıkla İlgili
Söz Varlığının Karşılaştırmalı Tahlili Üzerine Bir İnceleme • 139

Ebülfez AMANOĞLU GULİYEV

Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmalarında Suriye Türkmen Türkçesi Ağızlarının
Yeri ve Önemi • 153

Hülya ARSLAN EROL •

Ağız İlişkileri ve Etkileşimleri Bakımından Antalya/Kumluca Türkmen
Toplulukları • 163

Emine ATMACA - Özlem GÜZEL

Lübnan Türk Ağızları Söz Varlığı ile Türkiye Türkçesi Ağızları Arasındaki
Ortaklıklar ve Katkıları • 185

Özgür Kasım AYDEMİR

Ceyhan Nogay Türkleri Ağzı ve Özellikleri • 193

Serpil AYDUTTU ÇEVİK

Yalova İli Yerli Ağzı ile Kütahya ve Aydın İli Ağızlarının İlişkileri • 203

Anıl ÇELİK

İzmir'in Ödemiş İlçesindeki Kosova Göçmenlerinin Ağzı Üzerine • 221

Aylin ÇAKIR

Karapınar Yerli ve Türkmen Ağızlarının Karşılaştırılması • 235

Kazım ÇIRACI

Kars İli Ağızları Bağlamında Karacaören Köyünde Yaşayan Estonlar ve Genel
Ağız Özellikleri • 249

Muhammed ÇİTGEZ

Erzurum, Kars, Ardahan ve Artvin Ağızlarında “Akrabalık” Kavram Alanına
Giren Adlar • 257

Melek ÇUBUKCU

Eskişehir İli Yerli Ağızlarının Balkan Muhacir Ağızları Üzerindeki Ses Bilgisel ve Biçim Bilgisel Etkileri • 281

Erdoğan BOZ - Songül İLBAŞ

Göçmen ve Yörük Ağızlarının Ölçünlü Dile Yaklaşma Eğilimleri Üzerine İstatistikî Bir Deneme • 295

Talat DİNAR

Balkan Muhacir Ağızlarının Eskişehir İli Manav Ağızlarına Etkileri • 307

Fatih DOĞRU - Ferdi BOZKURT

Rumeli ve Kıbrıs Ağızlarında Küçültme Biçimleri Örnekleminde Bir Dil Teması Türü Olarak Sıklık Kopyalaması • 323

Oğuzhan DURMUŞ • 323

Tokat Erbaa Göçmen Türk Ağızları ve Yerli Ağızla İlişkileri • 335

Kürşat EFE

Sivas Ağızlarının Diğer Anadolu Ağızlarıyla ve Yazı Dili Olan Türk Lehçeleriyle Fonetik ve Morfolojik Benzerlikleri • 349

Emin EMİNOĞLU

Bartın Ağızlarında Altsesbirimlerin Alt Ağız Bölgelerindeki Görünümleri • 363

Gönül ERDEM NAS

Karaçay Türkçesine Türkiye Türkçesi Etkisi (Eskişehir ve Çevresi) • 373

Dilek ERENOĞLU ATAİZİ

Yerli Ağızlar Arasındaki İlişki Mardin Örneği • 383

Hadra Kübra ERKINAY TAMTAMIŞ

Ağız İlişkileri Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım • 409

Serpil ERSÖZ

Bulgaristan Sahası Burgaz İli Türk Ağızlarının Rumeli Ağızları Arasındaki Yeri • 417

Nurcihan GÜNEŞ

Makedonya ve Kosova Türk Ağızlarına Dil Teması Yoluyla Geçen Kopyalama Örnekleri • 443

Ahmet GÜŞEN

Türkçedeki O'lu Dudak Uyumunun Prizren Ağzındaki Görünümü • 475

Ayla HAFIZ KÜÇÜKUSTA

Karadağ Topraklarında Türkçe ve Karadağlıca Ağızlarının Etkileşimi • 483
Alpay İĞCİ

Manisa Yerli ve Göçmen Ağzında Soru Ekinin Yeri • 535
Ayşe İLKER • 535

Toplum Dil Bilimi Bağlamında Sözcüksel Değişimler: Eskişehir İli Yerli ve Göçmen Ağızları Örneği • 547
Duygu KAMACI GENCER - Göksel SERT

Dil Bilimsel Temaslar Açısından Siirt ve Siirt Merkez Ağzında Türkçenin Katmanlaşması • 571
Mehmet Vefa NALBANT

Hatay Ovakent Özbek Göçmenlerinde Kod Değişimi ve Dil Karışması • 585
Jale ÖZTÜRK •

Irak Türkmen Ağızları ile Türkiye Türkçesindeki Yalancı Eş Değerler ve Bunların Ortaya Çıkmasında Arkaik Anlamların Rolü Üzerine • 599
Önder SAATÇİ

ABD’de Yaşayan Ahıska Türklerinin Ağız • 635
Erol SAKALLI • 635

Balkan Göçlerinin İslâhiye Yerli Ağzına Etkisi (Kırıkçalı Köyü Örneği) • 643
Emine SOYYİĞİT

Fethinden İtibaren İstanbul’un Türk Nüfusu ve İstanbul Ağzının Oluşumu Üzerine • 657
Hatice ŞAHİN

İzmir’in Menemen İlçesinde Konuşulan Yerli ve Göçmen Ağızları Üzerine • 667
Adiye ŞİMŞEK

Ahıska Ağzına Yerli Ağızların Etkileri (Denizli-Honaz Örneği) • 677
Turgut TOK

Yörük ve Göçmen Ağızları Etkileşimi Bağlamında Ceyhan Ağzında “-AyIn” Biçim Birimi • 687
Yeter TORUN ÖĞRETMEN

Adıyaman Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Ekleri ve Etnik Köken İlişkisi • 701

Mehmet YEŞİLKAYA

Ağızlar Arası Etkileşim ve Dil İlişkileri Bağlamında Suriye ve Lübnan Türkmen Ağızları Üzerine Notlar • 713

Faruk YILDIRIM

Türkiye Türkçesi Doğu Karadeniz Ağızlarında Ön Seste /f/ ~ /p/ Nöbetleşmesi Yabancı Bir Dilin Etkisi Olabilir mi? • 731

Hüseyin YILDIZ

Çukurova’da Bir Göçmen Ağzı: Giritçe veya Giritlice • 751

Muna YÜCEOL ÖZEZEN

ÇALIŞTAY ONURSAL BAŞKANLARI

Prof. Dr. Mustafa KİBAR *Çukurova Üniversitesi Rektörü*

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN *Türk Dil Kurumu Başkanı*

DÜZENLEME KURULU BAŞKANLARI

Prof. Dr. Leylâ KARAHAN *TDK Ağız Araştırmaları Bilim ve Uygulama Kolu Başkanı*

Prof. Dr. Faruk YILDIRIM *ÇÜ Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü*

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Şeref ERDOĞAN *Çukurova Üniversitesi Rektör Yrd.*

Prof. Dr. Feyzi ERSOY *Türk Dil Kurumu Başkan Yrd.*

Prof. Dr. Ayşe İLKER *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğr. Üyesi*

Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN *Çukurova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğr. Üyesi*

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN *Trakya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğr. Üyesi*

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN *Bursa Uludağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğr. Üyesi*

Prof. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğr. Üyesi*

Doç. Dr. Özgür AY *Uşak Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğr. Üyesi*

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Prof. Dr. Ali AKAR

Prof. Dr. A. Deniz ABİK

Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN

Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Prof. Dr. Ergin JABLE

Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL

Prof. Dr. Jale ÖZTÜRK

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

Prof. Dr. Mehmet ÖZMEN
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH
Prof. Dr. Nazım İBRAHİM
Prof. Dr. Necati DEMİR
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN
Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Prof. Dr. Oktay AHMED
Prof. Dr. Suzan CANHASI
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY
Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU
Doç. Dr. Özgür AY
Doç. Dr. Qaliba HACIYEVA

ÇALIŞTAY SEKRETERLİĞİ

Dr. Öğr. Üyesi B. Erdem DAĞISTANLIOĞLU
Arş. Gör. Esin AL
Uzm. Abdullah DURKUN
Uzm. Burcu ŞEN

SUNUŞ

Bu kitap, 7-8 Kasım 2019 tarihinde Türk Dil Kurumu ve Çukurova Üniversitesi'nin iş birliği ile Adana'da düzenlenen V. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda sunulan bildirilerden oluşmaktadır.

Başlangıçta genel konulu sempozyumlarda gündeme gelen Türkiye Türkçesi ağız araştırmaları, ilk defa 9 Mayıs 1997 yılında Türk Dil Kurumu tarafından Kurumun toplantı salonunda düzenlenen ve sadece ağız araştırmaları konulu bildirilerin sunulduğu Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni'nde ele alındı. 9 bildirinin sunulduğu bu toplantıda ağız araştırmalarının genel konuları tartışmaya açıldı. Hem sunulan bildirilerin hem de yapılan tartışmaların metinleri 1999 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlandı. Bu toplantıdan bir yıl sonra 12-13 Ekim 1998'de Boğaziçi Üniversitesi tarafından üç oturumluk küçük bir Türkçenin Ağızları Çalıştayı yapıldı ve sunulan, tartışılan bildiriler daha sonra aynı Üniversite tarafından yayımlandı. Türk Dil Kurumunun 25-30 Mart 2008 tarihinde Şanlıurfa'da düzenlediği Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nın bildirileri de kitap hâline getirildi. Bundan sonra Kars, Sakarya ve Edirne'de yapılan ağız çalıştayları bildirileri ne yazık ki yayımlanamadı. Hatta 2011 yılından bugüne kadar başka çalıştay da yapılamadı.

Bu kitapta, sekiz yıl aradan sonra gerçekleştirilen V. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda sunulmuş “Yerli ve Göçmen Ağızları Arası İlişkiler” temalı 47 bildiri metni yer almaktadır. Bildirilerin hepsi toplantıda sunulularak tartışılmıştır. Çalıştay'ın ana teması, araştırmacılar tarafından Türkiye Türkçesi sınırları ötesine, Balkanlar'a, Azerbaycan, Suriye, Irak, Lübnan ve Kafkaslar'a uzanan geniş bir coğrafya esasında ve kopyalama, etkilenme düzeyi, karışım, benzerlikler, yerleşme, oluşum, kod değişimi, katmanlaşma vb. kavramlar çerçevesinde ele alınmıştır.

Kitaptaki bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerden yazarları sorumludur. Kullanılan terimlerdeki bazı farklılıklar, yazarların tercihi olarak kabul edilmiş ve değiştirilmemiştir.

Kitabın, Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarına önemli bir katkı sağlayacağı şüphesizdir.

Prof. Dr. Leylâ KARAHA

Türk Dil Kurumu

Ağız Araştırmaları Bilim ve Uygulama Kolu Başkanı

AÇIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Faruk YILDIRIM*

Sayın Rektör'üm, Türk Dil Kurumunun Sayın Başkan Vekili, sayın hocalarım, değerli katılımcılar, sevgili öğrenciler... Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'na hepiniz hoş geldiniz. Sözlerime başlarken hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Uzun konuşmayacağım. Yalnızca, Türkçenin iki önemli ağız araştırmacısını anacağım: İlk 11. yüzyılda yaşamış olan Türkçenin ilk ağız araştırmacısı *Divânü Lûgati't-Türk*'ün yazarı Kâşgarlı Mahmud. İkincisi 17. yüzyılda yaşayan; *Seyahatname*'sinde Bolu, Gördes, Maraş, Bitlis, Diyarbakır ağızlarından, Azerbaycan, Tatar ve Nogay Türkçelerinden, Avrupa, Asya ve Afrika dillerinden örnekler sunan Evliya Çelebi. Onların aziz ruhlarına saygılarımı sunuyorum.

Bugün burada beşincisini yaptığımız Uluslararası Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nın ilk dördünü uzun yıllar önce yaptık. En son 2011'de Edirne'de düzenlenmişti. Uzunca bir ara oldu. Bu uzun aradan sonra, çalıştaylar dizisinin yeniden başlamış olmasını, burada yaptığımız toplantının, yeni dizinin ilk toplantısı olmasını ümit ediyorum.

Bugün burada Türkiye Türkolojisinin efsane isimleri var: Hamza Zülfi-kar, Efrasiyap Gemalmaz, Tuncer Gülensoy, Ahmet Bican Ercilasun, Osman Fikri Sertkaya burada. Öğrencilerimiz açısından, genç arkadaşlarımız açısından bunun bir şans olduğunu düşünüyorum.

Bu toplantının başarılı geçmesini ve Türklük bilimine büyük katkılar sunmasını umuyorum ve hepinizi tekrar saygıyla, sevgiyle selamlıyorum.

Prof. Dr. Leylâ KARAHAN**

Sayın Rektör, Sayın Türk Dil Kurumu Başkan Vekili, sevgili hocalarım, meslektaşlarım ve sevgili öğrenciler... Hepinizi saygı ile selamlıyorum. Çalıştaya hoş geldiniz. Yeniden bir araya gelmenin mutluluğunu yaşıyorum. Yeniden bir araya gelmek dedim... Bu konuyu Faruk Yıldırım Hoca'mız biraz açtı. Arka arkaya dört çalıştay yapıldı ama daha sonra çeşitli sebeplerle bu çalıştaylara uzun bir ara verildi, 7-8 yıllık bir ara. Nihayet beşincisini yapma imkânına kavuştuk. İnşallah bundan sonra da bu çalıştaylar düzenli olarak devam eder.

Bu çalıştayda tek salonda 9 oturum olacak, 47 bildiri sunulacak. Böylece sizler bütün bildirileri dinleyebilecek ve bunlara katkıda bulunabileceksiniz. Şimdiye kadar yapılan çalıştaylarda konu sınırlandırılması yapılmamıştı.

Sadece Sakarya’da yapılan çalıştayda konumuz “Ağız Atlası”ydı. Ağız atlası konusu yanında başka bildiler de sunuldu. Bu toplantıyı da tematik yapmayı düşündük. Çünkü belirli temalar çerçevesinde yapılan bilimsel toplantılar, bir sorunun derinlemesine ele alınarak tartışılmasında daha etkili oluyordu. Bu düşünceyle toplantının bir tema etrafında yapılmasına karar verdik ve temayı “Yerli ve Göçmen Ağızları Arası İlişkiler” olarak belirledik. Gönderilen 100’den fazla bildiri özeti içinde konuyla doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan 47 bildiriye programa aldık. Tabii Türkiye Türkçesi ağızları hepinizin bildiği gibi Türkiye coğrafyasıyla sınırlı değil. Türkiye Türkçesi ağızlarının sınır ötesindeki uzantıları da bizi ilgilendiriyor. Bu sebeple Balkanlar, Kıbrıs, Irak ve Suriye’de konuşulan ağızlarla ilgili çalışmaları da bu toplantı içinde değerlendirdik. Programa alamadıklarımız içinde ağız araştırmaları alanına katkı sağlayacağını düşündüğümüz değerli bildiriler de vardı ancak bildiri seçiminde belirlenen tema ve coğrafya dışına çıkmadık. Bunları gelecekte belirli aralıklarla yapmayı düşündüğümüz diğer başka çalıştaylarda değerlendirebileceğiz. Toplantıda sunulacak bildiriler, yerli ve göçmen ağızları arasındaki ilişkiyi, etkileşimi konu almakta. Çeşitli zamanlarda Türkiye’ye yerleşmiş bulunan Kırgız, Nogay, Girit, Özbek, Karaçay-Malkar ve Balkan göçmenleri, yerli ağızlardan nasıl ve ne ölçüde etkilendi, tersine bir etkileşim görüldü mü, farklı etnik kökenlerin yerli ağızlar üzerindeki etkileri nelerdir, Balkan Türk ağızlarının birbirleriyle ve başka dillerle olan ilişkilerindeki görünüm nasıldır, gibi soruların cevaplarını bu toplantıda sunulacak bildirilerde tartışacağız. Önceki çalıştaylarda da bazı karşılaştırmalı bildiriler sunuluyordu ama karşılaştırmalar daha çok Azerbaycan Türkçesiyle Doğu Anadolu ağızları arasında yapılıyordu. Şimdi biraz daha farklı bölgelere temas edeceğiz bu çalıştayda. Çalıştayımız açılış oturumuyla başlayacak. Türk diline büyük hizmetleri bulunan, ağız araştırmalarına da çok katkıları olan Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Prof. Dr. Hamza Zulfikar ve Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya’yı biraz sonraki açılış oturumunda dinleyeceğiz, onların tecrübelerinden yararlanacağız. Bunun için ben kendilerine toplantıya katıldıkları, davetimizi geri çevirmedikleri için teşekkür ediyorum.

Yoğun bir programımız var. Toplantı düzenini aksatmamak, bütün bildirileri dinleyebilmek için bu toplantıda konuşmacılara verilen 15 dakikalık süreyi aşmamamız gerekiyor. Oturum başkanlarının bu konuda hassas davranacaklarından eminiz. Bu çalıştay, iki kurumun, Çukurova Üniversitesiyle Türk Dil Kurumunun iş birliğiyle hazırlandı. Bu sebeple Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Gürer Gülsevin’e ve Çukurova Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Mustafa Kibar’a, Düzenleme Kurulu Eş Başkanı Prof. Dr. Faruk Yıldırım’a ve bu toplantıda emeği geçen bütün arkadaşlara teşekkür ediyorum. Bu çalıştayın

ağız araştırmalarına bir canlılık getireceğini ve buradan yeni bilgilerle, yeni soru ve sorunlarla ayrılacağınızı ümit ediyorum. Hepinize saygılar sunarım.

Prof. Dr. Feyzi ERSOY***

Sayın Rektör'üm, değerli başkanlarım, kıymetli hocalarım, sevgili öğrenciler... Ben de hepinizi saygı ile selamlıyorum. Adana'da böyle nezih bir ortamda bulunmaktan duyduğum mutluluğu da ifade etmek istiyorum. Hocalarımdan benden önce belirttiği gibi ağız çalıştaylarımızın beşincisini yapıyoruz. 2008'de Urfa'da başlayan bu macera, Kars'ta, Sakarya'da, Edirne'de devam etti. Dokuz yıllık bir aradan sonra şimdi beşincisini yapıyoruz. İnşallah bunların devamı da bundan sonra gelecektir. Bu ağız çalıştaylarından Urfa'da yapılanının bildiri kitabı Türk Dil Kurumu tarafından yayımlandı. Diğer bildiriler de ve burada bugün ve yarın sunulacak bildiriler de inşallah kitap hâline gelecektir ve buraya katılamayan, dinleyemeyenler de bildirileri okuma fırsatını bulacaklardır.

Uzun bir aradan sonra Türk Dil Kurumunda bilim ve uygulama kolları yeniden oluşturuldu. Ağız Araştırmaları Bilim ve Uygulama Kolu da bu kollarlardan biri. Leylâ Karahan hocamın başkanlığında faaliyetlerini yürütmeye başladılar. Bu çalıştay da bu kolun yaptığı ilk faaliyetlerden biri. Bundan sonrası da gelecek. Ağız Atlası Projesi var, yıllardır yapılması düşünülen. Birtakım sebeplerle, en önemlisi bütçe sebebiyle önümüzdeki yıla kalmış durumda. Biz bu dönemde bunun da bu kola, Kurumumuza ve hepimize kısmet olmasını temenni ediyoruz. İnşallah kısa zamanda gerçekleşir. Ağızlar tabii Türkolojinin önemli kollarından ve problemleri birtakım meselelerin aydınlatılmasında sıklıkla başvurulmuş alanlarından biri. Leylâ Karahan hocam bir yazısında Anadolu'yu küçük Türkistan'a benzetmişti. Bugün burada yerli ve göçmen ağızları arasında konuşmalar yapılacak. Hakikaten Anadolu, Orta Asya'dan, Kafkaslardan, günümüzde Orta Doğu'dan pek çok göç alıyor. Yerli ve göçmen ağızları arasındaki ilişkiler ne şekilde teşekkül ediyor, hep birlikte bu konular üzerinde bugün ve yarın konuşacağız. Faydalı olmasını diliyorum.

Faruk hocam da ifade etti, ilk ağız araştırmacımız olarak da nitelendirilen Kâşgarlı Mahmud'un açtığı yoldan, çizdiği hedeflerden Türklük bilinciyle biz de yürümeye çalışıyoruz. Ben çalıştayımızın başarılı geçmesini diliyorum. Çalıştayı düzenleyen başta Ağız Araştırmaları Bilim ve Uygulama Kolu Başkanı kıymetli hocam Leylâ Karahan olmak üzere, Çukurova Üniversitesi Rektörü'ne, Faruk Hoca'ma, katılan bütün hocalarıma teşekkürlerimi, saygılarımı sunuyorum, sağ olun.

Prof. Dr. Mustafa KİBAR****

Türk Dil Kurumu Başkan Vekili, değerli katılımcılar, değerli hocalarım,

değerli arkadaşlarım, sevgili öğrenciler... Türk Dil Kurumu ve Çukurova Üniversitesi iş birliğiyle düzenlenen 5. Uluslararası Ağız Araştırmaları Çalıştayı'na hepiniz hoş geldiniz, şeref verdiniz.

Hocalarımın da belirttiği gibi uzunca sayılabilecek bir aradan sonra tekrar başlatılan böyle bir çalıştaya ev sahipliği yapıyor olmaktan büyük bir memnuniyet duyduğumuzu öncelikle belirtmek istiyorum.

Türk dili bugün 250 milyondan fazla konuşanı, yaşayan 21 yazı dili ve Adriyatik'ten Çin'e kadar uzanan geniş kullanım coğrafyası ile dünya dilleri arasında çok önemli bir yere ve konuma sahiptir. Türkiye Türkçesinin 13. yüzyıldan itibaren Anadolu coğrafyasında gelişen batı kolu 750 yıl boyunca çok önemli eserler vermiştir. Bugün Türkiye Türkçesi olarak anılan bu kol, bilimden edebiyata, felsefeden eğitime kadar dil olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturmuştur. Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk: "Türk demek, dil demektir. Millet olmanın en belirgin niteliklerinden biri dildir." derken bu gerçeği vurgulamıştır. Dilimizin her yönüyle araştırılması ve geliştirilmesi milletimizin bekası için bir mecburiyettir. Kanımca Türkiye Türkçesi ağızlarının araştırılması da bu mecburiyetin bir parçasıdır. Çünkü ağızlar, bünyesinde taşıdığı söz varlığı ve kültür öğeleriyle Türkçenin gelişmesine önemli katkılar yapacak bir potansiyele sahiptir. Türkiye Türkçesinin ağızlarıyla ilgili bu toplantının Türk diline, Türk kültürüne ve Türkiye'nin geleceğine katkı sağlayacağına olan inancım tamdır. Bu inançla çalıştayı gerçekleştirmede emeği geçenlere çok teşekkür ediyor, çalıştayı verimli geçmesini ve başarılı olmasını diliyor, hepinize saygılarımı sunuyorum.

PANEL

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Değerli Rektör'ümüz, Dil Kurumunun değerli temsilcileri, üniversitenin değerli hocaları, toplantıya katılan meslektaşlarım, sevgili öğrenciler, paneli başlatıyorum. Panelde beş kişi konuşacağız. Kırk beş dakika verildiğine göre dokuzar dakikalık zamanımız var, yani her bir arkadaş için dokuz dakika zaman var. Eğer arkadaşlarımız dokuz dakikayı aşarsa bu demektir ki benim dokuz dakikamdan alınmış olacak. Evet, buradaki arkadaşlara sırayla söz vermek istiyorum. Herhâlde ağız araştırmalarıyla ilgili genel görüşlerini ve belki de bazı tecrübelerini bize aktaracaklar. Buradaki sırada ilk olarak Efrasiyap arkadaşımız var. En tecrübelimiz Efrasiyap arkadaşımız, sözü ona bırakıyorum.

Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ

Herkesi sevgiyle, saygıyla selamlıyorum. Ben artık benden sonrakilere çalışmaları devrettim. Onlar çok güzel çalışmalar çıkarıyorlar. Emekleri inşallah daha da gelişir, daha da ileriye ulaşır. Ancak fazla vaktinizi almak istemiyorum. Bazen konuyu uzatan birisiyim ama zaten vakit de sınırlı. Onun için ben sözü arkadaşlarıma bırakayım, onlar daha güzel, daha uzun uzun birçok şey anlatırlar. Çok sağ olun, var olun! Beni dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum.

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Evet, Efrasiyap arkadaşımız işleri gençlere devretmiş anladığıma göre. Evet, o gençlerden bir kısmı burada, gördüğünüz gibi. Şimdi o gençlerden birine söz vereceğiz. Arkadaşımız Prof. Dr. Hamza Zülfikar Beyefendi.

Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR

Efendim, bu ağız araştırmaları neye yarar diye düşündüm ve Anadolu ağızlarından yararlanarak yazı diline ne gibi bir katkı sağlanır diye bir konu seçtim. Onu hemen süratle size anlatmaya çalışayım.

Efendim, bu ağız araştırmaları 1904 yılında Necip Asım Yazıksız Balhasanoğlu adıyla *Dialaecte turc d'Erzerum* ile başladı. Daha sonra 1920'li yıllarda Dil Encümeni bu işi ele aldı. Sonra Dil Encümeni Türk Dil Kurumu olunca, Türk Dil Kurumuna dönüşünce, Türk Dil Kurumu bu işe el attı. Arkasından birkaç kitap çıktı. Bunlardan birisi Hamit Zübeyr ve İshak Işıttan'ın hazırlamış olduğu sözlüklerdi. Daha sonra Türk Dil Kurumu, daha doğrusu Atatürk bu işi daha da dikkate aldı. 1932'de Dolmabahçe'de bir toplantı sırasında bir nizamname kabul edilmişti. O nizamnamenin maddelerinden birisi

de halk dilinde ve eski kitaplarda bulunan Türk dili hazinesini toplayıp ortaya koymak... Amaç neydi? Yazı diline buradan kelimeleri aktarmaktı. İşte o çalışmanın sonucu olarak Türk Dil Kurumunda hem *Tarama Sözlüğü* hem de *Derleme Sözlüğü* adı altında sözlükler yayımlandı ve zamanla bunlar genişletildi. Bu eserlerin içinde Anadolu'dan derlendiği için sözcüklerin Arapçası da var, Farsçası da var, Ermenicesi, Rumcası da var ama bu sözlük hiçbir zaman şu sözcük Ermenicedir, şu sözcük efendim Arapçadır diye işaretlemedi. Bu bakımdan eserden yararlanmak zor oldu. Mesela bazı arkadaşlarımız çeşitli çalışmalar yaptılar, onların eserlerini taradım. Bir baktım ki mesela “nehır” diye bir kelime var, “nehır” telaffuzu böyle, sığır sürüsü demek. Arkadaşlar bunu aldılar ama onun Ermenice olduğunu göstermediler. Bunun gibi Arapça ve Farsça olanlar da gösterilmedi. Mesela “lenger” “lengeri” diye bir kelime var, zaten kendisi bağırıyor “l” ile başladığı için Türkçe olmadığını. “Oruç” kelimesi için bir başka ağızda, doğu ağızlarında “rücu” olarak geçiyor, o da “ruze”, “ruze” kelimesine dayanıyor. Yani bu iş biraz da etimolojiye dayanan ağır bir görevdir, onu özellikle belirtmek isterim. Mesela “tuman” kelimesi geçer, “don” anlamında. İşte o Farsçadır. Bunların hepsini işaretlemek lazım. “Tenvan” kelimesinden bozulmuştur. Nurullah Ataç vaktiyle Türk Dil Kurumunda Anadolu ağızlarından derlenen bu kelimelerden bazılarını yazı diline mal etmeye çalıştı ve onların bir kısmı da *Türkçe Sözlük*'e intikal etti. Mesela “tanımak” fiilinden yeni bir kelime yapıldı, “şahitlik” anlamında, “Tanıklık eder misiniz?” cümlesinde geçen. Böylece dile birtakım katkılar oldu. Yanlış işler de yapıldı. Mesela “öykünmek”, “taklit edilmek” demektir, eski metinlerde var, halk ağızlarında var. Onu yazı diline kazandıralım derken “hikâye” karşılığı oldu, “öykü” diye alındı. Hatta çocuklara ad olarak bile verildi. Demek ki halk ağzından bazı sözcükleri yazı diline aktarırken birtakım hatalar da yaptık. Aslında Anadolu ağızlarında birçok fiil var, kullanılması mümkün olan. Türkçenin belli başlı özelliklerinden birisidir bu. Bir fiil ortaya koyduğunuz zaman, ondan yeni türetmeler yapabilirsiniz. Yapılan o fiil türetmelerinden yeniden isim türetebilirsiniz, sıfat türetebilirsiniz. Yani çok zengin bu dilin imkânları vardır. “Kırmak” anlamında “sımak”, “koşmak” anlamında “çapmak”, “öfkelenmek” anlamında “kakmak”, “yaşlanmak” anlamında “karımak”, “koşmak”, “yiğmek”, “tartmak”, “ötmek” gibi pek çok fiil var. Bu fiilleri canlandırmak ve bunlardan yararlanmak isterim. Genç arkadaşların özellikle bu işe eğilmelerini beklerim. “İvmek” fiili vardır Anadolu ağızlarında, oradan alındı, yazı diline mal edildi. Bugün damgası var resmî dairede “ivedilikle” diye, işte gayet güzel yerleşti, dile mal oldu. Anadolu ağızlarında mesela “yüngül” kelimesi var, hafif manasında, bana göre o “yün” kelimesiyle kökteş. Bizim Doğu Anadolu'da Bitlis yöresinde, Erzurum'da da var “yüngül” kelimesi. Bunları yazı diline mal etmek lazım. Bazıları da biraz edep dışı sözlerdir. Aslında Türkçedir onlar fakat onları cesaret edip de yazı diline aktar-

maya veyahut da bilim terimleri yapmaya yönelinmedi, arkadaşlar onu yapmadı. Çok affedersiniz, mesela “anüs” için “büyük” kelimesi var. Ben bunu tıp fakültesindeki hocalara tavsiye ettim, kabul etmediler. Ama “kursak” kelimesi “mide” karşılığı pekâlâ tutulabilirdi; “mide” bildiğiniz gibi Arapçadır. Bunun gibi “eğin” kelimesi var “omuz” anlamında. Sadece Türkiye’de değil bu ağız araştırmaları. Kırım’dan, Rumeli’den de çok zengin malzeme var elimizde. Mesela İsmail Gaspıralı’nın bir yazısında “maçın sızgırdı” diyor. “Sızgırdı” yani “düdük çaldı” manasında, ses taklidi bir kelimedir, “sızgırmak”. Pekâlâ yazı diline mal edilebilirdi. Mesela Bitlis’ten derlediğimiz bir örnek var, “ekmeği dizinde”... “Nankör” manasında kullanılıyor. “Laf yüzünde, ekmeği dizinde”, bu da Kastamonu’da kullanılmış. Böyle yüzlerce söz var. Demek ki bunları bizim yazarlarımızın yazı diline mal etmesi lazım. Sözlüklerimizin bunlara yer vermesi lazım. Evet, “Yemenin yeyicisi, geymenin geyicisi olur.”; “Yemezseniz birisi gelir, sizin bıraktığınız şeyleri yer, giymediğiniz şeyleri de bir başkası giyer.” anlamında, Antalya yöresinden derlenmiş bir sözümüzdür. Evet, efendim Türk Dil Kurumunun iki kolu vardı. Bunlardan birisi Tıp Terimleri Çalışma Grubu, öbürü İlaç ve Eczacılık Terimleri Çalışma Grubu idi. Ben de o gruplarda üyeydim. Birçok terimi orada bu eserlere naklettik, hocalar da kabul etti. Mesela onlardan birisi “kırmak” kelimesinden yapılmış olundu. “Kıran girsin içimize” diye halk ağzında kullanılıyor. O “kıran” kelimesinden yapılmış “tenyasit” karşılığı “tenya kıran”, “bakterist” karşılığı “bakteri kıran”, “pestisit” karşılığı “zararlı kıran”, “atisit” karşılığı “ağaç kıran” gibi pek çok söz o sözlüklere girdi. Hocalar da pek beğendi o kelimeleri. Efendim, Anadolu’nun birçok yerinde değişik şekillerde kullanılan sözler var. Gerçi bunlar köken olarak Türkçe değildir ama bizim halk edebiyatının veya halk gelenek ve göreneklerinin kelimeleridir. Diyelim ki “arafana, hörfene, arföne” diye çeşitli şekillerde geçer, herkes evinden birtakım yemekleri alır gelir, bir yerde toplanırlar, bir bahçede beraber yemek yerler. Bunlar da tabii bizim âdet ve geleneklerimizle ilgili güzel sözlerdir. Bunları korumamız lazım.

Ahmet Bey bitiriyorum, az kaldı, birkaç satır lafım var. Efendim, ayrıca o kadar güzel örnekler tespit ettim ki burada vakit yok, hepsini anlatamam. Bir bayan örgü örüyor, örgünün adını soruyorlar, cevap veriyor: “Yetmiş akıl, yetmiş fikir, bilene şükür, bilmeyene tükür.” O yaptığı işin ne kadar güzel olduğunu anlatmak istiyor. Bir başkası diyor ki “El emeği, göz nuru ve kulak kârıyla ben bu işi yaptım.” Bunlar tabii halkın gayet güzel sözleri. Bu arada şunu hemen söylemem lazım. Bizim Anadolu ağızlarıyla ilgili çalışma yapan arkadaşlarımızın bir kısmının dizin kısımlarını gözden geçirdim. İçlerinde yazı dilinde kullanılan sözcükler var. Aslında yazı dilinde kullanılan sözcüklerin oraya girmemesi lazım. Mesela “yasak savmak” gibi, “sinek avlamak” gibi. Bunlar yazı dilinde geçtiği için o sözlüklere alınmamalı. Evet, efendim

sözümün sonunu şöyle bağlayayım. Anadolu ağızları üzerinde yapılan araştırmalar bizim için gerçekten çok kıymetlidir. Ama unutmamak gerekir ki o kadar da zengin değildir. Çünkü biraz kısıtlıdır bu sözler ama içlerinde tarihî döneme uzantıları olanlar vardır, onları özellikle belirtmek lazım. Bir de fiillere çok değer vermek lazım. Fiiller bizim mücevherlerimizdir, bu dilin mücevherleridir. Onlardan istediğimiz kadar isim, istediğimiz kadar fiil, sıfat üretebiliriz. Halk dilinde yaşayan bu fiilleri muhakkak ayrı bir çalışma olarak ortaya koymamız lazım. Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim.

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Hamza Bey'e teşekkür ediyoruz. Şimdi sırada Osman Fikri Sertkaya var, kendisini dinliyoruz.

Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA

Sayın Rektör, değerli meslektaşlarım ve sevgili öğrenciler.

Huzurunuzda Türkiye'nin çeşitli illerinden gelen tecrübeli beş hocanız bulunuyor. Prof. Dr. Efrasiyab Gemalmaz, 1937 Erzurum doğumlu. Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, 1939 Uşak doğumlu. Prof. Dr. Hamza Zülfikar, 1941 Bitlis doğumlu. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, 1943 İzmir doğumludur. Ben, Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya ise 1946 Adana Kuruköprü doğumluyum. Bir hemşehrini olarak hepimizi en derin saygı ve sevgilerimle selamlıyorum.

1. 1964 yılı. Kasım ayında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde dersler başladı. Bir dersimize orta boylu ve ak saçlı bir profesör girdi. Bugün Türk dünyasının en kuzeydoğusundaki Türkleri, Yakut Türklerini öğreneceğiz dedi. Bir hafta sonra geldi, bugün Türk dünyasının en kuzeybatısındaki Türkleri, Çuvaş Türklerini öğreneceğiz dedi. Birer hafta sonra sırasıyla Güney Sibiry Türklerini, Tatar Türklerini, Kazak Türklerini, Kırgız Türklerini, Özbek Türklerini, Uygur Türklerini, Türkmen Türklerini, Azerbaycan Türklerini, Kafkas Türklerini, Balkan Türklerini öğrendik. Yıl sonunda bir de baktık ki Türkiye Türkleri Türkiye'de 50-60 milyon, Türkiye dışındaki soydaşlarımız ise nüfusumuzun en az üç misli, 150-180 milyon. Biz dünya Türklüğünü ve dünyanın beş kıtasında yaşayan soydaşlarımızı merhum hocamız Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'ndan öğrendik.

2. İkinci sınıfa geçtik. 1965-1966 ders yılında hocamız Ahmet Caferoğlu bize Anadolu ve Rumeli ağızlarını okutmaya başladı. İlk dersimiz Anadolu ağızlarındaki metatez örnekleri idi. Onu "Anadolu Ağızları Konson Değişmeleri", (*TDAY-Belleten* 1963: 1-32), onu "Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri" (*TDAY-Belleten* 1964: 1-33) takip etti.

Benim metatez dersi ile ilgili bir anım var. Hocamız dersini "Anadolu Ağızla-

rındaki Métathèse Gelişmesi” başlıklı *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı* 1955, s. 1-7’de yayımladığı makalesinden veriyor. Ancak gelişme oku makalede yanlış konulmuş. Ben itiraz ettim. “Hocam gelişme oku ters değil mi?” diye sordum. Baktı “Doğru.” dedi, düzeltti. Uzatmayayım o ders öğrendiğimiz 55 örnekteki gelişme oku düzeltildi. Dersten çıktığında beni çağırdı. Odasına gittim. Bana metatez makalesinin ayrı basımını verdi. “Sen devam et bakalım!” dedi. Ben de iki yıl çalıştım. 1967’nin yazında bütün kaynakları tarayıp fişleyerek metatez üzerine bir makale yazdım. Yazımın başlığı “Kelime Ünsüz ve Ünlü Yer Değiştirmesi (Métathèse) ve Sebepleri” idi. Hoca yazımı incelemiş. Üzerine Arap harfleri ile *Ya ağızlar / ya eski kaynaklar / (ya) yeni örnekler* değerlendirmesini yapmış.

Ben de 1967’den itibaren her çıkan ağız araştırmasındaki örnekleri görüp araştırmamda yoksa kaydettim. Bu yıl düzenlenen Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı’nda konuyu meslektaşlarımla paylaşayım diyerek iki sahifelik bildiri özetimi 27 Mayıs 2019 günü bir mektupla Türk Dil Kurumuna postalamıştım. Ancak bu hafta çalıştay programına baktığımda 52 yaşındaki bildirimin başlığını programda göremedim. Mektubum ilgisine ulaşmamış olmalı. Fakat yetkililer bildirimin çalıştay bildirileri kitabında yayımlanacağını söylediler.

3. Ahmet Caferoğlu pınarından kana kana bilgi içenlerden bugün bu salonda benim gördüğüm beş kişi var. İlki Prof. Dr. Tuncer Gülensoy. Kendisinin

“Anadolu Ağızlarında -yor Ekinin Gelişimi” başlıklı bir ağız atlası çalışması var. İkincisi Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun. Meslektaşları Selahattin Olcay ve Ensar Arslan ile birlikte hazırladığı *Arpaçay Köylerinden Derlemeler* adlı çalışması var. Benden sonra bahsedeceğim iki meslektaşımın ilki Prof. Dr. Mehmet Özmen Hoca’nız. Sonuncu kişi ise benden bir devre sonraki öğrencilerden Leylâ Zağyapan. Merhum kardeşimiz Kemal ile evlendiği zaman Leylâ Hanım’ın soyadı Karahan oldu. Leylâ Karahan hocanızın çalışmalarından az sonra bahsedeceğim.

4. Derleme yapma zordur, zahmetli iştir. Türkolojinin tarihinde iz bırakan üç derleyiciyi burada zikretmek istiyorum.

a) Bunlardan ilki Kâşgarlı Mahmud’dur. Bütün Asya’yı dolaşmış, bir sözlük ve bir gramer hazırlamıştır. *Dîvânü Lugâti’t-Türk* adlı sözlüğünde Asya Türk halklarının ağız özelliklerini zikretmiş ve değerlendirmiştir.

b) İkinci büyük derleyici Türkoloji biliminin kurucularından Wilhelm Radloff’tur. Bütün Güney Sibirya’yı dolaşmış *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme* yani *Türk Boylarının Halk Edebiyatı Örnekleri*, 10 ciltten oluşan derlemeler ile bu derlemelerin 10 ciltten oluşan çevirilerini yayımlamıştır.

Reşid Rahmeti Arat hocamız Wilhelm Radloff’un derlemelerinden seçmeler yaparak yayımlamak istemişti. Ömrü vefa etmedi. Onun Radloff derlemelerinden yaptığı seçmeleri yıllar sonra ben yayıma hazırladım ve *Doğu Türkçesi Metinleri* (Ankara 1987, 88 s.) ve *Güney Sibirya Türkçesi Metinleri* (Ankara, 217 s.) başlığı ile Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünde yayımladım. Bu ay da *Kazak Türkçesi Metinleri* (İstanbul, 95 s.) basıldı.

c) Üçüncü derleyici merhum hocamız Ahmet Caferoğlu’dur. Bütün Anadolu’yu dolaşmış, devrindeki 67 vilayetten 51’inden topladığı metinleri *Anadolu Ağızlarından Derlemeler* başlığı ile 9 cilt hâlinde yayımlamıştır. Caferoğlu’nun 10. cildini de yayıma hazırlayıp kızı Nazan Ölçer Hanım’a teslim etmiştim. Türk Dil Kurumunun Sayın Başkanı Prof. Dr. Gürer Gülsevin, hocamızın kızı Nazan Ölçer Hanım’dan bu müsveddeyi isteyip yayımlarsa, hem seri tamamlanır hem de merhum hocamızın ruhu şad olur diye düşünüyorum.

5. Ülkemizde ise çalışmaları ile Anadolu ve Rumeli ağızları üzerinde sivrilen üç isim var. Derlemeleri külliyat hâlinde yapan Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, *Güneybatı Anadolu Ağızları* (1994, 130 s.), *Bartın ve Yöresi Ağızları* (1965) ve *Nevşehir ve Yöresi Ağızları* (1994) başlıklı eserlerinde transkripsiyonları düzenleyerek konuyu sistematize eden Prof. Dr. Zeynep Korkmaz ve *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* (Ankara, 1996, 203 s.) adlı eseri ile Anadolu ağızlarını tasnif eden Prof. Dr. Leylâ Karahan.

Artık Anadolu Ağızları Dil Atlası’nı yapmanın zamanı geldi de geçiyor

bile diye düşünüyorum. Türk Dil Kurumu Prof. Dr. Leylâ Karahan'ın yürüttü-
cülüğünde Anadolu Ağızları Dil Atlası Projesi'ni hızlandırmalı ve bir an önce
gerçekleştirmelidir. Bu millî bir görevdir. Ayrıca Türk Dil Kurumu, Ankara'da
ikamet eden meslektaşlarımdan Prof. Gülensoy'u, Prof. Zülfikar'ı ve Prof.
Ercilasun'u bu projenin danışmanları olarak görevlendirmelidir. Meslektaş-
larımla bu görevi büyük bir mutlulukla kabul edeceklerini düşünüyor, bu ça-
lışta bu hayırlı projeye vesile olmasını diliyor, hepinize en derin saygı ve
sevgilerimi sunuyorum.

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Evet, teşekkür ederiz, demek ki işaret kelimesinin para anlamı da varmış.
Evet, şimdi panelimizin dördüncü konuşmacısı Tuncer Gülensoy arkadaşımız,
meslektaşımız. Sözü kendisine bırakıyorum.

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY

Teşekkür ederim, Sayın Başkan. Sayın Rektör'üm, değerli bilim adam-
ları, sevgili öğrenciler... Ben Türkoloji Bölümüne 1960 yılında İstanbul'da
başladım. İki yıl İstanbul'da okudum. Rahmetli Caferoğlu'nun da iyi öğren-
cilerinden birisiydim. Birinci sınıfın ikinci döneminde Uşak'ta oturuyorum,
Uşak'a gelip gidip ağız araştırmaları üzerine bilgi topluyorum, Uşak ağzıyla
ilgili işleme yapıyorum. Hepsini rahmetli Caferoğlu'na verdim. 1962-63 öğ-
retim yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine naklen
geçtim. Orada Allah daha uzun ömür versin, Zeynep Korkmaz Hanım'la ça-
lışmaya başladım ama doktora tezim Moğolca, klasik Moğolca üzerineydi,
Moğolların gizli tarihi üzerine. Doçentlik çalışması yapacağım, hocam dedi ki
"Moğolcaya bırakacaksın". "Ne yapalım hocam? Uşak ağzlarını yapıyorum."
dedim. "Onu yaptırdım ben." dedi. Ne yapalım, bir baktım, Kütahya ağzı
var, Uşak'a yakın. Kütahya ağzını doçentlik tezi olarak aldım, 1977 yılında.
Efendim Kütahya'ya elimde çantayla gittim. Bizim rahmetli dayımın hanımı
vardı; onlarda kaldım, onlarla Kütahya merkezini gezdim. 56 tane köyü ve
bütün ilçeleri dolaştım. Ama şimdiki gibi değil o zamanlar. Yol yok, ulaşım
böyle değil, hızlı tren falan yok; gideceğim yeri önceden ayarlıyorum, kimler
var, kimlerle görüşebilirim, nerede yatabilirim? Çünkü handa hamamda yat-
tım bazı yörelerde. Neyse bitirdim. Doçent olduktan sonra da yine çalışmaları-
mı sürdürmeye devam ettim. Dil bilimin en önemli konularından bir tanesi
bibliyografyadır. Eğer elinizde teferruatlı bir bibliyografya yoksa o konuda
yapılacak çalışmalarınız da dağınık olur, tekrar olur; pek sonuca varamaz-
sınız. Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi 1983 yılında benim
hazırladığım Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası'nı (Anadolu, Kıb-
rıs, Suriye, Türkmen Ağızları ve Rumeli Ağızları) yayımladı. Sonra bunu ge-
liştirdim, Akçağ Kitabevinde iki baskı yaptı ama bu ara 10 yılı buldu. Şimdi
yeniden, benim torunlardan Profesör Ercan Alkaya'nın eklemeleriyle birlikte

kitabı herhâlde Türk Dil Kurumuna vereceğiz. Efendim, bibliyografya çalışması bütün bilimlerin anası. Çünkü bazı tebliğlerde, makalelerde bibliyografya noksanlığından dolayı tekrarlar oluyor. Yapılan çalışmaları tekrar yürütmüş oluyorsunuz. Eğer o bibliyografya basılmış olarak elinizde varsa bu konuda yapılan çalışmalardan haberdar olduğunuz için tekrara düşmüyorsunuz. Benim genç arkadaşlara tavsiyem şu olacak. Kendi memleketlerinin ağız özelliklerini fişleyip bir kenara koysunlar, yarın lazım olur. Bu ağız özellikleri zaman içerisinde kaybolmakta. Televizyon, radyo ve iç göçler dolayısıyla ağızlar çok çabuk kayboluyor. Şöyle düşünüyorum, Caferoğlu'nun yapmış olduğu dokuz ciltlik çalışma içerisinde 40'dan fazla vilayet var. O vilayetlerin ağızları yeniden incelendiğinde görülecektir ki aradaki fark çok büyük. Yüzlerce, binlerce kelime unutulmuş, yerine başka kelime konmuş. Türk Dil Kurumunda da üç dönem yani 18 yıl bilim kurulu üyeliği, iki dönem de ağız araştırmaları kolu başkanlığı yaptım. Türk Dil Kurumuna 300 kadar kaset vermiştim. O kasetler ne oldu bilmiyorum. Eğer bu kasetler yenilenmezse özelliğini kaybediyor. Yani benim gençlere tavsiyem, bulabildikleri yaşlı kişilerden masal, hikâye, destan, efsane, şiir neyi söyleyebiliyorlarsa onları kaydetsinler, bir gün gelir mutlaka Türk kültürüne faydalı olur. Hepinizi saygılarımla selamlıyorum.

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Teşekkür ederim Tuncer Bey. Birkaç kelime de ben söyleyeyim. Ağızlar, Türk dilinin zenginliğidir. Bunda hiç şüphe yok, dilin zenginliği... Ağızlar, dilin zenginliği olan ağızlar zamanla kaybolmaktadır. Kaybolmuyor da değişiyor diyelim, bazı özellikleri kayboluyor, yeni bazı özellikler ekleniyor, yani sürekli olarak değişiyor. Şundan emin olabilirsiniz ki zaman ne kadar ilerlerse ilerlesin ağızlar hiçbir zaman kaybolmayacaktır, sadece bazı değişikliklere uğrayacaktır. Ağızlarla ilgili bazı yanlış düşüncelerimiz de var, yanlış kanaatlerimiz de var. Zannediliyor ki ağızlardaki biçimler daha eskidir. Öyle değil. Çoğu defa ağızlardaki biçimler daha yenidir. Ölçünlü dil daha muhafazakârdır. Aslında dil bilgisi dersinde, Muharrem Ergin'in kitabında bu öğretilir ama üzerinde pek durmayız. Diyelim ki kelime başındaki "ka" İstanbul Türkçesinde, ölçünlü dilde korunur ama Anadolu ağızlarının çoğu bunu "gı" sesine çevirmiştir; yani "kadın-gadın", "koyun-goyun"... "Koyun" mu daha eski, "kadın" mı daha eski? Ama bu şu demek değil, her konuda ölçünlü dildekiler daha eskidir. Hayır, bazen de Anadolu ağızlarında daha eski biçimler korunur. Damak "n"sinin bazı Anadolu ağızlarında korunduğunu biliyoruz. Bir de şu var, zannedilir ki Anadolu ağızlarında olursa bir kelime, o öz Türkçedir, Türkçe kökenlidir. Bu da doğru değil. Bir kısmı elbette Türkçe kökenlidir. Mesela "amca" kelimesi öz be öz Türkçe, "emmi" kelimesi ise halis Arapça bir kelimedir. Yani Anadolu ağızlarına sadece Arapçadan, Farsçadan değil Balkan dillerinden de Ermeniceden de kelimeler geçmiştir. Bu konuda da hem hocamız Hasan Eren'in hem hem Tietze'nin çok önemli çalışmaları var biliyorsunuz.

nuz. Hamza Bey'in dediği gibi Anadolu ağızlarından yazı dili için istifade edilecekse bunlara dikkat etmek gerekir, yani alıntı kelimelere dikkat etmek gerekir. Peki, istifade edilebilir mi Anadolu ağızlarından? Elbette istifade edilebilir. Özellikle terimler konusunda kesinlikle Anadolu ağızlarından yararlanmak gerekir. Neticede terimlere o terimle ilgili bilim alanının uygulayıcıları karar verecektir. Ama Anadolu ağızlarından bir kelimeyi veya herhangi bir yeni kelimeyi kamunun diline mal etmek kolay değildir. Siz listeler hazırlarsınız, sözlüğe koyarsınız; istersiniz ki bu edebiyatçıların eserlerine veya günlük dilde konuşan insanların konuşmalarına geçsin. Kolay değil, kolay değil. Peki, nasıl olacak bu? Kurum olarak, şahıslar olarak, konuyla ilgili insanlar olarak teklif edersiniz; teklif ettiğinizi edebiyatçılar kullanırsa, özellikle halk arasında çok tutulan edebiyatçılar kullanırsa bu edebî dile mal olabilir, aksi takdirde mal olmaz. Haa, devlet gücüyle mal etmeye çalışırsanız belki olur; belki olur ama o zaman da demokratik olmaz. Demek ki efendim, edebiyatçıların bunları benimsemesi lazım, edebî eser yazarların benimsemesi lazım. Ben bazen kamuya mal olsun diye, bir kelimeyi kullanıyorum, ayrıca içinde de manasını yazıyorum. Diyelim ki “çalar” diyorum, Azerbaycan’da çok güzel bir kelime var “çalar”, “nüans” demek. Yani sarıya çalıyor, kırmızıya çalıyor filan diyoruz ya biz, efendim “çalar”, Azerbaycan’da “nüans” demek. “Çalar” diyorum bazen bizim dilimize de yerleşsin diye bu kelime. Parantez içine de “nüans” yazıyorum ama kimsenin aldıracağı yok. Kolay değil. Siz önce kamuoyuna mal olacaksınız. Ben İlber Ortaylı kadar medyatik olsam belki biraz daha etkili olabilir. Ama böyle herhangi bir yazarın veya bir bilim adamının kullanmasıyla bu iş kolay olmuyor. Olmuyorsa çalışmayalım. Hayır, hayır buna çalışacağız. Deyimler... Hamza Bey'in söylediklerinin bir kısmı deyimdi. Özellikle o deyimlerden yazarlarımızın yararlanması lazım. Deyimler çok büyük zenginlik ve bunların bir kısmı ağızlarda... Onlardan mutlaka yararlanmak gerekir. Tabii ki o ayıp kelimeleri bilim terimi olarak ortaya koymak, kabul ettirmek çok zor. Hepimiz daha en başta öğreniyoruz ki dil sosyolojik bir olgudur. Efendim, sosyolojik olgu olmasıyla ilgili olarak dil biliminin bir de sosyolinguistik, toplum dil bilimi tarafı vardır. Bu toplum dil bilimi içinde mütalaa edebileceğimiz “öfemizm”, “örtmece” diye bir kavram vardır, yani ayıp kelimeleri insanlar kullanmak istemezler. Onun için örtmece yaparlar. Bugün “tuvalet” deriz, yarın “tuvalet” bile ayıp kelimeler arasına girer; girmiştir ve “lavabo” diyoruz şimdi. Bakalım kaç yıl sonra “lavabo”yu da bırakacağız, belki onun yerine başka bir kelime kullanacağız. Yani bu toplumla ilgili... Bunu göz ardı edemeyiz. Ama buna rağmen elbette çalışmalar gerekiyor. Bir de doğruluk-yanlışlık meselesi var. Her bir ağız kendi içinde özellikleriyle kendi doğrusuna sahiptir. Diyelim ki “Adanalıyım”, Adana ağızı için doğru bir biçimdir. Gelirken şoför beni düzeltti, ben “Adanalılık” diye bilgiçlik etmek istedim, şoför “Adanalıyım” dedi. Demek ki ben yanlış söylemişim. Ama diyelim ki bu Kars ağızı için doğru olmayabilir, Kastamonu ağızı için doğru olmayabi-

lir. Ölçünlü dil için, standart dil için de doğru değil. Peki, standart dilin doğru biçimleri? Evet, biz çok defa, herhangi bir kullanıma doğru veya yanlış derken standart dili esas alıyoruz, yani ölçünlü dili esas alıyoruz. Yani bu ölçünlü dile göre doğrudur, ölçünlü dile göre yanlıştır, demek istiyoruz. Peki, dil bilimci bunu yapmalı mı? Tabii bu daha çok belki eğitimcilerin işi, öğretmenlerin işi ama dil bilimciler aynı zamanda öğretmenlik de yapıyor üniversitede. Dolayısıyla bizler de ölçünlü dile göre yanlış olan konularda öğrencilerimizi veyahut karşımızdaki insanları uyarıyoruz. Ölçünlü dil, ülkeden ülkeye değişir. Ölçünlü dilin itibarı, -dilde biliyorsunuz bir de itibar, prestij denilen bir mesele var-dilden dile değişir. Bazı ülkelerde ölçünlü dil çok daha itibarlıdır, çok daha prestijlidir. Bazı ülkelerde o kadar da prestijli değildir, o kadar da önemsenmez. Bizim Türkoloji konusunda çalışan arkadaşlarımız, gittikleri ülkeye göre tavır alıyorlar bazen; öyle görüyorum. Diyelim ki Almanya’da Türkoloji tahsili ettiyse, doktora yaptıysa “Canım ölçünlü dilin de o kadar kıymeti yok.” diyebiliyor o arkadaşlarımız. Çünkü Almanya’da Bavyeralı, Bavyera ağızıyla konuşur ve bu pek de yadınmaz. Evet, yüksek Almanca vardır, yazıda onu kullanırlar ama Bavyera ağızıyla konuşan pek yadınmaz. Norveç’te yadınmaz ağızla konuşmak ama İngiltere’de BBC’nin İngilizcesiyle konuşmayan bir aydın yadınır. Fransa’da ölçünlü Fransız diliyle konuşmayan bir aydın yadınır. Ülkeden ülkeye değişiyor bu durum. Peki Türkiye’de durum nedir? Türkiye bu bakımdan İngiltere ve Fransa’ya benzer. Çoktan beridir, -Cumhuriyet Devri’nde değil, Meşrutiyet Devri’nde de değil- İstanbul merkez olduğundan beri ve İstanbul’da Türk nüfusu çoğaldığından beri İstanbul’un ağızına dayanan bir yazı dilimiz var. Bugünkü İstanbul ağızlarını değil, bazıları böyle olduğunu zannediyor, “İstanbul mu kaldı?” falan diyorlar, hayır, bu ağız ölçünlü dil hâline geldiği zaman İstanbul ağızına dayanıyordu. O da belli bir dönem içinde değişmeye uğradı. İstanbul merkez olmuş, İstanbul Türkler tarafından Anadolu’nun ve Balkanların çeşitli yerlerinden gelen Türkler tarafından doldurulmuş ve orada yüzlerce yıl önce bu ağza dayanan bir ölçünlü dil teşekkül etmiş. Dolayısıyla efendim, Türkiye’nin durumu bu bakımdan Fransa ve İngiltere’ye benzer. Yani İstanbul ağızına dayanan bu ölçünlü dile göre aydınların konuşması beklenir ve bu ölçünlü dil prestijli dildir, itibarlı dildir. Anadolu ağızlarından elbette faydalanarak bu dili zenginleştirmek gerekir ama unutmamak lazım ki bu ölçünlü dil itibarlı dildir ve mutlaka aydın olan insanın bu ölçünlü dile göre konuşması beklenir, konuşmalıdır da. Ben öyle düşünüyorum. Yani Almanya gibi, Norveç gibi değil bizim ülkemiz. Cumhuriyet’ten önce tespit edilmemiştir bu ölçünlü dil, Osmanlı döneminde tespit edilmiştir. Tespit etmek de değil kendiliğinden böyle olmuştur. Niye İstanbul? Yani devletin merkezi İstanbul olduğu için. Eğer Otlukbeli Savaşı’nda Uzun Hasan kazansaydı belki de Erzurum olacaktı, o zaman ölçünlü dilin dayandığı ağız belki de Erzurum, belki de Sivas ağızı olacaktı. Yahut Karamanoğulları kazansaydı belki ölçünlü dilin merkezi Karaman ağızı olacaktı. Yani tarih böy-

le getirmiş, niye İstanbul falan diye sorgulamaya gerek yok. Tarihte Mentеше-oğulları hâkim olsaydı Muğla ağız ölçünlü dilin esası olabilirdi. Demek ki tarih böyle getirmiştir. Vaktiyle bir Süleyman Nazif vardı. Bu ölçünlü Türkçeye göre yazamayanları şöyle bir yukardan aşağıya benzetirdi. Evet “benzetmek”, bu argoda, bazen de ölçünlü dilin içinde var. Herkes Süleyman Nazif ne diyecek diye korkardı. Süleyman Nazif ne diyecek, hangi yanlısımızı yakalayacak, diye korkardı. Demek ki efendim ölçünlü dil, bizim ülkemizde itibarlı dil. Asla ağızları küçümsemek anlamına gelmiyor veyahut ağız konuşan vatandaşlarımızı küçümsemek anlamına gelmiyor; gelmiyor ama okumuş bir insan, tahsil görmüş bir insan elbette Anadolu’daki bir tabirle söyleyeyim dilini kırmak zorundadır, dili kırılacaktır. Dili kırmak deniyor buna. Dili kırılacak, ölçünlü dille konuşacaktır. Evet, bu ölçünlü dil de zamanla değişmez mi, değişiyor, çok hızlı olmamakla beraber ölçünlü dil de zamanla değişiyor; konuşmada değişiyor, yazıda değişiyor.

Ağızlara dönersek, bu toplantının konusu ağızların hem birbirleriyle hem göçmen ağızlarıyla hem ölçünlü dille olan etkileşimi... Özellikle ölçünlü dilin ağızlar üzerinde çok büyük etkileri var, bunlar bildirilerde arkadaşlarımız tarafından ortaya konacaktır. Böylece, bu toplantı için tespit edilen konuda da çok önemli yeni bilgilere sahip olacağız, yeni bilgilere sahip olmaya devam ediyoruz. Biz yaşlı falan değiliz biliyor musunuz, genciz, yani bu masada oturanlar. Çünkü biz devamlı yeni bilgiler öğreniyoruz, devamlı yeni bilgilere sahip oluyoruz. Bu toplantılarda ben hep yeni yeni şeyler öğreniyorum, efsane filan bunları bir tarafa bırakın, efendim, biz hep yeni bilgiler öğrenen aç insanlarız. Zaten bu açlık, bu merak bizde olmasa bizim ömrümüz o kadar da önemli olmaz, o kadar da değerli olmaz. Bu merak sayesinde, bu açlık sayesinde yani bilime karşı, yeni bilgilere karşı bu açlık sayesinde biz yaşıyoruz. Osman Bey onun için diri, dipdiri oluyor, ara sıra hastanelere taşınmakla beraber. Efendim, Tuncer Bey öyle. Efrasiyap Bey de emekliyim diyor ama siz bakmayın ona, o devamlı “face”lerde, şurada burada öğrenmeye devam ediyor. Hamza Bey zaten dipdiri duruyor, arada belimizi doğrultamıyoruz filan diye şikâyetle bulunsa da... Şimdi ben bu arkadaşlara, bu güzel konuşmalarından ve katılımlarından dolayı katılım belgelerini vermek istiyorum. Önce Efrasiyap Bey’e katılım belgesini veriyorum. 20-30 yıl önce insanların böyle resimleri yoktu, şimdi insanlar ikide bir vaziyet alıyorlar fotoğraf çekimi için, onlar da “face”lere düşecek tabii zamanla. “face”lere düşmek deyimini yerleştirmek istiyorum, dillere düşmek gibi. Evet, burada kamuoyu huzurunda konuştuğum için belki dillere düşer, “face”lere düşer. Evet, Hamza Zülfikar Bey’in katılım belgesi... Osman Fikri Sertkaya... Tuncer Gülensoy...

Evet, toplantıyı, yürütecek arkadaşlara bırakıyorum.

DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE GÖRE ADANA İLİ AĞZINDAKİ BİTKİ ADLARININ DİĞER AĞIZ BÖLGELERİYLE İLİŞKİSİ VE KAVRAM ALANLARI¹

*Ayşehan Deniz ABİK**

*Bilal Erdem DAĞISTANLIOĞLU***

*Nevin MAZMAN****

Giriş

Söz varlığı içerisinde belli bir konuma sahip olan bitki adları, insan yaşamı için vazgeçilmez bir unsur olmaları yönüyle hemen her dilde farklı şekillerde anılagelmiş ve bu durum zamanla bitkilere dair zengin bir söz varlığı envanterinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bitkilerin insan yaşamındaki rolü, onları yalnızca botanik biliminin değil ağız biliminin de önemli bir malzemesi hâline getirmiştir.

Halk tarafından yenilebilen, ilaç ve boyar madde olarak kullanılabilen güzel kokulu ve zehirli bitkiler iyi bir şekilde tanınmış ve bunlara birtakım özel adlar verilmiştir (Baytop 2007: 6). Halkın kültürüne, yaşam biçimine ve daha birçok ögeye dair önemli bilgiler taşıyan bitki adları, farklı usullerle oluşturulmuş, bitkilerin adlandırılmasında halkın kültür ve yaşayışı oldukça etkili olmuştur. Bitkilerin, çok eski zamanlardan beri başta çeşitli hastalıkların tedavisi olmak üzere birçok alanda kullanılıyor olmaları da onların adlandırılışında önemli bir rol oynamıştır.

Zengin bitki türlerine ev sahipliği yapan ülkemizde, herhangi bir bitkinin farklı yörelerde farklı adlarla karşılanması olgusu, Türkçede özellikle yerel

¹ Bu çalışma, SBA-2019-12107 proje numarasıyla ÇÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir.

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, denizabik@cu.edu.tr.

** Dr. Öğretim Üyesi, Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, erdemdagistanlioglu@cu.edu.tr.

*** Doktora Öğrencisi, Çukurova Üniversitesi, mznevin@gmail.com.

ağızlarda, bitki türlerinin sayısından kat kat fazla bitki adının bulunması sonucunu doğurmuştur (Önler 2004: 273).

Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi’nin yeni derlemelerle genişletilmesi ve geliştirilmesiyle hazırlanmış olan *Derleme Sözlüğü*, ağızlara dair önemli kaynaklardan biri olarak içerdiği dil malzemesi yönüyle oldukça zengindir. Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığını yansıtan bu sözlüğün içinde yer alan bitki adları, derlendikleri ağız bölgelerine göre başta adlandırılış biçimleri ve temsil ettikleri bitkiler bakımından olmak üzere birçok yönden çeşitlilik arz etmektedir. Bazı bitki adları pek çok ağız bölgesinde yaygın olarak bilinip kullanılırken bazı bitki adları ise yalnızca belirli ağızlarda kullanılmaktadır.

Derleme Sözlüğü’nde Adana kaydıyla² verilen bitki adlarının esas alınmasıyla hazırlanan bu çalışmada, bir taraftan söz konusu ağız bölgesinde yer alan bitki adları sunulurken diğer taraftan bu ağız bölgelerinde yer alan bitki adlarının Türkçenin diğer ağızlarında hangi bitkilere karşılık geldikleri ve nasıl adlandırıldıkları yönündeki hususlara yer verilmiştir. Bu durum, Adana ili ağzına ait bitki adlarının diğer ağız bölgelerindeki varlığının görülebilmesi açısından önemlidir.

1. Adana İli Ağzına Ait Bitki Adları ve Diğer Ağız Bölgelerindeki Varlıkları

Bu çalışmada incelenmek üzere *Derleme Sözlüğü*’nde tespit edilen ve Adana ili ağzına ait olduğu belirtilen toplam 109 bitki adına yer verilmiştir. İncelemeye esas alınan bitki adlarının bazıları yalnızca Adana ve çevresini kapsayan ağızlarda kullanılmaktadır. Diğer taraftan bazı bitki adları ise farklı ağız bölgelerinde de kullanılmakta fakat kimi zaman aynı bitki adı illere, ilçelere ve köylere göre çeşitli yönlerden farklılık göstermektedir. Bazı bitki adlarının da birden fazla bitkiyi temsil ettiği görülmektedir. Bu husus hem Adana hem de farklı illere ait ilçe ve köyleri kapsayan ağızlar için de geçerlidir. Aşağıda, Adana için kaydedilen bitki adlarının hem Adana ve çevresinde hem de var olduğu bilinen diğer ağız bölgelerinde hangi bitkileri ifade etmek üzere kullanıldıkları ortaya koyulmuştur:³

Ağcebek: *Derleme Sözlüğü*’nde Adana için kaydedilen bitki adları arasında yer alan ağcebek, Rumkuş-Karaisalı’da ‘beyaz kuru fasulye’ olarak be-

² Günümüzde Adana’dan bağımsız ayrı bir “il” olan ancak *Derleme Sözlüğü*’nün hazırlandığı dönemde Adana iline bağlı olarak verilen birçok yer bu çalışma dâhilindedir.

³ Bu çalışmada incelenen bitki adlarının yalnızca Adana ve çevresinde kullanılan biçimlerine yer verilmiştir. Bu nedenle bir bitki adının başka ağız bölgelerinde farklı biçimlerine rastlamak mümkündür. Örneğin, Adana’da hompur ve kumbur adlarının başka ağızlardaki değişkesi ‘kumpir’dir.

lirtilmişken yine Adana için verilen bir kayıta söz konusu bitki adının ikinci anlamı ‘börülce’ olarak verilmiştir.

Andız: Yerebakan-Feke ve Kadirli’den kaydedilen bitki adı, meyvesinden pekmez yapmak suretiyle kullanılan ve yaprakları dikenli bir çeşit ardıç türünü temsil etmesine karşın, Antalya ve Muğla’nın köylerinde ‘selvi ağacı’ni karşılayacak şekilde kullanılmaktadır. Aynı bitki adı, Acıpayam-Denizli ve *Ayvacık-Çanakkale’de ‘bir çeşit çam’ olarak tanımlanırken Elmalı-Antalya’da ‘bir çeşit katran ağacı’na, Bolu’nun bazı ilçelerinde, *Zile-Tokat’ta ve Korküler *Yalvaç -Isparta’da da çeşitli ot türlerine karşılık gelmektedir.

Babaçça: Papatya’yı karşılamak üzere Çakalkuyusu -Adana’da kullanılan ‘babaçça’ adının Argıthanı *Ilgın -Konya’da ‘pire öldüren bir çeşit ot’u ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir.

Boruk: Mehmetli, *Kadirli -Adana’dan kaydedilen ‘dağlarda yetişen, kokulu, süpürge ve yakacak olarak kullanılan çalı veya bir ot’ türü olan boruk, hem Bahçe *Osmaniye’de hem de *Gemlik -Bursa ve *Kandıra -Kocaeli’de ‘katırtırnağı’ bitkisinin diğer adı olarak kullanılmaktadır.

Çedene: Adana’da ‘kendir, kenevir tohumu’ için bilinen bitki adı, *Şebinkarahisar -Giresun, Van, Karaözü *Gemerek -Sivas ve Sarıhamzalı *Sorgun -Yozgat’ta ‘keten tohumu’nu, İstanbul, *Alucra -Giresun, Zana-Amasya ve Kesirik, -Elâzığ’da ‘sakız ağacı meyvesi’ni, Aksaray -İstanbul, Hisarcık *Yayladağı -Hatay, Maraş ve çevresinde ise ‘çam kozalağı’ni ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

Dilmit: Söz konusu bitki adı Adana’da ‘erken olgunlaşan bir çeşit siyah üzüm’e karşılık gelirken *Bozdoğan -Aydın ve *Milas -Muğla kayıtlarına göre ‘taneleri ufak olan bir çeşit zeytin’ türünü temsil etmektedir.

Göbelek: Bozdoğan, Kesmeburun *Osmaniye, *Bahçe, *Kozan-Adana’da kullanılan bu bitki adı, yine Adana sınırları içerisinde değerlendirilen *Kayışlı’da ‘ebegümecine benzeyen bir bitki’ye, *Saimbeyli’de ise ‘tütün tohumu’na karşılık gelmektedir. Ayrıca aynı bitki adının, *Milas -Muğla’da ‘olmamış incir’, Çamköy *Göhlhisar, Konak, Güney *Yeşilova, Başpınar *Tefenni -Burdur, Kale ve Gündoğdu -Bursa’da ‘mısır koçanı’, Yassıören *Senirkent -Isparta’da ‘ökse otu’, *Nazilli -Aydın’da ‘palamut ya da meşenin göbeği, kozalağın içi’ olarak kullanıldığı görülmektedir.

Harnıp: *Osmaniye -Adana kaydına göre ‘kocayemiş ağacı ve meyvesi’ni temsil eden harnıp, aynı ağız bölgesinin kayıtları arasında yer alan Boz-

doğan, Kesmeburun *Osmaniye'de 'keçiboynuzu ağacı ve meyvesi' için kullanılmaktadır.

Kabarcık: *Osmaniye-Adana'da 'ince kabuklu, yuvarlak, beyaz, çekirdekli bir çeşit üzüm' türünü ifade eden bitki adının karşılığı *Anamur-İçel'de 'soğan köklü, parlak yeşil yapraklı, beyaz çiçek açan bir bitki'ye denk gelmektedir.

Kendirik: Çığışar *Kadirli-Adana'da 'kenevir' için kaydedilen bu bitki adı, *Silifke-İçel'de 'börülce', Çöplü *Gürün-Sivas'ta ise 'keten tohumu' olarak bilinmektedir.

Kındıra: Adana ili ağzında yer alan ve 'bir çeşit kamış' olarak bilinen söz konusu bitki adı, aynı ağız bölgesinde değerlendirilen Gavurdağı *Osmaniye'de 'eğrelti otu'nu karşılamaktadır. Diğer taraftan aynı bitki adının Afyon, Isparta, İzmir, Antalya, Maraş, İçel ve Konya'ya bağlı ilçe ve köylerden derlenen ağızlarda, bazı ot türlerini ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir. Kındıra, burada bahsi geçen iller dışında Çemişgezek -Tunceli'de bir çalı türünü, Pınarlıbelen *Bodrum-Muğla'da bir çeşit saz bitkisini, *Bünyan-Kayseri'de ise 'sulu yerlerde biten ince, uzun, sert yapraklı bir çeşit çayır' bitkisini temsil etmektedir.

Kocabaş: Adana başta olmak üzere birçok ilde 'pancar/şeker pancarı' olarak bilinmesine karşın kocabaş bitki adı, Kayseri'de 'turp' bitkisini, Samsun *Havza'da ise yalnızca 'lahana'yı karşılayacak anlamda kullanılmaktadır.

Koyungözü: Adana'dan derlenen bitki adları arasında yer alan koyungözü, papatya olarak bilinirken aynı bitki adı, Kumdanlı *Yalvaç -Isparta, Karamanlı *Tefenni -Burdur, *Alayunt -Kütahya, *Ilgaz, *Kurşunlu -Çankırı, Sivas ve *Bodrum -Muğla'da 'çiğdem', *Erciş -Van'da ise 'iri, yassı taneli bir çeşit kara üzüm' olarak bilinmektedir.

Koz: Gâvurdağı *Osmaniye, *Kozan -Adana kayıtlarında ceviz anlamında kullanılan koz bitki adı, Genezin *Avanos -Nevşehir'de doğrudan 'kabuklu meyve' için kullanılmaktadır. Adana ili ağzında koz dışında ceviz karşılamak üzere kullanılan diğer bir bitki adı ise kinez'dir.

Mamık: *Derleme Sözlüğü*'nde Adana için yer verilen mamık bitki adı, bu ağız bölgesinde üzüm için kullanılırken Malatya, Maraş, Reyhanlı ve Amik ovası Türkmenleri *Reyhanlı -Hatay, Üçem *Bala -Ankara, Köşer -Kırşehir ve Namrun *Tarsus -İçel'de 'dağda yetişen bir erik türünü temsil etmektedir.

Pazı: Höketçe *Saimbeyli -Adana'da 'meşe ağacının meyvesi ve palamut'u ifade etmek üzere tercih edilen pazı adlandırması, Karkıncık *Artova -Tokat'ta 'kısa boylu ardıç ağacı' nı karşılamaktadır.

Püren: *Osmaniye-Adana'da süpürgeotu'nu temsil eden bu bitki adı, İncirlik'te 'sarı, kırmızı çiçek açan, ufak yapraklı, arıların çok sevdiği bir çeşit ot'u ifade etmektedir. Diğer taraftan, aynı bitki adı *Afşin -Maraş ili ağzında 'mazi ağacı' olarak anlaşılmaktadır.

Sirken: Çığışar *Kadirli -Adana kayıtlarına göre 'yabanıl semizotu' olarak anlaşılan söz konusu bitki adı, Isparta, Burdur, İzmir Denizli başta olmak üzere daha birçok ağız bölgesinde 'yabanıl ıspanak' bitkisi olarak bilinmektedir.

Suluzırtlak: Adana ve çevresinde 'limon'u ifade etmek için kullanılan bu bitki adı, Muzvadı *Ermenek Konya'da Portakal için kullanılmaktadır.

Şalak: Bu bitki adı, Adana ve çevresinde kavun ve karpuz'un büyümemiş hâllerini karşılarken *Mesudiye -Ordu, Giresun, Trabzon, ve Rize'de 'tohumluk hıyar'ı, sadece Giresunda ise 'tohumluk domates'i temsil etmektedir.

Tefek: Adana ve köylerinde 'asma yaprağı' olarak anlamlandırılırken Teniste *Anamur İçel'de doğrudan asma ve üzüm ağacını, İğneciler *Mudurnu -Bolu'da kavun, karpuz, hıyar vb. bitkilerin yapraklarını, Sasallı *Menemen -İzmir'de ise ebegümecinin en kalın dalı ya da kartlaşmış ebegümecini karşılamak üzere kullanılması dikkat çekmektedir.

Topalak: Adana ili ağzında, çayır otuna benzer bir çeşit bitkiyi ifade etmek için tercih edilen söz konusu adın, Adana dışında birçok ilde farklı bitkileri temsil ettiği görülmektedir. Topalak bitki adı *Bolvadin -Afyon, *İskilip -Çorum'da domates için, Eymir *Bozdoğan-Aydın, Bağlılı *Eğridir-Isparta, *Tire -İzmir'de ise çiğdeme benzer bir çeşit bitki için kullanılırken Maralar *Bafra -Samsun'da bir çeşit saz bitkisine, Başpınar *Tefenni -Burdur, Çivanyaylağı *Mersin, *Silifke -İçel'de ceviz büyüklüğündeki yumru kökü yenilen bir çeşit bitkiye ve İçel, Muğla ve Bodrumda ise çeşitli bitki türlerine karşılık gelmektedir.

Toruk: *Kozan, *Kadirli-Adana'da 'yeni yetişen çam ağacı, fidan' için kullanılan toruk, Samsun ve Trabzon'da ise tütün için kullanılmaktadır.

Yarpız: *Osmaniye-Adana'da 'yabannanesi'ni karşılayan bu bitki adı ile Diyarbakır, *Darende -Malatya'da oğulotu, Kocabergos *Bandırma -Balıkesir'de ise kuzukulağı anlaşılmaktadır.

Zavrak: Çandırlar *Feke -Adana'da hıyar karşılamak üzere tercih edilen bu adlandırma, Tokat'ta 'kızılçık bitkisi', Keşanuz-Ankara'da ise 'havuç' için kullanılmaktadır.

Derleme Sözlüğü'ndeki Adana ili ağzı verilerinden hareketle, kimi bitki adlarının Adana dışında diğer ağız bölgelerinde de bulunduğu, bu bitki adlarının bazen aynı bazen de farklı bir bitkiyi karşılamak üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıda yer alan liste, hem Adana ili ağzı için kaydedilen bitki adlarını hem de bu adları Adana ağzıyla aynı anlamda kullanan diğer illeri ortaya koymaktadır. Bu husus, incelemeye esas alınmış olan ağız bölgesinden kaydedilen bitki adlarının diğer illere ait ağızlarda aynı anlamda ne kadar bilindiğinin ve kullanıldığının bütüncül olarak görülebilmesine olanak sağlamaktadır.

İncelenen bitki adlarından bir kısmının Latince karşılıkları tespit edilmiş olup ilgili adın yanına eklenmiştir. Latince isimlerine ulaşılabilen bitki adları için *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*'nün yanı sıra Çukurova Üniversitesi Botanik Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Halil Çakan ve Mersin Üniversitesi Botanik Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Z. Ayşe Everest'in yardımlarına başvurulmuştur.

Ağan ağacı (Nerium oleander): Zakkum (C I, s. 80). *Kadirli -Adana.

Ağcebek/Acebek (Phaseolus vulgaris): Beyaz kuru fasulye, fasulye (C I, s. 43,86). Rumkuş *Karaissali -Adana.

Ağcebek/Acebek (Vigna unguiculata): Börölce (C I, s. 86). -Adana.

Andız (Juniperus drupacea): Yaprakları dikenli olan bir çeşit ardıç (C I. s. 261). İshaklı *Bolvadin -Afyon Karahisar; *Tavas köyleri, *Acıpayam, Tekkeköy -Denizli; *Foça -İzmir; Mustafabeyli *Develi, Avşar köyleri -Kayseri; Kızıllar, *Karaman, *Ermenek köyleri -Konya; *Kilis -Gaziantep; *Andırın köyleri, -Maraş; Yerebakan *Feke, *Kadirli -Adana.

Babaçça/Babacca (Matricaria chamomilla): Papatya (C II, s. 448). Kızılköy *Dinar, İshaklı *Bolvadin -Afyon; Akçaşar *Eğridir -Isparta; Anbarcık *Göhlisar, -Burdur; Ekse *Çal, -Denizli; -Balıkesir; -Kütahya, *Sivrihisar, Tokat, İkipınar -Eskişehir; -Nevşehir; Eğirler *Beyşehir, *Karaman -Konya; Çakalkuyusu -Adana; Hacıhamzalı *Tarsus -İçel; *Serik, *Gazipaşa -Antalya; Müskebi *Bodrum -Muğla.

Baladura (Lycopersicon esculentum): Domates (C II, s. 467). Gökpınar *Akşehir -Konya; -Adana.

Boruk: Dağlarda yetişen, kokulu, süpürge ve yakacak olarak kullanılan çalı, ot (C II, s. 741). Uluğbey *Eğridir -Isparta; Tekkeköy, Yumrutaş *Acı-

payam -Denizli; Çağlan, İkipınar *Mihalıççık -Eskişehir; -Çorum; *Kilis -Gaziantep; *Elbistan -Maraş; Çepni *Gemerek -Sivas; Bektaşlı, Gülabi -Yozgat; Üçem *Balâ, Çayırılı *Haymana, Kürkcü, Gündül *Ayaş -Ankara; *Bünyan -Kayseri; *Avanos -Kırşehir; Mehmetli, *Kadirli -Adana.

Boruk (Partium junceum): Katırtırnağı (C II, s. 741). *Gemlik -Bursa; *Kandıra -Kocaeli; Bahçe *Osmaniye -Adana.

Bozteftik: Kısa ve boz kılçıklı, yufkası ince açılan buğday (C II, s. 752). Kırıklı *Karaisalı -Adana.

Cibille (Portulaca oleracea): Semizotu (C III, s. 955). -Adana.

Cilpirli: Bir çeşit çalı (C III, s. 967). *Kadirli -Adana; Cilpirt Çakallı -Adana.

Çaltı diken (Aliurus spina-christi): Diken, çalı (C III, s. 1062). Pelitköy *Burhaniye -Balıkesir; -Adana.

Çedene (Cannabis sativa): Kendir, kenevir tohumu. (C III, s. 1105). Çıkırık *Mecitözü -Çorum; -Sinop; *Merzifon -Amasya; -Tokat; Tamzara *Şebinkarahisar -Giresun; *İğdır -Kars; Cinis *Aşkale, *Pasinler, Mördülük -Erzurum; *Refahiye ve çevresi -Erzincan; -Ağrı; *Erciş -Van; -Bitlis; Besire -Siirt; *Kulp -Diyarbakır; -Urfa; Karaözü *Gemerek, *Kangal, *Gürün, *Yıldızeli, *Divriği -Sivas; Gökdere, Çulhalı *Akdağmadeni, *Boğazlayan -Yozgat; *Bünyan, Zencidere -Kayseri; *Bor -Niğde; Akçaviran -Konya; -Adana.

Çetlevik/Çetlevuk (Corylus avellana): Fındık (C III, s. 1151).Çilehane *Reşadiye -Tokat; *Kozan -Adana.

Çilpek (Polygonum bistorta/ Cynodon dactylon): Çalı çırpı (C III, s. 1237). Büyükçaylı *Dörtöl -Hatay; Küçükçaylı -Adana .

Çöşsek⁴: Olgunlaşmamış, iki kanatlı pamuk kozası (C III, s. 1296). -Adana.

Çulluk (Consolida orientalis): Meyvası müşil yerine kullanılan bir çeşit ağaç (C III, s. 1303). -Adana.

Dardahan (Eltis tournefortii): Çitlembik ağacı ve meyvesi (C IV, s. 1324). -Adana; Budabağı -Çorum.

Dibiz (Allium cepa): Kuru soğan (C IV, s.1480). *Kozan ve köyleri -Adana.

⁴ Çöşsek başta olmak üzere *kütlü*, *kekiç*, *pür*, *toru*, *toruk* vb. adlar bitki adı olmamakla birlikte bitkilerin çeşitli aşamalarını veya özelliklerini ifade ettikleri için bitki adlarıyla ilişkili olarak bu listede yer almıştır.

Dilmit: Erken olgunlaşan bir çeşit siyah üzüm, dimnit (C IV, s. 1498). Ey-mir *Bozdoğan -Aydın; -Adana; *Mut köyleri, *Silifke, *Mersin -İçel; Kaya *Fethiye -Muğla; İşgöbü -Kayseri.

Dosdoden: Kokulu küçük kavun (C IV, s. 1567). Tepecikören *Kozan -Adana.

Dökülgen: Beyaz ince kabuklu akparmak da denilen bir çeşit üzüm (C IV, s. 1574). Berak, -Gaziantep; *Ermenek, Kadınağıl *Hadım -Konya; Gâ-vurdağı *Cebelibereket -Adana.

Eryeten: Beyaz incirden daha büyük ve sivrice, yeşil renkli bir cins incir (C V, 1779). -Adana.

Favlak: (Juglans regia): Yeşil kabuklu ceviz (C V, s. 1840). Kürkçüler -Adana.

Geliç (Sorghum halepense): Ayrık otu cinsinden, zehirli, kökü derinlere kadar giden boğumlu bir çeşit ot (C VI, s. 1977). -Urfa; *Nizip, *Kilis -Gaziantep; -Maraş; Amik ovası Türkmenleri *Reyhanlı, *Antakya -Hatay; Görmel *Ermenek -Konya; Kürkçüler *Kadirli -Adana.

Gelineli (Papaver): Gelinlik çiçeği (C VI, s. 1980). Çığrı *Dinar -Afyon; Honaz -Denizli; *Bergama -İzmir; Allahdeyen *Salihli -Manisa; Kuzköy *Akkuş -Ordu; Amik ovası Türkmenleri; *Reyhanlı -Hatay; Afşar aşireti, pazarören *Pınarbaşı -Kayseri; *Bahçe -Adana; *Mut ve köyleri -İçel.

Gizir (Nicotiana tabacum): Tütün tohumu (C VI, s. 2087). *Kadirli -Adana.

Gozlak: Çalıya benzer yabanî bir ağaç (C VI, s. 2113). Karacavar *Osmaniye -Adana.

Göbelek (Morchella conica): Yenilen bir çeşit mantar (C VI, s. 2115). *Emirdağ -Afyon; Darıveren *Acıpayam -Denizli; Dombaylı -Manisa; Kocabergos *Erdek, *Bandırma -Balıkesir; Tokat; *Sivrihisar -Eskişehir; Günerdiğin -Çankırı; Gümüşhacıköy -Amasya; Yenitepe Ağrı; *Erciş -Van; *Ahlat -Bitlis; -Elâzığ; Polat *Akçadağ, Aşudu *Darende, *Arapkir, -Malatya; *Birecik, *Halfeti -Urfa; *Kilis, *Nizip -Gaziantep; Efsus *Elbistan, Çardak -Maraş; *Reyhanlı -Hatay; *Divriği, *Gürün, *Kangal -Sivas; -Yozgat; Üçem *Balâ; Ankara; Köşker, Köşektaş *Avanos -Kırşehir; *Bünyan ve çevresi, *Pınarbaşı -Kayseri; Asmasız -Niğde; *Koçhisar -Konya; Bozdoğan, Kesmeburun *Osmaniye, *Bahçe, *Kozan -Adana; -İçel.

Göbelek: Ebegümecine benzeyen ve yemeği yapılan bir çeşit bitki (C VI, s. 2115). Kayışlı -Adana.

Göbelek (*Nicotiana tabacum*): Tütün tohumu (C VI, s. 2115). *Kadirli -Adana.

Gönen: Çam ağaçlarının üst dallarında yetişen ve ot bulunmadığı zamanlar keçilere yedirilen asalak bir bitki (C VI, s. 2154). *Saimbeyli -Adana.

Göz: Bağ çubuklarında yaprak ve filiz çıkan yer, tomurcuk (C VI, s. 2174). -Burdur; Honaz ve köyleri -Denizli; Dallica *Nazilli, *Bozdoğan -Aydın; *Alaşehir -Manisa; *Kandıra -Kocaeli; *Merzifon ve köyleri -Amasya; Bağlıca *Ardanuç -Artvin; *İğdir Kars; Hacııyas *Koyulhisar -Sivas; Köşker -Kırşehir; *Bor -Niğde; *Ermenek, Fariske Konya; *Osmaniye -Adana; *Mut ve köyleri, *Anamur -İçel; Yerkelik, *Fethiye ve köyleri, Pınarlıbelen *Bodrum -Muğla; *Lüleburgaz, Çavuşköy *Babaeski -Kırklareli.

Gügük (*Tulipa*): Lâle tomurcuğu (C VI, s. 2216). Bilanköy -Adana.

Günebakan (*Elianthus annuus*): Ayçiçeği (C VI, s. 2226). *Edremit, *Susurluk -Balıkesir; *Mudanya -Bursa, Samatya -İstanbul; Ergen -Erzincan; *Doğubayazıt -Ağrı; *Afşin -Maraş; Ağrakos; *Suşehri -Sivas; *Pınarbaşı -Kayseri; -Adana; *Anamur -İçel; Kaya *Fethiye -Muğla; *Saray ve köyleri -Tekirdağ.

Güngülü (*Papaver*): Gelincik (C VI, s. 2229). Kürkcüler -Adana.

Hambeles (*Myrtus communis*): Mersin ağacının meyvesi (C VII, s. 2265). -Rize; -Hatay; -Adana; -İçel.

Haraç (*Ceratonia siliqua*): Aşısız keçiboynuzu (C VII, s. 2282). *Gelendost, *Şarkikaraağaç -Isparta; Ağzıkara *Kozan -Adana; Buluklu *Mersin -İçel.

Harnıp⁵ (*Ceratonia siliqua*): Keçiboynuzu ağacı ve meyvesi (C XII, s. 4515). Afşar, Pazarören; *Pınarbaşı Kayseri; Bozdoğan, Kesmeburun *Osmaniye Adana; *Kaş ve çevresi Antalya.

Hayıt (*Vitex agnus-castus*): Sıcak bölgelerde yetişen, kırmızı çiçekli, yaprağı zeytin yaprağına benzeyen, dallarından sepet yapılan bir çeşit ağaç (C VII, s. 2117). Çandır *Sütçüler, *Eğridir ve köyleri -Isparta; Bereketli *Tavas, Çitak *Çivril -Denizli; *Sarayköy, Hamzabali, Sürez, *Bozdoğan -Aydın; Alanköy *Bayındır, *Bergama, *Ödemiş ve köyleri -İzmir;

⁵ 'Harnıp' adı *Osmaniye -Adana için 'kocayemiş ağacı ve meyvesi'ni de (C VII, s. 2293) karşılamaktadır.

*Edremit ve çevresi -Balıkesir; *Taşova -Amasya; *Ermenek ve köyleri -Konya; Kürkçüler -Adana; *Mut ve köyleri, *Silifke ve köyleri -İçel; *Fethiye ve köyleri, *Milas -Muğla.

Hetif: Salkımdan düşen yaş üzüm taneleri (C VII , s. 2350). *Göksun, *Afşin ve köyleri-Maraş; *Kadirli, *Osmaniye -Adana.

Hompur (*Solanum tuberosum*): Patates (C VII, s. 2400). Ağzıkaraca *Kozan -Adana.

Hoppak (*Citrus sinensis*): Portakal (C VII, s. 2444). -Adana ve köyleri.

Ispatan (*Nasturtium officinale*): Yabani tere (C VII, s. 2493). Honaz ve köyleri -Denizli; *Kilis -Gaziantep;-Maraş; Erzin *Dört Yol -Hatay; *Bahçe, *Osmaniye -Adana; Aslanköy *Mersin -İçel.

Kabarcık: İnce kabuklu, yuvarlak, beyaz, çekirdekli bir çeşit üzüm (C VIII, s. 2581). *Afşin -Maraş; -Gaziantep; *Osmaniye -Adana.

Kekiç: Pamuk kozasının kabuğu (C VIII, s. 2723). -Adana.

Kelem (*Brassica oleracea*): Lahana (C VIII, s. 2727). Bağlılı *Gelendost, *Yalvaç -Isparta; Demirkapı *Susurluk -Balıkesir; -Kütahya; *Mudanya -Bursa; -Bilecik; *Sivrihisar -Eskişehir; İğneciler *Mudurnu -Bolu; *Safranbolu -Zonguldak; Peşman *Daday -Kastamonu; *Kurşunlu -Çankırı; -Çorum; *Boyabat -Sinop; -Samsun; *Merzifon -Amasya; Karkıncık *Artova -Tokat; Piraziz *Nefsiköse *Görece -Giresun; Kaptanpaşa *Çayeli -Rize; *Iğdır, Bayburt *Sarıkamış -Kars; *Erciş -Van; -Bitlis; -Malatya; *Andırın -Maraş; Hacıilyas *Koyulhisar -Sivas; *Sorgun -Yozgat; *Kalecik, *Güdül -Ankara; -Niğde; *Ermenek -Konya; *Kozan -Adana; Çakılar -Muğla.

Kendirik (*Cannabis sativa*): Kenevir (C VIII, s. 2742). -Konya; Çığışar *Kadirli -Adana; *Mut -İçel.

Kernep/Kernip (*Lagenaria siceraria*): Sukabağı (C VIII, s. 2756). -Malatya; *Reyhanlı ve Amikovaş Türkmenleri *Antakya -Hatay; -Adana.

Keşir (*Daucus carota*): Havuç (C VIII, s. 2771). İshaklı *Bolvaadin -Afyon; Uluğbey *Senirkent, Senir; *Keçiborlu -Isparta; Başpınar *Tefenni, -Burdur; Sarımahmutlu *Buldan, Çöplü *Çivril, Honaz -Denizli; Umurlu -Aydın; -İzmir; İnikli *İznik -Bursa; Namr *Söğüt, Pazarcık, *Bozhüyük -Bilecik; *Karamürsel -Kocaeli; -Bolu; Akhisar *Geyve -Sakarya; *Iğdır ; Kars; -Erzurum; -Urfa; Şabanözü *Polatlı, *Nallıhan, *Ayaş, *Güdül -Ankara; Kızılviran *İncesu, Zencidere -Kayseri;

-Konya; *Karaisalı -Adana; *Tarsus, Emirler -İçel; *Elmalı -Antalya; Karaağaç -Edirne.

Kındıra⁶ (*Imperata cylindrica*): Bir çeşit kamış (C VIII, s. 2808). *Bolvadin -Afyon; Başpınar Tefenni -Burdur; Şamandıra *Kartal -İstanbul; *Kar-gı -Çorum; -Erzincan; -Adana.

Kırksınır (*Plantago lanceolata/major*): Yaraları iyileştirmek için kullanılan, yaprakları damarlı bir ot (C VIII, s. 2830). Kürkçüler -Adana.

Kırlangıç: Portakal büyüklüğünde ve kavun biçiminde, kokulu, sarı ya da ye-şil kabuklu meyvesi olan bir bitki (C VIII, s. 2831). Karakuyu, Dirmil, Çapak *Torbalı -İzmir; -Adana *Milas -Muğla.

Kırt kırt (*Daucus carota*): Havuç (C VIII, s. 2838). -Adana.

Kıska (*A. ascalonicum*): Arpacık soğanı (C VIII, s. 2842). *Emirdağ -Afyon; *Zincirlikuyu -İstanbul; Çilehane *Reşadiye, *Niksar, *Zile -Tokat; -Trabzon; -Gümüşhane; *Hozat -Tunceli; *Ağın -Elâzığ; -Urfa; *Nizip -Gaziantep; *Afşin ve köyleri -Maraş; *Reyhanlı ve Amik ovası Türk-menleri -Hatay; *Divriği, *Gemerek, *Şarkışla ve köyleri -Sivas; -Ankara *Zencidere, *Pınarbaşı -Kayseri; *Mucur -Kırşehir; *Bor -Niğde; -Konya; Araplar; *Kadirli, *Pozantı -Adana; *Mut ve köyleri -İçel.

Kinez (*Juglans regia*): Ceviz (C VIII, s. 2944). -Adana.

Kocabaş (*Beta vulgaris*): Pancar, şeker pancarı (C VIII, s. 2891). *Urfa -İz-mir; -Balıkesir ve çevresi; Mamica *Orhangazi -Bursa; -Kastamonu; *Sungurlu -Çorum; *Çerkeş -Çankırı; *Boyabat -Sinop; Sıralı *Kavak -Samsun; -Amasya; *Zile, Karakaya -Tokat; Horzaf *Şiran -Gümüş-hane; -Kars; -Erzurum; -Erzincan; -Urfa; -Maraş; Çöplü *Gürün, Ha-cıilyas *Koyulhisar -Sivas; -Yozgat; Koyunbaba *Kalecik, Gürcü *Kı-zılcahamam -Ankara; *Kozan, *Osmaniye -Adana; *İncesu -Kayseri; -Muğla.

Koca buğday: İri taneli, yumuşak ve sarımsı bir çeşit buğday (C VIII, s. 2891). Çığırı; *Dinar -Afyon; Söğüt, Honaz -Denizli; Kırıklı -Adana; Güzelsu, Ormana *Akseki -Antalya.

Koyungözü (*Matricaria chamomilla*): Papatya (C VIII, s. 2944). -İstanbul; *Çerkeş -Çankırı; *Mecitözü -Çorum; *Vezirköprü -Samsun; Sulusa-ray *Artova, Kızılköy -Tokat; Salman, Kuz *Akkuş -Ordu; *Tirebolu -Giresun; -Malatya ve çevresi; Tombak, Tepebaşı *Göksun, *Elbistan, *Afşin Maraş; Eşke *Divriği, *Gemerek, *Şarkışla, Hacıilyas, *Ko-

⁶ Bu bitki adı Gâvurdağı *Osmaniye -Adana'da 'eğrelti otu' (C VIII, s. 2808) olarak da ifade edilmektedir.

yulhisar -Sivas; Boymul, Yozgat; *Bünyan -Kayseri; Faydalı *Kozan -Adana.

Koz (*Juglans regia*): Ceviz (C VIII, s. 2944). Kasımlar *Eğridir -Isparta; *Sarayköy -Denizli; Ayaş *Bergama -İzmir; *Kırkağaç -Manisa; *Edremit -Balıkesir; *Bayramiç, -Çanakkale; *Mustafa Kemal Paşa -Bursa; -Bilecik; *Gebze, *Gölcük, *İzmit -Kocaeli; *Düzce -Bolu; -İstanbul; -Kastamonu; -Çorum; -Trabzon; *Siverek -Urfa; *Kilis, Sam -Gaziantep; *Pazarcık, *Göksun, Varyanlı, -Maraş ve çevresi; Amik ovası Türkmenleri *Reyhanlı; *Antakya -Hatay; -Kayseri ve çevresi; *Bor -Niğde; Gâvurdağı *Osmaniye, *Kozan Adana; Ishaklar *Gülнар -İçel; *Akseki, *Elmalı, *Korkuteli -Antalya; Ahiköy -Muğla; Kumbağ -Tekirdağ; Kerkük.

Kumbur (*Solanum tuberosum*): Patates (C VIII, s. 3000). *Maçka -Trabzon; Fiğnese *Develi -Kayseri; Eflak-Adana.

Kurmut (*Pyrus pyrastra*): Yaban armudu (C VIII, s. 3008). *Kadirli -Adana; *Manavgat -Antalya; Kürkçüler -Adana.

Küşne (*Vicia ervilia*): Burçak (C VIII, s. 3052). Alishar *Merzifon -Amasya; *Bayburt -Gümüşhane; -Kars; -Erzincan; *Doğubeyazıt -Ağrı; *Hozat -Tunceli; -Elâzığ; *Arapkir -Malatya; *Nizip, -Gaziantep; Varyanlı *Afşin -Maraş; *Reyhanlı, *Antakya -Hatay; Birestik *Divriği, *Kangal -Sivas; *Kaman -Kırşehir; Mustafabeyli *Bahçe, *Kadirli -Adana.

Kütlü (*Gossypium herbaceum/hirsutum*): Çekirdekli pamuk (C VIII, s. 3054). -Adana; *Mut köyleri -İçel.

Leylim (*Citrus limonum*): Tatlı limon (C IX, s. 3075). Kazan göçmenleri *Pendik -İstanbul; -Adana; *Silifke -İçel.

Mamık: Bir çeşit kara üzüm (C IX, s. 3115). -Adana.

Mantıvar (*Helichrysis flos*): Kulak ağrısını geçirmek için kullanılan, çiçekleri güzel kokulu ve sarı renkli bir kır bitkisi (C IX, s. 3126). -Adana.

Maya (*Ficus carica*): İncir (C IX, s. 3139). Çataloluk, Bakırdağı *Develi -Kayseri; *Kozan, Başlamış, *Cebelibereket -Adana.

Meke (*Zea mays subsp. mays*): Mısır bitkisi ve tanesi (C IX, s. 4590). Yukarıdinek *Şarkıkaraağaç -Isparta; *İğdır -Kars; Varyanlı *Andırın -Maraş; *Seydişehir -Konya; Haruniye, *Kozan, *Kadirli -Adana.

Okluk (*Phragmites australis*): Bir çeşit saz, kamış (C IX, s. 3275). *Kadirli, Tepecikören *Kozan -Adana.

Panadora (*Lycopersicon esculentum*): Domates (C IX, s. 3389). -Adana.

Paytaran (Achillea): İnce yapraklı, güzel kokulu bir bitki (C IX, s. 3417).
*Ermenek -Konya; Azaplı *Karaisalı -Adana.

Pazı (Quercus ithaburensis): Meşe ağacının meyvesi, palamut (C IX, s. 3417).
Höketçe *Saimbeyli -Adana.

Pazık (Beta vulgaris): Pancar (C IX, s. 3417). *Erciş -Van; *Ahlat -Bitlis;
-Adana.

Perpil: Kuşüzümü (C IX, s. 3431). Yeniköy, Yenice kale -Maraş; *Osmaniye
-Adana.

Perpil: Dağlarda yetişen yabanüzümü (C IX, s. 3431). Şükrüye *Ceyhan
-Adana; Namrun *Tarsus -İçel

Perpir: Kuşüzümü (C IX, s. 3431). -Maraş; -Adana.

Pevraz (Allium cepa): Soğan (C IX, s. 3437). İncirgediği *Karaisalı -Adana.

Peygamberarпасı: Kılçıksız ve kabuksuz, buğdaya benzer bir çeşit arpa (C IX, s. 3437). *Vezirköprü -Samsun; -Amasya; *Zile köyleri -Tokat;
*Güdül, *Ayaş -Ankara; -Konya; Kırıklı -Adana.

Peygamberbuğdayı: Yabanıl buğday (C IX, s. 3437), Kırıklı -Adana.

Pezik (Beta vulgaris): Pancar, şalgam (C IX, s. 3438). *Vezirköprü -Samsun;
Ficek *Reşadiye -Tokat; Bayadı -Ordu; Zil *Alucra, *Şebinkarahisar
-Giresun; Çepni *Gemerek, Maksutlu *Şarkışla -Sivas; *Pınarbaşı ve
köyleri, İsgöbü *İncesu -Kayseri; -Adana; *Mut köyleri -İçel.

Pıtırak (Xanthium): Dikenli tohumu insanların giysilerine, hayvanların tüy-
lerine yapışan bir ot (C IX, 3449). *Gelendost -Isparta; Salda *Yeşilo-
va -Burdur; Söğüt, Honaz, Yukarıseyit *Çal -Denizli; Dallica *Nazil-
li -Aydın; *Bergama -İzmir; *Alaşehir -Manisa; Yeniköy, Demirkapı
*Susurluk -Balıkesir; Tokat -Eskişehir; *Kandıra -Kocaeli; *Düzce
-Bolu; *Akyazı çevresi -Sakarya; *Kurşunlu -Çankırı; *Çarşamba
-Samsun; *Taşova, *Merzifon -Amasya; Karkıncık *Artova -Tokat;
Bayadı *Perşembe, Danışman *Fatsa, Sarıca *Gölköy -Ordu; *Alucra
-Giresun; Ergân -Erzincan; Musik *Tutak -Ağrı; *Afşin köyleri -Maraş
Maksutlu*Şarkışla, Hacıılyas, *Koyulhisar, Ağrakos *Suşehri -Sivas;
Afşar köyleri *Pınarbaşı -Kayseri; -Nevşehir; -Niğde ve köyleri; Çakal-
lı -Adana; Güzelsu *Akseki -Antalya; *Lüleburgaz -Kırıkkale.

Pür: Çam, ardıç, ladin ağaçlarının iğne gibi ince yaprakları (C IX, s. 3495).
Çığrı *Dinar -Afyon; *Eğridir köyleri -Isparta; Söğüt, Kösten, Kızılyer,
Honaz, Eziler *Güney, Yukarıseyit *Çal, *Sarayköy -Denizli; *Berga-
ma -İzmir; Numanoluk *Seyitgazi -Eskişehir; *İnebolu, Karabüzey*A-

raç -Kastamonu; -Çankırı; *Gerze, -Sinop; Bengü *Bafra -Samsun; *Merzifon ve köyleri -Amasya; *Şebinkarahisar, Piraziz, Nefsiköseli *Görel -Giresun; *Kilis -Gaziantep; -Maraş; Hacıilyas *Koyulhisar -Sivas; Keşanuz *Kızılcahamam, Çanlı *Ayaş -Ankara; Kayapınar, Mastat *Karaman -Konya; Gâvurdağı *Cebelibereket, İncirlik *Bahçe -Adana; Meydan *Mut köyleri, *Mersin köyleri -İçel; *Alanya -Antalya.

Pürçüklü (*Daucus carota*): Havuç (C IX, s. 3497). *Emirdağ -Afyon, Uluğbey *Senirkent, Büyükkabaca *Uluborlu -Isparta; *Bergama -İzmir; Kocaburgaz *Erdek -Balıkesir; Rumeli göçmenleri *Mudanya -Bursa; -Çorum ilçe ve köyleri; -Eskişehir; -Amasya; *Alucra -Giresun; -Gümüşhane; *Kağızman, *Ardahan -Kars; *Hasankale -Erzurum; -Erzincan; *Doğubeyazıt -Ağrı; -Diyarbakır; Kurucaova *Akçadağ, *Ağın -Elazığ; -Urfa; *Kilis -Gaziantep; -Maraş; Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri *Reyhanlı -Hatay; Çepni *Gemerek, *Şarkışla ve çevresi, -Sivas; Külekçi, Çayıralan, Dişli *Sorgun -Yozgat; Ağın *Şereflikoçhisar, Armutlu, Faraşlı *Kalecik Ankara; Köşker -Kırşehir; Talaş, *Pınarbaşı ve çevresi, Tavlusun, Reşadiye, *İncesu, Erkilet, -Kayseri; Genezin, Şeydin, Sarılar *Avanos -Nevşehir; Bahçeli *Bor, *Ulukışla -Niğde; *Ermenek, *Ereğli -Konya; Çandırlar, Gâvurdağı *Cebelibereket -Adana.

Püren (*Calluna vulgaris*): Süpürgeotu (C IX, s. 3497). Kayı, Gönen -Isparta; Salda, Güney, Horoz, Karaköy *Yeşilova -Burdur; Kızılyer, Honaz *Çal, Oğuz *Acıpayam -Denizli; Muhipler *Gediz -Kütahya.

Püren (*Calluna vulgaris*): Sarı, kırmızı çiçek açan, ufak yapraklı, arıların çok sevdiği bir çeşit ot (C IX, s. 3497). İncirlik -Adana; *Mut, Civanyaylağı *Mersin -İçel; Dont -Muğla.

Sirken (*Portulaca oleracea*): Yabanıl semizotu (C X, s. 3646). Gönen, Çandır *Sütçüler, Bağlılı *Eğridir, *Atabey -Isparta; Çamköy *Gölhisar -Burdur; *Çal -Denizli; Dalhca *Nazilli, eymir *Bozdoğan -Aydın; *Kuşunlu -Çankırı; -Çorum; *Çarşamba -Samsun; *Merzifon -Amasya; Çepni *Gemerek -Sivas; *Güdül, Çanlılı *Ayaş -Ankara; *Bor -Niğde; *Bozkır -Konya; Çığışar *Kadirli -Adana; *Marmaris -Muğla.

Sulfata ağacı (*Eucalyptus*): Okalıptüs ağacı (C X, s. 3691). -Adana.

Suluzırtlak (*Citrus limonum*): Limon (C X, s. 3693). -Burdur; -Kastamonu ve köyleri; -Çankırı; *Çarşamba -Samsun; *Merzifon -Amasya; -Trabzon; -Erzurum; *Gemerek -Sivas; *Beypazarı -Ankara; -Kayseri; -Niğ-

de; Doğanhisar *Akşehir -Konya; -Adana ve çevresi; *Alanya -Antalya; Ahiköy -Muğla.

Sülüklüpancar (Betavulgaris Cilla): Pazı, orum, makulatım (C X, s. 3709). -Gaziantep; Gâvurdağı *Osmaniye-Adana.

Şalak: Büyümemiş kavun, karpuz (C X, s. 3738). Bayat *Emirdağ -Afyon; Uluğbey, Yassıören *Senirkent, *Uluborlu -Isparta; *Urla -İzmir; -Bursa; Tokat -Eskişehir; Ovasaray *İskilip -Çorum; *Çarşamba -Samsun; *Merzifon köyleri -Amasya; *Zile -Tokat; *Mesudiye, *Ünye -Ordu; Erkinis *Yusufeli -Artvin; -Sivas ve çevresi; -Yozgat ve çevresi; Çanıllı *Ayaş, Üçem *Balâ, *Haymana -Ankara; Köşker -Kırşehir; -Nevşehir; -Kayseri çevresi; -Niğde; -Konya ve çevresi; -Adana; -İçel köyleri; -Muğla.

Şememe: Ekşimsi, küçük kavun (C X, s. 3741). Tokat -Eskişehir; Cenciğe -Erzincan; Çepni *Gemerek, Ağrakos *Suşehri -Sivas; -Niğde; -Adana.

Şıfan (Avena Sterilis): Yulaf (C X, s. 4724). Fakiekindiliği -Amasya; Varyanlı -Urfa; Afşar köyleri *Pınarbaşı -Kayseri; Bozdoğan, Kesmeburun *Osmaniye Adana, Tepecikören *Kozan -Adana; *Mersin köyleri, *Mut köyleri -İçel.

Tefek Asma yaprağı (C X, s. 3901). -Adana ve köyleri; Hortu *Gülнар -İçel; Garipçe *Korkuteli -Antalya.

Tekesakalı (Asphodeline, Scorzonera, Trogopogon): Kırılarda yetişen, ince uzun püskül yapraklı, yenilebilir bir çeşit ot (C X, s. 3864). İğdecik, Bağlılı *Eğridir -Isparta; -Tokat; Bozan, Tokat -Eskişehir; *Ağın -Elâzığ; Hartlap-Maraş; Hacılıyas *Koyulhisar, Maksutlu*Şarkışla -Sivas; Kürkçü -Ankara; Bahçeli *Bor -Niğde; *Ermenek, *Bozkır, Batsa *Çumra -Konya; *Osmaniye -Adana; Arslanköy *Mersin, *Mut ve köyleri -İçel.

Tevriz (Lagenaria siceraria var. clavata): Karakabak (C X, s. 3903), Toprak-kale *Osmaniye -Adana.

Tiyek: Asma yaprağı (C X, s. 3901). *Osmaniye -Adana.

Topalak (Cyperus rotundus): Çayır otuna benzer bir çeşit bitki (C X, s. 3962). -Adana.

Toru: Yeni yetişen çam ağacı, fidan (C X, s. 3970). Kasımlar, Sofular *Eğridir, Sarıidris *Karaağaç, -Isparta; Çamlık *Bucak -Burdur; *Kemalpaşa ve köyleri -İzmir; Şehitoğlu *Kula -Manisa; Ceylân *Ulukışla -Niğde;

Halimiye *Ermenek -Konya; -Adana; *Gülнар, *Anamur -İçel; *Kaş -Antalya; Gülağzı, Çobansa *Fethiye -Muğla.

Toruk: Yeni yetişen çam ağacı, fidan (C X, s. 3970). Gerdeme *Kemalpaşa -İzmir; Bağlıca *Ardanuç, *Şavşat ve köyleri, *Yusufeli ve köyleri -Artvin; *Antakya -Hatay; Çataloluk *Develi -Kayseri; *Kozan, *Kadirli, -Adana; *Mersin ve köyleri -İçel.

Tossak (*Buxus sempervirens*): İşlenmeye elverişli, kaşık yapılabilen bir çeşit ağaç (C X, s. 3973). Çığşar *Kadirli -Adana.

Yalangı (*Verbascum*): Dağlarda biten ve süpürge yapılan bir ot (C XI, s. 4139). Dombaylı -Manisa; -Çorum; Bozhüyük *Göksun -Maraş; *Gürün -Sivas; Köşker -Kırşehir; *Bor -Niğde; *Kadirli, Endel, *Osmaniye -Adana.

Yarpız (*Mentha pulegium*): Yabannanesi (C XI, s. 4189). Kuru *Dinar -Afyon; *Eğridir köyleri -Isparta; Dombaylı -Manisa; -Amasya; Bayburt *Selim -Kars; -Erzurum; *Afşin ve köyleri, *Elbistan -Manisa; *Antakya -Hatay; -Sivas; Pazarören; *Pınarbaşı -Kayseri; *Bor -Niğde; *Ermenek -Konya; *Osmaniye -Adana; Namrun *Tarsus, Civanyaylağı *Mersin, Gezende *Gülнар, *Mut ve köyleri, *Silifke -İçel; Güzelsu *Akseki -Antalya.

Yerotu (*Daucus carota*): Havuç (C XI, s. 4253). Oyaca *Sungurlu -Çorum; Ortaköy -Yozgat; Cemele, *Mucur -Kırşehir; *İncesu -Kayseri; *Bor -Niğde; -Konya; -Adana.

Yonuz eriği/yonuz erî (*Prunus divaricata*): Ekşi yaban eriği. (C XI, s. 4295). -Çorum; *Afşin -Maraş; *Güdül -Ankara; Turan -Kayseri; *Bor -Niğde; Gaziler *Hadım, Eğirler *Beyşehir -Konya; *Osmaniye -Adana; *Mersin köyleri -İçel.

Zamzalak (*Robinia pseudoacacia*): Akasya (C XI, s. 4148). Gâvurdağı *Osmaniye -Adana.

Zavrak (*Cucumis sativus*): Hıyar (C XI, s. 4352). -Isparta ve çevresi *Adapazarı -Sakarya; -Bolu; Acıkavak *Taşköprü -Kastamonu; -Çorum ilçe ve köyleri; *Havza -Samsun; *Taşova, Dinar *Artova -Tokat; *Fatsa -Ordu; Hacıilyas *Koyulhisar -Sivas; *Çayıralan, -Yozgat; Kuruçay *Çubuk, *Nallıhan -Ankara; Hisarcık, Erkilet *İncesu -Kayseri; Bahçeli *Bor -Niğde; *Seydişehir -Konya; Çandırlar *Feke -Adana.

Zeyrek (*Linum usitatissimum*): Keten tohumu (C XI, s. 4363). *Dinar -Afyon; Kasımlar *Gölpazarı -Bilecik; *Sivrihisar, Tokat -Eskişehir; *Barın -Zonguldak; *Kurşunlu -Çankırı; *İskilip -Çorum; -Samsun; *Mer-

zifon -Amasya; *Niksar -Tokat; -Erzincan; -Sivas; -Yozgat; -Nevşehir; *Mucur -Kırşehir; İsgöbü, -Kayseri; *Bor -Niğde; -Konya; Bozdoğan, Kesmeburun; *Osmaniye-Adana; Pehlivan köy -Kırklareli.

Zincilip: İlkbaharda biten, yaprağı yenilebilen ve sarı çiçeği kumaş boyamada kullanılan bir ot (C XI, s. 4388). Azaplı *Kadirli -Adana.

2. Adana İli Ağzına Ait Bitki Adlarının Kavram Alanları

Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, konsept vb. şeklinde ifade edilen kavram, çeşitli unsurların niteliklerini zihnimizde temsil etmeye yarayan sembollerdir. Vardar'ın tanımına göre ise kavram, "ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünüş, imge" olarak tanımlanmaktadır (Vardar 2002: 132). Dil biliminde, Alman dilcisi J. Trier'in dil alanı (Sprachfeld) adıyla uyguladığı yöntemle kavramların değeri ancak kapladığı yerle ve öteki kavramlarla bağıntısına göre belirlenmektedir (akt. Aksan 1989: 524). Kavram alanı ya da kavramsal alanı ise "birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların, içinde düşünüldükleri alan" olarak tanımlamak mümkündür (Aksan 1989: 524). Kavram alanı "bir sözlüksel alanda anlatımını bulan anlamsal alanın dış gerçeklik düzlemindeki kavramsal karşılığı" olarak da ifade edilmektedir (Vardar 2002: 132).

Derleme Sözlüğü'nde Adana ve çevresi için tespit edilen bitki adlarını, temsil ettikleri ve karşılık geldikleri bitkiler bakımından tasnif etmek⁷ mümkündür. Bu doğrultuda incelenen bitki adlarının meyve, ot, ağaç, sebze, çiçek, tahıl, tohum, tomurcuk, yaprak vb. olmak üzere geniş bir kavram alanına sahip oldukları görülmektedir. Buna göre incelenen 109 bitki adının 35'inin meyveleri, 12'sinin çeşitli sebze türlerini, 10'unun ağaç türlerini, 28'inin bazı hastalıkların tedavisinde veya çeşitli nesnelerin yapımında kullanılan birtakım otları, çeşitli çalı ve yaprak türlerini temsil ettiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan incelenen bitki adlarından 7'si tahıl ve baklagilleri, 7'si tohum-tomurcuk ve yaprakları, 5'i ise bazı çiçek türlerini karşılamak için kullanılmıştır. Bunların haricinde geriye kalan 5 bitki adı ise tanımı açıklayıcı olmadığı ve bitkiden ziyade bitkinin çeşitli aşamalarını veya özelliklerini ifade ettiği için herhangi bir kavram alanına dahil edilmemiş, 'diğer bitki adları' başlığı altında incelenmiştir. Bu verilerden hareketle, *Derleme Sözlüğü*'nde Adana ve çevresine ait ağızlar için kaydedilen bitki adlarının, en çok çeşitli meyve türlerini karşılamak üzere kullanıldığı görülmüştür.

⁷ Bitkileri kavram alanları açısından çeşitli başlıklar altında sınıflandırırken TDK'nin *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde (<https://sozluk.gov.tr/>) sebze, meyve, ot vb. için yapılmış olan tanımlar esas alınmıştır. Bunun yanı sıra botanikçilerin görüşlerinden de yararlanılmıştır.

Meyve Adları

Üzüm: Dilmit (*erken olgunlaşan bir çeşit siyah üzüm, dimnit*); dökülgen (*beyaz ince kabuklu akparmak da denilen bir çeşit üzüm*); günebakan (*ayçiçeği*); hetif (*salkımdan düşen yaş üzüm taneleri*); kabarcık (*ince kabuklu, yuvarlak, beyaz, çekirdekli bir çeşit üzüm*); mamık (*bir çeşit kara üzüm*); perpil (*kuşüzümü*); perpil (*dağlarda yetişen yabanüzümü*); perpir (*kuşüzümü*).

Kavun-Karpuz: Dosdoden (*kokulu küçük kavun*); şalak (*büyümemiş kavun, karpuz*); şememe (*ekşimsi, küçük kavun*).

Havuç: Keşir, kırt kırt, pürçüklü, yerotu (*havuç*).

Domates: Baladura, panadora (*domates*).

Limon: Leylim (*tatlı limon*); suluzırtlak (*limon*).

Keçiboynuzu: Haraç (*aşısız keçiboynuzu*); harnıp (*keçiboynuzu ağacı ve meyvesi*).

Ceviz: Kinez, koz (*ceviz*); favlak (*yeşil kabuklu ceviz*).

Diğer Meyve Adları: Çetlevik (*findık*); dardahan (*çitlembik ağacının meyvesi*); hambeles (*mersin ağacının meyvesi*); hoppak (*portakal*); kernep/kernip (*sukabağı*); kurmut (*yaban armudu*); yonuz eriği/yonuz erî (*ekşi yaban eriği*); pazı (*meşe ağacının meyvesi, palamut*); tevriz (*karakabak*); zavrak (*hıyar*).

Sebze Adları

Soğan: Dibiz (*kuru soğan*); kısa (*arpacık soğanı*); pevraz (*soğan*).

Patates: Hompur, kumbur (*patates*).

Pancar: Kocabaş, pazık, pezik (*pancar*).

Diğer Sebze Adları: Ağcebek/acebek (*börülce*); kelem (*lahana*); sülüklüpancar (*pazı, orum, makulatum*). göbelek (*ebegümecine benzeyen ve yemeği yapılan bir çeşit bitki*).

Ağaç Adları

Çam: Toru, toruk (*yeni yetişen çam ağacı, fidan*).

Diğer Ağaç Adları: Ağan ağacı (*zakkum*); andız (*yaprakları dikenli olan bir çeşit ardıç*); çulluk (*meyvası müşil yerine kullanılan bir çeşit ağaç*); dardahan (*çitlembik ağacı*); harnıp (*kocayemiş ağacı ve meyvesi*); hayıt (*sıcak bölgelerde yetişen, kırmızı çiçekli, yaprağı zeytin yaprağına ben-*

zeyen, dallarından sepet yapılan bir çeşit ağaç); sulfata ağacı (*okalip-tüs ağacı*); tossak (işlenmeye elverişli, kaşık yapılabilen bir çeşit ağaç).

Çiçek Adları

Papatya: Babaçça, koyungözü (papatya).

Diğer Çiçek Adları: Gelineli (*gelinlik çiçeği*); güngülü (*gelincik*); zamzalak (*akasya*).

Ot-Çalı-Yaprak Adları

Ot Adları: Cibille (*semizotu*); geliç (*ayrık otu cinsinden, zehirli, kökü derinlere kadar giden boğumlu bir çeşit ot*); gozlak (*çalıya benzer yabanî bir ağaç*); gönen (*çam ağaçlarının üst dallarında yetişen ve ot bulunmadığı zamanlar keçilere yedirilen asalak bir bitki*); ıspatan (*yabanî tere*); kendirik (*kenevir*); kındıra (*eğrelti otu*); kırksınır (*yaraları iyileştirmek için kullanılan, yaprakları damarlı bir ot*); mantıvar (*kulak ağrısını geçirmek için kullanılan, çiçekleri güzel kokulu ve sarı renkli bir kır bitkisi*); okluk (*bir çeşit saz, kamış*); paytaran (*ince yapraklı, güzel kokulu bir bitki*); pıtıtrak (*dikenli tohumu insanların giysilerine, hayvanların tüylerine yapışan bir ot*); püren (*süpürgeotu*); püren (*sarı, kırmızı çiçek açan, ufak yapraklı, arıların çok sevdiği bir çeşit ot*); sirken (*yabanıl semizotu*); topalak (*çayır otuna benzer bir çeşit bitki*); tekesakalı (*kırlarda yetişen, ince uzun püskül yapraklı, yenilebilir bir çeşit ot*); yalangı (*dağlarda biten ve süpürge yapılan bir ot*); yarpız (*yabannanesi*); zincilip (*ilkbaharda biten, yaprağı yenilebilen ve sarı çiçeği kumaş boyamada kullanılan bir ot*).

Çalı Adları: Boruk (*dağlarda yetişen, kokulu, süpürge ve yakacak olarak kullanılan çalı, ot*); boruk (*katırtırnağı*); cılıpırlı (*bir çeşit çalı*); çaltı diken (*diken, çalı*); çilpek (*çalı çırpı*).

Yaprak Adları: Tiyek- tefek (*asma yaprağı*); pür (*çam, ardıç, ladin ağaçlarının iğne gibi ince yaprakları*).

Tahıl-Baklagil Adları

Buğday: Bozteftik (*kısa ve boz kılçıklı, yufkası ince açılan buğday*); koca buğday (*iri taneli, yumuşak ve sarımsı bir çeşit buğday*); peygamber-buğdayı (*yabanıl buğday*).

Diğer Tahıl-Baklagil Adları: Ağcebek (*beyaz kuru fasulye*); küşne (*burçak*); meke (*mısır bitkisi ve tanesi*); peygamberarпасı (*kılçıksız ve kabuksuz, buğdaya benzer bir çeşit arpa*); şıfan (*yulaf*).

Tohum-Tomurcuk Adları

Tütün: Gizir - göbelek (*tütün tohumu*).

Diğer Tohum Adları: Çedene (*kendir; kenevir tohumu*); zeyrek (*ketentohumu*).

Tomurcuk Adları: Çöşşek (*olgunlaşmamış, iki kanatlı pamuk kozası*); göz (*bağ çubuklarında yaprak ve filiz çıkan yer, tomurcuk*); gügük (*lâle tomurcuğu*).

Diğer Bitki Adları

Göbelek (*yenilen bir çeşit mantar*); kekiç (*pamuk kozasının kabuğu*); kındıra (*bir çeşit kamış*); kırlangıç (*portakal büyüklüğünde ve kavun biçiminde, kokulu, sarı ya da yeşil kabuklu meyvesi olan bir bitki*); kütlü (*çekirdekli pamuk*).

SONUÇ

Bitki adları başta olmak üzere söz varlığına dair önemli veriler içeren *Derleme Sözlüğü*, Adana ili ağzına ait bitki adları açısından da incelemeye değer dil malzesi sunmaktadır. Dar kapsamda yalnızca Adana ve çevresine ait bitki adlarının ele alındığı bu çalışmada, söz konusu bitki adlarının diğer illere ait ağızlardaki varlığı sorgulanmış ve bu bitki adlarının kavram alanları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Derleme Sözlüğü'nde taranan Adana ili ağzı kayıtlarına göre, incelenen 109 bitki adının büyük bir kısmının Adana dışında diğer illere ait ağızlarda da var olduğu görülmüştür. Bu bitki adlarından 25'inin hem Adana'nın çevre ve köylerinde hem de Adana dışında diğer ağız bölgelerine ait illerde farklı bitkilere karşılık geldiği saptanmıştır. Örneğin dilmit, Adana ili ağzında bir üzüm türünü ifade ederken Muğla'da bir zeytin türünü karşılamak üzere kullanılmıştır. Yani iki ayrı bölgenin ağzında aynı adla var olan bir bitki adı, birbirinden farklı iki ayrı kavram alanına dâhil edilebilecek iki ayrı bitkiyi temsil etmiştir. Yine Adana ili ağzı kayıtlarında yer alan "ağan ağacı, cibille, çulluk, dosdoden, eryeten ve gügük" başta olmak üzere toplamda 38 bitki adının yalnızca Adana ve çevresine bağlı ilçe ve köylerde kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan "boruk, boztefik, çaltı diken ve çetlevik" gibi bazı bitki adlarının da Adana ve çevresine ait ağızlar başta olmak üzere pek az ilde var olduğu görülmüştür.

Adana ili ağzına ait bitki adlarına, değerlendirildikleri kavram alanlarına göre meyve, sebze, ağaç, çiçek, ot-çalı-yaprak, tahıl-baklagil, tohum-tomurcuk ve diğer bitki adları olmak üzere toplam 8 başlık altında yer verilmiş ve bu bitki adlarının çoğunlukla çeşitli meyve türlerini temsil ettikleri saptanmıştır.

Bazı bitkileri ifade etmek için kimi zaman birden fazla bitki adının kullanıldığı tespit edilmiştir. Havuç için keşir, kırt kırt, pürçüklü, yerotu; patates için kumbur, hompur; ceviz için koz ve kinez; pancar için pazık, pezik ve yeni yetişen çam fidanı için de toru, toruk gibi aynı bitki için birden fazla adlandırmanın tercih edilmiş olması bu durumu açıkça örneklemektedir. Bitki türleri açısından zengin olan Türkiye’de, bitki adlarının bitki türlerinden çok daha zengin olduğu göz önünde bulundurulursa bu durumun yalnızca Adana ili ağzı için değil, diğer birçok ağız bölgesi için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2004), *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Baytop, T. (1994), *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Güneş, B. (2018), “Derleme Sözlüğüne Göre Trabzon, Rize ve Artvin İllerine Ait Bitki Adlarının Kavram Düzeyi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (56).
- Mamikoğlu, N. C. (2017), *Türkiye’nin Ağaçları ve Çalıları*, NTV.
- Önler, Z. (2004), “XIV-XV. Yüzyıl Tıp Metinlerinde Türkçe Bitki Adları”, *Ke-bikeç*, 18, 273-302. Özmen, M. (2010), “Hatay-Erzin Başlamış Köyünden Derlenen Bitki Adları”, *Erdem*, 58, 255-268.
- Tuzlacı, E. (2011), *Türkiye Bitkileri Sözlüğü*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII*, (1993), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, F. (2006), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I: Giriş, İnceleme*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, F. (2006), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları II: Metinler, Sözlük, Dizinler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erişimler

- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi ve saati: 17.09.2019 - 21.00)
- <https://www.bizimbitkiler.org.tr/v2/index.php> (Erişim tarihi ve saati: 23.11.2019 - 20.09)
- <http://www.bizimcicekler.org.tr/> (Erişim tarihi ve saati: 23.11.2019 - 20.15)

TÜRKİYE'DE KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİ DİL ETKİLENİMİ

*Ali AKAR**

*Ayşe GÜNAY***

Türkiye'deki Karaçay-Malkar Türkleri

Karaçay-Malkar Türkleri, Kuzey Kafkasya'da yaşayan ve Kıpçak Türkçesinin alt grubu olan Karaçay-Malkarcayı konuşan Türk halklarından biridir. Günümüzde yoğun olarak Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Malkar olmak üzere iki ayrı özerk bölgede yaşayan Karaçay-Malkar Türklerinin nüfusunun, Kuzey Kafkasya'da 300 bin, Türkiye'de 25 bin, Kazakistan'da 5 bin, Kırgızistan'da 2 bin, ABD'de 5 bin ve Suriye'de 2 bin olmak üzere yaklaşık 350 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir (Adiloğlu 2016: 15).

1828'de Kafkasya'yı işgal eden Ruslar buradaki Türk ve Müslüman halklara çeşitli siyasi, ekonomik ve kültürel baskı uygulamaya başlamıştır. Bu baskılar yıllarca sürmüş ve nihayet 1877-1878'deki Osmanlı-Rus Savaşı'nda Karaçay-Malkar Türkleri, Nogaylar, Kumuklar, Çerkesler ve diğer Kafkas halklarıyla birlikte bölgeden sürülünce Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmışlar ve Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Karaçayların Türkiye'ye ikinci göçleri 1905-1906 yıllarında olmuştur. Bu göçlerle Anadolu'ya ne kadar Karaçay-Malkar'ın geldiği tam olarak bilinmemektedir. Çünkü göçler sırasında bulaşıcı hastalıklar sonucu birçok kişi hayatını kaybetmiş, kayıtlar yeterince ciddi tutulmamış, göçmenler sürekli yer değiştirmiş ve zaman zaman Kafkasya'ya geri dönüşler olmuştur. Elimizdeki bugünkü bilgilere göre Anadolu'ya 12.500 civarında Karaçay-Malkar Türkü'nün göç ettiği tahmin edilmektedir.

Türkiye'ye göç eden Karaçay-Malkar Türkleri günümüzde büyük şehir il ve ilçe merkezlerinde genellikle bir mahalle etrafında yaşamaktalar. Bunlar

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fak. TDE Bölümü, akar@mu.edu.tr.

** Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fak. TDE Bölümü, aysegunay@mu.edu.tr.

arasında Ankara, İstanbul, İzmir, Konya, Eskişehir, Tokat, Afyonkarahisar ve Yalova Çiftlikköy sayılabilir. Tamamı Karaçay-Malkar Türklerinden oluşan köylerin TUİK’in 2018 yılına ait adrese dayalı kayıt sisteminden alınan verilere göre nüfus bilgileri aşağıdaki gibidir:

İl	İlçe	Köy	Nüfus
Konya	Sarayönü	Başhüyük	651
Ankara	Gölbaşı	Yağlıpınar	337
Eskişehir	Sivrihisar	Ertuğrul (Yakapınar)	155
Eskişehir	Çifteler	Belpınar	153
Eskişehir	Han	Yazılıkaya	55
Eskişehir	Han	Akhisar	35
Eskişehir	Han	Gökçeyayla (Kilisa)	84
Tokat	Sulusaray	Arpacıkaraçay	92
Tokat	Almus	Çilehane	80
Kayseri	Pınarbaşı	Eğrisöğüt	47
Afyonkarahisar	İscehisar	Doğlat	155

Tablo I

Eskişehir bölgesinde yapılan ağız atlası çalışmalarında Eskişehir il merkezinde toplam 1500 hanede 6000 kadar Karaçay Türkü’nün yaşadığı tespit edilmiştir (Boz-Günay 2013: 146). Diğer il merkezlerinde benzer bir çalışma yürütülmediği için bu şekilde bir sayı tespiti yapmak mümkün değildir. Günümüzde Türkiye’de toplam 25.000 Karaçay-Malkar Türkü’nün yaşadığı tahmin edilmektedir.

Karaçay-Malkar Türkçesinin Türkiye’deki Durumu

Dil ölümü, uzun süren iki süreç hâlinde gerçekleşir. Bunlardan birincisi, savaşlar, soykırımlar, doğal afetler, siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlerden oluşan dış etkenler, ikincisi ise bu dış etkenler sonucu ortaya çıkan sosyo-psikolojik iç etkenlerdir (Karabulut 2005: 20).

Türkiye’de yaşayan Karaçay-Malkar Türkleri açısından bakılırsa bu sürecin Kafkasya’dan Anadolu’ya göç sonrasında başladığı söylenebilir. Bu göçün başlıca sebepleri arasında Ruslarla uzun süren mücadelelerin kaybedilmesi ve Rusların Kafkasya’yı hakimiyetleri altına aldıktan sonra başlayan siyasi, ekonomik, toplumsal ve dinî baskılar yer alır.

Çağdaş Türk lehçelerinden Kıpçak grubu içinde yer alan Karaçay-Malkar Türkçesinin (KMT) Karaçay-Baskan-Çegem ve Çerek olmak üzere iki ağız

bulunmakta ve yazı dili Karaçay-Baskan-Çegem ağzına dayanmaktadır. Türkiye’de konuşulan KMT Karaçay-Baskan-Çegem ağzına dayanır.

UNESCO’nun listesinde kaybolmakta olan diller arasında yer alan Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Malkar özerk bölgelerinde konuşulan Karaçay-Malkar Türkçesi (KMT) tehlikedeki diller listesinde de tehdit altında olarak listelenmektedir.¹ Listede çeşitli Kafkas dilleri yer almasına rağmen Türkiye’de konuşulan KMT bu listede yer almaz. Kafkasya’dan Anadolu’ya göçlerden bu yana KMT göçmenler tarafından konuşulagelmıştır. Kültürlerine ve dillerine bağlı olan Karaçay-Malkar Türkleri, bir asrı aşkın bir zaman boyunca bunu muhafaza etmeyi başarmıştır. Fakat 1950’lerden sonra başlayan hızlı kentleşme ve okullaşma, son 30 yılda da gelişen baş döndürücü iletişim teknolojisi, Türkiye Türkçesi ağızları gibi Karaçay-Malkar Türkçesini de yazı dili karşısında savunmasız bırakmıştır. Günümüzde lehçe konuşurlarından yapılan derlemelere ve yapılan başka çalışmalara² baktığımızda Türkiye’de konuşulan KMT’nin yaşlı kuşak dışında yavaş yavaş unutulmaya yüz tuttuğunu görmekteyiz.

Crystal, dil konuşucularının öz/ana dillerini terk etmelerini, genel olarak devlet idaresini kaybetme, göç, azınlık durumuna düşme, kültürel erozyona uğrama, sosyo-ekonomik sorunlar, ilgisizlik vb. gibi nedenlere bağlamakta ve ana dilin de benzer nedenlerle alan boşaltmaya başlayınca evin içine sıkıştığını ve sonunda yok olup gittiğini dile getirmektedir (Crystal 2015: 147).

Türkiye’de farklı bölgelere dağılan Karaçay-Malkar Türkleri, uzun süre kırsal kesimde bir arada yaşamış ve dillerini muhafaza etmişlerdir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi ekonomik sebeplerle köyden kente göçler, Türkiye Türkleri ve diğer Kafkas haklarıyla olan evlilikler, yazılı bir dillerinin bulunmaması, eğitim dilinin ve saygın dilin Türkiye Türkçesi olması bu lehçenin konuşurluluk alanını olumsuz yönde etkilemiştir.

Karaçay-Malkar Türkleri arasında 1-20 yaş grubunda lehçe kullanımının sona erdiği; 20 ve yukarı yaşlardan itibaren Türkiye Türkçesi yazı dili kullanımının kademeli bir şekilde devam ettiği tespit edilmiştir. Aile içi konuşmalarda lehçe, sosyal ortamlarda, eğitimde ve kültürel faaliyetlerde Türkiye Türkçesi yazı dili tercih edildiği için Karaçay-Malkar Türkçesi nerdeyse bitme noktasına gelmiştir (Boz-Günay 2016: 148).

Türkiye’de KMT bireysel birkaç çalışmanın haricinde yazılı bir dile sahip değildir. İletişimde, eğitimde hayatın birçok alanında baskın dil etkisini

¹ <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php?hl=en&page=atlasmap&lid=500>

² BOZ, Erdoğan ve GÜNAY AKTAŞ, Semra, (2013), “Eskişehir İli Dil Atlası Çalışmaları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 14 (özel sayı) s. 59-72.

göstermektedir ve ana dili kullanımı sosyal işlevini yitirmek üzeredir. Belirli bir yaş grubu tarafından konuşulur hâle gelen lehçenin konuşurları arasında standart dili konuşamayan yoktur.

Evde çocuklar tarafından öğrenilmeyen diller tehlike altında kabul edilmektedir. Türkiye’de konuşulan lehçe de bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Genç nesiller de kendilerine sosyal ve ekonomik açıdan avantaj sağlayacak ölçünlü dili ve bir yabancı dil öğrenmeyi tercih etmekte.

Karaçay-Malkar Türkçesinin Türkiye Türkçesiyle Etkilenim Süreçleri

Türkiye’de konuşulan KMT’de ses, yapı ve sözcük bakımından Türkiye Türkçesi (TT) ile ciddi düzeyde etkilenmeler bulunmaktadır. Bu bildiride, Türkiye’de yaşayan Karaçay-Malkarların konuşma dillerinin Türkiye Türkçesinin yazı dilinden etkilenme süreçleri ve tipleri ele alınacaktır. Çalışmamızın malzemesi, Afyonkarahisar ili İncehisar ilçesine bağlı Doğlat Köyü, Eskişehir Han ilçesine bağlı Gökçeyayla, Akhisar ve Yazılıkaya köylerinden 2015 yılında yapılan derlemeler esas alınarak yapılan *Türkiye’de Bir Ağız Adacığı: Karaçay-Malkar Türkçesi Ağzı* isimli yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

Tezimizden alınan örnekler “(I/8-406): I. bölge/ 8. kişi- 406. cümle” şeklinde verilmiştir. Kafkasya’da kullanılan KMT’ye ait örnekler *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*’nden (KMTS) ve *Assı* (A), *Buşuv Kitab* (BK), *Eki Süymeklik* (ES), *Kün Suvlada Suratla* (KSS) isimli eserlerden alınmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen bulgular ses, yapı ve sözcük düzeyinde etkilenmeler olarak üç başlık altında incelenecektir.

Ses Bakımından Etkilenme

/ğ/, /k/, /ñ/ Sesleri

KMT’nin karakteristik art damak seslerinden olan /ğ/ ve /k/ yeni nesiller tarafından tonlulaştırılmakta ve genizsi /ñ/ sesinin kullanımı terk edilmektedir. Bu durumun kişisel ve sosyal sebepleri olabilir. Bu seslerin art damaktan gelmesi kısmen o dil içinde büyümeyenler için boğumlanması zor sesler arasındadır. Yeni nesil çocuklar da sadece aile içinde kullanılan kelimeleri çok az kullanmakta ve sosyal hayatta ölçünlü dil ağır bastığı için zaten sınırla sayıda duyduğu sesleri çıkaramamaktadır.

Söz Başı /c-/ > /y-/ Değişimi

KMT’nin karakteristik özelliklerinden biri genel Türkçe söz başında /y-/ sesinin /c-/’ye karşılık gelmesidir. Türkiye’de konuşulan KMT’de bu sesin TT’nin etkisiyle kimi zaman /y-/ olarak kullanıldığı, aynı zamanda TT’den alınan kelimelerdeki söz başı /y-/ sesinin de değiştirilmediği tespit edilmiştir:

- *biznikile taw cerine yerleşgenleri* üçü fazla zayıat bermegenle “biznikiler dağlık yerlere yerleştikleri için fazla zayıat vermemişler” (I/1-10) (= *cerleşgenleri üçü*),
- *bılayğa alay yerleşmişle* “buraya o şekilde yerleşmişler” (I/3-57) (= *cerleşmişle*),
- *yok bolmay amalı va coktu* “yok olmaktan başka seçeneği/çaresi yok” (I/6-107) (= *çok bolmay*),
- *ala da yardımcı bolalla* “onlar da yardımcı oluyorlar” (I/5-91) (= *cardam/cardım*),
- çünkü peygamberimiz *yalan aytmaydı* “çünkü peygamberimiz yalan söylemiyor” (IV/3-172) (= *calğan*),
- *alayğa yanlışlık bıla olturğan* “oraya yanlışlıkla oturan» (I/3-4) (= *cañlışlık*),
- *bin segiz yüz seksende falan kelgenle bılayğa* “Buraya bin sekiz yüz seksende falan gelmişler” (IV/1-2) (= *cüz*),
- *iki buçuk üç yaşlarımda* “iki buçuk üç yaşlarımdayken” (I/9-13),
- *ëki işni birden yavaş yavaş etip barama* “iki işi birden yavaş yavaş yapıyorum” (IV/1-24).

Söz Başı /p-/ > /f-/ Değişimi

Türkçe kelimelerde söz başında bulunmayan /f-/ ünsüzü, KMT’de alıntı kelimelerde süreksizleşerek /p-/’ye dönüşmektedir. Ancak Türkiye’de konuşulan lehçede etkilenme nedeniyle söz başı /f-/ sesi TT’de olduğu gibi telaffuz edilmekte, alıntı kelimelerdeki söz başı /f-/ sesi de korunmaktadır:

- *haman fırsat bu fırsat* “hemen fırsat bu fırsat” (I/1-29) (= *pırsat*),
- *türklüleden kat kat fazlat yani* “türklerden kat kat fazla yani” (I/3-171) (= *pazla*),
- *fikir edinalmağan* “fikir edinmeyen” (IV/2-129) (= *pikir*),
- *kaçıp bılayğa filan biz kellik tülbüz* “biz kaçıp buraya falan gelmeyeceğiz” (I/5-133),
- *köp fark bart* “çok fark var” (I/3-166).

Etkilenme aşaması devam ettiği için aynı kişinin aynı konuşmada birden fazla şekli kullandığı da dikkat çekmektedir:

- *aşırı **pazla** aşap bir cerlege baralmağanından* “aşırı fazla yediği için bir yere gidemediğinden” (IV/2-290)
- *gereğinden **fazla** içgeni üçün* “gereğinden fazla içtiği için” (IV/2-319).

Söz Başı /k-/ >/g-/ Değişimi

Kıpçak Lehçelerinden olan KMT söz başı tonsuzlukları korumuştur. Ancak Türkiye’de konuşulan KMT’nin TT’nin etkisiyle kimi zaman söz başı /k-/ seslerini tonlulaştırdığı tespit edilmiştir:

- *bu sağatta da meni **görüşüme** köre* “şimdi benim görüşüme göre” (III/3-8) (= *körtüş*),
- *allah eki dünyanı igiligin beri etsin-amanlığın **geri** etsin* “Allah iki dünyanın iyiliğini versin- kötülüğünü alsın” (III/4-6) (= *keri*),
- *tabi hep maddi **güç** bıla okurğa küreşeyille* “tabii hep maddi imkânlarla okumaya çalışıyorlardı” (III/3-29) (= *küç*),
- *alğın er kişideyidi onov endi tışıruvlağa **geçkent*** “eskiden söz erkeklerdeydi şimdi kadınlara geçmiş” (III/3-9) (= *keçkent*),
- *cıyırma cıl **geçti** otuz cıl **geçti*** “yirmi yıl geçti, otuz yıl geçti” (I/8-57) (= *keçti*),

Söz Başı /t-/ > /d-/ Değişimi

Söz başı /t/ sesi de Türkiye’de konuşulan KMT’de kimi yerlerde tonlularak yerini /d-/ sesini bırakmıştır:

- *ol gençliğime **denk** keldi* “o gençliğime denk geldi” (II/3-2) (= *teñ*),
- *cigara içgende **duman** da kiredi* “sigara içtiğinde duman da giriyor” (IV/2-328) (= *tuman*),
- *dışardan tağılgan bir şey insağa caramaz* “dışarıdan takılan bir şey yaramaz” (IV/2-141) (= *tışından*),
- ***dokuz** kızını atası* “dokuz kızın babası” (III/1-6) (= *toğuz*),
- *bir hafta **dökmüyit** kırdıknı idarattan* “tasarruf için çayın posasını bir hafta dökmeydi” (I/8-152) (= *tökmüyit*),

Söz Başı /b-/ Sesi

KMT’de kimi kelimelerde söz başı /m-/ sesi korunurken, Türkiye’de konuşulan KMT’de /b-/ sesinin de etkili olduğu görülmektedir:

- *bin* *segiz yüz seksende falan kelgenle bılayğa* “Buraya bin sekiz yüz seksende falan gelmişler” (IV/1-2) (= *miñ*),
- *yirmi beş bin olan yabancı kelime kaç cüz kırk miñge* çıktı “ yirmi beş bin olan yabancı kelime kaç cüz kırk bine çıktı” (IV/2-153) (= *miñ*).

Yapı Bakımından Etkilenme

Türkiye’de konuşulan KMT’de yapı bakımından etkilenme; KMT yazı dilinde ve Kafkasya’da kullanılan kimi eklerin terk edilmesi, KMT’deki kelimeleri TT’den ekler getirilmesi ve TT’deki kelimelere KMT’den ekler getirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

Türkiye’de Konuşulan Karaçay-Malkar Türkçesinde Kullanılmayan Ekler

Türkiye’de kullanılmayan ancak KMT’de varlığını devam ettirdiği tespit edilen ekler KMTS’den ve bazı eserlerden alınan örnekler şu şekildedir:

{-Ay}: KMT’de isimden isim türetme eklerinden olan {-Ay} ekine Türkiye’de konuşulan KMT’de ve derleme metinlerinde rastlanmamıştır:

- *södeg+ey* “çapraz, yatay” (KMTS: 352),
- *solag+ay* “solak, sola yatmış” (KMTS: 350),
- *betime sileg+eyleri çaçıla* “yüzüme salyaları sıçrayarak” (BK-134).

{+Ul}: İsimden isim türetme eki {+Ul} derleme metinlerinde tespit edilememiş ve terk edilmiş ekler içindedir:

- *tonov+ul* “yağmalama, talan” (KMTS: 404),
- har neni *tintüv+ül* ettile (BK-16),
- *ambarlağa qarav+ul edi* “ambarda nöbetçi idi” (BK-57),
- *saklav+ul* “bekçi, nöbetçi” (A-187).

{-Ay}: İsimden fiil türetme eki derleme metinlerinde tespit edilmeyen KMT’nin ekleri arasındadır:

- *şoş-ay-* “sakinleşmek” (KMTS: 366),
- *mayna uz-aymağandı* “işte uzaklaşmamış” (A-187),
- *emçekde sabiyleni qarab-qarağınçı kartay-ğanları* “memedeki çocukların göz açıp kapayıncaya kadar büyümeleri” (A-267),
- *tuñ-ay deydi* “dinlen diyor” (BK-172),

- *bir kesek **tinçayğınç**ı* künorta boldu “biraz dinleninceye kadar öğlen oldu” (ES-9).

{-IbdI}: KMT yazı dilinde sıkça kullanılan {-IbdI} yapısına Türkiye’de konuşulan KMT’de rastlanmamıştır:

- *tögereginde narat terekle **ornatıl-ıbdıla*** “etrafında çam ağaçları yerleşmiş durumda” (A-285),
- *beti **kızar-ıbdı*** “yüzü kızarmış durumda” (A-12),
- *allıbız künçikğanga **aylan-ıbdı*** “önümüz doğuya dönük” (A-340),
- *anga da avur borç **salın-ıbdı*** “onda da çok borç var” (BK-14).

{+tIn}: KMT’de kullanılan yapılardan biri olan {-tIn} ekine Türkiye’de konuşulan KMT’de rastlanmamıştır:

- *türk uçak **alaşatın** uçub* “Türk uçağı alçaktan uçarak” (A-380),
- *bunamağanları **amaltın*** “razı olmamaları yüzünden” (BK-40),
- *uğunub **taşatın** karab* “saklanıp tenhadan bakarak” (BK-142).

{-mAklIk}: KMT yazı dilinde sıklıkla kullanılan {-mAklIk} ekine Türkiye’de konuşulan KMT’de rastlanmamıştır:

- ***keçmeklik** tilegen* “izin isteyen” (A-138),

*adamlık, **işlenmeklik**, coruqlanı unutamı başlağandıla eken* “adamlık, çalışkanlık adetlerini unutmaya mı başladılar acaba” (A-292),

- *alanı **birirmekliklerin** çınikdırganına işek çokdu* “onların birikimlerini artırdığından şüpheye düştü” (A-319),
- *cigitlikni horlağan canğız **süymeklikdi*** “yiğitliğin üstesinden gelen sadece aşktır” (A-395),
- *alay **demeklik*** “o şekilde demek” (BK-162),
- ***süymeklik** bla **küymeklik** karnaşladıla* “aşk ile yanmak kardeşdir” (ES-52).

Türkiye Türkçesinden Alınan Ekler

Türkiye’de konuşulan KMT, TT’de kullanılan kimi eklerden de etkilenmiştir. Bu etkilenme kurallı olmamakla birlikte bazı eklerin daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir.

{-mİş}: KMT’de asıl öğrenilen geçmiş zaman eki olan {-ğan}’ın yanında Türkiye’de {-mİş} da sıklıkla kullanılmaktadır:

alanı körgelleyin sekirmiş tüşmüş “Onları görünce zıplamış inmiş.” (I/3-89) (= *sekirgendi tüşgendi*),

hastaneden çıgıp canğı kelmiş “hastaneden yeni çıkıp gelmiş” (I/5-16) (= *kelgendi*),

allah meni bu koyğa cazsın derimişle “Allah beni bu köye yazsın derlermiş” (I/8-203) (= *deb aytuvçanelle*),

bir aruw kıızı barımış “çok güzel bir kıızı varmış” (I/2-33) (= *bir aruw kıızı (bar) bolğandı*)

eki künnü kalayık da alay barayık derimiş atam “iki gün bekleyelim de öyle gidelim diyormuş babam” (II/3-116) (= *deb aytuvçanedi atam*)

beşikge salırğa cıylurimişle “beşiğe koymak için toplanırlarmış” (II/1-59) (= *cıyluvçanelle*),

{-mAk}: Türkiye’de konuşulan KMT’de etkilenme yoluyla {-mAk} isim-fiil ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir:

- *kafkasya’ğa barmak meni sabiylikten beri hayalimidi* “Kafkasya’ya gitmek benim çocukluktan beri hayalimdi” (I/5-1) (= *baruv/barğan*)
- *alayğa barmamak* üçün ne eterikse “oraya gitmemek için ne yapacaksın” (IV/2-196) (= *barmaz üçün*),
- *amma birisine aytmak zorundat* “ama birine söylemek zorunda” (IV/1-37) (= *aytırğa kerekti*),
- *canğıdan bir zat aşamak* “yeniden bir şey yemek” (IV/2-291) (= *aşav/aşağan*)

{-DlkçA}: Türkiye’deki KMT’de kullanıldığı tespit edilen yapılardan biri de {-DlkçA}’dır:

- *rüzgâr estikçe o sesni çıgaralla* “rüzgâr estikçe o sesi çıkarıyorlar” (IV/1-39) (= *cel esgen sayın*),
- *suw kuyup çiynekikçe ol kalınlaşğan etiyit* “su koyup çiynekikçe o kalınlaşıyordu” (I/8-262) (= *çaynağan sayın*).

{-ken}: Derleme metinlerinden tespit edilen ancak KMT’de kullanılmayan eklerden biri de {-ken}’dir.

- *canın tutarken bu canın tutarken* “o tarafını tatarken bu tarafını tutarken” (IV/2-7) (= *tuta turub*),

- *bu cüzünü men okuyma öbür cüzünü biri okuyt **derken** ol da bir hatim boladı* “bu cüzü ben okuyorum diğer cüzü başka biri okuyor derken o da bir hatim oluyor” (II/3-21) (= *degenley*),
- *beş milyon bolması **kerekirken** üç milyon segiz yüzü* “beş milyon olması gerekirken üç milyon sekiz yüz” (IV/2-158) (= *kerek bolğanlıkğa*)

Yeterlilik fiili: KMT’de yeterlilik diğer Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi *al-* yardımcı fiili ile yapılmaktadır. Ancak Türkiye’de konuşulan KMT’de TT’nin etkisiyle *bil-* yardımcı fiilinin kullanıldığı örnekler de tespit edilmiştir:

- ***kötürebildigini** kötür de ket deyt* “götürebildiğini götür de git diyor” (I/8-94) (= *kötürälğanı*)
- *ilerde başıgızğa bir bıllay bir zat **kelebilligin** tahmin etiyisegiz* “ilerde başınıza böyle bir şey gelebileceğini tahmin ediyorsanız” (I/5-128) (= *kelallığın*)
- *tuwrağdaki adamnı **anlatabilir** üçün bulunması lazımı* “karşıdaki adamın anlatabilmen için bulunması gerekir” (III/3-2) (= *añlatalır*)
- *kesini üydegisinden **okuy bilgen** barise* “kendi alesinden okumayı bilen varsa” (III/2-16) (= *okuyalğan*)

Türkiye Türkçesinden Alınan Kelimelere Getirilen Karaçay-Malkar Türkçesi Ekleri

TT’ye ait bir kök veya gövdeye getirilen KMT eklerine de rastlamak mümkündür. Derleme metinlerinden aşağıdaki örnekler tespit edilmiştir:

- *endi mundan soñra da üyüne eltip boluştan çıkarıp **geri gitgenden** soñra* “Artık bundan sonra da evine götürüp boluş evinden çıkarıp geri gittikten sonra” (III/3-78) (= *ızına kaytğandan soñra*)
- ***topluyille** cezanı* “cezaı topluyorlardı” (I/3-5) (= *cıyıyille*)
- *sonra şerbetge **döngenit*** “sonra şerbete dönmüştü” (I/3-7) (= *kaytğanit*)
- *ollahi **söndürgelley** hemen cürüp başlyit* “vallahi söndürünce hemen yürümeye başlıyordu” (I/8-310) (= *üçültgelley*)
- *bir hafta **dökmiyit** kırdıknı idarattan* “tasarruf için çayın posasını bir hafta dökmezdi” (I/8-152) (= *tökmiyit*)

- *kimdi ol deyle araştıralla* “o kim diyorlar ve araştırıyorlar” (I/2-38) (= *tintelle*)

Sözlük Unsurları Bakımından Etkilenmeler

Azınlıkta kalan toplumların dillerinin baskın dil tarafından asimile edilmesi ve az konuşuru olan dili etkilemesi kaçınılmazdır. Bu etkileme en çok sözcük düzeyinde olmaktadır. Türkiye’de konuşulan KMT’de de sözcük düzeyinde etkilenmeler oldukça fazladır. Bu etkilenmeler zorunlu alıntılar olabileceği gibi ana dilde karşılığı olan ve bilinen sözcükler de olabilmekte, TT’ye ait sözcüğün tercih edilmesi ise lehçenin artık unutulmak üzere olduğunu göstermektedir. Derleme metinlerinden tespit edilen sözcük düzeyinde etkilenmelere baktığımızda KMT ve TT’ye ait kelimenin art arda veya aynı kişinin farklı cümlelerinde bir arada kullanıldığı görülmektedir. Bu tip bir kullanım artık ana dilin ölçünlü dile yerini bıraktığını göstermektedir. Bunun yanında birçok kelimenin sadece TT’deki karşılığının kullanıldığı görülmektedir. Sözcük düzeyindeki etkilenmeler, KMT’de karşılığı bulunduğu hâlde TT’den tercih edilenler, art arda ve farklı cümlelerde iki şeklin de kullanılması, KMT’de olmayıp tamamen TT’den alınan sözcükler, TT’den alınan teknoloji ve eğitim terimlerini içeren zorunlu alıntılar ve sosyo-kültürel yapıdan kaynaklı akrabalık adlarından etkilenme olarak sınıflandırılabilir:

Karaçay-Malkar Türkçesinde Karşılığı Bulunduğu Hâlde Türkiye Türkçesinden Tercih Edilen Sözcükler

Yukarıda da belirtildiği gibi ana dilinde karşılığı bulunduğu ve bilindiği hâlde sözcüklerin baskın dilden tercih edilmesi bir süre sonra yerini tamamen baskın dile bırakacağının bir göstergesidir. Derleme metinlerini Kafkasya’da konuşulan KMT ve yazı dili ile karşılaştırdığımızda, kullanılan kelimelerin yaklaşık yarısının baskın dilden olduğunu gözlemlemekteyiz.

- *gircin aşap tekrar okulğa bariyik* “yemek yeyip tekrar okula giderdik” (I/1-75), (= *entda*),
- *çok ullu bir festival eter niyetibiz bart* “çok büyük bir festival düzenleme niyetimiz var” (I/1 47) (= *bek ullu bir cıyın*),
- *almostunu ne bolğanın tam olarak kişi de bilmeyt* “almostunun ne olduğunu tam olaak kimse bilmiyor” (I/1-71) (= *tolusu bla*),
- *sabiylik te bitti gençlik te bitti tabii* “çocukluk da bitti gençlik de bitti tabii” (I/1-102) (= *caşlık*),
- *kimdi ol deyle araştıralla* “o kim diyorlar ve araştırıyorlar” (I/2-38) (= *tintelle*),

- **hepsin** *unutğanbız* “hepsini unuttuk” (I/2-63) (= *barısın*),
- **bir haftanı** *alayda gizli turuyüt* “bir hafta boyunca orada gizlenirdi” (I/3-2) (= *bir ıyıkını alayda çaşırtın turuyüt*),
- *kızla bariyille çaşla bariyille konuşuyille* “kızla giderdi oğlanlar giderdi konuşurlardı” (I/3-3) (= *söleşiyille*),
- **yanlışlık** *bıla* “yanlışlıkla” (I/3-4) (= *cañılıp*),
- *bu kibik şeyle barille* “bu gibi şeyşer vardı” (I/3-10) (= *zatla*),
- **muhabbetle güzel boluyille** “muhabbetler güzel olurdu” (I/3-17) (= *uşaqla aruwelle*),
- **oldukları** *kibik* “oldukları gibi” (I/3-49) (= *bolğanları kibik*),

adam konuşmacıyımış igi tab konuşurumuş “adam konuşmacıymış iyi, yerinde konuşurmuş” (I/3-50) (= *söleşüvçü, söleşgendi*),

o yönden takdir *eterge kerekti* “o yönden takdir etmek gerek” (I/3-66) (= *alayı bla aşğışlarga kerekdi*)

- **ala filan kalktı** *ortadan* “onlar falan ortadan kalktı” (I/4-28) (= *ala iş koptula*),
- *gerçi otelibiz de beş yıldızlıyımış* “gerçi otelimiz beş yıldızlıymış” (I/5-98) (= *konak üy*),
- *aytıp filan bittirilmayla* “söyleyip de bitiremiyorlar” (I/5-103) (= *aytıp iş bittirilmayla*),
- *ekinci kün tekrar gene aynı* “ikinci gün tekrar yine aynı” (I/6-102) (= *entda dağı da*),
- *tilibizni unutmayık sabiy sübüy unutmasın çünkü bizni tilibiz esas osmanlı tilidi* “dilimizi unutmayalım çocuk unutmasın çünkü bizim dilimiz esas osmanlı dili” (I/6-176) (= *bizni tilibiz esas osmanlı tili bolğanı sebebli tilibizni unutmayık sabiy sübüy unutmasın*),
- **pire konuşur mu pire** “pire konuşur mu pire” (I/8-27) (= *bürçe söyleşirmi bürçe*),
- **kesi torunut** “kendi torunu” (I/8-321) (= *kesi tuvduğudu*),
- *üyübüzge yakın bir okulubuz bardı* “evimize yakın bir okulumuz var” (I/9-9) (= *cuwuk*)

cafar dedege bargallay perdesi var degenidi “Cafar dedeye gidince perdesi var demişti” (I/9-27) (= *appağa bargallay tereze cabuvu bart degenit*),

- *bılayda zengin boğandıla* “Burada zengin olmuşlar” (II/1-25) (= *bay*),
- *algın saygı da barit sevgi de barit* “eskiden saygı da vardı sevgi de vardı” (II/1-97) (= *sıy da barit süymeklik da barit*),
- *manga kırk kün müsaade berigiz deyt* “bana kırk gün müsaade edin diyor” (II/2-5) (= *erkinlik*),
- *cıyılalla artık êlni kartları ileri kelgenleri* “artık memleketin yaşlıları ileri gelenleri toplanıyorlar” (II/2-7) (= *tamadaları/alğa barganları*),
- *ol gençliğime denk keldi* “o gençliğime rast geldi” (II/3-2) (= *ol çağ-lığima tübedi*),
- *tekrar alanı dawat ettik* “onları tekrar davet ettik” (II/3-40) (= *entda alanı çağırdık*),
- *kalabalık bolmadık dep ma alay üzöldüm* “kalabalık olmadık diye işte öyle üzöldüm” (II/3-212) (= *kıynaldım*),
- *yani orusya’dan allıbızda yani ağustosnu on ikisinde eskişahar’da dernekte toyum bart meni* “yani Rusya’da önümüzde yani ağustosun on ikisinde Eskişehir’de dernekte benim düğünüm var” (III/1-17) (= *alay demeklik, cayını art ayını on ekisinde*),
- *cılladan beri körmegen cöngerin köredi hasret keteredi* “yıllardan beri görmediği arkadaşını görüyor hasret gideriyor” (III/5-5) (= *tan-sığın aladı*),
- *çok aruw cerle* “çok güzel yerler” (IV/2-6) (= *bek aruw cerle*),
- *cılla geçmiş asır geçmiş bolmasına rağmen* “yıllar geçmiş asır geçmiş olmasına rağmen” (III/5-7) (= *cılla ozğanlıkğa cüz cılla ozğanlıkğa*).

Art Arda ve Farklı Cümlelerde Kullanılan İkili Şekiller

Türkiye’de KMT konuşurlarının tamamı aynı zamanda yazı dilini de bilmektedir. İki dilliliğin de etkisiyle konuşurlar kimi zaman ikili şekilleri art arda kimi zaman ayrı cümlelerde kullanılmaktalar. Bu kullanımlarda ilk kelimenin TT’den olması dikkat çekicidir.

İkili Şekillerin Art Arda Kullanımı

Derleme metinlerinden tespit edilen art arda ikili kullanımlara aşağıdaki örnekler verilebilir.

- *dedesini appasını canında* “dedesinin yanında” (I/1-1),

- *geçici iskân etgendile alanı otellede hanlada bursa’da* “onları Bursa’da otellerde geçici olarak iskân etmişler” (I/1-5),
- *kele kelgenle* öncüleri alçıları bılayğa “öncüleri buraya gelmişler ilk önce” (I/1-31),
- çok *aruw boluyidi amma çok güzel boluyit* “çok güzel oluyordu ama çok güzel” (I/3-26),
- *bizni arı* çağırdı davet etti “bizi oraya davet etti” (I/5-4),
- *sora bir nazmuçu* işte şair “sonra bir şair” (I/5-43),
- *bürçe*le *bart deyt pirele bart deyt* “pireler var diyor” (I/8-29),
- *hepsin de unutğanbız ansı barın da aytuwçu*yla “hepsini de unutmuşuz yoksa hepsini söylerlerdi” (I/10-6),
- *cuwuğumu teñgimi eşimi dostumu* çağırırkma “akrabamı akranımı eşimi dostumu davet edeceğim” (III/2-5),
- *endige kadar endige deri bizni atalarımız appalarımız bek kıyın keçingendile*. “Şimdiye kadar atalarımız dedelerimiz geçimlerini çok zor sağlamışlar.” (I/5-73),
- *bizge zaman o şeyleni getirtti yani keltirtti ansı alğıngı adetle aliyit*. “Zaman bize o şeyleri getirtti yoksa eskiden âdetler öyleydi” (I/3-224).

İkili Şekillerin Farklı Cümlelerde Kullanımı

Aynı derleme kişinin farklı cümlelerinde de ikili şekillerin kullanımı görülmektedir. Zamanla bu kullanımlarda tercihin baskın dilden olacağı kaçınılmaz bir gerçektir.

- *hayvancılıknı en iyi etillik cerleri* “en iyi hayvancılık yapılacak yerler” (I/1-8)- *malğa malçılık eterge uygun* “hayvana hayvancılıkla uğraşmaya uygun (I/1-33),
- üç beş *aile kşawlanıkıla, batçalanıkıla degençe* “üç beş aile kşawlanıkıla, batçalanıkıla der gibi” (I/1-36)- *biz sabiy zamanda kalabalık* üydegiyik “biz çocukken kalabalık aileydik” (I/1-73),
- *tört amcam bir de babam beş karnaşille* “dört amcam bir de babam beş erkek kardeşiler” (I/3-142)- *atam rahmetlik te bılaydan üylenmiş* “rahmetli babam da buradan evlenmiş” (I/3-144),
- *meni egeçimden tuwğan hüseyin dēp ankara’da birge çaşadık* “benim kız kardeşimden doğan (yeğen) hüseyin (derler) vardı, Ankara’da birge çaşadık” (I/3-144).

ra'da birlikte yaşadık" (I/3-187)- *amerikada meni yiyeenlerim bardı* "benim Amerika'da yeğenlerim var" (I/3-198),

- *tawlada bılay* çiçek açan bir zat körse basmazımış anğa uşatıp "o dağlarda böyle çiçek açan bir şey görse ona benzetip basmazmış" (I/8-403)- *sanğa uşatıp basmayma ay arıw koğka hanslanı sırtlada* "sana benzererek yamaçlarda çiçeklere basmıyorum ey güzel" (I/8-406),
- *ollahi söndürgelley hemen* cürüp başlıyıt "allahi söndürünce hemen yürümeye başlıyordu" (I/8-310)- *haman oñ canda da gağkıla bart* "hemen sağ tarafta da yumurtalar var" (I/8-450).

Türkiye Türkçesinden Alınan Teknoloji ve Eğitim Terimleri Gibi Zorunlu Alıntılar

Türkiye'de yaşayan Karaçay-Malkar Türkleri Batı dillerinden alıntı kelimeleri TT'de olduğu gibi kullanırken Kafkasya'da yaşayanlar yeni kelimeler kullanmanın yanı sıra kelimeleri Rusçada kullanıldığı biçimi ile de almıştır.

- *bisikletlege* uşagan "bisikletlere benzeyen" (I/1-78) (= *velosibed, ayak maşına*),
- *oynağanıbzıznı* öğretmen körse "öğretmen oynadığımızı görürse" (I/1-79) (= *ustaz*),
- *internetten* kögüstedı "internetten gösteriyor" (I/3-200) (= *internet*),
- *mundan da bir otobüs adam bardıla* "buradan da bir otobüs adam gitti" (I/5-102) (= *avtobus*),
- *alayda bir kafede* "orada bir kafede" (I/5-121) (= *kafe*),
- *notaların da keltirtgent* "notalarını da getirtti" (I/6-45) (= *nota*),
- *bi tane portakal atat* "bir tane portakal atar" (I/8-369) (= *apelsin*),
- *ilkokulnu da lise neyise da üniversiteni de hepsin de alayda okudu* "ilkokulu da liseyi de neyse üniversiteyi de orada okudu" (II/4-8) (= *şkol, universitet*),
- *telefonlarıgızın* "telefonlarınızı" (IV/2-41) (= *telefon*),
- *sağatta sıtma hastalığı bolğandı ovalada* "o zaman ovalarda sıtma hastalığı baş göstermiş" (I/1-9) (= *bezgek*),
- *kültür de tas bolup barat* "kültür de giderek kayboluyor" (I/1-107) (= *kultura*),
- *alay moda barit* "öyle bir moda vardı" (I/3-32) (= *moda*),

- **hastaneden** çıkıp canğı kelmiş “hastaneden yeni çıkıp gelmiş” (I/5-16) (= *bolnitsadan*),
- **mektuplaşıp** *turğanım* “mektuplaşmıştım” (I/5-30) (= *pismolaşıb*)
- *ķaytğanlarını yıl dönümünde* **program** *etelle* “dönüşlerinin yıl dönümünde program düzenliyorlar” (I/5-101) (= *program*),
- *anañ rahmatlık bek kıziyit* **televizyonlağa** “rahmetli annen televizyonlara çok kızardı” (II/1-89) (= *televizorlağa*).

Karaçay-Malkar Türkçesinde Bulunmayıp Türkiye Türkçesinden Alınan Kelimeler

KMT’de kullanılmayan ancak Türkiye’de yaşayan Karaçay-Malkar Türkleri tarafından sıkça kullanılan aşağıdaki kelimeler dikkat çekicidir.

- **belki** *cuvuķ cerlede de cer tabarbız* **falan** “belki yakın yerlerde de yer buluruz falan” (I/1-12),
- *alayda atamı emmilerinden* **daha doğrusu** *tanay’ını bir ķarındaşı* “Orada babamın amcalarından daha doğrusu Tanay’ın bir erkek kardeşı” (I/1-19),
- **aslında yani** *amanlık manasında tülde* “aslında yani kötülük anlamında değil de” (I/1-50),
- *ters işle etet* **yani** “ters işler yapıyor yani” (I/2-55),
- **yani** *her kūn malını aşarımış üsüpnü* “yani her gün Üsüp’ün hayvanlarını vermiş” (I/8-12),
- **yani** *cuklamağanma* “yani uyumadım” (I/8-444),
- *yani unutğanbız* “yani unuttuk” (I/10-4),
- *tepserikti apsuwa atarıķtı* **falan** “dans edecek apsuva atacak falan” (III/5-12).

Sosyo-Kültürel Yapıdan Kaynaklı Akrabalık Adları

Kültürel ortamın değişmesi Türkiye’de yaşayan Karaçay-Malkar Türklerinin dillerine de kısa sürede yansımıştır. Günümüzde Karaçaylar arasında daha çok Arapça ve Türkiye Türkçesinde kullanılan kişi isimleri verilmektedir. Günümüzde nadir olarak KMT’ye ait özel isimler kullanılmaktadır. Derleme yapılan kişilerin hatıralarında geçen isimler artık duyulmamaktadır. Bunlar arasında: *Cammot* (I/1/87), *Mesey* (I/7-47), *Kökey* (I/7-47), *Maryat* (I/7-54), *Mamma* (I/7-68), *aslanuķa* (I/7-30) gibi isimler yer alır. Bu kişilerin

özellikle Kafkasya’da doğan sonrasında göç edenler olması dikkat çekicidir. Aynı dönemlerde Arapça veya Farsça kökenli isimlerde bazı ses değişiklikleri ile birlikte kullanılmaktaydı: *Okup* “Yakup” (I/8-318), *Omar* “Ömer” (I/8-7), *Aşraf* “Eşref” (I/8-220), *Cafer* “Cafer” (I/8-220) gibi.

Derleme metinlerinden tespit edilen bir başka dikkat çekici etkilenmelerden biri de akrabalık adlarıdır. KMT’de olmayan ancak TT’de akrabalık bildiren sözcükler Türkiye’de konuşulan KMT’ye alınmıştır. Eskiden akrabalık belirten birçok kelime yerine kişiye verilen takma adlar, kişinin isimleri veya hangi yönden akraba olduğunu açıklayıcı *atamı karnaşı* “amca” gibi ifadeler kullanılmıştır.

- *atamı emmilerinden daha doğrusu tanay’ını bir karındaşı* “babamın amcalarından daha doğrusu Tanay’ın bir erkek kardeşi” (I/1-19) (*emmi* = *atamı karnaşı*),
- *bizni amcamı caşı* “bizim amcamın oğlu” (I/3-35) (*amca* = *atamı karnaşı*),
- *amerikada meni yiyeenlerim bardı* “Amerika’da benim yeğenlerim var” (I/3-198) (*yeğen* = *egeçten/karnaşdan tuvğan*),
- *munda ablaları bardı* “burada ablaları var” (I/3-200) (*abla* = *tamada egeç*),
- *emmi rahmatlık* “rahmetli amcam” (I/6-12) (*emmi* = *atamı karnaşı*),
- *halala keldile izmir’den* “İzmir’den halalar geldi” (I/6-131) (*hala* = *atamı egeçi*),
- *mahmut dayı da melihanı kaçırıp keleturup kilisa’dan keltirgenidi* “Mahmut dayı da Meliha’yı kaçırıp kelirken Kilise’den getirmişti” (I/6-171) (*dayı* = *anama karnaşı*),
- *da deyza rahmatlık alanı hapacların ahır aytuwçuyüt* “rahmetli teyzem onlar hakkında çok konuşurdu” (I/6-197) (*teyze* = *anamı egeçi*),
- *izzet dayım anı cehitni abisi* “İzzet dayım onun Cehit’in abisi” (I/8-107) (= *anamı karnaşı İzzet anı Cehitni ullu karnaşı*),
- *ahmat abi bile necdet abi* “Ahmat abi ile Necdet abi” (I/8-324) (*abi* = *ullu karnaş*),
- *babaanneme qaradım anneanneme qaradım* “babaanneme baktım anneanneme baktım” (II/3-16) (= *amma* “büyükanne”),
- *halanı tuwğanları tuwdukları allah bir bek aslamdı* “halanın çocukları torunları vallahi çok fazla” (II/3-69) (*hala* = *atamı karnaşı*),

- *andan soñra ahmat deyille beyine de eki caşı barit* “ondan sonra beyine de Ahmat derlerdi iki oğlu vardı” (II/3-77) (*bey/koca* = *er/erkişi*),
- *anı bacanağıma men* “ben onun bacanağıyım” (III/3-15) (*bacanak* = *baça*).

Türkiye Türkçesi Ağızlarından Etkilenme

Türkiye’de Karaçay-Malkar Türkleri sadece yazı dilinden etkilenmemiş yerleştikleri bölgelerin veya komşu köylerin ağızlarından da bireysel anlamda etkilenmeler bulunmaktadır:

- *bu arbazda bir üy kibik çaşağanzı **guzum*** “bu avluda bir ev gibi yaşadık kuzum” (I/6-66),
- *kasımda **birakacağıdık** dedim men* “kasımda bırakacaktık dedim ben” (IV/2-72),
- *iyi adama **benziyon** dedim ne yapacağısan sen yap dedim* “iyi adama benziyorsun dedim ne yapacaksan sen yap dedim” (IV/2-77),
- *dünyada ne boluyise **goca** dünyada bir hücrede bolat* “dünyada ne oluyorsa koca dünyada bir hücrede oluyor” (IV/2-123),
- *alayda atamı **emmilerinden*** “orada babamın amcalarından” (I/1-19).

Sonuç

1877-1878 ve 1905-1906 yıllarında Anadolu topraklarına göç eden Karaçay-Malkar Türkleri bir asrı aşkın süredir bir arada yaşayarak dillerini ve kültürlerini muhafaza etmeyi başarmıştır. Ancak 1950’lerden sonra başlayan hızlı kentleşme ve okullaşma, eğitim dilinin ölçünlü dil olması ve teknolojik gelişmeler Türkiye Türkçesi ağızlarını olduğu gibi bir göçmen ağızı olan Karaçay-Malkar Türkçesini de olumsuz etkilemiştir. İletişimde, eğitim hayatında ve en önemlisi sosyal ortamlarda konuşur sayısı azalan Türkiye’de konuşulan KMT büyük oranda aile içine sıkışmıştır.

Günümüzde yapılan derleme dayalı çalışmalara bakıldığında KMT’nin özellikle ölçünlü dilden büyük ölçüde etkilendiği gözlemlenmektedir. Bu bildiride KMT’nin TT’den, ses, yapı ve sözcük unsurları bakımında etkilenme düzeyleri derleme metinlerinden yola çıkılarak örneklendirilmiştir.

Ses bakımında etkilenmeler daha çok KMT’nin karakteristik seslerinin TT’den etkilenmesi şeklinde olmuştur. Bunlar; söz başında /c-/ sesinin /y-/ sesi ile birlikte kullanımı; *biznikile taw cerine yerleşgenleri üçü fazla zayıat bermegenle* “bizimkiler dağlık yerlere yerleştikleri için fazla zayıat vermemişler” (I/1-10), KMT’de söz başında korunan tonsuzlukların TT’den etkilen-

me sonucu tonlulaşması /k-/ > /g-/ ve /t-/ > /d-/ değişimleri: *algın er kişideydi onov endi tışıruvlağa geçkent* “eskiden söz erkeklerdeydi şimdi kadınlara geçmiş” (III/3-9), *cigara içgende duman da kiredi* “sigara içtiğinde duman da giriyor” (IV/2-328) ve söz başında /p-/ > /f-/ değişimi: *türklüleden kat kat fazlat yani* “türklerden kat kat fazla yani” (I/3-171) şeklinde örneklendirilmiştir.

Türkiye’de konuşulan KMT’de yapı bakımından etkilenme; KMT yazı dilinde ve Kafkasya’da kullanılan kimi eklerin terk edilmesi, KMT’deki kelimelere TT’den ekler getirilmesi ve TT’deki kelimelere KMT’den ekler getirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Örneğin {-IbdI} yapısına Türkiye’de konuşulan KMT’de rastlanmazken, {-mIş} öğrenilen geçmiş zaman eki de TT’den etkilenme yoluyla sıkça kullanılmaktadır: *allıbiz küncikğanga aylan-ıbdı* “önümüz doğuya dönük” (A-340), *alanı körgelleyin sekirmiş tüşmüş* “Onları görünce zıplamış inmiş.” (I/3-89). *topluyille cezani* “cezayı topluyorlardı” (I/3-5) örneğinde olduğu gibi kimi TT kelimeleri de KMT ekleri ile birlikte kullanılmıştır.

Sözcük düzeyindeki etkilenmeler, KMT’de karşılığı bulunduğu hâlde TT’den tercih edilenler: *hepsin unutğanbız* “hepsini unuttuk” (I/2-63), art arda ve farklı cümlelerde iki şeklin de kullanılması: *dedesini appasını canında* “dedesinin yanında” (I/1-1), KMT’de olmayıp tamamen TT’den alınan sözcükler: *ters işle etet yani* “ters işler yapıyor yani” (I/2-55), TT’den alınan teknoloji ve eğitim terimlerini içeren zorunlu alıntılar: *oynağınbıznu öğretmen körse* “öğretmen oynadığımızı görürse” (I/1-79) ve sosyo-kültürel yapıdan kaynaklı akrabalık adlarından etkilenme: *anı bacanağuma men* “ben onun bacanağıyım” (III/3-15) başlıkları altında incelenmiştir.

- *bu arbazda bir üy kibik çaşağınbız guzum* “bu avluda bir ev gibi yaşadık kuzum” (I/6-66), *alayda atamı emmilerinden* “orada babamın amcalarından” (I/1-19) örneklerinde olduğu gibi birkaç örnekte de ağızlardan etkilenmeler tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Adiloğlu, Adilhan (2016), *Sovyet Egemenliğinden Önceki Karaçay-Malkar Edebiyatı*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Akar, Ali ve Günay, Ayşe (2015), “*Derleme Sözlüğü*’nde Karaçay-Balkar Türkçesi Söz Varlığı”, *Türük Dergisi*, 3: 1-48.
- Appaylanı, Larisa (2018), *Kün Suvlada Suratla*, Nalçık (KSS).
- Baskakov, H. A. (1966), *Karaçay-Malkar Tilni Gramatikası (Fonetika, Morfoloğiya, Sintaksis)*, Nalçık: Kabartı-Malkar Kitab Basması.
- Bayramuklanı, Fatıma (1991), *Buşuv Kitab*, Nalçık (BK).

- Boz, Erdoğan ve Günay Aktaş, Semra (2013), “Eskişehir İli Dil Atlası Çalışmaları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (özel sayı): 59-72.
- Boz, Erdoğan ve Günay Aktaş, Semra (2016), “Diasporada Karaçay Türkçesinin Kullanımı Eskişehir Örneği”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S 5/1, s. 145-155.
- Buran, Ahmet (2011), *Kurşunlanan Türkoloji*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Crystal, David (2015), *Dillerin Katli*, İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Doğan, İsmail (1992), *Mülteci Kamplarından Karaçay-Malkar Türkçesi Mektupları*, Konya: Karaçay Kültür Derneği.
- Günay, Ayşe (2016), *Türkiye’de Bir Ağız Adacığı: Karaçay-Malkar Türkçesi Ağzı (Gramer-Metinler-Sözlük)*, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php?hl=en&page=atlasmap&lid=500>
- <https://biruni.tuik.gov.tr/>
- Hubiylanı, Osman (1988), *Assı, Çerkessk (A)*.
- Karabulut, Ferhat (2005), “Dil Ölümü Bağlamında Kayseri’de Yaşayan Uygur Türk Toplumu”, *Bilig*, 35: 17-47.
- Laypanlanı, Bilal (1968), *Eki Süymeklik (ES)*.
- Tavkul, Ufuk (2000), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

ULUPAMİR KIRGIZCASINDA TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞI

*Cüneyt AKIN**

1. Giriş

Pamir Kırgızları, 1982 yılında Rahman-Kul Han önderliğinde Türkiye'nin Van iline bağlı Ulupamir köyüne göç etmişler ve başta Remy Dor olmak üzere, özellikle Çetin Pekacar, Ayşe Nur Kırgız ve Zarina Urmambetova gibi araştırmacıların derleme ve inceleme çalışmalarına konu olmuşlardır. Bundan birkaç yıl önce Ulupamir köyünde ikamet eden Mehmet Kurban Cihangir adlı Kırgız öğrencime, derleme ve inceleme çalışmasını lisans tezi olarak vermiştim. Ağız çalışmalarının sürekli güncellenme ihtiyacı, sahada çalışanların malumudur.

Çalışmada, Ulupamir köyünde yaşayan Kırgız Türklerinin ağızları üzerine bugüne kadar yapılmış çalışmalardan istifade edilmiş, Ulupamir köyünde ikamet eden Mehmet Kurban Cihangir¹ adlı kişiden, soru-cevap yöntemiyle derleme yapılarak, bugüne kadarki derlemelerde tespit edemediğimiz ancak, Türkiye Türkleriyle dil ilişkileri neticesinde Ulupamir Kırgızlarının gündelik dillerine yansıyan kelime ve kalıp ifadeler, söz konusu soru-cevap yöntemiyle tespit edilerek, bildirimize konu olmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve

Ulupamir Kırgızlarının gündelik dillerine, Türkiye Türkleri ile dil ilişkileri neticesinde girmiş olan kelime ve kalıp ifadeler, çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır.

3. Yöntem

Ulupamir köyü Kırgızları üzerine yapılan ağız ve derleme çalışmaların-

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, cuneyt.akin@hotmail.com.

¹ Ulupamir Köyü sakini, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü mezunu.

dan istifade edilerek, ayrıca, bu köyün sakinlerinden, soru-cevap yöntemi uygulanmak suretiyle, Türkiye Türkçesiyle dil ilişkileri tespit edilmiştir.

4. Bulgular

Ulupamir Kırgızlarının gündelik yaşamlarında kullandıkları söz varlığında yer alan Türkiye Türkçesine ait kelimelerden bir kısmı, Pekacar'ın doktora çalışmasında yer almıştır (Pekacar 1995: 33).

suyaatım: soyadım

buraa: buraya

be'le: böyle

ayakkaptardı: ayakkabıları

i'naanırım: inanırım

çaatır: çadır

Ayşe Nur Kırgız'ın, *Van Ulupamir Kırgız Ağzı Üzerine Derleme Çalışması (İnceleme- Metin-Sözlük)* adlı yüksek lisans tezinde tespit ettiği kelimeler ise şöyledir (Kırgız 2009):

alet-: halletmek (01/142),

alış-: alışmak(01/64)

bidiyun: video (1/034)

bit-: bitmek, tükenmek (7/053),

erekte, erkek: erkek (3.291),

ilazım: lazım, gerekli (1/128),

inek: inek (16/17, 589)

inkan: imkan (1/136),

ireçel: is. Reçel (1/044, 1,045),

ne ne: ne...ne... (1/111, 1/156)

ne: soru sf. Hangi, nasıl (9/009, 10/013)

sayıp: is. Ar. Sahip, malik (1/160),

Ayrıca, köy sakini Mehmet Kurban Cihangir'den alından bilgiler doğrultusunda, aşağıdaki kelime ve ifade kalıpları derlenmiştir:

ameliyat: ameliyat

başın sağolsun / başın savolsun: başın sağ olsun

buhar kazan: düdüklü tencere

bulgur: bulgur

caza:lan- : ceza almak

caza:lant- : cezalandırmak

eczane: eczane

gözünüz aydın / közünör aydın: gözünüz aydın

halı saha: halı saha

hayırlı olsun: hayırlı olsun

karton: karton

keçmiş bolsun: geçmiş olsun

kına gecesi: kına gecesi

kuran kursu: Kur'an kursu

naylün: naylon

nişan: nişan

özäl: özel

pasilya: fasulye

poşet: poşet

randevu: randevu

salça: salça

serum: serum

top oyna-: futbol maçı yapmak

top: futbol topu

turşu: turşu

tütün: sigara anlamında

üyrötmön: öğretmen

5. Sonuç ve Değerlendirme

1. Van'ın Ulupamir köyünde 1982 yılından beri yaşayan Ulupamir Kır-gızları, yaklaşık 37 yıldır Türkiyeli Türklerle dil ilişkileri içinde yaşamakta-

dırlar. Bu ilişkilerin neticesinde Türkiye Türkçesinden geçen unsurlar, daha çok söz varlığı unsurları olmuştur.

2. Söz varlığı unsurlarının büyük bir kısmı, gündelik yaşama ilişkindir.

3. Ulupamir Kırgızları, Türkiye Türkçesinden aldıkları sözleri, Kırgız Türkçesinin fonetik özelliklerine uydurarak almışlardır. Örn: alet- (hallet-) kelimesindeki 'ha' sesinin Kırgız Türkçesinde düştüğünü görmekteyiz. Arapça alıntı kelimelerdeki kelime başı '**güzel he**' ve bazı durumlarda '**ha**' sesleri, Kırgız Türkçesine alınırken düşebilmektedir.

4. Türk dilinin genel kuralları çerçevesinde, alıntı kelimelerde kelime başında **l, r, v** seslerinden biri bulunuyorsa, başta ünlü türemesi olayı görülmektedir. Bu kural Kırgız Türkçesi için de söz konusudur. Türkiye Türkçesinin ölçünlü dilinde geçerli olmayan bu kural, Kırgız Türkleri ve Ulupamir Kırgızlarının ağız özelliklerinde görülmektedir: **ilazim, ireçel vb.**

5. Kırgız Türkçesinin en önemli ses bilgisi özelliği olan yuvarlaklaşma, Ulupamir Kırgızcasında, bir örnekte de olsa, kaşıma çıkmaktadır: **üyrot-mön.**

6. Kırgız Türkçesinin genel fonetik kurallarından biri olan, alıntı kelimelerdeki kelime başı '**f**' seslerinin '**p**'ye değişimi, Ulupamir Kırgızcasında da tespit edilmiştir: **pasilya.**

7. Kırgız Türkçesinin Arapça alıntı kelimeleri kalın sıradan kabul etme kuralı, Ulupamir Kırgızcasında da devam etmektedir: **caza:lan-:** ceza almak, **caza:lant-:** cezalandırmak.

8. Türkiye Türkçesi kalıp ifadeleri gündelik dile alıntılanırken, Kıpçak Türk lehçelerinin gramerlik unsurları (**bol- yardımcı fiili** gibi) ile karışık bir şekilde alındığı örnekler de tespit edilmiştir. Örn. **keçmiş bolsun:** geçmiş olsun.

9. Türkiye Türkçesi kalıp ifadelerinin, Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi kelimeler yan yana getirilerek kurulduğu örnekler tespit edilmiştir. Örn. **közüngör aydın:** gözünüz aydın.

10. Ulupamir Kırgızları, kendi gündelik yaşamlarında olmayan, özolgu-sal bazı ifadeler için, özgün karşılıklar üretme yoluna gitmişlerdir. Örn. **buhar kazan:** düdüklü tencere.

Kaynaklar

- Abduldayev, E. (1966), *Kırgız Govorloru (Kırgız Türkçesinin Ağızları)*, Frunze (Bişkek), İlim yayınları.
- Akın, Cüneyt (2014), *Calal Abad Merkez Ağzı*, Gazi yayınları.
- Akın, Cüneyt (2014), *Kırgızcanın Ağızları*, Gazi yayınları.
- Akın, Cüneyt (2011), *Kırgızcanın Batken Ağzı Üzerine Tespitler*, наблюдениями о баткенском говоре кыргызского языка, Жизнь Посвященная Тюрологии, Kazan-Tataristan.
- Akmatova, Aygöl (2008), “Modern Dönem Kırgız Urukları ve Kırgız Diyalekt Coğrafyası”, *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/3 Spring.
- Alimov, Rysbek (2011), *Kırgızcanın İçkilik Ağızları Grubu Üzerine*, TÜ-BAR-XXX-/Güz.
- Kırgız, Ayşe Nur (2009), *Van Ulupamir Kırgız Ağzı Üzerine Derleme Çalışması (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Pekacar, Çetin (1997), “Pamir Kırgız Türkleri”, *Yeni Türkiye*, 16: 1299-1303.
- Pekacar, Çetin (1995), *Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağzı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Urmanbetova, Zarina (2015), *Ulupamir Köyü Kırgız Topluluğunun Etnik Sınırlarını ve Kimliklerini Oluşturmada Göç Sürecinin Rolü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yunusaliyev, B. M. (1971), *Kırgız Diyalektologyası (Kırgız Diyalektolojisi)*, Frunze (Bişkek), Mektep yayınları.

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ AĞIZLARI VE AZERBAYCAN TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA ALTSIRALAMA YAPILARININ ALANSAL YAYILIMI ÜZERİNE KULLANIM TABANLI DİL BİLİMSEL BİR DEĞERLENDİRME

*Mehmet AKKUŞ**

“Zaman her şeyi değiştirir; dilin bu evrensel yasadan kaçması için
ise hiçbir neden yoktur.”

Ferdinand de Saussure (Course in General Linguistics, 1915/2011)

Giriş

Toplum dil biliminin son yıllarda ivme kazanan bir çalışma alanı olan temas dil bilimi (contact linguistics) alanında tipolojik ve yapısal olarak birbirinden farklı diller arasındaki dil etkileşiminin boyutlarını inceleyerek dil temasının sonuçlarını sistematik olarak inceleyebilmek ve kuramsal bir çerçeve oluşturabilmek amacıyla yoğun bir şekilde çalışılmaktadır (Heine & Kuteva 2005; Johanson 1992, 2002; Matras 2009; Thomason & Kaufman 1988). Türkçe özelinde ise, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin dil temaslarının sonuç ve çıktılarını inceleyen temas kaynaklı dil değişimi çalışmalarının sayısı son yıllarda hızla artmaktadır (bkz. Backus 1992; Csató & Isaksson & Jahani 2005; Demir & Johanson 2006; Herkenrath 2014; Johanson 1992, 2002; Kırıl 2000; Menz 1999; Pfaff 1991; Rehbein & Herkenrath 2015). Bu noktada, yapısal olarak Türkçeden farklı olan diller ile yoğun bir temas yaşayan çağdaş Türk değişkeleri arasında Doğu Avrupa’da Karay Türkçesi (Csató 2005), Moldova’da Gagauz Türkçesi (Menz 1999), Çin’de Salar Türkçesi (Sandman & Simon 2016) ile İran’da Kaşkay Türkçesi (Csató 2002) ve Halaç Türkçesi (Kırıl 2000) sayılabilir.

Ağız çalışmaları özelinde ise temas dil biliminin kavramları, İngilizce (Britain 2009, Kerswill 1995, 2003; Trudgill 1986) ve Arapça (Al-Essa 2009)

* Arş. Gör., Ortadoğu Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, makkus@metu.edu.tr.

gibi birçok dil değişkesi (lehçe, ağız vb.) bulunan diller bağlamında araştırılmıştır. Bununla birlikte, yoğun dil teması çalışmalarının aksine, Türk lehçelerinin ağız temasları bağlamında yapılan temas dil bilimsel çalışmalar alan yazında çok sınırlı bir yer tutmaktadır (Demir & Johanson 2006). Bu nedenle, ağızların teması ve olası değişimi noktasında bir araştırma gereksinimi olduğu açıktır.

2. Temas Kaynaklı Ağız Değişimi

Temas kaynaklı ağız değişimi (İng. contact-induced dialect change; Alm. Kontaktinduzierter Dialektwandel), Siemund'un (2008: 4) dil teması tanımından yola çıkarak, farklı dil değişkelerini (ağız veya lehçe) konuşan bireylerin, konuşma topluluklarının (speech community) veya toplumların değişim içerisinde bulunan dil değişke(ler)inin bir sistem dâhilinde iskeletinin, belirli bir zaman ve zemin içerisinde gerçekleşen temas durumunda farklı toplumsal değişkenlerden etkilenecek ancak sadece bu değişkenlerle de sınırlı kalmayarak- yaşadıkları göreceli değişim sonucunda yeni bir biçim kazanması olarak tanımlanabilir. Bir dil ve/ya dil değişkesinin değişiminin dil içi (internal) faktörlerin yanı sıra dil dışı (external) etkenler aracılığıyla da başlayabileceği veya tetiklenebileceği temas dil bilimi alanyazınında sıklıkla iktibas edilen bir olgudur. Bu bağlamda bazı dil teması durumlarının dil dışı bir tetikleyici etken sonrasında dil değişkeleri arasındaki yoğun bölgesel yayılım sonucu dil içi bir değişimi tetikleyip tetiklemediği bu çalışmanın araştırma sorularından birisini oluşturacaktır.

Ağız teması, kapsayıcı bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, çeşitli toplumsal değişkenler, temas sürecine dâhil olan dil birimleri (ses bilgisi, biçim bilgisi vs.) ve dil değişkelerinin yapıları gibi etkenlerce yönlendirilmektedir. Tüm bu süreç dil teması ile büyük oranda aynı etkenlerce yönlendirildiğinden, ağız teması terminolojisi, dil teması alanyazınında kullanılan terminolojiden çok büyük oranda yararlanmaktadır. Söz konusu süreç dâhilinde, tanımları her ne kadar alanyazında tartışma konusu olsa dahi, belirtisellik (markedness) ve karmaşıklık (complexity) kavramlarının da ağız teması alanyazınında önemli yer tuttuğu vurgulanmaktadır. Temas durumlarında dillerin veya dil değişkelerinin *sui generis* belirtisellik özelliklerinde ve karmaşıklık düzeylerinde bir azalma görüldüğü, diğer bir ifadeyle, ses birimi, biçim birimi gibi dil bilgisel yapılarda kayıplar yaşandığı, alanyazında sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu konuda temas kaynaklı dil değişimi literatüründe sıklıkla alıntılanan bir örnek, İspanyolca-Katalanca dil teması durumunun bir sonucu olarak Katalanca belirtici ünlü seslerin, İspanyolca ile temas sonucu kaybolması ve daha yalın bir ünlü ses sistemine sahip olması gösterilir (Lleó & Cortés & Benet 2008: 185). Yukarıdaki örnek temas durumunun gösterdiği gibi, belirtiselliğin azalması

ve yalınlaştırma süreci, dil teması durumunda bir tür değiştirme ve uyarılma düzeneğinin varlığına işaret etmektedir. Söz konusu değiştirme ve uyarılma süreçlerini açıklamak üzere, dil teması üzerine çalışmalar yapan (temas) dil bilimi ve filoloji uzmanları farklı temas kaynaklı dil değişimi kuramları ve modelleri önermişlerdir. Bu kuramlar arasında Thomason & Kaufman'ın (1988) genel *dil teması* kuramı ve temas ölçeği, Johanson'un (2002) doğrudan Türk lehçelerinin temas kaynaklı değişim özelliklerini açıklamak üzere bir model olarak ileri sürdüğü *kod-kopyalama* (İng. code-copying; Alm. Code-Kopieren) kuramı, Heine & Kuteva'nın (2003) *temas kaynaklı dil bilgiselleşme* kuramı ve Matras'ın (2009) *eksenel döndürülme* kuramı sayılabilir. Bu çalışma, eklektik bir yöntem izleyerek ağız temasına etki eden süreçleri ve etkenleri belirleyen temas kaynaklı mekanizmaları gerektiğinde yukarıda anılan kuramlar içerisinde seçerek örüntülü ve katmanlı *sui generis* bir inceleme sunmayı hedeflemektedir.

Türkçenin ağızlarının birbirleriyle etkileşiminin en yoğun yaşandığı temas bölgeleri arasında Anadolu sayılmaktadır (Demir & Johanson 2006; Kıpçak Türkçesi etkisi için bk. Korkmaz 1971). Anadolu'nun tarih boyunca Türklerin yayılma dönemlerinde bir çekim merkezi olarak görülmüş olması, birbirinden farklı Türkçe değişkesi konuşan birçok Türk boyunu söz konusu coğrafyaya çekmiştir (Sümer 1965 [2016]). Bu yayılma döneminde Türk boylarının konaklayıp siyasi teşekküller oluşturduğu İran coğrafyasında farklı İranî dilleri (Farsça, Tatça vb.) konuşan halklarla yaşadığı karşılıklı dil etkileşimi sonucu Türkçe dil değişkeleri *temas kaynaklı değişim* (contact-induced change) yoluna girmiştir (Bulut & Kırıl 2000). 20. yüzyılın başlarına değin karşılıklı göçlerin sürdüğü varsayılan İran coğrafyasından Anadolu'ya yayılan Türk boyları arasında, yerleşik Türk boylarının yanı sıra hayvancılıkla geçimini sağlayan ve bozkır kültürünü tevarüs etmiş olan konargöçer boyların da büyük bir yekûn oluşturduğu bilinmektedir (Sümer 1965 [2016]). İran coğrafyası ile Anadolu'da yaşayan dil topluluklarının karşılıklı etkileşimi, temas kaynaklı düzeneklerin etkisi sonucu oluşan bir kısım dil yapılarının *alansal yayılma* (areal diffusion) ve *dil geçişmesi* (language convergence) ile yayılmasına neden olmuş olabilir. Bu bağlamda, dil değişkelerinin teması durumlarında söz konusu dil değişkelerinin birbirlerini farklı düzeylerde etkileyebilecekleri, temas dil bilimi alanyazınında işaret edilmiş olmasına rağmen temas sonucunda ortaya çıkabilecek dilsel yapılarla ilgili bir tahminde bulunmanın son derece zor bir vazife olduğu da vurgulanmaktadır (Thomason 2001; Aikhenvald & Dixon 2006; Siemund 2008). Söz konusu zorluğu tetiklediği düşünülen dilin temas kaynaklı düzenekleri (contact-induced mechanisms of language) her bir dil değişkesi teması durumunda farklı işlemektedir. Bu nedenle, Siemund'un (2008: 3) haklı olarak belirttiği üzere, dil ve dolayısıyla dil değişkesi temas-

larının etkenleri ile süreç ve sonuçlarını açıklayabilecek kapsayıcı ve zamana dayanaklı bir temas kaynaklı değişim kuramı ve modeli oluşturulması -tam da bu nedenlerden dolayı- bugüne dek mümkün ol(a)mamıştır.

Türkiye Türkçesi bağlamında temas kaynaklı ağız değişimi, dil bilimi alanında modern dil bilimsel kuramlar çerçevesinde çok az çalışma yapılmıştır. Bu noktada, ağız teması ile ilgili Türkçedeki ilk çalışmalar tarihî iskân ve nüfus hareketlerini belgeleyen vesikalar dikkate alınarak yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Bu bağlamda yapılan ilk araştırma *Bartın ve yöresi ağızlarında lehçe tabakalaşmasını* inceleyen Zeynep Korkmaz'a aittir (1994). Söz konusu çalışmada Korkmaz, Bartın ve yöresi ağızlarının üç katmanlı bir ağız yapısı sergilediğini ileri sürmektedir. Bu ağızlar (i) Kıpçak ağızları, (ii) Türkmen-Yörük ağızları (Salur, Eymür, Avşar, Kınık vb.) ve (iii) Oğuz ağız tabakalarıdır. Korkmaz bu değerlendirmeyi, Bartın ve yöresinin Türklerin bölgeye yerleşim tarihini dikkate alarak yapmaktadır: Bu amaçla, lehçe tabakalaşmasının etkilerini ortaya koymak için araştırmacı tarihî iskân ve nüfus verileri ile dil yadigârlarından faydalanmıştır. Son tahlilde Korkmaz'ın (1994) vardığı sonuç, eski bir Oğuz ağızı üzerine Kıpçak ve Türkmen-Yörük değişkesi ağızları ile tabakalaşma sonucu Bartın ve yöresinde konuşulan Türkiye Türkçesi ağzının artzamanlı inceleme sonucu değişim gösterdiğiidir. Bu ağızda belirlenen Kıpçak ve Türkmen-Yörük ağızlarına ait dil özellikleri, söz konusu bölgede Kıpçak ve Türkmen-Yörük boylarından alınan etkenlerin bulunduğuna işaret etmektedir (Korkmaz 1994: 62-3). Bu durum günümüz toplum dil bilimi alanyazınında lehçe seviyelenmesi (dialect levelling) bağlamında da değerlendirilebilir.

Karahan'ın (1996) çalışmasında Kuzeydoğu Ağız Grubu içerisinde nitelendirmiş olduğu Trabzon ağızı üzerine Brendemoen'un yapmış olduğu dil değişimi (i.e. Romeika, Ermenice) bağlamında alttabaka (substratum) ve üsttabaka (superstratum) odaklı değerlendirmeyi Korkmaz (2002), Kuman-Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi temelli bir üsttabaka ve alttabaka etkisiyle ilişkilendirmektedir. Diğer bir deyişle, araştırmacı Trabzon ağzının temas odaklı dil değişiminden ziyade temas odaklı ağız değişimi sonucu bir kısım dilsel *yeniden yapılanmaya* gittiğini vurgulamıştır.

Demir ve Johanson (2006) ise, Türkiye Türkçesi ağızlarının yayılma alanı içerisinde bir ağız bölgesi oluşturan Kıbrıs ağzının Türkiye Türkçesi ağızları ile temasının sonuçlarını incelemişlerdir. Çalışmada, son elli yıl içerisinde Türkiye ile Kıbrıs Türklerinin iş göçü, üniversite eğitimi sebebiyle yoğunlaşan etkileşimi Kıbrıs Türkçesinin Türkiye Türkçesi ile temasını da hızlandırmıştır. Bu temasın dilsel sonuçlarına binaen, Kıbrıs Türkçesi ağzının temas odaklı ağız değişimine uğradığı sonucuna varılmıştır.

Bu çalışmanın kapsamı dâhilinde incelenen Türkiye Türkçesi ağızları ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki temas sonucu etkileşim üzerine bir araştırma notu mahiyetinde kabul edilebilecek bir değerlendirme Amanoğlu (2009) tarafından yapılmıştır. Araştırmacı Azerbaycan Türkçesi ağızları arasında nitelendirilen Nahçıvan ağızları ve Doğu grubu ağızları arasındaki etkileşimin boyutlarını 20. yüzyıldan sonra bölgede yaşanan sosyopolitik gelişmeler ışığında yorumlama yoluna gitmiştir. Bölgede yaşanan bazı nüfus hareketlerinin ağız etkileşimi üzerindeki tesirini sözcüksel boyutta örneklendirerek ağız çalışmaları bağlamında alanda derlem ve saha çalışmalarının devam ettiğini bildirmiştir. Son olarak, Korkmaz'ın (2009) bir başka çalışmasında vurguladığı üzere, ağız yapısı ile Anadolu ve hinterlandının etnik yapısı arasındaki bağlantının tarihi veriler ile veri açısından sondaj çalışması yapılarak incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmalar ise dil bilimsel kuram ve çözümleme yöntemleri ışığında Türk boylarının nüfus hareketleri ve yerleşimleri ile eski dil yadigârlarının artzamanlı ve eşzamanlı bir bakış açısıyla sorgulanması sonucu mümkün hâle gelebilir. Ancak bu çalışma, kapsamı gereği, kullanım tabanlı dil bilimi kuramı çerçevesini kuramsal altyapı olarak kullandığından bitimli ve bitimsiz yapı bağlamında daha çok eşzamanlı bir dilsel inceleme yöntemi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

3. Kullanım Tabanlı Dil Bilimi

Kullanım tabanlı dil bilimi kuramı çerçevesinden bakıldığında, birbirleriyle temas hâlinde olanlar, aslında ayrı düzenekler olarak dil değişkeleri değil; aksine bu dil değişkelerini konuşan bireylerdir. Kullanım tabanlı dil bilimi, “belirli simgesel birimlerin kullanım durumlarıyla temellendirilmesi” olarak tanımlanmaktadır. Artan dilsel deneyimlerle birlikte, daha soyut dil bilgisel yapılar değişim geçirir, ancak yine de söz konusu bu daha soyut yapılar dil kullanımına dayanmaktadır (Behrens 2009: 385-386). Kuramın adından da anlaşılacağı üzere, kullanım tabanlı dil bilimi temel olarak dil kullanımının dilsel birim, biçim ve yapıları üzerindeki etkileriyle ilgilenmektedir. Söz konusu kuram bireylerin içerisinde yaşadıkları dil coğrafyası ve bağlamın tesiriyle kişisel dil bilgisel yaşam ve deneyimlerinin dil kullanımı üzerinde etkili olduğunu ileri sürmektedir.

Her birey, içinde bulunduğu dil coğrafyasında oluşturduğu toplumsal ağ dâhilinde meydana gelen dilsel karşılaşmalar sırasında iletişim gerekliliklerini yerine getirebilmek için (çok değişkeli) bir dil dağarcığı (repertuar) geliştirebilir. Diğer bir deyişle, dil değişkesi konuşurları farklı muhataplarla iletişime geçmeleri gerektiği farklı durumlarda, etkin bir şekilde uygulayıp kullanabilecekleri dilsel yapıları seçebilme yetisi geliştirirler. Burada, bireyin zihnindeki dil düzeneklerinin bütüncül bir yapıyı haiz olduğu özellikle vurgulanmalıdır (Matras 2009). Çok değişkeli dil konuşurunun zihninde sahip

olduğu bu bütüncül düzenden oluşan dilsel yapı dağarcığı, konuşur tarafından kullanılmak üzere her daim hazır. Bunun sonucunda, dil konuşuru, bu yetinin dilsel yapı dağarcığını yönetebilmesi ve konuşurun “bilişsel sınır çizgilerinin aşılması” için sonu gelmeyen bir çaba harcamak durumundadır. Burada “sınır çizgilerinin aşılması” ile kastedilen ise, dil teması etkisiyle oluşan idrakî ve zihinsel süreçler sonucunda meydana gelen ses bilgisi, biçim bilgisi, biçim-söz dizimi ve söz dizimi bağlamında yapısal olarak “alışılmadık” (un-conventional) dilsel çıktılarıdır. Tartışmasız bir şekilde ifade edilmelidir ki, bu süreç her bir konuşurun sözcelerinin bir diğerinden farklılaştığı devingen bir süreç olmasına rağmen, konuşurların kullandıkları sözceler aynı “alışılmadık” yolu izlemektedir. Bu devingen süreç, tam da bu nedenle, dilsel düzeneklere odaklanmış yapısal bir bakış açısından insan idrakine (cognition) odaklı kuramsal bir değişimi öngörmektedir (Bybee 2010: 1).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, “idrakî dil bilgisi” ve “kullanım tabanlı dil bilimi” kavramları arasında terminolojik bir örtüşme vardır. Bu terminolojik örtüşmenin kaynağı ise, Langacker’ın (1987) idrakî dil bilgisine yaklaşımı açıklamak üzere “kullanım- tabanlı model” terimini alanyazına tanıttığı *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 1: Theoretical Prerequisites* (İdrakî Dil bilgisinin Temelleri, Cilt 1: *Kuramsal Önkoşullar*) başlıklı temel eserine dayanmaktadır. Kullanım tabanlı dil bilimi kavramı, Langacker tarafından İdrakî Dil Bilimi olarak da bilinen İdrakî Dil Bilgisi kavramını ayrıntılı bir şekilde açıkladığı modele ismini vermiştir. Burada vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta ise, idrakî dil bilgisinin Chomsky’nin üretici dil bilgisi kuramına (Generative Grammar) bir tepki olarak geliştirilmiş olduğu gerçeğidir (Mukherjee 2005). Üretici dil bilgisinin düştüğü kural yanılığını Langacker (2000: 2) şu cümlelerle özetlemektedir: “Geleneksel olarak, üretici bakış açısıyla, kanıt olarak sunulan söz öbekleri, dil ekonomisi nedeniyle dil bilgisinden çıkartılmaktadır.”

Bu tür bir ayrışma yukarıda bahsedilen kural yanılığının sebep olmasıdır. Langacker, bu yanılığın üstesinden gelebilmek için dil bilgisi kuralları ve kanıt olarak sunulan söz öbeklerinin geçişimi için alternatif bir model önermiştir. İdrakî dil bilgisi adını verdiği bu alternatif modelde, Langacker (1987: 3) dili bir biçim ve anlama sahip birimlerden oluşan bir düzenek olarak tanımlamıştır. Bu model biçim ve anlam birimlerin bütünleşmesine odaklanmaktadır.

Kullanım tabanlı dil bilimi modeline göre, dilsel birimler, belirli (içerik ve somut) veya tasarımsal/şematik (dil bilgisel ve soyut) ve yalın (bir birim) veya karmaşık (birden fazla birimden oluşan bir öbek) olabilir. Bu sözlükçe-söz dizimi doğrusu, alanyazında “Belirlilik Süremi” (Specificity Continu-

um) olarak adlandırılmaktadır. Müteakip şemada bu süremin etkenleri özetlenmektedir (bk. Şekil 1):

En belirli	Kısmi belirli	En tasarımsal
Sözcükler / Sözlükçe [nalları dikmek]	[AÖ + dikmek]	Yapılar / Söz dizimi [AÖ + E]

Şekil 1. Belirlilik Süremi (Doğruöz & Backus 2009: 44)

Şekil 1’de gösterildiği üzere, idrakî dil bilgisi sözlükçe ve söz dizimini tüm dil birimlerini içeren doğrusal bir sürem üzerindeki alanlar olarak görmektedir. Bu bakış açısında, doğrusal süremin en belirli ucuna yerleştirilmiş olan ve dilsel parçaları değiştirilemeyen *deyim* ve *deyişler* gibi [nalları dikmek vs.] yüksek oranda belirli birimler, sözcüksel birimlerdir. Kısmi belirli birimler (kısmen değiştirilemeyen kısmen ise değiştirilebilen) [AÖ + dikmek: ağaç (AÖ) dikmek, direk (AÖ) dikmek vs.] en belirli (sözlükçe) ve en tasarımsal (söz dizimi) uçlarının arasına yerleştirilmektedir. Doğrusal süremin diğer bir ucunda ise tüm dilsel parçaları farklı sözcüksel öğelerle değiştirilebilen [AÖ + E] yüksek oranda tasarımsal yapılar bulunmaktadır. Kullanım tabanlı dil bilimi kuramının belirlilik süremine göre, kullanılan tüm dil yapıları bu spektrumun bir yerine tekabül etmektedir.

Bunun yanında, kullanım tabanlı dil bilimi kuramının kendine has destekleyici birtakım varsayımları bulunmaktadır (Kemmer & Barlow 2006). Bu varsayımlar müteakip bölümde açıklanacaktır:

Algılama (Yeti) ve Üretimin (Edim), Dil Bilgisi Düzeneginde Çevresel Değil Bütüncül Olarak Algılanması

Kullanım tabanlı dil bilimi kuramına göre, *edim* (performance) dil konuşunun *yetisi* (competence) içerisinde bir yapısal kavram olarak ele alındığı için bu iki mefhum arasında, Üretici Dil Bilgisi kuramında olduğu gibi, kesif bir ayırım yapılmamaktadır. Yeti, dil konuşunun kendi dili ile ilgili zımnen kabul edilmiş olan bilgisi olarak tanımlanırken, edim belli bir durumda bireylerin dil üretimi veya üretileni algılama şekli olarak tanımlanmaktadır (Radford 2004: 7).

Şekil 2. Kullanım Tabanlı Dil Bilimi Kuramına Göre Yeti ve Edim Algısı

Tekrarlanacak olursa, kullanım tabanlı dil bilimi kuramına göre, yeti ve edim kesinlikle birbirlerinden ayrı değil, Şekil 2’de görüldüğü üzere, birbirleriyle iç içe mefhumlar olarak kuramsallaştırılmaktadır. Bu bağlamda, üretici dil bilgisi ile kullanım tabanlı dil bilimi kuramlarının yeti ve edim kavramlarına dair bakış açılarının birbirlerinin zıddı olduğu ortaya çıkmaktadır. Buradaki temel ayrım, dil yetisi ile edimi arasında kesin bir sınırın olup olmadığı üzerine kurulmaktadır. Üretici dil bilgisi her iki kavramın kesin bir surette ayrıldığını ileri sürerken, kullanım tabanlı dil bilimi kuramı her iki kavramı dil bilgisel düzeneğin bütünü içerisinde değerlendirmektedir. İkinci farklılık ise kullanım tabanlı dil biliminin yeti kavramını durağan değil; aksine devingen olarak kuramsallaştırmasına dayanmaktadır. Yetinin devingen olmasının altında yatan varsayım ise dilsel kullanım ve deneyimlerle yetinin sürekli olarak yeniden şekillendiği fikrine dayanmaktadır. Üretici dil bilgisinde ise yeti Chomsky’nin tabiriyle “bir konuşurun olgunlaşmış dil bilgisel yetisi” (1995: 4) olarak tanımlanmaktadır.

Dilsel Kullanım Durumlarının ve Kullanım Sıklığının Önemi

Kullanım tabanlı dil bilimi varsayımlarından bir diğerine göre, dil bilgisel yapılar ile dil kullanımları arasında çok sıkı bir ilişki vardır (Kemmer & Barlow 2006: 2). Bu ilişki ise, konuşurun dil deneyimi ile dil bilgisinde dilin soyut temsilleri arasında var olan daha yakın bir ilişkiye gönderme yapmaktadır. Kısacası, dilsel temsiller konuşurun dil düzeneğindeki “kullanım durumları”yla güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Sürekli bir devinim içerisinde bu kullanım durumları ve dilsel yapılar birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedir. Kullanım durumları, bu yolla, dil düzeneğinin devamlı yeniden yapılanma (structuring) ve işleminde hayati bir rol oynar. Bu yüzden, dil üretimi olan yapı ve kullanım durumları, konuşurun sadece dil düzeneğinin çıktıları olarak hizmet görmezler; aynı zamanda diğer konuşurların (i.e. muhatap dinleyicilerin) dil düzenekleri için bir dil girdisi olarak da işlev görürler. Bu arada konuşurun bizzat kendi dil düzeneği üzerine yansıtılarak düşünmesine de olanak sağlanmış olur. Böylece kullanım durumları düzenek içerisinde çift katmanlı bir role sahiptir: sonsuz bir geri-dönüt döngüsü içerisinde hem dil düzeneğini etkilemekte hem de bu düzenekten etkilenmektedir (Kemmer & Barlow 2006: 3).

Dil durumları ve dil deneyimleri arasında karşılıklı bir ilişki olduğundan, kullanım tabanlı dil bilimi kuramı çerçevesinde önemli olan bir diğer kavram dil kullanımı ile yakından bağlantılı olan *kullanım sıklığı* (frequency of use) kavramıdır. Belli bir dilsel birimin kullanım sıklığı dil düzeneği için hem bir sonuç hem de itici güç olduğundan, kullanım tabanlı dil biliminde başat bir role sahiptir (Bybee 1988). Eğer konuşma sırasında bir dilsel birim veya yapı

sıklıkla kullanılmaktaysa, bu yapının birey olarak konuşurun dilsel düzeneği içerisine *sağlam bir şekilde yerleştiğini* (entrenched), başka bir ifadeyle, idrakî açıdan **alışıldık** bir biçim olarak algılanmaya başladığına işaret etmektedir. Dolayısıyla kullanım sıklığının artmasının da dilsel birimin zihinde işlenmesinde önemli bir etkisi olmaktadır. Kullanım sıklığının dil kullanımına ilişkin bir diğer hayati rolü ise yüksek bir sağlamlaştırma (entrenchment) neden olmasıdır. Bu bağlamda, kullanım sıklığı ile sağlamlaştırma arasında doğru bir orantı vardır denebilir. Şöyle ki, kullanım sıklığı ne kadar artarsa, bir dilsel birimin veya dil yapısının sağlamlaşma düzeyi de o denli artmaktadır. Sağlamlaştırma düzeyi ise temel olarak idrakî sıradanlaşma, otomatikleşme ve alışma süreçlerinden geçmektedir. Tür (type) ve örnekçe (token) sıklığı arasında göreceli olarak karşılıklı bir etkileşim olmasına rağmen, süreç içerisinde her ikisinin farklı işlevleri bulunmaktadır: “Yüksek örnekçe sıklığı güçlü bellek izleri bırakarak *sağlam bir şekilde yerleştirmeyi* sağlarken, tür sıklığı soyutlamaya yol açmaktadır.” (Behrens 2009: 399) Bu bağlamda sıklık türüne bakılmaksızın, bir dil biriminin konuşur tarafından kullanıldığı her durumda, kullanım sıklığının önemine işaret eden söz konusu birimin soyut temsilinin işleyen belleğe sağlam bir şekilde yerleştirildiği vurgulanmalıdır (Bybee 2010). Bu süreç; dil bilgisel birimi gelecekte gerçekleşmesi olası iletişim durumlarına uygun ve kullanılabilir hâle getirmektedir ki bu durum da sözcüksel birimlerin ve dil bilgisel yapıların yüksek kullanım sıklığının bir dil teması durumunda iki dilli veya çok dilli konuşurun zihinsel temsiliinde söz konusu dilsel birimlerin sağlam bir şekilde yerleşme düzeyi üzerinde etkili olmaktadır (Taylor 2012). Bu düzey öyle bir noktaya ulaşabilmektedir ki, o noktadan sonra kısaca dil bilgisel birimin konuşurun ana diline yerleşmesi işlemi olarak tanımlanabilecek ‘kod-kopyalama’ süreci işlemeye başlamaktadır. Bu süreç yeteri oranda tekrar edildiğinde ise, nihayet ‘dil değişimi’ fark edilebilir bir düzeye çıkmakta, konuşurun zihinsel temsilinden dil kullanımı yüzeyine çıkmaktadır. Bu arada, değişime eğilimli dil bilgisel birimin ana dilindeki mukabili konuşur tarafından göreceli olarak daha az kullanılmaya veya zamanla hiç kullanılmamaya başlamaktadır. Bu durum ise, mezkûr dil bilgisel birimin artık işleyen bellekte yeterince sağlamlaştırılmadığını gösterir.

Konuşurun zihinsel temsili ile temas kaynaklı dil değişimi arasındaki karşılıklı etkileşim konusuna gelirse, Bybee’nin örnek temsil kavramı tatmin edici bir açıklama sağlamaktadır:

“Örnek temsiller, zengin bellek temsilleri olarak bir dilsel deneyim sırasında dil kullanıcısının en azından olanak dâhilinde tüm bilgilerini ihtiva eder. Bu bilgi gereksiz ve türlü özellikler de dâhil olmak üzere ses bilgisel ayrıntıları, kullanılan sözcüksel birim ve yapıları, bağlam ve anlamdan elde

edilen çıkarımları ve toplumsal, fiziki ve dil bilgisel bağlamın özelliklerini barındırmaktadır.” (14).

Örnek temsil kuramında, her tür deneyim, bu çalışma kapsamında has-saten belirtilecek olursa *dil bilgisel deneyim*, dil teması sonucu karşılaşılan yeni dil bilgisel deneyim ile var olan arasında eşleştirilen örnekçeler, sonu gelmez bir döngü içerisinde hayati bir öneme sahiptir. Bu eşleştirme sürecinde tekrarlanan dil bilgisel deneyimler örnekçelerin dayanıklılığını artırır. Temas kaynaklı ağız değişimi çerçevesinde ise eşleşen anlamsal alan ya yeni veya var olan dil bilgisel deneyimlerin kullanılmasını ya da tamamen yeni melez yapıların doğmasını tetikler. Bu durum dil değişkesinin ses bilgisi, biçim bilgisi, biçim-söz dizimi ve söz dizimi, hatta anlam bilimsel alanlarının her birinde gerçekleşebilir.

Veri Tabanı ve Yöntem

Bu çalışma toplum dil bilimi kapsamında yer alan temas dil bilimi alanında kullanım tabanlı dil bilimi kuramı çerçevesinde geliştirilmiştir. Çalışmada Doğu (Anadolu) grubu ağızlarında kullanılan bitimli ve bitimsiz yapıların kullanım sıklıkları ve türce Azerbaycan Türkçesi ağızları (Nahçıvan ve Tebriz ağızları) ve diğer Anadolu ağızları (Kuzeydoğu ve Batı grubu ağızları) ile söz konusu yapılar bağlamında tür (type) ve örnekçe (token) sıklığı arasında göreceli olarak karşılıklı bir etkileşim olup olmadığı karşılaştırmalı yöntemle incelenmiştir. Çalışmada Doğu grubu ağızlarından Erzurum ağızı, Azerbaycan ağızlarından Nahçıvan ve Tebriz ağızları, Batı grubu ağızlarından Kayseri, Ankara, Ordu ve Kırşehir ağızlarından ve Kuzeydoğu grubu ağızlarından Rize ağızından derlenmiş olan veriler kullanılmıştır. Bu ağızların belirlenmesinde ölçüt olarak ağız bölgesine göreceli yakınlık ve derleme malzemesine ulaşım dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan ağız verileri için kullanılan kaynak derlemeler aşağıda sunulmuştur:

Doğu (Anadolu) grubu ağızları kaynakları

-Erzurum ağızları (Caferoğlu 1995a, Olcay 1995)

(ii) Azerbaycan Türkçesi ağızları kaynakları

-Nahçıvan ağızı (Gülensoy & Amanoğlu & Küçükler 2009)

-Tebriz ağızı (Kıral 2001)

(iii) Batı (Anadolu) grubu ağızları kaynakları

-Kayseri ağızı (Caferoğlu 1995b)

-Ankara ağızı (Caferoğlu 1995b)

-Kırşehir ağızı (Caferoğlu 1995b)

- Ordu ili ve yöresi ağızları (Demir 2001)
- (iv) Kuzeydoğu (Anadolu) grubu ağız kaynağı
- Rize ili ağızları (Günay 2003)

Bu çalışma kapsamında faydalanılan veriler bitimli ve bitimsiz yapı bağlamında kullanım odaklı dil bilimi çerçevesinde tümce değil sözce temelli olarak inceleneceğinden öncelikle araştırmacı, veri tabanında yer alan ağız verilerini sözce temelli olarak nicelleştirmiş; dil bilimi alanından bir diğer araştırmacı da verinin sağlaması için değerbiçiciler arası güvenilirlik (interrater reliability) açısından veri tabanını sözcelerin nicelleştirilmesi bağlamında sayısallaştırmıştır. Sonrasında ise iki araştırmacı sözce oranlarını bir araya getirerek sözce sayıları üzerinde ortak bir karara varmak üzere tartışmışlardır. Bunun sonucunda derlemlerin sözce sayıları müteakip tabloda özetlendiği şekilde ortaya çıkmıştır:

Tablo 1. Ağızlar Veri Tabanında Sözce Sayıları

Tabloda görüldüğü üzere, ağızlar veri tabanında çalışmanın deney grubu işlevi gören Doğu grubu ağızlarında 1373 sözce sayısı incelemeye alınmıştır. Bunun yanında kontrol verisi olarak Azerbaycan Türkçesi ağızlarından Tebriz ağızı ve Nahçıvan ağızından toplamda 808 sözce üzerinde çalışılmıştır. Diğer kontrol verileri arasında ise Anadolu ağızları içindeki Batı grubu ağızları (1377 sözce) ve Kuzeydoğu grubu ağızları (230 sözce) yer almaktadır.

Veri çözümleme amacıyla tüm veri tabanı içerisinde yer alan sözceler içerisinde tespit edilen bitimli ve bitimsiz yapılar işaretlenmiş ve ağız konusu tarafından kullanılan her bitimli ve bitimsiz yapının kullanım sıklığı ve işlevi incelenmiştir. Alanyazında Türkçenin temas kaynaklı dil değişimine karşı dayanıklı yapılarından olduğu belirtilen bitimsiz yapılara (Akkuş 2019,

Johanson 1995) oranla bitimsiz yapıları *bitimlileştirme* (finitumification) özelliğini (Akkuş 2019) haiz olduğu ileri sürülebilecek Farsça *ki* yapısının (*ki* yapısının Türkçede *kim* adılı ile bir karışmadan mı yoksa bir kopyalama ürünü olduğundan mı ortaya çıkmış olabileceği tartışması için bk. Haig 2006: 201) kullanım oranları da ağızlar içerisinde tespit edilerek sayısal veri hâline getirilip bulgular karşılaştırılmıştır. Aynı şekilde, bitimsiz yapılar arasında temel tümce ile bitimsiz altsıralama yapısı arasında güçlü bir “anlam bilimsel ergime” olduğundan dolayı Türkçede biçim-söz dizimsel olarak dirençli olan yapıları olan ulaç, ortaç ve ad-eylem yapılarının kullanım sıklığı ve işlevleri de belirlenmiştir.

Bulgular

Bu çalışma kapsamında *kullanım tabanlı dil bilimi* (usage-based linguistics) kuramı çerçevesinde, Doğu Grubu Ağızları Bölgesi içerisinde yer alan Erzurum ve çevresinde konuşulan ağız değişkeleri (Karahan 2014) ile İran ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nde konuşulmakta olan Azerbaycan Türkçesi ağızlarında altsıralama yapılarının bitimli (finite) ve bitimsiz (non-finite) olarak kullanım görüntüleri ortaya çıkartılarak, bu bağlamda meydana gelen *alansal yayılmanın* (areal diffusion) etkileri dil bilgisel veriler ışığında incelenmiştir. Toplam 3792 sözcüden oluşan ağız verisi incelenmiş ve konuşurlar tarafından üretilen her bir bitimli ve bitimsiz yapı kullanım odaklı dil bilimi kuramı çerçevesinde kullanım sıklığı ve işlevleri açısından değerlendirilmiştir. Veri tabanı içerisinde ağız konuşurları tarafından kullanılan bitimli ve bitimsiz yapıların tür ve kullanım sıklıkları Tablo 2’de sunulmaktadır. Tablo 2’de sözceler bitimli ve bitimsiz olarak değerlendirilmiştir.

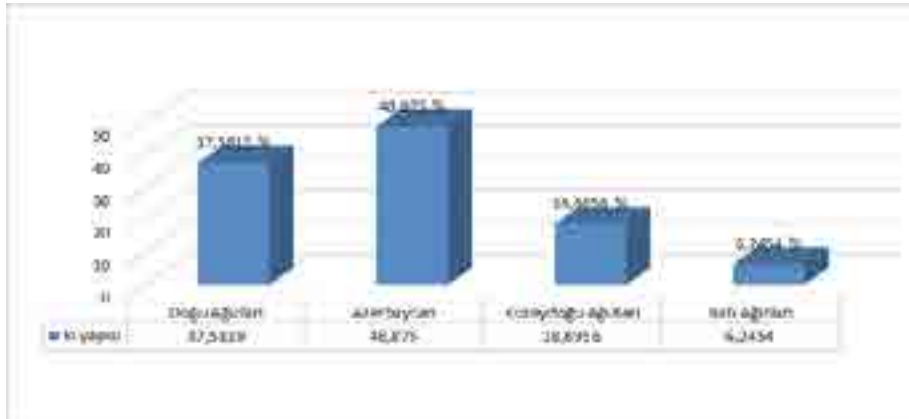

Tablo 2. Ağızlarda Bitimli ve Bitimsiz Yapıların Kullanım Sıklığı Yüzdeleri

Tablo 2’de ağızlarda bitimli ve bitimsiz yapıların kullanım sıklığı yüzdeleri verilmektedir. Bu veriler ışığında Doğu grubu ağızlarında bitimli yapıların yüzdesi 76,839% olarak saptanmıştır. Tüm ağız verileri göz önünde alındığında-

da ise, %86,2623'lük bir oranla en çok bitimli yapının Azerbaycan Türkçesi ağızlarında kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Bu oran Kuzeydoğu grubu ağızlarında %72,6086 olarak belirlenmişken Batı grubu ağızlarında ise %65,5047 olarak saptanmıştır. Bu veriler, Doğu grubu ağızları ile Kuzeydoğu grubu ağızlarının kullanım oranları bağlamında birbirleri arasında çok büyük bir farkın olmadığını göstermektedir. Azerbaycan Türkçesi ağızlarında bitimli yapıların oranı göreceli olarak daha yüksekken Anadolu ağızlarında bu yapıların azalma eğilimi gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla yapılan veri analizi, altsıralamalı bitimsiz yapıların oranının Batı grubu ağızlarında %34,4953 olduğu ortaya çıkarmıştır. Azerbaycan Türkçesi ağızlarında ise bu yapıların oranının bitimli yapılara göre oldukça az olduğu (%13,737) belirlenmiştir. Doğu grubu ağızlarında ise altsıralamalı bitimsiz yapıların oranının %23,1609 olduğu saptanmıştır. Kuzeydoğu grubu ağızlarında ise altsıralamalı bitimsiz yapıların oranı %27,3913 olarak belirlenmiştir.

Söz konusu veriler, bitimli ve bitimsiz yapıların Anadolu ve Azerbaycan Türkçesi ağızlarında kullanım sıklığı ile ilintili olarak ağızların biçim-söz dizimsel özellikleri bağlamında istatistiksel veriler sunmasına rağmen konunun daha derin bir biçimde kavranması için söz konusu veriyi birkaç farklı biçim-söz dizimsel açıdan denetlemenin gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, bitimsiz yapıları *bitimlileştirme* (finitumification) özelliğini haiz olduğu ileri sürülebilecek Farsça *ki* yapısının kullanım sıklığı oranları da ağızlar içerisinde tespit edilerek bu yapıların ağızlardaki oranları Tablo 3'te sunulmuştur.

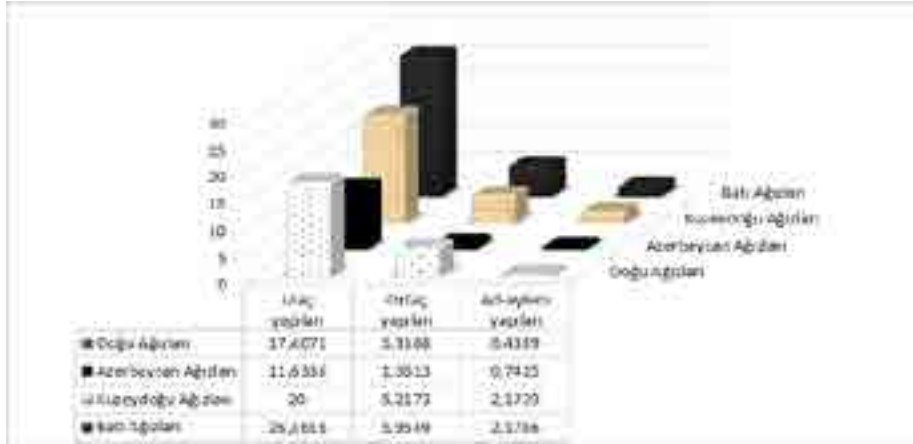

Tablo 3. Ağızlarda Bitimli Yapılarda *ki* Kullanım Sıklığı Oranları

Ağızlar özelinde bitimli yapılar kendi içerisinde incelendiğinde ise, *ki* kullanım sıklığı oranlarında Tablo 2'de sunulan bitimli ve bitimsiz yapı oranlarından farklı bir resmin ortaya çıktığı görülmüştür. *ki* yapısının Doğu grubu ağızlarında bitimli yapılarda kullanım sıklığı oranı %37,5819 olarak

saptanmıştır. Azerbaycan Türkçesi ağızlarında ise *ki* yapısını kullanım sıklığı oranı %48,875 olarak belirlenmiştir. Kuzeydoğu grubu ağızlarında bu oran %18,6956 iken Batı grubu ağızlarında bu oran %6,2454 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında, alansal yayılım açısından temas kaynaklı dil değişimi bağlamında *ki* yapılarının doğudan batıya doğru kullanım sıklığında bir azalma olduğu ortaya çıkmaktadır. *ki* yapılarının kullanımı söz konusu olduğunda alansal yayılma anlamında biçim-söz dizimsel bağlamda Doğu grubu ağızlarından elde edilen verilerin, Azerbaycan Türkçesi ağızları ile uyumlu olduğu gözlemlenmektedir. Bu sonuç ise, bitimli ve bitimsiz yapıların alansal yayılma bağlamında sonuçlar göstermesine rağmen ağız grupları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığının anlaşılması için *ki* yapısının incelenmesi gerektiğini ortaya koymuştur/göstermiştir.

Anadolu ve Azerbaycan Türkçesi ağızlarında *ki* yapılarının yanı sıra altsıralamalı bitimsiz yapılar özelinde ulaç, ortaç ve ad-eylem yapılarının kullanım sıklığı oranları da çalışma verilerinin denetlenmesi için incelenmiştir. Müteakip tablo söz konusu yapıların kullanım sıklığı oranlarını ağızlar özelinde sunmaktadır:

Tablo 4. Ağızlarda Altsıralamalı Bitimsiz Yapıların Kullanım Sıklığı Oranları

Tablo 4'te sunulan veriler, tüm ağız bölgelerinde en çok kullanılan altsıralamalı bitimsiz yapının ulaç yapıları olduğunu göstermektedir. Ad-eylem yapıları ise tüm ağızlarda en az kullanılan bitimsiz yapılardır. Ortaç yapıları ise oran olarak tüm değişkelerde *in medio* durumda kalmaktadır. Doğu grubu ağızlarında ulaç yapıları %17,4071 oranında kullanılırken Azerbaycan Türkçesi ağızlarında bu oranın %11,6336 seviyesinde olduğu gözlemlenmiştir. Veri analizine göre, altsıralamalı bitimsiz ulaç yapılarının oranı Kuzeydoğu grubu ağızlarında %20 iken Batı ağızlarında %26,3616 seviyesindedir. Or-

taç yapıları bağlamında ise, Azerbaycan Türkçesi ağızlarında oran %1,3613 düzeyinde kalırken Doğu grubu ağızlarında bu oran %5,3168 olarak saptanmıştır. Kuzeydoğu grubu ağızlarında ortalık yapıları derleme oranla %5,2173 oranındadır. Batı grubu ağızlarında ise oran %5,9549 olarak tespit edilmiştir. Ad-eylem yapılarının ise tüm altsıralamalı bitimsiz yapılar içerisinde tüm ağız çevrelerinde en az kullanılan bitimsiz yapılar olduğu gözlemlenmiştir. Doğu grubu ağızlarında ad-eylem yapıları %0,4369 oranında kullanılırken Azerbaycan Türkçesi ağızlarında %0,7425 seviyesindedir. Kuzeydoğu grubu ağızlarında ise, bu yapıların oranı %2,1739 oranında iken Batı grubu ağızlarında ise %2,1786 oranındadır. Ad-eylem yapıları bağlamında da Doğu grubu ağızları kullanım sıklığı oranı açısından Azerbaycan Türkçesi ağızları ile uyum göstermektedir.

Ağızlarda Bitimli ve Bitimsiz Yapıların İşlevleri

Bu bölümde ağızlarda bitimli ve altsıralamalı bitimsiz yapıların işlevleri örneklendirilmiş ve yorumlanmıştır.

5.1.1. Bitimli Yapıların İşlevleri

Bu kısımda tüm ağız gruplarında bitimli yapıların işlevleri örneklendirilmiş ve incelenmiştir.

5.1.1.1. Doğu Grubu Ağızlarında Bitimli Yapıların İşlevleri

İlk örneğimizde Doğu grubu ağız konuşuru, kurt, çoban ve koyun sürüsüne dair bir hikâye anlatmaktadır. Bu hikâye anlatımı sırasında kurdun karakterine özgü tanımlama yapılırken Türkçede kullanılması beklenen ortalık yapısı yerine bitimlileştirme (finitumification) özelliği olan Farsçadan kopyalanan *ki* yapısı ile bir ön ad tamlaması oluşturulmuştur. Bu tür bir yapının işlevinin dikkat çekici yönü ise yapının Türkçenin karakteristik birimsiz ortalık yapısından farklı olarak bitimli bir yapı olmasıdır. Bunun yanında bitimli hâle getirilerek kullanılan *alışmak* eylemi *mI* ilgeci (particle) ile semantik olarak kuvvetlendirilmiştir.

DGA Bir gurt çi bir davara alışd^{dimi}, o davarın tergini vermez.

DGA [ÇY] one wolf that one flock-DAT. get used.PST. Part. that flock.
GEN. leave.ACC. give.Neg.AOR.

DGA [İng] A wolf which gets used to badger a flock of sheep to death does not easily leave it behind.

Örnek 1. Doğu grubu ağızlarında bitimli yapıların işlevi (Caferoğlu 1995a: 197)

Bu sözcenin Farsça karşılığının Fars-Arap alfabesinden Latin alfabesine çeviri yazısı şu şekilde olabilir:

Farsça:

Gurg ké ‘adet dar-**ed** galle-yé gusfend-an-ra be kam-é merg
wolf that habit have.PRES-3s. flock-EZ. sheep.PL. DO. to wish-EZ.
death

be-keşan-**ed**, be raheti an-ra reha ne-mi kon-ed.

SBJ.drag.PR-3p to comfort that.DO free not.IPFV.do.PR-3s

‘A wolf which gets used to badger a flock of sheep to death, does not easily leave it behind.’

Ölçünlü Türkiye Türkçesi:

Koyun sürü-sü-ne dada-nan bir kurt, o sürü-ye kolay kolay rahat ver-me-z.

sheep flock.POSS.DAT. haunt-PART. one wolf that flock.DAT. easy
easy comfort give.Neg.Aor.3s

‘A wolf which gets used to badger a flock of sheep to death, does not easily leave it behind.’

Söz konusu yapının standart Türkiye Türkçesinde bitimsiz bir yapıyla kurulmasına karşılık, temas kaynaklı düzenekler sonucu temas alanına coğrafi yakınlığı ve tarihî etkileşimi sonucu *ki* yapısının etkisiyle bitimli yapıların Doğu grubu ağızları konuşuru dil topluluğu arasında yaygınlaşmış (conventionalized) olabileceği belirtilebilir. Bu bağlamda Azerbaycan Türkçesi ağızlarının bu tür yapılar açısından *alansal yayılma* emaresi gösterip göstermediği ise aşağıda sunulan örnek özelinde sorgulanabilir.

5.1.1.2. Azerbaycan Türkçesi Ağızlarında Bitimli Yapıların İşlevleri

ATA-T o filimlär **ki** görmüşdi hammisîni ... hammisî hâ:fizâsindâ galardı.
ATA-T [ÇY] that movie.PL. that see.EV.PT-3s all.POSS.ACC. all.POSS.
memory.POSS.LOC. stay.PT-3p
ATA-T [İng] ‘S/he recalled all the movies he saw.’

Örnek 2. Azerbaycan Türkçesi ağızlarında bitimli yapıların işlevi (Kıral 2001: 152)

Türkçede ekseriyetle ortaç yapıları ile kurulan bir yapının *ki* yapısı ile kurulduğu Azerbaycan Türkçesinin Tebriz ağzından alıntılanan Örnek 2’de, Tebriz ağzı konuşuru, yukarıda açıklanan Doğu grubu ağzı örneğinde olduğu gibi Farsçadan kopyalanmış *ki* yapısı ile iki bitimli cümleyi bağlamaktadır. Söz konusu sözcenin Farsça karşılığı aşağıdaki şekilde çevrilebilir:

Farsça:

U tamam-é filmha-yé-ra ké did-e bud be yad mi averd.

s/he all.EZ movie.PL.EZ.DO that see.PART. be.PT-3s to memory IPFV.
bring.PR-3s

'S/he recalled all the movies he saw.'

Ölçünlü Türkiye Türkçesi:

İzle-diği tüm film-ler akl-ın-da kal-ır-dı.

see.PART all movie.PL. memory.Poss.LOC stay.AOR.PT-3s

'S/he recalled all the movies he saw.'

Diğer kontrol ağız verileri incelendiğinde, *ki* yapısının işlevlerinin büyük oranda daraldığı ve belli eylem yapıları ile dolaylı anlatımda kullanıldığı saptanmıştır. Bu tür bir örnek Batı grubu ağızlarından (Kayseri) alıntılanmıştır.

5.1.1.3. Batı Grubu Ağızlarında Bitimli Yapıların İşlevleri

BGA	Pâtişah deyo	ki:	ben gızı	bōlana	verīyim	deyor.
BGA [ÇY]	sultan	say.Prog-3s	that I	girl-ACC	this boy.DAT	
	give.VOL-1s	say.Prog-3s				
BGA [İng]	<i>'Sultan says that he would give this girl to this boy.'</i>					

Örnek 3. Batı grubu ağızlarında bitimli yapıların işlevi (Caferoğlu 1995b: 49)

ki yapısının bu tür dolaylı anlatımlarda kullanılmasının alansal olarak daha geniş bir coğrafyayı kapsadığı ileri sürülebilir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde de bu tür dolaylı anlatımlar mümkündür. Ancak ortaç yapılarının bitimlileştiği yapılara bu ağız bölgelerinde rastlanmamaktadır. Bu noktada, söz konusu yapıların alansal yayılma sınırlarının Batı grubu ağızlarının doğu sınırlarında bittiği görülmektedir. Ayrıca vurgulanması gereken bir diğer nokta ise, bu işlev kaybının kullanım sıklığı oranındaki farklılığa eşlik etmesidir. Bu tür bir işlev daralmasına Kuzeydoğu grubu ağızlarında da rastlanmıştır.

5.1.1.4. Kuzeydoğu Grubu Ağızlarında Bitimli Yapıların İşlevleri

KdGA	...kuş dedi	ağa ki:	"ey! insan oğlu insan, dile benden ne dilersun" dedi.
KdGA [ÇY]	bird	say.PT-3	him that INTj. human son human wish.IMP I-ABL what wish.AOR-2s say.PT-3s
KdGA [İng]	<i>'The bird said to him that "you humanbeing wish what you like from me".'</i>		

Örnek 4. Kuzeydoğu grubu ağızlarında bitimli yapıların işlevi (Günay 1978: 200)

Bu örnekte de *ki* yapısı, dolaylı anlatım sözcesinde iki bitimli yapıyı bağlamaktadır. Burada dikkat çekici bir özellik, söz dizimsel olarak Türkçenin söz dizimsel açıdan karakteristik özelliklerinden başta gelen Özne+Nesne+Yüklem yapısındaki farklılaşmadır. Bu çalışmanın sınırlarını aştığı için burada bu konuya sadece değinilmekle iktifa edilecektir.

Bulguları özetlemek gerekirse, Doğu grubu ağızlardaki bitimli yapıların kullanımı, geniş bir işlev alanına sahip olduğu için Batı ve Kuzeydoğu grubu ağızlarından ziyade Azerbaycan Türkçesi ağızlarına daha çok benzemektedir. Veriler ışığında, bitimsiz yapıları bitimlileştiren *ki* yapısının ortaç ve ulaç yapıları yerine kullanılma sınırının Batı grubu ağızlarının doğu sınırlarında sona erdiği ileri sürülebilir.

5.1.2. Bitimsiz Yapıların İşlevleri

Bu kısımda tüm ağız gruplarında bitimsiz yapıların işlevleri örneklendirilmiş ve incelenmiştir.

5.1.2.1. Doğu Grubu Ağızlarında Bitimsiz Yapıların İşlevleri

Doğu grubu ağızlarında bitimsiz yapıların işlevlerini inceleyen ilk örneğimizde, Anadolu ağızları arasında büyük oranda Doğu grubu ağızlarında karşılaşılan ve diğer ağızlarda bulunmayan, eşzamanlılık bildiren ulaç eki *-AndA* Örnek 5’te örneklendirilerek yorumlanacaktır.

DGA	Şah	bacisini	bene	verende	ben de	alıram.		
DGA [ÇY]	shah		sister.Poss.ACC	me		give.CONV	I	too
	take.AOR.1s							
DGA [İng]	<i>‘When shah gives his sister to me, I take it immediately.’</i>							

Örnek 5. Doğu grubu ağızlarında bitimsiz yapıların işlevi (Caferoğlu 1995a: 186)

Her ne kadar zaman ulaç eki *-AndA* sadece Doğu grubu ağızlarında kullanılan bir ulaç yapısı olsa da tüm derlem içerisinde sadece bir örnekçe tespit edilmiştir. Bu yapı diğer kontrol grupları içerisinde sadece Azerbaycan Türkçesi ağız gruplarında rastlanmıştır.

5.1.2.2. Azerbaycan Türkçesi Ağızlarında Bitimsiz Yapıların İşlevleri

Söz konusu ulaç ekinin Azerbaycan Türkçesi ağızlarında yoğun bir şekilde kullanıldığı saptanmıştır. Bu tür bir yapı Örnek 6’da sunulmuştur.

ATA-N ...yusifin yanına girende yusif tanıyır ki bunun gardaşlarıdı.
 ATA-N [ÇY] yusuf.GEN side.Poss.DAT enter.CONV yusuf recognize.
 Prog.3s that this.GEN sibling.PL.Poss.PT-3s
 ATA-N [İng] ‘When he entered into Yusuf’s room, Yusuf recognized that these were his/her siblings.’

Örnek 6. Azerbaycan Türkçesi ağızlarında bitimsiz yapıların işlevi (Gülensoy & Amanoğlu & Küçükler 2009:76)

Nahçıvan ağızında 462 sözce içerisinde dahi *-AndA* ulaç eki örnekçe sıklığı 31 olarak belirlenmiştir. Bu sayının Doğu grubu ağızlarında sadece 1 ile sınırlı kalması ancak kullanılmaya devam etmesi, alansal yayılımın mevcut olduğunu ima etmektedir.

Diğer kontrol ağız verileri incelendiğinde, Doğu ve Azerbaycan Türkçesi ağızlarına oranla, bitimli yapıların işlevlerinin göreceli olarak çeşitlendiği ve kullanım sıklığının arttığı saptanmıştır. Bu tür bir örnek Batı grubu ağızlarından (Kayseri) alıntılanmıştır.

5.1.2.3. Batı Grubu Ağızlarında Bitimsiz Yapıların İşlevleri

Söz konusu bitimsiz yapıların Batı grubu ağızlarında yoğun bir şekilde kullanıldığı saptanmıştır. Bu tür bir yapı Örnek 7’de sunulmuştur.

BGA Yörü bahalım deyör, guyudan çıhıncı.
 BGA [ÇY] walk.IMP. see.VOL.1Pl. say.Prog.3s well.ABL. get out.CONV.
 BGA [İng] ‘When he got out from the well, it told him to walk.’

Örnek 7. Batı grubu ağızlarında bitimsiz yapıların işlevi (Caferoğlu 1995b: 49)

Tablo 2’de işaret edilmiş olduğu üzere, altsıralamalı bitimsiz yapıların oranı Batı grubu ağızlarında 34,4953% olarak belirlenmiştir. Eşzamanlılık işleviyle kullanılan *-IncA* ulaç eki Batı grubu ağızlarında sıklıkla kullanılmakla birlikte *-Ip* eki ile aynı işlevleri taşıdığı da gözlemlenmektedir. Kuzeydoğu grubu ağızlarında bitimsiz yapılarında kullanım sıklığı Batı grubu ağızlarına mukayeseyle azalıyor olsa da işlev açısından bir daralma olmadığı gözlemlenmiştir (bk. Örnek 8).

5.1.2.4. Kuzeydoğu Grubu Ağızlarında Bitimsiz Yapıların İşlevleri

Söz konusu bitimsiz yapıların Kuzeydoğu grubu ağızlarında yoğun bir şekilde kullanıldığı saptanmıştır.

KdGA	...etrafı	bakarken	bu koc'ukari onlardan bi şi	çalmış...
KdGA [ÇY]	around-ACC.	look.AOR.CONV.	this old woman	they.ABL. one thing steal.EVID.
KdGA [İng]	<i>'While he was looking around, this old woman stole something from them.'</i>			

Örnek 8. Kuzeydoğu grubu ağızlarında bitimsiz yapıların işlevi (Günay 2003: 242)

Kuzeydoğu grubu ağızlarında 'karmaşık' yapılardan oluşan ulaç ekleriyle kurulu sözceler de bulunmaktadır. Bu veriler ışığında söz konusu ağız grubu içerisinde ulaç yapılarının işlevlerinde bir çeşitlilikten söz edilebilir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, kullanım tabanlı dil bilimi (usage-based linguistics) kuramı çerçevesinde Doğu Grubu Ağızları Bölgesi içerisinde sınıflandırılan Erzurum ve çevresinde konuşulan ağız değişimleri (Karahan 2014) ile İran ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde konuşulmakta olan Azerbaycan Türkçesi ağızlarında altsıralama yapılarının bitimli (finite) ve bitimsiz (non-finite) olarak kullanım örüntülerini ortaya çıkartarak, bu bağlamda meydana gelen alansal yayılmanın (areal diffusion) etkilerini dil bilimsel veriler ışığında incelemeyi amaçlamaktadır. Kullanım tabanlı dil bilimi, temel olarak, "belirli simgesel birimlerin kullanım durumlarıyla temellendirilmesi" olarak tanımlanmaktadır (Behrens 2009). Bu kurama göre, "artan dilsel deneyimlerle birlikte, daha soyut dil bilimsel yapılar değişim geçirir, ancak yine de söz konusu bu daha soyut yapılar dil kullanımına dayanmaktadır" (ibid. 385-386). Kuramın adından da anlaşılacağı üzere, kullanım tabanlı dil bilimi, temel olarak, dil kullanımının dilsel birim, biçim ve yapıları üzerindeki etkileriyle ilgilenmektedir. Bu amaçla, söz konusu ağız bölgelerinden elde edilerek yayımlanmış akademik çalışma ve derlemelerde yer alan sözceler kullanım tabanlı dil bilimi çerçevesinde biçim-söz dizimsel açıdan incelenerek bitimli ve bitimsiz yapıların kullanım örüntüleri ve bu örüntülerin kullanım sıklıkları karşılaştırılmıştır. Elde edilen veriler, kontrol verisi olarak Batı ve Kuzeydoğu grubu ağız verileriyle karşılaştırılmıştır. Çalışmanın öngörülleri, altsıralamada bitimli yapıların kullanım sıklığındaki göreceli yüksek oran ve örüntülerdeki çeşitlilik göz önüne alındığında Erzurum ve çevresi ağızlarının belirli oranda Azerbaycan Türkçesi ağızlarının özellikleriyle benzerlik gösterdiğine işaret etmektedir. Bu bulguların ise Erzurum ve çevresi ağızlarını Azerbaycan ağızları arasında sayan Foy'un (1903-04) tespitlerini desteklemesinin yanında bitimli yapılar bağlamında alansal bir yayılımın varlığına da işaret etmektedir. Ayrıca, elde edilen veriler Doğu Grubu Ağızları sınırları ile büyük oranda uyusmaktadır.

Derlem Kaynakları

- Caferoğlu, A. (1995a), *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Caferoğlu, A. (1995b), *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gülensoy, T., Amanoğlu, E. K., & Küçükler, P. (2009), *Nahçıvan Ağzı*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Günay, T. (2003), *Rize İli Ağızları: İnceleme-Derleme-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Kıral, F. (2001), *Das gesprochene Aserbaidshanisch von Iran: Eine Studie zu den syntaktischen Einflüssen des Persischen*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Olca, S. (1995), *Erzurum Ağzı: İnceleme-Derleme-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

Kaynaklar

- Aikhenvald, A. Y., & Dixon, R. M. W. (2007), *Grammars in Contact: A Cross-Linguistic Typology*, Oxford: Oxford University Press.
- Al-Essa, A. (2009), “When Najd meets Hijaz: dialect contact in Jeddah”, *In Arabic dialectology* (pp. 201-222), Brill.
- Amanoğlu, E. (2009), “Doğu Anadolu Ağızları ile Nahçıvan Ağızları Arasında Etkileşim Meseleleri”, *Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, 25-30 Mart 2008 Şanlıurfa, (pp. 71-74), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Backus, A. (1992), *Patterns of Language Mixing: A Study in Turkish-Dutch Bilingualism*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Behrens, H. (2009), “Usage-based and emergentist approaches to language acquisition”, *Linguistics*, 47, 383-411.
- Britain, D. (2009), “One foot in the grave? Dialect death, dialect contact, and dialect birth in England”, *International Journal of the Sociology of Language*, 196-197.
- Bybee, J. (2010), *Language, Usage and Cognition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, N. (1995), *The Minimalist Program*, Cambridge, MASS: MIT Press.
- Csató, É. Á. (2005), “On copying in Kashkay”, In É. Á. Csató, B. Isaksson & C. Jahani (eds.), *Linguistic Convergence and Areal Diffusion: Case Studies from Iranian, Semitic and Turkic*, (pp. 271-283), London: Routledge Curzon.

- Csató, É. Á., Isakkson, B. & Jahani, C. (2005), *Linguistic Convergence and Areal Diffusion. Case Studies from Iranian, Semitic and Turkic* (Yay.), London, New York: Routledge Curzon.
- De Saussure, F. (1915/2011), *Course in General Linguistics*, Columbia: Columbia University Press.
- Demir, N., & Johanson, L. (2006), "Dialect contact in Northern Cyprus", *International Journal of the Sociology of Language*, 181, 1-9.
- Doğruöz, A. S., & Backus, A. (2009), "Innovative constructions in Dutch Turkish: An assessment of ongoing contact-induced change", *Bilingualism: Language and Cognition*, 12(1), 41-63.
- Foy, K. (1903-4), 'Azerbaijanische Studien mit einer Charakteristik des Südtrkischen'. Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen, 2. Westasiatische Studien, Berlin, 6. 126-93, 7. 197-265.
- Heine, B., & Kuteva, T. (2003), "On contact-induced grammaticalization", *Studies in Language*, 27(3), 529-572.
- Herkenrath, A. (2014), "The acquisition of -DIK and its communicative range in monolingual versus bilingual constellations", In N. Demir & A. Menz (eds.), *Turcology and Linguistics. Éva Ágnes Csató Festschrift* (pp. 219-236), Ankara: Hacettepe University Publications.
- Johanson, L. (2002), *Structural Factors in Turkic Language Contacts*, London: Curzon.
- Karahan, L. (2014), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Kerswill, P. (1995), "Phonological convergence in dialect contact: Evidence from citation forms", *Language Variation and Change*, 7(2), 195-207.
- Kerswill, P. (2003), "Dialect levelling and geographical diffusion in British English", *Social dialectology: in honour of Peter Trudgill*, 223-243.
- Kıral, F. (2000), "Reflection on -miş in Khalaj", İçinde L. Johanson & B. Utas (Yay.) *Evidentials, Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*, (ss. 89-102), Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Korkmaz, Z. (1994), *Bartın ve Yöresi Ağızları* (Vol. 584), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Langacker, R. W. (1991), *Concept, Image and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Langacker, R.W. (2008), *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*, New York: Oxford University Press.

- Lleó, C., Cortés, S., & Benet, A. (2008), "Contact-induced phonological changes in the Catalan spoken in Barcelona", *Language contact and contact languages*, 7, 185.
- Matras, Y. (2009), *Language Contact*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Menz, A. (1999), *Gagausische Syntax. Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Pfaff, C. W. (1991), "Turkish in contact with German: Language maintenance and loss among immigrant children in West Berlin", *International Journal of the Sociology of Language*, 90, 97-129.
- Radford, A. (1994), *Minimalist Syntax: Exploring the Structure of English*, Cambridge University Press.
- Rehbein, J., & Herkenrath, A. (2015), "Converbs in monolinguals' and bilinguals' Turkish. Turkish in Germany - On contact-induced language change of an immigrant language in the multilingual landscape of Europe", In D. Zeyrek, Ç. Sağın Şimşek, U. Ataş, & J. Rehbein (eds.), *Ankara Papers in Turkish and Turkic Linguistics*, Turcologica 103, (pp. 493-513), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Sandman, E., & Simon, C. (2016), "Tibetan as a "model language" in the Amdo Sprachbund: Evidence from Salar and Wutun", *Journal of South Asian Languages and Linguistics*, 3(1), 85-122.
- Siemund, P. (2008), "Language contact: Constraints and common paths of contact-induced language change", In P. Siemund & N. Kintana (Eds.), *Language Contact and Contact Languages* (pp. 3-11), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Thomason, S. G., & Kaufman, T. (1988), *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*, Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.
- Trudgill, P. (1986), *Dialects in Contact*, Oxford: Blackwell Publishing.

ELAZIĞ İLİ KOVANCILAR GÖÇMEN AĞZININ ŞEKİL BİLGİSİ BAKIMINDAN YERLİLEŞMESİ¹

*Ercan ALKAYA**

*Murat DOĞAN***

1934 yılında Romanya ile Türkiye arasında yapılan mübadele anlaşması çerçevesinde Romanya'nın Deliorman bölgesindeki (1941'de sonra Bulgaristan'a bağlanmıştır) Silistre ilinin Tutrakan (eski ismi Turtukaya) ilçesi Kovancılar köyünde bulunan Türk ahaliden 300 hanelik bir göçmen kafilenin Elazığ iline bağlı olan Kovancılar ilçesinde iskân edilmesi planlanmıştır. Mevsimin kış olması sebebiyle çevre köylerde geçici olarak misafir edilen göçmenler, daha sonra ilçe merkezine yerleştirilmiştir. 1935 yılında tamamen boş bir arazi üzerine 2 mahalleli bir köy kurulmuştur (Kovancılar Kaymakamlığı 2015: 1). Bu boş araziye kurulan yere yerleştirilen göçmenler Romanya'da ikamet ettikleri Kovancılar köyünün adını buraya vermişlerdir. Aynı zamanda Kovancılar'ın Şenova ve Hoşmat (Çakırkaş) köylerine de yine Deliorman bölgesi Şenova, Armutlar, Ağaköy, Hacıfaklar, Karamehmetler, Denizler, Siyahlar, Meşe ve İsmil köylerinden gelen göçmenler yerleştirilmiştir (Aslan 2011: 70).

Hem göçmenlerin hem de yöredeki diğer çalışkan vatandaşlarımızın çabalarıyla Kovancılar köyü hızla gelişmiş, 1967 yılında belediye teşkilatı kurulmuştur. Daha sonra 19.06.1987 tarih ve 3392 sayılı Kanun ile Kovancılar 05.05.1988 tarihinde ilçe statüsüne kavuşmuş olup 05.05.1988 tarihinde kanun, ilk kaymakamın fiilen göreve başlamasıyla yürürlüğe girmiştir (Kovancılar Kaymakamlığı 2015: 1).

¹ Bu bildiri, Murat Doğan tarafından 2018 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Prof. Dr. Ercan ALKAYA danışmanlığında hazırlanan *Kovancılar Ağzı* adlı basılmamış yüksek lisans tezinden faydalanılarak yazılmıştır.

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. El-mek: ealkaya16@gmail.com

* Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili ABD Doktora Öğrencisi. El-mek: muradogann@gmail.com

Bugün Kovancılar ilçe merkezinde göçmenlere ait yaklaşık olarak 75 hane vardır ve yaklaşık 225 göçmen kökenli vatandaşımız ilçe merkezinde yaşamaktadır (Aslan 2011: 71). Kovancılar'ın Şenova ve Çakırkaş (Hoşmat) köylerindeki göçmen sayısı ise ancak 50 kadardır. İlçenin coğrafyasına, iklimine alışamayan göçmenler işsizliğin de etkisiyle Bursa, İzmir, Tekirdağ, İstanbul gibi şehirlere göç etmişlerdir. İlçe merkezinde ve köyde kalan göçmenler, artık yörenin iklimine, coğrafyasına ve kültürüne uyum sağlamış, Kovancılar'ın kültürüne çok şey kattığı gibi onlardan çok şey de almışlardır. Bu süreçte yerli halkın konuştuğu ağızdan da önemli ölçüde etkilenmişlerdir.

Dil ilişkileri ve etkileşimleri, bir arada yaşama sürecinin doğurduğu kaçınılmaz sonuçlardır. Baştan beri bir arada yaşayan topluluklarda olduğu gibi, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan topluluklar, daha sonra bir arada yaşama durumunda kalınca birbirlerinin dillerinden etkilenirler. Diller farklı lehçe ve ağızlara sahip olabilirler. Türk dili de bugün farklı coğrafyalarda çeşitli lehçelerle, ağızlarla varlığını sürdürmektedir. Coğrafi farklılıklar, boy özellikleri, göçler, savaşlar, komşuluk ilişkileri, edinilen yeni inanç sistemleri ve dinler, girilen farklı kültür çevreleri gibi birçok etkenle birlikte zaman ve mekân farklılıkları ağızların oluşumunda etkili olmuştur (Alkaya 2008b: 78-79-80).

Kovancılar göçmenlerinin dilleri, bölgede yaşayan yerli halktan önemli ölçüde etkilenmiş; ses özellikleri, şekil özellikleri, söz varlığı önemli ölçüde değişime uğramıştır. Buraya yerleşen göçmenler azınlık durumuna düştükten sonra bölgedeki yerel halktan çokça etkilenmiş, kendi konuştukları ağızı yavaş yavaş bırakıp yerli ağızını kullanma başlamışlardır. Bugün yaklaşık olarak 50 yaşından küçük olan bütün göçmenler, göçmen ağızı yerine tamamen yerli ağızla konuşmaktadırlar.

Kovancılar göçmen ağızı ve Kovancılar yerli ağızının her ikisi de Türkiye Türkçesinin bir kolu olmasına rağmen farklı coğrafyalarda yaşama, komşuluk ilişkileri, boy özellikleri vb. sebepler dolayısıyla dil özellikleri açısından çeşitli farklılıklara sahiptir. Göçmen ağızının şekil bilgisi özelliklerinde 50-60 yıl gibi kısa bir sürede çok ciddi değişiklikler olmuştur. Bu değişimi göstermek için bildirimizde göçmen ağızından ve yerlileşen ağızdan örnekler vererek şekil özelliklerinde oluşan değişiklikler üzerinde incelemeler yaptık. Verdiğimiz örneklerden anlamı anlaşılmayacak olanların yazı dilindeki karşılıklarını çift turnak içinde belirttik; örnekler göçmen ağızına aitse parantez içinde göçmen, yerlileşen ağıza aitse parantez içinde yerli yazarak değişen şekil özelliklerini inceledik. Daha sonra varmış olduğumuz sonuçları maddeler hâlinde sıraladık. İncelememizin sonunda bir tane göçmen ağızından, bir tane de yerlileşen ağızdan örnek metin koyarak çalışmamızı sonlandırdık.

1. İSİMLERDE ÇOKLUK

Hiçbir ek almayan bir isim yalnızca bir ismi karşılar, bu isimlerin çokluk şekillerini yapan eke çokluk eki denir (Ergin 1992: 280). Kovancılar göçmen ağzında çokluk eki yazı dilindeki gibi **+IAr** ekidir: seneler (göçmen), balçanlara (göçmen), evler (göçmen), sabanlar (göçmen), yıllar (göçmen), inekler (göçmen), makinalar (göçmen).

Yerlileşen ağızda ek, sadece **+Ier** olarak tek şekilli kullanılır: yoller (yerli), taşler (yerli), arkadaşler (yerli), silgiler (yerli), tēyzeleri (yerli).

Göçmen ağzında son ses **r** ünsüzünün düştüğü örnekler de vardır. çiçeklēmiz (göçmen), şekerlēmizi (göçmen), dutlā (göçmen).

2. İYELİK EKLERİ

İyelik ekleri, adın karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve isimler arasında bağlantı kuran eklerdir (Korkmaz 2014: 55).

2.1. I. Teklik Şahıs İyelik Ekleri

Göçmen ağzında ünlü uyumlarına göre **+(I)m/(U)m** şekilleri kullanılır. Yerlileşen ağızda ünlü uyumuna bağlı olmaksızın ek, genellikle **+(I)m** şeklindedir. yegenim (göçmen), aklıma (göçmen), torunlarım (göçmen), çocuğum (göçmen), yavrum (göçmen), midem (göçmen), annem (göçmen), tazim (yerli), ışımı (yerli), kedim (yerli), kardeşim (yerli), muhtarım (yerli), gelinim (yerli).

2.2. II. Teklik Şahıs İyelik Ekleri

Göçmen ağzında ünlü uyumuna bağlı olarak **+(I)n/(U)n** şeklinde eklenirken yerlileşen ağızda ünlü uyumuna bağlı olmaksızın **+(I)n** olarak kullanılır: bayramın (göçmen), yemeğini (göçmen), rengin (göçmen), tazin (yerli), tēyzelerinle (yerli), çayını (yerli), istegin (yerli).

2.3. III. Teklik Şahıs İyelik Ekleri

Göçmen ağzında ünsüzle biten isimlere **+I/+U**, ünlüyle biten isimlere ise **+sI/+sU** biçiminde gelir: harbi (göçmen), köşesinde (göçmen), torunu (göçmen), gençliğini (göçmen), bacısı (göçmen).

Yerli ağzında ünsüzle biten isimlere ek, **+i**, ünlüyle biten isimlere ise **+si** biçiminde gelir: ikisi (yerli), ismi (yerli), kafası (yerli), saçı (yerli), nuri (yerli), kerameti (yerli).

Yerlileşen ağızda 3. teklik şahıs iyelik ekinin üzerine hâl eki geldiği zaman **+i/+si** eklerindeki **i** sesi **ı**'ye döner: annesine (yerli), bağçasına (yerli),

karısına (yerli), başını (yerli), olduğunu (yerli), birinden (yerli), hakkını (yerli), hepsine (yerli), arısına (yerli),), hepsinin (yerli).

Göçmen ağzında bazı kelimelerde “-ı, -i, -u, -ü” şeklinde kullanılması gereken 3. teklik şahıs iyelik eki, -sı, -si, -su, -sü şeklinde kullanılmaktadır: öbürsine (göçmen), evvelsi (göçmen).

2.4. I. Çokluk Şahıs İyelik Ekleri

Göçmen ağzında ek, ünlü uyumuna bağlı olarak **+(I)mIz/(U)mUz** şeklinde kullanılır: aslımız (göçmen), atalarımız (göçmen), kucağıımıza (göçmen), ekmeğimiz (göçmen), yemeğimiz (göçmen), şekerlēmizi (göçmen), suyumuz (göçmen), atlarımız (göçmen).

Yerlileşen ağızda ek, ünlü uyumuna bağlı olmaksızın genellikle **+(I)mız** şeklinde, bazen de **+(u)mız** şeklinde kullanılır: annemiz (16/47), misafirimiz (19/57), köyümüzde (21/66), paramız (21/28), bağkurumızı (22/94), bēyüklerımız (22/120).

2.5. II. Çokluk Şahıs İyelik Ekleri

Yerlileşen ağızda ek, ünlü uyumuna bağlı olmaksızın **+(I)nız/(u)nız/(ı)z** şeklinde eklenir: ortanıza (yerli), işize (yerli), düğünizi (yerli), terefiniz (yerli), elizi (yerli), babazın (yerli), suyunızda (yerli), dedenizdir (yerli), ananızı (yerli).

Göçmen ağzından yaptığımız derlemelerde II. çokluk şahıs iyelik ekine rastlanılmamıştır.

2.6. III. Çokluk Şahıs İyelik Ekleri

Göçmen ağzında ek, **+IArI** şeklindedir. sesleri (göçmen), anaları (göçmen), evleri (göçmen), dutları (göçmen), atlarını (göçmen).

Ek, yerlileşen ağızda büyük ünlü uyumuna bağlı olmaksızın sadece +leri olarak kullanılır: koltıhleri (yerli), çiçekleri (yerli), büyükleri (yerli), ekmekleri (yerli), kabağleri (yerli).

Yerlileşen ağızda 3. çokluk şahıs iyelik ekinin üzerine hâl eki geldiği zaman +leri ekindeki i sesi ı'ye döner: çiçeklerinden (yerli), tüylerinin (yerli), yerlerine (yerli), mucizelerine (yerli), yüklerini (yerli).

3. HÂL EKLERİ

İsimleri isimlere, çoğu defa da fiillere bağlayan eklerdir (Ergin 1992: 283). Türkçede hâl eklerinin tasnifi ile ilgili farklı görüşler vardır. Biz bu çalışmamızda Prof. Dr. Ahmet Buran'ın “Anadolu Ağızlarında İsim Çekim

(Hâl) Ekleri” adlı eserindeki tasnifini esas aldık.²

3.1. Yalın Hâl

İsimlerin hiçbir unsura bağlı olmayan şekilleridir. Yalın hâlde olan isim, karşıladığı nesne ve kendisine tabi olan isim dışında hiçbir münasebet ifade etmez (Buran 1996: 37). Göçmen ağzında da yerlileşen ağızda da kullanımları aynıdır: hane (göçmen, yerli), kış (göçmen), kış (yerli) söz (göçmen, yerli), yazık (göçmen), ekin (göçmen, yerli), kısrak (göçmen), göz (göçmen, yerli), adam (göçmen, yerli).

3.2. Tamlama Hâli

İsmi başka bir isime bağlayan hâldir. Tamlama hâli bazen eksiz bazen de ekli olur (Ergin 1992: 284).

3.2.1. Ekli Tamlama Hâli

Göçmen ağzında ünsüzle biten isimlerde +(I)n, ünlü ile biten isimlerde ise +nIn biçiminde kullanılır. Yerlileşen ağızda ünlü ile biten isimlerde +ın, ünsüzle biten isimlerde +nın biçiminde sadece düz-kalın olarak kullanılır: konyanın (göçmen), köyün (göçmen), dedenin (göçmen), rahminin (göçmen), merdivenlerin (göçmen), ayağının (göçmen), fırının (göçmen), tüylerinin (yerli), ilçesinin (yerli), hanzörenin (yerli), develerinin (yerli), balının (yerli), karının (yerli).

3.2.2. Eksiz Tamlama Hâli Ø

3.2.2.1. Eksiz Belirtisiz Tamlama Hâli Ø

Göçmen ağzında da yerlileşen ağızda da kullanımı yazı dilindeki gibidir: süt dügesi (göçmen), köfür perşembesi (göçmen), su ahıntısı (yerli), düğün hediyesi (yerli).

3.2.2.2. Eksiz Belirtili Tamlama Hâli Ø

Belirtilmiş iyelik ekleri üzerine tamlama hâli eki getirilmediği zaman ortaya çıkar, eksiz olmasına rağmen tamlama hâli fonksiyonu kuvvetle hissedilir (Buran 1996: 63). Göçmen ağzında da yerlileşen ağızda da kullanımı aynıdır: amcam oğluna (yerli).

3.3. Belirtme Hâli

İsmin geçişli fiilin etkisi altında bulunduğunu gösteren hâldir (Ergin 1992: 284). Göçmen ağzında kullanımı yazı dilindeki gibidir: ismini (göçmen), halkı (göçmen), ağacı (göçmen), erazilerini (göçmen), motoru (göç-

² Bk. Ahmet Buran, *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yay., Ankara 1996, s.14-23.

men), atı (göçmen), hamırı (göçmen), şeytanı (göçmen), bölüğü (göçmen).

Yerlileşen ağızda sadece **+i** şekli vardır: buni (yerli), arıcılığı (yerli), **ko-**yunleri (yerli), **kızı**mi (yerli), horozlarını (yerli).

Göçmen ağzında “bura” ve “ora” işaret zamirlerinde belirtme ekinde önce iyelik eki almış örnekler de bulunur: ne yapalım burasını (göçmen), orasının (göçmen).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde oldukça yaygın olan iyelik eklerinden sonra belirtme hâli ekinin kullanılmaması Türkiye Türkçesi ağızlarında da geçerlidir, benzer kullanımlar yerlileşen ağızda da görülür (Buran 1996: 101): sesin **çı**harme (yerli), allahın seversen (yerli), senin nişanlin başkasına **vê**rerler (yerli).

3.4. Yönelme Hâli

İsmi yönelme ve yaklaşma göreviyle fiile bağlayan hâldir (Korkmaz 2014: 280). Göçmen ağzındaki kullanımı yazı dilindeki gibidir: yönlerine (göçmen), batıya (göçmen), bakanlara (göçmen), işine (göçmen), tavuklara (göçmen), oruca (göçmen), paluya (göçmen), bursaya (göçmen), bakıra (göçmen), kafama (göçmen), tepsie (göçmen), katrekalaye (göçmen).

Yerlileşen ağızda yönelme hâl ekinin sadece **e**'li kullanımı vardır, **a**'lı kullanımı yoktur: koltığıne (yerli), pəriye (yerli), cêbıme (yerli), deligine (yerli), sandike (yerli).

Göçmen ağzında yönelme hâli ekinin **+y** şekli de görülür. Bu kullanım “asıl yönelme hâli ekinin düşmesi ve bağlayıcı ünsüz olan **+y**’nin belirtme hâli fonksiyonunu üstlenmesiyle oluşmuştur.” (Buran 1996: 136): **+y** (<+y) A) ore (göçmen), bure (göçmen), şure (göçmen).

Yerlileşen ağızda bazen yönelme hâl eki ile belirtme hâl eki yer değiştirip yönelme hâl eki belirtme hâl eki işleviyle kullanılmakta ve yönelme hâl eki iyelik eklerinden sonra kullanılmamaktadır (Buran 1997: 60): ağzan koy “ağzına koy” (yerli), canan bağ “canına bak” (yerli).

3.5. Bulunma Hâli

Bulunma hâli iş, hareket, şahıs ve eşyanın yerini bildirir. Ayrıca iş, şekil-tarz, durum, karşılaştırma, kesir, miktar, kısım, vasıf, parça... vs. işlevleri de vardır (Buran 1996: 177). Göçmen ağzında büyük ünlü uyumuna göre **+da**/**+de**/**+ta**/**+te** ekleri kullanılır: batıda (göçmen), arada (göçmen), içinde (göçmen), memlekette (göçmen), çanakkaledede (göçmen), askerde (göçmen), bağında (göçmen), Tarafında (göçmen), denizlide (göçmen).

Yerlileşen ağızda sadece **+de**/**+te** şekli kullanılmaktadır: zamaninde (yer-

li), tarımda (yerli), yèrde (yerli), dağında (yerli), içinde (yerli), yolde (yerli).

3.6. Ayrılma Hâli

Genellikle fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığını veya çıktığını ifade eder (Buran 1996: 202). Ayrılma hâl eki yazı dilinde olduğu gibi **+dAn/ +tAn**'dır. Göçmen ağızda büyük ünlü uyumuna göre kullanılır. Yerlileşen ağızda büyük ünlü uyumuna göre kullanımlar mevcut olup genellikle uyuma bakılmaksızın sadece **+dan/tan** ya da sadece **+den/+ten** şeklinde kullanılır: büyüklerden (göçmen), ortadan (göçmen), taşlardan (göçmen), dağdan (göçmen), artezyenden (göçmen), susuzluktan (göçmen), yazıdan (göçmen), gizliden (yerli), bağkurdan (yerli), dışardan (yerli), gizliden (yerli), arhasından (yerli), gitmeden (yerli), evdan (yerli).

3.7. Vasıta Hâli

İsmin belirttiği varlık veya nesnenin fiile “vasıta” olduğunu belirten durumdur (Ergin 1992: 284).

+IA eki, göçmen ağızda büyük ünlü uyumuna göre eklenirken yerlileşen ağızda sadece **+le** şeklinde eklenir: bulgarla (göçmen), arabayla (göçmen), yelkenle (göçmen), fiyatla (göçmen), sabanla (göçmen), arabayla (göçmen), insanla (göçmen), elle (göçmen), seniyle (yerli), bıçağla (yerli), gözle (yerli), kızla (yerli), kalınla (yerli).

+IAn eki de Kovancılar ağızda çok sık kullanılmaktadır. Bu ek “ile” edatının ile+n biçiminde genişlemesi ve kök ses i'nin düşmesiyle kalıplaşarak IAn şeklini almıştır (Buran 1996: 239). Göçmen ağızda büyük ünlü uyumuna göre **+IAn** şeklinde kullanılırken yerlileşen ağızda **+Ien** şeklinde kullanılır: annemle (göçmen), öğretmenlerle (göçmen), püsküvütünle (göçmen), çayınla (göçmen), tepsiyile (göçmen).

Ayrılma hâli ekinin vasıta eki yerine kullanılmasına Türkiye Türkçesi ağızlarında çok sık rastlanır (Buran 1996: 258). Bu kullanım hem göçmen hem de yerli ağızda görülür: sağlıktan gidin, (göçmen), abemden bereber (yerli), onlardan bereber (yerli), bi tenesiden (yerli).

Bulunma hâli ekinin vasıta eki yerine kullanılması göçmen ağızda mevcut olup yerlileşen ağızda yoktur: onunda beraber (göçmen).

3.8. Eşitlik Hâli

İsmin eşitlik, gibilik ve benzetme ifade eden durumudur (Ergin 1992: 285). Göçmen ağızda **+cA/+çA** şeklinde kullanılırken yerli ağızda sadece **+ce/+çe** şeklinde kullanılır: güzelce (göçmen), iyice (göçmen), yavaaaşçe, rahatçe, iyice.

Eşitlik ekinin genişlemiş biçimleri olarak Türkiye Türkçesi ağızlarında +cene/+cana/+çana/+çene yapısı görülür. Bu yapı +çA + gına/gine birleşmesinden /ğ/, /g/ ünsüzünün erimesiyle oluşmuştur, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bu yapının izini bir Kıpçak tesiri olarak açıklamak mümkündür, her ne kadar Kıpçak Türkçesi Oğuz Türkçesi içinde erimişse de Türkiye Türkçesi ağızlarında bu tür izler bırakmıştır (Alkaya 2009: 43-69). Bu kullanım yerlileşen ağızda da vardır: épëycene (yerli), iyicene (yerli).

4. AİTLİK EKİ

Aitlik eki olan **+ki**, yapım eki özelliği de taşımakla beraber, çekim eklerinden sonra geldiğinden, iyelik eki gibi yardımcı **+n** sesi aldığından ve aitlik gibi ikinci bir iyelik fonksiyonu taşıdığından dolayı çekim eki niteliğindedir (Ergin 1992: 282). Yerlileşen ağızda kullanımı yazı dilindeki gibiyken göçmen ağzında yazı dilinden farklı olarak **+kı** şekli de olup yer yer ünlü uyumuna uymaktadır: oradaki (göçmen), şimdiki (göçmen), doğudaki (göçmen), o zamanlı (göçmen), karşıklı (göçmen), evvelki (göçmen), çayırdeki (yerli), benimki (yerli), bununlike (yerli).

5. SORU EKİ VE EKSİZ SORU CÜMLELERİ

Soru eki göçmen ağzında yazı dilinde olduğu gibi ünlü uyumlarına bağlı olarak **-mİ/-mU** şekillerinde kullanılır: böyle mi? (göçmen), değil mi? (göçmen), doldu mu? (göçmen), dil mi? (göçmen), alayım mı burdan? (göçmen), dağıldı mı? (göçmen), yapmış mı? (göçmen), yok mu? (göçmen).

Yerlileşen ağızda soru eki, **-mi** olarak tek şekilli kullanılır: var mi? (yerli), söylemesem mi? (yerli), tanıdız mi? (yerli), durur mi? (yerli).

Yerlileşen ağızda soru eki çok az kullanılmakta, genellikle bunun yerine;

1. Vurgu ile soru cümlesi yapılmaktadır: ële de'yl? “öyle değil mi” (yerli), bi kebape keçi verı'lır? “bir kebapa keçi verilir mi” (yerli).

2. Vurgusuz, eksiz soru cümleleri de çok fazla kullanılmaktadır. Soru eki ve vurgunun olmadığı bu cümlelerde anlamdan soru cümlesi olduğu anlaşılmaktadır: ben daha sabırsızım yohse sen? (yerli), ağa iş var? (yerli), sen hindistane gidecahsın? (yerli).

6. ŞAHIS ZAMİRLERİ

Varlıkları şahıslar hâlinde temsil etmek suretiyle karşılayan isim soylu kelimelerdir (Alkaya 2008: 287). Kovancılar ağzındaki şahıs zamirleri:

Teklik I. şahıs: ben (göçmen, yerli), benden (göçmen, yerli), bende (göçmen, yerli), benim (yerli), bana (göçmen, yerli), beni (göçmen, yerli), benim (yerli), baan (yerli), bahan (yerli).

Teklik II. şahıs: sen (göçmen, yerli), sana (göçmen, yerli), senin (göçmen), seni (göçmen, yerli), saan (yerli), sahan (yerli).

Teklik III. şahıs : o (göçmen, yerli), onu (göçmen), ondan (göçmen), onun (göçmen), ona (göçmen), u (yerli), one (yerli), onden (yerli).

Çokluk I. şahıs: biz (göçmen, yerli), bizim (göçmen), bizden (göçmen), bize (göçmen), bizi (göçmen, yerli), bizim (yerli).

Çokluk II. şahıs: siz (göçmen, yerli), size (göçmen), sizi (göçmen), sizin (göçmen), sizden (21/33).

Çokluk III. şahıs: onlar (göçmen), onlardan (göçmen), onlara (göçmen), onların (göçmen), onları (göçmen), onlarda (göçmen), unler (yerli).

Yalın	İlgi	Belirtme	Yönelme	Bulunma	Ayrılma
ben	benim	beni	bana	bende	benden
sen	senin	seni	sana	sende	senden
o	onun	onu	ona	onda	ondan
biz	bizim	bizi	bize	bizde	bizden
siz	sizin	sizi	size	sizde	sizden
onlar	onların	onları	onlara	onlarda	onlardan

Tablo 1 Göçmen ağzında şahıs zamirlerinin genel çekim tablosu

Yalın	İlgi	Belirtme	Yönelme	Bulunma	Ayrılma
ben	benim	beni	bana, baan, bahan	bende	benden
sen	senin	seni	sana, saan, sahan	sende	senden
o, u	onun, onun, unun	oni, uni	one, une	onde, unde	onden, unden
biz	bizim	bizi	bize	bizde	bizden
siz	sizin	sizi	size	sizde	sizden
onlar, onler, unler	onların, onlerin, unlerin	onlari, onle- ri, unleri	onlara, on- lere, unlere	onlarda, onlerde, unlerde	onlardan, onlerden, unlerden

Tablo 2 Yerli ağzında şahıs zamirlerinin genel çekim tablosu

7. HABER KİPLERİ

7.1. Şimdiki Zaman Kipi

Eylemin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda gerçekleşmekte olduğunu ifade eder. “*Dil kullanımının şimdiki zamanda yapılıyor ol-*

ması ve şimdiki zaman çekimindeki eylemin başlamış (geçmiş zaman), gerçek (şimdiki zaman) ve sürüyor (gelecek zaman) olması, bu zamanı kolayca, geçmiş ve gelecek zamanda bildirir duruma getirir.” (Karaağaç 2012: 361). Yerli ağzında asli şimdiki zaman eki **-êr**’dir. Bu ek -Ar ekinin türlerindendir. Doğru grubu ağızlarında ek ünlüsü kapalı ê olarak yaygın bir şekilde şimdiki zaman çekiminde kullanılmaktadır (Özek 2012: 1753). Asli şimdiki zaman ekinin **-êr** ve **-yêr(e)** olduğu göçmen ağzında ise şimdiki zaman eki tam olarak bir standarda kavuşmamıştır. **-yêr(e)** ekindeki **r** sesinin düşmesi sonucu **-yê** şekli, **-êr** ekindeki **r** sesinin düşmesi ve **y** sesinin türemesi sonucu **-êy /-iy** ve daha sonra **y** sesinin veya **ê** sesinin de düşmesiyle **> -ê /-y** şekilleri oluşmuştur. Tüm bu şekiller aynı anda kullanılmaktadır. Bunun yanında az da olsa yazı dilinin etkisiyle **-yor/-yo** şekli de kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında geniş zaman, şimdiki zaman, duyulan geçmiş zaman ve gelecek zaman kiplerinin 1. çokluk çekiminde zamir kökenli -Iz eki yerine, iyelik kökenli -k kişi eki kullanılmaktadır (Yavuzarslan 2011: 1960). Bu kullanım duyulan geçmiş zaman ve şimdiki zaman çekimlerinde Kovancılar ağzında da vardır.

-êr eki, hem göçmen ağzında hem de yerlileşen ağızda ünlü ile biten bir kelimeye eklendiği zaman araya yardımcı ses almaz, kendisinden önceki ünlü ile kaynaşır -êr olarak kullanılmaya devam eder.

Teklik I. şahıs

-yêrım: gözlüyêrım (göçmen), çalışêyêrım (göçmen),

-yem/-yêm/-yim: anladiyem (göçmen), verêyim (göçmen), unudiyim (göçmen), götürêyem (göçmen).

-êrım: uçêrım “uçuyorum” (göçmen), sürêrım “sürüyorum” (yerli), istêrım “istiyorum” (yerli), durêrım “duruyorum” (yerli), anlêrım “anlıyorum” (yerli), yapêrım “yapıyorum” (yerli).

Teklik II. şahıs

-yêrsIn/-yêrsIn/-yisin: koyıyêrsın (göçmen), yatêyêrsın (göçmen), konuşêyêrsın (göçmen), söyleyêrsın (göçmen), konuşêyêrsın (göçmen), koyêyêrsın (göçmen), yiyisin (göçmen).

-yên: Sadece bir örnekte kullanımına rastlanmıştır: ölçüyên (göçmen).

-êrsIn: bilêrsın (göçmen), konuşêrsın “konuşuyorsun” (yerli), benzêrsın “benziyorsun” (yerli), yapêrsın “yapıyorsun” (yerli), bilêrsın “biliyorsun” (yerli).

Teklik III. şahıs

-êr: geçêr (göçmen), sıkıştîrêr (göçmen), sorêr (göçmen), kılêr (göçmen), dêr (göçmen), durêr “duruyor” (yerli), gelêr “geliyor” (yerli), vurêr “vuruyor” (yerli), gezêr “geziyor” (yerli), ôtêr “ötüyor” (yerli).

-yêr(e): çıkıyêre (göçmen), gênişlêyêr (göçmen), dağıdiyêr (göçmen), diyêr (göçmen), gitmêyêr (göçmen), yapıştıriyêre (göçmen), gülêyêr (göçmen), dişliyêre (göçmen), ekmêyêre (göçmen), pişiyêre (göçmen), geliyêre (göçmen), kılêyêr (göçmen).

-yê: temizleyê (göçmen), olêye (göçmen), vèriyê (göçmen), gezeyê (göçmen), yaşlanmiyê (göçmen), çarpiyê (göçmen), yaliyê (göçmen), kar êtmêyê (göçmen), bi şey olmiyê (göçmen), geziyê (göçmen),

-ey/-êy-iy: gelêy (göçmen), sürey (göçmen), geliy (göçmen), getirmiy (göçmen),

-yor/-yo: geçiyo (göçmen), örtüyo (yerli), diyor (yerli).

-r ünsüzünün düşmek üzere olduğu veya düştüğü örnekler: geçê (göçmen), geçê» (göçmen), gidêyê» (göçmen), çalışêyê (göçmen).

Çokluk I. şahıs

-êrız: koyêrız (göçmen), atêrız (göçmen).

-êrîh: gidêrîh “gidiyoruz” (yerli), yaħalêrîh “yakalıyoruz” (yerli), çevirêrîh “çeviriyoruz” (yerli), çıharêrîh “çıkıyoruz” (yerli), koyêrîh “koyuyoruz” (yerli).

-yêrîz/yêrîz-: alıyêrîz (göçmen), pişiriyêrîz (göçmen), toplêyêrîz (göçmen).

-yêz/-yîz/-yîz: yapıyêz (göçmen), düzlêyêz (göçmen), atêyêz (göçmen), vèriyîz (göçmen).

-yoruz: oturuyoruz (göçmen).

Çokluk II. şahıs

êrsız: tanêrsız “tanıyorsunuz” (yerli), dêrsız “diyorsunuz” (yerli), bilêrsız “biliyorsunuz” (yerli).

Çokluk III. şahıs

-êrler: gelêrler (göçmen), toplaşêrler (göçmen), çağırêrler (göçmen), olêrler (göçmen), alêrler (göçmen), dîşêrler (göçmen), eklêrler (göçmen), dökêrler (göçmen), gidêrler “gidiyorlar” (yerli), çağırêrler “çağırıyorlar” (yerli), götürêrler “götürüyorlar” (yerli), koparêrler “koparıyorlar” (yerli), başlêrler “başlıyorlar” (yerli).

-yêrler: veriyêrler (göçmen), toplayêrler (göçmen).

-iy(i)ler: aliyler (göçmen), geliyiler (göçmen).

-yolar: temizliyolar (göçmen), toplanıyolar (göçmen)

-r ünsüzünün düştüğü örnekler: édeler (göçmen), alêrlê (göçmen), olêlê (göçmen), dèyê (göçmen),

Olumsuz: biçemeyêsin (göçmen), bilmiyim (göçmen), duramiyê-re (göçmen), bulamiyê (göçmen), beğenmiyêrım (göçmen), suvaramêyız (göçmen), inanmêrım (yerli), tanımêrîh (yerli), edemêrîh (yerli), çekmêrsız (yerli), götürmêrsız (yerli).

7.2. Geniş Zaman Kipi

Geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanları içine alan, net olmayan bir zamandır. Şimdiki zamanda gerçekleşmekte olan dil kullanımını, geçmişe ve geleceğe yönlendiren bir zamandır. Bu yüzden süreklilik, kalıcılık ve alışkanlık bildiren bir şekil çekimi gibi, belirsiz zamanlara işaret eden bir ara zamandır (Karaağaç 2012: 359). Yazı dilinde olduğu gibi, Kovancılar ağzında da **-r/-(I) r/-(U)r ve -Ar** olmak üzere iki ayrı ekle karşılanmaktadır.³ Geniş zaman eki Kovancılar göçmen ağzında şekil olarak genellikle yazı diliyle aynıdır. Ancak göçmen ağzında r'nin düşme eğilimine bağlı olarak, işlevinin bağlantı ünlüsüne kaydığı örnekler ve bağlantı ünlüsündeki çeşitli fonetik değişimlerle oluşmuş biçimler de görülür.

Yerlileşen ağızda kelime köklerinde ve eklerde 2. heceden itibaren bir düzleşme eğilimi vardır, bu eğilim geniş zaman çekiminde de görülür. Geniş zaman ekindeki yardımcı ek ünlüsü u/ü ve şahıs ekindeki u/ü, düzleşerek ı sesine döner. Şahıs ekindeki u/ü ve zaman ekindeki ü seslerinin tümü ı sesine dönüşürken zaman ekindeki u sesleri bazen korunmaktadır.

Teklik I. şahıs

-(A)rİm: Göçmen ağzında uyuma göre eklenirken yerlileşen ağızda **-(e) rım** olarak tek şekilli eklenir: söylerim (göçmen), basarım (göçmen), severim (göçmen), çıkarım (göçmen), vararım (yerli), teşekkür ederım (yerli), saterım (yerli).

-(I)rİm/-(U)rUm: Göçmen ağzında **-(I)rİm/-(U)rUm**, yerlileşen ağızda **-(u)rım/-(ı)rım** şeklinde kullanılır: dolanırım (göçmen), gösteririm (göçmen), bulurım (yerli), olırım (yerli), gelırım (yerli).

³ Geniş bilgi için bk. Ahmet B. Ercilasun, “ Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler”, **Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun - Makaleler (Dil, Destan, Tarih, Edebiyat)**, Yay. Haz: Ekrem Arıkoğlu, Akçağ Yay, Ankara 2014. s. 359-363.

Teklik II. şahıs

-(A)rsIn: Göçmen ağzında -(A)rsIn şeklinde uyuma göre eklenir. Yerlileşen ağızda -(e)rsin olarak tek şekillidir: dersin (göçmen), yararsın (göçmen), soğarsın (göçmen), yirsın (göçmen), yaparsın (göçmen), dökersin (göçmen), sararsın (göçmen), temizlersin (göçmen), atarsın (göçmen), satersın (yerli), atersın (yerli), nasip edersin (yerli), af_ edersin (yerli).

-(I)rsIn/-(U)rsUn: Göçmen ağzında -(I)rsIn/-(U)rsUn, yerlileşen ağızda -(ı)rsın/-(u)rsın şeklinde kullanılır: bilirsin (göçmen), bulursun (göçmen), dağdırırsın (göçmen), pişirisin (göçmen), doldurusun (göçmen), görürsın (yerli), bilürsın (yerli), zorlanırsın (yerli).

Göçmen ağzında geniş zaman eki ünsüzü r'nin düşmesine bağlı olarak, zaman işlevinin bağlantı ünlüsüne kaydığı örnekler de görülür: kuvvetlenâsin (göçmen), zenginleşâsin (göçmen), kaynadısın (göçmen).

Göçmen ağzında bazı örneklerde ise ek ünsüzü r düşmek üzeredir: dö'se»sin (göçmen), döke»sin (göçmen), ufadı»sın (göçmen).

Teklik III. şahıs

-(A)r: Göçmen ağzında ünlü uyumuna göre kullanılırken yerlileşen ağızda -(e)r olarak tek şekilli kullanılır: açar (göçmen), kaçar (göçmen), çıkar (göçmen), satar (göçmen), yener (göçmen), bèsler (yerli), ater (yerli), keser (yerli).

-(I)r /-(U)r: Göçmen ağzında büyük ünlü uyumuna göre eklenirken yerlileşen ağızda sadece -(ı)r /-(u)r şeklinde kullanılır: gelir (göçmen), olur (göçmen), kudurur (göçmen), açılır (2/39), dokunur (göçmen), kalır (yerli), dönebilir (yerli), sürdürür (yerli).

Göçmen ağzında ek ünsüzü r'nin düşmek üzere olduğu örnekler ve r'nin düşmesine bağlı olarak, zaman işlevinin bağlantı ünlüsüne kaydığı örnekler de görülür: yapılı (göçmen), karıştırı» (göçmen).

Çokluk I. şahıs

-(A)rIz/-(e)rIh: Göçmen ağzında -(A)rIz şeklinde kullanılırken yerlileşen ağızda -(e)rız ve -(e)rıh şeklinde kullanılır: koşarız (göçmen), içeriz (göçmen), kılarız (göçmen), toplarız (göçmen), yaşarız (göçmen), ederiz (göçmen), deriz (göçmen), yapa'ız (göçmen), gezerih (yerli), giderih (yerli), hal_ederiz (yerli), çekeriz (yerli).

-(I)rIz/-(U)rUz/-(ı)rıh/-(u)rıh: Göçmen ağzında -(I)rIz/-(U)rUz, yerlileşen ağızda -(ı)rız/-(u)rız/-(ı)rıh/-(u)rıh şeklinde kullanılır: alırsız (göçmen), bırakırsız (göçmen), bayramlaşırsız (göçmen), anladırırsız (göçmen), yetişiriz (yerli), kurtulurıh (yerli), ayırırız (yerli).

Çokluk II. şahıs

-(A)rsInIz/-(e)rsız/-(I)rsInIz/-(ı)rsız: Göçmen ağzında -(I)rsInIz/-(A)rsInIz, yerlileşen ağzıda -(ı)rsız/-(e)rsız şeklinde kullanılır: bilırsız (yerli), bulabilırsız (yerli).

Çokluk III. şahıs

-(A)rlAr: Göçmen ağzında -(A)rlAr şeklinde kullanılırken yerlileşen ağzıda -(e)rler şeklinde kullanılır: yaparlar (göçmen), koyarlar (göçmen), keserler (göçmen), giderler (göçmen), döşerler (göçmen), sürerler (göçmen), kırarlar (göçmen), katarlar (göçmen), giderler (göçmen), tuterler (yerli), gerzerler (yerli), atarlar (yerli), yaparlar (yerli).

-(I)rlAr/-(U)rlAr: Göçmen ağzında -(I)rlAr/-(U)rlAr şeklinde kullanılırken yerlileşen ağzıda -(ı)rler/-(u)rler şeklinde kullanılır: verirler (göçmen), bilirler (yerli), gelirler (yerli), öldırırler (yerli), vırırler (yerli).

Göçmen ağzında r ünsüzünün düşmek üzere olduğu veya düştüğü örnekler de mevcuttur: çağırırılâ ((göçmen), açarlar (göçmen), süreler (göçmen), götürürılê (göçmen).

Geniş zamanın olumsuzu: sayılmaz (göçmen), soyulmaz (göçmen), bilmem (göçmen), sevmem (göçmen), gitmeyiz (göçmen), yatıramazsın (göçmen), yakışmam (göçmen), yalamayız (göçmen), korhmem (yerli), bilmezsin (yerli), atmez (yerli), anlemem (yerli).

7.3. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Görülen geçmiş zaman eki, şekil bakımından bildirme, zaman bakımından bilinen veya görülen geçmiş zaman ifade eder (Özek 2015: 199). Görülen geçmiş zaman eki Kovancılar göçmen ağzında yazı dilinde olduğu gibi **-dI/-tI/-dU/-tU** dur; ancak yerlileşen ağzıda teklik ve çokluk 3. şahısta sürekli düz ince (**-di/-ti**) olarak, diğer şekillerde ise sürekli düz kalın (**-dı/-tı**) olarak kullanılır:

Teklik I. şahıs

-dIm/-tIm/-dUm/-tUm: diktım (göçmen), yaptım (göçmen), başladım (göçmen), öğrendim (göçmen), aşıladım (göçmen), saldıım (göçmen), okudım (göçmen), hastalandım (göçmen), dedım (yerli), döndım (yerli), aldım (yerli).

Teklik II. şahıs

-dIn/-tIn/-dUn/-tUn: geldin (göçmen), dedın (yerli), gördın (yerli), içtın (yerli), geçtın (yerli).

Teklik III. şahıs

-dİ/-tİ/-dU/-tU: yaptı (göçmen), topladı (göçmen), başladı (göçmen), tuttu (göçmen), oldu (göçmen), zorlaştı (göçmen), yetiştı (göçmen), topladı (göçmen), bıraktı (göçmen), sevindi (göçmen), düştü (göçmen), öldü (göçmen), düştı (yerli), yaptı (yerli), gömdi (yerli), kayboldı (yerli), ötmedi (yerli).

Çokluk I. şahıs

-duk/-duķ/-dİķ/-dık/-dik/-tık/-tik/-tİķ/-tuķ/-tük: Göçmen ağzında kullanımı yazı dilindeki gibiyken yerlileşen ağızda ek ünlüsündeki k sesi sızıcılaşarak k>ğ şeklini almıştır: geldik (göçmen), dağıldık (göçmen), kaldık (göçmen), doldurduk (göçmen), başladık (göçmen), sularlık (göçmen), kırtardık (göçmen), söyledik (göçmen), yükledik (göçmen), başladık (göçmen), uğraştık (göçmen), koyduk (göçmen), büyüttük (göçmen), kaldıķ (yerli), git-tİķ (yerli), yattıķ (yerli), aldıķ (yerli), geldiķ (yerli).

Çokluk II. şahıs

Derlediğimiz metinlerde göçmen ağzında örneğine rastlanmamıştır.

-dız/-tız: Yerlileşen ağızda -dız/-tız ekleriyle oluşturulur: ettız (yerli), yaptırdız (yerli), geldız (yerli), gördız (yerli).

Çokluk III. şahıs

-dİlAr/-tİlAr/-dUlAr/-tUlAr: Göçmen ağzında kullanımı yazı dilindeki gibiyken yerlileşen ağızda sadece -diler/-tiler şekli kullanılır: anlaştılar (göçmen), yaptılar (göçmen), dağıttılar (göçmen), yerleştirdiler (göçmen), bıraktılar (göçmen), vurdular (göçmen), dediler (göçmen), sordular (göçmen), dediler (yerli), çektiler (yerli), daşlattılar (yerli), sattılar (yerli), koydiler (yerli).

Göçmen ağzında şahıs ekindeki r ünsüzünün düşmek üzere olduğu veya düştüğü örnekler: güldülē (göçmen), gittile» (göçmen), öldülē (göçmen).

Olumsuz: almadı (göçmen), gitmedi (göçmen), alınmadı (göçmen), ka-bullanmadı, uyuşamadılar (göçmen), kaybétmediler (göçmen), vèrmedız (yerli), görmedİķ (yerli), görmedım (yerli).

7.4. Duyulan Geçmiş Zaman Kipi

Duyulan geçmiş zaman hem şekil hem de zaman bildirmektedir. Eylemin sonradan öğrenilmesi veya bilinmesi yönünden görülen geçmiş zamandan ayrılmaktadır (Karaağaç 2012: 366). Kovancılar göçmen ağzında duyulan geçmiş zaman eki yazı dilinde olduğu gibi **-mİş/-mUş**'tur, yerlileşen ağızda ise sadece -miş şekli kullanılır. Duyulan geçmiş zaman I. çokluk şahıs çekiminde zamir kökenli şahıs eki yerine, iyelik kökenli şahıs eki **-k** (göçmen), **-h** (yerli) ekleri kullanılır.

Teklik I. şahıs

-mİşIm/-mUşUm: Göçmen ağzında kullanımı yazı dilindeki gibiyken yerlileşen ağızda sadece -mişim şeklinde kullanılır; gelmişim (göçmen), unutmuşum (göçmen), yapmışım (yerli), atmışım (yerli).

Teklik II. şahıs

Derlediğimiz metinlerde göçmen ağzında örneğine rastlanmamıştır.

-mişsin: Yerlileşen ağızda -mişsin olarak tek şekilli kullanılmaktadır; vèrmışsin (yerli), çalışmışsin (yerli), yèmişsin (yerli), öpmişsin (yerli).

Teklik III. şahıs

-mİş/-mUş: Göçmen ağzında -mİş/-mUş şekli kullanılırken yerlileşen ağızda sadece -miş şekli kullanılır; vāmiş (göçmen), vermiş (göçmen), olmuş (göçmen), gitmiş (göçmen), savurmuş (göçmen), kızartmış (göçmen), çekmiş (göçmen), yatmış (yerli), boğmış (yerli), dönmiş (yerli), girmiş (yerli), kurtulmuş (yerli).

Çokluk I. şahıs

-mışık/-mişih/-mişik/-muşuk/-müşük: dèmişik (göçmen), uyumuşuk (göçmen), bulmuşih (yerli), gitmişih (yerli), yaħalamışih (yerli), kaçmışih (yerli).

Çokluk II. şahıs

Derlediğimiz metinlerde göçmen ağzında örneğine rastlanmamıştır.

-mişsiz: Yerlileşen ağızda -mişsiz şeklinde kullanılmaktadır: vèrmışsiz (yerli), gitmişsiz (yerli), yapmışsiz (yerli).

Çokluk III. şahıs

-mİşlAr: Göçmen ağzında -mİşlAr, yerlileşen ağızda -mişler şeklinde kullanılır: gitmişler (göçmen), yapmışlar (göçmen), görmüşler (göçmen), dèmişler (göçmen), gelmişler (göçmen), koymışler (yerli), atmışler (yerli), dèmişler (yerli), gitmişler (yerli).

Olumsuzu: öpmemişim (göçmen), yèmemişim (yerli), okumamış (yerli), açmemişler (yerli), vèrmemişler (yerli), yatmemişim (yerli), kırmemiş (yerli).

7.5. Gelecek Zaman Kipi

Fiilin bildirdiği iş, oluş ve hareketin gelecekteki bir zamanda kesinlikle gerçekleşeceğini gösteren kiptir (Vural, Böler 2012: 220). Gelecek zaman çekiminde hece kaynaşması ve hece yutumu ses olayları oldukça sık görülmektedir. Gelecek zaman eki göçmen ağzında büyük ünlü uyumuna göre eklenir-

ken yerlileşen ağızda sadece kalın şekliyle kullanılır:

Teklik I. şahıs

-AcAm/-cAm: Göçmen ağızda ünlü uyumlarına göre -AcAm/-cam şekillerinde kullanılırken yerlileşen ağızda ince ünlülü kelimelerde -ecam, kalın ünlülü kelimelerde -acam/-ecam şeklinde kullanılır: gülecem (göçmen), yapacam (göçmen), isteyecem (göçmen), girecem (göçmen), doyecam (yerli), gidecem (yerli), görecem (yerli), çekecam (yerli), verecam (yerli).

Teklik II. şahıs

Yerlileşen ağızda zamir kökenli **-sın** şahıs eki kullanılırken göçmen ağızda iyelik kökenli **-n** şahıs eki kullanılmaktadır:

-Acahsın: Sadece yerlileşen ağızda kullanılır: isteyecahsın (yerli), göreceahsın (yerli), doyecaahsın (yerli), kaldıreceahsın (yerli), kaçacaahsın (yerli), diyecaahsın (yerli).

-AcAn/-IcAn: Sadece göçmen ağızda kullanılır: öğrenecen (göçmen), bekleyecen (göçmen), kesicen (göçmen), çıkacan (göçmen), gelecen (göçmen), hoşıcan (göçmen), alıcan (göçmen), temizlicen (göçmen), bırakıcan (göçmen).

Teklik III. şahıs

-Acah/-acağ/-ecek: Göçmen ağızda -acağ/-ecek şeklinde kullanılırken yerlileşen ağızda ince ünlülü kelimelerde -ecağ, kalın ünlülü kelimelerde -acah/-ecağ şeklinde kullanılır: gidecek (göçmen), kuvvetlenecek (göçmen), yorulacak (göçmen), kesecek (göçmen), ödeyecek (göçmen), olacak (göçmen), devirecek (göçmen), bakacak (göçmen), olacak (göçmen), atılacak (yerli), gidecağ (yerli), alacağ (yerli), olecağ (yerli), yiyeceğ (yerli).

Çokluk I. şahıs

-cez/-çez/-ecaz: Sadece göçmen ağızda kullanılır: gitçez (1/56), yicez (3/31).

-AcAz: Göçmen ağızda -AcAz şeklinde, yerlileşen ağızda ince ünlülü kelimelerde -ecağ, kalın ünlülü kelimelerde -acah/-ecağ şeklinde kullanılır: napacaz (göçmen), gide'cez (göçmen), çıkacaz (göçmen), yapacaz (göçmen), yapecaz (yerli), koyecaz (yerli), vurecaz (yerli).

Çokluk II. şahıs

-acahsız/-ecahsız: Yerlileşen ağızda ince ünlülü kelimelerde -ecahsız, kalın ünlülü kelimelerde -acahsız/-ecahsız şeklinde kullanılırken göçmen ağızdan derlediğimiz metinlerde örneğine rastlanılmamıştır: gidecahsız (yerli).

Çokluk III. şahıs

-acağlar/-acaıklar/-ecekler/-ecağlar/-icekler: Göçmen ağzında -acağlar/-ecekler/-icekler şeklinde; yerlileşen ağızda ince ünlülü kelimelerde -ecağlar, kalın ünlülü kelimelerde -acağlar/-ecağlar şeklinde kullanılır: çağıracağlar (göçmen), açacağlar (göçmen), verecekler (göçmen), bilmicekler (göçmen), yiyecağlar (yerli), edecağlar (yerli), topliyecağlar (yerli), koyecağlar (yerli), doldirecağlar (yerli).

Olumsuz: görükmücem (göçmen), demeyecem (göçmen), kalkamayacan (göçmen), teprenmeyecek (göçmen), geçmeyeceğ (yerli), çalışmayecaz (yerli).

8. TASARLAMA KİPLERİ

8.1. Şart Kipi

Şart çekimi, yalnızca şekil bildirir. Oluş ve kılışın şart şeklinde olduğunu ifade eder (Karaağaç 2012: 371). Yazı dilinde olduğu gibi -sa/-se ekleriyle yapılır.

Teklik I. şahıs

-sAm: Göçmen ağzında -sAm şeklinde kullanılırken yerlileşen ağızda sadece -sem şeklinde kullanılmaktadır; étsem (göçmen), indiysem (göçmen), olsam (göçmen), dèsem (göçmen), vèrsem (yerli), vürsem (yerli), gitsem (yerli), yèsem (yerli).

Teklik II. şahıs

-sAn: Göçmen ağzında -sAn şeklinde kullanılırken yerlileşen ağızda sadece -sen şeklinde kullanılmaktadır; döksen (göçmen), bilsen (göçmen), gitmesen (göçmen), étsen (göçmen), vermesen (göçmen), atarsan (göçmen), vèrsen (yerli), yapsen (yerli), olmasan (yerli), yağhalasan (yerli).

Teklik III. şahıs

-sA: Göçmen ağzında -sA şeklinde kullanılırken yerlileşen ağızda sadece -se şeklinde kullanılmaktadır; olsa (göçmen), gitmese (göçmen), olmasa (göçmen), olse (yerli), giderse (yerli), yapse (yerli), katmasa (yerli), alınsa (yerli), yağse (yerli).

Derlediğimiz metinlerde, göçmen ağzında şart kipinin çokluk şekillerine rastlanmamıştır. Yerlileşen ağızdaki kullanımı:

Çokluk I. şahıs

-sağ: yapsağ (yerli), şükür étsağ (yerli), kullanırsağ (yerli).

Çokluk II. şahıs

-sez: evlenirsez (yerli), vurursez (yerli).

Çokluk III. şahıs

-seler: vurseler (yerli), gelseler (yerli), alseler (yerli).

8.2. İstek Kipi

İstek çekimi, yalnızca şekil bildirir ve tasarlanan, umulan, istenen eylemleri ifade eder (Karaağaç 2012: 373). Kovancılar ağzında istek eki yazı dilindeki gibi -a/-e'dir.⁴

Teklik I. şahıs

-Am: Büyük ünlü uyumuna dikkat edilmeksizin göçmen ağzında -em, yerlileşen ağzıda -am/-em şeklinde kullanılır: dëyem (göçmen), bilem (göçmen), getirem (göçmen), tutem (4/12), öpem (göçmen), satem (göçmen), vërem (yerli), yapem (yerli), vuram (yerli), kazam (yerli), atem (yerli), tutem (yerli), gidam (yerli), gelam (yerli).

Teklik II. şahıs

-AsIn: Göçmen ağzında büyük ünlü uyumuna göre eklenirken yerlileşen ağzıda uyuma uymaksızın -esin şeklinde kullanılır: vëresin (göçmen), iyi bilesin (yerli), gezesin (yerli), bulameyesin (yerli), gidesin (yerli), getiresin (yerli), gelesin (yerli).

Teklik III. şahıs

-A: Göçmen ağzında -A şeklinde kullanılırken yerlileşen ağzıda -e şeklinde kullanılır: pine (göçmen), vura (göçmen), bate (yerli), gide (yerli).

Derlediğimiz metinlerde, göçmen ağzında istek kipinin çokluk şekillerine rastlanmamıştır. Yerlileşen ağzıda kullanımı:

Çokluk I. şahıs

-ah: diyah (yerli), nasıl ëdah (yerli), getirah (yerli).

Çokluk II. şahıs

-esız: mahçup ëtmeyesız (yerli).

Çokluk III. şahıs

vureler (yerli), öldireler (yerli).

⁴ Geniş bilgi için bk. Ahmet Bican Ercilasun, "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine", Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim1993), TDK Yay., Ankara 1995, s.61-72.

8.3. Emir Kipi

Yalnızca şekil bildiren emir ekleri, tasarlanan hareketin yapılmasını emir şeklinde ifade eder (Özek 2015: 210). Emir kip eki yazı dilindeki gibi her şahıs için farklıdır, bu ekler aynı zamanda şahsı da karşılarlar.

Teklik I. şahıs

-AyIm: Göçmen ağzında büyük ünlü uyumuna göre eklenirken yerlileşen ağızda sadece -eyim şeklinde kullanılır: karanayım (göçmen), alayım (göçmen), yapayım (göçmen), konuşayım (yerli), vëreyim (yerli), vermeyeyim (yerli), yapeyim (yerli).

Teklik II. şahıs

Eki yoktur: kes (göçmen, yerli), yaz (göçmen, yerli), git (göçmen, yerli), bak (göçmen), al (göçmen, yerli), say (göçmen, yerli), vur (göçmen, yerli), kır (yerli).

-sAnA: -sAn 2. teklik şahıs şart ekinin sonuna gelen -A pekiştirme eki burada şartı kuvvetlendiren bir ek olmaktan çıkmış, -sAnA şeklinde kalıplaşarak şart kipinin emre dönüşmesini sağlayan bir teklik 2. şahıs emir eki durumuna geçmiştir (Üstüner 2000: 193). Bu kullanım yalnızca göçmen ağzında vardır: versene (göçmen), kalksana (göçmen), alsana (göçmen).

Teklik III. şahıs

-sIn/-sUn: Göçmen ağzında **-sIn/-sUn** şeklinde kullanılır. Yerlileşen ağızda kalın ve düz olarak sadece **-sın** şeklinde kullanılır: gelsin (göçmen), buyursun (göçmen), kartlaşsın (göçmen), alsın (göçmen), olmasın (göçmen), bilsin (göçmen), olsun (göçmen), kı'zartsın (göçmen), alsın (göçmen), gitsin (yerli), getirsin (yerli), alsın (yerli), sağ olsun (yerli).

Çokluk I. şahıs

-AlIm: Göçmen ağzında büyük ünlü uyumuna göre eklenirken yerlileşen ağızda -elım şeklinde kullanılır: geçelim (göçmen), gidelim (göçmen), yerleşelim (göçmen), yapalım (göçmen), dëyelim (göçmen), edelim (göçmen), söyleyelim (göçmen), götürelim (göçmen), gitmeyelim (yerli), koyelim (yerli).

Çokluk II. şahıs

-In/-Un: Göçmen ağzında büyük ünlü uyumuna göre eklenirken yerlileşen ağızda -ın olarak tek şekilli kullanılır: dinlenin (göçmen), sağ olun (göçmen), getirin (göçmen), konuşturun (göçmen), yiysin (göçmen), kesin (yerli), yüzün (yerli), yardımcı olun (yerli), vërin (yerli), kazın (yerli).

Çokluk III. şahıs

-sInlAr/-sUnlAr: Göçmen ağızda büyük ünlü uyumuna göre eklenirken yerlileşen ağızda **-sinler** olarak tek şekilde kullanılır: bilinçlendirsınler, gebertsınler (göçmen), vërsınler (yerli), bilinçlendirsınler (yerli), dëmesınler (yerli).

8.4. Gereklilik Kipi

Yapmış olduğumuz derlemelerde göçmen ağızda kullanımına rastlamadık. Yerlileşen ağızda ise gereklilik kip çekimi **lazım** ve **gerek ki** kelimeleriyle yapılır:

lazım: ölmesi lazımdı (yerli), temizlemen lazım (yerli), yëmem lazım (yerli), olması lazım (yerli), düşünmememiz lazım (yerli).

gerek ki: gereki sizi sigortalı gösterem (yerli), gerek ki karanti ole (yerli), gerek ki sabahe kadar hepsını yiyesın (yerli).

Sonuç

1. Göçmen ağızda bazı kelimelerde “-ı, -i, -u, -ü” şeklinde kullanılması gereken 3. teklik şahıs iyelik eki **-sı, -si, -su, -sü** şeklinde kullanılmaktadır, bu kullanım yerlileşen ağızda görülmez: öbürsine (göçmen), evvelsi (göçmen), öbüri (yerli).

2. Yerlileşen ağızda önemli ölçüde bozuk olan damak (kalınlık-incelik) uyumu, göçmen ağızda oldukça sağlamdır; yazı dilinde damak uyumuna girmeyen bazı ekler, uyuma girmektedir: çıkarkán “çıkarken” (göçmen), o zamankı “o zamanki” (göçmen), yaşarkán “yaşarken” (göçmen), karşıkı “karşıkı” (göçmen), duramiyëre “duramıyor” (göçmen) yaptı (yerli), defterım (yerli), çılharken (yerli). suydu (göçmen), suydi (yerli), karşıkı “karşıkı” (göçmen), parayla (göçmen), parayle (yerli), yaşmış “yaşmış” (yerli), soyelım “soyalım” (yerli), defterın “defterin” (yerli).

3. Kovancılar göçmen ağızı dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumu bakımından sağlam bir yapıya sahiptir. Yerlileşen ağızda bu kullanım yoktur: yavrum “yavrum” (göçmen), davılcı “davulcu” (göçmen), karpızı (göçmen), hamırı “hamuru” (göçmen), yımırta “yumurta” (göçmen), yavrum (yerli), hamur (yerli).

4. Yerlileşen ağızda dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumu oldukça bozuktur. Bunun temel sebebi bazı eklerin tek şekilli olması ve ilk heceden sonraki u/ü seslerinin ı, i sesine dönmesidir: vurdiler “vurdular” (yerli), vursın “vursun” (yerli), bulursın “bulursun” (yerli), közın “közün” (yerli), otırdı “oturdu” (yerli).

5. +IA vasıta hâli eki az sayıda örnekte görülür. Yörede karakteristik olarak kullanılan vasıta hâli eki, “ile” edatının ile+n biçiminde genişlemesi ve kök ses i’nin düşmesinden sonra kalıplaşan +IAn ekidir. Bu kullanım hem göçmen ağzında hem de yerlileşen ağızda ortaktır: arabaylan (göçmen), araylen (yerli), iplen (göçmen-yerli).

6. Duyulan geçmiş zaman 1. çokluk şahıs çekiminde zamir kökenli şahıs eki yerine iyelik kökenli şahıs eki kullanılması hem göçmen ağzında hem de yerlileşen ağızda görülür: demişik (göçmen), uyumuşuk (göçmen), kaçmışış (yerli).

7. Aslı şimdiki zaman ekinin **-êr** ve **-yêr(e)** olduğu Kovancılar göçmen ağzında şimdiki zaman eki tam olarak bir standarda kavuşmamıştır. **-yêr(e)** ekindeki **r** sesinin düşmesi sonucu **-yê** şekli, **-êr** ekindeki **r** sesinin düşmesi ve **y** sesinin türemesi sonucu **-êy /-iy** ve daha sonra **y** sesinin veya **ê** sesinin de düşmesiyle **> -ê /-y** şekilleri oluşmuştur. Tüm bu şekiller aynı anda kullanılmaktadır. Yerlileşen ağızda ise sadece **-êr** eki kullanılır: gözlüyêrım “gözlüyorum” (göçmen), ölçüyên “ölçüyorsun” (göçmen), geliyêre “geliyor” (göçmen), aliyêr “alıyorlar” (göçmen), anladiyem “anlatıyorum” (göçmen), uçêrım “uçuyorum” (göçmen), gelêrsın “geliyorsun” (yerli), silêrler “siliyorlar” (yerli).

8. Yerlileşen ağızdan farklı olarak göçmen ağzında gelecek zaman eki **-AcAk** ekinin yanında **-IcAk/-IcA/-cA/-çA** ekleri de görülür: gitçez (göçmen), yicez (göçmen), temizlizen (göçmen), görükmücem (göçmen), koşıcın (göçmen), getiriceksin (göçmen).

9. Göçmen ağzında “bura” ve “ora” işaret zamirlerinde belirtme ekinden önce iyelik eki almış örnekler de bulunur, bu kullanım yerlileşen ağızda terk edilmiştir: burasını (göçmen), burayı (yerli), orasının (göçmen), oranın (yerli).

10. Göçmen ağzında göçüşme çok az görülürken yerlileşen ağızda göçüşme karakteristik bir özelliktir, sıkça görülür: ösküz (yerli), dorği (yerli), kırbıs (yerli).

11. Yerlileşen ağızda soru eki, **-mi** olarak tek şekilli kullanılır. Soru cümlesi yapılırken soru eki çok az kullanılmaktadır. Soru cümlesi ya vurgu ile yapılmakta ya da soru eki ve vurgunun olmadığı bu cümlelerde anlamdan soru cümlesi olduğu anlaşılmaktadır: araba mi?, gel‘di? (soru olduğu vurgudan anlaşıyor), evdesin? (soru olduğu anlamdan anlaşıyor).

1934 yılında mübadeleyle Romanya’dan Elazığ’ın bugünkü Kovancılar ilçesine göç eden Türk göçmenlerinin dil özelliklerine bakıldığından 85 yıllık bir süre içinde ses, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından yerli ağızdan etkilendiği ve değişikliklere uğradığı görülmektedir. Göçmen ağızlarındaki şekil özellikleri yerli ağzın şekil özellikleriyle değişmekte veya etkisinde kalmaktadır. Bu gayet doğal bir süreçtir. Çünkü bir dil veya ağız ancak kendi tabii

ortamında konuşulursa varlığını ve gelişimini devam ettirebilir. Dil ilişkilerinde etkileşmenin yönü daha çok, yönetenden yönetilene, merkezden taşraya, güçlüden zayıfa, üretenden tüketene doğrudur. Dolayısıyla bu kural yerli ağız ile göçmen ağız arasındaki ilişkilerde de işlemektedir.

Kovancılar ilçesinde yaşayan Romanya Türk göçmenleri, azınlıkta olmaları, kendi coğrafyalarından ve doğal ortamlarından uzak bulunmaları, Türkiye'deki okullarda okumaları, büyük şehirlerde yaşamak istemeleri, Türkiye Türkleriyle evlenmeleri, eğitim, iş, ticaret, askerlik gibi yollarla Türk toplum hayatına etkin bir şekilde katılmaları gibi birçok durumdan ötürü, ağız özelliklerini değiştirmekte ve giderek yerli halk içinde erimektedirler.

Göçmen Ağızından Örnek Metin

Adı Soyadı : Recep GÜNDÜZ

Yaş : 92 (1925-2018)

Doğum Yeri : Romanya/Kovancılar

yokluk çektim çok ama. yani köylerden kesmik, zibil getidim yakacak; ama şimdi yetiştirdim, orman oldu. bi orman bizim enik deresinde vardır. şurda boğazda bi 'orman gibi. o kıraağaçları... kıraağaç olmuş bizim aşagıda tarlada. onları, fidanları aldım, oraya götürdüm, diktim. o kıraağaçlar yetmiş sekseni geçti. yani ağacı severim; ama, aması var. o zamanlar bi masa yoktu hayvan sürmeğe. eee şimdi masası da yetiştirdi, sopası da yetiştirdi, ağacı da yetiştirdi. böyle yaşlanmış ağaç yoktur şimdi. çık şöyle, anca varsa göçmenlerden kalma. onlar da, halk ta başladı şimdi yetiştirmeye. halk ta başladı; ama daha zaman isteye çok. bizim o memlekette 'her taraf ormandı, nere gitsen. ormanın arasında sürülüp erazi yapılı. e burası taaa elli sene lazım ki. bayağı ağaçlandı gene. bayağı ağaç yetiştirmeye başladılar bağa bağa böyle. bayağı bi yeşermeye başladı. işte dedim ya ta evvelsi giderdik köylerden tée geven Tikenin getiri» yakmak için. çok çile çektim. ben o zaman yetim kaldım, çok zahmet çektim çok. o zaman okul da yoktu; ama 'benden sonra yetişenleri okula gönderdim. şimdi pilot bile var, benden sonra yetişen. uçak süreye benim torunlarım, şeyde çanakkaledede. bi torunum tée kanadada. işte benim o torunum çok vazife... çinde vazife yaptı, kanadada yaptı.

subay. subaydı, teğmendi. yüксеle yüксеle yüксеle şimdi kıdemli albay oldu. bugünlerde şey olacak, general. resmi bende var. istersen göstere bilirim size. andan sonra işte benden yetişenler kimisi şey oldu, kayık, vapor sürme. kimisi katip oldu. birisi, ikisi burda katiptir. şimdi şeyde, bizim hastanede. onsuz bir iş yapmırlar şimdi. 'rahmi, ille onu çağıracağız bir işe ya. öteki de hafızadan biraz gevşektir. o işçi, hastanede işçi. o biraz 'hafızası gevşektir. ama rahminin çok kuvvetlidir. şimdi bizim bu laf lafı açıyo. giden eraziler

var, eniştemdi. onların kimisi öldü, kimisi kaldı. şurda bir ay kırk gün evvelsi gitmiş ‘hepsinden... kimisi istanbolda, kimisi izmitte, kimisi şeyde, izmirde, yalovada, şurda burda. onların vekaletleri toplayere. ne varsa topladı. geçenlerde toplu olarak vekaletleri toplamış. patron birine sattı orasını. onun erazilerini, benim değil ama. onlan anlaşa anlaşa çok büyük fiyatla satmış. beş yüz milyar mı, beş bin milyar mı? öyle bi şey. dedim bana lazım değil, benim ‘harçlığım var bana. benim harçlığım bana yeteye lazım olduğça. ihtiyacım yok. bak işine dedim ona. durum o merkezde yegenim. evet daha soracağsanız sorun.

anlatabilirim, yapabilirim de. eğri bir ağaç bulursun böyle. onu ‘bağla»sın böyle. burası kalır, sabanın takmağı. sivri deil bizim sabanlar. onunla çiftçilik yaptık seneler boyunca. seneler geçti, gel sene git sene şimdi tıraktora geçti. şimdi iki tane tıraktorum var. pulluk da orda bak. pulluğu takayésin motorun arkasına. derinden de sürey. tohum ekmeğe gelecek sıra. tohum ekmeğe gene ayrı onun şeyi var, makinası var. koyıyersin, ayarlıyersin. hem gideyersin hem de giderken arkadan örtüyo. derin gitmeye. ama yağışı havadan dinleyecen. hava raporunu öğrenece. yağışlı mı, değil mi? eğer yağışlıysa o kuruva, kuruva dikecen onu. yağışlı değilse bekleyecen yağışlıyı, yağışlı seneyi ondan sonra ekecen. şimdi benim ekme makina vā, torunumun. eskiden böyle yapıldı. o kalktı, tohum serpmek kalktı.ya durum o merkezde yegenim.

ambar. ama nasıl ambar. taaa sabanla yaptığımız ambar. bu çok alsın döt yüz teneke, şey dokuz yüz teneke arpa buğday alır. şimdi o iptal oldu. şimdi bol miktarda tarım fazla olēye. daha eldeyken satar torunum. getirmeye bile. tēēē eskiden kalma arpa bile vardır. tavuklara verēyim. şimdi iptal oldu bu yegenim. yaaa yegenim oturun da dinlenin biraz. oturun dinlenin. ikinci namazı geçti; ama kılarız.

canım şimdi dışarı açılan kapı burdan, pencereden bakayésin. arabayla orda çıkılır, kapı açılır. ama şimdi araba siyrek gelir, siyrek gider. durar öyle yerinde. çünkü torunumun kendi ewleri var. motoru oraya çekeye. buna bi ihtiyaç olduğtan sonra geleye. geçenlerde fiğ ekmiş eraziye. biçme makinasıyla biçmiş, savurmuş. ondan so, ya makina da var savurmağa. makinamız da var onu temizlemeğe. ondan sonra fiğler bak yığın, ‘torbaya dolu. durum o merkezde yegenim. işte bu bodrumla» çöktü aşağıaa . eskiden buraya hayvanları çekerdim. şimdi sene’ler geçti, yıl’lar geçti oturdu. şu merdivenlerin üst taşları da kapaçmazdandır. ermeni mezarlığından gelme. bak üst katları, onları ikiye böldük. merdivenin altı taşı, üstü o taşlardan.

onlar ‘iptal oldu şimdi. çufalık derler ona. tezaya kırar orey. andan so iplik olur. elemleden sararlar ipliği. onla dokur. ‘ince dokur, ‘elbise dokur onunla. bunlar da çözgü. bunlar da ipliği çözüp, tarağa takıp, tarakla çekip

onunla dokur ya. işte bu o zamanlar kiremit, ‘sazdı. laf lafı açëyë ‘yokluk. yarımcadan kâmiş biçer, çatıya onu ko’yardık. bi sene o mahallede , karşıkı o mahallede bi yerde o kâmiş alev, atëş aldı, yandı. dôt tene samanlık gitti. o kâmiş işini kâldıdık. inna sıkla kiremit. kiremit te kırıldı mırıldı, saca çevi»-dik. yaaa kiremitler de kırılı»dı. yav yëniden yapmak isterdi. asma kiremit, bilmem ne kiremit. bazı kırılırdı. şimdi saç oldu. serbes, hepsini geS. yaaa durum o merkezde yëgenim. ya bunlar da ambar. ekin koyardık; ama şimdi buna kômaz. ekin çok daha. torunum tene aldı mı, pazarlık yapëyë. kimine satacaksa baştan pazarlığı yapar. götürür bi numune, eğer beğenâse hemen ordan... çünkü eskiden makineyle savurıdık. hep vuruyodu makina. o iptal. şimdi hepsi makinenin içinde savurëyë, tenesi de seçëyër, alëyë. o da doldu mu sindirir, saçar.

öğretmen dëdi çalışan kuvvetlenir, kuvvetlenen yëner. öğretmene dëdim yav nasıl kuvvetlenecek, yorulacak çalışan insan. yooook dëdi yooook. kuvvetlenâsin, ‘zenginleşâsin dëdi. ben çalıştım, ‘zenginleştim şimdi. övünmek gibi olmasın, minnetim yok kimseye.

Yerlileşen Ağızdan Örnek Metin

Adı Soyadı : Hamit

Yaş : 37

Doğum Yeri : Elazığ/Kovancılar

ben macirleri hëç sevmërim. hepsi hasuttur. bağ bu kovancilerde kimse kendi içinde doğru düzgün anlaşımaz, ama dışarde insanlar arkadaş gibi güzel anlaşıp. insan arkadaşıyla daha güzel anlaşıp, daha hoş anlaşıp. senin akrabanın yanında bi şey konuşërsın hemen sana fësatlıh ëdër, hainliħ ëdër. sana zarar vërër. yardım ëdërsın, ëdërsın; elını çëktın kötü olursın. yav akrabaler ële bi enteresan bi şey ki, çok zor bi şey. gine arkadaşına gidersın, bi yemek yersın, çok güzel anlaşırsın.

ilami aure kaldı, kaldı ha. oreye bi bahım binası yapın, millet gelsın. orde ële bi yër açın, ële bi kafe tipinde, orde këfine göre tahılın. ële güzel iş yërini de yap. ële kız arkadaşler gelır, ërkek arkadaşlerin gelır, ne güzel bële balkonde. ayle otur. elazığde çoktır, ële balkonli yër, yëterdir. masa başı yüz kağıt hemşërim. bunler kirli çılıdır, bunlerde para çok, sen dalğa geçërsın? bu millette olan para kimsede yoh. bu kovancilerde kimse parayı bitiremedi. türkiye cumhuriyeti merkez bankasında para biter, bu kovancilerde para bitmez. bizaman kovancilerde dëdiler lira değerini yitirmiş, millet daa dërdi, yuro dolardan alıp vërërdi. kimisi tenekelerden altunleri açërdi. yan altunle alah verağ yan yuro-dolarlan. ilami gılın tükkanının üst tarafında, o zaman kahve biraz yüksekti, onbaşının yëriydi. orde adamlar bi arabaden geldiler, bi

mavi araba, binek tipi, bi renodan. adamlar geldiler, allah dèdiler, billah dèdiler, kurandan, ayetten açıldiler, bi bahtım, valizleri getirdiler, getiren getirene, getiren getirene, adamlar doldurdiler tıha base, daha bağaj almedi, ipten bağlediler, gittiler. para bitmedi. bingöllüler geldi burde har har etti, para bitmedi. ihlas geldi, har har etti, para bitmedi. belediye başkani o kadar götürdi, para bitmedi. valla para bitmèr, allah para vermiş, bitmèr. ben inanmèrım de daha de bite, hiç bitmez. türkiye cumhuriyeti merkez bankasi iflas etti, para bitti, bu kovancilerde parayı daha yeni yeni atèrler dışari. bu milletin daima para alma alışkanlığı var, para verme alışkanlığı yok. hayatte bi elbiseyi üç sene giyèr, bi şey anlaşılmaz, ama burden kahti, git elazığde, pavyonde bulursın. èle zevkine düşkındır. burde küllağını, takkesini tahèr, dohsan dokızlıhte elinde.

dün beş-altı gibi yağmur yağıyordu. yağdı, daha ne yağsın mübarek. a bu kötü kuline cenabi allah gine dèdi, o günahkarlara nazaran, ben gine rahmetimi vèrem. zaten yihanmèrler pis pis gezèrler, bari yihansınler a bu yağmurde, temizlensinler. dèdi, bari ben rahmet yağdıram, dibinde yihansınler. kirva celil dèmeden, yağmur yağdı, oturrım dibine, seneden seneye ne kadar yağmur yağse banyo yapèrım. kirva celil daha yaşlandı, dohsan yaşındedir ha. benim amcam onun yaşındedi, öldi. ondan iki yaştè küçüktü büyük amcam. o yaştè kadar acaba biz yaşıyoruz. a bu hormonli yiyeceklerle a bu zehirli yiyeceklerle nerde yaşıyoruz? a bu beton bizi zaten öldirèr. ayağımız toprağè basmıyor ki. eve gidiyorsun karnın ağrıyor, niye? beton, beton seni yiyor zaten. toprağ her zaman şifadır, buni unutme. bağ, toprağten geldin, toprağ ilaçtır, toprağle gidersin. ama üstine beton dökèrler arkadaş. bi daş yèterdir. bu ne kadar zulüm ètmahtır, öliye bile zulüm èdèrler. ölen bi insan için bi taş bile çohtır, oni bile kaldırıp götüremez. yüklèrler üç ton üzerine, ne var yav, allahdan korhın yav. bi insane o kadar zulüm èdilir mi? biraz adaletli olmağ lazım. insanlarde adalet yok ki, öliye bile zulüm èdiyorler. ilami şimdi bizim bu yüz sene önceki mezarlarımız var, onlerde taş yok, hep siyah siyah tikmişler onleri. hep bizim göçmenlerimiz zaten o mezarler. biz o taşleri çıkarağ, oreyi düzliyağ, yeniden devam ètsağ olmèr mi? ne olèr ya? zaten isim yok, cisim yok ha. yanè bèle olirse biz her tarafı mezar yapmağ zorinde kalacaz, bèle olmez ki. zaten yeteri kadar her tarafı berbat èttiler, her taraf bitti yav. mekke ve medinede öleymiş. belli bi süreden sonra hemen düzlüyorlarmış, yerine. kemik kalmıyor ki zaten, a bu kadar kemik topliyemezsin. şimdi sen git bi on beş sene sonra bu kadar kemik toplarsın ha. bi şey kalmıyor, toprağle beraber bir oliyor. o tahta çüriyor, zamanle otiriyor. onun ruhi önemli, ben sana söyleyem. ama insanlarımız bi sembol hâline getiriyor, o yanlıştır. o dèr, benim dedemin mezari daha yakışıklı olsun, o dèr, benim anamın mezari daha yakışıklı olsun. betoni döküyorsın, toprağı dolduruyorsın üzerine, çıkıyorsın bir buçuğ metre. sanki o keder sağlam èdèrsın, çıkıp gelecağ? dikine kazdırın, èle daha kolay çıkèr. kafasi de dışarde kalsın, gelen gideni izler. yan de ayağhların havade kalsın.

Kaynaklar

- Alkaya, Ercan (2008a), *Sibirya Tatar Türkçesi*, Ankara: Turkish Studies Publication.
- Alkaya, Ercan (2008b), “Türk Lehçeleri Arasında Sözcük Alış Verişi ve Söz Varlığı Değişimi: Osmaniye Tatar Ağzı Örneği”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume 3/3 Spring 2018, s. 77-101.
- Alkaya, Ercan (2009), *Eski Türkçe -quña Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine, Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri* (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa), TDK Yay, Ankara 2008, s. 43-69.
- Aslan, Selçuk. (2011). *Kovancılar'ın Sosyal Yapısı*. Ankara: Korza Yayıncılık.
- Buran, Ahmet (1996), *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Ankara: TDK Yay.
- Buran, Ahmet (1997), *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1995), “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı* (22-23 Ekim1993), Ankara: TDK Yay, s. 61-66.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2014), “Geniş Zaman Ekine Dair Bazı Düşünceler”, *Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun - Makaleler (Dil, Destan, Tarih, Edebiyat)*, Yay. Haz: Ekrem Arıkoğlu, Akçağ Yay, Ankara 2014, s. 359-363.
- Ergin, Muharrem (1992), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yay.
- Karaağaç, Günay (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2014), *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- Kovancılar Kaymakamlığı. (2015), İlçe Brifing Raporu.
- Özek, Fatih (2012), “Türkiye Türkçesi Doğu Grubu Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Winter* 2012, Volume 7/1, s. 1751-1765.
- Özek, Fatih (2015), *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünlüler*, Akçağ Yay., Ankara: Akçağ Yay.
- Üstüner, Ahat (2000) “Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanılışı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 1, s. 189-206.
- Vural, Hanifi ve Böler, Tuncay (2012), *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yay.
- Yavuzarslan, Paşa (2011) “Türk Dilinde Kişi Eklerinin Tarihsel Gelişimi ve Değişimi”, 38. *ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies)*, C I, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, s. 1953-1966.

TÜRKÇE İLE ZAZACA ARASINDAKİ İLİŞKİLER BAĞLAMINDA DİYARBAKIR/ÇERMİK ÖRNEĞİ

*Serdar ALTUNTAŞ**

Giriş

Dil, canlı bir varlık olarak zamanla etkileşim kurduğu dillere etki eder, etkilenir, dolayısıyla gelişir ve değişir. Bu değişim ve gelişimin nasıl olduğu veya nasıl sonuçlandığı, yapılan dil incelemeleriyle saptanabilir. Bu çalışma, temel olarak Diyarbakır ilinin Çermik ilçesinde yıllar boyu etkileşim içinde olan Türkçe ve Zazacanın ilişkileriyle ilgili yapılmış bir dil incelemesidir. Daha önce Çermik ağızı ile ilgili çalışmayı, Sadettin Özçelik ve Erdoğan Boz (Özçelik - Boz 2001) yapmıştı. Bu bildiride Çermik'te Zazacanın Türkçeye (Çermik ağızı) etkisi, Türkçenin Zazacaya etkisi, Türkçeyle Zazaca arasındaki ilişkiler olmak üzere üç ana bölüm bulunmaktadır. Birinci Bölüm'de, etnik kökenlerin ağızlar üzerindeki etkisine dikkat çekilmiş ve Çermik'te yaşayıp Zazaca konuşan kesimin Türkiye Türkçesiyle iletişime geçtiklerinde dile getirdikleri ve ağza yansıttıkları Zazaca unsurlar incelenmiştir. İkinci Bölüm'de, Türkçenin Çermik'te konuşulan Zazaca üzerindeki etkileri ve bu etkiyle beraber değişen, unutulmuş Zazaca unsurlar üzerinde durulmuştur. Üçüncü Bölüm'de ise Türkçe ile Zazaca arasındaki benzerliklere ve Zazacada varlığı tespit edilen Eski Türkçe öğelere temasta bulunulmuştur. Bununla birlikte Üçüncü Bölüm'de, Farsçanın etkisiyle Türkiye Türkçesi ağızlarında ve Zazacada bulunan benzer sözcüklerden birkaç örnek, tablo hâlinde verilmiştir. Bu bildiri, etimolojik bir çalışma olmayıp genel olarak Türkçe ile Zazaca arasındaki ilişkileri ve benzerlikleri saptamayı amaçlamaktadır.

Çermik, Diyarbakır'a bağlı bir ilçe olup 33° 39' doğu boylamı, 37° 21' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Diyarbakır'a uzaklığı 91 km olan ilçe, Diyarbakır'ın kuzeybatısında bulunmaktadır. Nüfusu 50 bin civarında olan Çermik'te 81 köy/mahalle bulunmaktadır. Bu köylerin nüfuslarının bü-

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, sdrdalntas@gmail.com.

yük kısmını Zazalar oluşturmaktadır. Zazaların yoğunlukta yaşadığı köyler şunlardır:

Adalar (Z. Ingaç/Engaç)	Günaşan (Qerwan Çimāni)
Ağaçhan (Z. Ağaçxan)	Gürüz (Z. Gurız)
Akçörten (Z. Apēge)	Güzel (Z. Vilayērek)
Akpınar (Z. Zıbēdik)	Kalaç (Z. Killoyan)
Alabuğday (Z. Rutan)	Kalecik (Z. Qelacix)
Alakoç (Z. Karto)	Karakaya (Z. Qereqeya)
Arabük	Karamusa (Z. Qeremusayan)
Armağantaşı (Z. Axırmāt)	Karataş (Z. Temo)
Armutlu (Z. Zerguz)	Kartaltaşı (Z. Musayan)
Asmalık	Kayagediği (Z. Encoz)
Aşağışeyhler (Z. Şēxanē Cēri)	Kırmatepe (Z. Terbile)
Aşağıtaşmalı	Konaklı (Z. Konaqi)
Aynalı (Z. Bistin)	Korudağ (Z. Hasto)
Bademlik (Z. Hasno)	Köksal (Z. Akrag)
Balıksırtı (Z. Mexmur)	Kömürcüler (Z. Zeydlan)
Bayat (Z. Fiseyni)	Kuyu (Z. Bîr)
Bayrak	Örenkuyu (Z. Birēviran)
Benav	Pamuklu (Z. Būdran)
Bulundu (Z. Xeybiyan)	Petekkaya (Z. Nışnig)
Ceylan (Z. Cılar)	Pınarlı (Z. Bawank)
Çalitepe (Z. Herbetali)	Saltepe (Z. Gewrek -Gözer)
Çukurelma (Z. Qaf - Hop)	Sarıbalta
Dikyol (Z. Diktol)	Sinekköy (Z. Sinag)
Dilekpınar (Z. Sersap)	Şeyhandede (Z. Şeyxandede)
Doğan (Dōxan)	Toplu (Z. Bedwan)
Elifuşağı	Yabanardı (Z. Miyalan)
Eskibağ (Z. Colan)	Yayıklı (Z. Bēsin)
Eskibağ (Z. Çolan - Süzmük)	Yukarı Şeyhler (Z. Şēxanē Cōri)
Göktepe (Z. Şinto)	

İnceleme Yöntemi

Bu bildiri, temelde bir derleme olmayıp gözlem ve soruşturma yöntemiyle elde edilen malzemelerle ortaya konmuş bir çalışmadır. Çalışmadaki değerlendirmelerde ve tespitlerde Çermik'te konuşulan Güney Zazaca ölçüt alınmıştır. Bildirinin Üçüncü Bölümü'nde ele alınan Türkçe ve Zazaca arasındaki benzerliklerin tespitinde Tuncer Gülensoy'un (Gülensoy 1983) ve Hayri Başbuğ'un (Başbuğ 1984) çalışmalarından yararlanılmıştır.

1. Çermik Ağzında Zazacanın Etkisi

Çermik'te yaşayıp Zazaca bilen kesimin Türkçe konuşurken Zazacanın etkisiyle cümlelerin arasına istemsizce dâhil ettiği birçok unsur bulunmaktadır. Bu çalışmayla tespit edilen söz konusu unsurlar şunlardır:

1.1. Neşa: Zazacada “şimdi” anlamında kullanılan sözcük, Çermik ağzında dile getirilen cümlelerde de bu anlamı taşımaktadır.

- *neşa gelir.* “Şimdi gelir.”
- *neşa ben ne yapám!* “Şimdi ben ne yapayım!” (Bu cümlede bir çaresizlik, bir sitem vardır. Türkçedeki “Allah aşkına ben şimdi ne yapabilirim ki” sitem cümlesine karşılık geldiği söylenebilir.)
- *neşa sen geliysin, gelmiysin?* “Şimdi sen geliyor musun, gelmiyor musun?”

1.2. Qay: Zazacada “galiba, sanırım, herhâlde” gibi ihtimal belirten sözcüklere karşılık kullanılmaktadır.

- *qay (kay) o da gelácah.* “Herhâlde / Galiba o da gelecek.”
- *e qay sen éyisin, sána éyiler rást geliy.* “Sen iyisin ki sana iyiler rast geliyor.”

1.3. Ho: Zazacada daha çok “yeterli, idare eder, buna da şükür” gibi anlamlarda kullanılan bir ünlemdir. Bununla birlikte, Türkçede bulunan “yeter be, ya” ünlemlerine karşılık gelen yapıda da kullanılmaktadır.

- *ne var ho!* “Ne var be!”
- *yémeg yapıy ho daha nâpsin kız!* “Yemek yapıyor ya, kız daha ne yapsın!”

Söz konusu unsurun Türkçedeki *ko-* fiilinin “ko gitsin.” örneğindeki kullanımıyla ilişkisi bulunabilir ve dolayısıyla bu sözcük, etkileşim sonucu Zazacaya geçmiş olabilir. Bu ihtimal göz önünde bulundurulduğunda *ko-* fiilinin Zazacanın etkisiyle Çermik ağzında farklı bir varyantla ortaya çıktığı söylenebilir.

1.4. Dā: Türkçede bulunan “a” ünlemine karşılık gelen söz, uzatılarak ifade edilir. Yoğun olarak *gel-* ve *git-* fiilleriyle oluşan emir/istek cümlelerinde kullanılmaktadır. Zazacada yoğun olarak kullanılan *da*, Türkiye Türkçesi ağızlarında da bulunmaktadır. Bu yönüyle söz konusu sözcük, etkileşim sonucu Türkçeden ödünç alınmış olabilir.

- *gelmá dā!* “Gelmesene!”
- *kime dēyim, git dā!* “Kime diyorum, gitsene!”

Çermik’teki Zazaca etkilerden derlenen sözcüklerin dışında farklı bir kullanıma daha rastlanmıştır. Zazacada akrabalık belirten unvanların isimden önce gelmesi, Çermik ağzına yansımıştır.

- *oni gördüğimde hāla fatmayá gēdiydi.* “Onu gördüğümde Fatma halaya gidiyordu.”
- *ābe gōkân kōye gelācāh?* “Gökhan ağabey köye gelecek mi?”

2. Türkçenin Etkisiyle Güney Zazacada Meydana Gelen Değişmeler

Zazacanın Çermik ağzında bulunan etkisinin yanı sıra Zazaca, özellikle televizyon gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla ve Çermik’in göç vermesi ya da halkın çalışmak için Batı’ya gidip gelmesiyle yoğun bir şekilde Türkçenin etkisi altında kalmıştır. Dolayısıyla Türkçeden birçok ödünç sözcük alınmıştır. Alınan sözcüklerin dışında Türkçedeki bazı eklerin de kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Sıralanan nedenlerden dolayı Zazacada görülp tespiti yapılabilen Türkçe ekler ve kullanımları şöyledir:

2.1. *m(X)* Soru Edatı

Soru edatı olan *m(X)*, Zazacada olmadığı için Türkçe bilen Zazaca konuşurları, genellikle son heceyi uzatırlar (Örnek: *gēttin?* “gittin mi?”). Bu durum, sadece Zazaca konuşurlarında görülen bir durum olmayıp genel olarak Diyarbakır ve diğer Doğu ağızlarında da yer almaktadır. Münir Erten, “Diyarbakır ağzının cümle bilgisi bakımından en dikkat çekici ağız hususiyetlerinden biri de Azeri Türkçesinde olduğu gibi soru edatı kullanılmadan soru cümlelerinin vurgu ile belirtilmesidir.” (Erten 2011: 58) diyerek söz konusu durumu dile getirmiştir. Doğu ağızlarıyla ilgili bilinen bu durumun yanı sıra Çermik’te farklı bir kullanımla karşılaşmış olup *m(X)* soru edatının Türkçe bilen Zazaca konuşurlarının Zazacalarına yansımış olduğu tespit edilmiştir. Soru edatı, Zazacada genellikle 3. kişi çekiminde ve çoğunlukla kalın sıradan düz ünlüyle kullanılmaktadır. Bu etki, yoğunlukla Çermik dışına çıkmış, özellikle Türkiye’nin batısını görüp yaşamış kişilerde görülmektedir.

- *āvla tūdey ji şırey mı?* “Abdullah, sen de gidecek misin?”

- *āya yenā mı?* “O geliyor mu?”
- *ma şımādey ōsirey vājeý mı wa bîro veyve.* “E Osman’a diyecek misiniz düğüne gelsin.”
- *neķa na milerey bolā mı?* “Şimdi bu bir milyar çok mu?”
- *odo paraney to bîdo mı?* “O senin paranı verecek mi?”

2.2. -m(X)ş Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Son yıllarda Zazacada görülen Türkçe eklerden bir diğeri de öğrenilen geçmiş zaman eki olan “-mXş”tır. Söz konusu ek, soru edatında olduğu gibi genellikle kalın sıradan düz ünlülü kullanımıyla görünür.

- *vaney soyregd çınay zāmay peyrāney keyner gineymış.* “Dediklerine göre Siverek’te damadın kıyafetlerini kız tarafı alıyormuş.”
- *ħalimayna şōra keyedeyeymiş.* “Halimeler yarın evdeymiş.”
- *lej kerdemiş* “Kavga etmiş.”
- *mud numrey bedriy estomış* “Bende Bedri’nin numarası varmış.”

2.3. -sA Şart Eki

Türkçede şart eki olarak kullanılan “-sA”, Zazacada yalnız ince sıradan ünlüyle tespit edilmiştir.

- *tı vājase o ji yeno ma.* “Sen söylersen o da gelir herhâlde.”
- *māħmedo keyedse ez ji bîra.* “Mehmet evdeyse ben de geleyim.”
- *tıyey şıney sūkse wa no lājek ji toya bîro.* “İlçeye gidiyorsan bu çocuk da seninle gelsin.”

2.4. Türkçenin Etkisiyle Unutulan / Değişen Sözcükler

Yukarıda belirtildiği gibi birçok nedenden dolayı Zazacaya Türkçeden sözcükler girmiştir. Hatta bu durum öyle bir hâl almıştır ki Zazaca konuşurları Türkçeden aldıkları sözcükleri sıklıkla kullanıp zamanla o sözcüklerin Zazacadaki karşılıklarını unutmuşlardır. Örneğin *düşünmek*, *dışmış* *kerdiş* olmuş, asıl olan *fıkıryayış* (Hayıg 2012: 20) fiili unutulmuştur. *Fıkıryayış* sözcüğünde olduğu gibi, *biyo/biya bāvetna* sözcüğünün yerini Türkçe olan *değiş-* fiilinden Zazacanın ses özellikleriyle yoğrulan *değiş biyo/biya* sözcüğü almaya başlamıştır.

Özellikle Türkiye’nin batı şehirlerinde yaşayan Zazalarda görülen bu durum, günümüzde yaygınlaşmaktadır. Artık Zazaca *keyver* yerine Türkçe *kapı* (=kâpı), *şāmi* yerine *yemek* (=yemeg), *qedix* yerine *bardak* (=bârdah), *gırōtiş*

yerine *kapat-* (=kâpax), *hedi* yerine *yavaş* (=yāwaş) sözcükleri kullanılmaktadır.

Aşağıdaki cümle, Türkçenin etkisini göstermek için iyi bir örnek teşkil etmektedir. Cümlede kullanılan sözcüklerin büyük bir kısmı Türkçedir ve bu cümle, Zazaca bilmeyen bir insan tarafından kolaylıkla anlaşılabilir bir yapıdadır.

- *Yemeg hāzıro bardāha biya kapiy ji kapax* “Yemek hazır, bardakları getir, kapıyı da kapat.”

Zazacada cuma için kullanılan *eyne* dışında Türkçe gün adları kullanılmaya başlanmıştır. Zazaca gün adları şöyledir: peyene/şeme “cumartesi”, jewşeme “pazar”, bîrârek/dışeme “pazartesi”, hîreşeme “salı”, çarşeme “çarşamba”, panşeme “perşembe”, eyne “cuma”. Çermik’te Türkçenin etkisiyle kullanılan Zazacadaki yeni gün adları şunlardır: *pāzar*, *pāzártesi*, *sālî*, *çârşembe*, *panşeme/pârşembe*, *eyne* “cuma”, *cumártesi*.

3. Türkçe ile Zazaca Arasındaki Benzerlikler

İkinci Bölüm’de belirtilen Türkçenin Zazaca üzerindeki etkisinin dışında, Türkçe ile Zazaca arasında bazı benzerlikler de tespit edilmiştir. Eski Türkçe’de bulunan birtakım sözcükler bazı ses değişiklikleriyle Zazacada yaşamaya devam etmektedir. Bununla birlikte Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunan çeşitli sözcükler de Zazacada bulunmaktadır. Türkçe ile Zazaca arasındaki benzerlikleri fark eden araştırmacılar, çeşitli çalışmalar yapmışlardır.

Tuncer Gülensoy, Zazaca ve Türkçedeki sözcüklerin benzerliğini göstermek ve Türkologların dikkatine sunmak için şu örnekleri vermiştir (s. 8-9):

- *T. ördek - Z. verdek*¹
- *T. uğur - Z. vegır*
- *T. yağa - Z. yahı*²

Gülensoy, benzerliği göstermek için Türkçede “ka” ile yapılan sözcükleri Zazaca ile karşılaştırmıştır (s. 11):

- *T. kim - Z. kam*
- *ET. kanı - Z. kon*³ “hani”

¹ Güney Zazacada: werdeg

² Güney Zazacada: yâke / yâxe

³ Gülensoy’un “kon” olarak belirttiği sözcük Güney Zazacasında özellikle de Çermik’te “koni” şeklindedir.

Gülensoy’un “ka” ile yapılan sözcükler kısmında sıraladığı örneklerle bir de Güney Zazacasında bulunan “kancin” sözcüğü ile “kaŋı” (hangi) sözcüğü de dâhil edilebilir.

Zazaca ve Eski Türkçe metinlerini karşılaştırarak benzerlikleri tespit etmeye çalışan Hayri Başbuğ’un çalışmasından (Başbuğ 1984) hareketle yapılan taramalarda elde edilen malzemelerden birkaçı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

UT. ağu	Z. axu (RH-41)	“zehir”
GT. kalın	Z. kalın ¹	“kalın, yoğun”
UT. kur	Z. kor ²	“sıra, dizi”

Ma: Karahanlı Türkçesinde “ma”, Zazacada daha çok “hani, peki, öyleyse”ye karşılık gelmekte olup Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunan “e” ile yakın bir yapıda kullanılmaktadır.

• *ābe ma sen bāna hāber verācahtın saman getirmağ için.* “Ağabey, hani sen saman getirmek için bana haber verecektin.”

• *ma sen gelmiysin?* “E sen gelmiyor musun?”

• *ma o ēle dēmiş.* “E o öyle demiş.”

• *ma o beleşçidir ha.* “E o bedavacıdır.”

• *ma bostanā gitmesān olmāz?* “E / Peki bahçeye gitmesen olmaz mı?”

Türkiye Türkçesi ağızlarıyla Zazacada bulunan benzer kelimelere örnekler:

TTA		Z	
daye	süt anne	dāye	nene
harar	büyük çuval	hırar	büyük çuval
hers	öfke	hers	öfke, sinir
hışım	kızgınlık, sinirli olma hâli	hışm	kin, öfke
kalafat	kılık	kalafat	boy bos
postal	ayakkabı	pōstál	ayakkabı
takat	hâl, güç, kuvvet	tākát	hâl, güç, kuvvet
telis	çuval	telis	çuval

Sonuç

Yapılan derlemeler, gözlemler ve soruşturmalarla elde edilen malzemeler sonucunda Türkçe ve Zazaca arasındaki ilişkilerin uzun yıllara dayandığı gözlemlenmiştir. Çalışmada esas alınan Güney Zazacada birçok Türkçe ögenin olduğu ve Diyarbakır ilinin Çermik yöresinde konuşulan Türkçede Zazaca unsurların bulunduğu tespit edilmiştir. Çermik’te konuşulan Zazacada

bulunan *neka*, *qay*, *ho* gibi sözcükler Zazaca konuşurları tarafından Çermik'te konuşulan Türkçeye yansıtılmıştır. Doğu ağızlarıyla ilgili bilinen soru cümlelerinin tonlamayla ifade edilişinin yanı sıra Zazacada *m(X)* soru edatının varlığı tespit edilmiştir. Bunun dışında Türkçedeki öğrenilen geçmiş zaman eki *-m(X)ş* ile şart eki olan *-sa* ekleri de ödünç alınmıştır. Türkçenin Zazacaya olan etkisiyle birçok Zazaca sözcük unutulmuş veya unutulmaya yüz tutmuş ve unutulmasına neden olan Türkçe sözcükler Zazacanın ses özelliğiyle yeni şekillere bürünmüştür. Bu çalışmanın dışında her iki dil arasındaki benzerliklerin daha fazla olduğunun saptanabilmesi, Çermik'te Zazacanın etkisinin nasıl ve ne ölçüde olduğu ile Zazacadaki Eski Türkçe unsurların nasıl ödünç alındığının tespit edilebilmesi için detaylı bir şekilde bilimsel çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Bildiride Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

â: İnce a ünlüsü

á: a-e arası (kapalı) a ünlüsü

ā: Uzun a ünlüsü

ē: Uzun e ünlüsü

è: e-i arası (kapalı) e

ğ: Art damak g'si

h: Gırtlak h'si

ħ: Arka damak h'si

î: Uzun i ünlüsü

ķ: Arka damak k'si

ō: Uzun o ünlüsü

ó: o-ö arası ünlü

ū: Uzun u ünlüsü

Kısaltmalar

ET : Eski Türkçe

Ç : Çuvaşça

GT : Göktürkçe

RH : Rosan Hayıg, *Zazaca - Türkçe Sözlük ve Türkçe - Zazaca Sözcük Listesi* (Çermik - Çüngüş - Siverek - Gerger Bölgeleri)

T : Türkçe

TTA : Türkiye Türkçesi Ağızları

UT : Uygur Türkçesi

Z : Zazaca

Kaynaklar

Başbuğ, Hayri (1984), *Göktürk - Uygur Zaza Kurmanc Lehçeleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları.

Erten, Münir (2011), *Diyarbakır Ağzı İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara: TDK yayınları.

Gülensoy, Tuncer (1983), *Kürmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma - İnceleme ve Sözlük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları.

Hayıg, Rosan (2012), *Zazaca - Türkçe Sözlük ve Türkçe - Zazaca Sözcük Listesi (Çermik - Çüngüş - Siverek - Gerger Bölgeleri)*, İstanbul: Tij yayınları.

Özçelik, Sadettin ve Boz, Erdoğan (2001), *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük)*, Ankara: TDK yayınları.

Türk Dil Kurumu (2019), *Derleme Sözlüğü I-VI*, Ankara: TDK yayınları.

(Footnotes)

1 Güney Zazacada kullanılmaktadır fakat RH’de yer verilmemiş.

2 Güney Zazacada kullanılmaktadır fakat RH’de yer verilmemiş.

NAHÇIVAN (AZERBAYCAN) VE KARS (TÜRKİYE) AĞIZLARINDAKİ HAYVANCILIKLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ KARŞILAŞTIRMALI TAHLİLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

*Ebülfez AMANOĞLU GULİYEV**

GİRİŞ

Türk dilleri ailesinin Oğuz grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesi ile diğer lehçe ve ağızlar, birçok ortak özelliklere sahip olarak günümüze dek gelmişlerdir.

Koyunculüğün tarihi gerek Nahçıvan'da, gerek Doğu Anadolu'nun Kars ilinde çok eskilere dayanmaktadır. Her iki bölgenin dağlık, dağ eteği kısımlarında küçükbaş hayvan sürüleri mevcuttur. Yazın yaylaya, kışın kışlaya göç eden ahali, koyunun etinden, yününden istifade ederek ona önem vermişlerdir. Her iki bölge ahalisinin akrabalık ilişkilerinden söz eden Prof. Dr. A. B. Ercilasun "Azerbaycanlılarla Türkler Oğuz kökenli en yakın halklardır. Azerbaycan'la Türkiye'nin -Doğu Anadolu Bölgesi'ni sınırlar ayırса bile- aralarında sıkı ilişkiler mevcuttur. Türkiye'nin Kars bölgesi bu ilişkilerin daha da sıklaştırılmasında önemli yer tutmaktadır. Yani Kars, Azerbaycan'la Doğu Anadolu arasında bir köprü rolünü üstlenmiştir. XIX.-XX. yüzyıllarda Azerbaycan'ın Revan, Gümrü, Ahılkelek, Borçalı ve Ahıska arazilerinden Azerbaycanlılar çeşitli nedenlerle Türkiye'nin Kars bölgesine göç etmişlerdir [11, s. 47-48] demektedir. Geçmişte Azerbaycan'ın bazı yerlerinde koyunculukla uğraşan, göçebe hayat süren Azerbaycanlılara Terekeme denilirdi. F. Göçerli, 1909 yılında yazdığı "Göçkünlerin Övza ve Ahvalı" adlı makalesinde şöyle der: "... bizim Terekeme halkı - koyun becerenler öz koyunlarını mehriban ve şirin dil ile vesf kılırlar. Yahud, Tamam Kazah uyezдинin halkı, demek olar ki, göçebedir."

Böyle göçebe hayat süren yazın yaylada, kışın kışlada yaşayan ve Terekeme adı verilen zümre çok eskiden Azerbaycan'da yaşamıştır. Öyle ki, Azer-

* Prof. Dr., AMEA Nahçıvan Dil ve Edebiyat Enstitüsü Başkanı, ebulfEZamanoglu@gmail.com.

baycan tarihinde önemli rol oynamış Karakoyunlu ve Akkoyunlu kavimleri geçmişte esasen koyunculukla uğraşır, göçebe hayat sürerlerdi. Köken itibarıyla Oğuz olan Akkoyunluların VI. asrın sonu, VII. asrın başlarında Karabağ'da, Göyçe Gölü etrafındaki bölgelerde, Alagöz yaylalarında oturdukları malumdur. Azerbaycan arazisinde, aynı zamanda da komşu ülkelerde göçebe hayat tarzına sahip olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu tayfaları "Terekeme" olarak adlandırılırdı. Azerbaycan'ın bazı yerlerinde önceleri koyunculukla uğraşan Azerbaycanlılara şimdi de "Terekeme" adı verilir [7, s. 79].

Koyun-Keçiye Verilen İsimler

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ağızlarında koyun ve keçiye "davar" denilir. Ağızlarda "davar" sözünün yanı sıra "koyun-keçi", "hırdabuynuzlu" ifadeleri de kullanılır. "Koyun-keçi" terimi daha yaygındır. Nahçıvan ağızlarının söz varlığında cinsine, yaşına, rengine ve diğer alametlerine göre çok sayıda koyunculuk terimi vardır. Bu terimlerin bazıları edebî dilde kullanılmamaktadır.

Koyunculuk, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin birçok bölgesinde olduğu gibi, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde de yaygın ve gelişmiş meslek sahalarındandır.

Genellikle yapılan ağız araştırmalarında elde edilen materyaller göstermektedir ki, koyunlara verilen adlar onların yaşı, rengi, cinsi, muhtelif karakter ve alametleri ile ilgilidir. Mesela, 'maya, sekül geçi, kerebeş koyin, eğ kere, tezih koyun, seçahlı, tekeş, davar (keçi ve koyunlar bir yerde)' vs.

Nahçıvan ağızlarında hayvanlar, doğdukları günden belli bir yaşa ulaşana kadar yaşadıkları yıllar, aylar, hatta günler dikkate alınarak ayrı ayrı leksik birimlerle adlandırılır. Bu leksik birimler söz konusu ağızlarda oldukça zengindir. Mesela: herebaş//hereğaş kuzi -vaktinden evvel doğan kuzu; erezen kuzu-zeif kuzu- vaktinden önce doğan kuzu, geş düşen//dölsavan//dölseven-döl vaktinden geç doğan kuzu; meye//maya-yenice doğan kuzu; südemer//südememen kuzi ot yiyemeyen bir-iki haftalık kuzu; otumuş kuzu// otuhen-yeni otlamaya başlayan kuzu; kuzi~yekerşer -üç-beş aylık kuzu; emlig // emdih' // emnih//emirik kuzi - altı-yedi aylık kuzu; tohlu // toğli-bir yıllık erkek ve ya dişi kuzu; şişey // şişeh' // şişeh- iki yaşlı dişi koyun, ilk defa yavru verecek olan koyun - Şahbuz ağızlarında - doğmamış koyun, Ordubad ve Kengerli ağızlarında hemçinin şişeh' -iki yaşında erkek toğlu; erkeh' -iki yıllık erkek koyun; öyeç // öyeş // övec // öeş -üç yıllık erkek koyun; karadiş // kerediş -dörd yıllık erkek veya dişi koyun; azmen // azman -beş yıllık erkek veya dişi koyun; dızman// dızmen -altı-yedi yıllık erkek veya dişi koyun; çekmen- sekiz-dokuz yaşından yukarı erkek veya dişi koyun; eke koyun-üç-dört defadan çok yavru vermiş koyun; anaç//anaş koyun-artık iki yavru veren koyun; damazdih//damazzih -yavru vermek için saklanılan koyun; gezyazma - iki yıllık dişi koyun;

burmanc - dört yaşında erkek koyun; üşdoğar- dört yaşında koyun; beş yaşar- çok yaşlı koyun; koç//koş - erkek koyun vs.

Bu leksik birimlerin mühim bir kısmına Türkiye'nin Kars ağızlarında da rastlanır. Bütün bu söylenenler esasında Nahçıvan ve Kars bölgesinin ağızlarında kullanılan koyunculukla ilgili leksik birimleri aşağıdaki şekilde gruplandırmak mümkündür:

- a. Yaşına göre koyun adları
- b. Yaşına göre keçi adları
- c. Muhtelif alametlerine göre koyun ve keçi adları
- ç. Koyunculukla ilgili diğer terimler

Bu yazıda, yaşına göre koyun ve keçi adlarından söz edilecektir:

1. Yaşına Göre Koyun Adları

Nahçıvan ağızlarında bir-on günlük yavru kuzu manasında “maya ve ağuz kuzu” leksemine rastlanır. Bilindiği gibi kuzu doğduğunda ilk olarak anasının sütü ile beslenir. Bunun için kuzunun doğduğu ilk günlere onun maya devri denir. Şunu da belirtelim ki, hayvanın ilk sütü hem Nahçıvan, hem de Kars bölgesinde “ağuz” şeklinde adlandırılır. Onun için de Azerbaycan dilinin Culfa ağızlarında **ağuz kuzi**, Ordubad diyalektinde ise **meyelih/meyeli** - “anasının sütü ile beslenen körpe kuzu” terimleri mevcuttur [102, s. 17]. Mesela: Me:m bı kuzum ağuzdu, helem yahşı yerimir [Er.]. Kars ağızlarında bu manada **ağuz kuzu** [11, s.231] leksemi kullanılır. İlginçtir ki maya sözü Kars ağızlarında daha çok dişi deve [11, s. 266] manasını da ifade eder.

Nahçıvan ağızlarında kullanılan **otuhmuş//otuhen//otuhan** leksemi “yeni ot yemeye başlayan ve günde bir veya iki defa emzirilen on beş yirmi günlük kuzu” manasında kullanılır. Mesela: Bizim bı kuzi tezecen otuhub [K. Kış.]. Bu leksik birim Kars ağızlarında **otuhmah//ottuhmuş kuzu** [8, s. 74] şeklinde kullanılır ve aynı anlamı bildirir. Hiç kuşkusuz diyebiliriz ki, bu terim, kuzunun yeni otlamaya başlaması ile ilgili türetilmiş olup onun yaşını ifade eder.

Bugünkü Nahçıvan ağızlarında “emmek” fiili ile yapılan ve Azerbaycan ağızlarının birçoğunda kullanılan ve hayvanların yaşını gösteren birtakım sözler de mevcuttur. Mesela: biremiz, ike:miz, üçemiz, emlih vs.

Türkçede **emlik**, yalnız ana sütü ile beslenen beş-altı aylık kuzu manasındadır. Türkiye Türkçesinin Karapapak-Terekeme ağzında leksik birim **emlig** [121, s. 246] -emme çağındaki kuzu, Kars ve Çoruh ağızlarında **emlig** [11, s. 146; 111, s. 176] -anasını emme çağındaki kuzu, Urfa ağzında **emlek** [115, s.

108] -süd emen kuzu, oğlak, buzağı vs. manalarında, Niğde ağzında ise aynı fonetik içerikle [117, s. 219], ancak “vaktinden sonra yavruleyen koyun” manasında kullanılır. Mesela: Emlig kuzu etinden iyi bi pastırma yapalım [Çav.].

Nahçıvan ağızlarında kullanılan tohlu//toğlu, tohli “koyunun altı aylıktan bir yaşa kadar olan yavrusu [116, s. 214]” terimine sadece bu bölgede değil, aynı zamanda muhtelif fonetik yapılarda çağdaş Türk lehçelerinin terminolojisinde de rastlamak mümkündür. **Tohlu // toğlu // toğli** sözünün kullanma alanı gerek Azerbaycan ağızlarında, gerek de diğer Türk lehçelerinde, yazıtlarımızda oldukça geniştir. Azerbaycan dilinin bugüne kadar araştırılan ağızlarında bu leksem çok yakın fonetik yapıda ve manada kullanılmaktadır. Bu leksem Kars ağızlarında **tohlu//toklu** [11] fonetik varyantında “bir yaşındaki koyun” anlamındadır. Mesela: Bizim şu tohlu çok teziktir [Bay.k.]. Aynı zamanda Kastamonu ağzında toklu [109, s. 259] -yaşlı erkek koyun, Amasya ağzında tohlu [107, s. 259] -bir yaşındaki kuzu, Urfa ağzında toklu [115, s. 138] -iki yaşındaki koyun, Giresun ağzında toklu [9, s. 349], Erzincan ve yöresi ağızlarında tohlu [137, s. 427] -bir yaşındaki koyun, Erzurum ağızlarında tohli [121, s. 312] -altı- on iki aylık koç, bir yaşındaki koyun, Sivas ve Tokat ağızlarında tohlu [113, s. 265] -bir yılını tamamlamış erkek koyun, Elazığ yöresi ağızlarında tohlu [122, s. 233] -koç manasında kullanılmıştır.

Nahçıvan ağızlarında kullanılan **şışeh' // şışeh //şışey** leksemi hem Azerbaycan dilinin ayrı ayrı ağızlarında, hem de Türk lehçelerinde ve yazıtlarda ayrı veya benzer fonetik yapıda ama aynı manada görülür. Bu terim Nahçıvan ağızlarında “doğmamış koyun” [18, s. 275], Kars Karapapak-Terekeme ağzında **şışeh** [8, s. 82] şeklinde, aynı manada kullanılır. Kars ağızlarında kullanılan aşağıdaki **sayaçı** sözüne dikkat edildiğinde Nahçıvan ve Kars bölgesi arasındaki etnik ilişkilerin, kültürün ve sosyal hayatın ne kadar ortak özellik taşıdığı görülür:

Canım şışeh koyun,
Yunu bir döşek koyun.
Bulamanı tez yetir,
Kırıldı uşah koyun [8, s. 82]

Nahçıvan ağızlarında aynı yapıdaki “sayaçı” sözünün kullanıldığını görmekteyiz:

Nenem a şışeh koyun
Yunu bi döşeh koyun
Bulama:n tez yetir
Kırıldı uşah koyun

Leksem, Erzincan ve yöresi ağızlarında **şışek//şışik** - bir yaşından yukarı koyun [137, s. 526], Terekeme ağızında şışek- cins dişi koyun [8, s. 118], Erzurum ağızlarında şışeyh [121, s.295]- bir yaşından yukarı koyun, moziyh // mozuk [121, s.230] - iki yaşını bitirmiş koyun, Urfa ağızında şışek [115, s. 134] - altı aylıktan iki yaşa kadar olan koyun, Sivas ve Tokat bölgesi ağızlarında şışek [113, s. 263] - bir yaşını tamamlamış olan koyun, Kars, Çoruh ağızında şışek [109, s. 291] ve Yozgat ağızında şışek [107, s. 258] -bir yaşını geçmiş koyun, Trabzon ağızında şışek -kısır koyun, Giresun ağızında şışek [9, s.346]- iki yaşındaki yetişkin koyun, Mersin ağızında şışek [108, s. 256] -iki yaşındaki koyun manaları ile kullanılır.

Nahçıvan ağızlarında muhtelif fonetik varyantlarda kullanılan ve üç yaşında erkek koyun manasını ifade eden öyeş //öeş //öec //övec //öyec leksemi ilgi çekicidir. “Kitab-ı Dede Korkut” destanlarında ögec - üç yaşındaki erkek koyun anlamını ifade eder [178, s. 352]. “... Altmış ögec derisinden eylese, topuklarını örtmeyen, altı ögec derisinden külah etse, kulaklarını örtmeyen, kolı-budı haranca, Kazan begin dayısı At ağızlı Aruz koca çapar yetdi...” [178, s. 49].

Bu söz, Türkiye Türkçesinin Kars ve Erzurum ağızlarında ögeş//öneç//högeş [8, s. 251] - bir yaşındaki erkek davar anlamlı leksemeler şeklinde kullanılır. Mesela: Benim högeş çok büyüktür [Söğ.]. Niğde ağızında bu leksik birim öneç // öneç [8, s. 226], Giresun ağızında üveç [9, s. 352] -iki yaşındaki erkek; şeklinde aynı manada kullanılmaktadır.

İncelenen diğer diyalektlerde “öyec” sözü “öymek, öyünmek” fiilinden türemiştir. Öyle ki, öyecler adeta iri ve gümrak hayvanlar olduğundan sahibi onunla övünebilir.

Nahçıvan ağızlarında döl için saklanan, iki yaşından büyük erkek koyun manasındaki koç//koş sözünün mukayesesı de bazı ilgi çekici yönleri ile dikkat çeker. Babek ilçesi ağızlarında **şışek koç** “bir yaşından iki yaşına kadar erkek koyun” leksemine de rastlanır [16, s. 214].

Zakatala ağızlarında çaku [koç] terimi [5, s. 86], Abşeron ağızlarında koç - iki yıllık, üç yıllık, dörd yıllık vs. erkek koyun [99, s. 123] sözleri kullanılır. Bu leksik birim M. Kâşgari'nin “Dîvânu Lugâtî't-Türk” eserinde koç//koçkar//kuçka varyantlarıyla yer alır [127, s. 337]. Leksem Kars Karapapah-Terekeme ağızında koç-koç [8, s. 252] şeklinde aynı anlamda mevcuttur.

Dilimizin çeşitli ağızlarında **goşduran, koçagelen** şeklinde kullanılan bu terim “koç” ismi ve “duran” sıfat-fiilinden oluşmuştur. **Goşduran //koşduren** [ekser k.] -Koça gelme yaşına ulaşan iki yıllık koyun. Mesela: O gördüyün üzü halı goşdurandı [Kiv.k.].

Nahçıvan ağızlarında leksik-semantik manalarına göre büyüklük, ululuk ifade eden **garadiş** // **kerediş**, **azman** // **ezman**, **eke**, **ekebüke**, **gere**//**kara** gibi sözler hayvan adlarına eklenerek onlardan birini diğerlerinden yaşına ve alametine göre ayırır. Bu ağızlarda aynı zamanda hayvan yaşlarını gösteren bu terimler hem koyun, hem keçi, bazen de karamala ait olabilir.

Bu ağızlarda **garadiş** // **kerediş** leksemi beş-yedi yaşındaki erkek hayvan manasında kullanılır. Hayvanlarla ilgili bu terim, en eski Türk kökenli leksemlerimizden biridir. Mal sahipleri kendi hayvanlarının yaşını tayin ederken onların dişine bakar, hayvanın genç veya yaşlı olduğunu anlarlar. Bu hâl özellikle atıcılıkta yaygınsa da, koyun-keçi için de uygulanır. Halk kültürümüzde “bey veren atın dişine bakmazlar”, - diye bir atasözü de vardır. Bu bilgileri ve örnekleri esas alarak “gara” ve “diş” sözlerinden oluşan “garadiş” sözündeki “diş” lekseminin, hayvanın sadece dişi değil, aynı zamanda yaşının göstergesi olduğunu anlarız. O zaman garadiş sözünün sırf Türk kökenli leksik birim gibi “büyük diş”, yani “büyük yaşlı hayvan” manasını ifade etmesi tamamıyla mantığa uygundur.

Nahçıvan ağızlarında kullanılagelen **azman**-beş- altı yıllık koyun veya keçi lekseminin mukayeseli linguistik tahlili de dikkat çekicidir. Azman sözüne sadece ağızlarımızda değil, başka Türk lehçelerinde ve yazıtlarda da rastlanır. Nahçıvan ağızlarında beş yıllık erkek koyun veya keçi manasında kullanılan -azman // ezmen sözünün etimolojisini araştıran araştırmacılar bu terimin eski Türk lehçelerinde hem de “iri, büyük” manalarında kullanıldığını kaydetmişlerdir. Yukarıda kaydedilen bütün bu bilgilere dayanarak diyebiliriz ki, azman // ezmen - iri, büyük, yaşlı koyun manasında çağdaş Ordubad, Culfa ağızlarında eski Türk dilinden kalma bir terimdir.

Dızman//**dizmen** [ekser k.] -Yedi yaşından yukarı erkek veya dişi koyun. Mesela: Koyu:n yeşi yedi: eşdi o:r dizmen [Üst.]. Nahçıvan ve Kars ağızlarında rastladığımız ilgi çekici leksik birimlerden biri de **çezmen** // **cızman** // çizmen fonetik varyantlarında kullanılan ve sekiz-dokuz yaşındaki hayvanların yaşının göstericisi olan leksemdir. Mal sahipleri kaydederler ki, bu hayvanların dişleri tam döküldüğü ve damağı oturduğu için artık ölmek üzere olan koyunlar gibi değerlendirilir. Onların otlığa götürülmesi ve otarılması da oldukça zordur. Hayvancılıkla uğraşanlar arasında şöyle bir söz vardır: “Ne vah ki, koyun dişin töhdü, damağı oturdu, day unnan adama koyun olmaz. Onu sahlamahtansa, kesmeh daha meslehetdidi”. Mesela: Day bınnan koyun olmaz, bı çezmendı [Beneniyar k.].

Kars bölgesinin Söğütlü bölgesinde bu söze **çizmen** fonetik varyantında ve aynı manada rastladık. Mesela: Şu koyun tam bi çizmen oldu artık kuzlaya-

cak hâli kalmadı ki [Söy.]. Buna dayanarak diyebiliriz ki, “çezmen” sözü “iş göremeyen, yaşlı, ölmek üzere olan hayvan” manasında kullanılır.

Bundan başka Ordubad ve Culfa ağızlarında hayvanların yaş göstericisi gibi kullanılan ve belli manada onların doğduğu zamanı, erken veya geç doğduğunu bildiren erkek herağaş // herebaş, erezen, südemer, yazdeh[yaz mevsiminde doğan kuzu], güzdeh[sonbaharda doğan kuzu], bikerişen [bir yaşını tamamladığında sürüye katılan hayvan] hayvancılık terimleri de kullanılmaktadır.

Nahçıvan ağızlarında güzdeh terimi- 1. Kırkılmış kuzu; 2. Sonbahar otu; 3. Baharda göğeren ot anlamlarında kullanılır. Bundan başka güz - kuzu saklanılan yer, güzem- sonbaharda kırılan yün, Kengerli ağızlarında ise “kuzudan kırılan yün” manasında kullanılır. Bugün bu arkaizmden ağızlarımızda birtakım terimler oluşmuştur. Yazdah//yazdah - 1. Yazda doğan kuzu; 2. Yaz otu; 3. Yaz ekini [53, s. 40].

Nahçıvan ağızlarında kullanılan **erkeh** leksemi bir-iki yaşını tamamlamış “toğlu” anlamındadır. Mesela: Erkehetinnen yahcı kavırma elerih[Aralıh k.Şarur]. Kars ağızlarında da söz erkek şeklinde, esasen aynı manada kullanılır.[8, s. 56].

Nahçıvan ağızlarında döl için saklanılan iki yaşından büyük erkek hayvan manasındaki **koç//koş** leksemi de ilgi çekicidir. Mesela: Bı koş sürü:n en yaşdııdı [Biçenek]. Babek ağzında bir yaşından iki yaşına kadar erkek koyun manasında **şışek koç** leksemi kullanılmaktadır. Mesela: Me:m bı şışeh koçumnan olan kuzlarım yaman etdi o:r [Cehri] [16, s. 214]. Kars Karapapak-Terekeme ağzında da bu leksem koç//koş fonetik varyantında, aynı manada kullanılır [8, s. 252]. Leksem, Türkmen diyalektlerinde **atan** [166, s. 26] -burulmuş koç, Mahmud Kâşgarî’nin “Dîvânu Lugâti’t-Türk”ünde koç//koçkar //koçkar//kuçka varyantlarında [127, s. 337] aynı anlamda mevcuttur.

Bundan başka Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nin Ordubad ve Culfa ağızlarında vahşi koç manasında kullanan **arğalı** sözüne de rastlanmıştır. Mesela: Men arğalı görmüşem, irengi göyümsov olur [2, s. 6]. Şunu da belirtelim ki Azerbaycan ağızlarının Kuzey Grubunda **arğalı**- sürünün önünde giden yedi-sekiz yıllık koç manasında kullanılır [52, s. 50]. İncelediğimiz Kars ağızlarında arğalı lekseminin “vahşi dağ keçisi” manasında kullanıldığını tespit ettik [111]. Bölge ahalisi önceleri böyle keçilerin tutularak evcilleştirilebildiğini onlardan yavru alınması için bazen sürülere katılarak istifade edildiğini kaydederler.

Nahçıvan ağızlarında yaşlı koyun manasında kullanılan **eke koyun//koca** koyun leksemi de önemlidir. Şu gerçeği unutmayalım ki, Nahçıvan ağızla-

rında eke koyun birleşmesindeki “yaşlı” manasında kullanan “eke” sözü, süt veren bütün hayvanlarla ilgilidir: **eke koyun, eke keçi, eke inek, eke camış**. Abşeron ağızlarında bu manada ana koyun [17, s. 123] ifadesi kullanılır.

2. Yaşına Göre Keçi Adları

Nahçıvan ve Kars ağızlarında yaşa göre keçi adları ile ilgili leksik birimler de oldukça ilginç ve zengindir. Keçilerin Türk halklarının hayatında taşıdığı önemli rolden dolayı kutsallaştırılması meselesine temas eden R. Zülfükarov şöyle der: “... Bildiğimiz gibi en kadim zamanlardan günümüze dek keçi Türklerde kutsal hayvan sayılmaktadır. Öyle ki, keçi hem kadim devirlerde, hem de günümüzde “rızk, bereket, taze ruh, yenilik” gibi nitelendirilmiştir.” Bunu bugün hatta en eski geleneklerimizde görmek mümkündür. Bilindiği gibi ta eski zamanlarda bahar bayramı yapılırken halk arasında “Kosa-kosa” denilen bir gösteri düzenlenir ve buraya üç esas görüntü katılır- Kosa, keçel(-kel) ve keçi. Bilindiği gibi keçel kışın, soğuğun, rızkın tükenmesinin, keçi ise yazın, bolluğun, doğanın uyanışının sembolik işaretleridir. Keçinin dövüşte keçeyle galip gelmesi bir taraftan halkın yazın gelişi, tabiatın canlanması arzusunun ifadesi idiysen de diğer taraftan keçiye kutsal hayvan gibi yaklaşan Türk mit düşüncesinin de belirtisidir. Dilimizin diğer ağızlarında olduğu gibi, Nahçıvan ağızlarında de keçilere onların yaşı, huyu, bedeninin rengi, kulak ve boynuzlarının şekillerine uygun çeşitli adlar verilmiştir. Nahçıvan ve Culfa ağızlarında keçiler yaşlarına göre çeşitli leksik birimlerle adlandırılmıştır. Bu leksemeler şunlardır: Gidih // kızıh // kızığ [ekser k.] “bir-üç haftalık keçi yavrusu”, oğleğ // ohleh // oğlağ [ekserk.] “iki-üç aylık keçi yavrusu”, çepiş// çepiç [ekser köy.] “beş aylıktan bir yaşa dek olan keçi yavrusu”, küer // küver // küyer [ekser k.] “iki yıllık dişi keçi”, dıvır // dübür // dübir//dübar [ekserk.] “iki yıllık burulmuş erkek keçi”, teke // tekeş [ekserk.] “iki-üç yıllık burulmamış erkek keçi”, sibir // sıbir [ekser k.] “üç yıllık erkek keçi”, seyz // seyiz // seiz // seis [End., Göy., Bil., Kır.] “dört yıllık erkek keçi”, erkeş// erkeç//erkeç [ekserk.] “sürüye başçılık eden üç-beş yıllık erkek keçi”, anaç //eneş geçi [ekserk.] “iki yaşından büyük dişi keçi”, ekebüke geçi [ekser k.] “yaşı dörtten yukarı dişi keçi”, ağal - yaşlı keçi vs.

Yukarıda belirtilen terimlerin birçoğu hem Azerbaycan Türkçesinin ayrı ayrı ağızlarında, hem de bazı Türk lehçelerinde, yazıtlarımızda, sözlüklerde de aynı veya yakın fonetik yapı ve manalarda kullanılmaktadır. Çağdaş Türk yazı dillerinin birçoğunda, özellikle Nahçıvan ağızlarında kullanılan leksik birimler Türk dilinin Kars ağızlarında mevcut olan sözlerle esasen paralellik arz etmektedir.

Bu leksik birime Kars ağızlarında **gıdih//gıdik//guduk** fonetik varyantlarında, aynı zamanda konuşma dilinde diğİ “kuzu” ve “oğlak” [139, s.

128], Elazığ yöresi ağızlarında gıdık [122, s. 233], Kayseri ağızında gıdık [106, s. 239], Erzurum ağızlarında korud // guduk [121, s. 203], Tokat ağızlarında kıdık [113, s. 236], Keban, Baskil ve Ağın ağızlarında gidik [105, s. 191], Erzincan ve yöresi ağızlarında gıdık//gudık [137, s. 236], Van, Bitlis, Bolu, Eskişehir, Zonguldak ağızlarında gıda [106, s. 244] şeklinde, aynı manada rastlanmaktadır.

Bize göre hem Nahçıvan, hem de Kars ağızlarında kullanılan bu leksik birim, Eski Türkçe kökenli leksik birimlerimizden biridir.

Nahçıvan ve Kars ağızlarında ilgi çekici leksik birimlerden biri de “iki-on aylık keçi yavrusu” manasında kullanılan **oğlah//oğleğ //ohleh //oğlağ** [ekserk.]/oğlak sözüdür. Bu leksem Nahçıvan ve Şahbuz ağızlarında ohlak // oğlağ [16, s. 66; 69], Babek ağızlarında oğlah // uğlah [16, s. 214] -altı aylık erkek yavru, Kars ağızlarında ise oğlak- altı ayını doldurmuş keçi yavrusu anlamındadır. Mesela: Oğlak hastalanmış [Yeş.].

Bugünkü Azerbaycan dilinin, aynı zamanda Türk lehçelerinin ağızlarında “oğlak” sözünün muhtelif fonetik yapılarda var olduğu kaydedilse de, onun etimoloji, etnolingüistik tahliline şimdilik yalnız R. Zülfükarov’un araştırmalarında rastladık (18). Nahçıvan ve Kars ağızlarında keçinin altı aydan bir yaşa kadar olan yavrusu anlamında **çepiş // çepiç** [ekserk.] leksemini görüyoruz. Mesela: Geçin bi yaşda balasına çepiş de:rih [G.]; Çepiçler bi haylı böyümüş artık [K.pınar].

Keçi yavrusuna verilen bu ad Türkiye Türkçesinin Kars, Çoruhboyu, Erzurum ağızlarında **çepiş** [109, s. 239], Kırşehir, Yozgat, Kayseri ağızlarında çebiş [107, s. 228], Sivas ve Tokat ağızlarında çepiş [113, s. 224], Kuzey-Doğu Bulgaristan Türk ağızlarında çepiş [114, s. 180], Kastamonu ağızında ise çepiç [106, s. 211] - yaşlı keçi şeklinde kullanılmaktadır.

Nahçıvan ve Kars ağızlarında “iki yaşındaki erkek keçi” manasında kullanılan **teke//tekeş** [ekser k.] sözü oldukça ilgi çekicidir. Mesela: Tekeşder iki yaşda, hem de cannı, cüsseli o:r [Erefse k.].

Modern Azerbaycan dilinin Nahçıvan ağızlarında kullanılan bu leksem aynı zamanda dilimizin diğer ağızlarında da yaygındır. Kars ağızlarında teke -iki yaşında erkek öncül keçi, lider keçi manasını ifade eder. Mesela: Tekeler otlağa götürülmüş şu anda [As. B. k.]. Leksem Erzurum ağızlarında teke//tekeş [121, s. 78] fonetik varyantlarında mevcuttur.

Yukarıda gösterdiğimiz bütün örneklerle dayanarak diyebiliriz ki, **teke** sözü “başçı erkek, sürüye öncülük eden erkek keçi” manalarında ağızlarımızda kullanılmaktadır.

Nahçıvan ağızlarında ilgi çeken leksik birimlerden biri de “iki yaşındaki burulmuş erkek keçi” manasında kullanılan dübir // **dübür** // **dıbr**// **dıvr** [ekserk.] leksemdir. Mesela: Dübir iki yeşdı burulmuş erkeh keçiye de:rih [End.]. Bu söz, hem Nahçıvan, hem de dilimizin diğer ağızlarında muhtelif fonetik yapıdaki, ama esasen aynı manadaki kelimelerle ifade edilir.

Bir gerçeği de belirtelim ki, derlediğimiz malzemelerin tahlili sırasında Kars bölgesinin Söğütlü köy ağzında bu söze **divir** [11] fonetik yapısında, aynı anlamda rastladık.

Nahçıvan ağızlarında “üç yıllık erkek keçi” manasında kullanılan “si-bir” leksemi de ilgi çekicidir. Mesela: Bı geçim sibirriyinedi [Kab.]. Muasır Nahçıvan ağızlarında “iki yaşındaki dişi keçi” anlamı **küver** // **küer** // **küyer** //köver [ekserk.] leksemeleri ile ifade edilir. Mesela: İki yaşındaki dişi geçi küerriyinedi deyrih [Hanegah].

Keçilerin yaşı, dilimizin ayrı ayrı ağızlarında muhtelif varyantlı, lakin benzer manalı sözlerle ifade edilmektedir. Nahçıvan ağızları içinde yer alan Camaldın ağzında küer, doğmamış keçi manasında kullanılır. Nahçıvan ve Kars ağızlarında erkek // erkeç // erkek sözü “çok yaşlı keçi” manasındadır. Mesela: Erkeş geçi beşini hehliyendi [Ken.].

Keçileri nitelendiren bu leksem Azerbaycan dilinin Nahçıvan, Şahbuz, Şarur, Babek ağızlarında aynı veya yakın fonetik yapıda ve manalarda kullanılır.

Bu söze Türkiye Türkçesinin Kars ağızlarında e:k//erkeç [106, s. 217] - yaşı çok olan hayvan, keçi, Giresun ağzında erkeç [9, s. 319] - üç yaşını doldurmuş keçi manalarında rastlanmıştır.

Nahçıvan ağızlarında üç yaşından yukarı burulmuş erkek keçi anlamında **her** // **har** // **herkez** [ekserk.] leksemeleri kullanılır. Mesela: Bı geçimiz dey herkezdiyib [Üst.].

Nahçıvan ağızlarında beş yaşından yukarı erkek keçi manasında **heyiz** // **seyz** // **seyiz** [Boyehmed, Erefse] leksemeleri kullanılır. Mesela: Bak, bı gördüyün heyizdi yaşı bı il beşindedi [Boy.].

Azerbaycan dilinin Garp Grubu diyalekt ve ağızlarında heyiz //seyiz [14, s. 235] - beş-altı yaşındaki erkek keçi, Türkiye Türkçesinin Kars, Sivas ve Tokat ağızlarında seyiz [113, s. 261] - üç yaşındaki erkek keçi, Türkmencenin Emreli diyalektinde serke [164, s. 103] - burulmuş, üç yaşındaki erkek keçi manalarında kullanılır.

Sonuç: Karşılaştırılan Nahçıvan ağızları ile Kars ağızlarında koyun ve keçi adları ile ilgili leksik birimlerin etnolinguistik tahlili ile ilgili düşüncele-

rimize son verirken diyebiliriz ki, böyle leksem her iki bölgenin söz varlığının zenginliğini gösterir. Bu yazıda Nahçıvan ve Kars bölgelerinin ağızlarından toplanan çok sayıda materyallerin belli bir kısmının linguistik tahlilini yapmaya çalıştık.

Kaynaklar

- Amanoğlu, Ebulfez (2011). Nahçıvan Ağızlarının Söz Varlığı. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Azerbaycan Dilinin Muğan Krupu Şiveleri (1955). Bakı: Azerb. SSR EA Neşriyyatı, 264 S.
- Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Dialektoloji Lüğeti (2017). Bakı: Elm ve Tehsil, 304 S.
- Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Krupu Dialekt ve Şiveleri (1962). Bakı: Azerb. SSR EA Neşriyyatı, 386 s.
- Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Dialektoloji Atlası, B. 2015.
- Azerbaycand Dilinin Kerb Krupu Dialekt ve Şiveleri. 2 cildde, I c., Bakı: Azerb. SSR EA Neşriyyatı, 1967, 283 s.
- Azizov, Elbrus (1999). Azerbaycan Dilinin Tarihi Dialektologiyası, B. DLT, IV.
- Caferoğlu, Ahmet (1995). Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, TDK Yayınları, Ankara.
- Caferoğlu, Ahmet (1995). Anadolu Ağızlarından Toplamalar TDK Yayınları, Ankara.
- Emet, Erkin (2006). Doğu Türkistan Uygur Ağızları, TDK Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2002). Kars İli Ağızları. TDK Yayınları, Anakara.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1982). Arpaçay Köyünden Derlemeler. TDK Yayınları, Ankara.
- Gemalmaz, E. (1995). Erzurum İli Ağızları. III Cilt, TDK Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer-Ebulfez Amanoğlu, Paki Küçükler. Nahçıvan Ağızı, TDK Yayınları, Ankara.
- Hasıyev, Z. (2008). Azerbaycan Dilinin Garp Grubu Şivelerinde Hayvandarlık Terimleri, Bakü.
- Karahan, Leyla (20014). Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, Ankara, TDK Yayınları, Ankara.
- Veliyeva, G. (2002). Şerki Abşeron Şivelerinin Leksikası, B.
- Zülfügarov, R. (2005). Nahçıvan Dialekt ve Şivelerinin Terminoloji Leksikası, Nahçıvan. Aslan, S. (2002), “Türkiye Türkçesinde Küçültme ve Pekiştirme Kavramları ve -Cık Eki Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2002/1(603), 224-228.
- Bratus, B. V. (1969) *The Formation and Ehpressive Use of Diminutives*, London: Cambridge University Press.

- Buchholz, O. ve Fiedler, W. (1987), *Albanische Grammatik*, Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Çelebi, N. (2010), *Kıbrıs Türk Ağızlarında Dil İlişkisi İzleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, N. (2002), “Kıbrıs Ağızları Üzerine”, *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson—Lars Johanson Armağanı* içinde (ss. 101-110), Ankara: Grafiker yayınları.
- Demir, N. ve Aslan, S. (2010), “Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki -(y)A”, *Turkish Studies*, 5(4), 276-290.
- Diessel, H. (2007), “Frequency effects in language acquisition, language use, and diachronic chance”, *New Ideas in Psychology*, (25), 108-127.
- Dryga, İ. (2009), “Türkçenin Rumeli Ağızlarının Lengüistik Statüsü ve Sınıflandırılmasına Dair”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa)* içinde (s. 193-202), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Duman, M. (1999), “Kıbrıs Ağızı Üzerine Bazı Notlar”, *İlmî Araştırmalar*, (8), 115-130.
- Duman, M. (2000), “Kıbrıs Ağızının Morfolojik Kaynakları: +cık Küçültme Ekinin Kullanımı”, *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi* içinde (s. 15-25), Gazimağosa.
- Eckmann, J. (1967), “Die türkische Mundart von Warna”, *Körösi Csoma Archivum*, III(1941-1943), 144-214.
- Friedman, V. A. (2002), *Macedonian*, München: Lincom Europa.
- Güneş, N. (2009), *Kuzeydoğu Bulgaristan’da Çerkovna Köyü ve Çevresi Türk Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Günşen, A. (2008), “Doğu Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler”, *Turkish Studies*, 3(3), 402-470.
- Hammond, L. (2005), *Serbian. An Essential Grammar*, London/New York: Routledge.
- Hazai, G. (1960), “Tehtes turcs du Rhodope”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, H(2), 185-229.
- İbrahim, N. (1997), *Vrapçište ve Çevresi Türk Ağızı (Makedonya)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Jable, E. (2010), *Kosova Türk Ağızları, İnceleme-Metin-Sözlük*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kakuk, S. (1958), “Tehtes turcs de Kazanlyk II”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, VIII(3), 341-311.
- Kakuk, S. (1961), “Die türkische Mundart von Küstendil und Michailovgrad”, *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungarica*, 11(3-4), 301-386.

- Kakuk, S. (1972), “Le dialecte turc d’Ohrid en Macédoine”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, HHVI(2-3), 227-282.
- Kalay, E. (1998), *Edirne İli Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Karaşinik, B. (2011), *Silistre (Silistra) İli ve Yöresi Ağızları*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kore, M. ve Shaba, V. (2013), “Common Patterns of Word-Formation in Balkan Languages: The Case of Diminutive Suffihes”, *Asian Journal of Social & Humanities*, 2(2), 338-344.
- Kowalski, T. (1949), “Kuzey-Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3(2-3).
- Mackridge, P. (1985), *The Modern Greek Language*, London/New York/Toronto: Ohford University press.
- Mayerthale, W. (1981), *Morphologische Natürlichkeit*, Wiesbaden: Athenaion.
- Metin Murtaza, D. (2016), *Razgrad İli Kubrat İlçesi Alevi-Bektaşî Köyleri Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Neméth, G. (1996), *Vidin Türkleri*, (A. Güzel, Çev.). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Özden, M. (2016), *Batı Trakya-Gümülcine Ağız İncelemesi*, Edirne: Trakya Üniversitesi yayınları.
- Salimehmed, N. (2006), *Bulgaristan Kırcaali İli ve Çevresi Türk Ağzı*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Schneider, K. P. (2003), *Diminutives in English*, Tübingen: Mah Niemeyer Verlag.
- Şanlı, C. (1990), *Kırklareli İli Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Thomadaki, E. ve Stephany, U. (2007), Diminutives in Greek child language. I. Savickene ve W. U. Dressler (Ed.), *The Ackuisition of Diminutives. A cross-linguistic perspective* içinde (s. 89-123), Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tosun, İ. (2004), *Tekirdağ Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Zabeti Miandoab, N. (2018), “Türk Dilinde Küçültme Kavramı ve Küçültme Ekleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 22(1), 213-237.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA SURIYE TÜRKMEN TÜRKÇESİ AĞIZLARININ YERİ VE ÖNEMİ

Hülya ARSLAN EROL*

9. yy.da Orta Asya'dan batıya doğru başlayan göç hareketinde 11. yy., Türkmenlerin İran ve Irak'ı da aşarak Suriye'de yurt tutmaya başladığı dönemdir. Navekiyye Türkmenleri ile başlayan yerleşmeler, Atsız'ın önderliğinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı Suriye Selçuklu Melikliği'nin kurulmasıyla artarak devam etmiştir. 13. yy.da Moğol akınları ile mücadele eden Türkmenler, Suriye'de Memluk hâkimiyetinin kurulmasıyla rahat bir nefes almış; 16. yy.dan itibaren ise bölgenin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçmesiyle birlikte göç ve iskân hareketlerinde artış yaşanmış ve özellikle kuzey Suriye toprakları tam bir Türk yurdu hâline gelmiştir (Orhonlu 1976: 1135; 1987: 106-108; Özkan 1997: 270; Umar 2002: 595). Faruk Sümer (1992: 134), Memlûk hâkimiyeti döneminde, Suriye'de hiçbir dönemde olmadığı kadar Türkmen toplandığını, ancak bunların yerleşik olmayıp yaz gelince Anadolu'ya, Maraş bölgesine, Uzunyayla'ya ve Sivas'ın güney taraflarına göç hâlinde yaşamlarını sürdürdüğünü belirtir. Kazım Yaşar Kopraman'ın (1989: 161-163, 179-180), *Mısır Memlûkları Tarihi* isimli eserinde verilen bilgiler de bunu destekler.

9. yy.da başlayan bu yurt tutuş hikâyesinde yüzyıl yüzyıl Suriye topraklarını tam bir Türk yurdu hâline getirmiş olan Türkmenler, 1918'e kadar Türk hâkimiyeti altında yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda bir süre Fransızların idaresinde kalan Suriye; Lübnan Devleti, Şam Devleti, Halep Devleti, Lazkiye ve çevresindeki Alevi bölgesi ve bugünkü Ürdün sınırındaki Cebel-i Dürzi çevresinde Dürzi bölgesi şeklinde bölgelere ayrılmış (Gömeç 2003: 380); 1944'te ise bağımsızlığını ilan etmiştir. 1921'de Ankara Antlaşması ile Suriye'de çizilen Türk-Arap sınırı, bu uzun tarihî sürecin sonunda oldukça suni kalmış; sınırın çizilmesinden sonra da özellikle sınır köylerinde yaşa-

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, herol@gantep.edu.tr, hulyaarslanerol@hotmail.com.

yan Türkmenler, sınırın kuzeyinde kalan kardeşleriyle bağlarını koparmadığı gibi Suriye'deki varlıklarını dil başta olmak üzere bütün kültürel unsurlarıyla sürdürmüştür. Ancak temelde siyasi bazı sıkıntılardan kaynaklı olarak bugüne kadar özellikle Suriye Türkmenlerinin Suriye'deki varlıkları, kültürleri ve ağızları ile ilgili ayrıntılı çalışmalar yapılamamıştır. Bilim dünyası ve kamuoyunun Suriye'deki Türkmen varlığını ele almamasının en acı neticesi ise; bizim Anadolu'yu yurt tutuş hikâyemizin ana unsurlarından olan Suriye Türkmenlerinin yok farz edilmesi, Suriye'deki varlıklarının az gösterilmeye çalışılması, yaklaşık bin yıl o toprakların ana unsuru ve hâkimi durumunda iken tali bir unsur olarak dahi adlarının anılmak, varlıklarının duyurulmak istenmemesi olmuştur. Ve bugün gelinen noktada 2011 baharında Suriye'de çıkan iç savaştan etkilenen ana unsurlar Türkmenler iken, özellikle Türkmenlerin yoğun olduğu bölgelerde büyük acılar yaşanırken dikkatler farklı noktalara çekilmek suretiyle Türk varlığının Suriye'den tamamen silinmeye çalışıldığı âdeta gizlenmek istenmektedir.¹

13. yy.dan itibaren yoğun şekilde Suriye topraklarına yerleşen Türkmen boyları Bozok ve Üçok boy birliklerindendir. Bozoklu Türkmenlerden Bayat, Afşar, Beğdili ve Döğer boyuna mensup oymaklar Halep bölgesine ve buradan da Şam bölgesine kadar yerleşirken Üçoklu Türkmenlerden Yüreğir, Yıva, Kınık, Bayındır, Salur ve Eymür boylarına mensup oymaklar Amik Ovası'ndan güneye doğru, Lazkiye ve Trablusşam bölgesinde yayılıp yerleşmişlerdir. Suriye'nin kuzeyine yerleşmiş Türkmenlere Halebli Türkmenleri, güneyine yerleşenlere ise Şamlı Türkmenleri denmiştir ki Halebli Türkmenleri genel olarak yerlerini sonraki yüzyıllarda da muhafaza ederken, Şam Bayadı başta olmak üzere Şamlı Türkmenleri kuzeye ve İç Anadolu'ya tekrar dönmüşlerdir. 15-16. yy.da Halebli Türkmenleri arasında Bozulus bakiyesi Harbendeli, Acurlu, Bahadırlu, Hacılu, Karkın, Kızık, Peçenek, Kınık, Döğer, Beğdili, Bayat, İnallu, Köpeklü Avşarı, Gündüzlü Avşarı boy ve oymakları bulunmaktadır (Kafalı 1973: 30-33, Sümer 1992: 144).

Kısacası yaklaşık bin yıllık bir süre zarfında, ama özellikle de iskânların büyük bir rol oynadığı son beş yüzyılda kuzey Suriye tam olarak Türkleşmiş; Halep tam bir Türk şehri hâline gelmiştir. Bu dönemde Halep vilayet sancakları içinde Maraş, Gaziantep, İskenderun, Antakya, Urfa ve Rakka bulun-

¹ 2018 yılı itibarıyla başlamış olduğumuz “Suriye Türkmen Türkçesi Ağızlarının Tespiti” konulu TÜBİTAK-1001 projemiz çerçevesinde Türkmenler arasından yapmış olduğumuz derlemelerde bütün Türkmenlerin, ama özellikle de Zara Türkmenlerinin bir çılgık hâlinde anlattıkları bu durum, hepimizin vicdanlarında derin yaralar açmıştır. Konunun tarihî ve siyasi arka planı için bk. Prof. Dr. Mustafa Kafalı, “Suriye Türkleri I, II”, *Töre*, S 21-22, 1973.

makta olup bunlardan sadece Rakka bölgesinde 19. yy.dan sonra Türk nüfusu azalmış, Arap nüfusu artmıştır.

Bu tarihî gelişim süreci neticesinde Suriye, İran, Irak ve Anadolu'yu da içine alan bölgede temelde Oğuz Türkçesi etkili olmuştur. Bölgedeki göç dalgasına 12-13. yy.larda dâhil olan Kıpçakların ve Arapça, Farsça karşısında Türkçenin bölgede güçlü konuma geçmesinde önemli bir rol oynayan Memluk hâkimiyetinin etkisiyle zaman içerisinde Oğuzca ve Kıpçakça unsurların karışıp kaynaştığı bir tablo ortaya çıkmıştır. Ancak sonraki yüzyıllarda Oğuzca unsurların baskın çıkmasıyla bölge ağızlarında Kıpçakça unsurlar gittikçe azalmıştır. Bu karışık gibi görünen dil yapısının Oğuz Türkçesine dayanan bir yazı diline dönüşümü yaklaşık olarak 14. yüzyıldadır (Korkmaz 2013: 75-76).

Oğuzcanın 15. yy.da iki yönlü bir değişim ve gelişim gösterdiği görülmür. Bir yandan yazı dili durumundaki Osmanlı Türkçesi ortaya çıkmış; diğer yandan yazı dilinin baskısından uzakta, konuşma diline, farklı ağız yapılarına dayanan Türkiye Türkçesi ağızları ile Oğuz dışı başka Türk boyları ve farklı dillerin etkisi altında Azerbaycan Türkçesiyle ağızları oluşmuştur (Korkmaz 2013: 136-137). 16. yy.a kadar Eski Anadolu Türkçesine has özellikleri koruyan Azerbaycan Türkçesi, bu yüzyıldan sonra Doğu Anadolu, İran ve Irak'ta güçlü bir devlet kurmuş olan Akkoyunluların etnik yapısını oluşturan Bayındır boy ağzından, diğer Oğuz boylarının ve kuzeyden gelen Kıpçak Türklerinin ağız özelliklerinden etkilenmiştir. Bundan kaynaklı olarak sonraki yüzyıllarda özellikle Güney Azerbaycan, İran, Irak ve hatta Suriye Türkmen ağızlarında bazı ses ve şekil ortaklıklarına rastlamak mümkündür. Hatta Prof. Dr. Zeynep Korkmaz (2013: 178-179, 188-192), *Oğuz Türkçesinin Gelişimi* 'ne dair yazdığı eserinde Suriye ve Irak Türkmen Türkçesi ağızlarının, Türkiye Türkçesiyle Azerbaycan Türkçesi arasında bir yapıya sahip olduğunu; Suriye Türkmenlerinin ağızlarının Türkiye Türkçesi ile Irak Türkmenleri ağızlarıyla ortaklıklar taşıdığını söyler. Özetle bu bölgelerde Anadolu ağızları ile ortak Oğuzca unsurlar yaygın olarak görülmekle, başka bir deyişle ağız yapılarının esasını Oğuzca unsurlar oluşturmakla birlikte zaman zaman başka boyların ağızlarından izlere de rastlanmaktadır.

Anadolu ağızlarının oluşumunda başlıca rolü oynayan Oğuz boylarını Korkmaz (1995: 179-187); *Avşar, Kınık, Salur, Bayat, Çepni, Bayındır* gibi boylar olarak belirlemiş ve ağızların oluşumunda Avşar, Salur, Kınık boy ağızlarının etkilerini ses ve şekil bilgisi verileriyle ortaya koymuştur. Bölge ağızlarından Kilis ili ağızları üzerine hazırladığımız çalışmamızda, Korkmaz'ın söz konusu çalışmasından hareketle, Suriye sınırında bulunan Gaziantep ve Kilis ağızlarında etkili olan ana katmanın Oğuzların Avşar boyu dil özellikleri olduğu tespit edilmiştir. Bu Avşar boyu dil özellikleri, hem 2005-2009 yılları

arasında Suriye’de yaptığımız hem de 2011’den sonra Türkiye’ye göç ederek gelen Suriyeli Türkmenlerden proje vesilesiyle yaptığımız derlemelerdeki ağız özellikleri ile örtüşmektedir (Arslan-Erol 2015: 145-146). Suriye Türkmen Türkçesi ağızlarında Avşar boyu ağız özelliklerinin neredeyse tamamı, Salur boyu ağız özelliklerinin ise bir kısmı görülmüştür (bk. Ek) ki aynı ağız özellikleri yine yukarıda bahsettiğimiz Suriye ile sınır olan illerimiz ağızlarında da bulunmaktadır.

Burada hemen yapmakta olduğumuz proje hakkında kısaca bilgi vermek isterim. 2005 yılında Suriye Halep Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde görevlendirilmemiz hasebiyle Suriye Türkmenleriyle başlayan tanışıklık ve ardından gelen dostluğumuz neticesinde tanıdık olduklarımız, öğrendiklerimiz ve birikimlerimiz bizde vebal duygusu yaratmış; bu sebeple de 2007 yılında TÜBİTAK’a sunulmak üzere Suriye Türkmen Türkçesinin tespiti ile ilgili bir projenin hazırlıklarına başlamış ve 2009 yılında başvurumuzu yapmıştık. Ancak TÜBİTAK’ın o dönem ülke toprakları dışında saha çalışmasına destek vermemesi gerekçesiyle geri çevrilmiştik. Bizden projede revizyon yapmamız istenmiş, çalışmayı eldeki birikimlerimizle ülke toprakları içine taşımamız önerilmişti. Derken herkesin malumu olduğu üzere 2011 baharında Suriye’de çıkan iç savaş, Suriye ve dolayısıyla Türkmenlerle ilişkilerimize sekte vurmuş; projenin bir süreliğine beklemeye alınması gerekmişti. Yaşanan iç savaştan başta Türkiye olmak üzere Orta Doğu’nun büyük bölümünün etkilendiği, ülkemizin özellikle Gaziantep, Hatay, Osmaniye, Kilis gibi sınır illerinin yoğun göç aldığı bir sürecin içine girilmişti. 2016 yılı itibarıyla artık netleşen göç tablosuyla birlikte yeniden düzenlemeye karar verdiğimiz TÜBİTAK-1001 (117K048 numaralı) proje başvurumuzu, revize ederek tekrarladık ve 2017 itibarıyla kabul alarak proje çalışmalarına başladık. Hâlihazırda projenin 2. gelişim raporu da onaylandı, deşifre edilen metinler üzerinde ses ve şekil bilgisi özelliklerinin tespiti için çalışmalarımız sürmekte. Proje çerçevesinde şu ana kadar yapmış olduğumuz derlemelerimiz neticesinde:

Gaziantep merkez mahalle ve köylerinden 4555 dk (75 saat 55 dk); Gaziantep ili Nizip ilçesinden 479 dk (7 saat 59 dk); Gaziantep ili İslahiye ilçesinden 626 dk (10 saat 26 dk) ve Gaziantep ili Karkamış ilçesinden de 417 dk (6 Saat 57 dk) derleme/ sesli belgeleme/ sesli-görüntülü belgeleme;

Hatay merkezden toplam 918 dk (15 saat 18 dk); Hatay/ Yayladağı’ndan toplam 2570 dk (42 saat 50 dk) derleme/ sesli belgeleme/ sesli-görüntülü belgeleme;

Kilis merkezden 1384 dk (23 saat 4 dk); Kilis ili Elbeyli ilçesinden 1218 dk. (20 saat 18 dk) sesli belgeleme;

Malatya merkezden 2681 dk (44 saat 41 dk) sesli belgeleme;

Osmaniye merkezden 3609 dk (60 saat 9 dk) sesli belgeleme yapılmıştır.

Proje önerisinde yer vermememize rağmen veri çeşitliliğine katkı sağlayacağı göz önünde bulundurularak Kahramanmaraş, Şanlıurfa gibi illerden de Halep, Hama-Humus, Rakka, Bayır bucak Türkmenleri arasında sesli belgelemeler yapılmıştır. Kahramanmaraş merkezden 690 dk (11 saat 30 dk); Şanlıurfa'dan 290 dk (4 saat 50 dk) derleme/ sesli belgeleme alınmıştır.

Proje kapsamında 1165 kişi ile görüşülmüş ve toplam 19.437 dakika (323 saat 57 dakika) derleme/ sesli belgeleme/ sesli-görüntülü belgeleme elde edilmiştir.

Şubat 2020 itibarıyla tamamlanacak olan projenin sonuç raporunda; Türkmenlerin kültürel miraslarını da yansıtan sesli belgelerin deşifre edilmesi, deşifre edilen metinlerden hareketle ortaya çıkan ses ve şekil bilgisi özellikleri, bu ses ve şekil bilgisi özelliklerinin ağız bölgelerine göre farklılıkları, dolayısıyla ağız bölgelerinin tespiti ve Suriye Türkmen Türkçesi ağızlarının Anadolu ağızlarıyla benzer ve farklı yönlerinin ortaya konması planlanmaktadır.²

Anadolu ağızlarının en son ve en kabul gören sınıflandırması Prof. Dr. Leylâ Karahan (1996: 1-2) tarafından yapılmış ve Anadolu ağızları başlıca üç grupta toplanmıştır: Doğu grubu ağızları, Kuzeydoğu grubu ağızları ve Batı grubu ağızları. Bu gruplar içinde Suriye Türkmen Türkçesi ağızlarının ses ve şekil bilgisi özellikleri bakımından en yakın olduğu Gaziantep, Kilis, Hatay ve hatta Çukurova ağızları Batı grubu ağızları içinde yer alırken; bazı ses ve şekil özellikleri bakımından ortaklıklar bulunan Urfa, Diyarbakır ağızları Doğu grubu ağızları içinde yer almaktadır. Ses ve şekil özellikleri bakımından ayrıntılı tasniflerin yapıldığı bu çalışmada, bazı ağız grupları arasında karışık kaynaşmaların bulunduğu; ağız bölgelerinin özellikle birleşme noktalarında ayırıcı temel özelliklerde zayıflamalar olduğu; bu sebeple Gaziantep'in de aralarında bulunduğu Adıyaman, Halfeti, Birecik gibi ağızların Doğu ve Batı grubu ağızları arasında köprü görevi gördüğü ve genel özellikleri bakımından Batı grubu ağızları içinde bulunan Gaziantep'te Doğu grubu ağızlarının baskısının hissedildiği belirtilmektedir (Karahan 1996: 179-180). Bu tanımlamaların tamamının Suriye Türkmen Türkçesi ağızları için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir.

Bugün batı grubu Türk lehçe ve ağızlarının genel dağılımı ile bu dağılımda Suriye Türkmen Türkçesinin yeri; yukarıda verilmiş olan tarihî veriler ve L. Karahan'ın Anadolu ağızlarının tasnifinde temel aldığı ses ve şekil özellikleri ışığında ele alındığında Suriye Türkmen Türkçesi ağızlarının Batı

² 117K064 numaralı Tübitak-1001 projesi.

grubu Anadolu ağızları ile büyük ortaklıklar taşıdığını, Doğu grubundaki bazı ağızlarla, hatta Irak ve Azerbaycan Türkçesi ile ortaklıkları bulunduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak 20. yy.da çeşitli siyasi ve politik gelişmelerle şekillenen özellikle bu bölgedeki sınırlar, bütün bu tarihî sürecin neticesinde suni kalmış; son yüzyıldaki bütün baskı ve olumsuz uygulamalara rağmen sınırın kuzey ve güneyindeki Türkmen/Oğuz boyları arasında dil ve kültür birliği günümüze kadar devam etmiştir. Burada son söz olarak, tam da bu konuyla doğrudan ilgisi olması hasebiyle ve bir sorumluluk bilinciyle dile getirilmesi gerektiğine inandığım bir mevzu; Türkmenlerin bu uzun ve zahmetli göç yolculuğunda üzerlerine düşen görevi layıkıyla yerine getirdiği, ancak yolculuğun son safhasında yaşanan siyasi gelişmeler sonucunda “bir yandan Türk olmakla dışlanırken, bir yandan Arap olmakla dışlandıkları” gibi çok acı bir gerçekle yaşamak zorunda oldukları ve kendilerini “iki dünya arasında kalmış” insanlar olarak görmeleridir.

*“súriyede bize ne déllerdi? bize diyler gidiñ, gidiñ siz, çekin memleketîze gidiñ. orda ‘áraPlar bize artık siz túrksüz, siz burda nāpiysiz. bunnar diyiler ki bizim memleketimiz ‘áraP dilini konuşiy, siz niye türkiyeye gitmiysiz? şindik bur’ya geldik. bize ‘áraP ‘áraP. dédim siz ya ne yapıysiz? biz súriyeliyik ama túrkménik biz, túrkük biz. **iki dünya arasında galdık**. orda bize túrkler dediyz, burda da bize ‘áraPlar diysiz.”* (Halep Türkmeni)

EK 1.

OĞUZ BOYLARI	AŞAR BOYUNUN SURİYE TÜRKMEN TÜRKÇESİ AĞIZLARI İLE ORTAK SES VE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	SURİYE TÜRKMEN TÜRKÇESİ AĞIZLARI			
		HALEP	BAYIR-BUCAK	COLAN	HAMA-HUMUS
AŞAR BOYU	1. Kınık boyundan gelme özelliklerde görüldüğü gibi, kelime başındaki <i>k-</i> / <i>k-</i> ünsüzleri tonlulaşarak > <i>g-</i> ve <i>g-</i> ’ye dönüşmüştür.	✓	✓	✓	✓
	2. <i>di-</i> , <i>vir-</i> , <i>yi-</i> örneklerinde görüldüğü üzere, Eski Türkçedeki ilk hece <i>i-</i> ’leri genel olarak aynen süregelmıştır: <i>didi</i> , <i>viriñ</i> , <i>yiym</i> gibi.	✓	✓	✓	✓
	3. Kelimelerin iç ve son seslerindeki patlayıcı, tonsuz, damak <i>k</i> ’ları boğumlanma bakımından geriye kayarak sızıcı, tonlu gırtlak <i>h</i> ’sına dönüşmüştür: <i>vaht</i> , <i>durduh</i> , <i>yoh</i> , gibi.	✓	✓	✓	✓
	4. İki ünlü arasında bulunan <i>ñ</i> , <i>g</i> , <i>y</i> , <i>ğ</i> damak ve yanak ünsüzleri hece kaynaşması ile eriyip kay-bolarak yanlarındaki ünlüleri uzatmışlardır: <i>bā</i> ‘bana’, <i>sā</i> ‘sana’, <i>gelī</i> , ‘geliyor’ gibi.	✓	✓	✓	✓
	5. <i>eyle</i> , <i>beyle</i> örneklerinde de görüldüğü üzere, yuvarlak ünlülerdeki düzleşme, <i>y</i> ünsüzünün erimesi ve hece kaynaşması olaylarının kuvvetli olması sebebiyle bu boydan gelme ağızlarda şimdiki zaman eki <i>-iyor</i> , ya düzleşip diftonglaşarak <i>-iy</i> , <i>-iy</i> şeklini almış, veyahut da büsbütün ünlüleşerek uzun bir <i>-ī</i> , <i>-ī</i> sesine dönüşmüştür. Bu ek, kişi ekleri olarak çekildiğinde şu şekillere girer: <i>geliyim</i> ‘geliyorum’, <i>geliyiñ</i> ‘geliyorsun’, <i>geliy</i> ‘geliyor’, <i>geliyik</i> ‘geliyoruz’, <i>geliyiñiz</i> ‘geliyorsunuz’, <i>geliyeler</i> ‘geliyorlar’ / <i>gedim</i> , <i>gediñ</i> , <i>gedi</i> , <i>gedik</i> , <i>gediñiz</i> , <i>gediler</i> ; olumsuzunda <i>bilmim</i> , <i>bildiñ</i> vb.	✓	x	Kısmen Yörükler	✓
	6. Eski Türkçedeki <i>-kına</i> / <i>-kine</i> pekiştirme edatı, çekimli fiiller yanında olduğu gibi devam ediyor: <i>dermiş kine</i> ‘dermiş ki’, <i>dī kine</i> ‘diyor ki’, <i>yatsa kine</i> ‘yatsa ki’ gibi.	✓	✓	✓	✓
	7. Çekimli fiillerde kullanılan 1. şahıs eki <i>-m</i> ’dir: <i>bağdım</i> ‘bağalığım’, <i>derim</i> , <i>görmücüm</i> gibi.	✓	✓	✓	✓
	8. <i>-ıncañ</i> / <i>incek</i> zarf-fiil türleri boldur: <i>deyincik</i> , <i>gelinek</i> , <i>eminçik</i> , <i>çıkmañcañ</i> gibi.	✓	✓	✓	✓
	9. Üçüncü şahıslarda <i>-acañ</i> / <i>ecek</i> olarak değil, yalnız <i>-cañ</i> / <i>-cek</i> olarak kullanılan gelecek zaman eki, 1. ve 2. şahıs çekimlerinde hece kaynaşmasına ve daralmaya uğrayarak çoklukla <i>-cīm</i> , <i>-cīk</i> , <i>-cīñiz</i> şekillerine girer: <i>yapıcım</i> , <i>kızardıcīñ</i> , <i>koñucuk</i> , <i>etmiyciler mi</i> gibi.	✓	✓	✓	✓
	10. Kurallı olarak değil, fakat sporadik olarak <i>r</i> ve <i>l</i> ünsüzlerinin düştüğü görülür. Bu ünsüzler daha çok boğumlanma bakımından zayıflamış olan <i>r</i> ve <i>l</i> sesleri durumundadır. Öyle sanıyoruz ki bu ünsüzlerin boğumlanmalarının zayıflama veya düşmelerinde Kınık boyu ağızlarının etkisi olmuştur. <i>alī</i> , <i>bitiridik</i> , <i>gızdırdız</i> gibi.	Kısmen	Kısmen	Kısmen	Kısmen
	11. <i>r > l</i> değişmesi vardır: <i>yırraldı</i> ‘yır söylledi’, <i>haşladallal</i> ‘haşlatırlar’ gibi.	x	x	✓	x
	12. Geniş zamanın olumsuz şekli 1. şahısta da <i>-maz</i> / <i>-mez</i> eki ile kurulur: <i>vérmezik</i> , <i>bilmezizik</i> , <i>getmezizik</i> , <i>démezizik</i> gibi.	✓	x	✓	✓

EK 2.

OĞUZ BOYLARI	KINIK BOYUNUN SURİYE TÜRKMEN TÜRKÇESİ AĞIZLARI İLE ORTAK SES VE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	SURİYE TÜRKMEN TÜRKÇESİ AĞIZLARI			
		HALEP	BAYIR-BUCAK	COLAN	HAMA-HUMUS
KINIK BOYU	1. Eski Türkçedeki genzel damak <i>ñ</i> 'si olduğu gibi devam etmektedir: <i>deñiz, seniñ, saña, dñ güççük</i> gibi.	✓	✓	✓	Kısmen
	2. Eski Türkçedeki kelime başı <i>k-</i> ve <i>k-</i> ton-suz damak sesleri tonlularak > <i>g-</i> ve <i>g-</i> 'ye dönüşmüştür. <i>ğız, göyun, ğurban, ğitmek</i> gibi.	✓	✓	✓	✓
	3. Belirli ünsüzlerin etkisi ile ünlü incelmeleri meydana gelmiştir: <i>hāste</i> gibi.	✓	✓	✓	✓
	4. Anadolu'nun öteki bazı ağızlarında görülen iç ve son seslerdeki <i>k>h</i> değişimi görülmez.	x	x	x	x
	5. Hece ve kelime sonlarındaki akıcı <i>r</i> ve <i>l</i> ünsüzleri kolayca düşebilmekte ve kendilerinden önceki ünlüleri uzatmaktadır: <i>istellē, yapallā</i> gibi.	Kısmen	Kısmen	✓	Kısmen
	6. Son ses <i>-r</i> düşmesi sebebiyle şimdiki zaman eki <i>-yor>-yo</i> olmuştur. Bunun şahıs ekleri ile çekimi <i>-yon, -yoñ, -yo, -yoz, -yoñuz, -yola</i> şeklindedir.	x	✓	Kısmen Yörükler	x
	7. <i>-acac / -ecek</i> gelecek zaman eki, ünlü düşmesiyle baştaki <i>-a / -e</i> sesini kaybetmiştir. Bu ek, kalın fiil kök ve tabanlarından sonra da ince olarak <i>-cek</i> şeklinde kullanılır. 1. ve 2. şahıs ekleriyle çekilirken hece kaynaşmasına uğrar: <i>bulcen, bulceñ, bulcek, bulcez, bulcēñiz, bulceklē</i> gibi.	x	x	Kısmen Yörükler	x
	8. Ünlü düşmesinden meydana gelen uzunluklar dışında, kelimelerin ilk hecelerinde asli ünlü uzunlukları ile ilgili uzun ünlüler vardır.	x	x	x	x
	9. Füllerin soru şekillerinde, <i>mı? / mi?</i> soru ekinin bazı kiplerin çekiminde kip ekinde önce geldiği görülmektedir: <i>yey micen?</i> 'yiyecek miyim?', <i>geli miyöñ?</i> 'geliyor musun?' gibi.	x		x	x
	10. Görülen geçmiş zaman kipi dışında, genel olarak bütün öteki kiplerin çekiminde 1. şahıs için <i>-m</i> eki yerine <i>-n</i> eki kullanılmaktadır. <i>gi-den</i> 'gideyim', <i>getiriverin</i> 'getirivereyim', <i>de-rin</i> 'derim' gibi.	x	x	Kısmen Yörükler	x

EK 3.

OĞUZ BOYLARI	SALUR BOYUNUN SURIYE TÜRKMEN TÜRKÇESİ AĞIZLARI İLE ORTAK SES VE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	SURIYE TÜRKMEN TÜRKÇESİ AĞIZLARI			
		HALEP	BAYIR-BUCAK	COLAN	H A - MA-HU-MUS
SALUR BOYU	1. Kelimelerin iç ve son seslerindeki kalın damak <i>k</i> 'ları Aşarlarda olduğu gibi sızıcı, tonlu gırtlak <i>h</i> 'sına döner.	✓	✓	✓	✓
	2. Kelimelerin ilk hecelerinde kuvvetli vurgular ve yer yer vurgudan ileri gelen uzunluklar dikkati çekmektedir. Daha doğrusu, özel bir konuşma üslubu, dolayısıyla, vurguların ilk hecelere aktarıldığı görülüyor: <i>virrik</i> , <i>ekerik</i> , <i>çekmiş</i> gibi.	✓	✓	✓	✓
	3. Kelime başlarındaki tonsuz artdamak <i>k</i> -'ları patlayıcı tonlu gırtlak <i>g</i> 'sına döner: <i>gız</i> , <i>ğaya</i> , <i>ğat</i> -, <i>ğorhu</i> gibi.	✓	✓	✓	✓
	4. Çekimli fiillerde 1. teklik şahıs eki <i>-m</i> , çokluk eki <i>-k</i> ve <i>-h</i> 'dır: <i>egiyerim</i> , <i>söylerik</i> , <i>duyugum</i> , <i>ârap oluğuk</i> , <i>biliym</i> , <i>yapiyırık</i> , <i>ko-yucuk</i> gibi.	✓	✓	✓	✓
	5. İlk hecede Kınık boyunda olduğu gibi asli ünlü uzunlukları göze çarpar.	x	x	x	x
	6. Kelime başında <i>b->p</i> - değişiminden doğmuş <i>p</i> -'ler vardır: <i>poz</i> - 'bozmak', <i>piçak</i> 'bıçak' gibi. Bu değişime sporadik olarak <i>d</i> - ve <i>g</i> - ünsüzünde de görülür: <i>dünya</i> > <i>tünya</i> gibi. Ayrıca Eski Türkçe <i>k</i> - sesini koruyan örneklerle de rastlanır: <i>tag</i> 'dağ', <i>kölge</i> 'gölge' gibi.	✓	✓	✓	Kısmen
	7. Yuvarlak ince ünlüler yanında bulunan <i>g</i> , <i>k</i> , <i>ğ</i> damak ünsüzleri, yanlarında bulunan bu ince yuvarlak ünlüleri kalınlaştırır ve orta boğumlanmalı yarı kalın ünlüler meydana gelir: <i>kópeg</i> , <i>gózél</i> , <i>kómbe</i> , <i>dügün</i> , <i>güwe</i> , <i>górümce</i> , <i>kotú</i> gibi.	✓	Kısmen	✓	✓
	8. Yönelme hâli eki ile birlikte kullanılan sınırlama görevindeki <i>kadar</i> edatı yerine, eski <i>tegin</i> edatından çıkmış ve hece kaynaşmasına uğramış <i>dan</i> / <i>den</i> eki kullanılır.	x	x	x	x
	9. Gelecek zaman eki, ek sonundaki <i>k</i> ünsüzünün yanındaki ünlüleri kalınlaştırma etkisi dolayısıyla hep kalın olarak kullanılır ve <i>cah</i> şeklindedir. 1. ve 2. şahıs ekleri ile çekildiğinde hece kaynaşmasına ve ünlü uzamasına da uğrar.	x	x	x	x
	10. Şimdiki zaman için kullanılan ikinci ek türü, ünlü düzleşmesine uğramış ve <i>r</i> ünsüzü düşmüş olan <i>-ya</i> / <i>-ye</i> ekidir: <i>geliye</i> , <i>bakiya</i> gibi.	x	x	✓	x

Kaynaklar

- Arslan Erol, Hülya (2009), “Suriye Colan (Golan) Türkmenleri Ağızı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6/4 (Aralık 2009), 40-63.
- Arslan Erol, Hülya (2015), “Kilis İlinde Ağız Tabakalaşması”, *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 10/15, Fall 2015, p. 139-152
- Arslan Erol, Hülya (2018), *Kilis İli Ağızları*, Kilis.
- Bayatlı, Hidayet Kemal (1996), *Irak Türkmen Türkçesi*, Ankara.
- Buluç, Sadettin (2007), *Makaleler*, Haz.: Z. Korkmaz, Ankara.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız (2012), “Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 1/1, s. 113-123
- Gömeç, Sadettin (2003), *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Kafalı, Mustafa (1973), “Suriye Türkleri I”, *Töre*, 21 (1973), 30-34.
- Karahan, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK yay.
- Koprman, Kazım Yaşar (1989), *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (1995), “Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Cilt 2 (1995), 232-248.
- Korkmaz, Zeynep (2013), *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Ankara.
- Orhonlu, Cengiz (1976), “Suriye Türkleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara.
- Orhonlu, Cengiz (1987), *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul.
- Özkan, Nevzat (1997), *Türk Dünyası (Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat)*, Kayseri.
- Sevim, Ali (2000). *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara 2000.
- Sümer, Faruk (1992), *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul.
- Umar, Ömer Osman (2002), “Suriye Türkleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 20: Türk Dünyası (2002) 594-602, Ankara.

AĞIZ İLİŞKİLERİ VE ETKİLEŞİMLERİ BAKIMINDAN ANTALYA/KUMLUCALI TÜRKMEN TOPLULUKLARI

*Emine ATMACA**

*Özlem GÜZEL***

Giriş

Antalya ilinin batısında kent merkezine 96 km mesafede bulunan Kumluca, Antalya'nın gözde tatil ilçelerinden biridir ve halkının büyük bir çoğunluğunu *Yörük* ve *Türkmenler* oluşturmaktadır. Coğrafi şartlar, ekonomik nedenlerle ilçeye yapılan iç göçler, kitle iletişim araçlarının hızla gelişip yaygınlaşması, ulaşım, sanayileşme, okullaşma ve özellikle turizm gibi sebeplere bağlı olarak dışarıya karşı çok açık olmasına rağmen Yörük (~Göçer) ve Türkmenler kendi içlerinde geleneğini, göreneğini, kültürünü ve dil özelliklerini muhafaza edebilmeyi başarmışlardır. Bu dikkat çekici özellikleri nedeniyle üniversitelerde son yıllarda ilçenin belirli köyleri üzerinde lisans seviyesi düzeyinde ağız tezleri hazırlanmıştır. Bu çalışmalar şunlardır:

a) Hande Taşçene, *Kumluca İlçesi Hacıveliler Köyü Ağzı*, Pamukkale Üniversitesi Lisans Bitirme Tezi, Denizli 2008.

b) Aslı Ok, *Erentepe (Antalya-Kumluca) Köyü Ağzı*, Muğla Üniversitesi Türk Dili Mezuniyet Tezi, Muğla 2008.

c) Huriye Kuranlar, *Antalya İli Kumluca Ağzı*, Gazi Üniversitesi, Kırşehir Fen-Edebiyat Fakültesi Lisans Bitirme Tezi, Kırşehir 2008.

Yukarıdaki lisans bitirme çalışmalarının yanında Mehmet Dursun Erdem ve Ramazan Bölük'ün hazırladıkları *Antalya ve Yöresi Ağızları* (2012) kitabında Kumluca'dan derlenmiş 10 metne yer verilmiştir. Bu metinler, *Altınaya-*

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, eatmaca@akdeniz.edu.tr; eatmaca07@hotmail.com.

** Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozlemavci87@gmail.com.

ka, Dereköy, Hızırkahya, Kuzca, Mavikent, Salur, Toptaş, Yazır, Yenikışla köyleri ile merkezden derlenmiştir (Erdem-Bölük 2012: 648-677). Bu çalışmada, ilçe ağızı üzerinde kapsamlı bir ses ve şekil bilgisi incelemesi yapılmamış, yalnızca Antalya ilinin diğer ilçe ağızlarını da kapsayan genel yapıda bilgi verilmiştir. İlçe ağızı üzerinde en kapsamlı çalışma, Özlem Güzel'in 2019 yılında "Kumluca ve Yöresi Ağızları" adıyla hazırladığı *yüksek lisans tezidir*. Güzel, bu ağız monografi çalışmasında, Kumluca ilçesinin bütün mahalle ve köylerini derlemeye tabi tutmuş ve yörenin ağız bölgelerini belirlemiş, kapsamlı bir ses ve şekil bilgisi incelemesi yaptıktan sonra içerisinde kalıp sözlerin de yer aldığı kapsamlı bir sözlük hazırlamıştır (Güzel 2019).

Leylâ Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* (1996) çalışmasında Antalya ağızını, **Türkiye Türkçesi ağızları içerisinde 9 alt gruba ayırdığı Batı Grubu Ağızları'nın 1. alt grubunda** vermiştir (Karahan 1996: 116). Antalya'nın yer aldığı 1. alt gruba bağlı ikinci derecedeki alt grupta *Kumluca* ilçesinin yer almadığı görülmektedir: 4. *Antalya ağızı a) Antalya merkez b) Finike, Kaş, Elmalı, Korkuteli c) Akseki d) Alanya*. Kumluca ağızı üzerinde kapsamlı bir ağız monografisi ve inceleme çalışması yapılmadığı için Karahan, bu ilçeyi kendi içerisinde bir tasnife tabi tutmamıştır. Yalnız genel olarak bakıldığında Kumluca ağız özellikleri ile Karahan tarafından verilen *ana grup* ve *alt grubun* özelliklerinin büyük oranda aynı olduğu görülür.

Güzel'in hazırladığı tez çalışmasında, "-yor şimdiki zaman eki" ve "şimdi" kelimesinin kullanımına göre ilçede **3** ağız bölgesinin varlığı tespit edilmiştir:

	I. BÖLGE	II. BÖLGE	III. BÖLGE
-yor şimdiki zaman eki	-(I)yIr	-(I)yoru / -(I)yo/ -(I)yō	-(I)yo
"şimdi" zaman zarfı	hindi	hindi-şindi	hindi

se)” adlandırmaları, dağlık ve ormanlık arazilerde devamlı olarak yapılan ağaç kesim ve tahta işiyle uğraşmaları dolayısıyladır (TDV 2010: 436-437; Eden 1995: 53; Seyirci 2007: 92; Çıplak Coşkun 2013: 34). Böylelikle bir meslek adı olan tahtacılık zamanla Türkmenlerin kendilerine özgü bir mezhep zümresini de ifade eder olmuştur (Fıglalı 1981: 352; Eröz 1990: 22; Biçen 2005: 99). Bugün Tahtacıların kökeni konusunda tam bir görüş birliğine varılamamış olmasına karşın, bu konuda araştırmalar yapmış kişiler arasında, bu topluluğun en eski göçebe Türkmen zümrelerinden birisi olduğu, genellikle ormanlık alanlarda yaşamlarını sürdürmüş Ağaçerilerin² bir uzantısı ve Moğol istilas sırasında Anadolu’ya gelen, burada da aynı tehlike ile karşılaştıkları için Suriye ve Irak’a göç eden Ağaçeriler’in torunları olduğu görüşünün hâkim olduğunu söyleyebiliriz (Sümer 1962: 528; Çıplak 2003: 218). Tahtacıların kökeni konusunda bir diğer görüş ise Tahtacıların Bayat boyuyla birlikte Anadolu’ya gelen “Tahtahlar”a (Yörük 2002: 149, 387) dayandığıdır. Yazılı kaynaklarda *Tahtacı* adına ise ilk olarak XVI. yüzyılda Osmanlı vergi nüfusu tahrir defterlerinde “Cemaat-ı Tahtacıyân”³ şeklinde rastlanmaktadır (Sümer 1962: 528; Selçuk 2005: 27-31; Kırzioğlu 1995: 135). Osmanlı arşiv belgelerine göre Tahtacıların XVIII. yüzyılda “Tahtacı-Tahtacılar Cemaati” adı altında *Teke (Antalya)*, *Menteşe (Muğla)*, *Hüdavendigâr (Bursa)*, *Aydın (Türkey)* (1979: 157-708), *Soma*, *Adana*, *Sis (Kozan)*, *Zulkadriye (Kadirli) Kazaları*, *Maraş* ve *Kocaeli Sancakları*, *Biga (Lapseki Kazası)*, *Hamit (Isparta) Sancağı / Gölhisar Kazası* (Kırzioğlu 1995: 135) yaşadıkları yerler olarak belirtilmiştir. Bu yazılı belgelerden hareketle günümüzdeki Tahtacı Türkmenlerin kökenini *Cemaat-i Tahtacıyâna* bağlayanlar da vardır (Selçuk 2005: 27-31). Yusuf Halaçoğlu, tarihî vesikalardan hareketle Tahtacıyân Cemaati’nin Çulıyan taifesine, Eymür boyuna, Gökçe kırı yurduna ve Aydın nahiyesine yerleşmiş olduğu bilgisini vermiştir (Halaçoğlu 2009: II-568, IV-1553, V-2152).

² Fahrettin Kırzioğlu *Ağaçerileri*, Kıpçak kolunda yer alan urug, boy ve oymaklar içerisinde ele almıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar*, TTK, 1992, s. 9).

³ Cemaat-ı Tahtacıyân, “Çaylak, Aydınli, Enseli, Nacarlı, Sivrikülahlı, Cingöz, Ala Abalı, Göğçeli, Şahaplı, Çobanlı, Üsküdarlı, Evcî, Çiçili, Mazıcı, Kâhyalı” gibi aşiretlere ayrılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Ziya Yörük, “Tahtacılar”, *DİFM*, S. 13, 1929, s. 59-70). Cevdet Türkey, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler* çalışmasında bu Tahtacı aşiretlerinden “Çaylak (~Çaylaklar Türkmanı), Şahaplı, Nacarlı, Aydınli, Çobanlı, Alaca Abalı, Gökçeli, Kabakçı, İsalı, Mazıcılı-Mazılı, Üsküdarlı” gibi cemaatlerin isimlerini ve yerleşim yerlerini vermiştir (1979, s. 192, 213-213, 294, 302, 377, 439, 445, 579, 600, 690, 754). Musa Seyirci, çalışmasında Adana’dan Çanakkale’ye kadar çoğunlukla ormanlık bölgelere yerleşen bu Tahtacı Türkmenlerin 12 oymak olduğundan söz etmiştir: 1) *Evcî* 2) *Enseli* 3) *Gökçeli* 4) *Çepçili* 5) *Sivri Külahlı* 6) *Kehalı* 7) *Alcı* 8) *Şenebli* 9) *Çaylak* 10) *Beydilli* 11) *İlbaylı* 12) *Akçaylı* (Musa Seyirci, *Batı Akdeniz Bölgesi Tahtacıları*, 2007, s. 92).

Ancak Tahtacı Türkmenlerin inanış ve gelenekleri üzerinde çalışmalarıyla tanınan Hüseyin Yüksel Biçen'e göre hiçbir tahtacı toplumunda ad, soyadı, sülale ve yer adı olarak kullanılmayan "Ağaçeri" ile tahrir defterlerinde geçen "Cemaat-ı Tahtacıyan" kavramlarının söz konusu Tahtacıları anlatması mümkün değildir (2005: 104). Tahtacıların tarihî vesikalarda "Yörük" oldukları açıkça belirtilmesine rağmen kendilerine "Türkmen" (Eröz 1990: 23) dedikleri görülmektedir. Faruk Sümer ve Ali Selçuk da Tahtacılar'ı *Türkmen* kimliğiyle özdeşleştirmiş ve Türkmen grubuna mensup bir topluluk olarak değerlendirmiştir (Selçuk 2005: 27-28).

Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu'da Alevîler ve Tahtacılar* adlı çalışmasında Tahtacı Türkmenlerin Bağdat civarından hareket ettikten sonra uzun bir müddet Çukurova denilen mahalde, Ceyhan cihetinde kaldıklarından söz etmiştir. Tahtacıların ve Yanın Yatır Ocağı'nın piri sayılan Dur Hasan Dede de Bağdat'tan gelmiştir. Bilgiler, Tahtacıların atası olan Dur Hasan Dede'ye kadar gitmekte, ondan öncesi ise bilinmemektedir. Dur Hasan Dede'nin babasının adı Feyzi ise de hakkında çok bir şey bilinmemektedir (Yörükân 2002: 151-153).

Tahtacı Türkmenleri, temelde iki ocağı pir ocağı olarak kabul etmektedirler. Bunlardan ilki İzmir/Narlidere'de bulunan yukarıda da bahsedildiği gibi, Bağdat civarlarından Çukurova'ya gelen *Yanın Yatır Ocağı*, diğeri Aydın-Reşadiye'deki *Hacı Emirli Ocağı*'dır. Hacı Emirli ve Yanın Yatır Ocakları aynı zamanda Tahtacı dedelerinin mensubu oldukları sülalelerdir. Yanın Yatır Ocağı şecere olarak İmam Rıza'ya, Hacı Emirli Ocağı ise On iki İmamlardan Musâyı Kazım'a bağlıdır (Otter Beaujean 1995: 1). İki ocak da Ceyhan Dur Hasan Dede merkezli olup, göçten sonra Ege Bölgesi'nden ayrıldıkları görülmektedir. Hacı Emirli Ocağı bugün varlığını sürdürmediği için Yanın Yatır Ocağı ile aralarında ne gibi farklılıkların bulunduğu ise tam olarak bilinmemektedir. Bu yöredeki Tahtacı Türkmenlere mesafe olarak çok daha uzak olan, İzmir Narlıdere'deki Yanın Yatır Ocağı'na bağlı dedeler hizmet vermektedir. Yanın Yatır Ocağı'nın merkezi İzmir'in *Narlıdere* ilçesidir (Biçen 2005: 104).

Kendine özgü gelenekleri, görenekleri ve toplumsal kuralları olan Tahtacı Türkmenleri, bugün Anadolu'nun batı ve güney kıyı şeridinde olmak üzere *başlıca İzmir, Manisa, Aydın, Muğla, Denizli, Burdur, Çanakkale, Balıkesir, Isparta, Antalya, İçel, Maraş* (Afşin, Elbistan, Ekinözü ve Nurhak), *Gaziantep ve Toroslar*'da yaşamaktadır (TDV İslâm Ansiklopedisi 2010: 436-437; Kalafat 1995: 75; Tor 2006: 442; Merhan 2014: 162). Faruk Sümer'in *Ağaç-Eriler* makalesinde belirttiğine göre "*Bunlar kızılbaştır; biricik işleri ağaçlardan kiriş, dilme ve bilhassa tahta yapmak olup, başka hiçbir işle meşgul olmazlar; çok defa karı-koca beraber çalışırlar ve aileler hâlinde köy ve kasabaları do-*

laşarak iş alırlar; kadınları arasında güzellerine sık sık rastlanır; erkekleri de sağlam yapılı güçlü-kuvvetli insanlardır.” (Sümer 1962: 528). Taha Toros, *Toroslarda Tahtacı Oymakları* adlı eserinde Tahtacı Türkmen kadınlarının vasıflarını şöyle ifade etmiştir: “*Tahtacı kadınları fevkalâde muti ve geçimlidirler. Kocalarını çok severler. Karı koca arasında hiçbir zaman kavga çıkmaz. Mütevekkildirler, ne kazanırlarsa onu yerler. Tahtacı kadınları kıskançlık, fuhuş gibi hareketleri bilmezler. Her kadın kocasına en sağlam bağlarla bağlanmıştır.*” (Toros 1938: 19).

Tarihî verilerden elde edilen bilgilere göre Antalya Tahtacı Türkmenlerin 13 oymak hâlinde Antalya ve köylerine yerleştiği ifade edilmektedir (Eröz 1990: 23; Atabeyli 1940: 203-204). Antalya ve çevresinde yerleşen bu Tahtacı Türkmenleri, “Çaylak Oymağı’ndan”dır (Çaylaklar Türkmanı). Musa Seyirci’nin ifadesine göre Tahtacılar, Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Antalya’yı 1206’da fethinden sonra özellikle “Elmalı ve çevresine yani Batı Antalya’ya yerleşmeye başlamışlardır.” (Seyirci 2007: 92).

Bu çalışmaya konu olan Kumluca ilçesinde *Toptaş*, *Beşikçi* ve *Hızırkahya* köyleri ile *Karacaören*⁴ köyünün küçük bir mahallesinde Tahtacı Türkmenleri yaşamaktadır. Köy halkından edinilen bilgiye göre Tahtacı Türkmenlerin ilk yerleşim yeri *Karacaören* köyüdür. İçişleri Bakanlığının hazırladığı envanterde *Toptaş* köyü, *Alevi (Tahtacı)* yerleşimi olarak kayıtlıdır. *Beşikçi* köyünün 1914 yılında *Baymak [Beykonak?]* adında, *Alevi (Tahtacı)* yerleşimi ve *Abdal Musa Ocağı*’na bağlı *Alevi* bir köy olduğu kayıtlıdır. *Hızırkahya* köyünün adının 1946 yılında *Çalka* olarak değiştirildiği ve *Alevi (Tahtacı)* yerleşimi olduğu, köyün İzmir’in Narlıdere ilçesindeki *Yanın Yatır (~Yanyatır) Ocağı*’na bağlı bulunduğu bilgisi kayıtlıdır.⁵ Kumluca Tahtacı Türkmenleri, *Alevi-Türkmen* zümrelerinden biri olmakla birlikte, *Alevilerin* büyük çoğunluğu gibi *Hacı Bektaş Veli Ocağı*’nı pir ocağı olarak kabul etmedikleri görülmektedir (Yörükân 2002: 153).⁶ Eski ismiyle *Baymak*, yeni ismiyle *Beşikçi* köyünün de yukarıdaki envanterde belirtildiği gibi *Abdal Musa Ocağı*’na bağlı olmayıp Kumluca’daki diğer Tahtacı Türkmenleri gibi *Yanın Yatır Ocağı*’na bağlı olduğu bilgisi edinilmiştir.

⁴ Karacaören köyünden edinilen bilgiye göre de bu köyde önceleri Tahtacı Türkmenlerin yaşadığı ancak sonraki zamanlarda Tahtacı Türkmenlerin büyük bir kısmının bu köyden *Toptaş* köyüne göç ettiği bilgisine ulaşılmıştır.

⁵ Bu bilgi <https://nisanyanmap.com/?y=be%C5%9Fik%C3%A7i&t=kumluca&lv=1> adresinden alınmıştır (16.09.2019)

⁶ Yusuf Ziya Yörükân’ın ifadesine göre, “Onların mercii Meşhed-i İmam Rızâ’dır. Meşhed’deki şeyhin defterinde, Tahtacı Türkmenlerin de isimleri vardır. Hacı Emirli ailesini teşkil eden diğer Tahtacı Ocağı’nın da Meşhed’den beraatları vardır.” (2002: 153).

Kumluca'daki Tahtacı Türkmenlerin bugünkü bulunduğu yerleşim yerleri ve bağlı oldukları merkezler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

<i>Beşikçi (~Baymak) Köyü</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Hızırkahya (~Çalka) Köyü</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Karacaören Köyü</i> ⁷	<i>Kumluca Altınyaka Beldesi</i>
<i>Toptaş Köyü</i>	<i>Kumluca Merkez</i>

Musa Seyirci *Batı Akdeniz Bölgesi Tahtacıları* çalışmasında Kumluca'da yukarıdaki köylerin yanında aşağıdaki mahalle ve köylerde de Tahtacı Türkmenlerin yaşadığı bilgisini vermiştir (Seyirci 2007: 110):

<i>Kırkpınar Köyü</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Serikliler Mahallesi</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Yeniköy (Ada)</i>	<i>Kumluca Merkez</i>

Bugün Tahtacı Türkmenlerin büyük bir çoğunluğu yerleşik düzene geçmiş olmakla beraber, az bir kısmının hâlâ yarı göçebe olarak orman ve ağaç işleriyle yaşamlarını sürdürmeye çalıştıkları görülür. Kumluca ilçesinde yaşamakta olan bu Tahtacı Türkmenlerin büyük bir kısmı ağaç işleme yerine toprağa bağlanarak yerleşik yaşam düzenine geçmiş çiftçilikle, hayvancılıkla, sera, bağ bahçe işleriyle ve gündelik işlerle geçimlerini sağlar olmuştur.

Kumluca'daki Sünni Türkmenlerin bugünkü bulunduğu yerleşim yerleri ve bağlı oldukları merkezler ise aşağıdaki tabloda belirtilmiştir:

<i>Belen (İğdirbeleni)</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Beykonak (Kağaz/ Kavakdibi)</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Çavuşköy (Adrasan)</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Çavuşköy (Adrasan)</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Çayıçi</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Erentepe (Gerçen)</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Güzören (Savrun)</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Hacıveliler</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>İncircik</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Kavakköy</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Yazır (İğdiryazırı)</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Mavikent (Yenice)</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Salur</i>	<i>Kumluca Merkez</i>

⁷ Bu köyde 4 aile Tahtacı Türkmenlerden oluşur. Diğer aileler Sünni Türkmenlerdir. Nilgün Çıblak Coşkun, (2013) "Tahtacılar ve Tahtacı Ocaklarına Bağlı Oymakların Yerleşim Alanları" adlı çalışmasında Tahtacı Yerleşim Birimlerini verirken bu köye yer vermemiştir: s. 48.

<i>Saricasu</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Yenikişla (Örteğiz)</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Yeşilköy (Şapşal)</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Ortaköy (Bayısı)</i>	<i>Kumluca Merkez</i>
<i>Altınyaka (Göden)</i>	<i>Kumluca Altınyaka Beldesi</i>
<i>Büyükalan (Yukarı Kuzca)</i>	<i>Kumluca Altınyaka Beldesi</i>
<i>Dereköy</i>	<i>Kumluca Altınyaka Beldesi</i>
<i>Karaağaç</i>	<i>Kumluca Altınyaka Beldesi</i>
<i>Karacaören</i>	<i>Kumluca Altınyaka Beldesi</i>
<i>Kuzca</i>	<i>Kumluca Altınyaka Beldesi</i>
<i>Çaltı (Aşağıdere)</i>	<i>Kumluca Altınyaka Beldesi</i>

2. Kumluca'da Sadece Tahtacı Türkmenlerin Ağzında Rastlanan Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri

Alevi-Türkmen zümrelerinden biri olan Tahtacı Türkmenlerin ağız monografisi ve söz varlığı üzerinde bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Söz varlığı konulu çalışmalardan ilki Nilgün Çıblak'ın "Mersin Tahtacı Kültüründeki Terimler Üzerine Bir Deneme" adındaki makalesidir. Çıplak bu makalesinde, *ocak ve oymak adları, dinî inanışlar, hayatın geçiş dönemleri, halk hekimliği ve akraba adları* başlıklarından hareketle Tahtacı Türkmenlerin Sünni Türkmenlerden ayrılan söz varlığı üzerinde durmuştur (Çıplak 2003: 217-238). Ağız monografi çalışmalarının ilki ise Gülseren Tor'un Mersin'de yaşayan Tahtacı ağızları üzerinde "İçel Tahtacıları İçinde Tahtacı Türkmen Ağzının Yeri" adlı makalesidir. Tor, bu çalışmada Tahtacı Türkmen ağzını, Yörüklerin (~Göçerlerin) ve Köylülerin (~Yerleşik Yörüklerin) ağzı ile karşılaştırmış, bu ağızlar arasındaki farklılıklara ve benzerliklere dayanarak, Tahtacı Türkmen ağzının İçel ili ağızları içindeki yerini belirlemiştir (Tor 2006: 441-460). Bu çalışmayı, Hüseyin Kahraman Mutlu'nun 2008 yılında hazırladığı *Balıkesir İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)* adlı doktora tezi takip eder. Mutlu, bu çalışmada Balıkesir Tahtacılarının ses ve şekil bilgisi özelliklerine yer vermiş, Tahtacı ağzının *Çepniler, Manavlar ve Yörüklerden* ayrılan yönlerine işaret etmiştir. Mutlu, doktora tezinin devamında 2010 yılında tamamladığı "Balıkesir Tahtacı Türkmenleri Ağzının Fonetik Özellikleri" adlı çalışmada da Tahtacı Türkmenlerin ağzında görülen ses bilgisi özellikleri üzerinde daha ayrıntılı durmuş ve Balıkesir Tahtacı Türkmen ağzının Çepni ağzıyla benzer özellikler içerdiğini belirtmiştir. Mutlu, yaptığı ağız monografi çalışmada tespit ettiği örneklerden hareketle Balıkesir Tahtacı Türkmenlerin ses bilgisi özelliklerini ayrıntılı olarak incelemiştir (Mutlu 2010: 21-46). Aziz Merhan da "Bayındır Tahtacıları ve Dillerinin Belirgin Özellikleri" adlı

makalesinde İzmir'in Bayındır ilçesinde yaşayan Tahtacıların Standart Türkçeden farklı ses ve şekil bilgisi ile söz varlığı özelliklerini ele almıştır (Merhan 2014: 161-170).⁸

Ahmet Caferoğlu, “Pallacı, Tahtacı ve Çepni Dillerine Dâir” makalesinde Tahtacı Türkmenlerin ağızında gizli bir dil olduğu bunun da layıkıyla derlenemediği bilgisini vermiştir (Caferoğlu 1954: 43). *Toptaş, Beşikçi ve Hızırkahya* Tahtacı köylerinde tarafımızdan derleme yapılırken kaynak kişilere kendi aralarında gizli bir dil konuşup konuşmadıkları sorulduğunda ısrarla “gizli dil bilmediklerini” ifade ettikleri görülmüştür.

Kumluca'da yaşayan Tahtacı Türkmenlerin ağızları üzerinde -Özlem Güzel'in hazırladığı tez hariç- daha evvel kapsamlı herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Tarafımızdan yapılan derlemeler neticesinde elde edilen metinlerden çıkan sonuçlara göre Tahtacı Türkmenlerin ağızında bazı dilsel özellikler bakımından Sünni Türkmenlerden ayrılan taraflar olduğu görülmüştür. Öyle ki Sünni Türkmenlerin ve Tahtacı Türkmenlerin coğrafi yerleşimleri arasında coğrafi yönden herhangi bir engel olmamasına rağmen ağız özellikleri bakımından keskin ayrımların olduğu tespit edilmiştir.

Kumluca'da sadece Tahtacı Türkmenlerin ağızında rastlanan ses ve şekil bilgisi özellikleri şöyledir:

a) Tahtacı Türkmenlerin ağızında bildirme eki, tek biçimli olarak kullanılmakta ve bu ek hem kalınlık-incelik hem de düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymamaktadır. Ek, Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi hep dar-yuvarlak ünlüdür (Gülsevin-Boz 2004: 94; Özkan 1994: 103). “durur (< turur)”, hece yutumuna uğrayıp ekleşmiş olsa da “kalın ünlüsünü” koruduğu görülmüştür: (çocüm esgiden dedim) öyledür (< öyledir) (29a/52), (dêrmene gâTdi gece) gâTmişdür (29b/89-90), (esKi târihlerde türkiyede adam) gâlmayuKdur (6b/74), (altmış altı) senedur (18d/104), (benim kız) evdedur (18c/55), (gırmızı yazma) neşeliKdur (18e/155), (hindi çörçil ingiliz başbakanın) adıdur (30b/138), (evde ekmeK) vardur (30b/139).

Tahtacı Türkmenlerin ağızında ekin ilk ünsüzü de Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi korunur, ötümsüz ünsüzlerle biten kelimelere getirildiğinde de ötümlü-patlayıcı #d ünsüzü ötümsüzleşmez: (varlınâ yoKluğ) gârdâş'dur (< kardeşdir) (6a/41), (o çocuK) okumuş'dur (6b/42).

⁸ Bu çalışmaların yanında Tahtacı Türkmenleriyle ilgili halk bilimi konulu tezlerin yapıldığı görülmektedir: İsmail Engin, *Akçaenış Tahtacılarında Dinin ve Dinî Örgütlenmenin Günlük Yaşama Etkisi* (Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993; Süleyman Meccek, *Serik Yöresi Tahtacı Alevilerinin Halk Bilgisi Ürünleri Üzerine Bir İnceleme*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi) Afyon 2014.

Bildirme eki, Köylülerin (~Yerleşik Yörükler) ağzında kendisinden önce gelen kelimenin son hecesinin ünlüsüne göre, ünlü uyumlarına girmektedir. Yalnız Tahtacı Türkmenlerin ağzında olduğu gibi ötümsüz ünsüzlerle biten kelimelere getirildiğinde de ötümlülüğünü korumaktadır: (gelemesin çocum guru ārı) *kötüdür* (20b/271-272), (belki bu ğadın) *görmüşdür* (12a/75), (ben gödeneden l'okumdur) *püşgüTdür* (16d/183), (o çıkında orda bi şey) *yoğdur* (21a/128), (bi ğadının biri erkek) *olmuşdur* (24a/80).

b) Tahtacı Türkmenlerin ağzını, Köylülerin ağzından ayıran özelliklerden biri de gelecek zaman ekinin iyelik kökenli I. çoğul kişi ile kullanımıdır: (satan sırada) *yolacāyığ* (30b/125-126), (otuz eşşekli sarmalım böyün) *yaĳalanacayıĳ* (30b/94-95), (dörd millar dedi her gün mü) *ğoduracayıĳ* (29c/209-210), (ĝaĳıye saldılar bizi yā) *oĳuyacāyığ* (29c/143-144), (o deligden toprā) *alacāyığ* (30b/126), (benim olanın çocā) *baĳacāyığ* (30b/128), (duT ĳasan salma ĳasan yere) *ĝoacayıĳ* (18d/77).

c) Tahtacı Türkmenlerin ağzında şimdiki zaman III. tekil kişi çekiminde, Köylülerin ağızlarında görülen *-(I)yorur / -(I)yörür, -(I)yorū / -(I)yörū* eklerine pek rastlanmaz. Şimdiki zaman eki genellikle *-(I)yo* biçiminde kullanılmakta, sondaki akıcı *r#* ünsüzü ise erimektedir. Bu erime neticesinde */o/* ünlüsünde ikincil bir ünlü uzunluğu (~telafi uzunluk) ise meydana gelmemektedir. Bu ses erimesi, daha çok *ĝeniş zaman* ve *şimdiki zaman* eklerinde görülmektedir: (akşamınā bi de eKmeg yemeK) *bişıyo* (< pişiyor) (6a/3), (yalnız hindi ĳazırlıĳ mesele ne ĝeydireceK) *alıyo* (6c/101), (ya ğümöl bişıyon e orda) ğuruyo (< kuruyor) (6a/21), (eylöldan bu ekimin soĳun_ādar) *bitiyo* (30b/73), (her ğimi aşı varsa çiçende heP) *aşılaniyo* (30b/74), (ötekine vurdun mu sarıyon o da) *dutuyo* (30b/81), (iki dörd dene iki dene āĳ dörd dene) *oluyo* (30b/91), (meselā sen ĝeldin seniĳ adınıĳa) *ĳārınıyo* (6b/80).

Tahtacı Türkmenlerin ağzında bu ses erimesi, *çoĳul eklerinde* de görülmektedir. Yalnız bu erime sonucunda ikincil ünlü uzunlukları meydana gelmektedir: (amele ğötürmeĝe durdum onu da vazĝeşdim) *aşıcılā* başladım (30b/67), (ingiliz başbaĳanını aĳıllı) *dēyollā* (< diyorlar) (29b/104), (üsdüne-de daş) *ĝomadılā* (<< koymadılar) (30a/41).

ç) Tahtacı Türkmenlerin ağzında “hem” kelimesinin son sesinde ünlü türemesi meydana gelir: *hemi* çocū yıĳarsın *hemi* ğadın yıĳanır (6c/108), *hemi* ğolaydır *hemi* zordur (29c/184), *hemi* ğolay_olu *hemi* zor (29/185), evde *hemi* olan vā *hemi* ğız vā (6c/110).

d) Eski Oĳuz Türkçesinde XV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan *ĝimi* (<< kib+i) biçimi Tahtacı-Türkmen ağzında da görülmektedir: dans *ĝimi* sıralanır (6c/98), senin *ĝimi* bi ğadın (6b/59), işde anlaTdīm *ĝimi* (30a/36),

buz *gimi* (18d/131), nârenciye aşısını ne *gimi* aşı varısa (30b/68), halva *gimi* masalara (6c/119), her *gimi* aşı varsa çiçēnde heP *aşılaniyo* (30b/74).

Şu üç örnekte *gimi* edatının önsesinin Eski Türkçedeki gibi ötümsüz-patlayıcı #k olduğu tespit edilmiştir: bi duTdum şey *kimi* (18d/78), senin *kimi* ğadın heş görmedim (6b/60), bizler ħani gerizekālī *kimiyeK* (< gibiyiz) (30d/88).

Kumluca Tahtacılarında görülen bu husus, İçel (Tor 2006: 444) ve Bergama Yöresi Tahtacı”larında da (Dilaver Yıldırım 2013: 161) vardır.

e) Fiil çekiminde kullanılan birinci çoğul kişi eki olan *-Iz* yerine çoğu zaman *-k/-Ik* eki kullanılmaktadır: (sergene iki gişi orda) çırpıriğ (6a/22-23), (hindi baķ haç dene sırt) *gēyiyoK* (6a/14), (baņa öyle ğuzum) *yaşāyoK* (< yaşıyoruz) (30b/87), (eşşeK vā orayā çalışmaya) *gādiyoK* (30b/111-113), (işde on ğuruşa baya bi para dēye) *sērdiyoK* (30b/121), (ibrām onbaşı va pamıK) *seyrediyoK* (30b/123), (çirıyo biz dōru çirmayı neyi mi) *farkediyōK* (29b/92), (susamı) *biçiyoK* (6a/20), (ekmeK) *alıyoK* (6a/37), (alıyo alıyoK veriyolar) *yēyoK* (6a/37), (ğızım gelinim) *bakıyoK* (6a/38), (çör çocuK) *geliyoK* (6a/38), (toKyo vā ayāmda babıç yoK) *çalışıyoK* (6a/39).

Fiil çekiminde kullanılan birinci çoğul kişi eki olan *-Iz* yerine şart ve görülen geçmiş zaman çekiminde *-k/-Ik* eki kullanımı Serik merkezde yaşayan Tahtacı Türkmenlerde de tespit edilmiştir.

Süleyman Fikri Erten de “Teke Vilayetinde Tahtacılar” çalışmasında Tahtacı Türkmenlerin ağzının Yörük ve Türkmenlerden farklı olduğunu, “olmayız” yerine *olmayık*, “gelmeyiz” yerine *gelmeyik* dediklerini ifade etmiştir (Seyirci 2007: 94).

f) Tahtacı Türkmenlerin ağzında, standart Türkiye Türkçesinde *-mA+y+A başla-* şeklindeki kullanımın yerine *-mA+y+A dur-* kullanımı vardır: (düşdü ğıyamıyom da acıyom da) *ağlamā duruvēriyo* (18d/106-107), (az ğaç varısam) *ağlamā duruyo* (< ağlamaya duruyor) (18d/107), (burda yatarığ ğalan ħava) *iñilemeye durdu* (30d/242), (nerde ğaldın dēp) *baĶmā duruyo* (< bakmaya duruyor) (30d/245).

g) Standart Türkiye Türkçesinde *+(y)la* şeklinde kullanılan vasıta hâli eki, Tahtacı-Türkmen ağzında ünsüz benzeşmesi hadisesi sonucunda *+nA* biçiminde kullanılmaktadır: (seP’me atıyodu se’piyodu sürü’yodu) *hayvan-na* (< hayvanlar) (6a/26), (ondan soñra öyle) ğocayna (< kocayla) (29a/32), (babam dērmene ğāTdī) *eşşēne* (<< eşşekle) (29b/81), (sarī; olmaz sararır) *sarıyna* (< sarıyla) (18d/154), (ĥayvan varısa ĥayvanna öküz varısa) *öküzünne* (6a/26), (abam öldü yā) *onuyna* (6a/28), (otuz dölüm ğavağlıdan_aldı) *paray-na* (6b/69).

h) Görülen geçmiş zaman hariç, genellikle diğer zaman kiplerinin I. tekil kişi çekiminde -m yerine -n ekinin görülmesi hususuna Tahtacı Türkmenleri ağızında rastlanılmaz. Zaman kiplerinin I. tekil kişi çekimi genellikle -m ekiyledir: (ötekilerin nêrden geldîni) *bilmēyim* (< bilmiyorum) (30a/39), (iki şey ğaldı) *aTdırvêrdim* (18c/101), (güccüm öldî ğız ğardeşim) *ğaybeTdim* (18c/25), (yeñi öldi ye ona) *üzüldüm* (18c/23-24), (kırkını êllikisin de) *êdecēm* (< edeceğim) (18c/41), (yemek bişecek de) *yatacām* (< yatacağım) (6a/31), (yemek bişecek de yatacām) *uyacām* (< uyuyacağım) (6a/31), (emme ben) *gāTmedim* (6a/28).

ı) Tahtacı Türkmenleri ağızında, -*DikÇA* zarf-fiil ekinin yerini -*dIk+sIrA* biçimi almıştır. Derlenen metinlerde bu ekin zaman zaman ünlü uyumuna uyduğu da görülmektedir: *böyüdüKsıra* (darı ğırmaya gâderdiK) (6a/7), (bi toP bez) *geldiksire* (6b/8), (büyük bürüleyiverisiñ götürüsün sergene) *bakdıksıra* (6b/15), *güldüksire* (gülesim geliyo) (29b/18).

i) Tahtacı Türkmenleri ağızında “diye” kelimesi, genellikle “dēyi” biçiminde kullanılmaktadır: (höyle olacaK böyle olacaK) *dēyi* (6c/124), (yalına-yağ gāziyō) *dēyi* (29c/113), (bi ğarşımda onu sevecem) *dēyi* (29c/73), (hiç bu parayı nere vēriyiñ) *dēyi* (29c/218), (elî varıdı elî) *dēyi* (6a/16).

k) Toptaş ve Beşikçi köylerinde -*ken* zarf-fiil ekinin -*kanak/-kenek* biçiminde kullanıldığına kayıt dışı örneklerde rastlanılmıştır: (okuldan eve) *dönerkenek* (Beşikçi Köyü), (ĝoñsıdan) *gelirkenek* (Toptaş Köyü), (o herif) *dêrkenek* (Toptaş Köyü), (tarlaya) *varırkanak* (Beşikçi Köyü), (ĝız bakmā) *ĝederkenek* (Hızırkahya Köyü) vb.

Karahan, çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında -*ken* zarf-fiil ekinin üzerine -A pekiştirme ekinin gelerek oluşturduğu -*kanak / -kenek, -kenez, -kenezleyin, -kanan/-kenen, -kenelicek, -kenelik* eklerinin (Karahan 1996: 216-219) kullanıldığını ifade etmiştir.

İ) Antalya Kumluca ağızlarında genel olarak kullanılan I. çoğul kişi eki zamir kökenli -*Iz* ekidir. Ancak Tahtacı Türkmenlerin ağızında, eylemlerin belirli geçmiş zaman ve şart çekimi yanında diğer çekimlerinde de I. çoğul kişi eki olarak -*DUK* sıfat-fiil ekinden geldiği düşünülen -*Ik/-k* eki kullanılmaktadır:⁹

⁹ Eski Türkçede iyelik kökenli kişi eki olarak -*mIz* kullanılıyordu. Ancak XI. yüzyılda Eski Oğuz Türkçesinden itibaren bu ek -*k* olmuştur. Gramerde bu değişime, “şekil örneklenmesi” denir. Şekil örneklenmesi, bir kelimedeyi meydana gelen özel bir şeklin, benzer bir şekilde başka kelimelere de sirayet etmesidir. Mesela; *bardumuz* >> *barduk* > *vardık* (O. Nedim Tuna, *Türk Dilbilgisi*, 1986, s. 50). *Bardu-mız* ve *bardu-k* örneklerindeki -*z* ve -*k* ünsüzleri birbirinden gelişen şekiller olmayıp yalnızca aynı fonksiyonu icra eden eklerdir. Bu iki şekil (-*k* ve -*mIz*), birbirine bulaştırılmış ve -*k* ünsüzü, daha önce bir ekin -*dUk* sıfat-fiil ekinin bir sesi iken daha sonra geçmiş zaman I. çokluk kişi eki olmuştur. -*dUk* şekli

1) Ekin geniş zaman çekiminde kullanımı: (hani biz öyle) *éderiK* (< ede-riz) (29a/27), (ğaKmadan gayfaltıyı gätiri) *éderig* (29c/167), (koKmasıñ deye adamaKıllı) *duz; ékeriK* (18e/128), (ğırmızı yazma) *yaparık* (29a/28), (gälen_üsTüne) *bakarık* (29a/26), (ayaKğabı) *alırık* (29a/27).

2) Ekin şimdiki zaman çekiminde kullanımı: (zával vërmesin devlet alı-yo) *alıyoK* (< alıyoruz) (6a/36-37), (vëriyolā) *yëyoK* (< yiyoruz) (6a/37), (biz döru çırmayı neyi mi) *farkediyöK* (< fark ediyoruz) (29b/92).

3) Ekin ek-eylemin geniş zaman çekiminde kullanımı: (yā raPbim bu gün ëyi anam) *ëyiyeK* (< iyiyiz) (29c/45), *bu gün hava ëyi gözeliK* (< güzeliK) (29c/46).

3) Tahtacı Türkmen Ağzının Sünni Türkmenlerle (~Yerleşik Yörük-ler) Ortak Olan Birkaç Özelliği

a) Açık /e/ [~ ä], normal /e/ ünlüsünden daha açık, /e/ ile /a/ arasında bir ünlüdür ve /e/ > [ä] değişmesiyle oluşmaktadır.

“gel-” fiili, Tahtacı Türkmenlerin ağzında hep açık /e/ [~ ä] ile kullanılmaktadır: *gälen_üsTüne* atıverir (18e/157), *gäleñ* beşin_üsdüne gätirir (18e/158), her şey *gälirimiş* anam (29a/44), her şey *gäliyi* hele o fırtınada neler *gäliyi* (29a/55), yolda bi deveci *gälmiş* (29b/65), adı aKlıma da *gälmëyi* (29b/75), herkez yëmenden *gälir* o zaman (18c/49), ondan sonra yëmeKsiz *gälir* (18c/50).

“git-” fiili, Tahtacı Türkmenlerin ağzında hep açık /e/ [~ ä] ile dir: (turuncovanın beri yanı gırKgoze mi) *gäTdi* (29b/8), (ğonşular gäldi burdan vardılar_aldılar) *gäTdiler* (29b/93), (deve çekiP) *gädermiş* (29b/67), (deveye dëmiş barabar) *gädelim* (29b/70), (esgi bi antallada baKtımış) *gätirdi* (29b/76), (bura heP çamır dizde çamır okula) *gäderdiK* (6a/5), (işde öyle öyle geçindiler) *gäTdiler* (6a/27), (emme ben) *gäTmedim* (6a/28), (işTe digdin bağdin duTduñ toplayıP) *gätiriyon* (6a/38), (zār ĩrandan_adam) *gätirmişler* (6b/74), (millete buyurun_ëdersin çalgı) *gätirisin* (6c/81), (biz de ölü cenëze) *gäT'di* (18c/32), (bundan sezer şey) *gätirTdıydı* (18d/79), (beşin_üsdüne gätiren) *gätirir* (18e/158), (çocüm dëmiş ben antall'aya) *gädiyim* (29b/69).

b) Kapalı /e/ [~ è], /e/ - /i/ arası düz ve yarı dar bir ünlüdür. Ağız bölgesinde /e/ > /i/ veya /i/ > /e/ değişmeleriyle ortaya çıkmaktadır: (siz de) *ëTmiyonuz* (18c/46), (çarı çorabı) *gëverdik gëce* (gelir) (6a/1), (bi de eKmeg) *yëmeK* (6a/3), (aç) *vëridiK* (60a/12), (enişde bizim) *yëdisini* acısını *dëdi* (18c/42), (bu) *gëceciK* (18b/11), *yëmeK_ëdeller* (18e/134).

-dlmIz'a benzerliğinden dolayı onun yerini almıştır. Bu hadise, “metanaliz~metanalise” yoluyla gerçekleşmiştir. Daha sonra da örnekleme yoluyla bütün örneklere yayılmıştır (Zikri Turan, *Doktora Ders Notları*, 2006, s. 12).

Tarihî dönemlerde /i/'li şekliyle kullanılırken /i / > /e/ genişlemesi sonucunda meydana gelen kapalı /e/ (~ [ê]) örnekleri, derlenen metinlerde şu örneklerde tespit edilmiştir: (başa nenecim) *dëyi* (29c/227), (ná ğadar) *ëyi* (6a/37), (canımız ne isderse alıyoğ) *yëyoğ* (6a/37), (gömleK dikiyon don dikiyon) *ğëydiriyoduğ* (6c/104), *ëyi* (mi olu işde dünyā bu anam) (6a/66), (hızır kıyanın köyü) *dëniyo* (6b/79), (yalnız hindi ħazırlığ mesele ne) *ğëydireceK* (6c/101).

c) Tahtacı Türkmenlerin ağızında belirli geçmiş zamanın hikâye çekiminde *mI* soru eki, *mI i-di* (> *mIdI / mIydI*) yapısı, standart Türkiye Türkçesindeki *-IncA/-UncA*, *-dlğI zaman*, *-dlğIndA*, *-Ir.....mAz*, *-dlğI için* fonksiyonlarında çok sık kullanılmaktadır. Bu biçimbirimin, *-IncA* zarf-fiil ekinin kullanım alanını daralttığı görülmektedir. Standart Türkiye Türkçesinde de soru ekiyle yan cümle kurulabilmekte; fakat ağızlarda sadece belirli geçmiş zamanın III. kişilerle çekimi değil, diğer kişilerle belirli geçmiş zamanın hikâye birleşik çekimli biçimleriyle de yan cümle kurulabilmektedir (Tor 2006: 448): (dişi) *çIKdı mıydı* eveli (6c/115), (çocün dişi) *çIKdı mıydı* külle ğaynadırsın (6c/116), boş_ *olduK mıydun* (60a/12), (orda ğuruyo) *ğurudu mıydı* (6a/21), (muşmulalar) *erdi miydi* (6a/39), (yēmē) *yēdirdi miydi* (30b/93), evel_ *öyleydi* *hindiki İbimiydi* (18d/62).

Bu özelliğe Köylülerde de rastlandığı tespit edilmiştir yalnız Tahtacı Türkmenlerin ağızındaki kadar yaygın değildir.

ç) Tahtacı Türkmenlerinin ağızında görülen bir diğer özellik de görülen geçmiş zaman III. tekil ve çoğul kişi ekleriyle kullanılan *n#'* dir: (boş_ *olduK*) *mıydun* (6a/12), (bi şëy yōdu) *yōdun* (6c/102), (öyle) *olurdun* (29a/25), (bizim bi ğonşu) *varıdın* (29a/49), (benim bi ğardaşcım) *varıdın* (29b/57), (on yedi) *yaşındaydın* (29b/58), (höyle cıbağ) *mıydın* (29b/77), (esgi) *ōleydin* (29a/5), *nēydin* (o doğdurun_adı) (29b/75), (sëksën_üç) *yaşındayın* (6a/35), (gömleK dikiyon don dikiyon) *ğëydiriyoduğ* (6c/104), *altındaydın_okul* (6a/15).

4. Tahtacı Türkmen Ağızının Sünni Türkmen (~Yerleşik Yörükler/ Köylüler) Ağızlarıyla Ortaklaşan Özellikleri

a) Standart Türkçede ötümsüz-patlayıcı *p* ile başlayan bazı kelimelerdeki *p* ünsüzünün hem Tahtacı Türkmen ağızında hem de Köylülerin ağızında ötümlü-patlayıcı *b* olduğu görülür: (hani gine de yēmēmi) *bişiriyim* (29c/138), (ğayfaltıyı ben yēmē) *bişire_ōrum* (29c/166), (kötü gāne yemecimi) *bişiriyom* (29c/79), (anam çoğ eKmeg) *bişirdīdig* (29c/229), (mayalı eKmeK hazır hemmen) *bişiriler* (7b/72), (ġatardığ; ambarımıza götürü üyüdü gelir) *bişiri bişiri* (yērdiK) (8b/56), (çalkardıñ atardıñ) *bişirīdīñ* (8b/78), (hindiki İbi bir_aydan bir_aya) *bişirilmeyi* (etmeK) (9a/28) vb.

b) Her iki ağızda da damak /n/'si [~ŋ] korunur: (ná ğadar eyi baK) *portakalı* (6a/37-38), (gelmiş meselâ sen) *geldiñ seniñ adıñına* (6b/80), *baña* (bura aldı ğaldi) (18d/94), *beşñ* (üsdüne ğatırır) (18e/158), (yaylaya) *ğaT-diñizde napiyónız* (9a/33), (eşâcıklarımızı ona ğoyardığ dâ) *alaña* (10a/12-13), (üşüseK nêdelim) *ğoñşunuñ* (11b/21), (eveli) *davarıñ derisiñden* (dârcığ bile yapılrđı) (12a/36), (bunları) *yolacân* (ufağları böyüğleri) *ellecēñ seyredcēñ* (30b/128), (malı) *kêsersiñ; etini yersiñ dökersiñ; olân ğarnıñ; içindē* (işgembesini) (31a/1) vb.

c) Kumluca ağızlarında ötümlüleşme kadar işlek olmamakla birlikte *ötümsüzleşme* hadisesine de rastlanır. Her iki toplulukta bu ses hadisesi yaygındır. Tespit edilen örnekler şöyledir: (kêseye ğaTdım cizmeleri) *kêydim* (> giydim) (3a/10-11), (bulur da onuñ üsTüne atar; orda) *kölgede* (> gölge) (10a/14), (çēziñ varısa ben dövaK) *keydirdiler* (19a/93-94), (el düz doğup da) *keydiriviyo* (20a/28), (sâhram ô zaman doğuma çapıT) *keyiyoñ* (31b/87) vb.

ç) Her iki grupta da aslı ünlü uzunlukları vardır. Yalnız Sünni Türkmenlerde yani Köylülerde bu özellik daha yaygındır: (abō kesinlikle) *dēyir* (< diyor) (8a/10), *yīkamuş* (19a/325), (örtiniyiler güzel oluyı) *yūdıK* (19a/175), (araba) *yōK* (araba) *yōK* (6c/89), (önu da) *ādırıvıdılar* (< ağmak “yükselmek”) (19a/30), (benim şaKba bi düşdü) *ĝaldı* (7b/11), (bi sâT iki sâT durdur) *yū yīka* (18e/132), (hindi o ğalır hura ortaya ğor ğötürü) *yūr* (29c/60) vb.

d) *Erime, derilme, büzülme* gibi çeşitli ses hadiseleri sonucunda ortaya çıkan ikincil ünlü uzunlukları her iki ağızda da karakteristiktir: (êdermiş bubası) *ĝāve* (Ar. kahve) (26b/147-148), (ĝöz ğörmeyi ameliyēTli ikisi de) *īneyi* (< iĝneyi) (15a/1-2), (ēyiler ayile de öldü kendimiñ az bi) *mādur* (Ar. mağdur) (5c/169), bōra gelir *eKmē* (< ekmeĝi) (12a/64), (balıkesir susurluĝda yaPdım ben) *asgerlī* (< askerliĝi) (16c/52), *barnāñı* (< parmaĝını) (batır; anā) (18b/10), *ayāñda* (< ayaĝında) (babıcıñ yok sırtıñda sırt yok) (6a/13) vb.

e) Şimdi kelimesinin “hindi” biçimi, Tahtacı Türkmenlerin yanında Köylülerin ağızında da yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu #ş > #h sızıcılılaşmasına *İçel* (Tor 2006: 451) ve *Alanya* (Demir 1995: 105) ağızlarında da rastlanmaktadır.

“Şimdi” kelimesini karşılayan “hindi”, “şimdi”nin alabildiĝi ekleri de alabilmektedir: (nē isTersen var) *hindi* (6a/39), (yoKluĝ girdi) *hindi* (6a/41), *hindi* (ĝörüşñ) (6c/85), *hindi* (ō iş yoĝ keresTe yoK) (6a/29), *hindi* (işTe digdiñ baĝdıñ duTdıñ) (6a/38), *hindikiler* (biri inansa biri inanmāyı) (29a/6), *hindi* (çörçıl ingiliz başbakanıñ adıdır) (30b/138), *hindi* (baK kaç dene sırt ĝeyiyoK) (6a/14), *hindi* (de öyle de) (29a/5), *hindikiler* (bek inanmāyı esgi öleydin) (29a/5).

f) Nurettin Demir'in "Einige Merkmale yörükischer Dialekte" (Demir 1996: 65) çalışmasında *Derleme Sözlüğü*'nden örnekler vererek Yörük ağız özellikleri arasında gösterdiği *hu*, *ho* ve *höyle* kelimeleri, Kumluca'da her iki topluluğun ağızında da ortak kullanılan kelimelerdir. Cümle kategorisinde *hu* "bu, şu" ve *ho* "şu, o" kelimeleri hem sıfat, hem de zamir fonksiyonunda kullanılır: (yerin altına tünel) *höyle* (6a/46), *höyle* (gazarsan çukuru) (6a/50), *höyle* (olacaK böyle olacaK dey) (6c/124), *höyle* (çömelmiş gadın) (6a/48), *horaya* (gümrük deller) (6a/49), *hu* (dağdan çalardığ) (30b/92), *höyle* (olacaK böyle olacaK dey) (6c/124), *höyle* (cılbağ mıydın) (29b/77), *hu* (fırtına) (29a/44), (dölüm tapısı var ihi) *hurada hura* (30a/25), (çoğ) *hullarda* (30a/47).

g) Standart Türkiye Türkçesinde *-mİş* ekiyle karşılanan *-İk* eki, Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın bir kullanıma sahiptir (Aksoy 1945: 176-182; Miskioğlu 1992: 1-3; Buran 1996: 11-18). Aynı husus, Kumluca'nın Tahtacı ve Köylü ağızlarında da görülür: (bizim kökümüz ĩrandan) *gelik* (6b/73), (horasan varımış ĩranın ordan) *gelik* (6b/73), (e'şimine) *tanışK* (6c/94), (bunnarı o) *alık* (6b/55), (on ĩki gişi heP burayı) *alığlar* (30a/7), (hızır kıyanın köyü dey) *ondan* *ğalıK* (6b/79).

h) Aitlik ekinde görülen ünlü kalınlaşması her iki toplulukta da ortaktır: bakarsın ĩsanın alası içine *malıkı* dışına (29c/209), *alamanınKı* peK gözemiş (< Almanyalınkı pek güzelmış) (30a/45).

ı) *-kAn* zarf-fiil ekleri sonunda ünlü türemesinin görülmesi *-KAnA* (< *ken* + *A*) her iki toplulukta da ortaktır: (o zaman ben) *gencikene* (29c/273), (götürdüler götürüken) *götürükene* (30a/41), (evlendimde yaPmadım bubam) *evindëkene* (28a/6), (ikisi de vardı biz) *gızıķana* (28a/26), (çocuğlar benden) *ayrılırķana* (< ayrılırken) (16c/124) vb.

ı) Kumluca'da Tahtacı ve Köylülerce ortak kullanılan, söz varlığının belirleyicilerinden biri de "endë / endeği / endeki" kelimesidir (Tor 2006: 453). "ende" biçimi, endeği/endeki biçimlerine göre Tahtacı Türkmenlerin arasında en sık kullanılan biçimdir. Bu kelime, cümle kategorisinde gösterme zamiri ve gösterme sıfatı fonksiyonlarında kullanılır ve bir ismin alabileceği bütün çekim eklerini alır: *hindi endëni zeytine ğaT yë* (3a/25), *aştın mı sen endëni* (7b/58), *yëTmezdi endëne* (12b/161), *endëni biz kendimiz yaPdığ* (28a/13).

k) "*-Asİ*" sıfat-fiil ekinin yönelme durumu ekiyle birlikte "*-IncAyA* kadar" fonksiyonunda kullanılması hususu her iki grubun ağızında da ortaktır: (deligden toprā alamazımış yetişemezimiş ğolu ben) *varasıya* (29c/175-176), *varasıya* (eveli beni ğaPdı) (8a/15), *getiresiye* (māmeleye götürdü) (17a/50), (ēmin içinde durdular ho ēv) *yaPdırasā* (15a/146), *giresiye* (ben önu tanıdım) (5c/140), (ābim) *dë'yesiye* (26b/193), (bu eve) *gelesiye* (2a/15), (ēvin ½ ordan bën) *gelesë* (7b/60), (kaldırsın dëmiş hacıdan) *gelesiyë* (7b/60).

Sonuç

Antalya Kumluca Tahtacı Türkmenlerin ağzında, aynı bölgede yaşayan Köylülerin ağzıyla pek çok ortaklıklar bulunmakla birlikte, bu iki topluluğun ağzında; dinî inanışlar, törenler, gelenek-görenekler, hayatın geçiş dönemleri (doğum-evlenme-ölüm), halk hekimliği, akraba adları ve yaşam biçimleri gibi konulara dair kullanımlar açısından ayrılan hususlar da vardır:

a) Kumluca’da yaşayan Tahtacı Türkmenleri ile Sünni Türkmenleri arasında ses bilgisi yönüyle kesin bir ayırımdan söz etmek mümkün değildir. Derlenen metinlerden hareketle, Tahtacı Türkmenleri ile Sünni Türkmenleri birbirinden ayıran özelliklerin ses bilgisinden ziyade şekil bilgisi özellikleri olduğu söylenebilir: *gibi edatının gimi (<< kib+i) şeklinde kullanılması, bildirme ekinin tek biçimli olması, -mA+y+A dur- biçiminin kullanılması, gelecek zaman ekinin I. çoğul kişi ile kullanımı, -ken zarf-fül ekinin -kanak/-kenek biçiminde kullanılması* vb. Kumluca’da yaşayan Tahtacı Türkmen ağızlarında görülen bu şekil bilgisi özelliklerinin Balıkesir’de, Bergama’da, Bayındır’da ve İçel’de yaşayan Tahtacı Türkmenlerin ağızlarıyla hemen hemen aynı olduğu belirtilebilir.

b) Antalya ili ağızları içerisinde, Kumluca merkez ağzı ve yerleşim birimlerinin ağzı 1. alt gruba bağlı *ikinci derecedeki bir alt grupta* değerlendirilmelidir. Tahtacı Türkmenlerin ağzı da *Kumluca* başlığı altında ikinci derecedeki bir alt grubun altında Sünni Türkmenlerden ayrı bir başlıkta verilmelidir.

İşaretler

- (<) : Gelişmenin yönü
- (<<) : Gelişmenin yönüne göre birden fazla değişim ile başka bir şekle geçiş
- (~) : Birbirinin yerine geçen (alternanslı) şekilleri gösterir.
- (Ø) : Bir gramer unsurunun telaffuz edilmeyen ancak fonksiyonu korunan şeklini temsil eder.

Kısaltmalar

- DS : Derleme Sözlüğü
- TDAY : Türk Dili Araştırmalar Yıllığı
- TDK : Türk Dil Kurumu
- TDV : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
- TS : Türkçe Sözlük

Bu çalışmada aşağıdaki çeviri yazı işaretleri kullanılmıştır:

- [ā] Uzun /a/
 [á] /a/ ile /e/ arası ünlü
 [é] Kapalı /e/ (/e-/i/ arası) ünlüsü
 [ē] Uzun /e/
 [ĕ] Uzun olan /e/ ile /i/ arası ünlü
 [ĕ] Kısa /e/
 [ä] Açık /e/
 [ī] Kısa /ı/
 [ī] Uzun /ı/
 [í] /ı/ ile /i/ arası ünlü
 [ĩ] Kısa /i/
 [î] /i/ ile /ü/ arası ünlü
 [ĩ] Uzun /i/
 [ō] Uzun /o/
 [ō] Uzun /ö/
 [ú] /u/ ile /ü/ arası ünlü
 [ũ] Uzun /ü/
 [Ç] Süreksiz, yarı ötümlü (/c/-/ç/ arası) bir ünsüz
 [ġ] Süreksiz, ötümlü, art damak ünsüzü
 [h] Nefesli /h/
 [K] [k] ile [ġ] arası art damak ünsüzü
 [K] Süreksiz, yarı ötümlü (/k/-/g/ arası) ön damak ünsüzü
 [k] Arka damak /k/’si
 [ŋ] Damak /n/’si
 [P] Süreksiz, yarı ötümlü (/p/-/b/ arası) bir ünsüz
 [T] Süreksiz, yarı ötümlü (/t/-/d/ arası) diş eti ünsüzü
 [y] Zayıf boğumlanmalı /y/
 [] Ulama işareti
 [...] Alt sesbirim
 ’ Vurgu işareti

Kaynaklar

- Atabeyli, N. Kum (1940), “Antalya Tahtacılarına Dair Notlar”, *Türk Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, No. IV: 203-212.
- Beaujean, Anke Otter (1995), “Tahtacıların Kutsal Kitabı Buyruk Hakkında Bir Kaç Not”, *Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Biçen, Hüseyin Yüksel (2005), *İnanışları ve Gelenekleriyle Tahtacılar*, Ankara: Tek Ağaç Yayıncılık.
- Buran, Ahmet (1996), “-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1994: 11-18.
- Caferoğlu, Ahmet (1954), “Pallacı, Tahtacı ve Çepni Dillerine Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, XI: 41-56.
- Coşkun Çıplak, Nilgün (2013), “Tahtacılar ve Tahtacı Ocaklarına Bağlı Oymakların Yerleşim Alanları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*: 33-54.
- Çıblak, Nilgün (2003), “Mersin Tahtacı Kültüründeki Terimler Üzerine Bir Deneme”, *Folklor / Edebiyat*, C IX, S XXXIII: 217-238.
- Çıblak, Nilgün (2005), *Mersin Tahtacıları*, Ankara: Ürün Yayınları.
- Demir, Nurettin (1995), “Alanya Ağızlarında Şimdi’nin Varyantları”, *TDAY-Belleten*, TDK Yayınları: 99-114.
- Demir, Nurettin (1996), “Einige Merkmale yörükischer Dialekte”, *Symbolae Turcologicae, Studies in Honour of Lars Johanson*, İstanbul: 61-69.
- Erden, Attila (1995), “Tahtacıların Günümüz Kültürel Yapılarından İzlenimler”, *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eröz, Mehmet (1990), *Türkiye’de Alevilik ve Bektâşilik*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fırlalı, Ethem Ruhi (1981), “Tahtacılar”, *Türk Ansiklopedisi*, 30/352.
- Gülsevin, Gürer ve Boz-Erdoğan (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Güzel, Özlem (2019), *Kumluca ve Yöresi Ağızları*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Emine Atmaca), Antalya.

- Halaçoğlu, Yusuf (2009), *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler ve Oymaklar (1453-1650)* I-II-III-IV-V-VI. Cilt: Ankara.
- Kalafat, Yaşar (1995), "Halk İnançlarımızda Hususiyle Tahtacılar Ayna", I. *Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri (26-27 Nisan 1993 Antalya)*, Kültür Bakanlığı: 1628, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları: 205, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 42, s. 75-106, Ankara.
- Karahan, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK Yayınları.
- Karahan, Leylâ (1996), "Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: XXXII/1-2 1994: 205-236.
- Kızıoğlu, Neriman G. (1995), "Edremit Doyran Köyü Tahtacı Türkmenlerinde Geleneksel Evlenme Adetleri", *Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1994), *Güney-Batı Anadolu Ağızları: Ses Bilgisi (Fonetik)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Küçük, Murat (1995), *Cemaat-ı Tahtacıyan Horasan'dan İzmir Kıyılarına Alevi Türkmenler*, İstanbul: Nefes Yayınları.
- Merhan, Aziz (2014), "Bayındır Tahtacıları ve Dillerinin Belirgin Özellikleri", *bilig*, Bahar / Sayı 69: 161-170.
- Miskioğlu, Ahmet (1992), "Görülme, Başkasından Duyulmayan (-İk'li) Geçmiş Zaman", *Türk Dili Dergisi*, S 28: 1-3.
- Mutlu, Hüseyin Kahraman (2010), "Balıkesir Tahtacı Türkmenleri Ağızının Fonetik Özellikleri", *Diyalektolog*, Kış Winter λ Sayı Number 1: 21-46.
- Mutlu, Hüseyin Kahraman (2011), "Balıkesir ve Batı Anadolu Yöresi Tahtacı Türkmenleri", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter: 1557-1566*.
- Özbayrı, Kemal (1972), *Tahtacılar ve Yörükler*, Adrien Maisonneuve, Paris.
- Özkan, Mustafa (1994), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Selçuk, Ali (2005), *Tahtacılar*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Seyirci, Musa (2007), *Batı Akdeniz Bölgesi Tahtacıları*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Sümer, Faruk (1962), "Ağaçeriler", *Belleten* 26/103: 521-528.

- Sümer, Faruk (1980), *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları* (İlavelerle 3. Baskı), İstanbul.
- Tor, Gülseren (2006), “İçel Ağızları İçinde Tahtacı Türkmen Ağzının Yeri”. *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/2: 441-460.
- Toros, Taha (1938), *Toroslarda Tahtacı Oymakları*, Mersin Halkevi Basımı.
- TDV İslâm Ansiklopedisi*, (2010), 39. Cilt: 436-437.
- Tuna, Osman Nedim (1986), *Türk Dilbilgisi*, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları, Malatya.
- Turan, Zikri (2006), *Doktora Ders Notları*, Sakarya, Sakarya Üniversitesi.
- Türkay, Cevdet (1979), *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Yıldırım Dilaver, Kübra (2013), *Bergama Yöresi Tahtacı ve Çepni Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ahmet Günşen), Edirne.
- Yörükan, Yusuf Ziya (2002), *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, (Eklerle Yayına Hazırlayan Turhan Yörükan), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 2104, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Kitapları Dizisi: 56.

Genel Ağ Kaynakları

<https://nisanyanmap.com/?y=be%C5%9Fik%C3%A7i&t=kumluca&lv=1>
(16.09.2019; 12: 17)

LÜBNAN TÜRK AĞIZLARI SÖZ VARLIĞI İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARI ARASINDAKİ ORTAKLIKLAR VE KATKILAR

*Özgür Kasım AYDEMİR**

I. Giriş

Dil, bireyin toplumsallaşma, toplumun milletleşme yolundaki önemli bir kavram alanını temsil etmekle birlikte ortak belleğin inşa alanını da oluşturmaktadır. Bu doğrultudaki oluşum ve gelişim sürecinin sonrasında var olabilen milletlerin kurumsal yapıları olan devletler de varlık alanlarını güç mücadelesine ve yönetim tercihlerine dayalı biçimde değişen siyasi sınırlar içerisinde sürdürmektedirler. Siyasi sınırların yanında milletlerin binlerce yıllık birikimi ve mücadelesi; kültürel sınırların varlığı, etkinliği ve dil verileri başta olmak üzere kültürel kodlara dayalı olarak belirlenebilmektedir. Bu bağlamda bir bölgedeki dilin etkinlik düzeyi ve özellikleri, o coğrafyadaki dilin dâhil olduğu kültürün ve kimliğin etkinlik düzeyi ve özellikleri olarak algılanabilir ki bu noktada ağız çalışmaları, dil bilimsel özelliğinin yanında stratejik bir öneme de sahiptir. Ağız çalışmalarına dayalı olarak bölgenin etnik ve kültürel özellikleri daha belirgin kılınabilir. Ayrıca dil verileri kayıt altına alınmış olur ki bu kayıtlar, dilin sosyal işlevinin güçlendirilmesinde önemli bir veri tabanı özelliği de sergiler.

Akdeniz'in doğu şeridinde bulunan Lübnan, kuzeyinde ve doğusunda Suriye ile güneyinde ise İsrail ile komşudur. 10.452 km² yüzölçümüne sahip olan ülkedeki son nüfus sayımı 1932 yılında Fransızlar tarafından yapılmıştır. Lübnan'ın günümüzdeki nüfusunun 4.750.000 olduğu tahmin edilmektedir. Ülkenin başkenti ve en büyük kenti olan Beyrut'ta yaklaşık 2.000.000 kişi yaşamaktadır. Lübnan'ın ikinci büyük yerleşim birimi niteliğindeki Trablus'ta ise yaklaşık 500.000 kişi bulunmaktadır. Ülke nüfusunun yaklaşık olarak yarısının bu iki kentte ve bunlara bağlı alt yerleşim birimlerinde bulunduğunu,

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, okaydemir@gmail.com.

diğer yerleşim birimlerinde ise nüfus yoğunluğunun çok az olduğunu belirtebiliriz.

Bölge, İslamiyet'in kabulü sonrası Türk tarihinin önemli kültürel merkezlerinden biri olmuştur. Öncelikle Emeviler döneminde orduda görev almaya başlayan Türkler, Abbasiler döneminde Arap unsur dışındaki en nüfuzlu grubu oluşturmaktaydı. Orta Doğu'daki İslam ordusu içerisinde varlık gösteren Türklerin, Abbasi halifeliği döneminde askerî bürokrasinin çoğunu temsil etmelerine karşın, bugünkü Lübnan sınırları içerisindeki yerleşimine ilişkin bir kaynağa henüz ulaşamadığı için ülkedeki Türkmen varlığını bu döneme dayandıramamaktayız. Ancak konargöçer hayat tarzının hâkim olduğu ve Ferganalı, Buharalı, Harezmli ya da kısaca Horasanlı adlarıyla tanımlanan ve Memlük Hanedanı Ordusu'nda da etkili olan Türklerin, kesin olmamakla beraber, bugünkü Lübnan sınırları içerisine yerleşmeleri, ihtimal dâhilindeki, ön Türk yerleşimi olarak değerlendirilebilir. Orta Doğu'da Türklerin varlıklarına yönelik kesin bilgiler, Türk yerleşiminin Anadolu ile eş/yakın zamanlı olduğunu bildirmektedir. Türk nüfus, Moğollar'ın Anadolu'yu hâkimiyetleri altına almaya çalıştıkları 13. yüzyılın ilk yarısında, Türkmenlerin bölgeye akın etmeleri sonucu yoğunluk göstermiştir. Bu dönemde Türkmenlerin çoğunun göçebe yaşam anlayışını benimsedikleri bilinmektedir. Selçuklu Devleti'nin güçlenmesinde ve gelişmesinde önemli rol üstlenmiş olan Oğuzlar <Türkmenler>, fethettikleri bölgede Türk-İslam medeniyetinin etkin olmasına hizmet etmekteydi. Yavuz Sultan Selim Han Dönemi'nde Osmanlı Devleti hâkimiyetine giren Lübnan'da Osmanlı'nın egemenliği Dürzî ve Mârûnî isyanları dolayısıyla sıkıntı içerisinde sürmüştür. Nihayetinde Osmanlı Devleti de bu çatışmaları bahane eden dış güçler karşısında çaresiz kalarak, 1842'de ülkenin kuzey ve güneyde iki farklı kaymakamlığa bölünmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra, Lübnan'ın kuzeyi Mârûnî, güneyi ise Dürzi yönetimine tâbi olmuş ancak çatışmaların artarak sürmesi sonucunda 1860'ta Osmanlı Devleti bölgeye 15.000 kişilik askerî birliğini göndermiştir. Bu askerî birliğin din ve mezhep kökenli çatışmayı dindirememesi üzerine bölgeye bu kez Fransız birlikleri gelerek, Lübnan'da Hristiyan Mârûnîlerden yana hâkimiyet sağlamışlardır. Fransızların yanı sıra İngilizlerin de bu coğrafyada askerî birlik bulundurmasını koşullayan bu çatışma döneminin ardından dış mihrakların yönlendirmesiyle I. Dünya Savaşı'nın başlamasını müteakiben Arap birlikleri 1916 yılında Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş ve ardından Lübnan'da, Mârûnî destekli Fransız Manda Rejimi başlamıştır. Fransa'nın iradesiyle 1936'da Suriye'den kademeli olarak ayrılan ve 9 Kasım 1947'de Lübnan Meclisi'nin aldığı kararla Fransız Manda Rejimi'ne son vererek bağımsızlığını ilan eden Lübnan'daki yüz yıllık yönetim buhranı içerisinde, yok sayılmakla birlikte¹, Türk dilinin ve kültürünün bin yılı aşkın varlığı devam etmektedir.

¹ Lübnan'da Türk nüfusun yarıya yakını hâlen nüfus cüzdanına sahip değildir.

II. Kapsam, Yöntem ve Amaç

Tarihî süreç içerisinde Lübnan'da bulunan Türk nüfusu, Girit Muhaciri Türkler ve Türkmenler olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilebilir. Yaklaşık nüfusları 9.000 olan Girit Muhaciri Türkler, Trablus'ta bulunurken Lübnan'daki Türkmenler ise Trablus bölgesinin yanı sıra Beyrut, Akkar ve Baalbek bölgelerinde yaşamaktadır. Lübnan'da tarihî varlıklarını sürdüren Türkmenlerin toplam nüfusu ise 20.600'dür. Bu grubun yanında çoğu Beyrut'ta yaşayan, 1940 sonrasında Türkiye'den gelmiş olan 30.000 kişi daha bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu Mardinlilerden oluşmaktadır. Ancak yakın bir zamanda buraya gelmiş olmaları ve hâlâ Türkiye'ye gidip gelmeleri nedeniyle bu grubun dil verisi, tarihî özellikteki ağız kaynağı olarak değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla çalışmamız 29.600 kişilik grubun dil verisine dayanmaktadır. Belirtilen dil verisi, tarafımızca 2012, 2013, 2015 ve 2016 yıllarında gerçekleştirilen saha çalışmalarına dayalı olarak yerinde kayıt altına alınmıştır.

Girit Muhaciri Lübnan Türklerinin büyük bir bölümü kendilerini "Osmanlı" olarak tanımlamaktalar. Bu nüfusun yaklaşık %95'i, Lübnan'ın kuzeybatısında, ülkenin ikinci büyük şehri konumundaki Trablus'ta yaşamaktadır. El-Nur, Bab el-Tabbane, Camiü'l-Kebir Mahalleleri yoğunlukla olmak üzere Trablus'un tamamına yayılmış olan Girit Muhaciri Lübnanlı Türkler, kozmopolit bir şehirde yaşamalarına rağmen yıllarca kimliklerini koruyabilme mücadelesi vermişlerdir.

“*Bilhassa ticarî münasebetler sebebi ile X. yüzyıldan itibaren aralarında yayılmaya başladığını bildiğimiz İslâmlığın, XI. yüzyılda Oğuzlar’dan ezici çoğunluğun dini hâline geldiği görülmüyor. Bunun sonucunda Oğuzlar’a XI. yüzyılda Türkmen adı verilmiştir*” (Sümer 1980: X). Osmanlı Devleti’nin bölgedeki hâkimiyetinin öncesinde bu coğrafyaya uzanmış olan konargöçer Türk boylarını tanımlayan Türkmen nüfus, Lübnan’da iki farklı yerleşim bölgesi etrafında bulunmaktadır. Ortalama 50-60 yıl öncesine kadar konargöçer yaşam tarzını devam ettiren Türkmenlerin, yerleşik hayata geç başlamaları kendilerince maddî imkânsızlıklarının kaynağı olarak görülmektedir. Ülkenin başkenti Beyrut’ta (yaklaşık 300 kişi) ve ikinci büyük kenti durumundaki Trablus’ta (yaklaşık 2300 kişi) bulunan Türkmenler daha çok, Lübnan’ın kuzey sınır bölgesine yakın olan Akkar Bölgesi ile Bekaa Vadisi’nde Baalbek Bölgesi içerisindeki muhtelif yerleşim birimlerinde yaşamaktadırlar. Zira Trablus ve Beyrut şehirlerinde yaşayan Türkmenlerin tamamı Türkçeyi unutmuştur. Lübnan’ın bu iki büyük şehrindeki Türkmenlerle yapılan görüşme sadece Arapça ve İngilizce gerçekleşebilmiş, uzun ve özenli saha çalışmasında Türkçe konuşur tespit edilememiştir. Bu doğrultuda Girit Muhacirleri’nin yanı sıra, Türkmenlerden sadece Akkar ve Baalbek Bölgesi’nde yapılan derleme kayıtları çalışmanın veri tabanını oluşturmaktadır. Toplam 8.500 Türkmenin yaşadığı Akkar Bölgesi içerisinde Aydamun ve Kuvaşra ilçeleri ile Meşta Hassan, El Devsi, El Dıbebiye köylerinde; Bekaa Vadisi içerisindeki Baalbek Bölgesinde ise Duris ilçesi ile Nanaiyye, Addus, Hadidiye, Şihemiyye, El Kaa adlı yerleşim birimlerinde yaklaşık 9.500 kişi yaşamaktadır.² Dijital ortamda kayıt altına alınan sözlü verilerin ses özelliklerine dayalı olarak yazıya aktarılması sonrası sadece sözcük düzeyi ile sınırlı olmayan kalıplaşmış ifadeler ile deyimleri de barındıran söz varlığı, Türkiye Türkçesi Ağızları ile hem eş zamanlı hem de art zamanlı olarak ilişkilendirilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmaya konu olan dil verilerinin derlendiği yerler haritada gösterilmiştir.

III. Bulgular:

Lübnan Türk Ağızlarında nadiren eskicil kullanımları muhafaza eden, Anadolu Ağızları ile büyük oranda ortaklıkları barından ve temel söz varlığı içerisinde öncelikli işletim alanını oluşturan organ adlarına yönelik veriler 1 numaralı tabloda sunulmuştur:

² 2013 yılı itibarıyla bu nüfus 6.200 idi. 3.300 kişilik Türkmen göçü, Suriye’den El Kaa üzerinden bu bölgeye gerçekleşmiştir ki gelen Türkmenlerin çoğu kısa süre öncesinde ayrılmış oldukları ailelerinin ya da akrabalarının yanına/mahallesine yerleşmiştir.

Eski Türkçe	Ölçünlü Türkiye Türkçesi	Lübnan Türk Ağızları	ÖTT İçerisindeki Ağız Bölgesi Karşılığı
köz	göz	göz (A, D, H, N, K, TG)	tamamında
baş	baş	baş(D, N, H, Ş, K, TG)	tamamında
kulak	kulak	kulak/kulag(H,Ş,TG)	tamamında
burun	burun	burun (Ş, TG)	tamamında
ayız	ağız	ağız (Ş,K)	Isparta, Sivas, Diyarbakır.
til	dil	dil(D, A, H, TG)	tamamında
tiş	diş	diş (H, Ş, TG)	tamamında
bel	bel	bel (H)	tamamında
kol	kol, el	ğol (H, Ş), el(A,Ş,K, TG)	ğol: Bolu, Samsun, Ankara, Kırşehir, Ordu, Uşak, (Güney-Batı Anadolu); el: tamamında
bacak, ayak	bacak, ayak	ğıç (N, K), ayak (K)	tamamında
tiz	diz	diz (Ş)	tamamında
töş	döş, göğüs	döş (K), emlik(D)	döş: tamamında
eğın (EAT: çigin)	omuz	çigin (H)	tamamında
kemik, sümük	kemik	kemik, sünük (K)	kemik: tamamında sümük: Kerkük, Azerbaycan

Tablo 1

Arapça kod kopyalamalarının da görüldüğü Lübnan Türk Ağızlarında çeşitlilik ve işleklik gösteren aile ve akrabalık adlarına yönelik veriler 2 numaralı tabloda sunulmuştur:

Eski Türkçe	Ölçünlü Türkiye Türkçesi	Lübnan Türk Ağızları	ÖTT İçerisindeki Ağız Bölgesi Karşılığı
kız	kız	kız (TG), ғız (N, K, D, A, Ş, TG), kız (H)	tamamında
oyul	oğul	ogul(K, TG), oğul (N, Ş)	tamamında
uşak	çocuk	uşağ	tamamında

ana, ög	anne	ana (K, H, D, A, Ş), ımm* (D, A), uma-umma (H)	(ana) tamamında
baba, dede	baba	baba	tamamında
apa+eçe>a- bıca*	amca	amm (D, A, H, Ş, K), ammo (A)	emmi* (tamamında), ammoğlu (Malatya)
tayay	dayı	dayı (H, K)	tamamında
tay+eze>ta- yeze>teyze, eze*	teyze	dázä (H)	Batı Anadolu Ağızla- rında
ebe, eçe, eze	nene, ebe	äbe (H, D,)	tamamında
dede	dede	dede (K, A, H, TG)	tamamında
kadaş	kardeş	ğardaş(A,N,D,H,Ş,K), kardeş(TG)	tamamında
eçi	ağabey	äde (H), ede (D)	tamamında
kenç*	torun	genco (H, Ş)	-
koca	koca, yaşlı	ķoca (A, H, N)	tamamında
küdegü	güvey, damat	güweg (A, H)	tamamında (güvey)
namıja	bacanak	ödere (N)	-
kayın ana	kaynana	ğayın ana (K)	tamamında

Tablo 2

Tabiat adlandırmalarında Türkiye Türkçesi ile daha büyük oranda aynılığın bulunmasını, kırsal kesimlerde kozmopolit yaşamın baskısından uzak bir şekilde tabiatla iç içe yaşayan ortak kökene sahip nüfusun dil baskısından uzak varlıkları ile açıklamak mümkündür. Ancak belirtilen nüfusun dillerini ve kimliklerini korumalarına sebep olan bu tavırlarına karşılık yarıdan fazlasının vatandaşlık hakkına/belgesine sahip olamadıklarını ve sosyo-ekonomik yönden toplumun en alt katmanını oluşturduklarını da belirtmemiz gerekir. Bu doğrultuda, eskicil izler taşımasının yanında Anadolu Ağızları içerisinde de sıklıkla kullanılan doğal yaşam evrenine ait olan ve Lübnan Türk Ağızları içerisinde kullanımı tespit edilen “ot (ateş), su, pingar-pingar, yuwmak (yıkamak), ew - kıl ew, dağ, ay, gün, güneş, göw (gök), yıldız, yağmır ve yağmur, ataş, altun, at, ılkı, yokak, terrik, deve, dorum, düve, geçi-keçi, yoz (keçi sürüsü), öveç, öveçlemek, goy/goyun-koyun, emlik, inek, keş, pendir, dip/kurt, it, pisik, topıraı, badılcan, benedure, kırhaz, mermicek, samırsak” kelimeleri tüm ağız bölgelerinde kullanılmaktadır.

IV. Sonuç

Organ adları, aile ve akrabalık adları ve doğa adlandırmaları bağlamında gerek eskicil köklerle gerek Anadolu Ağızları ile büyük oranda ortaklıklar ve benzerlikler barındıran Lübnan Türk Ağızlarına ait söz varlığı, yüz yıllık sosyo-ekonomik ve politik baskı ile yok saymaya karşın büyük oranda varlığını koruyabilmiştir. Ayrıca Anadolu ve Rumeli Ağızlarında görül(e)meyen ve Lübnan Türk Ağızları içerisinde tespit edilen bazı sözcüklerin Lübnan'da hâlen korunup kullanılıyor olması bu coğrafyayı sadece geçmiş zamanda değil günümüzde de Türkçenin ana yurdu kılmaktadır. Söz varlığı açısından benzerlikleri ve katkıları itibarıyla Türkiye Türkçesi ile ortak kökleri korumanın yanında ağız özelliklerine dayalı geniş bir coğrafi ortaklık hâlen yaşatılabilmektedir. Bu doğrultuda Türk kültür ve anlamlandırma evreninin temsilcisi olarak değerlendirilebilecek ağız verilerinin sosyal bağlamının ve nesiller arası sürekliliğinin korunması yönünde ise Arapça kod kopyalamalarının öncül kullanımları Türkçenin varlığını tehdit etmeye başlamıştır. Arapçanın dil baskılaması, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi temel dinî adlandırmalarda görülmemektedir. Sıvı yerine oruç (Fa.), salat yerine namaz (Fa.) kullanımı Lübnan Türk Ağızlarının istisnasız ortak özelliği olarak belirlenmiştir. Ancak bu doğrultuda Türkçe adına asıl ilgi çekici olan kurban yerine, Türkçe boğazlamak kelimesinin kullanılmakta oluşudur. Bu doğrultuda, Lübnan'da Türkçe öğretiminde, ortak söz varlığının sözcük ve söz dizimsel kalıplaşmış ifadelerinin karşılaştırmalı olarak kullanımı hayati önem arz etmektedir. Özellikle Lübnan'da yaşayan Türkmenler içerisinde Türkçeyi tamamen kaybetmiş önemli bir kitle bulunmaktadır. Ancak Türkçenin konuşulduğu eskicil ve özkültürel söz varlığının kullanımının belirlendiği kesimce Türkçenin özgün pek çok unsurunun yaşatıldığı görülmüştür. Derlenen metinlerin içeriğinden ve söz varlığından hareketle Lübnan'daki bin yılı aşkın Türk kültürünün özgün özelliklerinin Türkçe ikliminde soluk alıp vermeye devam ettiğini ve yaşatılmaya çalışıldığını belirtebiliriz.

Kaynaklar

- Aydemir, Ö. K. (2015), *Lübnan Türk Ağızları* (Genişletilmiş 2. Baskı), Denizli: Nokta Yayınevi.
- Çengel Kasapoğlu, H. (2003), "Fu-Yü Kırgızcasının Temel Söz Varlığı", *Millî Folklor*, S 60, s. 184-199.
- Erol Arslan, H. (2010), "Kilis Ağzında Dönüşlülük Zamiri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2, s. 345-356.
- Erol Arslan, H. (2018), *Kilis Ağızları*, Kilis: KİTAM yayınları.
- Erol, M. (2012), *Halep Türkmenleri Halk Kültürü Araştırmaları*, Ankara: Grafik yay.

- Gökdağ, B. A. (2013), “Türkiye’nin Dış Politika Ekseninde Orta Doğu’daki Türk Varlığı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Türk Dünyası Özel Sayısı, S 54, C 2, s. 2175-2190.
- Gülensoy, T. (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2009), *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Karahan, L. (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Karahan, L. (Ed.), (2018), *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı Türkiye Türkçesi Ağız Atlasına Hazırlık*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Komisyon (2019), *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010), “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 2007, C: 1, s. 87-110.
- Mollamusa, T. (2013), “Suriye Türkmenleri”, *Yeni Türkiye Dergisi* Türk Dünyası Özel Sayısı, S: 54, C: 2, s. 2299-2303.
- Özçelik, S., Boz, E. (2002), *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağızı, Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Sevim, A. (1989), *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti*, Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yayınları.
- Sümer, F. (1980), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*, İstanbul: Ana yayınları.
- Togan, Z. V. (2019), *Umumi Türk Tarihine Giriş I-II*, İstanbul: İş Bankası Kültür yayınları.
- Yavuz, S. (2013), “*Divanü Lügati’t-Türk*’teki Akrabalık Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 17, S 56/ Yaz, s. 345-360.
- Yıldırım, F. (2018), *Suriye Bayır bucak Türkmen Ağızı, Giriş-İnceleme-Metinler-Dizin*, Adana: Karahan Kitabevi.

CEYHAN NOGAY TÜRKLERİ AĞZI VE ÖZELLİKLERİ

*Serpil AYDUTTU ÇEVİK**

Giriş

Tarih boyunca kavimler göçüne sahne olmuş bir geçit bölgesi olan Kafkasya’da bugüne kadar milli varlıklarını muhafaza eden belli başlı Türk boylarından biri de Nogaylardır (Ateş, 2004: I). XIII. yüzyılın ikinci yarısında oluşturdukları etnik yapılarını XV. yüzyılın ortalarına dek sürdüren Nogay Türkleri istilalar sonucunda dağılmışlar, bir kısmı ise aralarında girdikleri Türk toplulukları içinde erimişlerdir. Geri kalanların bir kısmı Rus toplumu içinde, Rusların kültürel baskıları altında kendi kültürlerini devam ettiremeyip ya asimile olmuşlar yahut yaşadıkları topraklardan göç etmek zorunda kalmışlardır (Güllüdağ, 1998:1).

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti’nden yana tavır koyan Nogaylar, savaş sonrasında Rus Çarlığı tarafından yurtlarından sürülmüşlerdir. Osmanlı Devletine sığınmak zorunda kalan Nogaylar iskân edilmek üzere Rumeli, Anadolu ve Suriye’deki eyaletlere gönderilmişlerdir. İskân yeri olarak seçilen Anadolu’daki vilayetlerden birisi de Adana’dır. Nogayların bu bölgeye iskânındaki önemli faktörler Adana vilayetinin تنها oluşu ve buraya yerleştirilen muhacirlerle bölgenin imarının sağlanmasıdır (Bayraktar, 2007: 414).

Adana’nın Ceyhan ilçesine yerleştirilen Nogayların bir kısmı yerleştirildikleri yerlerden başka yerlere yeniden göç etmişlerdir. Bir kısmı da yerleştirildikleri yörenin kültürüyle karışarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Yıldırım’ın (2006:22) belirttiğine göre Nogaylar, 1854-1860 yıllarında Kuban bölgesinden Çukurova’ya gelmişler ve Ceyhan nehri boyunca köyler kurmuşlardır (Cevdet, 1980: 125). Hakan Kırımlı’nın Türkiye’deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri (2012) adlı çalışmasında Adana’nın Ceyhan ilçesinde Nogayların yerleştikleri mahalleler şu şekilde sıralanmıştır: Altıkara,

* Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilimi Dalı Doktora Öğrencisi, serpil.ayduttu@gmail.com.

Büyük Burhaniye (Yeşilhöyük), Büyük Mangıt Beldesi, Çakaldere, Çiftlikler (Çiftlikat), Kelemeti Mahallesi, Kılıçkaya, Küçük Mangıt, Mercimek Beldesi, Sirkeli, Toktamış, Yellibel, Yılankale. Yaptığımız çalışmalar neticesinde günümüzde Ceyhan Nogaylarının yoğun olarak yaşadıkları mahalleler ise şunlardır: Çakaldere, Toktamış, Yellibel ve Yılankale.

Nogay köylerinin kiminin nüfusunu tamamen Nogaylar oluşturmakta iken kiminde farklı topluluklarla birlikte karışık yerleşimler görülmektedir. Başlarda dışa kapalı bir hayat süren Nogay köylerinde 1960 ve sonrası Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden gelen göçler sonucunda da farklı halklar ve kültürlerle etkileşimler yaşandığını söylemek mümkündür (Çelik Şavk, 2013: 332). Son yıllarda iş, eğitim vb. sosyoekonomik koşulların sınırlılığına bağlı olarak Nogayların büyük bölümü yaşadıkları köylerden çevre şehirlere göçmüşlerdir. Bu durum köy nüfuslarının zamanla azalmasına sebep olmuştur. Çalışma hayatı ve yeni sosyal çevrenin etkisiyle günlük konuşma dilinde Nogaycanın yerini Türkiye Türkçesi almaya başlamıştır. Büyük şehirlerde Türkiye Türkçesinin geçerli dil oluşu Nogaycanın işlevselliğini azaltmış ve Nogaycayı ev içi dil durumuna getirmeye başlamıştır (Taşçı, 2018).

Nogay Türklerinin konuştukları lehçe Türkçenin Kıpçak koluna bağlı Aral Hazar grubu Türk lehçelerinden biridir. Türk lehçeleri içinde en çok Kazak ve Karakalpak Türkçesine yakındır. 1922’de Samoyloviç, Radloff’un tasnifini esas alarak yaptığı tasnifte Nogay Türkçesini «Tav Grubu» içinde «Bugünkülerden» başlığı altında verdiği 16 lehçe arasında değerlendirmiştir (Arat, 1953: 99). Günümüzde özellikle Dağıstan, Çeçen-İnguş, Karaçay-Çerkez, Kazakistan, Romanya, Türkiye gibi bölgelerde yaklaşık 270.000 kişi tarafından konuşulmaktadır (Ateş, 2004: I). Türkiye Nogayları arasında ise Oğuz grubundan olan Türkiye Türkçesi ile Kıpçak grubundan olan Nogay Türkçesinin, karışık olarak kullanıldığı karma bir dil ve farklı ağız özellikleri karşımıza çıkmaktadır (Ergönenç Akbaba, 2018: 17).

Toplumlar geniş coğrafyalara yayıldıkça giderek dilleri de kollara ayrılmakta ve gidilen yöre etkisi ve getirdikleri dilden saklayabildiklerinin karışmasıyla lehçeler oluşmaktadır. Lehçelerin altında ise konuşulan ama yazılmayan ağız adacıkları ortaya çıkmaktadır. Bu durum bütün dillerde olduğu gibi, ortaya çıktığı coğrafyadan çok geniş coğrafyalara yayılan Türkçe için de geçerlidir. Özellikle de yayıldıkları bölgede siyasi etkinliğini yitirmiş, geçmiş hâkimiyet döneminin kalıntıları durumunda olan Balkanlarda, Irak’ta, İran’da, Suriye’deki Türkçe konuşurların kültürlerinin ve etnik yapılarının izlerini saklayan ağızlarının incelenmesi çok önemlidir (Öztürk, 2017: 759). Bu düşünceden hareketle çalışmada Türkiye’de Adana’nın Ceyhan ilçesinde

yaşayan Nogay Türklerinin ağızları ele alınmış, Türkiye Türkçesinden ayrılan yönlerini ve Türkiye Türkçesinin ağız üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için Çakaldere, Toktamış, Yellibel ve Yılankale mahallelerinde ikamet eden Nogay kökenli, ağız özelliklerini koruyan, konuşma aygıtlarında sorun olmayan, şehir ve teknoloji ile çok fazla temasa girmemiş kaynak kişilerden derlemeler yapılmış ve derlenen metinler Faruk Yıldırım'ın (2006) Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I kitabında yer alan çeviri yazı sistemini esas alınarak yazıya geçirilmiştir.

Ceyhan Nogay Türklerinin Ağızı

Son yıllarda iş, eğitim vb. sosyoekonomik koşulların sınırlılığine bağlı olarak Nogayların büyük bir bölümü yaşadıkları köylerden çevre şehirlerle göçmüşlerdir. Bu durum mahalle nüfuslarının zamanla azalmasına sebep olmuştur. Çalışma hayatı ve yeni sosyal çevrenin etkisiyle günlük konuşma dilinde Nogaycanın yerini Türkiye Türkçesi almaya başlamıştır. Büyük şehirlerde Türkiye Türkçesinin geçerli dil oluşu Nogaycanın işlevselliğini azaltmış ve Nogaycayı ev içi dil durumuna getirmeye başlamıştır. (Taşçı, 2008).

Ceyhan'da yaşayan Nogay Türklerinin ağızlarıyla ilgili olarak yaptığımız incelemeler bizi şu sonuçlara götürmüştür:

- Zamir kökenli çokluk birinci kişi eki -Iz/-Uz yerini -IK/- UK'e ve kimi kullanımlarda -Ih/ -Uh'a bırakmıştır.

«bu köy yohken biz gelmişIK.» (M3, 2)

«gendi gendimize gırımıK, diyoruK, nogayIh diyoruK, tatarIh diyoruK (M1, 5)

- Şimdiki zaman eki hem geniş ünlülü hem dar ünlülüdür:-yur, -yúr, -yür, -yo, -yô, -yôr

« onlar ordan göç ediP geliyúr.» (M3, 16)

«ben öyle şey eTmem, ben bilmiyürüm başga.» (M4, 24)

«göç ediP gelirken gelirken bíraya bi birleşiyolar.» (M3, 7)

- Kelime başında k > ğ- değişmesi görülür:

«zamanında dedelerimizden ğalma bıra.» (M3, 4)

«tohtamış ğoyuyôlar.» (M3, 12)

- Bölge ağızlarının tamamı kelime başındaki k-/g- meselesinde Standart Türkiye Türkçesine paralellik gösterirken bazı kelimelerde Standart Türkiye Türkçesinden farklılaşmaktadır:

« *hêç gendi gendimize nogaylı diyoruh.* (M1, 5)

- ñ sesi belirgin olarak işitilmektedir.

«*bizim çocuğlğumuz nogay çayıylañ geçdi çünkü.*» (M1, 18)

«*köy toyu oldu, çalgılı davılñañ oldu.*» (M4, 4)

- İlk heceden sonraki hecelerde dudak ünsüzleri yanında yuvarlak olan ünlüler bölgemiz ağızlarında düzdür:

«*köy toyu oldu, çalgılı davılñañ oldu.*» (M4, 4)

- Kapalı e (è) sesi mevcuttur. Standart Türkiye Türkçesinde i'li olan bazı kelimeler è'lidir.

«*hêç hayatda hêç olmadım*» (M5, 17)

«*bu köyün altından da su akarmış biraz şindi su öteye gēTdi.*» (M3, 8)

- Kalınlık incelik, düzlük yuvarlaklık uyumları, bazı istisnaları olmakla birlikte mevcuttur.

- Ünsüz uyumu kurallı değildir.

«*ben hastanede yaTdım sarılığdan on gün.*» (M5, 3)

«*gēTdiK, toplandık bi odada*» (M3, 31)

- Standart Türkiye Türkçesinde ilk hecesi ü olan bazı kelimeler ö ile söylenmektedir.

«*bak böyük ölüm var, böyük ölüm var.* » (M3, 29)

- Bahsi geçen mahalle ağızlarında -nl- >-nn- ve -rl-> -ll- benzeşmeleri görülmektedir.

«*su akarken toplanıyôllar orayı.* (M3, 9)

«*bakıyôllar ki şeer yakın.* » (M3, 10)

- Uzun ünlüler ve diftonglar yaygın şekilde kullanılmaktadır.

«*torun cāhanda evi vardı.*» (M3, 26)

«*ne yalān söylëyim cānım.*» (M4, 9)

- ğ, y, v, h gibi boğumlanması zayıf olan ünsüzlerin düşmesi oldukça yaygındır.

«*gene geliyür, yapıyor, eskiki gibin deēl.*» (M4, 36)

«*daha çayı içmedik, gāve içmedik hoca allah ğız isdemeye ğaķTı.*» (M3, 34)

- ş>şş ünsüz ikizleşmesi yaygın bir ikizleşmedir. aşşā vs.

«aşşā mahalle deriK.» (M4, 14)

- Standart Türkiye Türkçesinden farklı olarak bazı birleşik kelimelerde veya yan yana gelen kelime dizilişlerinde kalınlık-incelik uyumunun işletildiği görülmektedir.

«birez ğaynadı mı üzerine sūd ğatan» (M5, 30)

- Dudak ünsüzlerinin veya diğer hecelerdeki yuvarlak ünlülerin etkisiyle bazı kelimelerde a>â değişmesi görülür.

«ōlanın bâbası gaĥdı benim dēdi.» (M3, 42)

- Bazı kelimelerde u>ı gibi yuvarlak ünlülerin düzleşmesi görülür.

«bıralar heP bizim.» (M3, 3)

- Türkçe ve alıntı kelimelerde iç seste ünlü türemesi görülür.

«rusiyadan geliyolar.» (M3, 6)

«gelin almaya tırâktôrlen geldiler.» (M4, 11)

- Son seste seyrek olarak rastlanan r düşer.

«üzerine sūT az bi şey de su, ondan sōna duzunu atarsın.» (M1, 13)

- Bazı alıntı kelimelerde ünsüz tekleşmesi görülür.

«mācir olunca atatürkden evel, onlar evel geldüine göre bizinkiler daha evelinden bıra ğuruyūr: (M3, 15)

- Bazı kelimelerde, kelime sonunda k sesi türediği görülür.

«şindik çayın, tencerenin birine çayın demini dökersin tamam mı?» (M1, 12)

- Bazı kelimelerin başında b sesi korunmaktadır.

«ölü merasimimiz yemek cenaze evinde yemek bişmez çokK.» (M4, 30)

- Kelime başındaki t->d- meselesinde Standart Türkiye Türkçesiyle bazı farklılıklar göstermektedir.

«o duzdan zaten tadını verir.» (M1,14)

- Ulama sırasında, iki ünlü arasında, sözcük birleşmesi sırasında g/ ğ , k/k'ler düşmekte ve öncesindeki ünlü uzamaktadır.

«ondan sōna n_ ādar bi buçuk iki kilo diyelim» (M3, 22)

- “kadar” edatının farklı şekilleri bulunmaktadır.

«iki milyarlık öteberimi götürdüler, ufak tüpüme gadan» (M5, 11)

- Kelime içindeki ve kelime sonundaki k sesi bazı kelimelerde h sesi-ne dönüşmektedir.

«olanın bâbası gağdı benim dedi.» (M3, 42)

«yoh dediler.» (M3, 52)

«iyi yohsa yoh.» (M3, 53)

«şımarıh büyümiş.» (M5, 20)

Sonuç

Araştırmamızda XIX. yüzyılın ikinci yarısında yerleşmiş bulunan, kendilerini Nogay ya da Nogay Tatarı olarak adlandıran Türklerin Ceyhan'da konuştukları ağız, hem Yıldırım'ın (2006) Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları çalışmasından hareketle Çukurova ağızlarıyla hem de Standart Türkiye Türkçesiyle karşılaştırılarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışma sonucunda Ceyhan bölgesinde yaşayan Nogay Türklerinin konuştuğu Nogay lehçesinin, Türkiye Türkçesi karşında işlevselliğini yitirdiği ve yerini bölgenin ağız olan Ceyhan ağzına bıraktığı tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Arat, Reşit Rahmeti (1953), “Türk Şivelerinin Tasnifi”, *Türkiyat Mecmuası*, X. Cilt, İstanbul, s. 59-138.
- Ateş, Özlem (2004), *Paşadağ Bölgesi Nogay Ağzı* (Metin Ses Bilgisi ve Özellikleri ve Türkiye Türkçesinin Etkileri), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Bayraktar, Hilmi (2008), “Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859-1861)”, *Bilig*, Bahar / 2008 Sayı: 45, s. 45.
- Çelik Şavk, Ülkü (2013), “Türkiye Nogayları Üzerine Gözlemler ve Tespitler”, *TDD/JofEL* 2013 Yaz/Summer, s. 332. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/305285>
- Ergönenç Akbaba, Dilek (2018), “Nogay Türkleri ve Nogay Türkçesi Üzerine”, *ÇÜTAM Kültür Evi Konuşmaları*, Sayı: 1, Mayıs 2018, s. 17
- Güllüdağ, Nesrin (1998), *Nogay Türkçesi Grameri (Nogaylar, Dil Özellikleri, Metin, Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Kırımlı, Hakan (2012), *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt yayınları.

Öztürk, Jale (2017), “Dobruca-Köstence Ağzı Zarf-fiilleri ve Anadolu Ağızları Zarf-fiilleri Üzerine Değerlendirmeler”, *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(4), 758-773.

Taşçı, Nursena (2018), *Oğuz-Kıpçak Dil Etkileşimi: Türkiye Türkçesi Nogaycası Örneği (Ses ve Biçim Bilgisi)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Yıldırım, Faruk (2006), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

<http://www.nogay.org.tr/> (11.09. 2019)

<http://turkiyenogaylari.hacettepe.edu.tr/nogaylar/> (11.09.2019)

METİNLER

-M1-

Kaynak Kişi: Süreyya Özer (57 yaşında, ilkokul mezunu, çiftçi)

Derleme Yeri: Çakaldere Mahallesi

Derleme Konusu: Nogayların nereden geldiği, Nogay çayı.

Nogayların Nereden Geldiği

(1) yâ aslımız gırımdan gelmiş. (2) şindik gırım mıyık, tatar mıyık, nogay mıyık, bilmiyoruk. (3) ben şahsen bilmiyorum. (4) amma kökenimiz gırımdan gelmiş. (5)hêç, kendi kendimize gırımık diyoruz, nogayıl diyoruz, tatarıl diyoruz.(6) biz üçüne adapde olmuşuk. (7) vallâ onlarda bîrda yetişmişler. (8) nenelerimde bîrda yetişmiş. (9) hani ben bî tek nenemi gördüm. öbür ninele-rimi, dedelerimi görmedim.

Nogay Çayı

(10) bizim kendimize has nogay çayımız var. (11) tarifi gölay. tımâr-hanelik olursun. (12) şindik çayın, tencerenin birine çayın demini dökersin tamam mı? (13) üzerine süT, az bî şey de su, ondan sōna duzunu atarsın. (14) duzdan zaten tadını verir. (15) ondan sona servis yaPdın zaman içine tereyâ, ğarabiber yanına da bîşmiş biber yeşilbiber yâni mükemmel olur. (16) sabah ğāvaltısından köy eKmeni de ğızartıP içine dōradın zaman deyme keyfine. (17) eşgiden günlük olarak içiliyōdu. (18) bizim çocuğluğumuz nogay çayıylañ geçTi çünkü.

-M2-

Kaynak Kişi: Tefik Kurt (63 yaşında, ortaokul mezunu, çiftçi)

Derleme Yeri: Çakaldere Mahallesi

dim. (37) bi eve iki bacıyı gene getirdim, sen napıyôn dedim. (38) yā çay içilir ondan sōna olan tarafından tanışılır. (39) ben tanımiyürüm dedim. (40) bu iş öle ğapdı ğaçdı gibi olmaz dedim. (41) hēc çıt eTmediler, kestiler, tamam dediler. (42) olanın bābası ğaĥdı, benim dēdi. (43) sā tarafımda da olanmış. (44) da asgerdi, o dēdi oluyum. (45) ben derēdelileri severim dedim. (46) bābası ne iş yapıyūr? (47) adam dēdikine şeyci devlet hastanesinin ğarşısında yukacı da çalışıyūrmuş bābası. (48) olan da yeri güzel. (49) geldi asgerden girdi. (50) tamam dedim. (51) kötü alışğanlī filem var mı? (52) yoĥ dediler. (53) iyi yoĥsa yoĥ.

-M4-

Kaynak Kişi: Hamide Kurt (73 yaşında, okuma yazma yok, ev kadını)

Derleme Yeri: Yellibel Mahallesi

Derleme Konusu: Dügün, karışık, cenaze merasimi

Dügün

(1) köy düünü oldu, işde öyle. (2) toy deriK biz. (3) köy toyu oldu. (4) çalgılı davılnañ oldu. (5) üç gün, cuma günü bayraK kalkar; cumertesi, pazar. (6) önce öyleydi. (7) her gün davıl çalındı. (8) önceden içgi boldu. (9) ne yalān söylëyim cānım. (10) tırâktöre gelin oldum. (11) gelin almaya tırâktörle geldiler. (12) gelinliyimlen tırâktöre, naylona bindim. (13) öyle köyü dolanırdılar. (14) aşşā mahalle deriK, çeşmeleri neyi dolanıp geldiyeK. (15) öyle olduydu. (16) her gün yemek yapılırdı. (17) bütün köylü yer içer. (18) ğuru fasilye, yüssüK çorbası, dōme pilavı, her gün bi türlü. (19) patadis, sulu patadis, ğaç dene davar, ğoyun kesiliyür.

Karışık

(20) ne bilim çoK söylemişler. (21) ğaÇmış ğızı adamın ğadın söylemiş āıT gibin söylemiş. (22) çōK çoK biliyürdular, ben bilmiyürüm. (23) benim görünce çoK bilirdi böyle serican. (24) ben öyle şey eTmem, ben bilmiyürüm başğa. (25) o taha güzel ğonuşur, ben yapamiyürüm, o yapıyür. (26) ğonuşmamız köyde öyleydi.şindi döndü. (27) amma heP ğonuşan yoK şindi. (28) dışardan gelinler geldi. (29) nē yaPdı, ğonuşulmiyür.

Cenaze Merasimi

(30) ölü merasimimiz yemek cenaze evinde yemek bişmez çoK. (31) ğonu ğomşu getirir, hısım akraba, dışardan da gelir. (32) evde yani üç gün hele bişmez. (33) şindi öyle deel ama gülüm, önceden öyleydi. (34) sabah çayına varana ğadar gelirdi. (35) şindi yoK. (36) gene geliyür, yaPılıyôr, eskiki gibin deel.

-M5-

Kaynak Kişi: İbrahim Taytoğlu (72 yaşında, ilkokul mezunu).

Derleme Yeri: Yılankale Mahallesi

Derleme Konusu: Anılar, Nogay çayı

Anılar

(1) devleTden aylık alıyôK. (2) ğafada esgi gibi deēl, rahaT. (3) bi yere çılmıyôm işde. (4) kızlar çāriyü gitmiyôm orıya. (5) ben hastanede yaTdım sarılığdan on gün. (6) benim evi soymuşlar. (7) ğapıyı ğırmışlar. (8) yā benim afēdersiñ söylemesi ayıp altınım vardı. (9) duruyôdu, çalmışlar onu. (10) ben öteberiye giTdım miydin alıyodum. (11) iki milyarlık öteberimi götürdüler, ufak tüpüme ğadan. (12) şindi bi yere gidemiyom işde. (13) neler çekdim. (14) işde biliyôm, sensin diyemiyürüm. (15) niye gördün mü ibrām abi der.

(16) hēç hayatTda hēç olmadım. (17) güleryüz görmedim hēç. (18) yā mutlu, hēç sorma. (19) eşim şımarıh büyümiş. (20) böyle bi laf oldu muydu hemen ğavga ederdi. (21) burda haTda ğonşular ğızardı. (22) lan benim evde bulunmıyan senin evde var lan dērlerdi. (23) yā ğızışırıldı. (24) nankördü birez. (25) yēdiini içdiini inkar eden. (26) kızlar evleñ diō evlenmiyôm. (27) ğafam rahad.

Nogay Çayı

(28) suyu ğaynadıñ. (29) çayı goñ. (30) birez ğaynadı mı üzerine süd ğatan, olur.

YALOVA İLİ YERLİ AĞZI İLE KÜTAHYA VE AYDIN İLİ AĞIZLARININ İLİŞKİLERİ

*Anıl ÇELİK**

Giriş**

Yalova tarih boyunca; Bithynler, Helenler, Romalılar, Slavlar, Bulgarlar, Rumlar, Ermeniler ve Türkler gibi çok sayıda ulusu ağırlamıştır (Yalova Belediyesi [YB] 2012: 32). Kentin Osmanlı topraklarına katıldığı dönemde bölgede Rum ve Ermeni nüfusun ağırlıkta olduğu görülür. Yöredeki Osmanlı egemenliğinin bir sonucu olarak Müslüman-Türk nüfusun sayısı artış göstermiştir (URL-1). 17. yüzyılda Celalilerden kaçan Ermeniler de Yalova bölgesine yerleşen unsurlar arasındadır (YB 2012: 32). Kırım Savaşı (1853-1856), Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878), Osmanlı-Yunan Savaşı (1897), Balkan Savaşı (1911-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Kurtuluş Savaşı (1923) gibi savaşlar esnasında ve Cumhuriyetin ilanından sonra Yalova’da büyük nüfus değişiklikleri meydana gelmiştir. Bu dönemlerde Yunanistan’dan, Bulgaristan’dan, Yugoslavya’dan, Romanya’dan ve Kafkas bölgesinden gelen muhacirler Yalova ve çevresine yerleşmiş, bunun yanında bazı unsurlar da göçle yahut mübadele yoluyla bu bölgeyi terk etmiştir (URL-3). Nispeten yakın dönemlerden itibaren ise Türkiye’nin ekonomik açıdan daha az gelişmiş bölgelerinden Yalova’ya doğru yoğun bir göç dalgası söz konusu olmuştur.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Yalova bir göç şehridir. Bu denli karmaşık nüfus yapısına sahip bir bölgede yerlilik - muhacirlik kavramlarının sınırlarının çizilmesi de bir hayli güçtür. İlçeler ve köyler arası iletişimin son derece kuvvetli olduğu dışa dönük Yalova halkını oluşturan birimler, başta kültürel ve sosyal alanlar olmak üzere her alanda birbirleriyle alışveriş hâlinindedir. Ziyaret edilen yerleşim yerlerinin ahalisinin çoğunlukla kendilerini Manav

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, acelik@bartin.edu.tr.

** Giriş başlığının içeriği tarafımızca 2018 yılında hazırlanan Yalova İli Yerli Ağız İnceleme-Metinler-Sözlük isimli basılmamış Doktora Tezinden alıntılanmıştır. Bu çalışmanın künyesi kaynakça kısmında belirtilmiştir.

yahut yerli tabirleriyle tanıtan ve bu sosyal kimliği benimseyen kimselerden oluşması hususu, Yalova ili yerli ağzıyla ilgili olarak derleme yapılırken birincil öncelik olarak görülmüştür. 14.-15. yüzyılda bölgede gerçekleşen ilk yoğun Türk yerleşiminin ardından göç konusundaki büyük hareketlenmeler çoğunlukla 19. yüzyıl ve sonrasında meydana gelmiştir. Günümüzde Yalova’da kendilerini “Manav” yahut “yerli” olarak tanıtan kimselerin yaşadığı köylerin birçoğunun, 14.-18. yüzyıllar arasında bölgeye yerleşen Müslüman-Türklerin yaşadığı köylerin devamı niteliğindeki köyler olduğu görülmüştür. O hâlde, bilhassa 19-20. yüzyıllarda çeşitli tarihî hadiseler sebebiyle değişik coğrafyalardan Yalova’ya göçerek bu yöreye yerleşen Türk unsurların çoğunlukla muhacir ve 14.-15. yüzyıllarda fetih hareketleri ve bu hadiseleri takip eden birkaç yüzyıl içinde buralara yerleşen Türk unsurların ise çoğunlukla Manav olarak adlandırıldığı söylenebilir.¹ Türk olmayıp bu göçlere dâhil olan unsurlar ise mensubu oldukları halkların adlarıyla anılırlar. Bu doğrultuda Yalova merkez ilçesinden Samanlı, Kazımiye ve Kirazlı; Termal ilçesinden Akköy; Çınarcık ilçesinden Çalica ve Şenköy; Çiftlikköy ilçesinden Çukurköy (Yerli Mahallesi), Denizçalı, Dereköy, İlyasköy ve Gacık ve Armutlu ilçesinden de Kapaklı ile Fıstıklı ahalisinin çoğunlukla kendilerini yerli yahut Manav olarak isimlendirdiği tespit edilerek “Yalova İli Yerli Ağzı İnceleme-Metinler-Sözlük” (2018) isimli çalışmaya bu köylerin konuşurları dâhil edilmiştir. Altınova ilçesinde ise yerli köyü tespit edilememiştir.

Boy, Oymak, Aşiret Adları ve Yalâkabâd

İlk Osmanlı kroniklerinde «Yalak Ova» veya «Yalâk-Âbâd» olarak anılan yer, bir yerleşim yeri değildir ve Karamürsel ile Armutlu arasında kalan bir coğrafi bölgeye işaret eder. Salmeler incelendiğinde 1530’lu yıllarda İzmit vilayetine bağlı bir kasaba olan Yalâk-Âbâd’dan bahsedildiği görülür. 16. yüzyıla kadar Yalâk-Âbâd olarak anılan bir ilçe olmasına karşın Yalova adlı bir yerleşimin olmamasından yola çıkılarak bugünkü Yalova’nın Kanuni Sultan Süleyman’ın sadrazamı Rüstem Paşa tarafından yaptırılan cami ve hanın etrafında teşekkül ettiğine dair görüşler de mevcuttur (YB 2012: 20; Çelik 2018: 2,3). Birtakım çalışmalarda da Yalâk-Âbâd şehrini Helenopolis/Hersek kentinde konumlandırmak gerektiği söylenir (Kılıç ve Kaplanoglu 2016: 36). Konuyla ilgili olarak Kaplanoglu (URL-2), Osmanlı kroniklerinde Yalak-Ova denildiğinde Hersek Ovası’nın, Yalak-Abad denildiğinde ise bugünkü Hersek civarının kastedildiğinin anlaşıldığını söyler. Kaplanoglu’na göre Yalak-A-

¹ Manavlık kavramı ile ilgili tanım tartışmalarına örnekler için bk. Fatih Doğru (2017), *Eskişehir İli Manav Ağızları*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi; Anıl Çelik (2018), *Yalova İli Yerli Ağzı İnceleme-Metinler-Sözlük*, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

bad'ı bugünkü Yalova'nın yerindeki bir yerleşim yerine koymak topografik açıdan doğru olmayacaktır. Bu doğrultuda “*Yalak-Ova'yı, Yalak Dere'nin denize ulaştığı noktada oluşan, o günkü adıyla Yalak-Ova'daki bir noktada aramız, hem etimolojik açıdan, hem de kroniklerin anlatımlarından daha doğru olmaktadır.*” demiş ve “*16. yüzyıla kadar Armutlu ile Ereğli arasındaki topraklara Yalak-Ova/Yalak-Abad kazası denilmesine rağmen, bu adlı bir yerleşim yerinin bulunmasına karşılık, elbette bu kazanın bir idare merkezi olmalıydı. (...)17. yüzyıla kadar bu kazanın merkezinin neresi olduğu konusu ise tartışmalıdır.*” diyerek görüşlerini ifade etmiştir. Sevensan (URL-3), 438 numaralı Vilayet-i Muhasebe-i Anadolu Defteri'nden yola çıkmış ve 1530 yılı defterlerinde Gölcük'ün, “Göllüköy” olarak, Karamürsel'in de “Mürselli köy” olarak Yalâk-Âbâd kazasına bağlı olduğuna dikkati çekip 1530 yılında Yalova kazasının sınırlarının Tatarköy'den (İhsaniye) başlayarak batıda Esenköy sınırındaki Arnavutköy'de (Nushetiye Çiftliği) sona erdiğini söylemiştir. Yalova'nın tarih içindeki konumu hakkında ise bu yerleşimin İstanbul'un fethinden önce İznik vakıf defterlerine bağlı hayvan besiciliği yapılan bir mezra olduğunu ve İstanbul'un fethinden sonra bir müddet İstanbul'a bağlı kaldığını belirtir. Bu dönemde padişah adına hayvan besiciliği yapan elliciler, otlakçılar, kullar ve yarıcıların Yalova ve çevresine yerleşmeye başladığı, Kocaeli sancak statüsü kazanınca Yalova'nın, Kocaeli'ye bağlı bir kaza hâline geldiği ve 1850'li yıllardan sonra Karamürsel kazasına bağlı nahiye konumuna dönüştüğü de yine Sevensan tarafından belirtilenler arasındadır. 1900 yılında yeniden kaza olan Yalova, 1924 yılında TBMM mülkî yapılanmasında tekrar Karamürsel'e bağlı bir nahiye konumuna gelmiş, 1929 yılında İstanbul'a bağlanarak tekrar bir kaza şekline dönüşmüş ve 1995 yılında ise il olmuştur.

Bahsedilenlerden de anlaşılabilirce üzere Yalâk-Âbâd ve ona bağlı birimlerin sınırının bugünkü Yalova şehri ve bağlı birimleriyle aynıyla uyuşturğunu söylemek mümkün değildir. Yine de Yalâk-Âbâd'daki boy, oymak ve aşiret adı kökenli yer adları incelenecek olursa Yalova yakınlarında meskûn olan Türk boyları hakkında birtakım veriler elde edilebilir. Tarihî kaynaklar incelendiğinde Yalâk-Âbâd'a tabi olan ve kökenleri boy, oymak, aşiret adlarından gelen yer adlarından başlıcaları şöyle sıralanabilir: Ulâş, Tâtârköy, Sâruhanlı, Bayad, Danişmendli, Menteşe (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü [BDAGM] 1994; [BDAGM] 2013; Gündüz 2014). Adı geçen boy, oymak ve aşiret adı kaynaklı yer adlarından Ulaşlı yerleşiminin adına aynı adlı Ulaşlı Türkmenleri kaynaklık etmiştir. Ulaşlılar, Oğuzların Üçok koluna mensup Salur Boyu'nun bir koludur (Doğaner 2006: 4). Tâtârköy yer adı Kıpçak grubuna mensup Tatar Türklerine işaret ederken Saruhanlı yerleşimi adını Recepli Avarlarının bir kolu olan Saruhan Oymağı'ndan almıştır. Saruhanlıların “*Anamur, Ankara, Diyarbakır, Kadirli, Kara İsalı, Karaman,*

Kayseri, Kırşehir, Konya, Mardin, Rakka, Sis, Tavşanlı, Tire ve Yalova'da yerleştiği, Bir bölümünün ise Trakya'da Edirne ve Sultanyeri'ne ve daha ilerde Balkanlarda Yenice-i Kızılağaç - Paşa, Filibe, Gümülcine, Kızanlık -Çirmen, Serfice - Manastır ve Tatarpazarı'nda iskan edildiği" bilinmektedir (Kaya 2004). Bayad yerleşimi adını Oğuz kavmini teşkil eden 24 boydan biri olan (Sümer 1952: 373) Bayat boyundan almıştır. Danişmendli yerleşiminin adı "Danişmendli Beyliğinin bakiyeleri olduğu düşünülen Danişmendli aşiretinden gelmektedir ki bu aşiret Asıl Boz-Ulus (Ak-Koyunlu bakiyesi) aşiretlerindendi." (Kaya 2004). Adı geçen yerleşimlerden örneğin Ulaşlı (Eski Adı: Ulâş) ve İhsaniye (Eski Adı: Tatarköy) gibi eskiden Kocaeli'nin Yalâk-Âbâd kazasına ve bugün Yalova iline değil de Kocaeli iline bağlı örneklerden de görüleceği üzere bu yerleşimler Yalova'da günümüzde tespit edilen yerli köylerinden farklıdır. İdarî birim sınır değişiklikleri göz ardı edilmemelidir. *Yalova İli Yerli Ağzı İnceleme-Metinler-Sözlük* (Çelik 2018) isimli çalışmada tespit edilen Yalova'daki yerli köylerinden Kirazlı, Çalica, Samanlı, Fıstıklı², Şenköy³, Çukurköy gibi yerleşim yerleri çeşitli açılardan tasvirî biçimlerde adlandırılmışken Akköy, Dereköy gibi yerleşimler coğrafi niteliklere dayalı olarak, İlyasköy, Kazımiye⁴, Gacık⁵ gibi yerleşimler kişilerle ilgili adlara dayalı biçimde Denizçalı (Eski Adı: Tonguzcalu) gibi yerleşimler de hayvan adlarına dayalı olarak adlandırılmıştır.⁶ Görüldüğü üzere adı geçen yerleşimler boy, oymak ve aşiret adı kökenli değildir. Fakat bunların dışında Kapaklı Köyü'nün ismi Kapaklı Türkmenleri'ni, Denizçalı köyünün eski isimlerinden Gödelü ismi de Mamalı Türkmen Oymağı'na bağlı Gödelü/ Gödelü Aşireti'ni (Toruk 2014: 79) akla getirmektedir. Türkiye'nin dört bir yanında Kapaklı isimli yerleşimler mevcuttur (Gülten 2010: 171-174). "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yörükler" isimli çalışmasında XVI. yüzyılda Kütahya sancağında Akkeçili taifesine tabi bir "Kapak" cemaatinin varlığını tespit eder. Bu tespitin yanında "Çelebi defterinde hariç kalıp amma Mevlana Sarı Seydi defterinde Yörükan-ı Manavgat deyi kaydolmuş. Şimdiki hâlde Cemaat-i Akkeçili ile hass-ı padişahiye zapt olur imiş." şeklinde bir de not vardır (Gülten 2010: 179). Akkeçili taifesi hakkında ise şunları söyler; "Akkeçili isimli cemaatler Aydın sancağında bulunan Yenişehir Yörükleri arasında da tespit olunmaktadır. Taifeyi oluşturan cemaatler tahrirlerde farklılık göstermektedir. Özellikle,

² Eski adı: Kürekçi (Meslek adına dayalı adlandırma).

³ Eski adı: Kocadere-i Bâlâ (Coğrafi niteliklere dayalı adlandırma).

⁴ Eski adı Yortan (>Yoğurthane isminden).

⁵ Gacık Köyü'nün ismini 200-300 yıl önce obasını taşıyan bir Yörük kadınından aldığı söylencesi mevcuttur (URL-4).

⁶ Yalova'daki yerli köyleri hakkında bilgi almak için bk. Anıl Çelik (2018), *Yalova İli Yerli Ağzı İnceleme-Metinler-Sözlük*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa.

1571 tarihinde pek çok cemaat Akkeçili taifesine dâhil edilmişti. Akkeçililer de konar-göçer hayata devam etmekte olup, yerleşik hayata geçen cemaat yoktu.” Mamalı Türkmen Oymağı’na bağlı Gödeler/Gödelü Aşireti’nden de kaynaklarda bahsedildiği belirtilmişti (Toruk 2014: 79). Cevdet Türkay’ın (1979: 644) çalışmasında Mamalı Türkmenlerinin yaşadığı bölgeler olarak sıralanan yerleşim yerleri arasında Aydın ve Kütahya’nın da adı geçmektedir (Gündüz 2018: 28).

Yalova’nın yerel sakinleri bu ilin köylerinden Çiftlikköy ilçesine bağlı Çukurköy’ün yerli mahallesinin kuruluşunda Kütahya’dan göç eden grupların önemli roller oynadığını ve Armutlu ilçesine bağlı Fıstıklı köyünün ilk nüfusunun ise Aydın-Nazilli’den buraya getirilen Türklerden oluştuğunu dile getirmektedir. Çukurköy’deki kaynak kişilerimizden Ferhunde Kılıç, köyün kuruluşu hakkında şunları söylemiştir; “*biSim tē dedelerimizin dedeleri küt’ahyanın taFşannı* köyü mü çukurköyü *tavşannı ilçesi mi nēse işTe çukurköy deye ordan göç etmişlē buraya çıkmış gelmişlē buraya da ordaki ordan çukurköyden gelince buraya da çukurköy goymuşlā küt’ahyadan*” (Çelik 2018: 12,13). Akköy’ün ve Yalova’nın birçok yerli köyünün kuruluşunda Kayı Boyu’nun etkili olduğu yine yerel sakinlerce söylenenler arasındadır. Bu noktada Yalova İli Yerli Ağzı ile aralarındaki ilişkiler incelenecek olan Kütahya ve yöresi ağızlarını kapsayan bölgede yerleştikleri tespit edilen oymakları sıralamakta fayda vardır. Bunların başlıcaları; Kayı, Bayat, Avşar, Kızık, Kınık, Eymür, Alayuntlu, Yüreğir boylarıdır. Bunlarla birlikte Kütahya Yörükleri, Karakeçili Yörükleri, Kula Yörükleri, Çaruklu Oymağı, Çavdar Tatarları gibi unsurların da buralarda yurt tutmuş olabileceği söylenir (Gülensoy 1988: 5-10). Yalova İli Yerli Ağzı ile aralarındaki ilişkiler incelenecek olan bir diğer bölge Aydın ili ağızlarını kapsayan alanda ise başlıcaları Eymir, Avşar, Bayındır, Yazır, Kınık, Çepni, Alayuntlu, Çavuldur, İğdir, Kayı, Çarukluğ boyları olmak üzere irili ufaklı daha birçok boy, aşiret, oymaklarla ilgili adlar taşıyan yerleşim yerleri mevcuttur (Yapıcı 2013: 17-25).

Yalova İli Yerli Ağzı ile Kütahya ve Aydın İli Ağızlarının Dilsel İlişkileri

Yalova İli Yerli Ağzı isimli doktora tezinde (Çelik 2018) yerli köyü olarak tespit edilen ve adları yukarıda geçen birimlerde konuşulan ağzın karakteristik özellikleri değerlendirilmiştir.⁷ Bu değerlendirmeler doğrultusunda söz konu-

⁷ Yalova İli Yerli Ağzı ile ilgili olarak yazılmış makaleler için bk. Anıl Çelik, “Yalova İli Yerli Ağzı’nın Çocuk Oyunlarıyla İlgili Söz Varlığı”, *Researcher: Social Science Studies*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2018, s. 01-10; 17; Anıl Çelik, “Yalova İli Yerli Ağzından *Derleme Sözlüğü*’ne Katkılar”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 13, 2018, s. 512-543; Anıl Çelik, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında {+lAmA} Birleşik Ekinin Hastalık Adı Türetme İşlevi Üzerine”, *ASOS Journal*, Sayı 72, 2018, s. 34-42; Anıl Çelik, “Türk Düşün Gelenekleriyle İlgili Bir Terim: Telek”, *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of*

su ağzın Anadolu ağızları arasındaki konumuna bakıldığında, Yalova ili yerli ağzının dil özelliklerinin, Leylâ Karahan'ın (2014) *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* isimli eserindeki tasnifte özelliklerini maddelendirdiği alt ağız gruplarından Batı Grubu Ağızları II. Grubun dilsel özellikleriyle neredeyse tamamen uyduğu görülmüştür. Bu benzerlikler sebebiyle Karahan'ın bu gruba dâhil ederek adını andığı İzmit ve yöresi ağızları ile Sakarya ili ağızlarının yanına Yalova ili yerli ağzının da eklenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bu çalışmada ise Yalova ili yerli ağzından derlenen metinler içerisinde çoğunlukla Kütahya veya Aydın ili ağızlarıyla ilişkisi olduğu düşünülen yerleşim yerlerinden derlenen metinlerde yer almalarıyla dikkat çeken dilsel özelliklerden başlıcaları ele alınmıştır [Söz konusu yerleşim yerleri: Armutlu ilçesinden Fıstıklı köyü ve aynı ilçedeki diğer yerli köyü olan Kapaklı; Çiftlikköy ilçesinden Çukurköy (Yerli Mahallesi) ve bu ilçedeki diğer yerli köyleri Denizçalı, Dereköy, İlyasköy ve Gacık.] Batı Grubu Ağızları I. Alt Grubuna dâhil olan Kütahya ve Aydın ili ağızları ile Batı Grubu Ağızları II. Alt Grubuna dâhil olan Yalova ili yerli ağzı bu bağlamda çeşitli dilsel karşılaştırmalara tabi tutulmuştur. Bu karşılaştırmalar yapılırken Batı Grubu Ağızları II. Alt Grubuna dâhil diğer ağızlar olan Sakarya ve Kocaeli ili ağızlarının söz konusu bağlamdaki dilsel özellikleri de araştırılmıştır. Ele alınan özelliklerin çoğu, incelenen metinlerde yeni ağız bölgeleri yaratacak kadar baskın kullanılmamakla birlikte Yalova yerli nüfusunun oluşumunda Aydın ve Kütahya ilinden bu bölgeye getirilen Türkmenlerin de pay sahibi olduğu söylemleri dikkate alınarak incelenmeye değer görülmüştür.

Kütahya ve Yöresi ağızlarıyla ilgili olarak Tuncer Gülensoy'un (1988) hazırlamış olduğu *Kütahya ve Yöresi Ağızları* isimli çalışmayla beraber Mustafa Tayşi (2007) tarafından hazırlanan *Tavşanlı ve Yöresi Ağız İncelemeleri*, Neşe Aydın (2008) tarafından hazırlanan *Kütahya Altıntaş Yöresi Ağız (İnceleme- Metinler- Sözlük)*, Dilek Öztürk (2008) tarafından hazırlanan *Kütahya Emet Yöresi Ağız (İnceleme- Metinler- Sözlük)*, Mehmet Ali Dinçay (2009) tarafından hazırlanan *Kütahya Simav Ağız*, Özcan Yavaş (2009) tarafından hazırlanan *Kütahya Aslanapa ve Yöresi Ağız*, Seçil Biber (2010) tarafından hazırlanan *Kütahya Gediz ve Yöresi Ağız*, Beytullah Bekar (2011) tarafından hazırlanan *Kütahya Domaniç Ağız* ve Ali Yumurtacı (2012) tarafından hazırlanan *Kütahya Pazarlar Ağız* gibi yüksek lisans tezleri de mevcuttur. Aydın ili ağızlarıyla ilgili olarak Nuri Karasakaloğlu (2005) tarafından hazırlanan *Aydın Merkez Ağız* ve Ali İhsan Yapıcı tarafından hazırlanan *Aydın ve Yöresi Ağızları (İnceleme - Metin - Sözlük)* isimli doktora tezleriyle beraber Üstün Duruel (1968) tarafından hazırlanan *Nazilli Ağzının Fonetik ve Morfolojik Tet-*

kiki ve Serpil Akbulut (2002) tarafından hazırlanan *Nazilli ve Yöresi Ağızları* bitirme tezleri dikkati çekmektedir. İzmit ve Yöresi Ağızlarıyla ilgili Kenan Acar'ın (1988) hazırlamış olduğu İzmit'in Taşköprü, Ova ve *Balören Ağızları* isimli yüksek lisans teziyle beraber yine Acar (1984, 2005) tarafından hazırlanan *Kandıra ve Çevre Köyler Ağzı, Ses ve Şekil Bilgisi* lisans bitirme tezinin, "Kandıra'daki Üç Ağız Bölgesinin Bazı İzmit Ağızlarıyla Karşılaştırılması" isimli makalenin ve de Ayfer Akata (1973) tarafından hazırlanan *Kandıra Ağzı* başlıklı lisans bitirme tezinin adı da burada zikredilmelidir. Sakarya ve yöresi ağızlarıyla ilgili Muharrem Öçalan (2004) tarafından hazırlanan *Sakarya İli Ağızları* isimli doktora tezinin yanı sıra İsmail Tekdal (2001) tarafından hazırlanan *Sakarya İli Kaynarca Ağzı, İnceleme-Metin Sözlük*, Cihat Küçükaslan (2005) tarafından hazırlanan *Sakarya İli Ferizli ve Söğütli İlçeleri Ağzı* isimli yüksek lisans tezleri, Hüseyin Kolbasar (1970) tarafından hazırlanan *Sakarya İli Ağzı* isimli lisans bitirme tezi ile Kenan Acar (1999) tarafından hazırlanan "Adapazarı Aşağı Dereköy Yerli Ağzının Özellikleri" ve Muharrem Öçalan (2006) tarafından hazırlanan "Sakarya - İzmit Yöresi Yerleşik Türkmenleri (Manav) Ağızlarında Ötümsüz Patlayıcı Ünsüz Değişmeleri" isimli makaleler ilgi çekicidir.

Yalova ili yerli ağzında bahsi geçen bağlamda dikkat çeken dilsel özelliklerden başlıcaları aşağıda sıralanmıştır.

Geniş Zaman Çekiminde Oluşan Ünlü Uzunlukları

Yalova ili yerli ağzının kaynaklarından Türkmen Türkçesinde geniş zaman eki tek şekilli ve "-Ar" şeklindedir. Ek, ünlüyle biten fiillere geldiğinde ekte ikincil uzunluk meydana gelir (Akar 2013: 37). Bu ses olayının kalıntısı Yalova ili yerli ağzında birinci teklik ve birinci çokluk kişilerde zaman zaman kendini göstermektedir (Çelik 2018: 40). İlgili çalışmadan konuyla ilgili birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır: "*eveldeñ-evimizi derlêriz toplârız* (3.13) [*Fıstıklı*]", "*bizim aşâda şiyimiz vâdır köy bahçesi dêriz biz-oraya* (7.160) [*Kapaklı*]", "*biz alan dêriz köyümüzün-ötasında yüssek bi yê boşluk va* (9.49) [*Kapaklı*]", "*sopanın-ucuna paçavra bâlârız* (17.114) [*Çukurköy*]", "*gene yıkârım* (18.64) [*Çukurköy*]", "*ben-istêrim hoca ôsun* (31.41) [*İlyasköy*]", "*taraK-olu böyle tarârız-unu* (33.66) [*İlyasköy*]]. Birkaç örnek dışında Yalova ili yerli ağzındaki bu türden örneklerin tümü Kütahya veya Aydın ili ağızlarıyla ilişkisi olduğu düşünülen yerleşim yerlerinden derlenmiştir.

Batı Grubu Ağızları II. Alt Grubuna dâhil olan ağızlarla ilgili Kenan Acar (1988) tarafında hazırlanmış olan İzmit'in Taşköprü, Ova ve *Balören Ağızları* isimli çalışmanın uzun ünlüler veya geniş zaman çekimi ile ilgili bölümlerinde söz konusu ağızda böyle bir kullanımın varlığıyla ilgili bir bulgu yer almamaktadır. İsmail Tekdal (2001) tarafından hazırlanan *Sakarya*

ili Kaynarca İlçesi Ağzı, Muharrem Öçalan (2004) tarafından hazırlanan *Sakarya İli Ağızları* ve Cihat Küçükaslan (2005) tarafından hazırlanan *Sakarya İli Ferizli ve Söğütlü İlçeleri Ağzı* isimli çalışmaların ilgili kısımlarında da yine böyle bir bulguya değinilmemiştir. Batı Grubu Ağızları I. Alt Grubuna dâhil olan Kütahya ağızları ile ilgili yapılan çalışmalardan Gülensoy (1988), Aydın (2008), Öztürk (2008), Dinçay (2009), Yavaş (2009), Biber (2010), Bekar (2011) ve Yumurtacı'nın (2012) araştırmalarının uzun ünlüler veya geniş zaman çekimi ile ilgili bölümlerinde de söz konusu ağızlarda böyle bir kullanımın varlığıyla ilgili bir tespite yer verilmemişken Ali İhsan Yapıcı (2013) tarafından hazırlanan *Aydın ve Yöresi Ağızları* isimli çalışmada geniş zaman çekiminde oluşan ünlü uzunluklarına dikkat çekilmiştir. Bu ağızda mezkûr kullanım Yalova ili yerli ağzı yahut Muğla ve yöresi ağızlarında (Akar 2013: 37) görüldüğü gibi yalnızca ünlüyle biten fiillerden sonra değil ünsüzle biten fiillerin ardından da görülebilmektedir. Yapıcı (2013: 42) bunun geniş zaman ekinin vurgulu söylenmesinden kaynaklanıyor olabileceğini söylemiş ve konuyla ilgili tespitlerini aşağıdaki kullanımlarla örneklendirmiştir: *alırız* “*alırız*” I-A/2-17, I-A/7-43, *dutāriz* “*tutarız*” I-A/11-97, *gidēriz* “*gideriz*” I-A/6-37, *örtēriz* “*örteriz*” I-A/6-38, *yapāriz* “*yaparız*” I-A/6-114. Bu tür kullanımların Türkmen Türkçesi menşeli bir kalıntı olduğu tahmin edilen geniş zaman birinci kişi çekimlerinde ünlüyle biten fiillerden sonra oluşan uzunluklara örnekseme (analoji) yoluyla ortaya çıkmış olabileceği de söylenmelidir.

Belirtme Durumunun Yönelme Durumu Yerine Kullanılışı

Bu kullanımın ortaya çıkmasının sebebi hakkında üç farklı görüş mevcuttur. Bunun Eski Uygur Türkçesindeki “+ag//+eg” belirtme durumunun devamı ile ilintili olduğunu söyleyen görüş bunlardan birincisidir. İkinci görüşe göre bu kullanımlar fiillerin rejim değiştirmesi ile alakalıdır. Üçüncü görüş ise bu kullanımın ortaya çıkışını ünlü daralmasına bağlar.⁸

Yalova İli Yerli Ağzı (İnceleme- Metinler- Sözlük) (Çelik, 2018) isimli çalışmadan konuyla ilgili birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır: “*borayı u zamannā peK gelen olmazdı* (26.176) [Dereköy]”, “*sen defteri yazdın nı* (25.248) [De-

⁸ Belirtme durumunun yönelme durumu yerine kullanılışı konusu ile ilgili bilgi alınabilecek çalışmalardan bazıları için bk. Ahmet Caferoğlu (1962), “Muğla Ağzı”, TDAY-Belleten, s. 107-130; Ahmet Caferoğlu (1967), “Akhisar ve Cihanbeyli Ağızları”, TDAY-Belleten, s.1-38; Ahmet Caferoğlu, (1995), Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler-Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağızları, Ankara: TDK yayınları; Turgut Günay (1978), Rize İli Ağızları, Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi yayınları; Ahmet Buran (1996), Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri, Ankara: TDK yayınları; Tuncer Gülensoy (1988), Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük), Ankara: TDK yayınları; Gürer Gülsevin (2002), Uşak İli Ağızları, Ankara: TDK yayınları; Bedri Sarıca (2006), “Türkçede -e/-i Durum Eklerinin Karışması Sorunu”, İlmî Araştırmalar, 22, Güz, İstanbul: Gökkuş yay.

reköy]”, “*satılannarı başkasını kaPdırmıyulā* (34.70) [İlyasköy]”. Bir örnek dışında Yalova yerli ağzındaki bu tür örneklerin tümü Kütahya veya Aydın ili ağzlarıyla ilişkisi olduğu düşünülen yerleşim yerlerinden derlenen metinlerde yer almaktadır. Bununla birlikte söz konusu dil özelliği belirli bir yöreye ya da yalnızca Batı Anadolu ağzlarına özgü değildir. Örneğin Buran (1996: 162-164, 173-174) bu kullanıma ve yönelme ekinin diğer isim çekim ekleri yerine kullanımına Doğu, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu bölgelerinden de örnekler vermiştir. Yani bu kullanımın geniş bir yayılımı mevcuttur (Sarıcı 2006: 212).

Batı Grubu Ağızları II. Alt Grubuna dâhil olan ağızlarla ilgili Kenan Acar (1988: 54) tarafından hazırlanmış olan İzmit’in Taşköprü, Ova ve *Balören* Ağızları isimli çalışmada belirtme ve yönelme durumunun birbirinin yerine kullanılması ile ilgili biçimler saptanmıştır (Örn. nāni “ne yana”, yanı (yana). Acar (2004: 110-111) tarafından hazırlanan bir başka çalışmada ise Kandıra Kurtyeri-Nebioğlu-Kıncıllı ağızlarında ve Teksen ağzında belirtme durumunun yönelme durumuyla paralel bir kullanım gösterdiği ve bu ağızlarda hem ē’li hem de ii’li şekillerin mevcut olduğu belirtilir (örn. pıjarı “pınara”). Muharrem Öçalan (2004: 220) tarafından hazırlanan *Sakarya İli Ağızları* isimli çalışmanın ilgili kısmında da yine bu tür kullanımlar örneklendirilmiştir (Örn. geli öri “gelir oraya” vb.). Batı Grubu Ağızları I. Alt Grubuna dâhil olan Kütahya ağızları ile ilgili yapılan çalışmalardan Gülensoy (1988: 81), Aydın (2008: 62), Öztürk (2008: 59) ve Yumurtacı’nın (2012: 48) araştırmalarının ilgili bölümlerinde de söz konusu ağızlarda bu tip kullanımların varlığı saptanmıştır. Gülsevin’in (2002, 86) *Uşak İli Ağızları* isimli çalışmasının ilgili kısmında bu tür kullanışların Uşak’a oranla Kütahya ve yöresi ağızlarında daha yaygın şekilde kullanıldığını bilhassa belirtmesi dikkati çeker. Ali İhsan Yapıcı (2013: 183) tarafından hazırlanan *Aydın ve Yöresi Ağızları* isimli çalışma ve Nuri Karasakaloğlu (2005: 119) tarafından hazırlanan *Aydın Merkez Ağzı* isimli çalışmalarda da yine benzer kullanımlardan bahsedilmiştir.

η’li Kullanımlar

Türkiye Türkçesi ağızlarının birçoğunda kullanılan (Boz 2006: 37) “η” sesi, diğer Batı Grubu Ağızları’na nispeten Yalova ili yerli ağzında az sayıda bulunur, karakteristik değildir ve kararsızdır. *Yalova İli Yerli Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)* (Çelik 2018) isimli çalışmadan konuyla ilgili birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır: “*undan sâna olan eviniñ işi bitēdi* (2.10) [*Fıstıklı*]”, “*o beyaz fırçaları giymişlē şelē geminiñ kaPtannarı* (9.171) [*Kapaklı*]”, “*hadı nāpıyoñuz* (16.160) [*Çukurköy*]”, “*bēyaz ēlbise aldılādı bēyaz aldılā unı giydiK* (32.11) [İlyasköy]”. Yalova yerli ağzındaki bu tür örneklerin tümü Kütahya veya Aydın ili ağzlarıyla ilişkisi olduğu düşünülen yerleşim yerlerinden derlenen metinlerde kendine yer bulmuştur. Söz konusu dil özel-

liğinin belirli bir yöreye ya da yalnızca Batı Anadolu Ağızları'na özgü olduğu söylenemez. Anadolu ağızlarının birçoğunda kullanılan “η” seslerinin bir kısmı Eski Türkçedeki “η”lerin devamıdır. Bir bölümü ise bunlara örnekseme (analoji) yoluyla ortaya çıkan ikincil biçimlerdir (Gülsevin 2002: 18). Bunların Eski Anadolu Türkçesine kadar yazı dilinde de kullanıldığını hatırlatmak gerekir (Şahin 2003; Şahin vd. 2011: 214).

Batı Grubu Ağızları II. Alt Grubuna dâhil olan ağızlardan İzmit'in merkeze bağlı Taşköprü ağzında “η>y” değişimi vardır. Balören ağzında “η” ünsüzü korunur, Ova ağzında ise bu ünsüz “n” ile karşılanır (Acar 1988: 32-33; Karahan 2014: 157). İsmail Tekdal (2001) tarafından hazırlanan *Sakarya İli Kaynarca İlçesi Ağzı*, Muharrem Öcalan (2004) tarafından hazırlanan *Sakarya İli Ağızları* ve Cihat Küçükaskan (2005) tarafından hazırlanan *Sakarya İli Ferizli ve Söğütü İlçeleri Ağzı* isimli çalışmaların ilgili kısımlarında “η” sesli kullanımlar örnekendirilir. Batı Grubu Ağızları I. Alt Grubun dâhil olan Kütahya ağızları ile ilgili yapılan çalışmalardan Gülensoy (1988), Aydın (2008), Öztürk (2008), Dinçay (2009), Yavaş (2009), Biber (2010), Bekar (2011) ve Yumurtacı'nın (2012) araştırmalarının ilgili bölümlerinde de “η” sesinin bu ağızlarda sıklıkla kullanıldığı belirtilir. Ali İhsan Yapıcı (2013) tarafından hazırlanan *Aydın ve Yöresi Ağızları* ve Nuri Karasakaloğlu (2005) tarafından hazırlanan *Aydın Merkez Ağzı* isimli çalışmalarda da yine benzer kullanımlardan bahsedilmiştir.

-(y)ArAk Zarf-Fiil Ekinin -(y)AlAk Biçiminde Kullanılışı ve -/r/->-/l/- Değişimi

Zeynep Korkmaz (2003: 993) -(y)ArAk zarf-fiil eki hakkında “*Oğuz lehçeleri grubuna özgü bir zarf-fiil ekidir. Eski Anadolu Türkçesinin XIII-XV. yüzyıl yazmalarında ancak birkaç örneğine rastlanabilen bu ek, asıl Osmanlı Türkçesi döneminde gelişmiştir. Türkiye Türkçesi döneminde de bol kullanılır.*” der. Bu ekin {-I} zarf-fiil ekiyle {+rAk} karşılaştırma ekinin kalıplaşması sonunda meydana geldiği şeklinde bir görüş vardır. Bahsi geçen ekin {-Ar} sıfat-fiil eki ve ok / ök kuvvetlendirme edatının kalıplaşmasıyla ortaya çıktığını söyleyenler de mevcuttur (Ergin 1993: 322; Bayraktar 2004: 209; Yapıcı 2013: 358).

İç sesinde yaşanan “-r- > -l-” değişmesi sonucunda birçok Türkiye Türkçesi ağzında -(y)ArAk zarf-fiil ekinin -(y)AlAk biçiminde kullanıldığı görülür. Korkmaz (1971: 28) r > l değişmesinin Anadolu ağzlarına Avşarlardan geçmiş olduğunu söyler. Hem Yalova hem de Aydın ve Kütahya'nın etnik yapısının oluşmasında Avşarların etkisi olduğu bilinmektedir. -(y)ArAk zarf-fiil ekinin -(y)AlAk biçiminde kullanıldığı kullanımlarla ilgili birkaç örnek aşağıda sıralanmıştır: “*kabaKlımış ondan sona kapaKlı olalak isim veriyola (5.1)*

[*Kapaklı*]”, “*tatlı yidiridiK* yüzüne vursun *diyelek* (17.260) [*Çukurköy*]”, “*böle eyilişin öbür argadaş-atlā ordan öle atlayalak* (28.34) [*Dereköy*]”, “*yayan te karamüselecaK yörüyelek* (34.75) [*İlyasköy*]”. -r/->-l/- değişimi ile ilgili diğer kullanımlarla ilgili olarak da şu örnekler sıralanabilir: “*bunnā gāfil dedim selseli bunnā* dedim (1.126) [Fıstıklı], *bılaKdıK giTdiK hanımı askere* (26.15) [*Dereköy*], *korıyoduK önceden ama şimdi selbes hayat-oldu* (9.8) [*Kapaklı*], *bebeK görmē gelenlere ölē şelbeT yapıldı* (16.134) [*Çukurköy*]”. Birkaç örnek dışında Yalova yerli ağzındaki bu tür örneklerin tümü Kütahya veya Aydın ili ağızlarıyla ilişkisi olduğu düşünülen yerleşim yerlerinden derlenen metinlerde bulunmaktadır.

Batı Grubu Ağızları II. Alt Grubuna dâhil olan ağızlarla ilgili Kenan Acar (1988: 40) tarafından hazırlanmış olan İzmit’in Taşköprü, Ova ve Balören Ağızları isimli çalışmada “r>l değişmesi Taşköprü ağzında diğerlerine göre daha çoktur. Başta -arak/-erek zarf-fiil eki olmak üzere birçok kelimede r’ l’ye döner.” denilmiş ve bu kullanımlara “yörilēk ‘yürüyerek’, sölēlēk ‘söyleyerek’” örnekleri verilmiştir. Acar’ın (2004: 109) bir başka çalışmasında ise Kandıra Sakallar ağzında -ArAk zarf-fiil ekinin -AlAk biçiminde bulunduğu belirtilir. Muharrem Öçalan (2004: 280) tarafından hazırlanan *Sakarya İli Ağızları* isimli çalışmada da bu tür kullanımlar “*banalāk ‘banarak’, sevinelek ‘sevinerek’, baçalāk ‘bakarak’*” gibi örneklerle desteklenerek gösterilmiştir. Batı Grubu Ağızları I. Alt Grubuna dâhil olan Kütahya ağızları ile ilgili yapılan çalışmalardan Tuncer Gülensoy’un (1988: 113,121) *Kütahya ve Yöresi Ağızları* isimli çalışmasında yörenin ağız özelliklerinin belirtildiği sonuç kısmında da zikredilen bu kullanım “*deyelek, gürleyelekten, harlayalakdan*” gibi örneklerle desteklenmiştir. Nuri Karasakaloğlu (2005: 69) tarafından hazırlanan “*Aydın Merkez Ağzı*” isimli çalışmada “-l-<-r-” değişimi başlığı altında “*deyleKden*” örneği gösterilerek söz konusu kullanımların bu ağızda da yer aldığı belirtilmiştir.

Sonuç

Yalova İli Yerli Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük) (Çelik 2018) isimli çalışmada büyük çoğunlukla Kütahya veya Aydın ili ağızlarıyla ilişkisi olduğu düşünülen yerleşim yerlerinden derlenen metinlerde yer almalarıyla dikkat çeken dilsel özelliklerden başlıcaları şu şekilde maddelendirilebilir:

1. Geniş zaman çekiminde oluşan ünlü uzunlukları: Yalova ili yerli ağzının artzamanlı bağlantıları göz önünde bulundurularak bu ağza temel teşkil eden kaynaklardan Türkmen Türkçesindeki tek şekilli geniş zaman eki “-Ar” ile ilişkilendirilebilir. Batı Grubu Ağızları II. Alt Grubuna dâhil olan İzmit ve Sakarya ağızlarına yönelik yapılan çalışmaların ilgili kısımlarında bu türden bir bulguya rastlanmamışken Batı Grubu Ağızları I. Alt Grubuna dâhil olan

Aydın ağızlarında yalnızca ünlüyle biten fiillerden sonra değil ünsüzle biten fiillerin ardından da görülmek üzere bu türden kullanımlar mevcuttur. Bu yapıların birkaç örnek dışında Yalova ili yerli ağzında yalnızca Kütahya veya Aydın ili ağızlarıyla ilişkisi olduğu düşünülen yerleşim yerlerinde görülmesi ve aynı zamanda Aydın ili ağızlarında da bu türden kullanımlara rastlanıyor olması; Yalova yerli nüfusunun oluşumunda Aydın ilinden bu bölgeye getirilen Türkmenlerin de pay sahibi olduğu bilgisi göz önüne alındığında dikkate değer olarak nitelendirilebilir.

2. Belirtme durumunun yönelme durumu yerine kullanılışı: Ortaya çıkma sebebi hakkında muhtelif görüşler olan ve çoğunlukla Eski Türkçe menşeli olarak kabul edilen bu tür kullanımların belirli bir yöreye ya da yalnızca Batı Anadolu ağzlarına özgü olduğunu söylemek mümkün değildir, bu kullanım Türkiye Türkçesi ağzları arasında geniş bir yayılım gösterir. Batı Grubu Ağızları II. Alt Grubuna dâhil olan İzmit ve Sakarya ve Batı Grubu Ağızları ile Batı Grubu Ağızları I. Alt Grubuna dâhil olan Aydın ve Kütahya ağzlarına yönelik yapılan çalışmaların ilgili kısımlarında bu türden kullanımlar mevcuttur. Bununla birlikte Yalova yerli ağzında bir örnek dışında bu tür örneklerin tümünün Batı Grubu Ağızları I. Grubuna mensup Kütahya veya Aydın ili ağzlarıyla ilişkisi olduğu düşünülen yerleşim yerlerinden derlenen metinlerde yer alması dikkate değerdir.

3. *η*'li kullanımlar: Türkiye Türkçesi ağzlarının birçoğunda kullanılan “*η*” sesi, diğer Batı Grubu Ağızları’na nispeten Yalova ili yerli ağzında az sayıda bulunur. Yalova ili yerli ağzı “*n*” sesinden yanadır. Anadolu ağzlarının birçoğunda kullanılan “*η*” seslerinin bir kısmı Eski Türkçedeki “*η*”lerin devamıdır. Bir bölümü ise bunlara örnekseme (analoji) yoluyla ortaya çıkan ikincil biçimlerdir. Batı Grubu Ağızları II. Alt Grubuna dâhil olan İzmit’in merkeze bağlı Taşköprü ağzında “*η*>*y*” değişimi vardır. Balören ağzında “*η*” ünsüzü korunur, Ova ağzında ise bu ünsüz “*n*” ile karşılanır. Batı Grubu Ağızları II. Alt Grubuna mensup Sakarya ve Batı Grubu Ağızları I. Alt Grubuna dâhil olan Aydın ve Kütahya ağzlarına yönelik yapılan çalışmaların ilgili kısımlarında *η*'li kullanımlara rastlanmaktadır. Birkaç örnek dışında Yalova yerli ağzındaki bu türden örneklerin tümünün Batı Grubu Ağızları I. Alt Grubuna mensup Kütahya veya Aydın ili ağzlarıyla ilişkisi olduğu düşünülen yerleşim yerlerinden derlenen metinlerde yer alması ilgi çekicidir.

4. -(y)ArAk zarf-fiil ekinin -(y)AlAk biçiminde kullanılışı ve -/r/->-/l/- değişimi: Korkmaz (1971: 28) *r* > *l* değişiminin Anadolu ağzlarına Avşarlardan geçmiş olduğunu söylemiştir. Hem Yalova hem de Aydın ve Kütahya’nın etnik yapısının oluşmasında Avşarların etkisi olduğu bilinmektedir. Batı Grubu Ağızları II. Alt Grubuna dâhil olan İzmit ağzlarından bilhassa Taşköprü

ağzında ve Kandıra Sakallar ağzında sıkça kullanıldığı ifade edilen bu türden yapılar Batı Grubu Ağızları II. Alt Grubuna mensup Sakarya ve Batı Grubu Ağızları I. Alt Grubuna dâhil olan Aydın ve Kütahya ağızlarına yönelik yapılan çalışmaların ilgili kısımlarında da tespit edilmiştir. Bu biçimler her ne kadar farklı gruptaki birçok Türkiye Türkçesi ağzında yaygın bir şekilde kullanılsa da Yalova ili yerli ağzında az sayıda yer alan mezkûr örneklerin büyük bir çoğunluğunun Kütahya veya Aydın ili ağızlarıyla ilişkisi olduğu düşünülen yerleşim yerlerinden derlenen metinlerde yer alması bu kullanımların Kütahya ve Aydın ili ağızlarının Yalova ili yerli ağzına tesirinin bir kalıntısı olarak söz konusu ağzıda kendine yer bulduğu olasılığını düşündürmektedir.

Gülsevin (2002: 8), bir bölgenin etnik yapısının belirlenmesinde tarihî kaynaklar kadar, hatta belki de ondan daha fazla halkın dil özelliklerinin belirleyeceği olacağının bilindiğini söyler fakat bununla birlikte tarihî kaynaklardan bağımsız olarak yalnızca dil özellikleriyle de kesin sonuçlara ulaşmak mümkün değildir. Zira *boyların demografik yaygınlıkları ve ağızların oluşumuna etki dereceleri hakkında yeterli bilgi sahibi değiliz. Tarihî süreç içinde iç göçler, yerli unsurlarla karışmalar ve diğer nüfus hareketleri sebebiyle ağız özellikleri birbirine karışmış olmalıdır* (Akar 2013: 26-27). Tüm bu belirsizlikler Yalova ili yerli ağzı için de geçerlidir. Yalova ili yerli ağzındaki örneklerin tümünün Batı Grubu Ağızları I. Alt Grup'una mensup Kütahya veya Aydın ağızlarına benzese de çeşitli Türk unsurların ağız özellikleriyle ilintili olan bu kullanımların Yalova ili yerli ağzına kesin olarak Kütahya veya Aydın ili ağızlarının etkisiyle geçtiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Yine de bu türden dilsel karşılaştırmalar yapmak, ağızlar arası ilişkilerin belirlenmesi ve incelenen yöre ağızları hakkında yeni bilgiler edinilmesi dolayısıyla önemlidir (Korkmaz 1995). Bilhassa son zamanlarda ağız bilimi araştırmacılarının dikkatlerini çeken karşılaştırmalı ağız incelemeleri alanı (Güneş 2012: 20-44) Türkçenin Türkiye'deki ve Türkiye dışındaki ağızlarının mukayese edilmesini, bunların arasındaki benzerlik ve ayrılıkların saptanmasını ve Türk dilinin kapsamlı bir gramerinin oluşturulmasını sağlayacak, muhtelif bölgelere yerleşen Türk unsurların belirlenmesi ve takip edilmesi noktasında önemli katkılar verecektir.

Kaynaklar

- Acar, Kenan (1984), *Kandıra ve Çevre Köyler Ağzı, Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: Basılmamış Lisans Tezi.
- Acar, Kenan (1988), *İzmit'in Taşköprü, Ova ve Balören Ağızları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Acar, Kenan (1999), Adapazarı Aşağı Dereköy Yerli Ağzının Özellikleri, *I. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Bilgi Şöleni Bildirileri*, SAÜ yayınları, s. 232-257.
- Acar, Kenan (2005), “Kandıra’daki Üç Ağız Bölgesinin Bazı İzmit Ağızlarıyla Karşılaştırılması”, *Kandıra Sempozyumu ve Kandıra Kurultayı Bildiriler Kitabı*, s. 101-115.
- Akar, Ali (2013), *Muğla ve Yöresi Ağızları*, Ankara: TDK yayınları.
- Akata, Ayfer (1973), *Kandıra Ağzı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi.
- Akbulut, Serpil (2002), *Nazilli ve Yöresi Ağızları*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Basılmamış Bitirme Tezi.
- Aydın, Neşe (20008), *Kütahya Altıntaş Yöresi Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı [BDAGM] (1994), *Defter-i Hakanî Dizisi: I, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı yayınları.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı [BDAGM] (2013), *Osmanlı Yer Adları II, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zulkadiriye Eyaletleri (1530-1556) (AKRDAZE)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı yayınları.
- Bayraktar, Nesrin (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: TDK yayınları.
- Bekar, Beytullah (2011), *Kütahya Domaniç Ağzı*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Biber, Seçil (2010), *Kütahya Gediz ve Yöresi Ağzı*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Boz, Erdoğan (2006), *Afyonkarahisar Merkez Ağzı*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Buran, Ahmet (1996), *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Ankara: TDK yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet (1962), “Muğla Ağzı”, *TDAY-Belleten*, s. 107-130.
- Caferoğlu, Ahmet (1967), “Akhisar ve Cihanbeyli Ağızları”, *TDAY-Belleten*, s. 1-38.
- Caferoğlu, Ahmet (1995), *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler-Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağızları*, Ankara: TDK yayınları.
- Çelik, Anıl (2018), *Yalova İli Yerli Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Çelik, Anıl (2018), “Yalova İli Yerli Ağzı’nın Çocuk Oyunlarıyla İlgili Söz Varlığı”, *Researcher: Social Science Studies*, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 01-10.
- Çelik, Anıl (2018), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında {+lAmA} Birleşik Ekinin Hastalık Adı Türetme İşlevi Üzerine”, *ASOS Journal*, Sayı 72, 2018, s. 34-42.

- Çelik, Anıl (2018), “Yalova İli Yerli Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:13, s. 512-543.
- Çelik, Anıl (2018), “Türk Düşün Gelenekleriyle İlgili Bir Terim: Telek”, *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, Yıl: 5, Sayı: 26, s. 323-332.
- Çelik, Anıl (2018), “Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Küse- Fiili”, *İdil Dil ve Sanat Dergisi*, Cilt 7, Sayı 45, s. 485-496.
- Dinçay, Mehmet Ali (2009), *Kütahya Simav Ağzı*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Doğaner, Ali (2006), *Osmaniye Yöresi ’nde Yaşayan Ulaşlı Türkmenlerinin Geçiş Törenleri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Doğru, Fatih (2017), *Eskişehir İli Manav Ağzıları*, Eskişehir: Eskişehir Osman-gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Duruel, Üstün (1968), *Nazilli Ağzının Fonetik ve Morfolojik Tetkiki*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Lisans Mezuniyet Tezi.
- Ergin, Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Ersöz, Serpil (2009), “Nazilli (Aydın) Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C: IX, S: 2, s. 37-62.
- Gülensoy, Tuncer (1988), *Kütahya ve Yöresi Ağzıları (İnceleme-Metinler-Söz-lük)*, Ankara: TDK yayınları.
- Gülsevin, Güner (2002), *Uşak İli Ağzıları*, Ankara: TDK yayınları.
- Gülten, Sadullah (2010), “XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı ’nda Yörükler”, *Dum-lupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 28, s. 171-194.
- Günay, Turgut (1978), *Rize İli Ağzıları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi yayınları.
- Gündüz, Ahmet (2014), “Tapu Tahrir Defterlerine Göre Kocaeli ve Çevresindeki Yer Adları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-I*, s. 465-494.
- Gündüz, Ahmet (2018), “Saltuklular, Mama Hatun ve Mamalı Aşireti”, *TİDSAD Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, Yıl: 5, Sayı: 16, s. 24-40.
- Güneş, Bahadır (2012), “Karşılaştırmalı Ağız Araştırmalarının Önemi ve Türki-ye’deki Karşılaştırmalı Ağız Araştırmaları Üzerine Bir Deneme”, *Uluslara-rası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 1/4, s. 20-44.
- Karahan, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK yayınları.
- Karasakaloğlu, Nuri (2005), *Aydın Merkez Ağzı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Kaya, Adnan Menderes (2004), *Avşar Türkmenleri*, Kayseri: Geçit yayınları.
- Kaya, Mehmet (2007), “XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağı ’nın Demografik Durumu ve İskan Siyaseti”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26/41, s. 59-80.

- Kılıç Şahin ve Kaplanoğlu, Raif (2016), “Osmanlı Kuruluş Devrinde; Doğu Marmara Kıyılarında Türk İskânı”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 14, Sayı: 31, s. 27-45.
- Kolbasar, Hüseyin (1970), *Sakarya İli Ağzı*, Ankara: Ankara Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Basılmamış Lisans Mezuniyet Tezi.
- Korkmaz, Zeynep (1971), “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 2. Cilt, s. 21-32.
- Korkmaz, Zeynep (1995), “Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, İkinci Cilt, Ankara: TDK yayınları, s. 222-231.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK yayınları.
- Küçükaslan, Cihat (2005), *Sakarya İli Ferizli ve Söğüt İlçeleri Ağzı*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Öçalan, Muharrem (2004), *Sakarya İli Ağızları*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Öçalan, Muharrem (2006), “Sakarya-İzmit Yöresi Yerleşik Türkmenleri (Manav) Ağızlarında Ötümsüz Patlayıcı Ünsüz Değişmeleri”, *1. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu*, s.1-31.
- Öztürk, Dilek (2008), *Kütahya Emet Yöresi Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sarıca, Bedri (2006), “Türkçe’de -e/-i Durum Eklerinin Karışması Sorunu”, *İlmi Araştırmalar*, 22, Güz, İstanbul: Gökkuş yayını.
- Sümer, Faruk (1952), “Bayatlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Yıl 1952, Cilt 4, Sayı 4, 1952, s. 373 - 398.
- Şahin, Hatice (2003), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Şahin, Hatice vd. (2011), “Bursa Yerli Ağızları ve Bazı Arkaik Özellikleri”, *Bursa Şehrengizi Bildirileri Kitabı*, s. 211- 216.
- Tayşi, Mustafa (2007), *Tavşanlı ve Yöresi Ağız İncelemeleri*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tekdal, İsmail (2001), *Sakarya İli Kaynarca Ağzı, İnceleme-Metin Sözlük*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Toruk, Ferruh (2014), “Frig Vadisi’nde Bir Yerleşim: Kümbet Köyü”, *Arış Dergisi*, Yıl 2014, Sayı 10, s. 72- 111.
- Türkay, Cevdet (1979), *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul: Tercüman Kaynak Eserler.
- Yalova Belediyesi [YB] (2012), *Doğa, Sağlık ve Turizm Kenti Yalova*, Yalova: Doğuş Ofset.

- Yapıcı, Ali İhsan (2013), *Aydın ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Yavaş, Özcan (2009), *Kütahya Aslanapa Yöresi Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yumurtacı, Ali (2012), *Kütahya Pazarlar Ağzı*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

İnternet Kaynakları

- URL-1 Yalova Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, *Yalova Valiliği 2011 Yılı İl Çevre Durum Raporu*, http://www.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/yalova_icdr2011.pdf, (10.12.2017)
- URL-2 Raif Kaplanoğlu, *Osmanlı Kuruluş Döneminde Yalovanın Kuruluşu ve Bölgedeki Eski Yerleşim Yerleri*, https://www.academia.edu/5413126/Osmanl%C4%B1_Kurulu%C5%9F_D%C3%B6neminde_Yalovan%C4%B1n_Kurulu%C5%9Fu_ve_B%C3%B6lgedeki_Eski_Yerle%C5%9Fim_Yerleri (10.12.2017)
- URL-3 Muhsin Sevensan, *Yalova Kazası 1530 Yılı Mülki Sınırları*, <http://haberci.com.tr/tr-TR/kose-yazilari/2082/yalova-kazasi-1530-yili-mulki-sinirlari> (10.12.2017)
- URL-4 Çiftlikköy Kaymakamlığı, *Gacık Köyü*, <http://www.ciftlikkoy.gov.tr/gacik-ky> (10.12.2017)

İZMİR'İN ÖDEMiŞ İLÇESİNDEKİ KOSOVA GÖÇMENLERİNİN AĞZI ÜZERİNE

*Aylin ÇAKIR**

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 14.yüzyıldan itibaren Balkanlarda etkin olmaya başlamasıyla Anadolu'nun pek çok yöresinden Türk boyları, oymakları Balkanlara yerleştirilmeye başlanmıştır. Giden boylar, oymaklar elbette kendi ağız özellikleri ile gitmişlerdir. Anadolu'nun farklı yerlerinden giden bu topluluklar gittikleri coğrafyanın yerlisi olan halkla birbirlerini etkilemişler ve Anadolu ağızlarından bazı yönleri ile ayrılan yeni bir ağız veya ağızlar bölgesi ortaya çıkmıştır.

Araştırmacılar Türkiye Türkçesini çoklukla iki ana bölümde incelemektedir:

1. Anadolu Ağızları

2. Rumeli Ağızları

Rumeli ağızları ise şu şekilde incelenir:

2.a. Doğu Rumeli Ağızları

2.b. Batı Rumeli Ağızları

Doğu Rumeli ağızları Bulgaristan'ın Lom-Sofya-Samokov-Köstendil-Ege Denizi sahiline kadar uzanan hattın doğu ve güneyinde konuşulurken, Batı Rumeli ağızları da Lom-Samokov hattından batıya ve Samokov-Köstendil-Makedonya hattından kuzeye doğru uzanan bölgede konuşulmaktadır.¹

Çalışmamızın konusunu İzmir ili Ödemiş ilçesinde yaşayan Kosova göçmenleri oluşturmaktadır. Kosova Türk ağızları Batı Rumeli ağızlarına dâhildir.

Batı Rumeli ağzının özelliklerini Németh şu şekilde belirtmiştir:

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, umaybengu@gmail.com.

¹ G. Németh, 1983, s. 113-167; G. Hazai; 1960, s. 205-211; M. Mansuroğlu, 1988, s. 181-204; J. Eckmann; 2004, s. 135-150.

1. Doğu Rumeli ağzında kelime sonunda /ı/, /u/, /ü/ ünlüsü Batı Rumeli ağzında /i/ ünlüsü şeklindedir (*altı, buldi, köpri, öldi* vb.),

2. Doğu Rumeli ağzındaki duyulan geçmiş zaman eki -mış, -muş/-müş yerine Batı Rumeli ağzında daima -miş eki kullanılmıştır (*almış, okumış, ölmüş* vb.),

3. Doğu Rumeli ağızlarındaki /i/ ünlüsü, Batı Rumeli ağızlarında belli durumlarda /ı/ olur (*benim, verdım, evinde*),

4. İki ünlü arasında kalan patlayıcı /g/ sesi korunmuştur (*agaç, begen-* vb.),

5. Şimdiki zaman kipi için -yor eki yerine -y eki kullanılmaktadır (*yapay, istey* vb)

6. Doğu Rumeli ağzında Eski Türkçeden gelen /ö/, /ü/ ünlüleri Batı Rumeli ağzında /o/, /u/ ile karşılanır (boyle, dort, soz),

7. Büyük ünlü uyumuna aykırı durumlar vardır (olurse),

8. Eski Osmanlı Türkçesindeki /ö/ ünlüsü Batı Rumeli ağzında belli sözlerde /ü/ ile karşılanır (dün- 'dön-', ül- 'öl-') (Németh 1983: 121-128)

İnceleme

Ses bilgisi, şekil bilgisi ve cümle bilgisi bölümlerinde ele alınan özellikler sadece konuşurumuzun ağzında tespit edilebilen ve yerli ağızda bulunmayan özelliklerdir. Göçmen ağzındaki bu özellikler yerli ağız ile karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

A) Ses Bilgisi

1. Ünlüler

Ödemiş'teki Kosova göçmen ağzında Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan 8 ünlü dışında şu ünlüler de kullanılmaktadır:

ä: Açık e ünlüsüdür.

❖ oturduğu yâr

ā: Uzun a ünlüsüdür.

❖ şu kâve

ǎ: /a/ ile /e/ arası bir sestir.

❖ celâl

ĩ: Uzun i ünlüsüdür.

❖ lĩsan kursu

ı: /ı/ ile /i/ arası bir sestir.

❖ kázım

ö: Uzun ö ünlüsüdür.

❖ sōledim.

ɑ: Düşmek üzere olan a ünlüsüdür.

❖ burqya gitmiyo

1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Ödemiş ağzında kalınlık- incelik uyumu oldukça ileri düzeydeyken Ödemiş’ teki Kosova göçmen ağzında bu uyumun zaman zaman bozulduğu görülmektedir. Ancak bu uyumsuzluğun da bir standardı yoktur. Kelime sonunda Batı Rumeli ağzında /ı/, /u/, /ü/ ünlülerinin /i/ ünlüsü ile karşılanması karakteristik bir özellik iken, yerli ağzın çok baskın olması sebebiyle olsa gerek, Kosova göçmen ağzında aynı görevdeki ek bazen uyuma girerken bazen de uyumsuz olarak kullanılabilir.

1.1.1. Kelime Sonunda

- ❖ sabaa **karşı**
- ❖ çavuj **dayi**
- ❖ **bazi** tiskiniyom
- ❖ **karşıdaki** araba

1.1.2. İsimden İsim Yapma Eklerinde

- ❖ **samanci**
- ❖ **makasçı**

1.1.3. İyelik Eklerinde

- ❖ kafasının **yarisi**
- ❖ şu kasanın **boyi**
- ❖ **arapi** var, **lazi** var

1.1.4. Zaman Eklerinde

- ❖ **bakdim**
- ❖ **aramışın**

1.1.5. Kalınlık-İncelik Uyumuna Uyan Örnekler

- ❖ şu kâve başga bir arkadaş **çalışdırıyodu**
- ❖ sabaa **karşı**
- ❖ sekretere **bālamışlar**
- ❖ **yakdım** sigarayı

1.2. Ünlü Değişmeleri

Batı Rumeli ağzının karakteristik özelliği olan ünlü daralmaları derlememizde birkaç örnekte şu şekillerde karşımıza çıkmıştır:

1.2.1. İlk Hecede /o/ > /u/ Değişmesi

- ❖ bān ramazan bir günüm **uruç** kaçırmam
- ❖ biz amca **çucuklarıyız**

Kanaatimizce bu örneklerden **oruç** > **uruç** örneği, çocuk > çucuk örneğine göre daha dikkate değer bir örnektir. Gerek doktora tez çalışmamız sırasında yaptığımız derlemelerde gerekse ağzın konuşuru olmamız sebebiyle Ödemiş yerli ağzında **uruç** kelimesi ile karşılaşılmamıştır.

1.2.2. Üçüncü Teklik Kişi İyelik Ekinde Değişme (/u/>/i/)

- ❖ şu kasanın **boyi**

Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve Ödemiş yerli ağzında “boyu” şeklinde kullanılan kelimeyi konuşurumuz “boyi” şeklinde telaffuz etmektedir.

Değişmenin Görülmediği Örnekler

- ❖ amca **oğlu**

1.2.3. /ı /> /i/ Değişmesi

1.2.3.1. Kelimenin Son Hecesindeki /ı /> /i/ Değişmesi

- ❖ **bazi** tiskiniyom
- ❖ çavuj **dayi**
- ❖ **karşıdaki** araba

1.2.3.1.1. Değişmenin Görülmediği Örnekler

- ❖ şurda **kasıkdan** taa orta parmaan ucuna kadā

1.2.3.2. Görülen Geçmiş zaman Ekindeki ı > i Değişmesi

- ❖ **bakdim**

1.2.3.2.1. Değişmenin Görülmediği Örnekler

- ❖ **yakdım** sigarayı

1.2.3.3. Üçüncü Teklik Kişi Ekindeki ı > i Değişmesi

- ❖ **arapı** var, **lazi** var

1.2.3.3.1. Değişmenin Görülmediği Örnekler

benim en **ufakları** firansada şu anda

1.2.4. İsimden İsim Yapma Ekinde Değişme (-cı > -ci)

- ❖ **pazarcı**

- ❖ **samancı**

Bu eki alan sadece iki örnek tespit edilebilmiştir.

1.2.5. Görülen Geçmiş Zaman Ekinde Değişme

1.2.5.1. -du > -dı

- ❖ yedi yirmi **oldı** mı.

- ❖ iki atmış **oldı** mı

- ❖ on üç atmış **oldı** mı

1.2.5.2. -dı > -di

- ❖ **bakdim**

1.2.5.2.1. Değişmenin Görülmediği Örnekler

- ❖ başka bir arkadaş **çalışdırıyodu**

- ❖ üç gün sonra **aradıā**

1.3. Alıntı Kelimelerde Ünlü Uzunlukları

Ödemiş yerli ağzında alıntı kelimelerdeki uzunluklar korunurken Kosova göçmen ağzındaki kimi kelimelerde bu uzunluklar yok olmaktadır. Seçilen örnekler, Ödemiş yerli ağzında ünlü uzunlukları korunmasına rağmen Kosova göçmen ağzında ünlü uzunlukları korunmayan kelimelerdir.

1.3.1. Ödemiş'teki Kosova Göçmen Ağzı

- ❖ **mücadele** ediyolar

- ❖ **nezarethane**

- ❖ burda **sanayide**

1.3.2. Ödemiş Yerli Ağız

- ❖ mücādele
- ❖ nezārethāne
- ❖ sanāyide

1.3.3. Ödemiş'teki Kosova Göçmen Ağızında Ünlü Uzunluklarını Korumayan Alıntı Kelimeler

- ❖ imzālādım gitti
- ❖ līsān kursu

2. Ünsüzler

Ödemiş'teki Kosova göçmen ağızında yazı dilinde kullanılan 21 ünsüz dışında aşağıdaki ünsüzler de kullanılmaktadır.

Ç: /j/ ye yakın /ç/ ünsüzüdür.

- ❖ makasÇi
- ❖ üÇ gün
- ❖ hiÇ bi şe

K: /g/ ye yakın /k/ ünsüzüdür.

- ❖ çıKdı
- ❖ kırK üç
- ❖ çoK zayıf

T: /d/ ye yakın /t/ ünsüzünü gösterir.

- ❖ prişTine
- ❖ yonunisTana
- ❖ büTce

2.1. /ŋ/ > /n/

Ödemiş yerli ağızında tamlama eklerinde karşımıza çıkan damak n' si, Kosova göçmen ağızında diş n' sine dönüşmüştür.

- ❖ amcamın oğlu
- ❖ karşıdaki araba **bunun**
- ❖ şu **kasanın** boyi

2.2. İkiz Ünsüzlerde Tekleşme

- ❖ **eli** lira isdemişlär
- ❖ **beli** olmuyor ki

Ödemiş yerli ağzında “**evvel**” kelimesi “**evel ~ eväl**” şeklinde kullanılır; ancak “**elli**” kelimesi “**eli**”, “**belli**” kelimesi ise “**beli**” şeklinde telaffuz edilmez. Ancak konuşur bu kelimeleri bile kimi zaman yazı diline uygun kimi zaman da kendi ağız özelliğine göre telaffuz etmektedir.

2.2.1. İkiz Ünsüzlerde Tekleşmenin Görülmediği Örnekler

- ❖ kırk ayak **elli** ayak fark etmâz

2.3. /h/ > Ø

Türkiye Türkçesinin birçok ağzında görülmesine rağmen Ödemiş yerli ağzında karşılaşmadığımız kelime başı h ünsüzünün düşmesi olayı Batı Rumeli ağzı için karakteristik bir özelliktir ve konuşurumuzun ağzında iki örnekte tespit edilmiştir.

- ❖ burda **alá** rum evleri var (hâlâ)
- ❖ kadir geceleri âriç hêr allahın günü içirim (hâriç)

2.3.1. Kelime Başı /h/ Ünlüsünün Korunduğu Örnekler

- ❖ hanfândi
- ❖ hasdane

2.4. Ötümsüzleşme

Tüm Batı Anadolu ağızlarında olduğu gibi Ödemiş yerli ağzında da ötümlüleşme karakteristik bir özelliktir ancak ötümsüzleşme sık karşılaşılan bir durum değildir.

2.4.1. Kelime İçinde Ötümsüzleşmeler

2.4.1.1. -b- > -p-

- ❖ aptes alıp

2.4.2. Kelime Sonunda Ötümsüzleşmeler

2.4.2.1. -c- > -ç-

- ❖ şu topraa **öpçeksın**

2.4.2.2. İki Ünlü Arasında Kalan -p- Ünsüzünün Korunması

- ❖ arapi var

2.4.2.3. İki Ünlü Arasında Kalan -t- Ünsüzünün Korunması

- ❖ kürtü var, arnavutu var

2.4.3. Ötümlüleşmenin Görüldüğü Örnekler

- ❖ kibridin
- ❖ başga
- ❖ bakgallarda

2.5. /ş/ > /j/

- ❖ çavuj dayi dârlâr

2.6. /c/ > /j/

- ❖ saj gemisi

A) Şekil Bilgisi

1. Fiil Çekimi

1.1. Zaman Çekimi

1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Ödemiş yerli ağızında görülen geçmiş zaman ekleri Türkiye Türkçesi yazı dili ile tam bir uyum içerisindedir. Ancak Kosova göçmeni olan konuşurumuz genel olarak yazı diline uyum sağlasa da bazen yazı dilinin dışına çıkabilmektedir.

- ❖ **bakdim** kargo yüz atmış dokuz, dedim benim büTce müsayit değil
- ❖ şimdi şu kasanın boyi yedi yirmi **oldı** mı
- ❖ iki atmış **oldı** mı
- ❖ on üç atmış **oldı** mı

1.1.1.1. Yazı Dili ile Uyumlu Örnekler

- ❖ geri **imzāladım gitti.**
- ❖ üç gün sonra **aradı.**
- ❖ ama **yakmadım**

1.1.2. Duyulan Geçmiş Zaman

Konuşur, duyulan geçmiş zaman eklerini genelde ünlü uyumuna uygun olarak kullanmaktadır. Ancak sadece bir örnekte bu uyuma aykırı bir kullanım tespit edilmiştir.

- ❖ **aramışin** benim oğlanı

1.1.2.1. Yazı Dili ile Uyumlu Örnekler

- ❖ muayene **olmuş**
- ❖ demek Ki sekretere **bālamışlar**

2. Seslenme Ünlemi

Batı Rumeli ağzında karakteristik bir kullanım olan “bre” ünlemi Ödemiş’teki Kosova göçmen ağzında da karakteristiktir.

- ❖ naptın **bre**?

B) Cümle Bilgisi

Yüklemin yerine göre cümle türleri düz cümle ve devrik cümle diye ikiye ayrılmaktadır. Yerli ağızda düz cümlelerin kullanım oranı devrik cümleyle oranla daha fazladır. Batı Rumeli ağzında karakteristik bir özellik olan devrik cümle kullanımının fazlalığı konuşurumuzda da görülmektedir.

1. Düz Cümleler

- ❖ benim en ufakları firansada şu anda.
- ❖ istanbula gitdi gāldi, iki buçuk ay gāldi.
- ❖ izmire gitdi, kırK üç saat lisan kursu gördü.

2. Devrik Cümle Kullanımı

- ❖ onun āyilesi **getirtmiş** sigara bırakmak için.
- ❖ **dedim** benim büTce müsait değil
- ❖ bi firt **çekdim yakdım** sigarayı
- ❖ bi de ilaçlarını da **vārmışlār** orda hasdanede
- ❖ eli lira **isdemişlār** muayene parası
- ❖ gitdi altı ay **bekletdilār** oturmak için altı ay sonra bi altı ay **bekletdilār** çalışmak için.
- ❖ sän **aramışin** benim oğlanı.

Sonuç

1. Konuşurumuz 16 yaşında Ödemiş’e yerleşmesine ve şu an 77 yaşında olmasına rağmen hâlâ Kosova ağzının özelliklerini serpinti şeklinde de olsa gösterebilmektedir. Bu özellikler soru cevap yönteminin kullanıldığı bölüm-

lerden ziyade konuşurun kendini daha rahat hissettiği ortam dinlemelerinde tespit edilmiştir.

2. Kosova'da doğup sonradan Ödemiş'e yerleşen birinci nesil göçmen sayısının azlığı ve yerli ağzın oldukça baskın oluşu sebebiyle konuşurumuzda yerli ağzın pek çok özelliği de görülmektedir. Buna rağmen gerek kelime vurgusundaki farklılıklar gerekse Kosova göçmen ağzının özellikleri sayesinde konuşurumuz yerli halktan hemen ayrılmaktadır.

3. İkinci neslin Ödemiş'te doğması ve eğitim alması sebebiyle Kosova göçmen ağzını taşımadıkları gözlemlenmiştir.

4. Kosova'da doğup sonradan Ödemiş'e yerleşen birinci nesil yaşamını yitirdikten sonra Kosova göçmen ağzı Ödemiş'te kaybolacaktır.

Ödemiş'teki Kosova Göçmen Ağzına Örnek

Konuşur: Ramazan ALSAN

Yaşı: 77

Konusu: Sohbet

priştine burası, bizim köy şurda yol üstü. dört kilometre burası. Şindi burda sanayide göşmen oğlu makasÇi gani alsan onun babasınlan biz amca çucuklarıyız. ama bân ganiylân en aşaa kırk senedir konuşmam. yalân. şindi râmetsliK babamız mı dedemiz mi konya karamandan göşmüşlər. yonunisTana, bulgarisTana, yugoslavya, kosova bi de saray bosna. yıllar sôra eli sekizde biz buraya geliyoz tekrar. şindi amcamın oğlu gani babası kâzım. bunlar yüz beş kişi. ama çete reisi amca oğlu kâzım. bi de celâl savaşan var izmirde aspâr firmasının saibi.

Sigara içiyor musunuz?

atmış sene en azından içdim. sabaa karşı sipariş vârdim. şindi bizim burda yaşar samancı var an mı? çavuj dayı dârlâr. onun bemecesi var. onun âyilesi getirtmiş sigara bırakmak için. şu kibridin kafasının yarisi kadar büyüklüğünde ama çok tēsirli. ben de yüz dokuz sipariş vârdim. yüz dokuz milyon. onlar üç gün sonra yüz atmış dokuz. bân siparişi verirkân demek Ki sabaa karşı saat üçde sipariş vârdim. demek Ki sekretere bālamışlar. ârkek çıkıdı. üç gün sôra gâldi. bakdim kargo yüz atmış dokuz, dedim benim büTce müsayit değil. tamam ee. geri göndeririz yerine teslim. geri imzâladım gitti. üç gün sonra aradı. hanfândi bân yüz dokuz sōledim. siz yüz atmış dokuz göndermişsiniz. benim bütce müsayit deyil. gönderim gerek yok dedim. şu arkadaşın oturduğu yâr oturuyom. şu kâve başga bir arkadaş çalışdırıyodu. kâve sōledim gâldi. bi firt çekdim yakdim sigarayı, şurda kasıktan taa orta parmaan ucuna kadâ

nikotinin indiini hissettim. işmicām dedim oymuş. çok raatım. ha bazı tiski-niyom nikotindän, aramıyom. bi işde memlekete gitdiimizde bi şeydän canım sıkıldı. yakcekdım, yakseydim belki devam edärdi. ama yakmadım, yemin etmedim, işmām.

İşleriniz nasıl?

çok zayıf, valla çok zayıf. karpuz var, kavun var, gitmiyolar, inmāz. nah kamyoncu! karşıdaki araba bunun. kavun var afyona ankara, oraya burçya, gitmiyo.

Neden gitmiyorlar, her yerin ürünü aynı anda mı çıkıyor?

burda fabrika yok ki, karpuz, patatez, kavun. kavun da mamutlarda burda kavun yok.

naptın bre? (Başkasıyla konuşur.)

al suryeller başımıza bela. nevşehirli bi kamyoncu kardeşimiz var an mı? oğuz bosdan, buraya hasdaneye gitmiş. eli lira isdemişlär muayene parası, värmemiş. suryeli gälmiş, muayene olmuş, bi de ilaçlarını da värmışlär orda hasdanede var mı böyle bi şey ya? dünyada böyle ülke yok dünyada. benim en ufakları firansada şu anda. evêrdik. istanbula gitdi gäldi iki buçuk ay gäldi. izmire gitdi kırK üç saat lisan kursu gördü. gitdi altı ay bekletdilär oturmak için altı ay sonra bi altı ay bekletdilär çalışmak için.

burda ne ararsan var. arapı var, kürtü var, lazi var, arnavutu var, boşnaa var, suryelisi var, var oğlu var. böyle dünyada ülke yok ya, medeniyeti görmek istiyosun avrupa ülkelerini geçireceksin. hangi nereye istiyorsan git ama aptes alıp şu topraı öpceksin.

şindi sabuncu beli manisa izmir arası sabuncu beli. inärkän tırafık kazası geçiriyolar. ege ünvärdesine kaldırıyolar. ilgilänmiyolar, almanya telefon ediyo, açık adres vār diyo. bi buçuk saat sonra helikoptär geliyo, evet alman-yadan alıp götürüyo.

burda alā rum evleri var ödemişde. bān ramazan bir günüm uruç kaçır-mam. kadir geceleri āriç hêr allahın günü içirim. babam rāmetlik içmāzdi, bu-raya kadar sakal. şindi git meselā başkānt an mi piriştina, şehir an mi ferizay, büyük marketlerde ariç böyle bakgallarda makgallarda ūlköl bulamazsın. rakı ne şarap ne hiş bi şe hiç bi şe. ancak büyük marketlärde. burda her taraf. bi de kayseride bulamazsın. kayseride de belirlilik yerlärde.

bizim şindi amcam oğlanlar, belki basetmişimdir, bunlar yüz beş kişi ama çete reisi amca oğlu. rāmetlik kōzım ismi. bunlar titoylan an mı mücadele edi-yolar. üç ay şey yesir düşüyolar yunanistana. orda marmär ocağında çalışmış-

lar, kalaslar sarmışlar gemilere. gemi ne? şindiki kayıklar. o zaman öyle saj gemisi değil ki, ufak. üç ay sonra emir geliyo. isdediğiniz ülkelere gıdibilirsiniz. tabi geri gitçek hâlleri yok. kimsi âmerikaya gitmiş, kimsi almanyaya gitmiş, kimsi fransâyı gitmiş. bizim burda akrabalar varmış çeşmede hayrettdin ismi, hayrettdin alsan biz onun soy adını taşıyoz. kardeşini oraya yârleştiriyo, kândisi çivriye gidiyo. değirmân kuryo.

(Başkasıyla konuşur.) bugün buranın hayvan pazarıydı, ses seda yok, beli olmuyor ki. sän aramışın benim oğlanı. şindi şu kasanın boyı yedi yirmi oldu mı on tekâr kırk ayak elli ayak fark etmâz. o, iki atmış oldu mı on üç atmış oldu mı sekiz tane on iki tane sardırıyo.

Ödemiş Yerli Ağzına Örnek

Konuşur: Ayşe CENGİZ

Yaşı: 36

Konusu: Yemek Tarifi

patlıcannarı alacalı soyarım. ortasını çizer keserim. ondan sōna onnarı öncedän ısıtdım taavanıñ içindeki yâda gızardırım. gızarddım patlıcannarı borcamıñ içine diziyom. gene aynı tavanıñ içinde bübärleri gızardırın.

başga bi tavanıñ içinde harç hazırlarım. onun için öncä sovannarı küp küp ufacak dōrarım, domatesleri soyar dōrarım. sōna maydonozu yıkar, gurutur dōrarım. gızgın yaaıñ içindä önce sovannarı pembileşdiririm, sōna domatesleri eklerim, üsdünä gıyma eklâr gavururum. En son maydonazları, duzu, garı bi-beri, pul biberi eklerim.

Bu harç az soudu mu patlıcannaıñ içinä goyarım. üsdünä gızarddımız bi-berleri goyarız. üç su bardaa suyu gaynadıp salçalı sos hazırlarım. bu salçalı sosu borcamdaki patlıcannaıñ üsdüne dōkerim. Yüz seksän derecedeki fırında otuz dakga bişiririm.

Kaynaklar

- Eckmann, Janos (1962), “Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı”, *Németh Armağanı*, Haz. J. Eckmann-A. S. Levend-M. Mansuroğlu, Ankara: TDK yayınları, s. 111-144.
- Eckmann, Janos (1988), “Dinler (Makedonya) Türk Ağzı”, *TDAY Belleten 1960*, s. 189-204.
- Eckmann, Janos (2004), “Edirne Ağzı”, Çev.: Oğuzhan Durmuş, *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 18, İstanbul: Gökkubbe yayınları, s. 135-150.
- Elçin, Şükrü (1964). “Florina Ağzı”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: 1, Sayı: 2, Ankara: TKAÉ yayınları, s. 244-253.

- Gülensoy, Tuncer (1984), “Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: TDK yayınları, s. 87-147.
- Gülensoy, Tuncer (1993), *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme (İnceleme-Bibliyografya-Metinler)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Gülsevin, Gürer (2017), *17. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, Gürer (2009), “Balkan Türkçesi Çerçevesinde Türk ve Balkan Dillerinin Etkileşimi”, *Turkish Studies*, Volume 4/8, Fall 2009, s. 48-64.
- Günşen, Ahmet (2004), “Edirne ve Yöresi Ağızlarında Aile ve Topluluk Yapan Ekler Üzerine”, *Türk Dili*, 626: Şubat 2004, s. 150-162.
- Günşen, Ahmet (2008), “Dil Etkileşimi Açısından Makedonya ve Kosova Türk Ağızları”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, (25-30 Mart, Şanlıurfa), TDK yayınları, Ankara 2009: s. 259-282.
- Günşen, Ahmet (2010), “Rumeli Ağızlarının Söz Dizimi Üzerine-I (Makedonya ve Kosova Türk Ağızları Örneği)”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1, Winter 2010.
- Günşen, Ahmet (2012), “Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, p. 111-129, Ankara.
- Hazai, Györgi (1988), “Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine”, *TDAY Belleten 1960*, Ankara: TDK yayınları, s. 205-211.
- İğci, Alpay (2014), *17. Yüzyılda Batı Rumeli Türkçesinin Özellikleri*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.
- İğci, Alpay (2018), “Batı Rumeli Ağızlarının Sınıflandırılması İçin Görüşler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18/2 Kış-Winter 2018, s. 523-534.
- Jable, Ergin (2010), *Kosova Türk Ağızları İnceleme-Metin- Sözlük*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Karahan, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1987), “Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985), Tebliğler I. Türk Dili Cilt 2*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi yayınları, s. 89-109.
- Sülçevsi, Nebahat (2013), “Kosova Türk Ağızlarında Şimdiki ve Geniş Zaman Kipinin Yapılışı” *Dil Araştırmaları*, Sayı: 12, Bahar 2013, s. 175-190.
- Tunuslu, Erdinç (2005), *Kosova-Priştine Türk Ağızı*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

KARAPINAR YERLİ VE TÜRKMEN AĞIZLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

*Kazım ÇIRACI**

1. Giriş

Konya ili ve ilçeleri, Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında üzerinde fazla durulmamış bölgelerdendir. Bu eksiklikten yola çıkarak Konya ilinin Karapınar ilçesi ağızlarına dair yürüttüğümüz araştırmalarımıza göre bu ilçede birbirinden birtakım ses bilgisi ve biçim bilgisi özellikleri bakımından farklılaşan yerli, Yörük ve Türkmen olmak üzere üç ağız grubu olduğu gözlemlenmiştir. Bu ağızların birbirinden ayrıldığı temel özellikler, çoğunlukla Karapınar Türkmen ağzının Yerli ve Yörük ağzından farklılaştığı özelliklerde yoğunlaşmaktadır. Bu bildiride, ağız bölgelerini belirlemek için söz konusu ağızların birbirinden ayrıldığı başlıca özellikler temel alınarak bu üç ağızdan Karapınar Türkmen ağzının yerli ve Yörük ağızlarından farklılaştığı ses bilgisi ve biçim bilgisi özelliklerinin başlıcalarına değinilecektir. Bununla birlikte bu ağızların ortak özelliklerinden de söz edilecektir. Sonrasında, bu ağızların Türkiye Türkçesi ağızlarındaki yeriyle ilgili görüşlerimiz de açıklanacaktır.

2. Karapınar'da Yerleşim Birimleri, İdari Yapı, Bölgenin Tarihçesi ve Bölge Ağızlarına Kaynaklık Eden Etnik Yapı

Ağızların oluşumunda etnik yapının önemli rolü olduğu bilinmektedir. Bu durum Karapınar ilçesi ağızları için de geçerlidir. Bu nedenle karşılaştırmaya geçmeden önce bölgenin tarihine, idari yapısına ve etnik yapısına kısaca değinmek istiyoruz. Küçükdağ, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde batıya doğru göç eden topraksız köylülerle aşiretlerin, gittikleri yerlerde kendileri için uygun durumdaki topraklarda evler yaparak yerleştiklerini, devletin müdahil olmadığı bu iskân usulünün XVI. yüzyıldan sonra terk edilerek tehlikeli geçit yerlerine devlet eliyle derbent köyleri kurulması yönüne gidildiğini, Karapınar'ın da bu iskân yöntemi sonucunda XVI. yüzyılın ikinci yarısında orta-

* Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, keiraci@student.cu.edu.tr.

ya çıkmış tipik bir Osmanlı yerleşim birimi olduğunu söyler (Küçükdağ 2001: 8-9). XVI. yüzyılda Karapınar, İstanbul'u Çukurova ve Suriye'ye bağlayan güzergâh üzerinde bulunduğundan I. Selim'in, Çaldıran Seferi (1514) dönüşünde Karapınar'da bir derbent köyü kurulmasını emretmesi üzerine Karapınar köyü 1515'te kurulur. Şehzade II. Selim'in Konya valisiyken Karapınar'a 1560-1563 yılları arasında buranın bayındır olması amacıyla bir külliye yaptırtmasından sonra Karapınar'a, kurucusu Sultan I. Selim'den dolayı Sultaniye denilmeye başlanmıştır. Sultaniye adı 1934'te, kuruluştaki ilk ad olan Karapınar (< Kırkpınar) ile değiştirilmiştir (Küçükdağ 2001: 8-9; Orhonlu 1987: 104). Günümüzde Karapınar'ın merkezini 24 mahalle oluşturur. Merkez dışında, idari olarak Karapınar'a bağlı kırsal nitelikli 18 mahalle/köy bulunmaktadır. Karapınar Kaymakamlığının genel ağ sayfasındaki güncel verilere göre Karapınar'daki tüm bu yerleşim birimlerinin toplam nüfusu 48968'dir (<http://www.karapınar.gov.tr/nufus-bilgileri>). Karapınar ilçesinde konuşulan sözünü ettiğimiz yerli, Türkmen ve Yörük ağızlarının konuşulduğu bölgeler coğrafi olarak bu ağız gruplarıyla koşuttur. Karapınar yerli ağzı, merkez ve yakın çevresinde konuşulmaktadır. Türkmen ağzı, Karapınar'ın güney ile güneybatısında bulunan Akçayazı, Çiğil, Hasanoba, Hotamış, İslık, Karakışla, Kayacık, Küçükaşlama, Ortaoba, Sazlıpınar ve Yenikuyu köylerinde konuşulmaktadır. Yörük ağzı ise Karapınar'ın kuzey ile kuzeydoğusunda bulunan Akören, Kayalı, Kazanhüyükü, Kesmez, Oymalı, Yağmapınar ve Yeşilyurt (Salur) köylerinde konuşulmaktadır.

Karapınar Türkmen ağzı konuşurları, Karapınar'ın güney ile güneybatısına 18. yüzyılın ortalarında Suriye'nin Halep ve Rakka illerinden göç etmiş Türkmenlerdir. Karapınar Türkmenleri, Karapınar'ın güneyine gelmeden önce Anadolu'da konargöçer yaşayan Türkmenlerdendi. Karapınar'daki ilk yerleşim yerleri Hotamış ve çevresidir. Karapınar'ın güney ve güneybatısındaki diğer Türkmen ağzı bölgesi içerisinde saydığımız yerler ise Hotamışta yaşayan Türkmenlerin önce yarı göçebe biçimde yayla ve kışla yerleriyken sonraları bayındır ettikleri köylere dönüşmüş yerleşim yerleridir. Özdoğru, Hotamış Türkmenlerinin Avşar ve Beğdili boylarından olduğunu söyler (Özdoğru 1997: 33). Bölgedeki Türkmenlerin önceleri Suriye'de (Halep, Rakka ve çevresi) iskân edilmiş olmaları, Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda (1661-1696) türlü sebeplerden konargöçer halkı iskân etmesiyle ilgilidir (Orhonlu 1987: 29-52). Karapınar Türkmenleri de, Osmanlı Devleti'nin bu politikası sonucunda Rakka ve Halep eyaletlerine iskân ettirilmiş konargöçer Avşar ve Beğdili oymaklarından oluşur (Orhonlu 1987: 57-60). Bunun yanı sıra Sümer, XVI. yüzyılda Halep Türkmenlerini oluşturan başlıca oymaklardan Avşar ve Beğdili oymaklarını da sayar (Sümer 2016: 190). Karapınar Türkmenlerinin yeniden Anadolu'ya gelişi ise, bulundukları bölgede susuzluk, kavurucu sı-

caklar ve Arap boyları ile mücadele etmek zorunda kalmalarıyla ilgilidir (Sümer 2016: 300). Sümer, Rakka'da iskân olan Beydili, Barak ve diğer oymakların Anadolu'ya gelme sürecinin XIX. yüzyıla kadar sürmüş olduğuna ve Rakka'dan ayrılan Beğdililerin önemli bir kısmının Antep'in güney yöresine yerleşmiş olduğuna işaret eder (Sümer 2016: 302). Buna koşut olarak karşılaştırma bölümünde değineceğimiz üzere Karapınar Türkmen ağzı, Karahan'ın sınıflandırma çalışmasına göre Batı Grubu ağızlarının VII. alt grubunda (Karahan 2014: 171) bulunan Gaziantep, Kilis, Adana (Doğu Çukurova), Hatay, Kahramanmaraş gibi illerin ağızlarındaki kimi özelliklerle keşişir. Karapınar Türkmenlerinin Halep ve Rakka'dan, önceki adı Suhur olan Hotamış'a gelme sürecinde uğradıkları yerlere, Karapınar gibi bir derbent olan Suhur'u bayındır yapmaları için Osmalı Devleti tarafından Suhur'a derbentçi olarak yerleştirilmelerine ve bölgede kurdukları diğer köylere dair Özdoğru kitabında ayrıntılı olarak bilgi verir (Özdoğru 1997). Bununla birlikte Halaçoğlu, kitabında Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda derbent, han ve vakıf tesislerinin yeniden tanzimi için yapılan iskânları anlattığı bölümde, Suhur'a (Hotamış) iskân ettirilen kimi Türkmen oymakları kaydeder (Halaçoğlu 2014: 124-128).

Karapınar Yörük ağzı konuşurları ise, Karapınar'ın kuzey ile kuzeydoğusunda Karacadağ'ın çevresindeki Akören, Kayalı, Kazanhüyükü, Kesmez, Oymalı, Yağmapınar ve Yeşilyurt (Salur) köylerinde yaşayan Yörüklerdir. Bu köylerde yaşayanlar kendilerini etnik olarak Yörük diye tanımlamaktadırlar. Bu köylerdeki Yörüklerin yerleşim tarihi, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da uyguladığı iskân siyasetiyle ilgili olmalıdır. Sümer ve Konyalı, II. Bayezid devrinde Ereğli'nin kuzeyindeki Karacadağ yöresinde Günelü ile Salur oymaklarının yaşadığını söyler (Konyalı 1970: 374-375; Sümer 2016: 330). Halaçoğlu, XVIII. yüzyılda Sultaniye'ye (Karapınar) bağlı köylere 1748 yılından itibaren çeşitli konargöçer oymakların iskân edildiğini söyler (Halaçoğlu 2014: 160-161). Bununla birlikte Gündüz, Kayalı köyünün çeşitli konargöçer obalarının toplanmasıyla oluştuğunu, bu obalardan birinin de 16. yüzyılda Adana ve Tarsus dağlarında yaşayan konargöçer aşiretlerden Kayalı aşireti olabileceğini (Gündüz 1980: 540), Oymalı köyünün ise, Mersin tarafından gelen üç tane konargöçer aşiretin köye yerleşmeleri sonucu oluştuğunu söyler (Gündüz 1980: 514).

3. Karapınar Ağızlarının Bazı Karakteristik Özellikleri ve Türkmen Ağzının Farklılaştığı Başlıca Özellikler

Karapınar'da söz konusu yerli, Türkmen ve Yörük ağzı grupları belirlenirken ölçüt olarak bu ağızların birbirinden ayrıldığı başlıca özellikler temel alınmıştır. Bu ağızların birbirinden ayrıldığı temel özellikler, çoğunlukla Karapınar Türkmen ağzının Yerli ve Yörük ağzından farklılaştığı özelliklerde yo-

ğunlaşmaktadır. Bu durum Karapınar Türkmen ağzı konuşurlarının tarihleriyle, etnik yapılarıyla ve Karapınar'a gelmeden önce bulundukları coğrafyayla ilgilidir. Bu bağlamda Karapınar Türkmen ağzının bölgedeki diğer ağızlardan farklılaştığı özellikleri daha çok, Karahan'ın sınıflandırma çalışmasına göre Batı Grubu ağızlarının VII. alt grubunda bulunan (Karahan 2014: 171) Gaziantep, Kilis, Adana (Doğu Çukurova), Hatay, Kahramanmaraş gibi illerin ağızlarıyla kesişir.

1. y ünsüzünden önce gelen geniş ünlülerin daralması.

Bu özellik yerli ağzında, bölgedeki diğer ağız gruplarına göre oldukça belirgindir: *ğafıyı*, *kimsiyi*, *parıyı* (< para+y+ı), *şuruyu*, *elmıyı*, *adanıya*, *arabıya*, *bacıya* (< baca+y+a), *dolmıya*, *bacıya* (< baca+y+a), *arabıynan* (< arab+y+la), *sübürküynen* (< süpürge+y+le), *giciynen* (< gece+y+le), *çıırıynan*, *istanbuldıydın*, *gonyadıydım* vb.

2. -(X)yor şimdiki zaman ekinin dar olan yardımcı ünlüsünün geniş olarak görülmesi.

Şimdiki zaman eki -yor, Eski Anadolu Türkçesinin son döneminde *yori*-yardımcı fiilinin geniş zaman ekiyle birlikte *fiil* + *-A/-I/-U* + *yori-r* yapısındaki kullanımından *yori-r* > *yori* > *-yor* gelişmesiyle ekleşmiş biçimdir (Bulak 2017: 178; Korkmaz 2017: 548; Ergin 2009: 296). Şimdiki zaman eki, Karapınar Yörük ağzında *-(A)yori/- (A)yo* biçimleriyle ekleşme sürecindeki eski yapıda görülen geniş zarf-fiil eki *-A'*'yi korumuş olarak karşımıza çıkar. Bu durum Karapınar Yörük ağzını bölgedeki diğer ağızlardan ayıran başlıca özelliklerdendir: *bilmeyorun*, *aklıma getiremeyyorun*, *yaşayorsun*, *açılmıyor*, *yaşayor*, *hazırlıyoruz*, *bulamayıyorlar* vb.

3. *Sus*- eyleminde *s-* > *h-* değişiminin oluşması.

Karapınar Türkmen ağzında, *sus*- eylemi genel olarak karakteristik biçimde *s-* > *h-* değişimiyle görülür. Bu ses olayı, Karapınar Türkmen ağzını bölgedeki diğer ağızlardan ayıran özelliklerdendir. Bu değişim şu ağızlarda da görülür: Doğu Çukurova -Osmaniye- (Yıldırım 2006: 130), Osmaniye (Gök 2018: 162), Kahramanmaraş (Kılıç 2001: 27), Kilis (Arslan Erol 2018: 44), Gaziantep (Aksoy 1945: 116). Bu durumda, Karapınar Türkmen ağzında görülen bu özellik Karapınar Türkmen ağzının, Karahan'ın sınıflandırma çalışmasına göre Batı Grubu ağızlarının VII. alt grubunda (Karahan 2014: 171) bulunan Gaziantep, Kilis, Adana (Doğu Çukurova), Hatay, Kahramanmaraş gibi illerin ağızlarıyla kesiştiği özelliklerinden sayılabilir.

4. Zamir kökenli teklik birinci kişi ekinin *-Xn* olarak görülmesi.

Karapınar Yörük ağzında, i- fiilinin geniş zaman (bildirme) çekimi, geniş zaman çekimi, şimdiki zaman çekimi ve gelecek zaman çekimi teklik birinci kişide kişi unsuru olarak *-Xn* eki kullanılır. Bu kullanım, Karapınar Yörük ağzını bölgedeki diğer ağızlardan ayıran başlıca özelliklerdendir: *acın* (< aç+ım), *iyiysin*, *seksen altı yaşındayın*, *galıkarın*, *inanırın*, *bilirin*, *bakarın*, *varırın*, *çığırın* (< çağır-ırım), *alıyorun*, *süPürmüyorsunuz*, *bilmeyorum*, *aklıma getiremeyorum*, *sulayacan*, *yiyeceğin*, *büyüdeceğin*, *ödeycen* vb.

5. Çokluk birinci kişide *-XK/-K* ekinin kullanımı.

Karapınar Türkmen ağzında i- fiilinin geniş zaman (bildirme) çekimi, öğrenilen geçmiş zaman (rivayet) çekimi, *-(X)yXr* biçimli şimdiki zaman çekimi ve *-(y)XcX* biçimli gelecek zaman çekimi çokluk birinci kişide *-XK/-K* eki kullanılır. Bu kullanım, Karapınar Türkmen ağzını bölgedeki diğer ağızlardan ayıran başlıca özelliklerdendir: *rağkadan gelmeyik*, *türkmenik*, *su:riyeden gelmeyik*, *iki o:ğlan dört gızık*, *ğarı göcayık*, *gelmissik*, *yerleşmissik*, *güvennik için gelmissik*, *orda do:ğmussuk*, *giderik*, *dirik*, *göçerik*, *gonuşuruk*, *kağarık*, *otururuk*, *boğgu boğarık*, *geliyirik*, *biliyirik*, *gidiyirik*, *yapıyırık*, *u:ğraşıyırık*, *bekliyirik*, *duruyuruk*, *atıyırık*, *diyirik*, *duyuyuruk*, *diyirik*, *çekiyirik*, *diyicik*, *gelicik*, *gidicik*, *çıkacik* vb. Çokluk birinci kişide bu eklerin kullanımı şu bölgelerde de yaygındır: Gaziantep (Aksoy 1945: 151; Kocakerim 2014: 83-84, Saritiken 2017: 95-96), Kilis (Gül 1993: XCIII-XCIV; Arslan Erol 2018: 81-82), Kahramanmaraş (Kılıç 2001: 53; Erdem-Kirik -tarihsiz-: 136), kuzeybatı Suriye (Yıldırım 2018: 190-191), Hatay (Öztürk 2009: 159), Osmaniye (Yıldırım 2006: 216; Gök 2018: 257), Adana (Yıldırım 2006: 216). Bu durumda bu özellik Karapınar Türkmen ağzının, Karahan'ın sınıflandırma çalışmasına göre Batı Grubu ağızlarının VII. alt grubunda (Karahan 2014: 171) bulunan Gaziantep, Kilis, Adana (Doğu Çukurova), Hatay, Kahramanmaraş gibi illerin ağızlarıyla kesiştiği özelliklerinden sayılabilir.

6. Emir-istek çekimi teklik birinci kişide *-(y)AyXn/-(X)yXn* eklerinin kullanılması.

Karapınar Yörük ağzında, emir-istek çekimi teklik birinci kişide *-(y)AyXn/-(X)yXn* ekleri kullanılır. Emir-istek çekimindeki bu özellik, Karapınar Yörük ağzını bölgedeki diğer ağızlardan ayıran başlıca özelliklerdendir: *bağayın*, *diyeyin*, *ne bileyin*, *oturayın*, *gonuşayın*, *annadayın*, *nö:reyin*, *vireyin*, *oLAYın*, *duyayın*, *yapıyın*, *vuruyun*, *geleyin viriyin* vb.

7. i- yardımcı eyleminin öğrenilen geçmiş zaman (rivayet) teklik üçüncü kişi çekiminde *+ymXşTX* biçiminin kullanılması ve geniş zamanın rivayeti çokluk üçüncü kişide *-(X)llArmİştI* biçiminin kullanılması.

Bu ölçütte belirtilen $+ymXştX$ ve $-(X)llArmlştI$ biçimlerinin kullanımı Karapınar ağzlarında yalnızca Türkmen ağzında görülür. Bu kullanım Karapınar Türkmen ağzında çok yaygın değildir. Ancak yaygın olmasa da, yalnızca Türkmen ağzında kaydedilmiş olmasından, bu biçim ilgili ağız bölgedeki diğer ağızlardan ayıran özellikler arasında değerlendirilebilir: *dëlibaşı varmıştı, başı oyumuştı, eskiden okul da yokmuştu, önceden aşşa:daymıştı; türkmen dëlibaşı dillermişti* vb.

8. i- yardımcı eyleminin görülen geçmiş zaman (hikâye) teklik üçüncü kişi çekiminde $+(y)XdX(n)$ biçiminin kullanılması ve geniş zamanın hikâyesi üçüncü kişilerde $-ArdI(n)/-(X)rdX(n)$; $-ArlArdIn/-(X)rlArdIn$ biçimlerinin kullanılması.

Bu ölçütte belirtilen $+(y)XdX(n)$ ve $-ArdI(n)/-(X)rdX(n)$; $-ArlArdIn/-(X)rlArdIn$ biçimlerinin kullanımı Karapınar ağzlarında yalnızca Yörük ağzında görülür. Bu kullanım Karapınar Yörük ağzını bölgedeki diğer ağızlardan ayıran özelliklerdendir: *goyun - atırdık işte goçu varıdın, o zamattar hırsız yoğun yavırım, babası hocayıdın, a:ynı deveyidin bizim araba o zamat, emmim - marıdın; okuyu okuyu direrdin hoca, kim iki - gişiyi yıkarsa o sarığı o atırdın giydirirdin, babası ona da giydirirdin, bir bardah - atardın suhu bardak. o gırıtırdın, sığır yayıtırdın yabanda; gelin evine varırtardın, gortardın, türkü ça:rıttırdın, düün idellerdin, ekmeğ - idellerdin, yemek yidirillerdin* vb.

9. Şimdiki zaman ekinin ünlüsünün dar biçimde, dudak uyumuna ve kalınlık incelik uyumuna girmiş olarak $-(X)yXr/-(X)yX$ biçiminde görülmesi.

Karapınar Türkmen ağzında şimdiki zaman eki, dudak uyumuna ve kalınlık incelik uyumuna girmiş olarak $-(X)yXr/-(X)yX$ biçimindedir. Şimdiki zamana dair bu durum, Karapınar Türkmen ağzını bölgedeki diğer ağızlardan ayıran en önemli özelliktir: *görüürüm 47/32, biliyirim, bakıyırım, duruyurum, geliyij, görüyüj, giyiyij, uğurhyuñ, geçiyi, gonusuyu, beñzemi, ohuyu, sürüyü, duruyur, bekliyi, üşüyür, yaptıriyir, u:ğraşıyırık, diyirik, duyuyuruğ, atıyırık, u:ğraşıyırısınız, gonusuyutlar, oynuyutlar, viriyiller, varıyirtar, geliyiler* vb. Şimdiki zaman eki pek çok ilin kimi bölgelerinde ünlü uyumlarına uygun olmakla birlikte, Karahan'ın sınıflandırma çalışmasına göre Batı Grubu ağızlarının VII. alt grubunda bulunan Gaziantep, Kilis, Adana, Osmaniye, Hatay, Kahramanmaraş gibi illerin ağzlarında da kimi bölgelerde ünlü uyumlarına uygundur: Hatay -Reyhanlı, Kırıkhan, Hassa, Dört Yol, Erzincan (Öztürk 2009: 167-174), Doğu Çukurova (Yıldırım 2006: 234), Osmaniye -Merkez, Sumbas, Bahçe, Kadirli- (Gök 2018: 271-294), Gaziantep yakınındaki bazı köylerde özellikle Türkmenler arasında (Aksoy 1945: 156), Gaziantep -Şahinbey, Şehitkâmil- (Sarıtiken 2017: 99-102; Kocakerim 2014: 90-92), Kilis -merkez köyleri- (Gül 1993: XCV-XCVI), Kilis -Elbeyli- (Arslan Erol

2018: 86), Kahramanmaraş -Çağlayancerit, Göksun, Pazarcık, Türkoğlu- (Erdem-Kirik -tarihsiz-: 167). Bu durumda, Karapınar Türkmen ağzında şimdiki zaman ekinin $-(X)yXr/- (X)yX$ biçiminde olması, Karapınar Türkmen ağzının, Karahan'ın sınıflandırma çalışmasına göre Batı Grubu ağzlarının VII. alt grubundaki illerin ağızlarıyla kesiştiği özelliklerinden sayılabilir.

10. Şimdiki zamanın olumsuzluğunun *fiil* + *-DXK* + *iyelik eki* + *yok* yapısıyla yapılması.

Karapınar Türkmen ağzında şimdiki zamanın olumsuzluğu *-mA* fiilden fiil yapım ekiyle yapılmasının yanı sıra, daha çok *fiil* + *-DXK* + *iyelik eki* + *yok* yapısıyla yapılır. Bu durum, Karapınar Türkmen ağzını bölgedeki diğer ağzlardan ayıran özelliklerdendir: *hangı kesiminden bildiğim yok, gula:mı şöyle viriyirim antadım yok, hacıtlık çıktığı yok bekliyoruz, dizler duduğu yok, yiğit elbise aldı:mız yok, hiç bi _şi: yaptıkları yok* vb.

11. $-(y)XcX$ biçimli gelecek zaman ekinin kullanılması.

Karapınar Türkmen ağzında gelecek zaman için $-(y)AcAK$ ekinin yanı sıra daha çok $-(y)XcX$ eki kullanılır. Gelecek zamanda bu ekin kullanımı, Karapınar Türkmen ağzını bölgedeki diğer ağzlardan ayıran en önemli özelliklerdendir: *gelicim, gidicim, okuyucuñ, biliciñ, diyiciñ, açıcıñ, diyicik, gelicik, gidiciñiz* vb. Karahan bu eki, Batı Grubu ağzlarının VII. alt grubundaki ayırıcı özellikler arasında sayar (Karahan 2014: 172), “Kahramanmaraş, Adana, Hatay ve kısmen de Gaziantep” ağzlarında kullanıldığını söyler (Karahan 2014: 173). $-(y)XcX$ ekinin kullanıldığı bölgelere bakıldığında, Karahan'ın belirlemesine önemli oranda koşut olarak Adana ve Osmaniye -Doğu Çukurova ve Osmaniye'nin tüm ilçeleri- (Yıldırım 2006: 267), Osmaniye -tüm ilçeleri- (Gök 2018: 301), Hatay -tüm ilçeleri- (Öztürk 2009: 183), Kilis -tüm ilçelerinde karakteristik olarak- (Arslan Erol 2018: 88), Kahramanmaraş (Kılıç 2001: 58; Erdem-Kirik -tarihsiz-: 143), Gaziantep (Aksoy 1945: 160), Gaziantep -Şahinbey, Şehitkâmil- (Sarıtiken 2017: 111) ağzlarında kullanıldığı görülür. Bununla birlikte bu ek Suriye Bayır Bucak Türkmen ağzında da görülür (Yıldırım 2018: 222). Bu bağlamda, Karapınar Türkmen ağzında görülen bu ek, Karapınar Türkmen ağzının, Karahan'ın sınıflandırma çalışmasına göre Batı Grubu ağzlarının VII. alt grubundaki illerin ağızlarıyla kesiştiği özelliklerinden sayılabilir.

12. $+(y)AsIyAcAk/+cAk$ sınırlama durumu ekinin kullanılması.

Karapınar Türkmen ağzında, sınırlama durumunda $+(y)AsIyAcAk/+cAk$ eklerinin varlığı, bu ağız bölgedeki diğer ağzlardan ayıran ölçütlerden biridir: *çêşme gelesiyecek gıttandık, dizinacak (dizine kadar) gar* vb.

13.Dilek-şart çekiminin teklik ikinci kişisinde *-sAna* biçiminin kullanılması.

Karapınar Türkmen ağzında, dilek-şart çekiminin teklik ikinci kişisinde *-sAna* biçiminin görülmesi, bu ağız bölgedeki diğer ağızlardan ayıran ölçütlerden biridir. Bununla birlikte, *-sAna* eki biçim olarak dilek-şart ekinin teklik ikinci kişisinde genişlemeye oluşmuş olsa da Karapınar Türkmen ağzında istek görevinde kullanılır: *getirsene, söylesene, yapsana* vb.

14. *-(y)XşXn* zarf-fiil ekinin kullanılması.

Karapınar Türkmen ve Yörük ağzında görülen bu ek, Karapınar Türkmen ve Yörük ağızını, Karapınar yerli ağzından ayıran ölçütlerdendir: *eveli alettirik otmayışın, iççağ südü virişin* vb.

15. *-(y)XX* zarf-fiil ekinin kullanılması.

Bu zarf-fiil eki Karapınar Türkmen ağzında işlek olarak kullanılır. Karapınar Türkmen ağzını bölgedeki diğer ağızlardan ayıran başlıca özelliklerdendir: *namaza gidik geliyoruz, kôye gidik geliyin, eve kaçık gidiyidik, yitişik geliyi* vb.

16. *-(y)X* zarf-fiil ekinin Eski Anadolu Türkçesindeki gibi tek başına kullanılması.

-(y)X zarf-fiili, Karapınar Yörük ağzında yer yer Eski Anadolu Türkçesindeki gibi tek başına kullanılır. Bu arkaik kullanım Karapınar Yörük ağızını bölgedeki diğer ağızlardan ayıran özelliklerdendir: *oynatlardı el şakırdadı, daşları galdırı yapar* vb.

17. *Bura, şura ve ora* kelimelerinin yönelme durumu eki almadan yönelme ifade etmesi.

Karapınar Yörük ağzında *bura, şura ve ora* kelimeleri cümle içinde, yönelme durumu almadan da yönelme ifade edebilmektedir. Bu durum, Karapınar Yörük ağızını bölgedeki diğer ağızlardan ayıran özelliklerdendir: *bura* (buraya) böyle *bi daş oyardıK* - bu *ğadar*; *şura* *ba:ğtahtardın, onunğun* - da *şura sokahtar*; *bura gelinci dert sahabı olduK*, *ora gidecek* vb.

18. Öyle, böyle, şöyle kelimelerinin ilk hecelerinin darlaşıp *iyile, biyle, şiyle* biçimlerinde görülmesi.

Karapınar Türkmen ağzında öyle, böyle, şöyle kelimeleri daha çok *iyile, biyle, şiyle* biçimindedir. Karahan, Batı Grubu ağızlarının VII. alt grubundaki ayırıcı özellikler arasında, bu gruptaki ağızlarda *böyle, öyle* kelimelerinin *beyle, eyle* biçiminde olduğunu belirtir (Karahan 2014: 171). Bu bağlamda Karapınar Türkmen ağzında bu kelimelerin dar biçimde görülmesi, Karapınar

Türkmen ağzının, Batı Grubu ağızlarının VII. alt grubuyla kesiştiği özelliklerinden sayılabilir.

19. *Gibi* edatının -b- > -m- değişikliğiyle *gimi* olarak kullanımı.

Karapınar Türkmen ağzında *gibi* edatı, *gibi* biçiminde görülmesinin yanı sıra, -b- > -m- değişikliğiyle *gimi* biçiminde de görülür. *Gibi* edatında görülen bu değişim, Karapınar Türkmen ağzını bölgedeki diğer ağızlardan ayıran özelliklerdendir: *tıraş ider gimi kırkattar*, *böyük yığın yapardın şî'yle bu eviñ içi: ~ ğımı*, *durum bildi:~ ğımı fılan deyil*, *istanbul sosyetesı: ~ ğımı vb.* Türkiye Türkçesi ağızlarında *gibi* edatının -b- > -m- değişmesiyle görüldüğü yerler, Karahan'ın Batı Grubu ağızlarının VII. alt grubunda belirlediği yerlerle örtüşür (bk. Yıldırım 2017: 99). Bu bağlamda, Karapınar Türkmen ağzında *gibi* edatında görülen -b- > -m- değişikliği, Karapınar Türkmen ağzının, Batı Grubu ağızlarının VII. alt grubuyla kesiştiği özelliklerinden sayılabilir.

Bu ölçütlerin Karapınar yerli, Türkmen ve Yörük ağızlarına göre durumunu şu tablo ile gösterilebilir:

Tablo 1: Karapınar Ağızlarının Birbirinden Ayırıldığı Başlıca Özellikler

Ölçüt	Yerli Ağızı	Türkmen Ağızı	Yörük Ağızı
1	+		
2			+
3		+	
4			+
5		+	
6			+
7		+	
8			+
9		+	
10		+	
11		+	
12		+	
13		+	
14		+	+
15		+	
16			+
17			+
18		+	
19		+	

3. Karapınar Yerli, Türkmen ve Yörük Ağızlarının Başlıca Ortak Özellikleri

1. Damak ünsüzleri yanında oluşan $i > í$, $ö > ó$, $ü > ú$ değişimleri Karapınar ağızlarında sıkça görülür: *góz*, *kóy*, *gúççük* (< küçük), *gündüz* (< gündüz), *kólge* (< gölge), *gótür-*, *kótü*, *kúpe* vb.

2. Karapınar ağızlarında *k* ünsüzü genel olarak ince ünlülerin yanında boğumlanma noktasını orta damağa çeker: *ekmek*, *sekmen*, *erkek/irkek*, *eskí* (< eski), *sekíz*, *kese* vb.

3. Karapınar ağızlarında, damak ünsüzleri yanında oluşan $ö > ó$, $ü > ú$ değişimlerinin ve benzeri birkaç unsurun ünlü uyumlarını bozması dışında, genel olarak ünlü uyumları güçlüdür.

4. Karapınar ağızlarında *k-* > *g-* değişimi karakteristiktir.

5. Karapınar ağızlarında *t-* > *d-* değişimi özellikle kalın sıradan kelimelerde yaygındır.

6. Karapınar ağızlarında, ilk hecede $e > i$ değişimi oldukça yaygındır: *gice*, *piynir*, *çişme*, *irkek*, *it-* (et-), *ziytin* vb.

7. Karapınar ağızlarında *η* sesi pek çok kelime ve ekte duyulur.

8. Karapınar ağızlarında ikinci hecede ve dudak ünsüzleri yanında bulunan yuvarlak ünlüler düzdür: *çamır*, *yağmur*, *armıt*, *davıl*, *avıç*, *dapı* vb.

9. Karapınar ağızlarında hece kaynaşması oldukça yaygındır; pek çoğu özellikle *ğ* ünsüzünün düşmesiyle oluşur.

10. Karapınar ağızlarında, teklik ikinci kişi iyelik ekinden sonra ilgi durumu eki geldiğinde $η > y$ değişmesi yaygın olarak görülür: *babayın*, *gendiyin*, *dedeyin*, *gözüyün* vb.

11. Karapınar ağızlarında, aitlik ekinden önceki bulunma durumu eki ünlüsü uzun söylenir: *çevrede:ki*, *yanında:kı*, *orda:kı*, *ğarşıda:kı*, *evde:ki* vb.

12. Karapınar ağızlarında $-(y)XncA$ zarf-fiil ekinde ünlü daralması oldukça yaygındır: *gelinci*, *çıkıncı*, *gonuşuncu*, *görüncü* vb.

13. Karapınar ağızlarında $-ka/-ke$ zarf-fiil eki oldukça işlektir.

Karapınar Yerli, Türkmen ve Yörük Ağzının Türkiye Türkçesi Ağızları İçerisindeki Yeri

Karahan, Türkiye Türkçesi ağızlarını Kuzey, Doğu ve Batı olmak üzere üç ana gruba ayırmış, bu ana gruplara da alt ağız grupları belirlemiştir. Karapınar ağızları, başlıca özellikleri bakımından Karahan'ın sınıflandırma

çalışmasına göre Batı Grubu ağızları içerisinde. Batı Grubu ağızları içerisinde Karahan'ın belirlemesine göre dokuz alt grup bulunmaktadır (Karahan 2014: 116). Karapınar ağızlarının farklılaştığı başlıca özelliklerini ele aldığımız bölümde, bu ağızların birbirinden ayrıldığı temel özelliklerin, çoğunlukla Karapınar Türkmen ağzının Yerli ve Yörük ağzından farklılaştığı özelliklerde yoğunlaşmakta olduğunu, bu durumun Karapınar Türkmen ağzı konuşurlarının tarihleriyle, etnik yapılarıyla ve Karapınar'a gelmeden önceki bulundukları coğrafyayla ilgili olduğunu ve bu bağlamda Karapınar Türkmen ağzının bölgedeki diğer ağızlardan farklılaştığı özelliklerin daha çok, Karahan'ın sınıflandırma çalışmasına göre Batı Grubu ağızlarının VII. alt grubunda bulunan (Karahan 2014: 171) Gaziantep, Kilis, Adana (Doğu Çukurova), Hatay, Kahramanmaraş gibi illerin ağızlarıyla kesiştiğini belirtmiştik. Bu bağlamda, Karapınar Türkmen ağzının bölgedeki diğer ağızlara göre farklılaştığı başlıca özellikleri, Batı Grubu ağızlarının VII. alt grubunda verilen sekiz özellikten 1, 5, 6, 7, ve 8. olmak üzere beşiyle örtüşür (Karahan 2014: 171). Karapınar'ın bağlı olduğu il Konya, Karahan'ın sınıflandırmasına göre IX. alt gruptadır. Karahan, dokuzuncu alt grup için şu ayırıcı özellikleri belirler:

1. Ünlü uyumları bu ağızlarda kuvvetlidir.
2. Damak ünsüzleri yanında meydana gelen ö > ó, ü > ú değişmelerine çok az rastlanır. ğ ünsüzü de ince ünlüleri kalınlaştırmaz.
3. çamur, yağmur gibi kelimelerdeki yuvarlak ünlüler, bu ağızlarda düzdür (çamır, yağmır).
4. k ünsüzü, ince ünlülerin yanında boğumlanma noktasını orta damağa çeker (ekmek).
5. g, ħ, ñ ünsüzleri bu ağızlarda duyulan seslerdir (gız, yoh, deniz).
6. g ünsüzü iki ünlü arasında sızıcılaşıp eriyerek hece kaynaşmasına sebep olur (bõn).
7. Teklik 2. şahıs iyelik ekinde, ilgi hâli ekinden sonra ñ > y değişmesi görülür (babayın).
8. Zamir kökenli 1. şahıs ve bildirme ekleri -ın / -in, -ız / -iz'dir (gelirin, geliriz).
9. -yorur / -yörür / -yuru / -yor / -yo şimdiki zaman ekleri kullanılır (ge-liyuru).
10. Teklik birinci şahıs emir eki -ayın / -eyin'dir (geleyin).
11. -ınca / -ince zarf-fiil ekinde ünlü daralması olmuştur (gelinci).

Karahan ayrıca, Konya ağzında, İçel ağzından farklı olarak ilk hecede *e > i* değişmesi (*piynir, mindir, ziytin, çişme*) ve orta hece ünlüsünün daralması hadiselerinin yaygın olduğunu (*mastyla, parıyla*), bu ağızda geniş zaman ekinin *r*'sinin son seste düşebildiğini (*geli*), *-ka / -ke* zarf-fiil ekinin işlek olduğunu (*gelirke*), *ki* aitlik ekinden önceki *-da / -de* ekinin ünlüsünün uzun telaffuz edildiğini (*zindandāki*) söyler, Konya merkez ilçesi ile Akşehir'in bazı yörelerinde ve İçel'de sekizinci grubun özelliklerini taşıyan ağızlar bulunduğunu belirtir (Karahan 2014: 177).

Buna göre, Karapınar ağızlarının başlıca farklılaştığı ve başlıca ortak özelliklerine bakıldığında, Karapınar yerli ve Yörük ağzı, Karahan'ın IX. alt grup için belirlediği bu özelliklerden 2. özellik dışında hepsine uyar. Bu bağlamda Karapınar yerli ve Yörük ağzının Konya'nın içinde bulunduğu IX. alt grupta olduğu söylenebilir. Karapınar Türkmen ağzının, VII. alt gruptaki pek çok özelliği barındırması, bu ağzın konuşurlarının tarihleriyle, etnik yapılarıyla ve Karapınar'a gelmeden önceki bulundukları coğrafyayla ilgilidir. Bu bağlamda Karapınar Türkmen ağzı konuşurları, Karapınar'a gelmeden önceki bölgedeki ağızlara dair pek çok özelliği korumuşlardır. Bunun yanı sıra Karapınar Türkmen ağzı konuşurları Karapınar'daki diğer ağızlardan ve Konya ağzından zamanla etkilenmiş, VII. alt gruptaki özelliklerle birlikte, Karapınar yerli ağızlarına dair özellikleri de karakteristik olarak taşımaya başlamıştır.

Tüm bunlarla birlikte, Karahan, Türkiye Türkçesi ağızlarını sınıflandırdığı eserinin "Söz Başı" bölümünde çalışmasını yeterince işlenmemiş olan bölgeler nedeniyle olumsuz yönde etkilediğinden söz ettiği iller arasında Konya'yı da sayar (Karahan 2014: V). Karahan'ın elimizde 3. baskısı (2014) olan bu eserinin bahsettiğimiz bölümü 1992 tarihli. Aradan geçen yirmi yedi yıllık zaman aralığında Türkiye Türkçesi ağızlarında çalışma yapılmayan bölgelere dair çalışmaların neredeyse büyük bölümünün yapılmış olmasına karşın Konya ağızlarını toplu olarak ele alıp işleyen bir çalışma henüz yoktur (Çıracı 2019: 178). Karahan'ın IX. Alt grup için belirlediği ölçütlerin artması ve bu grubun ikinci derecedeki alt gruplarının belirlenmesi, Konya ilinin çalışılmamış veya kapsamlı çalışılmamış bölgelerine/ilçelerine dair yapılacak diğer çalışmalara bağlıdır. Bundan ötürü Konya iline dair yapılacak çalışmaların artması önem arz etmektedir.

Harita 1¹: Karapınar ağız grupları. Beyaz alan: Türkmen ağzı bölgesi (güney/güneybatı Karapınar). Kırmızı alan: Yerli ağzı bölgesi (Karapınar/Merkez). Sarı alan: Yörük ağzı bölgesi (kuzey/kuzeydoğu Karapınar).

¹ Google Earth Pro programında hazırladığımız bu haritaya göre Karapınar, 37° 43' kuzey enlemiyle 33° 32' doğu boylamındadır. Haritanın ölçeği ise 1/90 km.dir.

Kaynaklar

- Aksoy, Ömer Asım (1945), *Gaziantep Ağzı I, Gramer (Fonetik-Morfoloji-Sintaks) Başa Diller ve Ağızlarla İlgiler Halk Ağzından Parçalar*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Arslan Erol, Hülya (2018), *Kilis İli Ağızları*, Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilis Tarihi ve Kültürü Uygulama ve Araştırma Merkezi yayını.
- Bulak, Şahap (2017), *Karşılaştırmalı Tarihî Türk Yazı Dilleri Grameri*, Ankara: Kesit yayınları.
- Çıracı, Kazım (2019), “Konya İli Ağızlarına Dair Bir Bibliyografya Denemesi”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, C 4, S 1, s. 176-201.
- Çıracı, Kazım (2019), *Konya İli Karapınar İlçesi Ağızları*, Adana: Çukurova Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erdem, M. Dursun ve Esra Kirik (Tarihsiz), *Kahramanmaraş ve Yöresi Ağızları*, Ankara: Kahramanmaraş İl Özel İdaresi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.
- Ergin, Muharrem (2009), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak.
- Gök, Murat (2018), *Osmaniye İli Ağızları ve Söz Varlığı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi: Basılmamış Doktora Tezi.
- Gül, Rıza (1993), *Kilis Merkez ve Köyleri Ağızları*, Adana: Çukurova Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gündüz, İbrahim (1980), *Bütün Yönleriyle Karapınar*, Konya: Kuzucular Ofset.
- Halaçoğlu, Yusuf (2014), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karahan, Leylâ (2014), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK yayınları.

- Kılıç, Mine (2001), *Kahraman Maraş Merkez Ağzı*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kocakerim, Hafıza Şeyma (2014), *Gaziantep Şahinbey Ağzı*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1970), *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, İstanbul: Fatih Matbaası.
- Korkmaz, Zeynep (2014), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: TDK yayınları.
- Küçükdağ, Yusuf (2001), “Karapınar Kasabası'nın Kurulması ve İskân Durumu”, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışının 80. Yıldönümü Karapınar Sempozyumu Kitabı*, (Karapınar, 26-27 Ekim 2000), Konya: s. 7-18.
- Orhonlu, Cengiz (1987), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren yayıncılık.
- Özdoğru, Şükrü (1997), *Tarihî, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Hotamış*, Konya: Damla Ofset.
- Öztürk, Jale (2009), *Hatay Ağzı İnceleme-Metinler-Sözlük*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Sarıtiken, Hakan (2017), *Gaziantep Merkez (Şahinbey-Şehitkâmil) Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi: Basılmamış Doktora Tezi.
- Sümer, Faruk (2016), *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatları-Destaneleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Yıldırım, Faruk (2006), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I (Giriş-İnceleme)*, Ankara: TDK yayınları.
- Yıldırım, Faruk (2017), “Türkiye Türkçesi Ağız Atlası İçin Yeni Bir Ön Çalışma: Gibi Edatı ve Yan Biçimleri”, *International Journal of Language Academy*, C 5/6, Eylül 2017, s. 93/114.
- Yıldırım, Faruk (2018), *Suriye Bayır bucak Türkmen Ağzı Giriş-İnceleme-Metinler-Dizin*, Adana: Karahan Kitabevi.

KARS İLİ AĞIZLARI BAĞLAMINDA KARACAÖREN KÖYÜNDE YAŞAYAN ESTONLAR VE GENEL AĞIZ ÖZELLİKLERİ

*Muhammed ÇITGEZ**

Kars ili, Anadolu ağız çalışmalarında sahip olduğu kültürel zenginlik ve ağız çeşitliliği ile önemli bir yer tutmaktadır. Tarihin çeşitli dönemlerinde yaşanan birtakım ekonomik, siyasi ve kültürel alışverişler, bu çeşitlilikte önemli bir rol oynamıştır. Göçler ve mübadeleler, bu bağlamda toplulukların geldikleri yerin kültürlerini iskân ettikleri topraklara taşımada başlıca unsurlardandır. Millî bilinçaltı olarak adlandırabileceğimiz bu unsurları yaşamak, yaşatmak ve sonraki nesillere aktarmak için asimilasyona uğramadan bir yaşam sürmek gereklidir.

Bir bölgede uzun süre yaşam süren halklar, zamanla içinde bulundukları sosyal zemini etkilemekte; bu zeminden etkilenmektedir. Kars'ta yaşayan Terekeme, Azerbaycan Türkleri, yerliler ve Kürtler ile birlikte bazı göçmen topluluklar da Kars ili ağızlarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Karacaören Köyü, Kars ili ağızları bakımından oldukça dikkat çekicidir. Kars'ın sahip olduğu konum itibarıyla geçmişte yaşanan savaşlar ve mübadeleler neticesinde Rusya ile Anadolu arasında bazı göçmen halklar sık sık yer değiştirmiş ve sosyolojik tabanlı olmak üzere etkileşimlerde bulunmuşlardır. Bu örnekleme en güzel modellerden birisi, Kars ili merkez köylerinden birisi olan Karacaören'e 1850'den sonra iskân politikası ile döneminin Rus yönetimince Kars'a gönderilen Estonlar olmuştur. 1850-1886 yılları arasında bu politika devam etmiştir. 93 Harbi'nden sonra mevcut politika doğrultusunda Ruslar, Anadolu ve Kafkasya'dan Ermeni, Rum, Süryani, Malakan vb. gibi Müslüman olmayan toplulukları da Kars topraklarına yerleştirmişlerdi (Kırzioğlu 1955: 28).

Karacaören, Kars şehir merkezine 4 km uzaklıkta bulunmaktadır. Birden fazla etnik grubun yer aldığı köyde, 1970 nüfus sayımı verilerine göre

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, muhammedcitgez@hotmail.com.

84 hane, 620 kişi bulunmaktaydı. Bugün bu sayılar, kente göçler sebebiyle azalmıştır. Köyde yaşayan tek Eston aile Albuk ailesidir. Bu ailenin en büyüğü Avgust Albuk, erkek kardeşi Petro Albuk ve kız kardeşleri Karina Albuk'tur. Karina Albuk, aile içi evlenme zorunluluğu karşısında şimdiki eşine kaçarak evlenmiştir. Babaları Friedrich Albuk ve anneleri Olga Albuk vefat etmiştir. Orhan Türkdoğan'ın nakline göre, Estonya'da Alman çiftlik sahiplerinin bas-kısı ile Rusya'ya kaçmışlar, oradan da devlet eliyle Kars'a yerleştirilmişlerdir. 1877-1878 Alman-Rus Savaşı sonrasında 1886 yılında Rusya hâkimiyetinde bulunan bu göç ile burada Novo-Estonskoje (Yeni Estonya) adındaki kendi köylerini kurmuşlardır (Türkdoğan 2013: 245). Evanjelik Alman gruplar, 1817-1818 yıllarında bugünkü Almanya'nın sınırları içerisinde kalan Württemberg bölgesinden Güney Kafkasya'da farklı bölgelere göç etmiştir (Roll 2000: 45). Badem'in nakline göre, "1886'da Rusya İmparatorluğu içinde yer alan Liflandiya ve Estlandiya'dan Stavropol'a gelmiş olan Estonlar oradan Kars'a geldiler. Tiflis guberniyasının Borçalı, Signah ve Tiflis uyezdleri köylerinden gelen 15 hanede 85 kişilik Alman göçmenleri de 1890-1891 yılları arasında Kars yakınında ilk Alman köyünü kurdular. Kafkasya genel valisinin izniyle köye Kars Valisi Pyotr Tomiç'in şerefine Petrovka adı verilmiştir." (Badem 2018: 172).

Estonlara önce Ardahan yakınlarında bir arazi verilmesi devlet tarafından önerilir. Ancak oranın iklimine uyamayacakları düşüncesiyle burayı istemezler. Bunun üzerine Kars yakınındaki Aleksandrovka ve Mağaracık köyleri ile şehir arazisinden ayrılan topraklardan yeni bir köy kurulur. Bir süre Kars-Sarıkamış yolunda günde 50 kopek ücretle çalıştırılırlar. Estonlara 3,94 desyatin artı illerdeki nüfus artışı için %30 hesabıyla kişi başına 5,12 desyatin (5,60 hektar) toprak verilir. Ayrıca 50 rublesi hibe ve 150 rublesi 10 yılda geri ödeme-li olmak üzere hane başına 200 ruble yardım verilir ve Estonlar evlerini yapmaya başlarlar (Badem 2018: 186).

Duhoburlar ve bazı Malakanlar askerlik görevini reddetmişlerdir. 1891-1892 yılları arasında bölgede yaşayan Hristiyan erkeklerden askere giden toplam kişi sayısı 32 Ermeni, 18 Rum, 8 Rus ve 1 Eston olmak üzere 59'dur. Yine 1901 yılında askere giden 314 kişinin 177'si Ermeni, 92'si Rum, 43'ü Ortodoks Rus ve 2'si Eston'dur. Görüldüğü gibi Estonların buradaki nüfus hacmi, resmî kayıtlara göre oldukça azdır (Badem 2018: 75). Bütün yıllık raporlarda, istatistiklerde, başka resmî belgelerde ve Brockhaus ansiklopedisinde de Türkler, Türkmenler ve Karapapaklar ayrı ayrı gösterilmiştir ancak Velikoruslar, Belaruslar ve Maloruslar da ayrı ayrı gösterilmiştir. Lehler, Almanlar, Estonlar hiçbir zaman Ruslar içinde gösterilmemiştir (Badem 2018: 77). Türkiye'den ayrılmış olan 21 kişilik Almanlar, 40 kişilik Estonlar, 1600 kişilik Molokanlar ile 250 kişilik Polonezler, 4500 kişilik Ossetler gibi (bugün

1500) Türkiye gibi büyük nüfuslu bir ülkenin etnik yapısının değerlendirilmesinde “anlam ifade etmeyen” ancak “diğerleri” olarak değerlendirilebilecek, “tali”, 20 grup “aslı” grup olarak tasnif edilmiştir (Önder 2007: 52-53).

Anadolu coğrafyasında bazı topluluklar, demografik anlamda az bir sayıya sahip olduklarından, ana dili farklılığı ve etnik aidiyet açısından farklı bir tasnife veya değerlendirmeye tabi tutulmayabilirler. Ahmet Buran ve Berna Yüksel Çak’a göre, “*Malakanlar, Polonezler, Sudanlılar gibi grupların bugün için dil, din ve etnik mensubiyet bakımından kayda değer bir grup oluşturmaları söz konusu değildir. İnsanların yıllar, yüzyıllar önce farklı bir etnik kökene mensup oluşları değil, günümüzdeki mensubiyetleri söz konusu edildiğine göre, dil, din, kültür ve mensubiyet duygusu bakımından kendisini Türk hisseden herkes Türk’tür.*” (Buran, Yüksel Çak 2012: 90).

Estonların Kafkasya ve Transkafkasya'daki Yerleşimleri (Viikberg 2014: 175)

Estonlar, içe kapalı yapıları sebebiyle bölgede yaşayan Malakanlar gibi dışarıdan kız alıp vermemişlerdir (Denisenko 2018: 164-180). Aarand Roos, Estonların içinde uzun süre misafir olarak yaşamış ve onların yaşamları hakkında önemli bilgiler veren, *Jumalaga, Kars ja Erzurum* (Hoşçakal Kars ve Erzurum) adlı eserini kaleme almıştır (Roos 1975).

Transkafkasya bölgesindeki ilk iskânlarında yöre halkı tarafından kendilerine Cherkess/Çerkez adının verildiği görülmektedir. Sonradan bu adlandırma değişikliğe uğramıştır (Viikberg 2014: 174-175). Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de yöre halkının kendilerini Alman olarak tanımlamaları ve bilmeleridir. Köyde yaşayan halkla yaptığımız mülakatlarda

kendilerine herkes Alman olarak hitap etmektedir. Eston sözcüğünü bilmemektedirler; bu söyleyiş yaygın bir kullanım olmadığından kendilerine Alman denilmesi uygun görülmiştir. Karacaören Estonları'nın ana dilleri Estonca'dır fakat günümüzde bu dili konuşan hiç kimse kalmamıştır.

Karacaören'de uzun süre misafir olarak kalan Roos'a göre, "*Estonyalılar her zaman ana dillerini çok sevmişlerdir. Ben buralara geldiğimden beri, yarım yüzyıldır dışardan tek bir Estonyalı konuğun gelmemesine karşın benimle hâlâ akıcı bir şekilde Estonca konuşan dördüncü kuşak üyelerinin, bununla ne kadar gururlandıklarını gördüm. Doğruyu söylemek gerekirse, şansları da yaver gitmiş. On dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru Estoncada bir edebiyat dili yaratılırken, Kars Estonyalılarının geldikleri bölgenin ağızı esas alınmış. Onlar 1885'te Estonya'dan ayrılmış oldukları için, başka dillerden ödünç alınmış yeni sözcükleri, Estoncanın sözcük dağarına eklenmiş yeni öğelerini ya da zamanla yapılmış dil bilgisel reformları bilmiyorlardı. Ben bunu bildiğim için, onlarla konuşurken hiçbir zaman yanlış anlaşılma sorunu yaşamadım. Pek çok kereler benden başka bir bölgesel ağızla bir şeyler söylememi istediler, ağızımdan çıkan birkaç cümle neşeyle gülüşmelerine yeterdi. Onların konuşma dilinde, batıdaki sürgün Estonyalılarıinkiyle karşılaştırıldığında, dile kendiliğinden girmiş yabancı sözcükler yoktu. Dahası, beş yıllık bir Türk ilkokuluna devam etmiş bir Estonyalının kendi icadı bir Estonca imlasıyla mektup yazabildiği de görülüyordu.*" (Roos 2009: 69).

Avğust Albuk'un nakline göre, ailede ana dilleri olan Almancayı en son babaları Friedrich Albuk konuşmaktaydı. Annesi Olga Albuk ise Almancayı biraz anlamakta ve konuşmaktaydı. Bugün ailede sadece kendisinin ortaokul ve lisede öğrendiği, aile içinde kullanılan bazı kelimelerle birlikte Almancayı çok az bildiğini belirtmektedir.

Alevi ve/veya Sünni olan köyün büyük çoğunluğu, sonradan buraya Kağızman ilçesine bağlı Kömürlü, Böküklü, Paslı köylerinden göçen ailelerden oluşmaktadır. Terekeme ve Türkmen ağızının baskın olduğu köyde b > m, p > b gibi temel ses değişikliklerine Albuk ailesinde hemen hemen hiç rastlanmamıştır. Kafkasya ve Transkafkasya Estonları olarak da adlandırılabileceğimiz bu grubun sahip olduğu söz varlığı ile ilgili olarak Ave Anniste ve Jüri Viikberg bazı sözcükleri de ele almıştır.¹ Dil bilimsel açıdan *dil bilgisi yiti-*

¹ Aserb. *badimcan* 'id.', Rus. *baklažan* 'id.' < Pers. *bādlijān*, *bādinjān* 'id.'; *madžaar* ~ *matsaar* 'fresh grape juice', cf. Turk. *macar* 'fresh wine'; *matsooni* 'sour milk, very similar to yoghurt' (*mats'oni* by Georgians, and *matsun* by Armenians) (Anniste 2007: 35).nTranscaucasia (Turkey) Place names Karacaören (= Novo-Estonskoye village in Turkish), cf. Turk. *karaca* 'dark, blackish' + *ören* 'ruins'; *Sarōkamōš* (forest), cf. *sari* 'yellow' + *kamış* 'reed; bamboo'. Everyday vocabulary *airaa* 'sour milk, kefir', cf. Turk. *ayran* ('water' + 'kefir'); *jufka* 'bread', cf. Turk. *yufka* 'thin bread, lavash'; *käur* 'infidel', cf. Turk. *gayr* 'another person', *gâvur* 'giaour, non-Muslim'; *muhtar* 'headman of the village', cf. Turk. *muhtar* 'headman of the village'; *müdü* 'di-rector', cf.

mi, dil karıştırımı veya *dil değiştirimi*² gibi kavramları da tam karşılamayan bu ailenin ağız özellikleri, bölge ağız içinde bambaşka bir yer tutar. Avgust Albuk, kendisiyle önceden yapılan röportajlar ve kendileriyle ilgili çekilen belgesellerden dolayı, ilk başta bizlerle Türkiye Türkçesi ile konuşmaktaydı. Kendisine Kars ağızıyla sorular yönelttiğimizde daha samimi bir ortam oluşturulmuş; buna rağmen ağız söyleyişlerine oldukça nadir olarak rastlanmıştır.

Benzer özellikler kardeşi Petro Albuk için de geçerlidir. Aşağıda sıraladığımız örneklerin tamamı aynı şekilde tekrarlanmamak üzere, Avgust ve Petro Albuk ile yapılan mülakatta tespit ettiğimiz genel ağız özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Bazı /s/'ler diş bozukluğuna bağlı olarak peltek telaffuz edilmektedir.
- 2) ç > ş değişimi bulunmaktadır. Buradaki /ş/, ş-ç arası bir sese tekabül etmektedir: *için* > *işin*; *sonuçda* > *sonuşda*
- 3) t > d değişimi bulunmaktadır: *hatta* > *hatda*; *çalıştığım* > *çalışdığım*; *yoktur* > *yokdur*; *maksat* > *maksad*; *yerleştirmişler* > *yerleşdirmişler*
- 4) k > ğ değişimi bulunmaktadır: *teşkil* > *teşgil*; *çocuk* > *çocuğ*; *eski* > *esği*
- 5) k > h değişimi bulunmaktadır: *çalışmak* > *çalışmağ*; *balık* > *balıh*
- 6) k > h değişimi bulunmaktadır: *tırmık* > *tırmıh*; *bırakmak* > *bırakmağ*
- 7) ğ > g değişimi bulunmaktadır: *saygı* > *sayğ*
- 8) e > è değişimi bulunmaktadır: *geldi* > *gèldi*
- 9) ı > Ø değişimi bulunmaktadır: *arıza* > <*arza*
- 10) Yabancı kökenli kelimelerde bazı ses değişiklikleri mevcuttur: *provokatör* > *pravakatör*

Türk. müdür 'director, head, chief'; *raki* 'arrack', cf. *Türk.raki* 'strong grape-wine, arrack'; *rüşvet* 'bribe' < *Türk. rüşvet* 'bribe; permission'; *tandır* 'baker's oven', cf. *Türk. tandır* 'oven (buried in the ground); heating arrangement'; *ärmeni* 'Armenian', cf. *Türk. Ermeni* 'Armenian (person)'; *äsker* 'soldier', cf. *Türk. asker* 'soldier; military service'. (Viikberg 2014: 175)

² *Dilbilgisiziyitimi* (Alm. Agrammatismus, Fr. Agrammatisme, İng. Agrammatism). *Dilbilgisel anlambilimleri kullanamama biçiminde beliren, tümcelerinin salt sözlükbirim sıralanışlarına indirgendiği sözyitimi*. (Vardar 2007: 73); *Dil değiştirimi* (İng. Code switching; Alm. Sprachpermutation; Fr. Permutation de langues). *İki dilli ve çok dilli bireylerin, aynı konuşma ortamında, çeşitli nedenlerle kullandıkları dilleri değiştirmeleri*. (Hengirmen 1999: 120); *Dil karıştırımı / Dil karışması* (İng. Interference, language mixing; Alm. Sprachinterferens; Fr. Interférence). *İki dilli veya çok dilli konuşucunun, dillerden birini kullanırken öteki dil veya dillerden de öğelere yanlış olarak yer vermesi. Dil karışması konuşucuların daha çok söyleyişini, kullandıkları sözcükleri ve cümle yapılarını etkiler*. (Hengirmen 1999: 122-123).

Yadigar Albuk, Avgust Albuk'un ikinci eşidir ve Müslüman'dır. Bünyamin ve Melisa olmak üzere iki çocukları vardır. Melisa, Avgust Albuk'un ilk evliliğinden dünyaya gelmiştir. Yaptığımız mülakat neticesinde kendisinde birden fazla ağız özelliğine rastlanmıştır. Kökeniyle ilgili olarak ilk söyleminde Karadeniz kökenli Laz ve başka bir söyleminde Ermeni kökenli Erzurumlu olduğunu dile getirmiştir. Bilimsel açıdan göze çarpan bir önemli unsur, Avgust Albuk'un eşinin ağız özelliklerinden hiç etkilenmemiş olmasıdır. Yadigar Albuk, eşine nazaran ağız özelliklerini daha sık kullanmaktadır. Yadigar Albuk'tan tespit edebildiğimiz başlıca ağız özellikleri şunlardır:

1) k > ħ değişimi bulunmaktadır: *kaynım* > *ħaynım*; *arkadaş* > *arħadaş*; *sıkıntı* > *sıħıntı*; *bulmakta* > *bulmaħda*

2) k > ħ değişimi bulunmaktadır: *kız* > *ħız*

3) k > ğ değişimi bulunmaktadır: *Kars* > *Ġars*; *başka* > *başġa*

4) ħ > ħ değişimi bulunmaktadır: *Hıristiyan* > *Ĥristiyan*; *hoşgörülü* > *ħoşgörülü*

5) t > d değişimi bulunmaktadır: *bulmakta* > *bulmaħda*; *yerleştirme* > *yerleşdirme*; *yaptırın* > *yapdırın*

6) ü > ö değişimi bulunmaktadır: *ħürmet* > *ħörmet*

Kanida Turhal, Avgust ve Petro Albuk'un kız kardeşleridir. Ahıska göçmeni olan Cevdet Turhal ile dinî baskılar sebebiyle kaçarak evlenmişlerdir ve Cevdet Turhal, Ahıska bölgesi ağız özelliklerini çok bariz bir şekilde kullanmaktadır. Kendileriyle yapılan mülakatlarda eşi Kanida Turhal (Albuk)'tan tespit ettiğimiz temel ağız özellikleri şunlardır:

1) k > ğ : değişimi bulunmaktadır: *kaçmaya* > *ğaçmaya*

2) k > ħ değişimi bulunmaktadır: *bekarlık* > *bekarlıħ*; *yaptık* > *yafdıħ*; *yok* > *yoh*; *olduktan* > *olduħdan*

3) k > ħ değişimi bulunmaktadır: *belki* > *belħi*

4) p > f değişimi bulunmaktadır: *gelmiş~gelip* > *gelif*; *yaptık* > *yafdıħ*

5) t > d değişimi bulunmaktadır: *istemedi* > *isdemedi*; *olduktan* > *olduħdan*

6) i > e değişimi bulunmaktadır: *gittiği* > *gettiği*; *hiç* > *heç*

7) ç > ş değişimi bulunmaktadır: *hiçbir şey* > *heşbi şey*

8) r > Ø değişimi bulunmaktadır: *hiçbir şey* > *heşbi şey*

9) I. ve III. tekil şahıs şimdiki zaman çekimleri -ir / -ır / -ur / ür şeklindedir: *gidiyor* > *gidir*; *geliyor* > *gelir*; *etmiyor* > *etmir*; *gidiyorum* > *gidirim*

Sonuç

Kars ili, sosyal, kültürel ve coğrafi yapısı ile birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bunun sonucunda dilsel etkileşimler de meydana gelmiş ve birçok farklı göçmen topluluğu, etnik yapıyı bünyesinde barındırmıştır. Bunun en güzel örneklerinden birisi de Kars iline bağlı Karacaören köyüne yerleşen Eston kökenli Albuk ailesi olmuştur.

Albuk ailesinde *Koşullu dil/ağız edinimi* olarak adlandırabileceğimiz bir temayül göze çarpmaktadır. Karacaören'e Kağızman'dan göç eden ailelerin büyük çoğunluğunda söyleyiş farklılıkları Yerli ağızından Terekeme ağzına dönüşmüştür. Avgust ve Petro Albuk ise konuşma şekillerini kendilerini koruma dürtüsü içerisinde ısrarla Türkiye Türkçesi ile ifade etmiştir. Kendi dillerinin kullanımını tamamen kaybetmekle birlikte, Kars ili ağızlarını da kullanmayı reddetmişlerdir. Ağız çalışmalarında bu bir problem olarak görülebilir. Bir bölgede uzun süre yaşam süren göçmenlerin zamanla bölge ağzına uyumu ve bölge ağzına hâkim olması beklenmektedir. Karina Albuk, bu bağlamda ağız özelliklerini tamamen kullanmaktayken Avgust ve Petro Albuk aksine bir özellik göstermektedir. Göçmen ağzı, iktidar bilinci ile kurgulandığında, dili kullanan kişinin inisiyatifine bırakılabilir. Yani, göçmen ve/veya azınlık ağzını kullanan kişi istediği takdirde bölge ağzından uzak kalabilir.

Kaynaklar

- Adıgüzel, Hüseyin (2003), *Kafkasya'da Türk Soykırımı*, İstanbul: İleri yayınları.
- Anniste, Ave (2007), *Gruusia-Inglise-Eesti Gruusia Söögi- Ja Joogikultuuri Sõnastik*. Master's Thesis. Tartu University: Institute Of Germanic, Romance And Slavonic Languages And Literatures.
- Badem, Candan (2018), *Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin, 1878-1918*, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Bilgin, Nuri (1994), *Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayıncılık.
- Buran, Ahmet ve Yüksel Çak, Berna (2012), *Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Caucasus Germans, (2007), http://mbceo.com/more_information.php?c=Caucasus_Germans (Erişim Tarihi: 07.10.2019; 15:45)
- Denisenko, Ludmila (2018), *Böyle Bir Kars*, İstanbul: Heyamola yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2000), *Kars İli Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ersoy, Osman (1964), "Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahati", Sayı: 2 Cilt: 2, Ankara: *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*.
- Friedrich, Johannes (2000), *Kayıp Yazılar ve Diller*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları.

- Hengirmen, Mehmet (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınevi.
- <https://ida.aule.ee/kirjutised/2006puolikuu.pdf>, Erişim Tarihi: 05.10.2019, 21:45.
- İmer, Kamile (1990), *Dil ve Toplum*, İstanbul: Gündoğan yayınları.
- Karagöz, Erkan, (2005), *Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleniğin Tarihsel Kökenleri*, İstanbul: Asya Şafak yayınları.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin (1955), *1855 Kars Zaferi*, İstanbul: Karsı Tanıtma Derneği yayınları.
- Kurs, Ott (1999) “Turgi riikide kohanimed”, *Akadeemia* 5, 1036-1051.
- Memmedova, İrade, (2012), “19.Yüzyılın 80-90’lı Yıllarında Güney Kafkasya’nın Etnografik Haritası (Kars ve Diğer Bölgeler) (Rusya Devlet Askeri - Tarih Arşivinin Belgelerine Dayanarak)”, Cilt 1, Sayı 2, İstanbul: İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi.
- Önder, Ali Tayyar (2007), *Türkiye’nin Etnik Yapısı, Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler*, İstanbul: Fark yayınları.
- Önder, Ali Tayyar (2010), *Türkiye’nin Etnik Yapısı*, Ankara: Fark yayınları.
- Roll, Mitch, (2000), “100 Years of Immigration From Germany to Russia”, <http://rollintl.com/roll/grsettle.htm> (Erişim Tarihi: 07.10.2019; 16:30)
- Roos, Aarand (1975) Jumalaga, Kars ja Erzurum. (Maarjamaa Taskuraamat, 10.) Lund-Rooma: Maarjamaa.
- Roos, Aarand (2009), “2.500 Kilometres On Foot to a New Home”, *Kuzeydoğu Anadolu’da Mimari*, İstanbul: Milli Reasürans TAŞ.
- Şener, Cemal (2000), *Türkiye’de Yaşayan Etnik ve Dinsel Gruplar*, İstanbul: Etik yayınları.
- Tavkul, Ufuk (2018), *Kafkasya’da Kültürel Etkileşim*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Tsutsiev, Arthur (2014), “Atlas of the Ethno-Political History of the Caucasus”, New Haven: Yale University Press.
- Türkdoğan, Orhan (1975), “Türkiye’de Etnik Yerleşim ve Kars”, İstanbul: *Milliyet Gazetesi*, 14.07.1975.
- Türkdoğan, Orhan (1999), *Etnik Sosyoloji*, İstanbul: Timaş yayınları.
- Türkdoğan, Orhan (2005), *Kars’ta Bir Etnik Grup Malakanların Toplumsal Yapısı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Türkdoğan, Orhan (2006), *Doğu Ve Güneydoğu Kabile-Aşiret Yapısı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat yayınları.
- Türkdoğan, Orhan (2013), *Türkiye’nin Etnik Yapısı Sosyolojik Bir Araştırma*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Vardar, Berke (2007), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual yayınları.
- Viiikberg, Jüri (2014), “Estonian Linguistic Enclaves on the Territory of the Former Russian Empire Contacts With Local Languages”, *ESUKA-JEFUL*, 5-2:169-184.

ERZURUM, KARS, ARDAHAN VE ARTVİN AĞIZLARINDA “AKRABALIK” KAVRAM ALANINA GİREN ADLAR

Melek ÇUBUKCU*

Giriş

Ağız bölgelerinin tespitinde belirleyici olan; yerleşim birimleri ve onların sınırları değil dil özellikleridir. Bazen yakınlıklar bize tahmin ettiğimiz sonuçları görmede zorluk çıkarabilir. Bu amaçla çalışmamızda birbirine sınırları olan Erzurum, Kars, Ardahan ve Artvin illeri ağızlarında geçen akrabalık adlarının (kan yoluyla oluşan akrabalık adları; dede, nine, anne, baba, amca, dayı, hala, teyze, ağabey, abla, kuzen, çocuk, oğul, kız, torun ve evlilik yoluyla oluşan akrabalık adları; koca, karı, kaynana, kaynata, enişte, yenge, kayınbırader, bacanak, baldız, elti, görüm/görümce, damat, gelin vb.) tasnif ve karşılaştırması yapılacaktır. *Derleme Sözlüğü*'nün tamamı taranarak, Erzurum, Kars, Ardahan ve Artvin kaydıyla geçen akrabalık adları, içerdikleri anlamlarla birlikte verilecek, birbirine yakın olan bu yerleşim yerlerinden birinde görülen akrabalık adının hangi il(ler)de aynı şekilde devam ettiği ya da devam etmediği, hangi il(ler)de değişmeye uğradığı tespit edilecek ve bunun için şehirlerin yerleşim tarihleri de göz önüne alınarak, oluşan farklılığın nedenleri belirlenecektir. Böylelikle incelediğimiz ağızların özgün bir ağız özelliği mi yoksa karma bir ağız özelliği mi gösterdiği meselesi aydınlatılmış olacaktır.

Bulgular

Bu kısımda akrabalık adları tasnif edilmiştir.

1. Sadece Bir İlde Bulunan Akrabalık Adları

Anne, annelikle ilgili

- aba: 2. Üvey anne, analık (DSI, Aşağırmak Ardanuç -Artvin)
- abo: anne (DSI, Şavşat köyleri, Bağlıca Ardanuç -Artvin)
- ana: ana; anne (EİA, Erzurum)

* Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, melek0134@gmail.com.

- ana ciğeri: ana yüreği (EİA, Erzurum)
- analı: anneciğim, anlamında (DSI, Ersis Yusufeli -Artvin)
- analoh: analı, üvey ana (UKA, Uşhum, Yusufeli- Artvin)
- anamgil: annem ve yakınları (EİA, Erzurum)
- aniko: anacığim, anneciğim (EİA, Erzurum)
- annele: vay anam (EİA, Erzurum)
- anni: bkz. anne; yani (EİA, Erzurum)
- gız ana: anneciğim (EİA, Erzurum)
- nene: anne (DSXII, Kars)
- uşağlı: kundakta veya daha bakıma muhtaç küçük çocuk veya çocukların anası olma; küçük yaşta çocukları olan kadın (EİA, Erzurum)

Baba, babalıkla ilgili

- aga: 2. Baba (DSI, Kızılçakçak Arpaçay -Kars)
- akga: baba (DSI, Kars)
- ata: baba (KİA, Kars)
- atalık: üvey baba (DSI, Kars)
- babakoli: babacığim (EİA, Erzurum)
- babalıh: üvey baba (DSII, Kızılçakçak Arpaçay, İrişli, Bayburt -Kars)
- babalık: üvey baba (DSII, Ölçek- Kars)
- babaluğ: üvey baba (DSII, Çayağzı Şavşat -Artvin)
- babayin: baba (UKA, Uşhum, Yusufeli- Artvin)
- begi: baba (DSII, -Kars)
- dede 1. baba (KİA, Kars, Az.- Ter. ; AKD, Arpaçay-Kars)
- efe: baba (EİA, Erzurum)
- efemgil: babam ve yakınları (EİA, Erzurum)
- gağa: baba (KİA, Kars, Ter.)

Kardeş, kardeşlikle ilgili

- ābey: ağabey (DSI, Şavşat, Ardaneç- Artvin)
- abılla: abla, büyük kız kardeş (DSI, Karakoyun İğdır -Kars)
- abi: ağabey (UKA, Uşhum, Yusufeli- Artvin)
- abla:1. abla (EİA, Erzurum)
- able: 1. abla (EİA, Erzurum)
- abo: 1. Abla, büyük kız kardeş (DSI, Siniş Aşkale -Erzurum)

- aga: büyük erkek (DSI, Kızılçakçak, Arpaçay -Kars, DSXII, Sarıkamış-Kars)
- agabek: ağabey, büyük erkek kardeş (DSI, Erzurum)
- ago: büyük erkek kardeş (DSXII, Sarıkamış - Kars)
- ağadadaş: ağabey, büyük erkek kardeş (DSI, Erzurum ve çevresi)
- baci: 1. kız kardeş (UKA, Uşhum, Yusufeli- Artvin)
- baci: 2. abla (DSII, Çavdarlar, Çayağzı Şavşat, Bağlıca Ardanuç-Artvin, UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- baci: 3. Kız kardeş; hemşire; çağırma sözü olarak: hanım kardeşim; hanımefendi. (EİA, Erzurum)
- baci kardeş: 1. baci kardeş gibi 2. baci kardeş ilişkisi içinde (UKA, Uşhum, Yusufeli- Artvin)
- baciko: bacıcığım (EİA, Erzurum)
- bacikom: bacıcığım (EİA, Erzurum)
- bacokom: bacıcığım (EİA, Erzurum)
- baħdavar < F. baht-aver: çağırma sözü olarak; zavalıcılık; aziz kardeşim anlamlarına gelir (daha çok kadınlar arasında yaygındır) (EİA, Erzurum)
- balam: erkek kardeş (DSII, Erzurum)
- bırat < Rus. brat: kardeş (Ruslara dostça hitap etmekte kullanılmış) (EİA, Erzurum)
- bilader: erkek kardeş (EİA, Erzurum)
- birader < f. birāder: erkek kardeş; birader, bilader (EİA, Erzurum)
- bura, bre, bra: 1. çağırma sözü; ey kardeşim (EİA, Erzurum)
- cice: 1. abla (DS III, Ardahan)
- çawuş, çewüş: çavuş, ağabey (EİA, Erzurum)
- daaş: ağabey (çağırma sözü) (EİA, Erzurum)
- dadaş: 1.büyük kardeş (DSIV, DİAT, Erzurum)
- dadaş: 2. Erkek kardeş. (DSIV, Erzurum)
- dadaş: 3. Ağabey; arkadaş; hemşehri (çağırma sözü) (EİA, Erzurum)
- duğan: Kardeş (DSIV, Kars)
- eke: küçük kardeş (DSV, Hopa- Artvin)
- gada: 1. kardeş (DSVI, Kars)
- gardaş: kardeş (EİA, Erzurum)
- gardaşın: 1. kardeşim (EİA, Erzurum)

- gardaşlıh: kardeşlik (DİAT, Kars)
- ğız: 2. (çağırma sözü olarak da kullanılır), kardeşim; bacım (EİA, Erzurum)
- ğurban, ğubban: 1. kurban; kardeşim anlamına gelen çağırma sözü (EİA, Erzurum)
- kardeş: 1. birader (UKA, Uşhum, Yusufeli- Artvin)
- kardeş: 2. erkek kardeş (UKA, Uşhum, Yusufeli- Artvin)
- paci: kız kardeş, bacı (DSIX, Hopa -Artvin)
- refika: kız kardeş (EİA, Erzurum)

Erkek eş

- ağa begin: kocam, beyim, eşim (EİA, Erzurum)
- babasi < uşahların babasi: kocam, beyim, efendim (EİA, Erzurum)
- beg: efendi, bey (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- biz + ki: 1. kocam (EİA, Erzurum)
- biz herif: kocam, beyim (EİA, Erzurum)
- bizim heref: kocam; eşim; beğim (EİA, Erzurum)
- efendi: efendi, efendim; beyim (EİA, Erzurum)
- el: koca (KİA, Kars, Az.-Ter.)
- ergişi: erkek; koca (EİA, Erzurum)
- esgeteh (eksik etek): koca, zevc (KİA, Kars)
- gardaşın: 2. kocam, beğim, efendim (EİA, Erzurum)
- hallal: 2. zevc (EİA, Erzurum)
- helal: 2. zevc (EİA, Erzurum)
- heref: adam; koca; kocam; beğim (EİA, Erzurum)
- herif: adam; koca; kocam; beğim (EİA, Erzurum)
- kişi: evin erkeği, koca, eş (DSVIII, Sarıkamış-Kars; KİA, Ter.)
- koca: koca, karısının beyi (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- uşahların babasi: kocam, beyim (EİA, Erzurum)
- yoldaş: yoldaş; koca (EİA, Erzurum)

Kadın eş

- able+n: karım, hanımım, eşim (EİA, Erzurum)
- able+ngil: karım, hanımım (EİA, Erzurum)
- arvad: 1. Eş, zevce, karı (DSI, Karakoyunlu -Kars Kerkük)
- arvad: 2. Kadın, avrat (DSI, Karakoyunlu -Kars Kerkük)

- arvat: kadın, avrat (DSI, İspir -Erzurum)
- avrat: kadın (EA, Erzurum)
- avret: kadın, karı, avrat (DSI, Şavşat köyleri -Artvin)
- ayle < aile: 1. karı, hanım (EİA, Erzurum)
- aylem: karım (EİA, Erzurum)
- biz + ki: 2. karım (EİA, Erzurum)
- biz avrat / gaşığ ortağı / gaşık düşmanı/ gonci yağlı / göz arğisi/ kaf-der / koroğlı / ömür törpüsü: karım, eşim, hanımım (EİA, Erzurum)
- ev sağabı: karı, zevce (KİA, Kars)
- ev sahavı: evin hanımı (DSV, İrişli, Bayburt, Sarıkamış, Selim-Kars)
- eye: erkeğin karısına sesleniş ya da hitap şekli (DSV, Kars)
- gaden: kadın; eş, zevce (EİA, Erzurum)
- gadın: kadın; eş, zevce (EİA, Erzurum)
- gadun: kadın; eş, zevce (EİA, Erzurum)
- gari: karı; eş; refika; zevce (EİA, Erzurum)
- gaynatamın gizi: karım; eşim; bizim hanım (EİA, Erzurum)
- hallal: 1. zevce (EİA, Erzurum)
- avrat: eş, zevce, karı (EİA, Erzurum)
- hanum sultan: padişah karısı (UKA, Uşhum, Yusufeli- Artvin)
- hanum: kadın eş (UKA, Uşhum, Yusufeli- Artvin)
- hatın: hatun; hanım (EİA, Erzurum)
- helal: 1. zevce (EİA, Erzurum)
- kadın: kadın; eş, zevce (EİA, Erzurum)
- kari: eş, hanım (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- kepce dutan: karım, hanımım, eşim (EİA, Erzurum)
- keyvani: ev hanımı; evin büyük kadını; eskiden Ermeni komşu kadını, ereni ekmekçi; aşçı kadın (EİA, Erzurum)
- orvad: Bir erkeğin eşi olan kadın (DSIX, Karakoyunlu-Kars)
- uşahların anasi: karım, hanımım; eşim (EİA, Erzurum)
- wartın: hanım, kadın (EİA, Erzurum)

Kadın veya erkek eş

- ayle < aile: 2. eş (EİA, Erzurum)
- biz + ki: 3. eşim (EİA, Erzurum)

- ehliyal: 2. eş (EİA, Erzurum)
- ev şenliği: bir kimsenin eşi (DSV, Yavuz, Şavşat-Artvin)

Evlat

- ayı balağı: 2. tombul çocuk (EİA, Erzurum)
- bağana: yeni doğmuş çocuk, üç yaşına kadar olan çocuklara verilen genel ad (DSII, Şavşat-Artvin)
- balağ < balak: yavru (EİA, Erzurum)
- benim balam: yavrum, evladım (EİA, Erzurum)
- bılyıh (g): 1. yavru; küçük çocuk (EİA, Erzurum)
- bılyıhım: (çağırma sözü) yavrum (EİA, Erzurum)
- bir dırnağ çocuk: yavrucağ (EİA, Erzurum)
- cilbağa: cılız, zayıf, çelimsiz; çocuk (UKA, Uşum, Yusufeli- Artvin)
- cücüğüm: yavrum; evladım (EİA, Erzurum)
- çil çocoğ: 1. çoluk çocuk (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- çocoğ: çocuk (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- çoloğ çocoğ: 1. çoluk çocuk (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- dada: 1. bebek, bir aylıktan iki yaşına kadar olan çocuk (DSIV, Erzurum)
- dana doluğ: çoluk çocuk (EİA, Erzurum)
- danalığ (ğ): küçüklük, çocukluk (EİA, Erzurum)
- danalığını bül-: çocukluğunu hatırlamak (EİA, Erzurum)
- dol: 1. soyun devamını sağlayan çocuk (DSIV, Şavşat-Artvin)
- döl: soy, soyun devamını sağlayan çocuk (DSIV, Erzurum)
- ekiz: ikiz (DSV, Yeniköy, Aşkale-Erzurum)
- emlih: süt emme çağında olan (AKD, Arpaçay-Kars)
- etfal: çoluk çocuk (EİA, Erzurum)
- evlat: çocuk, evlat (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- evlatloğ: evlatlık (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- gede: erkek çocuğu (AKD, Arpaçay-Kars)
- gız oğul: kızım (EİA, Erzurum)
- gulun: doğum, yavru (AKD, Arpaçay-Kars)
- gundağ çocuğı: bebek; henüz birkaç aylık çocuk (EİA, Erzurum)

- ğurban, ğubban: 2. kurban; yavrum anlamına gelen çağırma sözü (EİA, Erzurum)
- hır hıbar: çoluk-çocuk; değersiz kimseler (EİA, Erzurum)
- hodah: sığırtaç çocuk; kotan sürerken öküzlerin boynuna binen çocuk; köylerde zenginlerin yanında çalışan, onların hayvanlarını otlatan, çeşitli işlerini gören erkek çocuk (EİA, Erzurum)
- kal: bir tanecik, bir tek (ana babasının biricik çocuğu olduğu için) (UKA, Uşhum, Yusufeli- Artvin)
- morbet: evde az iş yapan çocuk (DSXII, Kağızman-Kars)
- ocah umudi: terk erkek evlat (EİA, Erzurum)
- oğlan: 1. erkek çocuk (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- oğlan: 2. delikanlı oğlan (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- oğul uşah: çoluk çocuk (EİA, Erzurum)
- oğul: oğul; erkek evlat; çocuk (EİA, Erzurum)
- ol: oğul; erkek evlat; çocuk (EİA, Erzurum)
- ol uşah: çoluk çocuk (EİA, Erzurum)
- ola: erkeklere seslenme ünlemi (DSXII, Kars)
- ortancıl: büyükle küçük arasındaki çocuk, ortanca (DSXII, Kars)
- pipi: bebek (DSIX, Posof-Kars)
- sabi sübyan: çoluk çocuk (EİA, Erzurum)
- segir: babasız ya da anasız, yoksul çocuk (DSXII, Kars)
- sübyan: çocuk; küçük çocuk (EİA, Erzurum)
- şerhata: yaramaz, şımarık çocuk (DSXII, Kars)
- tana tuloh: 1. çoluh çocuk takımı (UKA, Uşhum, Yusufeli- Artvin)
- taya-nene: çocuk (AKD, Arpaçay-Kars)
- ula: genellikle erkek çocuklara seslenme, çağırma ünlemi (DSXII, Çayağzı Şavşat-Artvin)
- ulan: genellikle erkek çocuklara seslenme, çağırma ünlemi (DSXII, Çayağzı Şavşat-Artvin)
- ur uşah: çoluk çocuk (EİA, Erzurum)
- uşah: 1. çocuk (EİA, Erzurum)
- uşah: çocuk (KİA, Kars)
- uşahlıh: çocukluk (EİA, Erzurum)
- üşah: 1. çocuk (EİA, Erzurum)
- yavli: çocuk, yavru (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)

Amca

- abo: amca (DSI, Karakoyun Iğdır-Kars)
- ağafendi: amca (EİA, Erzurum)
- amca: amca (EİA, Erzurum)
- amuca: amca (EİA, Erzurum)
- begi: amca (DSII, -Kars)
- emece: amca (EİA, Erzurum)
- emi: amca; babanın arkadaşları veya arkadaşı olabilecek yaştaki kimseler (EİA, Erzurum)
- emice: amca (EİA, Erzurum)
- emmi: amca; babanın arkadaşları veya arkadaşı olabilecek yaştaki kimseler (EİA, Erzurum)
- emo: amca (DSV, Dutlu Şavşat, Bağlıca Ardanuç-Artvin)
- hemi: amca; babasının arkadaşları veya arkadaşı olabilecek yaştaki kimseler (EİA, Erzurum)

Dayı

- emme: dayı (DSV, Erzurum)

Teyze

- abla: 3. çağırma sözü olarak teyze (EİA, Erzurum)
- able: 3. çağırma sözü olarak teyze, hanımefendi, bayan (EİA, Erzurum)
- eyze: teyze (EİA, Erzurum)
- hāla: teyze (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)

Hala

- bibi < F. bibi: hala (EİA, Erzurum)
- büvü: hala (DSII, İrişli, Bayburt, Sarıkamış-Kars)
- dada: 2. hala (DSIV, Erzurum)
- dadaş: 4. Hala (DSIV, Erzurum)
- eze: 2. Hala (DSV, Erzurum)
- hala: hala (EİA, Erzurum)
- ibi: hala (DSVII, EİA, Erzurum)

Gelin

- gālin: gelin (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- gelin: gelin; yeni evlenmiş genç kadın (KİA, Kars)

- gelinlik tutmak: gelin bir zaman kocasının akrabalarının yanında başını örtmek (DSVI, Kars ve bazı köyleri)

Kuzen

- emgızı: amca kızı (DSXII, Kars)
- emoğlu: amca oğlu (DSXII, Iğdır Kars)
- eyze oğlu: teyze oğlu (EİA, Erzurum)
- haloğlu: teyze oğlu (DSXII, Iğdır Kars)

Aile

- ayle < aile: 3. aile (EİA, Erzurum)
- ayrı ayal: aile (EİA, Erzurum)
- barhana, barhana: grup, takım, kabile, kalabalık, göç, küçük kervan, aile fertleri (DSII, Oltu, Pasinler-Erzurum)
- çil çocoğ: 2. ev bark (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- çoloğ çocoğ: 2. ev bark (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- ehbab: aile (EİA, Erzurum)
- ev ahor: ev ocak, bütün var (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- ev barğ: ev bark (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- ev ocağ: ev ocak, bütün var (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- gewüm: 3. aile (EİA, Erzurum)
- hane: ev, aile (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- kavum: kavim (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- külfet: evdeki kişiler (DSVIII, İrişli, Bayburt, Sarıkamış-Kars)
- neve: 1. aile (AKD, Arpaçay-Kars)
- neve: 2. akraba (AKD, Arpaçay-Kars)
- ocağı tüt-: ailesi devam etmek (EİA, Erzurum)
- ocağ (ğ): ocak (EİA, Erzurum)
- ocağ bucağ: ev bark (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- ocağ: ocak (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)

Evlilik

- adaklı: nişanlı kız (DSI, Kars)
- aht, aht: köy nikahı (DSI, Ardahan)
- al-: hanım edinmek (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)
- alin-: hanım edilmek (UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)

- beşik kertme: kız ve erkek çocukları beşikte iken nişanlama veya böylece nişanlanmış kız, erkek (DSII, Şavşat, Yusufeli Köyleri-Artvin)
- dosluğ (ğ): kız verme dolayısıyla akrabalık (EİA, Erzurum)
- dosluğa kabul etmek: kızını vermeyi kabul etmek (EİA, Erzurum)
- düğürçi: dünürcü (EİA, Erzurum)
- düngürçi: dünürcü (EİA, Erzurum)
- düngürçü: 1. Kız görmeye giden kimse, görücü (DSIV, Çıldır-Kars)
- düngürçü: 2. Kız istemeye giden kimse, elçi (DSIV, Çıldır-Kars)
- düñürcü: kız istemeye giden kimse, elçi (DSIV, Kağızman-Kars)
- düwürçi: dünürcü (EİA, Erzurum)
- elçi: kız istemeye giden kimse veya heyet (AKD, Arpaçay-Kars)
- evlemek: tekrar evlenmek isteyen dul erkek (DSV, Çayağa, Şavşat-Artvin)
- evlenmeli: evlenme çağında, evlenecek (AKD, Arpaçay-Kars)
- görümlük: nişanlanan kızı ilk kez görmek için gidildiğinde oğlan tarafından kıza takılan ya da verilen armağan, yüz görümlüğü (DSVI, Kars)
- honça: gelin ve damat evlerine tepsi içerisinde gönderilen hediye, çerez (DSVI, Kars)
- hunça: nişan töreni (DSVII, Kars)
- kız köçür-: kız evlendirmek (AKD, Arpaçay-Kars)
- koç: kız kocaya varmak, evlenmek (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- koçama-: evlenemez duruma düşmek (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- koçu-: (kızı) evlendirmek (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- koçur-: (kızı) evlendirmek (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- nişanlı: nişanlı kız, gelin namzedi (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- nişanne: nişanlı (EİA, Erzurum)
- nişanni: nişanlı (EİA, Erzurum)
- nişansı: nişanlısı (EİA, Erzurum)
- sabaş: düğünde çalgıcı ve oyuncular için toplanan para, sevinmelik (DSXII, Kars)
- saç: düğün armağanı (DSXII, Kars ve köyleri)

- sağdıç, sağduç: sağdıç; güveyin yol gösteren arkadaşı (EİA, Erzurum; AKD, Arpaçay-Kars)
- sağduç ğarısı: geline yol-töre gösteren kadın (EİA, Erzurum)
- sağduç: sağdıç; güveyin yol gösteren arkadaşı (EİA, Erzurum)
- saldıç: düğünde gelinin ve damadın sağ yanında bulunanlar (AKD, Arpaçay-Kars)
- solduç: damadın ve kızın iki yanında (AKD, Arpaçay-Kars)
- töle: geline verilen armağan (DSX, göçmenler- Erzurum)
- vergili: sözlü; evlenmek üzere birisine sözü verilmiş kız (EİA, Erzurum)

Damat

- enişde: 2. damat; kız tarafının köylüleri için kız verilen kimse (EİA, Erzurum)
- gevi: damat (DSVI, Uşhum Yusufeli-Artvin)
- göviy: damat (EİA, Erzurum)
- güvağ: damat (EİA, Erzurum)
- güvegi: damat (EİA, Erzurum)
- güvek: damat (EİA, Erzurum)
- küreken: güvey (DSVIII, Iğdır ve köyleri-Kars)
- yezne: damat (KİA, Kars)

Enişte

- enişde: 1. enişte (EİA, Erzurum)
- yezne: 1. enişte (DSXI, Suhara Çıldır, Zalim Sarıkamış-Kars)

Kayınbaba

- ağa: kayınbaba, kaynata (DSI, Yaylacık, Kapıköy, Ustalar Ardanuç-Artvin)
- gaynata: kaynata; kayın baba (EİA, Erzurum)

Hamilelikle ilgili

- hamile: hamile, gebe (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)

Nine, anneanne, babaanne

- böygana < büyük ana: büyükanne (EİA, Erzurum)
- ebe: 2. anneanne veya babaanne (EİA, Erzurum)
- ebe: büyükanne, nine (DSV, Utav, Yusufeli-Artvin)
- ğarnene: koca karı, karı nine (AKD, Arpaçay-Kars)

- nene: nine, yaşlı kadın (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- nine: büyükanne, nine (EİA, Erzurum)

Torun

- neve: torun (AKD, Arpaçay-Kars, DSXII, Batıoğuz, Bayraktutan, Kars)

Akraba

- daaş: 3. hemşehri (çağırma sözü) (EİA, Erzurum)
- dada: 3. hemşehri (çağırma sözü) (EİA, Erzurum)
- eħraba: akraba (EİA, Erzurum)
- el gün: hısım, akraba, eş dost (DSXII, Bayburt, Selim-Kars)
- gewüm ğardaş: hısım akraba (EİA, Erzurum)
- gewüm: 1. kavim (EİA, Erzurum)
- gewüm: 2. kabile (EİA, Erzurum)
- kesiyh: akraba (DSVIII, İrişli, Bayburt, Sarıkamış-Kars)
- neve: 2. akraba (AKD, Arpaçay-Kars)

Dede

- dede: 2. dede (KİA, Az.-Ter.)

Kayınvalide

- kayanana: kayın valide (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)

Öz/üvey

- dol: 2. piç (DSIV, Yusufeli-Artvin)
- oz: öz, ana baba bir (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- oğulluk: üvey oğul (DSIX, Şavşat köyleri-Artvin)

Öksüz /yetim

- anasuz: öksüz (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- yetum: yetim (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)

Yenge

- aba: yenge (DSI, Ersis Yusufeli, Kapıköy Ardanuç-Artvin)
- abıla: yenge (DSI, Şavşat köyleri-Artvin)
- abo: 2. yenge (DSI, Şavşat köyleri-Artvin)
- cici: yenge (DSIII, Bağlıca Ardanuç-Artvin)
- cice: 2. yenge, amca karısı (EİA, Erzurum)

Sünnet âdeti, töreniyle ilgili

- kirva: sünnet babası (DİAT, KİA, Kars)

Görümce

- görüm: görüm, görümce (EİA, Erzurum)

Doğumla ilgili

- ebeloh: doğum ebeliği (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- emzuklı: loğusa kadın (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- eveçi: doğum yaptıran kadın, ebe (DSV, İrişli, Bayburt, Sarıkamış, Selim-Kars)
- uşahlıh: kadının döl yatağı (DSXII, Kars)

2. İki İlde Bulunan Akrabalık Adları

Anne

- analıh: üvey anne (DSI, Iğdır, Kızılçakçak Arpaçay-Kars; Erzurum)
- analûh: üvey anne (DSI, Ardahan-Kars)

Baba

- ağa: baba (DSI, Artvin; EİA, Erzurum)
- baba: baba (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin; EİA, Erzurum)

Kardeş

- ağa: 2. ağabey (EİA, Erzurum; UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- baci: 1. kız kardeş (DSII, Çavdarlar, Çayağzı Şavşat, Bağlıca Ardanoç-Artvin, UKA, Uşhum, Yusufeli- Artvin ; EA, Erzurum)
- ede: 1. abla (DSV, Ardahan-Kars)
- ede: 2. büyük kardeş (DSV, Ardahan, Kars)

Erkek eş

- başyoldaş: 2. koca (DSII, Göle, Ardahan, Posof-Kars)
- er: koca (EİA, Erzurum; DSV, KİA, DİAT, Kars)

Kadın eş

- arvat: eş, zevce, karı (DSI, İspir-Erzurum; DİAT, Kars)
- başyoldaş: 1. karı (DSII, Göle, Ardahan, Posof-Kars)

Evlat

- bala < etc. bala: yavru; çocuk (EİA, Erzurum; DİAT, Kars)
- balaca: çocuk, yavru, küçük (DSII, Göle, Çıldır, Ardahan, Posof-Kars)
- oğ(u)l: oğul (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin; EİA, Erzurum)

Teyze

- eze: 1. teyze (DSV, EA, EİA, Erzurum; DSV, Ersis, Öğdem Yusufeli-Artvin)

Baldız

- balduz: baldız (DSII, Şenkaya-Erzurum; Şavşat köyleri-Artvin)

Evlilikle ilgili

- düğürcü: Kız istemeye giden kimse, elçi (DSIV, Sarıkamış, Selim-Kars; Erzurum)
- evermek: evlendirmek (DSV, Keçek, Oltu-Erzurum; DSV, Ardanuç-Artvin)

Nene

- ebe: 3. büyükanne, nine (DSV, Yusufeli-Artvin; Yeniköy Aşkale-Erzurum)
- eke: 1. büyük, yetişkin, yaşlı, kart, olgun (insan ve hayvan) (DSV, İrişli, Bayburt Sarıkamış -Kars; Erzurum)
- nene: 1. yaşlı kadın (KİA, Kars; UKA, Artvin)
- nene: 3. büyükanne, nine (DSIX, Erzurum; EİA, UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)

Aile

- yavuk: yakın (DSXI, Şavşat-Artvin; Arpaçay-Kars)

Yeğen

- yegan: yeğen (DSXI, Yavuz Şavşat-Artvin, UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- yegen: yeğen (DSXII, Kars, EİA, Erzurum)

Hamilelik

- ağır ayak: gebe, yüklü, doğurması yakın (DSI, Oltu-Erzurum; DSI, Artvin ve çevresi)

Kumalıkla ilgili

- guma: Bir erkekle evli iki kadının birbirine göre durumları, kuma (DSXII, Kars; EA, EİA, Erzurum)
- günü: çok kadınla evli erkeğin karılarından her biri (DSVI, Erzurum; KİA, Kars Az.)

Doğumla ilgili

- ebe: doğum yaptıran yaşlı kadın (UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin; EİA, Erzurum)

Sünnet âdeti, töreniyle ilgili

- kirve: sünnet olan çocuğun elini kolunu tutan ve çocuk üzerinde babalık hakkı olan kimse (DSVIII, Narman-Erzurum; DİAT, Kars)

Yenge

- gelinbacı: yenge (DSVI, Iğdır -Kars ve bazı köyleri; Ersis Yusufeli-Artvin)

3. Üç İlde Bulunan Akrabalık Adları

Anne

- analık: üvey anne (DSI, Yusufeli, Hopa, Uşum, Ersis-Artvin; DSI, Ardahan, Kars ve köyleri)

Kardeş

- aba: 2. abla, büyük kız kardeş (DSI, Ardahan-Kars; Çağlıyan ve çevresi Şavşat-Artvin)

Kadın eş

- arvat: 2. eş, zevce, karı (DSI, Kızılçakçak Arpaçay, İrişli, Bayburt Sarıkamış-Kars; İspir-Erzurum; Yusufeli-Artvin)

Amca

- emi: amca (DSV, Erzurum; Şavşat-Artvin; İrişli, Bayburt Sarıkamış, Iğdır-Kars ve köyleri; DİAT, Kars; UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin)

Evlilikle ilgili

- düngür: evlenenlerin anne ve babaları (DSIV, Göle, Posof, Ardahan-Kars; Yavuz, Çayağzı Şavşat-Artvin)

Öz/üvey

- ögey: üvey (DSXII, Kars; UKA, Artvin; EA, EİA, Erzurum)

Yenge

- yenge: 1. geline kılavuzluk eden kadın (DSXI, Erzurum; Kars, AKD, Arpaçay-Kars; DSXI, Bağlıca Ardanuç, Yavuz Şavşat-Artvin)

4. Tüm İllerde Bulunan Akrabalık Adları

Anne

- ana: ana, anne (EİA, Erzurum; UKA, Uşum, Yusufeli-Artvin; KİA, Ardahan, Kars)
- aba: 1. anne (DSI, Göle, Posof, Ardahan ve çevresi-Kars; Ersis, Erkinis, Yusufeli, Çağlıyan ve çevresi Şavşat, Kapıköyü Ardanuç-Artvin; Keçek Oltu-Erzurum)
- analık: 1. üvey anne (DSI, Ardahan, Iğdır ve çevresi-Kars köyleri; Ardanuç köyleri, Şavşat ve köyleri, Uşum, Ersis Yusufeli, Hopa-Artvin; Keçek Oltu-Erzurum)

Baba

- ağa: 1. baba (EİA, Erzurum; DSI, Artvin çevresi; Erzurum çevresi; Sapkara Ardahan, Kars ve çevresi)

Kardeş

- ağa: ağabey, büyük erkek kardeş (DSI, Erzurum ve çevresi; Ardahan, Kars ve çevresi; EİA, Erzurum; UKA, Uşhum, Yusufeli-Artvin)
- dada: büyük kardeş, ağabey (DSIV Posof, Ardahan- Kars; Çayağzı, Balıklı, Meydancık, Yavuz, Şavşat, Ersis, Yusufeli, Bağlıca, Ardanuç- Artvin; EİA, Erzurum)

Akraba

- ciger: yakın akraba (DSIII, Erzurum, Ardahan, Posof-Kars; Ardanuç, Şavşat-Artvin; EİA, Erzurum)

SONUÇ

1. Sadece bir ilde bulunan akrabalık adlarının, incelenen illere göre dağılımı şu şekildedir:

	ERZURUM	KARS	ARDAHAN	ARTVİN
Aile	7	3	-	9
Akraba	6	4	-	-
Amca	8	2	-	1
Anne	8	1	-	5
Baba	3	9	-	2
Baldız	-	-	-	-
Damat	5	2	-	1
Dayı	1	-	-	-
Dede	-	1	-	-
Doğum	-	2	-	2
Enişte	1	1	-	-
Erkek eş	14	3	-	2
Evlat	29	11	-	15
Evlilik	13	15	1	9
Gelin	-	2	-	1
Görümce	1	-	-	-
Hala	6	1	-	-
Hamilelik	-	-	-	1
Kadın eş	22	6	-	4

Kadın veya erkek eş	3	-	-	1
Kardeş	24	6	1	9
Kayınpeder	1	-	-	1
Kayınvalide	-	-	-	1
Kumalık	-	-	-	-
Kuzen	1	3	-	-
Nene	3	1	-	2
Öksüz/Yetim	-	-	-	2
Öz/Üvey	-	-	-	3
Sünnet	-	1	-	1
Teyze	3	-	-	1
Torun	-	1	-	-
Yenge	1	-	-	4

2. Sadece iki ilde bulunan akrabalık adlarının, incelenen illere göre dağılımı şu şekildedir:

Anne:

- Ardahan-Kars > 1 örnek
- Erzurum-Kars > 1 örnek

Kardeş:

- Artvin-Erzurum > 2 örnek

Baba:

- Artvin-Erzurum > 2 örnek

Erkek eş:

- Ardahan-Kars > 1 örnek
- Erzurum-Kars > 1 örnek

Kadın eş:

- Erzurum-Kars > 1 örnek
- Ardahan-Kars > 1 örnek

Evlat:

- Erzurum-Kars > 1 örnek
- Ardahan-Kars > 1 örnek
- Erzurum-Artvin > 1 örnek

Yeğen:

- Erzurum-Kars > 1 örnek

Hamilelik:

- Erzurum-Artvin > 1 örnek

Kumalık:

- Erzurum-Kars > 2 örnek

Sünnet:

- Erzurum-Kars > 1 örnek

Teyze:

- Erzurum-Artvin > 1 örnek

Baldız:

- Erzurum-Artvin > 1 örnek

Evlilik:

- Erzurum-Artvin > 1 örnek
- Erzurum-Kars > 1 örnek

Nene:

- Erzurum-Artvin > 2 örnek
- Artvin-Kars > 1 örnek
- Erzurum-Kars > 1 örnek

Aile:

- Artvin-Kars > 1 örnek

Doğum:

- Erzurum-Artvin > 1 örnek

Yenge:

- Artvin-Kars > 1 örnek

3. Üç ilde bulunan akrabalık adlarının incelenen illere göre dağılımı şu şekildedir:

Kardeş:

- Artvin-Ardahan-Kars > 1 örnek

Anne:

- Artvin-Ardahan-Kars > 1 örnek

Kadın eş:

- Erzurum-Kars-Artvin > 1 örnek

Amca:

- Erzurum-Kars- Artvin > 1 örnek

Evlilik:

- Artvin-Ardahan- Kars > 1 örnek

Öz / Üvey:

- Erzurum-Kars-Artvin > 1 örnek

Yenge:

- Erzurum-Kars-Artvin > 1 örnek

4. İllerin tamamında görülen akrabalık içeren sözcüklerin durumu şu şekildedir:

- Anne > 3 örnek
- Baba > 1 örnek
- Kardeş > 2 örnek
- Akraba > 1 örnek

5. İllerde en çok farklılık içeren akrabalık adlarının türleri şu şekildedir:

	Erzurum	Kars	Ardahan	Artvin
Aile				+
Akraba	+			
Amca	+			
Anne	+			
Baba		+		
Baldız	+			+
Damat	+			
Dayı	+			
Dede		+		
Doğum		+		+
Enişte	+	+		
Erkek eş	+			
Evlat	+			
Evlilik		+		
Gelin		+		
Görümce	+			
Hala	+			
Hamilelik				+
Kadın eş	+			
Kadın veya erkek eş	+			
Kardeş	+			

Kayınpeder	+			+
Kayınvalide				+
Kumalık	+			
Kuzen	+	+		
Nene	+			
Öksüz /Yetim				+
Öz/ Üvey				+
Sünnet		+		
Teyze	+			
Torun		+		
Yenge				+

6. En çok benzerlik gösteren akrabalık adları “anne” ile ilgili; en çok farklılık gösteren akrabalık adları ise “evlat” ile ilgilidir.

7. Genel olarak en büyük farklılığın Erzurum ve Kars illerine ait olduğu görülür.

8. Birbirine en çok benzeyen iller, Erzurum ve Artvin; birbirine en uzak iller ise Kars ve Artvin’dir.

9. Yapıca aynı olduğu hâlde anlamca farklı olan 12 örnek tespit edilmiştir. 7 örnek Erzurum’a, 4 örnek Kars’a, 1 örnek ise Artvin’e aittir.

- ablen: karım, hanımım, eşim (Erzurum)
- ağa begin: kocam, beyim, eşim (Erzurum)
- ayle < aile: 1. karı, hanım (Erzurum)
- bala: erkek kardeş (Erzurum)
- begi: amca (Kars)
- begi: baba (Kars)
- dada: 2. hala (Erzurum)
- dede: baba (Kars, Az-Ter.)
- emme: dayı (Erzurum)
- gardaşın: 2. kocam, beyim, efendim (Erzurum)
- hala: teyze (Uşhum-Artvin)
- nene: anne (Kars)

10. Sadece bir ilde görülen akrabalık bildiren sözcüklerden çoğunluğu, şekil ve anlam itibarıyla değişik yapıdadır. Daha az oranda ise; anlamca aynı kalan fakat şekil olarak değişen örnekler tespit edilmiştir.

11. Örneklere bakıldığında, farklılığın daha çok Erzurum ve Kars illerinde olduğu görülür. Bunun nedenini, bu bölgelerin değişik kültüre ait topluluklarla etkileşiminde aramak yerinde olacaktır çünkü incelediğimiz bölgeler, coğrafi yakınlıkları olan bölgelerdir. Bu bölgelerdeki söz varlığı unsurlarının birbirinden çok farklı olmaması beklenir.

Erzurum ili ağızlarında rastladığımız “yenge”; Nahçıvan ağızlarında “ge-
lini damadın evine götüren yaşlı kadın” anlamında kullanılmaktadır. Bir baş-
ka örnek olan “dadaş” ise Nahçıvan’ın Ordubat ağızlarında “büyük kardeş,
ağabey” anlamında geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Erzurum ili ağızlarında
damat için kullanılan “güvey”; Nahçıvan ağızlarında ses değişmesine uğra-
mış bir biçimde “giyev” biçiminde geçer ve “damat” anlamında kullanılır.
Nahçıvan’ın Şahbuz ve Ordubat ağızlarında kelimenin “giyäv//ciyäv”, “Culfa
ağızlarında ise “giyäv//gäv” biçimleri görülür. Erzurum ili ağızlarında gördü-
ğümüz bazı akrabalık adlarının birkaç kavramı ifade eden biçimde kullanıl-
masına Nahçıvan ağızlarında da rastlıyoruz, “dede” hem baba; hem de dede
anlamında kullanılmaktadır.

Kars’ta rastlanan ve Azerilerden derlenen 5 örnek tespit edilmiştir:

- dede 1. baba (KİA, Kars, Az.-Ter.; AKD, Arpaçay-Kars)
- el: koca (KİA, Kars, Az.-Ter.)
- gağa: baba (KİA, Kars, Ter.)
- günü: çok kadınla evli erkeğin karılarından her biri (DSVI, Erzurum; KİA, Kars Az.)
- kişi: evin erkeği, koca, eş (DSVIII, Sarıkamış-Kars; KİA, Ter.)

Azericede kullanılan ve sadece Kars ilinde rastlanan bazı örnekler tespit edilmiştir:

- gohum: akraba (DSVI, Kars)
- küreken: güvey (DSVIII, Iğdır ve köyleri-Kars)
- neve: 1. aile (AKD, Arpaçay-Kars)
- neve: 2. akraba (AKD, Arpaçay-Kars)
- yezne: 1. enişte (DSXI, Suhara Çıldır, Zalim Sarıkamış-Kars)
- yezne: damat (KİA, Kars)

Erzurum ve Kars illerindeki farklı örneklerin görülme nedenini Nahçıvan ağızlarının etkisiyle açıklamak mümkün olabilir. *Nahçıvan’ın* Türkiye ile komşu olması ve Sovyetler döneminin de sona ermesi sebebiyle genişleyen ticari, ekonomik ve akrabalık ilişkileri arazi bakımından *Nahçıvan’a yakın olan Iğdır, Kars, Erzurum gibi yörelerdeki ağızlarla benzerliklerin daha da artmasına ve kelime alışverişlerine sebep olmuştur. Her ne kadar dillerimiz sonradan Arapça, Farsça ve Rusçanın etkisiyle söz varlığı bakımından bazı*

değişmelere maruz kalsa da, dillerimizin aynı kökten gelmesi nedeniyle ağızların söz varlığının çok az farklarla neredeyse aynı olması gerçeğini değiştirememiştir. Nahçıvan’ın bir diğer komşusu İran da tarih boyu Anadolu coğrafyasıyla birlikte Türk devletlerinin hüküm sürdüğü bir yer olmuştur (Aliyeva, 2018). Nahçıvan ağızlarında kullanılan bazı akrabalık adları da savımızın doğru olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Kısaltmalar

AKD, Arpaçay-Kars	: <i>Arpaçay Köylerinden Derlemeler</i>
Az.	: Azeri
DİAT	: <i>Doğu İlleri Ağızlarından Toplamalar</i>
DS	: <i>Derleme Sözlüğü</i>
DSI	: <i>Derleme Sözlüğü I. Cilt</i>
EA	: <i>Erzurum Ağzı</i>
EİA	: <i>Erzurum İli Ağızları</i>
KİA	: <i>Kars İli Ağızları</i>
Ter.	: Terekeme
UKA	: <i>Uşhum Köyü Ağzı</i>

Kaynaklar

- Aliyeva, N. (2018), “Nahçıvan Ağızlarında Bazı Ortak Türkçe Akrabalık Kelimeleri Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*.
- Caferoğlu, A. (1995), *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Derleme Sözlüğü* (1993), 12 Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2002), *Kars İli Ağızları-Ses Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gemalmaz, E. (1995), *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler- Sözlük ve Dizinler)*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gülsevin, G. (2009), “Anadolu Ağızlarında Etnik (Boysal) Özellikler ve Çepni Ağızları Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3, Spring, ss. 1067-1080.
- Karahan, L. (2012), “Ağız Çalışmalarında Bilimsel Niteliğin Korunması Üzerine Birkaç Not” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4 Fall, ss. 131-136.
- Olçay, S. (1995), *Erzurum Ağzı, İnceleme-Derleme-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Olçay, S. (1998), *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

- Turan, Z. (2006), *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Turan, Z. (2010), “Yusufeli Ağzı Üzerine”, *Geçmişten Geleceğe Yusufeli Sempozyumu Bildirileri*, (Editörler Muammer Demirel-Mustafa Akıllı), ss. 335-340, İstanbul: Yusufeli Belediyesi yayını.
- Yıldırım, F. (2002), “Türkiye Türkçesinin Ağızları ve Etnik Yapı: Çukurova Ağızları Örneği”, *Türkbilgi Dergisi*, Cilt 4, s. 136-153.
- Yong-Song Li (1999), *Türk Dilinde Akrabalık Adları*, İstanbul: Simurg yayınları.

ESKİŞEHİR İLİ YERLİ AĞIZLARININ BALKAN MUHACİR AĞIZLARI ÜZERİNDEKİ SES BİLGİSEL VE BİÇİM BİLGİSEL ETKİLERİ

*Erdoğan BOZ**

*Songül İLBAŞ***

Giriş

Diller arası etkileşim bir arada yaşayan farklı dil toplulukları için olağan bir durumdur. Ağızlar için de benzer bir durum söz konusudur. Her ne kadar ağızlar karakteristik özelliklerini korumada başarılı olsa da birden fazla etnik grubun bulunduğu bölgelerde ağızlar arası etkileşimin gerçekleşmesi de ihtimal dâhilindedir.

Farklı dönemlerde Balkanlardan önemli ölçüde göç alan Eskişehir, çeşitli etnik grupları barındırmaktadır. Bu anlamda çalışma konusu; diyalekt ve birey dili de dâhil olmak üzere dilin sosyal kullanımı ve dağılımındaki değişimler olan dil coğrafyasına pek çok veri sunmaktadır (Boz, Günay Aktaş, İlbaş 2015a: 1). Bu çalışma kapsamında Eskişehir’de konuşulan yerli ağızların Balkan muhacir ağızları üzerindeki etkileri araştırılırken Eskişehir’deki yerli ve muhacir yerleşim yerlerinin etnik yapısı ve coğrafi dağılımı göz önünde bulundurulmuştur.

Eskişehir’de hem muhacir ağızları hem de yerli ağızlar çeşitlilik göstermektedir. Günay Aktaş ve Boz’un saha araştırmasına dayanarak ortaya koyduğu Eskişehir ili kırsalının güncel etnik yapısına bakıldığında; Eskişehir’de Türk kökenli dokuz etnik grup (Karaçaylar, Kırım Tatarları, Kazan Tatarları, Nogay Tatarları ve Muhacirler, Acemler (İran Azerileri) ve Terekemeler, Gacallar ve Çitaklar) ve Türk kökenli olmayan yedi etnik grup (Çerkez, Şapsığ, Kabardey, Bjeduh, Besleney ve Abaza gibi adlarla anılan farklı Çerkez unsurları; Arap, Torbeş, Roman, Pomak, Arnavut ve Boşnak) bulunduğu görülmektedir (Boz ve Günay Aktaş 2015b). Bununla birlikte yerli gruplar da Manav,

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, dr.erdoganboz@gmail.com.

** Öğr. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, songulilbas@mehmetakif.edu.tr.

Yörük ve Türkmen olarak çeşitlenmektedir. Buna göre Eskişehir’de konuşulan yerli ağızlar; Manav, Yörük ve Türkmen ağızları iken muhacir ağızları; Balkan Muhaciri, Kırım Tatarı, Kazan Tatarı, Nogay Tatarı ve Karaçay Mal-kar ağızlarıdır. Bu çalışmanın odak noktası ise Eskişehir’deki yerli ağızların yalnızca Balkan muhacir ağızları üzerindeki etkileridir.

Harita 1: Eskişehir’de yerli ağızların konuşulduğu yerleşim yerleri (Boz ve Günay Aktaş 2015b: 27)

Haritada Eskişehir’deki yerli ağızların azınlık ya da çoğunluk tarafından olmasına bakılmaksızın konuşulduğu bütün yerleşim yerleri verilmiştir.

Harita 2: Eskişehir’de muhacir ağızlarının konuşulduğu yerleşim yerleri (Boz ve Günay Aktaş 2015b: 28)

Haritada Eskişehir’deki muhacir ağızlarının azınlık ya da çoğunluk tarafından olmasına bakılmaksızın konuşulduğu bütün yerleşim yerleri verilmiştir.

Eskişehir İli Yerli Ağızları

Manavlar ve Manav Ağızları

Manavlar, uzun zamandır yerleşik hayatı benimsemiş, daha çok Anadolu’nun kuzeybatısında yaşayan, kendilerini “yerli” olarak tanıtan bir Oğuz topluluğudur. Eskişehir ilinde yaşayan yerleşik toplulukların en büyüğünü de Manavlar oluşturmaktadır. Eskişehir ili yerli ağızlarının en büyük kolunu oluşturan Manav ağızları, Eskişehir ilindeki 424 yerleşim yerinden 195’inde en çok konuşur oranına sahip unsurken bunun dışında başka yerleşim yerlerinde de diğer ağızların yanında ikincil olarak var olduğu görülmüştür (Doğru 2017: 831-835). Bahsedilen 195 yerleşim yerinde etnik grupların hane sayılarının tamamı ya da çoğunluğunun Manavlardan oluştuğu görülmektedir. Eskişehir Manav ağızları son ses /A/>/I/, /I/>/A/ ses değişiminin kullanım sıklıklarına göre iki alt ağız bölgesine ayrılmaktadır.

Harita 3: Eskişehir ili Manav ağızları (Boz ve Günay Aktaş 2017: 47)

Haritada Eskişehir’in merkez ve diğer ilçelerine bağlı köylerinde Manav ağızlarının köyün tamamı ya da çoğunluk tarafından konuşulduğu yerlerle azınlık gruplar tarafından konuşulduğu yerler gösterilmiştir.

Yörükler ve Yörük Ağızları

Eskişehir’de bulunan yerli gruplardan biri olan Yörükler, yerleşim yeri çoğunluğu açısından Manavlardan sonra gelir. Yörük adı ve Yörüklerin kimliği konusunda araştırmacıların farklı görüşleri olmakla birlikte Yörüklerin

Oğuz topluluklarından olduğu görüşü yaygındır. Farklı dönemlerde Anadolu'ya gelen Yörükler pek çok ile iskân ettirilmiştir. Bunlardan biri de Eskişehir'dir. Özellikle Karakeçili Yörükleri Eskişehir'le birlikte Konya, Bursa, Bilecik ve Gaziantep gibi illere yerleşmişlerdir (Say 2009: 1906). Eskişehir'in hem il merkezinde hem de ilçe ve köylerinde çok sayıda Karakeçili Yörüşü bulunmaktadır. Buna bağlı olarak Yörükler, Eskişehir'de dikkate değer bir ağız grubu oluşturmuşlardır. Eskişehir'deki 424 yerleşim yerinden 49'unda Yörük ağızları konuşulmaktadır. Eskişehir Yörük ağızları şimdiki zaman biçim biriminin kullanımına göre iki alt ağız bölgesine ayrılmaktadır.

Harita 4: Eskişehir ili Yörük ağızları (Boz ve Günay Aktaş 2017: 61)

Haritada Eskişehir'in merkez ve diğer ilçelerine bağlı köylerinde Yörük ağızlarının köyün tamamı ya da çoğunluk tarafından konuşulduğu yerler ile azınlık gruplar tarafından konuşulduğu yerler gösterilmiştir.

Türkmenler ve Türkmen Ağızları

Eskişehir'in etnik yapısını oluşturan yerli grupların sonuncusu Türkmenlerdir. Manav ve Yörüklerle oranla daha küçük bir grup olsa da Eskişehir'deki Türkmenler de ayrı bir ağız grubu niteliği taşımaktadır.

Kimi durumlarda Yörük ve Türkmen adlarının hangi etnik gruplar için kullanıldığı karışıklık gösterse de Tunçdilek, Eskişehir'e yapılan iskânı değerlendirirken Yörükler ve Türkmenleri ayrı gruplar olarak değerlendirmiştir. Buna göre iki topluluk ekonomik sebeplerle farklı bölgelere yerleşmiştir. Eskişehir'de bulunan Yörük ve Türkmenler bile adlandırma konusunda kararsızdır. Kimileri etnik kökenleri sorulduğunda

hem Yörük hem Türkmen ifadesini kullanırken kimileri Yörük ya da Türkmen olduğunu özellikle vurgulayarak birini diğerinden ayırmaktadır. “Evvelce hayvancı olan Türkmenler toprağa yerleştikten pek kısa bir zaman sonra hayvancılığı ikinci plana bırakıp daha ziyade rençper olmuşlardır, işte rençper olmak arzusu ile toprağa yerleşmiş olan Türkmenler yerleşme noktalarını seçerlerken ne dağlık sahaları, ne de o zaman bataklık ve malyalı sahaları tercih etmeyip ikisi arasında kalan müsait sahaları tercih etmişlerdir (Tunçdilek 1954: 199). Eskişehir’in 424 yerleşim yerinden 28’inde Türkmen ağızları konuşulmaktadır. Bu ağızlar şimdiki zaman biçim biriminin kullanımına göre iki alt ağız bölgesine ayrılmaktadır.

Harita 5: Eskişehir ili Türkmen ağızları (Boz ve Günay Aktaş 2017: 69)

Haritada Eskişehir’in merkez ve diğer ilçelerine bağlı köylerinde Türkmen ağızlarının köyün tamamı ya da çoğunluk tarafından konuşulduğu yerlerle azınlık gruplar tarafından konuşulduğu yerler gösterilmiştir.

Eskişehir İli Balkan Muhacirleri ve Balkan Muhacir Ağızları

Eskişehir’de Manav, Yörük ve Türkmenlerle birlikte pek çok muhacir yaşamaktadır. Bunların bir kısmı Türk kökenli bir kısmı ise başka etnik kökene mensuptur. Türk kökenli muhacirlerden en çok yerleşim yerine sahip olanlar Balkan muhacirleridir.

Osmanlı döneminden itibaren Balkanlardan Anadolu’ya gerçekleşen göçler dört gruba ayrılır: 1877-78 Osmanlı-Rus (93 Harbi) Savaşı’na kadarki göçler “ilk dönem göçleri”, bundan Balkan Savaşlarına kadarki göçler “ikinci dönem göçleri”, Balkan Savaşlarından Cumhuriyet dönemine kadarki göçler “üçüncü dönem göçleri”, Cumhuriyet döneminde meydana gelen göçler de

“son dönem göçleri”dir (Çelik 2010: 406). 93 Harbi sonrasında Rusya’nın 1878 Berlin Antlaşması ile kurulan Bulgaristan Emâreti ve Şarkî Rumeli Viyayeti’ni Bulgarlarla doldurmasını önlemek isteyen Osmanlı, muhacirlerin bu bölgelere geri dönmelerini sağlamak için çalışmış ve muhacirlerin bir kısmı topraklarına geri dönmüştür. Ancak bu bölgelerdeki mahallî idarelerin ve Bulgaristan’ın Türklere baskılarını sürdürmesi üzerine Türkler, 1879’dan itibaren kesin olarak göç etme kararı almışlardır (İpek 1994: 238).

Muhacirler Anadolu’da pek çok şehre yerleştirilmiştir. Bu şehirlerden biri de coğrafi konumu ve özellikleri açısından muhacir yerleştirmeye uygun bulunan Eskişehir’dir.

Eskişehir’e Balkan Muhacir Göçleri

Balkanlardan Eskişehir’e gerçekleşen göçler çok eskiye dayanmaktadır. Eskişehir’e 1768’den itibaren Kırım’dan ve daha sonra Rumeli’den muhacirler gelmiştir (Oğuzoğlu ve Emecen 1995: 401). Eskişehir’e ilk gelen muhacirler Abazalarla Çerkezler olup, 1860’da Kırım’da başlayan göç hareketinden sonra ise Eskişehir’de 10’a yakın Tatar köyü kurulmuştur. 19. yüzyılın sonuna doğru Kafkasya ve Kırım göçleri bitmiş, Balkan göçleri 1912 Balkan Harbi sonuna kadar sürmüştür. Bu göçler sonucunda Eskişehir’de pek çok muhacir köyü kurulmuş ancak 1950-1951 yıllarında Bulgaristan’dan Eskişehir’e gelen muhacirler yeni köy kurmayıp mevcut köylere yerleşmişlerdir (Tunçdilek 1954: 202-204).

Eskişehir’e yüksek sayıda Balkan muhaciri göçünün gerçekleşmesinde pek çok sebep etkili olmuştur. Eskişehir’in coğrafi konumu, iklim özellikleri ve ulaşım imkânları bunlardan bazılarıdır. 1968 yılında Bulgar ve Türk hükümetleri arasında bir anlaşma imzalanmış ve 1952 yılına kadar yakın akrabaları Türkiye’ye göç etmiş olan Türklerin Türkiye’ye göç etmelerine izin verilmiştir.¹ Bu anlaşma doğrultusunda 1970’li yıllarda Eskişehir’e bir göç dalgası daha gerçekleşmiş ve 1978 yılına kadar devam etmiştir. 2 Haziran 1989’dan itibaren ise zorunlu pasaport verilerek sınır dışı edilen Türkler, daha önce gelen muhacirlerin yaşadığı yer olduğu için Eskişehir’e gelmişlerdir (Er-tin 1994: 108-111).

93 Harbi öncesinde başlayıp Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında yoğunlaşarak Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar devam eden, 1950-1970 ve 1990’lı yıllarda da küçük gruplar hâlinde gerçekleşen muhacir göçleri sonucu Eskişehir’e pek çok Balkan muhaciri yerleşmiştir. Eskişehir’de bulunan muhacir yerleşim yerlerinin önemli bir bölümü 1877-1878 Osmanlı-Rus Sava-

¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, (Çevrim içi), http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c035/mm__02035065ss0822.pdf, 7 Mayıs 2019.

şı sonrası gelen muhacirler tarafından kurulmuştur. Bu çalışma kapsamında Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'dan gelen muhacirler ve onların ağızları ele alınmıştır. Eskişehir'in 424 yerleşim yerinden 61'inde Balkan muhacirleri çoğunluktadır ve bu yerleşim yerlerinde Balkan muhaciri ağızları konuşulmaktadır. Bu ağızlar şimdiki zaman biçim biriminin kullanımına göre iki alt ağız bölgesine ayrılır ve Günşen'in (2008) belirlediği özellikler dikkate alındığında Balkan ağızlarının doğu bölgesine ait olduğu görülür.

Harita 6: Eskişehir ili Balkan muhacir ağızları (Boz ve Günay Aktaş 2017: 79)

Haritada Eskişehir'in merkez ve diğer ilçelerine bağlı köylerinde Balkan muhacir ağızlarının köyün tamamı ya da çoğunluk tarafından konuşulduğu yerlerle azınlık gruplar tarafından konuşulduğu yerler gösterilmiştir. Sayıların hemen hemen aynı olması muhacirlerin geniş bir alana yayılmış olduğunu ve diğer etnik gruplarla iç içe yaşadığını göstermektedir.

Balkan Muhacir Ağızlarında Görülen Yerli Ağız Etkileri

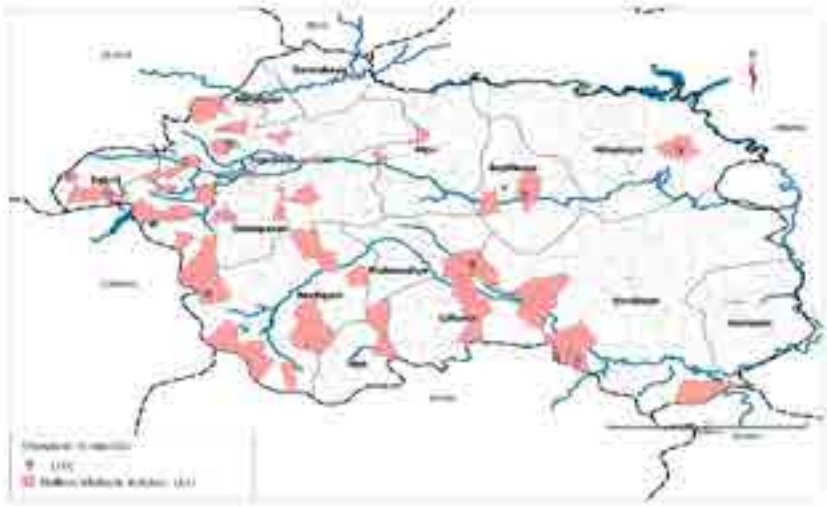
Uzun yıllardır Eskişehir'in 61 köyünde çoğunluk olarak yaşayan ve diğer yerleşim yerlerinde de belli oranlarda bulunan Balkan muhacirleri, kendi ağız özelliklerini korumanın yanında bir arada yaşadıkları etnik gruplardan her alanda olduğu gibi dil kullanımı konusunda da etkilenmişlerdir. Aynı zamanda bütün etnik gruplarda görülen ölçünlü dile eğilim muhacirlerde de görülmektedir.

Ses Bilgisel Etkiler

/ŋ/ Ünsüzünün Kullanımı

Damaksıl /n/ ünsüzü Eskişehir ili Balkan muhacir ağızlarında karakteristik olarak görülen bir ünsüz değildir. Bununla birlikte Manav, Yörük ve Türkmen ağızlarında görülen en karakteristik ünsüzlerden biridir (Sert 2015: 513, Yıkılmış 2015: 131, Doğru 2017: 837). Muhacir ağızlarında komşu ağızların etkisiyle kimi örnekleri görülür.

- böylē gelinnē hepsi giyer o elmāsiyeleri geliniŋ yanına oturulardı sandalyelere (I.47.73)²
- de-iştinde bēn burda di-īlim de bi yaşlı ınsandan sesledidim ben bunu (I.36.15)
- aman bi şeyler istēler takısıydı yatakdı bilmem yuŋdu bi şeyler isdenirdi ēskiden şimdi yok (I.14.62)
- taranayı nasıl yapıyoz, unu eliyoruz, öŋceden mayasını hazırlıyoruz (I.14.11)

Harita 7: Damaksıl /n/ ünsüzü

Eskişehir'in tamamı ya da çoğunluğu Balkan muhaciri olan 61 köyünün 10'unda damaksıl /n/ ünsüzünün kullanıldığı belirlenmiştir: Benlikuyu (Sivri-

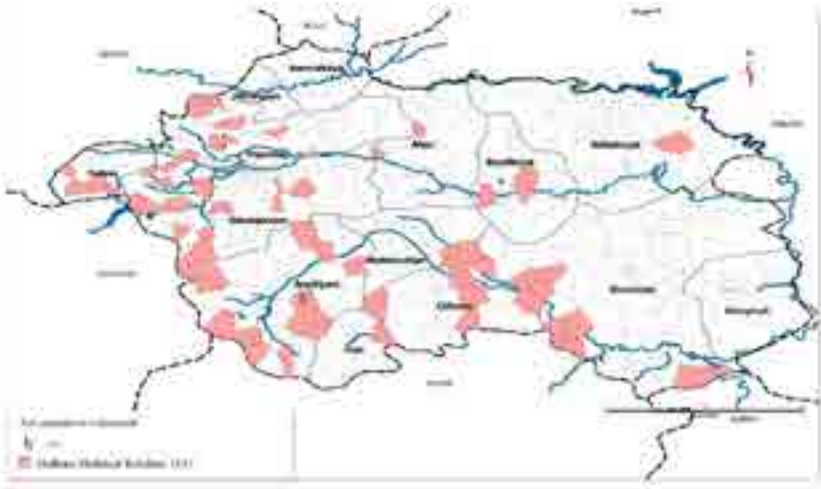
² Referans numaraları *Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları* başlıklı yüksek lisans tezinde yer alan metinlere aittir. Geniş bilgi için bk. İLBAŞ, S. (2015), *Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

hisar), Benliyaver (Sivrihisar), Emirceoğlu (Tepebaşı), Emircik (Beylikova), Hamidiye (Mihalıççık), İdrisyayla (Seyitgazi), Kaymazyayla (Mahmudiye), Kümbet (İnönü), Satılmışoğlu (Tepebaşı), Seyitali (İnönü). Bunlardan Benlikuyu'da 1 hane Yörük, Emirceoğlu'nda 20 hane Manav, Emircik'te 4 hane Manav yaşamaktadır. Ayrıca bu köylerin bağlı olduğu ilçelerden Beylikova'da 16 Manav köyü, İnönü'de 2 Yörük ve 3 Manav köyü, Mahmudiye'de 4 Türkmen köyü, Mihalıççık'ta 1 Yörük ve 47 Manav köyü, Seyitgazi'de 4 Türkmen, 12 Yörük ve 18 Manav köyü, Sivrihisar'da 1 Türkmen, 2 Yörük ve 42 Manav köyü, Tepebaşı'nda 10 Yörük ve 17 Manav köyü bulunmaktadır (İlbaş 2015; Sert 2015; Yıkılmış 2015; Doğru 2017).

/h/ Ünsüzünün Kullanımı

Art damaksıl /h/ ünsüzü özellikle Türkmen ve Yörük ağızlarında sık, bunun yanında Manav ağızlarında daha seyrek olarak görülen bu ağızlar için karakteristik bir ünsüzdür. Balkan muhacir ağızlarında ise komşu yerli ağızların etkisiyle bir kullanıcıda tespit edilmiştir.

- yemekden sōna bi dē dāmāt yemē gelin yemē derler aşamliyin (I.31.42)

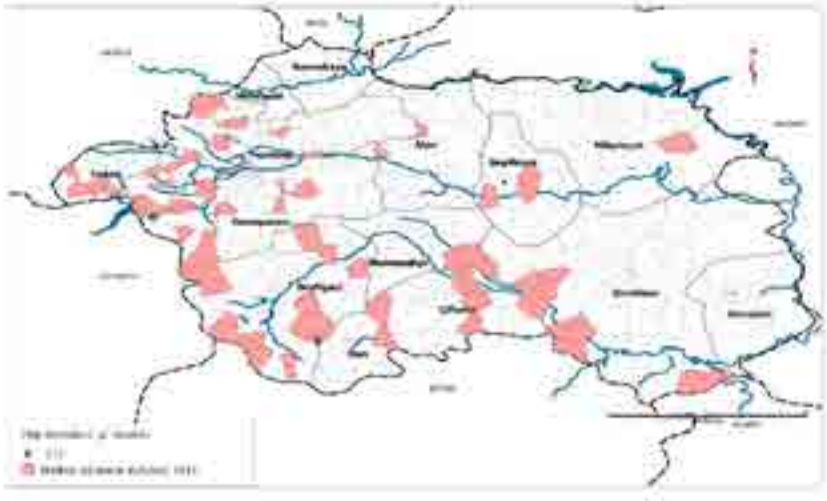

Harita 8: Art damaksıl /h/ ünsüzü

Seyitgazi ilçesine bağlı Sarıcaılyas köyünde bu ünsüzün kullanıldığı tespit edilmiştir. Köyün tamamı Balkan muhaciridir ancak Seyitgazi ilçesine bağlı bu köye komşu 4 Türkmen, 12 Yörük ve 18 Manav köyü bulunmaktadır (İlbaş 2015; Sert 2015; Yıkılmış 2015; Doğru 2017).

/g/ Ünsüzünün Kullanımı

Dip damaksıl /g/ ünsüzü muhacir ağızları için karakteristik bir ünsüz olmamakla birlikte komşu yerli ağızların etkisiyle bir kullanıcıda tespit edilmiştir.

Harita 9: Dip damaksıl /g/ ünsüzü

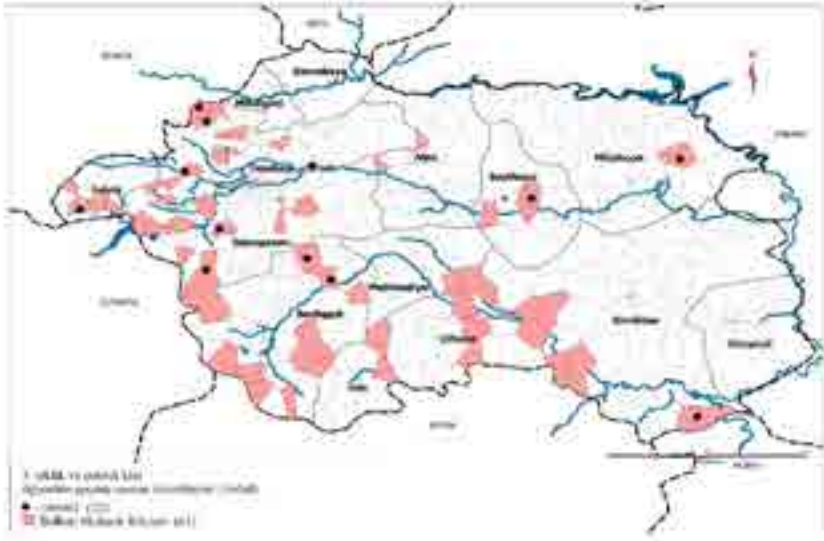
Bu ünsüz Seyitgazi ilçesine bağlı Çukurca köyünde tespit edilmiştir. Köyün etnik yapısı tamamen muhacirlerden oluşmaktadır ancak Seyitgazi ilçesinde bu köye komşu olan 4 Türkmen, 12 Yörük ve 18 Manav köyü bulunmaktadır (İlbaş 2015; Sert 2015; Yıkmış 2015; Doğru 2017).

Biçim Bilgisel Etkiler

-{mI⁴şTI⁴} Biçim Biriminin Kullanımı

“i-” yardımcı eyleminin öğrenilen geçmiş zaman 3. Teklik ve Çokluk kişi çekimlerinde kullanılan “ad+i-{-mI⁴şTI⁴}” ve “ortaç+i-{-mI⁴şTI⁴}” yapıları Manav ve Yörük ağızlarında sıklıkla görülür. Balkan muhacir ağızlarında ise karakteristik olmamakla birlikte komşu ağızların etkisiyle on iki kullanıcıda örnekleri tespit edilmiştir.

- köy deye bi yersi var su var+mış-dı orda, oraya yerleşmişler. (I.2.93)
- anam öle məcirlādan ürenmiş kıynanası məcır+mış-dı ordan gelmemişdi. (I.11.98)
- önce kurulu+y-muş-du burası. (I.21.13)
- burayı geldikleri zaman burda ermeni yaşı-yo-muş-du. (I.45.88)

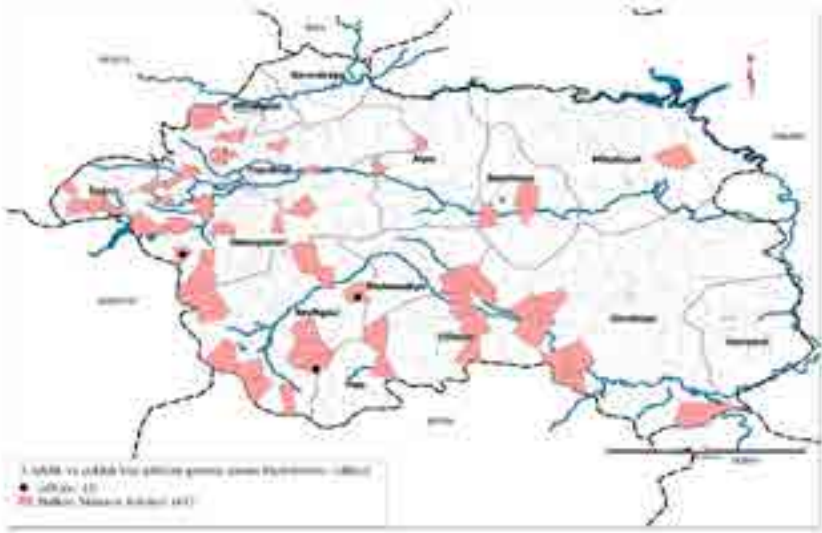
Harita 10: -{mI⁴sTI⁴} biçim birimi

Bu biçim birimi 61 Balkan muhacir köyünden 12'sinde tespit edilmiştir: Aşağığdeğacı (Beylikova), Aşağıkuzfındık (İnönü), Aydın (Sivrihisar), Behçetiye (Tepebaşı), Çalkara (Tepebaşı), Değişören (Seyitgazi), Gökdere (Tepebaşı), Hamidiye (Mihalıççık), Karaalan (Odunpazarı), Satılmışoğlu (Tepebaşı), Yazıdere (Seyitgazi), Yukarıkalabak (Odunpazarı). Bunlardan Aşağığdeğacı'nda 7 hane Manav, Aşağıkuzfındık'ta 50 hane Yörük, Aydın'da 3 hane Yörük, Behçetiye'de 4 hane Yörük, Gökdere'de 3 hane Manav, Satılmışoğlu'nda 90 hane Manav ve 16 hane Yörük, Yazıdere'de 50 hane Manav yaşamaktadır. Köylerden bazılarında yerli etnik grup miktarı Balkan muhaciri miktarına yakındır. Ayrıca bu köylerin bağlı olduğu ilçelerden Beylikova'da 16 Manav köyü, İnönü'de 2 Yörük ve 3 Manav köyü, Mihalıççık'ta 1 Yörük ve 47 Manav köyü, Odunpazarı'nda 8 Türkmen, 11 Yörük ve 14 Manav köyü, Seyitgazi'de 4 Türkmen, 12 Yörük ve 18 Manav köyü, Sivrihisar'da 1 Türkmen, 2 Yörük ve 42 Manav köyü, Tepebaşı'nda 10 Yörük ve 17 Manav köyü bulunmaktadır (İlbaş 2015; Sert 2015; Yıkılmış 2015; Doğru 2017).

-{DI⁴n} Biçim Biriminin Kullanımı

“i-” yardımcı eyleminin görülen geçmiş zaman 3. Kişi çekiminde -{DI⁴(n)} biçim biriminin kullanılması Balkan muhacir ağızları için karakteristik bir özellik değildir. Bununla birlikte komşu yerli ağızların etkisiyle bu biçim biriminin kullanıldığı kimi örnekler tespit edilmiştir. Bu biçim biriminin bir örnekte asıl eyleme geldiği de görülür.

- sofça, uludere unnā al-ama-dın. (II.5.102)
- ne vāsa eşyaları yak-ā-dın, üsdünü başını paralā ne bilem būs-sürü şeylē camları uru kırı. (I.25.75)
- şimdi kıızı büyü-dün çalışıyeri, olan kardeşi var o da çalışıyi onnara bakıyeri. (II.5.26)

Harita 11: -{DI'n} biçim birimi

Bu biçim birimi 61 Balkan muhacir köyünden 3'ünde tespit edilmiştir: Çukurca (Seyitgazi), Gümüşbel (Seyitgazi), Seklice (Odunpazarı). Bunlardan Çukurca ve Seklice'nin etnik yapısı tamamen Balkan muhacirinden oluşurken Gümüşbel'de 1 hane Türkmen yaşamaktadır. Bununla birlikte bu köylerin bağlı olduğu ilçelerden Odunpazarı'nda 8 Türkmen, 11 Yörük ve 14 Manav köyü, Seyitgazi'de ise 4 Türkmen, 12 Yörük ve 18 Manav köyü bu köylere komşudur (İlbaş 2015; Sert 2015; Yıkmış 2015; Doğru 2017).

Sonuç

Eskişehir'in 11 ilçesine bağlı 61 köyde Balkan muhacirleri çoğunluk olarak yaşamaktadır. Ayrıca diğer köylerde ve ilçe merkezlerinde de Balkan muhacirleri farklı etnik gruplarla birlikte yaşamaya devam etmektedir. Muhacirlerin aynı köyde bir arada ya da aynı ilçe sınırları içinde komşu köylerde yaşadığı etnik grupların başında Eskişehir'in yerli grupları diyebileceğimiz Manavlar, Yörükler ve Türkmenler gelir. Hem Balkan muhaciri köylerinden hem de Manav, Yörük ve Türkmen köylerinden derlenen metinler incelendiğinde Eskişehir ili yerli ağızlarının Balkan muhacir ağızları üzerinde ses bilgi-

sel ve biçim bilgisel kimi etkileri olduğu görülmüştür. Derlemeler her köyden bir kişiden yapıldığı için örnek sayıları sınırlıdır ancak derlenen metin sayıları arttığında hem örnek sayısı hem de etki oranı artacaktır.

Kaynaklar

- Boz Erdoğan, Günay Aktaş Semra, İlbaş Songül (2015a), “Geolinguistics: A Case of Balkan Immigrant Dialect Maps in Eskişehir”, *AÜSBD Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/4, 1-6.
- Boz, Erdoğan ve Günay Aktaş, Semra (2015b), “Eskişehir İli Kırsal Güncel Et-nik Yapı”, *Diyalektolog*, 10, 1-34.
- Boz, Erdoğan ve Günay Aktaş, Semra (2017), *Eskişehir İli Dil Atlası*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çelik, Züriye (2010), “Osmanlının Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: Muhacir Gazetesi (1909-1910)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 28, 403-413.
- Doğru, Fatih (2017), “Eskişehir İli Manav Ağızlarının Genel Özellikleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 828-846.
- Ertin, Gaye (1994), *Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi yayınları.
- Günşen, Ahmet (2008), “Doğu Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler”, *Turkish Studies*, 3/3, 402-470.
- İlbaş, Songül (2015), *Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İpek, Nedim (1994), *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Oğuzoğlu, Yusuf ve Emecen, Feridun (1995), “Eskişehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11, 398-401.
- Say, Yağmur (2009), “Karakeçili Aşireti ve Eskişehir’e İskanı ile Kuyucak Karyesi’ndeki Özbekli Cema’ati”, *Turkish Studies*, 4(3), 1903-1954.
- Sert, Göksel (2015), *Eskişehir İli Yörük Ağızları*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tunçdilek, Necdet (1954), “Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bakış”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, 189-208.
- Yıkımsız, Sezergül (2015), *Ağız Atlasları Hazırlama Yöntemleri ve Eskişehir İli Türkmen Ağızları*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

**GÖÇMEN VE YÖRÜK AĞIZLARININ ÖLÇÜNLÜ
DİLE YAKLAŞMA EĞİLİMLERİ ÜZERİNE
İSTATİSTİKİ BİR DENEME**

**(AFYON İLİ DİNAR-DAZKIRI İLÇELERİ AĞIZLARI
ÖRNEĞİ)**

*Talat DİNAR**

Giriş

Türklerin göçleriyle yurt hâline getirilmeye başlanan Anadolu coğrafyasında göç neredeyse hiç bitmemiş, zamanın akışına bağlı olarak Türk nüfus da hareket etmiştir. Çeşitli vesilelerle gerçekleşen bu hareketler Osmanlı'nın imparatorluk hâline gelmesi ve sınırların Anadolu coğrafyası dışına ulaşması sonrasında da devam etmiştir. “Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçmesiyle birlikte, Anadolu'nun çeşitli yerleşim yerlerinden önemli miktarda Türk nüfusunu yerleştirmiştir. Bu durum bir yerde yeni fetihlere de zemin hazırlamıştır.” (<https://www.tarihibilimi.gen.tr>). Bu yeni fetihlerle birlikte Balkan coğrafyasında Türk nüfus giderek artmaya başlamıştır. Uzun süre devam eden bu göç ile halkın farklı kültürlerle ve yine Anadolu'dan göç eden farklı boylarla kaynaşmasını da sağlamıştır. Bu kaynaşma farklı boyların ağızlarını da etkilemiş, böylelikle “Anadolu ağızları gibi Balkan Türk ağızları da, kendi içinde farklı Türk boylarına ait olma, farklı siyasi, sosyal, kültürel ve coğrafi şartları yaşama yanında, Balkan coğrafyasında başta Slavlar olmak üzere farklı dil ve kültürlerle etkileşim içinde bulunma vb. sebeplerle kendi içinde dallanmıştır.” (Günşen 2012: 111). Kendi içerisinde alt grupları oluşan ve farklı etkileşimlerle şekillenen ağız konuşurlarının bulunduğu Balkan coğrafyasında zaman içerisinde, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması yanında farklı sebeplerle düzen bozulmuş ve bu kez Anadolu'ya göç başlamıştır. Balkanlarda yurt hâline getirilen ve uzun süre yaşam sürülen topraklardan “93 Harbi'nde başlayan kitlesel göçler, 1912-13 Balkan Savaşlarında da devam etmiş ve 1989'a kadar kitlesel

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, talatdinar@sdu.edu.tr.

göç hâlinde kendisini göstermiştir.” (<http://www.istanbultarih.com>).

Anadolu coğrafyasına geri dönen Türk nüfusun Anadolu’da pek çok yerde iskân edildiği bilinmektedir. Bu iskân sürecinde genellikle “Anadolu’da göçmenlerin iskân edildikleri bölgelerde müstakil olarak göçmen mahalleleri oluşmaktaydı.” (Şahin 2006: 79). Böylece uzun bir süre geleneklerini ve kültürel birikimlerini yaşatma imkânına sahip olmuşlardır. Ağız özelliklerini yaşatma ve sonraki nesillere aktarmayı da bu kapsamda değerlendirebiliriz. Bu doğrultuda çalışmada ağız özelliklerinin aktarımı ve ölçünlü dilden etkilenme konu edilmiştir.

Çeşitli vesilelerle ziyaret ettiğim Batı Akdeniz ve Güney Ege bölgelerindeki Göçmen köylerinde dikkatimi çeken hususlardan biri ölçünlü dil kullanım oranının yüksekliği idi. Ölçünlü dil kullanımı acaba dışarıdan gelen bir misafir dolayısıyla dikkat etme, çekinme gibi psikolojik sebeplerle mi gerçekleşmekteydi yoksa genel bir eğilim miydi? Genel bir eğilimse bunun özel bir sebebi var mıydı? Ayrıca benim belirli kelimeleri esas alıp genelleme yapmış olma ihtimalim de söz konusu idi. Bütün bu ihtimalleri gerçekçi bir şekilde değerlendirme adına sınırlı bir bölgede Göçmen nüfustan alınan malzemenin bölgede yoğun olarak yaşayan Yörükler ile mukayesesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda yüksek lisans çalışması da yaptığımız ve tanıdığımız bir bölge olarak değerlendirdiğimiz Dazkırı ve Dinar¹ ilçeleri seçilmiştir.

1. Yöntem ve Bulgular

Afyon ilinin güneybatısında yer alan Dinar ve Dazkırı ilçelerinde Göçmen (muhammedî) köyü olarak tespit edilen 8 köy ve yine Dinar ve Dazkırı ilçelerinde Yörük köyü olarak belirlenen 8 köyden elde edilen metinler çalışmanın malzemesini oluşturmaktadır.

Dazkırı ilçesinde tespit edilen Göçmen köyleri; Yayla, Akarca, Hasandede, Hisaralan; Dinar ilçesinde tespit edilen Göçmen köyleri ise Bilgiç, Körpe, Çamlıköy, Akyarma’dır. Bu Göçmen köylerinin ortak özelliği göç bölgesini Balkanlar daha özelde Bulgaristan (Uysal 2007: 475; Dinar 2006: 319) olarak ifade etmeleridir. Bunlar dışında kalan göçmen addedilebilecek farklı köyler çalışma kapsamına alınmamıştır. Toplam 8 Göçmen köyünden (Dazkırı 4, Dinar 4) 14 farklı kişiden derlenmiş kayıtların transkribe edilmiş metinleri bir araya getirilerek 9.737 kelimelik bir derlem oluşturulmuştur. Metinlerin kaynağı 14 kişinin 2 tanesi ilkokul mezunu diğerleri ise herhangi bir eğitim almamış kişilerdir. 14 kişinin cinsiyet dağılımı ise 12 erkek 2 kadın şeklindedir.

Buna karşılık Dinar ve Dazkırı ilçelerinden 8 Yörük yerleşim birimi

¹ Dinar ilçesinde belirlediğimiz Göçmen köylerine ait ses kayıtlarını ve transkribe edilmiş şekillerini bizimle paylaşma nezaketini gösteren Dr. Öğretim Üyesi Bilal Uysal’a teşekkürlerimi sunarım.

belirlenmiştir. Kendilerini Yörük olarak ifade etme, dikkate alınan öncü kriterlerden biri olduğu için Yörük köylerini belirlemede Dinar ilçesine ağırlık verilmiştir. Zira Dinar ilçesinden yapılmış derlemelerde derleme yapılan kişilerde kendilerini Yörük olarak tanımlama daha sık gözlemlenmektedir. Dinar ilçesinden Gökçek, Madenler, Tugaylı, Çakıcı, Cerityaylası, Karataş (Ahmediye) köylerinden; Dazkırı merkez (kendisini Yörük olarak tanımlayan ve ilçenin kuruluşunu Yörük göçüne bağlayan bir kişi) ve Dazkırı Aşağı Yenice köyünden toplam 15 kişiden derlenmiş metinler çalışmanın bir diğer kaynağını oluşturmuştur. Bu 15 kişiden derlenmiş kayıtların transkribe edilmiş metinleri bir araya getirilerek 9.730 kelimelik bir derlem oluşturulmuştur. Metinlerin kaynağı 15 kişinin 3 tanesi ilköğretim mezunu diğerleri ise herhangi bir eğitim almamış kişilerdir. 15 kişinin cinsiyet dağılımı ise 11 erkek 4 kadın şeklindedir.

Çalışmanın kaynağını oluşturan Göçmen köylerinin sayısı sınırlı olduğu için Yörük köylerini belirlemede Göçmen köylerinin sayısı belirleyici olmuştur. Ayrıca derleme yapılmış kişilerin seçiminde cinsiyet, yaş dağılımı gibi hususlara dikkat edilmiş, mümkün olduğunca yakın sorulara yer verilen metinler tercih edilmiştir.

Göçmen ve Yörük köylerinden derlenmiş metinlerden oluşturulan derlemelerin kelime sıklıkları alınmış ve alınan sıklıkta Swadesh'in kelime listesinden² seçtiğimiz farklı türden kelimelerin ölçünlü ve ölçün dışı kullanımları belirlenmiştir. Swadesh'in kelime listesinden -belirlediğimiz yerleşim birimlerinde yaygın kullanımı olabileceği düşüncesiyle- seçtiğimiz 30 kelime alfabetik sırayla şunlardır; ağaç, ağır, anne, baba, bağla-, başka, bir, biraz, burada, büyük, değil, doğru, eski, iyi, gör-, kadın, kalk-, kara, kuru, küçük, nasıl, nerede, onlar, sıcak, soğuk, şu, tut-, üç, ver-, yeni. Bu 30 kelimenin Göçmen ve Yörük köylerinde ayrı ayrı oluşturulan derlemelerde kullanım sıklıkları şu şekilde tespit edilmiştir.

Tablo³ 1: Belirlenen 30 kelimenin göçmen köylerinde kullanım sıklığı dağılımı.

ağaç	4	0,041			
ağaç/aç	8	0,082	anne	2	0,0205
			ana	9	0,0923
ağır	3	0,0308			
âğar	1	0,0103	baba	9	0,0923

² https://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:Turkish_Swadesh_list 22.08.2019

³ Tablolarda 1. kelime ölçünlü 2. kelime ise ölçün dışı kullanım örneğidir. Ölçünlü veya ölçün dışı kullanım örneği hiç yok ise - ile gösterilmiştir.

buba/boba	7	0,0718
bağlamak	-	-
bālamak	9	0,0923
başka	-	-
başga	25	0,2564
bir	17	0,1743
bi	199	2,0408
biraz	14	0,1436
birez	1	0,0103
burada	-	-
burda/būrda	50	0,475
büyük	13	0,1333
böyük	1	0,0103
değil	3	0,0308
deil/deyi vb.	23	0,2366[AT1]
doğru	-	-
dōru	6	0,0615
eski	3	0,0308
esgi	50	0,475
iyi	23	0,2366
eyi	2	0,0205
görmek	16	0,1641
gōmek	5	0,0513
kadın	9	0,0923

ğadın	1	0,0103
kalkmak	5	0,0513
kakmak/ķālķmak	3	0,0308
kara	8	0,082
gara	2	0,0205
kuru	5	0,0513
guru	2	0,0205
küçük	4	0,041
-	-	-
nasıl	4	0,041
nası	5	0,0513
nerede	-	-
nārde/nerde	8	0,082
onlar	12	0,1231
onnar/ onlā	52	0,5333
sıcak	3	0,0308
ıscak	2	0,0205
soğuk	1	0,0103
-	-	-
şu	60	0,6146
şo	5	0,0513
tutmak	6	0,0615
dutmak	4	0,041
üç	17	0,1743

üş	28	0,2872
vermek	10	0,1026
vemek	6	0,0615

yeni	8	0,082
yeñi	2	0,0205

Tablo 2: Belirlenen 30 kelimenin Yörük köylerinde kullanım sıklığı dağılımı.

ağaç	-	-
ā aş/āç	2	0,0205
ağır	3	0,0308
āğar	-	-
anne	1	0,0103
ana	7	0,0719
baba	9	0,0924
buba/boba	20	0,2052
bağlamak	-	-
bālamak	6	0,0616
başka	-	-
başga	16	0,1643
bir	15	0,154
bi	224	2,300
biraz	3	0,0308
birez/bírás	9	0,0924
burada	2	0,0205
burda/būrda	38	0,3902
büyük	1	0,0103
böyük	14	0,1438

değil	5	0,0513
deil/deyi vb.	9	0,0924
doğru	-	-
dōru	2	0,0205
eski	-	-
esgi	25	0,2567
görmek	14	0,1438
gōmek	2	0,0205
iyi	10	0,1027
eyi	2	0,0205
kadın	1	0,0103
ğadın/gadın	8	0,0821
kalkmak	7	0,0719
kakmak/ķālķmak	16	0,1643
kara	-	-
gara	5	0,0513
kuru	-	-
guru	8	0,0821
küçük	-	-
güccük	6	0,0616

nasıl	4	0,0411
nası	4	0,0411
nerede	-	-
nerde	9	0,0924
onlar	-	-
onnar/ onlā	30	0,308
sıcak	1	0,0103
ıscak	2	0,0205
soğuk	2	0,0205
-	-	-

şu	46	0,4728
şo	6	0,0616
tutmak	1	0,0103
dutmak	30	0,308
üç	10	0,1027
üş	16	0,1643
vermek	14	0,1438
vemek/virmek	28	0,2875
yeni	15	0,154
yeñi	5	0,0513

Göçmen köylerinde yapılan sıklık temelli derlemde bağla-, başka, burada, doğru, nerede kelimelerinin ölçünlü kullanımı, küçük ve soğuk kelimelerinde ölçün dışı kullanımı tespit edilememiştir. Buna karşılık Yörük köylerinde ağaç, bağla-, başka, doğru, eski, kara, kuru, küçük, nerede, onlar kelimelerinin ölçünlü kullanımı ağır ve soğuk sözcüklerininse ölçün dışı kullanımı tespit edilememiştir. Sıklık dağılımlarından sonra tespit edilen 30 kelimenin ölçünlü ve ölçün dışı kullanımların yüzdesel dağılımları alınmıştır.

Tablo 3: Belirlenen 30 kelimenin göçmen köylerinde yüzdesel dağılımı.

ağaç	4	% 33.3
ağaş/ā_aç	8	% 66.6
ağır	3	% 75
āğar	1	% 25
anne	2	% 18.18
ana	9	% 81.81
baba	9	% 56.25
buba/boba	7	% 43.75

burada	-	-
burda/būda	50	% 100
büyük	13	% 92.85
böyük	1	% 7.14
değil	3	% 11.53
deil/deyi vb.	23	% 88.46
doğru	-	-
döru	6	% 100

eski	3	% 5.66
esgi	50	% 94.33
iyi	23	% 92
eyi	2	% 8
görmek	16	% 76.19
gõmek	5	% 23.80
kadın	9	% 90
ğadın	1	% 10
kalkmak	5	% 62.5
kakmak/ķālķmak	3	% 37.5
kara	8	% 80
gara	2	% 20
kuru	5	% 71.42
guru	2	% 28.57
küçük	4	% 100
-	-	-
nasıl	4	% 44.44
nası	5	% 55.55

nerede	-	-
närde/nerde	8	% 100
onlar	12	% 18.75
onnar/ onlā	52	% 81.25
sıcak	3	% 60
ıscak	2	% 40
soğuk	1	% 100
-	-	-
şu	60	% 92.30
şo	5	% 7.69
tutmak	6	% 60
đutmak	4	% 40
üç	17	% 37.77
üş	28	% 62.22
vermek	10	% 62.5
vēmek	6	% 37.5
yeni	8	% 80
yeñi	2	% 20

Tablo 4: Belirlenen 30 kelimenin Yörük köylerinde yüzdesel dağılımı.

ağaç	-	-
ā_aş/āç	2	% 100
ağır	3	% 100
âğar	-	-
anne	1	% 12.5

ana	7	% 87.5
baba	9	% 31.03
buba/boba	20	% 68.96
bağlamak	-	-
bālamak	6	% 100

başka	-	-
başga	16	% 100
bir	15	% 6.27
bi	224	% 93.72
biraz	3	% 25
birez/bírás	9	% 75
burada	2	% 5
burda/būrda	38	% 95
büyük	1	% 6.66
böyük	14	% 93.33
değil	5	% 35.71
deil/deyi vb.	9	% 64.28
doğru	-	-
dōru	2	% 100
eski	-	-
esgi	25	% 100
görmek	14	% 87.5
gõmek	2	% 12.5
iyi	10	% 83.33
eyi	2	% 16.66
kadın	1	% 11.11
ğadın/gadın	8	% 88.88
kalkmak	7	% 30.43
kakmak/қалқmak	16	% 69.56
kara	-	-

gara	5	% 100
kuru	-	-
guru	8	% 100
küçük	-	-
güccük	6	% 100
nasıl	4	% 50
nası	4	% 50
nerede	-	-
nerde	9	% 100
onlar	-	-
onnar/ onlā	30	% 100
sıcak	1	% 33.33
ıscak	2	% 66.66
soğuk	2	% 100
-	-	-
şu	46	% 88.46
şo	6	% 11.53
tutmak	1	% 3.22
dutmak	30	% 96.77
üç	10	% 38.46
üş	16	% 61.53
vermek	14	% 33.33
vēmek/virmek	28	% 66.66
yeni	15	% 75
yeñi	5	% 25

Yüzdesel dağılımların geneline bakıldığında Göçmen köylerinde ölçünlü kullanım: %50.73 ölçün dışı kullanım: %49.27 olarak tespit edilirken Yörük köylerinde bu oranlar ölçünlü kullanım: %28.54; ölçün dışı kullanım: %71.46 olarak belirlenmiştir.

2. Sonuç ve Öneriler

Farklı unsurların etkisine maruz kalarak mevcudiyetlerini devam ettiren ağızların zaman içerisinde değişimleri kaçınılmazdır. Bu değişimlerin ağırlıklı olarak ölçünlü dilden etkilenme ve ölçünlü dile yaklaşma şeklinde gerçekleştiği düşünülmektedir. Çalışmamızın ana fikrini oluşturan bu düşünceden hareketle ele aldığımız iki farklı ağız grubunda ölçünlü dile yaklaşma oranları incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde Göçmen köylerinde %50.73, Yörük köylerinde ise %28.53 ölçünlü dil kullanım oranı tespit edilmiştir. Oranlar üzerinden bakıldığında Göçmen köylerinin ölçünlü dile yaklaşma oranının çok daha fazla olduğu görülür. Bu yaklaşma başta eğitimli kaynak kişi(ler) ile bağlantılı olabilir düşüncesini akla getirirse de oluşturulan derlemde Göçmen köylerinde 2, Yörük köylerinde ise 3 ilkokul mezunu kaynak kişi bulunması bu düşüncüyü geri plana iter.

Göçmen köylerinin ölçünlü dile yaklaşması ile ilgili düşüncülerimize geçmeden önce Göçmen köylerinin bölgeye geldiklerinde/yerleştiklerinde ölçünlü dil kullanım oranları ne durumda idi? sorusuna cevap bulmadan yapacağımız değerlendirmelerin çok net ve açıklayıcı olmayacağını bilincinde olduğumuzu belirtmek isteriz. Ancak bu değerlendirmeyi yapabilmek için gerek tarihî kayıtların gerekse Göçmen köylerinin göç kaynağı olarak değerlendirilen bölgelerde yaşayan Türk nüfustan derlenen malzemelerin farklı açılardan kıyaslanmaları gerekmektedir ki bu da bir bildiri ve makale konusunu bile aşabilecek düzeyde ayrı bir çalışma konusudur. Bu sebepten bu karşılaştırmayı farklı bir çalışmaya bırakarak elimizdeki verilerle değerlendirmelerde bulunmaya çalışalım.

Çalışmamıza konu olan Dinar ve Dazkırı ilçesine ait Göçmen köylerinden derlenmiş metinlerde dikkati çeken hususlardan biri derleme yapılan şahısların göç bölgesini Bulgaristan Deliorman ve Şumnu olarak ifade etmeleridir (Dinar 2006: 319; Uysal 2007: 475). Sıklıkla tekrar edilen bu bilgi bir hayli önemlidir. Zira mezkûr bölge, konuyla ilgili önemli çalışmalardan birine imza atan Németh (1983: 119) tarafından yapılan tasnifte Doğu Rumeli ağızları sınırları içerisinde değerlendirilir.⁴ Bugün hâlâ genel kabul gören bu sınıflamada Batı ve Doğu Rumeli ağızları sınırını çizen Németh, Batı Rumeli ağızları

⁴ Németh'in (1983: 119) belirlediği sınırlar "Tuna'nın yanındaki Lom'dan doğuya doğru uzanır, güney yönünde Vraca'dan, Sofya'dan ve Samokov'dan doğuya doğru gider, sonra buradan batıya yönelir ve Küstendil'de yine güneye doğru ilerler" şeklindedir.

üzerine yoğunlaşır ve kıyaslamaları Batı Rumeli ağzı üzerinden gerçekleştirir. Ancak Doğu Rumeli ağızları ile ilgili de önemli bilgiler verir. Bunlardan biri “Doğu Rumeli ağızlarının en önemli temsilcisinin İstanbul ağzı” olduğudur (Németh 1983: 130). Ayrıca Németh (1983: 130) Bulgaristan’a yaptığı yolculuklardan edindiği deneyimlere ve Bulgar ağızları üzerine hazırlanan literatüre dayanarak “Doğu Rumeli’deki her Türk ağzının aslında birbiriyle çakıştığını, yani Batı Rumeli ağız alanının karakteristik özelliklerinin Doğu Rumeli alanında genellikle bulunmadığını” belirtir. Németh’in sınırlarını çizdiği bölgede bizim çalışmamızı ilgilendiren Doğu Rumeli ağızları bölgesinin en önemli temsilcisi olarak ifade edilen İstanbul ağzı aynı zamanda bugün ölçünlü dilin dayandığı ağızdır. Dolayısıyla Dinar ve Dazkırı bölgesinde bulunan göçmen köylerinde ölçünlü dil kullanım oranının yüksekliği nispeten izah edilmiş olur. Zira göç edilen bölgede ölçünlü dil kullanımı yaygındı. Ancak bunu göç kaynağının tamamının ölçünlü dil kullandığı şeklinde değerlendirmemek gerekir. Çünkü “Anadolu ağızları gibi Balkan Türk ağızları da, kendi içinde farklı Türk boylarına ait olma, farklı siyasi, sosyal, kültürel ve coğrafi şartları yaşama yanında, Balkan coğrafyasında başta Slavlar olmak üzere farklı dil ve kültürlerle etkileşim içinde bulunma gibi sebeplerle kendi içinde dallanmıştır” (Günşen 2012: 111). Bu dallanmayı tam olarak -en azından incelediğimiz bölgedeki Göçmen köyleri için-⁵ bildiğimiz söylenemez.

Ölçünlü dil kullanımının yaygın olduğu bir bölgeden göç eden nüfusun yeni bir yaşam kurduğu bölge de bizce önemlidir. Zira yeni yaşam kurulan bölge zaman içerisindeki dilsel etkileşimi de belirleyebilir. Çalışmamıza konu olan Göçmen nüfusun Dazkırı ve Dinar ilçelerinde yerleştikleri bölgelerde bölgenin diğer unsurlarına göre (Yörük, Türkmen) azınlık konumunda oldukları bir gerçektir. Bu bölgeye yerleşen Göçmen nüfus kendilerini koruma içgüdüsüyle uzun bir süre dışa kapalı bir yaşam sürmüştür. Bu dışa kapallılık sosyal ve toplumsal konularda daha ağırlıktadır. Göçmen köylerinde sıklıkla duyduğumuz dışarıya kız vermeme, dışarıdan kız almama bu minvaldedir. Bu dışa kapallılık bizce pek çok konuda (dilsel etkileşim de dâhil) dışarıdan etkilanmeyi (Yörük, Türkmen) aza indirmiştir.

Yapmış olduğumuz çıkarım çok farklı (fonetik, morfolojik vb.) dilsel ölçütlerden ziyade istatistiki ve bu istatistiki bilginin derlemecilerden elde edilen tarihî bilgiler ile desteklenmesi üzerine kuruludur. Bu sebeple çeşitli eksiklikler bulunabilir.

⁵ Örneğin Baski, Deliorman bölgesinde yaşayan Gagavuzlardan söz eder ve Kowalski’nin “Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinin dilini, Deliorman Türk ağızlarının özelliklerini açıklarken, aynı bölgede yaşayan Gagavuzların diliyle karşılaştırarak, bunların ortak bir ağız grubu oluşturduğunu yazdığını” ifade eder. https://www.academia.edu/13406971/Otuz_yil_öncesi_Deliorman_ağızlarının_şimdiki_zaman_ekleri_üzerine 26.08.2019.

Yapılan istatistiki çalışmada karşılaşılan zorluklardan da kısaca söz edelim. Bunlardan ilki seçilen söz varlığı noktasındadır. Evrensel olması sebebiyle tercih ettiğimiz Swadesh'in temel kelime listesinin ağızları karşılaştırma temelli bir çalışmada çok da yeterli olmadığı görülmüştür. Bu sebeple bu tarz çalışmalar için araştırmacılar tarafından müstakil listeler (yörede yaygın yetiştirilen tarım ürünleri veya hayvan içerikli vb.) hazırlanmasının daha faydalı olacağı düşünülmektedir.

Ölçünlü ve ölçün dışı kullanım sıklığını temel aldığımız ve genel nitelikte değerlendirebileceğimiz bu çalışmanın daha özele inerek gerek söz varlığı gerekse fonetik kıstaslarla (tonlulaşma, süreklileşme vb.) yapılabileceğini de belirtelim.

Kaynaklar

- Baskı, İmre, “*Otuz Yıl Öncesi Deliorman Ağızlarının Şimdiki Zaman Ekleri Üzerine*” https://www.academia.edu/13406971/Otuz_yil_öncesi_Deliorman_ağızlarının_şimdiki_zaman_ekleri_üzerine 26.08.2019.
- Dinar, Talat (2006), *Başmakçı ve Dazkırı Ağzı*, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Günşen, Ahmet (2012), “Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall 2012, s. 111-129.
- Németh, Gyula (1983), “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 113-167.
- Şahin, Naci (2006), “*XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri*”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt VIII / S. 1, s. 63-82.
- Uysal, Bilal (2007), *Dinar ve Evciler Yöresi Ağzı*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- https://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:Turkish_Swadesh_list 22.08.2019.
- (<http://www.istanbultarih.com/makale/balkanlar-dan-anadolu-ya-turk-gocleri-ve-turkiye.html> 24.08.2019.
- <https://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/osmanli-devletinin-balkanlardaki-is-kan-politikasi/> 24.08.2019

BALKAN MUHACİR AĞIZLARININ ESKİŞEHİR İLİ MANAV AĞIZLARINA ETKİLERİ¹

*Fatih DOĞRU**

*Ferdi BOZKURT***

Giriş

Aynı bölgede beraber yaşayan veya birbirleriyle etkileşim hâlinde olan farklı ağız, lehçe veya dilleri konuşan gruplar birbirlerini sosyal, kültürel, teknolojik, siyasi vb. alanlarda etkiledikleri gibi birbirlerinin dillerini / ağızlarını da etkiler. Bu etki dilin farklı katmanlarında olabilir. Ses bilgisi, biçim bilgisi, söz varlığı, söz dizimi vb. katmanlarda bu etkileşim sonucunda çeşitli değişimler ortaya çıkabilir. Özellikle ağızlarda, farklı nedenlerle bir arada veya yakın çevrelerde yaşamak durumunda kalmış, farklı ağızların konuşurları, komşu ağız / ağızları etkileyebilir ve o ağzın bazı karakteristik özellikleri komşu ağızda / ağızlarda görülebilir. Bu etkileşimin yaygın olarak görüldüğü başlıca illerden biri de Eskişehir’dir. Tarih boyunca, özellikle de son yüzyılda soykırım, savaştan kaçma, göçe zorlanma, baskı ve ayrımcılık, asimilasyon, din, açlık, kıtlık, ekonomik sıkıntılar, saldırılar vd. sebeplerle Eskişehir iline Türkiye’den ve Türkiye dışından farklı dilleri ve Türkçenin farklı ağızlarını konuşan gruplar göç etmişlerdir. Bunların başında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan günümüze çeşitli sebeplerle göç eden Balkan Muhacirleri gelir. Ayrıca Türkçenin lehçe ve ağızlarını konuşan Kırım Tatarları, Kazan Tatarları, Nogay Tatarları, Karaçay Balkar Türkleri, Terekemeler, Azerbaycan Türkleri, Gacallar ve Çıtaqlar (Boz ve Günay Aktaş 2013) ve Türk dili dışında bir dil konuşan Çerkezler, Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Torbeşler, Romanlar, Kürtler, Zazalar, Araplar vd. (Boz ve Günay Aktaş 2015) gruplar da Eskişehir

¹ Bu çalışmada kullanılan veriler ve haritalar, Prof. Dr. Erdoğan BOZ’un yürütücüsü olduğu 112K405 numaralı “Eskişehir İli Dil Atlası” adlı TÜBİTAK projesinden temin edilmiştir.

* Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fdogru@ogu.edu.tr.

** Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (AÖF) ferdib@anadolu.edu.tr.

hir'e yerleşmiştir. Eskişehir'in yerlileri, yerli ağızlarını konuşanlar ise Manavlar, Yörükler ve Türkmenlerdir. Bunların arasında Eskişehir'de en yaygın olarak konuşulan ağızlar, 191 kırsal yerleşim yerinde nüfusun çoğunluğunu oluşturup 46 kırsal yerleşim yerinde ise azınlık olarak görülmekle birlikte 237 yerleşim yerinde varlık gösteren Manav ağızlarıdır. Şüphesiz en yaygın konuşulan yerli ağızları bölgeye sonradan gelen ağızlar üzerinde daha baskın bir etkiye sahip olacak ve o ağızlarda birtakım değişimleri tetikleyecektir. Ancak bunun yanında bölgeye sonradan gelen ve azınlık durumunda olan ağızların da yerli ağızları üzerinde birtakım etkileri görülebilir.

1. Manavlar ve Balkan Muhacirleri

1.1. Manavlar

Manavlar, Oğuzların çok önceden beri yerleşik hayat yaşayan, maddi ve manevi kültürleriyle yerleşik hayata erken zamanlarda geçen ve başta Türkiye'nin kuzeybatısı olmak üzere Orta Karadeniz (Samsun, Sinop), Güneydoğu Anadolu (Diyarbakır) gibi yerlerde var olduğu bilinen, Türkçe dışında bir dil bilmeyen koludur (Doğru 2017b: 830; Acar 2010: 2; Öçalan 2004: 35; Aktaş 2006: 35). Manav sözcüğünün anlamı kendini Manav olarak tanıtan kaynak kişilere sorulduğunda da alınan ortak cevap "yerli" sözcüğü olmuştur.

Manav sözcüğünün kökeni tartışmalıdır.² Bu sözcüğü, "(taze) meyve ve sebze satan yer ya da kişi" anlamından hareketle açıklayanlar bulunmakla birlikte göçerlik-yerlilik zıtlığından hareketle açıklayanlar da vardır. Öztürk (2012), "manav" sözcüğünün kökenini *ban(g)-evli > manavlı > manav* değişimine dayandırır ve bu görüşü şöyle açıklar:

"Türkler Anadolu'yu yurt edinmeden önce kendilerini, Göçer-evli, Ban(g)-evli gibi sınıflandırmalar yapmışlardır. Göçer-evli; belirli bir yerde yerleşmeyen, hayvanlarıyla göçebe olarak yaşayan Türklerdir. Bu göçebe Türklerle Anadolu'da Yörük denmektedir. Bazı Türklerde yerleşik hayata geçip evlerini yapmış, hayvancılığın yanı sıra tarım, ticaret, zanaat işlerini uğraş edinmişlerdir. Köyler, şehirler kurmuşlardır. Bu Türk topluluklarına da Ban-evli denilmiştir. Ban; yerleşik anlamı taşır. Türklerde ses uyumu gereği Ban-evli deki 'e' ve 'i' sesleri (a) ve (ı) olarak değişime uğrayarak 'ban-avlı' olarak söylenmiştir. 'B' sesi Türkçede 'M' olarak söylenir, Ban-avlı, man-avlı olarak söylenir olmuştur. Manavlı sözcüğü konuşma dilinde sondaki <ı> sesi düşürülerek <manav> olarak söylenmektedir." (Öztürk 2012)

Manavlar Eskişehir'in yerli unsurlarıdır. 191 kırsal yerleşim yerinde nüfusun çoğunluğunu Manavlar oluştururken 46 yerleşim yerinde azınlık olarak bulunurlar. Eskişehir'de en yaygın konuşulan ağızlar Manav ağızlarıdır.

² Manav sözcüğünün anlamı ve kökeni ile ilgili tartışmalar için bk. Doğru (2017a: 15-19).

Harita 1. Eskişehir İlinde Manav Bulunan ve Manavların Çoğunluk Olduğu Yerleşim Yerleri

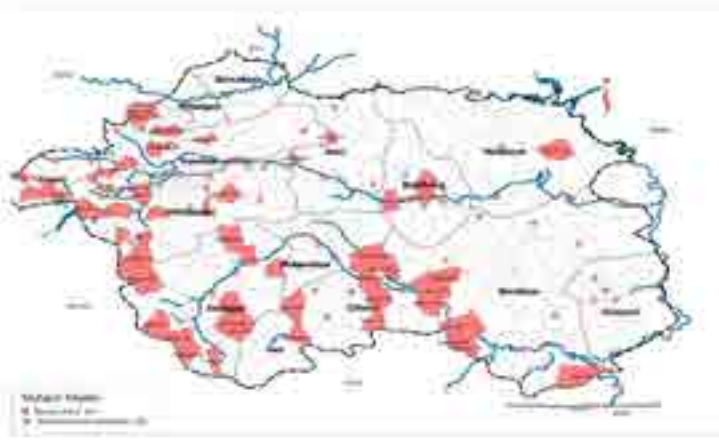
1.2. Balkan Muhacirleri

Balkan Muhacirleri, önemli bir bölümü Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'dan olmak üzere Balkan ülkelerinden Türkiye'ye çeşitli sebeplerle göç eden Türklerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra artarak devam eden bu göçler Çelik (2010: 406) tarafından dört döneme ayrılmıştır: ilk dönem göçleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar olan göçler), ikinci dönem göçleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile Balkan Savaşı arasında olan göçler), üçüncü dönem göçleri (Balkan Savaşı'ndan Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar olan göçler) ve dördüncü dönem göçleri (Cumhuriyet döneminde gerçekleşen göçler). Bu göçler dönemin şartlarına göre çeşitli sebeplere dayanmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ve Balkan Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanmasıyla yaşadıkları bölgelerde güven ortamının kaybolması ve yeni idarelerin ya da halkın baskı ve zulümlerinin artması sonucu bölgedeki Türkler Anadolu'ya göç etmiştir (İlbaş 2019: 1388; Boz ve Günay Aktaş 2017: 48; Doğru 1989: 213; Halaçoğlu 1994: 133). Bunların yanında Türklerin ve Müslümanların gördüğü baskı ve zulümler, asimilasyon hareketleri, ekonomik sıkıntılar ve haksızlıklar, dinî sebepler, ağır vergiler, askerlik zorunluluğu (Kırlı 2001: 118-143) vb. sebepler de Balkan Muhacirlerinin göç etmesinde etkili olmuştur.

Şahin (2006: 78), Balkan Muhacirlerinin ilk yerleştirildikleri yerlerin başında Edirne ve İstanbul'un gelmekte olduğunu, buralarda büyük camilerin avlularında ya da başka toplanma merkezlerinde toplanan göçmenlerin daha

sonra da iskân edilecekleri asıl göç alanlarına gönderildiğini ve yerleştirildikleri belli başlı yerleşim birimlerinin şunlar olduğunu belirtir: Adalar, Adana, Alemdağı, Ankara, Aydın, Bandırma, Bergama, Biga, Bozdoğan, Bursa, Canik, Diyarbakır, Edirne, Eskişehir, Haleb, İzmir, İzmit, Karahisâr-ı Sâhib, Kastamonu, Kıbrıs, Konya, Malatya, Mersin, Mihaliç, Muş, Nazilli, Şam, Samsun, Selanik, Şile, Sinop, Sivas, Trabzon, Üsküdar.

Balkan Muhacirlerinin göç ettiği başlıca illerden biri Eskişehir olmuştur. Eskişehir'in iklimi, coğrafi konumu, ulaşım imkânları, arazi yapısı vb. özellikleri bu tercihte etkilidir. Eskişehir'in 11 ilçesine bağlı toplam 61 köyde genellikle Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'dan gelen muhacirlerin çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir (İlbaş 2015: 9).

Harita 2. Eskişehir İlinde Balkan Muhaciri Bulunan ve Balkan Muhacirlerinin Çoğunluk Olduğu Yerleşim Yerleri

1.2.1. Balkan Muhacir Ağızlarının Karakteristik Özellikleri

Balkan Türk ağızları üzerine şimdiye kadar başta Németh olmak üzere, D. Gacanov, G. Hazai, M. Mollava ve I. Dryga vb. çeşitli araştırmacıların tasnif denemeleri vardır (Günşen 2012: 111). Eskişehir ili Balkan Muhacir ağızlarının (EİBMA), Németh'in (1983) Batı Rumeli ve Doğu Rumeli olmak üzere iki gruba ayırdığı Balkan Türk ağızlarından Doğu Balkan ağızları özelliklerini taşıdığını ifade eden İlbaş'ın (2015: 499) bu ağızlara ilişkin tespit ettiği ve bu ağızları Eskişehir ili Manav ağızlarından (EİMA) açık şekilde ayıran başlıca özellikler şunlardır:

“i. Ön seste /h/ düşmesi EİBMA'da bütün kullanıcılarda tespit edilen, EİBMA ve diğer Balkan muhacir ağızları için karakteristik bir özelliktir. EİBMA'daki bu eğilime bağlı olarak zayıf ünsüzlerden en sık kullanılanı da /h/

ünsüzüdür. /h/ düşmesinin yanında EİBMA'da ve diğer Balkan muhacir ağızlarında kimi örneklerde ön seste /h/ türemesi görülür.

ii. İç seste ve son seste /c,ç/ > /j/ süreklileşmesi ve /ş/ > /j/ sürekli ünsüzler arası değişme EİBMA'da 25 kullanıcıda tespit edilen karakteristik bir özelliktir. Bu özellik diğer Balkan muhacir ağızlarında da görülür.

iii. EİBMA'da ön seste /b/ > /p, P/ ötümsüzleşmesi çoğunlukla “bin-” eyleminde görülür.” (İlbaş 2015: 501-502).

Gülsevin (2010: 8), (Edirne ili ağızları özelinde) Balkan Muhacir ağızlarını tanıtabilecek karakteristik ses değişmelerinden bahsederken bu ağızların iki özelliğini vurgular. Birincisi “/h/- > Ø-” değişimidir. Kelime başında /h/- sesi muntazaman düşer ancak korunduğu örneklerle de rastlanır: *hasta* > *asta*, *hemşehri* > *emşeri*. İkincisi ise “-/ş/ > -/j/” değişimidir. Kelime sonunda, yaygın olarak görülür: *beş* > *bej*, *altmış* > *altmij*, *ateş* > *atej*. Bu çalışmada bu iki karakteristik ses değişmesine ek olarak *bin-* > *pin-* değişmesi de Balkan Muhacir ağızlarını tanıtabilecek bir özellik olarak değerlendirilmiş ve bu özelliklerin Eskişehir ili Manav ağızlarına etkileri ele alınmıştır.

2. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Eskişehir’e göç yoluyla gelen unsurlar arasında en kalabalık grubu oluşturan Balkan Muhacir ağızlarının, Eskişehir’de yerli unsurlar arasında en kalabalık grubu oluşturan ve Eskişehir’de en yaygın konuşulan ağız olan Manav ağızları üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır.

Çalışmada, Balkan Muhacir ağızlarının karakteristik özellikleri tespit edilerek Manavların nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu kırsal yerleşim yerlerinde bu özelliklerin görülüp görülmediği taranmış, söz konusu karakteristik özelliklerin görüldüğü ve Balkan Muhacir ağızlarının konuşulduğu kırsal yerleşim yerleri arasındaki ilişki, haritalar yardımıyla gösterilmeye çalışılmıştır. Eskişehir ilinde Balkan Muhacirlerinin nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu kırsal yerleşim yerlerinin tamamında veya büyük bir kısmında görülen Balkan Muhacir ağızlarının karakteristiği olan özellikler olarak söz başında /h/- sesinin düşmesi, iç seste ve son seste /ş/ > /j/ ve /c,ç/ > /j/ değişimleri ve *bin-* > *pin-* değişimi tespit edilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Eskişehir İli Manav Ağızlarında Görülen Balkan Muhacir Ağızlarının Karakteristik Özellikleri

Balkan Muhacir ağızlarının karakteristik ses değişimleri olarak değerlendirilen “ön seste /h/- düşmesi”, “-/ş/ > /j/ ve /c,ç/ > /j/ değişimi” ve “bin- > pin- değişimi” Eskişehir ili Manav ağızlarında taranmış; elde edilen bulgular,

ses değişmelerinin görüldüğü yerleşim yerlerinde bulunan ve bu yerleşim yerlerine komşu konumda olan yerlerdeki Balkan Muhaciri varlığı göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

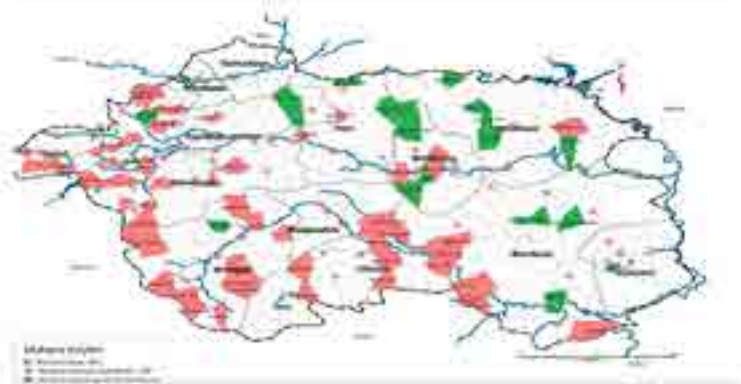
3.1.1. Ön Seste /h/- Düşmesi

Balkan Muhacir ağızları karakteristik özelliklerinden Eskişehir ili Manav ağızlarında en yaygın görüleni ön seste /h/- düşmesidir. 19 farklı Manav yerleşim yerinde ön seste /h/- düşmesine rastlanmaktadır. Bu ses değişmesi Eskişehir ilinde dağınık biçimde görülmekle birlikte Beylikova ve Alpu ilçelerinde bir kümelenme söz konusudur denilebilir. Ön seste /h/- düşmesinin görüldüğü örnekler şunlardır:

Türkçe sözcüklerde; anım < hanım (EİMA, I/59/03), anna << hani (EİMA, I/87/39), ani < hani (EİMA, II/21/43)

Alıntı sözcüklerde; eybenenî < heybe (EİMA, I/05/55), emen < hemen (EİMA, I/21/52), ep < hep (EİMA, I/21/56), erkek << herkes (EİMA, I/33/16), asTalî << hastalık (EİMA, I/50/09), asdası << hasta (EİMA, I/62/20), âsılı < hâsılı (EİMA, I/64/35), âstalandî << hastalan- (EİMA, I/64/85), asılı << hâsılı (EİMA, I/64/102), aparlô << hoparlör (EİMA, I/104/45), eriFne < herif (EİMA, I/115/33), ayvannan < hayvan (EİMA, I/135/22), ele < hele (EİMA, I/148/08), ěpsi << hepsi (EİMA, I/152/23), apsânidiydi << hapishâne (EİMA, II/01/05), oca < hoca (EİMA, II/07/108), âni << hâne (EİMA, II/10/10), ôşbeş << hoşbeş (EİMA, II/16/50), ěr < her (EİMA, II/22/80)

Ön seste /h/- düşmesinin görüldüğü Manav yerleşim yerleri şunlardır: (Yerleşim yerlerine ilişkin bilgilerin derlendiği kaynak kişiler ve derleme tarihleri dipnotlarda verilmiştir.)

Harita 3. Balkan Muhacir Köyleri ve Ön Seste /h/- Düşmesi Görülen Manav Köyleri

Alpu / Ağaçhisar: apsānidiydi << hapishāne (EİMA, II/01/05) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 180 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.³ Komşu yerleşim yerleri arasında Balkan Muhacir köyü bulunmamaktadır. Ses değişiminde kişiye bağlı nedenler başta olmak üzere diğer etkiler söz konusu olabilir.

Alpu / Gökçekaya: oca < hoca (EİMA, II/07/108) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 20 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.⁴ Eskişehir-Ankara sınırında yer alan yerleşim yerinin, Eskişehir’de, içinde Balkan Muhacirleri bulunan Belkese’ye ve 1951 yılında 5 hane Balkan Muhacirinin yerleştirildiği (Sarınay 2011: 383) Ankara’nın Nallıhan ilçesindeki Osmanköy’e komşu olduğu görülmektedir. Ses değişiminde komşu yerleşim yerlerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Beylikova / Akköprü: āni << hāne (EİMA, II/10/10) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde 30 hane Manav, 10 hane Balkan Muhaciri (Bulgaristan), 4 hane Boşnak ve 3 hane Kürt (Kars-Sarıkamış ve Ağrı-Diyadin) bulunmaktadır.⁵ Balkan Muhacir köyü Emircik’e ve içinde Balkan Muhacirleri bulunan Beylikova Merkez’e komşu olduğu görülmektedir. Ses değişiminde yerleşim yerindeki ve komşu yerleşim yerlerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Beylikova / İkipınar: eybenenîğ < heybe (EİMA, I/05/55) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde 65 hane Manav, 3 hanesi Kazan Tatarı 1 hanesi Kırım Tatarı olmak üzere 4 hane Tatar bulunmaktadır.⁶ Balkan Muhacir köyü Parsibey’e ve içinde Balkan Muhacirleri bulunan Beylikova Merkez’e komşu olduğu görülmektedir. Ses değişiminde komşu yerleşim yerlerinde bulunan Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Beylikova / Yukarıdoğanoğlu: õşbeş << hoşbeş (EİMA, II/16/50) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 30 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.⁷ Balkan Muhacir köyü komşusu bulunmamakla birlikte içinde Balkan Muhacirleri bulunan Sultaniye’ye komşu olduğu görülmektedir. Ses değişiminde komşu yerleşim yerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Günyüzü / Kavacık: emen < hemen (EİMA, I/21/52) ve ep < hep (EİMA, I/21/56) örneklerinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde

³ Mustafa Ağır (16.08.2013)

⁴ Abdülkadir Kavak (18.08.2013)

⁵ Mevlüt Erkan (27.06.2013)

⁶ Veysel Yıldırım (26.06.2013)

⁷ Hasan Koçak (25.06.2013)

bulunan 20 hane Manav ve Yörüklerden oluşmaktadır.⁸ Balkan Muhacir köyü komşusu bulunmamakla birlikte içinde Balkan Muhacirleri bulunan Atlas ve Beyyayla'ya komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde komşu yerleşim yerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Mihalgazi / Karaoğlan: erkek << herkes (EİMA, I/33/16) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 135 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.⁹ Eskişehir-Bilecik sınırında yer alan yerleşim yerinin Eskişehir'deki ve Bilecik'teki (Özden 2009: 18) komşuları arasında Balkan Muhacir köyü bulunmamaktadır. Yerleşim yeri içinde veya yakınlarında Balkan Muhaciri varlığı tespit edilememiştir. Ses değişmesinde kişiye bağlı nedenler başta olmak üzere diğer etkiler söz konusu olabilir.

Mihaliççık / Akçaören: ani < hani (EİMA, II/21/43) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 25 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.¹⁰ Eskişehir-Ankara sınırında yer alan yerleşim yerinin, Eskişehir'deki ve Ankara'nın Nallıhan ilçesindeki komşu yerleşim yerleri arasında Balkan Muhacir köyü olduğuna dair bilgi edinilememiştir. Ses değişmesinde kişiye bağlı nedenler başta olmak üzere diğer etkiler söz konusu olabilir.

Mihaliççık / Aydınlar: èr < her (EİMA, II/22/80) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 12 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.¹¹ Komşu yerleşim yerleri arasında Balkan Muhacir köyü bulunmamaktadır. Ses değişmesinde kişiye bağlı nedenler başta olmak üzere diğer etkiler söz konusu olabilir.

Mihaliççık / Kayı: asTalî << hastalık (EİMA, I/50/09) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 200 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.¹² Balkan Muhacir köyü komşusu bulunmamakla birlikte içinde Balkan Muhacirleri bulunan Mihaliççık Merkez'e komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde komşu yerleşim yerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Mihaliççık / Sazak: anım < hanım (EİMA, I/59/03) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde 77 hane Manav ve 3 hane Konyalı (İlgin ve Çiğil) bulunmaktadır.¹³ Balkan Muhacir köyü Hamidiye'ye

⁸ Ceyda Güneş (28.08.2013)

⁹ Muharrem Yaşar İpek (06.10.2013)

¹⁰ Mithat İpek (11.09.2013)

¹¹ Ramazan Akyüz (30.10.2013)

¹² İlhami Bahçecik (30.10.2013)

¹³ Mustafa Uysal (29.10.2013)

ve içinde Balkan Muhacirleri bulunan Biçer'e komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde komşu yerleşim yerlerinde bulunan Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Mihaliççık / Sorkun: asdası << hasta (EİMA, I/62/20) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 80 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.¹⁴ Komşu yerleşim yerleri arasında Balkan Muhacir köyü bulunmamaktadır. Ses değişmesinde kişiye bağlı nedenler başta olmak üzere diğer etkiler söz konusu olabilir.

Mihaliççık / Uşakbükü: āsılı < hāsılı (EİMA, I/64/35), āstalandı << has-talan- (EİMA, I/64/85) ve asılı << hāsılı (EİMA, I/64/102) örneklerinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 17 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.¹⁵ Eskişehir-Ankara sınırında yer alan yerleşim yerinin, Eskişehir'deki komşu yerleşim yerleri arasında Balkan Muhacir köyü komşusu bulunmamakla birlikte 1950/1951'de 13 hane Balkan Muhacirinin yerleştirildiği (Sarınay 2011: 372) Ankara'nın Beypazarı ilçesindeki Kırbaşı beldesine komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde komşu yerleşim yerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Seyitgazi / Ayvalı: anna << hani (EİMA, I/87/39) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 185 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.¹⁶ Komşu yerleşim yerleri arasında Balkan Muhacir köyü bulunmamakla birlikte Balkan Muhacir köyü olan Değişören ve Yazıdere'ye yakınlığı dikkat çekmektedir. Ses değişmesinde Balkan Muhacirlerinin etkisinden de bahsedilebileceği gibi kişiye bağlı nedenler başta olmak üzere diğer etkiler de göz ardı edilmemelidir.

Sivrihisar / Ahiler: aparlō << hoparlör (EİMA, I/104/45) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde 58 hane Manav ve 2 hane Balkan Muhaciri (Bulgaristan 1951) bulunmaktadır.¹⁷ Ayrıca içinde Balkan Muhacirleri bulunan Kurtşeyh'e ve Göktepe'ye komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde yerleşim yerindeki ve komşu yerleşim yerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Sivrihisar / Elcik: eriFne < herif (EİMA, I/115/33) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 128 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.¹⁸ Komşu yerleşim yerleri arasında Balkan Mu-

¹⁴ Sezai Yanık (12.09.2013)

¹⁵ Murat Öztürk (13.09.2013)

¹⁶ Ethem Yıldız (10.09.2013)

¹⁷ Kemal Turan (29.08.2013)

¹⁸ Ünal Çelik (23.08.2013)

hacir köyü bulunmamaktadır. Ses değişmesinde kişiye bağlı nedenler başta olmak üzere diğer etkiler söz konusu olabilir.

Sivrihisar / Nasrettin Hoca: ayvannan < hayvan (EİMA, I/135/22) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 250 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.¹⁹ Balkan Muhacir köyü komşusu bulunmamakla birlikte içinde Balkan Muhacirleri bulunan Sultaniye'ye komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde komşu yerleşim yerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Tepebaşı / Beyazaltın: ele < hele (EİMA, I/148/08) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde 80 hane Manav, 6 hane Acem (1870 tarihinde İran-Tebriz'den Kars'a, Kars'tan Eskişehir'e göç etmiş Azerbaycan Türkleri), 20 hane Yörük, 3 hane Elazığlı ve 3 hane Giresunlu bulunmaktadır.²⁰ Balkan Muhacir köyü olan Bahçecik'e ve içinde Balkan Muhacirleri bulunan Kozlubel'e komşudur. Ses değişmesinde komşu yerleşim yerlerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Tepebaşı / Eğriöz: ėpsi << hepsi (EİMA, I/152/23) örneğinde ön seste /h/- düşmesi görülmektedir. Yerleşim yerinde 65 hane Manav, 4-5 hane Çerkez bulunmakta olup daha önce burada ikamet etmiş olan Balkan Muhacirleri köyden ayrılmışlardır.²¹ Ayrıca Balkan Muhacir köyleri olan Emirceoğlu ve Sulukaraağaç ile içinde Balkan Muhacirleri bulunan Uludere, Karaçobanpınarı ve Buldukpınar'a komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde yerleşim yerlerinde daha önce yaşayan ve komşu yerleşim yerlerinde hâlen bulunan Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

3.1.2. /ş/ > /j/ ve /c,ç/ > /j/ Değişimi

Balkan Muhacir ağızlarının karakteristik özelliklerinden /ş/ > /j/ ve /c,ç/ > /j/ değişimine, Eskişehir ili Manav ağızlarının konuşulduğu 5 farklı yerleşim yerinde rastlanmaktadır. Ayrıca az sayıda örnekte /j/ - /ş/ arası yarı ötümlü ünsüz [Ş]'nin de kullanıldığı görülmektedir. Bu ses değişmesinin görüldüğü Manav yerleşim yerlerinin Beylikova ilçesinde oluşturdukları kümelenme dikkat çekmektedir. /ş/ > /j/ ve /c,ç/ > /j/ değişiminin görüldüğü örnekler şunlardır:

/ş/ > /j/: *Alıntı sözcüklerde:* herkijij << herkes < herkes (EİMA, I/10/83)

/c/ > /j/: *Türkçe sözcüklerde:* goja << koca (EİMA, I/150/14); *Alıntı sözcüklerde:* mejbır << mecbūr (EİMA, I/07/52), vijdānı << vicdān (EİMA, I/124/31)

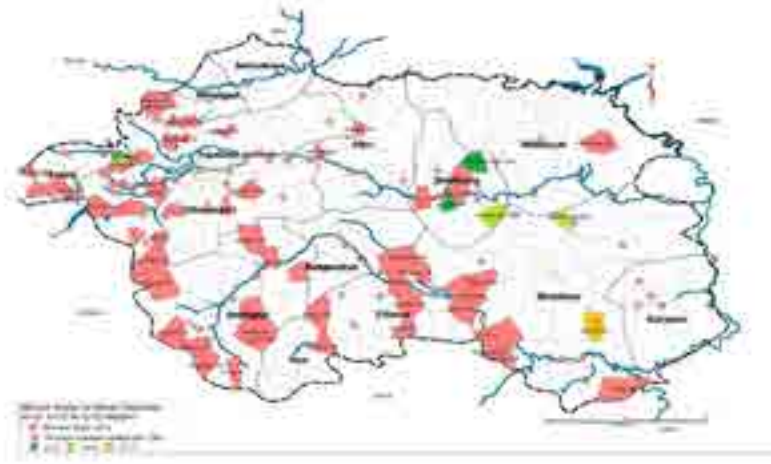
¹⁹ Mehmet Ali Öz (25.08.2013)

²⁰ Mustafa Gök (18.07.2013)

²¹ Yusuf Koyun (13.07.2013).

/ç/ > /j/: *Türkçe sözcüklerde*: üj < üç (EİMA, I/111/93)

/ş/ > /j/ ve /c,ç/ > /j/ değişiminin görüldüğü Manav yerleşim yerleri şunlardır:

Harita 4. Balkan Muhacir Köyleri ve /ş/ > /j/ ve /c,ç/ > /j/ Değişimleri Görülen Manav Köyleri

Beylikova / Akköprü: bèş < beş (EİMA, II/10/18) örneğinde /ş/ > /Ş/ değişimi görülmektedir. Yerleşim yerinde 30 hane Manav, 10 hane Balkan Muhaciri (Bulgaristan), 4 hane Boşnak ve 3 hane Kürt (Kars-Sarıkamış ve Ağrı-Diyadin) bulunmaktadır.²² Balkan Muhacir köyü Emircik'e ve içinde Balkan Muhacirleri bulunan Beylikova Merkez'e komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde yerleşim yerindeki ve komşu yerleşim yerlerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Beylikova / Kızılcaören: mejbır << mecbūr (EİMA, I/07/52) örneğinde /c/ > /j/ değişimi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 30 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.²³ Balkan Muhacir köyü komşusu bulunmamakla birlikte içinde Balkan Muhacirleri bulunan Dumluc'a komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde komşu yerleşim yerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Beylikova / Yukarığdeğacı: herkijñ << herkeş < herkes (EİMA, I/10/83) örneğinde /ş/ > /j/ değişimi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan

²² Mevlüt Erkan (27.06.2013)

²³ Şaziment Akpınar (29.06.2013)

75 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.²⁴ Balkan Muhacir köyü olan Aşağığdeağacı'na ve içinde Balkan Muhacirleri bulunan Yeniurt'a komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde komşu yerleşim yerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Sivrihisar / Çaykoz: üj < üç (EİMA, I/111/93) örneğinde /ç/ > /j/ değişimi görülmektedir. Yerleşim yerinde 34 hane Manav ve 1 hane Balkan Muhaciri bulunmaktadır.²⁵ Balkan Muhacir köyü komşusu bulunmamakla birlikte içinde Balkan Muhacirleri bulunan Ahiler'e komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde yerleşim yerinde yaşayan ve komşu yerleşim yerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Sivrihisar / Karacakaya: vijdānı << vicdān (EİMA, I/124/31) örneğinde /c/ > /j/ değişimi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 50 hanenin tamamı Sivas ilinden geldikleri belirtilen Manavlardan oluşmaktadır.²⁶ Balkan Muhacir köyü komşusu bulunmamakla birlikte içinde Balkan Muhacirleri bulunan İğdecik'e komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde komşu yerleşim yerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Tepebaşı / Çukurhisar: goja << koca (EİMA, I/150/14) örneğinde /c/ > /j/ değişimi görülmektedir. Yerleşim yerinde 600 hane Manav, 300 hane Balkan Muhaciri, 200 hane Erzurumlu, 70 hane Emirdağlı, 40 hane Karslı, 20 hane Konyalı, 10 hane Çerkez, 10 hane Muşlu, 10 hane Ağrılı ve 8 hane Afyonlu bulunmaktadır.²⁷ Balkan Muhacir köyü Satılmışoğlu'na ve içinde Balkan Muhacirleri bulunan Oklubalı'ya komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde komşu yerleşim yerlerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

3.1.3. *bin- > pin-* Değişimi

Balkan Muhacir ağızlarının karakteristik özelliklerinden bin- > pin- değişimine, Eskişehir ili Manav ağızlarının konuşulduğu 3 farklı yerleşim yerinde rastlanmaktadır. Bu ses değişmesi Eskişehir ilinde dağınık biçimde görülmekte olup belli bir bölgede bir kümelenme söz konusu değildir. bin- > pin- değişiminin görüldüğü örnekler şunlardır:

- “*ata pinēr meselā* ğıra, ğırda ğoyunū *konturola gider* (EİMA, I/01/52).” (pin- < bin-)

- “*onun içine gelini PindiriydiK* (EİMA, I/101/33).” (Pindir- < bindir-)

²⁴ Osman Varcan (25.06.2013)

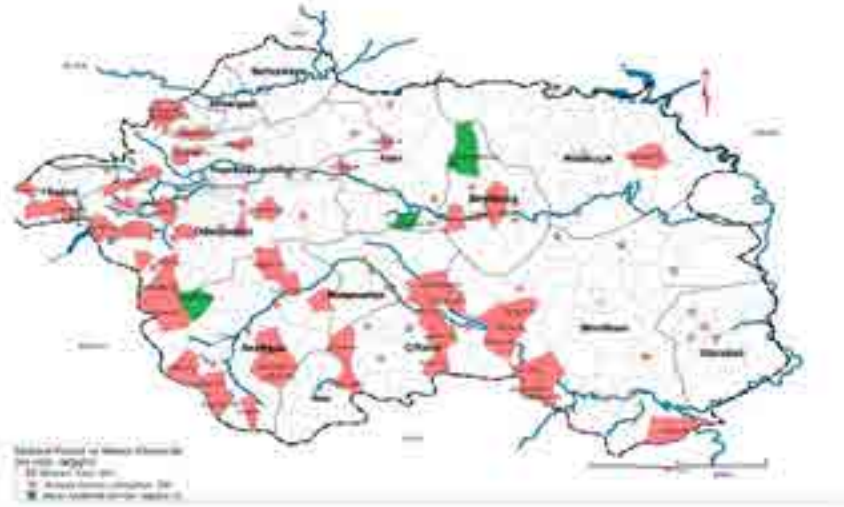
²⁵ Asım Gaznepoğlu (29.08.2013)

²⁶ Ali Sivaslıoğlu (23.08.2013)

²⁷ Kenan Özlü (20.07.2013)

- “èrtesi gün gelini *Pindirilē* götürülēTi (EİMA, II/16/15).” (Pindir- < bindir-)

bin- > pin- değişiminin görüldüğü Manav yerleşim yerleri şunlardır:

Harita 5. Balkan Muhacir Köyleri ve bin- > pin- Değişimi Görülen Manav Köyleri

Seyitgazi / Üçararay: Pindir- < bindir- (EİMA, I/101/33) örneğinde ön seste /b/ > /p/ değişimi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 37 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.²⁸ Balkan Muhacir köyleri İdrisayla ve Yukarı Kalabak’a komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde komşu yerleşim yerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

Alpu / Uyuzhamam: pin- < bin- (EİMA, I/01/52) örneğinde ön seste /b/ > /p/ değişimi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 90 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.²⁹ Komşu yerleşim yerleri arasında Balkan Muhacir köyü bulunmamakla birlikte içinde Balkan Muhacirleri bulunan Çardakbaşı’ya yakınlığı dikkat çekmektedir. Ses değişmesinde Balkan Muhacirlerinin etkisinden de bahsedilebileceği gibi kişiye bağlı nedenler başta olmak üzere diğer etkiler de söz konusu olabilir.

Beylikova / Yukarıdoğanoğlu: Pindir- < bindir- (EİMA, II/16/15) örneğinde ön seste /b/ > /p/ değişimi görülmektedir. Yerleşim yerinde bulunan 30 hanenin tamamı Manavlardan oluşmaktadır.³⁰ Balkan Muhacir köyü komşusu

²⁸ Mehmet Özkara (10.09.2013)

²⁹ Atilla Turgut (17.08.2013)

³⁰ Hasan Koçak (25.08.2013)

bulunmamakla birlikte içinde Balkan Muhacirleri bulunan Sultaniye'ye komşu olduğu görülmektedir. Ses değişmesinde komşu yerleşim yerindeki Balkan Muhacirlerinin etkisi olmalıdır.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada ele alınan Balkan Muhacir ağızlarının karakteristik özelliklerinden “ön seste /h/- düşmesi”, “/ş/ > /j/ ve /c,ç/ > /j/ değişimi” ve “bin- > pin- değişimi”, Eskişehir ilindeki 191 Manav yerleşim yerinden 25’inde tespit edilmiştir. Buna göre Manav yerleşim yerlerinin %13’ünde Balkan Muhacir ağızlarının etkisinden söz etmek mümkündür. Bu etkiler, aynı yerleşim biriminde yaşayan Muhacirlerin etkisi, komşu yerleşim biriminde yaşayan Muhacirlerin etkisi veya kişiye bağlı durumlardan kaynaklanabilir.

Manav ağızlarında en çok görülen Balkan Muhacir ağızlarının karakteristik özelliği, 19 farklı Manav yerleşim yerinde görülen ön seste /h/- düşmesidir. Bunu, 5 farklı Manav yerleşim yerinde görülen “/ş/ > /j/ ve /c,ç/ > /j/ değişimi” ile 3 farklı Manav yerleşim yerinde görülen “bin- > pin- değişimi” takip eder.

Ele alınan üç farklı karakteristik ses değişmesinin tamamının tespit edildiği bir Manav yerleşim yeri yoktur. Akköprü (Beylikova) ve Yukarıdoğanolu (Beylikova) yerleşim yerlerinde, ele alınan üç farklı karakteristik ses değişmesinden ikisinin varlığı bu iki yerleşim yerindeki Balkan Muhacir etkisinin daha fazla olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Akköprü’de ele alınan ses değişmelerinden “ön seste /h/- düşmesi” ve “/ş/ > /j/ değişimi”; Yukarıdoğanolu’nda “ön seste /h/- düşmesi” ve “bin- > pin- değişimi” aynı anda görülmektedir. Ayrıca bu yerleşim yerleriyle birlikte, ele alınan ses değişmelerinin Beylikova ilçesinde bir kümelenme oluşturdıkları gözlenmiştir.

Balkan Muhacir ağızları etkilerinin görüldüğü 25 Manav yerleşim yerinden 4’ünde (Tepebaşı / **Çukurhisar**’da 300 hane, Beylikova / Akköprü’de 10 hane, Sivrihisar / Ahiler’de 2 hane, Sivrihisar / **Çaykoz**’da 1 hane), yerleşim yerinde Balkan Muhacir varlığı söz konusuysa 8’inin (Beylikova / Akköprü, Beylikova / **İkipınar**, Beylikova / Yukarığdeğacı, Mihaliççık / Sazak, Seyitgazi / **Üçsaray**, Tepebaşı / Beyazaltın, Tepebaşı / **Çukurhisar**, Tepebaşı / Eğriöz) Balkan Muhacir köyüne / köylerine komşu olduğu, 11’inin (Alpu / Gökçekaya, Alpu / Uyuzhamam, Beylikova / Kızılcaören, Beylikova / Yukarıdoğanolu, Günyüzü / Kavacık, Mihaliççık / Kayı, Mihaliççık / Uşakbükü, Seyitgazi / Ayvalı, Sivrihisar / Nasrettin Hoca, Sivrihisar / **Çaykoz**, Sivrihisar / Karacakaya) Balkan Muhacir köyü komşusu olmadığı hâlde içinde Balkan Muhacirleri bulunan bir yerleşim yerine komşu olduğu görülmektedir. Bunlardan Mihaliççık / Uşakbükü’nün içinde Balkan Muhaciri bulunan komşusu Eskişehir ilinde değil, Ankara’nın Beypazarı ilçesindedir. 6 Manav yerleşim yerinin (Alpu / Ağaçhisar, Mihalgazi / Karaoğlan, Mihaliççık / Akçaören, Mi-

halıçık / Aydınlar, Mihalıçık / Sorkun, Sivrihisar / Elcik) ise içinde veya etrafında herhangi bir Balkan Muhaciri varlığının olmadığı görülmektedir. Bu yerleşim yerlerinde görülen ses değişimlerinde, Balkan Muhacir etkilerinin yanında kişiye bağlı nedenlerin de söz konusu olabileceği kuşkusuz göz ardı edilmemelidir.

Kaynaklar

- Acar, K. (2010), “Kuzeybatı Anadolu Manav Türkmen Ağızları Üzerine Birkaç Not”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 12(2), 1-8.
- Aktaş, A. (2006), “Toplumsal ve Ekonomik Yapı”, *İrmak Dergisi Kaynarca Özel Sayısı*, Adapazarı: Nil Ofset Matbaacılık.
- Boz, E. ve Günay Aktaş, S. (2013), “Eskişehir İli Dil Atlası Çalışmaları (Yerli ve Göçmen Ağızları)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Özel Sayı), 59-72.
- Boz, E. ve Günay Aktaş, S. (2015), “Eskişehir İli Kırsal Güncel Etnik Yapı”, *Diyalektolog*, 10, 1-34.
- Boz, E. ve Günay Aktaş, S. (2017), *Eskişehir İli Dil Atlası*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çelik, Z. (2010), “Osmanlı'nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: Muhacir Gazetesi (1909-1910)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 28, 403-413.
- Doğru, F. (2017a), *Eskişehir İli Manav Ağızları*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğru, F. (2017b), “Eskişehir İli Manav Ağızlarının Genel Özellikleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 828-846.
- Doğru, H. (1989), “XX. Yüzyıla Girenken Eskişehir’de Kaza ve Belediye Yönetimi ile Nüfus Hareketleri”, *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 183-223.
- Gülsevin, G. (2010), “Ağız Araştırmalarında Ses Özelliklerinin Sınıflandırılması Üzerine Düşünceler ve Uşak İli Ağzı Örneği”, *Yaşayan ve Tarihî Türkiye Türkçesi Ağızları*, İstanbul: Özel Kitaplar.
- Günşen, A. (2012), “Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall 2012, s. 111-129.
- Halaçoğlu, A. (1994), *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- İlbaş, S. (2015), *Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- İlbaş, S. (2019), “Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları ve Karakteristik Özellikleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 8/3, s. 1385-1401.
- Kırlı, E. (2001), *19. ve 20. Yüzyılda Eskişehir’e Yapılan Göçler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Németh, G. (1983), “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine, [1983] 1980-1981”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 28-29, 1980-1981, s. 113-167.
- Öçalan, M. (2004), *Sakarya İli Ağızları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özden, M. (2009), *Bilecik İli Ağız İncelemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, A. (2012) “Bize ‹Manav› Derler”. Çevrim içi: http://www.geyve.com/index.php?option=com_content&task=view&id=6865.
- Sarınay, Y. (2011), “Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara’ya Yapılan Göçler (1923-1990)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(80), 351-388.
- Şahin, N. (2006), “XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadolu’ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8/1, s. 63-82.

RUMELİ VE KIBRIS AĞIZLARINDA KÜÇÜLTME BİÇİMLERİ ÖRNEKLEMİNDE BİR DİL TEMASI TÜRÜ OLARAK SIKLIK KOPYALAMASI

*Oğuzhan DURMUŞ**

Bir dilin ağızları, o dilin genelinden a) farklı, b) değişik unsurların kullanımı çerçevesinde oluşurken aslında göz ardı edilmemesi gereken bir başka husus daha vardır ki bu dil bütünlüğünden kullanım sıklığı bakımından görülen ayrılmasıdır. İlk bakışta gramer üstü edim bilimsel bir görünüm arz eden bu durum art zamanlı çerçevede grameri de etkileyerek ayrılmaya/başkalaşmaya neden olabilecek bir potansiyele bile sahiptir (Diessel 2007: 117-8). Bu durumun en güzel örneklerinden birisi Türkiye Türkçesi diyalekt bütünlüğünde gördüğümüz şimdiki zaman eki çeşitliliğidir. Gramerleşme teorisi çerçevesinde {-(X)yorır} şeklinden gelişen bu ek ağızlarda kısalma neticesinde kimi ağızlarda {-y} şeklinde tek bir ünsüze kadar dönüşmüştür. Gramerleşme araştırmalarının sonuçlarına göre bu şekilde kısalmanın en önemli nedeni sıklıktır. Netice itibarıyla şimdiki zaman biçim birimi örnekleminde sıklık Türkiye Türkçesi ağızları çerçevesinde gramerlik farklılaşmada önemli bir rol oynamıştır. Benzer bir örneği Eski Anadolu Türkçesi döneminde de görmekteyiz. Bu dönemde aslında istek kipi işaretçisi olan -(y)A ekinin özellikle Hint-Avrupa tipi sağa dallanan bağımlı cümleleri ana cümleye bağlamak için kullanılmaya başlaması ve buna bağlı olarak kullanım sıklığının artması beraberinde işlev alanının genişlemesi, Farsçadan sıklık ve anlam kopyalaması olarak değerlendirilmektedir (Demir ve Aslan 2010: 286-7).

Aslında sıklık dil bilimi araştırmalarında ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi, anlam bilgisi gibi dil bilimsel alanın dışında dil öğretiminden, sözlük bilimine ve sözcük bilimine, edim biliminden ruh dil bilimine ve toplum dil bilimine kadar pek çok alanda oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel bakış açısıyla özellikle kelime yapımı alanına has olarak “işlek” ve “işlek

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edirne/Erfurt Üniversitesi, Erfurt-Almanya, oguzdur@gmail.com.

değil” olarak kodladığımız bu sıklık olgusu Türk dili araştırmalarında oldukça derinlikli bir şekilde araştırmalara konu olmayı beklemektedir.

Dünya dillerinin şekil bilgisi ve anlam bilgisi gibi alanlarında küçültme (diminutive) terimiyle adlandırılan kategori önemli bir yer tutmaktadır. Bu kategori küçültme işlevinin yanında sevgi, acıma, şefkat, alay, küçümseme gibi ifadeleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bunun tersine kimi dillerde büyültme şeklinde bir kategorinin varlığı da dikkat çekicidir. Her dil, kendi tipolojisi çerçevesinde farklı farklı dil bilgisel araçlarla bu kategoriyi oluşturmaktadır. Genel çerçevede küçültme biçimleri **şekil bilgisel küçültme** (*yavrucuk, kızcağız* vb.) ve **söz dizimsel küçültme** (**küçük kız, mini etek, yavru vatan** ↔ **anavatan** vb) olarak ikiye ayrılmaktadır (Mayerthale 1981: 181). Bunun yanında küçültme biçimlerini kullanım bakımından dil bilgisel ve ad bilimsel (*Fatma* → *Fatoş*, *Abdullah* → *Apo*, *Natalia* → *Nataşa*, *Elizabeth* → *Betty*, *Cemaleddin* → *Cemo*, *Mikail* → *Miko*, *Bülent* → *Bülo*) olarak ikiye ayırmak gerektiğini de belirtmeliyiz.

Ancak meselenin gramer kısmına bakıldığında küçültme biçimlerinin prototip olarak eklerle sağlandığı bilinmektedir (Schneider 2003: 7). Diğer taraftan küçültme biçimlerinin kullanım sıklığı diller arasında farklılık göstermektedir. Hint-Avrupa dilleri çerçevesinde baktığımızda küçültme biçimlerini en sık kullanan diller arasında Slav dilleri, Litvanca ve Letonca ve Roman dilleri grubunda özellikle İtalyanca öne çıkmaktadır. Almancada bu işlev isimlerde *-lein* ve *-chen*, sıfatlarda ise *-lich* ekiyle sağlanmaktadır. Eski İngilizcede, Anglo-Sakson *dönemi olmak üzere, günümüze göre daha zengin bir çeşitlilik gösterse de modern İngilizcede küçültme şekilleri birkaç düzine sözcükle sınırlı durumdadır* (Bratus 1969: 1). Türkçede bu işlev şekil bilgisel olarak tarihsel çerçevede +(X)ç, (X)K, +AlAK, +Az, +An, +(X)msX, +mt-rAk, +cA, +cAK, +cAğIz, +cXK gibi eklerle teşkil edilmektedir (bk. Zabeti Miandoab 2018).

Bilindiği üzere, ölçünlü dilde küçültme eki olarak adlandırılan en sık kullanıma sahip {+CXK} eki, *isim, sıfat* ve *zarflar* ile küçültme ve sevgi anlamları katmaktadır. Bu biçim biriminin işlevleri konusunda Sema Aslan’ın yaptığı incelemeyle geleneksel gramerlerimizde dile getirilen muğlaklık giderilmiştir (Aslan 2002: 227-8). Bu çerçevede söz konusu ekin isimlerde küçültme, sevgi ve sıfatlarda (ve zarflarda) pekiştirme işlevlerine sahip olduğu görülmektedir.

Bir dilin ağızları arasında dil birimlerinin bir diğer ağız bölgesine nazaran daha sık olarak kullanılması olağan bir durumdur. Bu bağlamda Türkiye Türkçesi ağızları arasında Rumeli ağız bölgesinde küçültme kategorisinin çok daha sık olarak kullanıldığı araştırmacılar tarafından dikkat çekilen bir husus-

tur. “Doğu Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler” başlıklı yazısında Ahmet Günşen bu durumu şöyle dile getirmektedir:

Rumeli Türklüğünün konuşma dilinde küçültme, acıma ve sevgi ifade eden +cIk/+cUk ve +cAğİz eklerinin dikkati çekecek bir yoğunlukta kullanılıyor olması, bölge ağızlarını Anadolu ağızlarından, hatta ölçünlü Türkçeden farklı kılan en önemli özelliklerden biridir. Söz konusu ekler her türlü isim ve zamire getirilerek bolca kullanılmakta, âdeta Rumeli insanının bir üslup özelliği olmaktadır. (Günşen 2008: 410)

Küçültme şekillerinin ölçünlü dile nazaran çok daha sık kullanıldığı bir diğer ağız bölgesi de Kıbrıs’tır. Araştırmacılara göre, standart Türkçeden farklı olarak -cIk eki Kıbrıs Türk ağızlarında hemen hemen her ismin sonuna gelmektedir. Ek sonundaki /k/ ünsüzü ise birçok örnekte tonlu karşılığı /g/ ünsüzüne dönmüştür. Ayrıca, ST’de kullanılan -cAk eki yerine de kullanılmaktadır (Çelebi 2010: 86; Duman 1999: 124-5).

Rumeli ve Kıbrıs ağızlarında küçültme eklerinin durumu bu ağızların tasnifi ve gelişimini konu edinen çalışmalarda da yer bulmaktadır. Örneğin Dryga, Rumeli ağızlarının tasnifini konu edinen yazısında küçültme biçimlerini bu ağızlar için bir ölçüt olarak ele almıştır (Dryga 2009). Kıbrıs ağızının Türkiye Türkçesinin ağızları içindeki yerine odaklanan çalışmasında Duman ise {-CXK} ekini belirleyici morfolojik ölçütler içerisinde değerlendirmektedir (Duman 1999: 124-5).

Benzer bir durum İngilizce için de geçerlidir. Bu dilin diyalektlerinin de küçültme biçimlerinin standart İngilizceye nazaran daha zengin olduğu bilinmektedir. Bu yönüyle öne çıkan Aberdeen ağızında bu durum tarihsel bir Slav kavmi olan Vendlerin etkisi ile açıklanmaktadır (Bratus 1969: 1-2).

Bu ayrışmalar kimi durumlarda standart dilden edim bilimsel olarak ayrılırmaktaysa da zaman zaman dil bilgisel farklılaşmalarda da göze çarptığı görülmektedir. {+CXK} eki örneğinde dile getirirsek, Rumeli ağızlarında ölçünlü dilden ayrılan husus, sıfat ve zarflardan ziyade isimlerle daha sık kullanılmasıdır. Ölçünlü dilden ayrıldığı bir diğer husus da bu ekin kimi zamirlerle birlikte de kullanılabilmesidir:

- Edirne: **buracıklāmda** belli yaralar. (Kalay 1998: 130)
- Gümölcine: hep aç kaşıyınan yirdik, ifacıç aç kaşıklar, **uncāzāl-len** yirdik yemekleri. (Özden 2016: 290)
- **buncāz** delik taslan dökērmış. (Özden 2016: 292)
- ben **kendicīm** im de bana da herkez_īlik yapar. (Özden 2016: 315)

Küçültme biçimlerinin kullanımıyla ilgili en azından taradığımız malzeme üzerinde yapmak istediğimiz toplum dil bilimsel bir tespit de kadın dilinde erkeklere oranla kullanım sıklığının fazla olduğudur.

Bu bildiride Rumeli ağzlarında küçültme biçim birimlerinin kullanım dağılımı {+CXK}, {+CagIz} ve {+CA} ekleri ve *Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Kırcaali, Rodop, Varna, Kazanlık, Eskicuma-Çerkovna, Silistre, Razgrad, Vidin, Küstendil-Mihayilovgrad, Ohri, Vrapçište* ve *Kosova* ağzları çerçevesinde ortaya konmaya çalışılarak Kıbrıs ağzı ile birlikte küçültme biçim birimlerinin standart dile oranla daha sık kullanılmasının nedenleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

1. {+CXK}

Standart Türkiye Türkçesinin en üretken küçültme eki olan {+CXK}, Rumeli ağzlarında standart dilden çok daha sık olarak kullanılmaktadır.

Edirne:

- üle berber yok, bi şey yok. eline hurular, bir **duvacık başcāzına** yıkarsın elini, yüzünü, pinërsin **arabacına**, gelirsın gelin. (Kalay 1998: 133)
- u karicī hiç unutmāyım. ne alla vërdise **yemeciklëni** yidik. vu **İsan-cıklā** bulğaristan göçmeni işte. büle **evcëzlëni** biyendim. (Kalay 1998: 125-6)

Kırklareli:

- gene **ğızancıklar**ı alla kormuş, bi şicik olmamış. (Şanlı 1990: 98)
- **epsicini** koruz, **epsicini** yaparız. (Şanlı 1990: 87)

Tekirdağ:

- diyo ki bir kadına al sana **ekmecik**. (Tosun 2003: 320)

Gümölcine:

- sonadan ı inërmij gene gelimiş ı u **komşucuyu** gene bi **İtiyācık** vār-mış komşucū bi **adamcık**. (Özden 2016: 307)

Rodop:

- Bi **odacu** vāmiş, bi göz odası. (Hazai 1960: 188)

Kazanlık:

- bitirim yorgan, alarim **paradžikları**. (Kakuk 1958: 247)

Kırcaali:

- **ayacıklarım** sızladı. (Salimehmed 2006: 122)

Eskicuma-Çerkovna:

- iki gün oldu **kafac̣ini** iḱayalı dedi. (Güneş 2009: 125)

Silistre:

- bı sabāla tobdan dedim, bī ḱupıḱka sūt kim içmeyecek, būdan çık-maycāk. rāmetlicik islā o tavīn yarısını genā onnara ḱoymuş, sārmiş, ekmāni ḱoymuş. (Karaşinik 2011: 211)

Razgrad:

- ḱızla **işlemecik** bīḱşey yapādınız mı? (Metin Murtaza 2016: 202)

Varna:

- şu beḱimdān bir **pusejik** alaīim da öjlā gideim. (Eckmann 1967: 199)
- Vidin: **çiḱēcik**, **tulumcik** (Nenéth 1996: 83)

Küstendil-Mihayilovgrad:

- dolduruyar **torbadžiklarını**, gideylar. (Kakuk 1961: 333)

Kosova:

- Orada **kapiciklar** var imiş bizim üç tane. (Jable 2010: 281); ē o sulari da taştıırdi beriye sōra olurdi **denizcik**. (Jable 2010: 298); o zemanda bu kazancılar kazānlar yapardılar būk **bakırciklar** yapardılar... (Jable 2010: 305)

Kıbrıs:

- yapalım bir **gavecig**. (Çelebi 2010: 178)
- Gaḱar gider **gardaşçıglarının** garnını doyurur. (Saracoğlu 1992: 81)

2. {+CAGIz}

Türkiye Türkçesinin bir diğerküçültme eki de genişletilmiş bir ek olduğı anlaşılan {+CAGIz}} ekidir.

Edirne:

- kendime bi **evcēz** yaptım. (Kalay 1998: 184)
- üle berber yok, bi şey yok. eline hurular, bir **duvacık başcāzına** yıḱarsın elini, yüzünü, pinērsin **arabacīna**, gelirsın gelin. (Kalay 1998: 133)

Kırklareli:

- öttük üslerini yaptıttuk **evcēzlēmizi** (Şanlı 1990: 100)

Tekirdağ:

- Bi anacī bi bobacī vamiş **ķisçāzin** (Tosun 2004: 242)

Gümölcine:

- yıķārdıķ domatisleri, dilim dilim dolduruduk ķüplere, **tuscāz** atār-dıķ, bir afa sōna olurdu. (Özden 2016: 312)

Rodop:

- bī **gazdžāmīs** vā (Hazai 1960: 185)

Kazanlık:

- Kīrk gün sōra ölmüş **kadīncās**.
- suyu karīştīrīp hazīr ede’sin, **kaşıdžakla** sepele’sin. (Kakuk 1958: 247)

Kırcaali:

- baķsinnā e **ķadīncāz** bıçaķlanıķ yatānda yatōrı. (Salimehmed 2006: 177)

Eskicuma-Çerkovna:

- **elcāzleri** yanē. (Güneş 2009: 131)

Silistre:

- nādeysā doķsan yedi yaşında hanımcāz (Karaşinik 2011: 207)

Razgrad:

- seslēsın **ķızçāz**. (Metin Murtaza 2016: 269)

Vidin:

- **işçezine** baq. (Nenéth 1996: 83)

Küstendil-Mihayilovgrad:

- ondan sora azīdžik serpeysin **sudžas**, īsladiysin. (Kakuk 1961: 358)

3. {+CA}

Standart Türkiye Türkçesinde küçültme işlevine sahip olan bu ek Batı Rumeli bölgesinde özellikle Makedonya bölgesinde diğer ağızlara göre çok daha sık kullanılmaktadır. Vrapçişte ağızı üzerine yaptığı çalışmada Nazım İb-

rahim bu hususu şöyle dile getirmektedir: “{+CXK} eki Vrapçişte ağızda çok az kullanılan bir ektir. Bu ekin yerine genellikle uyuma aykırı olarak “-çe” eki gelir.” (İbrahim 1997: 78). Bu durum aslında İbrahim’den daha önce Kakuk tarafından da dile getirilmiştir. Kakuk, Ohri bölgesinde -çe, -ce küçültme ekinin genel dile nazaran daha sık kullanıldığını belirtmektedir.

- Ohri: *adamçe, insançe, kutiçe, kelçe, bonçuçe* ‘küçük boncuk’ ... gibi (Kakuk 1972: 246)
- Vrapçişte: *çapiçelérên* < çapacıklarla, *kışçeler* < kızcağızlar, *iki güşçem* < iki gözcüğüm, *çántiçe* < çantacık, *kélçe* < kelçik, *yuvîçe* < yuvacık, *ürtiçesi* < örtücüsü. (İbrahim 1997: 20)

İbrahim tarafından verilen küçültmeli örnekler arasında iki Makedonca kelimeye de rastlamaktayız. Bunlar, treska ‘çalı çırpı’ ve trup ‘iskemle’ (İbrahim 1997: 297). Kelimelerin Vrapçişte ağızda küçültmeli biçimleri “*trúpçe* (=iskemle, tomrucuk)” ve “*treskiçeler* (=çalı çırpı)” olarak verilmiştir (İbrahim 1997: 20). Bunların Makedoncadaki biçimleri de *trupçe* ve *treskiçe*, *treskica* şeklindedir.

İbrahim tarafından verilen ve günümüzde standart konuşma dilinde oldukça yaygın olarak kullanılan *kızçe* biçimi üzerinde kısaca durmayı gerekli görmekteyiz. Esas itibarıyla “küçük kız” anlamına gelen bu kelime, mevcut anlamının yanında “belli bir sosyal grup içerisinde bulunan kadınların grup üyelerine verilen ad” yan anlamı da kazanmıştır. Sanılanın aksine bu kelime Trakya ağızlarına has bir kullanım değildir. Kaldı ki bu kelime *Derleme Sözlüğü*’nde de yer almamaktadır. *Kızçe* biçimi küçültme biçim birimlerinin kullanım özellikleri çerçevesinde Makedonya ağızlarında kullanılan bir biçimdir. Standart Türkiye Türkçesine yayılımı ise “Elveda Rumeli” dizisi ile gerçekleşmiştir. Bu yaygınlaşma neticesinde kelimenin standart sözlüğümüzde de kendine yer bulması gerekliliği açıktır.

Küçültme Kategorisinin Balkan Dillerindeki Durumu

Rumeli ağızlarındaki küçültme sıklıklarının yüksekliğini anlamak açısından bu kategorinin Balkan dillerindeki durumunu gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Küçültme modern Yunancada özellikle konuşma dilinde, sadece küçük-lüğü değil yakınlık ve sevgiyi bazen de küçümsemeyi ifade etmede ayrıcalıklı bir yer tutar. Hemen ilave edelim ki bu dilde büyültme işlevli bir morfolojik kategori de mevcuttur. Bu dilde oldukça fazla sayıda bulunan küçültme ekleri oldukça bazen doğrudan bazen de türeme ünsüzlerle birlikte isimlere eklenir (Mackridge 1985: 158-9).

Bu dildeki küçültme ekleri şunlardır: *-áki*, *-úlis*, *-úla*, *-úli/úliko*, *-ítsa*, *-ákos*, *-ákis*, *-útsikos*, *-ískos*, *-ídhio*, *-éli* (ağız şekli), *-údhi* (ağız şekli). Bu eklerin bazıları sıfatlara ve nadiren zarflara da eklenebilirler de esas olarak isimlere eklenmektedir. Bunlardan *-útsikos* sıfatlarla sınırlıyken en sık kullanılanlar *-áki*, *-úlis* ekleridir (Thomadaki ve Stephany 2007: 90).

Yukarıda Slav dillerinin küçültme şekillerini kullanmada öne çıkan bir dil grubu olduğu vurgulanmıştı. Örnekleme gerekirse bu dil grubunun en büyük temsilcisi Rusçada isim ve sıfat türünden en sık kullanılan 25.000 kelimenin binden fazlasının küçültme biçimleri ile kullanılabildikleri bilinmektedir (Bratus 1969: 2). Diğer taraftan Rus kişi adları sisteminin küçültmeli şekillere dayalı bir çeşitliliğe sahip olduğu da genel bir bilgi olarak bilinmektedir.

Arnavutçada ise küçültme kısıtlı bir kapsamda kullanılmaktadır. Bu kullanım bölgedeki Slav dillerine nazaran oldukça geri planda kalmaktadır. (Buchholz ve Fiedler 1987: 207-8).

Makedoncada da küçültme hem biçim çeşitliliği hem de kullanım sıklığı açısından oldukça büyük bir yoğunluğa sahiptir. Örn. *brat* ‘erkek kardeş’ → *brate*, *bratle*, *bratçe*, *bratence*, *bratec*, *bratule*, *bratok*; *kniga* ‘kitap, evrak’ → *knije*, *knijica*, *knivçe*, *knışka*, *knijule*. Makedoncada ayrıca *-ište* şeklinde bir de büyültme eki mevcuttur (Friedman 2002: 20).

Sırpça, Boşnakça ve Hırvatçada ise genel olarak eril isimlerden sonra *-çiç*, dişil isimlerden sonra *{-ica}* ve yansız isimlerden sonra ise *{+ce}* şeklindedir (Hammond 2005: 313).

Yukarıda ortaya konan bilgiler ışığında Balkan dil birliği içinde Slav dillerinin, özellikle Bulgarca ve Makedonca ile Modern Yunancanın küçültme ekleri bir taraftan çok sayıda biçim birimine sahipken diğer taraftan oldukça sık olarak kullanılmaktadır. Hatta bu dillerde küçültme işlevi özel adlara kadar sirayet etmiştir. Bölgenin Slav kökenli olmayan dilleri Arnavutça ve bu birliğin diğer üyesi Rumencede küçültme eklerinin grubun diğer dillerine nazaran daha az çeşitliliğe ve sıklığa sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki, Arnavutça ve Rumence grubun diğer dillerinden küçültme eki kopyaladıklarına dahi şahit olunmaktadır (Kore ve Shaba 2013: 343).

Yukarıdaki dağılım çerçevesinde bu biçimlerin dağılımı noktasında şunlar söylenebilir:

i) Standart Türkiye Türkçesinde kullanılan küçültme eki *{+CXK}* Rumeli ağızlarında standart dile oranla çok daha sık kullanılmaktadır.

ii) *{+CXK}* eki yerine Makedonya ağızlarında *{+çe}* eki kullanılmaktadır.

iii) Varna, Kosova, Vrapçište, Ohri ağızlarında {+CAgIz}ekine rastlanmamaktadır. Kıbrıs ağzında ise {+CAK}eki yerine {+CXK} eki kullanılmaktadır (Çelebi 2010: 86).

Sonuç

Küçültme eklerinin Rumeli ve Kıbrıs ağızlarındaki durumu üzerine karışımıza iki soru çıkmaktadır: i) {+CXK} eki Rumeli ağızlarında (ve Kıbrıs ağzında) neden standart dile oranla daha sık kullanılmaktadır? ii) Makedonya ağızlarında temel ek olan {+CXK} yerine neden {+çe} eki kullanılmaktadır?

Bu sorulardan ilki üzerinde Kıbrıs ağzı örnekleminde cevap arayan Musa Duman, {+clk} ekinin soruya konu olan özelliğinin Türkçenin kendi içinde bir gelişim özelliği olduğunu Eski Anadolu Türkçesinden getirdiği örneklerle açıklamıştır (Duman 2000). Demir ise Kıbrıs ağızlarında küçültme eklerinin sıklığı ile ilgili tespitten sonra bu durumun ardında neyin yattığı hakkında tatmin edici bir açıklama olmadığını söylemekle Duman tarafından ileri sürülen görüşe katılmadığını göstermektedir (Demir 2002: 104-5). Konu hakkında en detaylı ve açıklayıcı görüş Kıbrıs ağızlarının dil ilişkilerini incelediği doktora tezinde Çelebi'ye aittir. Araştırmacı, ekin yüksek sıklık değerine sahip olmasını Rumcanın etkisiyle açıklamaktadır. Elbette burada Rumcadan ek ya da anlam bakımından bir kopyalama mevcut değildir. Türkçenin bu işlevi gören bir biçim birimi zaten mevcuttur. Burada Rumcanın etkisi ekin kullanım sıklığı üzerinedir. Dolayısıyla bu durum bir sıklık kopyalaması olarak açıklanmaktadır (Çelebi 2010: 177).

Aynı durum Rumeli ağızları için de geçerlidir. Üstelik bölgede yalnızca Yunanca değil, bundan daha çok küçültme biçimlerinin sıklığının ve çeşitliliğinin hayli yüksek olduğu Slav dillerinin etkisi de burada etkili bir rol oynamaktadır. Özetlemek gerekirse, Rumeli ağızlarında küçültme biçimlerinin standart dile nazaran daha yüksek bir kullanım sıklığına sahip olması özellikle Bulgarcadan, nispeten daha düşük oranda da Yunancadan sıklık kopyalaması olması ile açıklanabilir.

İkinci sorumuz Makedonya ağızlarında küçültme biçimi olarak benzer bir sıklıkta olmasına rağmen farklı bir morfemin kullanılmasına cevap aramaktaydı. Daha açık bir ifadeyle Türkiye Türkçesi diyalekt bütünlüğü içinde {+CXK} eki yerine bu ağızda neden {+çe} ekinin kullanıldığını anlamlandırmaya yönelikti. Yukarıda gösterildiği üzere Makedoncanın küçültme ekleri stokunda {+çe} eki önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Türk ağızlarında aynı ses değerine sahip ekin kullanılması Kuzeydoğu Bulgaristan Gagavuz ağızlarında gördüğümüz padişahka 'kraliçe', çorbacıyka 'ev sahibesi' (Kowalski 1949: 495) benzeri bir biçim birimi kopyalaması değildir. Buradaki durum Türkçede zaten küçültme işlevi gören {+CA} ekinin Makedoncadaki biçim

birimiyle ses ve şekil benzerliği ile açıklanabilmektedir. Benzer şekilde sıklık kopyalamasının da geçerli olduğu bu etkileşimde ses ve işlev benzerliği kullanım tercihini de etkilemiş ve neticede {+çe} eki Makedonya Türk ağızlarında {+CXK} ekinin yerini de tutmuştur.

Herhangi bir dilin tarihsel olarak değişikliklere uğramasında temas dillerinin etkisini de önemli bir rol oynadığı açıktır. Bu bakımdan Anadolu ağızları üzerinde yapılacak incelemelerde dil ilişkilerine özel bir yer vermek gerekmektedir.

Kaynaklar

- Aslan, S. (2002), “Türkiye Türkçesinde Küçültme ve Pekiştirme Kavramları ve -Cık Eki Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2002/1(603), 224-228.
- Bratus, B. V. (1969) *The Formation and Expressive Use of Diminutives*, London: Cambridge University press.
- Buchholz, O. ve Fiedler, W. (1987), *Albanische Grammatik*, Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Çelebi, N. (2010), *Kıbrıs Türk Ağızlarında Dil İlişkisi İzleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, N. (2002), “Kıbrıs Ağızları Üzerine”, *Scholarly Depth and Accuracy. A Festschrift to Lars Johanson—Lars Johanson Armağanı* içinde (ss. 101-110), Ankara: Grafiker yayınları.
- Demir, N. ve Aslan, S. (2010), “Sıklık Kopyası Örneği Olarak İstek Eki -(y)A”, *Turkish Studies*, 5(4), 276-290.
- Diessel, H. (2007), “Frequency effects in language acquisition, language use, and diachronic chance”, *New Ideas in Psychology*, (25), 108-127.
- Dryga, İ. (2009), “Türkçenin Rumeli Ağızlarının Lengüistik Statüsü ve Sınıflandırılmasına Dair”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa)* içinde (s. 193-202), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Duman, M. (1999), “Kıbrıs Ağızı Üzerine Bazı Notlar”, *İlmî Araştırmalar*, (8), 115-130.
- Duman, M. (2000), “Kıbrıs Ağızının Morfolojik Kaynakları: +cık Küçültme Ekinin Kullanımı”, *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi* içinde (s. 15-25), Gazimağosa.
- Eckmann, J. (1967), “Die türkische Mundart von Warna”, *Körösi Csoma Archivum*, III(1941-1943), 144-214.
- Friedman, V. A. (2002), *Macedonian*, München: Lincom Europa.
- Güneş, N. (2009), *Kuzeydoğu Bulgaristan’da Çerkovna Köyü ve Çevresi Türk Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

- Günşen, A. (2008), “Doğu Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler”, *Turkish Studies*, 3(3), 402-470.
- Hammond, L. (2005), *Serbian. An Essential Grammar*, London/New York: Routledge.
- Hazai, G. (1960), “Textes turcs du Rhodope”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, X(2), 185-229.
- İbrahim, N. (1997), *Vrapçište ve Çevresi Türk Ağzı (Makedonya)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Jable, E. (2010), *Kosova Türk Ağızları, İnceleme-Metin-Sözlük*, (Yayımlanmamış doktora tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kakuk, S. (1958), “Textes turcs de Kazanlyk II”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, VIII(3), 341-311.
- Kakuk, S. (1961), “Die türkische Mundart von Küstendil und Michailovgrad”, *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungarica*, 11(3-4), 301-386.
- Kakuk, S. (1972), “Le dialecte turc d’Ohrid en Macédoine”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXVI(2-3), 227-282.
- Kalay, E. (1998), *Edirne İli Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Karaşinik, B. (2011), *Silistre (Silistra) İli ve Yöresi Ağızları*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kore, M. ve Shaba, V. (2013), “Common Patterns of Word-Formation in Balkan Languages: The Case of Diminutive Suffixes”, *Asian Journal of Social & Humanities*, 2(2), 338-344.
- Kowalski, T. (1949), «Kuzey-Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili», *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3(2-3).
- Mackridge, P. (1985), *The Modern Greek Language*, London/New York/Toronto: Oxford University press.
- Mayerthale, W. (1981), *Morphologische Natürlichkeit*, Wiesbaden: Athenaion.
- Metin Murtaza, D. (2016), *Razgrad İli Kubrat İlçesi Alevi-Bektaşî Köyleri Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Neméth, G. (1996), *Vidin Türkleri*, (A. Güzel, Çev.). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Özden, M. (2016), *Batı Trakya-Gümölcine Ağzı İncelemesi*, Edirne: Trakya Üniversitesi yayınları.
- Salimehmed, N. (2006), *Bulgaristan Kırcaali İli ve Çevresi Türk Ağzı*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Saracoğlu, E. (1992), *Kıbrıs Ağzı*, Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Lefkoşa.
- Schneider, K. P. (2003), *Diminutives in English*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- Şanlı, C. (1990), *Kırklareli İli Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Thomadaki, E. ve Stephany, U. (2007), Diminutives in Greek child language. I. Savickene ve W. U. Dressler (Ed.), *The Acquisition of Diminutives. A cross-linguistic perspective* içinde (s. 89-123), Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tosun, İ. (2003), *Tekirdağ Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Zabeti Miandoab, N. (2018), “Türk Dilinde Küçültme Kavramı ve Küçültme Ekleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 22(1), 213-237.

TOKAT ERBAA GÖÇMEN TÜRK AĞIZLARI VE YERLİ AĞIZLA İLİŞKİLERİ

Kürşat EFE*

Giriş

Güncel Türkçe Sözlük (2011)'te “ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden bir başka yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret.” şeklinde tanımlanan ‘göç’ ile “değişim” olarak karşılığı verilen ‘mübadele’ kelimeleri birbirine anlamca yakın kelimelerdir. Göçmen ile mübadil kelimeleri arasında da yakınlık söz konusudur. *Mübadil* başkasının yerine getirilmiş, mübadele edilmiş kişilere, topluluklara verilen bir isimdir. *Muhacir* (göçmen) ve *mübadil* kelimeleri de birbirinin yerine kullanılmaktadır. Aslında *muhaçir* Balkan Savaşı sırasında Anadolu’ya gelen Bulgar, Yunan, Arnavut ve Makedonlardan oluşan gruplara verilen isimken *mübadil* ise mübadele ile gelenlere verilen isimdi. *Mübadele* kavramı, Türkiye’de yaşayan Rum azınlık ile Yunanistan’da yaşayan Türk-Müslüman azınlığın değişimi hakkında Lozan Konferansı’nda imzalanan anlaşma sonucu geçmişten günümüze kullanılan bir ifadedir. “Mübadele genellikle Lozan Konferansı sırasında Türk ve Yunan Hükümetlerinin imzaladıkları nüfus değişimi sözleşmesiyle özdeşleşmiş olsa da geçmiş 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’na kadar gitmektedir. Bu savaş sonrasında özellikle Balkanlardan gelenler ve daha sonra Balkan Savaşlarının ortaya çıkması, bölgede nüfus hareketliliğine yol açmıştır (Kara 2005: 188)”. “İki Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa’daki topraklarının % 80’ine yakını ve toplam nüfusun da yaklaşık %16’sını (4,2 milyon) kaybetmiştir. Savaşlar sonucu yaklaşık 800.000 insan yaşadıkları yerden göç etmek zorunda kalmıştır. Bu toplam rakam içindeki Müslüman nüfus yaklaşık olarak 400.000 civarındadır ve Yunan, Sırp ve Bulgar katliamından kaçmak için göç etmişlerdir (Zürcher 2003: 1)”.

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kursat.efe@amasya.edu.tr., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1168-0710>.

Yunanistan'dan Türkiye'ye gemilerle gelen Müslümanlar Türkiye'de Trakya, İzmit, Sinop, Samsun, Ordu, Trabzon, Giresun, Gümüşhane, Amasya, Tokat ve Çorum illerine Rumların yaşadığı yerleşim yerlerine gönderilmiştir. "İskânın başında yapılan planlamaya uyulmamış ve Amasya, Tokat ve Sivas'a yerleştirilmesi gereken Kayalar ve Karaferya ahalisinin bir kısmı Niğde ve çevresinde iskân edilmişti (Özkan 2007: 173)". "İskân işlemi, Tokat merkezin dışında, Reşadiye, Artova, Erbaa, Zile ve Niksar kazaları ile Pazar, Turhal, Beşru, Kızılca, Çiftek, Alaca nahiyelerini de kapsamıştır (Erdal 2006: 215)". "Mübadelelerin başlangıcından 18 Nisan 1924 tarihine kadar Tokat'a 4.438 kişi sevk edilmişti. Bu rakam Ağustos 1924'te 6.800'e kadar yükseldi. Bunlardan 5.000'i iskân edilmiş olup geriye kalanlar ise geçici olarak Müslümanların evlerine yerleştirilmiştir (Erdal 2006: 215)". 1924'te Selanik'in Kayalar ve Köşeler kasabalarından Amasya ve Tokat civarına gelen mübadiller verilen arazileri beğenmeyince iç bölgelerde kendilerine uygun olan Erbaa'nın önceden Rum köyleri olan Endikpınar ve Demirtaş ile Niksar Bayraktepe ve Taşova Kızgüldüren köylerine; Arnavutlar ve Boşnaklar ise Erbaa'nın Turhal sınırındaki Ezebağı köyüne yerleştirilmiştir. Selanik'ten gelen mübadiller, daha önceki geçim kaynağı da tütüncülük olduğundan Erbaa'da tütüncülüğün gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Fakat geçim şartlarının zorlaşmasıyla 1990'lı yıllardan sonra Türkiye içi başlayan başka yerleşim yerlerine göçler, 2000'li yıllardan sonra hızlanmış, Erbaa (Tokat), Bafra (Samsun), Buca (İzmir), Tekirdağ ve İstanbul'a göçler olmuştur.

Balkanlardan göç ederek Tokat'ın Erbaa ilçesinin güneybatısında olan *Demirtaş* (İskili) ve *Endikpınar köylerine* yerleşen Türk kökenli mübadillerin yaşam tarzları yerli halkın yaşam tarzlarından çok az farklılık göstermektedir. Bunlar da günümüze kadar çoğu yönde büyük oranda benzer hâle gelmiştir. Endikpınar köyü, ilçe merkezine 12 km uzaklıkta olup köyün nüfusu 2018 TÜİK verilerine göre toplam 464 kişiden (234'si erkek, 230'si kadın) oluşmaktadır. Demirtaş köyü de ilçe merkezine 17 km uzaklıkta olup köyün nüfusu 2018 TÜİK verilerine göre toplam 257 kişiden (135'si erkek, 122'si kadın) oluşmaktadır.

Harita: Tokat Erbaa ilçesi mübadillerin yerleşim yerleri.

Fotoğraf: Demirtaş (İskili) köyü.

Fotoğraf: Endikpınar köyü.

Demirtaş (İskili) ve Endikpınar Köyleri Mübadil Ağzı Özellikleri

Demirtaş (İskili) ve Endikpınar köylerindeki göçmen olarak gelip yerleşen topluluklarla Erbaa ilçesindeki yerleşik toplulukların ağız özellikleri dikkat çekicidir. Bu çalışma bildiri boyutunda olduğundan derinlemesine incelemeler ve karşılaştırmalar yapılmayacaktır. Elimizdeki mevcut soruşturmalardan hareketle Erbaa’da konuşulan yerli ve göçmen ağızlarının belli başlı özellikleri karşılaştırılacaktır. Gerek Erbaa yöresinin gerekse bu bölgeye yerleşen göçmen toplulukların dil özellikleri üzerinde derli toplu çalışmalar yapılmadığı görülmüştür.

“Anadolu’nun çeşitli yörelerine değişik zamanlarda Balkanlardan, Kafkasya’dan ve Asya’dan gelen göç dalgaları ağız coğrafyasını etkilemiş ve yerli ağızların arasında birtakım ağız adacıklarının meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu ağızların, yerleşme tarihinden itibaren, dil-coğrafya ilişkisinin sonucu olarak yerli ağızların etkisiyle bir değişim sürecine girmeleri tabiidir. Göçmen ağızlarının coğrafya üzerindeki dağılımı, özellikleri yerli ağızlarla ilişkileri hakkında bazı çalışmalar yapılmışsa da bunların sayısı fazla değildir (Karahan 1999: 25-26)”. Günümüzde bu bölgede büyük oranda yerleşim yeri-konuşur bütünlüğünün bozulduğu görülmektedir. Bu tip ağız çalışmasının yerleşim yeri-konuşur bütünlüğünün bozulmadığı zamanlarda yapılması gereklidir. Çünkü yerleşim yeri ya da konuşur bulunamayacağından ağız çalışmasının yapılması beklenemez. “Yerleşim yeri-konuşur bütünlüğünün bozulduğu durumlarda da bir ağız araştırması yapılabilir. Kendi yerleşim yerinden farklı bölge/bölgelere göçen birinci, ikinci ve hatta üçüncü nesil konuşurlar üzerinden yürütülecek bir çalışma, eski yerleşim yerine ait karakteristik özelliklerin tespitini sağlayabilir (Ersöz 2018: 289)”. “Birbirinden farklı ve çok sayıdaki yerleşim yerinde yaşamakta olan göçmen konuşurlara uygulanacak hedef odaklı anketlerle, göçmen ağzın asıl yerinden ayrılmadan önceki döneme ait ağız haritalarının bile çıkartılabileceği düşünülmektedir (Ersöz 2018: 296)”.

Demirtaş ve Endikpınar Köylerindeki Mübadil Türk Göçmen Ağzlarında Görülen Bazı Özellikler

Bazı alıntı kelimelerde /h/ ön türemesi görülmektedir: elbet > helbet gibi.

Ön ses ve iç seste /h/ sesinin düştüğü söyleyişler vardır. Bunlarda ilginç olarak /h/li ve /h/siz biçimler karışık olarak görülmektedir: hâne ~ āne , hamur ~ amur, havuç ~ avuç, heP ~ eP gibi. Ayrıca karöldu (kahroldu) batsız (bahtsız), sabā (sabah) gibi örneklerde de /h/ sesi düşmektedir.

Şimdiki zaman ‘-yor’ biçimi yanında “-y, -yA, -yI, -yo, -yu” biçimlerinin nöbetleşe kullanıldığı görülmektedir: geliy, geliye, geliyi, geliyo, uyduruyu

gibi. Az da olsa şimdiki zaman ‘-yor’ biçiminin genellikle kısaltılarak ‘ö’ ile kullanıldığı görülmektedir: gelö (geliyor), gidö (gidiyor), yiyölā (yiyorlar)...

Tonlulaşmaların çokça (ç>c, k>ğ, k>g, p>b, s>z, ş>j ve t>d) kullanıldığı görülmektedir: annadmak, çocug, dengleştiirmek, goca gibi.

Damak n’sinin (ñ) kullanıldığı örnekler mevcuttur: yanıña, diyoñ ~ dü-yoñ, dudusunuñ gibi.

Ünsüz uyumunun tam olarak oturmadiğı görülmektedir: yokdu, gitdim...

İç seste /ğ/ sesinin düştüğü örnekler yaygındır: /yört/ ~ /yourt/ (yoğurt), yāmır (yağmur) daya çıkmak (dağa çıkmak) gibi.

Ön seste /k/ > /à/ değişimi görülmektedir: àalk (kalk), àapı (kapı) gibi.

İç seste ve son seste /r/nin düştüğü ya da /ğ/ye dönüştüğü örnekler görülmektedir: bādağ (bardak), candūma (jandarma), kīmızı (kırmızı), sōra (sonra), gā yadı (kar yağdı), alışdurū (alıştırır), durmeyo (durmuyor), yiyölā (yiyorlar)...

İç seste ve son seste /n/ ve /l/ seslerinin düştüğü görülmektedir: içi (için), niçi (niçin), nası (nasıl<ne+asıl), kaçtı (<kalk-) vb.

Küçültme eklerini çokça kullanırlar: Àmetcik (Ahmetçik), tetecik, kızancıklar... Acıma, sevgi gibi duygularla kullanımlar yanında organ adlarına da küçültme eki getirerek konuşmaktadırlar: ayakcıklarım, omuzcuklarım gibi.

“Mari”, “a be”, “be yav”, “te”, “te şincik”, “haydin” gibi seslenme ünlemleri yaygın kullanılmaktadır. “Bre” ve “breh breh” gibileri ise birinci ve ikinci kuşakta daha çok görülmekle birlikte son kuşaklarda kullanımı kaybolmak üzeredir. “Mari” ifadesi genellikle bir kadına seslenirken kullanılır: mari ana, mari Ayşe... Erkeklerle seslenirken de genellikle “a be” kullanılır: A be Ali!.. ‘Yorulдум be yav!’, ‘Öretmen nası yapa be yav?’, ‘Evdedi be yav!’ gibi örneklerde “be yav”, şaşkınlık, kızgınlık, kesinlik anlamları ile kullanılır. “Tete te şincik burdaydı, nerē gitti?” örneğinde olduğu gibi “az önce, hemen şimdi” anlamlarında kullanılan “te şincik” örneklerine rastlanır; “te” ifadesinin “hemen” anlamında kullanıldığı örneklerle alay anlamını taşıyan örnekler de vardır: ‘Te gelin bakalım, gidelim.’, ‘Te bakın bakalım cebinde gurus va mı?’ Ayrıca “bakalım” kelimesinin de çok yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir: bakın bakalım, gelin bakalım, yiyin bakalım... Birçok kişiye seslenirken “hadinin ~ haydinni” denilir, “haydin ~ aydee” gibi ikili kullanımlar mevcuttur.

Sonuç

Erbaa mübadillerinde, özellikle birinci ve ikinci kuşak mübadilleri arasında Rumeli ağız özellikleri belirgin biçimde varlığını korunmaktayken üçüncü

ve dördüncü kuşaklarda büyük ölçüde koruyamadığı görülmüştür. Erbaa yerli ağızları ile etkileşimi son kuşaklarda belirgindir. Son kuşaklar artık Erbaa ağzı özellikleri ile konuşmaktadır. Demirtaş (İskili) ve Endikpınar köyleri (mübadil) ağızlarından diğer köylere ya da Erbaa ağızlarına etki çok az seviyeyken tam tersine Erbaa ağzı özelliklerinin göçmen topluluk üzerindeki etkisi daha fazladır. Batı grubu Anadolu ağızlarında korunan damak n'sinin göçmen topluluk ağzında da yaygın olması, ön ve iç seste /h/ sesinin düştüğü söyleyişlerde (âne ~ hâne, amur ~ hamur vb.) karışık kullanımların olması, şimdiki zaman çekimindeki çeşitlilik ve kelimelerde /k/ > /à/ değişimi gibi özellikler yerel ağızların etkisi ile ortaya çıkmıştır. 'Elbet > helbet' kelimesinin Erbaa genelinde ikili kullanımın olması ise mübadil ağzının yerel ağız üzerindeki etkisini göstermektedir; "haydin ~ aydee" gibi ikili kullanımı/söyleyişi olan kelimede de /h/nin başta olup olmaması da göçmen ağzı için dikkat çekici bir durumdur. Erbaa ağzındaki "geli", "gidi" gibi kullanımların da göçmen ağızlarının etkisiyle oluştuğunu düşünmekteyiz. Gerek standart dilin gerekse yerel dilin etkisiyle son kuşaklarda mübadil ağız özellikleri neredeyse tamamen yok olmak üzeredir. Yapılan çalışmalarda gerek Erbaa ağzının gerekse bu bölgedeki mübadil/göçmen ağızlarının ihmal edildiği yahut bunlar üzerinde yeterli inceleme yapılmadığı görülmüştür. Erbaa'da, yerel ve göçmen ağızlarının derlenip geniş çaplı araştırmalar yapılarak her yönden özelliklerinin çıkarılması bu açıdan önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Erdal, İbrahim (2006), *Mübadile (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık.
- Ersöz, Serpil (2018), Diyalektolojik Bütünlükten Kopan Göçmen Ağızlar Üzerine Araştırmalar, *Dil Araştırmaları*, Güz 2018/23, s. 289-298.
- Kara, B. (2005) "Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadile", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, s. 187- 198.
- Karahan, Leylâ (1999), "Ağız Araştırmaları Alanında Yapılması Gerekenler", *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (9 Mayıs 1997), Ankara, s. 24-28.
- Özkan, Salih (2007), "1923 Tarihli Türk Rum Nüfus Mübadelesinin Niğde'nin Demografik Yapısına Etkisi", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR)*, Bahar 2007, s. 173.
- Zürcher, E. J. (2003), "Greek and Turkish Refugees and Deportees, 1919-1924"; *Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive/Leiden Projesi Çalışma Belgeleri Arşivi Türkoloji Güncellemesi*, Netherlands: Leiden: Department of Turkish Studies, Universiteit Leiden/Hollanda: Leiden: Leiden Üniversitesi Türk Etütleri Bölümü.

Genel Ağ Kaynakları

<http://www.nufusune.com/30283-tokat-erbaa-demirtas-koy-nufusu> (Erişim Tarihi: 7/10/2019).

<http://www.nufusune.com/30284-tokat-erbaa-endikpinar-koy-nufusu> (Erişim Tarihi: 7/10/2019).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (Erişim Tarihi: 10/10/2019).

<http://www.transanatolie.com/english/turkey/turks/ottomans/ejz18.pdf> (Erişim Tarihi: 07/08/2019).

Ekler

1. Metin

Anlatan: Tayfun TEKTAŞ (Mübadil torunu)

Öğrenim Durumu/Yaş: Ön Lisans Mezunu/29

Derleme Yeri: Erbaa - Demirtaş köyü

Soruşturmayı Yapan: Yunus Emre Bolat/TDE Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğr. (Amasya Üniv.)

duyulmuş bir hikaye; arkadaşın diliylen söyleyecem. şimdi çocuklar bizim köyün mâcir köyünün, selanik köyünün bahçesinde futbol maçı yaparken, birbirine bağırıyölâ işte! gol atmaya giderken abi baz at be! baz at be kakarım anana! çocuğun da zoruna gitmiş. amcası geliyömuş yandan. çocuğun da gücü yetmeyecek. amcasına dermiş. a be amca, a be amca, a be emmi, noldu be emmim der. duyar mısın der! anama kakar der. kaksın be yavrum. anan duymaz be yavrum.

bizim tokat endekpınar köyü var. köyün ismini de verek bari dur. şimdi normalden iki tane mâcir köyü var. bi tanesi iskili biri de endekpınar köyü. bir yol olduğu zaman birbirine atıyölâ. endekpınar yaptı yağ iskililer yaptı gibisinden tabi bizim iskililerin dilinden bu hikaye devam ediyö. neyse mâcirler bir gün kayvede oturmuşlar. göyün kâvesinde birisi demiş. ya abi der; ben bir traktör aldım. 95 model. tepeyi dağı taşı çıkamıyö. abe! der tam tarlaya götürürüm der; toprağı da söker atar der dık demez der. eyi de ki digi der böyle bi çıkā ki der beşle çıkā der. lan traktör de beş ne arıyö bide digi çıkacā hızlı hızlı nese yanında yēni varmış böle, geçen çıkamayadu diki der.. tüh... bilemem anasını bilmem ne yaptığumun çocuğı, millet malını yükseltir, bu alçatıp emmisini der. bi gün baktım sali abinin, dudusunun ölü ikmet oturmuş orda ayaggabılarını bağlar. toprak yol daha asfalt dökülmemiş. ordan da iştee bizim dolmuş şöfrü geçer hızlı geçer böle, ran diye geçer bunun böyle gaymağ

böylen barlayan bandomunu toz olur. o da yavaşça kafasını kaldırıyor dolmuş-
çu bakrak; mayyağ yav mayyağ...

yıl doksan doğuz sünnet oldu işte benim sünnetim. neyse komşunun teki
bir milyon taúmuş. o zaman bi milyon büyük para şindiniñ elli yüz milyonu
neyse. yağama tāmış, nenem de onu gödü taam mı? beş on dakka sōna birileri
girdi çıatı üstümü değıştiler bi şe oldu. abe yavrum dedi nerde paracığın dedi
tamam mı, abe dedim sene bilmem. aman mariyy de bir milyon gitti.

şindi sofraya oturduğ. amcamgilin evdeyiz. gine rahmetlü babaannem.
telezyon izliyo zenci futbolcular felan gördü, böyle. ay bu fahılcıklar deer
topun peşine koşada ekmek kazanmak çin der. adamları faòır zannetti. fahır-
cıklar der. bi de şey yemek sofrasıydan ken nene derim; temem derim nene
temem derim abe yavrum ye temem derim abe yavrum bi fonça uzun ye, bi
ponçada havlı.

bizim bi arkadaş sivas da tarih öğretmenliği bitirdi. ondan sōna da atana-
madı polis oldu. Ben de sergicilik yaparken babasını gördüm işde yav emmi;
nassın iyi misin, iyiyim be yenim der. ben de heç sormadım olunu abe der
geçende benim olan geldi der. adı neydi mÀrrem geldi mārrem mārrem, der.
annesinin adı neydi? adı asibeydi, asibe neyse der; bu polis oldu oğlum deer.
bilim emmi der. ta goluna ta omzuna gadar yıldız doldu der.

atatürk şindi selanik'ten macirleri göç ettirceği zaman kendi diyo ki mu-
acirlere biraz torpil yapayım. ilk ayak bastım samsundan atakumdan metre-
karesine zaten, paha biçilemeyen yerlerden yer verya. neyse dedim bizim de-
deler de orya gidya alışımlar selanik'de ala tütün yaparlar. neyse gidiyorlar
orya bakıyorlar kum böyle neyse bizim dedeler hemen gitmiş attürk yanına,
abe atam demişler niçin bizi orya gönderdin. abe emmi demiş noldu? niç öyle
dersin? abe atam der orda kum var ayrtan deniz va der. ē der ne güzel yer der.
yav atam çocuklar orda boğulur, deniz vÀ der.

2. Metin

Anlatan: Kirami Dönmez (Mübadil torunu)

Öğrenim Durumu/Yaş: Ön Lisans Mezunu/29

Derleme Yeri: Erbaa - Endikpınar köyü

Soruşturmayı Yapan: Yunus Emre Bolat/TDE Ana Bilim Dalı Yüksek
Lisans Öğr. (Amasya Üniv.)

Benim ğaluh göca _ tetem vadı. onla annem annadırdı. zamanında uru-
meliden geldik. sürgün_olmuş. urumeli məcırıyız biz. konuşmamız değışik
bizim. temem istemem anlamına gelyō dudu hala isimlerde şey yaparlar, ka-

sımdır adamın ismi, kaso derler, kelime başında hayriye değil ayriye derler. Bi de okşamaya oğşamak derler. geliyrim uzatma şeyimiz vā. sōna başga ne-yimiz vā. kadi ğardaş anlamıya geliyō karındaşdan derler uzatmalı derler öyle değişik. annad dersin ne annadam. bekirgilin eve gittik, babānnesi sofraya davet_etti. yemek yiyölā. şimdi diyō ki mar evladım yemez misin, ben de tam anlamıyōm mācirce; tam mor falan diyō. ne düyoñ teyze düyoñ, anlamıyom yok ben karnım tou didim, anladım sōna. dedim oturmayın o zaman; hadi kıra, kıra kıra dedi, tamam mı. lan ne diyor bu, diyōm, şimdi kıra kıra falan ne demek kıra dışarıymış onu anladın mı dışarısı kırmış yāni govulduk yāni. geçende sizin evin davanını aktarırım der. ordan da yere mıķ düştü der. orda da bizim torunun arkadaşı geçer der tamam mı. ayıl emmi ayıl emi uzattı der mıĝı aaa! allah razı olsun yēnim der. emmi in la aşşaa der. emmi hani bana para? ne parası emmi? ben saña yardım ettim tuh kavat git der adam da bana yardım etmiş deer. avşama gadar ben güneşin altında coplarım der.

3. Metin

Anlatan: Necla Nişancı (Mübadil)

Öğrenim Durumu/Yaş: İlkokul Mezunu/85

Derleme Yeri: Erbaa-Demirtaş köyü

Soruşturmayı Yapan: Kürşat EFE

Abe dūru söylerim bak. mesela kūde alektirik yoktu avşamları fenerlēle oturērdik. ıspirtēle yakādık. astalandı mı astane köşelēnē onna berabē gidēdik. onnarı būle taşırdık. anam ötō gün birine verdi. niçi būle yapāsın desen. saklayıp nāpacan. ğaz çımkırtır zatı. beki yaptırvēdim. ne amma ūraşcen? anam çembē alıp gī çıkāke candūma vā sizi dūne götürecek dedim mi çent gelirdi. haydin mari ana derim onnar da dūne gittik, haydinni çak gittik derler. Ondan māda māzada oturamazdık. Te şincik otur da bakın bakalım nası oluyō. anam görse ayacaklarıma urū.

ayrana maten diyolādı ondan sonra tütün dizdiğimiz ipe kırnıp diyolādı, avluya kırn... annemin en büyük çocū ilkokul mezunuyum. altı kardeşiz en büyüğü benim. bendim tarlada geçti, bayramlarda lastik ayakkabılar alıyolādı akşamdan ellerimizi kınalādık şeker toplamalara çıkardık yayık yayıyolādı ona mıtka diyolādı çocukların altına konulan beze pelana diyolādı. babānnem anlatıyōdu bi gemi ile gelmişler. çocuklara kızan diyolā. vapurda gelmişlē hepsi samsun'a. biz topraĝı seven kişileriz ya samsun'dan buraya gelmişler. bizim köyde düğünler erkekler katılmıyordu düğüne kız düğününe. gelini süslüyēduk tenekenin üstüne tahta koyuyorduk tahtanın üzerine genç kızlar o gelinler tarafından sıralanıyōdu orda kız görmeye gelen olursa beğendiĝi kızı çıkarıp oynatıyolādı sıra sıra çıkıp oynarlādı. erkek misafir gelse bile biz

onların yanına gitmezdik. sevgilimiz olsa göremezdik karşıdan karşıya bakardık. bizim zamanımızda gızın sözü geçmezdi, babalarımız kimi istese ona verirlerdi.

4. Metin

Anlatan: Ahmet Nişancı (Mübadil)

Öğrenim Durumu/Yaş: Okuma yazması yok/85

Derleme Yeri: Erbaa-Demirtaş köyü

Soruşturmayı Yapan: Kürşat EFE

(*Selanik Köselerden gelme, İskili köyünde doğma, okuma yazmayı kendisi öğrenmiş ama okula hiç gitmemiş.*) 1951’de evlendik, o da atlan geldik, o zaman taksi falan yokdu. evlendik yaşadık 68 sene yaşadık bir sene oldu öleli. 53’de askere gitdim. diyarbakır’da kaldım dört buçuk ay ondan sonra geri kalanı erzurum’da yaptım 16 ay da erzurum’da yaptım. erzurum soûk değildi kar çok yârdı da yalnız diyarbakır çok soûktu. erzurum’a kar yağardı gıza kadar yûrdı. diyarbakır’ın soğukluğu çoktu. dedemler harpden sonra geldiler. yunan harbi orada olduğu zaman bura yunanı yendiği zaman buranın gavurları yunanlılar burdan ora gider. oraya göndermişler, dedemleri ordan buraya göndermişler. iskilili’de yirmi sene oldu ben buraya geleli haca giddim haccadan geldikten sonra buraya geldim burada kaldık. haccadan geldikten sonra geldim. gençlikte çiftçilik yapardık mısır ekerdik bağımız vardı bağ ekerdik. kompir yaparız biberka da yaparız domato da yaparız nohut yapardık ekin ekerdik. bâle işte...

5. Metin

Anlatan: Mehmet Uslu (Mübadil)

Öğrenim Durumu/Yaş: Okuma yazması yok/64

Derleme Yeri: Erbaa-Endikpınar köyü

Soruşturmayı Yapan: Kürşat EFE

1937’de dödüm. 57nin mart ayında gittim 59 un şubat ayında geldim. askerliğimi acemi eğitimini ankara mamak muhabere okulunda geri kalanını adapazarında ikinci subay okulunda yaptım. iki yıl ay iki sene askerlik yaptım. anam kayalar muhaciriymiş babam köseler köyünden gelmişler. 21’de mi, 22’de mi ne gelmişler? ben buranın yerli çocuğuyum hendekpınar’da doğdum büyüdüm. çiftçilik rençberlikle uğraşıyoduk. sade tütün ekederik bizim orda sebze ekmezdik. ekenler yiyeceği kadar. su yok akarsu yok. hayvancılık yapardık. hiçbirinin aslı yokmuş boşa gitmiş. bi oğlum bi kızım var. torunlar geldi ben yalnız kaldım orda napayım aldandım geldim hiç sevmem bunlar-

dan insan olsa ne olur kahveler yok camiler yok. gecti o günler şimdikiler öyle değil. ben ne bilem ben buranın yerli çocuğuyum.

6. Metin

Anlatan: Mevlüde Başara (Yerli)

Öğrenim Durumu/Yaş: Okuma yazması yok/82

Derleme Yeri: Erbaa (Merkez)

Soruşturmayı Yapan: Kürşat EFE

ağleş eccük. tereziyi çekem gel minder al altına şurū otur. mıtfacta misir var. bildir yoğudu, bu yıl bol. domatis, fasille, patatis de ekdik, yoğaru ğapının ardında dizili. helbet içeri alırlar. ırametli ğocam gençliğinde bu zamana iş ğomazdı amma napcan. yannız başına yapardı her bir şeyi. ben de yardım iderdim. sâlık gençlik ilazım ölüm. tükanımız da vardı eskiden. şincik ortada ğalıyō bōle. sol yağnım ağrıyo. uzanıyom kursuma bakman artık. neğader de ossa yaşlandūk artık. gelinler ğızlar geli gidi onnar barabar yaparlar. bana nene diyile yavrucağızlar. çökelik var, domatisle yirseñ getirsinler. naşal içeri bakın! acep alektirik var mı içeri bakın! (*Gülüşmeler*) naşal deyince bunnar gülürler baña, bunlar nası derler. önnümünen pıçak getirin. seyirt ğı!..

Yöreye Ait Bazı İfade ve Söylenişler

aca: Amca.

aga: Büyük abi.

alık: Saf.

alma: Elma.

āmır: Hamur.

andaval: Beceriksiz, aptal.

antiri: Elbise.

apolye: Hoparlör.

aran: Tütün konulan yer.

astane: Hastane

aşeri: Haşere.

aşkam ~ avşam: Akşam.

ayan ayan: Yavaş yavaş.

aydee: Haydii.

badi: Kaz ördek.

bazikere: Bazı kere bazen.

beki: Belki

belenzik: Bilezik

bencileyin: Benim gibi

beşaret: Çirkin.

beyaz orat: Fasulye.

beygir: At.

bıçkı: Testere.

bıldır: Geçen yıl.

biberka: Biber.

borce: Yeşil fasulye.

bostan: Karpuz.

çağ: Çarşafa benzer beli lastikli bir kıyafet.

candırma ~ candîma: Jandarma.

car: Ferace.

cece: Hanım. Yenge.

ceryan: Elektrik.

çak gelme/çak gitme: Yetişememe
geç kalma.

çalı üzümü: Bögürtlen.

çarşıya gitsem: Çarşıya gidiyorum.

çembē: Baş örtüsü eşarp.

çente çent etmek/gelmek: Lafını
esirgemedi karşılıklı tartışmak.

çucuk: Çocuk.

dırık: Zayıf.

domata: Domates.

dudu: Abla.

encek: Köpek yavrusu.

enser: Çivi.

fita: Önlük.

futa: Cepli ince bir kuşak.

galuò: Evlenmemiş kızlara verilen
isim.

ganga ~ gadinga: Yenge.

gelirim: Gelirim.

gı(ğ) : Dışarısı evin dışı.

gızan: Erkek çocuk.

gidēdik: Gidiyorduk.

goca ~ koca: Büyük veya bütün.

gocuk: Palta.

göm erik: Mürdüm eriği.

ışpırte: Kibrit.

ilistir: Süzgeç.

inge: Yenge.

ışmar: İşaret etme

ıştırba: Kibrit.

itiyar: İhtiyar.

kada: Kardeş.

kalak: Burun.

kampir: Patates.

kaput: Ceket.

kaz: Ceviz.

kestene: Kestane.

kırnap: Tütün ipi.

köfün: Büyük sepet.

māza: Eski evlerdeki oturma odası.

maten: Ayrar.

mekere: Makara.

mısaka: Pırasa.

mintan: Gömlek.

mostrahk: Şaklabanlık, zevzeklik.

nacak: Büyük balta.

nāpacan ~ nabacan: Ne yapacaksın.

nar: Çökelek.

naştırba: Kulplu bardak.

ne amma: Neden.

niçi bñle yaparsın: Neden böyle
yapıyorsun.

niçi: Niçin.

nour: Çökelek.

nuğut: Nohut.

ondan māda : Ona gelinceye kadar

oturēridik: Oturuyorduk.

öfüntütün: Türün konulan sepet.

pantul: Pantolon.

pat pat: Motorsiklet.

pelena: Çocuk bezi.

peşkir: Havlu.

pinir: Peynir.

pisa: Kedi yavrusu.

potin: Ayakkabı.

pürük: başörtüsü.

sefte: İlk kez.

kopil: Serseri.

çımkırt-: Sıçrat-.

suvan: Soğan.

sünepe: Uyuşuk.

şami: Yazma, başörtüsü.

şırbata: Mendil.

tayar: Yarım kaban.

tete: Teyze.

tuman: Eşofman.

ūraşcen: Uğraşacaksın.

ülen: Öğlen.

yüklük: Yorgan dolabı (yorgan).

zatı: Zaten.

zitin: Zeytin

SİVAS AĞIZLARININ DİĞER ANADOLU AĞIZLARIYLA VE YAZI DİLİ OLAN TÜRK LEHÇELERİYLE FONETİK VE MORFOLOJİK BENZERLİKLERİ

*Emin EMİNOĞLU**

Anadolu ağızları genel bir sınıflandırmaya göre, I. Doğu Grubu, II. Kuzeydoğu Grubu, III. Batı Grubu olmak üzere üç bölgeye ayrılmış olarak gösterilir (Karahan 1996). Bu sınıflandırmaya göre Sivas ağızları Batı Grubu ağızları içinde yer alır. En geniş alanı kapsayan bu grup, dokuz alt gruba ayrılır ve Sivas ağızları VI. alt grupta (Şarkışla ve Gemerek hariç) ve VIII. alt grupta (Şarkışla ve Gemerek) bulunmaktadır. Buna göre Sivas ağızları siyasi sınırlara göre Doğu Grubu ağızlarında yer alan Erzincan ile komşudur; kendi grubunda ise Giresun, Ordu, Tokat, Yozgat, Kayseri, Kahramanmaraş ve Malatya ile çevrelenmiştir. VIII. alt gruptaki Şarkışla ve Gemerek ilçeleri ise Yozgat ve Kayseri ile sınırdır.

Ağız bölgelerini belirlemede siyasi ve coğrafi sınırlar her zaman belirleyici bir ölçüt değildir. Ağız alanlarının iç içe geçmeleri ve karışmaları dolayısıyla bu ölçütlerle ayırıştırıcı bir sınıflama yapmak bir yana, aynı gruptaki ağızları dahi coğrafi veya siyasi sınırlarla belirlemek oldukça güçtür. Bunun dışında Sivas, 28.488 km² alanıyla Türkiye'nin ikinci; yerleşim yeri sayısı bakımından 17 ilçe, 24 belde ve 1233 köyü ile Türkiye'nin en büyük ilidir. Başka pek çok etkinin yanında bu kadar geniş bir alanda diğer ağızlarla etkileşim sonucu Sivas ağızlarındaki farklılıkların artacağı ve çok fazla ağız bölgesinin ortaya çıkacağı da muhakkaktır.

Sivas ağızlarıyla ilgili olarak yayımlanmış az sayıda makale ve bildiri bulunmaktadır. Ancak, Sivas ağızları üzerine ağız bölgelerinin dil özelliklerini bütüncül anlamda gösteren bilimsel bir çalışma Leylâ Karahan'ın¹ kitabının dışında bulunmamaktadır. Ahmet Caferoğlu'nun sınırlı malzeme içeren derle-

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, gemingeminoglu@gmail.com.

¹ Leylâ Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yayınları, Ankara, 1996.

me metinleri ve değerlendirmesi oldukça dar bir bölgeyi ele almaktadır. *Sivas İli ve Yöresi Ağızları* (Demir ve Şen 2006) adlı çalışma da Sivas ağız bölgelelerini ve özelliklerini bütüncül olarak kapsamamaktadır. Lisans, yüksek lisans veya doktora tezi olarak yapılan çalışmalar ağızların bütününe tanımlayacak ve temsil edecek nitelikten uzak, daha çok köy, belde veya ilçe ağızlarıyla sınırlı, özet bilgiler içeren ve çok kısa metinler barındıranların yanında söz varlığı derlemesi ve sözlük çalışmalarıdır.²

Tezlerin bir kısmı doğrudan dil malzemesi içermekte, bir kısmı da yörenin folklorunu araştıran ancak içinde yerel sözcük, atasözü, deyim vb. sözlük birim bilgilerini de barındıran kaynaklardır. Bunların yanında, akademisyenlerin, araştırmacıların, öğretmen, köy imamı gibi ilgililerin derleyip metin olarak yayımladıkları sözlük olarak hazırlanmış ve araştırmacının kendi imkânlarıyla veya kurum-kuruluşlara bastırdıkları kitap veya kitapçıklar da bulunmaktadır. Meraklılarınca hazırlanan yerel idarelerin bastırdığı kitap ve dergi vb. yayınlar; yöreyi tanıyan, bölgenin konuşmasına ilgi duyan amatör ruhlu kişilerin hazırladıkları ve çeşitli yerlerde yayımladıkları listeler de Sivas ağız araştırmalarına kaynaklık etmekle birlikte yeterli olmayan çalışmalardır.

Sivas ağızlarının sistemli bir şekilde derleme ve tarama yapılarak haritasının çıkarılması, Anadolu ağızlarıyla karşılaştırılarak ayrılan ve birleşen yönlerinin ortaya konması, ağız adalarının her birinin burada yaşayanların tarihî ve etnolojik araştırmalarla tespit edilmesi gibi konular da önümüzde bir görev olarak durmaktadır.

Bu bildiride; Sivas ağızlarının Anadolu ağızlarıyla bütün özellikler bakımından değil, Türkiye Türkçesine benzerlikler dışarıda bırakılarak ve sadece Anadolu ağızları içerisinde ana ağız gruplarını belirleyen ölçütler bakımından, bazılarına göre Doğu Grubu ağızları ile bazılarına göre Kuzeydoğu Grubu ağızları ile benzerlik taşıdığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bu ölçütlere göre iki ana gruba benzer örnekler, Sivas ağızlarının bütünü taranmadığı için elimizdeki sınırlı malzemeye dayalı olarak derlemenin yapıldığı ilçe adlarının örneklerin yanına yazılması şeklinde gösterilecektir. Bu verilerden yararlanarak Sivas ağızlarının hangi kısımlarında bu iki ana ağız grubuna benzerlik olduğu görülebilir.

² Lisans ve yüksek lisans seviyesinde yapılan çalışmaların kaynakçası için Tuncer Gülensoy (1981), *Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları adlı kitaptan başka, yakın zamanlarda yapılan yüksek lisans tezleri için şu kaynaklara bakılabilir: Elif İçer (2010), Leyla Ökruca (2011), *Sivas ili Kangal İlçe Merkezi Sözlüğü* Kadir Yılmaz (2011), *Yıldızeli'nin Söz Varlığı*, Tülay Ayık Darıcı, (2013), *Şarkışla Ağızı*, Eyüp Tanyıldız (2014), *Hafik İlçe Merkezinin Kelime Hazinesi*, Zehra Öztürk (2014), *Sivas İli Gürün İlçesi Merkez Köyleri Ağız Sözlüğü*,

Yazı dili olan Türk lehçelerinin grameri öğretilirken onların bazı gramatikal biçimlerinin Türkiye Türkçesinden ayrılan örneklerinin Anadolu ağızlarında veya Sivas ağızlarında da bulunduğu görülmektedir. Bildirinin ikinci kısmında yazı dili olan Türk lehçeleri Sivas ağızlarıyla karşılaştırılmayacak, yalnızca Sivas ağızlarında Türkiye Türkçesinden farklılık gösteren bazı sözcüklerin gramatikal özellik bakımından Türk lehçelerinin hangisindeki standart biçime benzediğine gönderme yapılacaktır.

Yukarıda söz edilen ve kaynakçada yer alan elimizdeki sınırlı çalışmalar-
dan yararlanarak ortaya koyduğumuz tespitleri şu şekilde aktarabiliriz:

1. Türkiye Türkçesi Ağız Gruplarıyla Benzerlikler

1.1. Doğu Grubu Ağızları ile Benzerlikler

Leylâ Karahan'ın (1996: 53) ana ağız gruplarını belirleyen özellikler olarak verdiği ölçütlere göre Sivas ağızları Batı Grubu ağızlarının VI. ve VIII. alt grupları içinde yer almaktadır. Buradaki şu ölçütlere göre Sivas ağızları Doğu Grubu ağızları ile benzerlik taşımaktadır. Ancak, Sivas ağızlarında benzerliklerin yanında bazen benzemez örnekler de görülmektedir. Bu durum Sivas ağızlarının homojen bir yapı sergilememesinden kaynaklıdır.

	Sivas Ağızları	Doğu Grubu Ağızları	Kuzeydoğu Grubu Ağızları
Alınma sözcüklerdeki uzun ünlülerin normal süreli ünlüye dönüşmesi	<i>padişah</i> <i>çare</i> (Kng., Div. Zara)	~ <i>pa:dişah</i> ~ <i>ça:re</i> (Kng., Siv., Yıld., Zara)	<i>padişah</i> <i>çare</i>
Kök ve ek ünlülerinde meydana gelen ve sebebi belli olmayan kalınlaşmalar	<i>söyle/sö:le</i> <i>etti/ettin</i> (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)	<i>söyle</i> <i>ettin</i>	krş. <i>soyle</i> <i>ettun</i>
Kök ve ek ünlülerinde meydana gelen ve sebebi belli olmayan incelmeler	<i>gız</i> <i>yanında</i> (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)	<i>gız ~ kız</i> <i>yanında</i>	krş. <i>kız</i> <i>yanında</i>
İlk hecede bulunan yuvarlak ünlülerin düzleşmesi	<i>çocuḡ</i> (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)	<i>çocuḡ</i>	krş. <i>çecuç</i>
Ek ünlülerinde meydana gelen yuvarlaklaşmalar	<i>adamin/adamuy</i> (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)	<i>adamin</i>	krş. <i>ada-mun</i>

Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu	balıh (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)	balıh	krş. <i>baluğ</i>
Belirli bazı ünsüzlerin sözcük içinde yer değiştirmesi	<i>toprağ</i> (Grn., Kng., Siv.)	~ torpağ körpü , yarpağ (Haf., Kng., Şrk., Yıld.) (aynı zamanda kiprik , kipri (Kng., Yıld.))	krş. <i>toprak</i>
İstek eki -a/-e'nin işlevlik derecesindeki farklılıklar	gidek (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)	gidek , <i>giden</i>	-
	aldıh (Grn., Haf., Kng., Si., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)	~ aldık (Grn., Kng.)	'h' ünsüzü bu ağızların karakteristik ünsüzüdür: aldıh
	ba: Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)	~ <i>bağa</i> (Kng., Siv.) ~ <i>bağa</i> (Grn., Haf., Siv.)	'ğ' ünsüzü değişerek veya düşerek kaybolmuştur: ba:

Yukarıda görüldüğü gibi, alınma sözcüklerdeki uzun ünlülerin normal süreli ünlüye dönüşmesi bakımından Doğu Grubu ağızlarıyla benzerlik göstermesine rağmen bu kurala uymayan söyleyişler de tespit edilmiştir (*pa:dişah~padişah* $\equiv$ *padişah*). Bununla beraber, bazı ünsüzlerin sözcük içinde yer değiştirmesi bakımından benzer gösterilmediği maddede ise benzerlik tespit edilmiştir (**toprağ**~**torpağ** $\equiv$ **torpağ**). Bu ikili durum, ana ağız gruplarının alt gruplarındaki benzerliklerle açıklanabilir.

1.2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları ile Benzerlikler

Ana ağız gruplarını belirleyen aşağıdaki ölçütlere göre Sivas ağızları Kuzeydoğu Grubu ağızları ile benzerlikler göstermektedir:

	Sivas Ağızları		Kuzeydoğu Grubu Ağızları	Doğu Grubu Ağızları
Alınma sözcüklerdeki uzun ünlülerin normal süreli ünlüye dönüşmesi	Padişah (Kng., Div. Zara)	~ <i>pa:dişah</i> (Kng. Siv., Yıld., Zara)	padişah	
Ön damak ünsüzü g'nin iki ünlü arasında ve hece sonunda korunması	düğün (Haf., Kng., Siv.)	~ <i>dü:n</i> (Kng.) ~ <i>düün</i> (Yıld., Zara) ~ <i>du:n</i> (Şrk.)	düğün (III. Alt Grup hariç)	krş. <i>düğün</i>
Belirli bazı sözcüklerde ön ses y ünsüzünün düşmesi	yılan (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)		yılan ~ <i>ilan</i>	krş. <i>ilan</i>
Patlayıcı ünsüzlerin ikizleşmesi	sekiz (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)	~ <i>sekkiz</i> (Div., Kng., Zara)	sekiz	krş. <i>sekkiz</i>
Belirli bazı ünsüzlerin sözcük içinde yer değiştirmesi	toprağ (Grn., Kng., Siv.)	~ <i>torpağ</i> (Haf., Kng., Şrk., Yıld.)	toprağ	krş. <i>torpağ</i>
Teklik 1, 2 ve 3. kişi zamirlerinin yönelme hâli çekimindeki değişimler	bağa (Kng., Siv.)	~ <i>bağa</i> (Haf., Siv.) ~ <i>ba:</i> (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)	bağa ~ <i>ba:</i>	krş. <i>ba-han/bene</i>
Zamir kökenli çokluk 2. kişi eki ile bildirme ekinin yapısı	seversiniğz burdasiniğz (Kng., Siv.)	~ <i>seversi:z</i> ~ <i>burdası:z</i> (Zara)	seversiniz burdasınız	krş. <i>seversiz</i> krş. <i>burdasız</i>
Çokluk 2. kişi iyelik eki ile iyelik kökenli kişi ekinin yapısı	babanığz (Kng., Siv.)	~ <i>baba:z</i> (Zara)	babanız	krş. <i>babaz</i>
Soru cümlesinin vurgu ile kurulması	geldiğ mi?/geldin mi? (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)		geldin mi?	krş. <i>gel-din?</i>

Sivas ağızları, alınma sözcüklerdeki uzun ünlülerin normal süreli ünlüye dönüşmesi, ön damak ünsüzü g'nin iki ünlü arasında ve hece sonunda korunması, belirli bazı ünsüzlerin sözcük içinde yer değiştirmesi, zamir kökenli çokluk 2. kişi eki ile bildirme ekinin yapısı, çokluk 2. kişi iyelik eki ile iyelik kökenli kişi ekinin yapısı gibi ölçütlerine göre Kuzeydoğu Grubu ağızları ile benzerlik gösterdiği hâlde aynı durumlarda benzemez örnekleri de görülmektedir (*padişah* ~ *pa:dişah* ≡ *padişah*; *düğün* ~ *dün* ~ *duün* ~ *dün* ≡ *düğün*;

toprah ~ *torpah* ≡ *toprak*; *seversiyiz* ~ *seversi:z* ≡ *seversiniz*; *babanız* ~ *ba-ba:z* ≡ *babanız*). Bununla beraber, teklik 1, 2 ve 3. kişi zamirlerinin yönelme hâli çekimindeki değişimler bakımından benzemez gösterilmesine rağmen Sivas ağzlarında benzer örnekler de tespit edilmiştir (*baña* ~ *bağa* ~ *ba:* ≡ *bağa/ba:*). Bu ikili örnekler, söz konusu ana grupların alt gruplarındaki farklılıklarla örtüşmekte, dolayısıyla ağız gruplarının iç içe geçmişliğini de göstermektedir.

1.3. Ana Ağız Gruplarının Alt Gruplarını Belirleyen Özellikler Bakımından Benzerlikler

	Sivas Ağızları		Doğu Grubu Ağızları		Kuzeydo- ğu Grubu Ağızları
Dudak Ünsüzleri yanında bulunan ilk hece dışındaki yuvarlak ünlülerin durumu	çamır (Grn., Haf., Siv., Şrk.) ğarpız (Siv., Şrk.) hamır (Siv., Şrk.) sabın (Siv., Şrk.) ya:mır (Grn., Şrk., Siv., Yıld.) yımırta (Grn., Kng., Siv., Şrk., Yıld.)	~ ğarpuz (Grn., Haf., Siv., Yıld., Zara) camuş (Siv., Haf.) sabun (Siv., Zara) tavuh (Haf., Siv., Şrk., Yıld.) ya:mur (Siv., Yıld.)	I, II ve IV. Alt Grup- larda: çamır , hamır , yağmır , yımırta	~ III. ve kısmen II. Alt Gruplar- da: çamur hamur sabun	
Arka damak ünsüzü k’nın ön seste korun- ması	ğardaş ğız ğonaş ğuyruş (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)		I. Alt Grup hariç diğer alt gruplarda k->ğ- de- ğişmesi görülür: ğardaş ğız ğonaş ğuyruş		krş. III. Alt Grup ve kısmen II. Alt Grup hariç: <i>ğardaş</i> <i>kız</i>
<i>k->ğ-</i> ve <i>k->g-</i> de-ğiş- mesi	ğapı ğarşı ğal- (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.) gendi (Haf., Kng., Şrk., Yıld.) gendü (Haf.) gemik (Haf., Şrk.) gemük (Haf., Kng.) gemük (Haf.)				III. Grup (Artvin) Ağızları ğapı ğarşı ğal- gendi gemuş

Şimdiki zaman ekinde meydana gelen ses değişimleri	-yIr : <i>geliyir</i> -Ir : <i>gelir</i> (Yücel, 2004:3300)	I. Alt Grup: -yer/- yir /yr II. Alt Grup: - ir /-êr/-yêr/- yir	

2. Yazı Dili Olan Türk Lehçeleri ile Benzerlikler

2.1. Fonetik Benzerlikler

	Sivas Ağızları	Yazı Dili Türk Lehçeleri
Kapalı e (è) ünlüsü korunur	<i>bêş</i> <i>dê-</i> <i>êl</i> <i>êşit-</i> (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)	Az., Gag. <i>bêş</i> <i>dê-</i> <i>êl</i> <i>êşit-</i>
İlk hecede daralma o > u ö > ü	<i>suvan</i> ‘soğan’ (Grn., Haf., Şrk. Kng., Yıld.) <i>buynuz</i> ‘boynuz’ (Haf., Grn.) <i>yuğur-</i> (Şrk.) ~ <i>yu:r-</i> (Kng.) <i>buğa ~ buva</i> ‘boğa’ (Kng.) <i>üğüť- ~ ü:t-</i> ‘üğütmek’ (Kng.)	Gag. <i>suvan</i> ; Tat. <i>suğan</i> ; Gag., Az., Trkm. <i>buynuz</i> ; Özb. <i>yuğur-</i> ; Trkm. <i>yuğur-</i> ; Az. Trkm. Kum. <i>buğa</i> , Kaz., Kırg., Özb., Uyg. <i>buka</i> Az. <i>üyüt-</i> , Trkm. <i>üve-</i> Kaz. <i>üğü-</i>
/ağ/ ses grubu uzun a (a:)’ya değişir	<i>da:</i> ‘dağ’ (Kng., Yıld., Zara) <i>ba:la-</i> ‘bağlamak’ (Kng., Yıld., Zara) <i>sa:-</i> ‘sağmak’ (Kng., Yıld., Zara) <i>ya:-</i> ‘yağmak’ (Kng., Yıld., Zara)	Gag. <i>da:</i> Gag. <i>ba:la-</i> Alt. Gag. <i>sa:-</i> Alt. <i>ca:-</i>
/ağı/ ses grubu uzun a (a:)’ya değişir	<i>a:z</i> ‘ağız’ (Kng., Yıld., Zara) <i>ba:r-</i> ‘bağırmaq’ (Kng., Yıld., Zara) <i>sa:r</i> ‘sağır’ (Kng., Yıld., Zara) <i>buza:</i> ‘buzağı’ (Kng., Yıld., Zara) <i>a:l</i> ‘ağıl’ (Kng., Yıld., Zara) <i>a:r</i> ‘ağır’ (Kng., Yıld., Zara)	Gag. <i>a:z</i> , Tuv. <i>a:s</i> Gag. <i>ba:r-</i> Gag. <i>sa:r</i> Gag. <i>buza:</i> Hak., Tuv. <i>a:l</i> Hak., Tuv. <i>a:r</i>
/ağı/ ses grubundaki -ğ-, -v-’ye değişir	<i>avız</i> (~ <i>ağuz</i> ~ <i>a:z</i>) ‘ağız’ (Haf.) <i>avuz</i> (~ <i>ağuz</i>) ‘ilk süt’ (Haf., Koyl., Suşh., Şrk., Gem.)	Kaz., Nog. <i>avız</i> , Kum. <i>avuz</i> Kum. <i>uvuz</i>

/oğ/ ses grubundaki ğ düşer ve yanındaki ünlüyü uzatır	<i>do:ru</i> ‘doğru’ (Grn., Kng., Şrk., Yıld.) <i>o:lu</i> ‘oğlu’ (Grn., Kng., Şrk., Yıld.)	Gag. <i>do:ru</i> Gag. <i>o:lu</i>
/oğu/ ses grubu uzun o (o:)’ya değişir	<i>so:h</i> (~ <i>souh</i>) ‘soğuk’ (Şrk., Kng.) <i>o:l</i> ‘oğul’ (Şrk., Kng.)	Gag., Alt. <i>so:h</i> Gag., Hak. Tuv. <i>o:l</i>
Ünlü birleşmesi	<i>ikuuçlu</i> ‘iki uçlu’ (Haf., Kng., Yıld., Zara)	Trkm. <i>İkuuçlu</i>
k- > ğ- -k- > -ğ- -k > -ğ	<i>ğal-, ğan, ğız, ğoru-</i> (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.) <i>aħıntı, yaħın, yoħarı.</i> (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.) <i>çoh, yoħ</i> <i>açıħ, oħ</i> ‘ok’ (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld., Zara, Şrk. Gem.)	Az. <i>ğal-, ğan, ğız, ğoru-</i> Trkm. <i>gāl-, gān, gīz, ğora-</i> Az. <i>aħıntı, yaħın, yuħarı</i> Az. <i>çoh, yoħ</i> Hak. <i>açıħ, uħ</i>
k- > g-	<i>geçi</i> (Haf., Kng., Şrk., Yıld.) <i>gemir-</i> (Haf., Kng., Şrk., Yıld.) <i>gene</i> ‘kene’ (Haf., Kng., Şrk., Yıld.)	Trkm. <i>geçi</i> Az. Trkm. <i>gemir-</i> Az., Trkm. <i>gene</i>
Genel Türkçe k’nin korunması	<i>kölge</i> ‘gölge’ (Haf., Kng., Yıld.) <i>kóm-</i> ‘gömmek’ (Kng.) <i>künde ~ künde</i> ‘her gün’ (Haf., Kng., Şrk., Yıld.)	Az. <i>kölge</i> , Trkm. <i>köleĝe</i> , Özb. <i>kölenke</i> , Uyg. <i>köleñkü</i> Bşk., Tat. <i>küleĝe</i> , Kaz. <i>köleñke</i> , Kırg. <i>kölökö</i> Bşk., Tat. <i>küm-</i> , Kaz., Kırg. Özb., Uyg. <i>köm-</i> Bşk., Tat. <i>kön</i> , Kaz., Kırg. Özb., Uyg. <i>kün</i>
t- > d-	<i>dah-</i> (Grn., Haf., Kng., Şrk., Siv., Yıld.) <i>dara-</i> (Grn., Haf., Kng., Şrk., Siv., Yıld.) <i>daş</i> (Grn., Haf., Kng., Şrk., Siv., Yıld.) <i>dep-</i> (Grn., Haf., Kng., Şrk., Siv., Yıld.) <i>diksin-</i> (Grn., Haf., Kng., Şrk., Siv., Yıld.) <i>duz</i> (Grn., Haf., Kng., Şrk., Siv., Yıld.)	Gag. Trkm. <i>dağ-</i> Az. <i>dara-</i> , Trkm. <i>dara-</i> Az. <i>daş</i> , Trkm. <i>dāş</i> Trkm. <i>dep-</i> Az. <i>diksin-</i> Az., Trkm. <i>duz</i>

Genel Türkçe t'nin korunması	<i>tiken</i> 'diken' (Grn., Haf., Kng., Siv., Yıld.)	Gag., Az., Trkm., Kaz., Kırg.; Özb., Uyg. <i>tiken</i>
Genel Türkçe ŋ'nin korunması	<i>baŋa</i> (Kng., Siv.) <i>deŋiz</i> (Kng., Siv.) <i>yeŋi</i> (Kng., Siv.)	Trkm., Uyg. <i>maŋa</i> , Özb. <i>meŋe</i> , Tat., Bşk. <i>miŋa</i> Trkm., Uyg., Özb., Kırg. <i>deŋiz</i> Özb., Uyg. <i>yeŋi</i> , Tat. <i>yana</i> , Bşk. <i>yayı</i> , Kaz. <i>jaŋa</i> , Kırg. <i>caŋı</i>
-g- > -v- değişikliği	<i>suvan</i> 'soğan' (Grn., Haf., Şrk. Kng., Yıld.)	Gag. <i>suvan</i>
Benzeşme -nl- > -nn- -zs- > -ss-	<i>annat-, onnar, bunnar, garannıŋ, yannıŋ</i> (Kng., Şrk.) <i>denissiz, gessin, tussuz</i> <i>yassin</i> 'yazsın' (Kng., Şrk.)	Gag. <i>annad-, onnar, bunnar, karannık, yannıŋ</i> Gag. <i>denissiz, gessin, tussuz</i> Trkm. <i>yassin</i>
Yer değiştirme pr > rp ml > lm Uzak yer değiştirme l-n > n-l l-r > r-l	<i>körpü, torpaŋ, yarpaŋ</i> (Haf., Kng., Şrk., Yıld.) <i>çölmek</i> (Haf., Kng., Siv., Şrk.) <i>na:let</i> 'lanet' (Grn., Kng., Siv., Yıld.) <i>ireli</i> 'ileri' (Haf., Kng., Yıld.)	Az. <i>körpü, torpağ, yarpağ</i> Gag. <i>çölmek</i> Gag. <i>na:let</i> Az. <i>ireli</i>

2.2. Morfolojik Benzerlikler

	Sivas Ağızları	Yazı Dili Türk Lehçeleri
Geniş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çekiminde 1. çokluk kişi ekinin kullanımı	<i>gelir-ik</i> 'geliriz' (Grn., Haf., Kng., Siv., Şrk., Yıld.) <i>görür-ük</i> 'görürüz' (yapar-ıŋ, alır-ıŋ) (Grn., Haf., Kng., Siv., Şrk., Yıld.) <i>gelmişik</i> 'gelmişiz' (almışık 'almışız') (Grn., Haf., Kng., Siv., Şrk., Yıld.)	Az. <i>gelirik</i> Az. <i>görürük</i> Gag. <i>gelmişik, almışık</i> Az. <i>gelmişik</i>
İstek ve gereklilik çekiminde 1. çokluk kişi ekinin kullanımı	<i>gidek</i> 'gidelim' (Grn., Haf., Kng., Siv., Şrk., Yıld.) <i>gelmeliyik</i> 'gelmeliyiz' (alaŋ 'alalım') (Grn., Haf., Kng., Siv., Şrk., Yıld.)	Az. <i>gidek</i> Az. <i>gelmeliyik</i>

1. çokluk kişi bildirme ekinin kullanımı	<i>güzelik</i> ‘güzeliz’ (Grn., Haf., Kng., Siv., Şrk., Yıld.) <i>gelmişik</i> ‘gelmişiz’ (yaşlıyıl, do:ruyıl) (Grn., Haf., Kng., Siv., Şrk., Yıld.)	Az. <i>gözelik</i> Az. <i>gelmişik</i>
Ünlüyle biten eylemlerde çokluk 2. kişi emir çekimi	<i>başlay</i> ‘başlayın’ (Div., Kng., Siv., Şrk.) <i>gelmeñ</i> ‘gelmeyin’ (Div., Kng., Siv., Şrk.)	Özb. <i>bâşlay</i> Trkm. <i>başla:ñ</i> Özb. <i>kelmeñ</i> Trkm. <i>gelme:ñ</i>
-Ak ses grubuyla biten adlara iyelik eki geldiğinde oluşan değişiklik	<i>topraam</i> ‘benim toprağım’ <i>topraay</i> ‘senin toprağın’ <i>topraa</i> ‘onun toprağı’ <i>topraamız</i> ‘bizim toprağımız’ <i>topraayız</i> ‘sizin toprağınız’ (Gem., Kng., Siv., Şrk.)	Gag. <i>topraam</i> <i>topraan</i> <i>topraa</i> <i>topraamız</i> <i>topraanız</i>

Sonuç

1. Sivas ağızları, Anadolu ağızları içerisinde ana ağız gruplarını belirleyen ölçütlerin bazılarına göre Doğu Grubu ağızları ile benzerlikler gösterir: (*padişah* = *padişah*; *söyle* = *söyle*; *gız* = *gız*, *çocuñ* = *çocuñ*; *adamın* = *adamın*; *balıñ* = *balıñ*; *torpañ* = *torpañ*; *gidek* = *gidek*; *aldıñ* = *aldıñ*; *ba:* = *ba:*)

2. Sivas ağızları, ana ağız gruplarını belirleyen ölçütlerin bazılarına göre Kuzeydoğu Grubu ağızları ile benzerlik gösterir: (*padişah* = *padişah*; *düğün* = *düğün*; *yılan* = *yılan*; *sekiz* = *sekiz*; *toprañ* = *toprak*; *bağa* ~ *ba:* = *bağa* ~ *ba:* ; *seversiniz* = *seversiniz*; *babañız* = *babanız*; *geldin mi?* = *geldin mi?*)

3. Sivas ağızları, ana ağız gruplarının alt gruplarını belirleyen özellikler bakımından çoğunlukla Doğu Grubu ağızları alt gruplarına; bir özelliğe göre de Kuzeydoğu Grubu alt ağızlarından birine benzerlik gösterir: (SA *çamır*; *ğardaş*, *geliyir* = DGA *çamır*, *ğardaş*, *geliyir*) (SA *ğapı*, *gendi* = KGA *ğapı*, *gendi*)

4. Oğuz/Güneybatı grubu lehçeleri içerisinde daha çok Azerbaycan Türkçesindeki ve Gagavuz Türkçesindeki fonetik değişikliklere paralellik gösteren Sivas ağızları, az da olsa diğer lehçelerin fonetik değişim özelliklerinden de izler taşımaktadır:

SA = Gag.: (SA *bêş* ‘beş’, *suvan* ‘soğan’, *buynuz* ‘boynuz’, *da:* ‘dağ’, *a:z* ‘ağız’, *do:ru* ‘doğru’, *so:h* ‘soğuk’, *dal-* ‘takmak’, *annat-* ‘anlatmak’, *denis-siz* ‘denizsiz’, *çölmek* ‘çömlük’, *na:let* ‘lanet’ = Gag. *bêş*, *suvan*, *buynuz*, *da:*, *a:z*, *do:ru*, *dak-*, *tiken*, *annad-*, *denissiz*, *çölmek*, *na:let*)

SA ≡ Az. (SA *bêş* ‘beş’, *buynuz* ‘boynuz’, *buğa* ‘boğa’, *üğüüt* ~ *ü:t* ‘öğüt-mek’, *gal*- ‘kalmak’, *ahtıntı* ‘akıntı’, *çoh* ‘çok’, *kólge* ‘gölge’, *gemir*- ‘kemir-mek’, *dara*- ‘taramak’, *tiken* ‘diken’, *yarpah* ‘yaprak’, *ireli* ‘ileri’ ≡ Az. *bêş*, *buynuz*, *buğa*, *üyüt*-, *gal*-, *ahtıntı*, *çoh*, *kólge*, *gemir*-, *dara*-, *tiken*, *yarpağ*, *ireli*)

SA ≡ Trkm. (SA *buynuz* ‘boynuz’, *üğüüt* ~ *ü:t* ‘öğüt-mek’, *ikuuçlu* ‘iki uçlu’, *gal*- ‘kalmak’, *kólge* ‘gölge’, *gemir*- ‘kemirmek’, *dağ*- ‘takmak’, *tiken* ‘diken’, *baña* ‘bana’, *deñiz* ‘deniz’, *yassın* ‘yazsın’ ≡ Trkm. *buynuz*, *üve*-, *ikuuçlu*, *gāl*-, *köleğ*e, *gemir*-, *dağ*-, *tiken*, *maña*, *deñiz*, *yassın*)

SA ≡ Özb. (SA *yuğur*- ~ *yu:r*- ‘yoğurmak’, *buğa* ‘boğa’, *kólge* ‘gölge’, *kóm*- ‘gömmek’, *künde* ‘her gün’, *tiken* ‘diken’, *baña* ‘bana’, *yeñi* ‘yeni’ ≡ Özb. *yuğur*-, *buğa*, *kölenke*, *köm*-, *kün*, *tiken*, *meñe*, *yeñi*)

SA ≡ Uyg. (SA *buğa* ~ *buva* ‘boğa’ *kólge* ‘gölge’, *kóm*- ‘gömmek’, *künde* ‘her gün’, *tiken* ‘diken’, *baña* ‘bana’, *yeñi* ‘yeni’ ≡ Uyg. *buğa*, *kölenkü*, *köm*-, *kün*, *tiken*, *maña*, *yeñi*)

SA ≡ Bşk. (SA *kólge* ‘gölge’, *kóm*- ‘gömmek’, *künde* ‘her gün’, *baña* ‘bana’, *yeñi* ‘yeni’ ≡ Bşk. *külege*, *küm*-, *kön*, *miña*, *yañı*)

SA ≡ Tat. (SA *suvan* ‘soğan’, *kólge* ‘gölge’, *kóm*- ‘gömmek’, *künde* ‘her gün’, *baña* ‘bana’, *yeñi* ‘yeni’ ≡ Tat. *suğan*, *külege*, *küm*-, *kön*, *miña*, *yaña*)

SA ≡ Kaz. (SA *buğa* ~ *buva* ‘boğa’, *üğüüt* ~ *ü:t* ‘öğüt-mek’, *avuz* (~ *ağuz* ~ *a:z*) ‘ağız’, *kólge* ‘gölge’, *kóm*- ‘gömmek’, *künde* ‘her gün’, *tiken* ‘diken’, *yeñi* ‘yeni’ ≡ Kaz. *buğa*, *üğü*-, *avız*, *kölenke*, *köm*-, *kün*, *tiken*, *jaña*)

SA ≡ Kırg. (SA *buğa* ~ *buva* ‘boğa’, *kólge* ‘gölge’, *kóm*- ‘gömmek’, *künde* ‘her gün’, *tiken* ‘diken’, *yeñi* ‘yeni’, *deñiz* ‘deniz’ ≡ Kırg. *buğa*, *kölökö*, *köm*-, *kün*, *tiken*, *cañı*, *deñiz*)

SA ≡ Kum. (SA *buğa* ~ *buva* ‘boğa’, *avuz* (~ *ağuz* ~ *a:z*) ‘ağız’, *avuz* (~ *ağuz*) ‘ilk süt’ ≡ Kum. *buğa*, *avuz*, *uvuz*)

SA ≡ Nog. (SA *avuz* (~ *ağuz* ~ *a:z*) ‘ağız’ ≡ Nog. *avız*)

SA ≡ Tuv. (SA *a:l* ‘ağıl’, *a:r* ‘ağır’, *o:l* ‘oğul’ ≡ Tuv. *a:l*, *a:r*, *o:l*)

SA ≡ Hak. (SA *a:l* ‘ağıl’, *a:r* ‘ağır’, *o:l* ‘oğul’, *açıh* ‘açık’, *oh* ‘ok’ ≡ Hak. *a:l*, *a:r*, *o:l*, *açıh*, *uh*)

SA ≡ Alt. (SA *sa:-* ‘sağmak’, *ya:-* ‘yağmak’, *so:h* (~ *souh*) ‘soğuk’ ≡ Alt. *sa:-*, *ca:-*, *so:k*)

5. Sivas ağızları, birkaç morfolojik değişim özelliği bakımından Azerbaycan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesine benzerlik gösterir; bir özellik bakımından da Özbek Türkçesiyle benzerlik taşır. Buradaki morfolojik özellikler

de ses değişmelerine dayandıkları için morfofonemik özelliklerdir. Bu durum, benzerliklerin sözcük ve eklerdeki ses yapısından kaynaklanmaktadır:

SA ≡ Az. (SA *gelirik* ‘geliriz’, *gelmişik* ‘gelmişiz’, *gidek* ‘gidelim’, *gel-meliyik* ‘gelmeliyiz’, *güzelik* ‘güzeliz’ ≡ Az. *gelirik*, *gelmişik*, *gidek*, *gelmeli-yik*, *gözelik*)

SA ≡ Gag. (SA *gelmişik* ‘gelmişiz’, *topraam* ‘benim toprağım’, *topraan* ‘senin toprağın’, *topraa* ‘onun toprağı’, *topraamız* ‘bizim toprağımız’, *topra-anız* ‘sizin toprağınız’ ≡ Gag. *gelmişik*, *topraam*, *topraan*, *topraa*, *topraamız*, *topraanız*)

SA ≡ Özb. (SA *başlañ* ‘başlayın’, *gelmeñ* ‘gelmeyin’ ≡ Özb. *bâşlañ*, *kelmeñ*)

Kısaltmalar

Alt.	Altay Türkçesi
Az.	Azerbaycan Türkçesi
Bşk.	Başkurt Türkçesi
DGA	Doğu Grubu Ağızları
Div.	Divriği İlçesi
Gag.	Gagavuz Türkçesi
Gem.	Gemerek İlçesi
Grn.	Gürün İlçesi
Haf.	Hafik İlçesi
Hak.	Hakas Türkçesi
Kaz.	Kazak Türkçesi
KGA	Kuzeydoğu Grubu Ağızları
Kırg.	Kırgız Türkçesi
Kng.	Kangal İlçesi
Koyl.	Koyulhisar İlçesi
Kum.	Kumuk Türkçesi
Nog.	Nogay Türkçesi
Özb.	Özbek Türkçesi
SA	Sivas Ağızları

Siv.	Sivas Merkez
SuŖh.	SuŖehri İlçesi
Ŗrk.	ŖarkıŖla İlçesi
Tat.	Tatar Türkçesi
Trkm.	Türkmen Türkçesi
Tuv.	Tuva Türkçesi
Uyg.	Yeni Uygur Türkçesi
Yıld.	Yıldızeli İlçesi
Zara	Zara İlçesi

Kaynaklar

- Akar, Ali (2011), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Dil Unsurları”, ICANAS 38, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara 10-15 Eylül 2007 (Bildiri Kitabı: 38. ICANAS Bildiriler/Papers: Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi, I. Cilt, Ankara: 23-38).
- Ayık Darıcı, Tülay (2013), *ŖarkıŖla Ağzı*, Cumhuriyet Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Buran, Ahmet ve Ercan Alkaya (2000), *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet (1994), *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar*, Ankara: TDK yayınları.
- Demir, Necati ve Ülker Ŗen (2006), *Sivas İli ve Yöresi Ağızları, Etnik Yapı-Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ercilasun, A. Bican (2000), *Kars İli Ağızları (Ses Bilgisi)*, Ankara: TDK yayınları.
- Ercilasun, A. Bican ve diğerkleri (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, C I, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Ercilasun, A. Bican ve diğerkleri (2007), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (1981), *Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası*, Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Gülsevin, Gürer (2002), *Uşak İli Ağızları*, Ankara: TDK yayınları.
- Günay, Turgut (1978), *Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi yayınları.

- İçer, Elif (2010), *Sivas İli Yıldızeli İlçesi Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Trakya Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karahan, Leylâ (1992), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK yayınları.
- Ökruca, Leyla (2011), *Sivas ili Kangal İlçe Merkezi Sözlüğü*, Cumhuriyet Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Öner, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: TDK yayınları.
- Özkan, Nevzat (2014), *Türk Dilinin Yurtları*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Öztürk, Zehra (2014), *Sivas İli Gürün İlçesi Merkez Köyleri Ağzı Sözlüğü*, Cumhuriyet Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tanyıldız, Eyüp (2014), *Hafik İlçe Merkezinin Kelime Hazinesi*, Cumhuriyet Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, (2009), Ankara: TDK yayınları.
- Yılmaz, Kadir (2011), *Yıldızeli’nin Söz Varlığı*, Cumhuriyet Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yücel, Bilal (2004), “Sivas İli Ağızlarında -(ı)yor Şimdiki Zaman Eki”, *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*, C 2, Ankara: 3299-3309.

BARTIN AĞIZLARINDA ALTSSESBİRİMLERİN ALT AĞIZ BÖLGELERİNDEKİ GÖRÜNÜMLERİ

*Gönül ERDEM NAS**

Giriş

Ağızlar, en küçük birim olan alt ağız bölgelerinden üst ağız bölgelerine doğru birtakım ölçütlerle ayrılıp birleşmektedir. Bu ölçütler fonetik, morfolojik, sentaktik ve leksik ölçütlerdir. Bunlar içerisinde en zor olanı fonetik ölçütlerin tespitidir. Bir ağız bölgesinde kullanılan sesbirim ve altsesbirimler ağız bölgesinin ana ve alt bölümlerini belirlemede esas alınmaktadır. Bazen altsesbirimler ağız bölgelerinde merkez ağızdan oldukça farklı şekillerde alt ağız bölgelerinde karşımıza çıkmaktadır. Ağız araştırmacısı öncelikle ayırıcı sesbirim ve altsesbirimleri incelediği bölgede bir çeşit haritalandırmayla bu birimleri kodlamalıdır. Bunu belirlemek kolay olmamakla birlikte içerisinde ses bilgisine ait birden fazla disiplin de bulundurmaktadır. Eklemlayıcı (söyleyiş) ses bilgisinin yanı sıra işitsel ses bilgisini de ilgilendiren bu durum, çözümleme ve yorumlama kısımlarında da bu iki disiplin çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Bartın ağızları daha önceki çalışmalardan bilindiği üzere lehçe tabakalaşmasının çok belirgin bir biçimde gerçekleştiği ağız bölgelerinden biridir. Bu özelliği Bartın'da yapılan her alt ağız bölgesini kendi içerisinde özel kılmaktadır. Yapılan derlemelerde bu durumla sıkça karşılaşmıştır. Örneğin kuzey kısımda (Kurucası ve civarı) daha çok Kıpçak ses özellikleri ve yapıları görülürken orta ve güneyde diğer lehçelerin etkisi görülmektedir. Bu sebeple derlemelerde hassas kayıt cihazları kullanılmakta, alınan ses kayıtları ses laboratuvarında ses analiz programlarında ayrıntılı bir biçimde incelenmektedir. Bu çalışmada belirlenen ortak sözcükler seçilerek burada kullanılan altsesbirimlerin ayırıcı özellikleri formant analizleriyle belirlenerek daha önce sadece kulakla dinlenerek tespit edilmeye çalışılan altsesbirimlerin nasıl oluştuğu

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dil Bilimi Bölümü, gonulerdem2002@yahoo.com.

hem işitsel hem de görsel olarak spektrogram görüntüleriyle gösterilecektir. Böylelikle bu çalışmayla ulaşılmak istenen amaç, ortak sözcüklerin aldığı ses değişimleri üzerinde daha doğru tespitler yapmak ve bu tespitlerin oluşturulma esasından hareketle yapılan veya yapılacak olan diğer çalışmalara yöntem bakımından kaynak oluşturmaktır.

Ağız çalışmalarında sahada derlemeler, bu alanda çalışma yapan araştırmacıların deneyimleri sonucu ortaya çıkan bazı ön hazırlıklarla yapılmaktadır. Kısaca bunlar, belirlenecek ağız bölgesinin o bölge için doğru örneklem olup olmayacağı -bunun için o bölgeye iç ve dış göçlerin yoğunluğu esas alınır- derleme yapılacak kişilerin o bölgeden çok fazla ayrılmamış olması ve artikülasyon ya da mental bir sorunun olmaması -kekemelik, hafıza kaybı gibi- genellikle seyahat özgürlüğü ve dili koruma güdüsü bakımından ileri yaştaki kadın konuşurların seçilmesi sayılabilir. Tüm bunlar sağlandıktan sonra, sahada kullanılacak teknik cihazların özelliğine bakılır. Günümüz teknolojisi bu anlamda oldukça geniş seçeneklere sahiptir. İyi bir ses kayıt cihazıyla yapılan derleme kayıtlarının, ses parazitlerinden ayıklanarak doğru ölçümlerle verilmesi oldukça önemlidir. Bu sayılanların tümünün yapıldığı öngörüldüğünde bu defa fonetik birimlerin ayrıştırılmasında iyi bir işitsel ses bilgisine sahip olmak gerekmektedir. Araştırmacının sesleri doğru duyamaması, alınan kayıtların metne yanlış aktarımıyla sonuçlanmaktadır. Bu sebeple de Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan sesbirimler tam anlamıyla tespit edilememektedir.

Bu tür zorluklarla başa çıkmanın teknolojik çözümleri de bulunmaktadır. Daha önce özellikle ses parazitlerinden ayırtmak için kullanılan Audacity ve uzun kayıtların süre ve spektrogram görüntülerini rahatlıkla çözümlemeyi sağlayan Cool edit pro gibi ses çözümleme programlarının varlığı, bu durumdaki insan faktörüne bağlı hata payını en aza indirmede kullanılan programlardır. Bununla birlikte tamamen ses analiz programı olarak kullanıma açık olan Praat ses programı içerisinde vurgu (pitch), yeginalık (intensity), formant gibi ses ölçümünü birçok disiplin içinde gözlemleyebileceğimiz bir yazılım içermektedir. Bu çalışmada ünlü dörtgenleri oluşturulurken kullanılan formant değerleri, Bartın ağızlarındaki ünlüler için de kayıtlar üzerinden değerlendirilmiştir.

Formant (Biçimleyici/Oluşturucu)

Formantlar, insan ses yolunda oluşan bir tür akustik titreşimdir. Özellikle ünlü sesletiminde konuşma aygıtlarının aldığı şekilleri formant takibinden edinebiliriz. Böylelikle formant verilerine baktığımızda konuşmada kullanılan ünlülerin farkını görebiliriz. Aynı zamanda bazı ünsüzlerin etkisiyle söylenişi farklılaşan yakın sesletime sahip farklı sözcüklerdeki (baş ve taş gibi) ünlü-ünsüz analiz farklarını görmemizi de formant değerlerinden edindiğimiz bilgiler sağlar. Bir dildeki ünlü sistemini anlayabilmemiz için o dile ait ünlü-

lerin formant ölçümlerine bilimsel çalışmalar kapsamında bakmamız gerekir. Formant değerleri oluşumu sürecinde sıfırdan (F0) dörde (F4) kadar [bu bazen beşi de (F5) bulabilir] oluşabilir. Konuşma dilindeki ünlülerin birbirinden farkını ölçmek için birinci (F1) ve ikinci (F2) formanttaki verilerin değerlendirilmesi yeterli olacaktır.

Ses yolundaki akustik kayıplarla belirlenen formant bant aralıkları 0-5000 Hz arasında değişim gösteren temel formant değerinden oluşur. Formant değerleri F1 (birinci formant): 500/1000 Hz, F2 (ikinci formant): 1000/2000 Hz, F3 (üçüncü formant): 2000/3000 Hz, F4 (dördüncü formant): 3000/4000 Hz ortalama değere sahiptir. F1 ve F2 değerleri ünlülerin üç boyutluluk özelliklerini betimlemede kullanılırken F3 ve F4 değerleri ise cinsiyete dayalı değişimleri belirlemede rol oynar (Ergenç ve Uzun 2017: 36).

Formant değerleri yaşa, cinsiyete konuşulan dile olan hâkimiyete göre değişiklik gösterebilmektedir. Verilen değerler ortalama değerleri esas almaktadır. Standart Türkçedeki ünlülerin formant ölçümleri yapıldığında ortalama şu sonuçlar daha önceki laboratuvar çalışmalarında ortaya çıkmıştır. F1 dilin dikey, F2 ise dilin yatay hareketlerini ifade etmektedir.

i: F1 275 Hz, F2 2200 Hz

u: F1 275 Hz, F2 825 Hz

ı: F1 375 Hz, F2 1375 Hz

e: F1 500 Hz, F2 1875 Hz

ö: F1 500 Hz, F2 1500 Hz

o: F1 500 Hz, F2 850 Hz

ü: F1 275 Hz, F2 1800 Hz

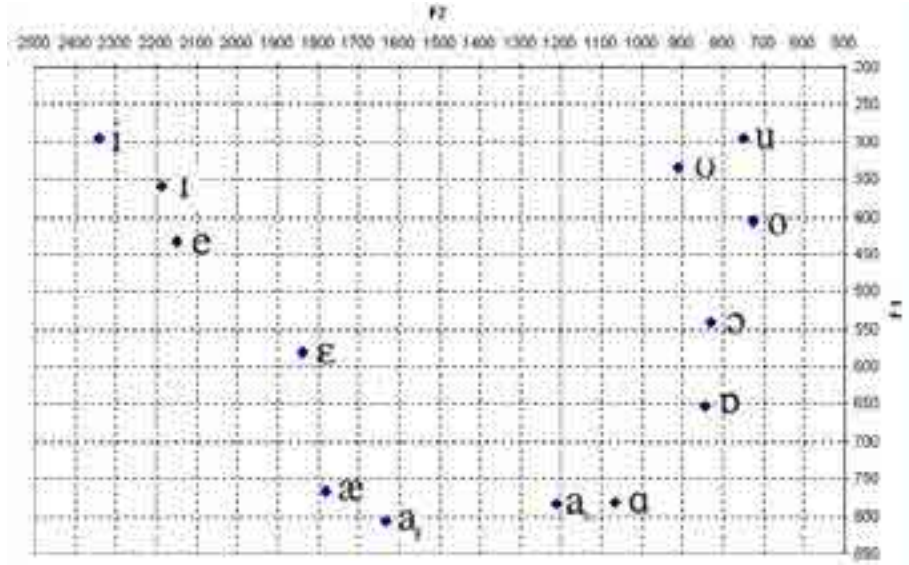
a: F1 650 Hz, F2 1075 Hz (Coşkun 2010: 125).

Standart Türkiye Türkçesine ait ünlülerin spektrogram görüntüsü şu şekildedir:

Şekil 1: Ünlülerin Spektrogram Görüntüsü

Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA) için ünlü ölçümleri ise F1 ve F2 için şu şekildedir:

Şekil 2: IPA Ünlülerinin F1 ve F2 Değerleri

Çalışmada değerlendirilen sözcükler kadın konuşurlara ait ses kayıtlarından edinilmiştir. Bu sebeple kadın konuşurlara ait ünlülerin formant değerleri daha önce bu konuda çalışan araştırmacılarla şu şekilde belirlenmiştir (Akt. Malkoç 2009: 83-84):

		F1 (Hz)	F2 (Hz)	F3 (Hz)
[a]	Türk ve ark. (2004)	698	1464	2743
	Dayıtoğlu (2010)	665	1405	
	Malkoç (2011)	771	1338	2998
[e]	Türk ve ark. (2004)	508	1476	2654
	Dayıtoğlu (2010)	547	2048	
	Malkoç (2011)	578	2205	2961
[ɛ]	Türk ve ark. (2004)	839	1798	2846
	Dayıtoğlu (2010)	839	1760	
	Malkoç (2011)	492	1629	2976
[ɐ]	Türk ve ark. (2004)	511	1990	2980
	Dayıtoğlu (2010)	398	2347	
	Malkoç (2011)	430	2591	3325

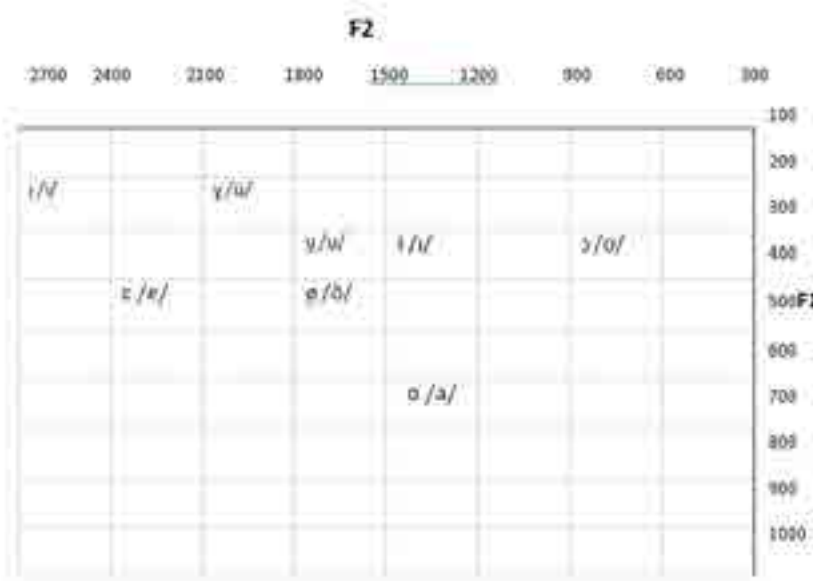
		F1 (Hz)	F2 (Hz)	F3 (Hz)
[o]	Türk ve ark. (2004)	585	1110	2443
	Davutoğlu (2010)	526	1063	
	Malkoç (2011)	564	959	2976
[ö]	Türk ve ark. (2004)	506	1222	2218
	Davutoğlu (2010)	500	1663	
	Malkoç (2011)	543	1636	2764
[u]	Türk ve ark. (2004)	546	1292	2513
	Davutoğlu (2010)	433	1107	
	Malkoç (2011)	452	961	2940
[ü]	Türk ve ark. (2004)	453	1729	2541
	Davutoğlu (2010)	416	1812	
	Malkoç (2011)	424	1938	2742

Tablo 1: Ünlülere Ait Tespit Edilen Formant Değerleri

Laboratuvar ortamında metronom ile alınan ses kayıtlarına göre ünlü formant değerleri kadın konuşurlarda şöyledir:

a	[a]	F1 878, F2 1287
e	[ε]	F1 559, F2 2343
ı	[i]	F1 446, F2 1293
i	[i]	F1 357, F2 2752
o	[ɔ]	F1 474, F2 917
ö	[ø]	F1 482, F2 1695
u	[u]	F1 408, F2 813
ü	[y]	F1 375, F2 1944

Bu değerlere göre formant dörtgeni ise aşağıdaki gibidir:

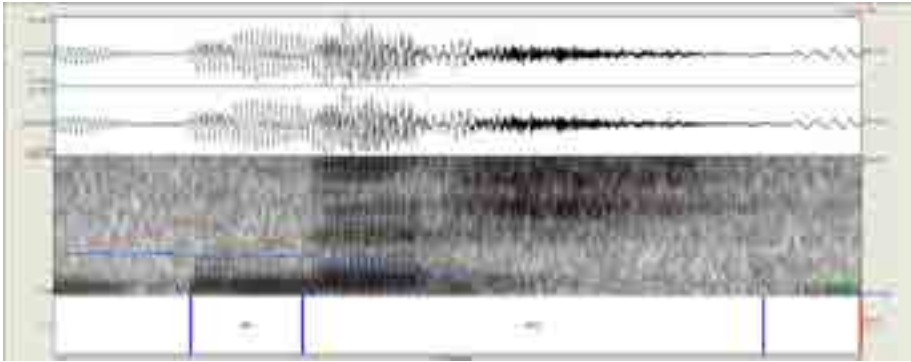

Şekil 3: Kadın Konuşurlara Ait Formant Dörtgeni

Bartın Ağızlarındaki Ünlülerin Formant Ölçümleri

Çalışmanın asıl konusunu oluşturan Bartın ağızlarındaki ünlülerin oluşum noktaları ve değerleri, derleme kayıtlarındaki ortak sözcüklerin seslendirilmeleri seçilerek belirlenmiştir. Buna göre bazı sözcüklerde ünsüzlerin de etkisiyle boğumlanma noktaları ve çıkış şekilleri Standart Türkçedeki sesbirimlerden farklılaşan ve bulundukları ağız bölgesinde altsesbirimden öte sesbirim niteliği taşıyan ünlüler birkaç örnek için şöyledir:

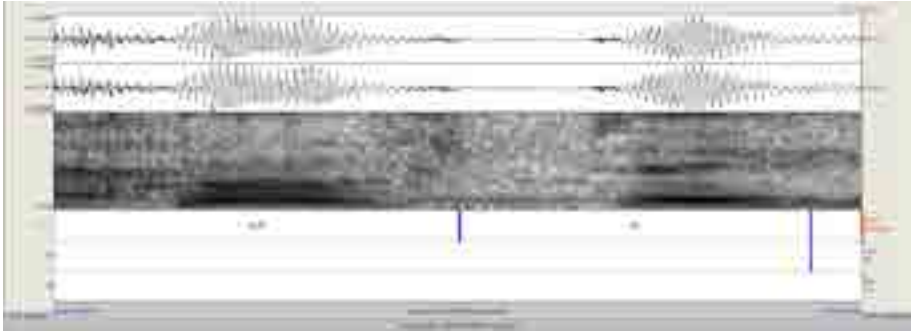
“güneş” sözcüğünün Bartın’a bağlı Arıt köyündeki kadın konuşurlardaki sesletimi:

Şekil 4: Güneş Sözcüğüne Ait Spektrogram Görüntüsü

Standart Türkçede bu sözcük “güneş” şeklinde seslendirilirken Arıt köyü alt ağız bölgesinde ve neredeyse bu örneğin seslendirildiği birçok alt ağız bölgesinde /ü/ yerini /g/’nin boğumlanma noktasının geride olması sebebiyle /u/’ya yakın bir sese bırakmıştır. Bunu da söz konusu seslem yani “gú-” da bulunan /ú/ sesinin formant ölçümündeki değerden anlamaktayız. Buradaki /ú/ sesi F1 328 Hz, F2 1195 Hz gibi bir değer vermektedir. ST için kadın konuşurdan alınan güneş sözcüğünde ise /ü/ sesine ait F1 274 F2 1929’dur.

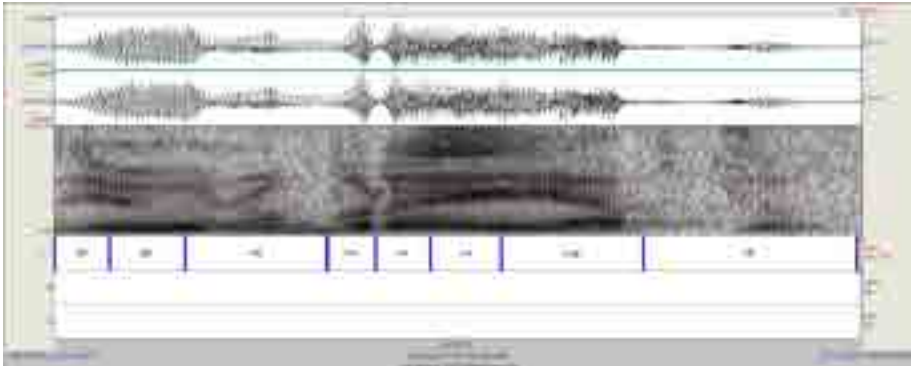
“köfte” sözcüğünün Bartın/Amasra ve Kozcağız alt ağız bölgelerindeki kadın konuşurlardaki sesletimi:

Şekil 5: Köfte Sözcüğüne Ait Spektrogram Görüntüsü

Standart Türkçede bu sözcük “köfte” şeklinde seslendirilirken Amasra-Kozcağız alt ağız bölgelerinde ve neredeyse bu örneğin seslendirildiği birçok alt ağız bölgesinde /ö/ yerini /ó/ gibi bir sese bırakmıştır. Ölçümlerde /ö/ yerine kullanılan sesin, /k/’nin boğumlanma noktasının değişiminin etkisiyle: F1 541 Hz, F2 1220 Hz değeri çıkmaktadır.

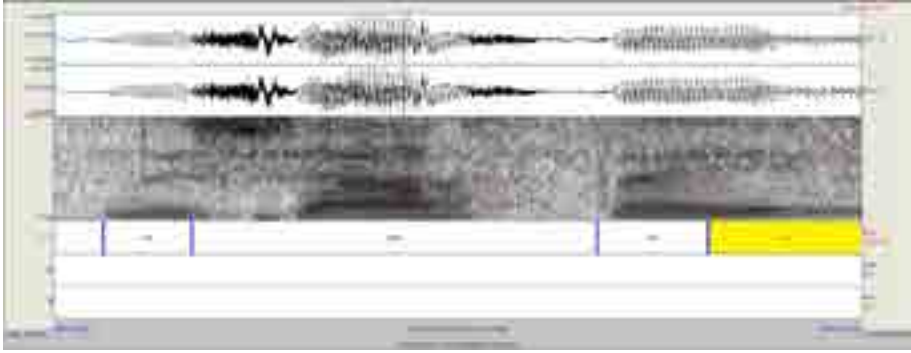
“düğün” sözcüğünün Bartın alt ağız bölgeleri ve merkez ağızdaki genel sesletimi:

Şekil 6: Düğün Sözcüğüne Ait Spektrogram Görüntüsü

“dügün” olarak sesletimi standartlaşan sözcük /ğ/’nin ünlüyü uzatma dışında fonolojik bir etkisi bulunmadığı hâlde sesletimdeki ilk hecedeki /ü/ ünlüsü /ü/’ya benzer bir boğumlanmaya sahiptir. Formant değerleri ise: F1 355 Hz, F2 1762 Hz. İkinci seslemde bulunan /ü/ sesinin formant değeri ise F1 351 Hz, F2 1938 olarak belirlenmiştir.

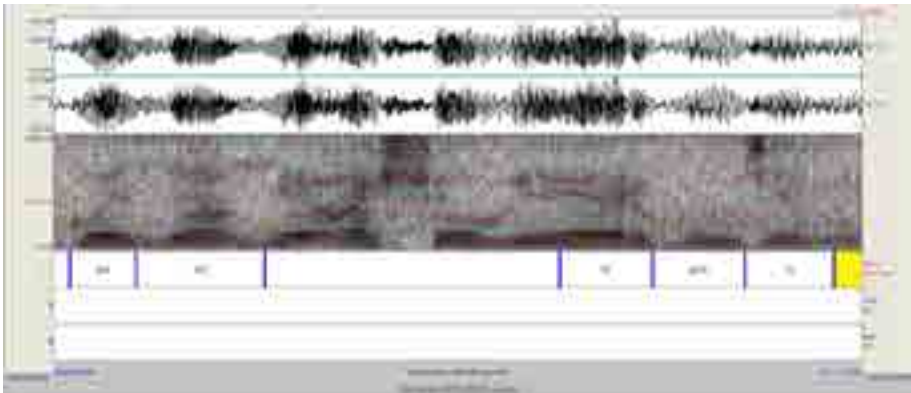
“nişasta” sözcüğünün Bartın’a bağlı Ulus ve Kurucaşile alt ağız bölgelerindeki sesletimi

Şekil 7: Nişasta Sözcüğüne Ait Spektrogram Görüntüsü

Standart Türkçede “nişasta” olarak sesletilen bu sözcükte /i/ sesi /i/’ya benzer bir yerde boğumlanmıştır. Formant olarak F1413 Hz, F2 2080 Hz’dir.

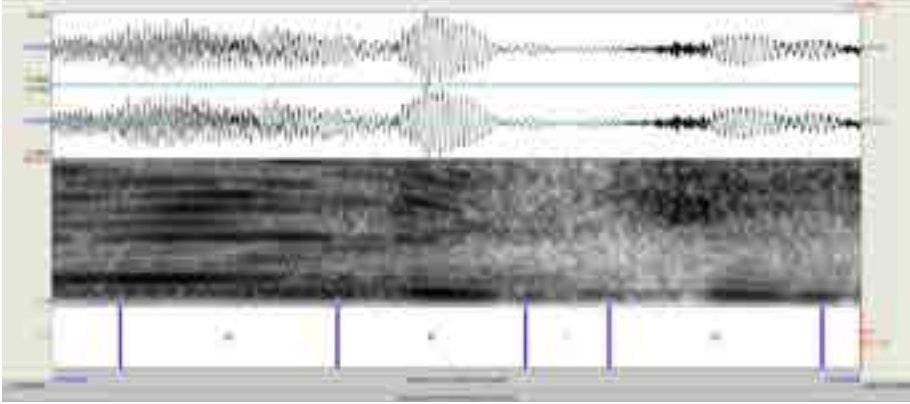
“güz el” ve “ergünce” sözcüklerinin merkez ve alt ağız bölgelerindeki sesletimi de Standart Türkçe sesletiminden farklıdır. “ergün” kıvamı yumuşağa yakın anlamında kullanılan bir sözcüktür.

Şekil 8: Güz el ve Ergünce Sözcüklerine Ait Spektrogram Görüntüsü

“güzel” sözcüğündeki ilk seslem /ü/ sesine ait formant değerleri: F1 578 Hz, F2 1680 Hz iken “ergünce” sözcüğündeki ikinci seslemde bulunan /ú/ sesine ait formant değerleri: F1 377 Hz, F2 1540 Hz’dir.

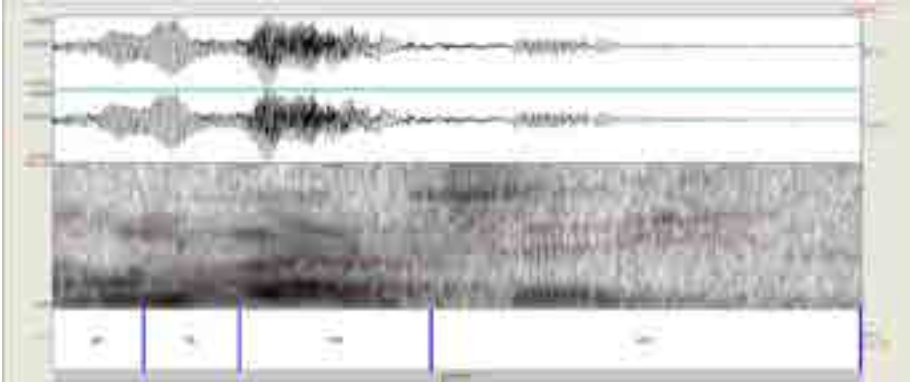
“elli iki” söz öbeğinin Bartın-Kozcağız alt ağız bölgelerindeki sesletimi

Şekil 9: Elli İki Söz Öbeğine Ait Spektrogram Görüntüsü

“elli iki” söz öbeğinde bulunan ilk seslem el- /e/ ünlüsüne ait formant değeri: F1 750 Hz, F2 2100 Hz’dir. Dördüncü seslemdeki -ki’de bulunan /i/ sesine ait formant değeri: F1 400 Hz, F2 2000 Hz’dir.

“gülüveriyorsun” sözcüğünün Bartın alt ağız bölgelerinde kullanımı “gu-luveriyorsuy” şekline yakındır ve sesletime ait spektrogramı şu şekildedir:

Şekil 10: Gülüveriyorsun Sözcüğüne Ait Spektrogram Görüntüsü

Alt ve merkez ağız bölgelerinde sistemli bir biçimde farklı seslendirilen “gülüveriyorsun” çekimli sözcüğünde ilk seslemdeki gü- /ú/ formant değeri: F1 330 Hz, F2 840 Hz’dir. İkinci seslemdeki -lú- /ú/ sesine ait formant değerleri: F1 290 Hz, F2 1090 Hz’dir.

Sonuç

Çalışmada, onlarca sözcüğün formant analizi incelenmiştir. Burada yalnızca sözcüklerdeki sesbirim ve altsesbirimlerin, birlikte kullanıldıkları ünsüzlerden etkilenme dereceleri gözetilerek ölçümler yapılmıştır. Çıkan sonuçlar tablollaştırıldığında Bartın ve çevresindeki ağızlarda kullanılan ve sıklığı bir sesbirim niteliği bile taşıyabilen ünlülerin varlığı görülmüştür. Çalışılacak her ağız bölgesi için bu tür programlardan alınacak destek sayesinde ölçümler veriler şeklinde elde edilirken o ağız bölgesindeki ünlülerin bir formant tablosunda boğumlanma noktaları yaklaşık olarak hesaplanabilecektir. Bunu hemen her sözcük için yapmak imkânsızdır. Özel sesletime sahip ve Standart Türkçeden bağımsız sesletimlerin ele alınmasıyla ortaya çıkacak veriler, incelenen ağız bölgesinin alt ağızlarıyla birlikte ünlü dörtgenini verebilmektedir. Böylelikle “Benzer yapıda oluşturulmuş sözcükler için sesletimde aynı ünlü kullanılmıştır.” kanısı kesinlik kazanabilecektir. Çalışmadaki amaç, bu tür araştırmalarda kullanılacak analiz programlarının verileri ışığında farklı bir yöntemi sunmaktır. Böylelikle işitsel ses bilgisinin imkânlarıyla yapılan ünlü değerlendirmelerinin sağlaması bu yöntemle yapılabilecektir.

Kaynaklar

- Coşkun, Volkan (2010), *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: IQ yay.
- Eren, Mehmet (1997), *Zonguldak-Bartın-Karabük İller Ağızları*, Ankara: TDK yayınları.
- Ergenç, İclal ve Uzun, Pınar (2017), *Türkçenin Ses Dizgesi*, Ankara: Seçkin yay.
- Karahan, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK yayınları.
- Kılıç, M. Akif (2017), “Türkiye Türkçesindeki Sesbirimlerin Dışsal ve İçsel Alt Sesbirimleri: Katmanlı Çevriyazı Modeli”, *Turkish Studies*, C 12/7, 2017, s. 195-214.
- Korkmaz, Zeynep (1965), “Bartın ve Yöresi Ağızlarında Lehçe Tabakalaşması”, *Türkoloji Dergisi*, C II/I, 1965, s. 227-249.
- Korkmaz, Zeynep (1971), “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*.
- Korkmaz, Zeynep (2004), *Bartın ve Yöresi Ağızları*, Ankara: TDK yayınları.
- Malkoç, Ekrem (2009), “Türkçe Ünlü Formant Frekans Değerleri ve Bu Değerlere Dayalı Ünlü Dörtgeni”, *Dil Dergisi*, Sayı: 146, Ekim-Kasım-Aralık, s. 72-85.

KARAÇAY TÜRKÇESİNE TÜRKİYE TÜRKÇESİ ETKİSİ (ESKİŞEHİR VE ÇEVRESİ)

*Dilek ERENOĞLU ATAİZİ**

Giriş

Türkçenin göçü ile dünyanın her yerinde yankısı bulunan Türk lehçeleri, kullanıldığı coğrafya ve zaman içinde çeşitli etkilerle değişim içinde olmuştur. Bir Türk lehçesi, bulunduğu coğrafyadan ayrılıp yeni bir coğrafyaya yerleştiğinde canlı lehçe unsurları zamanla bulanıklaşır. Bu sırada yerleştiği bölgedeki dilin özelliklerinden yeni kullanımlar almaya başlar. Bu durum hem dilin doğal gelişiminin hem de yerel etkilerin baskın olmasının bir sonucu şeklinde değerlendirilmelidir.

Göçler sebebiyle kendi kültür coğrafyalarından ayrılanlar yeni bir kültür coğrafyasına yerleştiklerinde konuşurları gibi dilleri de yeniden şekillenmeye başlar ve lehçe konuşulduğu sürece bu değişim de devam eder. Her yeni nesil iki kültürü kendisinde yani dilinde birleştirmiş olur. Ana yurdundaki sözcüklerden eksilenlerin yerini yeni yurdundaki sözler alır.

Kuzey Kafkasya'da Elbruz Dağı'nın iki yanında yaşayan, aynı kökten gelen Karaçay-Malkar Türkleri bugün siyasi bir bölünme ile Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti ve Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Ana yurtları olan Kafkasya'dan göç ederek Eskişehir ve çevresine gelen Karaçay-Malkar Türkleri yerleştikleri çevrede yaşayan kültür ve dilden doğal olarak etkilenmişlerdir. Bu etkilerin, daha çabuk değişmeye elverişli olan konuşma dilinde ne ölçüde olduğunun tespiti zaman içinde tekrarlanan ağız derleme çalışmaları ile mümkün olmaktadır. Böylece her nesilde 20-30 yılda bir yapılacak çalışmalar yoluyla dildeki değişimler izlenebilir.

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dilekerenoglu@gmail.com.

Karaçay-Malkar Türkçesinin birbirinden küçük ses değişimleri ile ayrılan Karaçay-Çegem-Bashan ve Çerek olmak üzere iki şivesi vardır. Bu çalışma, Karaçay Türklerinin yüzde doksanı tarafından kullanılan ilk şivenin konuşulduğu Eskişehir merkez; Çifteler, Sivrihisar ilçeleri; Akhisar, Gökçeyayla, Yazılıkaya, Belpınar ve Ertuğrul köyleri ile sınırlıdır.

Konum

Diller Dağı olarak adlandırılan Kafkasya, Kafkas Ana Sıradağları tarafından Kuzey Kafkasya ve İçeri Kafkasya olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan İçeri Kafkasya kısmındadır.

Bu bölgede İçeri Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan olmak üzere üç cumhuriyet; Nahçıvan, Abhazya, Acaristan, Adigey, Dağıstan, İnguşetya, Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkes, Kuzey Osetya ve Çeçenistan ile Dağlık Karabağ ve Güney Osetya Özerk Cumhuriyetlerinden oluşmaktadır. Bir köprü özelliği taşıyan Kafkasya'da Karadeniz'den Hazar'a şu haklar yaşar: Abhazlar, Adigeler, Abazalar, Karaçay-Malkarlılar, Osetler, Lezgiler, Avarlar, Kumuklar, Laklar, Tabasaranlar, Agullar, Thasurlar, Rutullar, Tatlar.¹

Kuzeyinde Rusya, kuzeydoğusunda Stavropol, kuzeybatısında Krasnodar, güneyinde Gürcistan ve Abhazya, batısında Adigey Özerk Cumhuriyeti ve Karadeniz, doğusunda Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti bulunmaktadır.

Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti²

¹ Tavkul, Ufuk (2012), *Kafkasların Kalbine Yolculuk (Karaçay-Malkar)*, Bengü Yayınları, Ankara, s. 16-17.

² <http://dagistanorg.tripod.com/icerik/genelkafkasya.htm>, 10.10.2019, 10:45.

Etnik Yapı

Kafkasya etnik yapısı bakımından pek çok halka yurt olmuştur. Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti içinde de birbirinden farklı halklar yerleşmiştir. Bu haklar arasından en yüksek oranı Karaçay Türkleri, daha sonra da Ruslar, Çerkesler, Abaza ve Nogaylar oluşturmaktadır. Bu bölgede yaşayan halklar şunlardır: Çerkes, Abaza, Azerbaycan Türkü, Ermeni, Grek, Kabardey, Nogay, Asetin, Ukraynalı, Çeçen.

Karaçay Türkleri

Karaçay-Malkar Türkleri Elbruz Dağı'nın doğu ve batısında Kuban Irmağı kaynağında yüksek dağlık arazide yaşamaktadır. Kafkasya'da hâkimiyet kuran Hun, Bulgar, Alan, Kıpçak ve Proto-Türk kavimleri olan Kimmer ve Sakaların (İskit) bir araya gelmesiyle oluşmuş bir Türk halkıdır.³ Kendilerine Tavlu (Dağlı) derler. Elbruz Dağı'nın batısında yaşayan Karaçay Türkleri, Baksan Vadisi'nin yukarı kısımlarından Kuban Irmağı çevresine doğru gelip yerleşmişler, Bashan, Çegem'e doğru yayılmışlardır. Dağın doğusunda bulunan Malkar Türkleri de Çerek'e yerleşmişlerdir. Zamanla Malkar Türklerinin bölgesi Bashan ve Çegem'i de içine almış bu bölge de zamanla Malkar bölgesi olarak anılmaya başlamıştır.

1806-1812 Belgrad Anlaşması'yla (Osmanlı-Rus Savaşı) Karaçay toprakları Rus sınırı içinde kalmıştır. 1822 yılında Rusya Karaçay üzerine egemenlik ilan etmiş ve böylece kanlı savaşlar başlamıştır. 1828 Hasavka Savaşı yenilgisi ile Karaçaylılar, 1864 yılında da tüm Kafkasya, Rusya yönetimine girmiştir.

Daha sonra sürgün dönemleri başlamış, 2 Kasım 1943'te Karaçay Türkleri, 8 Mart 1944'te Malkar Türkleri Orta Asya ve Sibirya'ya yük vagonları ile sürgün edilip soykırıma uğratılmışlardır. 1957 yılında Rusya hayatta kalan sürgünlere geri dönüş hakkı vermiştir. Bir kısmı dönmüş bir kısmı da bulundukları yerde kalmışlardır.

Karaçay Türkçesi

Karaçay Türkçesi Kuzeybatı/Kıpçak kolundadır. 1920'de 31 harfli Arap alfabesi, 1923'te 33 harfli Arap alfabesi, 1924'ten itibaren Latin alfabesi kullanılmışlar, 1938'den sonra da Kiril alfabesine geçirilmişlerdir.

Anadolu'ya Göç

1828-29 ve 1877-78 Osmanlı Rus savaşları, 1853-1856 Kırım savaşları Türk halklarının göç etmelerinde en önemli tarihlerdir. Bu dönemde Rus-

³ Tavkul, Ufuk (1993), *Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür*, Ötüken Yayınları, İstanbul, s. 15.

ya'nın baskısından kurtulmak isteyen Türk halklarının bir kısmı, Osmanlı topraklarına, Anadolu'ya göç etmişlerdir.

Kafkasya'dan İstanbul'a "İlk İstanbulcular" (Birinçi Stampılçula) olarak anılan ilk göçmen grubu 1884-1887 yılları arasında birkaç katile hâlinde deniz ve kara yoluyla gelmişlerdir. Yaklaşık 5.000 Karaçaylı, 1.000-1.500 Malkar Türkü Anadolu'ya yerleştirilmiştir. Bir kısmı Suriye'ye gönderilmiş Şam vilayetinde Biley ve Boydan köylerini kurmuşlardır. Bunların bir kısmı Şam'da ve Ürdün'de yaşamaktadır. Suriye'den Konya Başhüyük'e göç eden Karaçaylılar burada Şamlılar adını almıştır.⁴

Anadolu'da yerleştikleri bölgeler:

- Eskişehir ili Han ilçesine bağlı Yazılıkaya ve Akhisar köyleri
- Sivas ili Yıldızeli ilçesine bağlı Emirler köyü (köy dağılmıştır)
- Tokat ili Sulusaray ilçesine bağlı Arpacı Karaçay köyü
- Tokat ili Reşadiye ilçesine bağlı Çilehane köyü
- Kayseri ili Pınarbaşı ilçesine bağlı Eğrisöğüt köyü
- Yalova iline bağlı Çiftlikköy ilçesi

25 Kasım 1905'te "İkinci İstanbulcular (Ekinçi Stampılçula)" grubuyla 3.497 kişi, 1906'da 1.500 kişi ve 1.000 kişilik katileler deniz yoluyla gelmiştir. Toplam 3.500 Karaçay-Malkar Türkü Osmanlı topraklarına göç etmiştir.

Bu göçle Karaçay-Malkar Türkleri yerleştirildikleri yerler şunlardır:⁵

- Eskişehir ilinin Han ilçesine bağlı Gökçeyayla köyü
- Eskişehir ilinin Sivrihisar ilçesine bağlı Yakapınar köyü
- Eskişehir ilinin Beylikova ilçesine bağlı Süleymaniye (Erten) köyü
- Konya ilinin Sarayönü ilçesine bağlı Başhüyük kasabası
- Ankara ilinin Gölbaşı ilçesine bağlı Yağlıpınar köyü
- Afyonkarahisar ilinin İscehisar ilçesine bağlı Doğlat köyü.

Erten köyü sakinleri, salgın hastalıktan kırılmış, kalanlar Belpınar'a yerleşmiştir.

⁴ Tabakçı, Nurullah (2008), *Kültürlerarası İletişim Sürecinde Alt Kültürde Kimliğin Oluşumu (Türkiye'deki Karaçay Topluluğu Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora tezi), Konya, s. 104-105.

⁵ Tabakçı, age. s. 105.

Eskişehir ve Çevresinde Yerleşen Karaçay Türkleri

Çifteler: Karaçay Türkleri, köyden kente göç ile gelip yerleşmişlerdir. Balkan, Kafkas, Kırım, Türkmen, Kıpçak göçmenleri ve yerli halktan oluşan karışık bir yapısı vardır.

Sivrihisar: İlçede az sayıda Karaçay Türkü yaşar, bunlar da Ertuğrul köyünden buraya yerleşenlerdir.

Akhisar (Agasar): 1883 yılında gelen Karaçay Türkleri Emirdağ'ın Gözeli (Manoğuz) köyünde bir süre kalmış, sonra 1892'de kendi yurtlarına benzettikleri Yazılıkaya'ya, daha sonra da Akhisar'a yerleşmişlerdir. 28 kişidir.

Gökçeyayla (Kilisa): 1884'te Yukarı Teberdi ve Cögetey bölgesinden gelenler Konya Başhüyük'te bir süre kaldıktan sonra Emirdağ'a, bir süre sonra da Gökçeyayla'ya yerleşmiştir. 75 kişidir.

Belpınar: Karaçay bölgesindeki Cögetey ve Ullu Karaçay köylerinden gelen 100 aile yerleşmiştir. 117 kişidir.

Ertuğrul Köyü (Yakapınar): Karaçay bölgesindeki Cazlık ve Davut köylerinden gelenler yerleşmiştir. 150 kişidir.

Yazılıkaya (Cazıl): 1883 yılında göç eden Karaçay Türkleri, Afyonkarahisar'ın Emirdağ ilçesine bağlı Gözeli (Manoğuz) köyünde bir süre kaldıktan sonra Yazılıkaya'ya yerleşmiştir. Köy nüfusu 57 kişidir.

Karaçay Türkçesinde Görülen Türkiye Türkçesi Etkileri

Diasporada Karaçay Türkçesinin kullanımını yerleşim yeri, yaş aralıkları ve aile içi ve dış yaşam alanlarında kullanımına göre yapılan çalışmalarda çizelgeler⁶ göstermektedir ki Karaçay Türkçesi genç nesil tarafından gittikçe azalan bir kullanım düzeyi göstermektedir.

Karaçay Türkçesinde görülen değişimler büyük bir bölümü söz varlığı, göç ettikleri coğrafyada bulunmayan kültür unsurları, Rusça kelimeler, teknoloji ile ilgili kelimeler, matematik terimleri ile gün, ay, mevsim adlarında görülmektedir.

Aşağıdaki örnekler bu değişimleri göstermektedir.

Cümle örnekleri:

Aynı gelin evinde yapılan davet gibi davet ediyorsun./Aynı keline *dawat* etgençe *dawat etese*.

⁶ bk. Boz, Erdoğan-Günay Aktaş, Selma, "Diasporada Karaçay Türkçesinin Kullanımı Eskişehir Örneği", *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2016, S 5, s. 145-155.

Karaçay Türkçesi: çakırgan etese

Padişah, güverteye çıksınlar da bir bakayım, diyor dürbünle seyrediyor. /
Padişah göwerteye çıksılla da bir karayım, deyd, dürbünla seyir etedi.

Karaçay Türkçesi: padişah: paccah

seyir etedi: karaydı

Hepsini kördük.

Karaçay Türkçesi: hepsini: barısını

Tramvaydan indiğim yerde. / Tramvaydan indiğim cerde.

Karaçay Türkçesi: indiğim: tüşgenim / ingenim

O, kötü işte. / *O kötüdü işde.*

Karaçay Türkçesi: o: ol

kötüdü: *amandı*

Çifteler'den katılan var mıydı? / *katılğan* bar mıyed?

Karaçay Türkçesi: katılğan: *koşulğan*

Elin sıcak sudan soğuk suvga tiyirmey.

Karaçay Türkçesi: elin: *kolun*

sıcak: issi

soğuk: suwuk

Konuşurken Türçeye benzetiyoruz. / Söleşirken Türkçege bardırabız.

Karaçay Türkçesi: söleşirken: *söleşturub*

Söz Varlığı

Matematik terimleri, teknoloji terimleri...

Türkiye Türkçesi

Karaçay Türkçesi

mutfak

aşüy

çatal

çañçı

uçak

samalyot (Rus.)

eksik

az

artık	köp
eksi	minus (Rus.)
artı	plus (Rus.)
çarpı	unnojit (Rus.)
bölü	razdevit (Rus.)
kaç	nença
kişi	adam/evlen
(Eki kişiğe bilet berallık mısız?) “Ekievlenge biler berallık mısız?	
iki kişi	ekeven (ekieven), ekev, (eki ev)
altı kişi	altav (altı av)
beş kişi	beşevlen
ceti kişi	ceteven (ceti evlen)

Gün Adları

Pazartesi	Başkün
Salı	Gürgekün
Çarşamba	Barazkün
Perşembe	Ortakün
Cuma	Bayrımkün
Cumartesi	Sabatkün
Pazar	Iyılıkün

Mevsimler

İlkbahar	Caz
Yaz	Cay
Sonbahar	Kaç
Kış	Kış

Karaçay Türkçesinde Ses Özellikleri

Karaçay Türkçesi bazı ses değişimleri ile birlikte büyük ölçüde ET söz varlığını korumaktadır. Özellikle yaşlıların dilinde korunan bu özellik genç nesilde kaybolmaya yüz tutmuştur.

- tag > taw
- yumuş > cumuş
- küdegü > küyöw
- belgü > belgi

Karaçay Türkçesinde rivayet birleşik zamanı belirtmek üzere kullanılan “bolgan” yardımcı fiili neredeyse unutulmuştur. Bunun yerine Türkiye Türkçesinden kullanım alanına geçmiş olan [-ImIş], [-UmUş] ekleri görülmektedir.

Söz başı [b] korunmuştur.

- bar > bar
- ber- > ber-
- bol- > bol-

[v] sesi Türkçeden ya da başka dillerden alıntılanmış kelimelerde görülmektedir.

- davet
- zavalla

I. Teklik Şahıs zamirinin kullanımında m- > b- değişmesi görülür.

- men > ben

Karaçay Türkçesindeki geniş zaman eklerinin sonundaki -r sesinin düştüğü görülmektedir. Bu durum Türkiye Türkçesindeki ağız özelliklerinin etkisi olarak görülebilir.

- kelir mi > keli mi

Karaçay Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki için kullanılan -gan, -gen, -ğan eklerinin azalan kullanımına Türkiye Türkçesinden geçtiği görülen -mIş, -muş eki de kullanıma girmiştir.

- etgenbiz
- keşmiş

Bazı eklerde ünlü daralmaları görülmektedir.

- caramayed > carameyid
- eteyek > eteyik

Sonuç

Karaçay Türkçesi diğer lehçelere göre, konuşurlarının kendi âdet, gelenek ve göreneklerine daha sıkı bir şekilde sahip olmalarından dolayı daha yavaş değişim geçiren bir lehçedir. Gençlerin bir kısmı ya hiç Karaçay Türkçesi konuşamamakta ya da konuşulanı anlasalar da Karaçay Türkçesi ile konuşamamaktadır.

Aileler bazen çocuklardan gizli konuşmalarını bu lehçe ile yapmak yüzünden bazen de dış dünyada Karaçay Türkçesi ile konuşursa küçük düşeceği duygusuna kapılarak bu lehçeyi çocuklarına öğretmediklerini belirtmektedirler.

Arapça sözcük etkilenmelerinin yanı sıra yoğun Rusça etkisi altından çıkıp gelen Karaçay Türkçesi Anadolu'da önce Osmanlı Türkçesi, sonra da Türkiye Türkçesi etkisi altında dil değişimleri geçirmiştir.

Sözü edilen etkilerle birlikte, bu lehçenin normal seyirdeki değişimleri bugün teknolojinin etkisiyle hız kazanmıştır. Televizyon, radyo ve internet gibi medya erişimlerinin yaygınlaşması dildeki değişimleri de hızlandırmıştır.

Bunun yanı sıra, geleneklerin artık tam anlamıyla uygulanamıyor olması, mesela, Karaçay Türklerinin kendileri dışındaki halklardan evlilik yapmaları dillerinin değişmesine etki etmiştir.

Eğitim dilinin Türkiye Türkçesi olması, Karaçay Türkçesi konuşamayan ya da bilmeyen yeni neslin dilindeki değişimleri gösteren ana sebeplerindendir.

Bu durumun son ayağı olarak ortaya çıkan bir başka sonuç ise, Karaçay Türklerinin tekrar öze dönmek isteyenlerinin özellikle Kafkasya'da yerleşik bulunan Karaçaylılarla ve Amerika'daki gibi diasporada bulunan Karaçaylılarla iletişim kurma isteklerinin ortaya çıkmasıdır. Bu durumda, önlerinde var olan alfabe ve dille ilgili engellere, gidip gelme bakımından uzaklık ve ekonomik sorunlar da eklenmektedir.

Kültürlerinin ve dillerinin yeniden canlanması için Karaçay dernekleri, çeşitli kurslar düzenleyerek ve kültür birikimlerini yaşama geçirerek bu isteklerini gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

Kaynaklar

Boz, Erdoğan-Günay Aktaş, Selma (2016), "Diasporada Karaçay Türkçesinin Kullanımı Eskişehir Örneği", *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2016, S 5, s. 145-155.

<http://dagistanorg.tripod.com/icerik/genelkafkasya.htm>, 10.10.2019.

Tabakçı, Nurullah (2008), *Kültürlerarası İletişim Sürecinde Alt Kültürde Kimliğin Oluşumu (Türkiye'deki Karaçay Topluluğu Örneği)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora tezi), Konya, s. 104-105.

Tavkul, Ufuk (1993), *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür*, İstanbul, Ötüken yayınları.

Tavkul, Ufuk (2012), *Kafkasların Kalbine Yolculuk (Karaçay-Malkar)*, Ankara, Bengü yayınları.

YERLİ AĞIZLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ: MARDİN ÖRNEĞİ

*Hadra Kübra ERKINAY TAMTAMIŞ**

Giriş

Ağız araştırmalarına verilen önem ve bu hususta yapılan çalışmalar, yayınlar, bilimsel etkinlikler gün geçtikçe artmaktadır. Tehlike altında olan, kaybolan dillerin durumu karşısında ağızlar da kendi geleceği hakkında olumsuz işaretler vermektedir. Bu durum, gün geçtikçe değişen ağızların kayda alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Türkiye’de birçok ağız çalışması yapılmıştır. Hatta ağız çalışmaları Türkiye coğrafyası ile sınırlı kalmayıp Anadolu ağızlarının dağılım alanlarına göre Kerkük, Balkan coğrafyasını da kapsamıştır. Ağız verileri sadece dil değil; aynı zamanda edebiyat, halk bilimi, sosyoloji, tiyatro, sinema gibi diğer bilim dallarının da yararlanabileceği malzemeler içermektedir. Bu da ağız malzemesi derlenmesi gerekliliğini göstermektedir. Ağızlar, standart Türkçeye göre Türk dilinin tarihî dönemlerine daha yakındır. Tarihî metinlerin incelenmesi ve söz varlığını tespit etmede ağız çalışmalarının yararı ortadadır. Günümüzde ağızlar teknolojik gelişmeler, göçler ve diğer sebeplerle tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı bir şekilde değişerek birincil özelliklerini kaybetmektedir (Demir 2009: 184-187).

Anadolu’da yazı dili 13. yüzyılda Orta Asya’dan gelen Oğuzların verdikleri eserlerle birlikte oluşmaya başlamıştır. Yazı dili oluşurken Orta Asya’dan Kafkasya’ya, sonrasında Anadolu’ya göç etmiş grupların ağız özellikleri etkili olmuştur. Anadolu’daki yazılı ve sözlü dile, Türk dilinin değişik lehçeleriyle birlikte, coğrafya olarak komşu olan diller de etki etmiştir. Bunun yanı sıra 13. yüzyıldan itibaren görülen ve karışık dillilik olarak adlandırılan iki lehçelilikten kaynaklı dil özelliklerinin de sadece yazı dilinde değil, aynı zamanda ağızlarda da görülmesi Anadolu’da farklı ağız özelliklerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0003-1469-0404, hadraerkinay@hotmail.com.

Anadolu'daki çok ulusluluk ve kültürlülüğün bir örneği sayılabilecek Mardin'de farklı devletler, milletler hüküm sürmüştür. MS Roma İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü Mardin, Hz. Ömer zamanında İslam topraklarına katılmıştır. Üç yüz yıl kadar Mardin'de hüküm süren Artuklular, şehre mimari, eğitim, sosyal vd. açılardan en çok katkı sağlayan bir diğer deyişle şehri imar edenlerdir. Sadece Mardin'de değil Harput (Elazığ), Hısn-ı Keyfâ'da (Hasankeyf) da birer beylik kuran Artukluların, Mardin'deki varlıkları 1105'te başlayıp 1409 yılında sona ermiştir (Sevim 2014: 173). Şehir, daha sonra sırayla Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler, Osmanlıların sınırlarında yer almıştır. Kısa süren İran hâkimiyeti (1508-1515 ve 1515-1517) hariç- ki Safevi Devleti Farsiler dışında Türkmen ve Kürtlerden de müteşekkil idi- şehir, Türk devletleri tarafından yönetilmiş ve Türk boyları tarafından yurt edinilmiştir (Göyünç 1969: 8-35; Tihranî 2014: 38). Tarih boyunca el değiştiren Mardin'de mimari, sanat, kültür, dil vb. alanlarda da farklılıklar ve harmanlamalar kendini göstermiştir. Mardin'de mimari, kültürel, sanatsal alanlarda özellikle Artuklu ve Akkoyunluların etkisi söz konusudur. Şehirde Türk hâkimiyetindeki ilk büyük evre Artuklu Beyliği, ikinci büyük evre ise Akkoyunlu dönemidir. Bu döneme ait Mardin'de kitabesi olan bir mezar taşı tespit edilmiştir (Baş 2012: 36). Artuklu dönemine ait 12-13. yüzyıla tarihlenen tunç sfenks ise David koleksiyonunda yer almaktadır (Karaduman 2005: 486). Artuklular bilim, edebiyat, sanat alanlarına verdikleri önemi devrin tanınmış şairlerini saraylarında himaye ederek, şehirde çeşitli medreseler inşa ederek kanıtlamışlardır. Mardin'de Kasım b. Cihangir'in bir kütüphanesi olduğu bilinmektedir (Tihranî 2014: 5).

Etnik çeşitlilikle birlikte tarih boyunca Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan Mardin'de dinî farklılıklar da söz konusudur. Yine de şehrin mahallelerini dine göre ayırmak veya tasnif etmek kolay değildir; çünkü farklı dinlere ve dillere sahip topluluklar Mardin'de iç içe yaşamaktadır (Şahin 2017: 74; Göyünç 1969: 82). Etnik çeşitliliği, dinî mekânların fazlalığı, kervan yolu üzerinde olması, canlı, hareketli, üretken, bayındır olması gibi birçok nedenden dolayı Mardin, Orta Çağ, Yeni Çağ ve Yakın Çağ'da Batılı ve Müslüman seyyahlar tarafından ziyaret edilmiştir. Bu seyahatler, şehrin etnik ve demografik yapısıyla ekonomisi yönünden yüzyıllar öncesine ait bilgilerin kayda geçirilmesini sağlamıştır (Nasıroğlu 2010: 23). 19. yüzyılın başında Anadolu'yu gezmiş Fransız hekim Guillaume Antoine Olivier'nin *Voyage dans l'Empire Othoman, l'Egypte et la Perse* adlı seyahatnamesinde Mardin nüfusunun 3000 Kürt, 5000-6000 Arap ve Türk, 1500 kadar Yahudi, Ermeni ve bir o kadar da Nasturi'den¹ oluştuğunu belirtmiştir (Maden 2001: 25). Yine 19. yüzyılın ba-

¹ Nestûrilik, İstanbul Patriği Nestûr'un (ö. 451) öncülüğünde oluşan bir Hristiyan mezhebi olup Doğu Süryani veya Asuri kilisesi olarak da bilinmektedir (Albayrak 2007: 15). <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesturilik>, 23.10.2019 tarihinde erişildi.

şında İran'ın gelenek, görenek ve ticaretiyle ilgili bilgi sahibi olmak isteyen Fransız Dupre, Mardin'e de uğramıştır. Notlarında şehir nüfusunun 27.240 kişiden oluştuğunu; bunların 20.000'inin Türk, 3200'ünün Yakubi, 2000'inin Katolik Ermeni, 40'ının Ortodoks Ermeni, 400'ünün Keldani², 800'ünün Yahudi ve 800'ünün Şemsi olduğunu belirterek şehrin demografik yapısı hakkında bilgi vermiştir (Nasıroğlu 2010: 61). Seyyahların verdiği bilgilerin rakamsal olarak tam benzerlik göstermediği, her iki notta da etnik çeşitliliğin dikkat çektiği görülmektedir. Şehirdeki Türk, Arap, Kürt nüfusunu kesin rakamlarla ayırmanın güçlüğü bugün de malumdur. Bu etnik grupların Müslüman olup daima ilişki içinde olması kesin çizgiler çizilmesini engellemektedir.

Göyünç (1969: 75-79) 16. yüzyılda Mardin nüfusunu yerleşik ve göçebe topluluklar olmak üzere iki grupta incelemiştir. Yerleşik toplulukları Müslümanlar (Türk, Arap), Hristiyanlar (Ermeni, Süryani), Yahudiler ve Şemsiler biçiminde sınıflandırırken göçebe topluluklarında birçok aşiret adı sıralamıştır (Sürgüciyân, Millili, Mişki, Zolî, Dehleki vb.). Bu aşiretlerden bir kısmının yerleşik hayata geçtiğini belirtmiştir. Defterlerde bu topluluklardan bahsedilirken “cemâat-i ekrad” ifadesinin kullanıldığını, bununla beraber aşiretlere bağlı oymak beyleri arasında Timurtaş Bey, Budak Bey gibi tamamen Türkçe kişi adları taşıyan aşiretlere de rastlanıldığını belirtmektedir. Bu aşiretlerin bir kısmının zamanla Kürtleşmiş Türk aşireti olduklarını ifade eden Göyünç'e göre bu topluluklara yakıştırılan “ekrad” sıfatına bakılarak aşiretlerin tamamen Kürt olduklarının düşünülmemesi gerektiğini belirtmektedir. Mardin'de ve artzamanlı olarak Osmanlı devrinde etnik grupları belirlemek, özellikle konuşulan dile göre ayırım yapabilmek oldukça güçtür. Mardin'de en az 800 yıl hüküm sürmüş Türklerin Kürtleşmesi ve(ya) Araplaşması söz konusudur. Zira merkezde ve ilçe ile köylerde kendilerini Türk olarak tanımlayıp ana dilini Türkçe olarak belirten kişi sayısının azlığı, yüzyıllarca hüküm süren Türklerin tamamının göç edemeyeceği veya silinip yok olamayacağı gerçeği, Türklerin ve Türkçenin diğer etnik grup ve diller arasında eridiğini göstermektedir. Göyünç'ün Kürtleşen Türk aşiretleri (Gökalp 2007: 623) örneğinin kanıtı *Mişki* aşireti olarak verilebilir. *Mişki* aşireti (Mişkin, Meşkin, Meşkina, Mişkeviyye, Mişkiyye) Azerbaycan'dan göç etmiş Türk topluluğudur. Önce Mardin İstasyon'a daha sonra Bab-ı Cedid'e yerleşen (Göyünç 1969: 73) aşiret, Diyarbakırkapı'da (Bab'ül-Mişkiyye) konuşlanmıştır. Güney Azerbaycan'ın³ Erdebil

² Batı Sami kavimlerinden Aramilerin bir kolu olup adlarını yaşadıkları Kalde bölgesinden alan kabileler topluluğu. Bulundukları bölgelere göre farklı adlar alan Asurlular ile Keldaniler ve Süryaniler aynı kökten gelen kavimlerdir. Nestûri iken Katolik olup Roma'ya bağlananlara Keldani denmiştir (Albayrak 2002: 207). <https://islamansiklopedisi.org.tr/keldaniler>, 27.10.2019 tarihinde erişildi.

³ Şu anda Azerbaycan'da *Meşkina* soyadı olarak kullanılmaktadır (<https://forebears.io/surnames/mi%C5%9Fkina>, E.T. 29.09.2019). Aşiret adları anlam alanını genişleterek zamanla soyadı, yer adı olarak kullanılmaktadır.

ve Meşkin illerinde Türkçe konuşan aşiretin Derik’e yerleşenleri şu an Kürtçe, Mardin’e yerleşenleri ise Arapça konuşmaktadır. *Meşkin* aşiretiyle birlikte genellikle Mardin’in Kızıltepe ilçesinin köyleri ile Artuklu’nun ova köylerinde yaşayan Tatlar, muhtemelen Azerbaycan-İran sınırında yaşayan Azeri Türkçesiyle konuşan yerleşik çoğunluğun Mardin’de Araplaşan nüfusedir (Tapper 2010: 295). Osmanlı İmparatorluğu döneminde Arap ve Ekrad taifelerinin yanı sıra konargöçer taifesinden *Acır* (*Acırlı, Acur, Acırlı*), *Anterli* (*Anterlü*), Türkmân Yörükânı’ndan *Karakeçilü* oymağı, *Harbendeli* (*Harbendeli*), Yörükân taifesinden *Gökce* (*Gökce oba*) aşireti, *Gökəri* gibi Türk oymak, aşiret ve cemaatlerin Mardin’de meskûn oldukları kayıtlıdır (Türkay 2001: 79-176-154-347-408).

Mardin Ağzı

Ağızların; standart dilin bozuk versiyonu, kaba, cahillere özgü, görgüsüzlük işareti, dilin bozulma ve yozlaşma nedeni olarak görülmesi (Demir 2009: 185) düşünceleri özellikle Mardin merkezdeki Türkçe dışındaki ağızlar (Arapça, Kürtçe) için geçerlidir denilebilir. Türkçe eğitim ve iletişim dili olduğu için prestijli dil konumundadır. Bölgede konuşulan diğer dillerin, Türkçenin kullanılmasında telaffuz bozukluğu ve iletişimsizlik gibi olumsuzluklara sebep olacağı gibi düşüncelerle, son yıllarda merkezde ve gitgide taşrada çocuklara, yalnızca Türkçe ya da bazı durumlarda ana dilleriyle birlikte Türkçe öğretilmektedir. Daha önceden ve hâlen taşrada, çocuklar Türkçeyi ilkokulda öğrenmekteydi. Belirgin ağız özellikleri taşımamaları nedeniyle özellikle Mardin ve Hakkâri’deki çocukların, ilkokulda Türkçeyle karşılaşp yazılı Türkçeyi burada öğrenmiş olmaları, onlarla ilgili ‘İstanbul Türkçesi ile konuşuyorlar’ esprisinin yayılmasına sebep olmuştur.

Karahan’ın (2017: 1) Doğu Grubu ağız özellikleri içerisinde tasnif ettiği Mardin ve Hakkâri ağızları tam olarak bu grubun özelliklerini taşımamaktadır. Mardin, komşu illeri olan Urfa ve Diyarbakır ağızları gibi Doğu Grubu’nun özelliklerini tam olarak yansıtmaya bile, burada ‘İstanbul Türkçesi’nin konuşulduğunu iddia etmek mümkün değildir. Bölgede konuşulan Türkçeye Arapça, Kürtçe ve belki başka dillerin etkisi de söz konusudur. İstanbul Türkçesiyle konuşan Mardinliler de mevcut olmakla birlikte genellikle küçük yaşlarda batıya göç etmiş, ana dilini unutmuş veya unutmaya yüz tutmuş, eğitim seviyesi yüksek kişilerdir. Mardin’de yaşayan ve ‘İstanbul Türkçesi’ konuşan Mardinliler ise bu Türkçeyi daha çok resmî kurum ve kuruluşlarda veya hemşehrileri dışında birileriyle konuşurken tercih etmekte, kendi ailesi ve samimi arkadaş çevresinde kod değiştirerek (Eker 2007: 128) diğer dillerin etkisinde kalmış Türkçeye geçiş yapmaktadır.

‘Mardin ağzı’ kavramı literatürde alışıl gelmiş, klasik söylemlerden ve konulardan herhangi biriymiş gibi görünse de henüz üzerinde hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bu konudaki çalışmaların yetersizliği ve yokluğundan (Kıral ve Menz 2010: 167; Güler 2012: 1841) söz edilse de hâlen bu boşluk doldurulamamıştır. Türkiye’de sadece Mardin değil, Mardin ile birlikte birkaç bölgenin de (Siirt, Hakkâri, Şırnak gibi) tamamı ve diğer bölgelerin bir kısmı çalışılmamıştır (Kıral, Menz 2010: 167; Güler 2012: 1842). Bu bölgelerin daha önce çalışılmamış olması birkaç nedene dayandırılabilir. Bunlar; Türkiye’de ağız çalışmalarının henüz istenilen ve beklenen düzeyde olmaması (Boz 2008: 162; Güler 2012), bölgede bilimsel araştırmaları ve çalışmaları yürütecek kurum, kuruluş, şahıs olmaması biçiminde sıralanabilir. Bu nedenlere ek olarak ağız çalışması yapılmamış illerin, genellikle iki/çok dilli olmaları ve söz konusu bölgelerden ağız özelliklerini ortaya çıkaracak malzemenin yeterince toplanmaması ya da toplanamayacağı ihtimali olabilir. Zira Buran (2011: 54), Türkiye Türkçesi ağız derleme ve değerlendirmelerinde ana dili Türkçe olmayan, iki dilli kişilerden yapılan derlemelerin ağız tespit ve tasniflerinde hataya sebebiyet vereceğini bildirmiştir. Yine de bölgede konuşulan ve varlığı yadsınmayacak Türkçenin diğer dillerle ilişkisi ve etkileşimi, ağız ve dil malzemesi olarak incelenmeye değerdir.

Anadolu ağızlarında Oğuzca dil unsurları dışında, Anadolu’ya belirli aralıklarla Kafkaslardan göç etmiş Kıpçak, Karluk, Karaçay-Malkar, Kumuk etkileri söz konusudur (Akar 2011: 27). Bu nedenle Anadolu ağızlarının Kuzeydoğu, Batı ve Doğu Grubu ağızlarında söz konusu etkileri gözlemlemek mümkündür. Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazım kalıplaşması veya Kıpçak Karluk unsurlarının Oğuzcayı etkilemesi kaynaklı olabilecek (Akar 2011: 32) tonlulaşma Mardin ağzında söz konusu değildir. Türkiye Türkçesinin yazı dilinde de art sıradan ünlü taşıyan sözcüklerde tonlulaşma görülmemektedir. Oğuzcada genellikle tonlulaşan söz başı /k-/ ve /t-/ Mardin ağzında korunur: “kal-, kaç-, tat, taş”. Doğu Grubu ağzında Kıpçak özellikleri pek görülmezken Batı Grubu, Kuzeydoğu Grubu ve Balkanlardaki Türkçe ağızlarında bu özellikler görülmektedir. Doğu Grubu ağızlarında Kıpçak ve Karluk lehçelerinin izlerine pek rastlanmamakta, daha çok Azerbaycan, Kerkük Türkmen ve Terekeme ağızlarının etkileri söz konusudur (Akar 2011: 35). Mardin ağzında Kıpçak Türkçesi özelliklerini anımsatan söz başı tonlulaşmanın olmaması Doğu Grubu ağızlarının genelinde görülmekle birlikte, bu durumun Türkiye Türkçesinin yazı diliyle ilişkisi olduğu düşünülmektedir. Zira Mardin ağzı, Doğu Grubu ağzıyla birlikte tonlulaşmanın olmadığı Oğuzca kökenli Türkiye Türkçesi yazı dilinin özelliklerine benzemektedir.

Literatürde daima tasnifine başvuru Karahan, Mardin ağzını “Doğu Grubu Ağızları”na (2017: 1) dâhil etmiştir. Karahan’dan önceki Anadolu

ağızları tasnifleri yapan Kunos, Caferoğlu, Banguoğlu, Kırıl ise tasniflerinde Mardin'e yer vermemişlerdir (Buran 2011: 42-44). Doğu Grubu ağızlarına dâhil edilen Mardin ağızı tam anlamıyla o grubun özelliklerini taşımamaktadır. Doğu Grubu ağızlarını diğer Anadolu ağızlarından ayıran ve ölçüt olarak kullanılan ikinci çoğul şahıs eki (-slz), bununla birlikte birinci ve ikinci tekil şahıs ekleri (-Am ve -sAn) ile birinci çoğul şahıs eki (-Iş/-Ik) ve standart Azeri Türkçesinde olduğu gibi bazı Doğu Grubu ağızlarında kullanılan *-miş* paradigması (Kırıl ve Menz 2010: 170-171) Mardin ağızında görülmez. Mardin'in yakın ve sınır komşu illeri olan Diyarbakır ve Şanlıurfa ağızlarında bu şahıs ekleri kullanılırken Mardin ağızında şahıs çekimlerinde ölçünlü Türkçenin şahıs ekleri kullanılmaktadır. Bu, Mardin'de ana dili Türkçe olmayıp Türkçeyi okulda veya medyada standart biçimde öğrenen kitlenin etkisinden kaynaklıdır.

Kırıl ve Menz (2010: 172) Kuzeydoğu Anadolu'da ender görülen duyulan geçmiş zaman ekinin Doğu Grubu ağızlarında kullanım sıklığında azalma görülmediğini ifade etmişlerdir. Çalışmada Doğu Grubu ağızından verilen örneklerden yola çıkılarak ölçünlü Türkçede görülen geçmiş zaman ekinin kullanılması gereken yerde duyulan geçmiş zaman ekinin kullanıldığı ve bu durumda duyulan geçmiş zamanın Doğu Grubu ağızlarında sadece geçmiş zaman, sınır ötesi bakışı ifade ettiğini belirtmişlerdir. Bu ölçüt Mardin ağızı için de geçerlidir. "Bu kitabı okumuşum.", "Burayı daha önce görmüşüm." örneklerinde görüldüğü üzere bu ifadeler görülen geçmiş zaman anlamı taşımaktadır.

Mardin ağızı, Doğu Grubu ağızlarındaki gelecek zaman çekimi bakımından da değişiklik göstermektedir. Erzurum ve yöresi ağızlarında "-(y)acaḥ /-(y)eceyh, -(y)aca/-(y)ece"; Doğu Grubu ağızlarında "-acak/-ecek" olan gelecek zaman eki (Günşen 2006: 66), Mardin'de Arapça ve Kürtçedeki kalın k'nın (ق ve Q) da etkisiyle "-acaḥ /-eceḥ" biçimindedir.

Mardin'deki birtakım ses, biçim ve söz dizimsel özellikler Doğu Grubu ağızlarıyla birlikte Batı Rumeli ağızlarından olan Makedonya ve Kosova Türk ağızlarının bazı özellikleriyle benzerlik göstermektedir. /ı/, /u/, /ü/ yerine /i/ ünlüsünün bulunması, duyulan geçmiş zaman ekinin daima *-miş*'li olması, tonlu ve süreksiz damak ünsüzü /g/ nin korunması (Günşen 2009: 228-229) benzerlik gösteren özelliklerdendir.

Mardin'de Yerli Ağızlar

Mardin, tarihi oldukça eskilere dayanan, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış; tarihî dokusu, coğrafi konumu, etnik farklılıklarıyla kültür ve medeniyet havzasıdır. Bu farklılıklar Mardin'i dil, kültür ve inanç gibi yönlerden zenginleştirmiştir. Mardin, çok kültürlülüğü ve çok dilliliğiyle ön plana çıkan bir coğrafyadır. Hâlihazırda Türk, Arap, Kürt ve Süryani nüfusunun bir ara-

da yaşaması, farklı dillerin aynı bölgede konuşulması sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte bölgede daha önce yaşayan ve artık ölü dil olan Akadça, Aramice, Keldanice gibi dillerin tarihsel etkisi de unutulmamalıdır. Yöredeki bu farklı diller, ağız olarak varlığını sürdürmüştür. Dil bilimsel temas bölgesinde birbirini etkileme imkânı bulan diller, ölçünlü dil formlarından uzaklaşarak Mardin’de çeşitli ağız formlarına dönüşmüştür. Bölgede dillerin yerel varyantları konuşulmakta ve kullanılmaktadır. Eğitim dili, yazı dili gibi akademik ve üst beceriler, bu yerel varyantlarda söz konusu değildir. Birden fazla dili bilen ve böyle ortamlarda büyüyen ve yaşayan bireyler kod değiştirmeyeyle diller arası geçişler yapmaktadır.

Bölgede Türkçenin hâkimiyeti, Cumhuriyet’in ilanı ve Halkevlerinin faaliyetleriyle belirginleşmiş ve daha çok önem kazanmıştır. Şehirde yüzyıllarca hüküm sürmüş Artuklu Beyliği, Karakoyunlular ve Osmanlı Devleti gibi Türk hâkimiyeti, Türkçenin bölgedeki yüzyıllar önceki varlığının göstergesidir. Türkçe resmî dil ve eğitim dili olması hasebiyle bölgede üst dil konumundadır. Türkiye sınırları dışında Türklerin yaşadığı bazı bölgelerde de bu durum geçerlidir. Gökdağ’a göre (2019: 106) “Türkiye Türkçesi bazen ülke sınırları dışında yaşayan ve yerel bir varyantı konuşan kişi ve toplulukların kullandığı üst dil durumundadır.” Balkanlar, Kuzey Kıbrıs, Irak, Suriye’de yaşayan Türkler, Türkiye Türkçesini statüsü yüksek, prestijli bir dil olarak kabul etmekte ve ölçünlü yazı dili olarak kullanmaktadır. Ölçünlü yazı diliyle yerel varyantlar arasında önemli farklılıklar söz konusu olup ağız özellikleri farkına varılmaksızın yazı dili olan Türkiye Türkçesine taşınır (Gökdağ 2019: 106). Bu durum Mardin için de geçerlidir; Mardin’de Türkçe resmî, prestijli bir üst dil konumundadır. Diğer dillerin Türkçenin doğru konuşulmasını genellikle olumsuz etkilediği, “kulağa hoş gelmeyen bir aksan oluşturduğu”, Mardin-özellikle şehir-Araplarının çocuklarına, torunlarına, yeni nesle Arapça öğretmediği böylece Türkçelerinin ‘bozulmadığı’ düşünülmektedir. Diğer dillerin Türkçeyi olumsuz etkilemesi sonucunda bireylerin okulda, resmî kurum ve kuruluşlarda, batıda (Türkiye’nin batısı) aksandan dolayı dışlanma korkusu, Türkçeyi az bilmekten dolayı utanma ve çekinme gibi kaygılar da Türkçeyi önceleme ve önemseme tutumlarını sağlamıştır. Otuz yıl öncesine kadar çocukların Türkçeyi genellikle ilkokulda öğrendikleri, kadınların televizyon aracılığıyla Türkçeyi sadece anladıkları fakat konuşamadıkları bilinmektedir. Elli yıl öncesinde ise -eğitim-öğretimin henüz yaygınlaşmadığı dönemde- erkeklerin sadece askerlikte veya ticaret yaparken Türkçe okuma yazmayı öğrendikleri görülmektedir. İlkokulun zorunlu olması, eğitim-öğretime verilen önemin artması, televizyonla birlikte telefon, bilgisayar, internet gibi kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, Türkiye’nin batısına göçler, ticaret gibi sebeplerle, bölgede neredeyse son seksen yıldır üst dil konumunda olan Türkçenin baskın

dil olma sürecini hızlandırmıştır. Bölgede şu an Türkçe bilmeyen nüfus çok azdır; bu nüfusu ilçe köylerinde⁴ altmış yaş üstünde okula gitmemiş kadınlar oluşturmaktadır.

Türkçe ile birlikte Arapça, Kürtçe, çok az da olsa Süryanicenin konuşulduğu Mardin dil bilimi bölgesidir (Eker 2006: 92). Bu diller, dil bilimsel temas bölgesi olan Mardin’de ölçünlü formlarından uzaklaşarak zamanla yerli ağız özellikleri göstermiştir. Yerli ağız özellikleri gösteren bu diller birbirleriyle sürekli etkileşim hâlinindedir. Çalışmada söz konusu *yerli* ağızlar bu adlandırmanın dışında *dil* ya da kullanıldığı coğrafya olan Mardin ile birlikte adlandırılacaktır (*Mardin Arapçası* gibi).

Mardin’de Yerli Ağızlar Arasındaki İlişki

Diller arasındaki ilişki, dillerin doğup büyüüp ölmesi gibi tabii bir durumdur. Kaynağından doğup çeşitli topraklarla beslenip güçlenen, alüvyonları verimli hâle gelen akarsuların durumu, bir arada yaşayan birey ve toplumların kültürlenme süreçleri ile melez toplum ve dil oluşumlarının metaforu olarak kabul edilebilir. Bireyin ve toplumun kullandığı dil(ler)in etkileşim ve çeşitli ilişkilerle değişim geçirmesi, akarsuların kendine kattığı yeniliklerle büyümesine benzetilebilir.

Dillerin birbirleriyle ilişkisi ve etkileşimi özellikle bir arada yaşayan diller için doğal bir süreçtir. Farklı coğrafyalarda, farklı dönemlerde, farklı dinî ve etnik grupların dilleri bile birbirinden etkilenirken aynı coğrafyada, eş zamanlı yaşam süren dillerin etkileşim içerisinde olmaması mümkün değildir. Aynı coğrafyada yaşayan ağızlara yoğun ve etkili nüfusun çeşitli ‘dil kalıntıları’ bırakması kaçınılmazdır (Akar 2011: 24).

Diller arasındaki etkileşim genelde merkezden taşraya, standart dilden ağızlara doğru gerçekleşir. Baskın dil, diğer dillere hükmeder. Baskın dil, genellikle resmî dil, devlet dili, eğitim dilidir. Baskın dil; coğrafyaya, siyasi güce, devlete göre değişiklik gösterebilir. Türkiye’de Türkçe resmî, eğitim ve sık kullanılan dil olması bakımından genellikle verici dil durumdayken Almanya’da 1961 Göç Yasası ile göç etmiş Türklerin ana dilleri Türkçe olmasına karşın eğitim ve sosyal iletişim dilleriyle yaşadıkları ülkenin resmî dili olan Almancanın özellikle ses bilimi açısından Türkçeye baskınlığı söz konusudur (Keleş 2015: 159).

Kültürlenme süreci; göçler, iletişim, sosyal ilişkiler, ekonomik nedenler, siyasi dengeler gibi nedenlerden ötürü doğal bir süreçtir. Bir kültürün etkisiyle evrim ve değişim sürecine giren öteki kültürün kültürlenmesiyle melez bir

⁴ Mardin, Büyükşehir Belediyesi olduktan sonra merkez ve ilçelere bağlı köyler, mahalle olmuştur.

yapı oluşmaktadır. Denizaşırı bölümlerde yerli halkın Afrikalı olup Fransız vatandaşı olmaları saf Fransız kültürüne sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Hem yaşadıkları toplumun kültürü hem de Fransız kültürünü bir arada taşımalarıyla melez bir kültürlenmeden söz edilebilir (Gülmez 2011: 9-10). Kültürün ve toplumların sesi olan diller arasında da bir kültürlenme söz konusudur. Değişik ırkların birliğinden müteşekkil olan melezlik, katışık durumda olan dillerde de görülmektedir. Kimi zaman diller arasında görülen bu yapı kimi zaman da belirli bölgelerdeki yerel diller/ağızlar arasında görülür.

Diller doğada homojen bir varlık olarak bulunmazlar. İnsanların konuşma biçimleri dünyadaki bölgelerin yakınlıklarına göre ses, şekil bilgisi vs. açısından azar azar değişmektedir. İmparatorlukların dağılmasından sonra sınırların belirginleştirilmesiyle, keskin çizgilerle ayrıldığı düşünülen farklı dillerin konuşma biçimi arasındaki geçiş ani değil, kademeli olarak gerçekleşmiştir. Ülkelerin sınırlarına doğru ilerledikçe konuşma biçiminin komşu ülkenin konuşma biçimine benzediği, bir yerden sonra da o dile dönüştüğü görülmektedir. Türkiye’de ülkenin doğusuna gidildikçe Türkçe konuşan insanların sesletimlerinin Arapça, Farsça ve Kürtçeye benzediği ve bazı dil bilgisi yapılarının değiştiği gözlemlenir (Kuram 2018: 84-85). Mardin’de sesletimlerin Arapça ve Kürtçeye benzediği, Farsçanın etkilerinin ise daha çok Doğu Anadolu, özellikle sınır şehirleri Van ve Iğdır’da görüldüğü söylenebilir.

Mardin’de Türkçeyle birlikte Arapça ve Kürtçe, az da olsa Süryanice konuşulmaktadır. Türkçe dışındaki diller, sadece konuşma becerisi olarak kullanılmakta; söz konusu dillerde okuma yazma gibi dilin üst becerileri kullanılmamaktadır. Bununla birlikte yöre halkının çoğunun ana dili Türkçe dışındaki dillerdir. Bu durum son yıllarda değişiklik göstermekte olup bölgenin ana dili gittikçe Türkçe olmaktadır. Günümüzde Mardin merkez köylerinde meskûn bulunanların çoğu Muş’tan gelen nüfus ile Arap ve Kürt aşiretleri olsa da yaklaşık bin yıl önce Orta Asya’dan gelip Anadolu’ya yerleşen Türklerin varlığı da söz konusudur. Mardin’e Yörük ve Türkmen gruplarından Ak Keçilü Yörükleri, Kara Keçilü Yörükleri (Halaçoğlu 2010: 93-95); Oğuzlara mensup Kayı, Bayat, Döğer, Yazır (Berriyecik), Yaparlı, Beğdili, Bayındır, Eymür, Yıva boyları yerleşmiştir (Halaçoğlu 2010: 98-103). XI. yüzyılda Anadolu’ya ilk gelen grupların önemli bir bölümü hızla yerleşik hayata geçmiştir. Moğol istilasıyla gelen ikinci büyük göç dalgası içinde yer alan grup, Gazze’den Diyarbakır’a kadar olan sahalara yerleştirilmişlerdir. Bir diğer grup ise Erzurum-Bingöl-Kars yaylaları ile Diyarbakır-Mardin-Urfa-Halep bölgesindeki kışlak alanları ele geçirmişlerdir (Gündüz 2002: 162). Kayıtlarda daha önce Bayır Bucak Türkmenleri olarak da bilinen Türk boylarının Erzurum tarafını yazlık, Mardin ve çevresini kışlık olarak kullandıkları yazılıdır (Demirtaş 1949a: 41). Güney ve Doğu Anadolu’da Bozulus Türkmenleri olarak bilinen

aşiretlerin kışlağı Urfa-Diyarbakır-Mardin üçgenidir (Gündüz 2015: 77). Bunun yanı sıra Anadolu'daki Oğuz boylarından olan Yazır oymağının Birecik ve Mazıdağı'nda kışlayıp Elbistan'da yayladığı bilgisi Dulkadirli defterlerinde kayıtlıdır (Demirtaş 1949b: 334). Mardin köylerine yerleşen Kukur Avşar, Acurlu gibi aşiretler fırsat buldukça kaçarak Anadolu'nun iç kısımlarına gitmişlerdir (Gündüz 2015: 90). Mardin'de yerleşmiş boylar hem eşkıya hem Arap kabilelerinin mükerrer baskıları yüzünden dağılmış ve yerlerini terk etmişlerdir (Halaçoğlu 2006: 71). Gökalp'ın (2007: 623) "Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler" yazısının Türkmenlerin Kürtleşmesi bölümünde Türkmenler üzerinde yaptığı birçok tetkikattan çıkan sonuca göre birçok Türkmen aşireti Kürtleşmiştir. Buna örnek olarak Diyarbakır Karacadağ'da yaşayan Türkmenler ile birlikte Mardin'de Halecan adlı aşiretin Kalaçlar olduğunu, Çekil adlı köyün meşhur Çekil (Çiğil) kavminin adını taşıdığını belirtmiştir. Sultan Selim döneminden itibaren aşiret mahiyetinden çıkarılarak tımar hâline konulan bu gruplar, dili ve milliyeti ayrı oymaklardan oluşmuş birlikler hâlindeydi. Kürt aşiretleriyle aynı birlik içinde yaşayan Türkmen oymakları Kürtlerin çokluğuna binaen Kürtleşmişlerdir (Gökalp 2007: 625). Tüm bu nedenlerle birlikte köylerde ve merkezde yer alan Türk, Süryani ve Ermeni nüfusu Arap ve Kürt kültürünün hâkim olmasıyla etnisite ve dil olarak değişiklik göstermeye başlamıştır. Bu değişimle birlikte dillerde de söz konusu değişiklik kendini göstermiştir. Türk boyları her ne kadar diğer etnik grupların arasında neredeyse erimiş olsa da Türkçe resmî dil olduğu için bölgede her daim kullanılagelmiş, varlığını korumuştur. Bunun yanı sıra ana dilleri farklı olan diğer etnik grupların dilleriyle irtibat hâlinde olarak farklı bir biçime bürünmüştür.

Arapça ve Kürtçe Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde konuşulan ağızlarla farklılık göstermektedir. Mardin'deki ağızlar, ölçünlü dil formundan uzaklaşarak diğer bölgelere göre farklılıklar gösterdiğinden Arapça ve Kürtçenin bölgesel ağızlarından söz etmek mümkündür. Mardin Arapçası konuşan bireylerin fasih Arapça kanalını anlamaması veya çok azını anlaması ya da Mardin Arapçası konuşan birinin Hatay veya Siirt Arapçasını tam olarak anlamaması veya Mardin Kürtçesi konuşan birinin Şırnak veya Hakkâri Kürtçesi konuşan birini anlamakta zorluk çekmesi gibi. Bölgelerdeki bu yerel ağızlar, diğer dillerin de etkisiyle, birbirinden uzaklaşarak farklı formlara dönüşmüşlerdir. Mardin'de Arapça ve Kürtçe yerel ağız özellikleri taşımaktadır ve Türkçeyle daima ilişki içerisinde.

Ses Bilgisel İlişki

"k" ve "h" sesleri

Doğu grubu ağızlarındaki birtakım fonetik farklılıklar orta ve güney gruplarının oluşmasına yol açar. Bu farklılık sözcük başındaki k-g'dir. Orta grup sayılan Kars, Erzurum vb. ağızlarında sözcük başı "k"ler "g" olurken

güneyde kalan Diyarbakır, Urfa, Mardin, Hakkâri ağızlarında korunur ve gırtlığa doğru kayar. Bunlarla birlikte Güney Azerbaycan ve Irak'taki bazı Türkmen ağızları ile bir bütün oluşturur (Ercilasun 1992: 117). Mardin ağızındaki söz konusu gırtlığa doğru kaymada Türkçedeki *art damak k* sesinin yanı sıra Arapça ve Kürtçenin ses dizgesindeki *kalın k*'nin de etkisi vardır. Arapça "k" (Şayır 2017: 32), Kürtçe "q" (Wusar 2014: 78) Türkçede art damak ünlüleriyle kullanılan k'nin bu şekilde sesletilmesine neden olmaktadır. Her iki dildeki art damak ve gırtlak ünsüzleri olan kalın k ve gırtlak h'sinin Türkçede de sesletimi ve kullanımı diğer iki dildeki gibidir (İncekan 2009: 31).

"Hoca, nereye böyle?"

"Kalın kaşları var."

Tonlu ve Süreksiz Damak Ünsüzü "g"nin Korunması

Ön damak ünsüzü "g" diğer ağızlarda yazı dilinde olduğu gibi sızıcılaşarak "ğ, v, y" ünsüzlerine dönerken Doğu grubu ağızları, bu ünsüzü patlayıcı bir ünsüz olarak korur (Karahan 2017: 28). Türkçede yazılan, tam olarak okunmayıp başka sesletimlere mahal veren "sızıcı damak ünsüzü ğ"nin, bölgedeki diğer dillerde olmayışı bu sesi taşıyan kelimelerin sesletimini etkilemektedir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde /ğ/ sesi taşıyan sözcükler ince, vokalliyse /g/, kalınsa /ğ/ olarak kullanılır⁵:

"Legeni gettir⁶ çamaşırları yıkayalım."

"Dağa kadar çıktık."

"Bu elbiseyi begendim."

"Ağacın altında dolmuşu bekledim."

"h" ve "c" Sesleri

"ha /h/" ve "ayın /c/" seslerinin yer aldığı alıntı sözcükler, kimi zaman da etki sahasının genişlemesiyle Türkçe sözcükler, Arapçadaki sesletimiyle kullanılmaktadır. Bu söyleyiş özelliği Doğu grubu ağızlarıyla birlikte (Edip 1991: 13; Erten 2011: 6; Karahan 2017: 66-67) Anadolu ağızlarının devamı olan Tellâfer ağızında da görülmektedir (Buluç 2007: 53). Özellikle Arapçadan alıntı sözcüklerde ğ ünsüzü görülmektedir.⁷

"cayıp, casker, cayni vb."

"cAyıp ediyor."

⁵ Bu durum Urfa ağızında da geçerlidir (bk. Edip 1991: 20).

⁶ Fiilde görülen ünsüz ikizleşmesi Urfa merkez ağızında da söz konusudur (Özçelik 1997: 27).

⁷ Urfa merkez ağızında da bu ses kullanılmaktadır bk. (Özçelik 1997: 15).

“á” sesi

Bölgede özellikle Arapçadan alıntılanan sözcüklerde “a” ile “e” arasında orta damak ünlüsü olan “á” sesi görülmektedir ki bu ses Adıyaman ve yöresi, Bismil ağızlarında da mevcuttur (Nakiboğlu 2001: 34; Sökmen 2016: 38). Arapçada bu ses aynı şekilde sesletilmektedir: *lá* “yok”.

“áynı, áynen, Hâsen, dávet, hâyvan vb.”

“i”leşme

Mardin Türkçesinde sözcük sonundaki /ı/, /u/, /ü/ sesi /i/ olarak seslendirilmektedir. “ı > i” yönündeki i’leşme olayı Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın biçimde görülen ses olayıdır (Erten 2011: 4). Ünlü benzeşmeleri, inceltici ünsüzlerin etkileri olayın geçerli, öncelikli iç sebepleridir. gabi < kapı, boyalı < boyalı, razi < razı” (Sağır 2009: 593). Diyarbakır ağzı da sözcük sonlarında “i” sesini tercih etmektedir (Erten 2011: 10). Ünlü uyumlarını alt üst eden i’leşme olayı ve Doğu grubu ağızlarının “ı” ünlüsünü sevmediği gerçeğiyle birlikte (Karahana 2017: 12) Arapçada /ı/ sesinin olmayışı (Ermiş 2012: 207; Şayır 2017: 69) ve Kürtçedeki /ı/ sesini karşılayan harfin /i/ olması ve bu harfin /ı/ya yakın telaffuz edilmesi (İncekan 2009: 11) i’leşmenin nedenlerinden olabilir.

“Allah razi olsun, hocam.”

“Kapiyi kapat!”

“Aynı yer”

“Bugün yolcidir.”⁸

“o” Sesi

Kürtçede ad ya da hitap sözcüğüne eklenen ve cinsiyet olarak erilde kullanılan “-o” sesi (İncekan 2009: 25) bölgede zamanla kalıcı adlar yapmıştır. Mardin vd. civar illerde yarım asır öncesine dek erkek adları günlük hayatta ve dahi resmiyette bu hitap şekline uygun olarak kullanılmaktaydı. Dişil hitaplarda “-ê” sesinin kullanılması (İncekan 2009: 25) gerekirken erillerde kullanılan “-o” sesi tercih edilmektedir: Zeko (Zekiye), Sıbho (Süphiye), Şuko (Şükran) vb. Hitaptan kaynaklı bu kısaltma günümüzde kimlik kartlarında yazılı olmasa da hâlen sözlü dilde yaygındır. İlin belediye başkanının adı Abdülkadir’ken halkın kendisine “Abo” denmesini talep etmesi, kısaltmayla samimiyet ve yakınlık duygularının artacağına inanıldığıının göstergesidir. Kısaltmayla oluşan

⁸ Tellâfer ağızlarında da -çı, -çi yapım eki tonsuz ünsüzle ve daha çok düz ünlü ile geçmektedir (Buluç 2007: 56). Urfa ağzında da durum böyledir (Edip 1991: 22). Mardin’de ise hem tonlu hem tonsuz ünsüzle kullanılmakta olup genellikle düz ünlüdür.

erkek adları Mardin’de iş yeri adlarına yazılı ve kalıcı bir biçimde yerleşmiştir: Kebabçı Rıd0, Tavacı Reco.

Çift Dudak v sesi “w”

Arapça, Kürtçe ve Türkçenin tarihî dönemlerinde görülen çift dudak v sesi “w” Türkçede de bazı sözcüklerde aynı biçimde sesletilmektedir. Bu sesin bu şekilde sesletilmesi yanındaki ünlüyü de yuvarlaklaştırmaktadır.

“wê, wêya” örneklerinde “e”, “w”nin etkisiyle ö’ye yakın sesletilmektedir.

Ünsüz İkizleşmesi

Bazı sözcüklerin ünsüzlerinde ikizleşmenin meydana geldiği görülmektedir: sekkiz, ikki... Hem Eski Türkçedeki sayılarda ikizleşme ve bu özelliğin Doğu grubu ağızlarında karakteristik görülmesi (Karahana 2017: 32; Buluç 2007: 55; Özçelik 1997: 64) hem de Anadolu ağızlarında⁹ patlayıcı ünsüzlerde görülen ikizleşmenin (Buran 2011: 50) etkisi söz konusu olabilir. “b, d, k, p, t” patlayıcı ünsüzlerini taşıyan sözcüklerde ünsüz ikizleşmesi görülebilir (Karahana 2017: 33). Bu seslere ek olarak diğer ünsüzlerde görülen ikizleşmenin nedeni Arapçadaki şedenin etkisi olabilir.

“Sabbağa kadar uyumadı.”

“Bu az değildir ha yemmin ediyorum.”

Göçüşme

Bazı sözcüklerdeki göçüşmeler bölge ağızlarında ortak kullanılan sözcüklerin söylenişini etkilemektedir. Mardin Arapçasında /l/ ile /n/ seslerinin yer değiştirmesinin yanı sıra /l/ sesi başka seslerde de yer değiştirmektedir (Şayır 2017: 52).

lr > rl: bulgur > burgul, bırgıl

ln > nl: lanet > nâlet

Mardin Arapçasında *lanet* sözcüğü yerine *nalet*’in kullanılması dikkat çekicidir.

Bîçim Bilgisel İlişki

“ma” Enklitik Edatı

Mardin’de cümle başında, ortasında ve sonunda kullanılan “ma”, Clau-son’a göre (1972: 765) birkaç fonksiyonlu enklitik olup muhtemelen *yême*’nin kısaltmasıdır. Bu enklitik edatı birden fazla anlamıyla Mardin’deki ağızlar-

⁹ bk. Edip 1991: 26.

da görülmektedir. Mardin ile birlikte Diyarbakır, Urfa ve Siverek ağızlarında kullanılan rica, yalvarma, azar, sitem, beğenme, küçümseme, yakınma anlam alanlarında cümle başında, sonunda ya da iki cümleyi birbirine bağlamakta kullanılan “ma enklitik edatı” Eski Türkçe pekiştirme edatıdır (Nakiboğlu 2015: 284). Bu iller dışında benzer anlamlarıyla Kıbrıs ağzında da ma’lı cümleler yer almaktadır (Kalsın 2009: 398-400). Bununla birlikte *ma/me* edatının Anadolu ağızlarındaki kalıntıları daha çok *-m* şeklinde ekleşmiş olarak da görülebilir (Atay 2002: 827). Edat, söz konusu ağızlarda “fakat, ama, e ama, ya ama, tamam ama, nedir ki, ne ki, işte, e işte, e tamam işte, da, de” anlamlarında kullanılmıştır (Nakiboğlu 2015: 284).

Bölgede Eski Türkçeden günümüz ağızlarına kadar kullanılmaya devam eden “ma” edatı, sadece Türkçede değil aynı zamanda yerli ağızlar arasındaki ilişkiden kaynaklı olarak Kürtçede de kullanılmaktadır.

“Ma ez korim rastiyê nabînim?” (Niye ben kör müyüm gerçeği göremeyeceğim?) *sitem* anlamında.

“Burada oturmuşum, ma ne olmuş?” (Burada oturuyorum, ne oldu ki?) *herhangi bir sorun mu var* anlamında.

“zê” Enklitik Edatı

Bölge ağızlarında cümleye çeşitli anlamlar katan “ma” enklitik edatı gibi başka edatlar da mevcuttur.¹⁰ Mardin ağzında cümleye “işte, aha, oldu” anlamlarını veren “zê” enklitik edatı kullanılmaktadır. *Derleme Sözlüğü*’nde Kırklareli ve Muğla yörelerinde “1. Elbette, kuşkusuz; 2. Öyle gibi, gerçekten”¹¹ anlamlarıyla yer alan edatın Mardin Türkçesindeki anlamı Mardin Arapçasındaki kullanımıyla benzerlik göstermektedir.

“Geldim, zê.” (Geldim işte.)

“Yedik zê.” (“Yedik epey, ısrar etme” anlamında.)

-mİş Ekinin Kullanımı

Duyulan geçmiş zaman eki olan “-mİş” görülen geçmiş zaman ekinin fonksiyonunu da üstlenmiştir.

“Ege’yi tam gezmemişim.” (Ege Bölgesi’ni bütünüyle gezmedim.)

“Bugün balkonu yıkamışım.” (Bugün balkonu yıkadım.)

“Halıları sermişim, evi temizlemişim.” (Halıları serip evi temizledim.)

¹⁰ Adıyaman ağızlarında *ke* ve *o* enklitik edatları mevcuttur (bk. Alkayış 2011: 2).

¹¹ <https://sozluk.gov.tr/>, 05.11.2019 tarihinde erişildi.

İyelik Eklerinin Kullanılmaması

Mardin Türkçesinde I, II ve III. tekil iyelik ekleri kimi zaman kullanılmamaktadır. Bu durum daha çok Kürtlerin yaşadığı bölgelerde yaygındır. Kürtçede kullanılmadığı takdirde cümlede bulanıklığa sebebiyet veren “xwe” iyelik zamirinin (İncekan 2009: 96-97) cümleden düşürülmesiyle sahiplik durumunun netliği anlaşılmamaktadır:

“Anneyi aradın mı?” (Anneni aradın mı?)

“Seni akşam babaya şikâyet edeceğim.” (babana)

“Anneye o meseleyi söyledim.” (anneme)

“Hoca, nereye böyle?” (hocam)

“Devlet hastaneye gidiyor mu, baba?” (hastanesine)

Bildirme Ekinin Kullanımı

Türkçede gizli olarak bulunan, genellikle telaffuz edilmeyen III. tekil şahıs bildirme eki (Banguoğlu 2007: 477), Mardin Türkçesinde bu durumun tam tersi çoğunlukla kullanılmaktadır. Mardin Arapçasında ad cümleleri Türkçe bildirme eki olan “-dır, -dir” ile benzerlik göstererek bitişik zamirle bitmektedir (Şayır 2017: 128-129). Kürtçede *Ev pirtûk e.* => “Bu kitaptır.” cümlesinde “e” eki “-dır, dir” ekidir (Rizgar 2012: 10). *Sa a sûre* sıfat tamlaması *sa-e* ve *sûr-a* sözcüklerindeki elmanın kırmızılığının kesin ve net olarak bildirilmesi eklerle sağlanmıştır. “e” dişil “a” netlik-kesinlik belirteçidir. *dar a huska* => “kuru ağaç-tır” sıfat tamlamasındaki “a” kesinlik vurgusunu ifade eder (Wusar 2014: 84-85). “Ê sesi, aidiyet belirteci olmakla beraber, aynı anda belirsizliği kesin-net vurgulama yoluyla gidermektedir. Çoğul hâlde (-dır, -dir, -dur, -dür) karşılığıdır” (Wusar 2014: 96). Hem Arapça hem Kürtçe ad cümlelerinde kullanılan bildirme eki Mardin Türkçesinde belirleyiciliği, netliği, kesinliği vurgulamak için genellikle kullanılmaktadır:

“Bu elbise uzundur.”

“Bu yoldan git, daha kısadır.”

“Ali bugün okula gelmeyecek, hastadır.”

Şayır’a göre (2017: 97) Mardin Arapçasında Türkçe ve Kürtçe çekim eklerinin etkisiyle bildirme eki, ad cümlelerinin sonuna gelebilmekte ve pekiştirme işlevi görmektedir:

Türkçe: “Dünya hiçtir.”

Kürtçe: “Dunya hêç e.”

Mardin Arapçası: “əddənyé hêç yé.” (Şayır 2017: 99).

û Bağlacının Kullanımı

Farsça ve Kürtçedeki (Yıldırım 2012: 284) “ve” anlamındaki “û” bağlacı bölgedeki tüm ağızlarda aktif olmakla birlikte tabelalarda da kullanılarak yazı diline geçmiştir.

“Ben û sen”

“Sen û keyfin”

Kendi Dönüşlülük Zamirinin Kullanımı

“Kendi” dönüşlülük zamiri, Kürtçede “xwe” iyelik zamiri olarak kullanılmaktadır. Kürtçede bu zamir özneyle bağlantılı olduğu için kullanılması gereklidir. Bu zamirin kullanılmaması cümlede anlam bulanıklığı veya farklılığına yol açmaktadır (İncekan 2009: 96-97). Kürtçede kullanımı gerekli olan bu zamir Türkçeye de kopyalanarak *kendi* dönüşlülük zamirinin kullanım sıklığını arttırmıştır.

“Kendime gezdim.”

“Yû!” Ünleminin Kullanımı

Mardin yerli Arapçasında ve Türkçesinde kullanılan “şaşıрма, hayret etme, üzülmeye, acıma” anlamlarındaki “yû” ünlemi *Tarama Sözlüğü*’nde (2009: 4702) “çok yazık, yuh, yuf” anlamlarıyla tanımlanmıştır. Bu ünlem *yuh*’un kısaltmasıdır. *Türkiye Türkçesi Derleme Sözlüğü*’nde derlenen anlamı ise “buraya bak, buraya gel anlamında kullanılan ünlem”¹² biçimindedir. Sözcük türü olarak Isparta, Denizli, Samsun ve Ordu ağızıyla ortaklık gösteren ünlem, anlam olarak farklılık göstermektedir. Bu ünlem Mardin Arapçasındaki anlamlarıyla Türkçeye kopyalanmıştır.

“Yû, sen de mi geldin?” (şaşıklık, hayrete düşme)

“Yû, yazık oldu adama!” (üzülme, acıma)

“Ha” ve “He” Ünlemlerinin Kullanımı

“Ha” ve “He” ünlemleri bölgedeki tüm ağızlarda sıkça kullanılmaktadır. Bölgede bu ünlem(ler)de *Derleme Sözlüğü* ve *Tarama Sözlüğü*’ne göre daha çok anlam tespit edilmiştir.¹³

“Kız he aynen öyle oldu!” (onaylama anlamında)

“Yok ha!” (“sakın, aman yapayım deme!” anlamında)

¹² <https://sozluk.gov.tr/>, E. T. 11.10.2019.

¹³ <https://sozluk.gov.tr/>, E.T. 12.10.2019.

“Haho” Ünleminin Kullanımı

“Ha” ve “Ho” ünlemlerinden müteşekkil “Haho” Kürtçede “Vay be!” (Yıldırım 2012: 294), Arapçada “ho” seslenme (Şayır 2017: 135) anlamından dayken Mardin ağzında çok anlamlı bir biçimde kullanılmaktadır.

“Haho! Nerden çıktı şimdi bu?” (memnuniyetsizlik, beğenmeme anlamında).

“Kurban” Seslenme Sözcüğünün Kullanımı

“Kurban” içtenliği belirten bir seslenme sözü¹⁴ olarak üç dilde de kullanılmaktadır:

“Kurban olayım o yüzüne ha!”

“Kurbanê, hayranê!”

Bu sözcüğün ünsüz ikizleşmesi ve ünlü daralması örnekleri de mevcuttur: *kubban, kıbban*.

Arapça Kök+ Türkçe Yapım Ekinden Oluşan Sözcükler

Türkçenin sözcük türetme yollarından birisi de Arapça kök+Türkçe yapım eki biçimindedir. Türkçenin söz varlığında bu yolla oluşmuş birçok sözcük vardır. Mardin ağzında Türkçe eklerle türetilmiş lakin Türkçe sözlükte yer almayıp Mardin Araplarının Türkçe söz varlığında yer alan bir sözcük söz konusudur:

Nefsiz=> nef(i)s+siz “midesine düşkün olan, pisboğaz”

Türkçe yapım ekiyle türetilmiş bu sözcük aynı anlamla Mardin Arapçasına da kopyalanmıştır.

“lê” ve “lo” Biçim birimlerinin Kullanımı

Mardin Türkçesinde Arapça seslenmelerde sözcük sonundaki erilde /o/, dişilde /ê/ ekleri (Şayır 2017: 135) ve Kürtçedeki (Yıldırım 2012: 295) erillik dişillik etkisiyle de genellikle cümlelerin sonunda kullanılan “lê ve lo” biçim birimleri görülmektedir.

“Sen de gel lê!” (Kadına ısrar)

“Sen de gel lo!” (Erkeğe ısrar)

Erkeklerde “le”, kadınlarda “lo” kullanılamaz. Cümle sonundaki “le” veya “lo”dan muhatabın cinsiyeti belli olmaktadır.

Anlam alanı olarak Türkçedeki “be” ile bazı noktalarda kesişmektedir:

¹⁴ <https://sozluk.gov.tr/>, E. T. 12.10.2019.

“Yok be daha neler!”=> “Yok le daha neler!” ya da erkek için “Yok lo daha neler!”

Birleşik Fiil

Türkçede “koymak” veya “vermek” fiilleriyle kullanılan *ad* sözcüğü, Kürtçedeki “nav danîn” ifadesinin Türkçeye kopyalanmasıyla “bırakmak” fiiliyle “ad bırakmak” biçiminde kullanılmaktadır.

Söz Dizimsel İlişki

Vurguyla Soru Cümlesi Yapma

Ağızları tasnif ederken kullanılması gereken ölçütlerden biri olan söz dizimi ölçütlerinden (Buran 2011: 53) soru cümlesinin vurguyla kurulması ölçütü Anadolu ağızlarında kullanılmıştır. Mardin’de de diğer Doğu grubu ağızlarında olduğu gibi (Karahana 2017: 52; Erten 2011: 58) soru cümlesi vurguyla yapılır. Bunda bölgede Türkçenin diğer ağızlarla girdiği ilişkinin sonucu söz konusudur. Zira Arapça ve Kürtçede soru cümlesi vurguyla yapılmaktadır (Yıldırım 2012: 310; Rizgar 2012: 11; Wusar 2014: 172).

“Yemek yedin?” (Yemek yedin mi?)

“Böyle değil Allah’ına?” (Böyle değil mi Allah aşkına?)

“Gelmiyorsun?” (Gelmiyor musun?) cümlelerinde sözcüklerin sonundaki vurguyla soru cümlesi kurulmaktadır.

Devrik Cümle

Ağızları tasnif ederken soru cümlesinin vurguyla kurulması ölçütünün yanı sıra yüklem yeri de belirleyicidir (Buran 2011: 53). Türkçe söz dizimine göre ögeler özne+nesne/tümleç+yüklem biçiminde sıralanmaktadır (Karahana 2009: 100). Türkçede yüklem sondan başa doğru kaydırıldığı devrik cümleler “Öp babanın elini.” gibi deyimlerle “Çık dışarı!” gibi duygusal yoğunluğun öne geçtiği cümlelerde çok sınırlı olarak görülmektedir (Günşen 2009: 274). Standart Türkçede sonda olan yüklem, Mardin’de başta veya ortada sık kullanılmaktadır. Yine bunda söz dizimsel özelliği olarak yüklemi cümle başında olan Arapçanın ve yüklemi cümle ortasında olan Kürtçenin etkisi söz konusudur.

“Dedim sana gidelim artık!” (Sana artık gidelim dedim!)

Bu cümlede *dedim* yüklemi Arapçanın etkisiyle cümle başındadır. Bununla birlikte *gidelim* eylemi de standart Türkçeye göre tümleçten sonra gelmesi gerekirken Kürtçenin etkisiyle cümle ortasında yer almaktadır.

Farsçalaşmış û Bağlacı ile Kurulan Bağlı Cümleler

Farsça *ve* anlamındaki “û” bağlacı Mardin’de sadece sözcükleri değil aynı zamanda cümleleri de birbirine bağlamaktadır.

“Arabadan indim û yürümeye başladım.”

Söz Varlığındaki İlişki

Söz varlığı ağız çalışmaları tasnifinde kullanılan ölçütlerdendir. Mardin ağzında kullanılan söz varlığı diğer ağızların da etkisiyle farklılıklar göstermektedir. Bölgede Türkçe konuşulduğunda dahi diğer dillerin söz varlığı kullanılmaktadır. Ya da aksi olarak diğer yerli ağızlar konuşulduğunda Türkçenin söz varlığından istifade edilmektedir. Günlük hayatta kullanılan sözcükler ağızlar arasında sürekli geçiş yapmaktadır.

Çok Dilli Kullanımlar

Çok dilli bölgelerde olağan bir durum olan sözcük geçişleriyle bir dilden öteki dile alıntılanan sözcük bir müddet sonra diğer dillere yerleşmektedir. Birden fazla dilin konuşulduğu bölgelerde bazı kültürel varlıklar farklı dilleri bünyesinde barındırmaktadır. Çok dilli ve kültürlü bir coğrafya olan Balkanlarda çok dilli tekerlemeler, şarkılar söz konusudur. Çocuk şarkı ve tekerlemeleri gibi halk edebiyatı ürünlerinin yanı sıra edebî eserlerde de farklı dillerin söz varlığı görülmektedir (Günşen 2009: 263-264). Mardin’de bir şarkı/türkü üç ayrı dilde birlikte söylenmekte, söz varlığının farklı ağızlardaki biçimleri nöbetleşe kullanılmaktadır. Cenaze için kılınacak namazı haber veren¹⁵ *sela* önce Arapça daha sonra Türkçe olarak okunmaktadır.

Meyve-sebze pazarları çok dilli ortamlardandır:

“İfiranci verake/Domates bi lira”

Toplu taşıma araçlarında da yine birden fazla dil aynı anda kullanılmaktadır:

“İmşi, devam et.” “İmşi” *Arapça* “yürü” anlamında.

Üç dilde ortak kullanılan bazı sözcükler mevcuttur:

“Bir sıtıl¹⁶ yoğurt aldım.” *kova* anlamında.

“Dedim, Dedi” Kullanımları

¹⁵ <https://sozluk.gov.tr/>, E.T. 12.10.2019.

¹⁶ Sözcük Muş Terekeme-Karapapah Türkleri ağızlarında sitil biçimindedir (Kemaloğlu 2012: 77). *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*’nde hem *sıtıl* hem *sitil* biçimi vardır (<https://sozluk.gov.tr/>, E. T. 10.10.2019).

Mardin Türkçesinde “dedim, dedi” gibi hikâye tarzı anlatım biçimi Arapça “kâlû” ifadesinden kopyalanmıştır. Bu ibare Mardin Arapçasında o kadar bariz ve mühimdir ki Arap lehçeleri ayırımında Mardin, Irak-Bağdat’ta Yahudi ve Hristiyanların konuştuğu Bağdat Arapçasıyla birlikte Mezopotamya Arapçası içinde Qıltu (Qəltu) lehçesi olarak tasnif edilmektedir (Jastrow 2006: 155).

“Diyeceksin ki neden böyle söylüyorsun?” (Şayır 2017: 129). Bu cümle Mardin Arapçasından çevrilmiştir.

“Dedim sana bugün okula gelmeyecek.”

“Dedi ki dedi...”

Bu ifade bazen “Sana bir şey diyeyim mi?” ya da “Sana bir şey söyleyeyim mi?” gibi kalıp ifade olarak özellikle cümle başlarında kullanılmaktadır. Bu kalıp ifade de Arapçadan kopyalanmıştır.

Yemek Adları

Mardin’in gastronomi alanındaki zenginliği, yemek adlarındaki çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Mardin’de hemen hemen tüm yemek adları Türkçe adıyla birlikte diğer dillerdeki adlarıyla bilinir. Yemek adlarının Türkçe olanları, sonradan verilmiş olup henüz çok yenidir. Bu adların çoğunun Arapça olduğu sanılsa da aslında kökenleri çok daha eskilere, Süryanice, Aramice, Akadca, Sümerce gibi dillere gitmektedir. Mardin Müzesinin girişinde yer alan bilgilere göre Mardin ve Mezopotamya yemek kültürünün geçmişi Sümerlere dayanmaktadır. Yemek adları da tıpkı yer adları gibi geçmişten günümüze kültür taşıyıcısı olarak işlev görmüştür.

igbebet (haşlanmış içli köfte), *ırok* (kızartılmış içli köfte), *sembusek* (kapalı/tesettürlü lahmacun), *dahudiyet* (ekşili sulu köfte), *haşu* (içli pilav), *dobo* (kuzu budu), *harire* (bulamaç), *ikliçe/kiliçe* (Süryani çöreği) gibi yemek adları Mardin’de gündelik hayatta kullanılmakta, restoranların menülerinde yazılı bulunmaktadır.

Yer Adları

Mardin’de yer adları ikili kullanıma sahiptir. Özellikle *Dara* (Oğuz-Artuklu), *Kafro* (Elbeğendi-Midyat), *Qıllit* (Dereçi-Savur), *Hah* (Anıtlı-Midyat), *Şeyhan* (Sultanköy-Artuklu) gibi turistik köyler/mahalleler hâlen Süryanice vd. dillere ait adlarıyla bilinmektedir.

Bitki Adları

Meyve, sebze, baharat ve bitki çayları gibi adlar da Türkçe ana dillilerde diğer dillerin söz varlığıyla kullanılmaktadır: *ci’de* (şeker hastalığı ve sancı-

lara iyi gelen acıyavşan otu), *rami* (salatalığa benzeyen bir meyve), *gızbara* (kişniş), Arapça *harşef*, Kürtçe *kerenk* (kenger), *izaran* (alıç), *gingires* (dağ-delen) gibi.

Mekân Adları

Özellikle son yıllarda turist akınına uğrayan Mardin’de çok dilliliği ve kültürlülüğü misafirlere de göstermek, otantik bir atmosfer yaratmak, dikkat çekmek gibi amaçlarla sözcüklerin yerli adlardaki karşılıkları açılan mekânlar, butik oteller, restoranlar ve kafelerde kullanılmıştır: *Mardin Dobo Restaurant*, *Harire Kafe*, *‘Ammo Faysal*, *Ayn Fisto* (nazara iyi geldiği düşünülen bir çeşit taş aksesuar) gibi.

Akrabalık Adları

Akrabalık adları da diller arasında ortak kullanılmaktadır.

“*Ahuy*, müsait bir yerde indir!” (*ahuy* Arapça *kardeşim* anlamında)

“*Meyme acuze*¹⁷ bana bayramlık verdi.” (*Meyme acuze* Arapça *yaşlı nine* anlamında)

“‘*Ammo Faysal*” (Mardin’de bir iş yeri adı olan sözcük grubundaki *ammo* Arapçada *amca* demektir).

Sonuç

Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* eserine 1992 yılında yazmış olduğu ön sözde, Mardin ağızları üzerine hiçbir çalışma yapılmamış olduğundan söz konusu ağzın alt gruplarının belirlenemediğini belirtmiştir. 1992’den bu yana bu durum değişmemiş, Mardin ağzıyla ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Ağız araştırmalarına verilen önemin gitgide artması, konuyla ilgili bilimsel çalışmaların çoğalması ve belirtilen bölgelerde üniversitelerin kurulması yeni çalışmalar yapılacağı ihtimalini arttırmaktadır.

Bölgede yer alan çok dillilik ve birlikte yaşama kültüründen kaynaklı etkileşim, diller arasındaki ilişkilerin yayılma sahasını genişletmiştir. Bu çalışmada Mardin’de yerli ağız durumunda olan Türkçe, Arapça ve Kürtçe arasında ilişki; ses, biçim, söz dizimi ve söz varlığı başlıklarında incelenmiştir. Her bölümde tespit edilen veriler tasnif edilmiş ve örneklendirilmiştir. Türkçenin ve diğer dillerin birbiriyle karşılıklı etkileşimi yoğun ilişkiler sonucunda ortaya çıkmıştır.

¹⁷ Türkçede eril-dişil ayrımı olmamasına rağmen Arapçadan geçen bazı sözcük kalıplarının sadece dişil anlam ifade etmek için kullanıldığı görülür (Ermiş 2012: 93).

Kaynaklar

- Akar, Ali (2011), “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Dil Unsurları”, ICANAS 38. Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara 10-15 Eylül 2007 (Bildiri Kitabı: 38. *ICANAS Bildiriler/Papers: Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi*, I. Cilt, Ankara 2011, s. 23-38).
- Albayrak, Kadir (2007), “Nestûrîlik”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesturilik>, E.T. 23. 10. 2019.
- Alkayış, Fatih (2011), “Adıyaman Ağzında Kullanılan İki Enklitik Edatı: ke, o””, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 6, s. 1-10.
- Atay, Ayten (2002), “Eski Türkçede ma / me Edatının Anadolu Ağızlarındaki Kalıntısı”, *Türk Dili*, S 610, s. 826-828.
- Banguoğlu, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları
- Baş, Gülsen (2012), “Mardin’de Türk Dönemine Ait Bilinmeyen Bir Mezar ve Mezar Taşları”, *Bilig*, Bahar 2012, Sayı 61, s. 31-46.
- Boz, Erdoğan (2008), “Ağız Atlasları” *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 3/3, Fall 2011, p. 152-166, Ankara-Turkey.
- Buluç, Sadettin (2007), “Tellâfer Türkçesi Üzerine”, Makaleler (haz. Zeynep Korkmaz), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, s. 49-57.
- Buran, Ahmet (2011), “Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 6/1, Fall 2011, p. 41-54, Ankara-Turkey.
- Clauson, Sir G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University press.
- Demir, Nurettin (2009), “Ağız Dokümantasyonu Niçin Gereklidir?”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, s. 183-192.
- Demirtaş, Faruk (1949a), “Bozulus Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, s. 29-46.
- Demirtaş, Faruk (1949b), “Osmanlı Devrinde Anadolu’da Oğuz Boyları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, s. 321-365.
- Edip, Kemal (1991), *Urfa Ağzı*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Eker, Süer (2006), “Türk Dili Tarihinde Bir Dilbilimsel Temas Bölgesi Olarak Diyarbakır”, *Osmanlıdan Cumhuriyete 2. Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır: Diyarbakır Sempozyumu Yayınları, s. 1-10.

- yumu, 15-17 Kasım 2006, (Editörler) B. Yediyıldız ve K. Tomenendal, (*Osmanlıdan Cumhuriyete 2. Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, Ankara: Diyarbakır Valiliği ve TKAE, s. 91-110).
- Eker, Süer (2007), “Toplum-Dilbilim, Dil Planlamaları ve Kamu Mensuplarının Dil Kullanımı”, *Gazi Türkiyat*, 2007/1, s. 127-135.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1992-2011), “Irak Türkleri Dil Edebiyatı”, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ yayınları (3. baskı): 199-211.
- Ermiş, Hamza (2012), *Türkçeleşmiş Arapça Kelimelerin Tasnifi ve Kök Analizi*, İstanbul: Cantaş yayınları.
- Erten, Münir (2011), *Diyarbakır Ağzı İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökalt, Ziya (2007), *Kitaplar 1*, (Haz. Şevket Beysanoğlu, Yusuf Çotuksöken, M. Fahrettin Kırzioğlu, Mustafa Koç, M. Sabri Koz), İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Gökdağ, Bilgehan A. (2019), “Telafer Ağzı”, *Karadeniz Araştırmaları*, XVI/61, s. 102-119.
- Göyünç, Nejat (1969), *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Güler, Metin (2012), “Türkiye’deki İl ve İlçe Ağızları Üzerine Yapılan Lisansüstü Çalışmalarla İlgili Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4*, Fall 2012, p. 1835-1861, Ankara-Turkey.
- Gülmez, Bahadır (Ed.) (2011), *Kültür Tarihi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2299, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1296.
- Gündüz, Tufan (2002), “Konar Göçer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26, s. 162-163, <https://islamansiklopedisi.org.tr/konar-gocer>, E. T. 21.10.2019.
- Gündüz, Tufan (2015), *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri “Bozulus Türkmenleri 1540-1640”*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Günşen, Ahmet (2006), “Anadolu Ağızlarında Farklı Bir Gelecek Zaman Eki ve Çekimi: -ıcı / -ici ; -ucu / -ücü” *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 1/2*, Fall 2006, p. 54-84, Ankara-Turkey.
- Günşen, Ahmet (2009), “Dil Etkileşimi Açısından Makedonya ve Kosova Türk Ağızları”, *Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, s. 259-281.
- Günşen, Ahmet (2009), “Dil Etkileşimi Açısından Makedonya ve Kosova Türk Ağızları” *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Li-*

- terature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8, Fall 2009, p. 225-254, Ankara-Turkey.
- Halaçoğlu, Yusuf (2006), *XVIII. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf (2010), *Türkiye'nin Derin Kökleri, Osmanlı Kimliği ve Aşiretler*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- <https://forebears.io/surnames/mi%C5%9Fkina>, E.T. 29.09.2019.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/keldaniler>, E. T. 27.10.2019.
- <https://sozluk.gov.tr/>, 10.10.2019 tarihinde erişildi.
- İncekan, Abdullah (2009), *Ez Kurdî Hîn Dibim Pratik Kürtçe Dersleri*, İstanbul: Nûbihar yayınları.
- Jastrow, Otto (2006), "Arabic Dialects in Turkey- Towards a Comparative Typology", *Workshop on Turkish Dialects*, Orient-Institut, 19-20 November 2004, *Türk Dilleri Araştırmaları*, C 16, p. 153-164.
- Kalsın, Şirvan (2009), "Kıbrıs Ağzında Ma'lı Cümleler", *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, s. 395-403.
- Karaduman, Hüseyin (2005), "David Koleksiyonu'nda Bulunan Bazı Türk Eserleri ve Düşündürdükleri", *Vakıflar Dergisi*, XXIX. Sayı, s. 481-496.
- Karahan, Leylâ (2009), *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Karahan, Leylâ (2017), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Keleş, Nejdet (2015), "Almanya'da Oluşan Türkiye Türkçesi Ağzı", *Yılmaz Özbek Armağan Kitabı*, Editörler: Ahmet Sarı, Cemile A. Ercan vd. Çizgi: Konya, s. 149-160.
- Kemaloğlu, Muhammet (2012), "Terekeme-Karapapah Türkleri Ağzına Ait Sözcükler 'Muş-Bulanık Çevresi'", *Türkiyat Mecmuası*, C 22/Bahar, Sayı 1, s. 61-97.
- Kıral, Filiz - Menz, Astrid (2010), "Doğu Grubu Ağızlarında -miş ve imiş", *I. Uluslararası Türk Diyalektolojisi Çalıştayı*, 15-20 Mayıs 2008, Gazi Magosa/Kıbrıs, *Türk Dilleri, Araştırmaları*, 20, 2010: 167-174.
- Kuram, Kadri (2008), "Dil ve Toplum İlişkisi", Yüksel Yıldırım (ed.), *Sosyoloji Yazıları*, s. 81-118.
- Maden, Ahmet Mümtaz (2001), *Olivier'ye Göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Nakiboğlu, Sadi H. (2001), *Adıyaman ve Yöresi Ağızları*, Niğde: Niğde Üniversitesi yayınları.
- Nakiboğlu, Sadi H. (2015), “Diyarbakır, Mardin, Urfa, Urfa-Siverek Ağızlarında Kullanılan Bir Enklitik Edatı ‘ma’”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 47, Ocak-Şubat 2015, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Kırgızistan.
- Nasıroğlu, Mehtap (2010), *Batılı Seyyahların Gözüyle Mardin ve Çevresi (Mardin, Nusaybin ve Hasankeyf)*, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.
- Özçelik, Sadettin (1997), *Urfa Merkez Ağzı*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Rizgar, Baran (2012), *Uygulamalı Kürtçe Dersleri Dersên Kurdî*, İstanbul: Doz yayınları.
- Sağır, Mukim (2009), “İç Sebepleriyle Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ünlülerle İlgili Ses Olayları”, *Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, (25-30 Mart 2008, Şanlıurfa), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, s. 591-597.
- Sevim, Ali (2014), *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Sökmen, İsmail (2016), *Bismil Türkmen Ağzı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şahin, Arzu (2017), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Mardin Sancağı (1789-1840)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ.
- Şayır, Mehmet (2017), *Mardin Arapça Diyalekti*, İstanbul: Akdem yayınları.
- Tapper, Richard Lionel (2010), Şahseven, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C 38, s. 295-297), İstanbul. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahseven>, E.T. 29.09.2019.
- Tarama Sözlüğü VI, U-Z* (2009), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Tihranî, Ebu Bekr-i (2014), *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (çev. Prof. Dr. Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Türkay, Cevdet (2001), *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaâtler*, İstanbul: İşaret yayınları.
- Wusar, Ferhat (2014), *Kırmanç Dil ve Toplum Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Dam yayınları.
- Yıldırım, Kadri (2012), *Temel Alıştırma ve Metinlerle Kürtçe Dilbilgisi (Kurmancî Lehçesi)*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü yayınları.

AĞIZ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE KURAMSAL BİR YAKLAŞIM

*Serpil ERSÖZ**

Aynı yerde ve aynı zamanda bir arada olan ağızların varlığı, ağızlar arası etkileşimi doğurur. Bu etkileşim, ağız ilişkisi olarak adlandırılır. Bir ağız ilişkisinin gerçekleşebilmesi için aynı yerleşim biriminde birden fazla ağız kullanılıyor olması gerekmektedir. Bu bildiride ağızların birbirleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi için kuramsal bir altyapı oluşturmak hedeflenmektedir. Oluşturulmaya çalışılacak kuramsal çerçeve aynı zamanda bu etkileşimi tüm yönleriyle izah etmeye çalışacaktır.

Ağızlar arası ilişkiler;

1. Tek bir ülke sınırları içindeki ağızlar arasında olabileceği gibi,
2. Birbirine sınır iki ülke ağızları arasında da olabilir.

Bu durumda söz konusu olan iki ağız, farklı ülke sınırlarında olmasına rağmen birbirine komşudur. Hatta bu komşu ağızlar aslında tek bir dilin uzantısı durumunda da olabilir. Ancak böyle bile olsa, iki durumdaki ilişkinin sonuçları birbirinden farklı olacağı için bildiri kapsamında bunlardan yalnızca ilki ele alınmıştır. Başka bir deyişle bildiri, standart varyantta ortaklaşan ağızlar arasındaki ilişki üzerine odaklanmıştır.

Yerel Ağız Tanımlama Zorluğu

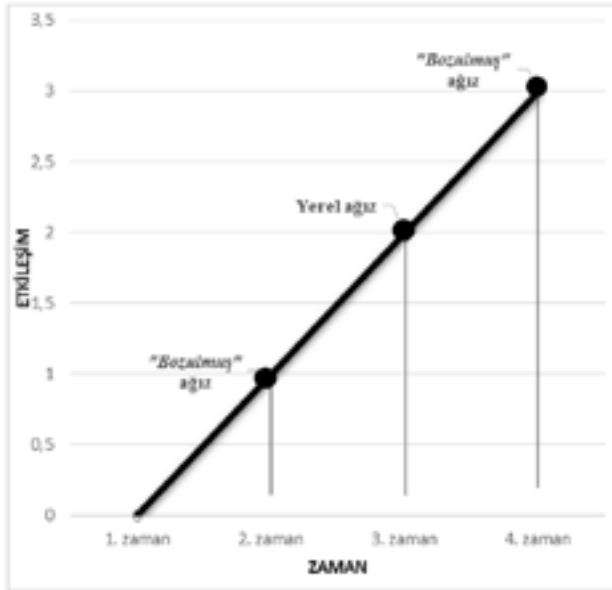
Bugün var olan her bir ağız, muhakkak ki daha önceki dönemlerde başka ağızlarla etkileşime girmiş ve doğal olarak da değişmiş bir ağız olacaktır. Her ne kadar göreceli bir ifade olsa da ağızlar arasındaki etkileşimin çok daha önceki bir zamanda başlamış olması ile nispeten daha yakın bir zamanda başlamış olması arasında da fark vardır. Çok daha önceki zamanlarda etkileşim nedeni değişmiş ağızlar bugünkü diyalektologlar için artık yerel ağız duru-

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serpilersoz@yahoo.com

mundadır. Ancak henüz çok daha yakın bir zamanda ilişki sonucu değişmiş ağızlar ise diyalektologlar için “bozulmuş ağızlar” olarak tanımlanmaktadır.

Bu durumda cevaplanması gereken soru şu olmalıdır: Bir ağzın “yerel ağız” ya da “bozulmuş ağız” olarak nitelendirilmesinin kesin ölçütleri nelerdir? Bir ağzı, yerel ağız olarak değerlendirebilmek için ağız ilişkisinin üzerinden kaç ay/yıl/yüzyıl geçmiş olması gerekmektedir? Maalesef ki böylesi durumlarda kesin ölçütler bulmak zordur. Onun yerine burada ölçüt olarak alınacak hususlar;

1. Bölge ağızlarına hâkim olan araştırmacı tarafından yapılan saha gözlemleri ile,
2. Konuşurların kendilerine dair yaptıkları tanımlamalardır.

1. Tablo: Ağızlar için etkileşim-zaman grafiği

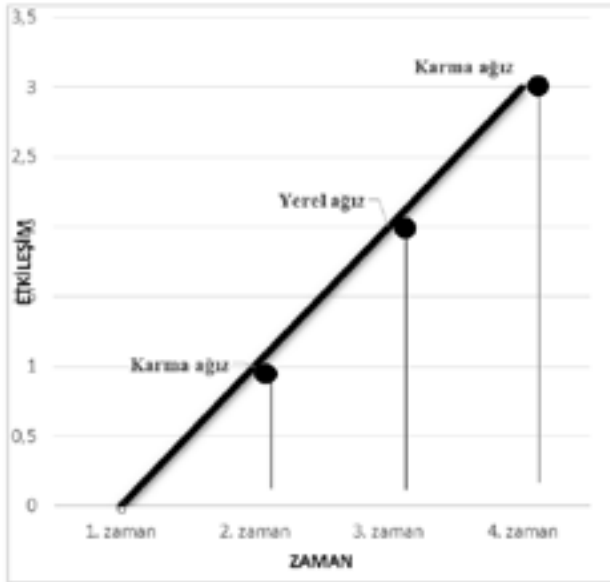
Bir ağzın yerel ağız olarak tanımlanmasında, etkileşiminin süresi ve buna ek olarak yoğunluğu da önemlidir. Tablodan da anlaşılacağı gibi, dünün “bozulmuş” denen ağızları bugünün yerel ağızlarıdır. Aynı şekilde, bugünün “bozulmuş” denen ağızları ise yarının yerel ağızları olma yolunda hızla ilerlemektedir. Dolayısıyla diyalektologlar tarafından yapılan yerel ağız derlemelerinin aslında saf bir ağızdan değil, etkileşim sonucu değişmiş ağızlardan olduğu gerçeği ile karşılaşılır.

‘Yerel Ağzın *Bozulması*’ya da ‘Yerel Ağızda Standart Varyantın Baskın Etkisi’

Gittikçe yaygınlaşan teknoloji, standart varyantı yayma aracı olan televizyon veya radyonun girmediği bir ev olma ihtimalini düşürmektedir. Bu durum da yalnızca tek bir ağzın kullanıldığı yerleşim yeri sayısını ciddi anlamda azaltmaktadır.

Yerel ağızda etkileşim sonucu ortaya çıkan değişimlerin tür ve sayıları az ise, bu ağız araştırmacılar tarafından *yerel ağız* olarak tanımlanmaya devam eder. Ancak yerel ağızdaki unsurlar standart varyant lehine büyük oranda değişim göstermişse, söz konusu varyant araştırmacılarca *bozulmuş ağız* olarak nitelendirilir. Pek çok araştırmacı tarafından, *bozulmuş bir ağızdan* derleme yapmak gereksizdir ve boşa zaman harcamak anlamına gelir. Bu sebeple Türkiye diyalektolojisinde *bozulmuş ağızlardan* derleme yapmak genellikle tercih edilmez.

Ancak belirtildiği gibi *bozulmuş* olarak nitelendirilen ağızlar, aslında “*standart varyant etkisinin baskın olduğu yerel ağızlar*”dır. Başka bir deyişle, böyle ağızları *bozulmuş* olarak nitelendirmek doğru bir yaklaşım değildir, onları *standart varyant etkisinin baskın olduğu ağızlar* ya da daha genel bir ifadeyle *karma ağız* şeklinde tanımlamak gerekir. Bu sebeple 1. tablo, aşağıdaki gibi yeniden düzenlenmelidir:

2. Tablo: Ağızlar için etkileşim-zaman grafiği

Ağız ilişkisi alanı, standart varyant olma yönünde ilerleyen bu tür ağızları da inceleme alanına dâhil eder. Bu noktada *yerel ağız*daki hangi unsurların standart varyanttan etkilendikleri, hangilerinin ise etkilendiği araştırılır. Yapılan inceleme sonucunda ise söz konusu yerel ağızın standart varyant karşısındaki zayıf ve güçlü yanları ortaya çıkarılmış olur.

Ağızların Sosyal Durumları

Ağızlar arasındaki ilişkinin sosyal durumlarını bilmek ağızlardaki ilişkiye bağlı değişiklikleri yorumlamada yardımcı olacağı için önemlidir. Bu bağlamda ilişki ağızları arasındaki hiyerarşi ve roller, ilişki yoğunluğu, ilişki süresi ve ikiyeğizlilik gibi hususların aydınlatılması gerekmektedir.

İlişki ağızları arasındaki hiyerarşinin belirlenmesinde, tıpkı dil ilişkilerinde olduğu gibi siyasi, ekonomik, kültürel ve sayısal üstünlük gibi etkenler önemli bir rol oynar. İki ilişki ağzından biri sosyal açıdan zayıf ağız, diğer ise baskın ağız durumunda olacaktır. Bunlar arasından sosyal açıdan baskın olan ağız yüksek, zayıf olan ise düşük prestijli ağız olarak nitelendirilir. Yüksek prestijli ağız, yüksek prestijli alanlarda kullanılır.¹

Ferguson (1959), dil ilişkileri bağlamında yüksek ve düşük prestijli dil kullanım alanlarını belirlemiştir. Dil için belirlenen bu alanlar ağızlar özelinde de tanımlanabilir. Devlet kurumları, bankalar, okullar, televizyon, radyo gibi yüksek prestijli alanlarda yüksek prestijli ağız kullanılır. Bunun dışında kalan aile, arkadaş ve akrabalar arasındaki sohbetlerin gerçekleştiği ev, kahvehane, mahalle/köy sokakları, mahalle/köy bakkalı gibi mekânların başta olduğu düşük prestijli alanlarda ise düşük prestijli ağız kullanılır. Bir ülke sınırları içerisindeki yüksek prestijli ağız, o dilin standart varyantından başkası değildir.

Bir ağız ilişkisinde baskın ağzın zayıf ağız üzerindeki kuvvetli etkisinden bahsedilir. Dolayısıyla ilişki sonucu ortaya çıkacak değişim ve dönüşümler, zayıf ağzın baskın ağza yaklaşması yönünde olacaktır.

Ağız etkileşimi, iki yönlü olması gerektiğinden, zayıf ağzın da baskın ağız üzerinde bir etkisi olabileceği ihtimal dâhilindedir. Ancak bu etki, diğerine kıyasla daha kısıtlı alanlarda ve zayıf olacaktır. Baskın ağzın etkisi, her zaman daha güçlüdür. Başta yalnızca yerel ağızda *tekağızlı* olan konuşurların, sonraki nesillerde hem yerel hem de standart varyantta *ikiağızlı*, daha sonraki nesillerde ise bu kez standart varyantta *tekağızlı* olma ihtimalleri oldukça yüksektir.

¹ İlişki dil bilimi alanında ifade edilen bu gerçekler (Johanson 2007, Thomason 2001), ağızlar için de geçerlidir.

Bahsedilen dönüşümün tamamlanma süresi büyük oranda ilişki yoğunluğuna ve ilişki süresine bağlıdır. Yerel ağızda tekağızlı olma durumundan standart varyantta tekağızlı olma durumuna doğru ilerken geçecek süre, eğer ilişki yoğunluğu azsa, uzun zaman alacaktır. Örneğin okul, banka ya da çeşitli devlet kurumlarının olduğu bir yerdeki ilişki yoğunluğu, bu kurumların olmadığı yerlerdeki ilişki yoğunluğundan daha kuvvetlidir. Dolayısıyla böylesi yerlerde değişim ve dönüşüm daha hızlı olacaktır. Ağız konuşurlarının bu kurumlarla yapacağı temasın sayısı da ilişki yoğunluğu kapsamında değerlendirilir.

Ağız dönüşümünde ilişki yoğunluğu kadar ilişki süresinin de önemli bir etken olduğu söylenmişti. Bu tür kurumların yeni yapılandığı bir yerde, ilişki henüz yeni başladığı için değişim de bununla doğru orantılı olarak yeni başlayacaktır. Fakat daha uzun zamandır okul, banka ve çeşitli devlet kurumlarına sahip olan yerlerdeki ağız değişiminin diğerine kıyasla daha ileri seviyede olacağı muhakkaktır.

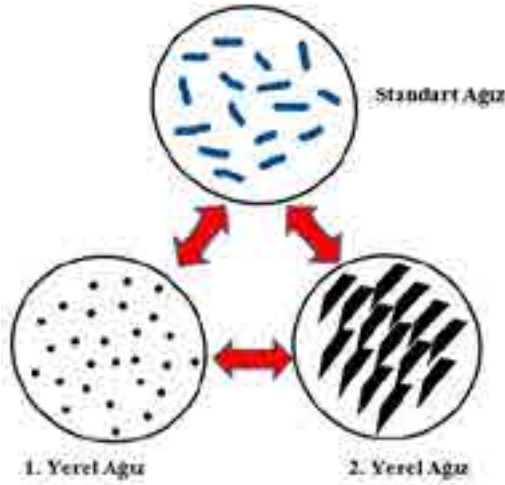
İlişki Çıktıları

Ağız ilişkisi alanında, ilişkinin başlaması, devam etmesi, tekağızlılık veya ikiyeğizlilik gibi durumların yanı sıra, ayrıca ve daha önemli olarak ilişki nedenli değişimler ve ortaya çıkan yeni ses ve biçim bilgisi varyantları, ara varyantlar gibi konular da incelenir.

Etkileşim sonrası, ilişki ağızlarının hangi unsurlarında değişimlerin görüldüğü, bu unsurların baskın varyanttan etkilenme dereceleri veya etkilenme potansiyelleri, bu alanda ele alınması gereken diğer hususlardandır. Bu hususlar ilişki ağızları arasındaki hiyerarşi, roller, ilişki süresi ve yoğunluğundan bağımsız bir şekilde açıklanamaz. Çünkü ilişki ağızlarının sosyal durumları, çıktıların niteliğini büyük oranda etkiler. Ayrıca tüm bunlar ilişki nedenli ortaya çıkan dil bilgisel değişiklikleri analiz etmek için gerekli ve önemlidir.

İlişki sonucunda kimi unsurlar kısa zaman içerisinde çok çabuk değişebilirken, kimi unsurların değişmesi ise daha fazla zaman alır. Çabuk değişen unsurlar, değişime direnemeyen *zayıf unsurlar* olarak nitelendirilir. Değişmesi daha fazla zaman alan unsurlar ise, değişime direnen *güçlü unsurlar* olarak nitelendirilir. Değişim; ses, biçim, söz varlığı ya da cümle yapısı gibi pek çok dil bilgisel alanda olabilir.

Etkileşime giren ağızlar arasındaki ilişkinin iki yönlü olduğu ifade edilmişti. Birinci ağız ikincisini, ikincisi de birincisini az ya da çok oranda etkiler. Etkileşime giren ağızların niteliklerinin farklı olması ağız etkileşiminin türünü de farklılaştırır. Örneğin standart varyanttan yerel ağıza, yerel ağızdan standart varyanta doğru olan bir etkinin yanı sıra ayrıca, iki yerel ağız arasında da karşılıklı ilişki söz konusu olabilir:

1. Şema: Ağızlar arası ilişki çeşitleri

Bu sebeple ağız ilişkisi ile ilgili herhangi bir dil bilimsel analize girişmeden önce, etkileşimde bulunan ağızların niteliklerini belirlemek gerekir. Çünkü ilişki ağızların nitelikleri, yürütülecek çalışmaların sonuçlarını da doğrudan etkileyecektir.

Tüm bunlar dikkate alınarak ağız ilişkisi alanında yapılabilecek çalışmalar şu şekilde sıralanabilir:

A. Ağız göçünün uzak bir tarihte olduğu durumlarda;

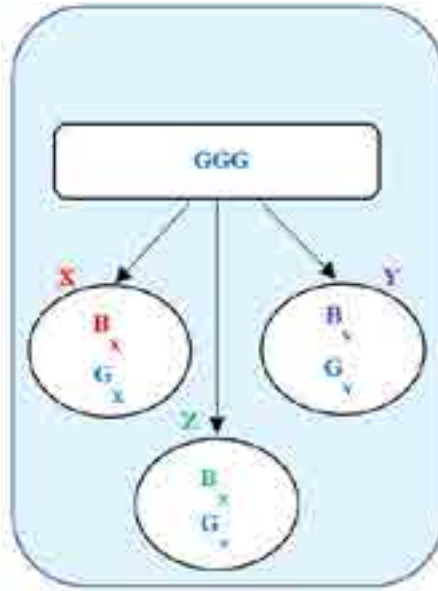
1. Bu konuda ilk akla gelen etkileşim elbette ki standart varyant ve herhangi bir yerel ağız arasındaki ilişkidir. Kendi yerinden çok uzun zamandır herhangi bir yere göçmemiş bir ağzın tarihî süreç içindeki geçirdiği değişimlerde öncelikle standart varyantın etkisinden bahsedilir. Bu tür çalışmalar özellikle bir yerel ağzın birinci zamandaki ve ikinci zamandaki karşılaştırmalı durumu üzerine odaklanır.

2. Aslında göç olgusunun yaşanmadığı düşünülen her bir ağız, çok daha önceki bir zaman diliminde mutlaka bir göç durumunu yaşamıştır. Ya kendisi başka bir yerden göç etmiştir ya da onun bulunduğu bölgeye başka ağızlar göçmüştür. Ancak tüm bunlar nispeten daha eski zamanlarda yaşandığı için, mevcut ağız artık bir yerel ağız olarak adlandırılmaktadır. Her bir yerel ağzın bu durumda olduğuna şüphe yoktur. Dolayısıyla, yerel gözüyle bakılan ağızların kendi içindeki farklılıklarının dikkatli bir analizi de daha önceki zamanlarda yaşanmış bir ağız ilişkisini ortaya çıkarabilir.

Bu konuda örneğin, yerel ağız çalışmalarında bir tek coğrafi alan içerisinde tespit edilen alt ağız bölgelerinin varlık sebepleri incelenebilir. İlgili bölge bir “yerel ağız” olarak bütüncül bir şekilde tanımlanırken, bu yerel ağzın içinde birbirinden farklı alt ağız bölgelerinin sahip olduğu farklı unsurların varlığını izah etme çabaları, ağız ilişkisinin alanına girer.

3. Bir yerleşim biriminde yaşayan birden fazla ağız olabilir. Bu ağızların birbirleri arasında muhakkak ki bir etkileşim olacaktır. Bir ağız ilişkisi çalışmasında bu etkileşim de araştırma kapsamına girer.

B. Ağız göçünün yakın bir tarihte olduğu durumlarda;

2. Şema: Ağızların göçü sonucunda ortaya çıkan durum*

1. Yerel bir ağzın belli bir parçası çeşitli sebeplerle X, Y, Z gibi farklı bölgelere göçmüş olabilir. Yerel ağzın göçten sonraki X, Y ve Z'deki şekilleri, asıl kaynağındaki şekli ile karşılaştırmalı olarak incelenebilir (= G ile G_x , G_y ve G_z şekilleri arasındaki ilişki).²

2. Kimi durumlarda yerel ağzın yalnızca bir parçası değil, tamamı başka bir yerleşim yerine göçmüş olabilir. Yerel ağzın, eski yerleşim yerinde hiçbir temsilcisi kalmamış olabilir. Böylesi durumlarda ise X, Y ve Z'ye göçmüş ortak kökenden gelen ağızların birbirleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar

² Örnek çalışma için bk. Serpil Ersöz-Zeliha Tanış, “Ayrancılar’da (Torbalı/İzmir) Yaşayan Üçtepelili (Bulanık/Muş) Terekemelerin Ağız Durumu”, *Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 10-12 Mayıs 2018 Muş, Ankara 2019, s. 882-890.

incelenebilir ($=G_X$, G_Y ve G_Z şekilleri arasındaki ilişki). Ayrıca, G_X , G_Y ve G_Z ’nin karşılaştırmasıyla göçmen ağızın göçten önceki asıl kaynağındaki G ağızı da ortaya çıkarılabilir.³

3. X ’e göçmüş olan ağızın olduğu coğrafyada başka ağızların da var olması büyük bir olasılıktır. Bu bağlamda X bölgesinde daha önceden beri var olan ağız ile X ’e yeni göçmüş ağız arasındaki ilişki, araştırma konusudur. Y ve Z gibi diğer bölgeler için de aynı durum geçerlidir ($=B_X$ ile G_X ilişkisi; B_Y ile G_Y ilişkisi; B_Z ile G_Z ilişkisi).

Ağızlar arası etkileşimi izah edebilmek için öncelikle ilişki ağızlarının nitelikleri belirlenmeli, sonrasında ise belirlenen niteliklerin yukarıdaki gruplardan hangisine dâhil olduğu tespit edilmelidir. İlişki ağızlarının doğru tanımlanması, ilişki çıktılarının da doğru tespit edilmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla etkileşimler sonucunda ortaya çıkan *yeni konuşma biçimini* anlamak, tanımlamak ve bu yeni biçimi izah edebilmek için bu alanda çok daha fazla çalışmanın yapılması gerektiği açıktır.

Kaynaklar

- Ersöz, Serpil (2018), “Diyalektolojik Bütünlükten Kopan Göçmen Ağızlar Üzerine”, *Dil Araştırmaları*, S: 23, Güz, s. 289-298.
- Ersöz, Serpil-Taniş Zeliha (2019), “Ayrancılar’da (Torbalı/İzmir) Yaşayan Üçtepelili (Bulanık/Muş) Terekemelerin Ağız Durumu”, *Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 10-12 Mayıs 2018 Muş, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, s. 882-890.
- Ferguson, Charles A. (1959), “Diglossia”, *Word*, 15:2, s. 325-340.
- Fishman, Joshua A. (2000), “Who Speaks What Language to Whom and When?”, *The Bilingualism Reader*, Ed.: Li Wei, London and Newyork: Routledge.
- Johanson, Lars (2007), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, Çev.: Nurettin Demir, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Thomason, Sarah G. (2001), *Language Contact*, Edinburg: Edinburg University Press.

³ Örnek çalışma için bk. Serpil Ersöz, “Diyalektolojik Bütünlükten Kopan Göçmen Ağızlar Üzerine”, *Dil Araştırmaları*, S: 23, Güz 2018, s. 289-298.

* “Diyalektolojik Bütünlükten Kopan Göçmen Ağızlar Üzerine” (Ersöz 2018) adlı makaleden alınan bu şema, yeniden gözden geçirilerek düzenlenmiştir.

BULGARİSTAN SAHASI BURGAZ İLİ TÜRK AĞIZLARININ RUMELİ AĞIZLARI ARASINDAKİ YERİ

Nurcihan GÜNEŞ*

Giriş

Bugünkü Bulgaristan topraklarının tamamı 1396 yılında Osmanlı toprağı hâline gelmiştir (Hacısalihioğlu,N.-Hacısalihioğlu,M 2012: 11-12). Bulgaristan coğrafyasının tamamının Osmanlı hâkimiyetinden ayrılması 551 yıl sürmüştür. Bu süreç içerisinde Osmanlı sadece askerî ve idari anlamda bölgeye yerleşmemiş, burada yoğun bir Türk iskânı gerçekleştirmiş, bölgenin Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlamıştır. Osmanlı merkezine yakınlığı nedeniyle Bulgaristan coğrafyası yoğun bir Türk yerleşim merkezi olmuştur. Anadolu kökenli Türklerin Bulgaristan coğrafyasına yerleşmesi, fetih hareketlerine paralel olarak gerçekleşmiştir (Kayapınar 2012: 76). Bu anlamda da Batı Grubu Anadolu ağızları Doğu Rumeli ağızları ile birçok bakımdan benzerlik göstermektedir. Burgaz Türk ağız coğrafyasında da Batı Grubu Anadolu ağızları ile benzeşen veya ortaklaşan birtakım özelliklerin görülmesi burada Batı Anadolu'dan yapılan nüfus iskânı ile açıklanabilir. Kaynaklar Batı Anadolu'dan, Burgaz bölgesinin de bulunduğu Sağ Kol'a yoğun nüfus nakli yapıldığını kaydetmiştir.¹ Köylerin toponimik incelenmesi sonucunda

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, n.gunes@alparslan.edu.tr.

¹ Sağ Kol; İstanbul'dan başlayıp Baltık Denizi'ne kadar uzanan ticari ve diplomatik yoldu. Osmanlı sınırları içinde çeşitli menzillere uğradıktan sonra Özi'ye kadar hep Karadeniz'e paralel devam ediyordu. 370 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde Sağ Kol'a yapılan sürgünler hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Tapu Tahrir Defteri'nde Sağ Koldaki kazalarının köylerine iskân edilen Saruhan, Aydın, Menteşe sancaklarının sürgünlerinin kaçar hane olduğu kayıtlıdır (Kozlube Doğru 2011: 14- 16). Ayrıca, XV. yüzyılın ortalarına ait başka defterlerde Bulgaristan'ın Ahyolu, Aydos, Karınabat, Yenice-i Kızılağaç, Yanbolu, Eski Zağara, Akçakızanlık, Hasköy, Şumnu, Silistre, Pravadi ve Varna gibi bölgelerde Yörüklerin iskânına dair kayıtlara ve Anadolu menşeli yer adlarına rastlanılmaktadır (Kayapınar 2012: 631). Tarihi kaynaklara göre, XVI-XVII. yüzyıllarda Güneydoğu Bulgaristan Burgaz bölgesine Kocacık Türkmenleri başta olmak üzere Naldöken ve Tanrıdağı (Karagöz) Yörükleri iskân edilmiştir (Kayapınar 2012:632).

iskân edilen yeni köylerin adlarının Batı Anadolu’da terk edilen yerlerin adı ile doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir (Kozlubeleli Doğru 2011:15-16). Bugün de Bulgaristan’da Türkçe konuşan nüfusa bakıldığında zaman Osmanlı dönemindeki Yörük teşkilatının kurulduğu bölgelerle örtüştüğü anlaşılmaktadır (Kayapınar 2015: 632). Bulgaristan’ın belirli bölgelerindeki Türk nüfusunun sayısal çokluğu ve homojen yapısı dikkat çekicidir. Bulgaristan’da 2011 yılında gerçekleştirilen son nüfus sayım sonuçlarına göre toplam nüfus 7.364.570 kişidir. Bulgaristan’ın en büyük azınlığı olan Türkler de “ana dili kriterine” göre 605.802 kişi ile Bulgaristan nüfusunun % 9,1’ini, “etnik grup” kriterine göre de 588.318 kişi ile %8,8’ini oluşturmaktadır. Türk nüfusunun %63,7’si ise yoğun olarak Kırçali, Razgrad, Tırговиşte (Eskicuma), Şumen (Şumnu), Silistra (Silistre), Dobriç (Hacıoğlu Pazarcık), Ruse (Rusçuk) ve Burgaz illerinde yaşamakta oldukları belirtilmiştir.² Bu anlamda birlikte ve yerleşik yaşam sürdürmeleri Türklerin diğer etnik azınlıklara nazaran daha kapalı, homojen topluluk olmalarına ve etnik bilinçlerini muhafaza edebilmelerine de olanak sağlamıştı (Özgür 1999: 46-47).

Günümüzde Bulgaristan sahası Türk ağız coğrafyasını etkileyen önemli bir nüfus hareketi bölgeden bölgeye değişen sosyo-kültürel ve ekonomik duruma dayalı olarak ortaya çıkan kırsal kesimden büyük şehirlere doğru yaşanan göçtür. Bu zorlayıcı faktörlerin en önemlileri arasında kırsal kesiminin içinde bulunduğu geçim sıkıntısı ile siyasi nedenlerdir. Doğu Rodop Türk ağız konuşurlarının belirli dönemlerde siyasi ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle Burgaz bölgesine göç ettikleri bilinmektedir. Dağlık bölge olan Rodoplarda yaşayan azınlıkların %40’ının toprağa sahip olmamaları ve tek geçim kaynağı olan *tütün* üretiminden, uygulanan hükûmet politikaları neticesinde mahrum kalmaları, işsizlik ve yoksulluğun gelişmesine yol açmıştır. Ekonomik koşulların genel ülke ortalamasından daha ağır olduğu Rodoplarda göç sonucu birçok köy boşaltılmış durumdadır. Merkezî planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş Türk tarım üreticilerinin sırtına yüklenmiştir. Türk ve Müslümanların, üretiminde belirleyici yer aldıkları *tütün*, *süt* ve *et* ürünlerinin üreticiden alım fiyatlarının düşük tutulması ve zamanında ödenmemesi, benzer yerli ürünlerin iç pazar olanaklarının sınırlandırılması, başka geçim kaynağı olmayan köy halkını göçe zorlamıştır (Özgür, 1999: 193- 196; Güneş 2016b: 121-135). Örneğin, Kırçali bölgesindeki Türk halkını bölgede tutacak ölçüde yeterli iş alanı sağlayacak sanayi gibi çeşitli ekonomik sektörlerinin gelişmemiş olması ve baraj yapımları gibi çevre koşullarının yaşamı zorlaştırması, gelişmiş bir sanayi, ticaret, turizm gibi yeterli iş alanı sağlayan bir bölge olan

² Kaynak: Natsionalen Statisticheski Institut 2011 Population Census Genel Result (*çevrim içi*). http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, (Erişim tarihi: 07.05.2014).

Burgaz bölgesine göçü tetiklemiştir. Örneğin, Aytos ilçesi sınırları içinde yer alan Karageorgievo köyünde görüştüğümüz bir kadın 1950'lerde baraj yapımı nedeniyle Kırcalı'dan Burgaz bölgesine göç ettiklerini belirtmiştir. Yine Aytos ilçe sınırları içinde bulunan 357 kişi Türk nüfusunun kayıtlı olduğu Polyanovo (Marko Mahalle) köyündeki Türk nüfusunun çoğu Kırcalı bölgesinden 1950'lerde baraj yapımı nedeniyle Burgaz bölgesine göç etmiştir (Hacısalıhoğlu 2008: 65-145; Güneş 2016b: 121-140). Bulgar Komünist Partisi toprak mülkiyetini sonlandırarak, özellikle 1947'den itibaren kolektifleştirme adıyla (Trudovo Kooperativno Zemedelsko Stopanstvo/ Emek Ziraat Kooperatif İşletmesi= TKZS) tarım üniteleri kurmuştur. Bu politikanın etkisiyle özellikle Balkan dağları üzerinde bulunan çok sayıda köy boşaltılmış olup, 1958 yılına kadar ülkedeki ekilebilir arazinin %92'si bu şekilde kolektifleştirilmiştir. Alan araştırması esnasında TKZS politikaları nedeniyle göçe maruz kalmış insanlar tarafından bölgede yaşananlarla ilgili tarafımıza birçok bilgi aktarılmıştır. Örneğin, tarım kooperatif ünitelerinin kurulduğu dönemlerde bu uygulamadan kaçmak isteyen, özellikle toprak sahibi varlıklı Türklerin yine Burgaz sınırları içindeki başka köylere göç ettikleri bilgisi bizimle paylaşılmıştır. 1949'dan itibaren Bulgar Komünist Partisi tarafından TKZS (Trudovo Kooperativno Zemedelsko Stopanstvo/ Emek Ziraat Kooperatif İşletmesi) adı altında ve Kolektivizatsiya ve Urbanizatsiya olarak da adlandırılan bir tarım politikası uygulanmıştır. Uygulanan bu tarım politikasının da iç göçü tetikleyen önemli bir unsur olduğu açıktır. Bu politikanın çoğunlukla kırsal kesimde yaşayan Türk azınlığı daha fazla etkilediği görülmektedir. Çünkü toprakları ve hayvanları elinden alınan Türkler, bu tarım kooperatiflerinde genellikle yönetici değil yönetilen konumundaydılar ve bunun sonucunda daha az ücret alıyorlardı (Hacısalıhoğlu 2008: 65; Güneş 2016b: 121-135). *Tarım kesiminde çalışan* azınlıkların herhangi bir sermaye birikimlerinin olmamasından dolayı da geri iade edilen topraklar işletilememekte ve tarımsal değerlerini yitirmekteler. Büyük ölçüde azınlıkların spesifik ekonomik meşguliyetlerini kapsayan Toprak Kanunu, Tütün Kanunu, Özelleştirme ve Toprakların İadesi Kanunu, çoğunluğu kırsal kesiminde yerleşmiş bulunan, tütün ve tarım üretiminden yaşamını sağlayan azınlık topluluklarını olumsuz etkilemiştir (Özgür 1999: 51-59; Güneş 2016b: 121-135). Örneğin, Aytos ilçesi sınırlarında yer alan ve 681 kişi Türk nüfusunun kayıtlı olduğu Çereşa (Kokarıçme) köyünde 4 hane hariç diğer Türk hanelerin hepsi belirli dönemlerde ekonomik sebeplerden dolayı Kırcalı ve Asenovgrad bölgesinden göç ettikleri tespit edilmiştir. Günümüzde Burgaz bölgesi Türk ağız konuşurları arasında yaşayan Doğu Rodop bölgesi Türk ağız konuşurları bölgenin tamamına yayılmış bir biçimde bölgenin tüm köylerinde bulunmaktadır. Dolayısıyla Burgaz ili Türk ağızlarının Doğu Rodop Türk ağızları ile dil etkileşim alanları bulunmaktadır (Güneş 2016b: 121-135).

Rumeli Türk Ağızlarının Sınıflandırılması

Anadolu ağızları gibi Rumeli Türk ağızları da, kendi içinde farklı Türk boylarına ait olma, farklı siyasi, sosyal, kültürel ve coğrafi şartları yaşama yanında, Balkan coğrafyasında başta Slavlar olmak üzere farklı dil ve kültürlerle etkileşim içinde bulunma vb. sebeplerle kendi içinde dallanmıştır. Rumeli Türk ağızları ile ilgili sınıflandırma çalışmaları Ahmet Caferoğlu, Tahsin Banguoğlu, Gy. Hazai, N. Dmitriev, M. Mollova, E. Boev, E. A. Grunina, İ. Dryga gibi Türkologlar tarafından yapılmıştır (Günşen 2012: 111; Güneş 2016b: 162- 170).

Ahmet Caferoğlu'nun Sınıflandırması

Rumeli Türk ağızlarını bölgesel olarak gruplandıran ilk araştırmacı Ahmet Caferoğlu'dur. Caferoğlu, 1957'de VIII. Türk Dili Kurultayı'nda sunduğu "Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu" başlıklı bildirisinde ağızlar arasında gerçek bir sınır çizmenin güçlüğünden bahsederek Rumeli Türk ağızlarını bölgeleri esas alarak 4 gruba ayırmıştır: 1) Makedonya, 2) Güneydoğu Bulgaristan, 3) Deliorman, Tuzluk, Kuzeydoğu Bulgaristan, 4) Dobruca ve Romanya Besarabyası (Caferoğlu 1960: 66). Caferoğlu'nun Türklerin yurt edindikleri bölgelere göre yapılan bir sınıflandırma denemesi olarak değerlendirebileceğimiz bu çalışmada herhangi bir bilimsel ölçütten söz edilmemiştir (Güneş 2016b: 162- 170).

Tahsin Banguoğlu'nun Sınıflandırması

Türkçenin ağızlarının sınıflandırılmasında göz önünde bulundurulmuş ses bilgisi ile ilgili ölçütler içinde hem ünlü hem de ünsüzler ile ilgili olanları bulunmaktadır. Banguoğlu (1977) tarafından yapılan sınıflandırmada ses bilgisi ile ilgili yedi ölçüt bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarını yedi ağız bölgesine ayırır ve Rumeli Ağızlarını beşinci grup altında değerlendirir (İmer 2000: 8).

Nikolay Konstantinoviç Dmitriev'in Sınıflandırma Denemesi

Rus Türkoloğu Nikolay Konstantinoviç Dmitriev Rumeli Türk ağızlarını hangi ölçüte dayalı olarak yapıldığını belirtmeden sınıflandırma denemesinde bulunmuştur. Dmitriyev, *Stori Turskih Yazıkov*, (Leningrad, 1939) adlı çalışmada, Rumeli Türk ağızlarını 1) Tuna, 2) Edirne, 3) Makedonya, 4) Adakale ve 5) Bosna ağzı olmak üzere 5 ağız bölgesine ayırdığını, bunlardan ilk ikisinin doğu, diğer üçünün de batı ağzını oluşturduğunu belirtir (Németh 1980-1981:130).

Gy. Hazai'nin Sınıflandırması

Hazai'ye göre, Eski Anadolu ve Rumeli Türkçesinin İstanbul ağzına dayanan edebî dille karşılaştırılmasından çıkan bu üç ölçüte ait özelliklerin varlığı ve yokluğunun saptanması, ağızların yapılarının “tarihsel özelliğini” kesin çizgilerle belirginleştirmekte, başka bir deyişle dilin gelişmesi boyunca aldığı yeri ve edebiyat dilinin temelini oluşturan ağızlarla ilişkilerini belirtmektedir. Böylece Hazai, ağızların sınıflandırılmasında eş zamanlı dil ölçütlerin yanında, art zamanlı açıdan da dil tarihi verilerinden de yararlanabileceğini söylemektedir (Günşen 2012: 116).

Emil Boev'in Sınıflandırması

Bulgaristanlı Türkolog Emil Boev, Bulgaristan Türk ağızlarının; 1) Batı Bulgaristan Türk ağızları, 2) Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları, 3) Doğu Rodoplar ve Gerlovo Türk ağızları olmak üzere üç grup altında değerlendirir (Boev 1968: 176). Bu ağız gruplarının içinde başka alt ağız gruplarının da tespit edildiğini belirten Boev'e göre, üç ana ağız grubunun şekillenmesinde Pirin Dağı ile Rodop Dağları arasındaki ağızların, Yörük ağızları, Koca Balkan ağızları ve Orta Rodop ağızlarının önemli rol oynadığını öne sürer (Boev 1968: 176). Ayrıca Boev'in tasnifinde, açıkça bir ölçütten söz edilmese de sınıflandırma denemesini ses bilgisi özellikleri yanında, şekil bilgisi ve söz varlığına ait birtakım özellikleri göz önünde bulundurarak yapmış olduğu anlaşılmaktadır (Güneş 2016b: 162- 170).

1.6. Mefküre Mollova'nın Sınıflandırması

Mollova, Németh'in değerlendirmelerini göz önünde bulundurarak ve ondan farklı olarak Rumeli Türk ağızlarını ses ve şekil bilgisi özelliklerine göre Batı Uç Zonu, Doğu Rodoplar Zonu ve Merkez Zon olmak üzere üç grup altında toplamıştır. Ayrıca da “Balkanlar'da Merkez Bölgede Gakçı Ağızlar” adlı farklı bir sınıflandırma denemesini konu alan makalesinde Balkanlar'da konuşulan Türk ağızlarını ön seste ötümsüz, patlayıcı /k/ ünsüzünün kullanıldığı “Ka Ağızları” ile ön seste ötümlü, patlayıcı /g/ ünsüzünün kullanıldığı “Ga Ağızları” olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Mollova, bu sınıflandırma denemesinde Bulgaristan Türk ağızlarını bir fonetik özelliğe göre sınıflandırma denemesinde bulunmuş ve iki ağız bölgesi belirlemiştir. Mollova tarafından yapılan sınıflandırma denemesinde Doğu Rodop Türk ağızları söz başında patlayıcı, ötümsüz /k/ sesinin yerine patlayıcı, ötümlü /g/ sesinin kullanılması bakımından söz başında /g/'yi kullanan ağızlar olarak gösterilmektedir. Merkez Zonu ağız bölgesinde ise bu ses değişiminin dağınık bir dağılım gösterdiğini belirtmiştir (Güneş 2016b: 162- 170).

E. A. Grunina'nın Sınıflandırması

Rus Türkologlardan E. A. Grunina'nın 1998'de “Dünya Dilleri. Türk Lehçeleri” ansiklopedisi için yazmış olduğu “Modern Türkiye Türkçesi Ağız-

larının Sınıflandırılması” adlı makalesinde, Rumeli ağızlarını, Doğu (Doğu Trakya) ve Batı (Makedon) grubu olmak üzere iki ana ağız grubu altında değerlendirir (Dryga 2009: 194).

Iryna Dryga’nın Sınıflandırması

Rumeli Türk ağızlarının son ve ayrıntılı sınıflandırma denemelerinden biri de Ukrayna Ulusal Bilimler Akademisinden Iryna Dryga’ya aittir. Dryga; Hazai, Németh, Mollova ve hocası Grunina’nın Rumeli ağızları ile ilgili yapılan sınıflandırma denemelerini göz önünde bulundurarak; 1) Batı Rumeli ağızları (ka- grubu, e- grubu), 2) Doğu Rumeli ağızları: Deliorman, Doğu Rodop, Gerlovo, Tuzluk, Varna, Dobruca (ga-’nın kalıntıları, a- grubu), 3) Mizya ve Trakya ağızları, 4) Orta Rodop ve Yörükler grubu ağızları olmak üzere dört ağız grubu belirlemiştir (Dryga 2009: 196). Dryga, sınıflandırma denemesinde ses bilgisine ait sekiz, şekil bilgisine ait beş, söz dizimine ait dört, söz varlığına ait iki, arkaik unsurlara ait bir ölçüt olmak üzere toplam 20 dil bilimsel ölçütü esas almıştır. Görüldüğü üzere bu sınıflandırma denemesinin en önemli özelliği esas alınan dil bilimsel ölçütlerin sayısıdır (Dryga 2009: 196-198).

Gy. Németh’in Sınıflandırması

Rumeli Türk ağızlarının sistemli sınıflandırma çalışması Macar bilim insanı Gy. Németh tarafından yapılmıştır. Németh, Rumeli Türk ağızlarını **Batı Rumeli** ve **Doğu Rumeli Türk ağızları olmak üzere iki gruba ayırmıştır** (Németh 1983: 12-13). **Balkan Türk ağızlarını iki ana gruba** ayırmasının nedeni de Balkanlardaki Türk iskân tarihiyle açıklamaya çalışmıştır (Rona Tas 2015: 42). Németh’e göre, Batı Rumeli ve Doğu Rumeli Türk ağızları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Bu iki ağızı birbirinden ayıran çizgi de Tuna Irmağı yanındaki Lom’dan başlayıp doğuya doğru uzanır ve güney yönünde Vratsa’dan ve Sofya’dan başlayıp Samokov’dan yine doğuya doğru gider. Daha sonra da batıya yönelerek Küstendil’e doğru ilerleyen bir çizgi ile ayrılabilceğine işaret ediyor. Bu duruma göre, Batı Rumeli Türk ağızları Bulgaristan’ın yalnızca küçük bir kısmını içine alıp Bulgaristan dışında yarımadanın öteki alanlarını da kapsamaktadır. Romanya’da devamı yok denecek kadar az olup, kuzeyde Adakale’ye kadar uzanmakta ve güneyde de Bosna, Makedonya ve Arnavutluk gibi bölgeleri de içine alır. Doğu Rumeli Türk ağızları bölgesindeki Türk nüfusunun batıdakinden daha yoğun olduğunu da kaydeden Németh, doğu ve batı bölgesi Türk ağızlarını belirleyen sınır çizgisinin aynı zamanda Bulgar ağızlarının doğu ve batı olarak ayrılan iki büyük ağızını birbirinden ayıran çizgiye denk düştüğünü belirtir (Németh 1983: 12-13; Korkmaz 2013: 155-156; Güneş 2016b: 162- 170). Németh’in sınıflandırma çalışmasına dayanarak Rumeli Türk ağızları bölge haritası şu şekilde ortaya çıkmıştır:

Şekil 1. Bulgaristan Sahası Batı ve Doğu Grubu Türk Ağız Alanları

Németh, Batı Rumeli Türk ağızlarını Doğu Rumeli Türk ağızlarından ayıran özellikleri sekiz maddede ele almıştır. Bu sekiz maddenin ilk beş maddesinde, özellikle ünlü uyumu bozukluğundan kaynaklanan ayrılıklara işaret etmiştir. Németh, dil özelliklerinin coğrafi temeldeki dağılımına dayanan sınıflandırma çalışmasını fonetik ve morfolojik ölçütleri esas alarak oluşturmuştur (Németh 1983-1981:151-162).

1) Bazı ağız alanlarında /ı/, /u/, /ü/ ünlülerinin çok heceli sözcüklerde ince, dar /i/ ünlüsüne gelişmiş olmasıdır. Örneğin, Vidin ağızında kuyu > kuyi, doğru > dogri, kızı > kızı, köprü > köpri gibi. Adakale ağızında bu açıdan dönüşen ya da dönüşmeyen şeklinde ikili kullanımlar kullanılmaktadır: *kızı* > *kızı*, *kızı*, *bunu* > *bunu*, *buni* vb.

Németh, son seslerde görülen bu incelemenin kuzeydoğu Karadeniz ağızlarında da görüldüğünü dikkate alarak, bu inceleme olayını Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi yolu ile (-İg > -U > i) kendini gösteren bir değişim türü olarak belirtiyor. Açıklamasında Kuzeydoğu Anadolu ağızları (Trabzon ve yöresi) üzerindeki derleme ve çalışmalardan örnekler de sıralayarak Batı Rumeli Türk ağızları ile Kuzeydoğu Karadeniz bölgesi ağızları arasında bir bağlantı kurmaya çalışmıştır.

2) *-mİş*, *-mUş* geçmiş zaman eki, Doğu Rumeli Türk ağızları grubunda ünlü uyumu kurallarına göre dört biçimli kullanıldığı hâlde, Batı Rumeli Türk

ağızları grubunda yaygın olarak ince {-miş} biçiminde kullanılır: *yapmış, olmış, durmuş* vb.

3) Doğu Rumeli Türk ağızları grubunda dar, ön sıradan /i/ ünlüsü, belirli durumlarda kuralları olarak dar, arka sıradan /ı/ ünlüsüne gelişir: *bizim* > *bi-zım*, *eğilmek* > *egilmek* *evin* > *evin*, *geldiniz* > *geldiniz* vb.

4) Eski Türkçedeki ön sıradan /ö/, /ü/ ünlüleri, arka sıradan kalın /o/, /u/ sesleri ile karşılanır: *böyle* > *boyle*, *dört* > *dort*, *yürür* > *yuru*, *düşünür* > *duşunur* gibi.

5) /a/ ve /e/ ilişkisi açısından Türkiye Türkçesindeki +*La*r çokluk eki çekimli fiillerde hep ince ünlülü +*ler* biçiminde kullanılmıştır: *bakarlar* > *bakar-ler*; *bulamazlar* > *bulamazler*, *severler* > *seveyler* gibi.

6) Kurallı olarak /ö/ > /ü/ değişimi görülür: *böbrek* > *bübrek*, *köprü* > *küpri*, *ördek* > *ürdek*, *çözmek* > *çüzmek* vb.

7) Ölçünlü Türkçede iç veya son seste kalın ünlüler arasında bulunan patlayıcı, ötümlü /-g/-/g/ ünsüzleri sızıcılaşarak /-ğ/-‘ye, ince ünsüzler arasında ise yarı ünlü /-y/-‘ye geliştiği hâlde Batı Rumeli Türk ağızları grubunda tarihî dönemlerdeki eski, söz içi /-g/- sesi olduğu gibi korunmuştur: *ağaç*, *agla-*, *ayağa*, *sag*, *degnek*, *degil*, *urdegi* vb.

Ayrıca Németh /g/’nin söz içinde kullanılmasının Batı Rumeli Türk ağızlarının karakteristik özelliğini oluşturduğunu belirterek söz konusu iki ana (Batı ve Doğu) ağız grupları arasındaki sınır çizgisini de belirlemektedir. Bu ölçüt Németh tarafından yapılan sınıflandırmada Batı ve Doğu Rumeli Türk ağızlarını birbirinden ayıran en önemli özellik olarak saptanmıştır.

8) Ölçünlü Türkçedeki şimdiki zaman {-yor} ekinin, {-y} biçiminde yaygın olarak kullanılması Batı Rumeli Türk ağızlarının belirgin bir özelliğidir: *aglaysın* ‘‘ağlıyorsun’’, *aglay* ‘ağlıyor’ *sevey* ‘seviyor’’, *yapay*, *görüysin* ‘‘görüyorsun’’, *sormayım* ‘‘sormuyorum’’ vb.

“Bulgaristan Sahası Burgaz ili Türk Ağızlarının Rumeli Ağızları Arasındaki Yeri” başlıklı bu çalışma Güneydoğu Bulgaristan Burgaz İli Türk Ağızları 2016 adlı basılmamış doktora tezimizdeki malzeme esas alınarak yapılmıştır. Nemeth’in sınıflandırmasında temel alınan dilsel özellikler ile Leyla Karahan’ın *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı*’nda belirlediği bazı ölçütlere dayanarak Bulgaristan sahası Burgaz ili Türk ağızlarının Rumeli ağızlarının Doğu Rumeli ana ağız grubu içerisindeki yeri üzerinde durulmuştur.

Bulgaristan Sahası Burgaz İli Türk Ağızlarının Rumeli Ağızları Arasındaki Yeri

Şekil 2. Burgaz İli Türk Ağızlarının Harita Anahtarı

Güneydoğu Bulgaristan bölgesinde yer alan Burgaz ili en fazla Türk nüfusunun yaşadığı bölgelerden biridir. Bulgaristan’da yapılan 01.02.2011 nüfus sayımı sonuçlarına göre Burgaz ilinde nüfusun “ana dili” özelliklerine göre toplam nüfus 415.817 kişi kayıtlıdır. Burgaz ilinde 51.351 kişinin ana dili Türkçedir. Yani nüfusun %14,0’ü ana dilini Türkçe olarak belirtmiştir. Türk nüfus yoğunluğu açısından da Ruen %86,7 Türk nüfus oranı ile Burgaz ilinde ilk sırayı alır. Aytos (Aydos) %33,7, Sungurlare (Sungurlar) %32,7, Pomorie (Ahyolu) ilçeleri %20,2 Türk nüfus oranları ile Ruen’i (Ulanı / Ulan) takip etmektedirler. Burgaz ilinin Ruen ilçesi Kırçali’den sonra en fazla Türk nüfusuna sahip idari birimdir. Ruen (Ulanı/ Ulan) ilçesinde 21.003 kişinin ana dili Türkçedir.³

G. Németh’in sınıflandırmasına göre Doğu Rumeli Türk ağızları grubunda yer alan Bulgaristan sahası Burgaz ili Türk ağızları Türkiye Türkçesi ağız-

³ Kaynak: National Statistical Institute, 2011 Population Census General Results, (çevrim içi), http://www.nsi.bg/census2011/PDOCS2/Census2011final_en.pdf, (Erişim tarihi: 07.08.2019)

larının da bir uzantısı olduğundan birçok noktada Anadolu ağızları, özellikle de Batı Grubu Ağızları ile ortaklaşan özelliklere sahip olan bir ağız bölgesidir.

1. Oğuz grubu Türk lehçelerinde temel sekiz ünlünün yanı sıra açık [ä] ses birimi de bulunmaktadır (Baskakov 2006: 26). Bu ses Anadolu ağızlarının Batı Grubu'nun I. Alt Grubu'nda da kullanılmaktadır (Karahan 2017: 118). Bulgaristan sahası Burgaz ili Türk ağızlarında anlam ayırt edici niteliği bulunmayan [ä] sesinin kısa ve uzun şekilleriyle yaygın kullanımı dikkat çekmektedir (Güneş 2016b: 202).

dālā “diyorlar”, kāndim “kendim” tūkiyā , “Türkiye” yālāri “yerleri”, tezä, “taze”, zādāli “zerdali”, hādālāz “Hıdırellez”, gözälcä “güzelce”, sölā-cām “söyleyeceğim” (Güneş 2016b 699: 1280).

2. Burgaz Türk ağız bölgesinde ünlülerin uzun telaffuz eğilimi çok etkin olup kısa kullanımı pasif olması ağız bölgesinin karakteristik fonetik özelliğidir. Burgaz ili Türk ağızlarında uzun ünlüler altı grup altında değerlendirilmiştir: 1. Birincil uzun ünlüler, 2. Konumsal uzun ünlüler, 3. Ses düşmesi neticesinde ortaya çıkan uzun ünlüler, 4. Kaynaşma neticesinde ortaya çıkan uzun ünlüler, 5. Alıntı sözcüklerdeki uzun ünlüler, 6. Vurgu ve tonlamaya bağlı olarak oluşan uzun ünlüler (Güneş 2016a: 110-133; Güneş 2016b 699: 1280).

2.1. Türkçe sözlerde birincil ünlü uzunlukları:

ālt “alt”, āz “az”, bēŞ ~ bēj “beş”, bōz “boz, kumral”, îri “iri”, kār “kar”, kīZ “kız”, kūZ “kuz, kuzey”, ōn “on”, tōz “toz”, tūZ “tuz”, ūla- “ulamak, bağlamak”, ūz “iyi, güzel”, vār “var”, yārın “yarın”, yāz “yaz”, yōl “yol”, yūrt “yurt”.

2.2. Konumsal uzunluklar:

{-yor} ekinden önceki geniş ünlünün korunması ve uzun telaffuzu bölgenin belirgin özelliğidir.

toplāyāz “topluyoruz”, yaşāyām “yaşıyorum”, kazzmāyla “kazmıyorlar”, dūrāyān “doğruyorsun”, durmāyā “durmuyor”, annāyā “anlıyor”, benzāyā “benziyor”,

Ünlü ile biten sözcük kök ve gövdelerine ünlü ile başlayan bir ek eklenmediğinde veya ünlü ile başlayan başka bir sözcük ile birleştiğinde aradaki ses boşluğunu (hiatus) ve ünlü çatışmasını önlemek için kullanılan bağlayıcı /y/ ünsüzünden önceki ünlünün uzadığı görülür (Güneş 2016a: 122-126).

anasīyla “annesiyile”, ācīyla “ağacı ile”, sūyla “su ile”, taligēyla “tali-gayla, eşek arabasıyla”, yimīteyla “yumurtayla”, dayısıyla “dayısıyla”.

2.3 Ünsüz düşmesinden oluşan uzunluklar:

tūk “Türk”, bulğā “Bulgar”, bulğāca “Bulgarca”, bŭlā “böyle”, dūdūk “dövdük”, kŭ “köy”, zōlādīlā “zorlardılar”, sündūdū “söndürdü”, îlāri “ileri”, sŭlāmāsālā “söylemeseler”, îlīlek “leylek”.

2.4 Kaynaşmadan oluşan uzunluklar:

Bütün Anadolu ve Rumeli ağızlarında yaygın olan (Korkmaz 2007: 9) ve en az çaba kuralı eğiliminin sebep olduğu sözcüğün ses renginin genel uzama eğiliminin refleksi olan (Baskakov, 2006: 88) hece kaynaşması Burgaz ili Türk ağızlarında kurallı bir kullanımdır (Güneş 2016b: 435-445).

dışlāni “dışlarını”, dışıklık “değişiklik”, ōsŭmā “öksürmeye”, yŭt “yoğurt”, yŏt “yoğurt”, oynāyāz “oynuyoruz”, uzamāyā “uzamıyor”, gŏdŭn “gördüğün”, getīmā “getirmeye”, yatīm “yatıyorum”.

Ünlü ile biten kök ve gövdelere {+(y)A} yönelme durumu eki eklendiğinde bağlayıcı (y) ünsüzünün düştüğü ve ekin bünyesindeki geniş ünlünün uzun telaffuz edildiği görülmektedir.

burē “buraya”, geçīmā “geçirmeye”, pişīmā “pişirmeye”, şurē “şuraya”.

Görevi nesneyi belirtmek, belirli kılmak (Karahana 2011) olan {+I/ +U} yükleme durumu eki bir önceki hecenin ünlüsü ile kaynaşır ve Burgaz ili Türk Ağızlarında geniş /A/ ünlüsüne dönüşerek uzun telaffuz edilme eğilimi gösterir (Güneş 2016b: 699: 1280).

ulāna yemā yapıyan “lahana yemeği yapıyorum.”

yemā îdim mi bān dā gidēm bakmā “yemeği yedim mi bakmaya gidiyorum.”

ekmā dŭrāsın bî çanā “ekmeği bir çanağa doğrarsın.”

bir îsan boyundan fazla aşā gidîlā “bir insan boyundan fazla aşağı giderler.”

şindi āltı yaşında çöccā var “şimdi altı yaşında çocuğu var.”

genā elācā çeviriyan “gene eleği çeviriyorsun.”

eşāsin külünü maşeyla ordan ekmā atāsın “maşa ile külünü eşersin sonra ekmeği atarsın.”

2.5 Alıntı sözlerdeki uzunluklar:

mevāt “vefat”, sāyiP “sahip”, meftā “mevta”, tāynā “tane”, ehāli “ahali”, bāli “bari”.

2.6 Vurgu ve tonlama uzunlukları:

marēy ~marî “sadece kadınlara karşı kullanılan seslenme sözü”, āy “seslenme sözü”

3. Ön sestən son sese veya son sestən ön sese doğru ünlü incelməsi veya kalınlaşması şeklinde gerçekleşen kalınlık - incelik bakımından ünlü benzeşmesi (Karahan 2011: 342) Bulgaristan sahası Burgaz ili Türk ağızlarında genellikle kalın ünlülerin incelməsi şeklinde ve ilerleyici benzeşme yolu ile gerçekleştiği görülmektedir. Kalın sıradan ünlü taşıyan kök ve gövdelere ön sıradan ünlü taşıyan eklerin eklenmesi ile kalınlık-incelik uyumunun bozulması örneklerinin yaygın olduğu Burgaz ili Türk ağızlarında kalın ünlülü kelimelerde ilk heceden sonra görülen ve son seste güçlenen incelmə eğilimi yaygındır. Burgaz Türk ağız alanında ileri düzeyde olan inceleme eğilimi belirli şartlar altında oluşmuştur (Güneş 2016b: 454-460; Güneş 2016b 699: 1280):

3.1 Kelime tabanındaki ünlünün incelməsi ile:

kaşış “kamış”, tālā “tarla”, çöcük “çocuk”, yırak “ırak”, çöccāk “çocuk”, kızılçık “kızılçık”.

3.2. Alınma kelimelerde ünlü incelməsi ile:

fikārā “fukara”, islā “ıslah”, seftā “siftah”, çereşā “Çereşa (Bulgarca), köy adı”.

3.3. Kalın ünlülü sözcüklerde gelecek zaman ekindeki ünlünün incelməsi ile:

tutçek “tutacak”, yapçek “yapacak”, kalkçek “kalkacak”, yakçek “yacak”, okücek “okuyacak”, olçek “olacak”, kalımācāk “kalmayacak”, çıkāmācāk “çıkamayacak”.

3.4. Çekime uğramış sözcüklerde, kalın sıradan ünlülü sözcüklere gelen bağlayıcı /ı/ ünlüsü ince sıraya geçerek /i/ ünlüsüne değişmesi ile:

annaşîdın “anlaşıyordun”, bārîmî “bağrıyormuş”, yazîsın “yazıyorsun”, annaşîdın “anlaşıyordun”, kaynadî “kaynatıyor”.

3.5 {-cXk} küçültme ekindeki kalın /ı/ ve /u/ ünlülerinin ince /i/’ye değişmesi ile:

yımirtacî “yumurtacığı”, ufacî “ufacığı”, ācık “azıcık”, çöcî “çocuğu”, yavricîm “yavrucuğum”, ufacî “ufacığı, kabacî “kabakçığı”.

4. /ö/ ünlüsünün daralarak /ü/ ünlüsüne değişmesi ses olayını Slav dillerindeki Türkçe alıntılarda inceleyen Hazai, Sırpça-Hırvatça ve Bulgarcanın ses sisteminde ince /ö/ ve /ü/ ünlüleri bulunmadığından bu seslerin yerine kalın /o/ ve /u/ seslerinin kullanıldığını belirtir (Hazai 1960a: 2007). Németh ise bu ses değişiminin Vidin Türk ağzında görülmediğini ve Batı Rumeli Türk ağızlarındaki kullanımının aynı dağılımı göstermediğini öne sürer (Németh 2014: 50). Günümüz Batı Rumeli Türk ağızlarının karakteristik fonetik özelliği olan kökteki /ö/ ünlüsünün daralarak /ü/ sesine değişmesi eğilimi (Gülsevin

2017: 47; İğci 2010b: 23) Burgaz Türk ağız alanında da söz başı ve söz içi konumunda kurallı kullanımı görülmektedir.

/ü/ < /ö/

üredām “öğretiyorum”, ünündā “önünde”, sūl’āmā “söylemiyor”, düvā-dik “döverdik”, sūmādi “sövmedi”, ūlān “öğlen”, sündūdük “söndürdük”, sūt “söğüt”.

5. Batı Rumeli ağızlarının karakteristik özelliği olan ön sıradan /ö/ ve /ü/ ünlülerin arka sıradan /o/ ve /o/ ünlüleri ile karşılaşması ses olayının örneklerine Burgaz Türk ağız bölgesinde rastlanmamıştır.

6. Burgaz Türk ağız bölgesi için ayırıcı sayılabilecek bir fonetik özellik de belirli bazı Türkçe ve alıntı sözlerde dudak ünsüzlerin yanında bulunan ilk hece ve ilk hece dışındaki yuvarlak ünlülerin düzleşmesidir.

bızā “buzağı”, kavın “kavun”, savırī “savurur”, yımīta “yumurta”, tavık “tavuk”, yāmī “yağmur”, yımşak “yumuşak”, nāmīs “namus”, āmīt “armut”, ıflambī “ıhlamur”, amī “hamur”, bıdak “budak”.

7. Ses düşmesi türleri öndeki parçanın düşmesi ile oluşan ön ses düşmesi, iç sesteki sesin düşmesi ile oluşan iç ses düşmesi ve son sesin düşmesi ile oluşan son ses düşmesinden meydana gelmektedir. Bir parça genellikle ne kadar güçsüzse ses düşmesine uğrama ihtimali o kadar yüksek olmaktadır. Bu sebeple ünsüz sesler güç skalası boyunca hareket ettikçe düşmeye uğrama ihtimalleri artmaktadır ve vurgusuz ünlüler, genellikle vurgulu ünlülerden daha fazla düşmeye eğilimlidirler (Yıldırım 2016: 172). Burgaz ili Türk ağızlarında akıcılığı sağlamak için bazı ünlü ve ünsüzlerin yaygın olarak düştüğü görülmektedir:

7.1. Türkçede orta hece, bazı istisnalar dışında vurgusuzdur. Dar ünlülere göre daha dayanıklı olan geniş orta hece ünlüleri ise ünlü düşmesine genellikle direnmiştir (Karahan 2017: 122). Buna rağmen Burgaz Türk ağız alanında orta hece ünlüsü konumunda olan gelecek zaman {-AcAk} ekindeki /A/ ünlüsünün bölge ağızları için ayırıcı bir özellik oluşturacak yoğunlukta düzenli olarak düştüğü tespit edilmiştir (Güneş 2016b: 699-1280):

aççaqlā “açacaklar”, āljan “alacaksın”, katçan “katacaksın”, kuycan “koyacaksın”, olcek “olacak”, yapçan “yapacaksın”, unutçan “unutacaksın”, kałķcek “kalkacak”, alcəZ “alacağız”, çıkərjek “çıkarak”.

7.2 /y-/ → Ø: Söz başında bulunan etimolojik /y/ ünsüzünün zayıflayarak kaybolma eğilimi çağdaş Türk lehçelerinin çoğuna özgü bir durumdur (Baskakov 2006: 51). Akıcı ve yarı ünlü olma özelliğinden dolayı ağızlarda kolay eriyip düşebilen bir ses olan (Karahan 2017: 31) /y/ ünsüzü, söz başında

düşmesi tarihî açıdan Oğuzlarda sık görülen bir ses olayıdır (Yıldırım 2016: 171). Bu ses olayı Doğu Rodop Türk ağızları ile Vidin Türk ağzında da görülmektedir (Mollova 2003: 216; Németh 2014: 277; Güneş 2016b: 699-1280).

îsin “yiyorsun”, îdinsä “yemişsen”, iyän iyē “yiyen yiyor”, iyîcä ‘yeyince’, etişē ‘yetiştiriyor’, îkâ “yıkar”, îkanîdik “yıkandır”, ‘îngä ‘yenge’.

7.3 /h-/ , /-h-/ → Ø: Burgaz ili Türk ağızlarında söz başı ve söz içi konumundaki /h/ ünsüzünün düşmesi kurallı olup bölgenin karakteristik özelliklerinden birini teşkil eder. /h/ sesi genel olarak kendinden önce gelen ünlüyü uzatarak düşme eğilimi gösterir.

abā “haber”, amī “hamur”, azī “hazır”, āpāp “ahbap”, tāta “tahta”, ālat “ahlat”, ădālās “Hıdırellez”, tarēna “tarhana”, āramderā “Haramidere, Burgaz’ın kuzeyinde, Ruen ilçesinde köy adı”.

7.4 /r/ → Ø: Burgaz ili Türk ağızlarında çoğu kez ünlü uzamasına sebep olarak hece ve sözcük sonunda “r” ünsüzü düzenli ve kurallı olarak düşer. Düşüş hızı da tüm bölgede aynı yoğunlukta olup bölge ağızlarının karakteristik özelliğini teşkil etmektedir.

tūk “Türk”, a-k bādaḵ “akçabardak”, āḵ “ark, ırmak”, tūkçä “Türkçe”, māgüZ “nergis çiçeği”, āman “harman”, kījāḥ “Kırcalı”, bulḡalālā “Bulgarlar-la”, ōnek “örnek”, bıldī “bir yıldır, bildir”, kīḵ “kırk”, pāmak “parmak”, yūt “yurt”, gömädāncānā “görmeden”.

8. Türk lehçelerine özgü bir özellik olan söz başında /h/ ünsüzünün türemesi, Güneydoğu Avrupa Türk ağızlarında da görülür (Baskakov 2006: 50). Burgaz Türk ağız alanında /h/ türemesi, geniş ve dar ünlü ile başlayan sözcüklerin ön sesinde görülür. Ön seste bu sesin türemesi olayına diğer Bulgaristan sahası Türk ağızlarında da rastlanır (Mollova, 2003: 203).

hoḷḷuḵ “oluk”, hüvāz “üvez ağacı”, harapça “Arapça”, hasıl “asıl”, helbet “elbet”, hālḡbettä “elbette”, hastar “hastar”, hirändä “rende”.

9. Modern Oğuz Türkçesi evreninde ve Türkiye, Azerbaycan ile Türkmen Türkçesi örneğinde söz başı /t/ ~ /d/ seslerinin durumu kritik bir görünüm sergilemektedir (Erdem 2014: 77). Burgaz ili Türk ağızlarında da söz başı /t/ sesi bazı kelimelerde korunup bazı kelime ve eklerde /d/’ye dönüşerek farklı yönlerde gelişme göstermiştir.

9.1 Burgaz ili Türk ağızlarında söz başı /t/’nin korunduğu kelimelere rastlanmaktadır. Türkiye Türkçesinde /d/’li olarak kullanılan *diken* ve *demin* sözleri Burgaz ili Türk ağızlarında *tiken* ve *temin* şeklinde /t/ muhafaza edilmiş olarak kullanılmaktadır. Bu iki sözcükteki söz başı /t/’nin korunması diğer Bulgaristan Türk ağızları ile ortak bir kullanım göstermektedir (Cebeci 2010:

248-250; Mollova 2003: 366-370; Güneş 2016b: 135). Bunun yanı sıra /t'/li olarak kullanılan *tiken* sözünün diğer Anadolu ağızları ile Gagavuz Türkçesinde de kullanıldığı bilinmektedir (Erdem 2014: 84).

tikān “diken”, tikānnā “dikenliğe”, şeytan_tikāni “şeytan dikenini”, ‘temin “demin”, ‘teminki “deminki”

‘tikānnik “Dikenlik, Burgaz bölgesinde yer adı’.

9.2 Türkiye Türkçesinde söz başında /t'/li olarak kullanılan bazı sözler Burgaz Türk ağızlarında sistemli olarak /d'/li olarak kullanılmaktadır. Söz içinde /d'/li kullanımlar ise şimdiki zaman ile geniş zamanın teklik ve çokluk şahıs çekimlerinde yaygın olarak kullanılır.

dakēlā “takıyorlar”, daḳı “takı töreni”, daḳālādı “takarlardı”, dat “tat, lezzet”, annadēsınız “anlatıyorsunuz”, aldadē “aldatıyor”, boşaldır “boşaltır”, eridān “eritiyorsun”, işidijā “işitiyor”, kurudēysin “kurutuyorsun”, kurudūkan “kuruturken”, südü “sütü”, dādālā “dağıtırlar”, didālā “diterler”, uzadılādı “uzatırlardı”, uyudūlādı “uyuturdular”, kaynadī “kaynatıyor”.

10. Batı Rumeli ağızlarının (Karadağ) karakteristiği olan ince ünlü sırasında /k/ > /ç/ ve /g/ > /c/ ses değişimlerine (İğci 2018a: 200) Burgaz bölgesinde rastlanmamıştır.

11. Rumeli ağızlarının sınıflandırılmasında başlıca ölçütlerden biri olan ve Batı Rumeli ağızlarının karakteristiği iç ve son seslerdeki ön ve arka damak /g /, /ğ/ ünsüzlerinin korunmuş olmasıdır (Nemeth 2014: 77). Burgaz ili Türk ağızlarında görülmeyen bu fonetik olay sadece aga “ağabey” sözündeki arka damak /ğ/'nın kullanımıyla sınırlı kalmıştır.

12. Anadolu ve Rumeli ağızlarının en ilgi çekici özelliklerinden biri de yer yer Kıpçak lehçesinden gelme özelliklerin yer alması veya bu özelliklerin Oğuz- Türkmen lehçesine özgü özelliklerle kaynaşmış olmasıdır (Korkmaz 2007: 99). Burgaz Türk ağız alanında belirli bazı sözcüklerde hem düz hem de yuvarlak ünlülerin komşuluğunda yaygın olarak ortaya çıkan /v/ ~ /v/ < /g/ değişimi görülmektedir. Bu özellik diğer Bulgaristan Türk ağızları ile ortaktır.

/v/ ~ /v/ < /g/

dovum “doğum”, sovuḳ “soğuk”, avī “ağır”, buva “boğa”, suvan “soğan”, yıvın “yığın”.

13. Kıpçak grubu Türk lehçelerinin önemli özelliklerinden olan /y/ < /g/ ünsüz değişimi Burgaz ili Türk ağızlarında da görülmektedir. Burgaz ili Türk ağızlarında /g/ sesinin Türkçe sözcüklerin kök ve gövdelerde ve belirli bazı sözcüklerde iki ünlü arasında düzenli olarak yarı ünlü, ötümlü /y/ sesine ge-

lišmesi ad durum eki ile genişletilmiş çekimli sözcüklerde de görülür (Güneş 2016b: 529-532).

diyişîyā “değişiyor”, dāyın “dağın”, sāyādım “sağırdım”, yāyını “yağını”.

14. Teklik ve çokluk 3. şahıs zamirlerinin çekimi ile teklik 3. şahıs iyelik ekli kelimelerin durum ekleriyle kullanılışı sırasında araya giren zamir /n/’si (Korkmaz, 2007: 250), Burgaz ili Türk ağızlarında ötümlü, yarı ünlü /y/ sesine değişme eğilimi göstermiştir (Güneş 2016b: 531-533).

/y/ < /n/

ağayın “ağabeyin”, uciyi “ucunu”, kabaklıyın “kabaklının”, karıyın “karının”, sobayın “sobanın”, parayın “paranın”.

15. Burgaz Türk ağız alanında üzerlerine geldiği ad soylu sözcüklerin anlamına küçüklük, azlık, sevgi, şefkat ve pekiştirme kavramları katan {+CA}, {+Cık}, {+CAk}, {+cAğIz} gibi eklerinin çok yaygın kullanımı görülmektedir. Bu eklerin yoğun bir biçimde kullanılması, Burgaz ili Türk ağızlarını Anadolu ağızlarından ve Standart Türkiye Türkçesinden farklı kılan bir özelliktir. Toplumsal değer yargıları ve cinse bağlı rol beklentileri kadın ve erkeğin dilinin biçimlenmesinde etkili olmaktadır (König 1992: 34). Burgaz Türk ağız bölgesinde, özellikle kadın ağız konuşurlarının kullandığı dil biçiminde bu eklerin aktif kullanımı bölge ağızlarının belirleyici özelliğidir (Güneş 2016b: 699: 1280).

Bu ekler, kadın kaynak kişilerin, anlatım esnasındaki ruh hâllerini yansıtmaya da çok elverişlidir.

çobancık “çobancık”, tenācık “tanecik”, gözālcānā “güzcelce”, bızācık “buzağıcık”, topālācık “toparlacık, yuvarlak”, ‘yaracık “yaracık”, usulcācık “usulcācık”, yīmītācık “yumurtacık”, ‘mayacık “mayacık”, amīcık “hamurcuk”, īmşācık “yumuşacık”, yancāzında “yancağızında”, yūfķācık “yufkacık, incecik”, tūcāzları “tüyceğizleri”, ‘şeycāzim “şeyceğizim”, ‘çabcācık “çabucak”, ‘burcā “buracağa”, ‘yasacık “yasacık, küçük tarla”, dipçāzi “dipçeğizi”.

16. Burgaz ili Türk ağızlarının belirgin özelliklerinden biri de ünsüz benzeşmesidir. Çıkış yeri açısından diş eti ünsüzleri olan /n/ ve /l/ sesleri yan yana gelmeleri durumunda /n/ sesinin daha kuvvetli olması dolayısıyla /l/ sesinin genizsilleşmesi ile çıkış açısından da benzeşebilmektedir (Yıldırım 2015: 531). Burgaz Türk ağız alanında kullanımı yaygın olan /nn/ < /nl/ benzeşmesi isimden sıfat yapan {+Il}, isimden isim yapan {+Llk}, isimden fiil yapan {+LA-}, isimden fiil yapan {+LAn-} ile çokluk bildiren {+LAR} eklerin kelime kök ve gövdelerine eklenmesinde görülmektedir (Güneş 2016b: 480-500).

/nn/ < /nl/ Benzeşmesi

dumannı “sisli”, nişannandım “nişanlandım”, alışkannık “alışkanlık”, un-nāsın “unlarsın”, ‘samannık “samanlık”, kałannāna “kalanlarına”, annayınca “anlayınca”, annadım “anlatırım”, annāyā “anlıyor”, dinnānmā “dinlenme”, yılanı _ tepā “Yılanlı tepe, Ruen ilçesinde yer adı”, sarı _ kovannık “Sarı kovanlık, yer adı”, yetim _ asannā “Yetim Hasanlar (lakap)”, dinnāncāZ “dinleneceğiz” .

17. Batı Rumeli Türk ağızlarının çekimli fiillerde ince ünlülü $\{+lAr\}$ çokluk ekinin genellikle $\{+ler\}$ ince ünlülü biçiminin kullanılmasına karşın Burgaz Türk ağız alanında bu ekin kalın ve ince ünlülü biçimlerinin yaygın kullanımı tespit edilmiştir. Burgaz ili Türk ağızlarının belirleyici özellikteki çokluk ekleri $\{+lA\}$ ve $\{+nA\}$ ’dır. Bu eklerin ünlüsü de yayın olarak uzun telaffuz edilir (Güneş 2016b: 699: 1280)

taşıyılā “taşıyorlar”, alıılā “alırlardı”, salılā “salırlar”, annaşımlā “anlaşmışlar”, ekādılā “ekerlerdi”, pinēlā “biniyorlar”, dāylā “diyorlar”, desinnā “desinler”, vāsinnā “versinler”, ‘yimāsinnā “yemesinler”, yołasinnā “yolla-sınlar”.

18. Türkiye Türkçesi ağızlarının genelinde olduğu gibi (İlker 2017: 277) Burgaz ili Türk ağızlarında da bazı durum eklerinin birbirinin yerine kullanıldığı durumlar tespit edilmiştir. Yaygın olarak da bulunma durumu için çıkma durumu ekinin kullanıldığı görülmüştür (Güneş 2016b: 699: 1280)

‘buradan būdün tā buradan _ da gidān “burada büyüdüm işte buradan da gidiyorum”

vā, vā balқан tarafından bilēz “Balkan tarafında var biliyoruz”

burdan āyvanımızi, tālamızi āldılar “Burada hayvanımız, tarlalarımızı aldılar”

nadālādan dōma “Nadarlar’da doğma”

dükāndan pazāhık yapāsın “dükkānda pazarlık yaparsın”

havadan fīr dönālādi “havada fir dönerlerdi”

19. Günümüz Batı Rumeli Türkçesinde tek şekilli kullanılan $\{-miş\}$ duyulan geçmiş zaman eki (Gülsevin 2017: 35) Burgaz Türk ağız alanında dört biçimlidir (Güneş 2016b: 699: 1280):

koymuşlā “koymuşlar”, öttürümüş “öttürürmüş”, ısmālamış “ısmarlamış”, durımış “duruyormuş”, ısmālamış “ısmarlamış”, asımışlā “asarlarmış”, burulmuş “burkulmuş”, dāylāmış “dermişler”, gitçāmış “gidecekmiş”, dōmüşlā “dövmüşler”, öldümüşlā “öldürmüşler”, dütmüş “dürtmüş”.

20. Türkçede şimdiki zaman biçimleri ve çekimleri, tarihî dönemlerden itibaren çok çeşitli yapılar ve şekiller göstermiştir (Akar 2001: 2). Burgaz ili

Türk ağızlarında şimdiki zaman eki hece sayısı, kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık uyumu ve ünsüzlerin durumu bakımından çeşitlilik gösterir. Bölge ağızlarında yaygın olarak kullanılan geniş- düz ünlülü şimdiki zaman eklerinin yanı sıra dar-düz ünlülü şimdiki zaman eklerine de rastlanır. Eldeki metinlere göre Burgaz ili Türk ağızlarında ünlü düzleşmesi, hece kaynaşması, /r/ düşmesi ve ünlü uzaması gibi fonetik olaylarla yapısını değiştiren şimdiki zaman ekinin {-y}, {-ēy}, {-yē}, {-yā}, {-yi}, {-yı}, {-ē}, {-ā}, {-î}, {-ēri}, {-ēri} gibi şekilleri tespit edilmiştir. Eklerin bölgeye dağılışı düzenli olmayıp tüm bölgede aynı yoğunlukta kullanıldıkları tespit edilmiştir. Burgaz ili Türk ağızlarında incelleme eğilimi gösteren şimdiki zaman ekinin kalın ünlülü sözcüklerde uyumu bozduğu da görülür. Ekin asli yapısındaki kaybolan seslerin ünlü uzaması ile telafi edilmesi de bölgenin belirleyici özelliğidir (Güneş 2016b: 699: 1280).

sūlāy “söylüyor”, ālāyen “ağlıyorsun”, yanīyē “yanıyor”, îyēz “yiyoruz”, dökērim “döküyorum”, dādēm “dağıtıyorum”, düşī “düşüyor”, taşī “taşıyor”, beklāyā “bekliyor”, işlāyīZ “işliyoruz”, satīZ “satıyoruz”, dāylā “diyorlar”, işlāyā “işliyor”, dōşāyām “döşüyorum”, annāyınıZ “anlıyorsunuz”, uyuklāyā “uyukluyor”, toplāysın “topluyorsun”, işlēylār “işliyorlar”, bıkēyīZ “bıkıyoruz”, gidēylā “gidiyorlar”, dā “diyor”, güdā “güdüyor”, ūmāy “vurmuyor”.

Ağız gruplarının sınırları, idari taksimat sınırları ile paralellik göstermez. Bir il veya ilçe sınırları içinde birden fazla ağız grubuna rastlamak mümkündür (Karahan 1999: 27). Kırcalı ve Haskovo (Hasköy) illerini içine alan Doğu Rodop Türk ağız bölgesi ile Burgaz ili Türk ağızlarını tek bir ana grup içinde birleştiren ortak özelliklerin yanı sıra bu ağızları birbirinden farklı kılan özellikler de vardır. Doğu Rodop Türk ağızları ile dil etkileşim alanları bulunmakta olan Burgaz Türk ağız alanında **1) Doğu Rodop Türk Ağızları Grubu ve 2) Burgaz ili Türk Ağızları Grubu** olmak üzere iki ağız grubu tespit edilmiştir. Bu tespit iki ağzın fonetik ve morfolojik yapılarındaki bazı farklılıklara dayanarak yapılmıştır. Bu farklılıkların Burgaz ili Türk ağızlarının Doğu Rumeli ana ağız grubu içerisindeki konumunun belirlenmesinde en belirleyici olanları; 1) Kelime tabanında dudak ünsüzü yanındaki geniş ünlülerin yuvarlaklaşması eğilimi, 2) Ölçünlü Türkçede söz başı ve bazı durumlarda da söz içi konumundaki ötümsüz damak /k/ sesinin korunması ya da ötümlü damak /g/’ye değişmesi, 3) şimdiki zaman ekinin ses yapısı, 4) zarf-fiil eklerinin biçimleridir.

Doğu Rodop Türk Ağızları ile Burgaz İli Türk Ağızlarını Birbirinden Ayrılan Başlıca Özellikleri

1. Doğu Rodop Türk ağızlarında yovaş “yavaş”, moyasız “mayasız”, mölüt “mevlit”, bōbek “bebek”, bōber “biber” (Ali 2004: 62) gibi örneklerde görülen kelime tabanında dudak ünsüzü yanındaki geniş ünlülerin yuvarlak-

laşması Burgaz ili Türk Ağızlarında *baba* ve *biber* gibi iki sözcüklerde çift dudak /b/ ünsüzünün komşuluğunda gerçekleştiği görülmüştür (Güneş 2016b: 618-620).

buba “baba”, tülü_bübba ‘tüylü baba, çiçek türü”, böbā “biber” kara bö-bärcik “karabiber”.

2. Batı Türkçesinin en önemli ünsüz değişmesi olan ötümlüleşme (İlker 2017: 166), Doğu Rodop Türk ağızlarında çok ileri bir aşamadır. Doğu Rodop Türk ağızlarında ölçünlü Türkçede söz başı ve bazı durumlarda da söz içi konumundaki ötümsüz /k/ sesinin ötümlü /g/’ye değişmesi bölgede sistemli bir ses değişimi olup bölgenin karakteristik özelliğini teşkil eder:

gır- “kır-“, ğal- “kal-“, gayna- “kayna-“, ğabar- “kabar-“, ğoy- “koy-“, ğaybol- “kaybol-“, ğādaş “kardeş”, ğonuş- “konuş-“, ğonuş- “konuş-“, ğor-gudalak “korkutarak”, ğol “kol”, ğolay “kolay”, guyu “kuyu”, ğuzu “kuzu” (Mollova 2003: 124-193; Ali 2004: 168- 192).

Doğu Rodop Türk ağızlarının karakteristiği olan ötümlüleşme Burgaz Türk ağız alanında söz başında sadece ğınacık ‘kınacık çiçeği’ ve *ġarga* ‘karga’ gibi iki sözcükte tespit edilmiştir. Burgaz ili Türk ağızlarında ötümlüleşmenin ara evresi olan yarı ötümlüleşme ses olayı tespit edilmiştir. Yarı ötümlüleşme, eklenme esnasında görülen bir değişme olan ve çoğunlukla da ses yolundaki havanın hareketi esnasındaki enerji azalmasına bağlı olarak oluşan bir eğilimdir (İlker 2017: 171-172). Düzensiz olarak ön damak /k/ ile arka damak /k/’nin yarı ötümlüleşmiş biçimleri kullanılmakta olan Burgaz ili Türk ağızlarında bu eğilimin Türkçe ve alıntı sözlerde genellikle söz sonlarında daha belirgin olduğu görülür (Güneş 2016b: 500-540).

Ön Damak Ünsüzü /k/nin Yarı Ötümlüleşmesi

/K/ < /k/

‘iKā “yerken”, ekemeK “ekmek”, eriK “erik”, eşeK “eşek”, yürüK “yörük”, döşeK “döşek”, sürüKā “sürerken”, çiçeK “çiçek”.

Arka Damak Ünsüzü /k/’nin Yarı Ötümlüleşmesi

/K/ < /k/

Ķadā “kadar”, bo’ncuK “boncuk”, yıraK “ırak, uzak”, ĶabaK “kabak”, ĶızılçıK “kızılçık”, topraK “toprak”, pāmaK “parmak”, aK_ġādā “ak kadeh, kar çiçeği”.

3. Şimdiki zaman eki, özellikle ünlü yapısı itibarıyla gösterdiği sistemli dağılım, Anadolu ağızlarının ana gruplarını belirlemede önemli rol oynamaktadır (Karahan 1999: 43). Burgaz ili Türk ağızları ile Doğu Rodop Türk

ağızlarında ses ve hece yapıları bakımından birbirinden farklı şimdiki zaman ekleri kullanılır. Ses ve hece yapısıyla çeşitlilik gösterir. Burgaz ili Türk ağızlarında kullanılan şimdiki zaman eklerinin özelliği ek ünlüsünün ve bağlayıcı ünlünün ince (nadiren kalın ve uzun), düz, dar veya geniş olup yuvarlak ünlülerin bulunmamasıdır. Doğu Rodop Türk ağızlarında kullanılan {-yur}, {-yür}, {-yu}, {-yü}, {-yo}, {-yor}, {-ō:}, {-ōr} gibi yuvarlak ünlülü şimdiki zaman biçimleri Burgaz ili Türk ağızlarında kullanılmamaktadır. Burgaz Türk ağız alanında sadece yuvarlak dar ünlüyle ile biten *doku-* ve *kuru-* fiillerinin çekiminde kuralsız olarak {-yor} ekinin {-yü} biçiminde uzun ünlülü telaffuz edildiği görülmüştür: *kurüyü* “kuruyor”, *doğüyü* “dokuyor”.

Doğu Rodop Türk ağızlarında (Kırcali-Killi bölgesi) şimdiki zaman ekinin, ünsüzle tamamlanan fiil kök ve gövdelerine doğrudan *-yXr* biçiminde eklendiği örnekler görülmektedir: *ohyir* ‘oluyor’, *ezyirġā* ‘eziyorlar’, *ohyir* ‘oluyor’, *veryirġā* ‘veriyorlar’, *yapyur* ‘yapıyor’, *duryur* ‘duruyor’, *inanyur* ‘inanıyor’ (Ali 2004: 162-165). Bu biçimdeki örneklerin kullanımı Burgaz ili Türk ağızlarında tespit edilmemiştir.

4. Türkçenin hem söz dizimi bakımından hem de asıl fiilinin hükmünün asıl adın anlamının değişik yönlerden belirticileri olması bakımından en ilginç ve özgün ekleri zarf-fiil ve sıfat-fiil ekleridir (İlker 2017: 394). Doğu Rodop Türk ağızlarında işlek olan {-Ik} zarf-fiil ekinin kullanımı Burgaz ili Türk ağızlarında görülmemektedir.

Doğu Rodop Türk ağızları: ahk “alıp”, toplayık “toplayıp”, asık “asıp”, koparık ta “koparıp da”, garıştırık “karıştırıp”, deyik “deyip”, gelik “gelip”, göyük “koyuk”, gidik te “gidip de” (Ali 2004: 188- 189).

Burgaz bölgesi Türk ağız konuşurları tarafından çok sık tercih edilen zarf-fiil grupları {-Dık + InA > -dInA/-dInAn} birleşik zarf-fiil eki ile “-DI ml” kalıbıyla kurulan zarf- fiil yapılarıdır (Güneş 2016b: 699: 1280).

başka yālādā bān ‘gittinān ōlā gōdūm var “başka yerlere gidince öyle görümüşüm”

yok yok ilk yazın çıktınan “yok yok baharda çıktığında”

demek bulğā kitabı ‘çıktına “demek Bulgar kitabı çıktığında”

çorba <yaptım mı sirkā kuġlānē “çorba yaptığımda sirke kullanıyorum”

oray ‘gittim mi kızannīm aġlīmā gelē “oraya gittiğimde çocukluğum aklıma geliyor”

yemā ‘îdim mi bān dā gidēm baġmā “yemeği yediğimde ben de bakmaya gidiyorum”

bān tā bīsandīn başına ‘gittim mi annarım “ben daha bir sandığın başına gittiğimde anlarım”

‘bołnitsadan evā ‘gādic mi kırk gün tuzlanē “hastaneden eve gelince kırk gün tuzlanıyor”

Ayrıca da, Hazai’ye göre Doğu Rodop Türk ağızlarında kullanılan ve bu ağızların belirleyici özelliği olan [-dıği için, -dıktan dolayı] anlamındaki zarf-fiil eklerinin yerine [-ma:na,- mǎ:ne] eklerinin kullanımı (Hazai 1960b: 127-130) Burgaz ili Türk ağızlarında tespit edilmemiştir.

Sonuç

Burgaz ili Türk ağızlarının dilsel eğilimleri, bu ağızların Doğu Rumeli ana ağız grubunun alt ağız olduğunu gösterir niteliktedir. Bu ağızlar ses ve şekil bilgisi özellikleri bakımından da Türkiye Türkçesinin Batı Grubu ağızlarıyla ortak özelliklere sahiptir. Burgaz ili Türk ağızları Türkiye Türkçesi ağızlarının bir uzantısı olmakla birlikte iki dilliliğin doğal bir sonucu olarak dil etkileşimine girdiği Bulgarcadan da etkilendiği görülmektedir. Burgaz ili Türk ağızlarında, devrik cümlelerin, düz cümleye göre daha yaygın kullanılması başkın dil olan Bulgarcanın etkisindendir. Bulgaristan sahası Burgaz Türk ağız alanında; 1) Burgaz ili Türk ağızları ve 2) Doğu Rodop Türk ağızları olmak üzere **iki ağız** bölgesi tespit edilmiştir. Genellikle birbirine çok benzeyen Burgaz ili Türk ağızları ile Doğu Rodop Türk ağızlarının fonetik ve morfolojik yapılarındaki bazı farklılıklar bu iki ağızın **Doğu Rumeli ana ağız grubunun iki farklı alt grubunda** yer aldığını göstermektedir. Türkiye Türkçesinin Balkanlardaki uzantısı olan Doğu Rumeli Türk ağızları dil bilimsel açıdan yeterince araştırılmadığı için bu ana ağız grubunun alt ağız gruplarının özellikleri, yayılma alanları ve sınırları henüz tespit edilmemiştir. Doğu Rumeli ana ağız grubunun alt ağız gruplarının belirlenmesinde Leylâ Karahan’ın *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı*’nda esas aldığı bazı dilsel ölçütler ile iki dilli ortamda bulunan Doğu Rumeli Türk ağız coğrafyasının dilsel eğilimlerinin belirlenmesi neticesinde ortaya çıkacak ölçütler değerlendirilebilir. Nitekim Leylâ Karahan’ın belirttiği gibi “*Her sınıflandırma, dayandığı malzemenin nitelik ve nicelik bakımından yeterliliği ve esas aldığı ölçütlerin isabeti oranında değerlidir.*”

Örneklerde Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

Bu tabloda örneklerdeki sesleri temsil eden işaretlerin (font) tanımları IPA’daki karşılıkları ile verilmiştir.

1. Tablo: Ünlüler

İşaret	Ses Değeri ve Tanımları	IPA
‘	Sözcük vurgusu	‘
ˉ	Ünlüler üzerinde uzunluk işareti	: Uzun
˘	Ünlüler üzerinde kısalık işareti	˘ Çok kısa
â	Ağız boşluğunun önünde söylenen (predorsal) a ünlüsü	a
ā	Uzun a ünlüsü	a:
ă	Ölçünlü e ünlüsünün açık söylenen biçimi	ă
ā	Ölçünlü e ünlüsünün açık ve uzun söylenen biçimi	ā:
ə	ı ve e ünlüsünün ses aralığında söylenen ünlü	ə
ē	Ölçünlü e ünlüsünün uzun biçimi	e:
ĩ	Ölçünlü ı ünlüsünün kısa biçimi	u̯
ī	Ölçünlü ı ünlüsünün uzun söylenen biçimi	u:
í	ı - i arası ünlü	ɨ
ī	ı - i arası ünlünün uzun söylenen biçimi	ɨ:
î	Ölçünlü i ünlüsünün uzun söylenen biçimi	i:
ō	Ölçünlü o ünlüsünün uzun söylenen biçimi	o:
ō	Ölçünlü ö ünlüsünün uzun söylenen biçimi	ö:
ũ	Düşmek üzere olan u ünlüsü	ũ
ū	Ölçünlü u ünlüsünün uzun söylenen biçimi	u:
ú	u-ü arası ünlü	u̯
ū	u-ü arası ünlünün uzun söylenen biçimi	u̯:
ū	Ölçünlü ü ünlüsünün uzun söylenen biçimi	y:

2. Tablo: Ünsüzler

İşaret	Ses Değeri	IPA
B	b-p arasında boğumlanan yarı ötümsüzleşmiş ünsüz	ɸ
C	c-ç arasında boğumlanan yarı ötümsüzleşmiş ünsüz	ɟ͡
Ç	ç-c arasında boğumlanan yarı ötümlüleşmiş ünsüz	ɟ͡
ġ	Arka damak g ünsüzü	g
ķ	Arka damak k ünsüzü	k
K	Ön damak ünsüzleri “k” ve “g” arasında boğumlanan ve yarı ötümlüleşmiş ünsüz	ç
Ḳ	Arka damak ünsüzleri “k” ve “g” arasında boğumlanan ve yarı ötümlüleşmiş ünsüz	ķ
í	Ön damak l’si	l

ı	Art damak l'si	ı
P	p-b arasında boğumlanan yarı ötümlüleşmiş ünsüz	p
r	Çok vuruşlu r ünsüzü	r
ř	Düşmek üzere olan r ünsüzü	ř
S	s ve z arası boğumlanan yarı ötümlüleşmiş ünsüz	ş
Ş	ş- j arasında boğumlanan yarı ötümlüleşmiş ünsüz	ŝ
T	t - d arası yarı ötümlüleşmiş ünsüz	ţ
v	u ve a ünlüleri komşuluğunda yarı ünlü karakteri kazanan v ünsüzü	v
Z	z-s arasında boğumlanan yarı ötümsüzleşmiş ünsüz	z

Kaynaklar

- Akar, Ali (2001), “Muğla ve Yöresi Ağızlarında Şimdiki Zaman Biçimleri”, *Muğla Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S 4, s. 1-10.
- Ali, Nigar (2004), *Bulgaristan - Kırcalı Bölgesi Türk Ağızları*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Baskakov Aleksandroviç, Nikolay (2006), *Türk Dillerinin Tarihi - Tipolojik Sesbilimi*, Çev. Kenan Koç- Selim Karaca, Multilingual yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin (1977), “Anadolu ve Rumeli Ağızları”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul: Dergâh, s. 132-134.
- Boev, Emil (1968), “Bulgaristan’da Türk Diyalektolojisiyle İlgili Çalışmalar”, *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, s. 171-177.
- Caferoğlu, Ahmet (1960), “Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu”, *VIII. Türk Dil Kurultay’ında Okunan Bilimsel Bildiriler-1957*, Ankara, s. 171-178.
- Cebeci, İsa (2010), *Örneklerle Deliorman Türk Ağzı Sözlüğü*, Ankara: TDK yayınları.
- Coşkun, Mustafa Volkan (2015), *Türkçenin Ses Bilgisi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Dryga, Iryna (2009), “Türkçenin Rumeli Ağızlarının Lengüistik Statüsü ve Sınıflandırılmasına Dair”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, 25-30 Mart 2008 Şanlıurfa, Ankara: TDK yayınları, s. 193-203.
- Erdem, Melek (2014), “Modern Oğuz Türkçesinde Söz Başı t~d”, *Çağdaş Türkoloji Araştırmaları*, Ankara- Abakan, s. 77-99.
- Gülsevin, Gürer (2017), *XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi*, Ankara: TDK yayınları.

- Güneş, Nurcihan (2016a), “Güneydoğu Bulgaristan Burgaz İli Türk Ağızlarında Uzun Ünlüler”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S.2, s. 110-133.
- Güneş, Nurcihan (2016b), *Güneydoğu Bulgaristan Burgaz İli Türk Ağızları*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi.
- Günşen, Ahmet (2008), “Dil Etkileşimi Açısından Makedonya ve Kosova Türk Ağızları”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri* (25-30 Mart Şanlıurfa), Ankara: TDK yayınları.
- Günşen, Ahmet (2012), “Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, V. 7/4, Fall 2012, p. 111-129.
- Hacısalıhoğlu, Neriman ve Hacısalıhoğlu, Mehmet (2012), 89. *Göçü Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, İstanbul: BALKER- BALMED yayınları.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet (2008), *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*, İstanbul: Bağlam yayıncılık.
- Hazai, Gyorgi (1971), “Anadolu ve Rumeli Türk Ağızlarının Tasnifi Üstüne”, *Вопросы тюркологии, К шестидесятилетию академика АН Азербайджанской ССР М. Ш., Ширалиева, АН Азерб. ССР. Институт языкознания, Издательство «Злм»*, Баку, s. 84-86.
- Hazai, Gyorgi (1960a), “Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 205-211.
- Hazai, Gyorgi (1960b), “Rodop Türk Ağızları”, *VIII. Türk Dil Kurultayı'nda Okunan Bilimsel Bildiriler- 1957*, Ankara, s. 127-130.
- İğci, Alpay (2018a), “Karakteristik Birkaç Özellik Bakımından Rumeli Ağızları İçinde Karadağ'ın Yerinin Tespiti”, 3. *Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi (05-08 Eylül 2018)*, s. 196-201, Üsküp.
- İğci, Alpay (2018b), “Batı Rumeli Ağızlarının Sınıflandırılması İçin Görüşler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18/2 Kış-Winter 2018, s. 523-534.
- İlker, Ayşe (2017), *Manisa Ağızları*, Ankara: TDK yayınları.
- İmer, Kâmile (2000), “Türkçenin Ağızlarının Sınıflandırılmasında Temel Alınan Ölçütler”, *Türkçenin Ağızları Çalıştayı Bildirileri*, Haz. A. Sumru Özsoy-Eser E. Taylan, Boğaziçi Üniversitesi yayınevi, s. 5-16.
- Karahan, Leylâ (1999), “Ağız Araştırmalarında Yapılması Gereken Çalışmalar”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Ankara: TDK yayınları.
- Karahan, Leylâ (2011), *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Karahan, Leylâ (2017), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK yayınları.

- Karahan, Leylâ ve diğerleri (2018), *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı Türkiye Türkçesi Ağız Atlasına Hazırlık*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Kayapınar, Ayşe (2012), “Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan’daki Türk Azınlığına Etkileri”, *89 Göçü Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Editörler: Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu- Mehmet Hacısalıhoğlu, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BAL-KAR) & Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED).
- Kayapınar, Ayşe (2015), “Bulgaristan’da Türk Hâkimiyetinin Kurulması”, *Yeni Türkiye (Rumeli Balkanlar Özel Sayısı-I)*, S 66 (Mart-Haziran), s. 619-615.
- Kayapınar, Ayşe (2018), “Osmanlı’dan Günümüze Bulgaristan’da Türk Kadını”, *International Journal of Social Sciences*, Volume 2/2 Fall, 4-101.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2007), “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C: I, s. 87-110.
- Korkmaz, Zeynep (2009), “Doğu Karadeniz Bölgesi Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağızları Arasındaki Yeri”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C XCVII, S:696, s.696-709.
- Korkmaz, Zeynep (2010), “Balkan Türkçesi Ağızları ile Türkiye Türkçesi Ağızları Arasında Sosyo- Lengüistik Açından Kısa Bir Karşılaştırma”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten -II*, s. 103-118.
- Korkmaz, Zeynep (2013), *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Ankara, TDK yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2011), “Eski Anadolu Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri ve Yapısındaki Temel Nitelikler Açısından Genel Bir Değerlendirme”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: C, S: 709, s. 39-47.
- Korkmaz Zeynep (2017), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK yayınları.
- Kozlubel Doğru, Halime (2011), *1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Dobruca’nın Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ankara: TTK yayınları.
- Mollova Riza, Mefkûre (2003), *Doğu Rodop Türk Ağızları Sözlüğü*, Ankara: TDK yayınları.
- Németh, Gyula (1983), “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1980-1981, s. 113-167.
- Németh, Gyula (2014), *Vidin Türkleri Ağız Araştırmaları*, Çev. Abdurrahman Güzel, Ankara: TDK yayınları.
- Özgür, Nurcan (1999), *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*, İstanbul: Der yayınları.

- Rona Tas, Andras (2015), *Gyula Németh*, Çev. İsmail Ulutaş, Ankara: TDK yayınları.
- Yıldırım, Zeynep (2015), İran Sahası Göklen ve Nohur Türkmen Ağızları, Ankara: Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi.
- Yıldırım, Zeynep (2016), “İran Sahası Nohur Ağzının Türkmen Diyalekt Alanı İçindeki Yeri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 1, s. 157-174.
- Zelengora, Georgi (2014), “Balkan Savaşı- Kitleseel Ölüm ve Etnik Temizlik”, Çev. Ayşe Kayapınar, *Belleten*, C. LXXVIII, S. 281, s. 315-343.

MAKEDONYA VE KOSOVA TÜRK AĞIZLARINA DİL TEMASI YOLUYLA GEÇEN KOPYALAMA ÖRNEKLERİ

Ahmet GÜNŞEN*

Giriş

Balkanlar, Tuna-Sava-Kupa nehirlerinin güneyinde kalan kesimiyle 490 bin, kuzeyinde kalan topraklarla yaklaşık 800 bin km²lik bir yarımada olup güneyde Akdeniz, güneydoğuda Ege, Marmara, Karadeniz ve güneybatıda Adriyatik Denizi ile çevrilidir.

Yarımadanın adı coğrafi özelliklerinden dolayı Türkler tarafından verilmiştir. Nitekim, “Balkan” adı, “sarp, dağlık ve ormanlık alan” anlamına gelen Türkçe bir kelimedir ve bugün hemen bütün Balkan milletlerince yaygın olarak kullanılmaktadır:

Arnavutça: *Gadishulli Ballkanik*, Bulgarca: *Balkanski poluostrov*, Boşnakça: *Balkansko poluostrvo*, Hırvatça: *Balkanski poluotok*, Makedonca: *Balkanski polyostrov*, Rumence: *Peninsula Balcanică*, Sırpça: *Balkansko poluostrvo*, Slovence: *Balkanski polotok*.

Bölgede Türk, Arnavut, Sırp, Romen, Yunan ve Bulgar gibi güçlü ve hâkim etnik unsurlar yanında, Makedon, Boşnak ve Hırvatlar gibi nispeten etkin unsur ve kimlikler de mevcuttur. Hâl böyle olunca, Balkanlar din, dil, kültür ve milliyetlerin harman olduğu bir coğrafyadır. Karpat’ın ifadesiyle; “Balkanların beşerî coğrafyası her bakımdan kendine mahsus özellikler gösterir. Batı ve güneye hâkim sarp dağlar, toplumlar arası ittifakı güçleştirdiği için her bölge kendine has kültür, dil ve din gruplarının gelişmesine sahne olmuştur. Her ne kadar bugün Balkanlarda mevcut her ülke tek dil, din ve kültüre sahip olduğunu iddia ediyorsa da bunların hepsinde çeşitli dil ve din ayrılıkları ve onların sebep olduğu gerginlikler hüküm sürmektedir.” (Karpat 1992: 27) Bu

* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, agunsen@trakya.edu.tr.

gergin atmosfer, her Balkan ülkesinde az veya çok gözlenmekte, hissedilmektedir.

Avrupa'nın beş büyük yarımadasından birisi olan ve Avrupa'nın diğer bölgelerine geçit imkânı veren Balkanlar, Asya kıtasının bitişiğindedir ve Afrika'ya da çok yakındır. Tabiatıyla, Balkanlara hâkim olan devlet; Avrupa, Akdeniz ve Ortadoğu siyasetinde de etkin bir güç hâline gelmiş demektir. Bu konumu ve önemi dolayısıyla da Balkanlar, her dönem bölgesel ve küresel güçlerin güç ve çıkar alanında yer almaktadır. Bu jeostratejik ve jeopolitik önemi dolayısıyla da tarih boyunca farklılıkların gerginliğe sebep olduğu bir coğrafyadır Balkanlar. Öyle ki son yüz, yüz elli yıldır “Balkanizasyon” veya “Balkanlaşmak” kelimesi, bu coğrafyanın siyasi ve iktisadi istikrarsızlığını ve bunların sebep olduğu karışıklık, savaş ve acıları çağrıştıran uluslararası uğursuz bir terime dönüşmüştür.

Balkanların ilk sakinleri Keltler, İilirler ve Traklar ise de sonraki asırlarda Roma, Makedonya ve Bizans da bölgeye hâkim olmuştur. Türklerin Balkanlarla ilişkisi ise 4. yüzyıla kadar iner. Kuzeyden, Karadeniz üzerinden gelen Hun, Avar, Proto-Bulgar, Uz, Peçenek, Kuman/Kıpçak Türkleri belirli aralıklarla bölgede etkili olmuş ve burayı yurt tutmuşlardır. Ancak bölgede en son etkili olan Peçenek ve Kuman/Kıpçaklar, siyasi ve askerî anlamda 11. yüzyıldan sonra güçlerini yitirmiş; onlardan kalan unsurların büyük bir bölümü Slav denizinde asimile olmuştur.

Kuzey Türklüğünün tersine, bölgeye güneyden gelen Anadolu veya Oğuz Türklüğü, Balkanların tarih ve taliğinde daha etkili olmuştur, denilebilir. 10. yüzyıldan itibaren Makedonya'da görülen Konyar veya Vardar Türklerini, 1263'ten sonra Sarı Saltuk Gazi ile Dobruca bölgesini yurt tutan Anadolu Türkmenlerini bir tarafa koyarsak, esas itibarıyla Balkanlarda Türk kültür ve medeniyetinin asıl derin ve kalıcı izleri 14. yüzyıl ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar bu coğrafyayı en az Anadolu kadar bir Türk yurdu hâline getiren Osmanlı hâkimiyeti ile gerçekleşmiştir. Halkımızın “*Anadolu'nun salgını, İstanbul'un yangını, Rumeli'nin bozgunu*” diye deyimleştirdiği veçhile, Balkan Savaşları ile 20. yüzyılın başında, 500 yılı aşkın yurt edinin imar ve inşaa ettiğimiz Balkanları terk etmek zorunda kalsak da Yahya Kemal'in; “*Türkler, bir deniz gibi Balkanlardan çekilmiş, lakin tuzunu bırakmış; bütün o topraklar Türklük kokuyor.*” sözündeki gibi, bıraktığımız maddi ve manevi eserlerle ve Kosovalı şairin dediğince “misafirlikte unuttuğumuz çocuklar” misali, kültür ve medeniyetimizin nöbetimizi tutan milyonlarca soydaş ve dindaşımızla, Balkanlar hâlâ bizim gönül coğrafyamızdır.

Kuzeyden gelen Türk topluluklarının bölge dillerinde yaşayan sınırlı alıntı/kopyalar yanında yine sınırlı kalan yer adları dışında dil anlamında çok

da kalıcı izler bıraktığı söylenemez. Ancak, 14. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan Osmanlı hâkimiyeti, salt siyasi, iktisadi ve askerî anlamda değil, dilden edebiyata, kültürden sanata, mimariye, folklorla kadar hayatın her alanında Balkanlara mührünü vurmuştur. Bu anlamda Bulgar tarihçi Maria Todorova'nın, "*Balkanlarda Osmanlı mirası aramak boş bir şeydir. Çünkü Balkanların kendisi Osmanlı mirasıdır.*" sözü, ne kadar doğru ve anlamlıdır.

Onun içindir ki bizce, Balkanlar, 1640 yıldan beri Türk kültür ve medeniyeti coğrafyasıdır.

1. Balkanlarda Türkçe ve Balkan Türk Ağzıları

Türk dilinin Balkanlardaki serüveni çok erken çağlara gitse de uzun yıllar ötesinden günümüze ulaşan Türkçe, esas itibarıyla 14. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı hâkimiyetiyle Trakya ve Balkanlar coğrafyasına yerleştirilmiş ve çoğunluğu Yörük olan Türk boy ve oymaklarının Anadolu'dan taşındıkları Türkçedir. Bu sebeple, Balkan Türk ağzılarını değerlendirirken, mutlaka bu Türk ağzılarının konuşurlarının ana gövdeden nispeten erken bir dönemde (14. yüzyıl ortaları) ayrıldıkları dikkate alınmalıdır. Zira, Balkanlardaki Türkçenin konuşurları olan Türkler, esasen geldikleri veya bağlı oldukları Anadolu'daki Türkçeden ve Türkçe konuşurlarından, hem arkaik özellikleri koruma ve hem de doğal süreç dışında, dil ilişkilerine bağlı yeni özellikler geliştirme bakımından az çok farklılaşan bir Türkçenin konuşuru olmuşlardır. Bilhassa günümüzde, Balkan Türk ağzılarının gerek ölçünlü Türkçeden gerekse Türkiye Türkçesi ağzılarının Anadolu kolunu oluşturan ağızlardan farklı bir süreci yaşaması, bu iki veya çok dilli coğrafyadaki dil ilişkileriyle izah edilebilir.

Kısacası, Balkan Türk ağzıları, ortak genetik köken veya mirastan çok, temas sonucu ortaya çıkan yapısal benzerlikleri paylaşan üç veya daha fazla dilin konuşulduğu coğrafi bölge olarak tanımlanan bir dil bilimi bölgesinde (linguistic area) yer alır. Temas dil bilimi (language contact), çoğunlukla, dil bilimi bölgelerindeki farklı genetik ve tipolojik özelliklere sahip dillerin karşılaşmasından ortaya çıkan etkileşimleri ele alır ki söz konusu edeceğimiz Balkan Türk ağzıları da temas dil biliminin konusu içine giren bir dil bilimi bölgesidir. Bu anlamda, Balkan dil bilimi bölgesinde, Hint-Avrupa dil ailesine mensup Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Makedonca, Bulgarca gibi Slav dilleri yanında, bir Latin dili olan Romence, yine Hint-Avrupa dil ailesi içinde bağımsız diller olarak değerlendirilen Arnavutça ve Yunanca gibi diller ile bir Altay dili olan Türkçe yer alır.

Bu Hint-Avrupa dil denizinin ortasında, 14. yüzyıl ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar siyasi, sosyal ve kültürel bir üstünlüğe sahip olan Türkçe, son yüz yılda bu avantajlarını kaybetmiş, bugün yaşadığı ülkelerde her anlamda azınlık olan Türklerin günlük konuşma dili, sınırlı imkân ve şartlarda

öğretimi yapılmaya çalışılan ve Türkiye Türkçesi ölçünlü diline bağlı bir yazı dili konumundadır. Dolayısıyla Türkçe Balkanlarda artık prestijini kaybetmiş, sosyal bakımdan zayıf bir dil konumundadır.

Bugün Balkanların genelinde, büyük eğitim ve öğretim sorunları olsa da, yazı dili veya ölçünlü dil olarak Türkiye Türkçesi kullanılmaktadır. Son yıllarda siyasi ve sosyal gelişmelere bağlı olarak nispeten rahatlayan Türkler, Türkiye ile ilişkilerini sıkılaştırmakta, gidip gelmeler artmakta, bilhassa Türk televizyonları ve dizi filmleri vasıtasıyla Türkiye Türkçesi pratiklerini artırmakta iseler de büyük oranda ağız özellikli bir Türkçe konuşurudurlar. Macar Türkolog G. Németh'in hâlâ kabul gören tasnifine göre Doğu ve Batı Rumeli olmak üzere iki ana kola ayrılan Rumeli/Balkan Türk ağızlarının, karakteristik özellikleri itibarıyla Doğu Rumeli ağzını konuşanların Orta ve Batı Anadolu, Batı Rumeli ağzını konuşanların ise Kuzey ve Kuzeydoğu Anadolu kökenli oldukları söylenebilir. Doğu Rumeli ağızlarının konuşuru olan (Türkiye'de Doğu Trakya ile birlikte) Bulgaristan ve Yunanistan (Batı Trakya) Türklerinin yaşadıkları ülke ve beldelerde nüfus bakımından nispeten yoğun ve kalabalık olmalarına karşılık, Batı Rumeli ağızlarının konuşuru Makedonya ve Kosova Türkleri yaşadıkları ülke ve beldelerde nüfusça da azınlıkta kalmaları sebebiyle sosyal ve kültürel anlamda olumsuz şartlar altında Türkçeyi yazı ve konuşma dili olarak da öğrenme ve kullanma güçlüğü çekmektedirler (bk. Günşen 2008, Günşen 2009, Günşen 2010, Günşen 2012).

İşte, Németh'in sınıflandırmasında, Rumeli ağızlarının Batı Rumeli kolu içinde yer alan Makedonya ve Kosova Türk ağızları¹, günden güne azalan konuşur sayısı, bölgenin yerli dilleri ile ilişki yoğunluğu ve ilişki süresinin uzunluğu gibi sebeplerle sosyal bakımdan baskın olan Arnavutça, Sırpça, Makedonca vb. dillerden ses bilgisinden şekil bilgisine, söz varlığından söz dizimine kadar dilin değişik düzlemlerinden birçok unsuru kopyalamıştır.

2. Dil İlişkileri ve Temel Kavramlar (Dil Bilimi Bölgesi, Temas Dil Bilimi, Kod Kopyalama vb.)

Bu çalışmada Batı Rumeli Türk ağızlarını teşkil eden Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında, temas olgusu neticesi yabancı dillerden kopyalanmış öğeleri, Türkçe üzerinden bir kuram geliştirmiş olan Lars Johanson'un ortaya koyduğu kuram veya görüşler doğrultusunda ele alacağımızdan, öncelikle çalışmanın teorik alt yapısı veya çerçevesi için gerekli temel kavramların verilmesi uygun olacaktır.

¹ Bundan sonra Makedonya ve Kosova Türk ağızları veya Batı Rumeli Türk ağızları yerine, BRT ağızları kısaltması da kullanılacaktır.

Bilindiği üzere, *dil bilimsel bölge* (linguistic area), *kod kopyalama* (code-copying), *iki dillilik* (bilingualism), **çok dillilik** (multilingualism/plurilingualism), *dil bilimsel değişme* (linguistic change), *kod değiştirme* (code-switching) *karma dil* (pidgin, creole) vb. temel olgulara dayanan *temas dil bilimi* (contact linguistic), dil bilimi bölgelerindeki farklı genetik ve tipolojik özelliklere sahip dillerin temasları sonucu ortaya çıkan etkileşimleri dil bilimsel olarak ele alan bir koludur (bk. Eker 2013: 56-61).

Eker’e göre dil bilimsel bölge (linguistic area) ise, “Dil topluluklarının genetik bakımdan farklı ya da uzak, ancak coğrafi bakımdan komşu veya iç içe diğer dil topluluklarıyla temasları sonucunda, iki dillilik, çok dillilik ve karma dil biçimlerini ortaya çıkaran, dil bilimsel değişme ve gelişmelerin meydana geldiği bölgedir. Diğer bir tanımla, ortak genetik kökenden veya mirastan çok, temas sonucu ortaya çıkan yapısal benzerlikleri paylaşan en az üç dilin konuşulduğu coğrafi bölgedir.” (Eker 2013: 56)

Bu anlamda Türkiye Türkçesi için Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanlar olmak üzere üç ayrı dil bilimsel bölgeden söz edilebilir. Elbette söz konusu ettiğimiz Makedonya ve Kosova Türk ağızları da Balkan dil bilimi bölgesine aittir. Bütün Balkan coğrafyasında olduğu gibi, Rumeli Türk ağızlarının Batı Rumeli Türkçesi kolunu oluşturan bu dil bilimi bölgesinde de bir Altay dili olan Türkçe, Slav dillerinden Bulgarca, Makedonca ve Sırpça ile Hint-Avrupa dilleri içinde Yunanca ile birlikte bağımsız dil olarak ele alınan Arnavutça gibi dillerle iç içe yaşamaktadır. Esas itibarıyla 14. yüzyılın ortalarından itibaren çok uzun süren ve yoğun gerçekleşen bu dil ilişkileri, birçok dil unsuru ve yapısının karşılıklı kopyalanmasıyla neticelenmiştir ki verici veya kaynak dildeki özgün biçimden alıcı dile ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı düzlemlerinde birtakım değişme veya uyarlamalarla aktarılan bu dil öğelerine *kod kopyalama* (code-copying) adı verilir (Johanson 2007: 28-37 ve Eker 2013: 56).

Johanson, dil ilişkilerinde hiçbir şeyin gerçekten ödünç alınmış olmayacağı, bu sebeple de verici dilin hiçbir şeyinin elinden alınmayacağı ve alıcı dilin de verici dildekiyle aynı olabilecek hiçbir şeyi almayacağı gerçeğinden hareketle, geleneksel temas dil biliminin kullandığı “ödünçleme” ve “karışma/interferenz” terimlerini kafa karıştırıcı bularak kabul etmez ve onların yerine “kod kopyalama” terimini kullanır. Ona göre kod kopyalama, alıcı dile ait yabancı bir kodun gerekli uyarlama gerçekleştikten sonra alıcı dil konumundaki temel koda eklenmesi veya kopyalanmasıdır. Türkçe dil ilişkilerinde ortaya çıkan etkinin, değişik türde “cümle içi kod kopyalama” olarak adlandırılacağına belirten Johanson’a göre, yabancı unsurlar sadece örnek durumundadırlar ve hiçbir zaman temel koda ilave edilen kopyayla aynı olmadıkları gibi, ilişki sürecinde her dil de kendine özgü yaratıcı bir teknik oluşturduğu

için, kopya orijinalinden başka bir sisteme dâhildir ve bu anlayışa göre de kopyalama ne başka bir koda geçme ne de her iki kodun karışması anlamına gelmektedir (Johanson 2007: 28-29).

Kopyalama sürecini *genel ve/veya seçilmiş* olarak ikiye ayıran Johanson’a göre, “genel kopyalar”, yabancı bir kodun bir ögesinin bitişme, anlam ve sıklık yönünden bütün yapı özellikleriyle temel kodun cümlesinin için kopya edilmesi; “seçilmiş kopyalar” ise, yabancı koda ait bir ögenin bütün yapı özellikleri ile değil de bitişme, anlam ve/veya sıklık türü gibi niteliklerinden birinin seçilip kopyalanması anlamına gelir.

Johanson kuramında, üçüncü bir kopyalama türü olarak “karışık kopyalar”dan da söz eder ki, bunlar en azından bir genel kopya içeren birleşme kopyalarından oluşur. Bu anlamda, cümle sentaksında kopyalanmış bir birleşme örneği çoğunlukla genel kopyalanmış bir dil bilgisel işlev birliğine bağlıdır, yani Türkiye Türkçesine Farsçadan kopyalanmış ki’li birleşik cümle örneğinde olduğu gibi, kopyalanmış bir ilgi cümlesi, kopyalanmış bir ilgi zamiri de bulundurulabilir (Johanson 2007: 36-37).

3. Makedonya ve Kosova Türk Ağzlarında Balkan Dillerinden Geçen Kopyalama Örnekleri

3.1. Genel Kopya Örnekleri

3.1.1. Ses Bilgisi Düzlemindeki Kopyalar

3.1.1.1. Yabancı Ünsüzlerin Varlığı: /ts/

Batı Rumeli ağzlarında temas olgusuna dayalı bir genel kopya örneği de temas dil ve ağzlarının hepsinde görülen /ts/ ünsüzünün varlığıdır. Bu ses, genel kopya örneği olarak alıntı kelimeler yanında, Türkçe kelimelere getirilen yabancı eklerde de kullanılmaktadır:

lonats “bardak”, *tsapo* “keçi”; *dayitsa* “teyze” < dayı+tsa, *okuydzitsa* (=okuyucu) “birini düğüne davet eden kadın” < okuyucu+tsa (Friedman 2002: 778).

babitsa “ebe”, *çaçkalitsa* “kürdan”, *tsaritsa* “çariçe”, *teslitsa* “keser” (Mitroviça; Canhasi 2014: 117, 118, 125).

Türkçe karşılığı olmadığı ve boğumlanışında güçlük yaşandığı için Makedonca kelimelerdeki /ts/ ünsüzü, halk konuşmasında Türkçeye uyarlanarak /ç/ sesiyle söylenmektedir: *Çeloveç* < Tselovets, *Dugoveç* < Dugovets, *Boraç* < Borats (Makedonya; Ago, 1987: 11-12); *çuçla* < tsustla “emzik” (Mitroviça; Canhasi 2014: 125).

3.1.2. Anlamlı Söz Varlığı Kopyaları

3.1.2.1. Adlar

Dillerin dış yapısını oluşturan söz varlıkları, dil temaslarında en kolay ve hızlı etkilenen dil düzlemidir. Aynı coğrafyada uzun yıllar süren yoğun ilişkilerin neticesi olarak, Türkçeden yerli Balkan dillerine binlerle ifade edilecek kadar söz kopyalanırken pek tabii Türkçe de bu dillerden, bilhassa ağızlar bağlamında, birçok kelimeyi kopyalamıştır. Son yüzyılda Türklüğün ve dolayısıyla Türkçenin aleyhine gelişen siyasi, sosyal ve kültürel şartların temas olgusunu her düzlemde belirgin hâle getirdiğini söyleyebiliriz.

Bu anlamda, Bulgaristan ve Yunanistan Türklerine göre, nüfus anlamında nispeten sayısal azlığın olumsuzluğunu yaşayan Makedonya ve Kosova Türkleri ve onların Türkçesi, temas dilleri olan Makedonca, Arnavutça ve biraz da Sırpçadan yoğun bir biçimde etkilenmiştir. Elbette bu, sosyolinguistik durumun tabii bir sonucudur. Buna adı geçen ülkelerin dil politikalarının Türkçenin öğretimi ve kullanımı noktasında çıkardığı engelleri ve bu doğrultudaki uygulamaları da eklersek, Batı Rumeli Türkçesinin içinde bulunduğu zorlu süreç daha iyi anlaşılacaktır (bk. Friedman 2002: 782).

Batı Rumeli Türk ağızlarına yerli dillerden kopyalanan söz varlığıyla ilgili çalışmaların, Türkçeden Balkan dillerine kopyalanan söz varlığı üzerindeki çalışmalar kadar şanslı olmadığını belirtmeliyiz. Bu anlamda Gustav Meyer'in (1893), Andreas Tietze'nin (1955, 1957), Hasan Eren'in (1960) ve Günay Karaağaç'ın (2015) çalışmalarını zikredebilir, hatta Hasan Eren'in *Türkçe Sözlük*'ün 1988 baskısındaki *Sunuş* yazısını da ekleyebiliriz.

Biz burada, bir fikir vermesi kabilinden, sınırlı anlamlı biçim birimi veya sözlük unsuru vermekle yetineceğiz:

“eşek demiş ne aglaysın be *maçka*²?” (Mamuşa; Gülensoy 1993: 110), “igne yut, *kaşlenka*³ kus.” (Koçani; Hasan 1997: 58), “kendine iineyi, ele *ba-buşkayı*.⁴” (Kanatlar; Hasan 1997: 63), “*klaçkadır*⁵ iiy *pilolarle*⁶, koin kuzisiyle.” (Gostivar; Hasan 1997: 65), “*koprivay*⁷ tutan elni yakar.” (Resne; Hasan 1997: 65), “*kuçka*⁸ kuyurguni kaldırmadan çüpekler koşmas.” (Priştine; Hasan

² Sırp. dişi kedi.

³ Mak. çuvaldız.

⁴ Mak. çuvaldız.

⁵ Mak. kuluçka.

⁶ Mak. piliç.

⁷ Mak. ısırgan otu.

⁸ Sırp. dişi köpek, kancık.

1997: 66), “saksi cüley şutaray.⁹” (Priştine; Hasan 1997: 76), “şurlo¹⁰ duymase uydurur.” (Prizren; Hasan 1997: 79), “tougı yeyen çurkay¹¹ / kuziy ayağından bağlasın.” (Mamuşa; Hasan 1997: 81), “maçoron¹² da bikleri var ema adam dildir.” (dey. Prizren; Hafız 1985: 38), “ne varımiş ne yogımiş, varımiş bi motraylen¹³ bi kardaş.” (Prizren; Hafız 1985: 198), “adamlar almişlar posipkalari¹⁴ çıkmışlar çeksinlar karları.” (Prizren; Hafız 1985: 237), “uyumak için da şporet¹⁵ yanına yerımız var.” (Doburcan; Hafız 1985: 238), “benım kıızımdır içi cüzünden çor, içi ayağından sakat, içi bile elinden sakat, kulağından şurlan.¹⁶” (Mitroviça; Canhasi 2014: 111), “... birsinden bi siyah tüy düşmiş, birisinden de bir pika¹⁷ kan damlamış.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 114) vb.

Günlük hayatın içinde çoğunluğu temel söz varlığı içinde sayılabilecek bu leksik kopyaların bir kısmının Türkçe deyim ve atasözleri içinde yer alışı da, dil teması olgusunun Türkçe üzerindeki etkisini göstermesi bakımından manidardır. Ayrıca, söylemde Türkçelerinin de kullanılabildiği bu kopyalamaların bir tür *dönüşümlü kod kullanımı* (code-switching) olduğu söylenebilir.

3.1.2.2. Yeniden Ödünçleme/Kopyalama Örnekleri Olan Adlar

Makedonya ve Kosova Türk ağzlarında, kopyalanan söz varlığı konusunda ilginç bir özellik de temas dilleri tarafından daha önce uyarlanarak kopyalanmış olan kelimelerin tekrar genel kopya olarak alınmış olmasıdır. Böylece başta Makedonca ve Arnavutça olmak üzere diğer dillerdeki Türkizmler, BRT ağzları tarafından yeniden alınınca, temas unsuru yeniden kopyalama örnekleri olarak karşımıza çıkarlar: *piper* “biber”, *demirliya* “demirli”, *dilaverka* “dilaver kadın, dilbaz kadın”, *salte* “salt” (Friedman 2002: 782; Hafız 1985: 257), *şkembe* “işkembe” < şkembe (Mitroviça; Canhasi 2014: 124), *yadets* “lades” < jadac (Mitroviça; Canhasi 2014: 126) vb.

3.1.2.3. Fiiller

Tarih boyunca çok geniş bir coğrafyada çok değişik dillerle karşılaşan ve dil teması yoluyla birçok sözü kopyalamış olan Türkçenin diğer dillerden doğrudan “fiil” almadığı veya kopyalamadığı, genel kabul gören bir tespittir.

⁹ Arn. çömleğin kulpsuz olan alt yarısı; matara.

¹⁰ Arn. sağır.

¹¹ Sırp. dişi hindi

¹² Sırp. erkek kedi.

¹³ kız kardeş < Arn. motër.

¹⁴ kürek.

¹⁵ Mak. ocak.

¹⁶ sağır

¹⁷ damla

Bu durum, BRT ağızları için de geçerlidir. Ancak, tarihî dönemlerde ve günümüzde olduğu gibi, alıntı veya kopyalanmış isim unsurlarına Türkçenin isimden fiil yapan {+IA-} eki veya Türkçenin başta *ol-* üzere, yardımcı fiillerini getirerek, yeni fiiller oluşturduğu bir gerçektir. Bu yol, BRT ağızları için de geçerlidir. Tespit ettiğimiz birkaç örnek şöyledir:

“o ne *pitayler*¹⁸, aç kalmas.” (Resne; Hasan 1997: 71), “zencin korkar *fik olmasın*¹⁹, fakir korkar utanmasın.” (Mamuşa; Hasan 1997: 86), *pik ol*.-²⁰ (dey. Prizren; Hafız 1985: 39), *loç ol*.-²¹ (Mitroviça; Canhasi 2014: 122), “çikay sandığın içinden hem mutfaktaçi yemeklerden azer pipley.²²” (Tito Mitroviçası; Hafız 1985: 195).

Canhasi'nin Mitroviça ağızını işleyen çalışmasından derlediğimiz şu veriler, bu tür fiillerin hiç de az olmadığını göstermektedir: *çuçla*- “tünemek” < çuçnuti, *lakiret*- “cılalamak”, *lazer*- “sürünmek” < laziti, *pisle*- “çiğlamak” < *vriskati*, *pip*- “ellemek” < pipkati, *reşet*- “karar vermek” < reşiti, *smetet*- “engellemek” < smetati (Mitroviça; Canhasi 2014: 119, 122, 123, 124).

3.1.3. İşlevsel Sözcüklerin (Bağlaç, Edat ve Ünlemler) Genel Kopya Olarak Kullanımı

Makedonya ve Kosova Türk ağızlarının anlamlı ve bağımsız biçim birimleri yanında, birtakım bağlaç ve ünlem türünden bağımlı biçim birimlerinin de kopyalandığını görüyoruz. Belli başlıları ve örnekleri şunlardır:

Ş. Sırpça a “ama, fakat, ve” Bağlacı

“niçin bana saman ataysın *a* obi eşeğe otluk?” (Mamuşa; Gülensoy 1993: 110), “... *a* sofrada o kada yemek varımiş çi salte kuş süti eksikimiş.” (Mamuşa; Gülensoy 1993: 110), “... *a* koca eşeğe saman atay.” (Mamuşa; Gülensoy 1993: 110), “kari suyi içmiş, *a* çocuk birden bire ortadan kaybolmuş.” (Mamuşa; Gülensoy 1993: 108), “*hayt be efendim, sen sıkılma ben ciderim cübre arabasilen, onlar paytonlen a onlar celırler cübre arabasilen a ben paytonlen.*” (Prizren; Hafız 1985: 217), “öv nedir övmeyçin *a* yok sövmeyçin.” (Resne; Hasan 1997: 73), “haçın cizlenmiş ne baksın havada içi cüvercin kırmızı *a* ortada bi beyas cüvercin uçaymış.” (Prizren; Hafız 1985: 203), “*a* devlet hep aray buni.” (Prizren; Hafız 1985: 214) vb.

¹⁸ < pitay+le- “sormak” < Sırp. pitay “sormak”, pitanye “soru”

¹⁹ Arn. +T < fik ol- “sönmek, fakir olmak”

²⁰ son derece ıslanmak.

²¹ sırlıklam olmak, çok ıslanmak.

²² piple- “tatmak, azar dokunup tatmak, ellemek” < pip+le-.

Bu bağlacın Makedonya’da Resne Türk ağzında, Türkçe “*hem... hem ...*” bağlacının anlam ve işleviyle kullanıldığı örneklerle de rastlıyoruz:

a kerim olamaz, a mustafa olamaz ya kim olacak? (*Hem Kerim olamaz hem Mustafa olamaz ya kim olacak?*) (Resne; Ago, 1987: 14) *öv nedir övmey- çin a yok sövmeyçin.* (Övme zamanı öv, *yoksa* söversin.) (Resne; Hasan, 1997: 73/1556) (bk. Günşen 2009).

Ş. Arnavutça se “için, ki, yoksa, çünkü” Bağlacı

“çocuk da yolda babasına anlatır içi padişaa cideylar *se* oni cütürme *se* kafasi cider.” (Mitroviça; Gülensoy 1993: 126-127), “aç kapiy *se* çok yorulmi- şim.” (Mitroviça; Gülensoy 1993: 130), “*anasi çitmiş bi fukaranın kızını ara- mış, se* buna çimse kızını vermeymiş.” (Priştine; Gülensoy 1993: 115), “eşek demiş cel benimle, yok demiş korkarım *se* cürürse *agam düğer.*” (Mamuşa; Gülensoy 1993: 110), “*cülme alka se* başına celir.” (Priştine; Hasan 1997: 37), “çalma alemin kapisını *se* çalırler kapini.” (Gostivar; Hasan 1997: 38), “aç cüzünü *se* açarlar cüzünü.” (Priştine; Hafız 1985: 41), “*insanın daha ey cani se* adi çıksın.” (Priştine; Hafız 1985: 49), “*citma se* kızımızın boynuzlari çık- mıştır.” (Dobırçan; Hafız 1985: 212), “hüsni yusufun halasi kocasına hep ayrı yemek bragımiş mutfakta *se* o ceç yeymiş.” (Tito Mitroviçası; Hafız 1985: 195), “kaç *se* celmiştir div yaralı, çürürse seni tepeler.” (Prizren; Hafız 1985: 227), “sen çabuk çağır cematı *se* ana ülmiş.” (Prizren; Hafız 1985: 233) vb.

Ş. Sırpça a + Arnavutça se Bağlaçlarının Birleşimiyle Oluşmuş asa Bağlacı

Süreyya Yusuf’un Prizren Türk ağzının kendi ürünü olarak gösterip öl- çünlü Türkçede karşılanmasına bile gerek bulunmadığını belirttiği bağlaç, Türkçedeki “*oysa, ama, ya, ki*” bağlaçlarının anlam ve görev ilgisiyle kulla- nılmasını da dikkate alırsak, yukarıda belirttiğimiz Sırpça “*a*” ve Arnavutça “*sa*” bağlaçlarının birleşmesiyle teşekkül etmiş bir bağlaç olmalıdır. Cümle- nin başında, ortasında ve sonunda kullanılabilen bu bağlaç, cümlelere “*zıtlık/ karşıtlık*” anlamı katmaktadır. Taradığımız metinlerde pek az örneğine rastla- dığımız bu bağlaca ait örneklerin hepsi Prizren Türk ağzına aittir:

ben ona süledım, asa niçin citmedi almā. (Ben ona söyledim, ama niye al- maya gitmedi?), *o, borcuni yaptı, asa benım íabatlı.* (O, görevini yaptı, oysa suçlu olan benim.), *hasta dil asa, ışına baí.* (Hasta değil ya, sen ona bak.), *sana sormadım asa...* (Sana sormadım ki...) (Prizren; Yusuf 1975: 66); “dur *asa* çeseym.” (Prizren; Hafız 1985: 233) vb. (bk. Günşen 2009).

Ş. Arnavutça veç “tek, yalnız, sadece” Bağlacı

Arnavutçadan kopyalanan bu bağımlı biçim biriminin bağlaç işlevinden başka, “+den başka, +den dışında, hariç” anlamlı edat ve “ayrı olarak, ayrı ayrı” anlamlı zarf olarak kullanımı da söz konusudur. Bizim tespit ettiğimiz örneklerimiz bağlaç işlevlidir:

“ah olsaydı alam padişahın çocuguni bi şe stemem, veç sabalen haçan kolkarım terliklerimi çevırsın.” (Priştine; Gülensoy 1993: 122), “ama sen hiç bakma veç kaç.” (Prizren; Hafız 1985: 206), “ılân olsa da olsun veç olsun.” (Priştine; Gülensoy 1993: 115) vb.

Ş. *mori* (dişil), *more* (eril) Ünlem Edatı

“*mori* kız niçin bu kadar çok aglaysın?” (Mitroviça; Gülensoy 1993: 126), “agla *mori* kız garip anana / yarın ana dersın kaynanana.” (Mamuşa; Gülensoy 1993: 113), “aman *more* çocuklarım ananızı nasıl tepeledınız hem nasıl çüpeklerden cütürürsünüz?” (Prizren; Hafız 1985: 233), “ya *mori* kız, en kız aş, ben cürmey.” (Prizren; Gülensoy 1993: 78) vb.

3.1.4. Şekil Bilgisi Düzlemindeki Genel Kopyalar

3.1.4.1. Temas Dillerinden Ek Kopyalama²³

Dil etkileşimi süreci ve olgusu, Balkan dillerinin hemen hepsinde dilin bütün düzlemlerinde birtakım kopyaların gerçekleştiğini gösterir. Bu durum, Türkçeden Hint-Avrupa kökenli Balkan dillerine olduğu kadar, Balkan dillerinden de Türkçeye doğru da gerçekleşmiş; bu da söz konusu dil bilimi bölgesindeki dilleri birbirine yaklaştırmıştır.

Aşağıda sıralayacağımız örnekler de gösteriyor ki şekil bilgisi bakımından Batı Rumeli Türk ağızlarının kopyalayıp kullandığı yabancı eklerin sayısı, sanıldığı kadar da az değildir (bk. Günşen 2009; Friedman 2002: 778-779).

Ş. +ka Cinsiyet/Dişilik Eki:

Slav dillerinin bu dişil anlamlı kelimeler yapan eki, Balkan coğrafyasında yaşayan bütün Türk ağızlarında, bu arada bir yazı diline dönüşen Gagavuzcada da Türk ve yabancı asıllı bütün kelimelere getirilerek yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu, Makedonya ve Kosova Türk ağızları için de geçerlidir:

koyşıka “komşu kızı”, *aglačka* “baldız”, *topačka* “top gibi şişman”, *can-ka* “cana yakın” (Kosova, Hafız, 1999: 519); *kukumačka* “baykuş”, *mačka* “dişi kedi”, *vıčka* “ana tavuk” (Resne, Ago, 1987: 14); “birkaç cün sora bi *arapka* colur alsın eşmeden su.” (Priştine; Gülensoy 1993: 121), “acele eden

²³ Dil teması sonucu Makedonya ve Kosova Türk ağızlarına kopyalanan ekler ve örneklerin büyük bölümü daha önceki bir çalışmamızdan alınmıştır (bk. Günşen 2009).

kuçka (kancık) ya çör doğurur ya sakat.” (Mamuşa; Hasan 1997: 25), *dulaçka* “dul kadın” (Mitroviça; Canhasi 2014: 120), *katilaşka* “katil kadın” (Mitroviça; Canhasi 2014: 121) vb.

§. +ya Eki:

Sırpçaya ait ve yaygın olarak kullanılan ve bir maddeden yapılmış eşya vb. adlar türeten bu ek, Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında, genel olarak aynı işlevli Türkçe +II /+IU ekinin anlamını kuvvetlendirmek amacıyla kullanılır gibidir: *sırçaliye* “bilye, mile, koynak” < T. sırça+lı+ya, *taşliya* “taştan yapılmış mile” < T. taş+lı+ya, *demirliya* “demirden yapılmış” < T. demir+li+ya, *kurşumlüya* “kurşundan yapılmış veya kurşunun bulunduğu semt veya şehir” < T. kurşun+lu+ya vb.

Söz konusu ek, Sırpça ve Arnavutça kökenli kelimelere eklenerek veya kopyalanmış kelimelerin tabanında yer alarak kullanılmaktadır: *mirçetiya* “kirli” < Sırp. mirçet+i+ya, *napastiya* “saldırı” < Sırp. napast+i+ya; *atsiya* “ateş küreği” < Arn. kaci+ya (Kosova, Hafız, 1999: 519-520) vb.

§. +o Vokatîf/Durum Eki

Durum eki olarak kullanılan +o ekinin, her ne kadar hangi dilin malı olduğu kesinliğe kavuşmamışsa da, Sırpçada yaygın olarak vokatîf/durum eki olarak kullanılması sebebiyle bu dile ait olduğu sanılmaktadır (Hafız 1999: 520). Söz konusu ekin Kosova Türk ağızlarında yaygın olarak kullanıldığını görüyoruz:

şıško “şişman”, *dayo* “dayı”, *ayo* “ayı”, *babo* “baba”, *abo* “Abidin, Abdullah”, *sülo Süleyman*, *ramo* “Ramiz, Ramazan”, *şaşo* “şaşı”, *trumbo* “şişman” < Sırp. *tromb*, *kikro* “küçük” < Arn. *kokra*, *balo* “aptal” < Arn. *baloş*, *şurlo* “sağır” < Arn. *shurlan*, *loçko* “sevimli” < Arn. *loqk* (Kosova; Hafız 1999: 520), *dayko* “dayı” (Mitroviça; Canhasi 2014: 119) vb.

V. Friedman, hitap veya seslenme olarak kullanılan kelimelerde değişime sebep olan bu ekin ödünç alınmış bir ek olabileceği gibi, sınırlı kelimedeki kullanımından hareketle, kullanıldığı kelimelerin ödünç alınmış ifadeler olabileceğini, Yaşar-Nasteva, Kakuk ve Mollova’yı tanık göstererek, söz konusu kullanımın Batı Rumeli Türk ağızlarının karakteristiği olmadığını belirtir (Friedman 2002: 778).

§. +ica (< +itsa) Küçültme Eki:

Büyük bir bölümü kopyalanmış kelimelerde yer alan bu ek, az da olsa Türkçe kelimelere de getirilir:

topalitsa “topal, aksak” < T. topal+i+tsa < topal+tsa, *kopilitsa* “bitkilerde gereksiz büyüyen dal” < kopi+i+tsa < kopil+tsa; *vedritsa* “süt kabı” < Sırp. vedro+i+tsa, *teslitsa* “keser” < tesla+i+tsa, *lapavitsa* “lapakar parçası” < Sırp. lapav+i+tsa; *uturitsa* “götürü” < Arn. kuturi+tsa (Kosova; Hafız 1999: 520) vb.

§. +eş < +esh Eki:

Arnavutçadan kopyalanmış olan bu ek, çok zaman Sırpçanın dişilik eki +ka ile birlikte bir yere ait, bir özellik yüklenen dişilik isimleri türetecek şekilde kullanılır:

dulaveşka “uzun zaman dul kalan kadın” < T. dul+av+esh+ka, *katileşka* “katil kadın” < T./Ar. katil+esh+ka, *çüleşka* “köylü kızı, kadını” < T./Far. köy+lü+esh+ka vb. (Kosova; Hafız 1999: 520) vb.

§. +ga Eki:

Sırpçaya ait bir kişi zamiri olan bu unsur, ek olarak Kosova Türk ağızlarında da kullanılmaktadır. Çok örneği yoktur. *ştega* “işte” < T. işte+ga (Kosova; Hafız 1999: 520), “*ştega* sandıkta kapalı divdır.” (Prizren; Gülensoy 1993: 87) vb.

§. +çe Küçültme Eki:

Balkan/Rumeli Türk ağızlarının genelinde dikkati çeken bir husus da, isimlerde küçültme ekinin kullanım sıklığıdır (bk. Günşen 2008). Tabiatıyla bu durum, BRT ağızları için de geçerlidir, ancak bu bölgede Türkçenin küçültme ekleri olan +CAK, +CIK, +CUK, +CAğIz yerine Makedoncanın küçültme eki +çe’nin yaygın olarak kullanılmaktadır (bk. Günşen 2009).

Bir genel kopyalama örneği olan söz konusu ekin, insan ve hayvan adlarındaki küçültme, sevmeye ve acıma anlamı yanında, başka varlık adlarına da getirilerek miktarca azaltma, hatta Florina Türk ağzında aile veya sülale adları yaptığı da tespit edilmektedir:

kuzuçe, *kızçe*, *bebeçe* “bebecik” < T. bebe(k)+çe; *sütçe* “az miktarda süt”, *kaveçe* “az miktarda kahve” < T./Ar. ka(h)ve+çe, *lafçe* “tek bir söz” < T./Ar. laf+çe vb. (Ohri, Resne; Ago 1987: 13); *Sıçançeler* “Sıçanoğulları” < sıçan+çe+ler, *Doldurçeler* “Dolduroğulları” < doldur+çe+ler, *Memetçeler* “Mehmetçikoğulları” < Mehmet+çe+ler vb. (Florina; Elçin 1964: 246, 252).

3.1.5. Söz Dizimi Düzlemindeki Genel Kopyalar

BRT ağızlarında söz dizimi düzleminde genel kopya bulunmamakla birlikte, bu ağız bölgesinin bir karakteristik özelliği de, ölçünlü Türkiye Türkçesi, Anadolu ağızları ve hatta Doğu Rumeli ağızlarına oranla Türkçenin Farsçadan

kopyaladığı ki’li birleşik cümlelerin daha canlı ve yoğun olarak kullanılıyor olmasıdır. Genel olarak Türkiye Türkçesi ölçünlü dili ve ağızlarında kullanım sıklığını kaybeden bu cümle tipinin BRT ağızlarındaki kullanım sıklığı, temas dilleri olan Makedonca, Arnavutça ve Sırpçanın da birer Hint-Avrupa dili olarak bu Türk ağızlarına olan etkisi ile açıklanabilir. Ancak kendisi de bir genel kopya olan Farsça *ki* bağlacı, Kosova Türk ağızlarında, bir alt ağız grubu belirleyici özelliği olarak ç- < k- değişimi neticesinde *çi* şeklindedir.

Birkaç örnek vermekle yetiniyoruz.

“Kundurami dündereyim / agami gündereyim / bilim beni *ki* almaz / gen-dimi üldüreyim” (Ohri; Gülensoy 1993: 66), “oyle anlaşmışlar *ki*, poştacının zeytiyani imiş hep o yazılar.” (Ohri; Gülensoy 1993: 69), “babası çok sevinir *çi* oldi yardımçisi.” (Prizren; Gülensoy 1993: 88), “cürri *çi* çimse yok.” (Mitroviça; Gülensoy 1993: 128), “haçan cürri *çi* yapagiy yapmış.” (Mitroviça; Gülensoy 1993: 131), “çocuk cürri *çi* bu kız salt çendini beğenmiş hem anlay *çi* kokuşuk.” (Priştine; Gülensoy 1993: 124), “bütün kasabaya ilan etmiş *çi* o cece evlenecek.” (Priştine; Gülensoy 1993: 118), “... a sofrada o kada yemek varmış *çi* salte kuş süti eksikimiş.” (Mamuşa; Gülensoy 1993: 110), “o kada çekmişla *çi* en sonunda inegin kuyruğu kopmuş.” (Mamuşa; Gülensoy 1993: 106), “borcuni cündüs üde *çi* ceceyle kapın çalınmasın.” (Priştine; Hafız 1985: 43) vb.

3.2. Seçilmiş Kopyalar

Yukarıda da verildiği üzere, Johanson’a göre, seçilmiş kopyalar, yabancı koda ait bir ögenin bütün yapı özellikleri ile değil de bitişme, anlam ve/veya sıklık türü gibi niteliklerinden birinin seçilip kopyalanması anlamına gelmektedir. Bu anlamda, Batı Rumeli Türk ağızlarında temas olgusunun bir sonucu olarak dilin bütün düzlemlerinde seçilmiş kopya örnekleri de az değildir. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere, tipolojik anlamda önemli farklılıklar taşıyan Balkan dillerinden kopyalanan ve her geçen zaman hızı ve kullanım sıklığının arttığını gözlemlediğimiz bu kopyalama öğelerinin BRT ağızlarında önemli değişimler meydana getirdiğini de belirtelim.

3.2.1. Ses Bilgisi Düzlemindeki Seçilmiş Kopyalar

§. Ünlü Uyumlarının Bozulması

Rumeli/Balkan Türk ağızlarının Batı Rumeli kolunu oluşturan Makedonya ve Kosova Türk ağızlarının ses bilgisi açısından dikkati çeken en belirgin özelliği, temas hâlinde olunan dillerde Türkçenin tersine dil ve dudak uyumlarının bulunmaması sebebiyle, kalın ünlülerin incelenmesi, ince ünlülerin kalınlaşması, geniş ünlülerin daralması ve dar ünlülerin genişlemesi gibi sebeplere bağlı olarak dil ve dudak uyumlarının bozulmasıdır. Balkan Türk ağızlarını

doğu ve batı olmak üzere iki kola ayırmış olan Németh'in, Batı Balkan/Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından farklı kılan sekiz ayırıcı özellikten beşinin ünlü uyumunu bozan fonetik ve morfofonetik özellikler oluşu, bazı eklerde görülebilecek arkaik/eskicil özelliklerin devamını bir tarafa bırakırsak, kanaatimizce temas olgusu ile izah edilebilecek bir husustur. Nitekim V. Friedman da, bölge ağızları üzerinde çalışan başkaca isimleri de referans göstererek aynı kanaate ulaşmıştır:

“Morfofonolojide, sesli uyumunun yokluğu temasın yol açtığı bir olgu olabilir, ancak kanıtlar muğlaktır. Temas dillerinde ünlü uyumunun yokluğu belirli bir ekin genelleştirilmesini veya öncül/geri uyumunun, dudaksı/dudaksı olmayan uyumun bozulmasını etkilemiş olabilir. Öte yandan bu özelliklerin bazıları yenilik getiren lehçelerle temas olmamasından dolayı muhafaza edilmiş çok eski kelimeler olabilir. Tekrar söylemek gerekirse, Kuzeydoğu Anadolu ile olan benzerlik, paralel arkaizm, gelişimde paralellik veya günümüzdeki bağlantı meselesini gündeme getirmektedir.” (Friedman 2002: 778)

Bu anlamda, bölge ağızlarında kalın ünlülerin incelenmesi, ince ünlülerin kalınlaşması, geniş ünlülerin daralması ve dar ünlülerin genişlemesi gibi sebeplere bağlı olarak dil ve dudak uyumlarının bozulduğu şu sınırlı örnekler, Batı Rumeli Türk ağızlarının Balkan dilleriyle olan temas olgusunu örnekleyen seçilmiş kopyalar olarak değerlendirilebilir:

*babasi, yapmış, ilançe “yılancık, yılan yavrusu”, postaci, anlaşımlar, kari “karı, kadın”, sabale sahat onde kolkaymış, çıkay “çıkıyor”, kapiya “kapıya”, almasen, parem “param”, kalmadi, akarçen “akarken”, anaylen “anayla(n)”, yolculuk, fekat, yari kapali, parçe parçe, uyurçen, haçın celilar sabaylen, adamle; bizım, gezsın, sevinirler, gösterır, çemliğinizi “kemliğinizi”, verdım, kallanın “kalenin” celilar, cürilar, ararse, bakarsen, benda; tekirlek, burek, küpri/çüpri, üyle/üle, ortancısı “ortancası”; dert “dört”; yolon açık olson çocogom, yorgon/oktan “yorgunluktan”, çocogonon beyciri, kurt olorson beni çime korson vb.*²⁴

§. /u/, /u/ ve /ü/ > /i/ Değişimi

Yukarıda da belirtildiği üzere, Batı Rumeli Türk ağızlarında ünlü uyumlarını da bozan bu karakteristik özellik, bu ağızlara kaynaklık eden Kuzeydoğu Anadolu ağızlarının da karakteristik bir özelliğidir. V. Friedman, bu gerçeği kabul etmekle birlikte, bu eğilimin Makedonca ve Arnavutçada /ü/ bulunmaması, buna karşılık /u/ ve /ı/ ünlülerine en yakın olan “schwa”nın²⁵ yalın tekil

²⁴ Bir fikir vermesi için sınırlı tuttuğumuz ve defalarca bizzat telaffuzlarına tanık olduğumuz bu örnekler, taradığımız kaynaklardan rastgele seçilmiştir.

²⁵ /ı/ ile /e/ arası, vurgusuz ve daraltılmış bir ünlüdür.

bitişlerden hariç tutulması durumuyla ilişkilendirilebileceği ve temas neticesiyle güçlenmiş olabileceği kanaatindedir (Friedman 2002: 776).

§. /ɪ/ > /i/ Değişimi

V. Friedman'a göre bir diğer temas veya kopyalama olgusu da, onun /ɪ/ - /i/ zıtlığının şartlı dengelenmesi dediği özelliktir.²⁶ Kakuk (1972), Katona (1969) ve Jasar-Nasteva'nın (1969) Németh'in tanımının Batı Makedonya Türk ağızlarındaki kullanıma tam olarak karşılık gelmediğine dikkati çekmelerini hatırlatan Friedman; Epir, Tesalya ve Doğu Makedonya'da konuşulan Güney Ulahça dışında, Balkan dillerinin hiçbirinin fonolojik envanterinde tiz art damak dar /ɪ/ ünlüsünün bulunmadığından hareket ederek, her durumda /ö/ gibi, Türkçe /ɪ/ da sistematik olarak temas hâlinde bulunduğu diğer Balkan dilleriyle karşı karşıya kırılgan bir konumda bulunmaktadır, üstelik Kuzeydoğu Anadolu ağızlarında da durum böyledir, diyerek /ɪ/ > /i/ değişimini temas olgusu veya kopyalama ile ilişkilendirir (Friedman 2002: 776).

§. ö > ü Değişimi

V. Friedman, BRT ağızlarında /ö/nün ve bazen de /ü/nün düşmesini, Balkan dillerinin hiçbirinde, Arnavutluk'un Kuzey Geg ağızları hariç, /ö/ ünlüsünün olmaması ile ilişkilendirerek, Üsküp'teki öyle > ü'le, şöyle > şü'le, Ohri ve Resne'deki öyle > oyle, şöyle > şule; Prizren'deki dört > dert, Ohri ve Gostivar'daki dört > dort biçimlerinde de dil teması olgusu arar. Ayrıca İbrahimî'nin (1982) gözlemlerini tanık göstererek, Makedonya Müslümanlarında sadece /u/ ünlüsü kullanılırken, Türkçe konuşan Arnavutların ise /ü/ ünlüsünü kullandıklarını belirtir (Friedman 2002: 777).

Bu durumda, bölge ağızlarında yaygın olarak kullanılan *küpri/çüpri*, *ürdek*, *güz/cüz* "göz", *ülmek* vb. kelimelerde görülen /ö/ > /ü/ değişiminin yaygınlığında veya eğiliminde, Kıpçak Türkçesinin etkisi gibi dil içi sebeplerin yanında, seçilmiş kopyalama olgusunu da düşünmek gerekecektir.

§. /h/ > ø

V. Friedman, Németh'in Balkanlarda Türkçe konuşulan bölgelerin büyük bir kısmında ortaya çıkan ve son derece karmaşık bir olgu olarak nitelediği /h/ düşmesini, temas dilleri olan Makedonca ve Arnavutçanın da /h/ ünsüzünü ses sistemlerinden çıkardıkları olgusundan hareketle, BRT ağızlarının da karakteristiği olan bu ses olayını dil teması etkisine bağlar ve bir çeşit seçimlik kopya olarak değerlendirir. Bu anlamda yerel dillerden Slav ve Arnavutçada

²⁶ Bu, Németh'in BRT ağızları için belirlemiş olduğu ikinci özelliktir ki, kelimenin ilk hecesinden sonraki hecesinde ve bilhassa kapalı son hecesindeki /i/lerin /ɪ/ olmasıdır: *bizim*, *evimiz*, *sizin* vb.

da özellikle kelime başında ve iki ünlü arasında /h/ düşmesi olayının görüldüğünü belirtip şu örnekleri verir:

BRT: hoca > oca - Makedonca: hodi “gidiyor” > odi - Arnavutça: huti “baykuş” > uti

BRT: daha > daa - Makedonca: snaha “gelin” > snaa (Fiedman 2002: 777).

/h/ ünsüzünün düşmesi, elbette Orta ve Kuzeydoğu Bulgaristan, Batı Trakya (Yunanistan) ve Doğu Trakya (Türkiye)’da yer alan Doğu Rumeli Türk ağızları için de söz konusudur. Hatta, Rumeli/Balkan Türk ağızları kadar karakteristik olmamakla birlikte, Anadolu ağızlarında da görülen bir ses olayıdır. Tabiatıyla bu ünsüzün düşmesinde, söz konusu ünsüzün özelliklerine bağlı olarak dil içi fonetik özellik ve eğilimleri de dikkate almakla birlikte, eğilim artış ve yoğunluğunda dil temasının rolü de düşünülebilir.

Ş. Kelime Başında Çift Ünsüz Telaffuzu

Batı Rumeli Türk ağızlarında, dil teması olgusunun bir sonucu olarak, Türkçe kökenli birçok kelimenin ilk hecesinde ön ve iç ses olarak bulunan düz dar /ı/, /i/ ve yuvarlak dar /u/ ve /ü/ ünlülerinin düşürülüp kullanılmadığı görülmektedir:

“padişahın çocuğı beğenır kızı, *ster* bunile evlensın.” (Priştine; Gülensoy 1993: 124), “*şte bülen kızın müradi olur.*” (Priştine; Gülensoy 1993: 122), “*kırk katır mi steysin*, yoksem kırk satır mi? Arapka kırk satır *ster.*” (Priştine; Gülensoy 1993: 122), “minderde oturan bağdaş / ne olur bizi *brakma* arkadaş / rafa dizdim fincanı /nasıl *brakacam* anamı” (Mamuşa; Gülensoy 1993: 113), “bücüncü işını yarına *brakma!*” (Gilan; Hafız 1985: 43), “onlardan biri dogramacı, biri avci hem biri *plugci* imiş.” (Prizren; Hafız 1985: 222) vb.

3.2.2. Şekil Bilgisi Düzlemindeki Seçilmiş Kopyalar

3.2.2.1. Yönelme Durumu-Kalma Durumu Karışması

BRT ağızlarında çekim morfolojisi açısından dikkati çeken bir özellik de, temas olgusuna dayalı olarak yönelme durumu eki işaretleyicisi olarak kalma durumu ekinin kullanılıyor olmasıdır. Türkçe konuşan Arnavutlarda gözlediğimiz bu özellik, şüphesiz seçilmiş bir kopyalamadır ve bununla ilgili olarak V. Friedman’ın ifadeleri bu konuyu çok güzel açıklamaktadır:

“Makedon ve Arnavut dillerinde, ‘bir yöne doğru hareket’ ve ‘konum’ ifadelerinin anlamı, aynı edatlara yüklenmiştir. Örneğin Makedonca *živee/odi vo Skopje*, Arnavutça *banon/shkon në Shkup* ‘Üsküp’te yaşıyor’ / ‘Üsküp’e gidiyor’. Sırpça yönelme durumu ve kalma durumu örnekleri de karışıktır.

Kakuk (1972) ara sıra kalma için yönelme durumu ekleri aktarmış olsa da, genellikle Örnek 1’de görüleceği gibi BRT’de genelleştirilen durum kalma durumundaki için geçerlidir:

(1) *Üşçüp’te cidam* (=Üsküb’e gidelim) (Yusuf 1987: 89)” (Friedman 2002: 779)

“Temas dillerinde, uygun edatların asıl anlamları lokatif ve bu durum Türkçe lokatifteki örneğin son ekinin aynı fonolojik CV yapısına sahip olduğu gerçeğiyle birleştirildi. Bu arada, ona karşılık gelen edatlar, genelleme için, durumun seçimine katkıda bulunmuş olabilir.” (Friedman 2002: 779)

Söz konusu seçimlik kopyalamanın BRT ağızlarındaki örnekleri azımsanamayacak ölçüdedir:

“kız dün *babasında*.” (Ohri; Gülensoy 1993: 69), “o furuncu ali tiçenini hem koy *penceresinde*.” (Prizren; Gülensoy 1993: 70), “sen türk git *turkiyede*, git sen *turkiyede* benim amcam gitti, babam kaldı.” (İpek; Jable 2010: 216), “açon geldim *burda* kardaşım idi diri.” (İpek; Jable 2010: 216), “cetiri eti, koy *evinde*, kapay kapileri.” (Prizren; Hafız 1985: 217), “nerde ağırır dişi, *orda* gider dili.” (Gostivar; Hasan 1997: 70), “olor mi *sizde* celam.”²⁷ (Yusuf 1977: 67), “o suyun *tarafında* anasi colur asçerle.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 108), “*rafta* kodom çağıdı / çim yazdı çim okodi...” (Prizren; Gülensoy 1993: 100) vb.

3.2.3. Söz Dizimi Düzlemindeki Seçimlik Kopyalar

3.2.3.1. Devrik Cümle Eğilimi ve Kelime Gruplarında Görülen Değişmeler

Türkiye Türkçesi ağızlarının Balkan coğrafyasındaki kolları olan Balkan/Rumeli Türk ağızlarının söz dizimi açısından en belirgin özelliklerinden biri, ölçünlü Türkçeye ve Anadolu ağızlarına göre çok yoğun bir devrik cümle kullanımudur. Elbette bunun sebebi yüzyıllar süren yoğun dil temasına bağlı olarak her biri birer Hint-Avrupa dili olan bölge dillerinin Türkçe üzerindeki etkisidir. Bu durum, nüfus veya konuşur sayısı bakımından oldukça dezavantajlı durumda olan Makedonya ve Kosova Türk ağızları için biraz daha yoğun ve belirgindir (bk. Günşen 2008; Günşen 2009).

Bu gerçeği V. Friedman da dile getirir ve Türk söz dizimine aykırı olan devrik cümle ve yapıları Batı Rumeli sahasındaki ilişki dilleri Makedonca ve Arnavutçanın etkisine bağlar:

“BR Türkçesi kelime sıralaması da aynı zamanda temastan etkilenmiştir. Günlük standart Türkçe büyük ölçüde kelime sıralamasında yazı dilinde oldu-

²⁷ Size gelebilir miyim?

ğundan daha fazla çeşitliliğe imkân tanırken, BR Türkçesi standart Türkçede belirlenmiş olan kelime sırasını belirlememiştir. Bu da (belirlenmiş kelime sırası konusunda ciddi bir özgürlük sunan) Hint-Avrupa temas dillerinin etkisiyle olmuştur.” Friedman, BRT ağızlarındaki bu değişimin bir temas olgusu olduğunu da, ölçünlü Türkçedeki “İyi olan öğrenci Erol’dur.” cümlesini, BRT ağızlarındaki kuruluşunu Hint-Avrupa dillerinden İngilizce ve Makedoncaki kuruluşlarla karşılaştırmalı olarak ortaya koyar:

BRT: *Erol’dur iyi öğrenci* - İng.: *Erol is a good.* - Mak.: *Erol e dobar učenik.* (Friedman 2002: 781)

V. Friedman; “*Babasi Ali’nin her gün gider pazara alsın alma.*” (İbrahimi 1982: 53) = Ali’nin babası her gün pazara elma almaya gider. - “*Açan idin Ohri’de.*” (Zekeriya ve Bugariç 1976: 14) = Ohri’de neredeydin? - “*Oynadilar çocuklar bütün cün sokakta.*” (Yusuf 1987: 132)” cümlelerindeki kelime sırasını, Slav ve Arnavut dilleri etkisindeki Batı Rumeli Türk ağızlarının tipik kelime sıralamasını gösterdiğini söyler (Friedman 2002: 781).

BRT ağızlarındaki bu devrik cümle kullanımının ne dereceye vardığını uzun uzun anlatmak yerine, söz konusu etkinin Türk atasözü ve deyimlerine kadar nüfuz ettiğini gösteren birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

“dinsızın imansız gelir hakkından.” (Gostivar; Hasan 1997: 44), “düşen daldan anlar haldan.” (Prizren; Hasan 1997: 46), “el eşienden orta suda endirirler.” (Kocacık; Hasan 1997: 726), “nerdedir ince onda kopar.” (Prizren; Hafız 1985: 51) vb.

Ş. Sıfat Tamlamalarında Sıfata Çokluk Eki Getirilmesi

V. Friedman’ın bir tespiti, daha Yugoslavya döneminde Makedonya ve Kosova’da Türk okulları için hazırlanmış ders kitaplarına girmiş bir morfo-sentaktik etkiyi veya kopyalamayı gösteriyor:

“Makedonya ve Kosova’daki Türk okulları için hazırlanmış okul kitaplarındaki BRT’de ortaya konmuş, ancak henüz açıkça tanınmamış bir olgu da, *bu çocuklar yerine bunlar çocuklar* örneğindeki gibi, tamlayan konumundaki çoğul isimlere konulan çoğul son eklerin kullanımıdır (Yusuf 1971: 47). Tıpkı tamlayanın da, ismin de çoğul biçiminin morfolojik belirleyenlerini taşıdığı, aynı anlamdaki Makedonca *ovie deca*, Arnavutça *këta fëmijë* modelinde olduğu gibi. Makedonya ve Kosova’daki Türk çocuklarına bu birleştirmenin ‘yanlış’ olduğunun söylenmesi, bu yanlışın yapıldığını gösteriyor.” (Friedman 2002: 779).

Ş. İsim Tamlamalarında Tamlayanla Tamlananın Yer Değiştirmesi

BRT ağızlarında temas olgusuna bağlı olarak, söz dizimi açısından isim tamlamalarında Türkçeye ait tamlayan+tamlanan biçimindeki yapının tamlan-

nan+tamlayan biçiminde değiştirilmesidir.

Bizim; “ama en bük *korkisi amerikanın* rusiyadır hem çin.” (Gilan-Do-bırçan; Jable 2010: 191), “*babasi alinin* her gün gider pazara alsın alma.” (İbrahimi 1982: 53) şeklinde birkaç örnek bulabildiğimiz konuyla ilgili olarak Friedman, şu bilgi ve örnekleri veriyor:

“Aidiyet bildiren izafet yapısı içindeki tamlayan ile tamlananın yer değiştirmesi, standart Türkçeye uymakla birlikte, Hint-Avrupa temas dillerini model almasıyla açıklanabilir. *Familiası adamën* (Katona 1969: 165), *babasi Alinin* (İbrahimi 1982) (*adamın familiası, Ali'nin babası*). Arnavutça *familje i njeriut, babai Aliut*, Makedonca *familijata na čovekot, tatko mu na Ali* (Makedon ve Bulgar dilleri aynı zamanda tamlanan-tamlayan sıralamasına da olanak sağlamaktadır ki bu Slavcada pek rastlanılmayan bir durumdur: *na Ali tatko mu*).” (Friedman 2002: 779)

Ş. İsim Cümlelerinde Olumsuzluk Edatı “Değil”in Kullanımı

BRT ağızlarında söz dizimi bakımından görülen bir seçimlik kopyalama da, olumsuz isim cümlelerindeki olumsuzluk edatı “değil”in kullanımıyla ilgilidir. “Nitekim, Eckmann’ın Makedonya’da Dinler ve Kumanova Türk ağızlarında tespit ettiği *dil derin (su)* “derin olmayan, sıra (su)”, *dil mümkün iş* “imkânsız iş” gibi örneklerde (Eckmann 1962: 126; Eckmann 1988: 204), Türkçe “değil” olumsuzluk edatı/koşacı, Slav dillerindeki *ne* olumsuzluk edatının anlam ve işleviyle kullanılmaktadır.” (Günşen 2009: 239).

Şu örnekler de Kosova Türk ağızlarına aittir: “*yok nene dil üle, büle nene, ben diverırım.*” (Mitroviça; Canhasi 2014: 104), “*çocuk orada anlamış çi bunlar dil kardaş.*” (Mitroviça; Canhasi 2014: 106), “*sen bana süledığın kız dil bu.*” (Mitroviça; Canhasi 2014: 111) vb.

Kosova’da Mitroviça ağzına ait olan “*ne lazım bana bu yemiş / haçan yarım yememiş.*” (Mitroviça; Canhasi 2014: 93) cümlesindeki *ne lazım* “lazım değil” yapısında yer alan *ne* de, bizce, Slav dillerine ait olumsuzluk edatıdır.

Bu kullanımların birincisi, temas olgusuna dayalı olarak seçimlik kopyaya, ikincisi de genel kopyaya örnektir.

3.2.3.2. Hint-Avrupa Dillerine Uygun İlgi / Yan Cümle Kopyaları

BRT ağızlarında, Türkçenin söz dizimi açısından önemli bir özelliği, hatta üstünlüğü sayılabilecek olan filimsiler, birer Hint-Avrupa dili olan temas dilleri Makedonca ve Arnavutçanın etkisiyle görev ve işlevini yitirmişler, onların yerini Hint-Avrupa dillerindeki ilgi cümlelerindeki bağlaçların işlevini yüklenmiş Türkçe bağlaçlar ile değişik bitimli/çekimli fiiller devralmıştır. Gerçekten bu bölge ağızlarında bilhassa sıfat-fiil ve zarf-fiillerin kullanımı

büyük oranda bitmiş; bu sebeple de BRT ağızlarında temas olgusunun sonucu olarak, Türk söz dizimine birer Hint-Avrupa dili olan Makedon, Arnavut ve Sırp dillerinin ilgi cümleleri (relative clouses) kopyalanmış; bu dillerdeki ilgi zamiri veya yan cümle bağlayıcılarının görevi Türkçe karşılıklarına seçimlik kopya örneği olarak yüklenmiştir.

Nitekim, Matras'ın (1990, 1996) çalışma ve tespitlerini referans gösteren V. Friedman'a göre; "Ses bilgisi morfolojisine göre temas olgusu, isim-fiiller söz konusu olduğunda belirsiz formları ortadan kaldırma eğilimi gösterir ve bitişirmeden analitikliğe doğru bir hareket sergiler. Her iki eğilim de BRT yapılarından açıkça kopyalanmış olan Hint-Avrupa Balkan dillerinin bir karakteristiğidir. Bu eğilimler, mastar yerine dilek-istek kipini veya şart kipini kullanarak soru ya da olumsuzluk eklerinin yerine kelime ya da ifadeler kullanarak ve çekilmiş fiil formları ve bağlaçlarla sıfat-fiil yapılarını yer değiştirerek gerçekleştirilir." (Friedman 2002: 779-780).

Bölge dillerine hâkim olan Friedman'a göre, BRT ağızlarında görülen ve temas olgusuna dayalı olarak ortaya çıkmış olan bu cümle tipi, her biri dilek, istek ve şart durumlarında görev yapan Makedonca'nın *da*, Arnavutça'nın *të* bağlaçlarına dayanır ve Makedonca ile Arnavutça'daki ikinci/yan cümleciklerin kopyalanmasıyla ilgilidir (Friedman 2002: 780).

Türk söz diziminin tartışmalı konularından biri olan "birleşik/girişik cümle" konusu çerçevesine de giren bu kopyalama örneklerini biz üç alt başlık altında inceledik.

3.2.3.2.1. Sıfat Yan Cümlesi Kopyaları

Esas itibarıyla Türkçenin yabancı olduğu, Batı dillerinde *adjective clouses* (sıfat cümleleri) diye bilinen bu cümleler, bağlı bulundukları ana cümledeki isimleri niteleyen, onların durumunu açıklayan bir sıfat görevini yerine getiren cümleler olup, ana cümleye Türkçe *ne* ve *haçan* vb. bağlaçları ile veya doğrudan bağlaçsız olarak bağlanan çekimli fiille kurulan cümlelerdir:

"çocuklar yemişler pogaçay em oumay *ne* cetırdım." (Çocuklar getirdiğim poğaçayı ve elmayı yemişler.), "cetır o çitabı *ne* verdim sana." (Sana verdiğim kitabı getir.) (Friedman 2002: 780-781), "üldi o çingenka *ne* üğerdi" (*Seni öven Çingene kadın öldü.*) (Gostivar; Hasan 1997: 178), "*köpek ne* amlar, ısırmaz." (Havlayan köpek ısırmaz.) (Resne; Hasan 1997: 66), "*haçın* ister fenalık gelsın sormas." (Kötülük isteyen sormaya gelmez.) (Gostivar; Hasan 1997: 53), "*o ne* pitayler²⁸, aç kalmaz." (Çok soran aç kalmaz.) (Resne; Hasan 1997: 71), "*sarımsak ne* yemiş agzi kokar." (Sarımsak yiyenin ağzı kokar.) (Kocacık; Hasan 1997: 76) vb.

²⁸ Sırp. pitay "sormak"

3.2.3.2.2. İsim Yan Cümlesi Kopyaları

İsim yan cümlesi, bir ismin yerini tutan, yani isim görevinde kullanılan cümleciktir. Bunlar, kullanılışı bakımından baştaki fiilin veya ana cümlemin nesnesi, öznesi veya diğer tümleçleri olarak kullanılan ve tümüyle isim anlamı veren cümlelerdir. İsim yan cümleleri de başta bulunan ana cümleye bir bağlaçla veya doğrudan çekimli/bitimli bir fiille bağlanırlar.

“dediler çabuger ondan dünem.” (Oradan çabucak dönmemi istediler.), “bütün cün ateş başında bekley pişsin.” (Bütün gün ateş başında pişmesini bekler.), “senden sterim bi altın balık cetirasın.” (Senden bir altın balık getirmeni isterim.), “çocuk anasına süley tasalanmasın.” (Çocuk anasından tasalanmamasını ister.) (Prizren; Yusuf. 1977: 63-64), “ebet cürmeyeceğim insan olasin.” (İnsan olduğunu ebediyen görmeyeceğim.) (Prizren; Yusuf, 1974a: 110) (Friedman 2002); “sora başlar açsın kuyi.” (Sonra kuyuyu açmaya başlar.) (Priştine; Gülensoy 1993: 123), “anasından stemiş buni evlendirsın.” (Anasından bunu evlendirmesini istemiş.) (Priştine; Gülensoy 1993: 115), “bi ay sora cene lazım imiş üç kız versınlar.” (Bir ay sonra yine üç kız vermeleleri gerekiyormuş.) (Priştine; Gülensoy 1993: 114), “haçan kalkmış içi büyük kardaş, ne cürsünlar, ufak kardaşları yok.” (İki büyük kardeş kalktıklarında ufak kardeşlerinin olmadığını görmüşler.) (Priştine; Gülensoy 1993: 114), “bu çenek celi eve mazum. düveri karısına *ne* aramış devlet.” (Eve gene mahzun geldiğinde karısına devlet/baht aradığını söylemiş.) (Prizren; Hafız 1985: 217), “nasıl senin elin *ne* kaşır, yabancı el kaşımaz.” (Senin elinin kaşdığını yabancı el kaşımaz.) (Gostivar; Hasan 1997: 69), “o da buli o koca adami hem düveri *ne* aramış padişah.” (O da yaşlı adamı bulup padişahı aradığını söylüyor.) (Prizren; Hafız 1985: 245), “haçan coli o yere, *cüri tütet* o ocak.” (O yere gelince ocağın tüttüğünü görüyor.) (Mitroviça; Canhasi 2014: 110), “ci-der karısına der çi bir şeh efendi *stey cürsün* oni.” (Karısına gidip onu bir şeyh efendinin görmek istediğini söyler.) (Mitroviça; Canhasi 2014: 110), “şimdi *cürürsün hancisidir* bizim kızımız.” (Şimdi hangisinin bizim kızımız olduğunu görürsün.) (Mitroviça; Canhasi 2014: 112) vb.

3.2.3.2.2. Zarf Yan Cümlesi Kopyaları

BRT ağzlarında Türkçenin zarf-fiillerinin âdeta kullanımdan düşmesi karakteristik bir özelliktir. Dolayısıyla Türk söz diziminde onların işlevini temas dillerden kopyalanan değişik yapılar üstlenmiştir. Buna göre çok sık karşımıza çıkan birleşik cümle örneklerinde, başta bulunan ana cümleye zarf tümleci işleviyle kullanılan zarf yan cümlecigi ya *ne zaman* veya *ne vakit* zarf öbekleri ya da *haçan/haçın/açan* bağlacı ile bağlanır. Elbette bu cümlelerdeki *ne zaman* ve *ne vakit* kelime grupları ile *haçan/haçın/açan* “ne zaman?” soru zarfı anlam ve işleviyle değil de, artık Hint-Avrupa dillerindeki ilgi zamiri işleviyle ana cümle ile ondan sonra gelen yan cümleyi birbirine bağlama iş-

leviyle kullanılmaktadır. Nitekim, Kakuk, Németh ve Mollov-Mollova'ya da atıf yapan Friedman, bu cümlelerdeki *ne zaman/ne vakıt*'ın, dolayısıyla *haçan/haçın/açan*'ın da hem bir bağlaç olan hem de soru ifadesi taşıyan Makedonca *koga* ve Arnavutça *kur* kelimelerinin karşılığı olduğunu, böylece Türkçenin zarf-fiillerini ortadan kaldırmaya yaradığını belirtir (bk. Friedman 2002: 781).

“*ne vakıt* duyar nerden coli, dogrulur o tarafa, durur kuyu başına, cene dinler isla.”, “*ne vakıt açar, orda çürür üli ayiy, kariy hem içi ayicigi.*” (Priştine; Gülensoy 1993: 123), “*padişah haçan cürmiş daha da delirmiş.*” (Mitroviça; Gülensoy 1993: 126), “*haçan* doyay cene ciri sandığın içine.” (Mitroviça; Gülensoy 1993: 128), “*haçın* onlar çıkaylar bu da aray çocogi.” (Prizren; Hafız 1985: 217), “*fukara haçın koukti oynasın, kopti dal.*” (Gostivar; Hasan 1997: 51), “*haçın* yoktur hem padişa yemes.” (Gostivar; Hasan 1997: 53), “*araba haçan kırılır, yollar çok uzun cüsterır.*” (Priştine; Hafız 1985: 42), “*bu ne vakıt celi evde bi değışıklık cüri.*” (Prizren; Hafız 1985: 225), “*o haçın cidey beklema hiç uyumay.*” (Prizren; Hafız 1985: 229), “*haçın cürmişlar al-tınları şaşırmişlar.*” (Prizren; Hafız 1985: 233), “*açın oli orta yolda, buluşi bi koca adamle.*” (Mamuşa; Hafız 1985: 234), (Orta yolda iken/Yolu yarılایnca bir yaşlı adamla karşılaşıyor.), “*ne zaman* çitmiş alma o hayvani hayvanlarlen büyüyen bu iki kardaş çıkmiş, brakmamış alsın o hayvani.” (Prizren; Hafız 1985: 236), “*haçan* üçe analari çürür bunlari, delirır der kocasına” (Mitroviça; Canhasi 2014: 103), “*haçan* colur eve o ortagi atar evden.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 105), “*ne zaman* anlar cendisını bu kız, *haçan* büyür aşık olur bu çocuğa, kambere.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 105) vb.

3.2.3.2.2.1. Dilek/Amaç ve Sebep Bildiren Zarf Yan Cümleleri

Zarf yan cümleleri, zaman zarfı işlevinden başka ve bağlaçsız olarak haber kipi *çekimli fiil + emir 3. kişi teklik veya çokluk çekimli fiil* yapısıyla dilek veya amaç bildiren yan cümleler de olabilmektedir.

“*ne zaman* çitmiş alma o hayvani hayvanlarlen büyüyen bu iki kardaş çıkmiş, *brakmamış alsın* o hayvani.” (Prizren; Hafız 1985: 236), “*siz alın bu koca adamı başka bi sobaya a ben bu çocuğı alıştırıcam yatsın.*” (Mamuşa; Hafız 1985: 235), “*adamlar almişlar posipkalari çıkmişlar çeksınlar karlari.*” (Prizren; Hafız 1985: 237), “*alır baba içisini cütürür kaybetsın bir büyük bal-kanda.*” (Mitroviça; Canhasi 2014: 103), “*emredır asçeriyaya çesınlar agacı, çeseylar yarisına kadar yorulıylar.*” (Mitroviça; Canhasi 2014: 104), “*üteden anası asçerlerle hazırlanmışlar alsınlar kızı.*” (Mitroviça; Canhasi 2014: 108), “*çabeye oni çeserlar (şıpurkay) o cene büyür brakmaz onlar birleşsin.*” (Mitroviça; Canhasi 2014: 108), “*bir adamın kızını colmışlar arasınlar, o da kızını vermiş hem demiş çi yarın sabahle alsınlar.*” (Mitroviça; Canhasi 2014: 112), “*o celi hem başlay kızı soruştursun.*” (Mitroviça; Canhasi 2014: 115), “*zencin korkar fik olmasın, fakir korkar utanmasın.*” (Mamuşa; Hasan 1997: 86), “*bu*

çocogi padişa hapsa koymış hem bi hoca *bulmuşlar* buni *üğretsın*.” (Prizren; Hafız 1985: 218), “bunlari *nasıl* ayırsın verır arzi bi beg oğluna, zencine.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 106), “anadoli tarafından bir aşçer çelmiş, *yap-sın* aşçerlığını bu tarafta.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 111), “afet, işte coldum *halal edesın*.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 111), “yaklaşır *alsın* bir bostan.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 113), “hem bir hizmetçiy koyay cizli *baksın* çim ceceyle kocasının yemeklerini pipley.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 115) vb.

3.2.3.3. Makedonca, Arnavutça ve Sırpçadan Kopyalanan Başkaca Söz Dizimi Ögeleri

3.2.3.3.1. Yeterlilik ve İmkân Kipi Bildiren Farklı Kuruluş Kopyaları

BRT ağızlarında ölçünlü Türkçede yeterlilik ve imkân bildirme işlevi yanında, rica ve istek bildirerek kullanılan yeterlilik bildiren tasvir fiili yerine, “olor mi?” şeklinde Sırpçaya dayanan bir seçimlik kopya kullanılmaktadır. V. Friedman’a göre, Türkçe soru-ihtimal ifadesi, standart Türkçedeki karşılığıyla, yani Slavca ‘mümkün mü?’ anlamındaki *može li* modeline dayanan *olur mu* cümlesiyle yer değiştirmiştir: “*olor mi* sizde celam.”²⁹ (Yusuf 1977: 67) / *Može li* kaj vas da dojdeme?” (Friedman 2002: 780).

Bu seçimlik kopyalamanın örnekleri bilhassa Kosova Türk ağızlarında çok yaygındır:

“*olor mi* yarına kadar bu horozı sizde *koyım*?”³⁰ (Prizren; Hafız 1985: 187), “*olur mi* bu cece sizde kalam?” (Mamuşa; Hafız 1985: 234), “*olur mi* bu cece kalaym sizde kalaym se akşam tuti, yok nerde yataym?” (Doburcan; Hafız 1985: 246), “*olur mi kalaym* bu cece se karanlık tuti.” (Doburcan; Hafız 1985: 246), “*olur mi bineym* arabaya?” (Doburcan; Hafız 1985: 247), “*olur mi* var çeyfim vaporle *dolaşaym*?” (Mitroviça; Canhasi 2014: 109), “aman, *olur mi cireym içeri kardaşım, bak nasılıym*.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 109), “*olur mi cireym* hem bu beycirime bulaym yer.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 110), “*afedersın, soraym* bir şey.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 110), “*olur mi* o hatunle sade bi laf *süleyeym*?” (Mitroviça; Canhasi 2014: 110) vb.

3.2.3.3.2. Gereklilik İfade Eden Cümleler

Ölçünlü Türkçede de gereklik kipi çekimli fiiller yerine kullandığımız *isim-fiil+lazım/gerek* yapılı “gelmem lazım/gerek, gitmesi gerek ...” gibi ifadeler, BRT ağızlarında Makedonca ve Arnavutçaya ait seçimlik kopyalama örnekleri değişikliğe uğramıştır. Bu kopyalama örneklerini Friedman’dan alıntılararak Arnavutça ve Makedonca karşılıklarıyla veriyoruz:

²⁹ Size gelebilir miyim?

³⁰ Bu horozu yarına kadar size bırakabilir miyim?

lázim gideyim (Zekeriya 1978: 38) / Mak.: Treba *da* odam / Arn.: Duhet *të* shkoj; o köylerde *lázim büyük agitatsiya yapılsın*. (Jašar-Nasteva 1957: 149) / Mak.: vo tie sela treba *da* se napravi golema agitatsija. / Arn.: në këta fshatra duhet *të* bëhet agjitacion i madh. (Friedman 2002: 780)

3.2.3.3.3. Şartlı Birleşik Cümle Örnekleri

BRT ağızlarında gördüğümüz ilginç bir yapı da Türkçenin şartlı birleşik cümlelerindeki -sA eki çekimli fiiller kullanmadan, çok zaman da *nasıl, nedir* gibi sözlerden de yararlanarak şartlı birleşik cümle ifadesi sağlanmasıdır:

“insan nedir yedide, odur yetmişte.” (İnsan yedisinde ne ise yetmişinde de odur.) (Gostivar; Hasan 1997: 59), “nası anasi oyle danasi.” (Anası nasılsa danası da öyledir.) (Gostivar; Hasan 1997: 69), “nasıl büyük geline, oyle güçüğüne.” (Büyük geline nasılsa küçüğüne de öyle.) (Gostivar; Hasan 1997: 59), “nasıl kazanır, oyle arcader.” (Nasıl kazanırsa öyle de harcar.) (Resne; Hasan 1997: 69), “o nedir kısmetin gelecek.” (Kısmetinse gelecektir.) (Gostivar; Hasan 1997: 71), “ne verırsın elınle, o gelir senınle.” (Ne verirsen elinle, o gelir seninle.) (Gostivar; Hasan 1997: 70) vb.

3.3. Karışık Kopyalama Örnekleri

5.3.1. Ki’li Birleşik Cümle Örnekleri

BRT ağızlarında, Türkiye Türkçesinde her geçen gün kullanım sıklığını düştüğünü gözlediğimiz, Farsça kökenli ki’li birleşik cümlelerin sıklık oranının, oldukça yüksek olduğunu yukarıda da söylemiş ve örnekler vermiştik. Bilindiği gibi bu cümle tipi kendi içinde hem genel hem de seçimlik kopya barındırdığı için Lars Johanson’un kuramına göre karışık kopyalamalar arasında değerlendirilir.

Burada da birkaç örnekle yetiniyoruz:

“beg ogli sevinır *çi* bulmış kızı hem maksımı.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 105), “çocuk orada anlamış *çi* bunlar dil kardaş.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 106), “kız ne vakit duymuş *ki* babası satmış oni padişanın ilan çocuğuna, her gece ağlarmış.” (Ohri; Gülensoy 1993: 68), “bilesin *çi* seni parçe parçe ederler.” (Prizren; Gülensoy 1993: 73) vb.

3.4. Sıklık Kopyası Örnekleri

Bir başka çalışmamızda değindiğimiz şekilde (Günşen 2008), Balkan Türk ağızlarının geneli için geçerli olmakla birlikte, belki Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında biraz daha yoğun/sık kullanıldığını gördüğümüz küçültme eki de, kanaatimizce Slav dilleriyle olan temas olgusunun etkisiyle BRT ağızlarında görülen bir sıklık kopyası örneği olarak değerlendirilmelidir.

“ben çok yorulmuşım *azecik* uyuyacağım.” (Mitroviça; Gülensoy 1993: 128), “*alçacak* duvar atıldım / kırımzi cüle sarıldım...” (Prizren; Gülensoy 1993: 90), “holi holi holi / *beşicigim* dolli / *yastıcağım* telli / uyur yavrum holi” (Mitroviça; Canhasi 2014: 97), “bunlar kalkarlar, *içicigi*, ağlarlar hem ciderler.” (Mitroviça; Canhasi 2014: 103) vb.

Friedman, birtakım kaynakları referans göstererek, Türkiye Türkçesinin en işlek isimden isim yapma eklerinden olan ve Balkan dillerine de kopyalanan +CI, +II ve +IİK eklerinin, BRT ağzlarında, yerli dillerle olan temasın etkisiyle, ölçünlü Türkçedeki kullanımından daha verimli olduğunu belirtmektedir ki bunlar birer sıklık kopyası örneğidir. Friedman’a göre, ölçünlü Türkçede “akşam yemeği”nin Sırpçadaki “akşamlik” biçimine paralel BRT ağzlarında da “akşamlık”tır. Yine “devlet adamı” yerine “devletçi” kullanılmaktadır (Friedman 2002: 779) ki bu örnekler birer sıklık kopyası örneği sayılabilir.

Sonuç

Türkçe, sayıları binlerle ifade edilen dünya dilleri içinde, gerek tarihî derinliği gerek coğrafi genişliği gerekse de konuşur sayısı ile dünyanın önde gelen dillerinden biridir. Tarihte olduğu gibi, bugün de bu konumunu koruyan Türkçemizin geleceği de inşallah bugünkünden de iyi olacaktır. Ancak bu, millet hayatının her alanı ve kurumunda olduğu gibi, her neslin görevini yerine getirmesi ile mümkün olabilecektir.

Dünyada jeopolitik ve jeostratejik önemi yüksek bölgelerin başında gelen Balkanlar, tarihte olduğu gibi bugün de dil, din ve kültürlerin harman olduğu bir coğrafyadır. Bu anlamda Türk kültür ve medeniyeti coğrafyası olarak, 4. yüzyılda Hunlarla başlayıp Avar, Bulgar, Uz, Peçenek, Kuman/Kıpçaklarla devam eden süreç, Balkan dillerine kişi ve yer adlarından başlayarak çok az sayıda izler bırakırken, 14. yüzyılda güneyden Osmanlı Devleti ile gelen Oğuz Türklüğünün bölgeye her anlamda hâkimiyeti ve nüfuzu ile çok derin ve kalıcı maddi ve manevi izler bırakmıştır. 14. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl başlarına kadar süren Osmanlı dönemi, Balkanları Türk kültür ve medeniyeti anlamında öylesine imar ve inşa etmiş ve kendi mührünü bu coğrafyaya öylesine vurmuştur ki, bu gerçeği dile getiren Bulgar tarihçi Maria Tudorova’nın ifadesiyle; “*Balkanlarda Osmanlı mirasını aramaya çalışmak abestir; çünkü Balkanların kendisi Osmanlı mirasıdır.*”

Osmanlı mirası, Balkanlarda bugün de devam ediyor şüphesiz; dili, kültürü, edebiyatı, sanatı, mimarisi ile hâlâ Türk kültür ve medeniyetinin ayrılmaz bir parçasıdır Balkanlar. Ancak, yüzyıllar süren Türk ve Osmanlı düşmanlığının bittiğini, hatta biteceğini kimse söyleyemez. O hâlde bu maddi ve manevi mirasın korunması gerekiyor. Bunun için de her şeyden önce biz Tür-

kiye Türklerinin böyle bir derdinin olması gerekir. Türk devleti ve milletinin Balkanlara eski bir Türk yurdu olarak bakması ve hâlâ orada misafirlikte unuttur gibi bırakıp geldiğimiz soydaşlarımız, İslam dini ile müşerref olmalarına vesile olduğumuz dindaşlarımız var. Sevseler de sevmeseler de o coğrafyanın farklı etnik, dil, din ve kültüre sahip halklarında altı yüzyıl beraber yaşamış olmanın getirdiği ortak maddi ve manevi değerlerimiz var; ortak kelimelerden başlayıp ortak ev ve mutfak kültürüne uzanan benzerliklerimiz var.

Ancak zamanın lehimize işlemediği aşikâr; bu, yüzyıllarca bölgenin “Lingua Franca”sı olan Türkçemiz için de söz konusu. Üstelik ana dili Türkçe olan soydaşlarımızın konuştuğu Türkçemiz konusunda yaşanan sıkıntılarımız da var ve bunlar sanıldığından da büyük. Azalacağına, maalesef her geçen gün artacağı anlaşılan, beklenen sıkıntılar... Kısacası Türkçe Balkanlarda dün bir “Lingua Franca” idi, bugün ise “Çanlar Türkçemiz için çalışıyor.”, dedirtiyor; yarınlar için endişelerimiz var: Acaba küreselleşme süreci, yakın bir gelecekte Makedonya ve Kosova’da yaşayan Türklerin kucağına “kreol” (< creole)³¹ benzeri bir “küresel diltik” mi bırakacak, diye dilimizi ısırtıyoruz.

Türkçenin söz varlığı anlamında define aramaya çıkarsak, Balkanlarda her dil bölgesinden hazinelerle döneceğimizden şüphemiz yok. Ancak bugün bu coğrafyada ses bayrağımızı ararsak, elbette Türkçemizin kulağımızdan gönlümüze inen nağmelerini ve sıcaklığını duyar, hissederiz; ama bu, bizi aldatmamalı, muhteşem geçmişimizin göğüslerimizi kabartan müflis kuruntusu veya sarhoşluğuna düşürmemelidir. Çünkü dünün bu Türk kültür ve medeniyet coğrafyasında, saklamayalım, Türkçe bugün var olma mücadelesi veriyor; sokakta konuşulan Türkçeyi can kulağı ve dil duygu ve bilgimizle dinler isek, Türkçenin feryatlarını da endişe içinde ürpererek duyabilir, ta derinden hissedebiliriz. Çünkü bu coğrafyada Türkçe seslerini kaybediyor, Türkçenin ezgisine dışardan sesler karışıyor; kendi sözleri yerini el sözlerine bırakıyor, daha da önemlisi Balkanlı Türk’ün kurduğu cümleler Türkçenin söz diziminden çok Makedonca, Bulgarca, Yunanca, Arnavutça ve Romence gibi Hint-Avrupa dillerinin söz dizimine benziyor.

Taranan Eserler

Çerkezi, Delfina (2019), “Priştine Türk Ağzının Genel Özellikleri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Seminer Çalışması*, Edirne.

Dindar, Musa (1976), “Doburcan Ağzında Söylenen Halk Masalları”, *Çevren* (Priştine), IV/11, s. 159-167.

³¹ Kreol, sömürgecilik zamanında yerli dillerle İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Portekizce vb. Avrupa dilleri arasındaki ilişkilerden doğmuş, yerli dillerle Avrupa dillerinin karışımından oluşmuş ve bugün Antil, Lousiane’a Guyane, Réunion, Hind Okyanusu adalarında sekiz milyon insanın konuştuğu yeni dillerin adıdır (Kıran 2006: 276).

- Eckmann, Janos (1962), “Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı”, *Németh Armağanı*, Haz.: J. Eckmann-A. S. Levend-M. Mansuroğlu, Ankara: TDK yay., s. 111-144.
- Elçin, Şükrü (1964), “Florina Ağzı”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: 1, Sayı: 2, Ankara: TKAÉ yay., s. 244-253.
- Gülensoy, Tuncer (1993), *Rumeli Ağzlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme (İnceleme-Bibliyografya-Metinler)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi yay.
- Hafız, Nimetullah (1974), “Prizren’de Türk Masalları I”, *Çevren* (Priştine), C VI/4, s. 121-137.
- Hafız, Nimetullah (1977), “Prizren’de Türk Deyim ve Atasözleri I”, *Çevren* (Priştine), C V/13, s. 125-135
- Hafız, Nimetullah (1980), “Prizren’de Türk Masalları II”, *Çevren* (Priştine), C VII/1, s. 115-128.
- Hafız, Nimetullah (1985), *Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Priştine: Kosova Üniversitesi Felsefe Fakültesi yay.
- Hasan, Hamdi (1997), *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*, Ankara: TDK yay.
- Jable, Ergin (2010), *Kosova Türk Ağzları (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- İbrahim, Nazım (1997), *Vrapçište ve Çevresi Türk Ağzı (Makedonya)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Morina, İrfan (1978), “Mamuşa Tarihi Abideler ve Folklor Hazinesi”, *Çevren* (Priştine), C VII/17, s. 201-207.
- Tunalıgil, Cemali (2016), *Mamuşa Türk Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, İzmir: Kibatek yay.
- Yusuf, Süreyya (1974), “Mitroviça Folklorundan”, *Çevren* (Priştine), C II/4, s. 124-132.
- Yusuf, Süreyya (1974a), “Prizren Masallarından”, *Çevren* (Priştine), C II/3, s. 108-114.
- Yusuf, Süreyya (1975a), “Priştine’de Türk Atasözleri”, *Çevren* (Priştine), C III/8, s. 35-51.

Kaynaklar

- Ago, Arif (1987), “İsveç’te Çalışmakta Olan Makedonya’nın Resne Bölgesinden Türk İşçi Ailelerinin Konuşma Dilindeki Değişmeler”, *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 23-28 Eylül 1985), Tebliğler I. Türk Dili*, Cilt 2, İstanbul: İstanbul Üniversitesi yay., s. 7-15.
- Aksel, Hatice Kutlar (1995), *Balkan Dillerindeki Türkçe Kültür Kelimeleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Alkaya, Ercan (2007), “İki Dillilik ve Rusçadan Tatar Türkçesine Geçen Kavram Tercümeleri”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2, Spring 2007, s. 41-53.
- Argunşah, Mustafa (2017), “Gagauz Türkçesi Tehlike Altında mı?”, *4th International Symposium on Ssian Languages and Literatures: Understanding Culture (2-4 February, 2017 Aurangabad, INDIA) Proceedings*, Editor: Prof. Dr. Syed Azharuddin, Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada Universty Global Art Publications, Aurangabad/INDIA, pp. 264-285.
- Baskakov, A. N. (2017), *Çağdaş Türkçede Cümle*, Ankara: TDK yay.
- Canhasi, Suzan (2014), *Mitroviça Türk Ağzı*, Ankara: Gece Kitaplığı yay.
- Demir, Nurettin (2011), “Popüler Dil Tartışmalarına Dil İlişkileri Açısından Bakış”, Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker yay., s. 223-230.
- Duman, Musa (2003), “Kıbrıs ile Anadolu Arasındaki Fark”, *Türk Dili*, Sayı: 616, Ankara: TDK yay., s. 384-393.
- Eckmann, Janos (1962), “Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı”, *Németh Armağani*, hzl: J. Eckmann-A. S. Levend-M. Mansuroğlu, Ankara: TDK yay., s. 111-144.
- Eckmann, Janos (1988), “Dinler (Makedonya) Türk Ağzı”, *TDAY Belleten 1960*, Ankara: TDK yay., s. 189-204.
- Eker, Süer (2006), “Bosna’da Etno-Linguistik Yapı ve Türk Dili ve Kültürü Üzerine”, *Millî Folklor*, Yıl 18, Sayı 72, s. 71-84.
- Eker, Süer (2007), “Toplum-Dilbilim, Dil Planlamaları ve Kamu Mensuplarının Dil Kullanımı”, *Gazi Türkiyat*, 2007/1, s. 127-135.
- Eker, Süer (2011), *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker yay.
- Eker, Süer (2013), “Dil Temasları, Dil Politikaları ve Türk Dillerinde Çeşitlenme”, *Türk Dili Sözlü ve Yazılı Anlatım*, Editör: Mustafa Durmuş, Ankara: Grafiker yay., s. 47-128.
- Eren, Hasan (1988), “Anadolu Ağızlarında Rumca, İslâvca ve Arapça Kelimeler”, *TDAY Belleten 1960*, Ankara: TDK yay., s. 295-371.

- Eren, Hasan (1960). “Anadolu Ağızlarında Rumca, İslâvca ve Arapça Kelimeler”; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960*, C 8, s. 295-371.
- Friedman, Victor A. (2002), “Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi”, *Türkler*, C 20, s. 455-463.
- Gülsevin, Gürer (2009), “Rumeli Türkçesi Çerçevesinde Türk ve Balkan Dillerinin Etkileşimi”, *Turkish Studies*, Volume 4/8, Fall 2009, s. 48-64.
- Gülsevin, Gürer (2015), “Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number 32, Winter III 2015, p. 1-12.
- Gülsevin, Gürer (2017), *17. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Ağızları*, Ankara: TDK yay.
- Günşen, Ahmet (2008), “Doğu Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/3 Spring 2008, s. 402-470.
- Günşen, Ahmet (2009), “Dil Etkileşimi Açısından Makedonya ve Kosova Türk Ağızları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8 Fall 2009, s. 225-254.
- Günşen, Ahmet (2010), “Rumeli Ağızlarının Söz Dizimi Üzerine-I (Makedonya Ve Kosova Türk Ağızları Örneği)”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1 Winter 2010, s. 462-494.
- Günşen, Ahmet (2012), “Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, p. 111-129.
- Günşen, Ahmet (2018), “Batı Rumeli Türk Ağızlarında Kullanılan Farklı Bir Şahıs Eki: -sık, -sUK”, *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı yay., s. 331-343.
- Günşen, Ahmet (2019), “Makedonya’da Türkler ve Doğu Makedonya Yörükleri”, *Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı Hatıra Kitabı*, İstanbul: Kerkük Vakfı yay., s. 82- 116.
- Hafız, Nimetullah (1985), *Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Priştine: Kosova Üniversitesi Felsefe Fakültesi yay.
- Hafız, Nimetullah (1999), “Kosova Türk Ağızlarında Sırp ve Arnavut Dilinin Etkisi”, *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996 (Bildiriler)*, Ankara: TDK yay., s. 517-523.
- Hazai, Györgi (1988), “Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine”, *TDAY Belleten 1960*, Ankara: TDK yay., s. 205-211.

- İbrahimi, Selim (1982), “Ndikimi i gjuhues shqipe në rrafshin fonologjik të turqishtes së folur në Maqedoni dhe Kosovë”, *Studime fililogjike*, 36(19), s. 51-61.
- İğci, Alpay (2019), *Karadağ Türk Ağzı*, Ankara: Gazi Kitabevi yay.
- İnalcık, Halil (1993), “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) yay., s. 9-32.
- Jašar-Nasteva, Olivera (1957), “Vlijanieto na makedonskiot jazik vrz albanskite i turskite govori vo Makedonija”, *Makedonski jazik*, C 7(2), s. 147-64.
- Jašar-Nasteva, Olivera (1969), “Za nekoï fonoloski izmeni vo govorot na turskoto naselenie vo Gostivarsko”, *Godis'en zbornik na Filozofskiot fakultet na Univerzitetot vo Skopje*, S 21(3), s. 39-44.
- Johanson, Lars (2007), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, Çev.: Nurettin Demir, Ankara: TDK yay.
- Kakuk, Suzanne (1972), “Le dialecte turc d’Ohrid en Macédoine”, *Acta Orientalia Hungarica*, C 26, s. 227-282.
- Karaağaç, Günay (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: TDK yay.
- Karaağaç, Günay (2015), *Türkçe Alıntılar Sözlüğü*, Ankara: Akçağ yay.
- Karpat, Kemal H. (1992), “Balkanlar”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yay., s. 25-32.
- Karpat, Kemal H. (2013), *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timaş yay.
- Katona, Louis K. (1969), “Le dialecte turc de la Macédoine de l’Ouest”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C 17, s. 57-194.
- Kıran, Zeynel-KIRAN Ayşe (2006), *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin yay.
- Korkmaz, Zeynep (2010-II), “Balkan Türkçesi Ağızları ile Türkiye Türkçesi Ağızları Arasında Sosyo-Linguistik Açından Kısa Bir Karşılaştırma”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* (2010-II), s. 103-118.
- Menz, Astrid (2003), “Slav Dillerinin Gagauzcaya Etkisi”, *Bilig*, Kış 2003, Sayı 24, s. 23-43.
- Menz, Astrid (2013), “Tehlikedeki Türk Dilleri: Gagauzca Örneği”, *Tehlikedeki Diller Dergisi / Journal of Endangered Languages*, 2013 Yaz / Summer, s. 145-156.
- Meyer, Gustav (1893), *Türkische Studien I. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen*, Wien.
- Özkan, Nevzat (2007), *Türk Dilinin Yurtları*, Ankara: Akçağ yay.

- Petrou, Maria (2008), *Der türkische Sprachgebrauch in West-Thrakien (Griechenland)*, Frankfurt: Abschlussarbeit zur Erlangung des Magistra Artium im Fachbereich 09 der Johann Wolfgang Goethe-Universität Institut für Turkologie.
- Tietze, Andreas (1955), “Griechische Lehnwörter in der Türkischen Volkssprache, *Oriens* VIII (1955), s. 204-257.
- Tietze, Andreas (1957), “Slavische Lehnwörter in der Türkischen Volkssprache, *Oriens* X (1957), s. 1-47.
- Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu (1998), *Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri*, Ankara: TDK yay.
- Yusuf, Süreyya (1975), “Prizren Türkçesinin Tümce Yapısı”, *Çevren* (Priştine), C V/13, s. 61-68.
- Yusuf, Süreyya (1971), *Dilimiz: Sınıf V*, Skopje: Prosvetno Delo.
- Yusuf, Süreyya (1987), *Prizrenski Turski Govor*, Priştine.
- Zekeriya, Necati (1978), *Dilbilgisi: Sınıf VI*, Skopje: Prosvetno Delo.

TÜRKÇEDEKİ O'LU DUDAK UYUMUNUN PRİZREN AĞZINDAKİ GÖRÜNÜMÜ

*Ayla HAFİZ KÜÇÜKUSTA**

Bilindiği gibi Batı Balkan Türk ağızlarını Doğu Balkan Türk ağızları ve standart Türkçeden ayıran başlıca özellik, bu ağızlarda ünlü uyumunun bulunmamasıdır. Daha doğrusu bu ağızlarda, ünlülerin eklemeye ve ilerleyici benzeşme yoluyla kurulan Türkiye Türkçesindeki ünlü uyumunun, kendine has bir eklendirme ve eşleştirme sistemi içinde gerçekleşmesi sonucu ince ünlülerin yerini kalın ünlüler, dar ünlülerin yerini geniş ünlüler ya da yuvarlak ünlülerin yerini düz ünlüler almıştır. Böylece Batı Balkan Türk ağızlarının içinde yeni, kendine has bir ses yasası oluşmuştur. Bu ağızların bütün fonolojik ve morfolojik özellikleri de bu sisteme dayandırılmıştır.

Bahse konu ses yasası tüm Batı Balkan Türk ağızlarında aşağı yukarı aynı şekilde uygulanmaktadır. Bununla birlikte söz konusu ağızlardan biri olan Prizren ağızında diğer Batı Balkan ağızlarının hiçbirinde bulunmayan, belirgin bir şekilde öne çıkan o'lu dudak uyumu diye adlandırdığımız bir özellik gelişmiştir. Söz konusu dudak uyumu, ilk hecedeki *o* sesinin, gövde ve ekler de dâhil olmak üzere tüm diğer hecelerde, yani kelimenin kökü dışındaki tüm pozisyonlarında ve eklerinde *u*'ların yerini alarak tekrarlandığı bir uyumdur.

Sözü edilen uyuma aşağıdaki durumlarda rastlanmaktadır:

Kelimelerin kökünde:

dokos<dokus

koyon<koyun

tomrok<tomurcuk

yogort<yoğurt

dokon-<dokun-

* Dr., T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, ajlatr@yahoo.com.

soyon-<soyun-

otor-<otur-

yogor-<yoğur-

İyelik eklerinde (1 ve 2. şahıs teklik ve çokluk):

yogord-om<yoğurdum

yogord-on<yoğurdun

yogord-omoz <yoğurdumuz

yogord-onoz <yoğurdunuz

odon-om<odunum

odon-on<odunun

odon-omoz<odunumuz

odon-onoz<odununuz

İyelik ekinden sonraki İlgi durumu ekinde (1, 2 ve 3. teklik ve 1 ve 2. çokluk):

a) İsimlerde

çocog-omon < çocuğumun

çocog-onon<(senin) çocuğunun

çocog-onon<(onun) çocuğunun

çocog-omozon<çocuğumuzun

çocog-onozon< çocuğunuzun

yogord-omon < yoğurdumun

yogord-onon < (senin) yoğurdunun

yogord-onon < (onun) yoğurdunun

yogord-omozon < yoğurdumuzun

yogord-onozon < yoğurdunuzun

Zamirlerde:

onon < onun

İmek fiilinde:

çocok-ʻom<çocuğum

çocuk-son < çocuksun
çocuk-tor < çocuktur
çocuk-’ız < çocuğuz
çocuk-sonoz < çocuksunuz
çocuk-torlar < çocuklar
o-’om < oyum
o-son < osun
o-dor < odur
o-’oz < oyuz
o-sonoz < osunuz
o-dorlar < odurlar

Geniş zamanda:

otor-orum < otururum
otor-orson < oturursun
otor-or < oturur
otor-oroz < otururuz
otor-orsonoz < oturursunuz
otor-orlar < oturlar
dogrod-orum < doğrulturum (düzeltmek anlamında)
dogrod-orson < doğrultursun
dogrod-or < doğrultur
dogrod-oroz < doğrulturuz
dogrod-orsonoz < doğrultursunuz
dogrod-orlar < doğrulturlar

di’li geçmiş zamanda (1. ve 2. teklik ve çokluk şahıs eklerinde):

sor-dom < sordum
sor-don < sordun
sor-dok < sorduk
sor-donoz < sordunuz

ol-dom < oldum

ol-don < oldun

ol-dok < olduk

ol-donoz < oldunuz

Emir kipinde:

otor-son! < otursun!

otor-on! < oturun!

otor-sonlar! < otursunlar!

yogor-son! < yoğursun!

yogor-on! < yoğurun!

yogor-sonlar! < yoğursunlar!

Yukarıdaki örneklerde o'lu dudak uyumunun kelimelerin tamamına yayıldığı görülsede şimdiki zaman ekini alan kelimelerde bu özellik kısmen uygulanmaktadır. Prizren'in de dâhil olduğu Batı Balkan ağızlarının en karakteristik özelliklerinden biri, dar ünlülerden (ı,i,u,ü) sonra gelen standart Türkçedeki *-yor* ekinin yerini genellikle *-i*'nin alması nedeniyle bu ek o'lu dudak uyumuna tabi tutulmamaktadır (Hafız Küçükusta 2018: 152). Dahası, burada *-i* şeklinde gerçekleşen şimdiki zaman ekinden sonraki çoğul şahıs eklerinde ünlü uyumunun yitirildiği görülmekte ve bu eklerdeki ünlü ı olarak gerçekleştirilmektedir (Örneğin: *celi-sınıs*<*geliyorsunuz*). Burada yine Batı Balkan ağızlarının ünlü uyumunun yitirildiği kendine özgü yasası devreye girmektedir (Hafız Küçükusta 2018: 152, 135).

Bahse konu durum için şu örnekler verilebilir:

Edilgenlik ekinde:

kov-ol-im < kovuluyorum

kov-ol-ısın < kovuluyorsun

kov-ol-i < kovuluyor

kov-ol-s < kovuluyoruz

kov-ol-ısınıs<*kovuluyorsunuz*

ko-vol-ılar < kovuluyorlar

yor-ol-im < yoruluyorum

yor-ol-ısın < yoruluyorsun

yor-ol-i < yoruluyor
yor-ol-is < yoruluyoruz
yor-ol-isın < yoruluyorsunuz
yor-ol-ılar < yoruluyorlar

Dönüşlülük ekinde:

soy-on-im < soyunuyorum
soy-on-ısın < soyunuyorsun
soy-on-i < soyunuyor
soy-on-is < soyunuyoruz
soy-on-isın < soyunuyorsunuz
soy-on-ılar < soyunuyorlar

Ettirgenlik ekinde:

dokon-dor-im < dokun-durt-uyorum
dokon-dor-ısın < dokun-durt-uyorsun
dokon-dor-i < dokun-durt-uyor
dokon-dor-is < dokun-durt-uyoruz
dokon-dor-isın < dokun-durt-uyorsunuz
dokon-dor-ılar < dokun-durt-uyorlar
oto-tor-im < otur-t-uyorum
oto-tor-ısın < otur-t-uyorsun
oto-tor-i < otur-t-uyor
oto-tor-is < otur-t-uyoruz
oto-tor-isın < otur-t-uyorsunuz
oto-tor-ılar < otur-t-uyorlar

Benzer bir durum sıra sayılarındaki *-nci* ekinde de gözlenmektedir. Yani *-nci* ekine kadar *o*'lu dudak uyumu gerçekleşirken *-nci* eki değişime uğramamaktadır.

Sıra sayılarında:

dokozonci < dokuzuncu
sononci < sonuncu

Bunların dışında o'lu dudak uyumuna bir de şu eklerde rastlanmaktadır:

+sIz ve +Ilk yapım eklerinde:

odon-soz < odunsuz

tomrok-soz < tomurcuksuz

boşlok-soz < boşluksuz

çocok-lok < çocukluk,

tok-lok < tokluk

çor-lok < körlük

+uk ve +ut yapım eklerinde:

boz-ok < bozuk

dogr-ot < doğrult

Yukarıdaki örneklerden bazıları cümle içinde şu şekilde kullanılmaktadır:

Her cün cendisi ototori, soyondori, yikay, payçlay, çocogoni dokondor-may bize. < Çocuğuna bizi dokundurtmuyor, her gün kendisi oturtuyor, soyuyor, yıkıyor, temizliyor.

Otor, dogrot ayaklarını se kovolorson. < Otur düzelt ayaklarını yoksa kovulursun.

O dor onon çocogonon sononci lokomi. < O onun oğlunun son lokumudur.

O con sordom nasıl ceçmiştir çocuklogon. < Çocukluğunun nasıl geçtiğini o gün sordum.

Tüm bu örneklerde *o* sesinin ekleme ve ilerleyici benzeşme yoluyla aynı kelimedeki hece ve eklerde tekrarlandığı görülmektedir. Ancak *gün* kelimesinin iki farklı şekilde kullanılış biçimi dikkat çekmektedir. İlkinde “Her cün” ile başlayan cümlede *gün* kelimesi *cün* olarak kullanılırken “O con” ile başlayan cümlede *gün* kelimesi *con* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu cümledeki “*o con*” örneğinde eşleşme ikinci kelimeye yansımaktadır. Burada *o* zamiri, bir sonraki gün kelimesindeki ü’yü etkilemiş, böylece *cün* sözü *con* olmuştur.

Yukarıda da belirtildiği gibi Prizren’deki *o’lu* dudak uyumuna günümüzde Batı Balkan bölgesinde başka hiçbir ağızda rastlanmamaktadır. Hatta Prizren’in 15 km yakınındaki Mamuşa köyü ağzında bile. Hâlbuki bu iki yerleşim yerinin konuşmacıları özellikle de Türkler tamamen iç içe yaşamakta, ortak kültür etkinlikleri düzenlemekte, aralarında alışveriş yapmaktadırlar. Fakat bahse konu özellik tüm bu yoğun iç içeliğe rağmen Mamuşa köyü ağzına ta-

şınmamıştır. Ancak mevcut günümüz ağızlarına bakıldığında bu özelliğin ne Balkanların diğer bölgelerinde ne de Balkanlar dışındaki Oğuz ağız bölgesinin başka hiçbir yerinde bulunmadığı görülmektedir. Nereden gelebileceği yönünde yaptığımız araştırmalar sonucunda (Hafız Küçükusta 2019: 79-80) bu özelliğin Oğuz bölgesi dışındaki diğer lehçelerden bir tek Kıpçak kökenli Kırgız, Altay ve Başkurt Türkçelerinde bulunduğu tespit edilmiştir (Kasapoğlu 2007: 487-491, Güner Dilek 2007: 1017, Yazıcı Ersoy 2007: 758,761-765). Bu gerçekten hareketle Prizren'deki o'lu dudak uyumunun Kıpçak kökenli olabileceği varsayılmaktadır. Çünkü, Batı Balkan ağızlarının en önde gelen diğer özelliklerinden biri olan ö>ü değişimi de Batı Balkan dışında yalnızca Doğu Balkan ağızlarında (Dallı 1991: 18, 24) ve Kıpçak kökenli Tatarca ve Başkurtçada bulunmaktadır (Öner: 2007: 692, Yazıcı Ersoy 2007: 758) ve bu özellik Türkologlar tarafından Kıpçak özelliği olarak kabul edilmektedir.

Kıpçakların çok sayıda kabileden oluştuğu ve 12-13. yüzyıllar arasında Balkanlara yerleştiği bilinmektedir (Vasary 2008: 31-40). Acaba bu özellik bölgeye Kıpçaklarla birlikte sözü edilen dönemde gelmiş olabilir miydi? Peki bu yaklaşım doğruysa günümüze kadar varlığını nasıl ve neden bu kadar net sınırlar çerçevesinde bir tek Prizren'de koruyabildi? Öte yandan belirtmiş olduğumuz sınırlar içerisinde yaşayan bu özellik, başından beri bu bölgeye has bir özellik miydi yoksa önceden daha geniş bir alanda kullanılıyordu da sonradan bu sınırlar içine mi hapsolmuştu?

Prizren, 13. yüzyılın başlarında Orta Çağ Sırp Devleti'nin çok gelişmiş bir ekonomi, kültür ve siyasi merkeziydi. Osmanlıların eline geçtikten sonra da bu böyle devam etmiştir. 16. yüzyılda medresesi inşa edilmiş, başta Suzi Çelebi olmak üzere çok sayıda şair bu kentte yetişmiştir. Bu bilinçle hareket eden Prizren halkı dillerinde kullandıkları bu özelliği, sadece kendilerine has bir kültür mirası olarak özellikle muhafaza etmiş olabilirdi. Yani Prizren halkı geçmişten gelen bu özelliği zamanla nereden geldiği bilincinden uzak yalnızca kendilerini yansıtan bir kültür özelliği olarak günümüze kadar taşımış ve diğer çevre ağızlarına da bu şekilde kabul ettirmiş olabilirdi. Nasıl ki bazı davranış biçimleri, ahlaki değerler, alışkanlıklar kopyalama yöntemiyle nesilden nesile taşınıyorsa ve zamanla nereden geldiği unutulup doğal olarak sergileniyor ve böylece toplumun bir parçası hâline geliyorsa dildeki bazı kullanımlar da günümüze kadar bu şekilde gelebilmektedir.

Bilindiği üzere toplum ve dil varoluşlarından bu yana birlikte, iç içe gelişmiştir. Bir diğeri olmaksızın varlıklarını sürdüremeyecekleri için de birbirlerine bağlı olarak değişime uğramaktadırlar. Ancak dildeki değişimler toplumdaki değişimlerden çok daha yavaş gerçekleşebilmektedir (Sapir 1974: 46). Öte yandan bazı toplumlar ve bazı diller değişime uğradıkları hâlde özgünlükleri-

ni ve benliklerini oluşturan derin kimliklerinden ödün vermezler. Hatta uğradıkları değişimler dildeki birtakım kullanımları tehlikeye atmaya başlayınca dilin bazı savunma mekanizmaları devreye girerek belli başlı kullanımları korumaya alabilmektedir (Bugarski 1996: 39). Bu durum, bazı toplumların iletişim aracı olarak kullandıkları, kendine has özellikleri olan bir dili temsil eden ağızlarda da söz konusu olabilir. Prizren ağzındaki anılan özelliğin işte böyle bir durumun sonucu olarak günümüze kadar muhafaza edildiğini varsaymaktayız. Bu konunun ilerideki toplum dil bilimsel çalışmalarda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmasında fayda olacağını düşünmekteyiz.

Kaynaklar

- Hafız Küçükusta A. (2018), *Uporedna analiza turskih dijalekata zapadnog Balkana*, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Doktorska disertacija, Sarajevo.
- Hafız Küçükusta A. (2019), “Batı Balkan Türk Ağızlarının Kökeni Üzerine”, *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, sayı 31, Eylül, Prizren, 69-83.
- Hafız N. (1976), “Prizren (Kosova) Türk Ağızlarının Başlıca Özellikleri”, *Çevren IV/12*, Priştine, 29-35.
- Bugarski R. (1996), *Jezik u društvu*, Čigoja, Beograd.
- Dallı H. (1991), *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, TDKY: 450, Ankara.
- Güner Dilek F. (2007, “Altay Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ, Ankara, 1009-1084.
- Jusuf S. (1987), *Prizrenski turski govor*, Jedinstvo, Priština.
- Kasapoğlu Çengel H. (2007), “Kırgız Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ, Ankara, 481-542. Öner M. (2007), “Tatar Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ, Ankara, 679-748.
- Sapir E. (1974), “Jezik i sredina”, *Kultura* 25, Beograd, 33-46.
- Vasary I. (2008), *Kumanlar ve Tatarlar, Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185-1365*, YKY, İstanbul.
- Yazıcı Ersoy H. (2007), “Başkurt Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ, Ankara, 749-809.

KARADAĞ TOPRAKLARINDA TÜRKÇE VE KARADAĞLICA AĞIZLARININ ETKİLEŞİMİ

*Alpay İĞCİ**

Giriş

Etkileşim, “birbirini karşılıklı olarak etkileme işi.” olarak tanımlanır (GTS 2019). Bugün Karadağ Cumhuriyeti’nin bulunduğu topraklarda tarihten bugüne Türk ağızlarıyla Slav ağızlarının birbirleriyle ilişkileri, etkileşimleri söz konusu olmuştur.

Mevcut bilgilerle, Karadağ topraklarında Türkçenin tarihi MS IV. yüzyıldan başlatılabilir (Ahmetbeyoğlu, 1995: s. 8). Uzun sayılabilecek bu tarihî dönemde Hun, Kuman gibi çeşitli Türk boylarının bu sahadaki varlıkları, XV. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu egemenliğiyle Oğuz Türkleri merkezinde bir varlığa dönüşmüştür. Bin yılı aşan bu tarihî süreçte birden fazla Türkçe koluna mensup ağızlar konuşulmuş olabilir. Türk dilinin Karadağ topraklarındaki hayatında Slavca, Arnavutça, İtalyanca (Latince evveliyle) gibi komşu dillerle muhtemelen farklı yoğunlukta bir komşuluk ilişkisi olmuştur. Bunlardan Slavca, sonraki dönemde Karadağlıca, Sırpça, Hırvatça kollarıyla saha içinde dağılmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yüzyıllar öncesinde Balkanlarda kurulan yönetiminin bir zaman sonra bugünkü Karadağ topraklarına ulaşmasıyla, bölgede görece daha düzenli bir Türkçenin gelişimi de başlamış olmalıdır. XV. yüzyılla beraber Karadağ’da kullanılan, işitilen Türkçe, Oğuz koluna mensuptur. Osmanlı Türkçesi yazı dili ve ağızlarıyla beraber yaşamını sürdürmüş, çağdaş dönemde yerini Türkiye Türkçesine bırakmıştır. Çoklukla konuşma dili düzeyinde bulunan Karadağ Türkçesi, Batı Rumeli bölgesindedir. Karadağ’da konuşulan bu Türkçenin çevresindeki Slav ağızları ise bugün Karadağlıca ağızlarıdır. Bazı komşuların etnik aidiyetleri sebebiyle Sırpçanın ağız adacıklarından da söz edilebilir.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, alpay.igci@usak.edu.tr.

Balkanlarda Türkçenin diğer dillerle etkileşimi konusunda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Alıntı ve verinti olarak konu, sözlük ve gramer öğeleri gibi çeşitli yönlerde işlenmiştir (Škaljić 1966; Karaağaç 2008; Latifi Xhanari 2015 vd.). Birçok dilde çeşitli araştırmacılarca yapılan bu çalışmaların genel eğilimi standart dil düzeyinde karşılaştırma yapmaktır. En azından, etkileşimin Türkçe tarafında standart veya standart sayılan şekiller görülür. Yine, Türkçenin verintilerini belirten bazı çalışmalarda, Türkçe üzerinden geçen sözlere köken olarak “Türkçe” ibaresi yerine, onun Türkçedeki kaynak dili (örneğin Farsça, Moğolca) ibaresi eklenir. Ancak, dillerin birbiriyle ilişkilerinde, son dilin sözü aldığı dil, ilgili dil için köken dilidir. Aksi durumda Farsça, Moğolca konuşurlarıyla veya genel olarak bu dillerle hiç temas etmeyen bir Balkan konuşurunun sözü Farsçadan veya Moğolcadan nasıl alacağını düşünülmesi ve belirtilmesi gerekir. Türkçe dışındaki bir Balkan dilinde bulunan alıntıda Türkçenin ses izi (Türkçeye has ses veya değişiklikten doğan ses) bile varken bu söze köken olarak Türkçe dememek sorunludur. Çünkü Türkçe o sözü almış ve tarihî süreçte ona kendi içinde taşımış, bazen ses, anlam değişikliği yaşatmış, sonra da başka bir dile vermiştir.

Bu bildiride genel olarak Türkçe-Karadağlıca (ayrıca bazı yayınlarda *Türkçe-Sırpça* veya *Türkçe-Sırpburvatça*) arasındaki etkileşim, Karadağ sahası ve bu sahada yer alan ağızlardaki örnekleriyle izlenmeye çalışılmıştır. Genel olarak anlatılan bir dilin başka bir dille etkileşiminde bunun etkileşim noktaları, bizzat etkileşim içinde olan ağızlar yönüyle belirtilmiştir.

İki Ağzın Kesişim Bölgesi

Çalışma alanı, Balkan topraklarının güneybatı-batı kesimi sayılan Karadağ sahasıdır. Anılan sahadaki dillerden Türkçe ve Karadağlıcanın etkileşimine ağızlar düzeyinde bakılmıştır. Ana ağız bölgeleri bakımından burası, Türkçenin Rumeli bölgesi içindedir. Karadağ içinde Karadağlıcanın iki ana ağız bölgesi vardır. Bunlar “Kuzeybatı Karadağlı ağızları” (*Ševerozapadni crnogorski govori*) ve “Güneydoğu Karadağlı ağızları” (*Jugoistočni crnogorski govori*) şeklindedir (Čirgić 2017: 109-111). Karadağlıcanın Kuzeybatı ve Güneydoğu olarak iki ana ağız bölgesinin yer aldığı Karadağ Cumhuriyeti sınırları içinde, Türkçenin Rumeli ana ağız bölgesi uzanır.

Alt ağız bölgeleri düzeyinde ise Karadağ toprakları Türkçenin Batı Rumeli kolundadır. Batı Rumeli içindeki gruplar açısından ise Karadağ, Batı Rumeli’nin kuzeydeki büyük parçasında düşünülmüştür (İğci 2018: 533). Karadağlıcanın alt ağız bölgeleri dokuz yöreye ayrılır: 1. Kuzeydoğu Karadağlı ağızları (*Ševerozapadni crnogorski govori*), 2. Lovçen altı ağız kolu (*Podlovcenska govorna grana*), 3. Ozriniçi ağız kolu (*Ozrinička govorna grana*), 4. Güneydoğu körfez ağız kolu (*Jugoistočna bokeljska govorna grana*), 5.

Mirkoviçi ağız kolu (*Mrkovička govorna grana*), 6. Kuçi-Piperi-Bratonojiçi ağız kolu (*Kučko-pipersko-bratonožička govorna grana*), 7. Zeta-Podgoriça ağız kolu (*Zetsko-podgorička govorna grana*), 8. Aşağı Pyeşivçi-Byelopavliçi-Vasoyeviçi ağız kolu (*Donjopješivačko-bjelopavličko-vasojevička govorna grana*), 9. Rojay-Petniça-Akova ağız kolu (*Rožajsko-petnjičko-bjelopoljska govorna grana*) (Čirgić 2017: s. 112-113).

Kesişim bölgesinde Türkçe için Adriyatik sahilinde Bar yöresi ile Karadağlıca için Nyeguşi (*Njeguši*) ve Podgoriça (*Podgorica*) yöreleri karşılaştırılarak etkileşimin boyutu ortaya çıkarılabilir. Türkçe için her üç nokta Batı Rumeli alt bölgesindedir. Karadağlıca için Bar ve Nyeguşi yöreleri “Lovçen altı ağız kolu” içindedir (Čirgić 2017: 112-113). Lovçen (*Lovćen*), Karadağ’ın krallık başkenti Çetine’ye yakın bir dağın adıdır ve bu ağız kesiminin kuzeyinde konumlanır. Podgoriça ise “Zeta-Podgoriça ağız kolu” kapsamındadır (Čirgić 2017: 112-113). Zeta da yine bölgenin tarihî adlarından birisidir.

Karşılaştırılan Karadağlıca ağızlarından Nyeguşi, Karadağ’ın krallık döneminin merkezinde bir Hristiyan yerleşim sahasıdır. Podgoriça’nın ağızı ise Nyeguşi ve civarından daha sonraki dönemde Osmanlı İmparatorluğu’ndan çıkıp krallık sınırlarına geçen ve Müslümanlarca konuşulan bir ağızdır. Dolayısıyla, bu karşılaştırma Karadağlıcayı konuşan ve birkaç yönden farklı iki kesimdeki durumu da yansıtabilmiştir.

Karadağlıcadaki Türkçe Ögeler

Karadağlıca, Hint-Avrupa dillerinin Baltık-Slav dairesi içinde, Slavca kolunun Güney kesiminde yer alır. Bir Güney Slav yazı dilidir. Bu sahaya Türkçeden geçen alıntılar için çeşitli çalışmalarda muhtelif sayılar belirtilmiştir. Çalışmalar içinde sıkça atıf yapılan Abdulah *Škaljić*’in sözlüğünde o zamanki dil adlandırmasıyla Sırphırvatçada 8.742 Türkçe kökenli söz belirtilmiştir (*Škaljić 1966: 23*). Eski çalışmalarda, genellikle Türkçenin etkileştiği dil “Sırphırvatça” olarak kaydedilmiştir. Bunda, Yugoslavya döneminde, ülke resmî dilinin böyle adlandırılması başlıca etkindir.¹ Anılan dilin kapsamında Karadağlıca da yer almıştır.

Bu çalışmada Güney Slav coğrafyasının Karadağlıca kesimindeki ağızlarına değinilmiştir. Karadağlıcadaki Türkçe ögeler için Nyeguşi ve Podgoriça ağızlarına başvurulmuştur. Türkçenin verintileri, incelenen eserlerdeki örneklerden fazla olabilir. Somutlaştırmak adına, ilgili yayınlardaki verilerle sınırlı kalınmıştır. Her iki Karadağlı ağızında Türkçe kelime ve gramer öğelerine rastlanmıştır. Kullanılan kaynaklarda metinlerin bulunmaması sebebiyle,

¹ “Sırphırvatça” (*Srpskohrvatski, српскохрватски* vb.) adının Yugoslavya dönemi öncesinde, XIX. yüzyılda icat edildiği belirtilmiştir (Browne 2019).

kelime dışındaki gramer alıntılarında tam bir durum tespiti yapmak mümkün olmamıştır.

Kullanılan yayınlar Karadağlıca yazıldığı için, farklı harflere sahip kelimeleri okutmak için ilgili kelimeye okunuş verilmiştir. İlgili harf üstündeki iki çizgi (¨) vurgu için Karadağlıca çalışmalarında kullanılır. Ses değerleri aynı sayılan birkaç işaret Türkçe harf karşılıklarına çevrilmiştir: dž > c, č > ç, j > y, lj > ly, nj > ny, š > ş. Türkçenin ölçünlü dilinde bulunmayan ve “c” harfiyle yazılan ses için “ts”, g-c arası “đ” için “č”, k-ç arası “č” için “č” yazılmıştır. Bunun dışında, yayınlardaki asıl imla aynen alınmıştır. Aynı şekilde, sözlerin anlamları da ilgili yayındaki şekliyle alınmış, yeni anlam veya açıklama eklenmemiştir. Karadağlı ağzındaki bu alıntılar, yine bir ağız olan Türk ağzından geçmiştir. Türkçe kökenli kelime de bir ağız ögesidir. Bu alıntıların etkileşiminde bulunan Türk ağzında hangi şekilden geldiği çoklukla bellidir. Herhangi bir ses olayı görülen alıntıların Türkçe şekilleri ağızdaki varyanttan bulunmuştur. Karadağ Türk ağzının söz varlığı için ağız sözlükleri (Šlaković 2013; İğci 2019) kullanılmıştır. Ancak, Karadağlıcaya geçen Türkçe sözlerin tarihî dönemde geçtiği de unutulmadan yorumlanmıştır. Bazen de genel Batı Rumeli söz varlığına bakılarak şekiller belirlenmiştir.

Nyeguşi yöresi ağzındaki Türkçenin verintileri olarak (Otašević 2012) aşağıda ayrıntılarıyla verilen kelimeler ve gramer öğeleri tespit edilmiştir. İlgili kaynaktaki anlamlarıyla beraber bu alıntılar şunlardır:

ăber “1. ses, haber; 2. dikkat, ilgi” (age. s. 21) (< aber)

ădet “görenek” (age. s. 21) (< âdet)

ăjtër /ăyter/ “dikkate alma, sempati, aşk” (age. s. 21) (< âtir)

ăjvan /ayvan/ “hayvan, kaba insan” (age. s. 21) (< ayvan)

akrëp “1. akrep; 2. çirkin, kötü kişi” (age. s. 22) (< akrep)

alătās “kızıl, kızılımsı boya (atlar için)” (age. s. 22) (< al at)

alčāk /alçak/ “kaba, yaramaz, düzenbaz” (age. s. 22) (< alçak)

anălet te bîlo “şeytan götürsün” (age. s. 23) (< nâlet)

ărām “lanet” (age. s. 23) (< aram)

ărçit “harcamak, saçmak” (age. s. 23) (< arç)

ăša-mûjo /aşa-muyo/ “ısrarlı inkâr ve reddetme için bir tabir” (age. s. 24) (< aşā)

ăšăt /aşat/ “reddetmek (tartışmasız şekilde)” (age. s. 24) (< aşā)

avân “tütün kesmek, biçmek için alet” (age. s. 24) (< avan)

babazemân “eski zaman, eskilik” (age. s. 25) (< baba zaman[i])

badavadžija /badavaciya/ “boş gezen, tembel, miskin” (age. s. 25) (< badavaci)

bâdža /baca/ “1. bahçe, tarla; 2. baca” (age. s. 25) (< baca ve ba[h]çe)

bâkrâč /bakrâč/ “bakır kazan” (age. s. 26) (< bakraç)

banbadâva “1. tamamen beyhude; 2. çok düşük fiyat” (age. s. 27) (< bambadava)

barabâr “denk, aynı, eşit” (age. s. 27) (< barabar)

bardâk “toprak sürahi, testi” (age. s. 27) (< bardak)

bedeviija /bedeviija/ “güzel kısrak” (age. s. 29) (< bedevi)

belaïsât “bozmak” (age. s. 29) (< bela)

belâj /belaj/ “kötülük, uğursuzluk” (age. s. 29) (< bela)

belegija /belegiya/ “bileği, bileği taşı” (age. s. 29) (< belegi/bilegi)

beşıka /beşıka/ “1. beşik; 2. idrar torbası” (age. s. 30) (< beşik)

bilmëz “1. kaba, küstah genç; 2. aptal, cahil” (age. s. 31) (< bilmez)

biljëga /bilyega/ “1. işaret, belirti; 2. düello yeri, meydan” (age. s. 31) (< bel/belgi)

biljur “kristal, billur” (age. s. 31) (< bil[l]ur)

bînjadžija /binyaciya/ “iyi binici” (age. s. 31) (< binici)

binjât /binyat/ “atla oynamak; at binmek” (age. s. 31) (< bin-)

binjîk /binyik/ “dörttnala koşuş (at ile)” (age. s. 31) (< bin-)

biricët /biriçet/ “iyi tür, şans, mutluluk, gelişme” (age. s. 32) (< bereçet)

bögâz “kayalıklar arası dar geçit, boğaz” (age. s. 33) (< bogaz)

bøj /boy/ “kat” (age. s. 33) (< boy)

budžâk /bucak/ “kenar, köşe, uygunsuz yer” (age. s. 37) (< bucak)

bukagiije /bukagiye/ “pranga, bukağı” (age. s. 37) (< bukagi)

buljûk /bulyuk/ “1. sürü, topluluk, cemaat; 2. daha büyük insan topluluğu” (age. s. 38) (< bülük)

busija /busiya/ “pusu” (age. s. 38) (< busi)

- čakmāk** /çakmak/ “çakmak, kav” (age. s. 43) (< çakmak)
- čekrk** /çekirk/ “vinç, çıkırık” (age. s. 44) (< çıkırık)
- čêngel** /çengel/ “demir kanca” (age. s. 45) (< çengel)
- čērëk** /çerek/ “çeyrek, dördüncü parça” (age. s. 45) (< çe[y]rek)
- čêrga** /çerga/ “çingene çadırı” (age. s. 45) (< çerge)
- čëšagïja** /çeşagiya/ “at fırçası” (age. s. 45) (< kaşagi)
- čibük** /çibuk/ “kamış” (age. s. 45) (< çibuk)
- čivïja** /çiviya/ “büyük çivi, vida” (age. s. 46) (< çivi)
- čivilük** /çiviluk/ “askı” (age. s. 46) (< çivilük)
- čivît** /çivit/ “doğal lacivert boya” (age. s. 46) (< çivit)
- čivüt** /çivut/ “Yahudi” (age. s. 46) (< çifit/çufut)
- čâr** /çar/ “kâr, kazanç” (age. s. 49) (< çar)
- čêf** /çef/ “istek, dilek” (age. s. 46) (< çe[y]f)
- čemër** /çemer/ “bir çeşit kadın süs kemeri” (age. s. 46) (< çemer)
- čësa** /çesa/ “1. kese; 2. fişeklik” (age. s. 46) (< çese)
- čôso** /çoso/ “sakalsız, henüz tıraş olmamış kimse” (age. s. 51) (< çöse)
- čôše** /çoşe/ “bucak; kenar” (age. s. 51) (< çöşe)
- čotëk** /çotek/ “kötek” (age. s. 51) (< çötek)
- čumëz** /çumez/ “dağınık alan” (age. s. 51) (< çümes/çümez)
- čumür** /çumur/ “odun kömürü” (age. s. 51) (< çümür)
- čüp** /çup/ “toprak kap (saplı veya sapsız)” (age. s. 51) (< çüp)
- čuskïja** /çuskiya/ “ağır metal araç” (age. s. 51) (< çüski)
- čütük** /çütuk/ “1. kütük, kesik ağaç; 2. cahil, aptal” (age. s. 51) (< çütük)
- damâr** “damar” (age. s. 53) (< damar)
- dāvïja** /dāviya/ “kavga, tartışma, suçlama, dava” (age. s. 53) (< dāva/dava)
- davijät se** /daviyat se/ “kavga etmek, tartışmak” (age. s. 53) (< dāva/dava)
- degenëk** “sopa, değnek” (age. s. 54) (< degenek)
- dembël** “tembel, boş gezen, beleşçi” (age. s. 54) (< dembel)
- demïrodžak** /demirocak/ “demir ocak altlığı” (age. s. 54) (< demir ocak)

- dirək** “direk” (age. s. 55) (< direk)
- dizgîn** “dizgin” (age. s. 55) (< dizgin)
- dogrâm** “doğranmış tütün” (age. s. 56) (< dograma)
- dolâma** “Karadağ erkek giysisinin bir bölümü” (age. s. 56) (< dolama)
- dorât** “kahverengi saçlı, koyu renkli at” (age. s. 57) (< dor[u]at)
- dudük** “bir tür üflemeli çalgı” (age. s. 58) (< düdük)
- dumân** “endişe, derin düşünce, tasa” (age. s. 58) (< duman)
- džâda** /câda/ “yol, cadde, kara yolu” (age. s. 61) (< cad[d]e)
- džamadân** /camadan/ “Karadağ erkek giysisinin bir bölümü” (age. s. 61) (< camadan/camedan)
- džebâna** /cebana/ “cephane” (age. s. 61) (< cebana/cebane)
- dem** /cem/ “atların ağzına geçirilen demir dizgin parçası” (age. s. 63) (< cem)
- derdân** /çerdan/ “gerdanlık, boyundaki gergin zincir” (age. s. 63) (< çerdan)
- dogât** /çogat/ “beyaz at” (age. s. 64) (< çök at)
- düle** /çüle/ “top güllesi, top mermisi” (age. s. 64) (< çül[l]e)
- dütüre** /çuture/ “yaklaşık, göz kararı” (age. s. 64) (< cütürü/cütüri)
- đuturüm** /çuturum/ “yaşlı, güçsüz insan” (age. s. 64) (< cütürüm)
- ema** “ama, fakat” (age. s. 65) (< ema/ama)
- fajda** /fayda/ “fayda, kazanç” (age. s. 67) (< fayda)
- fidžân** /fican/ “siyah kahve fincanı” (age. s. 68) (< fincan/filcan)
- firaûn** “küstah, inatçı” (age. s. 68) (< firaun)
- fistân** “ipek giysi” (age. s. 69) (< fistan)
- fišečina** /fişečina/ “fişek kovani, mermi kovani” (age. s. 69) (< fişek)
- fişek** /fişek/ “1. kurşun; 2. kese, küçük rulo” (age. s. 69) (< fişek)
- frtütma** /firtutma/ “huzursuzluk, düzensizlik, karışıklık” (age. s. 70) (< fir tutma)
- fuštânj** /fuştany/ “bir çeşit pamuklu bez, kumaş” (age. s. 71) (< fustan/fistan)
- gândža** /ganca/ “kanca” (age. s. 73) (< ganca/kanca)
- gârīb** “yoksul, kimseye ve hiçbir şeyle ilgisi olmayan kimse” (age. s. 74) (< garīb)

- gazəp** “kötü zaman, kar ve fırtınalı yel” (age. s. 74) (< gazap)
- hila** “hile, dolandırıcılık” (age. s. 81) (< hila/hile)
- ibrətnica** /ibretnitsa/ “utanmaz, ahlaksız kadın, çirkef” (age. s. 83) (< ibret)
- ibrik**/imbrik “kahve pişirmek için alet” (age. s. 83) (< ibrik)
- izmeċâr** /izmeċar/ “birisi için çalışan kimse” (age. s. 87) (< izme[t]ċar)
- jabanâc** /yabanats/ “yabancı (başka bir devlet veya yerden)” (age. s. 89) (< yaban)
- japûndža** /yapunca/ “kollu yağmurluk, kaban” (age. s. 90) (< yapunca[k])
- jelèk** /yelek/ “Kadın yeleği” (age. s. 91) (< yelek)
- kaçamäkoviċ** /kaçamakoviċ/ “obur, dalkavuk” (age. s. 93) (< kaçamak)
- kâdar** “yetenekli, kudretli, güçlü, girişken” (age. s. 93) (< kadir)
- kâdrma** /kadırma/ “döşeli yol, şose, kaldırım” (age. s. 93) (< kaldırma)
- kalamrāk/karamlāk** “kasvetli karanlık, tutulma; ay tutulması, görülme-yen” (age. s. 93) (< karanlık)
- kalaüz** “rehber, kılavuz” (< kala[v]üz/kıla[v]üz)
- kantâr** “tartı” (age. s. 95) (< kantar)
- kâraboĵ** /karaboy/ “kara boya” (age. s. 95) (< kara boya)
- katil** “katil, ırz düşmanı, gaddar kişi” (age. s. 97) (< katil)
- katräm** “katran”(age. s. 97) (< katran)
- kazma** “sivri kazma”(age. s. 97) (< kazma)
- köċänj** /koċäny/ “lahananın başındaki kök” (age. s. 98) (< koċan)
- kölän** “atlar için bir çeşit kemer”(age. s. 99) (< kolan)
- konagdžija** /konagciya/ “gece misafiri” (age. s. 100) (< konakçi)
- krkänlük** “bolca yeme ve içme” (age. s. 104) (< {+luk})
- kulük** “zorunlu iş” (age. s. 106) (< kulluk)
- kümbara** “bir çeşit eski tüfek”(age. s. 106) (< kumbara)
- kurtalīsāt** “birisini kurtarmak” (age. s. 107) (< kurtar-)
- kutarīsāt** “bir şeyi bitirmek, kurtarmak”(age. s. 107) (< kurtar-)
- marifetlük** “1. beceri 2. aldatma, dolandırma” (age. s. 119) (< marifetlük)

- măškara** /maşkara/ “maske, maskeli kimse, soytarı” (age. s. 119) (< maskara)
- maštrăpa** /maştrapa/ “bir çeşit bakır tas” (age. s. 119) (< maş[t]rapa)
- matrāk** “1. değersiz bir şey 2. değnek” (age. s. 119) (< matrak)
- mêngele** “mengeneler, kelepçeler” (age. s. 120) (< mengene)
- merâk** “eğlence, tutku, özlem” (age. s. 120) (< merak)
- meterîz** “tezgâh, sur, siper, barınak” (age. s. 121) (< meteriz)
- mîlet** “millet, dünya” (age. s. 121) (< millet)
- muhanât** “hassas, asabi, titiz kişi (yemeklerde)” (age. s. 124) (< muhan[n]at/muhan[n]et)
- nădžāk** /nacāk/ “tuhaf, somurtkan, kaba” (age. s. 126) (< nacak)
- nālêt** “1. cadı, iblis 2. lanet” (age. s. 128) (< nâlet)
- nāzôr** “zorlukla” (age. s. 131) (< zor)
- nazôrkē** “zorla” (age. s. 132) (< zor)
- nesōj** /nesōy/ “kötü kimse, karakersiz” (age. s. 133) (< soy)
- netālîh** “talihsizlik, başarısızlık” (age. s. 133) (< tâlîh)
- nevâkat** “şiddetli hava koşulları” (age. s. 133) (< vakıt)
- ôbaška** /obaška/ “ayrı ayrı, başkaca” (age. s. 137) (< başka)
- ocelepîrit** /oçelepîrit/ “” (age. s. 140) (< çelepîr)
- ôdžāk** /ocāk/ “ev, hane, aile” (age. s. 141) (< ocak)
- odžāklija** /ocāklija/ “ocaklı yer” (age. s. 141) (< ocakli)
- ôdžaković** /ocākovič/ “iyi ev veya aileden gelen kimse” (age. s. 141) (< ocak)
- oka** “ağırlık ölçüsü (1,5 kg)” (age. s. 143) (< ok[k]a)
- ôrdija** /ordiya/ “1. yığın, kalabalık 2. ordu” (age. s. 146) (< ordi)
- ôrlāk** “şaka, şamata, hor olma” (age. s. 146) (< orluk)
- păla** “bir çeşit kürek” (age. s. 151) (< pala)
- perçîn** /perçin/ “uzun saç (erkeklerde)” (age. s. 154) (< perçem)
- rôspîja** /rôspiya/ “fena kadın” (age. s. 179) (< orospî)
- îrsuz** /îrsuz/ “düzenbaz, haydut” (age. s. 180) (< ırsuz)
- săč** /saç/ “toprak kap kapağı” (age. s. 181) (< sac/saç)

sadžāk /sacāk/ “sacayak, pişirme ve kavurma için demirden üç ayaklı kapkacak” (age. s. 181) (< sacayak)

säka “kova” (age. s. 181) (< saka)

sakagija /sakagiya/ “at hastalığı” (age. s. 181) (< sakagi)

samâr “yükleme için ahşap oturak” (age. s. 182) (< semer/samar)

sandžir /sancir/ “zincir” (age. s. 182) (< sincir/zincir)

serbëz “serbest, rahat, sorunsuz” (age. s. 183) (< serbez/serbes)

sikter “defol! bırak! kaybol!” (age. s. 183) (< siktür/siktır)

sikterisât “def etmek” (age. s. 183) (< siktür/siktır)

silāv/silāh “geniş deri kemer” (age. s. 183) (< silāh)

simit “beyaz undan küçük ekmek” (age. s. 183) (< simit)

simsija /simsiya/ “lüle, çubuk” (age. s. 183) (< simsiya)

söfra “yemek masası” (age. s. 187) (< sofrā)

sôj /soy/ “soy, kuşak” (age. s. 187) (< soy)

sırça /sırça/ “kırık cam” (age. s. 189) (< sırça)

surgunisât “yağmalamak, dağıtmak” (age. s. 193) (< sürgün)

šiš /şiş/ “1. uzun bıçak 2. kavurma, pişirme aleti” (age. s. 196) (< şiş)

šurüp “meyve suyu” (age. s. 201) (< şurup)

tabāk “tütün” (age. s. 205) (< tabak)

taîn “besin, asker ekmeği” (age. s. 205) (< tayın)

taksirât “talihsizlik, bahtsızlık” (age. s. 205) (< taksirat)

talamārît “1. aşırarak, amaçsızca dolanmak 2. av aramak, yıkmak” (age. s. 205) (< tarumar)

tālīšan “talihli” (age. s. 205) (< tāli[h])

tarāk “yapraklar için demir tırmık” (age. s. 205) (< tarak)

taslāçit /taslaçit/ “kabaca yapmak, kurmak (tahta vb.)” (age. s. 206) (< taslak)

tatar “haberci, ulak” (age. s. 206) (< tatar)

tëkne “tekne” (age. s. 206) (< tekne)

temelj /temely/ “emlak” (age. s. 206) (< temel)²

tërs “çekişmeci, hoşgörüsüz kişi” (age. s. 207) (< ters)

tërzija /tërziya/ “terzi” (age. s. 207) (< terzi)

teslimit “vermek” (age. s. 207) (< teslim)

toka “yelek göğsünde olan gümüş düğmeler” (age. s. 207) (< toka)

toljaga /tolyaga/ “çubuk, sopa” (age. s. 208) (< toyaga)

tuturikāt “gürültü yapmak, kontrolsüz konuşmak” (age. s. 211) (< tuttur-)

učkūr /uçkur/ “bağ, kemer” (age. s. 213) (< uçkur)

udegênçit /udegençit/ “1. berkitmek 2. bir yerde durmak” (age. s. 213) (< degenek)

ugursüz “düzenbaz, ihmal edilmiş kişi” (age. s. 214) (< ugursuz)

ujdürma /uydurma/ “hile, ayar” (age. s. 214) (< uydurma)

ülāk “haberci” (age. s. 215) (< ulak)

vākāt “dönem, belirli zaman” (age. s. 219) (< vakit)

vāpør “gemi, vapur” (age. s. 219) (< vapor)

zaināçit /zaināçit/ “inatçılık etmek” (age. s. 226) (< inat)

Türk ağzının etkileşimde bulunduğu diğer saha Podgoriça’dır. Burası İşkodra Gölü kuzeyinde Türk kültürü ve idaresinin daha uzun ve derin yaşadığı bir yerdir. Podgoriça Müslümanları sözlüğünde (Çirgić 2007) yapılan inceleme sonucunda Nyeguşi’den çok daha fazla sayıda kelime ve gramer ögesinin Türkçe kökenli olduğu belirlenmiştir. Tespit edilen asıl anlamları ve yapılarıyla beraber bu unsurlar şunlardır:

abdës “namaz öncesinde yüz, el, ayak, ağız, kulak, alın ve başın yıkandığı bir Müslüman temizlik ritüeli” (age. s. 39) (< abdes[t])

abdesħāna “abdest alınan yer” (age. s. 39) (< abdes[t]hana/abdes[t]hāna)

āber “1. ses, mesaj. 2. aldırış, düşünüş” (age. s. 39) (< aber)

abuzēmzēm “hacılar tarafından Kâbe’den getirilen ve ölüm öncesi içmek veya ölüm sırasında temizlik için kullanılmak üzere özel kutuda saklanan su” (age. s. 39) (< abuzemzem/abizemzem)

² Yunanca üzerinden Türkçeye geçen bu sözün, Karadağlıcaya Yunancadan doğrudan geçtiği de düşünülebilir. Ancak, Yunanca şekil (θεμέλια /themélia/) Türkçede *temel* hâlini almış görünüyor. Başka bazı Yunanca sözlerin Türkçeye ve Karadağlıcaya ayrı ayrı yollarla geçmesi mümkündür.

âdet “âdet, alışkanlık” (age. s. 39) (< âdet)

âdžo /âco/ “amca” (age. s. 39) (< âco/aco)

âdžojca /âcoytsa/ “yenge, amca karısı” (age. s. 39) (< âco/aco)

aferim “bravo, çok güzel” (age. s. 40) (< aferim)

ahirët “ölümden sonraki dünya” (age. s. 40) (< ahiret)

ajân /ayan/ “saygın kişi, kodaman, önder” (age. s. 40) (< ayan)

aklagïja /aklagiya/ “börek açımını sağlayan ahşap silindirik çubuk” (age. s. 40) (< oklagi)

âkrëp “akrep; çok çirkef kimse” (age. s. 40) (< akrep)

akšamhâjrlâ(h) /akšamhayrulâ(h)/ “iyi akşamlar” (age. s. 40) (< akşam hayrola)

akšâmnjê /akšamnyê/ “akşamlik, akşama dair” (age. s. 40) (< akşam)

akšâm-safâr /akšam-safar/ “akşamleyin açan bir çiçek” (age. s. 40) (< akşam safasi)

alâ-halâ “Allah Allah! Şaşırma ifadesinde kullanılan bir söz” (age. s. 40) (< allah allah)

alâ-seljâmët /ala-selyâmet/ “Anlayışı ve akli çok güçlü olmayanlara söylenir” (age. s. 40) (< allah selâmet)

alâh-râzöla “Tebrik veya karşılama sözü olarak kullanılır: Allah sana yardımcı olsun” (age. s. 41) (< allah raz[i] ola)

alâh-râzıla “Tebrik veya karşılama sözü olarak kullanılır: Allah sana yardımcı olsun” (age. s. 41) (< allah raz[i] ola)

alâjhmânët /alâyhmânët/ “herhangi bir evden ayrılıştta kullanılır: Allah’a emanet” (age. s. 41) (< allah[a] emânet)

alâjhmânët /alâyhmânët/ “herhangi bir evden ayrılıştta kullanılır: Allah’a emanet” (age. s. 41) (< allah[a] emânet)

alâ-râzöla “Tebrik veya karşılama sözü olarak kullanılır: Allah sana yardımcı olsun” (age. s. 41) (< allah raz[i] ola)

alâ-râzıla “Tebrik veya karşılama sözü olarak kullanılır: Allah sana yardımcı olsun” (age. s. 41) (< allah raz[i] ola)

aljêjhiseljâm /alyeyhiselyam/ “Tanrı elçileri için kullanılan bir sıfat” (age. s. 41) (< aleyhiselam)

aljêjkumuseljâm /alyeykumuselyam/ “Selamünaleyküm karşılığı verilen selamlama” (age. s. 41) (< aleykümüselam)

amājljija /amāylyiya/ “büyüye karşı koruyan bir muska, tılsım” (age. s. 42) (< amayli)

amānet “son istek” (age. s. 42) (< amānet/emānet)

arslân “arslan; güçlü, cesur kişi” (age. s. 43) (< arslan)

âşaf /aşaf/ “erik kompostosu” (age. s. 43) (< oşaf)

aščija /aşçıya/ “aşçı” (age. s. 43) (< aşçı)

aščinica /aşçinita/ “mutfak” (age. s. 43) (< aşçı)

āvljija /āvlyiya/ “çevrilmiş, düzenlenmiş avlu” (age. s. 43) (< avli)

azrailj /azrail/ “ölüm meleği” (age. s. 44) (< azrail)

babalāk “akılsız kişi, budala” (age. s. 45) (< babalık)

bābō “baba” (age. s. 45) (< baba/babo)

bābovina “babadan kalma miras” (age. s. 45) (< baba/babo)

bâdža /baca/ “delik, açıklık (genellikle evdeki ocağın üstünde bulunan duman çıkış yeri)” (age. s. 46) (< baca)

baglâma “menteşeler; kapı ve pencereleri bağlayan metal bağlantılar” (age. s. 46) (< baglama)

bājrak /bāyrak/ “bayrak” (age. s. 46) (< bayrak)

bājraktār /bayraktār/ “bayraktar. Düğünlerde her zaman güveydir.” (age. s. 46) (< bayraktar)

bakār “bakır kaplar” (age. s. 46) (< bakır)

bāklava “bir çeşit kek, tatlı” (age. s. 46) (< baklava)

baksàs “bahtsız, şanssız” (age. s. 46) (< baksus/baksıs)

baksâz “bahtsız, şanssız” (age. s. 46) (< baksuz/baksız)

baksazlāk “bahtsızlık, şanssızlık” (age. s. 46) (< baksuzluk/baksızlık)

bakšiš /bakşış/ “bahşış” (age. s. 47) (< bakşış)

barabārīti “eşitlemek, denkleştirmek” (age. s. 48) (< barabar)

barabâr “eşit, denk” (age. s. 48) (< barabar)

bārdāk “bardak” (age. s. 48) (< bardak)

başlāk “Müslümanlarda mezarlık anıtı (baş veya ayak ucunda bulunan ince yontulmuş taş)” (age. s. 48) (< başlık)

bèk “bey, Müslümanlarda bir asalet unvanı” (age. s. 49) (< beg)

bèk-hānūma “bey hanımı” (age. s. 49) (< beg hanuma[si])

beçâr /beçar/ “bekâr, adam” (age. s. 49) (< beçar)

beçarına /beçar/ “müzmin bekâr” (age. s. 49) (< beçar)

beçârlāk /beçarlık/ “bekâr adam eğlencesi; bekârlık; gençlik dönemi” (age. s. 49) (< beçarlık/beçarlık)

begenisâti “beğenmek; seçmek” (age. s. 49) (< begen-)

bekrija /bekriya/ “bekri, içmeyi seven kimse” (age. s. 49) (< bekri)

beljenzük /belyenzuk/ “bilezik” (age. s. 50) (< bilezük)

beljâj /belyay/ “kaza, acı, eziyet, kötülük, üzüntü” (age. s. 50) (< bela)

beljâjna /belyayna/ “saldırgan; belaya meydan okuyan, onla hemhâl olan kadın” (age. s. 50) (< bela)

beljâj žëna /belyay jena/ “saldırgan, sinirli veya kötü kadın” (age. s. 50) (< bela)

bericêt /beriçet/ “ilerleme, bolluk, şans, bol olan” (age. s. 50) (< bereçet)

bericât versün /beriçat versun/ “teşekkürler; Allah sana yardım etsin. Bir iş sonrasında teşekkür için kullanılır.” (age. s. 50) (< bereçat versün)

biljâteşpi /bilyateşpi/ (age. s. 51) (< bilâteşpi[h])

biljûr “billur, elmas” (age. s. 51) (< bil[l]ur)

biljmës /bilymes/ “cahil, budala” (age. s. 51) (< bilmes)

bir efëndüm “gerçek beyefendi” (age. s. 51) (< bir efendim)

birvaktiljē /birvaktilye/ “uzun zaman önce, bir zamanlar, eskiden” (age. s. 52) (< bir vakti[y]le/vakitle)

birzemān “eskiden, uzun zaman önce, bir zamanlar” (age. s. 52) (< bir zemān)

bismiljā /bismilyā/ “Allah adıyla! Bir işe başlarken kullanılır.” (age. s. 52) (< bismilā[h])

bismiljāh /bismilyāh/ “Allah adıyla! Bir işe başlarken kullanılır.” (age. s. 52) (< bismilā[h])

bēglāk “bey arazisi, malı” (age. s. 53) (< beglük/beglık)

bôj /boy/ “kat” (age. s. 53) (< boy)

bōfča /bofça/ “baş için örtü, büyük eşarp; bir şeyin sarıldığı dörtgen kumaş” (age. s. 53) (< bohça)

bofçalāk /bofçalak/ “hediye, peşkir, iç çamaşırı, atlet, çorap gibi öğelerden oluşan hediye. Yeni gelin, ebeveynleriyle beraber taşır.” (age. s. 53) (< bohçaluk/bohçalık)

bostān “bağ, bahçe; bostanlık” (age. s. 54) (< bostan)

bōšča /boşça/ “baş için örtü; büyük eşarp” (age. s. 54) (< bohça)

bošçalāk /boşçalak/ “hediye, peşkir, iç çamaşırı, atlet, çorap gibi öğelerden oluşan hediye. Yeni gelin, ebeveynleriyle beraber taşır.” (age. s. 54) (< bohçaluk/bohçalık)

bōzā “Bir çeşit alkolsüz içecek. En çok ramazan döneminde içilir.” (age. s. 54) (< boza)

brāgiše /bragişe/ “Arnavut erkek giysisinin alt kısmı, çakşır çeşidi” (age. s. 54) (< bragiş)

bûjrum /buyrum/ “buyrun” (age. s. 57) (< buyrun/buyrum)

bukagije /bukagiye/ “ayaklar için hapisane kösteği; ağır ayakkabılar” (age. s. 57) (< bukagi)

bulbülj /bulybuly/ “bülbül” (age. s. 57) (< bülbül)

buljūk /bulyuk/ “kalabalık, sürü. Daha çok küçükbaş (keçi ve koyun) hayvanlarda kullanılır.” (age. s. 57) (< bülük)

burāzer “kardeş” (age. s. 58) (< birāzer/birāder)

burgija /burgiya/ “burgu” (age. s. 58) (< burgi)

burgijāti /burgiyati/ “burgulamak, delmek” (age. s. 58) (< burgi)

burūmdžūk /burūmcuk/ “ince şeffaf ipek kumaş” (age. s. 58) (< bürüm-cük)

džādā /cāda/ “yol” (age. s. 81) (< cad[d]e)

džām /cam/ “cam” (age. s. 81) (< cam)

džāmlī /camlyī/ “camlı” (age. s. 81) (< camli)

džân /can/ “can” (age. s. 81) (< can)

džebāna /cebana/ “cephane” (age. s. 81) (< cep[h]ana/cep[h]āna)

džehenëm /cehenem/ “cehennem” (age. s. 81) (< cehen[n]em)

džèh̃ra /cehra/ “çehre” (age. s. 81) (< çehre)

dželât /celat/ “ölüm cezasını uygulayan, cellat” (age. s. 81) (< cel[l]at)

dželješānuhū /celyešanuhū/ “yüce, ulu. Bu sıfat yalnızca Allah adıyla kullanılır.” (age. s. 81) (< cel[l]ešānuhu)

džemahât /cemahat/ “camide yapılan toplu dua” (age. s. 81) (< cemaat)

džemâtlijja /cemâtliyiya/ “cemaate katılan” (age. s. 81) (< cemaatli)

džemât /cemat/ “camide yapılan toplu dua” (age. s. 81) (< cemaat)

dženābèt /cenābet/ “sapık, kötü kişi, cenabet” (age. s. 81) (< cenābet)

dženābètница /cenābetnitsa/ “kötü kadın” (age. s. 81) (< cenābet)

dženābètник /cenābetnīk/ “sapık, kötü kişi, cenabet” (age. s. 81) (< cenābet)

dženāzà /cenāza/ “1. Müslüman cenazesi 2. Müslüman ölüyü gömmeden önce yapılan dua” (age. s. 82-83) (< cenāze)

dženèt /cenet/ “cennet” (age. s. 83) (< cen[n]et)

dženètovāti /cenetovāti/ “cennette olmak” (age. s. 83) (< cen[n]et)

dževâp /cevap/ “cevap, yardım” (age. s. 83) (< cevap)

džumbūs /cumbus/ “düzensizlik, kaos” (age. s. 83) (< cümbüş)

džumbusāti /cumbusati/ “karışıklık, düzensizlik, kargaşa yaratmak” (age. s. 83) (< cümbüş)

džūma /cuma/ “cuma günleri camide yapılan toplu dua” (age. s. 83) (< cuma)

derdân /çerdan/ “gerdanlık” (age. s. 85) (< çerdan)

derdèk /çerdek/ “ilk evlilik odası” (age. s. 85) (< çerdek)

derdèf /çerçef/ “kumaş işlemek için dörtgen çerçeve” (age. s. 85) (< çerçef)

đūmrūk /cūmrūk/ “gümrük, geçiş ücreti” (age. s. 85) (< cūmrūk)

đugūm /cūgum/ “su için bakır kap” (age. s. 85) (< cūgūm)

đūl /cūl/ “gül” (age. s. 85) (< cūl)

đūlj /cūly/ “gül” (age. s. 86) (< cūl)

đūljistān /cūlyistan/ “gülistan” (age. s. 86) (< cūlistan)

đumrugđžija /ćumrugciya/ “gümrük memuru” (age. s. 86) (< cümrukçi)

đurmèz /ćurmez/ “Moraçi adlı yerdeki bir mağara” (age. s. 86) (< cürmez)

đuturùm /ćuturum/ “kötürüm ihtiyar” (age. s. 86) (< cütürüm)

đuture /ćuture/ “yaklaşık, göz kararı, bir atımlık, tek seferlik” (age. s. 86) (< cütürü/ćütürü)

đuvegija /ćuvegiya/ “güveyi” (age. s. 86) (< cüvegi)

đuzèlj /ćuzely/ “güzel, hayranlık veren, uygun” (age. s. 86) (< cüzel)

čakmāk /čakmak/ “çakmak; dövme demirden ateş yakmaya yarayan eski bir alet. Bundan ötürü, bıçak bilemeye de yarar.” (age. s. 63) (< çakmak)

čakšire /čakšire/ “eskiden giyilen uzun erkek iç giysisi (pantolon). Geniş ve uzun arkası olup, altlarında sıkı çorap yerinde yana bağlı olurmuş.” (age. s. 63) (< çakşir)

čambür /čambur/ “yumurta ve kıyma etten bir çeşit kızartma yemeği” (age. s. 63) (< cılbur)

čapkün /čapkun/ “yaramaz, çapkın” (age. s. 63) (< çapkun)

čālma /çalma/ “sarık, fese eklenen bez” (age. s. 64) (< çalma)

čardāk /čardāk/ “güzellik ve yükseklikleriyle bir zamanlar ilgi uyandıran katlı evler” (age. s. 64) (< çardak)

čārā /čāra/ “yardım, ilaç, umut, şans. Her zaman ‘biti’ fiiline ihtiyaç duyar.” (age. s. 64) (< çāre)

čāršāf /čārşaf/ “çarşaf” (age. s. 64) (< çarşaf)

čātma /čatma/ “eski evlerde çıta ve sıvayla yapılan bölümlleme duvarı” (age. s. 64) (< çatma)

čekma /çekma/ “tahtadan pencere kanadı, panjur” (age. s. 64) (< çekma)

čērēs /čēres/ “kuru üzüm” (age. s. 65) (< čeres/čerez)

čērèz /čērez/ “kuru üzüm” (age. s. 65) (< čerez)

čērèk /čērek/ “çeyrek” (age. s. 65) (< çe[y]rek)

čèkr̥k /čèkırk/ “öncelikle kuyulardan su çıkarmaya yarar makaralı kaldırma cihazı” (age. s. 65) (< çekrık/çıkırık)

čeljebija /čelyebiya/ “beyefendi, zarif ve gururlu kişi” (age. s. 65) (< çelebi)

čèndželje /čencelye/ “kasapları et astıkları demir kanca, çengel” (age. s. 65) (< çengel)

čêngelje /çengelye/ “kasapları et astıkları demir kanca, çengel” (65) (< çengel)

čêrga /çerga/ “çingene çadırı” (age. s. 65) (< çerge)

čêvra /çevra/ “kenarları altın ve gümüş süslemeli ince dekoratif atkı” (age. s. 66) (< çevre)

čibük /çibuk/ “çubuğa takılı elma şekeri” (age. s. 66) (< çibuk)

čifčija /çifçiya/ “bey arazisinde çalışan topraksız köylü” (age. s. 66) (< çif[t]çi)

čipčija /çipçiya/ “bey arazisinde çalışan topraksız köylü” (age. s. 66) (< çif[t]çi)

čivilük /çiviluk/ “askı” (age. s. 66) (< çiviluk)

čivit /çivit/ “lacivert boya” (age. s. 66) (< çivit)

čuka /çuka/ “erkek cinsel organı” (age. s. 68) (< çük)

čâba /çaba/ “1. Müslümanların kutsal mekânının bulunduğu yerin yönü 2. Müslümanlarca meşhur bir kutsal yer” (age. s. 69) (< çabe)

čāfir /čāfir/ “Müslüman olmayan; kâfir; Allah’a inanmayan” (age. s. 69) (< çāfir)

čāga /çaga/ “yazılı belge, mektup” (age. s. 69) (< çagıt)

čāsā /čāsa/ “kâse” (age. s. 69) (< čāse)

čefin /čefin/ “Ölen Müslümanı sardıkları beyaz çarşaf” (age. s. 69) (< çefen)

čeljër /čelyer/ “kiler; ayrı girişi olan eve yaslanık depo” (age. s. 70) (< çiler)

čemānë /čemāne/ “keman” (age. s. 70) (< čemāne)

čenëf /čenef/ “tuvalet” (age. s. 70) (< čenef)

čepënak /čepenak/ “Eski dükkânları önden kapatan kapak. Eski dükkânlar aşağı kepengin vitrin görevi gördüğü iki kepenge (yukarı ve aşağı) sahiplerdi. Orada satılacak ürünler sergilenirdi.” (age. s. 70) (< čepenak)

čësa /česa/ “kese” (age. s. 70) (< čese)

čêf /čef/ “kapis, irade, heves, zevk, iyi ruh hâli” (age. 71) (< če[y]f)

čiljim /çilyim/ “bir zamanların dokuma halısı” (age. s. 71) (< çilim)

čirija /çiriya/ “kira” (age. s. 71) (< çira)

ćitâb /çitab/ “kutsal kitap, Kur’an” (age. s. 71) (< çitap/çitab)

ćitâp /çitap/ “kitap” (age. s. 71) (< çitap)

ćöfte /çofte/ “köfte, karışık kıyma etli yemek çeşidi” (age. s. 71) (< çöfte)

ćorîlo /çorilo/ “kör” (age. s. 71) (< çor)

ćumëz /çumez/ “çirkin ve uygunsuz kulübe” (age. s. 71) (< çümez/çümes)

ćuskija /çuskiya/ “taşa veya yere delik açmak için kullanılan uzun, ağır ve bir ucu sivri demir alet” (age. s. 72) (< çüski)

ćütük /çutuk/ “sersem, cahil, budala” (age. s. 72) (< çütük)

cigānlāk /tsigānlak/ “uygunsuz iş; dürüstlikle karşılanamayacak çirkin bir iş” (age. s. 59) (< {+lUK}/{+lK})

cigārlāk /tsigārlak/ “ağızlık, sigara ağızlığı” (age. s. 59) (< {+lUK}/{+lK})

däire “vurmalı çalgı” (age. s. 73) (< daire)

dājō /dāyo/ “dayı, annenin kardeşi” (age. s. 73) (< dayo)

dājko /dayko/ “dayı, annenin kardeşi” (age. s. 73) (< dayo)

dājkojca /daykōytsa/ “dayının eşi, yenge” (age. s. 73) (< dayo/dayko)

dajkovina /daykovina/ “dayı tarafı” (age. s. 73) (< dayo/dayko)

dājre /dayre/ “vurmalı çalgı” (age. s. 73) (< dayre)

dalāp “kahve dolabı; kahve kavurmaya yarar ocak üstünde kullanılan demir cihaz” (age. s. 73) (< dolap)

damār “sinir, asap” (age. s. 73) (< damar)

dāva “çekişme, dava” (age. s. 73) (< dava/dāva)

dāvija /dāviya/ “çekişme, dava” (age. s. 74) (< dava/dāva)

dēmīr “demir” (age. s. 74) (< demir)

dēmīr “bir zamanki pencerelerde bulunan demirden kanca, menteşe” (age. s. 74) (< demir)

degenëk “sopa, dayamaya yarar çubuk; uzatılan bir şey” (age. s. 74) (< degenek)

dekika “dakika, an” (age. s. 74) (< dakika)

dembëlj /dembely/ “tembel, boş duran” (< dembel)

demək “tabir: yani, demek, şöyle ki, demek o ki” (age. s. 74) (< demek)

dibidüs “tamamen, istisnasız, bütünüyle” (age. s. 75) (< dübüdüz)

diljber /dilyber/ “güzel, düşündürücü, hayranlık veren; favori, sevilen” (age. s. 75) (< dilber)

dimirhödžak /dimirhocak/ “döküm demirden ocak altlığı; metal çubuk. Ocakta, biri her iki uçta olan, ötekisiyse onun üstünde pişirme için kullanılan iki çeşidi olmuştur. (age. s. 75) (< demir ocak)

dîn “din” (age. s. 75) (< din)

dînduşmanîn /dinduşmanîn/ “din düşmanı; Müslüman düşmanı” (age. s. 75) (< din duşmani)

dirək “direk” (age. s. 76) (< direk)

dirimhödžak /dirimhocak/ “döküm demirden ocak altlığı; metal çubuk. Ocakta, biri her iki uçta olan, ötekisiyse onun üstünde pişirme için kullanılan iki çeşidi olmuştur. (age. s. 76) (< demir ocak)

divanhâna “bugünkü evlerdeki oturma odası işlevinde eski evlerdeki geniş giriş bölümü” (age. s. 76) (< divanhana/divanhâna)

dölma “yumurta, kaymak, peynir vb. ile oluşturulan börek içi” (age. s. 76) (< dolma/dölma)

dokönläk “tembellik” (age. s. 77) (< {+IUK}/{+IUK})

dölmaça /dölmaça/ “dolma malzemeli börek” (age. s. 77) (< dölma/dolma)

duçân “dükân” (age. s. 78) (< düçan)

dudük “1. biçimsiz uzunluklar için bir tabir 2. budala, sersem” (age. s. 78) (< düdük)

dudukâç /dudukaç/ “uzun karton başlığı olan öncü kişi” (age. s. 78) (< düdük)

duhân “tütün” (age. s. 78) (< duhan)

duşək /duşek/ “yeni tip yataklardan önce yere serilen içi yün dolgulu yer yatağı, döşek” (age. s. 78) (< düşek)

duvāk “duvak; genç kızın baş ve yüzüne geçirdiği şeffaf örtü” (age. s. 78) (< duvak)

duvâr “duvar” (age. s. 78) (< duvar)

düşmanîn /duşmanîn/ “düşman” (age. s. 79) (< duşman)

efēndija /efēndiya/ “beyefendi” (age. s. 87) (< efendi)

eljhāmduljiljāh /elyhamdulyilyāh/ “Allah’a şükür. Yemek sonrası kullanılan bir tabir.” (age. s. 87) (< elhamdülil[l]ah)

em “ve” (age. s. 87) (< em)

emēr “emir, komut” (age. s. 87) (< emır)

estākverulāh “Allah’ım koru! Koruma veya tedirginlik yaratan yerde kullanılır.” (age. s. 87) (< estagfurul[l]ah)

ēšebōj /ešebōy/ “bir çiçek çeşidi” (age. s. 87) (< šeb[b]oy)

ēšek /ešek/ “gülüş, şamata” (age. s. 87) (< eşek [şakası])

evljād /evlyad/ “çocuk, evlat” (age. s. 87) (< evlad)

ezân “günde beş kere hocanın minareden seslendiği dinî inançlılara dua çağırısı” (age. s. 88) (< ezan)

fatîha “Kur’an’da bir sure. Genellikle ruhlara ölümü anlatır.” (age. s. 89) (< fâtiha)

fājda /fayda/ “fayda, yarar” (age. s. 89) (< fayda)

fēredža /fereca/ “evden çıktıklarında Müslüman kadınların giydiği siyah kumaşlı eski zaman kadın mantosu” (age. s. 90) (< ferece/ferâce)

fēs “Bir zamanlar Müslümanların kullandığı önü olmayan başlık. Genellikle püskülü olmakla birlikte, püskülsüzü de olmuştur.” (age. s. 90) (< fes)

filjdžân /filycan/ “metal kap içine koyulan kahve bardağı” (age. s. 90) (< filcan/fincan)

fisljiden /fislicen/ “bir çiçek çeşidi” (age. s. 90) (< feslicen)

fistân “geleneksel giysi kısmı” (< fistan)

fistānljija /fistānlyiya/ “fistan giyen” (age. s. 91) (< fistanli)

fışek /fişek/ (age. s. 91) “mermi, kurşun”

firtütma /firtutma/ “karişıklık, yarış, telaş” (age. s. 91) (< fir tutma)

fükara “Sefil, serseri, bakımsız. Birincil anlamı: Fakirlik, fakir. Ancak, bu anlamıyla artık kullanılmıyor.” (age. s. 92) (< fukara)

fukārlāk “kötü işler; iyi veya dürüst kişilerde karşılaşılmayan hâl ve tutumlar” (age. s. 92) (< fukaraluk/fukaralık)

furūna “ekmek fırını, fırın” (age. s. 92) (< furun)

furündžija /furunciya/ “fırıncı” (age. s. 92) (< furunci)

fursät “keyfi, keyifçi insan” (age. s. 92) (< fursat)

fursätläk “keyfi davranış” (age. s. 93) (< fursatluk/fursatlık)

fuštanj /fuštany/ “kumaş türü” (age. s. 92) (< fustan/fıstan)

gājrèt /gāyret/ “gayret, çaba, yardım” (age. s. 95) (< gayret)

garīb “son derece tuhaf kişi; hilkat garibesi” (age. s. 95) (< garib)

garīp “son derece tuhaf kişi; hilkat garibesi” (age. s. 95) (< garip)

gaziija /gaziya/ “gazi, savaş kahramanı, muzaffer” (age. s. 96) (< gazi/gāzi)

gurābija /gurābiya/ “buğday ve hindistan cevizi unu, tereyağı ve şeker ile yapılan kuru kek, kurabiye” (age. s. 98) (< gurabiye/gurābiye)

gurbëçe /gurbeçe/ “hakaret. kötü veya eğitimsiz çocuklar için.” (age. s. 99) (< gür? beçe)

gurbèt “1. soyguncu; sefil; dünyayı dolaşan 2. kötü kişi” (age. s. 99) (< gurbet)

gurbètka “kötü, ahlaksız kadınlar için hakaret” (age. s. 99) (< gurbet)

hàber “haber; haber verme; ses” (age. s. 101) (< haber)

haberdžija /haberciya/ “haberci” (age. s. 101) (< haberci)

hăç /haç/ “hac, hacılık” (age. s. 101) (< hac/haç)

hadîs “Kur’an ile İslam’ın esas dinî ve hukuki kaynağı. Hz. Muhammed’in yaptığı, onayladığı veya söylediği şeylerin bütünüdür.” (age. s. 101) (< hadis)

hadžija /haciya/ “sırasıyla Mekke’deki Kabe’ye giden, hacılık yapan kişi” (age. s. 101) (< haci)

haerlji /haerlyi/ “hayırlı” (age. s. 101) (< hayırlı)

hāfis “Kur’an öğrenen; Kur’an’ın tamamını ezberden bilen kimse” (age. s. 101) (< hafis/hafız)

hajät /hayat/ “koridor” (age. s. 101) (< hayat)

hajdarljës /haydarlyes/ “Haydar ve İlyas; Hıdırellez” (age. s. 102) (< hıdırlez)

hajdukläk /hayduklak/ “haydutluk” (age. s. 101) (< haydutluk)

hajerlji /hayerlyi/ “hayırlı” (age. s. 101) (< hayırlı)

hājtar /hāytar/ “başsağlığı” (age. s. 101) (< hatır/hātır)

hājtar pītati /hāytar pītati/ “birisine başsağlığı bildirmek” (age. s. 101) (< hatır/hātır)

hajvân /hayvan/ “hayvan; budala” (age. s. 101) (< hayvan)

hāk “hak, hukuk” (age. s. 101) (< hak)

hāla “hala, babanın kız kardeşi” (age. s. 101) (< hala)

halā-halā “Allah Allah! Şaşırma ifadesinde kullanılan bir söz” (age. s. 101) (< allah allah)

halālji /halālyiti/ “affetmek” (age. s. 101) (< halal)

halāl “dinî olarak (veya genellikle) uygun bulunan şey; affetme” (age. s. 101) (< halal)

hâjr /hayr/ “şans, iyi, fayda” (age. s. 103) (< hayır)

hâjt /hayt/ “haydi” (age. s. 101) (< hayt/hayde)

hâl “talihsizlik, üzüntü, hüzn, keder” (age. s. 101) (< hal)

hâlka “halka, çeşitli uzunlukta olabilen metal çember” (age. s. 101) (< halka)

hâlva “beyaz un, tereyağı, şeker ve ceviz (veya badem, fındık) ile yapılan tatlı” (age. s. 101) (< halva)

hân “yolcular için konaklama ve geceleme yeri” (age. s. 101) (< han)

hânka “‘hanuma’ sözünün kısa, küçük şekli. Gelinler, büyüklerine böyle hitap etmiştir. Bu sıfat hiçbir zaman tek başına kullanılmayıp, hep yanına muhatabın adı eklenerek kullanılmıştır.” (age. s. 101) (< hanuma)

halvadžinica /halvacinitsa/ “tatlıcı, helva yapılan ve satılan dükkân” (age. s. 101) (< halvacı)

hālji /hālyiya/ “kilim” (age. s. 104) (< hali)

hamâl “hamal” (age. s. 104) (< hamal)

hamājlija /hamāylyiya/ “büyüye karşı koruyan bir muska, tılsım” (age. s. 104) (< hamayli)

hamâm “şehir banyosu (umuma açık)” (age. s. 104) (< hamam)

hamāmdži /hamāmciya/ “umuma açık banyonun sahibi veya çalıştırıcısı” (age. s. 104) (< hamamci)

hamāmdžik /hamāmcik/ “ev banyosu” (age. s. 104) (< hamamcik)

hāndžija /hānciya/ “han çalıştıran kişi” (age. s. 104) (< hanci)

hanuma “hanımefendi” (age. s. 104) (< hanuma)

hanümina rûka “bir çiçek çeşidi” (age. s. 104) (< hanum)³

hāps “hapis, hapishane” (age. s. 104) (< haps)

harāmbaša /harambaša/ “birebir karşılığı haydut başı olmakla beraber kelime böyle kullanılmaz. Burada hareketli, neşeli çocuk anlamındadır. (age. s. 104) (< haram başı)

harāmija /harāmiya/ “harami, haydut” (age. s. 105) (< harāmi)

hārem “Müslüman evlerinin kadınlara has, yabancı erkek girmesi yasak olan bölümü” (age. s. 105) (< harem)

hārçiti /hārçiti/ “hesapsızca harcamak” (age. s. 105) (< harç)

harām “1. dinî olarak yasaklanan, hatalı sayılan, kabul edilmeyen şey 2. kısa kullanımda kıpır kıpır, durdurulamayan çocuklar için kullanılır.” (age. s. 105) (< haram)

hāšaf /haşaf/ “kuru erikten yapılan komposto” (age. s. 105) (< hoşaf)

hašāš /haşaş/ “haşaş. Bir zaman Podgoriçalı anneler, bu bitkinin ne olduğunu bilmeden çocuklarını uyutmak için kullanırlarmış.” (age. s. 105) (< haşaş)

haşerija /haşeriya/ “söz dinlemeyen, kontrolsuz mahluk (insan veya hayvan)” (age. s. 105) (< haşere/haşeri)

hātma “ölülerin ruhu için Kur’an’ın tamamını öğrenme. Ramazan ayı boyunca yapılır” (age. s. 106) (< hatim)

hāzār “tamam, hazır” (age. s. 106) (< hāzır/hatır)

hazreti “hazreti, sayın, saygıdeğer. Kutsal şahsiyet, melek, halife vb. isimlerinin önünde kullanılır.” (age. s. 106) (< hazreti)

hefta “hafta, pazar” (age. s. 106) (< hefte)

hëljenêjse /helyeneyse/ “ara söz: her nasılsa, her neyse” (age. s. 106) (< hele neyse)⁴

³ Türkçeden geçen kelime “*hanum eli*” şeklinde olup, sonradan “*el*” kısmı Karadağlıca çevirisine (*ruka*) dönüştürülmüş olabilir.

⁴ Alıntının yapısı, kelimenin beklenen “her neyse”den değil, “hele neyse”den geldiğini düşündürüyor.

heċim /heċim/ “doktor” (age. s. 106) (< heċim)

hem “ve” (age. s. 106) (< hem)

hēndēk “hendek, yarık, kale etrafına kazılan yarık” (age. s. 106) (< hendek)

hesâp “hesap” (age. s. 106) (< hesap)

hesâpiti “hesaplamak” (age. s. 106) (< hesap)

hizmēt “iş, hizmet, yardım” (age. s. 107) (< hizmet)

hōdža /hoca/ “Müslüman din adamı” (age. s. 107) (< hoca)

hōrlāk “alay, kaba şaka, cümbüş” (age. s. 107) (< horluk)

hırs /hırs/ “yüz akı, onur” (age. s. 107) (< hırs)

hūdžerica /huceritsa/ “küçük gösterişsiz ev” (age. s. 107) (< hücre)

hûrija /huriya/ “cennet güzeli” (age. s. 108) (< huri/huriye)

hûrma “bir güney meyvesi, hurma” (age. s. 108) (< hurma)

ibljīs /iblyīs/ “iblis; yüz karşısında sarı olan kimse” (age. s. 109) (< iblis)

ibret “çıkarıcı, yüzüstü” (age. s. 109) (< ibret)

ibrētnik “çıkarıcı, yüzüstü” (age. s. 109) (< ibret)

ibrētnica “çıkarıcı kadın; kötü kadın; katı dilli kadın” (age. s. 109) (< ibret)

ibrik “dar boğazlı ve uzun sağlı bakırdan su taşı” (age. s. 109) (< ibrik)

ibrişim /ibrişim/ “ipek iplik” (age. s. 109) (< ibrişim)

iċindija /iċindiya/ “öğle ve günbatımı zamanı arasında kalan Müslümanların üçüncü dua sırası; bu duanın başladığı zaman” (age. s. 109) (< iċindi)

iftâr “oruçlu akşam yemeği, güneşin battığı ilk Ramazan öğünü, güneş battıktan hemen sonrası, günlük orucun açıldığı zaman” (age. s. 109) (< iftar)

iftâriti “Ramazan vakti akşam yemeği yemek, ilk Ramazan iftarını yapmak” (age. s. 110) (< iftar)

igbâl “talih” (age. s. 110) (< igbal)

iljānlāk /ilyānlak/ “çevresine küçük maden takılan ve çoklukla gelinlerin taktıkları bir başlık” (< {+IUK}/{+lık})

İljmi hæber /ilymi haber/ “evlenmek için herhangi bir engeli olmadığına dair yetkililerce verilen belge” (age. s. 110) (< ilmühaber)

iljmihâl “İslami temel din eğitiminde ders kitabı” (age. s. 110) (< ilmihal)

imâm “camide toplu duayı yaptıran İslam din adamı, hoca” (age. s. 110) (< imam)

imamât “bir imamın kapsadığı alan” (age. s. 110) (< imamet/imamat)

imân “bir tanrıya inanmak, İslam” (age. s. 111) (< iman)

injāditi “inat etmek, inatlaşmak” (age. s. 111) (< inat)

indžilj /incily/ “İncil” (age. s. 111) (< incil)

insân “insan, insanoğlu” (age. s. 111) (< insan)

inşalâh /inşalâh/ “inşallah” (age. s. 111) (< inşallah)

interezdžija /interejciya/ “bencil kişi, sadece kendisi yarar isteyen çıkarıcı kişi” (age. s. 111) (< {+Ci})

izdegenëçiti “öldüresiye dövmek, ezmek” (age. s. 113) (< degenek)

izmët “iş, hizmet, yardım” (age. s. 113) (< izmet)

jabâna /yabana/ “gariplik, yabancı yer” (age. s. 115) (< yaban)

jabandžija /yabancıya/ “göçmen, yabancı” (age. s. 115) (< yabancı)

jacija /yatsiya/ “günbatımından iki saat kadar sonra olan Müslümanların beşinci dua sırası; bu duanın başladığı zaman” (age. s. 115) (< yatsi)

jädac /yädats/ “ince göğüs kemiğinden iki kolu olan tavuk kemiği” (age. s. 115) (< lādes)

jädäçiti /yädatsiti/ “lades tutuşmak. İki kişi, diğer bir vermek üzere kendisinde teki kalacak şekilde lades tutuşurlar. ‘yädats’ denir; ilk yanılanın diğerine bir şey ödemesi gerekir. (age. s. 115) (< lādes)

jaglāk /yaglak/ “kenarları süslü mendil” (age. s. 115) (< yagluk/yaglık)

jagma /yagma/ yağma, bir soygunda öncü olmak için kapışma, yarış” (age. s. 115) (< yagma)

jagmīti /yagmīti/ “bir soygunda öncü olmak için kapışmak, yağmalamak, yarışmak” (age. s. 116) (< yagma)

japija /yapiya/ “ahşap yapı” (age. s. 116) (< yapı)

japräci /yapratsi/ “kıyma et ve kavrulmuş soğanla yapılan lahana sarması” (age. s. 116) (< yaprak)

- jârabî** /yarabî/ “Allah’ım, yarabbi” (age. s. 116) (< yarab[b]i)
- jargân** /yargan/ “yünlü örtü, yorgan” (age. s. 116) (< yorgan)
- jargandžija** /yarganciya/ “yorgan yapan kişi” (age. s. 116) (< yorganci)
- jarân** /yaran/ “dost, arkadaş” (age. s. 116) (< yaran)
- jâslâkovâti** /yâslakovâti/ “yas tutmak” (age. s. 116) (< yasluk/yaslık)
- jastâk** /yastak/ “yastık, başlık” (age. s. 116) (< yastuk/yastık)
- jašmâk** /yaşmak/ “çoklukla başsağlığı veya yas döneminde takılan beyaz pek ince örtü” (age. s. 116) (< yaşmak)
- jazûk** /yazuk/ “zarar” (age. s. 117) (< yazuk)
- jërênda** /yerênda/ “rende, meyve ve sebzeler için tezgâh” (age. s. 117) (< irende/erende)
- jegljenîsâti** /yeglyenisâti/ “konuşmak, söyleşmek” (age. s. 117) (< eg-len-)
- jeljêk** /yelyek/ “kadın yeleği, bir zamanki giyim kısmı” (age. s. 117) (< yelek)
- jemîn** /yemin/ “yemin” (age. s. 117) (< yemin)
- jetîm** /yetim/ “yetim, bir veya iki ebeveyni olmayan çocuk” (age. s. 118) (< yetim)
- kabûlj** /kabal/ “duyulan, alınan, kabul edilen (Tanrı’dan)” (age. s. 119) (< kabul)
- kabûljîti** /kabûlyiti/ “sabitlemek, kabul etmek, bir şey için cesareti ve niyeti olmak” (age. s. 119) (< kabul)
- kaçamâk** /kaçamak/ “mısır unu, kaymak, yağ ve kavrulmuş soğanla yapılan bir yemek” (age. s. 119) (< kaçamak)
- kadaîf** “sonrasında şerbet eklenen, yağ ve cevizle pişirilen çok ince erişte tatlısı” (age. s. 119) (< kadayıf)
- kadîfa** “bir çeşit ipekli kumaş” (age. s. 119) (< kadife)
- kadija** /kadiya/ “şer’i yargıç” (age. s. 119) (< kadi)
- kâfa** “1. kahvehane (bir zamanki) 2. kahve (bugünkü)” (age. s. 120) (< ka[h]ve/ka[h]fe)
- kâhva** “kahve” (age. s. 120) (< kahve)
- kâfêz** “kafes” (age. s. 120) (< kafes)

kafedžija /kafeciya/ “bir zamanlar: kahvehane işleten kişi” (age. s. 120) (< ka[h]veci/ka[h]feci)

kafenisāti “nazikçe ve keyiflice kahve içmek” (age. s. 120) (< ka[h]ve/ka[h]fe)

kahār “üzüntü, tasa, keder” (age. s. 120) (< kahır)

kahārli “tasalı, üzüntülü, kederli, neşesiz” (age. s. 120) (< kahırlı)

kājgana /kaygana/ “peynirle sunulan dövülmüş yumurta” (age. s. 120) (< kaygana)

kalāp “parça” (age. s. 121) (< kalıp)

kalāpiti “eşleştirmek, denkleştirmek” (age. s. 121) (< kalıp)

kanāt “kanat (kapı, pencere vb.)” (age. s. 121) (< kanat)

kandikūla “sokak kandilinin uzandığı yüksek ev” (age. s. 122) (< kandil kule[si]/kandil kula[si])

kandilj /kandily/ “fener” (age. s. 122) (< kandil)

kapāk “kapak, ek” (age. s. 122) (< kapak)

kāpāndža /kapānca/ “kapı, merdivenlerle evin alt kısmına geçilen tavan kapağı” (age. s. 122) (< kapanca)

kapljikōmšija /kaplyikōmšiya/ “ilk komşu (yağışta yan eve damla düşecek kadar yakın olan komşu)” (age. s. 122) (< kaplı komşı)

karāboja /karaboya/ “karamsı, kara boya” (age. s. 122) (< kara boya)

karafūt “kara, karamsı, kara boya” (age. s. 122) (< kara)

karafūtnō “kara” (age. s. 123) (< kara)

karaūla “karakol, askerî sınır karakolu” (age. s. 123) (< karakol)

karakōndža /karakonca/ “bire bir: kara cadı, ama bu anlamıyla kullanılmaz, sadece: zor, dayanılmaz kadın, kötü huylu” (age. s. 123) (< karakonca)

kasāp “kasap” (age. s. 123) (< kasap)

kasāpnica /kasapnitsa/ “1. kasap dükkânı 2. büyük öfkeye sahne olan savaş alanı 3. eski Podgoriça’da bir mahalle” (age. s. 124) (< kasap)

katilj /katily/ “katil” (age. s. 124) (< katil)

katilj ucinjēti /katily uçinyeti/ “öldürmeyi tamamlamak, birini öldürmek” (age. s. 124) (< katil)

kavurîn “Podgoriça Müslümanlarınca Hristiyanlar için kullanılan aşağılayıcı bir tabir” (age. s. 124) (< gavur)

kějmet /kějmet/ “değer, saygı, olağanüstü aşk” (age. s. 125) (< kiymet)

kijāmet /kiyāmet/ “1. yargı günü, dünyanın sonu 2. kötü zaman 3. çokluk, bir şeyin aşırı olması, büyük miktar” (age. s. 125) (< kiyāmet)

kirĭja /kiriya/ “kira” (age. s. 125) (< kira)

kiš-mā(ha)la /kiş-ma(ha)la/ “eski Podgoriça’da bir zamanki sokak. Bu adı taşıyan iki sokak olmuştur: “Prava” (düz) ve “Kriva” (eğri) Kiş mahalles. Her ikisinin de ismi değiştirilmiştir.” (age. s. 125) (< kış? mahal[l]e[si])

köčānj /kočāny/ “lahananın odunsu baş kısmı veya mısır sapı” (age. s. 125) (< kočan)

ködža /koca/ “ulu, yetişkin” (age. s. 125) (< koca)

kodōšiti /kodošiti/ “1. çöpçatanlık yapmak, nişan sürecinde aracılık etmek 2. ücretli olarak birisinin evine su getirmek” (age. s. 127) (< kodoş)

kodošica /kodošitsa/ “çöpçatan kadın, nişan veya düğün sürecinde aracılık eden kadın 2. zengin vatandaşların evine ücretli olarak su getiren kadın” (age. s. 127) (< kodoş)

konačica /konačitsa/ “konak sahibi kadın” (age. s. 127) (< konak)

konačiti /konačiti/ “gecelemek, yatmak” (age. s. 128) (< konak)

konāk “geceleme yeri; geceleme” (age. s. 127) (< konak)

kōnšija /kōnšiya/ “komşu” (age. s. 127) (< konşi)

kōnšilāk /kōnšilak/ “komşuluk” (age. s. 127) (< konşiluk/konşılık)

kopiljānlāk /kopilyānlak/ “aldatmaca, sinsi ama görünüşte saf hikâye; sinsilik” (age. s. 129) (< {+IUK}/{+lIK})

kĭljibeba /kırlyibeba/ “kendi yaşı için uygunsuz davranan kişi veya yetişkin çocuk” (age. s. 131) (< kırli)

kūjrūk /kūyruk/ “örgü, saç kuyruğu” (age. s. 133) (< kuyruk)

kuyundžija /kuyunciya/ “el yapımı takı yapan altın satıcısı, kuyumcu” (age. s. 133) (< kuyumci/kuyunci)

kundūrdžija /kundūrciya/ “ayakkabıcı, kunduracı” (age. s. 134) (< {+Ci})

kurbân “1. Kurbanı Bayramı sabahı Tanrı’ya sunulan kurban (koç), üç parçası, sülale, komşu, fakir gibilerine dağıtılan dört parçaya bölünür (çeyrek) ve bir parçası eve bırakılır. 2. kurban” (age. s. 134-135) (< kurban)

kurtaljšisāti se /kurtalyisāti se/ “birisini kurtarmak, teslim etmek” (age. s. 135) (< kurtar-)

kusûr “1. artık 2. sorun, üzüntü, eksiklik” (age. s. 135) (< kusur)

küvet “güç, kuvvet” (age. s. 135) (< kuvet)

lagûm “patlayıcı, dinamit, mayın” (age. s. 137) (< lagum/lagım)

lezèt “tatlılık, zevk” (age. s. 138) (< lez[z]et)

lökadzija /lokaciya/ “alkolik” (age. s. 138) (< {+Ci})

lökûm “bir çeşit unlu mamul” (age. s. 138) (< lokum)

lupëžlāk /lupëjlak/ “hırsızlık, soygunculuk” (age. s. 139) (< {+IUK}/ {+lıK})

ljā-hävlje-veljâ /lyā-havlye-velya/ “şaşkınlık veya sıkıntı sırasında kullanılan bir dindar söylemi” (age. s. 141) (< lāhavlelevela)

ljezèt /lyezet/ “tatlılık, zevk” (age. s. 142) (< lez[z]et)

ljîra /lyira/ “bir zamanki Türk parası” (age. s. 143) (< lira)

māfiš /māfiš/ “hiçbir şey” (age. s. 145) (< māfiš)

magbûlj /magbuly/ “Tanrı’dan sayılan, duyulan” (age. s. 145) (< magbul)

māhala “sokak, şehir mahallesi” (age. s. 145) (< mahal[l]e)

mahalûša /mahaluša/ “sokak süpürgesi, zamanını sokakta geçiren kadın veya kız” (age. s. 145) (< mahal[l]e)

mahnitlāk “çulgunluk, budalalık” (age. s. 146) (< {+IUK}/ {+lıK})

majasîlj /mayasily/ “deri hastalığı, egzama” (age. s. 146) (< mayasil)

mājdân /māydan/ “maden; taş ocağı” (age. s. 146) (< māden)

majstōrlāk /maystōrlak/ “ustalık, beceri” (age. s. 146) (< {+IUK}/ {+lıK})

mâl “mal, varlık” (age. s. 147) (< mal)

mânšala /mañšala/ “maşallah, büyü karşıtı söz” (age. s. 147) (< maşalla[h])

mamurlāk “mahmurluk, uykulu hâl” (age. s. 148) (< ma[h]murluk)

māmūran “mahmur” (age. s. 148) (< ma[h]mur)

manitlāk “*çalgınlık, budalalık*” (age. s. 148) (< {+IUK}/{+lK})

maräs “haset, kıskançlık; bir şeyden kaynaklı üzüntü” (age. s. 148) (< maraz)

marāz “haset, kıskançlık; bir şeyden kaynaklı üzüntü” (age. s. 149) (< maraz)

marāziti “birisine kıskançlık veya haset gütmek” (age. s. 149) (< maraz)

marifet “beceri, yetenek, biliş, ustalık” (age. s. 149) (< marifet)

marifetlāk “1. beceri, yetenek, biliş, ustalık 2. hile” (age. s. 149) (< marifetlūk/marifetlik)

maštrāf /maštraf/ “altında kibrit ağacının bir parça ekmek üzerine yakıldığı bir bardak (hastanın sırtında). Ayak ağrıları için ilaç gibi kullanılır.” (age. s. 149) (< maş[t]rapa)

maštrāfa /maštrafa/ “bardak” (age. s. 149) (< maş[t]rapa)

maštrāp “altında kibrit ağacının bir parça ekmek üzerine yakıldığı bir bardak (hastanın sırtında). Ayak ağrıları için ilaç gibi kullanılır.” (age. s. 149) (< maş[t]rapa)

mātara “teneke kutu” (age. s. 150) (< matara)

mēdresa “Müslümanların dinî yüksekokulu” (age. s. 150) (< medrese)

mēdreza “Müslümanların dinî yüksekokulu” (age. s. 150) (< medrese)

mējtēp /mēytep/ “Müslümanların dinî ortaokulu” (age. s. 150) (< mektep/meytep)

mēraba “günün herhangi bir saatinde Müslümanlar arasında söylenen selamlama sözü” (age. s. 150) (< mer[h]aba)

mehljēm /mehlyem/ “ilaç, merhem” (age. s. 150) (< merhem/melhem)

mehtēp “Müslümanların dinî ortaokulu” (age. s. 150) (< mektep)

meljājīc /melyāyiç/ “melek” (age. s. 151) (< melāyiç[e])

meljēc /melyeç/ “melek” (age. s. 151) (< meleç)

meljèk /melyek/ “melek” (age. s. 151) (< melek)

merâk “tutku, eğlence, zevk, bir şeye ili, iştah” (age. s. 151) (< merak)

merākļjja /merāklyiya/ “eğlenmeyi seven, şenlik; bir şeyden eğlenmeyi bilen” (age. s. 151) (< merakli)

merdžân /mercan/ “mercan” (age. s. 151) (< mercan)

merhamët “sadaka, merhamet” (age. s. 151) (< merhamet)

mevljüt /mevlyut/ “Hz. Muhammed’in onuruna doğum günü olan İslam takvimiyle 12 rebiülevvelde camilerde icra edilen şarkı, şiir veya aynı törenin evlerden yıl boyu yapılan şekli” (age. s. 151) (< mevlüt)

mezâr “mezar” (age. s. 151) (< mezar)

mêjtāš /meytāš/ “cenaze namazı için ölen kişinin yerleştirildiği taş levha” (age. s. 151) (< meyit taş[i])

mêngelje /mengelye/ “kasma ve germe için kullanılan bir zanaatçı aleti” (age. s. 152) (< mengene)

mindër “içine yün ve diğer dolgularla yapılan döşek, arkasına sert kalıp eklenen kalın tahtadan ahşap koltuk. Genellikle pencere kenarında, duvar dibinde olur.” (age. s. 152) (< minder)

mubārëc /mubāreç/ “talihli olan; mübarek” (age. s. 153) (< mübareç)

muftâc /muftaç/ “muhtaç, başkasına bağımlı olan” (age. s. 153) (< muftaç)

muftija /muftiya/ “bir bölgede hiyerarşiye göre en yüksek Müslüman din görevlisi” (age. s. 153) (< müfti)

muhanât “zor, katı huylu kişi” (age. s. 153) (< muhan[n]at/muhan[n]et)

muhanâtan “zor, katı huylu kişi” (age. s. 153) (< muhan[n]at/muhan[n]et)

muhādžir /muhācir/ “yolcu” (age. s. 153) (< muhācir)

munārë “camilerde hocanın ezan okuduğu kule (duaya çağrı)” (age. s. 153) (< mināre)

murāija /murāiya/ “kibirli ve kendisini beğenmiş kişi; boş ilerle uğraşmayı seven” (age. s. 154) (< mūrāi)

musāka “yumurta ve kıyma etle ve pişmiş patatesle yapılan bir yemek” (age. s. 154) (< musak[k]a)

musâf “kutsal kitap, Kur’an” (age. s. 154) (< musaf)

musāfir “misafir” (age. s. 154) (< müsāfir)

musāfirhana “misafirhane, bir zamanlar (Türk idaresinde) yolcu ve yoldan geçenlerin ücretsiz konaklama ve yemek ihtiyaçlarını giderdikleri yer” (age. s. 154) (< müsāfirhana/müsāfirhāna)

müşmula /muşmula/ “1. bir meyve çeşidi 2. hiçbir şey” (age. s. 155) (< muşmula)

muşterija /muşteriya/ “müşteri, satın alan” (age. s. 155) (< müşteri)

muştulük /muştuluk/ “güzel, değerli haberi ilk veren kişiye sunulan bahşiş (ödül)” (age. s. 155) (< muştuluk)

muştulugdžija /muştulugciya/ “güzel, değerli haberi ilk veren kişi” (age. s. 155) (< muştulukçi)

naćefljen /naćeflyen/ “sarhoş, içkili” (age. s. 157) (< çe[y]f)

naćutüćiti /naćutućiti/ “sarhoş olmak, içmek (alkol)” (age. s. 157) (< ćütük)

nadžâk-žëna /nacak-jena/ “belirgin kötü kadın; kavga için hep hazır olan kötü dilli kadın” (age. s. 158) (< nacak)

nafačan /nafačan/ “talihli” (age. s. 158) (< nafaka)

nafačljif /nafačlyif/ “talihli” (age. s. 158) (< nafaka)

näfaka “talih, gelir” (age. s. 158) (< nafaka)

namāzbës “namaz sırasında Müslüman kadınların başlarını örttükleri bez” (age. s. 159) (< namaz bezi)

nāljet /nālyet/ “lanet, lanetleme, lanetli” (age. s. 159) (< nālet)

nāljetnīk “iblis, şeytan” (age. s. 159) (< nālet)

nāmās “Müslüman ibadeti (toplam beştir)” (age. s. 160) (< namaz)

nèhasal “sağlıksız (beden veya ruh olarak)” (age. s. 162) (< hasıl)

nějse /neyse/ “nasıl olursa, nasılsa, neyse” (age. s. 162) (< neyse)

nèvakat “kötü hava (kötü hava şartları değil, kötü seçilmiş zaman (bir iş için seçilen saatler); uygunsuz saat; yanlış an” (age. s. 163) (< vakit)

nīmèt “Tanrı armağanı, besin, ekmek” (age. s. 163) (< nīmet)

nījèt “niyet” (age. s. 163) (< niyet)

nījèt ućinjětī /nīyet ućinyeti/ “niyetlenmek, niyeti olmak, planlamak, karar vermek” (age. s. 164) (< niyet)

nışesta /nişesta/ “hamur işleri yapmak veya çamaşır kolalamak için kullanılan buğday nişastası” (age. s. 164) (< nişasta/nişeste)

nişân /nişan/ “Müslüman mezar taşı” (age. s. 164) (< nişan)

nizâm “Türk askeri” (age. s. 164) (< nizam)

nizamıce /nizamitse/ “Türk memur ve askerlerin eşleri” (age. s. 164) (< nizam)

nûr “aydınlık” (age. s. 164) (< nur)

odzagzâda /ocagzada/ “korunan veya zengin evin kızı” (age. s. 169) (< ocakzâde)

odževâbîti /ocevâbîti/ “bir işi tamamlamak” (age. s. 169) (< cevap)

ôjme /oyme/ “örtü süsleri” (age. s. 169) (< oyma)

ôka “eski ağırlık ölçüsü, bir buçuk kilogram” (age. s. 169) (< ok[k]a)

okâhrîti “acı vermek, kahretmek” (age. s. 170) (< kahır)

orezîljîti /orezilyiti/ “rezil olmak, ayıplanmak” (age. s. 172) (< rezil)

ôrlâk “alay etme, kaba şaka” (age. s. 172) (< orluk)

osakâtîti “sakatlanmak” (age. s. 172) (< sakat)

ozêhrîti “eziyet etmek” (age. s. 174) (< zehir)

paçarîs /paçarıs/ “1. hata, başarısızlık 2. hata yapan veya başarısızlık gösteren kişi” (age. s. 175) (< paçarıs/paçarız)

pajtâş /paytâş/ “arkadaş, çalışma arkadaşı” (age. s. 175) (< paydaş)

pâşa /paşa/ “1. Türk zamanındaki ileri gelen kişi 2. iyi çocuklar için bir seslenme sözü” (age. s. 176) (< paşa)

paşmäge /paşmage/ “bahçe dışında kullanılmayan çirkin, eski veya yıpranmış ayakkabılar” (age. s. 176) (< paşmak/başmak)

patljidžânka /patlyicanka/ “bir incir çeşidi” (age. s. 176) (< patlican)

pazâr “1. pazar 2. ticaret” (age. s. 176) (< pazar)

pazârîti “ticaret yapmak (satmak veya satın almak)” (age. s. 176) (< pazar)

peča /peça/ “feraceyle evden çıkan Müslüman kadınların yüzleri önünde örttükleri siyah ince örtü” (age. s. 177) (< peçe)

pehljivân /pehlyivan/ “artist, akrobat” (age. s. 177) (< pehlivan)

- pejganbër** “Tanrı elçisi, Hz. Muhammed” (age. s. 177) (< peygamber)
- peščëš** /peşçeş/ “hediye” (age. s. 178) (< peşçeş)
- pêndžer** /pencer/ “pencere” (age. s. 178) (<)
- pêrde** “perde” (age. s. 178) (< perde)
- piljâv** /pilyav/ “pişirilmiş pirinç” (age. s. 178) (< pilav)
- pîsmiljet** /pismilyet/ “soysuz, küstah, pek fena kişi” (age. s. 179) (< pis millet)
- pohârçiti** /pohârçiti/ “ölçüsüz harcamak” (age. s. 181) (< harç)
- poinjāditi** /poinyāditi/ “inat etmek” (age. s. 181) (< inat)
- popişmāniti** /popişmāniti/ “pişman olmak, bir şeye karşı cesareti olmamak” (age. s. 182) (< pişman)
- poseljāmiti** /poselyāmiti/ “selamlamak” (age. s. 182) (< selam)
- raftadžija** /raftaciya/ “mezarıcı; tırmık kazan kişi” (age. s. 191) (< {+Ci})
- rahmèt** “emek, Tanrı lütfu” (age. s. 191) (< rahmet)
- rahmetli** /rahmetlyi/ “rahmetli” (age. s. 191) (< rahmetli)
- ramazàn** “bütün ramazan boyu bir ay süren Müslüman orucu (İslam takvimi oyuncu ayı)” (age. s. 191) (< ramazan)
- ravānija** /ravāniya/ “ceviz, kuru üzüm, çikolata vb. içe sahip bir kek türü” (age. s. 192) (< revāni)
- rāhāt** “sakin; memnun; tasasız” (age. s. 192) (< rahat)
- rāhatlāk** “sakinlik; memnuniyet; tasasızlık” (age. s. 193) (< rahatlık/rahatlık)
- rāzī bīti** “hoş, memnun olmak, ” (age s. 192) (< rāzi)
- rezilj** /rezily/ “rezil; utanç” (age. s. 193) (< rezil)
- rospija** “1. orospu; zayıf ahlaklı kadın 2. zor, kötü, zayıf kadın” (age. s. 194) (< orospı)
- sabāh** “1. sabah, tan 2. Müslümanların ilk dua (sabah) vakti” (age. s. 197) (< sabah)
- sabahājrolā** /sabahayrulā/ “günaydın” (age. s. 197) (< saba[h] hayrola)
- sabājle** “sabahleyin; tan vakti” (age. s. 197) (< sabahle/saba[h] ile)

săĉ /saç/ “ocak üstünde bir zamanlar ekmek yapılan metal nesne” (age. s. 197) (< sac/saç)

săĉma /saçma/ “merminin kurşun dolgu malzemesi” (age. s. 197) (< saç-ma)

sădaka “sadaka, yardım” (age. s. 197) (< sadaka)

sădžajāk /sacayāk/ “ocak üstünde duran demirden yuvarlak kaide amaçlı üç ayaklı sehpa” (age. s. 197) (< sacayak)

sădžija /sāciya/ “saatçi” (age. s. 198) (< saatçi)

săfra “azap; sinirlenme; iç hastalık” (age. s. 198) (< safra)

sahän “bakır kap” (age. s. 198) (< sahan)

sahät “saat; saat (alet)” (age. s. 198) (< saat)

sahät-kûla “saatli kule. Podgoriça’da Osmanaga yapımı iyi durumda bir saat kulesi bulunur” (age. s. 198) (< saat kula[si])

sahibiya /sahibiya/ “ev sahibi; sahip” (age. s. 198) (< sahip)

sakät “sakat; kötürüm” (age. s. 198) (< sakat)

sarhöš /sarhoş/ “sarhoş, alkolik” (age. s. 199) (< sarhoş)

saröš /saroş/ “sarhoş, alkolik” (age. s. 199) (< sarhoş)

sarûk “çalmanın sarma parçası” (age. s. 199) (< saruk)

sarājljija /sarāyliya/ “baklava” (age. s. 199) (< sarayli)

sebëp “sebebi; nedeni” (age. s. 199) (< sebep)

seĉija /seĉiya/ “sedir biçiminde sandalye” (age. s. 199) (< seĉi)

sefteljisāti /seftelyisāti/ “günlük ilk ticareti yapmak; bir şeyi ilk kez kullanmak” (age. s. 200) (< sefte)

selj(h)āmētilje /sely(h)āmetilye/ “‘uguralā(h)’ karşılığı selam” (age. s. 200) (< selāmet ile)

seljām aljējkum /selyam alyeykum/ “seni selamlıyorum; sana selam veriyorum (selam)” (age. s. 200) (< selam aleyküm)

sëdžāda /secāda/ “Müslümanların namaz kıldıkları (ibadet ettikleri) küçük kilim” (age. s. 200) (< seccāde)

sëfte “tüccarın yaptığı sabahın ilk satışı” (age. s. 200) (< sefte)

sərdžāda /sercāda/ “Müslümanların namaz kıldıkları (ibadet ettikleri) küçük kilim” (age. s. 200) (< seccāde)

səvdāh “aşk; aşk coşkusu veya özlemi” (age. s. 200) (< sevda)

sərbēs “korkusuz; serbest” (age. s. 200) (< serbes)

sevdalāk “aşk üzüntüsü” (age. s. 200) (< sevdaluk/sevdalık)

sevâp “Tanrı ödülünü kazananın iyi işi” (age. s. 201) (< sevap)

sīkter “dışarı! kaybol! marş!” (age. s. 201) (< siktür/siktir)

sikterisāti “kovmak, def etmek” (age. s. 201) (< siktür/siktir)

simīt “beyaz undan yuvarlak ekmek; küçük poğaç” (age. s. 201) (< simit)

sindžir /sincir/ “büyük boy ağır zincir” (age. s. 201) (< zincir)

sinija “evlenme öncesi güveyinin geline yolladığı giysi takımı” (age. s. 201) (< sini)

siradžija “peynir satan kişi” (age. s. 202) (< {+Ci})

sokāk “küçük sokak” (age. s. 204) (< sokak)

söfra “yuvarlak alçak masa” (age. s. 204) (< sofra)

sofrābes “masa örtüsü” (age. s. 204) (< sofra bezi)

sōj “güzel köken; güzel soy; güzel aileden gelen kimse; ‘nesoy’ karşıtı” (age. s. 204) (< soy)

sōmūn “yuvarlak küçük ekmek; çörek” (age. s. 204) (< somun)

spahija /spahiya/ “sipahilik sahibi (sultanın izniyle elde edilen derebeylik toprağı)” (age. s. 204) (< sipahi)

sīma /sırma/ “gümüş, gümüş tel” (age. s. 205) (< sırma)

sīmēnče “rumuz; tekerleme” (age. s. 205) (< sırma)

subhānalāh “Tanrı’ya şükür” (age. s. 207) (< sübhanallah)

sufūr “sonrasında oruç tutulan, Ramazan ayında son yemek” (age. s. 207) (< süfür)

sultānija “prens; sultan kızı (sadece kız çocukları için kullanılır)” (age. s. 207) (< sultan/sultaniye)

sunētiti “dinî gerekleri yerine getirmek” (age. s. 208) (< sün[n]et)

sūra “Kur’an’da bir bölüm” (age. s. 208) (< süre)

sūrèt “maskeli kimse” (age. s. 208) (< sūret)

surgüm “sürgün, nefiy” (age. s. 208) (< sürgün)

sutrîpîndž /sutripīnc/ “sütlaç (pişmiş süt ve pirinçle yapılan tatlı)” (age. s. 208) (< sütli p[i]rinç)

šèdrvān /šedrvān/ “şadırvan” (age. s. 215) (< şadırvan)

šāmljīja /šāmljiya/ “bağ; ince örtü” (age. s. 215) (< şamli/şami)

šëbøj /šëboy/ “bir çeşit çiçek” (age. s. 215) (< şeb[b]oy)

šegrt /šegirt/ “zanaat işinde ustanın öğrencisi ve yardımcısı” (age. s. 215) (< şagirt)

šëit /šëit/ “İslam uğrunda savaşta hayatını kaybeden Müslüman” (age. s. 216) (< şehit)

šëjtàn /šëytan/ “iblis” (age. s. 216) (< şeytan)

šërbèt /šërbet/ “pişmiş şekerden bir sıvı” (age. s. 216) (< şerbet)

šër /šer/ “kötülük; düzenbazlık” (age. s. 216) (< şer)

šefteljīja /šeftelyiya/ “şeftali” (age. s. 216) (< şefteli)

šehër /šeher/ “büyük şehir” (age. s. 216) (< şehir)

šëret /šëret/ “yaramaz; haylaz” (age. s. 216) (< şer)

šerijât /šeriyat/ “İslami dinî kural” (age. s. 216) (< şeri[y]at)

šëšbëš /šëşbeš/ “kutucuklu ahşap tabladan oynana eski bir oyun” (age. s. 216) (< şeşbeş)

šiljta /šilyta/ “rulo şeklinde dikişsiz yünlü döşek. Oturma ve uyuma için kullanılırdı. Üzerine minder koyulurdu.” (age. s. 217) (< şilte)

šparadžīja /šparaciya/ “koruyucu” (age. s. 218) (< {+Ci})

šuçür /šuçur/ “teşekkür” (age. s. 219) (< şüçür)

šüjba /şuyba/ “şüphe” (age. s. 219) (< şa[y]ibe)

šurüp /şurup/ “meyve suyu; şurup” (age. s. 220) (< şurup)

tabāk “tepsi” (age. s. 221) (< tabak)

tabakhāna “deri atölyesi” (age. s. 221) (< tabakhana/tabakhāna)

tābana “bir zamanlar Podgoriça yanında, Ribniça nehri sol kıyısında bulunan bir yerleşim yeri” (age. s. 221) (< tabakhana/tabakhāna/tabhana?)

- tabût** “kapaksız Müslüman ölüm sandığı” (age. s. 221) (< tabut)
- tāblja bēšljīca** “Podgoriça’da bir zamanlar Moraça’nın sol kıyısında bir ad” (age. s. 221) (< beşli)
- tagār** “bakırdan büyük bir kâse, çini” (age. s. 221) (< tagar)
- taksirât** “sorun; talihsizlik; kötü kader” (age. s. 222) (< taksirat)
- talagàn** “kolsuz, altı saçaklı siyah yünden uzun dokuma erkek elbisesi” (age. s. 222) (< talagan)⁵
- tarànālva** “bir çeşit kek” (age. s. 223) (< halva)
- têke** “sadece; ancak” (age. s. 223) (< tek)
- tēneća /teneća/** “teneke” (age. s. 224) (< teneçe)
- tēspe** “günlük beş ibadette ve dışında kullanmak üzere Müslüman ibadet eşyası” (age. s. 224) (< tespi[h])
- teçija /teçiya/** “derviş binası” (age. s. 224) (< teçye)
- teçija /teçiya/** “eskiden Podgoriça’da bir mahalle (bugünkü köprü yakınlarında)” (age. s. 224) (< teçye)
- teferič /teferiç/** “eğlence; cümbüş; şenlik” (age. s. 224) (< teferiç)
- teferičiti /teferiçiti/** “eğlenmek; şenlenmek; cümbüş etmek” (age. s. 224) (< teferiç)
- teftër** “defter; borç ve alacakların yazıldığı tüccar kitabı” (age. s. 224) (< tefter)
- tëndžera /tencera/** “çanak; kap” (age. s. 225) (< tencere)
- tepciija /teptsiya/** “tepsi; yuvarlak teneke” (age. s. 225) (< tepsi)
- terāvija /terāviya/** “yatsıyla beraber kılınan Ramazan gecelerine özgü toplu dua” (age. s. 225) (< terāvi[h])
- tespič /tespiç/** “şerbetli bir kek çeşidi” (age. s. 225) (< tez piş)
- tērziija /tērziya/** “terzi” (age. s. 225) (< terzi)
- tēzā** “teyze; annenin kız kardeşi” (age. s. 225) (< te[y]ze)
- tigla** “evlerin kaplandığı döşeme, kaplama” (age. s. 226) (< tugla)

⁵ TDK *Derleme Sözlüğü*’nde *talagan* “Kara yapağıdan dokunan bir çeşit kepenek.” anlamıyla Selanik (Menemen, İzmir) ve Gevge (Kumbağ, Tokat) göçmenleri derlemesi olarak vardır.

tirit “bir zamanlar baklava kabuğuna atılan yağ ve yumurtayla karıştırılmış küçük ezilmiş hamur” (age. s. 226) (< tirit)

trošadžija /trošaciya/ “harcamayı seven; ölçüsüz harcayan” (age. s. 228) (< {+Ci})

turšija /turşıya/ “ekşitilmiş sebze (biber, domates, hıyar)” (age. s. 228) (< turşi)

tülümbe “şerbetli bir kek çeşidi” (age. s. 228) (< *tulumba*)

türbe “tanınmış şahsiyetler bulunan bir mezar yapısı” (age. s. 229) (< türbe)

učkür /uçkur/ “uçkur; kemer işlevi olan kordon” (age. s. 231) (< uçkur)

ürmašica /urmaşıtsa/ “şerbetli bir tatlı” (age. s. 234) (< urma)

üsta “usta” (age. s. 235) (< usta)

vâjda /vayda/ “fayda” (age. s. 237) (< fayda)

vâpör “gemi; vapur” (age. s. 237) (< vapor)

vâkat “zaman; dönem” (age. s. 237) (< vakit)

vaktüljē /vaktilyē/ “bir zamanlar; vaktiyle” (age. s. 237) (< vaktiyle)

vâz “cami vaazi” (age. s. 238) (< vaaz/vâz)

veresija /veresiya/ “ertelenmiş veya beklenen satış veya satın alma” (age. s. 238) (< veresiye)

vësvesa “bir sürecin gerçekleşmemesi korkusu (çağrışım, korku), kötülük, talihsizlik” (age. s. 238) (< vesvese)

vesveseljî /vesveselyi/ “vesveseye duyarlı kişi” (< vesveseli)

vesveseljija /vesveselyiya/ “vesvesede olan kişi; ürkek; kötülük veya hastalık hâline gelmekten korkan” (< vesveseli)

vilājēt /vilāyet/ “bölge; il; valinin bölgesi” (age. s. 239) (< vilāyet)

zabaglažisāti /zabaglayisāti/ “örtmek; saklamak; kapamak” (age. s. 241) (< bagla-)

zakapijāti /zakapiyati/ “kapamak” (< kapa-)

zamandālji /zamandālyiti/ “kapıya mandal koymak; kilitlemek” (age. 243.) (< mandal)

zamerāčiti /zamerāčiti/ “dilemek; bir şey istemek; merakı olmak” (< merak)

zâr “bir zamanlar Müslüman kadınların sokağa çıkarken giydikleri örtü” (age. s. 244) (< zar)

zaşêrbêtî /zaşêrbetî/ “şekerlendirmek; şerbetlemek” (< şerbet)

zekât “her gücü yeten Müslüman için yılda bir vermesi gereken sadaka” (age. s. 245) (< zekat)

zemân “zaman; dönem” (age. s. 245) (< zaman)

zerzevât “sebze” (age. s. 246) (< zerzevat/zarzavat)

zubûn “bir çeşit manto veya örtü” (age. s. 247) (< zıbın)

zulûm “adaletsizlik; şiddet; terör” (age. s. 247) (< zulum)

zulumcâr “tiran; ırz düşmanı” (age. s. 247) (< zulumçar)

zumbûlj “sümbül; bir çiçek çeşidi” (age. s. 247) (< sümbül)

zurhâna “tuvalet” (age. s. 247) (< zor? hana/hâna)

Türkçedeki Karadağlıca Ögeler

Bir Altay dili olarak Türkçedeki Karadağlıca ögelere değinilmemiştir. Çalışmalarda genel olarak birçok sebeple Karadağ sahasındaki Karadağlıca'yı da kapsayacak şekilde *Slavca*, *Sırpırvatça* tabirleri kullanılmıştır (Miklosich 1889; Tietze 1957, 1974; Yenisoy 1998 vb.). Bundan dolayı, verilen örneklerin ne kadarının Karadağ kesiminden olduğu belirsizdir. Ancak, sayının büyük olmadığı, genel çalışmaların sonucudur (Karaağaç 2008: XLV).

Çalışmamızda Karadağlıcadan Türk ağızına geçen verintiler, çeşitli kelime ve bazı gramer ögeleri olarak tespit edilmiştir (Šlaković 2013; İğci 2019). Kişi zamirlerinin hâl çekimlerinde, Türkçe çekim tipinin yanında Karadağlıcadaki kişi zamirlerinden bazılarının kısa formlarının kullanımı da tespit edilmiştir. Anılan komşu dillerin kullanım yoğunluğu, son yüzyılda Karadağ'daki Türkçede böyle bir etki bırakmıştır. Bu ögeler *me* “beni”, *mi* “bana; benim”, *te* “seni; senin”, *ti* “sana; senin”, *ga* “onu; onun”, *mu* “ona; onun”, *ge* “onları” şeklindedir. Bunlar, asıl hâl çekiminin yanında bir kullanıma sahiptir. Türkçenin kendi çekiminin daha yaygın olduğu, alıntı öge bulunan bazı cümlelerde Türkçe zamir ve hâl ekinin de oluşuyla gözlemlenebilir.

Karadağ topraklarında, Bar yöresi Türk ağızında görülen Karadağlıca alıntılar olarak aşağıdaki örnekler saptanmıştır:

albaniya “Arnavutluk” (İğci, s. 206) (< albaniya)

albāniya “Arnavutluk” (İğci, s. 206) (< albaniya)

ali “ama, fakat” (İğci, s. 206) (< ali)

- ali** “ama, fakat” (İğci, s. 207) (< ali)
- amater** “amatör” (İğci, s. 207) (< amater)
- ambasada** “elçilik, büyükelçilik” (İğci, s. 207) (< ambasada)
- ambasador** “elçi, büyükelçi” (İğci, s. 207) (< ambasador)
- april** “nisan” (İğci, s. 207) (< april)
- arbanas** “Arnavut” (İğci, s. 208) (< arbanats/arbanas)
- arbanas̱ki** “Arnavutça” (İğci, s. 208) (< arbanatski/arbanaski)
- asimiḻatsiya** “asimilasyon” (İğci, s. 208) (< asimilatsiya)
- autobus** “otobüs” (İğci, s. 208) (< autobus)
- autobuska** “otobüs istasyonu” (İğci, s. 209) (< autobuska [stanitsa])
- autobuz** “otobüs” (İğci, s. 209) (< autobus)
- automobil** “otomobil” (İğci, s. 209) (< automobil)
- aviyon** “uçak” (İğci, s. 209) (< avi[y]on)
- ayrodrom** “havalimanı” (İğci, s. 209) (< aerodrom)
- benzinska pumpa** “benzinlik, yakıt istasyonu” (İğci, s. 211) (< benzinska pumpa)
- biba** “hindi” (Šlaković, s. 29) (< biba)
- bogami** “valla” (İğci, s. 212) (< bogami)
- bolnitsa** “hastane” (İğci, s. 212) (< bolnitsa)
- boşnyaçki** “Boşnakça” (İğci, s. 213) (< boşnyaçki)
- bosançe** “Boşnakça” (İğci, s. 213) (< bosan[ats])
- bosanski** “Boşnakça” (İğci, s. 213) (< bosanski)
- tsirnağora** “Karadağ” (İğci, s. 219) (< tsirnağora)
- tsirnogorçe** “Karadağlıca” (İğci, s. 219) (< tsirnağora)
- tsirnogorska komertsialna banka** “Karadağ’da bir banka” (İğci, s. 219) (< tsirnogorska komertsialna banka)
- tsigara** “sigara” (İğci, s. 219) (< “ts<s”)
- tsigare** “sigara” (İğci, s. 219) (< “ts<s”)
- cigara /tsigara/** “sigara” (Šlaković, s. 35) (< “ts<s”)

- cìgara içmek** /tsigara içmek/ “sigara içmek” (Šlaković, s. 35) (< “ts<s”)
- cìgara tàblasī** /tsigara tablasī/ “küllük” (Šlaković, s. 35) (< “ts<s”)
- cìgar-ċât** /tsigar-ċat/ “sigara kâğıdı” (Šlaković, s. 35) (< “ts<s”)
- damàst** “ipek veya yünlü ağır kumaş” (Šlaković, s. 45) (< damast)
- daniłovgrad** “Danilovgrad, Karadağ’da bir kasaba” (İğci, s. 220) (< daniłovgrad)
- dırjava** “devlet” (İğci, s. 220) (< dırjava)
- dırva** “odun” (İğci, s. 220) (< dırva)
- direktor** “müdür” (İğci, s. 221) (< direktor)
- dobra voda** “Dobra Voda, Karadağ’da Bar yakınlarında bir köy” (İğci, s. 221) (< dobra voda)
- dobro** “iyi” (İğci, s. 221) (< dobro)
- domaçitsa** “ev hanımı” (İğci, s. 222) (< domaçitsa)
- domāce** “ev yapımı” (İğci, s. 222) (< domaçi/domaçe)
- ekonomist** “ekonomist” (İğci, s. 223) (< ekonomist)
- ekonomista** “ekonomist” (İğci, s. 224) (< ekonomist)
- ekonomiya** “ekonomi” (İğci, s. 224) (< ekonomiya)
- ekonomski fakultet** “iktisat fakültesi” (İğci, s. 224) (< ekonomski fakultet)
- enektsiya** “enjeksiyon, iğne” (İğci, s. 224) (< in[y]ektsiya)
- fakultet** “fakülte” (İğci, s. 226) (< fakultet)
- finansira et-** “finanse etmek” (İğci, s. 226) (< finansirati)
- fino** “hoş, ince; güzel” (İğci, s. 226) (< fino)
- frijider** “buzdolabı” (İğci, s. 226) (< frijider)
- frijidēr** “buzdolabı” (İğci, s. 226) (< frijider)
- frizūra** “saç modeli veya şekli” (İğci, s. 226) (< frizura)
- fudbal** “futbol” (İğci, s. 226) (< fudbal)
- generatsiya** “jenerasyon, nesil” (İğci, s. 227) (< generatsiya)
- geograf** “coğrafyacı” (İğci, s. 227) (< geograf)
- gimnaziya** “lise” (İğci, s. 227) (< gimnaziya)

gimnaziye “lise” (İğci, s. 227) (< gimnaziya)

gimnāziya “lise” (İğci, s. 227) (< gimnaziya)

gof “büyük sayılabilecek bir balık cinsi, sarıkuyruk, *Seriola dumerili*” (İğci, s. 227) (< gof)

goļagus “özellikle gelinlik süslemeleriyle ilgili bir tabir” (İğci, s. 227) (< gologus/gologuz)

gramatik “gramerle ilgili” (İğci, s. 227) (< gramatika)

gramatika “gramer” (İğci, s. 227) (< gramatika)

graşak “bezelye” (İğci, s. 227) (< graşak)

grinya “akar, mayt” (İğci, s. 227) (< grinya)

harmoniya “harmoni, uyum” (İğci, s. 228) (< harmoniya)

historiya “tarih” (İğci, s. 228) (< historiya)

hotel “otel” (İğci, s. 229) (< hotel)

ırskavitsa “kıkırdak” (İğci, s. 229) (< h'ırskavitsa)

inaçe “yoksa, aksi takdirde” (İğci, s. 230) (< inaçe)

informatiya “bilgi” (İğci, s. 230) (< informatiya)

institut “enstitü” (İğci, s. 230) (< institut)

interesant “enteresan, ilginç” (İğci, s. 230) (< interesantan)

isto “aynı” (İğci, s. 231) (< isto)

jorgövan /yorgovan/ “erguvan” (Šlaković, s. 78) (< yorgovan < erguvan *T.*)

kaligraf “kaligraf, hattat” (İğci, s. 232) (< kaligraf)

kamiyon “kamyon” (İğci, s. 232) (< kami[y]on)

keks “bisküvi” (İğci, s. 234) (< keks)

kēks “bisküvi” (İğci, s. 234) (< keks)

kilometara “kilometre, kilometreler” (İğci, s. 234) (< kilometara)

kniga “kitap” (İğci, s. 234) (< knyiga)

koleno “diz” (İğci, s. 235) (< kolyeno)

kombi “minibüs” (İğci, s. 235) (< kombi)

konop “halat, ip” (Šlaković, s. 88) (< konop)

- kontakt** “ilişki, iletişim, temas” (İğci, s. 235) (< kontakt)
- kora** “kabuk, kapak; bir çeşit hamur işi” (İğci, s. 235) (< kora)
- kore** “kabuk, kapak” (İğci, s. 235) (< kore)
- kredit** “kredi” (İğci, s. 236) (< kredit)
- krevet** “yatak, döşek” (İğci, s. 236) (< krevet)
- kruG** “tur, yuvarlak döngü” (İğci, s. 236) (< krug)
- kuhinya** “mutfak” (İğci, s. 236) (< kuhinya)
- kvadrat** “metrekare, kare” (İğci, s. 236) (< kvadrat)
- latinitsa** “Latin harfli, Latin harfleri” (İğci, s. 237) (< latinitsa)
- lingvist** “dilci, dil bilimci” (İğci, s. 237) (< lingvist)
- lingvista** “dilci, dil bilimci” (İğci, s. 237) (< lingvista)
- lūka** “liman, Bar Limanı” (İğci, s. 237) (< luka)
- letna kuhinya** “yaz mutfağı” (İğci, s. 237) (< lyetna kuhinya)
- marketa** “market” (İğci, s. 238) (< market[a])
- maslats** “tereyağı” (İğci, s. 238) (< maslats)
- may** “mayıs” (İğci, s. 238) (< may)
- metatēza** “metatez, göçüşme” (İğci, s. 239) (< metateza)
- ministar** “bakan” (İğci, s. 239) (< ministar)
- moderno** “modern” (İğci, s. 239) (< moderno)
- muzika** “müzik” (İğci, s. 239) (< muzika)
- naşke** “bizim, bizimki gibi anlamda Türkçenin kullanımdan düşmesi veya düşürülmesiyle bağlantılı olarak Karadağlıca gibi komşu dili için verilmiş sevimli adlandırma” (İğci, s. 240) (< naşki)
- naşkeli** “bizim, bizimki gibi anlamda Türkçenin kullanımdan düşmesi veya düşürülmesiyle bağlantılı olarak Karadağlıca gibi komşu dili konu-
şan kişi” (İğci, s. 240) (< naşki)
- naşki** “bizim, bizimki gibi anlamda Türkçenin kullanımdan düşmesi veya düşürülmesiyle bağlantılı olarak Karadağlıca gibi komşu dili için verilmiş sevimli adlandırma” (İğci, s. 240) (< naşki)
- nego** “veya, ... değil de ...” (İğci, s. 240) (< nego)

obično “normal, standart” (İğci, s. 241) (< obično)

odma “hemen” (İğci, s. 241) (< odma[h])

odmor “tatil” (İğci, s. 241) (< odmor)

orahovats “Orahovaç, Karadağ’da Kotor Körfezi kıyısında bir köy” (İğci, s. 242) (< orahovats)

orginal “orijinal” (İğci, s. 242) (< original)

osnovna “ilkokul” (İğci, s. 242) (< osnovna)

osnovna škola “ilkokul” (İğci, s. 242) (< osnovna škola)

osnovnu “ilkokul” (İğci, s. 242) (< osnovna)

pakovano “paketlenmiş, paketli” (İğci, s. 243) (< pakovano)

paraliza “felç” (İğci, s. 243) (< paraliza)

patlicanka “patlıcanka, bir incir çeşidi” (İğci, s. 243) (< {+ka})

pavlaka “hafif ekşi krema” (İğci, s. 243) (< pavlaka)

penziya “emeklilik” (İğci, s. 244) (< penziya)

penzioner “emekli” (İğci, s. 244) (< penzi[y]oner)

penzionera “emekli” (İğci, s. 244) (< penzi[y]oner)

ploča “plaka, seramik veya beton zemin” (İğci, s. 244) (< ploča)

pod grad “kale altı, şehir altı” (İğci, s. 244) (< pod grad)

podgoritsa “Podgoriça, Karadağ’ın başkenti” (İğci, s. 244) (< podgoritsa)

političar “politikacı” (İğci, s. 244) (< političar)

politika “politika” (İğci, s. 244) (< politika)

połoji et- “bir süreci tamamlamak, sınavı vermek” (İğci, s. 244) (< po-lojiti)

politika “politika” (İğci, s. 245) (< politika)

popis “sayım” (İğci, s. 245) (< popis)

poruka “mesaj” (İğci, s. 245) (< poruka)

pogotovo “özellikle” (İğci, s. 245) (< pogotovo)

potamam “eksiksiz, tam, gereği gibi olan” (İğci, s. 245) (< {po+})

pozivnitsa “çağrı, davetiye” (İğci, s. 245) (< pozivnitsa)

- praşak** “toz” (İğci, s. 245) (< praşak)
- praşak za petsivo** “kabartma tozu” (İğci, s. 245) (< praşak za petsivo)
- pravnik** “avukat, hukukçu” (İğci, s. 245) (< pravnik)
- pristan** “iskele; Bar kıyısındaki iskele ve civarı” (İğci, s. 245) (< pristan)
- profesor** “profesör, akademisyen” (İğci, s. 245) (< profesor)
- puter** “tereyağı” (İğci, s. 245) (< puter)
- računovotstvo** “muhasabe, saymanlık” (İğci, s. 245) (< računovodstvo)
- roba** “giysi, giyim” (İğci, s. 246) (< roba)
- rupa** “çukur” (İğci, s. 246) (< rupa)
- samo** “sadece” (İğci, s. 247) (< samo)
- samu** “sadece” (İğci, s. 247) (< samo)
- sătara** “satır, kasap veya mutfak baltası” (Šlaković, s. 123) (< satara < satır *T*.)
- seriya** “dizi, televizyon dizisi, dizi film” (İğci, s. 248) (< seriya)
- sigurno** “kesin, kesinlikle” (İğci, s. 248) (< sigurno)
- sitno** “küçük, ufak” (İğci, s. 249) (< sitno)
- sladolet** “dondurma” (İğci, s. 249) (< sladoled)
- slastičari** “tatlıcı, pastane” (İğci, s. 249) (< slastičar[i])
- slika et-** “fotoğraflamak” (İğci, s. 249) (< slika)
- soba** “oda” (İğci, s. 249) (< soba)
- spavača** “yatak odası” (İğci, s. 250) (< spavača)
- stan** “apartman dairesi” (İğci, s. 250) (< stan)
- stari bar** “Eski Bar, Karadağ’ın güney kesimi İşkodra Gölü’nün güneyinde bir kasaba” (İğci, s. 250) (< stari)
- stari grad** “eski şehir” (İğci, s. 250) (< stari grad)
- struya** “elektrik, akım” (İğci, s. 250) (< struya)
- student** “öğrenci” (İğci, s. 250) (< student)
- studira et-** “eğitim almak, okumak” (İğci, s. 250) (< studirati)
- sud** “adliye, mahkeme” (İğci, s. 250) (< sud)

- şalter** “gişe” (İğci, s. 251) (< şalter)
- şareno** “alaca, renkli, çok renkli” (İğci, s. 251) (< şareno)
- şerpa** “tencere” (İğci, s. 251) (< şerpa)
- şfetska** “İsveç” (İğci, s. 252) (< şvedska)
- şfetska kırpa** “İsveç bezi, bir çeşit temizlik bezi” (İğci, s. 252) (< şvedska)
- şkaf** “ağaç kap, kova” (İğci, s. 252) (< škaf)
- škoła** “okul” (İğci, s. 252) (< škola)
- şnitsla** “şnitzel” (İğci, s. 252) (< şnitsla)
- şporet** “soba, kuzine” (İğci, s. 252) (< şporet)
- şuga** /şuga/ “uyuz, kaşıntı yaratan bulaşıcı hastalık” (Šlaković, s. 131) (< şuga)
- şvetska** “İsveç” (İğci, s. 252) (< şvedska)
- taksist** “taksici” (İğci, s. 252) (< taksist)
- tamo** “orada” (İğci, s. 252) (< tamò)
- televiziya** “televizyon” (İğci, s. 253) (< televiziya)
- televiziye** “televizyon” (İğci, s. 253) (< televiziya)
- tırgovats** “tüccar” (İğci, s. 254) (< tırgovats)
- tifus** “tifüs” (Šlaković, s. 136) (< tifus)
- uçitelyitsa** “öğretmen hanım” (İğci, s. 255) (< uçitelyitsa)
- unuk** “torun” (İğci, s. 255) (< unuk)
- unuka** “torun” (İğci, s. 255) (< unuka)
- urmaşıtsa** “Urmaşıca veya hurma tatlısı, şerbetli bir tatlı çeşidi” (İğci, s. 255) (< {+itsa})
- üzümlitsa** “bir incir çeşidi” (İğci, s. 257) (< {+itsa})
- venčanitsa** “gelinlik” (İğci, s. 257) (< v[y]enčanitsa)
- vinobran** “bir koruyucu madde” (İğci, s. 257) (< vinobran)
- vişnya** “vişne” (İğci, s. 257) (< vişnya)
- vışnja** /vişnya/ “vişne” (Šlaković, s. 143) (< vişnya)
- zvekır** “kapı tokmağı” (Šlaković, s. 147) (< zvekır)

Sonuç

Karadağ topraklarında Türkçe ve Karadağlıcanın kesişim bölgeleri vardır. Bu bölgelerde her iki dilin ağızları açısından da alıntılar ve verintiler söz konusu olmuştur. Örneklerden ve tarihî süreçten anlaşıldığı üzere, etkileşim öncelikle Türkçeden Karadağlıcaya doğru gelişmiştir. İlk verintiler veya yaygın verintiler Türkçeye aittir.

Karadağlıcadaki alıntıların incelemedeki iki ağız yöresinden daha büyük bir sahaya yayıldığı kuşkusuzdur. Bu çalışmada somutlaştırmak için iki farklı özelliğe sahip Karadağlıca ağızı Nyeguşi ve Podgoriça'ya bakılmıştır. Karadağlıcadaki bu Türkçe alıntıların çok büyük kısmı Osmanlı dönemi alıntılarıdır. Karadağ sahasındaki Türk boylarının varlığı Osmanlı öncesine dayandığı için, bazı Türkçe sözlerin Osmanlı öncesine ait olma ihtimali de vardır. Nitekim, bu konuya değinenler de olmuştur (Škaljić 1966: 12).

Türkçe ve Karadağlıcanın etkileşimi açısından yürütülen incelemede Karadağlıcadaki Türkçe alıntılar olarak toplam 841 alıntı öge tespit edilmiştir. Bunun ötesinde şüphelenilen bazı kelimelerde emin olunmadığı için, bunlar listeye eklenmemiş, sayılmamıştır. Sayının dağılımı Nyeguşi yöresinden 190, Podgoriça'dan 651 şeklindedir. Bu sayıların, kaynaklık eden yayınlarda belirtilen veya kapsanan kelimelerin sonucu olduğu unutulmamalıdır.

Nyeguşi ağızı, konuşurlarının Türklerden farklı inanca mensup olmaları, coğrafi ve tarihî ayrıklık gibi sebeplerle daha sınırlı bir Türkçe alıntı sunmuştur. Podgoriça'da Müslümanların konuştuğu ağız, Türkçe alıntı yönünden oldukça zengin bir görünümündedir. Podgoriça, Osmanlı Türk egemenliğindeki ilk döneminde *Depedögen* olarak adlandırılmış, geliştirilmiş (Pepiç 2005: 280-281) ve Osmanlı idaresinden en son çıkmış bir şehirdir. Buradaki malzemenin zenginliği, bütün bu verilerle örtüşmektedir.

Karadağlıcadaki Türkçe ögeler kelime ve eklerdir. Taranan eserlerde metinlerin olmaması, cümle bilgisindeki etkileşim gibi diğer ögelerin tespitini mümkün kılmamıştır. Ancak, *bereçat versün* gibi çekimli yapılar, gramer alıntıları izleri sayılabilir. Bütün bu alıntılar, Karadağlıcaya tarihî dönemde geçip bugüne ulaşmışlardır. Anılan Türkçe verintiler incelendiğinde Karadağ Türk ağızı için birkaç özellik görülebilir:

Karadağ'daki Türkçede bugün de gözlemlenen ince ünlü sırasındaki /g/ > /ç/ > /c/ ve /k/ > /ç/ > /ç/ ses değişmesinin tarihî süreçte yaşandığı ve Karadağlı ağızlarına da geçişin tamamlanmadığı bir aşamada verildiği düşünülebilir. Karadağlıcadaki bu kelimelerde hâlen ara ses saydığımız /ç/ ve /ç/ vardır; *çem* “gem”, *çumur* “kömür”, *çugum* “güğüm”, *çepenak* “kepenk”.

Karakteristik bir başka özellik, /g/ ve /ğ/ seslerinin iki ünlü arasında ve hece sonlarında korunmasıdır. Türk ağızında olduğu bilinen bu husus verinti-

lerde de tespit edilmiştir; *bogāz* “boğaz”, *dogram* “doğranmış tütün”, *degenek* “değnek”, *yagma* “yağma”.

Karadağlı ağızdaki Türkçe alıntılarda isimden isim yapım ekinin yuvarlak ünlüye sahip görünümü, alıntılanmanın eskiliğine delalet eder; *çiviluk* “askı”. Türkçenin bugünkü {+IIK} ekinin Karadağlı ağızlarına ek yuvarlak ünlülü olarak kullanılırken girdiği, alıntılardan anlaşılmaktadır. Ancak, bazı Podgoriça ağızında görülen {+lak} varyantının (*beçarlak*, *yaglak*) {+IUK} şeklinden mi, sonraki {+lIK} şeklinden mi geliştiği düşünülmelidir.

İlk hecede /ö/ > /ü/ yaşayan kelimeler (*bulyuk* “bölük”, *duşek* “döşek”) ve ses olayı yaşamayan kelimelerin izleri (*çogat* “beyaz ‘gök’ at”, *çofta* “köfte”) görülür. Karadağlıcada /ü/ ve /ö/ yoktur; bunlar /u/ ve /o/ seslerine dönüşmüştür.

Kelime sonunda Batı Rumeli karakteristiği sayılan /i/ ile bitiş (/i/ < /ı/, /u/, /ü/), Karadağlı ağızında genişlemiş “iya” yapısına dönüşmüştür; *busiya* “pusu”, *çuskiya* “küşkü”, *aklagiya* “oklava”, *burgiya* “burgu”. Bu dönüşme genel bir eğilim hâlinindedir; *belegiya* “bileği”, *bekriya* “bekri”.

Kelime başında /h/ bulunan ve bulunmayan örnekler vardır; *aber*, *em*; fakat *hanuma*, *hoca*. Bu durum alıntıların kaynak dil Türkçede de iki şekilli söylenebilmesiyle ilgili olmalıdır.

Yazı dilinde pek bilinmeyen eski kelimelere rastlanmıştır: *kōlan* (< ko-lan), *meteriz* (< meteriz), *tolyaga* (< toyaga), *talagan* (< talagan), *yapunca* (< yapunca[k]) vb. Bunlar, eski alıntı, yazı dilinin unutulmuş kelimeleridirler.

Türkçedeki Karadağlıca alıntı öge sayısı 189’dur. Burada ünlüsü uzun ve normal şekilde söylenen bazı kelimeler ayrı alınmıştır. Unsurlar, Bar yöresinden toplanmış alıntılardır. Türk ağızından alıntı ögeler kelimelerdir. Yakın tarihte Karadağ topraklarında Osmanlı İmparatorluğu’ndan alınan bölgelerin de katılımıyla yeni bir devletin oluşması, buradaki Türkçe açısından bir olumsuz dönüşümü başlatmıştır. Anılan süreçte Karadağ Türklerinin Türkiye ve civardaki Türklerle bağlantıları oldukça zayıflamıştır. Türkçedeki Karadağlıca alıntıları, bu dönem sonrasında artışa geçmeye başlamıştır. Buna çağdaş dönemde dünyadaki teknolojik vb. gelişmelerle ortaya çıkan yeni adlar (televiziya “televizyon” gibi) da eklenebilir. Alıntı sayılan birkaç kelime ise, önceki yüzyıllarda Karadağlıcaya geçip son dönemde Karadağlıcadan yeniden Türkçeye alınan kelimelerdir; *yorgovan* (< erguvan).

Türk ağızdaki Karadağlıca alıntılar, kelime yönüyle sınırlı bir düzeyde ilerlemiş ve 1912 yılı sonrasında artan bir etkileme neticesinde kısmi gramer alıntılarına da dönüşmüştür. Burada, bazı gramer yayınlarında enklitik olarak da sayılan ögelerin Türk ağızında kullanılması söz konusudur: çigirmiş *me sâdo dün* “Çağırılmış *beni* Sado dün.”

Kaynaklar

- Ahmetbeyoğlu, A. (1995), *Greک Seyyahı Priskos (V. asır) 'a Göre Avrupa Hunları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Browne, W. (2019), Serbo-Croatian language, *Encyclopaedia Britannica*. 01.11.2019 tarihinde <https://www.britannica.com/topic/Serbo-Croatian-language> adresinden erişildi.
- Çirgić, A. (2017), *Dijalektologija crnogorskoga jezika*, Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- Çirgić, A. (2007), *Rječnik govora podgoričkih muslimana*, Cetinje: Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje.
- GTS (2019), *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Sözlükleri. sozluk.gov.tr adresinden erişildi.
- İğci, A. (2019), *Karadağ Türk Ağzı*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- İğci, A. (2018), “Batı Rumeli Ağızlarının Sınıflandırılması İçin Görüşler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18/2 (Kış-Winter 2018), 523-534.
- Karaağaç, G. (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Latifi Xhanari, L. (2015), *Balkan Dillerindeki Ortak Türkizmalar Sözlüğü*, [Denizli]: Pamukkale Üniversitesi Yayınları.
- Miklosich, H. F. (1889), “Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschätze”, (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften) *Tempusky*, Wien.
- Otašević, D. (2012), *Njeguški rječnik*, Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Pepiç, A. (2005), “Podgorica’nın Kısa Bir Tarihçesi”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 18, 273-283
- Škaljić, A. (1966), *Turcizmi u Srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: “Svjetlost” Izdavačko Preduzeće.
- Šlaković, S. (2013), *Rječnik Osmanske leksike Barskoga kraja*, Podgorica-Bar: Institut za Crnogorski Jezik i Književnost.
- Tietze, A. (1974), “Ein slavisches lehnwort in den früh-osmanischen chroniken”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Vol. 65/66 (1973/74), 219-222.
- Tietze, A. (1957), “Slavische Lehnwörter in der Türkischen Volkssprache”, *Oriens*, Vol. 10, No. 1 (Jul. 31, 1957), 1-47.
- Yenisoy, H. S. (1998), *Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri: Türkçede ve öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MANİSA YERLİ VE GÖÇMEN AĞZINDA SORU EKİNİN YERİ

Ayşe İLKER*

Giriş

1. Tespit: Manisa yerli ağzında şimdiki zaman çekiminde Gördes, Salihli, Demirci, Akhisar gibi ilçeler ve bunların bazı köylerinde soru ekinin yeri değişmektedir.

gel-(i)	mi	yo	ñ
gel-(i)	mi	yo	
gel-(i)	mi	yo	ñuz
gel-(i)	mi	yo	la

2. Tespit: Manisa, İzmir, Muğla, Uşak, Denizli gibi illerin dil malzemelelerinin verilerine göre Batı Anadolu ağızlarında, şimdiki zaman çekiminde bir başka değişme daha görülmektedir:

gel	(i)yo	ñ	mu?
gel	(i)yo	ñuz	mu?

3. Tespit: Batı Anadolu ağızlarında, soru ekinin şimdiki zaman çekimindeki bu yer değiştirmesi dışında, görülen geçmiş zamanın soru biçiminde de bir değişme görülmektedir:

gel-	di	mi	ñ
anna-	dı	mı	ñ

4. Tespit: Manisa göçmen ağzında, şimdiki zaman çekiminde yerli ağzında görülen ve fiil kök ve gövdesine hemen eklenen soru ekli biçime rastlanmamıştır. Görülen geçmiş zamanda 3. tespitte örneklenen ve 2. Teklik şahıs ekinin sona kaydığı kullanım, 3. Çokluk şahısta dikkati çekmektedir:

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ayseinceilker@gmail.com.

ko	di	mi	lar

Örneğin geçtiği cümle şöyledir: *e dogdi mi bizde adını **kodi milar** kulāna okurlar.* (Prizren, Leyla Gençler, 1960 doğumlu)

Soru ve Kuram

Yukarıdaki tablolarda soru kelimesinin/ekinin sondan ve ortadan, tam fiil kök ve gövdesine yani sola doğru çekildiği görülmektedir. Bunun sebebi ne olabilir? Soru ekinin yerinin değişmesinde komşu dillerin etkisi var mıdır? Tarihsel süreçte soru ekinin değişebildiği örnekler görülmekte midir? Soru eki bir ek değil de kelime olduğu için mi dizimde değişmektedir? Bu soruların cevabını bulmak için “soru” kavramıyla ilgili birkaç kuramsal yaklaşım sergilemek uygun düşmektedir: Türkçede yapısal olarak iki tip sorma biçimi vardır: 1. Soru ifadesi taşıyan müstakil sözlerle, 2. Tamamlanmış bir isim ve fiil çekiminde yüklem taşıdığı soru eki ile. Gündelik hayattaki ilişki ve ikili konuşmalardaki (dialog) konumun şöyle olduğunu belirtmek gerekir: Soru soran ve kendisine soru sorulan olmak üzere eylemi karşılıklı yapan iki şahıs bulunmakta, soran taraf karşısındakinden cevap beklemektedir. Soru edatları, soru zamirleri ve soru zarflarıyla *kim/ne/nasıl/ne kadar/nerede/hangisi/kaç/* yapılan soru cümlelerinde geniş ve ayrıntılı enformasyon/bilgi bulunmaktadır. *mI/mU* ile kurulanlarda ayrıntısız, kısa, açık/kapalı, belirgin/müphem ifadeler olmaktadır:

Evet/ hayır/ belki/ olabilir/ tabi/ bilmiyorum/ yok/ var/ tamam/ istemem gibi. Türkçenin kip ve zamanlarındaki anlam, *mI/mU* kelimesi/ekiyle soruya dönüştürülmektedir. Bu sebeple de eke *soru eki* denilmektedir. Bu bildiride ele alınan *mI/mU* ekinin /kelimesinin cümledeki yeri konusunda da, yer neresi olursa olsun soru soranla muhatap/cevap veren arasındaki bilgi akışının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Soru eki olarak kabul edilen ve bazı dilcilerin soru edatı olarak değerlendirdiği *mI/mU*’nun işlevinin farklı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, ona ek muamelesi yapılmayıp bir kelime olarak değerlendirildiğinde söz diziminde meydana gelen değişmelerle koşut olarak yerinin farklılaştığını kabul etmek gerekecektir.

Türkçede doğal olarak yapım eklerinin yeri bellidir ve değişmez. Ancak söz diziminde söz sırası, konuşucuların ruh ve bilinç hâllerine göre devrik yapıya veya daha az devrik yapıya ve kurallıdan daha az kurallıya ve tam kuralsıza doğru değişebilmektedir. Ele aldığı yazının, soru sorma pratiğimizin nasıl bir mantıksal yapıya dayandığını açıklamaya çalıştığını belirten Sezen Bektaş, “*İster yepyeni bir olgunun keşfindeki gibi orijinal bir süreci incelesin, isterse bilinen bir fenomenin kişi özelinde ilk defa idrak edilişi gibi oldukça yaygın bir durum konu alsın, sorgulama ediminin yaşamsal bir aktivite olduğu*

açıktır.” diyerek, soruların kişi özelinde idrak edildiğine dikkat çeker (2018: 75). Bu sebeple kişi özelinde dediğimiz alan, ağızlarda daha çok belirginleşir ve kurallı dizimin ihlali çok karşılaşılan bir durum hâline gelir. Soru sorma ve cevap alma, doğrudan konuşmayı ilgilendiren bir alandır. Konuşma gibi sürekli olarak hareket hâlinde olan dinamik bir eylemde, söz dizimi öğelerinin değişmesi ve düzensizleşmesi makuldür.

Soruyla Ekiyle İlgili Art ve Eş Zamanlı Bakışlar

Bu noktadan sonra, tarihsel ve çağdaş gramerlerimizde ekle ilgili değerlendirmelere ve varsa özgün düşüncelere bakmak için bir kapı aralamak uygun olacaktır:

Batı Türkçesinin bilinen en eski gramer kitabı *Müyyessiretü'l-Ulum*'da “İstifham bir nesneyi bilmek dilemeğe dirler. Bir kimse Zeyd geldimi dise muradı Zeyd'ün geldüğün gelmedüğün bilmedigüdür. Ve dahi bir kimse Zeyd kandadır dise muradı ne yirde idüğün bilmedir. Ve dahi bir kimse Zeyd nicedür dise muradı Zeyd'ün ne vasf üzre olduğun bilmedür. Mim ki esrelüdür harf-i istifhamdur; istifham için fi'le girür, isme girür gerek ism-i cins olsun gerek ism-i *şahs* olsun.” (1946: 72) “Bir kimse Zeyd geldimi dise istifham itdügi ancak Zeyd'ün geldigü gelmedigüdür. Gelmedimi'yi mukaddem kılub geldi mi Zeyd dise kezalik istifham itdügi ancak Zeyd'ün geldigü gelmedigüdür. Amma eger edat-ı istifhamı Zeyd'e idhal eyleyüb Zeyd mi geldi dise bu takdirce istifham Zeyd'ün ve gayrün gelmesinden olur, ya'ni Zeyd mi geldi yohsa gayri mi geldi demek olur.” (1946: 73) Bergamalı Kadri'nin bu açıklamalarıyla, Türkçe soru biçiminin belki de ilk olarak mantıksal tahlilini yaptığı görülmekte, *Zeyd geldi mi / Zeyd mi geldi* biçimindeki soru kelimesindeki yer değiştirmenin anlamı nasıl değiştirdiğine, buna göre de cevabın değiştiğine dikkat çekmektedir. Şçerbak “-mı -mu ek-edatının kökeninin ne olduğu şeklindeki soruyu cevaplamak zor değildir: Soru zamiri.” demekte; ayrıca “A. Ahmedov'un düşüncesine göre -mı -mu; nime, neme soru zamerine kadar inmektedir; Ahmedov'un bakış açısı daha tercih edilebilir bir görüştür; Altaycada soru bildirim aracı olarak -mı -mu ek-edatının yanı sıra ne edatının kullanılması gibi dikkate değer bir olgu da bu görüşü destekler niteliktedir.” yargısına varmakta ve soru ekinin soru zamerine dayandırılması yönünden Ahmedov'un kanaatine doğru bir eğilim göstermektedir (2016: 53). Ayrıca Şçerbak, *Soru* başlığında “Türk dillerinde soru bildirimi, şekil bilgisel olarak AzT., Gag., Kar.-Balk., TT'de -mı -mu; Alt.-pa -po -ba -bo; Bşk. -mı -mo; Kaz., K.Kalp., Nog., Hak. -pa -ba -ma; Kırg.-bı -bu; Özb. -mi, Uyg. -mu; Tuv. -be ek edatıyla yapılır. Yeri teklik ve çokluk şahıs eklerinden sonra veya öncedir.” demektedir (2016: 52). Bu bilgede Şçerbak'ın soru ekinin

yeriyle ilgili olarak açık bir belirtmede bulunduğu görülmektedir. Buna göre, soru eki şahıs ekinden önce veya sonra bulunabilir. Şçerbak ayrıca soru ek/edatının görülen geçmiş zaman şeklinde hemen hemen her zaman teklik ve çokluk şahıs eklerinden sonra gelirken şimdiki, geniş ve gelecek zaman şekillerinden çoğu zaman önce gelir. ET severmüsüz, kalırmusan, bardımı, tegdimü; EÖzb. kıyas kılamusan ‘kıyaslar mısın?’ bilip kelemidür ‘biliyor mu?’ bilürmüsen bilirmisin?, ‘kördüngüzmü gördünüz mü?’ Başk (ağızlarda) alaming ‘alır mısın?’ ‘alamıgız’ alır mısınız?, barzıming ‘gittin mi’ kildimigiz ‘geldiniz mi?’ gibi örnekler de verir (2016: 52).

Ergin, “Soru eki de bir ek olarak şüphesiz kelime bünyesi içinde bulunan, eklendiği kelimelere bitişen bir dil birliğidir. İsimlerde kendisinden sonra başka ek gelmez. Fakat fiillerde bazan işletme eklerinin kendisinden sonra geldiği görülür. Demek ki soru eki kelime sonuna bittiği gibi kelime ortasına da girebilen, böylece tam ek karakterinde olan bir dil birliğidir.” (1977: 244) diyerek soru ekinin yerine dikkat çekmekte ve sonra “... her çeşit kelimenin soru şeklini yapan umumi bir işletme ekidir. İsim cinsinden bütün kelimeler; edatlar, fiiller soru şekline hep bu ek ile sokulurlar. Soru eki isimleri ve edatları daima fiillere bağlar, fiillerle münasebete geçirir. Fiillerin ise başlı başına fiil çerçevesi, içinde soru şeklini yapar.” (1977: 320) diyerek kelime türleriyle kullanılış özelliklerini anlatır.

Alyılmaz, “/+mU/eki/ edatının yazıtlarda bazan da cümlelerin içinde (ek fiilden önce, yüklem ismini oluşturan yapı içinde) yer aldığı, kullanıldığı görülür.” dedikten sonra şu örneği verir: *ka(a)g(a)n mu kuş(a)yın t(i)d(i)m*: *Kağan mı yapayım dedim (Kağan yapayım mı dedim)*. T5 (1994: 257). Burada Alyılmaz’ın cümleyi Türkiye Türkçesiyle verirken *Kagan mı yapayım dedim* ve *Kagan yapayım mı dedim* biçiminde vermesi ilginçtir. Bu aynı zamanda ekin yerinin doğal olarak değişebilirliğini de göstermektedir.

Uşak İli Ağızları’nda Gülsevin, *Soru Cümlesi* bahsinde “Kişi eki bazan zaman ve kip üzerine, bazan “mI” soru edatı üzerine gelebilir. Bu diziliş alternansı, aydın konuşma diline nazaran daha oynaktır.” (2002: 185). Ayrıca *F-zaman/kip+kişi mI* ve *F-zaman/kip+ mI+kişi* biçiminde ikiye ayırdığı örnekleri verir: *bakceniz mi, görüyon mu, biliyin mi, anadın mı; biliyi min, veri min* (2002: 185). “Soru Edatının Dizimdeki Yeri” başlığında *mI* soru edatının zaman veya birleşik fiilden önce kullanılabildiğini belirtir ve *atatürk olmayışın duru mu bilcez* örneğini verir (2002: 186).

Demir-Yılmaz, *Eklerin Sırası* bahsinde “İsim çekim eklerinde dıra genel olarak çokluk-iyelik-hâl-soru şeklindedir: *ev-ler-imiz-den mi*. Fiil çekiminde sıra, veya fiil-zaman-soru-kişi şeklindedir: *yap-dık-mı, yap-ar mı-y-ız vb.* (2003: 174).

Gülensoy, “*Bu ek ismin soru şeklini yapan işletme ekidir. İsim fiile soru şeklinde bağlanmak için daima sonuna soru eki alır. Soru eki edat menşeli olup sonradan ekleşmiştir.* (2010: 548) diyerek ekin kökeninin edat olduğunu vurgular. Yine aynı eserinde *Sorulu Cümle (Soru Cümlesi)* başlığında “*Bir işin olup olmadığını, bir şeyin gerçeğini soru yoluyla öğrenmek, bazen de bir fikre kuvvet kazandırmak ya da bir şeyi inkara etmek amacı le kurulan cümledir.*” (2010: 599) der ve böylece anlamsal boyutuna dikkat çeker.

Urfalı Kemal Edip, *Fiillerde Soru Şekilleri* başlığında Şuhudi ve nakli mazi/Muzari, Hâl/İstikbal/Temenni gibi başlıklar açmış ve nakli mazide yapmışam mı, yapmış miyam “yapmış mıyım” örneğini verip Muzari başlığında şu açıklamayı yapmıştır: “*Soru eki, genel olarak tasrif kalıplarının sonlarına eklendiği gibi, ihbari ve hikaye şekillerinde bu ekin şahıs zamirlerinden evvel getirildiği de olur; satarammii satar miyam satar mıyım; gelirdih mı, gelir midih “gelir miydik” gibi* (1991: 67, 68). Burada Kemal Edip’in, ağızlarda soru ekinin yerinin değiştiği örnekleri vurgulamış olması önemlidir.

Mine Kılıç, *Soru Eki* başlığında “*Fiil çekim eklerinden biri de soru ekidir. Soru eki, fiilleri soru şekline sokar. Bu ek isim ve fiillerde aynıdır. K. M. ağzında fiil cümlelerinin soru şekli, soru eki yanında fiillerin kip ekleri üzerinde yoğunlaşan kuvvetli bir vurgu ile sağlanır. yenibilicin mi? < yenebilecek misin?, bilin mi?< biliyor musun?, geder mimiş< gider miymiş, çalışabilin mi?< çalışabilir misin?* (2008: 86) demektedir.

Gemalmaz, “*mi: sona getirilen soru edatı. Genel anlamda kullanılışı Türkiye Türkçesi, aydın konuşmasındaki gibidir. Üzerine geldiği kelimeyi sorulan durumuna getirir. Üzerine ek almadığı durumlarda ünlüsü daima düz-dar-ince olan bu edat, üzerine ek aldığı takdirde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına girer. Susuz miyih (susuz muyuz), susuz miydiz (susuz muydunuz)* diyerek ekin ses bilgisel eklenme şartlarını verir ve yeni bir paragraf ekleyerek “*Ekleme Çok seyrek olarak Oltu ağızlarında ve Yukarı Aras ağızlarının güney kesiminde yukarıdaki kurala aykırı düşen örneklerle karşılaşıldığı olur: yapıdrabülür müyuh (yaptırabilir miyiz), sewgder müydeler (sevkedeler miydi)*” (1995: 300-301) cümlelerinde soru ekinin yerinin değiştiği örneği verir. Muğla ağzında soru ekinin yer değiştirdiği biçim örneklenmemiştir. Akar, “*Muğla ili ağızlarında soru eki yazı dilinde olduğu gibi mX biçimidir*” diyerek örnekleri vermiştir (Akar 2013). Ancak metinlerde yazı dili dışındaki *annadı mın?* biçimi görülmektedir. Marmaris İçmeler’de bir kadın kaynak kişide “*annadı mın/ girmede min/ biliy min/ görüy mün*” soru biçimleri kullanılmıştır. *Lobnor Ağzı*’nda “*Kızıl gülüm köyükkü bilemisiz?*” (MO.102) “*Kızıl gülüm aşkı bilir misiniz?*” örneği verilmiştir (Aliyeva 2013: 142). Örnekte, soru eki kip ve şahıs eki arasına gelmiştir.

Ağız Alanı ve Yazı Dilindeki Kullanımlar

Soru ekinin yeri konusunda yeniden Manisa'ya dönüldüğünde, yerli ağızlarında yazı dilinin ölçünlü örnekleri görüldüğü kadar farklı biçimlerin kullanıldığı da olmaktadır. Türkiye Türkçesinde ölçünlü kuruluş; şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde kullanılan *kip/zaman + mI/mU + şahıs eki* dizilişi biçimindedir. Bu dizilişte şahıs eki bazen öne çekilir bazen de soru eki üzerine *kip/zaman* eklenir. Öğrenilen geçmiş zaman çekiminde ise diziliş *kip/zaman + şahıs eki + mI/mU* biçimindedir.

Ölçünlü dildeki bu kullanımları tablo hâline getirdiğimizde an/şimdi; yakın ve uzak gelecek zamanlar ile uzak geçmişte aynı dizilişin kullanıldığı görülmektedir:

Fiil Kök veya Gövdesi	Kip/Zaman	Soru Eki	Şahıs Eki
Şimdi/Yakın ve Uzak Gelecek / Uzak Geçmiş	Gel- iyor Gel-ir Gel-ecek Gel-miş	mu mi mi mi	sun sin sin sin

Genelde Türkiye Türkçesi ağızlarında özelde Manisa yerli ağzında, şimdiki zaman çekiminde soru kelimesi/ekinin yeri aşağıdaki örneklerde olduğu gibidir:

I. Yazı Diliyle Aynı

Fiil kök veya gövdesi al-	Kip/zaman (1)yo (1)yor	Soru eki mu mu	Şahıs eki sun? sunuz?

II. Yazı Dilinden Farklılaşıyor

Fiil kök veya gövdesi al-	Kip/zaman (1)yo (1)yo	Şahıs Eki ñ ñuz	Soru eki mu? mu?

III. Manisa Yerli Ağzında Yazı Dilinden Tamamen Farklılaşıyor

Fiil kök veya gövdesi al-	Soru Eki (1) mı	Kip/Zaman yo	Şahıs Eki ñ

Yakın geçmiş zamanın soru biçimi, ölçünlü dilde aşağıdaki gibidir:

Fiil kök veya gövdesi gel	Kip/zaman di	Şahıs Eki n	Soru eki mi

Ege Bölgesi ve Manisa’da yazı dilindeki biçimle birlikte aşağıdaki kullanım da görülmektedir:

Gel-(i)	di	mi	ñ

Yukarıdaki tabloda soru kelimesinin sondan ve ortadan tam fiil kök ve gövdesine çekildiği görülmektedir. Asıl soru şudur: Bunun sebebi ne olabilir? Burada, dil mantığı açısından da sorulması gereken bir soru vardır: Soru kelimesi önce adlarda mı kullanıldı; fiillerde daha sonra mı kullanılmaya başlandı? Bu noktada yeniden kuramsal bakış açılarına dönmek gerekmektedir. Soru sorma ve cevap alma, doğrudan konuşmayı ilgilendiren bir alandır. Konuşma gibi sürekli olarak hareket hâlinde olan dinamik bir eylemde, söz dizimi öğelerinin değişmesi ve düzensizleşmesi beklenen bir durumdur. Burada, düşüncüyü bir de ek-fiilin sorulu örneklerine bakarak başka bir yöne çekmek mümkün olabilir:

Güzel	mi	(y)	im
Güzel	mi	(y)di	m
Güzel	mi	(y)miş	im

Aşağıda ise yazı dili ve ağız alanlarında; ek-fiil ve bildirme kiplerinde soru ekinin yerinin değiştirildiği cümleler birlikte örneklenmiştir:

- Çiçek aldım./Çiçek mi aldım? /Çiçek aldın mı?
- Geliyorum/ Geliyor muyum? /Geli miyom?
- Yemek yiyorsun./Yemek mi yiyorsun?/Yemek yiyor musun?/Yemek yiyi miyon?
- Üzüm alıyorsun./Üzüm alıyor musun?/Üzüm mü alıyorsun?/Üzüm alı mıyon?

Görüldüğü üzere hem yazı dilinin hem de ağız alanlarının soru cümlelerinde, anlam soru ekinin yerine göre kısmen değişmekte, vurgulanmak istenen unsur da buna göre değişmektedir. Özellikle Manisa yerli ağzındaki *iyi mi-yoñ? alı mıyoñ?* örneklerinde anlam olarak bir merak, gözetme ve takip etme isteği sezilmektedir. Soruyu soran, almakta ve yemekte olanı görmekte ama bu eylemin yapıldığının onayını yapandan istemekte ve belki de açlık-tokluk hâllerini merak etmektedir.

Ek-fiilin soru biçimlerinde ise “İyiyim./İyi miyim?/İyiyim mi?” yapılarında kendinden haberi olmama hâli/şaşıрма hâli/pekiştirme isteği sezilmektedir. Bu sebeple Manisa göçmen ağzında, görülen geçmiş zaman çekimindeki

aşağıdaki kullanımın, Manisa yerli ağzında ve Muğla’da da örneklenen kullanımdan farkı yoktur:

- ko-di mi-lar (Prizren), al- dı mı- ñ (Manisa yerli ağzı) ; anna-dı mı-n (Muğla yerli ağzı). Şu örnek de Bayındır ağzını doktora tezi olarak çalışmış Gülcihan Pehlivan’ın metinlerindendir: “*bayındırlılā* çörtük deye bi şe ³atıyí. bilmiyiñ mı?” (Çft. 1-71,72) (Pehlivan 2019: 338).

Bu örnekler, hem şimdiki zamanda hem de görülen geçmiş zamanda soru ekinin kip ve şahıs eki arasına geldiğini göstermekte ve bu kullanımın yaygın olduğuna işaret etmektedir. Burada ağız alanlarında soru eki dışında olumsuzluk ekinin de yerinin değiştiğine dikkat çeken Ercilasun’un görüşüne değinmek gerekmektedir. Ercilasun, “Muğla Ağzında Kullanılan Bir Şimdiki Zaman Şekli” makalesinde Muğla ağzındaki *alıyomazsıñ* “*almıyorsun*”, *biliyomassığ* “*bilmiyorsun*”, *geliyomaz* “*gelmiyor*” gibi örneklerde zaman ekinin sonra olumsuzluk ekinin gelmesinin tuhaf bir durum olduğunu, ancak Türkçenin yapısı içinde bu şeklin izah edilebileceğini, *geliyomaz* < *geliyor-maz* < *gele yorımaz* biçiminden, örneklenen yapıların ortaya çıktığını belirtir (2007: 376-378).

Sonuç

Bu örneklerden sonra, sonuç olarak ve başta sorulan sorulara cevap olmak üzere maddeler hâlinde şu görüşleri ileriye sürmek mümkündür:

I. Soru kelimesi /eki Türkçe söz diziminde, yer değiştiren bir özellik göstermektedir. Bu sebepleekten ziyade müstakil bir kelime olarak değerlendirmek daha uygun görünmektedir.

II. Manisa yerli ağızlarında birkaç örnekte göçmen ağzında ise bir örnekte karşılaşılan ve Batı Anadolu ile diğer ağızlarda karşımıza çıkan yer değiştirilmede, eklemeli diller ailesindeki dillerin (Moğolca ve diğerleri) etkisi olmasa gerektir.

III. Batı Anadolu’da uzun süre Rumlarla sürdürülen komşuluk ilişkilerinin de dile söz alışverişi olarak yansıdığı, soru kelimesinin yerini değiştirilmede yani söz dizimine tesirinin olmadığı açıktır.

IV. Soru sözü / ekinin ek fiille eklenme usulünün, fiillerin soru biçiminde de tercih edilebilmesi mümkündür. Konuşucunun fiili bir ad kategorisi gibi donuk bir yapıda görmesi ihtimal dâhilindedir: *Yar elinden gel olmazsa gi-dilmez* örneğindeki gibi fiilin, zihinsel olarak ad kavranışıyla **çekimleniyor** olması bu görüşe sebep olabilir. Kaynak kişilerin kullanımlarında ilginin ve öğrenilmek istenen şeyin fiilin zamanından çok eylemin kendisi olduğu görül-

mektedir. Soruya alınacak cevap doğrudan gelme eyleminin onaylanmasıdır, sürmesi veya bitmesi değil.

V. Manisa yerli ağzında özellikle şimdi/an çekiminde soru kelimesinin fiil gövdesine çekilmesinin bir başka sebebi de yor- biçiminde kalıplaşan an/şimdi kipinin, bir analitik yapıdan evrilmiş olma ihtimalidir: gele yorur (mun) > gel -i mi yorur sun > geli mi yoñ.

VI. Bildiri, çalıştayda okunduktan sonra yüz yüze görüşmemizde hocam Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun, *mI / mU*'nun bir enklitik olduğunu belirtti. Dolayısıyla yerinin değişme sebebini; yukarıda Ergin, Gülensoy gibi dilcilerin daha önce ileri sürdüğü gibi soru eki olarak anılan bu kelimenin bir enklitik/ edat olmasında aramak gerektiğini ifade etti. Bu, bizim tezimizi de tutarlı ve geçerli kılmaktadır. Ek değil, soru kelimesi olduğu için yeri değişmektedir. Bu da aynı zamanda ana dil kullanıcılarına istedikleri vurguları yapabilme; isteklerini ve ruh hâllerini gramatikal olarak ifade etme esnekliği ve imkânı vermektedir. Ercilasun, 2008'deki yazısında, kurduğu pekiştirme enklitiği teorisinin 11 maddesi içinde *pekiştirme enklitiklerinin* sıra gözetmediğini, eklerden sonra da gelebileceğini; pekiştirme yanında rica, istek, yalvarma, acıma, hayret, hitap, soru, bağlama, benzerlik, zaman gibi anlam çarları (*nüansları*) *kazanabileceğini* belirtmişti (2008: 42-43). Yukarıdaki paragraflarda sorunun kişi özelinde idrak edildiği belirtilmiş ve Manisa yerli ağzındaki “geli miyoñ-soru biçiminde, soruyla birlikte bir merak ve gözetme isteği olduğu da ifade edilmeye çalışılmıştı. Dolayısıyla Ercilasun'un teorisine göre, Manisa yerli ağzındaki soru eki ekinin yer değiştirmesi bir enklitik değişmesidir; bu da söz veya eklerin enklitik hâline geldiklerinde, ağız alanlarında kaynak kişilerin ruh hâllerini ve konuşma ortamıyla ilgili şartlarını vermede çok elverişli olduğunu göstermektedir.

VII. Bu bildiriden kendime çıkardığım sonuç, Türkçe soru ontolojisi konusunda çok az çalışıldığını görmek oldu. Soru ekinin başka özellikleri, söz dizimindeki ve ekler arasındaki değişmeler; vurgularla anlam üzerinde oluşan farklılıkların da bundan sonraki çalışmalarda ele alınması ve işlenmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Akar, Ali (2013), *Muğla ve Yöresi Ağzları*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Akyol, Senem (2019), *Manisa Göçmen Ağzı*, MCBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi (Tamamlanmak Üzere), Manisa.
- Alyılmaz, Cengiz (1994), “Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Efrasiyap Gemalmaz Danışmanlığında Yapılmış Doktora Tezi), Erzurum.

- Aliyeva, Minara (2013), *Lobnor Ağzı*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Bektaş, Sezen (2018), “Bilgiyi Nasıl Temsil edebiliriz? Bir Örnek Olarak Sorular ve Sorgulayıcı Mantık”, *Kilikya Felsefe Dergisi*, 1. sayı, 64-79. sayfalar, Mersin.
- Caferoğlu, Ahmet (1967), “Akhisar ve Cihanbeyli Ağızları”, Ankara: *TDAY Belleten*, 2. baskı: 1989.
- Deny, Jean (2004), *Türk Dili Gramerinin Genel Kuralları (Türkiye Türkçesi)*, Çeviren: Oytun Şahin, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2007), “Muğla Ağzında Kullanılan Bir Şimdiki Zaman Şekli”, *Makaleler (Dil-Destan-Tarih-Edebiyat)*, s. 376-378, Ankara: Akçağ yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2008), “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Bahar, s. 35-56, Ankara.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1995), *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)* I. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gemalmaz, Efrasiyap (2010) *Türkçenin Derin Yapısı*, (Yayıma Hazırlayanlar: Cengiz Alyılmaz-Osman Mert), Ankara.
- Grönbech, K. (1995), *Türkçenin Yapısı*, (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2006), “Manisa ve Yöresinde Oğuz Boyları”, *Manisa Şehri Bilgi Şöleni, Bildiriler*, 29-30 Eylül 2005, Manisa,
- Gülensoy, Tuncer (1988), *Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2010), *Türkçe El Kitabı*, Genişletilmiş 6. Baskı, Ankara: Akçağ yayınları.
- Gülsevin, Gürer (2010), *Yaşayan ve Tarihi Türkiye Türkçesi Ağızları*, Özel Kitaplar Yayınevi.
- İlker, Ayşe (2017), *Manisa Ağızları, (Giriş- Ses, Şekil ve Kelime Bilgisi-Söz Varlığı-Cümle-Metinler-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Johanson, Lars (2010), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, (Çeviren: Nurettin Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Karahan, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Karahan, Leylâ (1991), *Türkçede Söz Dizimi (Cümle Tahlilleri)*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Kılıç, Mine (2008), *Kahramanmaraş Merkez Ağzı*, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı-Maraş Kültürü Edebiyatı Serisi.

- Korkmaz, Zeynep (1956), *Güney-Batı Anadolu Ağzları Ses Bilgisi*, Ankara: AÜ DTCF yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1980), “Batı Anadolu Ağzlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Phonologie Morfologie Bağlantısı”, *Birinci Milli Türkoloji Kongresi-1978*, İstanbul: Kervan yayınları.
- Musaoğlu, M.- Kirişcioğlu, F.-Kraniuchenko, E. V. (2018), “Türkiye Türkçesinde Analitik Fiil Şekilleri”, *Dil Araştırmaları*, Güz 2018/23, 57-77, Ankara.
- Oyar, Ahmet (1998), *Salihli İlçesi ve Köyleri Ağzlarından Derlemeler*, (Cevdet Şanlı Danışmanlığında Tamamlanmış Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Edirne.
- Özden, Muharrem (2019), “Türkiye Türkçesi Ana Ağız Gruplarını Belirleyen Özellikler Bakımından Batı Trakya Türk Ağzları”, *Folklor/Edebiyat*, cilt: 25, sayı: 97.
- Pehlivan, Gülcihan (2019), İzmir İli Bayındır İlçesi Ağızı, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Ayşe İlker Danışmanlığında Tamamlanmış Basılmamış Doktora Tezi), Manisa.
- Sarı, Mustafa (2008), *Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Şçerbak, A. M. (2016), *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler*, (Çevirenler: Yakup Karasoy-Naile Hacızade-Mevlüt Gülmez), Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

TOPLUM DİL BİLİMİ BAĞLAMINDA SÖZCÜKSEL DEĞİŞİMLER: ESKİŞEHİR İLİ YERLİ VE GÖÇMEN AĞIZLARI ÖRNEĞİ

*Duygu KAMACI GENCER**

*Göksel SERT***

Giriş

Dil, toplum bilimsel bir bakış açısıyla, kültür ve geleneğin yeniden üretim ve dağıtım merkezidir. Her toplum, kültür ve geleneğinin izlerini genel olarak diline; özel olarak da ağız özelliklerine yansıtmaktadır. Bu bakımdan ağız kavramını, tek yönlü bir bakış açısıyla, ölçünlü dilden belirli oranda farklılaşmış yerel konuşma biçimi olarak ele almak doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Ağızlar halk kültürünü yansıtmayı, yerel tarihe ışık tutması, konuşulduğu toplumun toplum bilimsel özelliklerini yansıtmayı bakımından çok katmanlıdır. Bu doğrultuda, ağızlarda görülen sesletim ve sözcük seçim farklılıklarını rastlantısal bir gelişme değil, tarihsel bir kültürleme sürecinin dil alanındaki yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür.

Ağızlar arasında gerçekleşen sesletim ve sözcük seçimi farklılıkları, toplum ve topluma ait dil özelliklerini ele alan toplum dil biliminin temel çalışma alanlarından biri olmuştur. Toplum dil bilimi alan yazınında toplumsal tabakaların dil kullanımı üzerine yapılan çalışmalar, Alman okulundan Basil Bernstein'ın (1924-2000) öncülük ettiği *eksiklik kuramı* (deficiency theory) ve Amerikan okulundan William Labov'un (1927-) öncüsü olduğu *ayrılık kuramı* (difference theory) eşliğinde yapılmıştır (İmer 1987: 214-217).

Ağızların dil özelliklerini toplumsal özellikleri çerçevesinde ele alan bu çalışma geniş bir araştırma evrenine sahiptir. Araştırma örneklemi olarak

* Arş. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dkamacı@ogu.edu.tr.

** Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gokselsert@gmail.com.

Eskişehir ili ağızları sahip olduğu toplumsal ve dilsel çeşitlilik nedeniyle tercih edilmiştir.

1. Yöntem ve Sınırlılıklar

Eskişehir ili yerli ve göçmen ağızlarının toplum dil bilimi bağlamında ele alındığı bu çalışmada, kullanılacak veriler 112K405 numaralı *Eskişehir İli Dil Atlası* adlı TÜBİTAK projesi kapsamında yapılan derlemeler sonucunda elde edilmiştir. EİDA proje kapsamında hazırlanan ve derlemelerin çeviri yazıya dökülerek çeşitli dil incelemelerinin yapıldığı *Eskişehir İli Manav Ağızları* (Doğru 2017a), *Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları* (İlbaş 2015), *Eskişehir İli Yörük Ağızları* (Sert 2015) ve *Ağız Atlasları Hazırlama Yöntemleri ve Eskişehir İli Türkmen Ağızları* (Yıkılmış 2015) isimli doktora ve yüksek lisans tezlerinin metin, sözlük ve mevcutsa dizin bölümlerinden istifade edilmiştir.

Eskişehir ili yerli ve göçmen ağızları arasındaki sözcüksel değişimleri incelerken kavram alanı olarak yeme-içme, tarım-hayvancılık, giyim-kuşam-süslenme ve akrabalık temaları belirlenmiştir. Eskişehir ili Manav, Balkan Muhaciri, Yörük ve Türkmen ağızlarında anlam odaklı sözcük değişimlerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada kimi sözcüklerin farklı varyasyonları (kışla/ğışla gibi) tek bir varyant düzeyinde incelenmiştir.

2. Eskişehir İli Yerli ve Göçmen Ağızları

İç Anadolu Bölgesinin kuzeybatısında yer alan Eskişehir ilinin kuzeyinde Karadeniz, kuzeybatısında Marmara, batı ve güneybatısında Ege bölgeleri yer almaktadır. Afyon, Ankara, Bilecik, Bolu, Konya ve Kütahya illeri ile sınır komşusu olan Eskişehir, Türkiye İstatistik Kurumunun 2018 verilerine göre 871.187 nüfusa sahiptir.¹

Tarih boyunca, tarıma uygun iklimi ve yer şekilleri, madenler açısından zengin bir bölge olması ve önemli geçit yolları üzerinde bulunması Eskişehir'i önemli bir yerleşim yeri durumuna getirerek ilin farklı dönemlerde, yoğun bir şekilde iç ve dış göç almasına neden olmuştur. Tunçdilek (1954: 193), Eskişehir'deki yerleşimi üç ana dönemde inceleyerek özetlemiştir: Kanuni devrinden önce kurularak günümüze kadar ulaşan yerli köyler ve eski yerleşmeler, XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başı arasında göçebe Yörük ve Türkmenlerin toprağa yerleşmesi, XIX. yüzyılın başından XX. yüzyılın başına kadar devam eden Muhacir yerleşmesi.

Eskişehir'e dış göç yoluyla yerleşen ilk göçmenler 1860'lı yıllarda Rus zulmünden kaçan Çerkez ve Abazalar olmuştur. Bu göçleri Kırım'dan Tatar-

¹ Eskişehir ili nüfus bilgileri hakkında geniş bilgi için bk. Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1590, 22.07.2019

Eskişehir ilinde toplumsal unsurlara ait çeşitlilik dilsel çeşitliliği de beraberinde getirmiştir (Doğru 2017b: 833). Bu doğrultuda Eskişehir farklı ağızlara, lehçelere ve kısmen dillere ev sahipliği yapmaktadır. EİDA projesi kapsamında Eskişehir merkez yerleşimi dışında yer alan 416 yerleşim yerinin 414'üne gidilmiş ve en yüksek seviyede kullanıma sahip Manav ağzının 191 yerleşim yerinde çoğunluğu oluşturduğu, 46 yerleşim yerindeyse azınlık durumunda olduğu belirlenmiştir. Manav ağzını 61 yerleşim yerinde çoğunluk, 60 yerleşim yerinde azınlık halk tarafından kullanılan Balkan Muhacir ağzı; 49 yerleşim yerinde çoğunluk, 44 yerleşim yerinde azınlık halk tarafından kullanılan Yörük ağzı ve 28 yerleşim yerinde çoğunluk, 24 yerleşim yerinde azınlık halk tarafından kullanılan Türkmen ağzı takip etmiştir (Boz ve Günay Aktaş 2017: 15-58). Baskın niteliğe sahip bu ağızlar dışında Oğuz Türkçesi kökenli Terekeme, Acem, Gacal ve Çıtak ağızlarının sayıca daha az kişi tarafından olmakla birlikte Eskişehir ilinde konuşulurluğa sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Türk lehçelerinden Kırım Tatar Türkçesi, Kazan Tatar Türkçesi, Nogay Tatar Türkçesi ve Karaçay Türkçesi özellikle yaşlı nüfus tarafından kullanılmakta ve Eskişehir'de varlığını sürdürmektedir (age: 59-100). Bununla birlikte, çeşitli dönemlerde gerçekleşen iç ve dış göçler ile son yıllardaki sığınmacı yerleşimi nedeniyle Eskişehir'de, orta yaş ve üstü kesimde özellikle aile içi iletişim bağlamında Çerkezce, Boşnakça, Arnavutça, Pomakça, Torbeşçe, Romanca, Arapça, Kürtçe ve Zazacanın da kullanıldığı belirlenmiştir (age: 101-174).

3. Toplum Dil Bilimi ve Ağız Araştırmaları

Dil insanın varlığını mümkün kılan, güçlendiren, zenginleştiren sosyokültürel araçlardan biridir. Toplum dil bilimi, dil ile toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, dil ve toplum etkileşimini ve dil değişimlerini inceleyen bir disiplindir (Vardar 2002: 196). Toplum dil bilimi araştırmalarının geçmişini 1960'lı yıllara kadar götürmek mümkündür. Bu yıllarda ortaya atılan Bernstein (1971) temsilindeki *eksiklik kuramı* farklı toplumsal tabakaların kendilerine özgü dil kullanımları olduğu fikrinden gelişmiştir. Dil kullanımlarının iyi/kötü, yeterli/yetersiz ya da eksiksiz/eksik karşılığında ele alınmasına getirilen eleştiriler sonucunda *ayrılık kuramı* toplum dil bilimi araştırmaları alan yazınında yaygınlık kazanmıştır (Güven 2012: 56-60). Toplum dil bilimsel araştırmaların en etkili isimlerinden biri ayrılık kuramının da temsilcisi olan Labov'dur. Labov, dil değişimlerini tanımlayan ve toplumsal farklılıklar ile söz konusu değişimleri ilişkilendiren çalışmaları ile (1966, 1969, 1994, 2001) dil bilimi ve sosyoloji arasında ortak bir çalışma alanı yaratmayı başarmıştır.

Gündelik dil, büyük ölçüde değişkenlik gösterebilen bir yapıya sahiptir. Dildeki değişimler söyleyiş biçimleri (stilistik), sözcük ya da dil bilgisel ya-

pılar gibi farklı dilsel birim düzeyinde gerçekleşebilmektedir (König Çağlar 1999: 60). Dil değişimlerinin dil bilimsel açıklamasını yapan ayrılık kuramına (İmer, 1987: 217) göre değişim kavramı, sosyal parametreleri (yaş, cinsiyet, sosyal sınıf, etnik köken gibi), söyleyiş biçimlerini (gündelik dil, resmî dil gibi) ve dil bilimsel parametreleri kapsamaktadır (Feagin 2006: 23). Bu bağlamda dil değişimlerinin dilin tüm düzlemlerinde ortaya çıkabildiğini söylemek mümkündür.

Ayrılık kuramı, alan yazınına dil araştırmacılarının kullanabileceği yeni metodolojik yenilikler getirmiştir (Bailey 2006: 312). Geleneksel ağız araştırmalarında genellikle tek sözcüklük bir cevaptan oluşan anket verileri elde edilmekte ve söz konusu veriler genellikle dil ile coğrafya arasındaki ilişkiyi ve dilin mekânsal farklılaşmasını incelemek üzere kullanılmaktaydı. Ancak ayrılık kuramı çerçevesinde saha araştırmacıları farklı sosyal sınıf, cinsiyet, gelir düzeyi ve etnik kökenden seçtikleri kaynak kişilere sordukları “*Hiç öldürüleceğini düşündün mü?*” gibi çarpıcı sorular ile bağlamı yönlendirerek, dil ve sosyal özellikler arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşmışlardır (Chambers ve Trudgill 2004: 48-49).

Toplum dil biliminin birincil çalışma alanlarından biri olan ağızlar genel olarak standart dilin sapması olarak nitelendirilmiş ve toplumun kırsal alanlarda yaşayan kesimlerini temsil eden bir kavram olmuştur (Chambers ve Trudgill 2004: 3). Ağız çalışmaları Türkçe alan yazınında genel olarak kırsal alanlar ile ilişkilendirilse de yabancı alan yazınında kent ağızlarını da içine alan geniş bir kapsamda ağız çalışmalarında dil değişimleri yaş, cinsiyet, sosyal sınıf ve etnik köken bakımından incelenerek hem dil bilimsel hem de toplumsal birtakım sonuçlara varılmıştır.

4. Eskişehir İli Yerli ve Göçmen Ağızlarında Sözcüksel Değişimler

Geleneksel ağız araştırmalarında daha çok coğrafi bakımdan ele alınan dil değişimleri, modern ağız araştırmalarında farklı toplumsal yapılar eşliğinde incelenmeye başlanmıştır. Türkiye’de yapılmakta olan ağız araştırmalarında genellikle ses, dil bilimsel yapı ve söz dizimi gibi ölçütler dil değişimleri incelenirken kullanılmaktadır. Ancak Karahan (2013: 1), söz konusu ölçütlerin yanında sözcüksel ölçütlerin de dil değişimindeki önemini vurgulayarak, ağız araştırmalarında sözcüksel ölçütlerin yer almadığını ya da nispeten daha az ölçüde yer aldığını ifade etmiştir.

Dilin her türlü yapısında ortaya çıkan dil değişiminin ihmal edilen sözcüksel değişim kategorisi, modern ağız araştırmaları için önem teşkil etmektedir. Sözcüksel değişimlerin toplum dil bilimsel bakış açısı ile yorumlandığı bu çalışmada Eskişehir ilinde yaşayan farklı sosyal gruplardaki (Manav, Türkmen, Yörük ve Balkan Muhacirleri) sözcüksel değişimler *yeme-içme*,

tarım-hayvancılık, giyim-kuşam-süslenme ve akrabalık kavram alanları çerçevesinde incelenecektir.

4.1. Yeme-İçme Kavram Alanında Görülen Sözcüksel Değişimler

Eskişehir ili yerli ve göçmen ağızlarında yeme-içmeye dair sözcüklerin ağızlar arasında oldukça çeşitlendiğini görmek mümkündür. Yeme-içme kavram alanına dâhil edilebilecek yemek adlarında Manav, Yörük, Türkmen ve Balkan-Muhacir ağızlarında büyük ölçüde örtüşme görülse de söz konusu ağızların her birinin kendilerine özgü yemek sözcükleri barındırdığı söylenebilir.

Açıklama	Manav	Yörük	Türkmen	Balkan-Muhacir
Bir çeşit et yemeği.		nānı	-	-
Bir tür yağlı çörek.	-	-	keten	-
İki sac arasında ya da külde pişirilen mayasız ekmek.	-	-	kombe	-
Mayalı ya da mayasız hamurla yapılan bir tür çörek.	-	-	-	dızman(a)
Yemek yapmak için hazırlanmış kuru hamur, kuskus.	-	-	-	gözerden geçirme
Bir tür börek, pide.	-	-	-	kabartma
Yufka ekmeği.	-	gevrek	-	-
Piştirildikten sonra dilimlerle hâlinde kesilerek ısı ile kurutulmuş, uzun süre dayanabilen ekmek, peksimet.	-	-	-	pesmet
Bir yemek çeşidi.	-	acili	-	-
Bir yemek çeşidi.	-	burma	-	-
Dövülmüş buğdaydan yapılan yemek.	-	dövme	-	-
Bir yemek çeşidi.	-	-	tirit	-
Bir yemek çeşidi.	-	-	gede küftesi	-
Bir yemek çeşidi.	-	bulamaş	-	-

Bir yemek çeşidi.	-	ebem_aşısı	-	-
Tâze soğan ve yeşil salata ile pişirilmiş et yemeği.	kapama	-	-	-
Haşhaş ve mercimekle yapılan bir tür börek.	âzı_açık	-	-	âzı_açık
Bütün olarak kızartılmış ve ortası yarılmış patlıcanın içine soğan, sarımsak ve domatesli iç konularak yapılan zeytinyağlı yemek.	bayıltı	-	-	-
Yoğurt, nane, pirinç ve yağ karışımıyla hazırlanan bir çorba türü	beyaz çorba	-	-	-
Közlenmiş biber.	biber hanımı	-	-	-
Mayalı hamurdan yapılan, isteğe göre üzerine yumurta, kıyma, peynir, pastırma vb. konarak pişirilen, ince, yayvan yiyecek.	bidi	pide	-	kirde
Yufka içerisine patates, soğan, ıspanak, peynir koyularak yapılan börek.	- bükme [düğünlerde geline kına yakılırken yapılan çalgılı eğlence anlamında]	bükmeli	bükme	patetizli dolama bükme
Oklavaya sararak yuvarlatılmış yufkayı, tepsiye iç içe halkalar şeklinde döşedikten sonra pişirilen börek.	dolama	-	-	dolama
Kıymalı patlıcan, kabak vb. sebze yemeği.	galye	-	-	-
İçine ekşimik konulan yufkanın üzerine de kaymak sürülerek yapılan bir tür börek.	- gırma [yarma anlamında]	-	gırma	kıрма

Bir çeşit poğaça.	- göbekli [Karnı yağ bağlamış, şişman anla- mında]	göbekli	-	-
Göcenin yoğurtla karıştırılmasıyla yapılan tarhana çorbası.	göce çorbası	göce çorbası	-	-
Mayasız hamurdan yapılan yuvarlak çörek, ekmek.	hamırsız	hamırsız	hamursız	-
İyice dövülmüş buğdayın etle birlikte uzun süre kaynatılmasıyla yapılan bir yemek.	keşkek	keşgek	-	-
Dilim dilim tepsiye yerleştirilip üzerine haşhaş sürülüp zeytinyağıyla yağlandıktan sonra fırında pişirilen buğday ekmeği.	loğum	loğum	-	-
Bir çeşit mantı.	mercimek mantısı	-	-	-
Tencerede pişirilerek kendi yağıyla kızartıldıktan sonra kış için saklanan et.	-topaş [ucu sivri oyuncak anla- mında]	-	topaç	-
Sacda pişen bir ekmek türü.	yufka	-	-	pazı yuvka

Tablo 1. Yeme-İçme Kavram Alanı Yemek Adları

Yemek adlarında göze ilk aşamada çarpan unsur Yörük ağzının yemek adlarında çeşitlilik sağlamasıdır. *Nāni, gevrek, acili, burma, dövme, bulamaş, ebem, aşı, göbekli* sözcükleri sadece Yörük ağzında tespit edilen sözcükler olmuştur. Yörük ağızları gibi Manav ağızları da yemek sözcüklerinde çeşitlilik sergilemektedir. *Kapama, bayıldı, beyaz çorba, biber hanımı, galye, mercimek mantısı* sözcükleri yalnızca Manav ağızlarında tanıklanmıştır. Türkmen ve Balkan-Muhacir ağızları ise Manav ve Yörük ağızlarına oranla mevcut kavram alanında daha az düzeyde çeşitlilik arz etmiştir. Balkan-Muhacir ağızlarında Manav ağızlarından farklı olarak *sacda pişirilen bir ekmek türü* olan *yufka* sözcüğü *pazı* sözcüğü ile de karşılanmıştır. Manav ağızlarında *topaş* ve Balkan-Muhacir ağızlarında *atma, pili, fiçı* sözcükleri ile karşılanan ve esa-

sında *bir oyuncak türü* olan *topaç* sözcüğü Türkmen ağızlarında *tencerede pişirilerek kendi yağıyla kızartıldıktan sonra kış için saklanan et* anlamında kullanılmaktadır. Benzer şekilde Manav ağızlarında *göbeği olan kimse* anlamını karşılayan *göbekli* sözcüğü Yörük ağızlarında *bir poğaçaya türüne* de işaret etmektedir. İçine ekşimik konulan yufkanın üzerine de kaymak sürülerek yapılan bir tür börek anlamını taşıyan ve *gırma/kırma* biçimleri ile Türkmen ve Balkan-Muhacir ağızlarında yer alan *kırma* sözcüğü, Manav ağızlarında *bir buğday çeşidi* anlamına karşılık gelmektedir. Yine Manav ağızlarında *düğünlerde geline kına yakılırken yapılan çalgılı eğlence* anlamını veren *bükme* sözcüğü Yörük, Türkmen ve Balkan-Muhacir ağızlarında *bükme*, *bükmeli* ve *patetizli dolama* sözcükleri ile *bir çeşit börek* anlamını vermektedir.

Eskişehir ili ağızlarındaki yemek adlarının sözcüksel çeşitliliği, tatlı adlarında daha düşük bir düzeyde karşımıza çıkmaktadır. Öncelikli olarak Balkan-Muhacir ağızlarının ön plana çıktığı bu kavram alanında *büzme*, *sarâyılı*, *sarıburma*, *sır_jünü*, *oklâ tatlısı*, *işşi_aş* yalnızca Balkan-Muhacir ağızlarında tanıklanan sözcüklerdir. Söz konusu ağızlar içinde Türkmen ağzı ise *hamur*, *şeker* ve *su* ile yapılan bir tür tatlı şeklinde tanımlanabilecek *gaçamağ* sözcüğü ile diğer ağızlardan ayrılmıştır. Yörük ağzında üstü *dar*, altı *geniş* *kadın elbisesi* açıklaması ile *büzme* sözcüğü Balkan-Muhacir ağızlarında *mısır unu* ile yapılan bir tür tatlı anlamını karşılamak üzere kullanılmıştır.

Açıklama	Manav	Yörük	Türkmen	Balkan-Muhacir
Mısır unu ile yapılan bir tür tatlı.	-	-büzme [üstü dar, altı geniş ka- dın elbisesi anlamında]	-	büzme
Bütün veya dilimler hâlindeki yaş meyvenin şekerli suyla kaynatılmasıyla yapılan bir tatlı türü.	komposto	komposto	-	-
Bir tür tatlı.	-	-	-	sarâyılı
Bir tür tatlı.	-	-	-	sarıburma
Şekli sığır ümüğüne benzeyen bir tür tatlı, büzme.	-	-	-	sır_jünü
Hamurun oklavaya sarılmasıyla şekil verilerek yapılan bir tür tatlı.	-	-	-	oklâ tatlısı

Hamur, şeker ve su ile yapılan bir tür tatlı.	-	-	ğaçamağ	-
Erikle yapılan bir tür tatlı.	-	-	-	iyşi_aşı

Tablo 2. Yeme-İçme Kavram Alanı Tatlı Adları

Eskişehir ili Manav, Yörük, Türkmen ve Balkan-Muhacir ağızlarında sözcüksel çeşitlilik sağlayan kavram alanlarından birini de süt ürünleri oluşturmaktadır. *Yağı alınmış süttten yapılan peynir* anlamını karşılayan *ekşimik*, *çökelek* (Manav); *ekşimik*, *çölelek* (Yörük) ve *podbore*, *yışimik* sözcükleri kullanılmıştır. *Kel peynir*, *keş*, *lor*, *tulum peyniri* sözcükleri yalnızca Manav ağızlarında tanıklanırken *torbaya konularak süzülen yoğurt* anlamını karşılayan *dârcık/dârcık yördu* yalnızca Türkmen ağızlarında tespit edilmiştir.

Açıklama	Manav	Yörük	Türkmen	Balkan-Muhacir
Yağı alınmış süttten yapılan peynir, çökelek.	ekşimik çökelek	ekşimik çölelek	-	podbore yışimik
Bir peynir çeşidi.	kel peynir	-	-	-
Yağı alınmış süttten veya yoğurttan yapılan peynir.	keş	-	-	-
Tâze, yumuşak ve tuzsuz bir çeşit peynir.	lor	-	-	-
Bir torbaya konularak suyu süzülen yoğurt, kese yoğurdu, torba yoğurdu.	süzme yoğurt	süzme yördu	dârcık/ dârcık yördu	süzme yürt
Tulum içine sıkıca basılmış olan bir çeşit makbul peynir.	tulum peyniri	-	-	-

Tablo 3. Yeme-İçme Kavram Alanı Süt Ürünleri Adları

Yerli ve göçmen ağızları yemek, tatlı ve süt ürünleri kavram alanlarında görülen sözcüksel çeşitliliği içecek kavram alanında görmek mümkün değildir. *Neskafe*, *meyva suyu* sözcükleri yalnızca Manav ağızlarında, *bir tür asitli içecek* olan *gazoz* ise Manav ve Yörük ağızlarında tanıklanmaktadır. *Sarı renkli asitli içecek* anlamına sahip *sarı* sözcüğü ise sadece Yörük ağzında kullanılmıştır. Bu sözcükler dışında kola ve gâve sözcüklerinin ağızlar arasında yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

Açıklama	Manav	Yörük	Türkmen	Balkan-Muhacir
Sarı renkli asitli içecek.	-	sarı	-	-

Kola bitkisinin yaprağın- dan çıkarılan kokulu bir maddeyle kokulandırılan ve içine şeker, karbonat katılarak yapılan içecek	kola	kola	kola	-
Çay yaprağının demlenmesiyle elde edilen güzel kokulu ve sarımtırak kırmızı renkli içecek.	çay	çay	-	-
Kahve çekirdeklerinin kavrulup çekilmesiyle elde edilen toz ile yapılan içecek.	ğāve	-	ğāve	ğāve
Meyve esansı, şeker ve karbon asidi ile yapılan, basıncılı hava ile şişelere doldurularak hazırlanan içecek.	ğazoz	-	ğazoz	-
Meyveden elde edilen içe- cek.	meyva suyu	-	-	-
Bir tür hazır kahve.	neskāfe	-	-	-

Tablo 4. Yeme-İçme Kavram Alanı İçecek Adları

Eskişehir ili ağızlarında meyve ve bitki adları da tatlı adlarında görülen çeşitliliğe benzer bir dağılım göstermektedir. Meyve ve bitki adlarında öncelikli olarak *erik* meyvesinin sözcüksel çeşitliliği göze çarpmaktadır. Manav ağızlarında farklı erik çeşitlerini ifade etmek üzere *dağ erī*, *gışgırıva*, *güvem* sözcükleri kullanılmaktadır. Manav ağızında *dağ erī* sözcüğü ile karşılanan çok ekşi, sert, iri çekirdekli bir tür erik, yaban eriği, çakal *eriği* anlamı Balkan-Muhacir ağızlarında *deli erik* biçimi ile karşılanmaktadır. Bu türden bir başka farklılaşmayı, Yörük ve Türkmen ağızlarının *sulak ve verimli toprakta yetişen ve yaprağından dolma yapılan bir çeşit tohumlu bitki* anlamını karşılamak üzere kullandıkları *alabada* ve *efelik* sözcükleri ile görmek mümkündür. Yörük, Türkmen ve Balkan-Muhacir ağızlarında *gündödu/gündöndü* biçimleriyle ile karşımıza çıkan *sarı renkli çiçekli bir bitki* anlamını vermek üzere Manav ağızı *ayçiçe* sözcüğünü kullanmaktadır.

Açıklama	Manav	Yörük	Türkmen	Balkan-Muhacir
Sulak ve verimli toprakta yetişen ve yaprağından dolma yapılan bir çeşit tohumlu bitki.	-	alabada	efelik	-

Sarı renkli çiçeği olan, yurdu- muzda çok yetiştirilen bir bitki, günçiçeği, günebakan, gündön- dü, günâşık.	ayçiçē	gündōdu gündōndü	gündōndü	gündōndü
Çok ekşi, sert, iri çekirdekli bir tür erik, yaban eriği, çakal eriği.	dağ erī	-	-	deli erik
Bir çeşit erik.	ğışğırıva	-	-	-
Bir çeşit yabani erik.	güvem	-	-	-

Tablo 5. Yeme-İçme Kavram Alanı Meyve-Bitki Adları

Yemek yapmada kullanılan araç-gereçlerin Eskişehir ili ağızlarında yemek adlarındaki gibi çeşitlenmelere sahip olduğu söylenebilir. Bu çeşitlenmede kimi ağızlar örtüşme yaşasa da çeşitli araç-gereç adlarında farklı adlandırmalar ile karşılaşabilmekteyiz. Söz konusu farklı adlandırmalardan ilki Türkmen ve Balkan-Muhacir ağızlarında tanıklanan *fırın_evi* ile Manav ağızlarında içinde ekmek pişirmek amacıyla yapılmış bir fırın bulunan evin bir bölümü anlamında tanıklanan *ekmek evi* olmuştur. *Haşlanmış yiyeceklerin sıvılarını veya bazı sıvıları süzmek için kullanılan* araç-gereç ise Manav ağızlarında *ilisdir*, *süzeg*, *deliKli* şeklinde yer alırken, Yörük ağızlarında yalnızca *kevgir*, Balkan-Muhacir ağızlarında ise yalnızca *delikli* sözcüğü kullanılmıştır.

Sac üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta anlamına sahip araç Manav ağızlarında *pislī_ēç* sözcüğü ile karşılanırken, Türkmen ağızlarında *evrēç* sözcüğü ile söz konusu anlam karşılanmıştır. *Buğday, toprak vb. şeyler elenen iri gözlü büyük kalbur* anlamı ve *içine tahıl konulan tulum, torba* anlamı işe Yörük ağızı dışında tüm ağızlarda tanıklanmıştır. Bir tür elek anlamına gelen *ipeg_eleg* sözcüğü de sadece Türkmen ağızında tespit edilmiştir. Benzer bir farklılaşma, *peynir süzmek için kullanılan bez, tülbent* anlamını veren Balkan-Muhacir ağızlarında tanıklanmış çendere sözcüğü ile görülmüştür.

Açıklama	Manav	Yörük	Türkmen	Balkan-Muhacir
Bir tür elek.	-	-	ipeg_eleg	-
İçinde ekmek vb. pişirmek amacıyla yapılmış bir fırın bulunan evin bir bölümü, fırın evi.	ekmek evi	-	fırın_evi	fırın_evi

Ekmek yapılırken üzerine hamur dökülen mendil.	ekmek mendili	-	-	-
Peynir süzmek için kullanılan bez, Tülbent	-	-	-	çendere
İçine tahıl konulan tulum, torba.	dağarcı	-	dārcık	dācık
Haşlanmış yiyeceklerin sıvılarını veya bazı sıvıları süzmek için kullanılan, delikli, genellikle yuvarlak biçimli mutfak kabı, süzgeç.	ilisdir süzeg deliKli	kevgir	-	delikli
Buğday, toprak vb. şeyler elenen iri gözlü büyük kalbur.	gözer	-	gözer	gözer
Sac üzerinde pişirilen yufka ekmekleri çevirmeye yarayan uzun ve yassı tahta araç.	pisli_ēç	-	evrēç	-
Üstünde yemek yenilen, yufka açılan tahta sofa.	tapla	tabla	-	-

Tablo 6. Yeme-İçme Kavram Alanı Yemek Yapmada Kullanılan Araç-Gereç Adları

Eskişehir ili yerli ve göçmen ağızlarında düğün, kına gecesi, kız isteme, cenaze gibi özel toplantılara verilen adlar ağızlarda oldukça çeşitlilik göstermektedir. Söz konusu kavram alanında ağızlar arasında örtüşme yaşanmasından ziyade her ağzın kendine özgü özel davet, yemekli toplantı gibi anlamları karşılayan sözcükler yer almaktadır. Ağızlar arasındaki sözcüksel örtüşme *söz, nişan veya düğünlerde verilen yemek, çerez* anlamına gelen ağız datlılı (Manav) ve datlılık (Türkmen) sözcüklerinde görülmüştür. Bu sözcükler dışında *dāvet, perşembelik, uyku luğ* sözcükleri yalnızca Yörük ağzında; *danişik, gelin_ekmē, kavi l, kolaç, yanı k* sözcükleri yalnızca Balkan-Muhacir ağızlarında; *datlı aş, düğün yimē, hatim yeme ği* sözcükleri ise yalnızca Manav ağızlarında tanıklanan sözcükler olmuşlardır.

Açıklama	Manav	Yörük	Türkmen	Balkan-Muhacir
Yemekli toplantı.	-	dāvet	-	-

Perşembe günleri genellikle çocuklara verilen yiyecek, vb. şeyler.	-	perşembe-lik	-	-
Eve misafir gelen kişilere gece vakti dağıtılan yiyecek.	-	uykuluğ	-	-
Perşembe günü oğlan evinden kız evine yemek gitmesi.	-	-	çeyiz ekmeği	-
Düğünden bir gün önce verilen yemek.	-	-	-	danışık
Gelin geldiği gün verilen yemek.	-	-	-	gelin_ek-me
Düğüne davet ederken dağıtılan ekmek, düğün başlangıcında verilen yemek.	-	-	-	kavil
Düğün ve bayram başlangıcında yapılan ekmek.	-	-	-	kolaç
Düğüne davet etmek için dağıtılan ekmek.	-	-	-	yanık
Söz, nişan veya düğünlerde verilen yemek, çerez.	ağız datlılı	-	datlılık	-
Düğünde verilen yemek.	datlı aş düğün yimē	-	-	-
Hatim öncesi verilen yemek.	hatim ye-meği	-	-	-

Tablo 7. Yeme-İçme Kavram Alanı Gelenek Adları

4.2. Tarım ve Hayvancılık Kavram Alanında Görülen Sözcüksel Değişimler

Eskişehir ili yerli ve göçmen ağızlarında yer alan tarım ve hayvancılık kavram alanı sözcükleri yeme-içme kavram alanında olduğu gibi fark edilir bir biçimde çeşitlilik arz etmektedir. Yerli ve göçmen ağızlarında yer yer sözcüksel örtüşmeler görülse de kimi ağızlar kendilerine özgü tarım ve hayvancılık sözcükleri ile ön plana çıkmaktadır. Söz konusu ağızlar içinde *ağdar-ma*, *bambıl*, *çikek*, *daltal*, *delice*, ılgı ve *sağa* sözcükleri yalnızca Türkmen ağzında tanıklanırken; *badaS*, *biyöl*, *çekel*, *gerge*, *hatıl*, *hölek*, *kepir*, *namnı*, *o_ursaK* ve ön arabası sadece Manav ağzında tanıklanmıştır. Benzer şekilde *topraktan yeni çıkan bitki*, *ekin* anlamını karşılayan *çil* sözcüğü yalnızca Yö-

rük ağzında tespit edilirken, *fī*, *ķara duva*, *rasd'đık*, *nöbetçi* sözcükleri yalnızca Balkan-Muhacir ağızlarında yer almaktadır.

Döven, *harmanda buğdayın sapı ve tanesini ayırmaya yarayan alet* anlamını veren sözcük Yörük, Türkmen ve Balkan-Muhacir ağızlarında *oraK*, *oraĥ*, *el_ōrā* iken Manav ağızlarında söz konusu sözcüklere ek olarak *uzun saplı orak* anlamlı *ķosa* sözcüğü de kullanılmaktadır.

Açıklama	Manav	Yörük	Türkmen	Balkan-Mu- hacir
Baklagillerden, hayvan yemi olarak yetiştirilen bir bitki.	-	-	-	fī
Bir ekin hastalığı.	-	-	-	ķara duva rasd'đık
Değirmene un öğütmeye gi- den kişi.	-	-	-	nöbetçi
Topraktan yeni çıkan bitki, ekin.	-	čil	-	-
Ekin kaldırılan tarlayı sürme zamanı.	-	-	aķdarma	-
Ekinler taze iken tanelerin özünü yiyen böcek ve bu bö- ceğin sebep olduğu hastalık.	-	-	bambıl	-
Saman olarak kullanılan bit- ki.	-	-	çikek	-
Bir tür tarım aracı.	-	-	daltal	-
Dikdörtgen şeklinde üstüne harmana götürülecek buğday arpa sapı konulan araç.	-	-	delice	-
At, eşek ya da keçi sürüsü.	-	-	ılgı	-
Sakağı da denilen, atlarda olan mankafa hastalığı.	-	-	saķa	-
Döven, harmanda buğdayın sapı ve tanesini ayırmaya ya- rayan, altında keskin taşları bulunan ve hayvanlar tara- fından çekilen ağaç alet.	ķosa (uzun saplı) oraK el oraĥı	oraK	oraĥ	el_ōrā
Evcil küçükbaş hayvanların barındığı çit veya duvarla çevrili yer, arkaç.	a_ıl	kışla	a_ıl ġışla	sāya
Harman sonunda yerde ka- lan toprak, çöp ve samanla karışık tahıl taneleri, harman döküntüsü.	badaS	-	-	-

İçine toprak doldurulup tohum ekilen kap.	biyöl	-	-	-
Akarsu kıyılarındaki verimli topraklar.	bük bağ bostan	bosdan	bāca bosdan	bük bāhçe bostan
Toprak vb. şeyleri çekmeye yarar âlet, gelberi.	çekel	-	-	-
Koyun ve keçi sürülerini otlatan kimse.	çoban	çoban	çoban	sıtmaç
Hayvan koymaya mahsus yer, ahır.	dam	toğad	dam	dam
Harman yerinden balyaların taşındığı araba.	derece ara-bası	-	-	tezgere
Tahıl dövmeye yarayan büyük taş dibek.	dibek dik	dibek	soğu	dibek
Manda, su sığırı. (dombay çoğunlukla dişi için kullanılır)	dombıy manda	dömbey manda	-	domboy
Bostan gölgeliği.	gerge	-	-	-
Hayvan yemliği.	hatıl	-	-	-
Hayvan yetiştiren ve alıp satan, hayvancılıkla uğraşan kimse. cambaz.	hayvancı	cambaz	-	mücellep
Bostan ve bağlara çalı çırpıdan yapılan bekçi kulübesi.	hölek	-	-	-
Verimsiz killi toprak.	kepir	-	-	tağlağ
Biçilmiş ekin, ot demetleri sırası.	namnı	-	-	-
Çiftleşmek isteyen dişi sığır, kısrağ vb. hayvan.	o_ursaK	-	-	-
İki tekerlekli bir araba.	öküz arabası	öküz arabası	yalkı	öküz arabası
Eşek, öküz vb. bir hayvan tarafından çekilen araba.	ön arabası	-	-	-
Konserve yem.	silaş		-	fılaş
Bir yaşındaki kuzu.	toklu	toklū	toḥlu	-
Tarladan kaldırılan üründen genellikle kış için ayrılan, biriktirilen yiyecek ve hayvan yemi.	yyinti	yeyinti	-	-

Tablo 8. Tarım ve Hayvancılık Kavram Alanı Sözcükleri

Evcil küçükbaş hayvanların barındığı çit veya duvarla çevrili yer anlamı Manav ve Türkmen ağızlarında *a_ıl* sözcüğü ile ifade edilirken, Yörük ve Türkmen ağızları söz konusu anlamı karşılamak üzere *kışla/ğışla* sözcüklerini de tercih etmişlerdir. Balkan-Muhacir ağızı ise diğer ağızlardan farklı olarak *sāya* sözcüğünü kullanmaktadır.

Eskişehir ili ağızlarında, *akarsu kıyılarındaki verimli toprak* anlamı için ağızların ortak biçimde kullandıkları *bük, bağ, bosdan, bāca* sözcükleri mevcuttur. Bu sözcükler içinde *bük* Manav ve Balkan-Muhacir ağızlarında tanıklanırken, *bāca* Türkmen ve Balkan-Muhacir ağızlarında tanıklanmaktadır. *Bostan* sözcüğü ise söz konusu anlamı karşılamak üzere yerli ve göçmen ağızlarının kullandığı bir sözcük olmuştur.

Çoban sözcüğü *sürüleri otlatan kimse* anlamını karşılamak üzere Manav, Yörük ve Türkmen ağızlarında kullanılmakta iken, Balkan-Muhacir ağızında -özellikle *sığırları otlatan kimseler için- sıtmaç* sözcüğü kullanılmıştır. Benzer şekilde *hayvan koymaya mahsus yer, ahır* anlamı Manav, Türkmen ve Balkan-Muhacir ağızlarında *dam* sözcüğü ile karşılanırken Yörük ağızında bahsi geçen anlamı karşılamak için *toğad* sözcüğü tercih edilmiştir. *Hayvan yetiştiren ve alıp satan, hayvancılıkla uğraşan kimseyi* ifade etmek üzere Manav ağızı *hayvancı*, Yörük ağızı *cambaz*, Balkan-Muhacir ağızı ise *mücellep* sözcüğünü kullanmış ve söz konusu ağızlar, sözcük seçimi noktasında tamamıyla birbirlerinden ayrılmışlardır.

4.3. Giyim-Kuşam-Süslenme Kavram Alanında Görülen Sözcüksel Değişimler

Eskişehir ili ağızlarında sözcüksel değişimlerin sıklıkla gözlemlendiği kavram alanlarından biri de giyim-kuşam-süslenmedir. Yerli ve göçmen ağızları bu kavram alanında kimi noktada ortaklık sağlarken kimi noktada birbirlerinden ayrılmıştır. Giyim-kuşam-süslenme kavram alanında *kadınların saçlarını örtmek için başlarına bağladıkları çeşitli şekil ve renkte örtü* kavramını karşılayan altı farklı sözcük (*başörtü/baş_örtü, eşarp/şarpa, dülbent/ tülbend/ tülbent, yazma, çembel/çember, örtme, ğirep*) yer almaktadır. Bu sözcükler genel olarak tüm ağızlarda bulunmaktayken ğirep sözcüğü yalnızca Balkan-Muhacir ağızında kullanılmıştır. Benzer şekilde örtme sözcüğü de yalnızca Türkmen ağızında tanıklanmıştır.

Tek parça kadın giysisi anlamını karşılamak üzere Eskişehir ili yerli ve göçmen ağızları altı farklı sözcük (*elbise/elbise, entāri/ entāri, fistan/pistan, killik, urba, esbaP*) kullanmıştır. Söz konusu anlam için Manav, Yörük ve Balkan-Muhacir ağızlarının sözcüksel tanıkları çeşitlilik sağlarken Türkmen ağızlarında yalnızca *elbise* sözcüğü tanıklanmıştır.

Açıklama	Manav	Yörük	Türkmen	Balkan-Mu- hacir
Gelinlerin başına örtülen uzun, kırmızı örtü, duvak.	al	al	-	-
Entarinin arka tarafında, omuzlarla boyun arasında kalan kısım.	-	-	avruPa	-
Kadınların saçlarını örtmek için başlarına bağladıkları çeşitli şekil ve renkte örtü, eşarp.	başörtü eşarp/şarpa dülbent yazma	baş_örtü eşarb tülbent	örtme dülbent çembel	ğırep tülbent çember yazma
Kadınların süs olarak tak- tıkları, beş altının bir arada dökülmüş şekli olan altın lira.	beşi_birliK	-	-	beşi bi yerde
İpekli giysi türü	-	birman	-	-
Başlığa veya giysiye takı- lan süs.	-	cıldır	-	-
Fese veya başa sarılan oya- lı krep, mendil, yazma.	-	çelme	-	-
Genellikle kıldan yapılmış kaba dokuma.	-	çul	-	-
Bir tür kumaş.	-	çulfa	-	-
Bir tür kaftan.	-	dört_etek	-	-
Bir tür kaftan.	-	üç_etek	üç_etek	-
Şalvar takımı.	-	-	-	don anteri
Tek parça kadın giysisi.	elbise entâri fistan killik urba esbaP	elbise entâri pistan	elbise	elbise entâri urba
Üzerine sırma ile çiçekler, dallar, motifler işlenmiş olan, ipek veya kadifeden, kına gecesi ve düğünlerde kadınların giydiği örtü veya elbise.	elmâsiye ğavtan ğiron	-	bindallı	elmâsiye bindallı
Elbiselik kumaş.	--	-	fisdannık	-

Eskiden gelinlerin giydikleri kadifeden bir çeşit gelinlik.	sefā	-	-	-
Gelinin giysisi.	-	gelinnik	gelinlik	gelinnik gelin urbası açık_önnü
Genellikle soğuktan korunmak için giyilen, kumaştan, bazen içi pamukla beslenmiş, ceket biçiminde giysi.	-	-	hırka	ırka
Eskiden giyilen hafif bir ayakkabı.	-	-	-	kara yemeni
Özel gecelerde giyilen, gösterişli, göz alıcı bayan giysisi, tuvalet, abiye.	-	-	gece_elbisesi	tuvalet
Her türlü giyim eşyası, giyecek, elbise, kıyafet, esvap, libas, urba.	ğıyafet giysi giyim	kıyāfet	ğāyfet	kıyāfet
Düğünlerde gelinin başına takılan başlık.	-	-	kutlu haşer	-
Bir çeşit etek.	-	-	-	maşsi
Genellikle ağı çok bol olan, bele bir uçkurla bağlanan, geniş bir pantolon türü.	şalvā	şalvar	şalvar	şalvar koca don
Kutmi denilen kumaş türünden yapılmış yöresel bir şalvar.	kutmi şalvar	-	-	-
Genellikle ipe örülerek yapılan ayakkabı biçimindeki çorap.	patik	patik	-	patik
Kadınların sokakta yüzlerine örttükleri ince siyah örtü, nikap.	peçe	peçe	-	-
Üstü sırma işlemeli, kadife ya da çuhadan yapılan kollu, kolsuz kadın ceketi.	sārka	sarha	-	-
Bir tür kadın giysisi.	saya	-	-	-

İnce kumaştan dikilmiş veya ipten örülmüş, çoğunlukla yarım küre biçiminde başlık.	tağKa	tağğa	-	-
Arka tarafında kırmaları çok, bacakları dar bir pantolon türü.	-	potur	-	-
Gelinlere takılan para benzeri takı.	-	seyrannık	-	-

Tablo 9. Giyim-Kuşam-Süslenme Kavram Alanı Sözcükleri

Giyim-kuşam-süslenme kavram alanında yer alan *killik*, *ğavtan*, *ğiron*, *sefâ*, *giysi*, *giyim*, *kıtmî şalvar*, *saya* sözcükleri yalnızca Manav ağızında; *birman*, *cıldır*, *çelme*, *çul*, *çulfa*, *dört etek*, *potur*, *seyrannık* sözcükleri Yörük ağızında; *avruPa*, *örtme*, *fisdannık*, *gece elbisesi*, *kıtu haşer* Türkmen ağızında; *açık önü*, *ğirep*, *don anteri*, *urba*, *gelin urbası*, *kara yemeni*, *tuvalet*, *maşsi*, *koca don* sözcükleri de yalnızca Balkan-Muhacir ağızlarında kullanılmıştır.

4.4. Akrabalık Kavram Alanında Görülen Sözcüksel Değişimler

Eskişehir yerli ve göçmen ağızlarında akrabalık kavram alanı, diğer kavram alanları kadar kendi içinde çeşitlenmese de sözcüksel değişim noktasında önemli veriler sağlamaktadır. Bu veriler içinde en dikkat çekici olan *ğarı/kanı* sözcüğü ile karşılanan *bir erkeğin evlenmiş olduğu kadın* anlamının Manav ağızlarında *ayal* sözcüğü ile yer almasıdır. Bu veri dışında *annenin annesi*, *babanın annesi*, *kocaya veya kadına göre birbirlerinin annesi* ve *bir kızın ailesinden olan büyüklere göre kızın kocası* anlamlarında görülen sözcüksel değişimler de göze çarpmaktadır. Manav ağızında *baba* ve *büyükbaba* için kullanılan *atâ* sözcüğü de diğer ağızlardan farklı olarak sadece Manav ağızında tanıklanan bir sözcük olmuştur.

Açıklama	Manav	Yörük	Türkmen	Balkan-Muhacir
Kız kardeş.	bacı	bacı	-	-
Baba, büyükbaba.	atâ	-	-	-
Bir kimsenin oğlu veya kızı, çocuk.	evlad	evlat	-	evlât
Annenin annesi, babanın annesi.	annânne büyük_anne ninè	-	anninne nine	annanne nene

Kocaya veya kadına göre birbirlerinin an-nesi.	ğayınvalde ğayınana	kınana	kınana ğayınâlde	kınana kınavâlde
Kocaya veya kadına göre birbirlerinin ba-bası.	ğayınata ğayınbaba ğayınpeder	ğayın baba	ğaynata ğayınbuba ğayınpeder	kınata kıninpeder
Bir kızın ailesinden olan büyüklere göre kızın ko-cası.	damat güvey	damat güveyi	damat	damat güvê
Annenin kız kardeşi.	deyze	-	teyzê	tîze
Babanın kız kardeşi.	-	hala	hala	hala
Bir erkeğin evlenmiş ol-duğu kadın.	ğarı ayal	kını	ğarı	kını
Kadın veya kocaya göre birbirlerinin erkek kar-deşi.	ğayın	kının	-	-

Tablo 9. Akrabalık Kavram Alanı Sözcükleri

Sonuç

Eskişehir ağızlarında farklı kavram alanları ile tespit edilen sözcüksel değişimlerin en çok gözlemlendiği kavram alanı yeme-içmedir. Bu kavram alanında Manav, Yörük, Türkmen ve Balkan-Muhacir ağızları birbirlerine yakın düzeyde sözcüksel değişim göstermiştir. Yemek adlarındaki değişimi en yüksek düzeyde Balkan-Muhacir ve Manav temsil etmektedir. Çorba, et ve sebze yemeği adlarındaki değişimler daha çok Manav, Yörük ve Türkmen ağızlarında mevcut iken hamurdan yapılan yemek ve tatlılarda Balkan-Muhacir ağızlarının veri çeşitliliği dikkati çekmektedir. Süt ürünlerinde ise Manav ve Yörük çeşitliliği ağırlıkta iken Balkan-Muhacir ağızlarında söz konusu alt kavram alanı için çeşitlenme mevcut değildir. Bu farklılıklara rağmen yemek yapmada kullanılan araç-gereç adlarında ise eşit düzeyde bir örtüşme söz konusudur. Yemeğe dair gelenek adlarında düğün yemeklerinde Balkan-Muhacir ağızları çeşitlenme gösterirken Yörük ağızları misafir ve çocuklara verilen geleneksel yemeklerde sözcüksel değişim örneği vermektedir.

Yeme-içme kavram alanında olduğu gibi tarım ve hayvancılık kavram alanı da ağızlar arasında sözcüksel değişimleri gösterecek önemli bir veriye sahiptir. Hem belli bir ağzın sözcüksel çeşitlenmesi hem de ağızlar arası sözcüksel değişimlerin bulunduğu bu kavram alanında Manav ve Balkan-Muhacir ağızlarının baskın olduğu söylenebilir. Ancak tüm ağızlar söz konusu kavram alanı için makul miktarda sözcüksel değişim örneği vermiştir. Bu bakımdan yeme-içme kavram alanında olduğu gibi belli ağızları diğerlerinden ayırt edici verileri mevcut değildir. Giyim-kuşam-süslenme kavram alanında

diğer alanlardan farklı olarak Yörük ve Manav ağızları ön plana çıkmaktadır. Bu kavram alanı çoğunlukla düğün, nişan gibi özel günlerde giyilen kıyafet adlarından oluşmaktadır. Ancak günlük yaşamda kullanılan elbise, eşarp, giysi gibi sözcüklerin ağızlar arasında değişim gösterdiğini de gözlemlemek mümkündür. Diğer kavram alanlarına oranla daha az veriye sahip olan akrabalık kavram alanında ise sözcüksel değişimlerin evlenme neticesinde aileye sonradan katılan bireylerinin ve aile büyükleri (kayınbaba, kayınvalide, güvey gibi) adlarında temsil edildiği söylenebilir.

Çalışma sonunda, Eskişehir ili ağızlarında incelemeye dâhil edilen kavram alanlarındaki sözcüksel değişimlerden yola çıkarak, söz konusu ağızları yerli (Manav, Yörük, Türkmen) ve göçmen (Balkan-Muhacir) biçiminde sınıflandırmaktan ziyade, her birinin farklı bir toplumsal grubu temsil ettiği fikri ile sergilenen sözcüksel değişimlerin söz konusu toplumsal grupların kültürleri, günlük yaşantıları ile de ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, Eskişehir ili ağızlarının hem farklılaşma hem de ilişki içinde olduğu diğer ağızlarla bütünleşme temayülünün bulunduğu ileri sürülebilecektir.

Kaynaklar

- Bailey, Guy (2006), “Real and Apparent Time”, *The Handbook of Language Variation and Change*, Ed. Chambers, J. K.; Trudgill, P.; Schilling-Estes, N., United Kingdom: Blackwell Pub, 312-332.
- Bernstein, Basil (1971), *Class, Codes and Control Volume 1: Theoretical Studies towards a Sociology of Language*, New York: Routledge.
- Boz, Erdoğan ve Günay Aktaş, Semra (2013), “Eskişehir İli Dil Atlası Çalışmaları (Yerli ve Göçmen Ağızları)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14: 59-72.
- Boz, Erdoğan ve Günay Aktaş, Semra (2017), *Eskişehir İli Dil Atlası*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Chambers, Jack K. ve Trudgill, Peter (2004), *Dialectology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Doğru, Fatih (2017a), *Eskişehir İli Manav Ağızları*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Doktora Tezi.
- Doğru, Fatih (2017b), “Eskişehir İli Manav Ağızlarının Genel Özellikleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6/2: 828-846.
- Ertin, Gaye (1994), *Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Feagin, Crawford (2006), “Entering the Community: Fieldwork”, *The Handbook of Language Variation and Change*, Ed. Chambers, J. K.; Trudgill, P.; Schilling-Estes, N., United Kingdom: Blackwell Pub, 20-39.

- Güven, Ali (2012), “Toplum Dilbilimin Kapsam Alanı”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13: 55-62.
- İlbaş, Songül (2015), *Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İmer, Kamile (1987), “Toplum Dil Bilimin Kimi Kavramlarına Kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Dergisi*, 1/2: 214-230.
- Karahan, Leyla (2013), “Gramatikal Ölçütlerle Belirlenen Türkiye Türkçesi Ağız Gruplarında Leksik Verilerin Anlamlılığı Üzerine Bir Araştırma”, *Di-yalektolog Dergisi*, 7: 1-9.
- König Çağlar, Güray (1991), “Toplumdilbilim Açısından ‘Dil’ ve ‘Dil Türleri’ Kavramları Üzerine”, *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2: 59-70.
- Labov, William (1966), *The Social Stratification of English in New York City*, Washington: DC Center for Applied Linguistics.
- Labov, William (1969), *The Study of Non-Standard English*, Washington: DC Center for Applied Linguistics.
- Labov, William (1994), *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors*, UK: Blackwell.
- Labov, William (2001), *Principles of Linguistic Change. Volume 2: Social Factors*, UK: Blackwell.
- Sert, Göksel (2015), *Eskişehir İli Yörük Ağızları*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tunçdilek, Necdet (1954), “Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1-4: 189-208.
- Vardar, Berke (2003), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yıkılmış, Sezergül (2015), *Ağız Atlasları Hazırlama Yöntemleri ve Eskişehir İli Türkmen Ağızları*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

DİL BİLİMSEL TEMASLAR AÇISINDAN SİİRT VE SİİRT MERKEZ AĞZINDA TÜRKÇENİN KATMANLAŞMASI

*Mehmet Vefa NALBANT**

Giriş

Siirt ili, 38°- 15' ve 37°- 45' Kuzey enlemleri ile 42°- 54' ve 41°- 32' Doğu boylamları arasında ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır. 1990 yılında değişen sınırlardan sonra Siirt ilinin yüz ölçümü 5.499 km²'ye inmiştir. *Siirt 2019 nüfusu*, tahmini verilere göre 334.685'tir. Nüfusun %67,5'i il merkezinde, geri kalan kısmı ise kırsal alanda yaşamaktadır. Mevcut idari taksimata göre Tillo, Baykan, Eruh, Kurtalan, Pervari ve Şirvan adlı altı ilçe ve 276 köye sahiptir.

Yöre tarih boyunca eklemeli dilleri konuşan Sümerler, Hurriler, Urartular gibi milletlerin, 11. yüzyıldan itibaren Selçukluların ve daha sonra Osmanlıların yerleşimine tanık olmuştur. Bölgede Arapçanın önem kazanması özellikle İslamiyet'in etkisiyle gerçekleşmiştir. Bölgenin gerek İran ve gerekse Arap coğrafyasına yakınlığı Türkçe, Arapça ve Farsça arasında sözcük alışverişinin daha yoğun olarak gerçekleşmesine imkân tanımıştır. Siirt'te özellikle İslamiyet'in etkisi ve Arapçanın bir din dili olarak kabul edilmesinin sonucu olarak Türkçenin konuşulurluğu azalmış yörede özellikle de köken olarak Arap olan vatandaşlarımızın yaşadığı Aydınlar (Tillo) ilçesi ile Siirt merkezinde Arapça yoğun olarak konuşulur olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile özellikle Atatürk'ün Türk diline gösterdiği ilgi ve yaptırdığı çalışmalar neticesinde tüm Türkiye'de olduğu gibi Siirt'te de Türkçe hak ettiği saygın yeri kazanmıştır.

Genel hatlarıyla ele alındığında Siirt merkez ağız ile ilçe ve köy ağızlarının birbirinden farklılık gösterdiği görülmektedir. Merkezde doksanlı yılların başına kadar yoğun olarak Türkçe ve mahallî dil olarak Arapça konuşulurken,

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, vnalbant@gmail.com.

Kırmanç lehçesi çok az insan tarafından konuşulan bir dil konumundaydı. Bu tarihten sonra özellikle merkezde kendilerini Arap olarak kabul eden veya Türkmen olduğu hâlde mahallî dil olarak Arapçayı konuşan nüfusun batıya göçü sonucunda il merkezinde Arapça konuşan insan sayısının düştüğü görülmüştür. Yine aynı dönemde Türkçenin durumunda bir değişme görülmediği gibi saygın bir dil olarak kabul edilirliliği artmıştır.

Merkezde yerleşik bulunan Türkçe konuşurlarının ilçe ve köylerde yaşayan Türkçe konuşurlarına göre farklı ağız özellikleriyle Türkçeyi konuştukları görülmektedir. Ağız çalışmaları bakımından bugün hâlâ araştırılmaya muhtaç bulunan Siirt ağzı, Anadolu ağızlarıyla ilgili olarak yapılan sınıflandırma çalışmalarında birtakım söyleyiş özellikleri göz önünde bulundurularak Doğu Grubu ağızları içinde değerlendirilmiştir.

Dil Bilimsel Temas Bölgesi, Toplumsal ve Bireysel Çok Dillilik Açısından Siirt

Dil bilimi bölgesi (İngilizce linguistic area, Almanca Sprachbund), ortak genetik kökenden veya mirastan çok, temas sonucu ortaya çıkan yapısal benzerlikleri paylaşan en az üç dilin konuşulduğu coğrafi bölgedir. Diller, konuşurlarının çeşitli nedenlerle ilişkide bulunmaları sonucunda, birbirlerini etkiler.

Dil bilimsel temas; iki dillilik, kopyalama ve dil bilimsel değişim ile karakterize edilebilir. Dil bilimsel temasın en ileri aşaması, karma dillerin ortaya çıkmasıdır. Temas dil bilimi, çoğunlukla, dil bilimi bölgelerindeki farklı genetik ve tipolojik özelliklere sahip dillerin karşılaşmasından ortaya çıkan etkileşimleri ele alır. Türkiye'nin de bir parçası olduğu Balkanlar, Kafkaslar ve Fırat-Dicle havzası birbirinden farklı, ama karşılıklı etkileşim içindeki etnik unsurları ve dil bilimsel özellikleri ile üç ayrı dil bilimi bölgesidir:

Balkan dil bilimi bölgesi

Kafkas dil bilimi bölgesi

Fırat-Dicle havzası dil bilimi bölgesi (Eker 2008: 92-95)

Türkiye'nin doğusu ve güneydoğusu Oğuzca ve Hint-Avrupa, kısmen de Sami kökenli değişkelerin bulunduğu ve ayrıştığı bir coğrafyadır. Bütün bölgede iki veya çok dillilik hâkimdir. Fırat-Dicle havzası dil bilimi bölgesindeki Kurmanci, Dimili, Sorani, Gurani, Laki vb. yerel değişkeler yüzyıllar boyunca süren dil bilimsel temaslar sonucunda üç dilden, Türkçe, Arapça ve Farsçadan önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki yerel değişkeler üzerinde Kars, Ağrı, Van gibi İran sınırına yakın ve Fars kültür alanına giren bölgelerde Farsçanın; Urfa, Mardin gibi Arap dili ve kültürünün

etki alanına yakın bölgelerde Arapçanın; Bingöl ve Elazığ gibi İç Anadolu'ya sokulan bölgelerde ise Türkçenin etkisi daha yoğundur. (Eker 2008: 95)

Fırat-Dicle havzası dil bilimi bölgesi içinde bulunan Siirt birbirinden farklı üç dil ailesine üye dillerin konuşulduğu bir il olarak dil bilimsel temas bölgesi özelliği taşımaktadır. Siirt şehir merkezinde hem yazılı hem de konuşma dili olarak Türkçenin yanında sadece konuşma dili olarak biri Arapçanın Qıltu lehçesi diğeri de Kürtçenin Kırmanç lehçesi olmak üzere üç farklı dil kullanılmaktadır. Bu üç dil birbirini ses, biçim ve söz dizimi yönleriyle etkilemeye devam ederken, baskın dil olarak Türkçenin durumu üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir.

Türkçenin bir ağızı olarak Siirt ağını tek bir başlık altında incelemek mümkün değildir. Bu ilimizde yerleşik ve ana dilleri farklı olan Türk, Kürt ve Arap vatandaşlarımızın Türkçeyi bir ağız olarak konuşmaları farklılıklar göstermektedir. Siirt merkezinde Arap ve Türk asıllı vatandaşlarımızın Türkçe konuşmalarında Arapçanın özellikle vurgu ve tonlamasının ve bazı seslik özelliklerinin etkisi görülürken (örneğin ayn sesinin baskın olarak çıkarılması gibi) ana dili Kürtçe olan vatandaşlarımızın konuştuğu Türkçe ise aşağıda özellikleri Karahan (1996) tarafından verilen ve Siirt ağını da içine alan Doğu Anadolu ağızlarının özelliklerini taşımaktadır. Siirt merkez ağızı hakkında yapılan az sayıdaki çalışma daha çok ana dili Kürtçe olan Türkçe konuşurları üzerine yapıldığından belirlenen özellikler bu Türkçe konuşurlarının ağız özelliklerini sergilemektedir. Siirt ağızının da içinde bulunduğu bu grup şu genel özellikleri taşımaktadır:

Alınma kelimelerdeki uzun ünlüler bu ağızlarda kısalır: çäre>çare.

Alınma kelimelerin ses yapısı gerileyici benzeşme yoluyla değiştirilir: Aḫmed>Eḫmed.

Tek heceli kelimelerin ünlüsü bazı ünsüzlerin etkisiyle değişir: Kalp>gelb

Çok heceli kelimelerin sonundaki “ı, u, ü” ünlüleri “i” ünlüsü ile karşılanır.

“ḥ” ünsüzü bu ağızların karakteristik ünsüzüdür: aldık>aldıḥ

“ḡ” ünsüzü değişerek veya düşerek kaybolmuştur: aldın>aldın, baḡa>baa.

Ön damak ünsüzü “g” iki ünlü arasında ve hece sonunda korunur: döger.

Belirli bazı kelimelerde ön ses “y” ünsüzü düşmüştür: yigit>igit.

Özellikle sayı isimlerindeki patlayıcı ünsüzler ikizleşir: yedi>yeddi.

“g-r”, “p-r” ünsüzleri arasındaki yer değiştirme hadisesi bu ağızlarda yaygındır: topraḡ>torpaḡ, doḡru>dorḡu.

İsimden isim yapma eki “+çi”nin tonlu şekli bu ağızlarda kullanılmaz: yolçi

Teklik 1, 2, 3. şahıs zamirlerinin yönelme hâli “baan, sahan, oğan” şeklindedir.

“Öyle”, “böyle” kelimeleri éle, béle şeklinde yapılarını değiştirmiştir.

Çokluk 2. şahıs iyelik eki ve iyelik kökenli şahıs eki “-z”dir: geldiz, babaz.

Şimdiki zaman ekinin ünlüsü dardır: geliy, geli.

Bu ağızlarda soru cümlesi genellikle vurgu ile yapılır (Karahan 1996: 56-57).

Bu grubun genel karakteristiklerini oluşturan bu özelliklerden büyük bir kısmı Siirt merkez ağzında tespit edilememekte veya çok az konuşurun ağız özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin bu grup için gösterilen h ünsüzünün karakteristik olarak bulunması durumu Siirt merkez ağzında pāpāh <pa-pak, kapak<kapaḥ sözcüklerinde görülebilirken, fiil çekimlerinde aldık şekli k sesinin biraz daha gırtlaktan çıkarılmasıyla ve aldık şekline çok yakın bir söyleyiş özelliğiyle dile getirilmektedir. Yine 5, 7. maddeler ile 11, 12, 13. maddelerde sıralanan özelliklerden hiçbiri Siirt merkez ağzında görülmez. Bunun yanında bu ana grubun alt grubunu oluşturan ve Siirt ağzının da içinde bulunduğu grup için sıralanan birçok seslik özelliğin Siirt merkez ağzında var olmadığını söylemek mümkündür. Siirt ağzı için yapılan sınıflandırma çalışmalarında yörede yaşayan ve Kırmanç lehçesini ana dili olarak kullananların söyleyiş özelliklerinin ölçüt olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Siirt merkez ağzı için geçerli olamayacak birçok özelliğin Kırmanç lehçesini ana dil olarak konuşanların söyleyiş özelliklerine uygun olduğu gözlemlenebilmektedir.

Siirt merkez ağzı, vurgu ve tonlama yönünden Arapçanın tesiri altında olmak ve Doğu ağızlarının genel özelliklerinden bazı farklılıklara sahip olmakla birlikte, bazı sözcüklerde “h” ünsüzünü taşıması, alıntı sözcüklerdeki ünlüleri kısaltması, sayı isimlerinde patlayıcı ünsüzlerin ikizleşmesi gibi özellikleri ile Doğu ağızlarıyla birliktelik göstermektedir.

Bütün bu özellikler çerçevesinde bir sınıf içine sokulan Siirt merkez ağzı, Urfa ve Mardin dışındaki Doğu ağızlarının konuşulduğu diğer illerin ağızlarından ayrılmaktadır. Çünkü bu şehirler dışında kalan ve Doğu ağızlarının konuşulduğu şehirlerde iki dillilik söz konusu iken, Siirt, Urfa ve Mardin’de Kırmanç Türk lehçesinin yanında ölçünlü Türkçe ve Arapçanın yan yana konuşulması nedeniyle üç dillilik olgusu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu yörelerde Türkçe, Farsçanın Türkçe ve Arapçanın etkisiyle değişmiş Kırmanç

lehçesi, bir de yoğun olarak Arapça konuşulmaktadır. Bu durum dil ilişkilerinin ve birlikte bulunma süreçlerinin belirlenmesi açısından araştırmacılara canlı bir araştırma ve gözlem sahası yaratırken, bir dilden bir dile geçmiş ve birtakım seslik ve biçimlik değişikliklerle farklılaşan sözcüklerin kökeninin tespiti konusunda ise zorluklara neden olmaktadır. Bu konudaki güçlük sözcük alışverişlerinin sadece iki dil arasında değil birinci dilden ikinci dile ondan da üçüncü dile geçen sözcüklerin uğradıkları değişiklikleri dil ilişkileri çerçevesinde belirlemekten kaynaklanmaktadır. Siirt ağzında bu dil ilişkileri sonucu baskın dilden ödünçlenen/kopyalanan ve uğradığı değişimler sonucu yörede konuşulan mahallî dilin de etkisiyle Arapça sanılan birçok sözcük bulunmaktadır. Bunun yanında Arapçadan Türkçeye, Türkçeden Arapça üzerinden Kürtçeye, Türkçeden Kürtçeye oradan Arapçaya geçen ve ilk alıntılanan dilin değil taşıyıcı dilin seslik ve biçimlik özellikleriyle kullanılan birçok sözcük bulunmaktadır.¹

Ana dili olarak Türkçeyi öğrenip sonradan Arapçayı veya Kürtçeyi öğrenmiş olan iki dilliler, Arapça veya Kürtçeyi ana dili olarak öğrenip sonradan ikinci dil olarak Türkçeyi edinmiş olan iki dilliler yanında iki ana dilli olup sonradan üçüncü dili öğrenmiş olan çok dilliler ve bir ana dilli iki dili edinmiş çok dilliler Siirt merkezinde tespit edilebilen çok dilli örneklerdir. Siirt merkezde toplumsal çok dilliğinin diğer çok dillilik türlerine göre daha yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

Siirt merkezi bu durumuyla da araştırılmaya muhtaç bir bölgedir. Çok dillilik birbirinden farklı çalışmalarda farklı alt başlıklar hâlinde incelenmiştir. Her iki dili akıcı ve ana dili düzeyinde konuşan bireylere iki dilli, üç veya daha fazla dili konuşan bireylere ise çok dilli denilmektedir. İki/çok dilliliğin çeşitli nedenleri vardır; bireyin anne ve babasının farklı ana dile sahip olmaları, farklı bir dilin konuşulduğu bir coğrafyaya gitme veya birden fazla dilin aynı ortamda kullanılması bunlardan birkaçıdır. İki dillilik; erken ve geç iki dillilik, eşit ve baskın iki dillilik, halk ve elit iki dilliliği, artırmalı ve eksiltmeli iki dillilik olarak sınıflandırılabilir (Yılmaz, Demirel 2015: 1696).

Bireylerin erken yaşta ikinci dile sahip olma ve ana dile yakın olarak kullanma becerisini kazanması erken iki dillilik olarak adlandırılırken, geç iki dillilik ergenlik veya yetişkinlik döneminde ikinci dilin öğrenilmesidir. Eşit veya baskın iki dillilik ise dilleri kullanmadaki akıcılık ve yeterlik seviyesine göre değişmektedir. Her iki dilde eşit düzeyde yeterlik varsa eşit, biri diğerine göre daha yeterli ise baskın iki dillilik olarak adlandırılır. Kültürel kimlikle

¹ Bu sözcüklerin durumu daha önce tarafımızdan kaleme alınmış “Çok Dillilik ve Taşıyıcı Dil Bağlamında Siirt Merkez Ağzı ve Bazı Türkçe Sözcüklerin Durumu” adlı makalede gösterilmiştir.

ilişkilendirilen halk ve elit iki dilliliği ise sosyal statü farkına işaret etmektedir. Halk iki dilliliği genellikle azınlıkların iki dilliliğidir. Elit iki dilliler ise statü olarak daha fazla değer gören kişilerin iki dilliliği olarak ortaya çıkar. Artırmalı ve eksiltmeli iki dillilikte ölçüt ikinci dili öğrenirken birinci dilin durumuna göre belirlenir. İkinci dil edinilirken birinci dilde kayıp yaşanmışsa buna eksiltmeli, kayıp yaşanmamışsa artırmalı iki dillilik denilir (Yılmaz, Demirel 2015: 1696).

Siirt merkezinde iki dillilik ve çok dillilik açısından dil ilişkilerinde şu durumlar gözlemlenebilmektedir:

Erken ve geç iki dillilik veya çok dillilik açısından daha önce ana dile karşılık öğrenilen ikinci veya üçüncü diller bakımından geç iki/çok dillilik görülürken son 20 yılda erken iki dillilik tespit edilebilmektedir. Bunun nedenleri arasında sosyal hareketliliğin artması, eğitim ve öğretimin yaygınlaşması ve özellikle Türkçenin saygın bir dil olarak kabul edilmesi sonucu aile içinde çocuklarla doğdukları andan itibaren Türkçe konuşulmasının payı büyüktür. Bu arada nüfus yapının değişmesi, mahalle kültürü yerine apartman kültürüne geçiş ve bir arada bulunmanın bu nedenle artması da çocukların 3-5 yaşları arasında bir üçüncü dili öğrenmelerini ve bu arada çok dilli olmalarını da sağlamıştır.

Siirt'te, eşit ve baskın iki/çok dillilik açısından dil ilişkilerinin iyice araştırılması daha farklı sonuçlara ulaşmayı sağlayacaktır. Çünkü durum mahallelerden mahalleye hatta apartmandan apartmana farklılık gösterebilmektedir. Durum genellikle baskın iki dillilik şeklinde seyretmekle birlikte yine son 20 yılda Türkçeye artan rağbet dolayısıyla Türkçe ve diğer iki mahallî dil arasında eşit iki dillilik görülebilmektedir. Siirt merkezde özellikle mahallî olarak Arapça konuşan veya ana dili Arapça olan vatandaşlarımızın çocukları, ebeveynleri farklı bir ana dile sahip olmalarına rağmen, ilk dil olarak Türkçeyi öğrenmekte ve konuşmakta mahallî dilini ya sonra öğrenmekte ya da doğuştan iki dilli olmaktadır. Bu durumdaki çocukların Türkçeyi anlayıp konuştukları, Arapçayı ise anladıkları fakat en azından bir süre konuşamadıkları görülmekte, bazılarının ise Arapçayı yetişkinliklerinde bile sadece anlama düzeyinde kullanabildiklerine tanık olunmaktadır.

Siirt merkezinde bir azınlık yaşamadığından burada bir halk iki dilliliğinden söz etmek mümkün görülmemektedir. Bireysel olarak birden çok dil konuşan ve sosyal statüsü dolayısıyla elit iki dilli olan kişilerden söz etmek mümkündür.

Artırmalı ve eksiltmeli iki dillilik bakımından Siirt merkezinde ana dili olarak konuşulan dillerin Türkçe karşısında eksildiğini ve ana dili Türkçe

olanlar dışında kalan bireylerin ikinci dil olarak Türkçeyi öğrenirken birinci dilden bazı kayıplar yaşadıklarını söylemek mümkündür.

Siirt Ağzında Türkçenin Katmanlaşması ve Türkçenin Katmanlaşmasına Bazı Örnekler

Siirt ağzında Türkçenin ilişkide bulunduğu dillerin hangisiyle daha eski tarihlerde ilişkiye başladığını belirlemek zordur. Örneğin Türkçeden Kürtçeye oradan Arapçaya ödünçlenmiş kölik > gölik, köl > gol(l)+e (dişilik işareti), çöl > çol gibi kültür sözcükleri k->g- değişmesinin yanında ince sıradaki geniş yuvarlak ünlünün kalın sıradaki geniş yuvarlak ünlüye değişmesi yönüyle iki dil arasındaki ilişkiyi gösterirken, Kürtçenin aracı dil olarak Arapçaya sözcükleri aktarması yönüyle de ilgi çekici özellikler sergilemektedir. Diğer taraftan Türkçenin Arapçaya aracı dil olmaksızın aktardığı ve bu dilin ses ve biçim özelliklerine uygun hâlde söylenen birçok Türkçe sözcükle karşı karşıya kalınmaktadır. Türkçe Siirt Arapçasına ödünç sözcük vermeye bugün de devam etmektedir.² Bu yönüyle Siirt Arapçası yavaş yavaş bir melez dil olmak yolunda ilerlemekte ve bu yönüyle Arap dili araştırmacılarını beklemektedir. Bilirimizin bu aşamasında Siirt merkez ağzında Türkçenin arkaik sözcüklerine değinilmek suretiyle Türkçenin katmanlaşmasına ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu bakımından Ana Altayca katmanına işaret eden **boş**, Eski Türkçe devrine işaret eden **adın** ve hem Eski hem de Orta Türkçe devrinde saptanabilen, Türkiye Türkçesinin yazı dilinde bulunmayan ancak Anadolu ağızlarında görülen ve yine Siirt ağzında anlam değişimine uğrayarak kullanılan **avlak** sözcükleri incelenecektir.

Boş:

Siirt merkez ağzında kullanılan ve Arapçaya da geçmiş bir sözcüktür. Daha çok Arapçaya verilmiş bir ödünç sözcük olarak görülmekle birlikte, Siirt ağzında çok sözcüğünün yanında fakat çok ender olarak kullanılmıştır. Bu sözcük Arap dili sözlüklerinde tespit edilememiştir. Sözcüğün bol sözcüğünden l/ş paralelliği sonucu oluştuğunu düşünmekteyiz. Bu sözcük Avrasyatikçiler tarafından Eurasiatic: *palV Meaning: many sözcüğüne dayandırılmış, Ana Altaycada ise *p`üle (~ -i) to be left, surplus, sözcüğüyle ilişkilendirilerek, Türkçede üle-, üleş- vb. sözcüklerin geliştiği şekil olarak gösterilmiştir. Oysa ki bu bağdaştırma bölerek çoğaltma şeklinde düşünülerek yapılmış fakat Türkçede söz konusu Avrasyatikçi biçime ses, biçim ve anlam

² Türkçeden Arapçaya geçmiş ödünç sözcüklerle ilgili çok değerli makaleler kaleme alınmıştır. Bu nedenle bu sözcüklere burada ayrıca yer verilmeyecektir. Askerlik, tarım, meslek vb. kültür sözcükleri Arapçanın diğer lehçelerinde olduğu gibi Siirt Arapçasında da tespit edilebilmektedir. Bu tür sözcükleri konu alan ve Türkçenin Arapçaya verdiği ödünç sözcükler ile ilgili makalelere ilişkin bilgiye kaynakçamızdan ulaşılabilir.

bakımından daha yakın olan bol “çok” sözcüğü ihmal edilmiştir. Bu durum Old Greek: polú-, f. pollḗ ‘viel, zahlreich, häufig’, polló- ‘Avestan: pouru- ‘viel’; comp. frāyah- ‘mehr’ gibi şekillerin varlığıyla da daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Söz başındaki Ana Altayca p- sesinin Türkçede mutlaka düşeceğinden yola çıkılarak yapılan bu yeniden yapılandırma Avrasyatikçileri ül- fiiline ve diğer Altay dillerindeki ül- fiillerine götürmüştür. Oysa ki başka bir bildiri ve makalenin konusu olacak bir mesele olarak şunu ifade etmek gerekir ki, Ana Altaycadaki her sözcük Türkçede Ø foneme karşılık gelmemiş kelime başında b- sesine dönüşerek varlığını devam ettirmiştir. Yani şunu özetle söylemek gerekir ki, Avrasyatikçilerin yeniden yapılandığı şekli doğru kabul etmekte ama Altay dillerindeki karşılığı olarak gösterdikleri sözcüğe karşı çıkmaktayız. Bize göre yeniden yapılandırılan sözcüğe karşılık karşılaştırılması gereken sözcük “bol”dur. Bazı Hint-Avrupa dillerinde görülen poli “çok” sözcüğü de bununla ilgilidir. Özellikle Uralik dillerde görülen **Finnish**: paljo, paljon, **Estonian**: palju ‘viel, Menge; sehr’ Mari (Cheremis) gibi şekiller sözcükte l>lj>ş gibi bir değişimin olabileceğini göstermektedir.

Indo-European: *pelə- (here also *pelə- ‘full, fill’)

Proto-IE: *pel-u-; *pel[e]-, *plē- **Meaning**: many Old Indian: purú- ‘much, many, abundant’, f. pūrṃ, comp. prāyas adv. ‘for the most part, mostly’ **Avestan**: pouru- ‘viel’; comp. frāyah- ‘mehr’

Other Iranian: OPers paru ‘viel’ **Old Greek**: polú-, f. pollḗ ‘viel, zahlreich, häufig’, polló- ‘id.’; comp. aeol., dor. plēōn, pléon, att. pléjōn **Germanic**: *filu adv., *fil-u- adj.; *flaiz= **Latin**: plūs (OLat plous) ‘mehr’, plūrimus (OLat ploirume, plouruma) ‘meist’ Celtic: *hel-, *hlī- > OIr il ‘viel’, lia ‘plus, plures’; OCymr liaus ‘multitudo’, Cymr lliaws ‘multitudo’

Altaic: *p`üle (~ -i)

Proto-Altaic: *p`üle (~ -i) **Meaning**: to be left, surplus

Turkic: *üle-

Proto-Turkic: *üle- **Meaning**: 1 to divide, distribute, endow 2 lot, endowment Russian meaning: 1 разделять, распределять, наделять 2 доля, надел Old Turkic: üle-, üleş- 1, ülüg, ülüš 2 (OUygh.) Karakhanid: üle-, üleş- 1, ülüg, ülüš 2 (MK, KB) Turkish: üleş- 1, üleş 2 Tatar: üläš- 1, üliš 2 Middle Turkic: ülü 2, üle- 1 (AH), üleş- 1, üleş 2 (Pav. C.), ülüš 2 (Abush., Pav. C.) Uzbek: ulāš- 1, ulūš 2 Uighur: üläš- 1, ülüš 2 Sary-Yughur: ülis- 2 Turkmen: üle, ülüš 2, üle-, üleş- 1 Khakassian: üle- 1, ülüš 2 Shor: üle-, üleş- 1, üleş, ülüš 2 Oyrat: ülü, ülöš 2, üle-, üleş-, ülöš- 1 Chuvash: vales- 1 Tuva: üle- 1, üleş 2 Kirghiz: ülöš, ülüš 2 Kazakh: üles- 1, üles 2 Noghai: üles- 1, ülis 2

Bashkir: ũläš- 1, ũlŭš 2 Balkar: ũleş- 1, ũleş, ũlŭš 2 Karaim: ũleş-, ũlŭš- 1, ũlŭš 2 Karakalpak: ũles- 1, ũles 2 Kumyk: ũleş- 1

Mongolian: *hŭle-

Proto-Mongolian: *hŭle- Meaning: 1 surplus, to leave 2 more than 3 remain, get left Russian meaning: 1 излишек, оставлять 2 больше чем 3 оставаться (на месте), отставать **Written**

Mongolian: ũle- 1 (L 1004), ilegŭ, ilegŭŭ, ũlegŭŭ 2 (L 405), ũlde-, ũlede- 3 **Middle Mon** golian: xule- (SH) 1, xŭle'u (SH, HYt), holu (IM), hul(a) u (MA) 2 Khalkha: ũle- 1, ilŭ 2, ũlde- 3 Buriat: ũle- 1, ũlŭ 2, ũlde- 3 Kalmuck: ũlŭ, ilŭ 2, ũlde 3 Ordos: ũli-, ũle- 1, ilŭ 2 Dongxian: fŕiliŕ- 1, ŕiliu, ŕiliu 2 Baoan: ŕilu, ŕilu, xelu (Tungren) 2 Dagur: xulu- 1, xulŭ 2 (Тод. Дар. 179), hulŭ 2, huledŕ 3 (MD 166), ilŭ 'many' <lit.? (MD 171) Shary-Yoghur: helŕ- 1, hŕlŭ, xŕlŭ 2 Monguor: fulŕ- (SM 106) 1, fulŭ (SM 106), xoliu, ŕilŭ, xilŭ (Huzu) Mogol: ZM ulou (16-1a) Tungus-Manchu: *pule- Proto-Tungus-Manchu: *pule- Meaning: to be left, surplus Russian meaning: оставаться, излишек Evenki: hele-, hule- Even: hul- Negidal: xule- Literary Manchu: fulŭ Ulcha: pile- Oroch: pile- Nanai: pile- Oroch: xule- Udighe: xule- Solon: ule-

Uralic: *paljV

Proto Uralic: *paljV English meaning: thick; many German meaning: dicht, dick; (FW ->) viel

Finnish: paljo, paljon 'viel' (> Saam. N balljŕ <much, hardly, L paljo 'sehr') **Estonian:** palju 'viel, Menge; sehr' Mari (Cheremis): pŭlŕ (KB) 'ziemlich viel, recht viel' Mansi (Vogul): pŕl (KU), pŕl (P So.) 'dicht, dicht belaubt' ? Nenets (Yurak): pal? (O) 'dick, dicht', pŕ (Nj.) 'stark strŕmende, seichte Stelle im Fluŕ, Stromschnelle' [?] Enets (Yen): fode-me (Ch.), fŕde-ma 'dick werden' Yukaghir parallels: pojŕ.i 'many, plenty', pojŕ.n 'many'

(http://starling.rinet.ru/cgi-bin/response.cgi?root=config&morpho=0&basename=%5Cdata%5Cnostr%5Cnostr&first=1&off=&text_proto=&method_proto=substring&ic_proto=on&text_meaning=many&method_meaning=substring&ic_meaning=on&text_ier=&method_ier=substring&ic_ier=on&text_alt=&method_alt=substring&ic_alt=on&text_ura=&method_ura=substring&ic_ura=on&text_kart=&method_kart=substring&ic_kart=on&text_drav=&method_drav=substring&ic_drav=on&text_esk=&method_esk=substring&ic_esk=on&text_chuk=&method_chuk=substring&ic_chuk=on&text_notes=&method_notes=substring&ic_notes=on&text_reference=&method_reference=substring&ic_reference=on&text_any=&method_any=substring&sort=proto&ic_any=on)

Türkçenin etimoloji sözlüklerinden birini yazan Räsänen (1969: 79) sözcüğü bol- fiiliyle ilgili görürken, başka etimoloji sözlüklerinde ise kökeni hakkında bilgi verilmemiştir. Eren, sözcüğün eski zamanlarda kullanılmadığına dikkat çekerek günümüz lehçelerindeki şekillerine yer vermiş ve bu sözcüğün bazı Balkan dillerine de geçtiğini belirtmiştir (Eren 1999: 57). Gülensoy ise sözcüğü varsayımsal bir **bōl* köküne dayandırmış Anadolu ağızlarıyla lehçelerdeki şekillerine yer vermiştir. Gülensoy'un Anadolu ağızlarından tespit ettiği ve "geniş, bol" anlamlarına gelen *bosbolamat* sözcüğü ilginçtir (Gülensoy 2007: I/159). Bir ikileme gibi görülen bu sözcüğün ilk kısmındaki *bos* sözcüğü boş~bos/bol paralelliğine işaret etmekte diğer yandan bizim incelediğimiz sözcükle de biçim ve anlam bakımından uygunluk göstermektedir.

Türkçedeki geçmişi -en azından eski yazılı eserlerde tespit edilemediği için- çok eskiye götürülemeyen bu sözcüğün, Ana Altaycaya çıkması, l~ş paralelliğiyle de Siirt ağzında tespit edilebilmesi sözcüğün bu ilimiz ağzındaki eskiliğine işaret etmektedir.

Adın > Siirt Ağızı Edin

Siirt ağzında tespit edilen ve Arapçaya da geçmiş olan aynı zamanda bu ağız çevresinde Türkçenin tabakalaşmasını gösteren diğer bir sözcük edin "başka, artık" sözcüğüdür. Bu sözcük XIV. yüzyıla kadar kullanılmış sonra da kullanımdan kalkarak yerini özge, diğer, başka gibi sözcüklere bırakmıştır. Bang'a göre bu sözcük *ad-* "ayırarak" fiilinden soyut isimler yapan -n- ekiyle oluşmuştur. Bu sözcüğün Turfan metinlerinde *ā dhim* şeklinde varyantı olduğundan söz edilmektedir. Sözcük hem zarf "diğerleri, diğer, başka bir şey" hem sıfat-isim "diğerlerinden; başka bir şeyden; diğer, başka; başkaları, diğerleri; genellikle; diğer taraftaki; kötü, anormal", hem de bağlaç "dahası, ...ve devamı" olarak kullanılmaktadır (Röhborn 1977: 48b-51a). Räsänen de sözcüğün *adhim* ve *atim* varyantlarını verdikten sonra eserlerdeki kullanımına dikkat çeker (Räsänen 1969: 6). Clauson ise sözcüğün kökenini verdikten sonra kullanım alanları ve şekillerine vurgu yapar:

adın = l *ad- 'dan geçişsiz isimden fiil; 'diğer, başka'. Yaygındır, ancak XIV. yüzyıldan sonra izlenebilir; hemen hemen *adruk*, *öñi*, *özge*: ile eş anlamlıdır; sonra Farsça *diger* tarafından yerinden edilmiştir, Uyg. VIII takiben Man.-A *adın* yerliğ er 'başka bir ülkeden gelen adam' Man. *adın* tümge köñül-ler 'diğer saf gönüller' TT III 164: Bud. *adın* yaygındır, örnek *adın* ağılık 'başka bir hazine' PP 7, 3-4; *adın* bir toyun 'başka bir keşiş' U III 35, 19: Modern Uyg. *adın* kişi 'diğer şahıs', bkz. *ötgürü*;; *adın* *adın* köz ağılığı 'farklı farklı göz hastalığı' H II 18, 60; Çigil (Hak.) x1 *adın* harf bi-ma'nā ğayr çekimsiz anlamı 'diğer' Kaş. I 76; I 98, 20 (*adruk*): 3 diğer oluşum Hak.'daki metin: KB on *adın* iki ay 'on iki ay kalır' 132; diğer oluşumlar 1781, vb.: Xı(?) KB

manzum önsöz adınlar éver ‘diğerleri acele eder’ 47: XIII(?) At. anda adın ‘ondan başka’ 40: xiv Rbğ. adın ‘diğer’ R I 490: Harzm. XIV benzer Kutb. (Clauson, 1972: 60)

Sözcük Drevnetyursky Slovar adlı sözlüğün de madde başlarından biridir. Söz konusu eserde sözcüğün farklı işlevlerine dikkat çekilmiştir.

adın 1. Diğér, öbür; başka: **ëçimiz inimiz qamiz qadaşimiz adın yëma kim qaju kişi** Bizim kardeşlerimiz, akrabalarımız ve diğerleri (USp 108₁₂); **adınlarqa** (Yazmada: **addınlarqa**) asılgılg işig işlätirsiz Sen başkaları için faydalı işler yaptın (TT III₆₈); **adın el kişisi eşitti munı** Diğér ülkelerin insanları bunu duydular (QBH 72₂₃); **alqu qa qadaş ogul qız ed tavar barca munta qalıp men adrılp adın azunqa barır men** Bütün yakınlarım ve çocuk sahipleri, - Her şey burada kalıyor ayrılıyorum (onlarla) ve öbür dünyaya doğru gidiyorum. (Uig III 6₄); **2.** Anlam olarak son ek. Başka..., ...’den başka. **ne türlüg is ersä biligsiz onı** / ökünc ol agar yoq onı **anda adın** (satırltı: özkä) Bilgisizin her işinin bir yazgısı pişmanlıktır ve onun için bundan başka yazgı yoktur (Yug C₁₁₅); **agu olartın adın qayu azunlarta toymıs ersär** Eğer herhangi başka varlıklar olarak doğsaydık bunlardan başka (Uig II 45₄₅); **muntada adın taqı ögi aş içkü yoq** Bundan başka, herhangi bir yemek yok (bunlarda) (Suv 610₁₆); **3.** Üstünden; ilave, ek: **anınğa başa kelti iklinec onğay / bir ebtä qalıp on adın iki ay** Sonra ikinci Jüpiter geliyor / ve on iki ayın bir ayında duruyor, kalıyor (QBH 16₂) (DTS, 1969:10).

Avlak

Eski ve Orta Türkçe dönemine ait eserlerde tespit edilebilen bir diğér sözcük *avlak*’tır. Bu sözcük Türkiye Türkçesinin standart yazı dilinde geçmemektedir. Sözcük Tarihî Türk dili alanında ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilebilmektedir.

Qodı tüşüp aglak yirte ol tişi bars birle mranmaq törü täğinti (U III)

Ol kişi yalanguzun aglak orunta arıg evde tütsüg urup et’özin arıg küzetip tünemiş kerek (AY, 251)

Clauson (1972: 84) madde başı yaptığı sözcüğü *agla-* gövdesine dayandırıp, “boş ve ıssız yer” anlamına geldiğine değindikten sonra tarihî ve günümüz Türk lehçelerindeki biçimlerine yer vermiştir. *Agla-* maddesinde ise sözcüğün “boş olmak, ıssız olmak” anlamlarını verirken bunun köken olarak *ag* “iki bacak arasındaki boşluk” ve *ag* “balık ağı, tuzak” sözcükleriyle ilgili olamayacağını ifade eder (Clauson, 1972: 85).

Bu sözcük *DLT*’de *aglak* “ıssız, çorak, oturulmayan yer, boş” anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu ismin fiil gövdesi olan *agla-* “yalnız olmak, boş olmak” ve bu gövdeden türeyen *aglat-* “savmak, uzaklaştırmak, boşaltmak”

fiilleri de tespit edilebilmektedir. Aglak sözcüğü ve Anadolu ağızlarındaki türevleri üzerine özgün bir makale kaleme alan Aysu Ata, Bang'ın sözcüğün kökünü agla- q şeklinde açıklamasına yer verdikten sonra yine Bang'ın bu sözcüğün sonunda görülen -k ekinin *yaylak* sözcüğündeki -k ile aynı görmesine ilişkin açıklamalarına yer verir. Ata, Bang'ın sözcüğün kökeni ile ilgili görüşlerini sözcüğü ag “iki bacak arasındaki boşluk” sözcüğüyle ilişkilendirmesiyle bitirir. Ata sözcüğün tarihî dönemlerde tespit edilebildiği örneklerine de ayrıca yer verir. Ata'nın çalışması sözcüğün tarihî lehçeler ve Anadolu ağızlarında tespit edilebildiği biçimleri göstermekle devam eder. Ata, sözcüğün hem lehçelerde hem de ağızlarda *avlak* biçimini tespit etmiştir (Ata 2001). Bu biçim Siirt ağzında anlam nüansı ile karşımıza çıkan *avlak* sözcüğüyle aynı olması bakımından önemlidir.

Siirt ağzında *avlak* “İçine *Kur'an* konulan ve duvar veya boyna asılan kumaştan yapılmış kap, kılıf.” anlamına gelmektedir. Siirt merkez ağzında tespit edilmiş bu sözcük köken olarak *aglak* <*avlak* sözcüğüne bağlanabilir. Bu sözcükte Siirt merkez ağzındaki anlam değişmesi şöyle gerçekleşmiş olmalıdır.

Aglak “ıssız, çorak, boş yer” > yüksekte kalan ıssız ve boş yer > ıssız ve yüksek yer > -*Kur'an*'ın yüksekte ve tek başına korunması gerektiğinden- *Kur'an*'ın yüksekte (duvar veya boyun) korunduğu yer/kap > *Kur'an* kabı.

Sonuç

Siirt üç dilli bir ilimiz olarak bir dil bilimsel temas bölgesidir. Bu nedenle ağız araştırmalarında diğer şehirlerimizden farklı olarak ve bu özelliği göz önünde bulundurularak incelenmek durumundadır.

Siirt merkez ağzı ile ilçe ve köy ağızları da ağız araştırmaları bakımından ayrıca incelenmek durumundadır. Siirt merkezde Türkçe ve Arapçanın karşılıklı etkileşimi daha fazlayken, ilçe ve köylerde Türkçe ve Kürtçenin etkileşimi etrafında bir ağzın oluştuğuna dikkat edilmelidir.

Siirt merkez ve çevresinde baskın dil Türkçedir. Bu durum Türkçenin lehine olarak her geçen gün daha da güçlenmekte ve Türkçe ortak anlaşma dili olarak kullanılmaktadır.

Siirt'te Türkçenin konuşulurluğu tarih bakımından da eskiye gitmektedir. Türklerin Anadolu'ya giriş kapılarına yakın ve Anadolu'daki ilk Türk yurtlarından biri oluşu bu fikri kuvvetlendirmektedir.

Siirt ağzı en yakın zamanda diğer dillerle olan temasları da dikkate alınarak incelenmeli ve özellikleri ortaya konmalıdır. Özellikle dil ilişkileri ve Türkçenin diğer dillerde tabakalaşması, diğer dillere verdiği ödünç sözcüklerinin değişme ve gelişmesinin tespit edilebilmesi için bu çalışmaların bir an önce ortaya konması gereklidir.

Kaynaklar

- Akar, A. (2010), “Türkçe-Arapça Arasındaki Sözcük İlişkileri”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, ss. 9-16.
- Ata, A. (2001), “*Derleme Sözlüğü*’nde Eski Türkçe Bir Kelime: aglak”, *Türkoloji Dergisi*, C IV, S 1, 2001, s. 21-27.
- Aytaç, B. (1994), *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Buran, A. (2011), “Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, Volume 6/1, ss. 41-54.
- Clauson, C. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford : Clarendon Press.
- Eker, S. (2008), “Türk Dili Tarihinde Bir Dil Bilimsel Temas Bölgesi Olarak Diyarbakır”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır*, Editörler. Bahaeddin Yediyıldız, Kerstin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği yayınları, ss. 91-110).
- Eren, H. (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Erkınay, Tamtamiş, H. K. (2019), “Baskın ve Aracı Dil Kavramları Bağlamında Türkçenin Mardin Arapçasına Etkisi”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 11, Sayı 22, ss. 194-206.
- Gülensoy, T. (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Karaağaç, G. (2011), “Bireysel İki Dillilik ve Toplumsal İki Dillilik”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. CI, ss. 22-228.
- Karahan, L. (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Kaymaz, Z. (2016), “Suriye Arapçasında Yaşayan Türkçe”, *Türk Kültürü*, 2016/2, ss. 53-68.
- Nadelyaev, B. vd. (1969), *Drevnetyursky Slovar*, Leningrad.
- Räsänen, M. (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türkischen*.
- Röhrborn, K. (1977), *Uigurisches Wörterbuch*, Weisbaden: Franz Steiner Verlag Gbmh.
- Yılmaz, M. Y., Demirel, G. (2015), “İki Dillilik ve Türleri Üzerine”, *International Journal of Languages Education An Teaching*, ss. 1693-1701.

HATAY OVAKENT ÖZBEK GÖÇMENLERİNDE KOD DEĞİŞİMİ VE DİL KARIŞMASI

*Jale ÖZTÜRK**

Giriş

Göç, siyasal, toplumsal ya da ekonomik nedenlerle insanların kitlesel olarak veya küçük gruplar hâlinde oturdukları yerleşim yerinden ayrılarak başka yerleşim yerine ya da başka bir ülkeye gitmeleri olarak tanımlanabilir. Tarih-te yeni yerler almak, kendi nizamını yeni yerlere götürmek gibi toplumların kendi iradesi ile karar verdiği göçler yanında savaş, olumsuz iklim koşulları gibi zorlayıcı etkenlerle meydana gelen göçlerin sayıları da oldukça fazladır. Göçün altyapısında yatan ana etken kişinin veya grupların kültürü ile yetiştirildiği bölgelerden ekonomik, sosyolojik, psikolojik olarak kendilerini daha rahat, daha mutlu edeceğini umdukları yeni yerlere gitmeleridir. Göçler, Türkiye’den Avusturalya, Almanya, İngiltere, Fransa gibi tamamen farklı kültürlerin oldukları bölgelere gitmek şeklinde olabileceği gibi, yüzyıllar içerisinde coğrafi ve tarihî şartların ayırdığı aynı milletin evlatlarının zulüm ve baskılar sonucu soydaşlarının topraklarına göçü şeklinde de olabilir. Anadolu’ya göç eden Kırgızlar, Kazaklar, Tatarlar, Ahıska Türkleri, Uygurlar ve Özbekler bu duruma örnek olarak verilebilir.

Türkiye’deki Soydaş Göçmenler

Jeopolitik ve stratejik olarak geçiş noktasında olan Türkiye, Orta Asya’dan, Osmanlı toprakları içinde iken topraklarımız dışında kalan Balkanlardan, Kafkasya ve Ortadoğu’dan etnik, ideolojik, dinî ve siyasi baskılar sebebiyle birçok Türk soyluya ikinci vatan olmuştur (Kaya 2018: 45).

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında Balkanlar, Ege Adaları, Kıbrıs, Hatay, Ortadoğu ve Sovyet Rusya’dan Türkiye’ye göçler olmuştur. Bu göçlerin arkasındaki ana nedenlerden biri Türk soyluların yaşadıkları ülkelerdeki siyasi karışıklıklar ve baskılar, diğeri de Türkiye’nin, coğrafi bakım-

* Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozturkj@gmail.com.

dan çok geniş bir Türk Dünyası'nın lideri olarak görülmesidir. Bu insanların Türkiye'yi tercih etmelerinde geldikleri ülkelere göre insan haklarının daha iyi olması, din ve dil birliğinin bulunması etken olmuştur denilebilir (Kaya 2018: 45).

Uygur ve Kazak Göçmenler: Ana vatanlarını terk etmek zorunda kalıp çeşitli zamanlarda Türkiye'ye göç eden Türk topluluklarından Uygurlar ve Kazaklardan ilk kabile Konya (İsmail), Niğde (Altayköy), Nevşehir (Aksaray), Kayseri (Develi), Manisa (Salihli) ve İstanbul'a yerleştirilir. (https://insamer.com/tr/turkiyede-uygur-toplumu-tarih-seruveni-sorunlari-ve-talepleri_1827.html 02.10.2019) Daha sonra Kazaklar zaman içinde geçim sıkıntısı ile tekrar İstanbul'a, ilk yerleşim bölgeleri olan Zeytinburnu'na göç ederler. (<https://www.abdulvahap kara.com/karavahap-2/>)

Kırgız Göçmenler: 1979 senesinde Afganistan SSCB tarafından işgal edilince, bazı Kırgızlar Pakistan'a göç etmiş ve daha sonra burada dirlik ve düzen kuramayınca Türkiye'den yardım istemişlerdir. Bunun üzerine 1982'de Kenan Evren 1.150 Kırgız'ı Türkiye'ye getirtir ve Kırgızlar Van ve Malatya'ya yerleştirilir. (<https://www.yeniakit.com.tr/haber/kirgiz-turkleri-ulkemizde-nerede-yasiyor-tskda-ilk-kirgiz-subaylar-499284.html>)

Tatar Göçmenler: Rusların zaman zaman Kırım Tatar topraklarını işgali ve buna dayalı olarak Tatarlara uyguladığı baskı sonucunda 1785-1788/1789-1790; 1812; 1856-1862 yıllarında ve 1890-1893 yıllarında Tatar toplulukları Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Bugün Türkiye'de başta Eskişehir, Konya, Adana-Ceyhan, Balıkesir, Bursa, İstanbul gibi birçok bölgeye yerleşmiş durumdadırlar. (<http://www.kirimdernegi.org.tr/temel-bilgiler/kirim-dan-turkiye-ye-kirim-tatar-gocleri>)

Balkan Göçmenleri: Balkanlardan Anadolu'ya göçler sadece 19. yüzyılda 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ile sınırlı kalmamıştır. 93 Harbi'nde başlayan kitlesel göçler, 1912-13 Balkan Savaşlarında da devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde ise 1923-1995 yılları arasında Yunanistan'dan Türkiye'ye 424.645 kişi göç etmiş olup büyük bir çoğunluğu mübadildir. Bulgaristan'dan ise 1925-1989 yılları arasında dönem dönem Bulgar zulmünden kaçarak 790.717 soydaş Türkiye'ye göç etmiştir (Hatipler 2018: 423-431).

Özbek Göçmenler: Özbeklerin topraklarından göçleri ise 19. yüzyılın sonunda Rusya'nın ve Çin'in baskıları sonucu giderek hızlanır. İstanbul ve Hicaz'ı tercih ederler. I. Dünya Savaşı'nda Medine'yi İngilizler işgal edince buradaki Özbeklerin tamamı Anadolu'ya göç eder. Birkaç aile Konya, Kilis ve Nazilli'ye gitmiş fakat çoğunluk Çukurova'ya göç etmiştir. Önemli bir göç dalgası da Stalin'in baskısından Afganistan'a, Afganistan'dan İran'a göç etmiş ve daha sonra da bunların çoğu Hicaz'a ve Türkiye'ye gelmiştir. Daha sonra

zaman zaman Rusya'nın ve Çin'in baskıları ile irili ufaklı göçler, özellikle de aydın göçleri olmuştur. Nihayet son geliş Afganistan'dandır. 1982 yılında Rus işgali altındaki Afganistan'dan gelen Özbekler, Gaziantep'e, Hatay Ovakent'e ve Şanlıurfa Ceylanpınar'a yerleştirilmişlerdir. (Kavukçu 2018: 28-37)

Bu çalışma Hatay Ovakent'te 37 yıldır yaşayan ve artık bulundukları coğrafyaya, ülkeye, soydaşlarına tamamen uyum sağlamış olan Özbekler üzerinedir.

Göçmenlik ve Dil: Göçmenler daha mutlu olacaklarını umdukları yeni yerlere gidince ilk olarak çok büyük bir sorunla karşılaşılır; bu sorun aynı dili konuşamamak ve dolayısıyla hiç iletişim kuramamak şeklinde olabileceği gibi, aynı dilin yüzyıllarca ayrı kalan kollarını konuşmak sebebiyle iletişim güçlüğü yaşamak şeklinde de olabilir. Hatta aynı lehçenin farklı ağızlarını konuşan ülke içinde göç eden topluluklar da yeni geldikleri yerde farklı ağız özellikleri sebebiyle ötekileştirilme ve itilmişlik duygusu yaşarlar. İnsan yeni gittiği yerde ilk büyük sıkıntıyı dil farklılığı sebebiyle yaşar. Bu durum Avrupa'ya göç eden Türklerin Almanca, Felemenkçe, İngilizce ve Fransızca bilmemeleri şeklindeki bir sıkıntı olabileceği gibi, aynı dilin farklı lehçelerini konuşan (Kırgız, Kazak, Tatar, Uygur, Ahıska, Özbek ve Türkmen gibi) topluluklar için de hatta aynı lehçenin farklı ağızlarını konuşan insanlar için de bu durum söz konusudur. Antakya'dan İstanbul'a okumak için giden bir öğrenci, Dikilitaş'ı görünce “yekinik taş” dediğinde arkadaşlarının kendisine nasıl güldüklerini ve bir süre konuşurken çok sıkıldığını ve yanlış (!) konuşmamak için olağanüstü özen gösterdiğini anlatmıştı.

Kişinin evreni dilindeki kelimelerle sınırlıdır, ana dili kişinin içinde çok rahat olduğu, huzur bulduğu bir yuva gibidir. Nitekim Alman filozofu Martin Heidegger de “Dil varlığın evidir.” diyerek dilin bu özelliğine vurgu yapmıştır. Göç sonucunda kişi sadece evine, yurduna yabancı bir yere gelmemiştir, aynı zamanda içinde var olduğu evreni olan diline de yabancı bir ortama gelmiştir. Bu yabancılık öncelikle baskın evren karşısında bilmemenin verdiği bir psikolojik çöküntü, korku, huzursuzluk oluşturmaktadır. Bu durum da birinci kuşak göçmenlerde içine kapanma, kendini koruma altına alma, dışa kapatma şeklinde bir tepki geliştirmektedir.

Bir insanın ana dili; içine doğduğu, ilk kültürü aldığı, ilk öğrendiği dildir. Yani dünyayı ilk defa o dille algılamıştır, o dildeki kavramlarla tanımıştır dünyayı. İlk defa o dille düşünmeye başlamıştır. Beyninde ilk olarak o dilin dizgesi, sistemi yer etmiştir. Çene yapısı, dil ve dudak kasları yani ses çıkarmada etkili olan bütün organlar bu ana dile göre gelişmiştir. Bu sebeple de ikinci dili kullanırken mutlaka öğrendiği ilk dilin izlerini ya dizge ya sistem ya da ses olarak yansıtacaktır. Bir dili ikinci dil olarak kullanan kişilerin ağız

özellikleri o dili birinci dil olarak kullanan insanlardan farklılıklar gösterir (Öztürk 2014: 263-276). Ancak insan bazen kendi isteği ile bazen de zorunlu olarak ikinci dil edinmiştir.

İki Dillilik (Bilingualism)

İki dillilik iki veya çok dil bilmek değildir, bildiği her iki dili de dönüşümlü ve hızlı olarak birbirinin yerine kullanabilmektir (Oruç 2016: 279-291). Aksan da iki dilliliği (bilingualism), insanın çeşitli sebeplerle ve değişik şartlar altında birden fazla dili edinmesi, kullanması veya ikinci bir dili ana diline yakın düzeyde öğrenmesi olarak tanımlamaktadır (2000: 26). Vardar'ın tanımında ise Aksan'ın ve Oruç'un tanımlarında vurgu yapılan “iki dili de dönüşümlü olarak kullanabilme” özelliği yeteri kadar vurgulanmış değildir, “iki dil bilmek”le “iki dili kullanabilme” her ikisi de iki dillilik olarak değerlendirilmiştir (Vardar 1998: 24).

İki dillilik sınıflandırmalarında *bağımlı iki dillilik* olarak ifade edilen bir dilin diğer dile baskın olması durumunda iki dilli birey zayıf olduğu dili konuşurken güçlü olduğu dilden sözcük ve gramer kuralları aktarır, bu duruma kod aktarımı veya kod değiştirme (code-switching) denir. Diğer bir iki dillilik de *eksiltici iki dillilik*'tir. Eksiltici iki dillilik, azınlık dili yerine prestijli olan çoğunluk dilinin tercih edilmesidir (Bölükbaş Kaya 2019: 98-113). Özbek göçmenlerin dilleri iki dillilik türlerinden *eksiltici iki dillilik* (Bölükbaş Kaya 2019: 98-113) türünün özelliklerini yansıtmaktadır. Özbek göçmenle araştırmacı arasındaki geçen aşağıdaki diyalog bu durumun güzel bir örneğidir:

“**Araştırmacı-** Amca bize Özbekistan'dan gelme sürecinizi Özbekçe anlatır mısınız? Özbekçe biliyor musunuz?

-**Abdülvahit Coşkun-** Bazı Türkçeye gider, bazı Özbekçeye gider. Biraz adam zorlanıyor da... Geldiğimiz sebep şu: Bizim çocuklar Rusya'ya getdi okudu. Yirmi sene otuz sene. Onlar geldi. Bunları terbiye yapıyordu, ondan son Afganistan'ı işgal etti. İttifak olmasın diye birbirini öldürüyolar. Ondan sona bozuldu getdi. Havaalanı müdürü o hayınlık yapıdı biz cet diyoruz siz ocak ayı diyorusunuz. Bir sene kaldık biz İran'a çıktık, Tehran'a geçdik, Türkiye leste alıyor dediler; biz Pakistan'a geçdik.

Araştırmacı- Gelme sürecinizi Özbekçe anlatsanız.

Valla dilimiz o kadar gelmiyor. Buna alışmışız o şey gelmiyor. Gelme sürecimiz şeyden kaçdık kaçdık...???!!..Evlerde Türkçe konuşuyoruz. Çocuklar derslerde iyi anlasın diye. Kelmeydi, Pakistan'a vardık. O zaman. Pakistan'a bardık. Bizi leste kayıt kıldı, bizi çadırğa çıkardı. Ondan sonra orda altı ay kaldık. (Çok karışık...gelmiyor o taraftan) Ondan sonra on beş gün orda kaldık, Karaçiy'e akrıldı trennen. Uçakdan Türkiye'ye geldik. Burda Adana'ya

Adana keldikde, burda bir keçe kaldık. Otobüsnen burga keldik. Kırk sene oldu, kırk sene boldı, kırk sene boldı.”

Yukarıdaki metinde Özbek göçmenin Özbek Türkçesi konuşmakta zorlandığı görülüyor. Ancak bu diyaloga bakarak Abdülvahit Coşkun adlı Özbek göçmenin kendi lehçesini unuttuğu düşünülmemelidir.

Zorlanma sebepleri şu ana noktalarda toplanabilir:

1. Geleli kırk sene gibi uzun bir zaman olmuştur. Bu süre içinde iletişimi hep Türkiye Türkçesi ile yapmış, işlerini bu dille halletmiş, yukarıda da ifade edildiği gibi çocukları iyi öğrensin diye evde de Türkiye Türkçesi kullanmış. Bunun sonucunda Türkiye Türkçesi, hızlı kullanılan ve kolay gelen dil durumuna geçmiştir.

2. Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesi iki ayrı dil değildir, Türkçenin iki koludur. Yani birbirine yabancı değildir, bu sebeple de Türkiye Türkçesine sıcak bakılıyor, herhangi bir yabancı dil gibi görülüyor.

3. Araştırmacı soruyu Türkiye Türkçesi ile soruyor ve verilen cevaba katkılarını Türkiye Türkçesi ile yapıyor. Bu durumda Abdülvahit Coşkun doğal olarak, daha ön planda olan hemen kullanıma hazır kolay yerdeki Türkiye Türkçesi ile karşılık veriyor. Özbek Türkçesinin üzerini örtmüş, biraz arka plana atmıştır. Ancak bir Özbek’le konuşurken farkında olmadan Özbek Türkçesi kanalına geçecektir.

4. Bir diğer etmen de bu konuşurun erkek olmasıdır. Kadınların bizimle Türkiye Türkçesi ile konuşup aynı anda arkadaşıyla gayet seri bir şekilde Özbek Türkçesi konuştuklarını sıklıkla gözlemledik. İki cins arasındaki bu farkın sebebi, erkekler geldikleri günden beri dış dünyayla iletişim hâlinde iken kadının senelerce “günah, namahrem” diye dış dünya ile irtibat sağlamasının engellenmiş olmasıdır. Kadınların dış dünyaya açılması 2000’li yıllarda olmuştur. Ancak yine de bu dışa açılımın da her gün işe, kahveye, camiye giden bir erkek kadar olduğu söylenemez. Onlar erkeklere göre daha kapalı bir ortamda hayatlarını sürdürüyorlar, bunun sonucunda ana vatanlarından birlikte getirdikleri dile bağlılıkları daha fazla oluyor.

Kod değişimi veya kod aktarımı:

İki dilli konuşurun giderek yeni öğrendiği dile hâkim oldukça birinci dille konuşurken ikinci dilin özelliklerini kullanmasına “kod değiştirme” denir, “kod değiştirme” iki ayrı dilde olabildiği gibi aynı dilin diyalektleri arasında da olabilir (Killi Yılmaz 2014: 208-234).

Kelimelerde kod değişimi örnekleri:

İsim

- *Allah 'a şükür **yahşıyım*** (PH).
- ***Birinç**¹ görüreler* (CH).
- *Ben **palaf** bişirirdim* (PH).
- ***Piyaz**² sararı, **sebzini**³ salarız, salça salarız* (KH).
- ***Maymun** cılıydı* (CH).
- ***Mihman** çok gelse* (KH).
- ***Ayvanım**⁴ var* (MR).
- ***Eynem**⁵ havas kılıpdı hoşu gelmiş onu koymuş* (KH).
- *Bir **koy**⁶ soyarlar⁷ kazanga koyarız* (CH).
- *Belki saçlarımı tararım, mini **yetek**⁸ giyemim* (MH).
- *İlk cıl pakistandan çıktık* (AC).

Sıfat

- ***Özge** zamanlar yirmi iki yaşındayım.*
- ***Köp** tayyara indi* (MH).
- ***Köp** insanlar kucakladılar* (CH).
- *Kızın **yekisi**⁹ evli büyük kızın **yeki** tene kızı var* (CH).

Zamir

- *Barmıyorum siznen **min** gitmem dedim* (CH).
- ***Sin** niye bura geçdin* (PH).
- ***men** mısır patladık gimi patliyom* (MH).

¹ Birinç: Pirinç.

² Piyaz: Soğan.

³ Sebz: Havuç.

⁴ Ayvan: Hayvan.

⁵ Eyne: Anne.

⁶ Koy: Koyun.

⁷ Soy-: Kesmek, yüzmek.

⁸ Yetek: Etek.

⁹ Yeki: İki.

Zarf

- *Kahvaltı biz **cenı** yidik* (CH).

Fiil

- *Ev de **cıǵıldı**¹⁰* (PH).
- *Siz de **aytaman**¹¹* (MH).
- *Özbeklerni **aytaman*** (PH).
- *Orus kapıyı **sındırmuşdı**¹²* (MH).
- ***Barmıyorum**¹³ siznen min gitmem dedim* (CH).
- *Annemnin çocukları **bolmuş**¹⁴ ölmüş bolmuş ölmüş hiç durmamış* (CH).
- *Beş kiloca sıvı yağı **bolsun*** (MH).
- *Onu **urma**¹⁵ beni **ur** diye anem orusga* (PH).
- *Ondan sonra bizi karacaya **aprildi*** (MH).
- ***Barmıyorum** siznen* (MH).
- *Min burda **tüşeceğim**¹⁶* (CH).
- *İsmin ne dediler ismimi **tapmadım**¹⁷* (CH).
- *Bir koy¹⁸ **soyarlar**¹⁹ kazanga koyarız* (CH).
- *Öldirip öldirip ateşe **bermiş*** (PH).
- *Ondan sonra bizi karacaya **aprildi**²⁰* (MH).

Birleşik kelimeler:

- *Anemge **kulak saldı**²¹ kitdi* (PH).

¹⁰ Cıǵıl-: Yıǵılmak.

¹¹ Ayt-: Söylemek.

¹² Sındır-: Kırmak.

¹³ Bar-: Varmak.

¹⁴ Bol-: Olmak.

¹⁵ Ur-: Vurmak.

¹⁶ Tüş-: İnmek.

¹⁷ Tap-: Bulmak, hatırlamak.

¹⁸ Koy-: Koyun.

¹⁹ Soy-: (koyun) Kesmek, yüzmek.

²⁰ April-: Alıp götürmek (<*apar-ıl- > apiril- > april-).

²¹ Kulak sal-: Dinlemek.

- *Talaş kılıp*²² oturuduk biz (PH).
- *Saçlarım daha sipsiyak*²³ dedim (MH).
- *Eynem havas kılıpdı*²⁴ *hoşu gelmiş*²⁵ onu koymuş (KH).

Ek değişimi:²⁶

İsim çekim ekleri

İlgi hâli

Türkiye Türkçesinde ilgi hâli eki +In / +Un; +nIn / +nUn şeklinde olup *biz* ve *ben* zamirlerinin ilgi hâli almış şekilleri $\eta > m$ değişimi ile *benim* ve *bizim* hâlidir. Özbek Türkçesinde ise ilgi hâli eki +nIng şeklindedir ve *ben* ve *biz* zamirlerinde herhangi bir değişim meydana gelmemiştir. Ancak OÖG'nin dilinde +nIng eki yanında ekin +dIn şekli de kullanılmaktadır.

+nIn

• *Biz irandeydik dayımın çocukları sizlerni Türkiyeye götüreyim dedi* (PH).

• *Annemnin çocukları bolmuş ölmüş bolmuş ölmüş hiç durmamış* (CH).

+dIn

• *Pamukdın çalısı var ya Oruski koza peyent topluyorduk* (CH).

• *Ahırdın içinde inekler var* (MH).

Yönelme hâli

Eski Türkçede +gA olan yönelme hâli Batı Türkçesinde ek başlarındaki /g/ ünsüzünün düşmesiyle Türkiye Türkçesinde +A olmuştur. Türkiye Türkçesi konuşurken OÖG'leri zaman zaman +A yerine Özbek Türkçesi +gA yönelme hâli ekini kullanmaktadırlar.

+gA

• *Yedi yaşındeyim, yedi yaşındaken Afganisdan'ga Oruslar geldi* (PH).

• *Adamlarga çay verdim* (MH).

²² Talaş kıl-: Talaşlanmak.

²³ Sipsiyak: Simsiyah.

²⁴ Havas kıl-: Heves etmek, heveslenmek, istemek, arzu etmek.

²⁵ Hoşu gel-: Hoşuna gitmek.

²⁶ Özbek Türkçesi gramer özellikleri için *Özbek Türkçesi Grameri* (Volkan Coşkun 2000) adlı eser kaynak alınmıştır.

- *Bizi **lestge** kayıt kıldı bizi **çadırğa** çıkardı* (AC).

+A

Aynı kişilerin başka cümlelerde ekin Türkiye Türkçesindeki şeklini kullandığı görülmekte:

- *Hepimiz **yere** yapışdık, o kadar korktuk* (PH).
- *Çay hazırladım şu **adamlara** kötürün dedim* (MH).

Belirtme hâli eki:

Köktürk metinlerde belirtme hâli ekleri +g/ +ğ; +nI; +I; +n iken Uygur Türkçesinde bu eklerden dönemin sonuna doğru + nI ekinin kullanım sıklığı artmıştır (Gabain 1988:). Günümüzde ise Türkiye Türkçesinde +I/+U eki kullanılırken ek, Özbek Türkçesinde +nI şeklindedir. OÖG'nin sıklıkla yaptığı bir kod değişimidir:

- *İsimlerimizni yazdılar* (CH).
- *Anem diyor **bugdaynı** dağıtma* (PH).
- *Pıçaknı urdu urdu* (PH).
- *Orusdın önige sen **kapını** aç dedi* (CH).
- *Köp insanlar kucakladılar, **bizni** toyurdılar* (MH).

Sık olmasa da TT'deki gibi +I / +U eki de kullanılmaktadır. Aşağıdaki cümle ise konuşmacının her ikisini arka arkaya kullandığı bir cümle olarak dikkat çekicidir.

- *Sen **kapıyı** aç dedi, **kapını** aç dedi* (PH).

Bulunma hâli:

İki lehçede de +dA eki kullanıldığı için bu ek kod değişikliği örneği olarak değerlendirilmemiştir.

Çıkma hâli:

TT +DAn olan ekin ÖT'de ek +dän şeklindedir. Verilerimizde ekin ötümsüzlük uyumuna uymadığı, ancak dil uyumuna uyduğu görülmektedir. Ek kod değişikliği örneği olarak değerlendirilmemiştir.

- *Ben **başdan** anlatsam. **Asmandan** köp o kadar tayyare indi o kadar yendi* (PH).
- *Büyük gelin de babam **tarafındandır*** (GH).

Vasıta hâli:

Özbek Türkçesinde vasıta hâli *bilen* edatıyla yapılmaktadır. OÖG’de bu edatın kullanımı tespit edilmemiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki gibi *ile* edatının eklenmiş şekli +nAn ve Antakya ağızında görülen +dAn şekli (Öztürk 2017: 9-21) tespit edilmiştir.

+nAn

- *Barmıyorum siznen min gitmem dedim* (CH).
- *Büyük oglumnan barabarım* (GRH).

+dAn

- *Uçakdan geldik, kırk sene boldu* (MH).
- *Hamurdan yaparık* (CH).
- *Babamdan keldik* (MH).
- **Bildirme çekimi kod değişimi:**
- *Burda rahatbız, devletimizden de rahatız* (MR).

Fiil çekim ekleri:

Kip çekimi:

Geniş zaman:

- Geniş zaman kullanımında kod değişimi örneğine fazla rastlanmamıştır.
- *Çocuk sahibi oğul sahibi olduktan sonra gine de varıp elin adamına bakarmız mı?* (MH)

Şimdiki zaman:

- Şimdiki zaman eki olarak -yo / -yor / -yir ekleri kullanılmıştır.
- *Ben bu yaşdan sonra kahrını çekemiyom* (MH).
- *Nasıl bu kız diyorum. Kızlar diyor bir iki görek dediler* (GH).

Gelecek zaman:

-gAy

- *Özbeklerni tanıtgay men* (PH).
- *Arkada turgaydı* (PH).

-A

- *Özbekleri tanıtmak için Özbeklerni **anlatamen** (PH).*
- ***Özbeklerni** aytaman (PH).*
- Silahı tutdu, **vuramen** (PH).

-IcI

Hatay ağzında sık kullanılan bu gelecek zaman eki de verilerde tespit edilmiştir.

- *Bu ne **deyici** (MH).*
- *Yaş getdi, on beş yaşındaki gimi mi **olucum** dedi (MH).*

Belirli geçmiş zaman:

• *Tört sene sora **geldik**. İlk cıl Pakistandan **çıkıldık**. Biz kötülüğünü kör-medik, konu konuşlarımız herkes **köçdü**, biz **kaldık** (KH).*

Belirsiz geçmiş zaman:

Her ne kadar yaygın olarak -mİş/ -mUş eki kullanılmışsa da verilerde -ıp/-ıpdı ve -gAn şeklinde kod değişimi kullanımları da tespit edilmiştir.

-mİş

- *menim kocam **kaçmış** (GH).*
- *Orus atas **açmış urmuş** (PH).*
- *Annemnin çocukları bolmuş **ölmüş** bolmuş ölmüş hiç durmamış (CH).*

-ıp/-ıpdı

- *Baban oldüğün **görüpsin** (MH).*
- *Eynem havas **kılıpdı** hoşu gelmiş onu koymuş (KH).*

-gAn

- *Otuz seksiz sene **bolgandır** (CH).*

Fiilimsi ekleri:**Sıfat-fiil değişimi:**

Çok fazla örneğe rastlanmamıştır.

- *Bizim atamız **göçgen** yok Afganistan'dan (MH).*

- **Ölğenden sonra** o yaşlı kadın doğurmadı, ondan son beni aldı (GRH).²⁷

Zarf-fiil değişimi:

ÖT -p olan zarf-fiil eki TT’de -Ip / -Up şeklinde bağlayıcı ünlüyü bün-yesine katarak genişlemiş bir ektir. OÖG ise ek, ünlüyle biten fiile -p olarak gelmektedir. TT konuşurken bir kişinin konuşmasında bu ekte kod değişimi görülmüştür.

- *Sabatdan çay **demlep** adamlara götürdün dedi* (MH).
- **Ölğenden sonra** o yaşlı kadın doğurmadı, ondan son beni aldı (GRH).
- *Göçde **keldigde** kırk yaşındaydım* (CH).
- *Burda Adana ’ya Adana **keldikde*** (AC).

Dil karışması:

Dil karışması ile kod değiştirme iç içe geçmiş terimler olmakla beraber dil karışması iki dilli kişilerin iki dilin özelliklerini birbirinin içine geçirmesi şeklinde ifade edilebilir. Özellikle dizgeleri farklı iki dillilikte birinci dile ikinci dilin dizgesinin transfer edilmesi bir tür dil karışması örneğidir. Bu çalışmada söz konusu olan Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi bir dilin iki ayrı lehçesi olarak aynı dizgeye sahiptir, ancak OÖG’lerin TT konuşmaları sırasında aşağıdaki örneklerde olduğu gibi birden fazla kelimedede ve ekte kod değişimi gösteren cümleleri “dil karışması” olarak farklı bir başlık altında ele almanın çok yanlış olmayacağı düşünülmüştür:

- *Beş yaşındaki çocuk sendeldin astığa deşinipdi kurtulup kapdı. Babam atam namaz vuku yapıdı* (PH).
- *Bazı ölüleri pişek mi cemiş küpekler mi cemiş* (MH).
- *Öldürüp öldürüp üst üstüğe kuyup çağıp kitipdi* (MR).
- *gicesine kaldık yirtenige bizdi o köyden aldı bizdi başka tovlarga apardı* (GR).

Sonuç

Özbek göçmenlerde, erkeklere göre kadınlarda daha çok kod değişimine rastlanmaktadır. Kadınlar arasında da yaş ve eğitim kod değiştirme durumunu etkileyen öğeler olarak dikkati çekiyor. Okul çağındaki kız çocuklarının konuşmalarında kod değişimi hemen hiç görülmezken, Türkiye’de okumuş

²⁷ Ölğenden sonra < öl-gen-den Bu birleşik zarf-fiili meydana getiren eklerden -gen bir sıfat-fiil ekidir.

35-50 yaş arası kadınların dillerinde kod değişimi örnekleri görülmektedir. Bu yaştaki kadın konuşurların diksiyonlarının düzgün olduğu söylenebilir. Altmış ve üzeri yaşlardaki kadın konuşurlarda ise ek değişimi şeklinde kod değişimi, kelime değişimi şeklinde kod değişimine göre daha sık görülmektedir. Kadın konuşurlarda görülen diğer bir durum da kod karışmasıdır. Kod karışması, baskın dille cümleye başlayan konuşmacının cümlede sonunda diğer dile geçmesi şeklinde bir değişimdir. Hatay bölgesinde Arap kökenli Nusayrilerde çok rastlanan bir durumdur (Öztürk, 2014). Bu durum daha çok iki dilli konuşurların birbirleri ile konuşmalarında göze çarpmaktadır. Özbek konuşurlar da birbirleri ile konuşurken hemen kanal değiştirerek Türkiye Türkçesi ile başlayıp Özbek Türkçesi ile bitirmektedir. Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi iki ayrı dil olmadığı için Arapça-Türkçe karışması gibi dizge karışması görülmemektedir. 37 yıldır Hatay Ovakent'te yaşayan Özbek göçmenler Türkiye Türkçesi ile gayet rahat konuşmaktadırlar, hatta -lcl (gelecek zaman), +dAn (vasıta hâli) gibi Hatay ağzına özgü kullanımlara da konuşmalarında rastlanmıştır. Kod değiştirme çoğunlukla eklerde, eklerden de isim çekim eklerinde görülmektedir. Kelimelerde kod değişimi ise fiillerde daha çok olmaktadır. Yapılacak geniş kapsamlı çalışmaların bu konuyu daha da aydınlatacağı düşüncesindeyim.

Kısaltmalar

TT: Türkiye Türkçesi

OÖG: Ovakent Özbek Göçmenleri

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

Kaynak Kişiler

PH: Perdegül Hanım

MH: Memeleket Hanım

AC: Abdülvahit Coşkun

CH: Carkun Hanım

GRH: Gulamresul

MR: Mehmet Resul

KH: Kırmızı Hanım

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (2000), *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Bölükbaş Kaya, Fatma & Fatma Burcu HANÇER & Anna GOLYNSKAIA (2019), “İki Dillilik: Tanımı ve Türler Üzerine Kuramsal Tartışmalar”, *International Journal of Languages' Education and Teaching*, Volume 7, Issue 2, June, s. 98-113.
- Cengiz, Koray (2009), “Hatay’da İki Dillilik ve İki Dillilikten Kaynaklanan Dil Karışması”, *Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute*.
- Coşkun, Volkan (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK yayınları.
- Gabain A. Mary (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK yayınları.
- Gökçebay, Özcan (2006), *Türkiye’ye Yerleşen Tatarlarda Dini Hayat ve Âdetler (Konya Yöresi Örneği)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hatıpl, Mustafa (2018), “Cumhuriyet Dönemi Balkan Göçlerinin Sosyal Politikalar İle İlişkileri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2018, Cilt 20, Sayı 2, (423-445).
- İmer, Kamile (1997), “Türkçe-Lazca Konuşan İki Dillilerde Kod Değiştirimi”, VIII. Uluslararası Dil Bilimi Konferansı Bildirileri, 7-9 Ağustos 1996, Ankara.
- Kavukçu, Orhan (2018) “Özbek Diyorası”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C 2, S 1, s. 28-37.
- Kaya, İsa (2018) *Ortadoğu’dan Türkiye’ye Yapılan Göçler*, Lambert Academic Publishing.
- Killi Yılmaz, Gülsüm (2014), “İlyas Topoyev’in Öykülerinde Hakasça-Rusça Kod Değiştirme”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C 11, S 1, s. 208-234.
- Oruç, Şerif (2016), “Ana Dili, İkinci Dil, İki Dillilik, Yabancı Dil”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 45, Spring III 2016.
- Özürk, Jale, (2014), “Hatay İli Samandağ İlçesinde İki Dilli Konuşurların Ağız Özellikleri”, (Ed. N. Demir ve F. Yıldırım), *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı*, Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Vardar, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual yayınları.

<https://www.abdulahapkar.com/karavahap-2>

<http://www.kirimdernegi.org.tr/temel-bilgiler/kirim-dan-turkiye-ye-kirim-tatar-gocleri> (<https://www.yeniakit.com.tr/haber/kirgiz-turkleri-ulkemizde-nerede-yasiyor-1skda-ilk-kirgiz-subaylar-499284.html>)

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI İLE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ YALANCI EŞ DEĞERLER VE BUNLARIN ORTAYA ÇIKMASINDA ARKAİK ANLAMLARIN ROLÜ ÜZERİNE

Önder SAATÇİ*

Giriş

Türk dili tarih boyunca çok geniş bir alana yayılmıştır. Bu da dilin kullanımında farklılıkları ve çeşitliliği beraberinde getirmiştir. Buna göre, tarih boyunca Türk dili pek çok yazı diliyle kullanılmış; bunun yanı sıra her bölgede çeşitli lehçeler ve her yerleşim biriminde türlü türlü ağızlar var olagelmıştır. Bugün de Türk diline ana hatlarıyla dahi bakıldığında pek çok lehçenin ve bu lehçelere bağlı ağızların varlığını gözlemek mümkündür. Fakat bunların hepsi de Türk dilinin dalları olmasına rağmen bu lehçelerin ve ağızların kullanıcıları arasında tam bir anlaşmanın var olduğu söylenemez. Türk lehçeleri arasında anlaşmayı güçleştiren pek çok sebep vardır. Bunların bir kısmı dilin kendi tabiatından, bir kısmı ise dış etkenlerden kaynaklanır. Bu etkenlere kısaca değinmek gerekirse, en başta Türk dilinin yukarıda da belirtildiği gibi çok geniş bir yeryüzü parçasında kullanılıyor olması, tarihî devirlerde her Türk topluluğunun aynı kaderi paylaşmamış olması, bu toplulukların farklı ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerle bugüne gelmesi, Türk dilinin her bölgede farklı yabancı dillerle farklı ölçülerde karşılaşması, her bir lehçede zaman içinde belli bir kelimenin farklı yan anlamlar kazanması vb. sebepler Türk dilini kullananlar arasındaki anlaşmayı az veya çok güçleştiren tabii, genel ve dil içi sebeplerdir. Öte taraftan, Türk dili konuşurları tarihin çeşitli devirlerinde birtakım siyasi etkenlerin sonucunda dillerine müdahale edilmesiyle de karşı karşıya kalmışlardır. Mesela, Sovyetler döneminde Orta Asya Türk lehçelerinin farklı birer Kiril alfabesiyle yazıya geçirilmesi, gramerlerinin devlet eliyle düzenlenmesi, lehçelerden birer yazı dili oluşturulması bu cümledendir. Öte taraftan geniş anlamda “dil planlaması” olarak literatürde yerini alan ve yakın Türkiye tarihinde Latin harflerinin kabulü ve Dil Devrimi olarak anılan çalış-

* Öğr. Gör., ISUBÜ Eğirdir MYO, kerkuklu7@hotmail.com.

malar da Türkiye Türkçesi (TT) ile diğer Türk lehçeleri arasındaki anlaşmayı güçleştiren unsurlardır. Bütün bunlara, Türk dünyası mensuplarının zaman içinde, kültür bakımından birbirlerine yabancılaşması da eklenebilir. Zira, yukarıda kısaca değinilen alfabelerin farklılaşması sürecine paralel olarak Türk dünyasında zamanla eğitim ve kültür dilleri de farklılaşmıştır. Mesela, Irak Türkmenleri her ne kadar eski yazıyla da olsa, TT kullanarak basın yayın hayatını sürdürmeye çalışmışlarsa da bütün eğitim kademelerinde Arapça tahsil görmek zorunda kalmışlardır. Güney Azerbaycan'da Farsça, Sovyetlerdeki Türk cumhuriyetlerinde Rusça, Doğu Türkistan'da ise Çince Türklerin eğitim ve kültür dili hâline getirilmiştir. Eğitim ve kültür dilinin yabancılaşması ister istemez zevk, estetik ve hayata bakışı da etkilemiş; böylece Türk dünyasındaki fikir ve gönül birliği zamanla zedelenmiştir. Irak'taki, İran'daki, Suriye'deki dikta yönetimler, Çin'deki ve Sovyetlerdeki kapalı komünist rejimler Türk dünyası mensuplarının uzun süre birbirleriyle olan tabii sosyal iletişimlerini de aksatmıştır. Bütün bunlar da lehçeler arasındaki anlaşma oranını düşüren cebri (zoraki) ve dil dışı sebeplerdir.

Türk lehçeleri arasındaki anlaşma oranlarının zamanla düşmesi Türkoğlar arasında dil ve lehçe meselelerine farklı yaklaşımların doğmasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle farklı lehçelerin yazı diline dönüştürülmüş olması ve her bir yazı dilinin belli bir alt idari birimde (eski Sovyet cumhuriyetlerinde) kullanılıyor olması, zamanla bunların bir de edebiyatlarının ortaya çıkması; böylece farklı Türk lehçeleri arasındaki anlaşma oranlarının düşmesi bir kısım Türkologların, bu farklı yazı dillerine sahip Türk lehçelerini farklı birer dil olarak ele almasına yol açmıştır. Anlaşma oranının dilleri ayırmada tek ölçüt olarak kabul edilmesinden yana olan Türkologlara göre farklı konuşma formlarını kullanan iki kişi karşı karşıya geldiklerinde birbirlerini ancak belli bir yüzdenin altında anlayabiliyorlarsa bu kişilerin ayrı birer dil konuştukları kabul edilmelidir. Bu görüşün karşısındaki Türkologlarsa, dilleri ayırmada ilk karşılaşmadaki anlaşmanın tek ölçüt olamayacağı, aynı dilin farklı lehçelerini kullananların ne kadarlık bir zaman diliminde birbirlerini anlamaya başlayacaklarına da bakılması gerektiğini savunurlar. Onlara göre birbirlerini birkaç haftalık veya birkaç aylık iletişimden sonra rahatlıkla anlamaya başlayan farklı Türk lehçelerinin konuşurları aslında aynı dili kullanmaktadırlar. Ne de olsa hiç kimse bir yabancı dili birkaç haftada veya birkaç ayda yüksek oranda anlayabilecek bir seviyeye ulaşamaz. Biz bu bildirimizde, bu konunun tarafları olan bilim adamlarının görüşlerinin karşılaştırılmasını derinleştirmeyip eleştirilerini de yapmayacağız. Ancak aynı dilin farklı lehçelerini konuşanların da birbirleriyle az veya çok anlaşamayabilecekleri hususunu vurgulamayı amaçlamaktayız.

Farklı Türk lehçeleri arasında anlaşmayı güçleştiren bir konu da yalancı eş değerlerdir. Bu konunun Türk dili araştırmalarında yerini alması pek yenidir. Özellikle, Sovyet bloku dağıldıktan sonra Türk toplulukları arasında yaygınlaşan siyasi ve sosyal ilişkiler ve zamanla çeşitli lehçe edebiyatlarından TT'ye yapılan aktarmalar sırasında, lehçeler arasında aynı kelimeye veya aynı sesletime sahip kelimelere farklı anlamların verilmiş olması ve bunun aktarıcılar tarafından ilk anda fark edilmemesi yalancı eş değerlerin varlığının farkına varılması sonucunu doğurmuş, giderek çeşitli lehçeler arasında karşılaştırmalı çalışmalar yapılarak bu konu çokça işlenmeye başlanmıştır.

Yalancı eş değerlerin bilinmesi şüphesiz aktarma çalışmalarının daha sağlıklı yürütülmesine ve Türk lehçelerinin öğretilmesi sırasında karşılaşılan bazı yanlış anlamaların önlenmesine yarayacaktır; ancak yalancı eş değerlerin bilinmesi farklı Türk lehçelerini konuşanların sözlü iletişimde de olumlu katkı sağlaması beklenir. Biz bu çalışmamızda Irak Türkmen Ağızları (ITA) ile TT arasında yalancı eş değerler bakımından bir karşılaştırma yaparken bunu amaçladık. Çünkü ITA'dan TT'ye aktarma çalışmaları pek yaygın olmamakla birlikte bu iki konuşma formunu kullananların birbirleriyle sosyal teması son yıllarda gittikçe artmaktadır. Nitekim, Türkiye'deki Irak Türkmen nüfusu gün geçtikçe yükselmekte, Irak'taki Türkmenler hemen hemen tamamıyla Türk televizyonlarını takip etmektedirler. Bu da bazı iletişim problemlerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır ki bunların bir kısmı da yalancı eş değer kelimelerle ilgilidir. Öyle ki, çeşitli vesilelerle bir araya geldiğimiz Irak Türkmenlerinin bize en çok sordukları sorular arasında bu tür kelimeler bulunmaktadır. Hatta, bu gibi kelimelerin, sözlü iletişimde yanlış anlamlandırılması bazen mizah konusu dahi yapılmaktadır. Bu yüzden biz bu çalışmamızda ITA ile TT arasındaki yalancı eş değerleri tespit edip karşılaştırmasını, sınıflandırılmasını ve bunların ortaya çıkış sebeplerini ele almaya çalıştık. Bundan sonraki adım ise bu gibi yalancı eş değerlerin bir kılavuz kitapta toplanarak yayımlanması olacaktır.

Bildirimizde, iki konuşma formu arasındaki yalancı eş değerlerin ortaya çıkış sebepleri sıralanırken iki form arasındaki arkaik anlamlara ağırlık verilecektir. Bir başka deyişle, ITA ile TT'de yalancı eş değer olduğu tespit edilen bazı kelimelerin; karşılaştırılan konuşma formlarından birinde arkaik anlamını muhafaza ettiği, diğerindeyse zaman içinde yeni bir anlam kazandığı gösterilecektir. Böylece bugüne kadar fazlaca üzerinde durulmayan arkaik anlamların, yalancı eş değer oluşumundaki rolü de aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Irak Türkmen Ağızları ile Türkiye Türkçesi Konuşma Formlarının Mahiyetleri

ITA; Irak coğrafyasında (Kerkük, Erbil, Tuzhurmatı, Telâfer, Dakuk, Altunköprü, Hanekin, Tazehurmatı, Yayçı, Beşir, Mendeli, vb.) yaşayan Türk-

lerin kullandıkları, Türk dilinin Azerbaycan lehçesi sahasına giren ağızlardır. Bu ağızlarda Azerbaycan Türkçesinin karakteri çok belirgindir. Teklik birinci şahıs zamirinin “men” şeklinde olması, teklik birinci şahıs ekinin -Am biçiminde geniş ünlülü olması, kapalı e foneminin varlığı (géce, dé-, gét-, év, vb.), öğrenilen geçmiş zaman çekiminin Azerbaycan Türkçesindeki gibi -p ile yapılması gibi, Azerbaycan Türkçesine has birçok fonetik ve morfolojik özelliği bu ağızlarda gözlemek mümkündür. Ayrıca, ITA’da Azerbaycan Türkçesinde kullanılıp TT yazı dilinde terk edilmiş bir kısım söz varlığına (bibi “nine-halla”, döz- “dayan-”, ahtar- “ara-”, tap- “bul-”, vb.) da rastlamak mümkündür (Ercilasun 1993: 115-116).

Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki lehçelerin aksine, ITA yazıya aktarılmış değildir. Dolayısıyla, Irak Türkmenlerinin yazı dili TT’dir.¹ Bu tutum onların asırlarca Osmanlı sınırları içinde kalmalarının tabii bir sonucudur. ITA üzerine bazı filoloji çalışmaları yapılmış (Saatçi 2014: 21-47) olsa da bunlar bölge ağızlarındaki bütün ayrıntıları yansıtacak ölçüde değildir. Bu çalışmaların bir kısmı alanın uzmanlarınca da yapılmadığından, hem metodoloji bakımından yer yer kusurlu hem de sonuçları itibarıyla pek çok eksik ve yanlışlarla yüklüdür.

TT’ye gelince, bu yazı dili eski Anadolu Türkçesinin uzantısı olup Osmanlıca döneminden de geçen, Yeni lisan hareketiyle millî bir edebiyat dili hâline gelen, İstanbul ağzına dayalı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra, bilhassa söz varlığı Dil Devrimi’yle de şekillenen ve bugün başta Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının, Kıbrıs ve Balkan Türklerinin resmî yazı dilidir. TT yazı dilinin grameri üzerine pek çok çalışma yapılmış ve bu yazı dili aynı zamanda basın yayın, edebiyat ve kültür dili olarak da kullanılmaya devam edilmektedir (Korkmaz 2013: 125-138). Biz, işte bu iki konuşma formu arasında yalancı eş değerlerin tespiti ve karşılaştırılması konusunu ele alacağız.

Yalancı Eş Değer ile İlgili Terimler ve Tanımlar

Yalancı eş değer kavramı farklı araştırmacılarca farklı terimlerle karşılanmıştır: “sesteş kelimeler” (Ayşe İlker, Berdak Yusuf, Yusuf Gedikli), “eş sesli” (Ülkü Çelik Şavk, Aziz Merhan), “iletişimi zorlaştıran kelimeler” (Fatma Özkan), “yalancı eş anlamlı kelimeler” (Nurettin Demir), “aldatıcı kelimeler” (Hüseyin Yıldırım); bunlardan bazılarıdır. Fakat biz, Türkoloji çalışmalarında son yıllarda gittikçe yaygınlaşan “yalancı eş değer” terimini tercih ettik. Aşağıda da bu terimin bazı araştırmacılar tarafından nasıl tanımlandığını göster-

¹ Irak Türkmenleri 2003 yılına kadar TT’yi eski harflerle yazıya geçirmişler, bu tarihten sonra ise eski yazıyı tamamen terk etmemekle beraber, yazılı iletişimde ve eğitim uygulamalarında Latin harfleri kullanmaktadırlar.

meye çalıştık. Bu tanımları ortaya koyan yazarların tamamı “yalancı eş değer” terimini kullanmışlardır:

“Çeviri biliminde, kaynak dildeki bir kelimeyle amaç dildeki bir kelimenin köken, yazılış ve söylenişlerinin aynı, anlamlarının ayrı olması durumu” (Resulov 1995: 916).

“Kaynak lehçe ve hedef lehçede bulunan veya lehçeler arası düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldikleri bilinen; ses, yapı, vb. yönlerden eş değer gibi gözükmelerine rağmen, anlam alanları veya görevleri bakımından tamamen örtüşmeyen kelime veya yapılarıdır.” (Uğurlu 2012: 218).

“İki Türk lehçesinde köken ve yazılış bakımından aynı oldukları hâlde, anlamları farklı olan kelimelerin aralarında fark yok zannedilerek eşleştirilmesi” (Kara 2009: 1062).

“Her iki lehçede, görünüşte aynı, anlamca farklı olan kelimelere yalancı eş değer kelimeler denir.” (Alkan 2012: 673).

“... iki lehçe ya da dil arasındaki aynı kökenden gelen sözcük ve yapıların sesçe tam ya da kısmen benzeşmesine veya benzeşmemesine rağmen anlamca örtüşmenin kısmen olması ya da hiç olmaması durumudur.” (Özeren 2014: 113).

“Yalancı eş değer” terimiyle ilgili daha başka tanımlar da yapılmıştır. Ancak biz çalışmamızın mahiyeti hakkında bir fikir vermesi için bu birkaç tanımın yeterli olduğu kanaatindeyiz. Çalışma konumuzun dışına taşmamak kaygısıyla tanımlar arasında eleştirel bir karşılaştırma yapmayı da gerekli görmüyoruz.

Arkaiklik, Arkaik ve Anlam Arkaikliği

Çalışmamızda iki konuşma formunda yalancı eş değerlerin oluşmasında anlam arkaikliğinin rolü olduğu üzerinde durulacağından, bildirimizin bu bölümünde “arkaiklik” ve “anlam arkaikliği” hakkında da kısaca bilgi vermeyi uygun görüyoruz.

Arkaiklik ve arkaik: Dilin belli bir konuşma formunda (lehçe, ağız) kullanılan ses, şekil, kelime ve anlamlarla ilgili dil unsurlarından birinin veya birkaçının, geçmişte kalmış olmakla beraber, belli bir ağızda veya lehçede, diğerlerine göre geniş kullanıcı kitlesince eskiden olduğu gibi yaşatılıyor olmasına, dünden bugüne oluşturulmuş yazılı metinlerde ise dilin tarihî gelişiminin aksine gramer veya imla bakımlarından karakteristik hâlde gelen dil unsurlarının (ses, şekil, kelime, anlam) eskiden olduğu gibi kullanılmaya devam edilmesine veya dilin tabii gelişimi dışında kalmış birtakım unsurların, kulla-

nıcının tercihi doğrultusunda yeniden kullanılmasına “arkaiklik”, bu şekilde kullanılan dil unsurlarına da “arkaik” denir.

Anlam arkaikliği: Belli bir lehçedeki veya ağızdaki herhangi bir kelimenin anlamı, karşılaştırılan lehçe veya ağza göre Türk dilinin tarihî gelişim sürecindeki anlamla uyuşmayabilir. Bu uyuşmamada konuşma formlarından birindeki anlamın daha eski olması (anlam değişmesine uğramamış olması) rol oynayabilir. Dilde anlam değişimleri sıklıkla görülmesine rağmen bu değişimler dilin bütün formlarında aynı zamanda olmayabilir. Hatta, bazen belli bir kelimenin anlamı dilin diğer kollarına göre uzun asırlar boyunca hiç değişmeden korunabilir. Bu korunma dilin iki kolu karşılaştırıldığında gözlenebileceği gibi bazı lehçe ve ağızlarda karakteristik de olabilir.

Yalancı Eş Değerlerin Ortaya Çıkış Sebepleri

Bildirimizin giriş kısmında üzerinde durduğumuz, Türk lehçeleri arasında anlaşmayı olumsuz yönde etkileyen bazı doğal ve zoraki sebepler yalancı eş değerlerin de oluşmasına yola açmıştır, diyebiliriz. Öte yandan bazı araştırmacılar bu hususu daha belirgin hatlarla da ortaya koymuşlardır. Bunlardan Resulov, TT ile Azr. T. arasındaki yalancı eş değerlerin ortaya çıkış sebeplerini başlıca şu üç maddede toplamıştır: 1. Lehçelerden her birindeki ortak kelimelerde gözlenen anlam kayması, anlam genişlemesi veya daralması, vb. anlam olayları 2. Yabancı dillerden gelen belli bir kelimenin zamanla bu iki lehçeden her birinde farklı kavramları karşılar hâle gelmesi 3. Türkçenin tarihî dönemlerinden gelen ortak kelimelerin bu lehçelerden birinde yazı diline alınmayıp zamanla ağızlarda farklı anlamlar kazanması (Resulov 1995: 917-918).

Mahmudov ise aynı hususta şu sebepleri ortaya koyar: 1. Birden fazla anlamlı ortak bir kelimenin zaman içinde lehçelerden birinde anlamlarından birini kaybetmesi 2. Zamanla ortak kelimeye lehçelerden birinde farklı bir anlam yüklenmesi 3. Ortak bir kelimenin zamanla lehçelerde zıt anlamlara gelmesi 4. Alıntıların farklı lehçelerde farklı anlamlarla kullanılması 5. Alıntıların mevcut anlamlarına daha başka anlamların eklenmesi (Çolak 2014: 598-599).

Biz de ITA ile TT arasındaki karşılaştırmamız sonucunda bunlara ve diğer çalışmalarda ortaya konanlara ek olarak daha başka bazı sebeplerin de bulunduğunu tespit ettik. Mesela ITA’daki bir kısım kelimeler Türkçedeki daha başka kelimelerle sesçe bulaştığından (fonetik kontaminasyon) dolayı TT’deki eşine göre yalancı eş değer hâle gelmiştir. Bu arada, ITA’daki bazı özel adların (ticari markalar) TT’deki cins adlarıyla yalancı eş değer teşkil etmesi de söz konusudur. Fakat bütün bunlardan daha önemlisi iki lehçenin karşılaştırılmasından, her iki konuşma formunda ortak olan kelimelerden birinin arkaik anlamını koruyup diğerinin zaman içinde başka anlamlar yüklenmesidir ki biz çalışmamızda bu türlü kelimeleri sıralayıp yalancı eş değer hâline gelme

süreçlerini ve bu bağlamda arkaikliğin yalancı eş değerlerin oluşmasındaki rolünü aşağıda ayrıntılarıyla açıklamaya çalışacağız.

Yalancı Eş Değerlerin Ortaya Çıkmasında Arkaiklik

Yalancı eş değerlerin oluşumu, bilhassa dilin leksik-semantik düzleminde lehçeleşmeyle paralel giden bir süreçtir; hatta belki de lehçeleşmenin en ilgi çekici boyutudur. Ne de olsa Türk lehçeleri arasındaki en önemli farklılık kelime düzleminde belirginleşir. Dolayısıyla, kavramların her Türk lehçesinde farklı kelimelerle karşılanması veya belli bir kelimeye her lehçede farklı anlamların verilmesi lehçeden lehçeye değişirken yalancı eş değer kelimelerin de bu süreçte oluştuğunu dikkate almak gerekir. Öte yandan, dilin değişkenliği açısından bakıldığında yalancı eş değerlilik bu sürecin de tabii bir sonucudur. Dilde zamanla meydana gelen bazı seslik ve anlamla ilgili değişimler ister istemez yalancı eş değerlerin ortaya çıkmasını beraberinde getirir.

Dilde lehçeleşme tarihî bir süreçte gerçekleştiğinden, kelimelerin semantik gelişimini dikkatle izlemek gereği ortaya çıkmaktadır. Çünkü, yalancı eş değerleri ortaya çıkaran sebeplerden biri de dilin, tarihî gelişim süreci içinde, özellikle leksik-semantik düzlemde, farklı coğrafi alanlarda farklı gelişmelere sahne olmasıdır. Nitekim, çeşitli araştırmacılar da çalışmalarında bu hususu dile getirmişlerdir. Bunlardan Doğan Aksan, “oku-” fiilinin Orhun Abideleri’nde hem bugünkü “oku-” hem de “çağır-, davet et-” anlamlarıyla kullanıldığını, oysa günümüz TT yazı dilinden düşen kelimenin bu anlamının Anadolu ağızlarında hâlâ yaşadığını örneklendirir (Aksan 1971: 147). Aksan böylece Anadolu ağızlarında “oku-” kelimesinin arkaik anlamının da yaşamakta olduğunu göstermiş olur. Buna benzer anlam farklılıkları lehçeler arasında da gözlemlendiğinde ve iki lehçeden birinde arkaik anlam bugün dahi yaşıyor, diğerinde kullanılmıyorsa yalancı eş değerler doğmaktadır. Mesela, TT ve Azr. T.de bir organ adı olan **kol**, Bşk. T., Kaz. T. ve Krg. T.de “el” anlamına da gelir. Azr. T.de **düş-** fiili TT’deki anlamının yanında “in-” anlamında da kullanılır. Aslında sözü edilen lehçelerde, “kol” ve “düş-” kelimelerinde gözlenen diğer anlamlar (el, in-) TT ile karşılaştırıldığında arkaiktir. Zira Orhun Abideleri’nde **kol** hem “el” hem de “kol”; **düş-** ise hem “in-” hem de “düş-” anlamlarıyla tespit edilmiştir (Tekin 2016: 312). **Davar** kelimesi de TT, Azr. T. ve Trkm. T.de “koyun-keçi” gibi hayvanların toplu adı iken; Kaz. T., Krg. T., Tat. T. ve Bşk. T.de **tovar** (< tabar) biçiminde olup eski Türkçedeki gibi “mal” anlamındadır (KTLS 1991: 556-557).

Bugüne kadarki araştırmalarda, yalancı eş değerlerin ortaya çıkmasında arkaikliğin rolü üzerinde, yeterince durulduğu söylenemez. Bu hususta en belirgin tespiti Dilek Ergönenç Akbaba ortaya koymuştur. Akbaba “Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler” makalesinde Nog. T. ile TT’deki yalancı eş değerleri karşılaştırmış ve Nog. T.deki örneklerin birçoğunun TT’ye göre eski Türkçedeki anlamları koruduğunu (Akbaba 2007:

171); böylece yalancı eş değerliğin bundan kaynaklandığını göstermiştir. Ancak Akbaba, Nog. T.deki kelimelerin eski Türkçedeki anlamlarını “arkaik” olarak nitelendirmemiştir.

Mahmudov da lehçeler arasında yalancı eş değerlerin ortaya çıkmasında “Birden fazla anlamlı ortak bir kelimenin zaman içerisinde lehçelerden birinde anlamlarından birini kaybetmesi mümkündür.” diyerek karşılaştırılan lehçelerden birinde kaybolmayan anlamın arkaik olduğunu dolaylı yoldan belirtmiş olur (Çolak 2014: 598).

Celâl Güngör de “Türkiye Türkçesi ile Y. Uyg. T.de Yalancı Eş Değerler (İsim ve İsim Soylu Kelimeler Örneği)” makalesinin sonuç bölümünde “Yeni Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesine göre eski Türkçe özellikleri hem şekil hem de semantik açıdan daha iyi muhafaza etmektedir.” (Güngör 2017: 167) diyerek örneklediği “burun, üzüls, san” gibi kelimelerin tarihî anlamlarına dikkat çeker; fakat o da bunları “arkaik” olarak nitelemez.

M. Fatih Alkayış da “Çağdaş Türk Şiveleri Arasında Aktarma Meseleleri (Yeni Uygur Türkçesi-Türkiye Türkçesi Örneği)” makalesinde, Y. Uyg. T.nin şekil özellikleri bakımından TT’ye göre eski Türkçeye daha yakın olduğunu belirtir (Alkayış 2009: 62).

Bekir Direkci-Mevlüt Gülmez de “Güney Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler” başlıklı ortak makalelerinde inceledikleri 172 kelime çiftinden 50’sinin, Güney Azerbaycan Türkçesindeki şekillerinin eski Uyg. T., Derleme ve Tarama sözlüklerindeki anlamlarla örtüşüğünü, Güney Azerbaycan Türkçesinin, TT’ye göre eski Türkçeye daha yakın olduğunu belirtmişlerdir (Direkci-Gülmez 2012: 150).

Şüphesiz daha başka çalışmalarda da buna benzer tespitler bulmak mümkündür. Ancak görüldüğü üzere, bugüne kadarki çalışmalarda arkaikliğin, yalancı eş değerlerin ortaya çıkmasındaki rolü üzerinde yeterince durulmadığı, ancak yüzeysel biçimde konuya değinildiği gözlenmektedir. Biz bu çalışmamızda önce ITA ile TT arasındaki yalancı eş değerleri hangi başlıklar altında sınıflandıracığımızı gösterecek, sonra iki konuşma formundan birindeki arkaik anlamlı kelimelerin diğerindekiyle nasıl yalancı eş değer oluşturduğunu Türk dilinin tarihî söz varlığından elde edilen verilere göre göstermeye çalışacağız:

ITA ile TT Arasındaki Yalancı Eş Değer Kelimelerin Tespitindeki Ölçütler

Çalışmamızda kullanmış olduğumuz ölçütler hakkında kısaca bilgi vermeyi gerekli görmekteyiz:

- Çalışmamızda ITA ile TT’nin yazı diline ait kelimeleri karşılaştırma konusu ettik.

- Çalışmamızda hem Türkçe hem de alıntı kelimelere yer verdik.
 - Bu bildiride birleşik kelimelere (kazandibi “pılavın kazanın dibindeki yanmış tabakası” / kazandibi “sütlü tatlı türü”), birleşik fiillere (gözi ol- “bir şeye dikkatini ver-” / gözü ol- “tamah et-”) ve kalıp sözlere (başwçı “yemin sözü”/ başın için “istek sözü”) yer vermedik. Bu gibi söz varlığının ayrıca ele alınıp yalancı eş değerlik bakımından inceleme konusu yapılmasından yanayız.
 - İncelediğimiz kökteş fakat yalancı eş değer kelime çiftlerinde gözlenen fonetik değişimler, kelimelerin kökteş oldukları algısını bozmuyorsa bunlara incelememizde yer verdik: ’ar (ITA)-ar (TT), baha (ITA)-paha (TT), vb.
 - İki konuşma formunda aynı kökten gelip de farklı anlamlar taşıyan bazı kelimelerin (diskin- “irkil-” / tiksin- “igren-”) sesletimindeki farklılaşmalar bunların aynı kelimeler olduğu izlenimini vermiyorsa bu tür örnekleri incelememize katmadık.
 - ITA’daki bazı örneklerin, TT yazı diliyle karşılaştırılınca yalancı eş değer olduğu; ancak TT ağızlarındaki anlamlarla örtüştüğü gözlemlendi. Biz bu tür kelimeleri de incelememize katarak yarı yalancı eş değer kabul edip ayrı bir alt başlık altında topladık.
 - ITA’nın, söz varlığı henüz bütünüyle ortaya çıkarılmadığından ve söz varlığıyla ilgili kaynaklardaki anlamlandırmalar eksik olduğundan bazı kelimelerin kaynaklarda bulunmayan anlamlarını kendimiz tamamladık. Bu gibi anlamları eğik yazıyla belirttik.
 - Bildiri çerçevesini aşmamak kaygısıyla, sınıflandırmada, kelimeleri, çeşitleri (isim, sıfat, fiil, vb.) bakımından ayırmadık.
- İşte, bütün bu ölçütleri dikkate alarak “Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü” ile “TDK Türkçe Sözlük”ü tarayarak iki konuşma formu arasında yalancı eş değer özelliği gösteren 344 kelime tespit etmiş bulunmaktayız. Bildirimizde örneklediğimiz kelime sayısı ise **74’tür**. Yukarıda da ifade edildiği gibi, ITA’nın söz varlığı henüz tamamıyla mükemmel bir sözlükte toplanmadığından örnek sayısının artabileceğini de belirtmeliyiz.

Sınıflandırma

ITA ile TT arasındaki yalancı eş değerleri şu başlıklar altında sınıflandırdık:

A. Yarı Yalancı Eş Değerler

A. I. Anlamlarından biri yalancı eş değer olan diğerleri uyuşanlar

A. II. TT’nin yazı dilindeki anlamlarıyla uyuşmayıp ağızlarındaki anlamlarıyla uyuşanlar

B. Tam Yalancı Eş Değerler

B. I. Sesteş olup anlamca farklı olanlar

B. II. Bulaşmadan (contamination) dolayı şekilce benzeşenler

B. III. Kökteş olup farklı anlamlara gelenler

B. III. 1. Alıntı kökteş kelimeler

B. III. 2. Birinde Arkaik anlam bulunan kökteş Türkçe kelimeler

Aşağıda bu sınıflandırmaya göre tespit ettiğimiz örnekleri karşılaştırarak sunuyoruz.

A. Yarı Yalancı Eş Değerler

A. I. Anlamlarından biri yalancı eş değer olan diğerleri uyuşanlar

Bu gruptaki kelime çiftleri kökteş olmakla beraber anlamlarından biri diğer konuşma formuna göre yalancı eş değer özelliği gösterirken diğer anlamlar her ikisinde de uyumludur. Aşağıdaki tabloda farklı anlamlar koyu ve eğik yazılmıştır:

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
ālış- : 1. Alış- (<i>itiat edin-</i>), <i>öğren-</i> 2. Tutuş-, yanmaya başla-	alış-: 1. Bir işi tekrarlayarak kolaylıkla yapabil- □ 2. Yadırgamaz duruma gel- □ 3. Uyar duruma gelmek, intibak et-□ 4. Sürekli ister olmak, bağımlılık kazan- 5. Bağlanmak, ısın- □ 6. Evcilleşmek, ehlileş- 7. (<i>nsz</i>) Tutuşmak, yanmaya başla-
çal-: 1. Hırsızlık yap- 2. Sok- (böcek, yılan, vb.) 3. Vur-, <i>döv-</i>	çal-: 1. Başkasının malını gizlice almak, hırsızlık etmek, aşır- 2. Vurarak veya sürterek ses çıkart- 3. Bir müziği dinlemeyi sağlayan aleti çalıştır- 4. Ses çıkarmak, ses ver- 5. At-, çarpmak, vur- 6. Üzerine sür- 7. Bozmak, zarar ver- 8. Kumaşın bir parçasını kes- 9. Madeni oymak, kalemle işle- 10. Benzemek, andır- 11. Zamanı boşa harcatmak, ziyan edilmesine yol aç- 12. <i>hlk.</i> Süpür-, temizle-

dağarcuğ: 1. Bir çeşit toprak küp 2. <i>Deriden yapılan çuval</i>	dağarcık: 1. <i>Meşin torba</i> 2. Bir müzik topluluğunun veya sanatçının hazırlamış olduğu parçalar, repertuvar. 3. Bellek
kışkan-: 1. Haset et- 2. <i>Tiksin-, iğren-</i>	kışkan-: 1. Sevgide veya kendisiyle ilişkili şeylerde bir başkasının ortaklığına, üstün durumda görünmesine dayanama- 2. Herhangi bir bakımdan kendinden üstün gördüğü birinin bu üstünlüğünden acı duy-günülemek, hasetlenmek, haset et- 3. Esirgemek, çok gör- 4. Bir şeye, en küçük saygısızlık gösterilmesine bile dayanama- 5. Yerinde olmayı istemek, imren-
konağ: 1. Konut, ev 2. Eskiden, kervanın yaklaşık altı saatlik yol katetmsinden sonra mola verdiği yer 3. Bir günlük yol aldıktan sonra varılan köy, bucak 4. <i>Konuk, misafir</i>	konak (I): 1. Büyük ve gösterişli ev 2. Vali, kaymakam gibi yüksek dereceli devlet görevlilerinin resmî konutu 3. <i>hayvan bilimi</i> Konakçı 4. <i>eskimiş</i> Araba veya hayvanla bir günde alınan yol 5. <i>eskimiş</i> Yolculukta geceyi geçirmek için inilen, konaklanan yer
onda: 1. Onun içinde 2. Onun (birinin) yanında, uhdesinde 3. <i>O zaman, o sırada</i>	onda: 1. Onun içinde 2. Onun (birinin) yanında, uhdesinde
yétir-: Yetiştir-, <i>ulaştır-</i>	yetir-: 1. <i>hlk. Bitirmek, tamamlamak.</i> 2. Besleyip büyütme, yetiştirmek 3. Yetiştirmek, idare etmek
zelil / zelül: 1. <i>Miskin, düşkün</i> 2. Hor görülen, aşağılanan kimse	zelil: Hor görülen, aşağı tutulan, aşağılanan
zendik: 1. <i>Zalim, acımasız</i> 2. Allah'ın varlığına inanmayan	zındık: Tanrı'ya ve ahirete inanmayan (kimse):

zınhar: Sakıncalı	zınhar: 1. <i>eskimiş Asla</i> 2. “sakın ha” Anlamında bir ünlem
zırıl-da-: Baş ağrıtabak şekilde sürekli ağla-	zırıl-da-: 1. <i>Durmaksızın söylenerek hoşnutsuzluğunu açığa vur-</i> 2. Sürekli ağla-
zırnık: 1. Tutam 2. En ufak parça	zırnık: 1. Herhangi bir şeyin en küçük, önemsiz ve işe yaramaz parçası 2. <i>Arsenik</i>

A. II. TT’nin yazı dilindeki anlamlarıyla uyuşmayıp ağızlarındaki anlamlarla uyuşanlar

ITA’daki bazı kelimeler TT yazı dilindeki eşleriyle karşılaştırıldığında, her ne kadar yalancı eş değer oldukları gözlense de ITA’daki anlamların sözkonusu TT ağızlarında terk edilmemiş olduğu görülebilmektedir. Bu gibi kelimeleri de bu alt başlık altında toplamayı uygun gördük. Aşağıda ITA’da ve TT ağızlarındaki ortak anlamlar koyu ve eğik yazılmıştır:

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
cāhıl: 1. Delikanlı 2. <i>Bilgisiz, toy çocuk</i>	cahil: 1. Öğrenim görmemiş, okumamış □ 2. Belli bir konuda yeterli bilgisi olmayan □ 3. hlk. <i>Deneysiz, genç, toy (delikanlı veya kız)</i>
ēmzik: <i>Sigara ağızlığı</i>	emzik: 1. Süt çocuklarını oyalamak için ağızlarına verilen kauçuk meme □ 2. Beslemek için süt çocuklarına meme yerine emdirilen ağız kauçuklu süt şişesi, biberon □ 3. İbrik, çaydanlık, testi vb. kapların, suyu azar azar akıtmaya yarayan içi delik uzantısı, ibik 4. hlk. <i>Sigara ağızlığı</i>
gēçin-: Öl-, vefat et-	geçin-: 1. Yaşamak için gerekeni sağlamak 2. Uzlaşmak, anlaşmak 3. Taslamak 4. Kendi gereksinimlerini başkalarından sağlamak 5. hlk. <i>öl-</i>

reşme: <i>İpten yapılmış hayvan gemi</i>	reşme (I) : 1. hlk. Hayvanın başlığı, yuları ve gemi. 2. Atların koşum takımlarına gümüş ve altın yaldızlı pullarla yapılan süsleme reşme (II): Konfeksiyonda düz dikiş yapan bir makine türü
sērgi / sergi: <i>yere serilen halı, kilim, vb.</i>	sergi: 1. Alıcının görmesi, seçmesi için dizilmiş şeylerin tümü ve bu nesnelerin serildiği yer 2. Halkın gezip görmesi, tanınması için uygun biçimde yerleştirilmiş ürünlerin, sanat eserlerinin tümü 3. Bir yerin, bir ülkenin veya çeşitli ülkelerin kendine özgü tarım, sanayi vb. ürünlerini tanıtmak için bunların uygun bir biçimde gösterildiği yer. 4. hlk. <i>Yaygi, kilim</i>
sıhma / zıhma: 1. <i>Kısa yelek</i> 2. Sütyen	sıkma: 1. Sıkmak işi 2. Bir tür pantolon veya şalvar. 3. Bayat ekmeğin su ile ıslatılıp sıkılmasıyla elde edilen malzemeyi un, tuz ve suyla yoğurup hamur durumuna getirdikten sonra arasına kavrulmuş soğan, peynir konularak pişirilen bir yemek. 4. Sımsıkı bağlanmış 5. Sıkılmaya, suyu alınmaya elverişli (portakal) 6. hlk. <i>Dar bir tür kadın yeleği</i>
tay (II): 1. <i>Bir çifti oluşturan iki tekten her biri</i> 2. Yan, taraf, yön (o tay, bu tay)	tay (II): 1. hlk. <i>Denk, eşit, eş</i> 2. Hayvanın bir yanındaki yük
yāylım: <i>Yaylak, otlak</i>	yaylım: 1. Yayılma, dağılma işi 2. hlk. <i>Yaylak, otlak</i>

yāzı (I): 1. yazılan şey 2. kaleme alınmış yapıt yāzı (II): talih, şans, alın yazısı yāzı (III): dışarı yāzı (IV): <i>düzlük, ova</i>	yazı (I): 1. Düşüncenin belli işaretlerle tespit edilmesi, yazma işi 2. Alfabe 3. Harfleri yazma biçimi 4. Herhangi bir konuda yazılmış bilim, düşünce ve sanat ürünü 5. Anlam, sanat veya biçim bakımından yazılan şey, makale 6. Metal paraların üzerinde değeri yazılan yüzü 7. Yazgı yazı (II): <i>hlk. Düz yer, ova, kıır</i>

B. Tam Yalancı Eş Değerler

B. I. Sesteş olup anlamca farklı olanlar

İster Türkçe ister alıntı olsun, karşılaştırılan iki konuşma formunda sesteş olup farklı anlamlar taşıyan kelime çiftleri bu başlık altında değerlendirilmiştir. Bu gibi kelime çiftleri aşağıdaki tabloda anlam karşılaştırmalarıyla verilmiştir:

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
anac / anaç: Sabah kahvaltısı öncesi vakit	anaç: 1. Yemiş verecek durumdaki ağaç □ 2. Yavru yetiştirecek duruma gelmiş olan hayvan 3. İri, kart 4. Şefkatli, anne gibi davranan 5. Kurnaz 6. Deneyimli, bilgili 7. Başına buyruk
doy-: don-, buz tut-, buzlan-	doy-: 1. İsteği kalmayınca kadar yemek, açlığı kalma- □ 2. Bir gereksinimini yeteri kadar karşıla- 3. Yeter bul-, kan-, tatmin ol-
ege (I): Maden vs. yontmaya mahsus ince dişli alet, törpü ege (II): Şart edatı “eğer”	Ege: Ege Denizi

ewlik: eskiden kadınların süs malzemesi olarak yanağa sürdükleri bir çeşit kırmızı renk pudra, allık	evlik: Hanelik.
fidan: Tarlada su yollarını açmak için kullanılan ucu sivri demir araç	fidan: 1. Yeni yetişen ağaç veya ağaççık 2. Başka bir yere dikilmek için bulunduğu yerden çıkarılan taze ağaç, dikme
hokka: 2,5 kg ağırlığında ağırlık ölçüsü, okka	hokka: metal, cam ya da topraktan küçük kap
incik: Ağrı, sızı, acı	incik: 1. Baldır 2. <i>hlk.</i> Bazı bölgelerde diz, ayak bileği, baldır veya kaval kemikleri
it-: Kaybol-	it-: 1. Bir şeyi güç uygulayarak ileri götür- 2. Kapı, pencere vb.ni güç uygulayarak aç- veya kapa- 3. Bulunduğu yerden aşağı düşür- 4. Sürüklemek, sevk et- 5. Bir cisim, belli bir yakınlıktaki başka bir cismi kendisinden uzaklaşmaya zorlamak, çekmek karşıtı
ķāk: Çocukların bilye oyununda en sonda oynayan çocuk	kak: 1. <i>hlk.</i> Elma, armut vb. meyvelerin kurutulmuşu 2. Zayıf ve kuru (kimse)
ķalafat / kılafat: Boy bos, endam	kalafat: 1. Geminin kaplama tahtaları arasını üstüğü ile doldurup ziftleyerek su geçirmez duruma getirme işi 2. Aşağısı dar, yukarısı geniş bir tür yeniçeri başlığı 3. Osmanlı Devleti'nde vezir veya yüksek mevkide devlet adamlarının giydikleri bir başlık 4. Onarma, tamir etme

kēndi: 1. Eski evlerde, içine un, tahıl, vb. konan yaklaşık 2-3 m boyunda, zeminden biraz yüksek alt kısmında tahıl almaya yarayan bir delik bulunan, dört ayak üstüne oturtulan topraktan yapılmış tahıl ambarı 2. Gıda maddeleri deposu olarak kullanılan ufak hacimli, balçıktan yapılmış kap	kendi: 1. İyelik ekleri alarak kişilerin öz varlığını anlatmaya yarayan dönüşlülük zamiri, öz(I), zat 2. Kişinin özel olarak vurgulandığını anlatan bir söz 3. Yaptığı, giriştiği bir işte başkalarının herhangi bir etkisi bulunmadığını belirten bir söz 4. 'Kendisi, kendileri' biçiminde bazen saygı duygusuyla veya söz konusu olanları amaçlayarak 'o' ve 'onlar' yerine kullanılan bir söz
kes: Kimse	kes (I): Genellikle yakmak için kullanılan iri saman kes (II): Ayak bileklerini de içine alan kapalı jimnastik ayakkabısı
ki (Ker.): İki	ki: 1. Anlam bakımından birbirleriyle ilgili cümleleri birbirine bağlayan bir söz 2. Özneyi, tümleci güçlendirerek cümle- nin temel bölümüne bağlayan bir söz 3. Öyle, o kadar, o denli' vb.nden sonra, kullanıldığı cümleye güç katan bir söz 4. İkinci cümledeki yargının birincideki hareketin yapılışı sırasında görülerek şaşıldığını bildiren bir söz 5. İki cümlede anlatılan durumların uyumsuzluğunu bildiren bir söz 6. Yakınma, kınama vb. duyguları anlatmak için bir cümle- nin sonuna getirilen bir söz 7. Bir soru cümlesinin sonuna getirildi- ğinde şüphe veya endişe anlatan bir söz 8. Bazı kelimelerin sonuna bir ek gibi eklenerek birtakım zarflar, yeni edatlar oluşturan bir söz Belki, çünkü, hâlbuki, mademki, sanki gibi

küpe (I): 1. Pekmez, yağ, turşu gibi maddeleri saklamak için yapılan geniş gövdeli ve dar ağızlı sırlı toprak kap 2. Masallarda içine girilip uçmaya yarayan küp biçiminde araç 3. Masallarda bu aracı kullanan yaşlı ve kötü kadın küpe (II): Oyun kâğıdındaki kupa	küpe: 1. Kulak memelerine takılan süs eşyası 2. Bazı hayvanların boyunlarının iki yanından sarkan deri uzantıları
maç: (çocuk dili) Öpücük	maç: spor karşılaşması
maça: Dişi katır	maça: 1. Oyun kâğıtlarında, mızrak ucuna benzer, ayaklı siyah beneklerle oluşan dizi, pik (III) 2. Döküm parçasında, içi boş, kopya elde etmek için kullanılan kum, maden veya erimiş durumdaki döküm maddesine dayanıklı başka bir maddeden yapılmış dolgu kalıp
mis: bakır	mis (I): (Arp.) güzel mis (II): (İng.) evlenmemiş kadın
oğuz / oğız (Ker.) / āğuz (Kif., Tuz.) / ağuz (Tel.): koyun ya da ineğin doğurduğu gün ve ondan üç gün sonrasına kadar sağılan donmuş sütü	oğuz: İyi huylu (kimse) Oğuz: XI. yüzyılda Harezm bölgesinde toplu olarak yaşayan ve daha sonra batıya doğru göç ederek bugünkü Türkmen, Azeri, Gagavuz ve Türkiye Türklerinin aslını oluşturan büyük bir Türk boyu
pars / pas: pas	pars: Kedigillerden, genellikle Asya ve Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan, postu benekli, bazen de düz siyah, çevik, yırtıcı, etçil, memeli hayvan, leopar, panter, pelenk (<i>Panthera pardus</i>)
pek: Temiz, pak	pek: 1. Sert, katı 2. Sağlam, dayanıklı 3. Gereken, beklenen veya alışılmış olandan çok 4. <i>hlk.</i> Hızlı olarak

pim: Hayvan etini kaplayan yağ tabakası, kuyruk yağı	pim: 1. iç içe geçen veya birbiri üzerine gelen parçaları tutturmaya yarayan bir tür tahta veya metal çivi. 2. Mobilyalardaki cam rafları taşımak için yan tablalara yerleştirilen kapsüllerin içine takılan silindirik, yassı ve L biçimli raf taşıma aleti
ray: Fikir, görüş	ray: Tren, tramvay vb. taşıtlarda tekerleklerin üzerinde hareket ettiği demirden yol
salam: Selam	salam: Sığır, hindi vb. etinden yapılan, genellikle dilimlenerek soğuk yenen bir yiyecek
sazaḥ: Sivilce	sazak: 1. Kuvvetli esen rüzgâr 2. Bataklık, sazlık. 3. Mersin
sifon: 1. Bir çeşit gazoz 2. <i>Gazlı içecek şişelerinin kapağı</i>	sifon: 1. Bir sıvıyı bir kaptan başka bir kaba aktarmaya yarayan, değişik uzunlukta iki kolu olan bükülmüş boru 2. Şose, demir yolu vb. yapıların altından bir akarsuyu geçirmek için yapılan boru biçiminde kanal 3. Pis su tesisatındaki kokuların yapıya yayılmasını önleyen araç 4. Hızla fişkırtılan su yardımıyla pis su ile dışkıları atık su tesisatına akıtan düzenek
taka: Gelin giysisi yapılan telli, kalın, ipek kumaş	taka: 1. Doğu Karadeniz bölgesine özgü yelkenli bir tür kıyı teknesi 2. Bozuk, zor çalışan veya eski kara taşıtları için kullanılan bir söz

tēkī: “Gibi” anlamında bir edat	teki: :Çift olanın bir tanesi, eşi
tēkín: “Gibi” anlamında bir edat	tekin: 1. Boş, içinde kimse bulunmayan. 2. Güvenilir (kişi, yer) 3. İçinde doğaüstü varlıklar bulunmadığına inanılan (yer) 4. Eski Türklerde bir babanın taşınmaz mallarının mirasçısı olan en küçük oğlu
toylg: Düğünden önce kız evine kız evine damat tarafından gönderilen yağ, pirinç, un, şeker, vb. gıda maddeleri	toyluk: 1. Toy olma durumu 2. Toyca davranış, acemilik
tuğay: Nehir kenarındaki alçak yerler	tugay: Alayla tümen arasındaki askerî birlik, liva
yéngi: Yeni	yengi: Birçok emek ve tehlikeli uğraşma pahasına erişilen mutlu sonuç, utku, galibiyet, galebe, zafer
yılgın: Sulak yerlerde kendiliğinden biten bir ağaç	yılgın: 1. Yılmış, korkmuş olan 2. Bıkmış, usanmış 3. Morali bozulmuş, çökmüş
zil: Askeri kamyon markası	zil: 1. İşaret vermek, uyarmak, çağırmak için kullanılan ve bir çan ile bu çana vuran bir tokmaktan oluşan, elle veya başka düzenlerle işletilebilen araç 2. Birbirine çarparak ses çıkartmak için parmaklara veya tefin kasnağındaki deliklere takılan yuvarlak, metal nesne

B. II. Bulaşmadan (contamination) dolayı şekilce benzeşenler

Bu alt grupta, ITA’da, bir başka kelimeyle ses bulaşması hadisesi gösteren; böylece TT’deki şekille sesteş; fakat yalancı eş değer hâle gelen örnekler bir araya getirilmiştir:

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
buğaz (II): Gebe inek *bugas-a-k > *buğasa (-k Ø) > *bugaz (-a Ø) > buğaz <i>buğaz</i> (Gebe inek) / <i>buğaz</i> (boğaz): ses bulaşması	boğaz: 1. Boynun ön bölümü ve bu bölümü oluşturan organlar, imik, kursak 2. Şişe, güğüm vb. kaplarda ağza yakın dar bölüm 3. İki dağ arasında dar geçit 4. Yedirip içirme yükümü, iaşe 5. Yiyeceği içeceği sağlanan kimse 6. Yeme içme 7. İki kara arasındaki dar deniz
dalaş-: 1. Amaçsız ve gelişigüzel gezin- 2. Telaşla dolaş- <i>dalaş-</i> / <i>dolaş-</i> : anlam bulaşması	dalaş-: 1. Köpekler boğuşup birbirini ısır- 2. Ağız kavgası et-
damağ: 1. Beyin, zihin 2. Ağızın iç üst kısmı Trk. damak (< tamgak) / Arp. dimâğ: ses ve anlam bulaşması	damak: Ağız boşluğunun tavanı
doldurma: <i>Dondurma</i> doldur- / dondur-: ses bulaşması	doldurma: 1. Doldurmak işi 2. Gereksiz söz ve benzetmelerle dolu anlatım. 3. Yükleme
kusur (II): Ödenen paranın üstü küsûr “artan bölüm” (< kusûr) / kusur “eksiklik” (< kusur) : ses bulaşması	kusur: 1. Eksiklik, noksan, nakisa 2. Özür 3. Bilerek veya bilmeyerek bir işi gereği gibi yapmama 4. Elverişsiz durum

B. III. Kökteş olup farklı anlamlara gelenler

Her ikisi de aynı kökten gelmesine rağmen farklı anlamlar taşıyan kelime çiftleri bu alt grupta toplanmıştır. Ancak bu grup kendi içinde de şu alt başlıklara ayrılmıştır:

B. III. 1. Alıntı kökteş kelimeler

Her iki konuşma formunda da gözlenen alıntı ve kökteş kelimeler bu alt başlıkta toplanmıştır:

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
hekla- (Ker.) / hakla- (Tuz): Birisini cezalandırma niyetinde ol-	hakla-: 1. Bozmak, perişan et-, yen- 2. Kırmak, boz- 3. Yiyip bitir-
kulye: <i>Üniversitenin dört yıllık öğretim veren birimlerinden her biri, fakülte</i>	külliy: 1. Bir caminin çevresinde cami ile birlikte kurulmuş medrese, imaret, sebil, kitaplık, hastane vb. yapıların bütünü 2. Belli bir idari, ekonomik, kültürel ve sosyal amaca yönelik çeşitli kuruluşların toplu bir biçimde bulunduğu yer
māma: Anne	mama (II): Çaç, abla
loş: Gevşek, sıkı olmayan, sölpük	loş: Az ışıklı, yeterince aydınlık olmayan
şātır: <i>Çalışkan</i>	şatır: 1. Neşeli, keyifli, şen 2. Tören ve alaylarda padişahın, vezirin yanında yürüyen görevliler
teherrüş: Sataş-	taharrüş: Tırmalanma, kurcalanma, azdırılma

B. III. 2. Birinde Arkaik anlam bulunan kökteş Türkçe kelimeler

ITA'daki ve TT'deki bazı kelime çiftleri her ne kadar kökteş olsa da bunların anlamdaş olmadığı; çünkü birindeki anlamın arkaik, diğerindekininse sonradan kazanılmış olduğu yahut iki konuşma formundan birinde temel anlamın kaybolduğu gözlenmektedir. Biz bu kelime çiftlerini de ayrı bir alt başlık altında topladık. Aşağıda söz konusu kelime çiftleri tek tek ele alınarak bazı değerlendirmeler yapılmıştır:

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
āzğun: Yolunu kaybetmiş, yitik	azgın: 1. Azmış olan, azılı, kudurgan 2. Çabuk iltihaplanan, yarası hemen kapanmayan (ten) 3. Çok yaramaz (çocuk) 4. Cinsel istekleri aşırı olan 5. Coşmuş, taşmış 6. Gözü hiçbir şeyden yılmayan

Değerlendirme

Türk dilinin tarihî gelişim sürecinde, **azgın** / **azgun** türevine ancak Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlayabilmekteyiz. Fakat kelimenin kökü olan **az-** kelimesine eski Türkçe metinlerinden bu yana rastlamak mümkündür.

Kelimenin tarihî Türk yazı dillerindeki anlamlarına baktığımızda ise TT'nin güncel sözlüklerinde göremediğimiz “yolunu kaybet-, yolunu şaşır-” anlamlarını da eski Türkçeden itibaren görebilmekteyiz. Aşağıda buna çeşitli örnekler verilmiştir:

ET: **āz-** / **az-** “yoldan çık-, sap-, yolunu yitir-” (Tekin 2014: 295).

DLT: **az-** (yol için) şaşır-, kaybet- (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 567).

KB: **az-** “yolunu şaşır-, yoldan çık-” (Eraslan vd. 1979: 49).

EAT: 1. bozul-, deş- 2. yolunu şaşır- 3. sapkınlığa düş- 4. azgınlaş- 5. ayrı düş-, ayrıl- (Dilçin 2013: 33).

ML: yanılt-, sap-, yanlış yola git-, yol azıt-, yoldan çık-, yolın azdır-, yolun şaşur-, tecavüz et-, şaş-, yoldan çık-, ... (Tulum 2011: 312).

LL: **az-** (dalâl / dalâlet): 1. yolunu şaşır-, doğru yoldan ayrıl- 2. bol, gür (Kırkkılıç 1999: 82).

ITA'da da **azgun** kelimesi “yolunu kaybetmiş, yitik” anlamlarıyla şu hoyrat metninde karşımıza çıkmaktadır:

Atmadan

Āzgun kuş'çın atmadan

Wır düşmānı mızraqtan

Sene kılinec atmadan (ŞS 1962: 32).

Görüldüğü üzere, TT'de **azgın** kelimesi pek çok anlamla yaşamasına rağmen, bunlardan hiçbirinin temel anlam olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Tietze **az-** maddesinin izahında “doğru yoldan sap-, kötü yola gir-” anlamlarının mecazi anlamlar oladığını belirtmiş (Tietze 2002: 245); H. Arslan Erol da kelimenin, Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine gelinceye kadar anlam genişlemesine uğradığını belirtmiştir (Erol 2014: 170-171).

Buna göre, ITA ile TT arasında **azgun** - **azgın** kelime çiftlerinde gözlediğimiz yalancı eş değerlik durumu kelimenin; ITA'da temel ve arkaik anlamını koruması, TT'de ise korumamış olmasından kaynaklanmıştır.

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
duman: sis (Hürmüzlü, 2013: 130).	duman: 1. Patlıcangillerden, birleşiminde nikotin bulunan, otsu bir bitki (<i>Nicotiana tabacum</i>). 2. Bu bitkinin kurutulup kıyılarak sigara biçiminde veya pipoyla içilen yaprağı 3. <i>isim, halk ağzında Duman.</i>

Değerlendirme

Aşağıda duman (< tuman) kelimesinin Türk dilinin gelişim sürecinde hangi anlamlarla kullanıldığı sözlük verilerine dayanarak sunulmuştur:

Eski Uyg.: **tuman** : duman, sis (Doğan-Usta, 2014: 344).

DLT: **tuman** : sis (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015: 899).

Kıp. T.: **tuman** : duman, sis, karanlık (Toparlı vd., 2007: 283).

Çağ. T.: **tuman (3):** →pus (Ünlü, 2014: 1159).

ML: **tumanlanmış:** tumanlü, mīgnāk, muzıbb “sisli” (Tulum, 2011: 1783).

LL: **duman** : zebab (sis), **dumanlan-** “izbâb (sisli)” (Kırkkılıç, 1999: 236).

KT: 2. havadaki sis, pus (Sami, 2012: 631).

Tarihî Türk yazı dillerine ait sözlük verileri “duman” ve “sis” kavramlarının her ikisinin de geçmişten bugüne **duman** kelimesiyle karşılandığını ortaya koymaktadır. Günümüz TT yazı dilinde ise **duman** yerine “sis” yerleşmiştir. *Kamûs-ı Türkî*’de **duman** maddesinin anlamlarından birinin “sis” şeklinde kaydedilip günümüz sözlüklerinde ise bu anlamın verilmemesi, TT yazı dilindeki bu gelişmenin (anlam daralması) yakın bir devrede gerçekleştiğini gösterir. Buna karşılık, TT ağzılarında, “sis” kavramı karşılığında **duman** kelimesinin kullanıldığı bölgeler vardır. Bununla birlikte, TT yazı dili sözlüklerinde veya atasözü sözlüklerinde geçen “Kurt **dumanlı** havayı sever.”, “Dağ başından **duman** eksik olmaz.” atasözlerinde geçen **duman** “sis” anlamındadır. Bu durum, **duman** kelimesinin tarihten beri süregelen “sis” anlamının TT yazı dilinde günlük kullanımdan düşmüş olduğunu; ancak birtakım söz kalıplarında korunduğunun göstergesidir. Bu veriler dikkate alındığında, ITA’da **duman** kelimesinin “sis” anlamı TT yazı diline göre arkaiktir. İki konuşma formu arasındaki yalancı eş değerlik de buradan kaynaklanmaktadır.

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
düğín / düğün (I): 1. Düğüm 2. Tümör 3. Bohça, bohça gibi düğümlenmiş kese ya da kumaş toy düğün: düğün, evlenme münasebetiyle yapılan eğlence töreni	düğün: 1. Evlenme veya sünnet dolayısıyla yapılan tören, eğlence, cemiyet 2. Bir olayı kutlamak için yapılan büyük eğlence veya tören

Değerlendirme

Aşağıda **düğün** kelimesinin Türk dilinin gelişim sürecinde hangi anlamlarla kullanıldığı sözlük verilerine dayanarak sunulmuştur:

eski Uyg. T.: **tüğün:** düğüm (Doğan-Usta 2014: 349).

DLT: **tüğün: düğüm** (*Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 908; Taş, 2015: 165*).

Hzm. T.: **tüğün (I):** düğüm, bağ (Ünlü 2012: 610).

Kıp. T.: **tüyün:** düğüm (Toparlı vd. 2007: 288).

Çağ. T.: **tüyün:** düğüm (Toparlı vd. 2007: 288).

YTS: **düğün: düğüm** (*Dilçin 2013: 86*).

ML: **düğün:** arüsi, sür, düğün ziyafeti, velime, encümen-i sür (Tulum 2011: 622).

LL: **düğün (urs):** sur, urs gibi düğündür (Kırkkılıç 1996: 240).

KT: **düğün:** biradamın evlendiği veya bir çocuğun doğduğu veya sünnet olduğu gün icra olunan şenlik, velime, sür, cemiyet (Sami 2012: 632).

Yukarıdaki verilere dayanarak diyebiliriz ki TT yazı dilinde, daha 17. yüzyılda, **düğün** kelimesinde bir anlam daralması yaşandığını ve bu kelimenin mecazlaşarak “evlenme, sünnet eğlencesi” anlamına evrildiğini görmekteyiz. Buna karşılık TT yazı dilinde “ukde, boğum” kavramı farklı bir türev olan “düğüm” leksik birimine yüklenmiştir. Bu durum ITA’da, kelimenin arkaik anlamını koruduğu, oysa TT’de **düğün** şeklinin ancak mecaz bir anlamla yaşıldığını, dolayısıyla iki konuşma formu arasında yalancı eş değerlik oluştuğunu göstermektedir.

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
erte: Erken	erte: 1. Bir günün veya belli bir zamanın hemen arkasından gelen gün veya zaman 2. Bir sonraki günün sabahı, yarın

Değerlendirme

İki konuşma formunda da gözlenen ve ikisi de zaman kavramı bildiren kelimelerden ITA'daki anlamın tarihî Türk yazı dillerine daha yakın olduğu gözlenmektedir. Aşağıda tarihî yazı dillerimizden alınan örnekler sıralanmıştır:

ETY: **erte**: erken (Şirin 2016: 727).

DLT: **erte** / **irte**: sabahın erken saati (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 643).

Hzm. T.: **erte** / **érte**: sabah, yarın (Ünlü 2012: 177).

Hzm. T.: **értecek**: sabahleyin (Ünlü 2012: 177).

Hzm. T.: **érteki**: sabahki (Ünlü 2012: 177).

Hzm. T.: **erte namazı**: sabah namazı (Ünlü 2012: 177).

Hzm. T.: **irte**: 1. sabah 2. sabahleyin 3. yarın, ertesi gün 4. yarın, gelecek, istikbal (Ünlü 2012: 264).

Hzm. T.: **irte aşı**: kahvaltı (Ünlü 2012: 264).

Kıp. T.: **erte (I)**: ilk, önceki, evvelki (Toparlı vd. 2007: 75).

Kıp. T.: **erte (II)**: tam vaktinde, vakitli (Toparlı vd. 2007: 75).

Kıp. T.: **erte (III)**: yarın, ertesi gün (Toparlı vd. 2007: 75).

Kıp. T.: **erte (IV)**: seher vakti, sabah (Toparlı vd. 2007: 75).

Kıp. T.: **ertegi**: erken (Toparlı vd. 2007: 75).

Çağ. T.: **erte**: sabah, yarın (Ünlü 2014: 343).

Çağ. T.: **érte (I)**: erken, sabah, yarın (Ünlü 2014: 343).

Çağ. T.: **érte (II)**: geçen (Ünlü 2014: 343).

Çağ. T.: **erte namazı**: sabah namazı (Ünlü 2014: 343).

Çağ. T.: **értegi**: evvelki, önceki (Ünlü 2014: 343).

Çağ. T.: **irte (I)**: bir günah veya olayın arkasından gelen zaman (Ünlü 2014: 537).

Çağ. T.: **irte (II)**: yarın, sabah, önce (Ünlü 2014: 537).

Çağ. T.: **irten**: sabah, o sabah, ırken (Ünlü 2014: 538).

YTS: **irte**: ertesi, gelecek sabah, şafak sökme zamanı, yarın (Dilçin 2013: 129).

YTS: **erte gice**: sabah akşam, gündüz gece (Dilçin 2013: 129).

YTS: **erte yıldızı**: sabah yıldızı (Dilçin 2013: 129).

YTS: **erte namazı**: sabah namazı (Dilçin 2013: 129).

ML: *érte*: irtesi, o bir gün, yarın değil o bir gün, ferda (Tulum 2011: 681).

KT: **érte / erte**: bir gün sonraki gün (Sami 2012: 239).

Türk dilinin en eski yazılı belgelerinde kelimenin anlamının “erken” olduğunu görmekteyiz. Bu kelimenin sonraki devirlerde hem anlam genişlemesine uğradığı hem de tam tersi bir anlama dönüştüğü söz konusudur (Erol 2014: 274). Orta Türkçe devresine giren yazı dillerinde gözlediğimiz bazı tamlamalar ve ikilemeler (erte namazı, erte gice, erte yıldızı, vb.) de bu kelimenin temel anlamının “erken” olduğunu göstermektedir.

Kelimenin “yarın” kavramına dönüşmesi sürecini de bilhassa Harezmi Türkçesinden itibaren takip etmek mümkün olmaktadır. Bu anlam değişiminde, bir günün sonrasında sabahın gelmesi yatmaktadır. Nitekim, Bugünkü TT’de de “sabahı”, “sabahına”, vb. zarflar kullanılmaktadır. Mesela, Adana’ya akşamleyin vardım, sabah(ı)(-n-a) “ertesi gün” yola devam ettim. Dolayısıyla, **erte** “sabah ve erken” anlamlarından “yarın” anlamına rahatlıkla kayabilmiştir.

Bütün bu verilere bakarak ve kelimenin tarihî gelişim seyrini takip ederek diyebiliriz ki kelimenin ITA’daki anlamı arkaik olup TT’de ise kelime anlam değişmesine uğramıştır. İki konuşma arasındaki yalancı eş değerlik de buradan kaynaklanmıştır.

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
kıç (Erb., Kif. Tel., Tuz.): Bacak, ayak	kıç : 1. <i>isim, teklifsiz konuşmada</i> Kuyruk sokumu bölgesi, kaba et, kaba but, popo, makat 2. <i>isim, teklifsiz konuşmada, denizcilik</i> Deniz teknelerinde art taraf 3. <i>sıfat, teklifsiz konuşmada</i> Arka bölümde olan 4. <i>isim, teklifsiz konuşmada, hlk.</i> Bacak, ayak

Değerlendirme

Kelimeye en erken tarihî Kıpçak Türkçesiyle yazılmış eserlerde rastlanmaktadır. Aşağıda tarihî Türk yazı dillerinde kelimenin anlamları verilmiştir:

Kıp. T.: **kıç**: kış, arka (Toparlı vd 2007: 143).

Kıp. T.: **kıç ayakları**: atın arka ayakları (Toparlı vd 2007: 143).

Çağ. T.: **kıç**: kış, arka, göt (Ünlü 2014: 619).

YTS: **kıç**: arka, son (Dilçin 2013: 148).

YTS: **kıç ayak**: arka ayak (Dilçin 2013: 148).

YTS: **kıçınla-**: geri dönüp git- (Dilçin 2013: 148).

ML: **kıç**: geminün ardı (Tulum 2011: 1120).

KT: **kıç**: 1. arka taraf 2. hayvan gerisi, vera, sağrı, makat 3. geminin arka tarafı, gerisi 4. esliha-i nariyyenin kuyruğu, gerisi 5. hayvanın art ayağıyla vurması, çift (Kırkılıç 1999: 75).

Kelimenin yukarıdaki anlamlarına baktığımızda tarihî devirler boyunca “art, arka” anlam ekseninde yoğunlaşma gözlenmektedir. Bu da kelimenin temel anlamının, insanoğlunun herhangi bir organının adı olmadığını gösterir. Ayrıca dilde, insanın avret (edep yeri) bölgelerinin adının açıkça söylenmesi kaba ve ayıp sayıldığından, “anüs” bölgesinin, vücudun arka tarafına düştüğü de göz önünde bulundurularak “art, arka” kavramı için asırlarca kullanılmış olan **kıç** leksik biriminin mecazı-ı mürsel yoluyla, bu vücut organına ad olması söz konusudur. Zaten, *Kamûs-ı Türki*’ye bakıldığında da TT’de 19. yüzyıla kadar **kıç** kelimesinin “anüs” anlamına rastlanmamaktadır. Kelimenin bu anlamı kazanması oldukça geç bir gelişmedir.

Kıç kelimesinin temel anlamının “arka, art” olduğu tarihî Kıpçak Türkçesi ve eski Anadolu Türkçesi metinlerinde gözlediğimiz “kış ayağı / kış ayak” (arka ayak) tamlamalarından da bellidir. Karşılaştırdığımız iki konuşma formundan ITA’da **kıç** kelimesinin “ayak” anlamına gelmesi de “kış ayak” tamlamasındaki **kıç** sıfatının zamanla adlaşmasındandır (elips kelime). Böylece bu iki konuşma formunda **kıç** bambaşka birer vücut organına ad olmuştur. ITA’da “kış” temel anlamından uzaklaşmış ve donmuştur; oysa TT yazı dili kelimenin tarihten gelen temel anlamını, yan anlamlara kaydırarak yaşatmaya devam etmektedir. Bundan dolayı da iki konuşma formu arasında yalancı eş değerlik ortaya çıkmıştır.

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
sıçan : Fare	sıçan : 1. Sıçangillerden, fareden iri, zararlı birçok türü bulunan kemirgen, memeli hayvan (Rattus). 2. Küçük yaştaki hırsız.

Değerlendirme

TT’de belli bir tür sıçana **fare**, diğer bir türüne ise **sıçan** denmesi, kelimenin anlam daralmasına uğradığının göstergesidir. Hâlbuki, **sıçğan** eski Türkçeden bu yana çeşitli fonetik varyantlarıyla hem **sıçan** (keme) hem de **fare** anlamlarında kullanılagelmıştır:

Eski Uyg. T.: **sıçğan / sıçkan**: sıçan, fare (Doğan-Usta 2014: 280).

DLT: **sıçğan** : fare (rattus), sıçan (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 817).

Hrzm. T.: **sıçğan/ sıçkan**: sıçan, fare (Ünlü 2012: 518).

Kıp. T.: **sıçan / sıçğan / sıçkan**: sıçan, fare (Toparlı vd. 2007: 233-234).

Çağ. T.: **sıçan / sıçğan**: sıçan, fare (Ünlü 2014: 980).

LL: **sıçan**: fare, fe’r (Kırkkılıç 1999: 583).

KT: **sıçan**: ecnas-ı kesiresi olan maruf kemirici hayvancık; **far**: sıçan, fare. (Sami 2012: 845).

Sıçan, ITA’da bugün de alt türlerinin ayrımı yapılmadan “fare” anlamında kullanılmaktadır (Hürmüzlü, 2013: 274). TT’deki anlam daralmasının çok yakın zamanlarda gerçekleşmiş olduğunu da söylemeliyiz. Zira, Kamûs-ı Türkî’de **sıçan** maddesi gibi, **far** maddesi de “sıçan, fare” karşılığıyla verilmiştir. Bu da 20. yüzyıla girerken TT’de söz konusu bölünmenin henüz gerçekleşmediğini göstermektedir. Şunu da eklemeyi uygun buluyoruz: Tarihî Türk yazı dillerinin söz varlığını içeren bütün sözlüklerde yer alan “sıçan yılı” anlamındaki yıl adında kullanılan “sıçğan / sıçkan” kelimesinin belli bir alt türü ifade etmesinden ziyade, folklorda türün genel adını ifade etmesi daha bir akla yatkındır.

Bu verileri değerlendirdikten sonra, diyebiliriz ki TT’de yakın tarihlerde yaşanmış olan anlam daralması ITA’da gözlenmemekte, bu konuşma formunda (ITA) bugün de her iki alt tür aynı kelimeyle karşılanmaktadır. Bu da ITA’da **sıçan** kelimesinin arkaik anlamını koruduğu, TT’de ise söz konusu hayvanın belirli bir türüne ad olduğu; böylece yalancı eş değerlik olduğu söz konusudur.

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
siy-: İşe-	siy-: Kedi, köpek işe-

Değerlendirme

ITA’da hem insan hem de hayvan için **siy-** kullanılırken, TT’de bu fiil insanlar için anlam daralmasıyla “işe-” (< çişe-) (Gülensoy 2007: 441), hayvanlar (kedi, köpek) için **siy-** ile karşılanmaktadır. Oysa, eski Türkçeden beri söz

konusu fiil hem insan hem de hayvan için **si(y)-** şeklinde kullanılagelmiştir. Hatta, Kâşgarlı, fiilin ettirgenlik şeklinden (sıd-tür-, sıd-i-t-) bahsederken fiilin hem insan hem de at için aynı şekilde kullanıldığını belirtir (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 285, 327):

Eski Uyg. T.: **sid-**: işe- (Doğan-Usta 2014: 283).

DLT: **sid-** / **sit-**: işe- (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 823).

Hzm. T.: **si-** / **siy-**: işe-, su dök- (Ünlü 2012: 523, 525).

Kıp. T.: **si-** / **siy-**: bevl et-, işe- (Toparlı vd. 2007: 236, 238).

KT: **siğ-**: (hayvan) 1. yerin gayrı şeye, duvara işe- 2. kız-, az- (Sami 2012: 757).

Tarihî Türk yazı dillerinde işe- ile ilgili bulgular da şöyledir:

DLT: **çişe-**: çocuk işe-, pisle- (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 625).

Çağ. T.: **çiş-**: çıkar-, defet- (Ünlü 2014: 253).

YTS: **çişdir-**: çözdür- (Dilçin 2013: 69).

YTS: **çiş-**: çöz- (Dilçin 2013: 69).

KT: **çiş (et-)**: tebevül, çiş et- (Sami 2012: 527).

Görüldüğü üzere, insan ve hayvanın, sidiğini vücut dışına atması eyleminin, TT’de insan için “işe-”, şeklinde ifade edilmesi geç bir gelişmedir. Fakat TT’deki bu gelişmenin, tam olarak hangi devrede başladığını sözlüklerden yeterince takip edememekteyiz. Bununla birlikte, “işe-” (çişe- şekliyle) DLT’den daha eskiye gitmemektedir (Clauson 1972: 431; Gülensoy 2007: 441). Zaten, yansıma “çiş” isim köküne (Zülfıkar 1995: 411) dayanan “çiş-e-” fiilinin daha çok çocuk dilinden genel dile geçtiği söylenebilir. Nitekim Kâşgarlı, çocuklara ve atlara çiş yaptırırken “çiş çiş” şeklinde bir ünlemin kullanıldığını belirtir (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 625). Bütün bu veriler **si-** köküne dayanan **siy-** fiilinin daha eski olduğunu, dolayısıyla ITA’daki şeklin de anlamın da TT’ye göre arkaik olduğunu gösterir. İki konuşma formu arasındaki yalancı eş değerlik de ITA’da **siy-** fiilinin arkaik anlamını koruması, TT’de ise korumasından kaynaklanmıştır.

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
tepme: Tekme	tepme: 1. Tepmek işi 2. <i>hlk.</i> Tekme 3. <i>hlk.</i> Suda çiğnenerek keçeleştirilen yünden dokunmuş (kumaş, keçe vb.)

Bu kelimeye en erken eski Anadolu Türkçesinde rastlanmaktadır:

YTS: **depme**: tekme (Dilçin 2013: 76).

ML: **tepme**: tepne, tapanca (Tulum, 2011: 1753).

LL: **tepme** (refâs) tekme (Kırkkılıç 1999: 648).

KT: hayvanın art ayağıyla vurması, çifte (galatı: tekme) (Sami 2012: 378).

TT yazı dilindeki “tekme”nin **tepme** şeklinden geldiği (-p- > -k-), bu değişimin fonetik sınırlı kalmayıp bir anlam değişmesine de uzandığı bilinmektedir (Eren 1999: 400; Kara 2011: 79-80). Ş. Sami de *Kamûs-ı Türki*’de “tekme” şeklini **tepme** şeklinin galatı olarak kaydetmiştir (Sami 2012: 378). Böylece TT yazı dilinde “tekme” ile **tepme** farklı birer leksik birim hâline gelmiştir. Fakat ITA’da böyle bir fono-semantik ayrışma gerçekleşmediğinden **tepme** şekli tıpkı eski Anadolu Türkçesi devresinde olduğu gibi ve bugünkü bir kısım Anadolu ağızlarında da gözlendiği gibi arkaik “tekme” (ayakla vurma) anlamını muhafaza etmiştir. İki konuşma formu arasındaki yalancı eş değerlik de böylece meydana gelmiştir.

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
toy : Evlenme merasimi, düğün	toy : Ziyafet

Değerlendirme

Türk dilinin tarihî gelişimi boyunca **toy** kelimesi aşağıdaki anlamlarla kullanılmıştır:

Eski Uyg. T.: **toy**: 1. bayram, toy 2. şehir (Doğan-Usta 2014: 337).

KB: **toy**: halk, topluluk (Eraslan vd. 1979: 460).

Hzm. T.: **toy (1)**: düğün, ziyafet (Ünlü 2012: 601).

Hzm. T.: **toy (2)**: kalabalık (Ünlü 2012: 601).

Kıp. T.: **toy (1)**: düğün, şölen, şenlik (Toparlı vd. 2007: 281).

Çağ. T.: **toy**: düğün, eğlence, sünnet cemiyeti (Ünlü 2014: 1150).

YTS: **toy**: şenlik, şölen, ziyafet (Dilçin 2013: 223).

KT: **toy**: düğün, sûr, velime, cemiyet, şenlik (Sami 2012: 912).

Yukarıdaki sözlük verilerine bakıldığında, TT’deki ziyafet anlamı ilkin Harezmi Türk yazı diliyle yazılmış metinlerde ortaya çıkmıştır. Bunda, çeşitli amaçlarla (düğün, sünnet, vb.) bir araya gelen insan topluluklarının birlikte yemek yeme geleneğinin etkisi olduğu söylenebilir. Öte taraftan kelimenin Eski Uygur Türkçesinden bu yana genellikle “toplanma” anlam ekseninde anlamlar taşıdığı gözlenmektedir. Bu durumda, kelimenin ITA’daki anlamı temel anlama daha yakın olup arkaik özellik taşımaktadır. TT’deki “ziyafet”

anlamınınsa kelimeye sonradan yüklenmiş olduğu anlaşılmaktadır. İki konuşma formu arasındaki yalancı eş değerlik de bundan kaynaklanmaktadır.

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARI	TÜRKİYE TÜRKÇESİ
uşağ: 1. Çocuk, yavru 2. <i>Yaşça küçük</i>	uşak: 1. Çocuk (hlk.) 2. Herhangi bir bölgenin halkından olan erkek 3. Erkek hizmetçi 4. Tayfa

Değerlendirme

Aşağıda **uşak** kelimesinin tarihî Türk yazı dillerindeki anlamları ve ITA'daki kullanımına dair örnekler verilmiştir:

Eski Uyg. T.: **uşsak** / **uşak** / **uvşak**: ufak, küçük (Doğan-Usta 2014: 363, 365).

DLT: **uşak**: küçük (Ercilasun-Akkoyunlu 2015: 925).

Hzm. T.: **uşak** (1) / **uşağ**: ufak, küçük (Ünlü 2012: 628).

Hzm. T.: **uşak** (2): çocuk, küçük çocuk (Ünlü 2012: 628).

Kıp. T.: **uşak** : ufak, küçük; **uşağ**: kırıntı (Toparlı vd. 2007: 294, 295).

Çağ. T.: **uşağ**: çocuk, küçük çocuk, hizmetkâr; **uşak**: küçük parça, kırıntı, küçük çocuk (Ünlü 2014: 1189).

YTS: **uşak** “1. ufak, küçük 2. çocuk (Dilçin 2013: 232).

ML: **uşak**: ‘uşak, ‘uşşak, oğlancık, buğana, buğanacık, çocuk, masum, mahtûm (< mahdûm), tıfıl, sabî, püser, peçe, ferzend, kodek (Tulum 2011: 1801).

KT: **uşak**: 1. çocuk, tıfıl (Bu mana ile İstanbul’ca metruktür.) 2. delikanlı, şâb, genç 3. hizmetçi, hâdim, etbâ’ (Sami 2012: 206).

ITA’da kullanımına örnekler:

Sen hele **uşağ(h)san** “Sen henüz küçüksün.”

Sen mennen **uşağ(h)san** “Sen benden küçüksün.”

Onda **uşağtıydım** “O zamanlar çocuktum / küçüktüm.”

Yukarıda ITA’dan aktarılan cümlelerde kelimenin “küçük” anlamı çok belirgindir. Nitekim, eski Uygur Türkçesi metinlerinde de kelimeye, **uşsak** / **uşak** / **uvşak** şekillerinde ve “ufak, küçük” anlamlarıyla rastlamaktayız (Doğan-Usta 2014: 365). Kelimenin TT yazı dilindeki “çocuk” anlamı ise Türk dilinin tarihî gelişim süreci içinde ilkin Harezmi Türkçesi eserlerinde gözlenmektedir (Ünlü 2012: 628). Ş. Sami de *Kamûs-ı Türkî*’de, kelimenin bu anlamının Çağatay Türklerince, o gün için kullanılmakta olduğunu (Sami 2012:

206); 19. yüzyılda İstanbul ağzında ise terk edilmiş olduğunu belirtmektedir. Bu da kelimenin TT’de bugün yaşayan anlamlarının hiçbirinin temel anlam olmadığını, oysa ITA’daki “yaşça küçük” anlamın eski Uygur metinlerinden itibaren gözlediğimiz “küçük” anlamının bir anlam daralmasıyla da olsa, ITA’da hâlâ yaşamakta olduğunu gösterir. Bu yüzden, söz konusu iki kelime arasındaki yalancı eş değerlilik, kelimenin ITA’da temel ve arkaik anlamını koruması, TT’de ise korumamasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Anlam arkaikliğinin, Türkçe kelimelerin yalancı eş değer hâle gelmesinde önemli bir etken olduğu görülmüştür.

Bundan sonraki çalışmalarda, kökteş olup “tam yalancı eş değer” özelliği taşıyan kelime çiftlerinin sınıflandırılmasında arkaiklik mutlaka göz önünde tutulmalı, bu tür kelimeler alıntı kelimelerle aynı kapsamda değerlendirilmeli. Ayırt bir alt grup şeklinde sınıflandırılmalıdır.

İncelediğimiz Türkçe, kökteş ve tam yalancı eş değer özelliği taşıyan 10 kelimeden, ITA’da dokuzu (âzgun, çâphın, düğın / düğün (I), erte, sıçan, siy-, tepme, toy, uşağ) ve TT’de biri (kıç) arkaik anlam taşımaktadır.

Gerek tam gerek yarı yalancı eş değerlerin oluşmasında bulaşma (contamination), özel adlarla cins adlarının sesçe benzeşmeleri, ITA’daki bazı kelimelerin anlamlarının TT ağzlarındakiyle uyuşup TT yazı diliyle uyuşmaması gibi sebepler de yalancı eş değerlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

ITA ile TT arasında yalancı eş değerlerin gösterildiği bir kılavuz hazırlanması bildirimizin giriş bölümünde sözünü ettiğimiz bazı sözlü iletişim güçlüklerinin ortadan kaldırılmasına büyük ölçüde katkı sağlayacaktır.

ITA’da yalancı eş değerlerin tespiti ileride bu ağzılarla ilgili girişilecek bir sözlük düzenleme çalışmasında da yarar sağlayacaktır.

Yalancı eş değerlerin Türk dilinde lehçeleşmeye paralel bir süreçte geliştiği gözlenmiştir.

İşaretler

ā, Ā: uzun a

ē: uzun e

é: kapalı e

ê: uzun kapalı e

í: kapalı i

ğ: art damak g’si (ğ sesi)

h: ha (ح sesi)

ḥ: hırıltılı h (خ sesi)

ķ: art damak k'si (ق sesi)

w: çift dudak v'si

Ø: düşme işareti

Kısaltmalar

Azr. T.: Azerbaycan Türkçesi

Bşk. T.: Başkurt Türkçesi

Çağ. T.: Çağatay Türkçesi

DKK: Dede Korkut Kitabı

DLT: Dîvânu Lugâtî't-Türk

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

Eski Uyg. T.: Eski Uygur Türkçesi

ET: Eski Türkçe

ETY: Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi

hlk.: halk ağızları

Hrzm. T.: Harezmi Türkçesi

Kaz. T.: Kazak Türkçesi

KB: Kutadgu Bilig

Kıp. T.: Kıpçak Türkçesi

Krg. T.: Kırgız Türkçesi

KT: Kamûs-ı Türkî

LL: Lehcetü'l-Lügat

ML: Meninski Lugati

Nog. T.: Nogay Türkçesi

Tat. T.: Tatar Türkçesi

YTS: Yeni Tarama Sözlüğü

Y. Uyg. T.: Yeni Uygur Türkçesi

Kaynaklar

- Akbaba, Dilek E. (2007), “Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler”, *Bilig*, 42, 151-176.
- Aksan, Doğan (1971), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, Ankara: AÜ DTCF yayınları.
- Alkan, Hanife (2012), “Lehçeler Arası Aktarmalarda Yalancı Eş Değerler Sorunu (Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi-Yeni Uygur Türkçesi Fiil Örneği)”, *Turkish Studies*, 7/4, 671-688.
- Alkayış, M. Fatih (2009), “Çağdaş Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri” (Yeni Uygur Türkçesi-Türkiye Türkçesi Örneği), *Turkish Studies*, 4/3, 60-70.
- Clauson, S. Gerard (1972), *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: The Clarendon Press.
- Çolak, Doğan (2014), “Saha Türkçesi İle Türkiye Türkçesi Arasında Yalancı Eş-değerler”, *II. Genç Akademisyenler Sempozyumu*, 24-25 Kasım, Ankara, s. 595-625.
- Dilçin, Cem (2013), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK yayınları.
- Direkci, Bekir-Gülmez, Mevlüt (2012), “Güney Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 32, 133-154.
- Doğan, İsmail, Usta, Zerrin (2014), *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*, Ankara: Altınpost yayınları.
- Eraslan, Kemal-Sertkaya, O. F.-Yüce, Nuri (1979); *Kutadgu Bilig-III (İndeks)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları.
- Ercilasun, A. Bican (vd.), (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (KTLS)*, Ankara: TC Kültür Bakanlığı yayınları.
- Ercilasun, A. Bican-Akkoyunlu, Ziyat (2015), *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lugâti't-Türk*, Ankara: TDK yayınları.
- Ercilasun, Ahmet (1993), *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ yayınları.
- Eren, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ergin, Muharrem (1991), *Dede Korkut Kitabı (II) (İndeks-Gramer)*, Ankara: TDK yayınları.
- Erol, Hülya Arslan (2014), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*, Ankara: TDK yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK yayınları.
- Güngör, O. Celal (2017), “Türkiye Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesinde Yalancı Eş Değerler (İsim ve İsim Soylu Kelimeler Örneği)”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(1), 133-171.

- Hürmüzlü, Habib (2013), *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı yayınları.
- Kara, Mehmet (2009), “Lehçeler Arası Aktarmalarda Temel Sorunlar”, *Turkish Studies*, 4/4, 1056-1082.
- Kara, Mehmet (2011), *Ayrı Düşmüş Kelimeler*, İstanbul Kesit yayınları.
- Kırıkkılıç, H. Ahmet, (1999), *Lehçetü'l-Lügat*, Ankara: TDK yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2013), *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Ankara: TDK yayınları.
- Özeren, Mehmet (2014), “Salar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eşdeğer Sözcükler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3/2, 111-127.
- Resulov, Asker (1995), “Akraba Diller ve Yalancı Eş Değerler Sorunu”, *Türk Dili*, 524, 916-924.
- Saatçi, Önder (2014), “Irak Türkleri Dil Çalışmaları Bibliyografyası”, *Diyalektolog*, 8, 21-47.
- Sami, Ş. (2012), *Kâmus-ı Türkî*, Balıkesir: Altınpost yayınları.
- Şirin, Hatice (2016), *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: TDK yayınları.
- ŞS (1962), “Dil Araştırmaları”, *Kardeşlik*, 2/8, 32.
- Tekin, Talât (2016), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK yayınları.
- Toparlı, Recep vd. (2012), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK yayınları.
- Tulum, Mertol (2011), *17. Yüzyıl Türkçesi Söz Varlığı*, Ankara: TDK yayınları.
- Uğurlu, Mustafa (2012), “Türk Lehçeleri Arasında Benzer Kelimelerin Eş Değerlik Durumu”, *Turkish Studies*, 7/4, 215-222.
- Ünlü, Suat (2012), *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, Suat (2014), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Zülfikar, Hamza (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: TDK yayınları.

ABD'DE YAŞAYAN AHISKA TÜRKLERİNİN AĞZI

*Erol SAKALLI**

Giriş

Bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan on binden fazla Ahıska Türkü vardır. Amerika'nın çeşitli eyaletlerinde dağılmış olsalar da en büyük Ahıska Türkü nüfusu Ohio eyaletindedir. 1989'da Özbekistan'ın Fergana bölgesinde meydana gelen olaylar sonucunda, binlerce Ahıska Türkü, Özbekistan'dan tahliye edilmiş, pek çoğu da daha sonraki süreçte kendi isteğiyle Özbekistan'ı terk etmiştir. Tahliye edilenler Rusya'nın çeşitli bölgelerine gönderilmiş, bunlardan bir kısmı da Krasnodar Krai bölgesine yerleştirilmiştir. Ne var ki, bu bölgede yaşamaya başlayan Ahıska Türkleri çeşitli ayrımcılıklara maruz kalmış, kendilerine oturma ve çalışma izni verilmemiştir. Bunun sonucu olarak da Ahıska Türkleri sağlık, eğitim gibi pek çok temel ihtiyaçlara ulaşamamış, hayatlarını devam ettirebilecekleri işlerde çalışamamışlardır. Bu sıkıntılarını uluslararası düzeyde duyurmak isteyen Ahıska Türklerinin girişimleri sonucunda, ABD Senatosu 2004 yılında Krosnadar Kray'da yaşayan Ahıska Türklerinden bir kısmını ülkesine kabul edeceğini duyurmuştur ve Uluslararası Göç Örgütü ile birlikte yürütülen bir programla Ahıska Türkleri ABD'ye göç etmişlerdir (Aydingün vd. 2006; Sverdlow, 2006; Osipov 2007; Koriouchkin 2009; Kolukirik 2011; Sakallı 2016; Kurt ve Açıkgöz 2017).

Ahıska Türklerinin ABD'ye yerleşmesi, doğal olarak ağızlarında da bir takım yeni özelliklerin meydana çıkmasına yol açmıştır. ABD'de yaşayan Ahıska Türklerinin ağız özellikleri çeşitli açılardan incelenebilir:

1. İki dillilik
2. Dil ilişkileri
3. İletişim Uyum Kuramı
4. Ağız ilişkileri/etkileşimleri.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, erol.sakalli@usak.edu.tr.

İki Dillilik ve Dil İlişkileri

Bloomfield’in (1933) yaptığı tanıma göre “iki dilin ana dili seviyesinde konuşulması” olan iki dillilik ile ilgili tartışmalar zaman içinde farklı boyutlar kazanmış, Bloomfield’in yaptığı tanımın yeterince kapsayıcı olmadığına vurgu yapılmıştır. Daha sonraki süreçte iki dilliliğin ne olduğu ya da olmadığı ile ilgili pek çok fikir ortaya konmuş, iki dillilik olgusu ruh dil bilimi, toplum dil bilimi gibi çeşitli açılardan incelenmiştir. Grosjean (2010: 4) iki dilliliğin tanımını şu şekilde yapar: “İki dilliler, günlük hayatlarında iki veya daha fazla dil (lehçe/ağız) kullanan kişilerdir.” Grosjean’ın bu tanımı, ağız ilişkileri açısından da önemlidir. Aynı anda iki dile ya da lehçe/ağza maruz kalan veya bunları kullanan bireyler, iki dilliliğin en temel özelliklerinden düzenek değiştirmeyi sıkça kullanmaktadırlar. “Baskın ve temel bir kodun kullanılması sırasında konuşucunun ikinci bir kodu kullanması durumu.” (İmre, Özsoy, Kocaman 2011: 178) olan düzenek karışırımı bireysel bir durum olsa da sonraki süreçte toplumun diğer üyelerine de yayılıp o toplumun dilini/ağzını etkileyebilir. Dolayısıyla, bugün ABD’de yaşayan bir Ahıska Türk’ünün ağzında /ötken man-dey magazinä gätdux/ biçiminde bir ifadeye rastlamak şaşırtıcı olmayacaktır.

Ahıska Türklerinin 1944 öncesi yaşadıkları bölge olan Ahıska, bugünkü Gürcistan sınırları içindedir. Bundan dolayı, Ahıska Türklerinin ağzında o dönemden kalma kimi Gürcüce sözlere rastlanmaktadır. Örneğin, bir hamur işi olan *haçapur* Gürcüce kökenli bir kelimedir. Ahıska ağzı özellikle Rusçadan da pek çok sözcük almıştır. Rusçadan alınan sözcüklerin büyük bir bölümü kültürel söz varlığına ait sözcüklerdir ve yeni bir kültür dairesine girmiş olmaktan kaynaklanmaktadır. Nitekim sürgünden önceki hayatlarında da Sovyetler Birliği vatandaşları olarak yaşayan Ahıska Türklerinin Rusça ile ilişkisi oldukça eski zamanlara gitmektedir. Bu süreçte de yine aynı şekilde günlük hayatta birden fazla dili kullanmaktan dolayı Ahıska Türklerinin ağzında pek çok Rusça kelimeye rastlanmaktadır. Bu kelimelerden *pamidor* (domates), *vilka* (çatal), *çaynik* (çaydanlık) gibi günlük hayatta kullanılan kelimelerin dışında özellikle terimlerin neredeyse tamamı Rusça kökenli kelimelerdir.

1944’teki sürgünde Özbekistan’a sürülen Ahıska Türklerinin ağzı, burada da Özbekçe ile ilişkiye girmiş ve Türk dilinin bu lehçesinden çoğunlukla sözlüksel yapıları kendi dillerine almışlardır. Ancak, Sovyetler Birliği döneminde Özbekistan’daki yaygın dilin de Rusça olduğu düşünüldüğünde, Özbekçe sözcüklerin Rusça sözcükler kadar yaygın olmadığı görülür. Özbekçenin Ahıska ağzındaki belki de en önemli etkisi “boldi” sözüdür. Günlük hayatlarında *ol-fiilini* kullanan Ahıska Türkleri, “tamam, peki, oldu” anlamında *boldi* sözünü kullanmaktadırlar. Oğuz Türkçesinde söz başındaki /b/ sesinin düştüğü düşünüldüğünde bunun önemli bir etki olduğu görülmektedir.

2004 yılı itibarıyla ABD'ye göç eden Ahıska Türklerinin ağız özelliklerine bu kez de İngilizce kelimeler eklenmiştir. Yine günlük yaşamda karşılaşılan ve özellikle de yeni yaşam tarzıyla birlikte kullanılmaya başlanan bu sözlerin de neredeyse tamamı kültürel söz varlığına aittir ve çoğu kelime, kavram olarak da Ahıska Türklerinin hayatına ilk defa girmiştir. Örneğin ekim ayındaki bir tatil için kullanılan kelime *Halloween*'dir. Türkiye Türkçesinde Cadılar Bayramı olarak kullanılan bu ifade, Ahıska Türklerinin ağızında daha önce yer almadığı ve ilk defa bu kavramla İngilizce karşılaştığı için bu söz Ahıska Türk ağızına yerleşmiştir. Benzer kelimeler ve kavramlar çoğaltılabilir. Bu durum iki dillilik yanında, dil ilişkileri yönüyle de açıklanabilir. Farklı dillerin çeşitli düzeylerde birbirini etkilemesi olarak açıklanabilecek dil ilişkilerinin (Johanson 2002) özellikle sözcük alışverişi düzeyinde pek çok farklı sebepleri vardır. Bilindiği üzere, dil ilişkilerinde sözcük alışverişinin bir nedeni de "toplumun yeni bir varlık, nesne ya da kavramla karşılaşması"dır (Sarı 2014: 24).

Sözcük alıntısı yanında Ahıska Türklerinin ağız özelliklerini etkileyen bir diğer unsur da fonolojik değişimlerdir. Özellikle Amerika'da doğmuş ve burada eğitim almış yeni neslin Türkçe konuşurken bile bazı sesleri Amerikan biçimiyle çıkardıkları görülmektedir. Özellikle /r/ ve /ä/ seslerinin telaffuzunda /r/ sesinin titrek, /ä/ sesinin ise daha geniş olduğu gözlemlenmiştir.

İletişim Uyum Kuramı

Farklı ağız özelliklerine sahip bireylerin konuşurken birbirlerine benzemeye ya da birbirlerinden farklılaşmaya çalışmalarını temel alan bir kuramdır. Dil benzeşmesi (convergence) ve dil ayrışması (divergence) olarak adlandırılacak iki stratejisi vardır. Dil benzeşmesi, bireylerden birinin konuşmasını yani ağız özelliklerini diğerininkine benzetmesi ya da benzetme çabasıdır. Dil ayrışması ise bunun tam tersi bir biçimde, bireylerden birinin konuşmasını yani ağız özelliklerini diğerininkinden farklılaştırmasıdır (Giles ve Ogay 2007). Ahıska Türkleri ile yapılan derlemelerin en temel zorluklarından biri dil benzeşmesidir. Derlemelerin genel anlamda en zor kısmı, konuşan kişinin sesinin kaydedildiğini bildiği için daha dikkatli konuşmaya çalışmasıdır. Burada mülakat yapılan birey de kimi zaman bilinçli, kimi zaman ise farkında olmadan dil benzeşmesi stratejisini kullanmakta ve konuşmasını karşısındaki kişinin konuşmasına benzetmeye çalışmaktadır. Karşısındakinin kendisini anlamayabileceğini düşünerek kelimelerin daha özenle seçilmesi gayreti ve sürekli olarak doğru kelimeyi bulmak için *nasıl derler?* gibi ifadelerin kullanılması özellikle belli bir yaşın üzerindeki Ahıska Türkleri arasında yaygındır. Bu da doğal olarak, derlemenin yeterince sağlıklı bir zemine oturmasına engel olmaktadır. Dolayısıyla, mülakat ya da görüşme tekniğinin yanında gözlem tekniğinin de mutlaka kullanılması, ağız derlemesi yapılan bireylerle birlikte

çeşitli zamanlarda vakit geçirilmesi ve gerektiğinde gözlemci tarafından notlar alınması önemlidir (Schilling-Estes 2007; İlker 2019). Ayrıca, bu tür bir çalışma metin ve dolayısıyla inceleme yönünden bir zenginlik olacaktır ve araştırmanın niteliğini artıracaktır (Gülsevin 2007; Karahan 2012).

Ağız Etkileşimleri/İlişkileri

Yukarıda da değinildiği gibi belli bir yaşın üzerindeki, özellikle de Sovyetler Birliği döneminde dünyaya gelmiş ve Rusçanın ev dışındaki yaşamlarında büyük yer tuttuğu Ahıska Türkleri arasındaki anlaşılama kaygısı daha genç bireyler arasında yoktur. Genç Ahıska Türklerinin konuştuğu ağız ölçünlü Türkiye Türkçesi konuşma dilidir. Bu da ağız ilişkileri hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Dodsworth'e (2017: 332) göre, karşılıklı olarak anlaşılabilir olan diyalektleri konuşan grupların uzun süreli teması sonucu diyalektler genellikle birbirine benzer bir hâl alır ve bu durum çoğunlukla göç sonucu meydana gelir. Yeni nesil Ahıska Türklerinin kendi ağız özelliklerini bırakıp Türkiye Türkçesinin ölçünlü konuşma diline yakın bir biçimde konuşabilmesi, aslında Türkiye Türkçesi ölçünlü konuşma dilinin Ahıska Türkleri ağızına etkisini göstermesi bakımından kayda değerdir. Türkiye'de yaşayan Ahıska Türklerinin standart konuşma diline yakın bir dil kullanması beklenebilir bir durumdur. Ancak ABD'de yaşayan ve bir kısmı daha önce hiç Türkiye'ye gelmemiş ya da sadece kısa süreli tatiller için Türkiye'de bulunmuş bireylerin Türkiye Türkçesinin standart konuşma diline hâkim olmaları nasıl mümkün olmaktadır? Bu sorunun cevabı için ağız ilişkilerin sadece göçmen ve yerli ağızı temelinde ve birbirleriyle etkileşim içinde olan ve birbirlerinin dillerini etkileyen ağız grupları düşünülmemelidir. Günümüz dünyasında teknoloji sayesinde, binlerce kilometre uzakta da olsalar, Ahıska Türkleri tamamıyla Türk televizyon kanallarını takip etmekte, bu kanallarda yayımlanan programları izlemektedirler. 1990'lı yılların başından beri uydu vasıtasıyla Türkiye'den yayın yapan bu kanalların sayesinde bugün Ahıska Türklerinin pek çoğu Türkiye Türkçesinin standart konuşma diline yakın bir biçimde konuşmaktadırlar, günlük hayatlarında Türkiye Türkçesindeki kelimelere daha çok yer vermektedirler. Örneğin, Ahıska Türklerinin ağızında /yér/ olan şimdiki zaman eki, özellikle daha gençler arasında, Türkiye Türkçesindeki biçimiyle /yor/ olarak kullanılmaktadır. Yine aynı şekilde, yuvarlak ünlülü görülen geçmiş zaman eki /-du-/ yerini Türkiye Türkçesindeki /-DI/ya bırakmıştır. Aynı şekilde kelime yönünden de pek çok Rusça kelimenin yerini Türkçe kelimelerin aldığı görülmektedir.

Örnek metin 1- Şahabbas Şugaybayev Özbekistan 1956

... bin dokuz yüz yetmiş üçüncü yili mektebi qurtardım, özbek dilinde qurtardım mektebi, yetmiş üçüncü yilde univérsiteta başvurdum, qazanamadım.

matématika kibirnétika faqultetiydi. melüm bir şey étmek lazımdı. sizdeki kimi degül, doqsan alırsan injiniyir olursun, atmış alırsan ürgetmen olursun, bizde éle şeyler yoğidi, bizim zamanımızda. yetmiş dürtde savetler birliğidé e:rméye géttim, yeni esgere. yeni annayamayan kelimeler olursa, de düzeldax. a bu kelimeler bizim şeyimize rusdan da girmiş, ordan felen filen de. iki yıl esgerde oldum, tanqçı olaraq, tanq sürdüm, türkmenistanda. géndim yaşıyérdim üzbé-kistanda ama o zamanda sovétler birliği çok böyük olmuşdur, mesela latviya da olabülirdi, éstonya da olabülirdi, yeni zeten de gédiyérdux yeni. qamandirofqa, şimdi türkçe qamandirofqa, e sen gelmişsin ya bura, sen şimdi qamandirofqadasın burda, ben de esker olaraq qamandirofqaya gédiyérdux bizler, uçényalara, şuraya, buraya, oraya. iki yıl bitdi esgerligimiz, geri geldux, anamıza babamıza qavuşdux, univérsitéte bavurdum tekrar, halq hocalik instituna yeni rus dilinde narodnika hazayistvini faqultesi, bu levizör felan filan déyér, bilmam türkçeye tercüma édemem da, unda da qazanamadım... so:ra meçbü-ren géce faqultetine başvurdum, avqust ayında tést vériyêrsin, bütün sovétler birliği o ayda tést vériyêr, bu gündüzi, ben giremedim o ki géce faqultetine başvurdum qazandım, inşa:tçılıq qazandım. hem çalışdım hem oqudim, devlet elimden tutdi götürdi, benim qarşıma da çıxdı, siz ne déyêrsi:z, mastéra... sekseninci yili, on birinci iyulda ayle qurduq...

Yukarıdaki metinden görüleceği üzere, univérsitet, matématika kibirné-tika faqulteti, injiniyir, e:rmé, qamandirofqa, uçénya, narodnika hazayistvini, levizör, avqust, mastéra, iyul gibi sözcükler ve ifadeler, Ahıska ağzındaki söz varlığı üzerindeki Rusça etkisini; yetmiş üçüncü yili, qurtardım gibi ifadeler Özbekçenin etkisini göstermektedir. Öte yandan, yeni annayamayan kelimeler olursa, de düzeldax; türkçeye tercüma édemem; siz ne déyêrsi:z gibi ifadeler ise iletişim uyum kuramı bağlamında önemlidir. Çünkü bunlar konuşan kişinin, karşısındaki kişinin konuşmasına ya da ağız özelliklerine yakın bir biçimde konuşma isteğini göstermektedir.

Örnek metin 2- Gülsere İsmaylova Özbekistan 1961

... şimdi magazin, nasıl déyêrler, magazine gedende, bişey alacaq olsam, markete gedecek olsam, kol nasıl déyêrler béle işmarla, elle annatmaya çalışıyérdım... amma biz düşdükden so:ra annem çox hastaydı, ennem héç balnıtzadan çıxmadı...ama doxdorda da çox güzel baxdiler... udobst var, ne diyo:lar ona, xolaylıx...pensiya da vérdiler, ordan gelsex da yene de food stamp vérdiler. her üçüncü gün, türkçede ne déyêrler, o çarşamba günü bunnarın şeyi var, şey, şimdi biz meçit diyoruz ya, şimdi onnarın da, serkıf, serkıf [kilise] he, onnarın kilisede, onnarın yanında yerleri vardır, yetmiyan kime, ne yetmese, misal yemek üçün ne isdese orda var... neydi o, üçüncü gün her vaxıt get-

seniz her pradüktü alabilürsünüz yani... alsan da almasan da onnar qalannarı atıyular, şeye garbica [çöp] çöpe atıyular...

Yukarıdaki metinden görüleceği üzere, *magazin, balnitza, udobst, pen-siya meçit, serqıf, pradükt* gibi sözcükler Rusçanın, *food stamp, garbiç* gibi sözcükler İngilizcenin, *qol, üçüncü gün* gibi sözcükler Özbekçenin Ahıska Türk ağzının söz varlığına etkilerini göstermektedir. Yine aynı şekilde, *nasıl déyérler* ifadesinin sıkça kullanılması iletişim uyum kuramında ele alınan dili diğer kişinin konuşmasına yakınlaştırma isteğini göstermektedir. Burada en dikkat çekici nokta ise dört farklı şimdiki zaman biçiminin kullanılmasıdır: *déyérler, diyo:lar, diyoruz, atıyular*. Görüldüğü üzere, biri Ahıska Türklerinin özgün ağzında yer aldığı biçimiyle *-yér*, biri Türkiye Türkçesinin ölçünlü yazı dilindeki gibi *-yor*, biri Türkiye Türkçesinin konuşma dilindeki gibi *-yo:* ve son olarak *-yu*. Bu farklı şimdiki zaman biçimlerinin en önemli boyutu Ahıska Türk ağzı üzerindeki ölçünlü Türkiye Türkçesinin etkisidir. Çünkü özellikle uydu ve internet teknolojisinin gelişmesi sonucu, Türkiye dışındaki pek çok Ahıska Türk'ü televizyonlar aracılığıyla Türkiye'yi takip etmekte, dolayısıyla da televizyonlarda kullanılan ölçünlü Türkiye Türkçesi konuşma diline hâkim olabilmektedir.

Örnek Metin 3- Ali Şahmandarov Özbekistan 1989

... ağırlık olarak lojistik ama ben müta:yitim, şu anda ev inşa ediyorum. bunu da: önce kimse yapmadı, ben dört ev yaptım. lojistik yanında inşa:t sektörüne de girdim. şu anda üçüncü bir şirket için çalışıyoruz. türkiyeden türk mallarını işte granitini, mermerini işte mutfak, banyo onları şey, şo:rumda, şimdi bir bina aldık, inşa:t halinde inşaallah orada... biz burada kastım dedi:miz insana özel ev yapıyoruz... şimdi benim yaptığım evlerde dışardan malzeme almıycam da kendim tedarik edecem. zaten bildiğiniz gibi türkiye dünyanın yüzde kırq mermerini bulunduruyo...

Önceki iki derlemede de gördüğümüz pek çok özellik burada bulunmamaktadır. Genç Ahıska Türklerinin neredeyse tamamı ölçünlü Türkiye Türkçesi konuşma diline oldukça hâkimdir. Pek çoğu sadece sayılı günlerde tatil amaçlı Türkiye'de bulunan bu bireylerin tamamı, çocukluklarından beri Türk televizyon kanallarını izlemekte, Türk müzikleri dinlemektedir. Dolayısıyla, her ne kadar iyi derecede Rusça ya da İngilizce de bilseler, Türkiye Türkçesini çok iyi kullanabilmektedirler. Rusça kelimeler yok denecek kadar az ve İngilizce kelimeler de sadece Türkiye'de yetişmiş ve eğitim görmüş bir bireyin kullanacağı kadar.

Sonuç

Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan Ahıska Türklerinin ağız özellikleri, diğer Ahıska Türklerinininkinden çok farklılık göstermemektedir ve temelde aynı özelliklere sahiptir. Az sayıdaki Gürcüce ve daha çok olan Rusça kelimeler ve yaşadıkları bölgeye göre Özbekçe kelimelerin yanına artık İngilizce kelimeler de girmiştir. Kelime düzeyindeki bu çeşitlilik, doğal olarak kimi seslerin çıkarılışında da görülmektedir. Ancak bu kadar farklı dille ilişkisi içinde olmasına rağmen, Ahıska Türk ağızı özellikle söz dizimi yönünden Türkçenin özelliklerini korumuş, herhangi bir değişim yaşamamıştır.

ABD'deki Ahıska Türk ağızı üzerindeki en büyük etki Türkiye Türkçesi'nin ölçünlü konuşma dilidir. Özellikle uydu yayınları ve internetin gelişmesinden sonraki süreçte, Ahıska Türklerinin neredeyse sadece Türkiye'den yayın yapan ulusal televizyon kanallarını izlemesi, özellikle yeni neslin ölçünlü Türkiye Türkçesi konuşma diline hâkim olmasını sağlamıştır.

Dünyanın diğer ülkelerinde yaşayan Ahıska Türklerinin de ağız özellikleri incelenerek, bu çalışmada ortaya konan verilerle karşılaştırması yapılabilir ve böylece dil ve ağız ilişkileri bağlamında Ahıska Türk ağızının daha ayrıntılı bir çalışması meydana getirilebilir.

Teşekkür

Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen “ABD’de Yaşayan Ahıska Türklerinin Dilsel, Kültürel ve Sosyal Açısından ABD’deki Yaşama Uyumunun İncelenmesi” başlıklı 2219 Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı esnasında elde edilen verilerden üretilmiştir. Desteği için TÜBİTAK’a, projenin yürütülebilmesi için beni Syracuse Üniversitesine davet eden Prof. Dr. Jaklin Kornfilt’e ve Ahıska Türk Amerikan Toplum Merkezi Başkanı İslam Şahbenderov’a teşekkür ederim.

Kaynaklar

- Aydınğün, Ayşegül vd. (2006), *Meskhetian Turks An Introduction to their History, Culture and Resettlement Experiences*, Washington DC: Center for Applied Linguistics.
- Bloomfield, Leonard (1933), *Language*, New York: H. Holt and Company.
- Dodsworth, Robin (2017), “Migration and Dialect Contact”, *The Annual Review of Linguistics*. 2017/3. s. 331-346.
- Giles, Howard ve Tania Ogay (2007), “Communication Accomodation Theory”, B. B. Whaley & W. Samter (eds.) *Explaining Communication: contemporary theories and examplars* (pp.293-310). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

- Grosjean, François (2010), *Bilingual Life and Reality*, Cambridge: Harvard University Press.
- Gülsevin, Gürer (2007), “Ağız Araştırmalarında Ses Özelliklerinin Sınıflandırılması Üzerine Düşünceler ve Uşak İli Ağzı Örneği”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 727-740.
- İlker, Ayşe (2019), “Yoksulluk Semantik Olarak Nasıl Örtülür?”, Emine Gürsoy Naskali (ed.), *Fakirlik*, İstanbul: Libra Kitap.
- İmer, K., A. Kocaman, A. S. Özsoy (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Johanson, Lars (2002), *Structural Factors in Turkic Language Contacts*, Richmond: Curzon.
- Karahan, Leylâ (2012), “Ağız Çalışmalarında Bilimsel Niteliğin Korunması Üzerine Birkaç Not”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4*, p. 131-136.
- Kolukırmık, Suat (2011), “Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD’deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma”, *Bilig*, Güz 2011, Sayı 59: 167-190.
- Koriouchkin, Lisa (2009), “Meskhetian Turks and the Regime of Citizenship in Russia”, *Ethnology*, Volume 48, No. 1 Winter: 39-52.
- Kurt, Halil ve Mehmet Ali Açıkgöz (2017), “ABD’de Yaşayan Ahıska Türkleri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, IV (1): 107-127.
- Osipov A. (2007), “Recent Developments Concerning the Meskhetian Turks in Krasnodar Krai”, 2006-2007. <<http://old.memo.ru/hr/discrim/meshi4/MTS%20in%20KK.HTML>> erişim 16.01.2019 Human Rights Centre “Memorial”.
- Sakallı, Erol (2016), *Ahıska Edebiyatının Çınarı Mircevat Ahıskalı*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sarı, Mustafa (2014), *Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Schilling-Estes, Natalie (2007), “Sociolinguistic Fieldwork”, Bayley, Robert ve Ceil Lucas (ed.) *Sociolinguistic Variation Theories, Methods and Applications*, Cambridge: Cambridge University.
- Sverdlow, Steven (2006), “Understanding Post-Soviet Ethnic Discrimination and the Effective Use of US Refugee Resettlement: The Case of the Meskhetian Turks of Krasnodar Krai”, *California Law Review*, Vol. 94, No. 6 (Dec. 2006), pp. 1827-1878.

BALKAN GÖÇLERİNİN İSLÂHİYE YERLİ AĞZINA ETKİSİ (KIRIKÇALI KÖYÜ ÖRNEĞİ)

Emine SOYYİĞİT*

1. Giriş

Gaziantep ilinin güneybatısında yer alan İslâhiye; Osmaniye, Hatay, Kilis illeri ve Suriye ile sınırı olan bir ilçedir. Coğrafi konum olarak bir geçiş güzergâhında olan ilçenin geçmişi, tarihî ve arkeolojik çalışmalarla milattan önceki dönemlere kadar uzamaktadır. Bölgede sırasıyla *Hititler, Yunanlılar, Bizanslılar, Dört Halife Dönemi, Mısırlılar, Selçuklular, Memlûklar ve Osmanlılar*¹ siyasi hâkimiyeti sağlamış olsalar da İslâhiye'nin yerleşim yeri özelliğini kazanmaya başlaması, *1853-1856 yıllarında yaşanan Kırım Harbi'ne* (Yavuz, 2012:114) dayanmaktadır.

İslâhiye, bulunduğu konum ve tarihî geçmişi nedeniyle birçok medeniyetin geçtiği ve geçerken her medeniyetin kendinden iz bıraktığı bir coğrafya olmuştur. Yesemek Açık Hava Müzesi, Zincirli Höyük, Tilmen Höyük ve Cıncıklı Ören Yeri gibi tarihî alanlarda gerçekleştirilen çalışmalarda elde edilen bulgularla İslâhiye'nin geçmişine dair önemli bilgilere ulaşılmıştır. *Bu doğrultuda bölgede ilk çalışmayı yapan Osman Hamdi Bey'dir* (Üngör, 2011:137-163). Osman Hamdi Bey, 1883'te başlayıp ilerleyen yıllarda yaptığı çalışmalarla bölgenin tarihî önemine ışık tutacak önemli bilgilere ulaşmıştır.

Bu bağlamda İslâhiye'nin coğrafi konumu ve tarihî zenginliği, bölgenin dil ve kültür özelliklerinin de aynı doğrultuda zengin olmasını sağlamıştır. *Osmanlı Devleti'nin Kırım Harbi'yle ortaya çıkan asker ihtiyacını karşılamak ve bölgede göçebe olarak yaşayan insanların yerleşik hayata geçirilmesini sağlamak için Fırka-i İslâhiye kurulmuş* (Yavuz, 2012:114) ve o dönemden bugüne (1853 ve sonrası) bölgede tarihî ve kültürel birikimin oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Fırka-i İslâhiye'nin kurulmasıyla birlikte bölgede, *Dördüncü Ordu Müşürü Derviş Paşa komutasında, Ahmed Cevdet Paşa* (Yavuz:

* Öğr. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, esoyyigit@gantep.edu.tr.

¹ <https://www.islahiye.bel.tr/islahiye/tarihce>

2012:120) görevlendirilmiş ve Ahmed Cevdet Paşa tarafından yoğun bir çalışma başlatılarak bölgedeki göçebe ve dağınık yaşayan aşiretler yerleşik hayata geçirilmiştir. Böylece hem bölgeden Osmanlı Devleti'nin asker ihtiyacı karşılanmış hem de bölge, dolaylı olarak, kalıcı bir yerleşim yeri olmaya başlamıştır.

Öte yandan, Türkler, *ilk olarak Kuzey Karadeniz tarafından VI. yüzyılda; güneyden (Anadolu'dan) ise 1260'lı yıllarda* (İnalcık, 2016:15) Balkanlara yerleşmeye başlamıştır. Sonraki yıllarda ise Osmanlı Devleti, Balkan topraklarında siyasi hakimiyeti sağlamıştır. Ancak ilerleyen yüzyıllarda Osmanlı Devleti, Kırım Harbi'yle Balkanlarda bir çözülme süreci yaşamaya başlamış ve 1877-1878 *Osmanlı-Rus Savaşı* (Çolak, 2013:1) sonucunda Balkanlardaki bu durum, giderek büyümeye devam etmiştir. Bu savaşlar neticesinde ise Balkanlarda asırlardır yaşamakta olan Türklere yönelik siyasi, sosyal, psikolojik ve kültürel baskılar artmaya başladıktan sonra Türkler, topraklarını terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak Balkanlardan Anadolu'ya çok fazla göç olmuştur. Bu göçler ise daha çok, Balkanlara yakın olması sebebiyle *Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, İstanbul, Bursa, Ankara* (Çetin, 2008:55) gibi şehirler çoğunlukta olmak üzere Anadolu'nun farklı yerlerine yapılmıştır.

Bu doğrultuda, Balkanlardan göçe zorlanan bir grup Bulgaristan'dan Gaziantep'e gelmiştir. Bulgaristan'dan gelen bu grup, önce İstanbul, Bursa, Çanakkale ve Adana'ya; daha sonra Gaziantep'e yerleşmiştir. Bu bağlamda, bu çalışmada Gaziantep ili, İslâhiye ilçesi Kırıkçalı köyünde yaşamakta olan göçmen Bulgar Türklerinin dil özellikleri ele alınarak, İslâhiye yerli ağzından etkilenip etkilenmediği ya da İslâhiye yerli ağzını etkileyip etkilemediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmaya konu olan bölgeden -Kırıkçalı köyünden- derlemeler yapıp deşifre edilmiş ve metinlerde tespit edilen özellikler, temel ses ve şekil bilgisi başlıkları altında incelenmiştir.

2. İslâhiye Yerli Ağzı İle Kırıkçalı Köyü Ağzı Temel Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri²

Siyasi, ekonomik, toplumsal ya da başka sebeplerle insanlar tarih boyunca farklı coğrafyalara göç etmiştir. Bunun sonucunda insanlar göç ettiği yerleri, birçok açıdan hem etkilemiş hem de gittiği yerlerden etkilenmiş ve karşılıklı bir etkileşim süreci yaşanmıştır. Bu etkileşim süreci; çok yönlü (kültür, dil, ekonomik, psikolojik, sosyolojik vb.) etkili olabilmektedir. Ancak bu

² Çalışmada İslâhiye yerli ağzına ait özellikler ve örnekler, Emine Soyyigit tarafından çalışılmakta olan Gaziantep Yöresi Ağızları adlı doktora tezi çalışmasından alınmıştır. Tablolarda yer alan ünlü ve ünsüz seslerin özellikleri için A. Caferoğlu'nun (1958, 1963, 1964), M. Sağır (1997) ve F. Yıldırım'ın (2018) çalışmalarından yararlanılmıştır.

çalışmada, Gaziantep ilinin İslâhiye ilçesi, Kırıkçalı köyünde yaşamakta olan göçmen Bulgar Türklerinin söyleyiş (ağız) özellikleri incelenerek temel ses ve şekil bilgisi özellikleri konu edilmiştir.

2.1.1. Ünlüler

İslâhiye yerli ağız ve Kırıkçalı köyü ağızlarında tespit edilen ünlüler şunlardır:

Ünlüler		İslâhiye Yerli Ağzı	Kırıkçalı Köyü Ağzı
a	Düz, geniş, art ünlü	axa, araba, ğaya, ataş	ora, aşşadaqı, alt, arazi
ā	Uzun a ünlüsü	islāye, ğurān, manā, ğurbān, belā	iqāmet, kenarındā, tirmā, kōte.ā
á	a-e arası ünlü	abdáz	ordáydi, antalyáde
à	a-ı arası ünlü		napıcāğ
å	Yuvarlaklaşan a ünlüsü	vårıdı, ğāpardıq	mācırılar, qāşusına
e	Düz, geniş, ön ünlü	eyi, esgi, gendi, érkegler, ev, ben	esgi, yedmiş, hane, emme
ē	Uzun e ünlüsü	hē, dinnēr,	şē, çekliyēri
é	e-i arası ünlü	érkegler, géderdi, yé-meg, bēş, démez, báyaz	nére, yér
ı	Düz, dar, art ünlü	çalğıcı, ısıTma, ğırq, çamır, tavıq, yāmır, mığdar, tabı	yıllar, mısdafa, pınar, isdan-bıl, qalmıyığ
ī	Uzun ı ünlüsü	bī, yasdīñ, ĩramadlı, artığ	babasī, malcī
í	ı-i arası ünlü	inanmıyon, ataşı	çamasırını, atıym mí
i	Düz, dar, ön ünlü	dikelleridi, gimí, tenezil, herkiş, mesila, otobis, ayib	bizim, ismiynen, biZ, sekiz
î	Uzun i ünlüsü	yidî, vérdî,	îvce, duruyerî
o	Geniş, yuvarlak, art ünlü	ora, sōra, ğoydu, olmuş	gidiyomuş, ordayis, oqul, oriya, orman
ō	Uzun o ünlüsü	yōğdū, ōlan	ō, sōoqlarda, om beş
ó	o-u arası ünlü	şórdá, ğómtan	sóba
ö	Geniş, yuvarlak, ön ünlü	dönem, ölüyü, güzel, böyüg, yörütüllerdi	öldü, köpek, göç
ō̄	Uzun ö ünlüsü	kōdelerdi, ōle, sōndü,	ōle, sōle, kōde
é̄	ö-ü arası ünlü	gidiyé, kémellerdî, séyler	

ū	Uzun u ünlüsü	suyū, çocū, uçūverdim	ğomşū, çocū
ú	u-ı arası ünlü	búrda, avsúnnar, vúrul-larídı,	búnnar, qaybolúr, búrdā
u	Dar, yuvarlak, art ünlü	ğonuşullarídı, olurudū, geçiyudū	şu, ğurduğ, bulğaristan
ü	Dar, yuvarlak, ince ünlü	düyün, güleş, bütün, üfürüyō, üzülü üzülü, müsibeT	böyüg, dün, kösnükler
ũ	Uzun ü ünlüsü	güççūken	kōyũmüz
ű	ü-i arası ünlü	devrűlürdi	ömúr, öldű

Yukarıdaki tablo incelendiği zaman, her iki bölge ağzında da Türkiye Türkçesi yazı dilinde yer alan ünlüler yanında, uzun süreli ünlüler ve bazı ara ünlülerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Yazı dili dışındaki ünlüler yanında tespit edilen ara ünlüler içinde yer alan kapalı e ünlüsü, her iki bölge ağzında da anlam ayırıcı bir fonem olarak kullanılmaktadır (**yémeg, bés**). Diğer ara ünlüler ise anlam ayırıcı bir özelliğe sahip değildir. Bu ünlüler, kendinden önceki ya da sonraki seslerin çıkış özellikleri nedeniyle bazen yarı ya da tam daralmakta bazen de genişlemektedir.

Her iki ağız bölgesinde de hem Türkçe hem de yabancı sözcüklerde uzun ünlüler kullanılmaktadır. Yabancı kökenli sözcüklerde yer alan ünlü uzunlukları, o kelimenin asli uzun ünlüsü; Türkçe kökenli sözcüklerde görülen ünlü uzunluklarının, genellikle ses olayları (ses düşmesi, hece kaynaşması gibi) ya da vurgu sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir (**güççūken, çocū**).

2.1.2. Ünsüzler

İslâhiye yerli ağzı ve Kırıkçalı köyü ağzlarında tespit edilen ünsüzler şunlardır:

Ünsüzler		İslâhiye Yerli Ağzı	Kırıkçalı Köyü Ağzı
b	Süreksiz, ötümlü, dudak ünsüzü	bazar, yabdı, bey, alıb, biniyō, buña, bezir, bon-cuğ, bişik, barnaq	boş, beyenmek, yabmış-lar, begles, baba, tobraq, bacı
c	Süreksiz, ötümlü, diş eti ünsüzü	ciyran, cuvata, cenāze	çocuğların, ^h acıbān, alaca, cannı, acı
ç	Süreksiz, ötümlü, diş eti ünsüzü	çürüme, çiçeg, ğaç, çorab, çabıq, çömçe	çalı, genç, çederdim, çanağğale, çapıt
d	Süreksiz, ötümlü, diş eti ünsüzü	demiş, davıl, duz, daş, duydux, doğdur, dane	devrilmiş, işde, düşdük, dene, deyme

f	Sürekli, sıızıcı, diş dudak ünsüzü	fulan, ėfendim, defder, fırlanıyu, felş	esnaf, ofis
g	Süreksiz, ötümlü, ön damak ünsüzü	megdub, göz, görüşü-rüg, geyim, gözel, gelin, tegge	güzel, gediyon, beglerdi, ilgoqul
ğ	Süreksiz, ötümlü, dip damak ünsüzü	ğocamandı, oğlan, ğorxu, ğurşun, ğapı, çoğ, ğabır	ğaybolur, ğoy, ğocaman, ğarşı
h	Sürekli, ötümsüz, gırtlak ünsüzü	hangi, hebi, hikaye	hani, haber, hiç, hıdıllez
w	Sürekli, ötümsüz, gırtlak ünsüzü	watir, wayvannarna, wayad, wayvaw	
x	Sürekli, ötümsüz, dip damak ünsüzü	oxuntu, tabax, xurşud, xoylu, baxacaqsın, arxa, yaxın, dışardaxılar, salxım, doxuz	
j	Sürekli, sıızıcı, diş eti ünsüzü	jamaqan	baraj
k	Süreksiz, ötümsüz, ön damak ünsüzü	kekeç, kürg, kelle, körölu	köy, köprü, kendi, kim
q	Süreksiz, ötümsüz, arka damak ünsüzü	alaq, varıyō qı, ğırq	qırıqçalı, ğırq, qaynım, qadır
l	Sürekli, akıcı, diş eti ünsüzü	elbeyliōlu, ōlu, ali, lepe	sülale, öldü, alt, gelmes-sen
m	Sürekli, akıcı, dudak ünsüzü	meydan, mūara, tamam, amma	merkez, mımmıd, mum, mısdafa
n	Sürekli, akıcı, diş eti ünsüzü	nesisin, neredesiñ, naādar	naciye, neyle nişannı, sōna
ñ	Sürekli, akıcı, genizli, art ünsüzü	baña, eñ, içiñizde, baba-mıñ	
p	Süreksiz, ötümsüz, çift dudak ünsüzü	parpazlıyō, puāra, paşa, papadya	petirol, pazar, parmaqlarından, pis
r	Sürekli, akıcı, diş eti ünsüzü	zor, var, oruya, onnar, burğul	içeri, raādsiz
s	Sürekli, sıızıcı, ötüm-süz, diş eti ünsüzü	sabanan, yūs, sürerdi, sofı, sablı, sünned, ısbatan	geldis, sōkülerekten, otireynis
ş	Sürekli, sıızıcı, diş eti ünsüzü	şindi, şey, herkeş, şıq, şıq, şēkil, aş, aāşda, beş, başğa	işde, şaqalaşılilar, beş, oruş

t	Süreksiz, diş eti ünsüzü	temizler, eritillēr, tereyā, terler, tana	tarla, tamam, gitdik, tapı
v	Sürekli, sızıcı, diş-du-dak ünsüzü	düverdim, vérdim, vida, varmış	var, valla, övündü
y	Sürekli, akıcı, diş eti ünsüzü	yalıñız, yimek, beyenme-di, yüs, yedmiş, yeddi, yaxallar, amcayıñ, yayla	yapmadısaydı, yaqa-meym, deyil, yōğ
z	Sürekli, sızıcı, diş eti ünsüzü	zaman, zāyif, zindan, uzun, az uz, zibil, üzüm	zaman, orda ^v îZ
T	t-d arası ünsüz	şeyTmiyolar, eTdin, dāT-dılar, aTlet, oT, marT	yabTırdılar
P	b-p arası ünsüz	megduP	
Z	s-z arası ünsüz	yetiştirmeZ	biZ
^y	Boğumlanma yeri zayıf y ünsüzü	^y imeg	hasanbe ^y li, kövümüzün, îvce, geze ^y m, e ^y er, qale ^y m
^h	Boğumlanma yeri zayıf h ünsüzü	^h emen,	da ^h ā, ^h asanbe ^y li, alla ^h , ^h iç
^r	Boğumlanma yeri zayıf r ünsüzü	ğapadmışla ^r , gendile ^r	
^v	Boğumlanma yeri zayıf v ünsüzü		a ^v rad
^g	Boğumlanma yeri zayıf g ünsüzü		götürücü ^g

İslâhiye yerli ağzı ile Kırıkçalı ağzında tespit edilen ünsüzler, incelendiğinde, Türkiye Türkçesi yazı dilinde olmayan ünsüzlerin de kullanıldığı görülmektedir. Her iki bölge ağzının bu ünsüzleri kullanımında ise farklılıklar göze çarpmaktadır. Özellikle **x**, **w** ve **ñ** ünsüzlerinin kullanımında iki bölge ağzı birbirinden ayrılmaktadır.

Damaksıl n (ñ), İslâhiye yerli ağzında, kelime içinde, kelime sonunda, iyelik 2. teklik / çokluk şahıs ve 2. teklik / çokluk şahıs eklerinde kullanılmaktadır. Aynı zamanda damaksıl n, İslâhiye yerli ağzında ñ > y değişmesiyle (**amcayıñ** ğızı) y'li kullanımının da olduğu görülmektedir. Kırıkçalı köyü ağzında ise damaksıl n yerine diş n'sinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarının bir devamı olan Balkan Türkçesi ağızlarında, damaksıl n, diş n'sine dönüşmektedir ve bu özellik, Balkan Türkçesi ağızlarını Türkiye Türkçesi ağızlarından ayıran önemli bir özelliktir. Kırıkçalı köyü ağzında damaksıl n'nin hiç kullanılmaması, bu bölgeyi Balkan Türkçesi ağızlarına bağ-larken; İslâhiye yerli ağızlarından ayırt edici bir özelliktir.

x ve **w** ünsüzlerinin İslâhiye ağzında kelime başı, içi ve sonunda kullanıldığı (**oxuntu**, **tabax**, **xurşud**, **xoylu**); Kırıkçalı köyü ağzında ise bu seslerin hiç kullanılmadığı tespit edilmiştir.

İslâhiye ağzında boğumlanma yeri zayıf olan ünsüzlerin kullanım sıklığı az iken; Kırıkçalı köyünde kelime başında, içinde ve sonunda “**y**, **h**, **v**, **g**” ünsüzlerinin genellikle zayıf telaffuz edildiği bazen de bu seslerin düşürüldüğü görülmektedir.

2.2. Temel Şekil Bilgisi Özellikleri

2.2.1. İsim Çekim Ekleri

İsim Çekim Ekleri	İslâhiye Yerli Ağzı		Kırıkçalı Köyü Ağzı	
Çokluk Eki	+lAr, +dAr, +nAr: walolar, érkegler, yannar, bugünner, yardım edenner, ondar		+lAr, +nAr: onnar, bunnar, ğızlar, ablamlar	
İyelik Eki	Teklik + (I/U)m: ğızım, yavırım, āzım	Çokluk + (I)mIz, + (U)mUz: dayımız, çınarımız, dedelerimiz	Teklik + (I/U)m: benim õullarım, benim büyüdüm yer, benim ev sa©blerim	Çokluk + (I)mIz, + (U)mUz: bizim köömüz, ağ-rabalarımız, dürüslümüz, qızımız
	+ (I/U)n, + (I/U)ñ: dedîn (elbise), ğayınbabañ, amcayıñ ğızı	+ (I)ñIz, + (U)ñUz: axlıñız	+ (I/U)n: çayın nerde senin	+ (I)nIz, + (U)nUz: bú gördünüz çay, kōn içinden
	+I, +U, +sI, +sU: anası, āşam āzı, dedesi	+lArI: çocuğları, ğardaşları	+I, +U, +sI, +sU: (köpek) köyü, bú dere_āzı, at qāşusına	+lArI: bekárları
Hâl Ekleri				
İlgi Hâli Eki	+n, +ñ, + (I/U)n, + (I/U)ñ, +yIñ, +yUñ: bunun, yarpızın, ğayınbabanıñ yemē, gedinin hediyesi, evin siyegi, onun tılasımı, onnarıñ başına		+n, +In, +Un: dedelerimizin babası, barajın altı, islâvenin en güzel köyü	

Belirtme Hâli Eki	<u>+I, +U:</u> şeyi, ğavırmasını	<u>+I, +U:</u> orâyi, bursâyi, sıdma hasdalı, bebegleri
Yönelme Hâli Eki	<u>+A:</u> baā, baña, saā, saña, burıya, sufraya	<u>+A :</u> yére, ğırıqçalıya, at qâşusına
Bulunma Hâli Eki	<u>+dA:</u> pınarında, ayağda, puarada, evinde	<u>+dA:</u> kōvünde, burda, ağılmda, yassı-cadā, antalyāde
Ayrılma Hâli Eki	<u>+dAn, + nAn:</u> ormanlardan, yardan, yaz-dan	<u>+DAn, + nAn:</u> bulğaristandan, onnan (sona), orağdan, mumdan aşşātan, sōkülürekten
Vasıta Hâli Eki	<u>+IA, +nAn:</u> unna, kömeçine, iblikle, oxuyannarnan	<u>+IA, +IAAn, +nAn:</u> genellikle, arabayla, esmānurnan, hūlyāla
Eşitlik Hâli Eki	<u>+cA, +çA:</u> sıxıca	<u>+cA:</u> alaca
Yön Gösterme Hâli Eki	<u>+ArI, +rA:</u> dışarı, içeri, şuralarda	<u>+arı, +rA:</u> yuqarı, içeri, burası
Aitlik Eki	<u>+ki, +kı:</u> ğızıqı, ködeki, ordaki	<u>+ki, +kı:</u> ğızıqı, ködeki, ordaki, aşşadaqı, onnarınki, benqı

Yukarıdaki tablo incelendiği zaman İslâhiye yerli ağzıyla Kırıkçalı köyü ağzı arasında isim çekim eklerinin kullanımı bakımından bazı farklılıklar görülmektedir.

1. Her iki ağız bölgesinde de çokluk ekinin ses benzeşmelerine bağlı olarak **+IAr** eki yanında **+nAr’lı** şekillerinin de kullanıldığı görülmektedir (érkegler, **yannar**, **bunnar**). İslâhiye yerli ağzında, ekin **+dar’lı** biçimi de az sayıdaki örnekte tespit edilmiştir.

2. İyelik ikinci teklik / çokluk şahıs ekleri, İslâhiye yerli ağzında genellikle damaksıl n (ñ); Kırıkçalı köyü ağzında dış **n’si** ile kullanılmaktadır.

3. İlgi hâli ekinin kullanımında da her iki bölge ağzında farklılıklar tespit edilmiştir. İslâhiye yerli ağzında bu ekler damaksıl n (ñ) ve ikinci teklik / çokluk şahıs ekiyle kullanımında **+ñ > +y** değişmesi görülürken (ğayınbabañ, **amcayıñ** ğızı); Kırıkçalı köyü ağzında dış n’si kullanılmaktadır (**dedelerimi-zin babası, barajın altı**).

4. Bulunma ve ayrılma hâli ekinin, her iki bölgede de d’li şekilleri, daha sık kullanılırken, t’li şekilleri az sayıdaki örnekte tespit edilmiştir. Eklerin d’li şekillerinin kullanılması ise yer yer ünsüz uyumsuzluğuna sebep olmaktadır.

5. Her iki ağız bölgesinde de vasıta hâli ekinin **+IA** şekli yanında **+IA** ekinin genişlemiş şekli olan **+IAN**, **+nAn** şekilleri de kullanılmaktadır (**unna**, **arabayla**, **hülyāla**).

6. Aitlik eki **+ki**, her iki bölge ağzında ünlü bağlı olarak iki şekilli (**+ki**, **+qı**) kullanılmaktadır (**ğızıqı**, **ködeki**). Ancak bazen bu uyumun bozulduğu ve ekin tek şekilli kullanıldığı görülmektedir (**ordaki**, **onnarınkı**).

2.2.2. Fiil Çekim Ekleri

	İslâhiye Yerli Ağzı		Kırıkçalı Köyü Ağzı	
Şahıs Ekleri	İyelik Kökenli Şahıs Ekleri			
	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk
	-m: yidim, görsēm	-k, -k, -x: yıxardıq, var- dıx, yabdır- dıx	-m: dedim	-k, -k, -ğ: ğ u r d u ğ , ğaldıq, büyü- düg, büyüddüg
	-n, -ñ: söledin, yamas- san	-ñIz, -ñUz: çıxarıyoñuz, bellediñiz	-n: verirsən, gıtdin, geldin, duymadın	-nIz, -nUz: diyerdiniz
	gıtdi, yabsā	-IAr: ördürdüler	öldü, göçmedi	-IAr geldiler
	Zamir Kökenli Şahıs Ekleri			
	Teklilik	Çokluk	Teklilik	Çokluk
	-m: doğmuşum, ğaçarım, gé- diyōm	-k, -k, -g, -ğ: ğoruq, yedir- meg, içirmek	-m: biliyem, geyemem, gidéym	-Iz/-Uz, -s, -k, -k, -g, -ğ: oturuyoq, yaşıyoruz, gelmişiz, durağdēys, beglēys
	-n -ñ: ğaynadiyōn,	-ñIz, -ñUz: çalışiyoñuz	-n, -sIn: yapiysin, admiycān, zehirle- miycen gelemen, bilirsin	-nIs, -nIz: otireynis, napiyasınız, gıtdiniz
		-IAr	gelmiş, isdemiş, aliyer, içmēy	-IAr: géydireyle, diyolār, gel- mişler

Zaman ve Şekil Ekleri				
Görülen Geçmiş Zaman	-dİ, -dU: söledin, bolaladı		-dİ, -dU: gitdim, düşdük, duydum, göçmedi, öldü, örterdiler, gülerdiler	
Anlatılan Geçmiş Zaman	-mİş, -mUş, -k, -k, -g, -ğ: yabmışsın, gelik, oluğsun, inanırığ		-mİş, -mUş, -k, -k, -g, -ğ: diyolarımış, qalmıyığ, yerleşmişiz, götürmüş	
Geniş Zaman	-r, -Ar: derik, dellër, billim, gelemen, bitmes, osanır		-r, -Ar, -Ur: olur, olmaz, yabmazlar, yapallar, sürmesdikine, göyamaz	
Şimdiki Zaman	-y, -î, -yo/-yô, -yA, -yI, -yU: diyum, atıyô, bilîn mi, bişiriye, gedyu, âliyorsun		-y, -yA, -i, -yo/-yô, -yeri/-yê-ri, -yer: oturuyoq, bilmeym, bi-lin mi? durıyerî, gidiye, çekiliyêri, yaqamêym, qale'm, gidme'm, baqıyêr, geçiyeri, girmeynis, diyer-diniz, oliyer, napiyasınız	
Gelecek Zaman	-İcİ, -UcU, -acak, acağ, -acak: alıcın, garşılayacağ, gelici, vericeg, çıkarıcıq		-Acİ, -acağ, -ıca, -câ, -ücü: yerleşecim, nâpacâğ, nâpıcan, admıycân, yapacağlar, çalışdırcân, beklıycen, götü-rücüğ, gideceg	
Emir Kipi	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
		-ax, -ak, -ek: emzirmiyek	-yIm: de-yim	-Allm, -aq: ğurtaralım, gidelim
	alışdırma, daq, getir	-(I/U)n/-ñ uzatın, ğazın, çârıñ	qarışma, getir, emzir, silme, yabdır, sôle	-(I/U)n: buyurun, yimeyin, arayın
	-sIn, -sUn: kessin, êmsin, qaqsın, versin	-sInIAr, -sUnIAr: göçsünner, uçsunnar	-sIn, -sUn: össun, ôynasın	sInIAr, -sUnIAr: götürsünler, göysunnar
İstek Kipi	-A: vermiyeydi		-A: oqudaq	
Şart Kipi	-sA: evlenirse, çalısa, ossa, nōsanısa		-sA: verirsen	
Gereklilik Kipi				

İslâhiye yerli ve Kırıkçalı köyü ağzında görülen fiil çekim ekleri incelenildiği zaman şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. İkinci teklik / çokluk şahıs eklerinin kullanımlarında farklılık olduğu görülmektedir. İslâhiye yerli ağzında ekin damaksıl **n (ñ)**'li şekilleri (**belle-diñiz**) yaygın kullanılırken; Kırıkçalı köyü ağzında damaksıl **n** olmadığı için ikinci teklik / çokluk şahıs eklerinin diş **n**'siyle (**duymadın**) kullanıldığı görülmektedir.

2. Çokluk birinci şahıs çekiminde -hem iyelik hem de zamir kökenli şahıs ekleri - İslâhiye yerli ağzında **-k / -q** ve **-q**'lı şekiller yanında, **-q**'dan sızıcılaşarak oluşan **-x**'li şekli de kullanılmaktadır. Ancak Kırıkçalı köyü ağzında ise **-k** eki yanında **-q** ve **-ğ**'lı ve -İslâhiye yerli ağzından farklı olarak- zamir kökenli çokluk birinci şahıs ekinde **-s**'li şekillerinin (**durağdēs, beglē's**) de kullanıldığı tespit edilmiştir. Nigar Ali tarafından yapılan çalışmada da Kırıcali'de aynı kullanım olduğu (**tikeris, işleris**) tespit edilmiştir (Ali, 2004:158). Bu özellik ise Kırıkçalı köyü ağzını, göç ettikleri Kırıcali ağızlarına bağlamaktadır.

3. Her iki bölge ağzında da görülen geçmiş zaman çekiminde ekin daha çok **-d**'li şekillerinin yaygın olduğu görülmektedir.

4. Geniş zaman eki, her iki bölge ağzında da benzer kullanımlara sahiptir. Geniş zamanın olumsuz çekiminde ekin **-mAs**'lı şekilleri İslâhiye yerli ağzında nadiren; Kırıkçalı köyü ağzında ise yaygın olarak kullanılmaktadır.

5. Şimdiki zaman çekiminde bölge ağızları, **-y, -î, -yo/-yō, -ya** ekleriyle birleşirken; Kırıkçalı köyü ağzı, **-yeri/-yēri, -yer** şimdiki zaman ekleriyle İslâhiye yerli ağzından ayrılmaktadır. Nemeth'in de çalışmasında işaret ettiği gibi şimdiki zaman ekinin **-yeri/-yēri** ve **-yer** şekilleri Kırıkçalı köyü ağzında üçüncü teklik şahıs kullanımında sık kullanılmaktadır. Bu ek, Kırıkçalı köyünün işlek olarak kullandığı bir ek olmayıp göç edenlerden, tahminen, üçüncü kuşak tarafından kullanılan bir ektir. Çünkü kaynak kişi şimdiki zaman eki olarak ekin diğer şekillerini daha çok kullanmaktadır.

6. Gelecek zaman eki olarak İslâhiye yerli ağzında ekin daha çok düz ve dar ünlülü şekilleri (**-İcİ/-UcU, -acak, acağ, -acağ**) kullanılırken; Kırıkçalı köyü ağzında ekin geniş ve düz ünlülü şekilleri (**-Acİ, -acàğ, -ıca, -cā, -ücü**) kullanılmaktadır.

7. Duyulan geçmiş zaman **-mİş/-mUş** eki yanında her iki bölgede **-k/-g; -q/-ğ** eklerinin de yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir.

3. Sonuç

Gaziantep ilinin güneybatısında yer alan İslâhiye ilçesinin tarihi, çok eski dönemlere dayansa da bölge, Osmanlı Devleti'nin asker toplamak ve bölgede yaşayan göçbeleri yerleşik hayata geçirmek amacıyla kurduğu Fırka-i İslâhiye ile bir yerleşim yeri olmaya başlamıştır. Bu doğrultuda İslâhiye, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren insanların geçici değil kalıcı olarak yerleşmeye başladığı bir coğrafya olmuştur. Buna bağlı olarak, zamanla bölgede yaşayan insanlar arasında iletişime dayalı söyleyiş özellikleri oluşmuştur. Aynı zamanda bölgenin geçiş güzergahında yer alması, bölgede zengin bir dil ve kültürel özelliğin oluşmasını da sağlamıştır.

Bu bağlamda 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda siyasi nüfuzunun zayıflamaya başlamasıyla birlikte bölgede yaşayan Türkler; asimilasyona, siyasi, sosyal ve psikolojik baskıya maruz kalmış ve bunun sonucunda yaşadıkları topraklardan Anadolu'ya göç etmek zorunda bırakılmışlardır. Bunlardan küçük bir grup ise Bulgaristan'dan Gaziantep'in İslâhiye ilçesine yerleşmiştir. Geliş hikayelerine bakıldığı zaman, önce İstanbul, ardından Çanakkale, Bursa ve Adana illerinde bir süre kaldıktan sonra en son İslâhiye'ye kalıcı olarak yerleşmişlerdir. Yaklaşık olarak 110 yıldan beri bu bölgede yaşadıkları tahmin edilmektedir. Söz konusu çalışmada, İslâhiye yerli ağzı ve Kırıkçalı köyü ağzı karşılaştırılmıştır. Geçen zaman içerisinde ses ve şekil bilgisi bakımından Kırıkçalı köyü ve İslâhiye yerli ağzının benzer söyleyiş özelliklerinin fazla olmasıyla birlikte, Kırıkçalı köyünün bazı ağız özellikleri bakımından İslâhiye yerli ağzından ayrıldığı görülmüştür.

Örneğin damaksıl **n**, **x** ve **w** sesleri İslâhiye yerli ağzında görülürken; Kırıkçalı köyü ağzında bu seslere rastlanmamaktadır. Bu bağlamda, İslâhiye yerli ağzının Kırıkçalı köyü ağzı üzerinde bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan iki bölge arasındaki önemli bir farklılık da şimdiki zaman ekinde görülmektedir. İslâhiye ağzında “-y, -î, -yo/-yō, -yA, -yI/-yU” ; Kırıkçalı köyü ağzında şimdiki zaman eklerinin bu şekilleriyle birlikte “-ye-ri/-yēri, -yer” biçimlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Şimdiki zaman ekinin bu şekillerine İslâhiye ağzında rastlanmamıştır. Bu ekler ise alınan gizli kayıta ortaya çıkmıştır, kaynak kişinin, ses kaydı açıldığında şimdiki zaman ekinin diğer şekillerini kullandığı tespit edilmiştir. Kaynak kişi her ne kadar baskın yerli ağzın özelliklerine yakın konuşsa da geldiği yerin ağız özelliklerini tamamen unutmadığını, uygun koşullar oluştuğunda hafızanın o şekilleri kullanıma çıkardığı görülmektedir.

Sonuç olarak, yapılan bu çalışmayla bir yerden bir yere göç eden bir grubun ağız özellikleri, zamanla, bulunduğu bölgenin hakim ağız özelliklerine yaklaşıp da temel söyleyiş özellikleri bakımından ayrıldığı tespit edilmiştir.

Bu bağlamda Kırıkçalı köyü ağzının İslâhiye yerli ağzı üzerinde; İslâhiye yerli ağzının da temel ses ve şekil bilgisi kullanımlarında Kırıkçalı köyü ağzı üzerinde baskın bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Kırıkçalı köyü ağzının İslâhiye yerli ağzından ayrılan özellikleri, yapılan çalışmalardan hareketle, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin ağız özelliklerinde de görülmektedir. Bu durum ise, şu an coğrafi olarak birbirine uzak olan iki ağzın, dil bakımından birbirine yakınlığını göstermektedir. Dil, canlı bir varlık olarak değişim süreci yaşasa da eskiden beri süregelen bazı temel özelliklerin, uygun şartlar oluştuğunda hafıza ortamlarından, kullanım sürecine çıktığı görülmektedir. Bu sebeple ağız araştırmaları, dil özellikleri bağlamında, tarih, coğrafya, sosyoloji gibi birçok alanlara da ışık tutması sebebiyle önemlidir. Yapılacak olan ağız araştırmaları, milletin hafızasında unutulmaya yüz tutmuş birçok özelliğin (gramer, söz varlığı vb.) gün yüzüne çıkmasına ve insanların hafızasının tazelenmesine yardımcı olacaktır.

Kaynaklar

- Aksoy, Ömer Asım (1945), *Gaziantep Ağzı I-II*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Ali, Nigar (2004), *Bulgaristan-Kırcalı Bölgesi Türk Ağızları*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Caferoğlu, Ahmet (1958), “Anadolu Ağızlarında İçses Ünsüz Benzeşmeleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 1-11.
- Caferoğlu, Ahmet (1963), “Anadolu Ağızları Konson Değişimleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 1-32.
- Caferoğlu, Ahmet (1964), “Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişimleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 1-33.
- Çetin, Turhan (2008), “Bulgaristan’daki Türk Soydaşlarımızın Türkiye’ye Göç Etme Süreçlerini Etkileyen Bazı Değişkenlerin İncelenmesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VIII, S. I, ss. 55-75.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2000), “Ağız Çalışmalarına Toplu Bir Bakış”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 2000/II, S: 584, s. 115-118.
- Erimer, Kayahan (1970), “Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerinde Bir Bibliyografya Denemesi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 216-236.
- Gözyayın, Nevzat (2004), “Ağız ve Halk Bilimi Derlemelerinde Kaynak Kişi”, *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: LXXXVII, S: 628, s. 296-302.
- Gözyayın, Nevzat (2005), “Ağız ve Halk Bilimi Derlemelerinde Yer Seçimi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: LXXXIX, S: 641, s. 396-402.
- Gülensoy, Tuncer (1984), “Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 87-147.
- Gündüz, Ali Osman (2015), “Bulgaristan’dan Türkiye’ye Türk Göçü (1989 Örneği)”, *Aşçıyan Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi*, s. 4.

- Hazai, Georg (1960), “Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 205-211.
- Hazai, Georg (1963), “Rumeli Ağızları Tarihinin İki Kaynağı Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 117-120.
- İnalcık, Halil (2016), Türkler ve Balkanlar, *Balkanlarda İslam (Miadı Dolmayan Umut)*, Ankara: Tika yayınları.
- Karahan, Leyla (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kocacık, Faruk (1980), “Balkanlardan Anadolu’ya Göçler (1878-1890)”, *Osmanlı Araştırmaları I*, s. 137-190.
- Korkmaz, Zeynep (2007), “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C: I, s. 87-110.
- Mollova, Mefküre (1996), “Balkanlardaki Türk Ağızlarının Tasnifi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 167-176.
- Németh, Gyula (1980), “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 113-167.
- Sağır, Mukim (1995), “Anadolu Ağızlarında Ünlüler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 377-390.
- Sağır, Mukim (1995), “Anadolu Ağızlarında Ünsüzler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 391-409.
- Salimehmed, Naylen (2006), *Bulgaristan Kırcaali İli ve Çevresi Türk Ağzı*, Edirne: Trakya Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Üngör, İbrahim (2011), “İslahiye Ve Çevresinde Geç Hitit Merkezleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 137-163.
- Yavuz, Nuri (2012), “Fırka-i İslahiye Ordusunun Özellikleri ve Faaliyetleri”, *Akademik Bakış*, C. 5, S.10.
- Yıldırım, Faruk (2018), *Suriye Bayır bucak Türkmen Ağzı (Giriş-İnceleme-Metinler-Dizin)*, Adana: Karahan Kitabevi.

FETHİNDEN İTİBAREN İSTANBUL'UN TÜRK NÜFUSU VE İSTANBUL AĞZININ OLUŞUMU ÜZERİNE

Hatice ŞAHİN*

1453'te Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiğinde şüphesiz İstanbul'da Türkçe kullanılmıyordu. Şehirde 377 yılından itibaren Hunlar, Bulgarlar, Avarlar vb. çeşitli Türk boylarının varlığı görülmekle ve bu Türk varlığı, fethetmeye kadar devam etmekle birlikte fetihten sonra şehrin Türkleşmesine katkıda bulunabilecek boyutta ve güçte olmamıştır. Ancak bu, Türklerin bu şehre yabancı olmamaları durumunu da beraberinde getirmiştir (Erkoç 2009: 74).

Genel görüşe göre; Osmanlıların eline geçtikten sonra İstanbul'da yerleşik bulunanlar ile İstanbul'a Anadolu ve Rumeli'nin farklı bölgelerinden kimi zaman iskâna zorlanarak getirilen Türk ve Türk olmayan unsurlar, bu yeni şehirde geldikleri yerden taşıdıklarıyla ve geldikleri yerde karşılaştıklarıyla ortak bir dil oluşturmuşlardır. *“Anadolu ile Türklerin yaşadığı diğer coğrafyalardan gelip İstanbul'a yerleşenler, beraberlerinde sadece daha önce yaşadıkları bölgenin adını değil kullandıkları Türkçenin ağız özelliklerini de getirmiş, böylece bunların kaynaşmasıyla zaman içinde İstanbul Türkçesi adı verilen ağız (dialect) oluşmuştur.”* (Yalçın 2002: 609)

İstanbul ağızı olarak isimlendirilen bu ağzın, tam olarak nasıl bir ağız olduğu ve hangi ağız veya ağızları temel aldığı; ayrıca kaynak ağızlardan ne derece etkilendiği gibi konuların belirsizliği devam etmektedir. İstanbul ağzının başlangıçta, hangi özellikleri taşıdığının belirlenmesi ya da bu terimin tam olarak neyi kapsadığının anlaşılması, dil çalışmalarında sık sık gündeme getirilen ve eldeki bilgilerle imkânsız görünen bir olgudur. Buna bağlı olarak İstanbul ağzının hangi ağızlardan ne derece etkilendiğini ortaya çıkarmak da bir o kadar zordur.

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hatices@uludag.edu.tr.

Yine de araştırmacılar, İstanbul ağzında olan ve olmayan özellikle bazı fonetik özellikleri tespit etmeye çalışmışlar, yukarıda belirtilen konuyla ilgili bildiklerini aktarmışlar ancak günümüz koşullarında İstanbul ağzı üzerinde çalışma yapacakların yanılma olasılıklarının çok yüksek olduğu uyarısını da yapmışlardır (Tekin 1995: 7). Bugün İstanbul ağzının gerçek kullanıcıları olarak, İstanbul'un fethinden sonra farklı tarihlerde, farklı bölgelerden gelip İstanbul'a yerleşmiş ailelerin bugün yaşayan üyeleri kabul edilmektedir (Aksan 1995: 12).

İstanbul ağzını belirleyebilmek ve özelliklerini ortaya koyabilmek için bu ağzı kimlerin konuştuğunu bilmek gerekmektedir. Bir başka deyişle İstanbul, başından beri Türklerin elinde olmasa da İstanbul'a gelip yerleşenlerin izinin sürülebilmesi araştırmacıları sonuca ulaştırabilir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nde veya Türkiye Türkçesinin kullanıldığı diğer bölgelerde de aynı soruya tam olarak cevap verilememişken İstanbul için bu sorunun cevaplandırılması son derece zordur.

İstanbul'un, bugün olduğu gibi Fatih'in fethinden sonraki dönemde de farklı bölgelerden gelen Türkçe konuşan ve konuşmayan, Türkçeyi ana dili olarak kullanan veya sonradan öğrenen insanlarla meskûn olduğu son derece açıktır. Yani aslında İstanbul, Fatih'in bu şehri alıp imar etmesinden kısa bir süre sonra istediği gibi bir metropol olmuştur. İşte daha geriye gidildiği takdirde tek bir İstanbul ağzını bulmanın varsa özelliklerini tespit etmenin imkânsızlığı bu sebeptedir.

Yine de Türkiye Türkçesinin gelişimini ele alan bütün çalışmalarda sözü edilen İstanbul ağzından ne kastedildiği ve kaynağının hangi bölgeden gelen ağız olduğunu bulabilmek için yapılması gereken, öncelikle İstanbul'a hangi bölge ve ülkelerden kimlerin getirildiğini ve İstanbul'un hangi semtlerine yerleştirildiğini tespit etmektir. Görüşümüze göre, İstanbul ağzıyla ilgili bu takipte Amasya, Manisa, Kütahya, Bursa ve Edirne'de yetişen şehzadelerle o dönemin aydınları ve okuryazarlarının, Eski Anadolu Türkçesinin kuruluşundan itibaren 15. yüzyılda yavaş yavaş standart hâle gelmeye başlayan yazı dilinin gelişmesine katkıda bulunduklarını ve İstanbul'da bu yazı dilinin varlığını da göz önünde bulundurmak gerekir.

Fethettiği şehrin metropol olmasını istediği için Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin İstanbul'a gelmesini, gidenlerin dönmesini sağlamak için çaba gösteren Fatih; *Konya, Karaman Aksaray, Samsun, Edirne, Tekirdağ, Kocaeli, Çanakkale, Balıkesir* gibi illerden İstanbul'a nüfusun yönlendirilmesini istemiştir. Tahrir defterlerinde bu nüfus hareketliliğiyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Halil İnalcık tarafından incelenen 1455 tahrir defterinde söz konusu bölgelerden gelenlerin sayısı çok az olmakla beraber, daha sonraki yıllarda bu

sayının arttığı ve nüfusun da buna bağlı olarak artış gösterdiği gözlemlenmektedir (Öz 2014: 107).

Şehre dışarıdan gelenlerin hangi mahallelere yerleştirildikleri konusunda ise Bağlan, şu bilgileri vermektedir. “Fatih, fetih sonrası bir kısım ahaliyi (Ermeni, Rum ve Yahudi) Suriçi’ne naklettirir. Aksaray’dan gelenler Aksaray’a, Karaman’dan gelenler Büyük ve Küçük Karaman’a, Ermeniler Samatya’ya, Galata’ya Rumlar, Eyüp ve çevresine Bursa’dan gelenler, Tophane ve çevresine Samsun’dan gelenler yerleşirler. Türk köyleri, Anadolu ve Rumelihisarı, Kanlıca, Beykoz, Rumelikavağı ve Yeniköy’dür. XVII. yüzyılda Eyüp gelişerek surlara yaklaşır. Adalar’dan ve Anadolu’dan Rumlar getirilip Haliç ve Marmara sahillerine yerleştirilmişlerdir. Yahudilerin, Bizans döneminden itibaren Sirkeci’den başlayarak Haliç sahillerinde ve Boğaz’da yerleşmiş olduklarını biliyoruz: Bahçekapı, Hasköy, Balat, Cibali, Kasımpaşa, Galata, Beşiktaş, Ortaköy, Üsküdar. En önemli azınlık gruplarından biri olan Levantenler, Pera’da yerleşmişlerdir. (<https://www.tded.org.tr/istanbul-turkcesi-suleyman-zeki-baglan>)

İstanbul Türkçesi üzerinde çalışmaları olan Gümüşkılıç da bu nüfus hareketliliğini şu şekilde izah etmektedir:

“Osmanlı devletinin sınırları içerisinde yer alan birçok milletten insanı İstanbul’a yerleştirip onlara arazi vermiştir. Bunlara Aksaray, Konya, Karaman, Ereğli, Kocaeli, Aydın, Saruhan, Balıkesir’den çok sayıda Müslüman’ı; Foça ve Amasra’dan Ermeni ve Rum tüccarları; Mora, Taşoz, Limni, İmroz, Eğriboz ve Semendirek adalarından Rum ahalisini; Trabzon, Midilli ve Argos Rumlarını; Kefeli Ermeni, Rum ve Latinlerini; 1456 yılında Rumeli’den sürülen Yahudileri örnek olarak verebiliriz. Fatih Sultan Mehmet’ten sonra tahta geçen Yavuz Sultan Selim, II. Bayazıt ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında da İstanbul’a Araplar, Farslar ve özellikle İspanya’dan kovulan Yahudiler ve Sırplar yerleştirilmiştir.” (Gümüşkılıç 2008: 390)

İstanbul’un yeniden imar ve iskânı süresince nerelerden ne kadar nüfus getirildiği ve hangi semtlere yerleştirildiği konusunda yapılan onlarca çalışmadan çıkan sonuç; Fatih’in özellikle ilim irfan sahibi, sanatkâr ve zanaatkâr, becerikli, eğitilmiş, meslek erbabı kişileri İstanbul nüfusuna katmak için çaba sarf ettiği, bir metropol olmasını istediği İstanbul’a Müslüman nüfusun yanında gayrimüslim nüfusu da çekmeye çalıştığıdır.

Bilindiği ve tahmin edilebileceği gibi bu kadar farklı bölgeden farklı dil ve kültüre sahip insanlar farklı semtlere yerleştirilseler bile birbirlerinin dil ve kültürlerini etkilemeleri kaçınılmazdır. Her ne kadar İstanbul, bugünkü sınırlara sahip olmasa, Müslüman ve diğer cemaatler farklı semtlere yerleştirilse-

ler de söz konusu etkileşim bir süre sonra kendini göstermiştir. Bunun sonucunda İstanbul'daki Türkçe; Anadolu ve Rumeli'den gelen Türklerin söyleyiş özelliklerinin ve İstanbul'da konuşulan Arapça, Farsça, Rumca, İtalyanca vs. dillerin ses ve söyleyiş özelliklerinin süzgeçten geçirilmiş bir hâli olmuştur (Ayverdi 1972: 50/51).

Bu tespitlerden çıkarılan sonuç, katışıksız tek bir İstanbul ağzının varlığından söz edilemeyeceği, diğer Anadolu şehirleri için yapılan ağız çalışmalarında nasıl çoğu kez birden fazla ağız bölgesiyle karşılaşılabiliyorsa aynı durumun İstanbul için de geçerli olabileceği ihtimalinin bulunduğuudur. İstanbul ağzı, bir anlamda kendisini fethedip Türklere armağan eden Fatih'in İstanbul'unun aynası olmuş, Anadolu ve Rumeli halklarını olduğu gibi ağızlarını da harmanlayarak bir araya getirip kaynaştırmıştır.

Çeşitli ağızların konuşulduğu İstanbul'da 19. yüzyılda telaffuz edilmeye başlanan İstanbul Türkçesinin fetihten sonra yerleştirilenlerin hangisinin diline dayandığı konusu üzerine de birbirine yakın olmakla beraber farklı semtlerin dile getirildiği görülmektedir.

Ziya Gökalp ve diğer bazı aydınların İstanbul Türkçesi için işaret ettikleri bölge, *Aksaray* ve *Fatih* semtleri olmuştur. Mehmet Akif'e göre ise *Sofular* mahallesindeki yerli hanımların Türkçesi, İstanbul Türkçesini karşılamaktadır.

Bu semtlerden *Fatih* ve *Aksaray* bölgesine yerleştirilenlerin Konya, Karaman ve Aksaray yöresinden geldikleri belirtilmiştir. Çarşamba semtinde ise genellikle Samsun'dan hatta Çarşamba'dan gelenlerin yerleştirildiği kabul edilmektedir (Başkan 2013: 128). Bunun yanında Çarşamba yer adının Samsun Çarşamba Ovası'ndan değil Konya Çarşamba suyundan geldiği, dolayısıyla *Fatih* bölgesine yerleşenlerin çoğunlukla Konya bölgesinden gelenler olduğu da öne çıkan görüşlerdendir.

İstanbul Türkçesi terimini zikredenlerin sözünü ettiği semtler *Fatih*, *Çarşamba*, *Süleymaniye*, *Aksaray* gibi semtler olmakla beraber, bu dili kullananların okumamış ya da az okumuş ev hanımları olduğunun vurgulanmış olması da önem taşımaktadır.

Bu noktada İstanbul Türkçesinin kaynağı olarak belirtilen semtlerdeki kadınların kullandığı dilin bütün İstanbul'un ağzını temsil edebilmesi pek mümkün görülmemektedir. Öte yandan bu semtlerdeki az okumuş, yarı münevver kadınların kullandığı Türkçenin oluşturulmak istenen millî ve standart yazı dili için önerilen kaynak dil olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Eğer söz konusu semtlerdeki kadınların dilini İstanbul ağzı olarak kabul edersek İstanbul ağzı, Bursa'dan, Konya'dan, Karaman'dan, Edirne'den gelenlerin dili; bir başka deyişle Bursa, Konya, Karaman, Edirne ağızlarından biri olmalıdır ama bilindiği gibi durum böyle değildir.

Develi de diğer bazı aydınlar gibi Türkiye Türkçesinin yazı dilinin İstanbul ağzına dayandığı bilgisinin tam olarak doğru olmadığını, bugün kullanılan standart dilin İstanbul ağzı temeline dayanan ancak Türkiye'nin dört bir yanından İstanbul'a yapılan göçler nedeniyle diğer Anadolu ağzlarından da birçok unsurun alındığı İstanbul ağzı olma özelliğini kaybetmiş **ortak ağız** olduğunu düşünmektedir. (<https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=4117>)

İstanbul Türkçesiyle ilgili, geçmiş yüzyıllarda yazılmış eserlerde verilen örnek konuşma metinlerinde ve günümüzde yapılan derlemelerde yer alan -almîm/almayayım, gelicim/geleceğim/gelicem, alseymiş/alsaymış, olmuşdur/ olmuştur, yokdur/yoktur gibi- aynı dil birimi için geçerli farklı biçimler de İstanbul'daki farklı ağzların varlığını ortaya koymaktadır.

Bu bildiride, var olduğu kabul edilen İstanbul ağzına dair özelliklerin ancak İstanbullu olarak nitelendirilenlerden yapılacak derlemeler yoluyla ortaya konabileceği düşüncesinden hareketle, İstanbul'a biri Bursa'dan, diğeri Rumeli'den göç eden iki ailenin bugüne uzanan iki temsilcisinden alınan örnekler, daha önce İstanbul ağzının özelliklerini vermeye çalışan bir yazıdaki ölçütlere göre karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Ünlü uyumu		
Gümüşkılıç, standart İstanbul Türkçesinde uyumların var olduğunu, uyuma aykırı örneklerin ise konuşma diline özgü olduğunu belirtmiş, yukarıdaki örnekleri vermiştir. Bu uyumsuz kullanım Rumeli ağzında da gözlemlenirken Bursa ağzında kelimelerin çoğunlukla uyuma girdiği belirlenmiştir.		
Bursa ¹	Rumeli ²	İstanbul ³
Kadinsın, çalışıcak, açılı-cak, Kemal Paşa'ydı	Emlakçı, Türkiye	Parayle, oluciyim, gelecek, almalımışım, arzusuyle

¹ Bursa için annesi çok önceleri İstanbul'a yerleşip sonradan Bursa'ya gelin gelmiş, 15 yaşından sonra da kendisi İstanbul Fatih'te yaşamış, sağlık problemleri nedeniyle birkaç yıldır Bursa'da yatalak olarak hayatına devam eden, hiç okula gitmemiş, babasının evlerinde verdiği dinî eğitimi almış, 95 yaşındaki Zehra Güntan ile görüşülmüştür.

² Rumeli için kökleri Yanya ve Rusçuk ve Şumnu'ya dayanan ilk aile bireylerinin 18. ve 19. yüzyılda İstanbul'a geldiği bir ailenin bugünkü temsilcilerinden Prof. Dr. Sema Kalaycıoğlu ile görüşülmüştür.

³ İstanbul ağzıyla ilgili olarak Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nden ve Batılıların kaleme aldığı sözlük ve gramerlerden yola çıkarak 18. yüzyıl İstanbul Türkçesinin özelliklerini ortaya koymaya çalışan "Gümüşkılıç, Mehmet (2008): 18. Yüzyıl İstanbul Ağzı Hakkında Bazı Gözlemler, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/3, 388-401" adlı çalışmadan yararlanılmıştır. Ayrıca Ahmet Rasim'in Fuuş-ı Atik, Sema Kalaycıoğlu'nun İki Kadın İki Hayat adlı eserlerinden de örnekler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ünsüz uyumu

İstanbul ağzıyla ilgili kaynaklarda bu uyumun olmadığı dile getiriliyor. Bursa kökenli İstanbullu kaynağa da yokken, Rumeli kökenli kaynağa ötümlülük-ötümsüzlük uyumu açıkça görülmektedir. Ayrıca Batı Rumeli Türkçesiyle ilgili bir çalışmada da bu uyumun varlığı tespit edilmiştir.

Bursa	Rumeli	İstanbul
Geçdi, fabrikalıktan	Yattığı, gerektür	Başdakinden

Y ünsüzünün daraltıcı etkisi

Bu etki, Türk dilinin bütün kollarında görülmekteyken Rumeli ağızlarında bu daralmanın çok yaygın olduğu gözlemlenir. Bursa kökenli İstanbul ağzında bu daralma Rumeli'ye göre biraz daha geridir. Y sesinin daraltıcı etkisi, özellikle emir-istek 1. teklik kişi çekiminde daha açık gözlemlenmektedir.

Bursa	Rumeli	İstanbul
Kalkamıyorum, burdıydılar, Bursiya	Urıya, gidiyim	Hıfzetmiye, gezinmiye, titriyen, diyince, gitmiyeyim

In>nn benzeşmesi

Bursa ağzında çok yaygın olan, İstanbul ağzında var olduğu belirtilen benzeşme hadisesinin Rumeli ağızlarındaki varlığı tespit edilememiştir.

Bursa	Rumeli	İstanbul
Bennen		şunnar, çıksınnar, bunnar, zenginnerin

Ğ ünsüzünün erimesi

Bursa	Rumeli	İstanbul
Aşâ taraf, açları	G sesi korunuyor.	Degildür, ölmeği Sızıcılaşmış örnekler de var ancak patlayıcı g'nin korun- duğu bu örnekler de var.

Geniz n'si

Bursa ağzında geniz n'si yaygın olarak mevcut ancak annesi İstanbullu, kendisi çocuk yaşta Bursa'dan İstanbul'a gitmiş 95 yaşındaki Zehra Güntan'da yok.

Bursa	Rumeli	İstanbul
Yok	Yok	Yok

Gelecek zaman eki/ortacı

Bursa	Rumeli	İstanbul
Gelicem, açılıcak, bilicem, oturacak olursak, sevilmi-cek bir ev, demicek	Alıcaksın, yemicem	Gelicek/gelecek

Şimdiki zaman eki		
Bursa	Rumeli	İstanbul
Bilemiyorum, yatıyorum, oluyor, biliyomuş	Geliyorum, yaporum, edorum	Atıyor, yaralıyor, veriyor

Temel bazı noktaların karşılaştırılmasıyla Bursa kökenli ve Rumeli kökenli İstanbulluların ünlü ve ünsüz uyumu, g sesinin sızıcılaşması ve ln>nn benzeşmesi noktasında örtüşmediği, y sesinin daraltıcı etkisi, şimdiki zaman ve gelecek zaman ekinin kullanımında ve geniz n'sinin kullanılmaması noktasında birleştiği görülmektedir. İstanbul ağzına ait olduğu varsayılan özellikler ise birlik göstermemektedir. Ekler kimi zaman uyuma girmiş, kimi zaman uyumsuz kalmış, ünlüler kimi zaman daralmış, kimi zaman geniş kalmıştır, g ünsüzü kimi zaman sızıcılaşmış, kimi zaman korunmuştur.

Sonuç olarak: İstanbul, iskân faaliyetlerinin sonucunda çok sayıda ağzın farklı semtlerde konuşulduğu bir şehir olmuştur. Bu ağızları konuşanlar, Anadolu ve Rumeli'nin farklı bölgelerinden gelen insanlardır. Bu durumda söz konusu dönemde -Türk olmayanların da dışında- İstanbul'da çeşitli ağızlardan söz etmek mümkündür. Bunun yanında o dönemde İstanbul'a gelen ve eserler veren aydın kesimin 14. yüzyıldan itibaren şekillenmeye başlayan -yine bir ağızlar karışımı olan- bir yazı dili geleneğine sahip olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına bağlı olarak Türk diline dair meselelerin gündeme geldiği dönemde telaffuz edilen İstanbul Türkçesi, o dönem aydınlarının ifadesi ve kabulüyle ilgilidir. Yani İstanbul Türkçesine kaynaklık edecek ağız, dönemin aydınları tarafından gösterilmiştir. Ancak bu ağız; birbirine yakın bölgeler olmakla birlikte Ziya Gökalp'ta başka, Mehmet Akif'te başka, Halit Ziya Uşaklıgil'de ve diğer aydınlarda başka semtin ağzıdır. Fatih, Aksaray, Çarşamba, Süleymaniye gibi semtlere Fatih zamanında farklı bölgelerden gelenlerin yerleştiği bilinmektedir. Ayrıca bu yerleştirmeler de kaynaklarda farklılık göstermektedir. Mesela, bazı kaynaklarda Bursa'dan gelenlerin Eyüp'e yerleştirildiği yazılırken bir diğerinde Karadenizlilerin yerleştirildiği yazılmaktadır.

Bu noktada İstanbul ağzı için farklı izahların varlığından söz edilebilir. Birincisi, hemen her kaynakta dile getirilen bir İstanbul ağzının varlığıdır ki

bu ağzın hangi ağız olduğu ve özellikleri konusunda çalışmalar yapılmaktadır. İkincisi, İstanbul ağzının farklı ağızların telaffuz şekilleri, sesleri, kelimele-
rinin uyumlu bir sentezi olduğudur. Bir başka deyişle İstanbul ağzı diye bir
ağız vardır ama bu ağız, farklı ağızların kaynaşması yoluyla ortaya çıkmıştır.
Üçüncüsü ise aslında konuyla ilgili çalışmalarda ortaya konan ama dile ge-
tirilmeyen bir görüş olarak dikkat çekmektedir. Buna göre İstanbul'da farklı
bölgelerden gelen Türklerin ağızları ve başka diller kullanılmaktadır. Standart
dil, ortak yazı dili oluşturulurken bu ağızlardan yararlanılması tavsiye edilmiş
ya da yararlanılmıştır. Yani, farklı ağızların kaynaşması yoluyla ortaya çıkan
biçim, İstanbul ağzı değil, İstanbul yazı dili olmuştur.

Bu durumdan hareketle çok eski dönemlerde farklı bölgelerden gelmiş,
İstanbul ağızlarının bugünkü temsilcileri, bugün de farklı ağızları temsil
eden özellikleri kısmen muhafaza etmekle beraber, doğal bir biçimde stan-
dart Türkçeyi kullanmakta; İstanbul ağızlarının başlangıçtan itibaren İstanbul
Türkçesini oluşturma, kullanma ve devam ettirme konusundaki desteğini sa-
yıları azalsa da devam ettirmektedir.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (1995), “Kentlileşme ve Dile Yansıması”, *Dilbilim Araştırmaları*,
s. 11-14.
- Ayverdi, E. H. (1972), “İstanbul Türkçesi Üzerine Bir Dil Anketi”, *Kubbealtı
Akademi Dergisi*, Sayı 1, İstanbul, s. 45-52.
- Bilgegil, Kaya (1972), “Kaybolan İstanbul Türkçesi”, *Kubbealtı Akademi Dergi-
si*, Sayı 1, İstanbul, s. 62-72.
- Buran Ahmet (2002), “Konuşma Dili Yazı Dili İlişkileri ve Derleme Faaliyetle-
ri”, *Türkbilig*, /4: 97-104 (97-98).
- Develi, Hayati (1995), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre 17. Yüzyıl Osmanlı
Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara: TDK Yay.
- Duman, Musa (1995), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre 17. Yüzyılda Ses
Değişmeleri*, Ankara: TDK Yay.
- Duman, Musa (1996), “Klasik Osmanlı Türkçesinde Konuşma Dili” Türk Dil
Kurumu, 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara.
- Erkoç, Hayrettin İhsan (2009), “1453'ten Önce İstanbul'da Türk Varlığı”, *Türk
Kültürü*, 2009/1: 54-80, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Erünsal, İsmail (2001), “İstanbul (Kültür ve Edebiyat)” *TDV İslam Ansiklopedi-
si*, C 23, İstanbul, s. 275-276.
- Gülensoy, Tuncer (1987), “Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme”,
TDAY Belleten 1984, Ankara, s. 87-147.
- Gülsevin, Gürer (2017), *XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Ağızları*, Ankara:
TDK Yay.

- Gümüşkılıç, Mehmet (2004), “Rumeli Türkçesinin İstanbul Konuşma Diline Etkisi”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara, s. 1311-1313.
- Gümüşkılıç, Mehmet (2008), “18. Yüzyıl İstanbul Ağzı Hakkında Bazı Gözlemler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/3, 388-401.
- İnalcık, Halil (2001) “İstanbul (Türk Devri)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C 23, İstanbul, s. 220-239.
- Kalaycıoğlu, Sema, (2017), *İki kadın İki Yaşam*, İstanbul: e Yay.
- Mevsim, Hüseyin (2016), *İstanbul'dan Mektuplar, Bulgar Gazetecinin Gözüyle 1932'de Şehir*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Oral-Seyhan, Tanju (1994), “İstanbul Türkçesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C IV, s. 243-246.
- Öksüz, Yusuf Ziya (1995), *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara: TDK Yay.
- Öz, Mehmet (2014), “1455 Tahriri ve İstanbul'un İskân Tarihi Bakımından Önemi”, http://www.osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-1/09_mehmet-oz.pdf.
- Rasim, Ahmet (1958), *Fuhs-ı Atik*, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Tekin, Talat (1995), “Kentlileşme ve Türkçe”, *Dilbilim Araştırmaları*, s. 6-10.
- Yalçın, Neclâ (2002), “İstanbul Türkçesi Konuşma Dili Hakkında Bir Araştırma (1930-1950 Yılları Arası)”, *Türk Dili*, Eylül 2002, C: 2002/II, S: 609, s. 712-723.

İZMİR'İN MENEMEN İLÇESİNDE KONUŞULAN YERLİ VE GÖÇMEN AĞIZLARI ÜZERİNE

Adiye ŞİMŞEK*

Giriş

Türkiye Türkçesi ağızları; Anadolu ve Rumeli ağızları olmak üzere iki başlıkta incelenmektedir. Bu iki ağız alanının özellikleri şimdiye kadar yapılmış olan pek çok çalışmada ele alınmış olmakla birlikte özellikle Rumeli ağızlarıyla ilgili çalışmalar henüz tamamlanmış değildir. Balkanlardan gelip Anadolu'ya yerleşmiş olan göçmenlerin ağızları ile ilgili çalışmalar da sınırlıdır. Anadolu'nun birçok bölgesinde yerli ve göçmen ağızları aynı coğrafi alanda temsil edilmektedir. Her iki ağız alanının konuşuru, dil özellikleri bakımından bir diğerinden etkilenmekle birlikte farklılıkları da korumaya devam etmektedir. İzmir'in Menemen ilçesinde ve merkeze bağlı köylerde hem yerli hem de göçmen ağızlarının örnekleri görülmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada; İzmir'in ilçelerinden biri olan Menemen'de konuşulmakta olan yerli ve göçmen ağızları arasındaki ilişkiler; ses ve şekil bilgisi özellikleri, cümle yapısı ve söz varlığı yönünden incelenmiştir. Menemen ilçesinde konuşulmakta olan ağız özellikleriyle ilgili herhangi bir yayın bulunmamaktadır. Bundan dolayı bu çalışmaya temel oluşturan metinler tarafımızca derlenmiştir. Söz konusu ağızlarla ilgili veriler, ses kayıt cihazı ile derlediğimiz metinlerden edinildiği gibi bölgenin konuşuru olmamızdan kaynaklanan gözlemlere ve bilgilere de dayanmaktadır.

Çalışmada öncelikle Menemen'in adı, tarihi ve etnik yapısıyla ilgili bilgi verilmiştir. Daha sonra eldeki verilere göre yörede konuşulan yerli ve göçmen ağızlarının özellikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonuna derlenen metinlerden örnekler eklenmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Avrasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, adiye.simsek@gmail.com.

Bu bildiride göçmen ağızlarından kastımız Yunanistan'dan gelip Menemen'e yerleşmiş olanların ağız özellikleridir. Ağız malzemesi Seyrek köyünden elde edilmiştir. Konuşurlar Selanik'in Kalkış bölgesinden 1920'li yıllarda göç etmiştir. Yerli ağızlarla ilgili metinler ise Menemen'in Türkeli, Çukurköy, Emiralem, Kaklıç, Tuzçullu köylerinden derlenmiş olup ortam dinleme yoluyla elde edilmiştir. Bundan dolayı örnekler verilirken kaynak kişilerin adları değil; derleme yapılan köylerin adları verilmiştir.

Menemen'in adı: Menemen ilçesinin adı ile ilgili çeşitli rivayetler olmakla birlikte bunlar arasında en tutarlı kabul edileni şehre Bizans egemenliği sırasında "*Mainemenau*" adının verildiğidir. Bu deyiş zamanla Menemen şeklini alır (Özengin 2011: 22).

Menemen'in tarihi: Menemen'in kuruluşu milattan öncesine dayanmakla birlikte kesin bir tarih saptanmış değildir. İlçenin MÖ 1000 yıllarında Gediz (Hermos) Nehri'nin sol sahiline yakın olan bugünkü Yahşelli köyü civarında kurulduğu zannedilmektedir. 1425 yılında 2. Murat, Menemen'i kesin olarak Osmanlılara bağlamıştır.

1850 yılında eyalet merkezinin Aydın'dan İzmir'e alınmasıyla Menemen, Manisa'dan ayrılıp İzmir'e bağlanmıştır. 479 yıl Osmanlı idaresinde kalan Menemen, İzmir'in işgalini takip eden 17-18 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. İşgale rağmen Menemenliler hiçbir zaman Yunan buyruğu altına girmemiştir. Menemen, Kurtuluş Savaşı sonrasında zafer kazanan Türk Ordusu'nun 9 Eylül 1922'de şehre girmesiyle bağımsızlığına kavuşmuştur (<http://www.menemen.bel.tr/tarihce.asp>).

Menemen'in etnik yapısı: Menemen, tarihinin hemen her döneminde bir cazibe merkezi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ile birlikte Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Girit ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin bir kısmı Menemen'e yerleştirilmiştir (Özengin 2011: 33). Cumhuriyet'in kurulmasından sonra 1950'li yılların sonuna kadar Menemen'e sürekli bir göç olur. Özellikle *Girit, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'dan* gelen Türk göçmen, mübadil ve muhacirlerin yeni memleketleri "Menemen"dir (Özengin 2011: 91).

Menemen'in konumu

Menemen ilçesi ağızları

Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi Menemen ilçesinde ve merkeze bağlı köylerde hem yerli ağızların hem de göçmen ağızlarının örnekleri görülmektedir. Bazı köylerde yerli ağızlar bazı köylerdeyse göçmen ağızları daha yaygındır.

Menemen ilçesi ağızları, yerli ağızlar ve göçmen ağızları arasındaki ilişkiler açısından incelendiğinde; farklılıklar gösterdiği gibi benzerlikler de göstermektedir.

Ses ve şekil bilgisi

Ses ve şekil bilgisi özellikleri çalışmamıza konu olan her iki ağız bölgesinde iç içe geçmiş durumdadır. Yani bir ses özelliğinin bulunduğu yerde çoğu zaman bir şekil bilgisi özelliği de oluşmuştur. Her örnek için geçerli olmayan bu durum ses ve şekil bilgisi özelliklerinin aynı başlık altında değerlendirilmesine sebep olmuştur.

Yerli Ağızları Karakterize Eden Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri

Aşağıdaki örneklerde görülen ses ve şekil bilgisi özellikleri sadece yerli ağızları temsil etmekte; göçmen ağızlarında kesinlikle görülmemektedir. Bu yargıya varılırken sözcüklerin günümüzdeki söyleniş biçimleri esas alınmıştır.

“k-> g-” değişimi

Kelime başında “k-” nin “g-” olması bugün, Menemen yerli ağızlarında çok sık görülmekle birlikte Menemen-Seyrek'teki Selanik-Kılıkış göçmenlerinin ağızında hiç görülmez. Fakat Özyürek, Selanik'in Kılıkış ilçesinden gelerek Konya Ereğlisi'ne yerleşen göçmenlerin ağızında kelime başı “g-” li örnekler tespit etmiştir. Özyürek'in tespit ettiği örnekler arasında “*kaçak>gaçak, kar>gar, kadar>ga, koca/büyük>goca*” kelimeleri bulunmaktadır. Özyürek, bugün üçüncü ve dördüncü kuşakta ağız özelliklerinin artık görülmediğini belirtir (Özyürek 2012: 754-756). Anadolu'ya geliş tarihleri birbirine çok yakın olmakla birlikte Seyrek-Kılıkış göçmenleriyle Konya-Kılıkış göçmenlerinin ağızlarında böyle bir fark görülür. Çünkü Seyrek-Kılıkış göçmenlerinin ağızında geçmişte de böyle bir kullanım yoktur. Bu sebeplerle kelime başı “k->g-” konusunda yerli ve göçmen ağızları arasındaki ilişkinin ne olduğu konusunda kesin bir sonuca varılamaz.

Yerli ağızlardaki örnekler aşağıda sıralanmıştır.

- Ben *gāşında* oturam şindilik de. (Emiralem)
- *Gonuştuk* her şeyi *gonuştuk* yani, *gadından* bir şey duymadık. (Emiralem)
- Bende geldi *galdı* ya sen görmedin. Nāgian kışın mıdı geldi *gızım* o? (Emiralem)
- Beni *gırmaz* o. (Emiralem)
- *Gānı* acıyodu onun, acıyken doktor veydiydi. (Emiralem)

Kelime ortasında “p” sesinin durumu:

Aşağıdaki cümlelerde “*topla-*” ve “*yap-*” fiillerinde “p” sesi söylenmez fakat sözcüğün o kısmında bir ses olduğunu ifade eden bir söyleyiş özelliği görülür.

- Bamyayı *to'laman* lazım. (Çukurköy)
- *Ya'tuklarımızdan* goyduk. (Emiralem)
- **Diğer özelliklerle ilgili örnekler:**
- *Bene* bakāsanız aldanīsınız. (Emiralem)
- Siz *buyruñ gelin* gülüm. (Emiralem)
- Toruna telefon *ediyon*. (Türkeli)
- Mamayla *beslēyolāmuş*. (Türkeli)

- Tüp *takılcek*. (Türkeli)
- Ben gâşında *oturam* şindilik de. (Emiralem)
- Bizim komşunun evine *musafir* götürdü. (Türkeli)
- Ev *saabi* yemek yapar ona engel olursun. (Türkeli)

Göçmen ağızlarını karakterize eden ses ve şekil bilgisi özellikleri

Aşağıda sıralamış olduğumuz örnekler yalnızca göçmen ağızlarında herhangi bir yaş sınırı olmaksızın kullanılmaktadır. Okumuş ve genç konuşurların dili kısmen konuşma diline yaklaşıp bile doğal konuşma ortamında sözcükler aşağıdaki şekilde telaffuz edilmektedir.

- *Kavaltılık pînir, zîtin* aldık. (Seyrek)
- Babannem *yuurdu* az önce mayaladı. (Seyrek)
- Ayşe *ingem* sizi düüne çaırdı mı? (Seyrek)
- Ülen sonu görüşürüz. (Seyrek)
- Bâçedeki *sûit* aacı kurumuş. (Seyrek)
- *Nâparsınız/nâbarsınız* be, iyi misiniz? (Seyrek)
- Duydun mu? Fatma *tîze* iyi *dilmiş*. (Seyrek)

özle-, bekle-, dile-, ye-, de-, söyle-, izle-, gözle- fiilleri, geniş zaman eki (-Ar) ile çekimlendiklerinde kipin ünlüsü uzun ünlü olarak söylenir. Bu durum, Yunanistan-Kılkış göçmen ağızlarında çok karşılaşılan ağız özelliklerinden biridir.

- Sana *söylërim/ dërim, duymasın mı?* (Seyrek)
- Şimdi yemek *yërim*. (Seyrek)

Menemen'deki yerli ağızlar ve göçmen ağızları arasındaki ilişkiler; ses ve şekil bilgisi özellikleri yönünden incelendiğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır. Tabloda sadece yerli ağızları ya da sadece göçmen ağızlarını temsil eden sözcükler *kalın* ve *eğik* şekilde gösterilmiştir.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ	YERLİ AĞIZLAR	GÖÇMEN AĞIZLARI
misafir	<i>musafir</i>	misafir
sahibi	<i>saabi</i>	saibi
yemez	<i>yimez</i>	yemez
karşında	<i>gâşında</i>	karşında
bana	<i>bene</i>	bana

buyrun gelin	<i>buyrun gelin</i>	buyrun gelin
görmüyor/görmüyo	<i>görmēyo</i>	görmüyo
takılacak	<i>takılcek</i>	takılacak
oturayım	<i>oturam</i>	oturayım
diyorum	<i>deyon</i>	diyom/dērim
peynir	peynir	<i>pînir</i>
yoğurt	yoğurt/yourt	<i>yuurt</i>
öğlen	öğlen/ölen	<i>ūlen</i>
yenge	yenge	<i>inge</i>
söylerim/söylüyorum	söyleyon/deyon	<i>söylērim</i>
teyze	tēze	<i>tīze</i>

Yerli ve Göçmen Ağızlarında Ortak Olarak Görülen Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri

Yerli ve göçmen ağızlarında ortak olan örneklerin sayısı çok fazla değildir. Tespit edilen örnekler; hangi ağız alanının diğerini etkilediği ya da daha çok etkilediği yönünde fikir vermez. Ancak gözlemlere göre yorum yapılabilir: “yörü-, abla>aba, domates> domat, köy>köv” kullanılışları yerli ağızlarında hâkim durumdayken “hava>ava, yağmur>yāmır” kullanılışları göçmen ağızlarında daha baskındır.

Her iki ağız alanında da ünsüz benzeşmeleri ileri düzeydedir.

- *Dinnemēyo* ki dinnemez o. (Emiralem)
- *Uyumnu* isan. (Emiralem)
- *Dinnemēyo* ki *dinnemez* o. (Emiralem)
- *Geydirsinner*, *gezdirsinner*. (Emiralem)
- *Geydirsinner*, *gezdirsinner*. (Emiralem)
- Ben biraz *annadım* da... (Seyrek)
- *Adınnan* yaşa yavrum! (Seyrek)

Cümle Yapısı

Hem yerli ağızlarda hem de göçmen ağızlarında cümlelerin sonunda “*be yav*” ya da “*be yā*” vurgusu yapılır. Bu kullanım her iki ağız alanı için ortaktır. Ayırt edici bir ağız özelliği olarak kabul edilemez.

Cümle sonunda “*bre*” sözcüğü göçmen ağızlarında sık bir şekilde kullanılır.

Daa ne istērsin *bre*?

Yerli ağızlarda **“breh”** sözcüğü, sıklıkla cümle başında **“beğeni”** anlamını verecek şekilde kullanılmaktadır.

- **Breh breh**, ev ne gadā da büyük. (Kaklıç-Tuzçullu)

Rumeli ağızlarında karşılaşılan **“mari”** sözcüğü, Menemen’deki Yunanistan-Kılıkış göçmenlerinin ağızında terk edilmiş durumdadır.

Yerli ağızlarda cümle başında, ortasında ya da sonunda **“gāri”** sözcüğü sık kullanılmaktadır.

- **Oldu gāri** demi, bitti. (Menemen-merkez)

Menemen’de yaşayan Yunanistan göçmenlerinin ağızında Balkan ağızlarını karakterize eden devrik cümle yapılarının yavaş yavaş terk edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu durum yerli ağızların göçmen ağızları üzerindeki etkisiyle açıklanabilir.

Söz varlığı

Göçmen ağızlarında sık kullanılan sözcükler ve anlamları

Peşkir: havlu; partial: işe yaramaz kumaş; bitevi: bütün; zere: sakın ha; harabatı: var gücüyle; kadam: kardeşim; tartamak: poşu; çörek: pişi; gündöndü: ayçiçeği; köstek: kolye; kapsız: bir çeşit yemek.

- Çok konuşma **zere!** (Cümleye *tehdit* anlamı katar.)
- **Bitevi** kavunu yedi. (Bütün kavunu yedi.)
- **Harabatı** çalışır tarlada. (Tarlada var gücüyle, kendine acımadan çalışır.)
- **“Kocaman”** kelimesi yerine **“koca”** kelimesi tercih edilir.

Örn.; Koca gün çalış-, koca ekmeği bitir-

Seyrek köyünde -yöre ağzına göre Seyrekköy’de- **bereket** kelimesi özellikle göçmen ağızlarında ve cümle başında şükür anlamını taşımaktadır. Yerli ağızlarda bu kullanımın karşılığı **bereket versin** şeklindedir.

- **Bereket** (şükür ki) düüne zamanında yetiştik. (Seyrek)

Yerli ağızlarda sık kullanılan sözcükler ve anlamları

- **Bozuk**: deli, avare
- Bu çocuk **bozuk** mu ne? (Emiralem)
- Çırp-: silkele-
- Bāçeye örtüyü çırpmaa gitti. (Çukurköy)
- **Oturak**: felçli
- **zāten** babasının gözleri görmeyo, **oturak**, annesi ona bakıyordu (Türkeli)

Sonuçlar

Çalışmamızda vermiş olduğumuz örneklerle bakıldığında Menemen'de konuşulmakta olan yerli ağızları ve göçmen ağızlarını karakterize eden özellikler hâlen -Yunanistan göçmenlerinin Menemen'e gelişi yüz yıla yaklaştığı hâlde - devam etmektedir. Öyle görülüyor ki bu ağız özelliklerini karakterize eden kullanımlar gelecekte de devam edecektir.

Ses ve şekil bilgisi özellikleri yönünden ağız özelliklerini koruma eğilimi, göçmen ağızlarında kuvvetlidir. Yerli ağızdan Türkiye Türkçesi yazı diline geçiş, özellikle genç kuşağın dilinde daha hızlı ve kolay olabilirken aynı durum göçmen ağızları için tam anlamıyla geçerli değildir. Buna karşılık göçmen ağızları, karakteristik özellikler dışında Türkiye Türkçesi yazı diline daha yakındır.

İki ağız alanını ayıran özellikler genel olarak ses ve şekil bilgisiyle ilgili görünmekle birlikte söz varlığı açısından da göçmen ağızlarında çeşitlilik söz konusudur. Göçmen ağızlarının özellikle bu açıdan ayrıca ele alınması gerekir.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ortak coğrafyayı paylaşan yerli ve göçmen ağızları; hiç şüphesiz Türk diliyle ilgili zengin ve ilginç malzemeler sunmaktadır. Konuyla ilgili bütün bölgelerdeki ağız çalışmalarının tamamlanması yerli ve göçmen ağızları arasındaki ilişkiler bağlamında daha net sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Derlemelerden örnekler

Yerli ağızı -ortam dinleme- karma

zâten babasının gözleri görmēyo, oturak, annesi ona bakıyodu bakçâk insâları da yok bizim komşunun evine musafir *götürdü* köve de araba yok kî o zaman... bunnâda *iş* yokTu bizde yaz kış babam sular pamukları su basâdı yolâdık yolâdık kozaları bütûn biz koza didēdik bize gelîlêdi koza ditmee... sen de oşgeldiñ anım gız gel bakalım nasısın eyi misin bi gâveni içem yetē gâ-nım Tok zâten *şindi* sêrek geldiimden çocuk beni gômüyo Pek bende bi dene ap vâ verem belimin *ârisından* delircēdim ben

Göçmen ağızı -ortam dinleme- karma

ben biraz annadım da, adınnan yaşı yavrum akşam kâvesi *içeriz dimi* oş olsun da *ûraşsın*... o yemee yapar ben bulaşıkları ikârim dêrkene daa ava kararmadan bâçede oluruz biz vakıtın nası geçtiini *iç* annamayız... *çöcükleri* fatma tîzeye *bırakırız ô önnarnan* ilgilenir *çöcükler* sût aacının altında oynârlar fatma tîze onnara *kızarmış* ekme yâ *sürüp veri ô çöcüklerin* çok oşuna gider

Kaynaklar

- Ahmed, Oktay (2012), “Makedonya Türk Ağızlarında İki Sesin Durumu Üzerine: ‘Ö’ Ünlüsü ve ‘H’ Ünsüzü”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi Dergisi*, Sayı 1/2, s. 15-26.
- Akar, Ali (2016), “Sosyal Bilimlerin Veri Kaynağı Olarak Ağızlar”, *Akademik Bakış*, C 10, S 19, Kış, s. 169-182.
- Ay, Özgür (2009), *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin (1977), “Anadolu ve Rumeli Ağızları”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C 1, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 132-134.
- Boz, Erdoğan (2008), “Ağız Atlasları, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3/3, s. 152-166.
- Buran, Ahmet (2010), “Türkiye Türkçesi Ağız Atlasının Önündeki Sorunlar”, *Dişalektolog*, Sayı 1, Kış, s. 15-20.
- Caferoğlu, Ahmet (1960), “Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu”, *VIII. Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler* (1957), Ankara: TDK Yayınları, s. 65-70.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1999), “Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Ankara: TDK Yayınları, s. 43-48.
- Gülensoy, Tuncer (1984), “Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: TDK Yayınları, s. 87-147.
- Gülsevin, Güner (2017), *XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Günşen, Ahmet (2012), “Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall, p. 111-129.
- Hazai, György (1960), “Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, s. 205-211.
- İğci, Alpay (2011), “Balkan Ağızlarında Farklı Bir Fiil Çatısı”, *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter, p. 1258-1267.
- İlker, Ayşe (2017), *Manisa Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Karahan, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1999), “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tarihî Devirlerle Bağlantısı Üzerine”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (9 Mayıs 1997), Ankara: TDK Yayınları.
- Mollova, Mefkûre (1999), “Balkanlardaki Türk Ağızlarının Tasnifi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1996, Ankara: TDK Yayınları, s. 167-176.

- Özengin, Oktay (2011), *Oktay Özengin ile Menemen Tarihi*, Menemen: Özengin Matbaacılık.
- Özyürek, Rasim (2012), “Konya Ereğli’sine Yunanistan Selanik ve Yöresinden Göç Eden Türkler Arasında Konuşulan Ağız Özellikleri Üzerine Bir İnceleme”, *Prof. Dr. Mine MENGİ Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri* (20-22 Ekim 2011), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezer, Önder (2017), “Rumeli Ağızlarında Ünsüz Benzeşmeleri”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi TULED*, S 1, s. 49-72.
- Yıldırım, Faruk (2016), “Türkiye Türkçesinin Ağızları ve Etnik Yapı: Çukurova Ağızları Örneği”, *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 3/4, Ocak, s. 136-153.

AHISKA AĞZINA YERLİ AĞIZLARIN ETKİLERİ (DENİZLİ-HONAZ ÖRNEĞİ)

*Turgut TOK**

Giriş

1992 yılından itibaren Honaz'da yaşayan Ahıskalı Türklerin yaklaşık % 40'ı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı kimliğine sahiptir. Etkinliklerini ve sınıntılarına çözüm aramayı, kurdukları Honaz Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği vasıtasıyla gerçekleştirmektedirler. Honaz'a yerleştikleri 18 yıllık zaman diliminin farklı dönemlerinde yaklaşık 300 hane yerleşmiştir. Ancak bunların bir kısmı özellikle iş bulma nedeniyle göç etmişlerdir. Honaz'da yaşayan ailelerin nereden geldikleri, sülaleleri ve günümüzdeki soyadları şu şekildedir.¹

Sülale/Geldikleri Köy	Nereden Geldikleri	Günümüzdeki Soyadları
Entelli	Özbekistan/Ukrayna	Ayyıldız, Şakirov, Ağaligil, Afrailoğlu
Bogali	Özbekistan	Ahmet
Heroli	Azerbaycan	Dursun
Laşelli	Özbekistan	Osmanlı
Çelali	Rusya/Çeçenistan	Paşa, Vezir, Sultan
Gorgorli	Rusya	Tayır, Aliyev, Muradov, Öztürk
Şokalli	Rusya	Şehzade
Namliyavli	Rusya	Kıbar
Nakırdenli	Rusya	Niyaz
Kamzelli	Rusya-Çeçenistan	Aslan
Bolacur	Rusya-Kırgızistan	Ragip
Tsrelli	Kazakistan	Bardaliyeva

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ttok@pau.edu.tr.

¹ Honaz'da yaşayan ailelerle ilgili bilgilere ulaşmamızı sağlayan İlmira Ragıbova'ya teşekkür ediyorum.

Üdeli	Özbek	Şahan
Sımadali	Rusya	Safar
Kortogli	Rusya	

Bu incelemede, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'dan farklı dönemlerde göç edip Honaz'a yerleşen Ahıska Türklerinin ağız özelliklerine yöre ağızlarının etkisi ele alınacaktır. Ses ve şekil bilgisi ve sözcük dağarcığı boyutuyla yapılan derlemelerden hareketle örnekler verilecektir. Ahıska Türklerinin Honaz'a ilk yerleştikleri yıldan itibaren bölge ziyaret edilmiş ve derleme çalışmaları yapılmıştır. Bu yapılan derlemeler, yazıya aktarılmış incelenmiştir. Çıkan sonuçlar, bu çalışmada verilmiştir.

Ağız Özellikleri

Bir arada yaşayan farklı ağız özelliklerine sahip toplulukların birbirini etkilemesi dillerin doğası gereğidir. Denizli ili, Honaz ilçesi bu bakımdan zengin dil malzemesine sahiptir. Çünkü Honaz ilçesinin Türkler tarafından fethinden itibaren Yörük-Türkmen diye de adlandırılan Kınık, Avşar, Yazır, Salur, Kayı, Yüregir, Bayındır Oğuz boylarının yerleştiklerini görmekteyiz. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde ilçede küçük bir Rum mahallesi (Hisar Mahallesi) de bulunmaktadır. Mübadele döneminde bu mahallede yaşayan Rumlar, Yunanistan'a gönderilmiştir. Hisar mahallesinin bugünkü yerleşikleri ile ilgili olarak şu bilgilere sahibiz: *Grebene mübadillerinin, Malatya'da iskân edilmeleri planlanmış iken, son anda gerçekleşen bir değişiklik ile Denizli ve Honaz'da iskânlarına karar verilmiştir. Denizli'ye mübadele dönemi olarak ele aldığımız 1924-1930 yılları arasında gelen 529 haneden 82 hanenin Honaz'da yerleştirilmesi planlanmış ise de 70 hane Honaz'da iskân olunmuştur.* (Haytoğlu: 2006, s. 47) Honaz'a iskân edilen mübadiller, Hisar Mahallesi'ne yerleştirilmiştir. 1996 yılında birkaç Ahıska Türk'ü aile Honaz'a yerleşmiştir. 2000'li yıllarda Ahıskalı göçü artmış ve hâlen devam etmektedir. Honazdaki Ahıska Türklerinin nüfusu yaklaşık 1200'dür. Balkanlardan, Kafkasya ve Türkistan'dan son yüzyıl içinde Honaz'a yerleşen ve ana dilleri Türk Dili olan topluluklar Honaz ilçesinde bir arada yaşamaktadırlar. Bir Oğuz yerleşimi olan ve Oğuz Türkçesi özelliklerinin hâkim olduğu bölgede bu Türk topluluklarının bir arada yaşamaları, birbiriyle olan kültürel ve dilsel etkileşimi, dil çalışmaları özellikle de diyalektoloji çalışmaları adına oldukça ilginç ve önemlidir.

Ses Bilgisi Etkileri

Honaz yerli ağızlarının Honaz-Ahıska ağzına ses bilgisi bakımından etkileri aşağıda maddeler hâlinde verilmiştir:

1. Honaz yerli ağızlarında iç seste bulunan, düşme eğilimi gösteren ve iki ünlü arasında bulunan ğ, h, k, l, n, r, v, y ünsüzlerinin düşmesi ile yan yana gelen iki ünlü kaynaşmakta ve uzun ünlü oluşmaktadır. Bu ses olayının yaşandığı bazı sözcükler, Honaz’da yerleşmiş Ahıska Türkleri’nin günlük konuşmalarında görülmektedir.

- bālī “bağlı”, yāmır “yağmur”, olan “oğlan”, kâve “kahve”, âşam “akşam”, sōrā “sonra, keyçdi “giyerdi”, mçlüT “mevlüt”, yōmiye “yevmiye”, böle “böyle”, şeler “şeyler”

2. Ünsüz düşmesiyle oluşan hece kaynaşması sonucunda Denizli ve Batı Anadolu ağızlarında sıklıkla görülen uzun ünlüler, Honaz’a yerleşen Ahıska Türklerinin ağızlarında bulunmaktadır. Ünsüz düşmeleri içseste olmaktadır. Düşen ünsüzler şunlardır: ğ, h, y

- orē “oraya”, sâbī “sahibi”, dā “daha”, târnaşı “tarhana aşısı”, aşā “aşağı”, kızcāz “kızcağız”, şurç “şuraya”, burē “buraya”

3. Sözcüklerin anlamını güçlendirmek, daha etkili olmasını sağlamak ve dikkati çekmek amacıyla yapılan vurgu ve tonlamalar yolu ile ünlülerde uzunluk oluşmaktadır. Türkçede konuşma dilinin bir özelliği olarak sözcüğün herhangi bir hecesi veya ekler vurgulanır. Honaz ve yöresi yerli ağızlarında vurgu ve tonlama sık kullanılır. Bu vurgu ve tonlamaların neticesinde ortaya çıkan uzun ünlüler, Honaz Ahıskalılarının ağızlarında bazı sözcüklerde kullanılmaktadır:

- ac’cık azıcık”, am’mā “ama”, ‘öndan “ondan”

4. Ula ma ses olayına bir sözcüğün son sesinin ünsüz olması ve kendinden sonra gelen sözcüğün ilk sesinin ünlü olması durumunda karşılarız. Bu iki ünlünün yan yana gelmesi sırasında, ünlüler kaynaşarak uzun bir ünlü oluştururlar.

- amc_ölu “amcaoğlu”, day_ölu “dayıoğlu”, n_āpcağ “ne yapacak”, n_īşlemiş “ne işlemiş”, n_ētcēk “ne edecek”

5. Honaz yerli ağızlarında orta hecedeki dar ünlülerin düşme eğilimi, ula ma, hece yutumu, ünsüz düşmesi ve alıntı sözcüklerin Türk Dili kurallarıyla söyleniş gibi nedenlerle kısa ünlüler görülür. Bazı kalıp ifadelerde ve sözcüklerde Ahıskalıların ağızlarında da kısa ünlüler görülmektedir.

- sarī_ali “Sarı Ali”, garā_ösmannar “Kara Osmanlar”, nē_etcēz “ne edeceğiz”, sonīra “sonra”, yalīñiz “yalnız”, habalī_ölu “Habalı oğlu”, hōrū_ebe “Huriye Ebe”, töbü_ösuñ “tövbe olsun”

6. Yazı dilinde dil benzeşmesine uymayan bazı ekler, edatlar ve herhangi bir nedenle kurala uymayan sözcükler, Honaz yerli ağızlarında kurala uydurulma eğilimi içindedirler. Yerli ağzın bu özelliği, Honaz-Ahıska ağzında bazı sözcüklerde bulunmaktadır.

- kirez “*kiraz*”, zerdeli “*zerdali*”, esker “*asker*”, dükken “*dükkân*”, âmaT-alı “*Ahmet Ali*”, hasan-ı alı “*Hasan Ali*”, çanağkale “*Çanakkale*”, hangısında “*hangisinde*”, hanķısının “*hangisinin*”, yoğ-üķi° “*yok ki*”, âşamķı “*akşamki*”

7. Honaz yerli ağızlarında dudak benzeşmesinde daha çok düzleşme eğilimi ağır basar. Dudak benzeşmesi örnekleri, etkileşim yoluyla Honaz-Ahıska ağzında görülür.

- bavıl “*bavul*”, balamıd “*palamud*”, cavi°r “*gāvur*”, ğarpız “*karpuz*”, ķapıT “*kaput*”, davılcı “*davulcu*”

8. Dil benzeşmesinin bozulması (aykırılışma) örnekleri, Honaz yerli ağızlarında görülmektedir. Birkaç örneğine Honaz-Ahıska ağzında rastlanılmıştır.

- hasangillçr “*Hasanlar*”, âmadgil “*Ahmetler*”, bûdey “*buğday*”, bulmeÇ “*bulamaç*”, şureyi “*şurayı*”

9. Denizli yöresi ağızlarının tamamında uyum değişmesi örnekleri görülür. Honaz yerli ağızlarında da ünlülerin incelik yahut kalınlığının tamamen değişerek uyumun sürdürüldüğü görülmektedir. Bu ses olayı, Honaz-Ahıska ağzında birkaç sözcükte vardır.

- misir “*mısır*”, cızı “*çizi, sıra*”, ķıbıķ “*çubuk*”

10. Honaz yerli ağzında yoğun olarak ünlü değişimleri bulunmaktadır. Ünlü değişimlerinin etkisi, Honaz-Ahıska ağzında etkileşim yolu ile bazı sözcüklerde görülmektedir.

- mezerlik “*mezarlık*”, ezen “*ezan*”, kestenē “*kestane*”, ğırlangeç “*kırlangıç*”, ilaç “*ilaç*”, otóbús “*otobüs*”, deyüs “*deyus*”, ceP telefonu “*cep telefonu*”, sûruiye “*Suriye*”, Tiktatör “*diktatör*”, fasılye “*fasülye*”, baķlıva “*baklava*”, merdinoz “*maydanoz*”, patediz “*patetes*”, patöz “*patoz*”, motur “*motor*”, yörük “*Yörük*”, üregil “*Yüreğil*”, yonan “*Yunan*”, hōkümeT “*hükümet*”, möhendiz “*mühendis*”, yömiye “*yevmiye*”

11. Anadolu ve Denizli ağızlarında sıklıkla görülen ünlü düşmeleri Honaz yerli ağzında yoğundur. Honaz-Ahıska ağzında hem kendi ağız özellikleri hem de etkileşimle ünlü düşmesi örnekleri bulunmaktadır.

- azcık “*azıcık*”, komser “*komiser*”, Allah razı olsun “*Allah razı olsun*”, hacali “*Hacı Ali*”, berketli olsun “*bereketli olsun*”

12. Özellikle alıntı sözcüklerin Türk dili söyleyiş kurallarına uydurulması nedenine bağlı olarak ortaya çıkan önsese ünlü türemesi örnekleri bölge ağızlarında görülmektedir. Bu ses olayı bilhassa kişi ve nesne adlarında Honaz-Ahıska ağızında görülmektedir.

- ıramazan “*ramazan*” iliyân “*leğen*”, inâr “*nar*”, ölüzger “*rüzğar*”

13. Ahıska ağızı birçok ünsüz değişmesini kendi bünyesinde barındırmaktadır. Ancak Honaz yerli ağızları da önemli oranda ünsüz değişmesine sahiptir. Etkileşimin hangi boyutta olduğu ve etkileşim sonucunda mı yoksa kendi dil özelliğinden mi olduğunu belirlemek oldukça güç olmasına karşın bazı sözcüklerde bu etkileşimin olduğunu düşünmekteyim. Bu etkileşimin örnekleri şunlardır:

- babuÇ “*pabuç*”, bekmez “*pekmez*”, mancar “*pancar*”, ısbınak “*ıspanak*”, domatiz “*domates*”, davazlı “*Tavaslı*”, Pencirenden “*pencereden*”, seytin “*zeytin*”, sallangeş “*salıncak*”, hoyrâz “*poyraz*”, detercandan “*deterjandan*”, avşallâr “*Avşarlar*”, organize sanayi “*Organize Sanayi*”, Sētinyâ “*zeytinyağı*”, kıPrıs “*Kıbrıs*”

14. Honaz-Ahıska ağızında yerli ağızdan alındığı görülen yer, kişi, sülale ve varlık adlarında ünsüz benzeşmesi örneklerine rastlanılmaktadır.

- illez “*ilyas*”, fasillç “*fasulye*”, benzinnik “*benzinlik*”, alissân “*Aliih-san*”

15. Honaz-Ahıska ağızına etkileşim yoluyla geçtiğini düşündüğümüz bazı sözcüklerde ünsüz düşmesi görülmektedir.

- üsēn “*Hüseyin*”, tâtalı “*Tahtalı (Yer adı)*”, anarşis “*anarşist*”, üreyililç “*Yüreğilliler*”, yömiye “*yevmiye*”, gorucu’da “*Korucuk’ta (Yer adı)*”

16. Honaz yerli ağızlarının etkisiyle Honaz-Ahıska ağızında bazı ünsüz ikizleşmesi örnekleri görülmektedir. Bu örnekler, ses düşmesi, türemesi ve değişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

- emme “*ama*”, essâh “*sahî*”, aşşaya “*aşağıya*”, güccük “*küçük*”, avşallâ “*Avşarlılar*”, benzinnik “*benzinlik*”, yassı namazı “*yatsı namazı*”

17. Sözcük içindeki eşit veya benzer iki heceden birinin söyleyiş zorluğu ve dilin tasarruf eğilimi sonucunda hece yutumu oluşur. Hece yutumu örnekleri Honaz yerli ağızlarında bazı sözcüklerde görülür. Bu sözcükler, Honaz-Ahıska ağızına da geçmiştir.

- hastâne “*hastahane*”, pastânê “*pastahane*”, tarnı aş “*tarhana aş*”, veresi “*veresiye*”, postânê “*postahane*”

18. Honaz-Ahıska ağzında ünsüzlerin yer değiştirmesi örnekleri yerli ağızlara göre daha yoğun olduğu görülmektedir. Birkaç örneğin yerel ağızlardan Honaz-Ahıska ağzına geçtiği düşüncesindeyim.

- ayfancılar “*afyoncular*”, çılbak “*çıplak*”

Şekil Bilgisi Etkileri

Honaz yerli ağızlarının Honaz-Ahıska ağzına şekil bilgisi bakımından etkileri aşağıda maddeler hâlinde verilmiştir:

1. Çokluk eki +lAr, yerli ağızların etkisiyle “+lA ve +nAr” şekilleriyle bazı sözcüklerde kullanılmaktadır.

- baklıvalā “*baklavalalar*”, eskihisarlıla “*Eskihisarlılar*”, garā-osmannar “*Kara Osmanlar*”

2. Honaz yerli ağızlarında “şu” işaret zamirinin “hu”, “şunlar” işaret zamirinin “hunlar” şekli ile kullanımı bulunmaktadır. Bu kullanım hem yalın hem de hâl ekli kullanımlarda Honaz-Ahıska ağzında görülmektedir.

- hu “şu”, huna “şuna”, hunda “şunda”, hundan “şundan”, hunlar “şunlar”, hunlara “şunlara”, hunlarda “şunlarda”, hunların “şunların”

3. Honaz yerli ağızlarında “bu” işaret sıfatının “bö”; “o” işaret sıfatının “ö”; “şu” işaret sıfatının “hu, şo” şekilleri ile kullanımları bulunmaktadır. Bu kullanımlar özellikle eğitimini Honaz’da sürdüren öğrencilerde görülmektedir.

- hu evi “şu evi”, ö çocuk “*o çocuk*”, hu bağlarda “*şu bağlarda*”, hu afşın bey mâhallesi “*şu Afşın Bey Mahallesi*”

4. Bölge yerel ağızlarında gösterme zarfı olarak kullanılan bazı sözcükleri bölgede yaşayan Ahıskalılar günlük hayatlarında kullanmaktadırlar.

- böle “*böyle*”, şöle “*şöyle*” höle “*şöyle*” bölelikle “*böylelikle*”

5. Honaz yerli ağızlarında anlam bakımından şimdiki zaman ifadesi taşıyan bir yapı, fiil köküne -oP zarf-fiil eki getirilip dur- fiili ile oluşturulan kalıptır. Bu yapının şimdiki zaman çekimi olarak Honaz-Ahıska ağzında kullanıldığı tespit edilmiştir.

- oturuPdurû “*oturuyor*”, görüPdurursuñ “*görüyorsun*”, oluPdururқан “*oluyorken*”

6. Honaz yerli ağızlarında -AcAk gelecek zaman ekinin kullanımında bazı ses olaylarından kaynaklanan değişiklikler bulunmaktadır. Bu durumun örneklerine Honaz-Ahıska ağızında da görmekteyiz. Örnekleri şunlardır:

- atcēm “atacağım”, kalkcāz “kalkacağız”

Sözcük Etkileşimi

Honaz yerli ağızlarında yerel söyleyişe sahip ve yazı diline geçmeyen eskil sözcükler günlük hayatta kullanılmaktadır. Bazı eskil sözcükleri Honaz-Ahıska ağızı bünyesinde barındırmaktadır. Sözcük alışverişi iki yönlü olmaktadır. Yani yerli ağızlar Honaz Ahıska ağızına sözcük verirken; Honaz-Ahıska ağızı da -az sayıda olmakla birlikte- yerli ağızlara sözcük vermektedir.

- eke “ağabey”, aybala “kız çocuğu”, bala “çocuk”, bayke “büyük ağabey”, yahşi “güzel”

Honaz-Ahıska ağızına yerli ağızların verdiği bazı sözcükler şunlardır:

ābē	: ağabey	ġāri	: artık
āmıT	: armut	ġayve	: kahvehane
āşam	: akşam	görek	: kilit
ayfon	: afyon bitkisi	ġuy-	: içine sok-
badılcan	: patlıcan	ħadı	: haydi
bulmec	: bulamaç	ħû	: şu
bızālı	: buzağılı	ışılak	: parlak
bide	: pide	ilíyān	: leğen
cavı°r	: kâfir, düşman	illcz	: İlyas
cımcık	: azıcık	ireşber	: çiftçi
cımık	: azıcık, biraz	ķāyalık	: düğün sahipliği
cızı	: sıra, kurutulan sebze dizisi	keme	: fare
çavı°ş	: çavuş	māydam	: mademki
çılbaķ	: çıplak	mıh	: çivi
döl dekesi	: dağ keçisi	ölüzgçr	: rüzğar
es’sāh	: esas, gerçek	piren	: bir ot çeşidi
‘fasille	: fasulye	sallangeÇ	: salıncak
		sede yağ	: tereyağı

sētinyā : zeytinyağı

üsēn : Hüseyin

simiT : gevrek

yayğı : çul, yolluk

tarn-āşı : tarhana aşısı

yömiye : yevmiye

tingilde- : zıpla-

Sonuç

Denizli ili, Honaz ilçesi dil bakımından zengin malzemeye sahiptir. Yörede Türk fethinden sonra yerleşen Oğuz boyları, mübadele ile Yunanistan'dan getirilen göçmenler ve son dönemde Honaz'a yerleşen Ahıska Türkleri bir arada yaşamaktadırlar. Türk fethinden mübadele dönemine kadar Honaz'da bir Rum mahallesinin olması Honaz ağızlarını ve etkileşimi, ağız katmanlarını daha ilginç ve önemli kılmaktadır.

Bu çalışmada Ahıska Türklerinin ağızlarına yerli ağızlarının etkileri ele alınmıştır. Etkileşim hem ses hem şekil hem de sözcük alıntılanması boyutundadır. Yaklaşık yirmi yıldır Honaz'a yerleşen Ahıska Türklerinin yerli ağızlarından etkilenmesi daha çok fonetik bakımdan olmuştur. Şekil bilgisi bakımından etkilenmenin ses bilgisine göre daha az olduğu görülmektedir. Sözcük alıntılanmasının günlük hayatın ve bir arada yaşamının gereği olan konuları ilgilendiren sözcükler boyutunda olduğu düşüncesini taşımaktayım.

Bölge ağızlarının etkileşiminin zaman boyutuyla da değerlendirilmesi, bir proje dâhilinde belirli aralıklarla uzun süreli olarak derlenmesi ve değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyim.

Kaynaklar

Biray, Nergis (2006), "Sürgünden Honaz'a Ahıska Türkleri", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi* 11, Türk Hâkimiyetinin 800. Yılı Anısına Özel Sayı, 52-53.

Buntürk, Seyfeddin (2007), *Rus Türk Mücadelesi 'nde Ahıska Türkleri*, Ankara: Berikan Yayınları.

Buran, Ahmet (1996), *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (hal) Ekleri*, Ankara: TDK Yay.

Caferoğlu, Ahmet (1964), *Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri*, TDAY, s. 1-33, Ankara.

Derleme Sözlüğü (1993), 12 cilt, Ankara: TDK Yay.

Ersöz, Serpil (2013), "Ahıska'da iki Büyük Ağız Grubu: Terekeme ve Yerli Türk Ağızı", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: s. 105-115, TÜRKİYE International Journal of Turkish Literature Culture Education Volume 2/4 2013 p. 105-115, TURKEY*

- Eşmeli, İsmet; Mürsel, Ethem (2018/2), “Ahıska Türkleri’nin Günlük Hayatla İlgili Bazı Halk İnanışları (Denizli Örneği)”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C 17, S 34, ss. 325-346
- Gemalmaz, Efrasiyap (1978), *Erzurum İli Ağızları-I-II-III*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (1988), *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Ankara: TDK Yay.
- Haytoğlu, Ercan (2006), “Denizli-Honaz’a Yapılan Mübadele Göçü”, *ÇTTAD*, V/12, ss. 47-66
- Karahan, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (1980), “Batı Anadolu Ağızlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonologie-Morfologie Bağlantısı”, 1. Milli Türkoloji Kongresi, *Tebliğler*, İstanbul, s. 29-41.
- Seferov, Rehman vd. (2008), “Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış”, *Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, 24393-411.
- Tok, Turgut (2002), *Denizli İli Güney ve Güneybatı Bölgesi Ağızları*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, XX + 490 s., Denizli.
- Tok, Turgut (2003), “Acıpayam ve Yöresi Ağızlarının Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri (Yerel ve Arkaik Kelimelerden Örnekler)”, 1. Acıpayam Sempozyumu, Denizli.
- Tok, Turgut (2006), “Buldan ve Yöresi Ağızları Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri”, Buldan Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Tok, Turgut (2006), “Çal ve Yöresi Ağızlarının Genel Özellikleri”, Çal Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Tok, Turgut (2006), “Denizli ve Yöresi Ağızlarının Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri”, Türk Hâkimiyetinin 800. Yılı Anısına, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Tok, Turgut (2008), “Denizli İli Ağızlarında Vurguya Dayalı Ünsüz Düşmesi (Consonant Modification Based on Accent in the City of Denizli’s Dialects)”, *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Türkiye Dışındaki Türkler Dosyası, 13. sayı, s. 841-848
- Tok, Turgut (2008), “Denizli İli Ağızlarında Zaman Eklerinin Kullanımı”, Uluslararası Ağız Çalıştayı, TDK, 25-30 Şanlıurfa.
- Tok, Turgut (2008), “Serinhisar ve Yöresi Ağız Özellikleri”, *Dünden Bugüne Serinhisar (Kızılhisar)*, Denizli: Zirve Yayıncılık.
- Tok, Turgut (2009), “Denizli ve Yöresine Yerleşen Balkan Türkleri ve Genel Ağız Özellikleri”, 1. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi, Priştine-Kosova.

- Tok, Turgut (2012), “Denizli İli Ağızlarında Büzüşme Yoluyla Oluşan Sözcükler Üzerine Bir Değerlendirme”, V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, Denizli.
- Tok, Turgut (2013), “Kaledavaz Yöresi Ağız Özellikleri”, Kaledavaz Sempozyumu Bildirileri, s. 345-351, Denizli.
- Tok, Turgut (2018), “Antalya ve Yöresi Ağızlarında Eskicil (Arkaik) Sözcükler”, Antalya Kitabı Selçukludan Cumhuriyet’e Sosyal Bilimlerde Antalya-1, 978-605-2338-71-1, Antalya, s. 914-924.

YÖRÜK VE GÖÇMEN AĞIZLARI ETKİLEŞİMİ BAĞLAMINDA CEYHAN AĞZINDA “-AyIn” BİÇİM BİRİMİ

Yeter TORUN ÖĞRETMEN*

1. Giriş

Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından günümüze uzanan süreçte kullanılan biçim birimlerden birini *-AyIn* oluşturur. Ekin kaynaklarda dilek ya da tasarlama kipleri içinde sıklıkla *emir kipi* (Hacıeminoğlu 2003: 190; Korkmaz 2003: 665) ya da *gönüllülük kipi* (Tekin 2000: 182), *istek kipi*, *emir-istek kipi* (Eckman 2009: 124; 1996: 27) gibi farklı başlıklar altında ele alındığı görülür. Türkçenin tarihî gelişimi içinde *-AyIn* > *-AyIm* biçiminde bir gelişim gösteren (Ercilasun: 1994: 8) ek, Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde *-AyIm* biçiminde kullanılmaktadır.

Bu çalışmanın kapsamını genelde *-AyIn* biçim biriminin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki görünümü, özelde ise Ceyhan Yörük ve göçmen ağızlarındaki durumunun tespiti oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesi ağızlarının Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerle olan bağını göstermesi bakımından *-AyIn* biçim biriminin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumuna da değinilmiştir.

-AyIn biçim biriminin tarihî lehçelerdeki görünümü şu şekildedir:

Orhun Türkçesinde: *-AyIn* (Tekin 2000: 182).

Uygur Türkçesinde: *-AyIn*, *-Ayn*; *-ayan*, *-äyän*; *-yan*, *-yän* (Gabain 1995: 79).

Karahanlı Türkçesinde: *-AyIn*, *-yIn*, *-Ay*, *-AyI*; *-yI*; *-eyim* (Hacıeminoğlu 2003: 190).

Harezm Türkçesinde: *-ayın*, nadiren *-ayım*; *-gayın*, *-gäyin* (Eckman, Haz. O. F. Sertkaya 1996: 27).

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ytorun@cu.edu.tr.

Çağatay Türkçesinde: *-(a)y / -(e)y, -(a)yın / -(e)yin, -(a)yım / -(e)yim* (Eckman, Çev. G. Karaağaç 2009: 124).

Eski Anadolu Türkçesinde: *-AyIn; -AyUm*

Emir veya istek kipi başlıkları altında değerlendirilen ekin çağdaş lehçelerdeki görünüşleri ise şu şekildedir:

Azerbaycan Türkçesinde: *-Im / -Um* (Buran-Alkaya 2007: 90).

Türkmen Türkçesinde: *-AyIn* (Kara 2000: 52).

Gagavuz Türkçesinde: *-(A)yIm* (Özkan 1996: 156).

Kazak Türkçesinde: *-ayın / -eyin; -yın / yin* (Koç, Doğan 2004: 278).

Kırgız Türkçesinde: *-yIn / -yUn; -AyIn / -OyUn* (Kasapoğlu Çengel 2005: 235).

Özbek Türkçesinde: *-(ä)y, -(ä)yin* (Coşkun 2000: 146).

Türkiye Türkçesinin tarihî dönemlerinden Eski Anadolu Türkçesinde *-AyIn* ve *-AyUm* biçimlerinin her ikisi de kullanılır. Türkiye Türkçesine geldiğinde, ölçünlü dilde *-AyIm* biçim birimi varlığını sürdürürken; Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *-AyIn* ve *-AyIm* biçim birimlerinin her ikisi de varlığını fonetik çeşitlilik içinde devam ettirmektedir. Eski Anadolu Türkçesi-Türkiye Türkçesi ağızları etkileşimi bağlamında Anadolu ve Rumeli ağızlarının temelini Eski Anadolu Türkçesine dayandıran Korkmaz, Anadolu ve Rumeli ağızlarına EAT'den gelen biçim bilgisi unsurları içinde *-AyIn* biçim birimine de yer vermiştir (Korkmaz 2007: 90).

17. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi ağızlarında emir-istek 1. teklik kişide *-(y)AyIm* ve *-(y)Am* biçimlerinin kullanıldığını belirten Gülsevin, 17. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesini temsil eden eserlerde *-(y)AyIm* biçiminin daha işlek olduğunu ifade etmiştir (Gülsevin 2017: 113).

L. Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* çalışmasında Batı grubu ağızları içinde *-ayım / -eyim* yanında EAT'deki *-ayın / -eyin* biçimini koruyan ağızlar olduğunu vurgulamıştır. Ekin, ağızlarda *-ayın / -eyin* yanında, *-an / -en* biçiminde büzülmüş biçimlerinin olduğunu da ifade eden Karahan, bu ekin Batı grubu ağızlarından III, IV, VII ve VIII. gruptaki ağızlarda kullanıldığını belirtmiş; *-ayın / -eyin* ekinin “*Adana (Yörük topluluklarında), Beypazarı, Ayaş, Kızılcahamam, Nallıhan, Çamlıdere, Güdül (Ankara), Bartın, Bolu, Çankırı, (Kızılırmak bucağı hariç), Bayat, İskilip, Osmancık, Kargı (Çorum), Namrun, Tarsus (İçel), Kastamonu, Konya merkez ilçesi, Ermenek, Bozkır, Beyşehir, Akşehir (Konya), Çamardı (Niğde), Boyabat (Sinop), ve kısmen Zonguldak*” ağızlarında kullanıldığını; ekin I. Gruptaki “*Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla ve Uşak*” ağızları ile III. gruptaki *Bartın* ağızında

genellikle *-an / -en* şeklindeki büzülmüş biçimlerinin, bazen de aslı biçiminin kullanıldığını ifade etmiştir (Karahan 1996: 148-149).

Özgür Ay, Türkiye Türkçesi ağızlarında 1. teklik kişide kullanılan emir ekleri için “ *-(y)AyIm / -ayum / -eyem / -(y)AyIn / -IyIm / -Uyım / -UyUm / -yIm / -yUm / -IyIn / -UyUn, / -üyuñ / -AyIñ / -AgIm / -Aım / -iim / -(y)ym / -Im / -üym / -Um / -yin / -ī n / -ē n / -ē ñ / -m / -In / -iñ / -n*” fonetik biçimlerini sıralayarak, emir eklerinin Türkiye Türkçesi ağızlarında daha çok istek ifade ettiğini belirtmiştir (Ay, 2009: 702).

2. Anadolu Ağızlarında -AyIn Biçim Biriminin Kullanıldığı Yerler ve Fonetik Biçimleri

Türkiye Türkçesi üzerine yapılan ağız araştırmalarında *-AyIn* biçim biriminin kullanıldığı yöreler ve ekin fonetik görünüşleri şu şekildedir:

EKİN KULLANILDIĞI YÖRELER	EKİN FONETİK BİÇİMİ VE ÖRNEKLERİ
Karaman İli Ermenek Ağızı	-äyin: <i>gâzäyin</i>
Karaman ve Yöresi Ağızları	-ayın / -eyin; -IyIn / -UyUn: <i>Doymayın, göndürüyün, affediyin, yatıyın, oluyun, nōürüyün</i>
Konya İli Karapınar İlçesi Ağızları	-ayın / eyin
Konya İli Taşkent İlçesi ve Köyleri Ağızı	-ayın,-eyin,-en,-iñ: <i>ben_âlamayın, götüreyin</i>
Çumra Havalisi Yörükleri Ağızı	-IyIn: <i>veriyin, gidiyin, ğaliyin, diyin, bakıyın, ediviriyin</i>
Beyşehir ve Yöresi Ağızları	-ayın, -an: <i>añnadayın, bağan</i>
Gölyaka Kasabası Ağızı (Beyşehir)	IyIn: <i>Gédiviriyin, ne biliyin, çekiviriyin, deyviriye mi, geçiyin, alıyın, ğacıyın</i>
Kadınhanı ve Çevresi Türkmen Yörük Ağızı	-AyIn: <i>gonuşayın, söyleeyin</i>
Aksaray ve Yöresi Ağızları	-ayıñ: <i>ñó:rüyüm bulaşşık yıķayıñ didim</i>
Ankara İli Ağızları	-IyIn / -UyUn: <i>ne deyin, ne söyleyin, tanıdıyın, yaPdriyın, ördürüyün, ne añnadıyın, azât _idiyin</i>
Çankırı ili ve Yöresi Ağızları	-eyin, -iyyin, -uyun, -in: <i>ne bileyin, vereyin, diyi vereyin, gösdereyin, nēdeyin, gideyin, giriyein, ānadiyın, ürküdiyein, alıyın, gonusıyın, bulıyın, annadiyın, oluyun, diyin, söyleyin</i>
Eldivan İlçesi (Çankırı) Ağızı	-ayın / -eyin, -yın: <i>Sorayın, giydireyin, gidmeyin,</i>
Şabanözü Yöresi Ağızı (Çankırı)	-IyIn / -UyUn: <i>yapıyın, geliyın, görüyün, duruyun, başlayın</i>
Kastamonu ve Yöresi Ağızları	-ayın/-eyin, -ıyın/-iyyin, -ēyin, -uyun/-üyün: <i>Yapayın, ırıyın, bulayın, danışayın, ğurudayın varayın, vereyin, geleyin, bileyin, sereyin, gideyin, Alıyın, ānadiyın, çarıyın, geziyın, ediyın, edivēyin (edivereyim), ğonusıyın, vuruyun, oturuyun, alduruyun, beyüdüyün (büyüteyim), endürüyün</i>

Kastamonu Merkez İlçe ve Köyleri Ağzı	-iyn, -ayın, -iýin, -äyin, -uyun, -iyün: <i>eletiýin, gidiýin, ānadayın, atıýın, varāýın, alduruyun, gonusuyun, geçiriyün</i>
Bartın ve Yöresi Ağızları	-an / en: <i>Baқан, gören, baқı-varan mı, ğurtulan, yardım _eden, ğurtulan, giden</i>
Bartın Merkez İlçeleri ve Köyleri Ağzı	-An l-Ay: <i>deyveren, bilen, biley</i>
Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları	-ayın, -iyn, -yin: <i>sat-ayin, anlat-iyin, toplá-yin, at-ayin</i>
Bolu İli Seben İlçesi Ağzı	-ayın, -eyin, in, iğ: <i>gónderin, bilin, alíğ “alayım”, úrāşmin “uğraşmayayım”, kesin “keseyim”, öpéýin</i>
Bilecik İli Ağız İncelemesi	-an, -en, -eyin: <i>buldurvaran (bulduruvereyim), getiren (getireyim), bilen (bileyim), götüren (götüreyim), göreýin (göreým)</i>
Balıkesir Bigadiç Ağzı	-en, -in: <i>alin gelin gidin, ben söylin, ne bilen, gonusen</i>
Kepsut İlçesi ve Yöresi Ağızları (Balıkesir)	-eyin, -iyn: <i>gideyin, uzatmiyin</i>
İzmir İli Ödemiş-Kiraz-Beydağ İlçesi Ağızları	-(y)An (-an, -en, -yan, -yen: <i>genşliimde nelā yap-en (I.4.15)</i> <i>daha ne sōlü-yen (I.105.19)</i> <i>bān bi çay go-yen gel-en (I.5.8)</i> <i>zētinnāñ altını toplu-yen (I.112.8)</i> <i>aman de-yen (III.1.36).</i>
Manisa Ağızları	-an / -en;- ān / -ēn: <i>alān (II-6 04-131)</i> <i>Ceizimi alān gelen (I-1 05-71)</i> <i>ne aññadān gızım hindi! (I-8 11-1,2)</i> <i>ne annadıveren (I-6 20-48)</i> <i>bi şey vā, onu annaTen (I-3 09-42)</i> <i>nasıl dakınān (II-9 01-60)</i> <i>diyēn (II-2 01-1)</i> <i>ben dinneyen ħadi (II-1 25-3)</i> <i>götürēn gidēn (II-6 03-2)</i> <i>para ħazanēn diye (I-2 04-33)</i> <i>ben ičen (I-5 07-75)</i> <i>kendim inanen (II-5 03-50)</i> <i>saklāyan (II-6 04-131)</i> <i>sokulen (II-5 03-10)</i> <i>bi sen sor, bi ben sorēn (I-10 02-1)</i> <i>veren (II-1 11-163).</i>

Aydın Merkez Ağzı	-An : <i>gızım dēyo ucā bi gazan gō dēyo. ē dēyo. gazan gō, gazan gaynāgosun dēyo. ben dişlēmī bileden gelen dēyo. I-A/10-77</i> <i>gızı kaldıran gelen mi? ōlū lüzumlū bi şē yōsu kaldı-meyen yatsinnā onnā. dinneniyolā onnā da. I-A/13-6</i> <i>toplatdırı gālirin sāni dēdim. toplāvēren gālān dēdi. I-A/45-66</i> <i>ōlum mān dēmiş giden di dēmiş gızımñ yandı bālī duren ōlum dēmiş. I-B1/6-45</i> <i>hindī.isdāsāñ taksiylen bi yo orē gavāñ dibinī çıKaren sene. II/3-13.</i>
Kütahya ve Yöresi Ağızları	-an, -en: <i>baken</i>
Kütahya Emet Yöresi Ağzı	-an, -en: <i>baken</i>
Eskişehir İli Yörük Ağızları	-eyin: <i>ne bil-eyin</i>
Bayat Köyleri Ağzı (Afyon)	-en: <i>diyen, dur baken</i>
Dinar ve Evciler Yöresi Ağzı	-en: <i>varen, giden, gurtulen</i>
Şuhut ve Yöresi Ağzı (Afyon)	-ēn: <i>ne bilēn</i>
Sinanpaşa Ağzı (Afyon)	-en: <i>sôleyen, gören, gelen, gösderiveren</i>
İscehisar ve İhsaniye Ağzı (Afyon)	-ayın / -eyin: <i>toplattırayın, çıKarayın, içireyin</i>
Emirdağ Ağzı (Afyon)	-en: <i>ben sana bi şē deyen mi</i>
Başmakçı ve Dazkırı Ağızları (Afyon)	-en: <i>baken</i>
Uşak İli Ağızları	-(y)An, -AyIn, -(y)enin, -an, -en, -yan, -yen, -ayın, -eyin: <i>bunu söyle-yen mi söyleme-yen mi (I-2, 32)</i> <i>gaş demiş, çocu da al-en, üstümü de der-en (I-6,12)</i> <i>dour-en de ikimizi bir ye (I-10,4)</i> <i>golundan dut-en gid-en de o garı döğsün seni (I-16, 49)</i> <i>seni köyüme al-en gaş-en, demiş (I-61, 137)</i> <i>sōnadān ben selāmi ver-eyin, fakat alırsa alı (I-64, 7)</i> <i>Tek örnekte -(y)enin şekli: açın da bi dinni-yenin bakam (I-17,136).</i>
Denizli'nin Babadağ İlçesi Ağzı	baқан, sulümeyen, suluyan, sulümiyen
Denizli'nin Güney İlçesi Ağzı	-AyIn : <i>alayın, vārāyin</i> -IyIn: <i>ķoparıyın, vāriyin, giriyyin, oturiyyin, varyıyn gālīyyin</i> -In / -Un : <i>varın, gōtūrūn.</i>
Gelendost Ağzı (Isp.)	-ayın / -eyin: <i>atayın, göreyyin</i>
Uluborlu Ağzı(Isp.)	-en: <i>veren, ne bilen, yazan, göyen</i>
Isparta'nın Eğirdir, Senirkent ve Atabey İlçelerinin Ağız Özellikleri	-en, -eñ : <i>alen, bilen, dēmiyen, dikeñ, düşüniyyin, gelen, işētmīyen, sateñ, söyliyyen</i>

Muğla İli Ağızları	-AyIn, -yin, -Ān, -An, -yAn: <i>odan çörē ğapayın I/21-15</i> <i>fişşēni alayın dērke I/53-91</i> <i>ne diyin sana I/53-62</i> <i>hindi bi baқтыın ben III/1-39</i> <i>başlayān ğāri ben dūne II/16-20</i> <i>gabirlige gēden de çocū çıkarān gelēn de yafidiniñ</i> <i>oraya goyān da bi dene düKān sābı olān III/15-70, 71</i> <i>ben şurē oturēn ābem I/14-63</i> <i>ben ne blēn benim habarım yō I/15-1</i> <i>hindi ben nire gidēn ğāri I/58-30</i> <i>ben südü bişirēn dēdim II/5-104</i> <i>horaya bi tuzağ yapān da baķān ne kesiyor fidanı</i> <i>III/15-114</i> <i>varen acığ yaprağ saren biraz da alen giden orıya</i> <i>dēdim I/25-48</i> <i>bu adam ölunu soķen mi soķmayan mi I/18-5, 6</i> <i>dūnden ğaşmeyen ğāri emin abla I/26-26</i> <i>ben bōrda dura-goyan dēmiş I/58-5</i> <i>ben toPleyen gelen I/82-4</i> <i>başğa ne dēyen a dēzem II/9-17.</i>
Antalya ve Yöresi Ağızları	-ayın / -eyin: <i>Yatayın, vereyin, getmeyeyin, vurayın, çalayın, geçeyin gēdeyin, dēyēn baķayın, annadı-vereyin, dutayın, annadayın, göreyin, buluvereyin, göstereyin</i>
Antalya İli Korkuteli İlçesi ve Yöresi Ağızları	-en: <i>Üğüden, hazırladen, öreten, varen, bilen, gēden, ğaldiren, sıkın, yakalaTdiren, hurduren, bulen, gelen, yaPdıTren</i>
Elmalı ve Yöresi Ağızları (Ant.)	-eñ: <i>Öldüreñ, baķeñ</i>
Serik (Antalya) Ağzı	-eyin, -iyin: <i>nē bileyin, yās _ēdiyin</i>
Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı	-ayın / -eyin, -iyin, -ıyın, -yın, -üyün: <i>ne biliyin, laf ediviriyin, ne yazıyın, sıyıryın, diyin, nēy _ile ödüyün; baķayın, gonusayın, dutayın, baķayın, çıhēyin baķāyın, dēyivereyin, bileyin, göstereyin, gireyin, yapeyin, bēlleyeyin, ben binēyin, gezēyin, annadıyın, biliyin</i>
Anamur ve Yöresi Ağızları	-ayın / -eyin: <i>baķayın, gedeyin, gotüreyin</i>
Arpaçbahşiş Kasabası (Mersin-Erdemli) Boynuinceli Yörükleri Ağzı	-ayın / -eyin: <i>ne bileyin, alō diyeyin, dēyeyin, ne söyleyeyin, niye beklemiyeyin, ne anladayın, ne yapayın, baķayın.</i>
Adana ve Osmaniye Ağızları	-ayın / -eyin: <i>dēyeyin</i>

(Tablo-1)

Anadolu ağızlarında *-AyIn* biçim biriminin kullanıldığı yöreler ve fonetik özellikleri gözden geçirildiğinde, Ege ağızlarında sıklıkla ekin büzülmüş bi-

çimlerinin kullanıldığı; kimi ağızlarda ekin -ān / -ēn biçiminde ikincil uzunlukları koruduğu; bazı ağızlarda ünsüzünün damaksıllaşarak -*Ayİñ*, -*Iñ*, -*Añ* biçimine dönüştüğü görülmektedir.

-*AyIn* biçim biriminin daha çok Batı grubu ağızları içinde kullanılan bir biçim birimi olması bağlamında ekin tespit edildiği ağızlar, L. Karahan'ın verdiği bilgilerle de örtüşür (Karahan 1996). Ayrıca Anadolu ağızlarının etnik yapıyla ilişkisi bağlamında Oğuz boylarından Kınıkların daha çok Batı Anadolu'da yerleştiği (Korkmaz 1989: 26) düşünüldüğünde, -*AyIn* biçim birimi Kınık boyu dil özelliklerinden sayılabilir.

3. Balkan Ağızlarında -*AyIn* Biçim Biriminin Kullanıldığı Yerler ve Fonetik Şekilleri

EKİN KULLANILDIĞI YÖRELER	EKİN KULLANILDIĞI ÖRNEKLER
Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları	- ēn : <i>gidēn</i> , <i>okuyēn</i> .
Bulgaristan-Kırcali Bölgesi Türk Ağızları	- eyn , - yin : <i>Süliyin</i> “söyleyeyim”, <i>ğarıştırmeyn</i> “karıştırmayayım”, <i>kaçeyn</i> “ kaçayım ”.
Makedonya Kızılalma-Karaman Yörükleri Ağzı	-ayın, -eyin: <i>bahtım izleri var gibi, biraçık bırayı bağayın, te büle seniñ gibi</i> (Metin: I, s. 76) <i>aldım yonca, gel göstereyin</i> (Metin II, s. 78) <i>sen çek ben biraz bastırayın diyerdi.</i> (Metin III, s. 83) <i>seni büle istemedim göreyin.</i> (Metin III, s. 82) <i>kalğayın birañğı yere gitmiye işleyemem, işliyen üle alayın işlemeiye işliyemem katıyan.</i> (Metin V, s. 86) <i>a be seyfedin ağa diyerdim nāpayın diyerdim ne bileyin avuruma gelmiyeri diyerdim.</i> (Metin V, s. 87). <i>uzat be sopajıñı da kırtar beni atılayın saña, yere ateş içine atılajak, yanajak. ā diyermiş uzadayın da diyermiş ısırasıñ beni gırklāma dolan.</i> (Metin VIII, s. 96) <i>dā bi masal di:vereyin, başka di:vermem</i> (Metin VIII, 95) <i>onnara istiyeri zāre alayın, zāre istiyeri</i> (Metin XIII, s. 114) <i>isti:rin gene i: olayın. yetmişe çıktıñlayın gayrı iş bitmiş</i> (Metin XVIII, s. 128) <i>alayın bi yeri gideyin gideyin, iç kimse bulamasıñ, öleyin orda.</i> (Metin XIX, s. 131) <i>nāpayın. ot öñünde var yesiñ, otçāz nerde bulayın ona ep yeşil ot yok.</i> (Metin XXVI, s. 154). <i>i:sancıklar gelir gider nāpayın dedim.</i> (Metin XXXIX, s. 187).

(Tablo-2)

Balkan ağızlarında *-AyIn* biçim biriminin çok yaygın kullanımına rastlanmamıştır. Balkan ağızları üzerine yapılan çalışmalarda ekin, *-ayın / -eyin*, *-ēn*, *-eyn*, *-yin* biçimlerine rastlanmıştır. Ekin Makedonya’da tespit edildiği çalışmada “Karaman Yörükleri Ağızı” ibaresi bu biçim birimine, Balkan ağızlarında da daha çok Yörük ağızlarında veya Yörük ağız adacıklarında rastlandığını/rastlanılabileceğini göstermektedir.

4. Çukurova Ağızları İçinde Ceyhan Ağızı

Adana’nın en büyük ilçelerinden biri olan Ceyhan’ın demografik yapısına bakıldığında ilçeye öncelikle 1855 yılı itibarıyla ilk olarak Nogaylar yerleşmişlerdir. 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Ceyhan bölgesine Kırım göçmenleri, Tatarlar, Çerkezler, Papaklar (Azeriler), Rumeli göçmenleri yerleştirilmiştir (www.ceyhan.gov.tr). Yunanistan ve Bulgaristan’dan 1875 yılı itibarıyla başlayan göçlerle çok sayıda Balkan göçmeni Çukurova bölgesine yerleştirilmiştir. Ceyhan ilçesinde Balkan göçmenlerinin “*Dikilitaş, Haliliye (Çataklı), Hamidiye, Handere (Hakkıbeyli), Hilmiye (Çiçekli), Hurşidiye (Gündoğdu), Kadriye, Kokar (Küçük Burhaniye), Çeçenavarza (Ağaçalı), Mahmudiye (Irmaklı), Nuriye, Rumelişükriye (Yenikent), Sadiye-Karamezar (Günlüce), Salihîye (Kuzucak), Sarıbahçe, Sıddıkiye (Ekinyazı), Sirkeli, Tahtalı (Narlık), Selimiye (Yapalak), Yeşilova (Üçdüt) köyleri ve Mustafabeyli* beldesine yerleştiği görülür (Yıldırım 2006: 22).

19. yüzyılın sonlarında Çukurova bölgesinde hızlı bir Yörük yerleşmesi olmuştur. Çukurova bölgesinde bugün Yörük nüfusunun en yoğun olduğu ilçelerden biri olan Ceyhan’ın çok sayıda Yörük köyü olduğu görülmektedir. Ceyhan’ın başlıca Yörük köyleri: *Burhanlı, Çokçapınar, Dokuztekné, Dutlupınar, Hamitbey, Soğukpınar, Yeniköynazımbey, Karakayalı (Cebre), Tumlu, Gümürdülü, Soysalı, Tatlıkuyu*’dur. Bunların dışında Türkmen, Yörük ve göçmenlerin bir arada yaşadığı köy ve yerleşim birimleri de vardır (www.ceyhan.bel.tr). Kentleşme süreci bağlamında Ceyhan’ın merkezinde de Yörük ve Balkan göçmeni nüfus bulunmaktadır.

Çukurova ağızlarını *Kuzeybatı Çukurova ağızları, merkez ağızları ve Doğu Çukurova ağızları* olmak üzere üç ana gruba ayıran Yıldırım, Ceyhan ağızlarına Doğu Çukurova ağızları arasında yer vermiştir (Yıldırım 2006: 28).

Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları adlı çalışmasında Yıldırım, emir 1. teklik *kişide* *-ayım / -eyim; -ayın / -eyin; -āyım / -ēyim; -ıyım / -iyim, -uyum / üyüm; -īm / -ūm; -ım / -im* biçimlerinin kullanıldığını belirtmiş; Yörük ağız adacıklarında ekin *-ayım / -eyim, -āyım / -ēyim ve -ayın / -eyin* biçimlerinin kullanıldığını ifade etmiştir (Yıldırım 2006: 272).

Ceyhan’da Yörük ve göçmen nüfusunun ağız özellikleri içinde Eski Anadolu Türkçesinde yer alan *-AyIn* biçim biriminin durumunu tespit etme amacını güden bu çalışmada, Faruk Yıldırım’ın *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları* adlı çalışmasındaki Ceyhan ağızı metinlerinden, kendi derlemelerimizden ve kişisel gözlemlerimizden oluşturulan örneklerden yararlanılmıştır.

4.1. -AyIn Biçim Biriminin Ceyhan Göçmen ve Yörük Ağızlarındaki Görünümü

Ceyhan göçmen ağızında *-AyIn* biçim biriminin kullanımına rastlanmamıştır.

Ceyhan Yörük ağızında ise *-AyIn* biçiminde kullanılan ekin, büzülmüş biçimlerine veya ünsüzünün damaksıllaşmış biçimine rastlanmamıştır. Ceyhan Yörük ağızında fonetik olarak çok çeşitlilik göstermeyen *-AyIn* biçim biriminin olumlu ve olumsuz fiil tabanları üzerine gelebildiği, ayrıca *-AyIn* ile çekimlenen fiiller üzerine soru ekinin de geldiği görülür. Ek, işlevsel olarak Türkiye Türkçesinin diğer ağızlarında olduğu gibi, Ceyhan Yörük ağızında da istek işleviyle kullanılır:

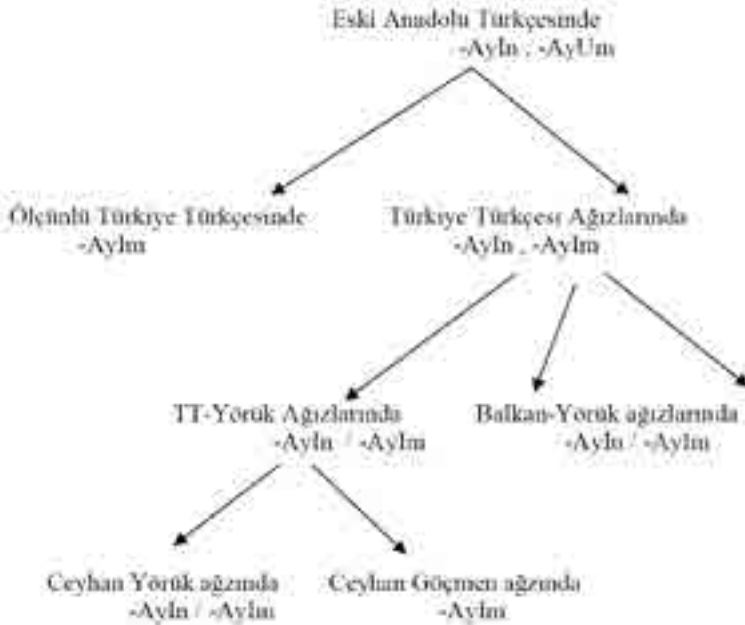
- *Ne deyeyin, sen annaT deyince aklıma gelmeyi.*
- *Ne dutayın her zamanKı iş güç. Temizlik yapıyın.*
- *Ne isdeyeyin senden bacım. Bi şe isdemeyin. Canıyıñ saalî.*
- Çok oturdum. ArtıK *gakayın da eve gedeyin, uşaçıkKlarıma yemeK yapayın.*
- *Bi de baKdımKı ne göreyin, benim tavıKlar pinniKden çıkmışlar.*
- *Sen gel bi bakayın da soñra düşünürüK.*
- ÇocuKKan anam siñirlenince “yaniña *gelmeyeyin, gemikleriñi gırarın*” derdi.
- *Ne deyiin, yarın saña geleyin mi gelmeyeyin mi? Bi şe deseñe.*

5. Sonuç ve Değerlendirme

Orhun Yazıtları’nda *-AyIn* biçiminde görülen ekin Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde çoğunlukla *-AyIn* biçiminin korunduğu görülmektedir. Ek, Türkiye Türkçesi ölçünlü dilinde *-AyIm* biçimi kullanılırken, Türkiye Türkçesi ağızlarında her iki biçimi de yer almaktadır. Türkiye Türkçesi ağızları ile çağdaş Türk lehçeleri arasında ortaklık gösteren *-AyIn*, lehçeler arası karşılaştırmada ölçünlü Türkiye Türkçesi yanında, Türkiye Türkçesi ağızlarının da dikkate alınması gereğini ortaya koyan biçim birimlerinden biridir.

Ekin, Anadolu ağzlarında asli biçimi *-AyIn* yanında, *-IyIn* / *-UyUn*, *-(y)An*, *-ān* / *-ēn*, *-(y)In* / *-Un*, *-AyIn̄*, *-In̄*, *-Añ*, *-Ay* gibi çok farklı fonetik biçimleriyle karşılaşmaktadır.

-AyIn biçim biriminin görünümü, Eski Anadolu Türkçesi-Türkiye Türkçesi Ağızları-Balkan Ağızları-Ceyhan Yörük ve göçmen ağzları çerçevesinde şöyle şekillendirilebilir:

Türkiye Türkçesi ağzlarının özellikle Eski Anadolu Türkçesiyle bağına güçlü bir şekilde sürdürdüğünü gösteren *-AyIn* biçim birimine, bugün Anadolu ağzlarının Batı grubu içinde yer alan ağzlarda rastlanır.

Yapılan ağız çalışmaları bağlamında, genel bir yaklaşımla Anadolu ağzları içinde *-AyIn* biçim biriminin kullanım alanını daha çok Yörük ağzları oluşturuyor, denebilir. Anadolu ağzları dışında, Balkan ağzları için de aynı şey söylenebilir.

-AyIn biçim birimi, Nogay, Tatar, Çerkez, Balkan göçmenleri gibi çok farklı ağız konuşurlarını barındıran Ceyhan ağzları içinde de Yörük ağzlarına özgü bir biçim birimi olma özelliğini korur. Ayrıca *-AyIn* biçim biriminin Ceyhan göçmen ağzlarında yer alması her iki ağız konuşurlarının bir arada yaşamalarına rağmen, iki ağız arasında *-AyIn* biçim birimi bağlamında bir etkileşim olmadığını göstermektedir.

Kaynaklar

- Ay, Ö. (2009), *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Buran, Ahmet, Ercan Alkaya (2007), *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Coşkun, V. (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Eckman, J. (1996), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, Yayına Haz: Osman Fikri Sertkaya, Ankara: TDK Yayınları.
- Eckman, J. (2009), *Çağatayca El Kitabı*, Çev.: Günay Karaağaç, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1994), “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk Dil ve Edebiyat Dergisi*, S: 505, TDK Yayınları.
- Gabain, A. V. (1995), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (2017), *XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2003), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kara, Mehmet (2000), *Türkmence (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karahan, L. (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK yay.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri-Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, K.; Doğan, O. (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (1989), “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapıyla İlişkisi Sorunu”, *TDAY-Belleten-1971*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007), “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Dayandığı Temeller”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2007 / 1*, Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, N. (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T. (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Yıldırım, F. (2006), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları.

İnternet Kaynakları

- www.ceyhan.bel.tr / koylerimiz-ve-koylulerimiz / Erişim tarihi: 04.10.2019
- www.ceyhan.gov.tr / T.C. Ceyhan Kaymakamlığı / Erişim tarihi: 08.10.2019

-AyIn Biçim Biriminin Tespit Edildiği Ağızlarla İlgili Kaynaklar

- Acar Ergün (2012), *Kastamonu ve Yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Acar, Ergün (2008), *Kastamonu Merkez İlçe ve Köyleri Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Akar, Ali (2013), *Muğla İli Ağızları (Gramer-Metin-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Akca, Hakan (2009), *Ankara İli Ağızları (İnceleme - Metinler - Dizin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ali, Nigar (2004), *Bulgaristan-Kırcalı Bölgesi Türk Ağızları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Atmaca, Emine (2017), *Antalya İli Korkureli İlçesi ve Yöresi Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydoğdu, Özkan (2011), *Çankırı ili ve Yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Bayrak İşcanoğlu, İlknur (2007), *Eldivan İlçesi (Çankırı) Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Bölük, Ramazan (2011), *Serik (Antalya) Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi, Erzincan.
- Bülbül Gülfıye (2007), *Balıkesir Bigadiç Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Çakır, Aylin (2018), *İzmir İli Ödemiş-Kiraz-Beydağ İlçesi Ağızları (Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Çeker, M. (2015), *Çumra Havalisi Yörükleri Ağzı*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Çıracı, K. (2019), *Konya İli Karapınar İlçesi Ağızları*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Demiray Erdinç (2003), *Kepsut İlçesi ve Yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Dinar, Talat (2006), *Başmakçı ve Dazkırı Ağızları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Doğan, Muammer (2012), *Aksaray ve Yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Durmaz, Ramazan (2018), *Antalya İli Örneğinde Karakoyunlu Yörük Ağzı: Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Söz Varlığı ve Karakoyunlu Yörük Etnografyası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Ekizoğlu, F. Gülşah (2018), *Beyşehir ve Yöresi Ağızları*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Erdem, Gönül (2014), *Anamur ve Yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Erdoğan, Ferhat (2007), *Şuhut ve Yöresi Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Eren, M. Emin (1997), *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*, Ankara: TDK yayınları.
- Gülbahar, Burcu (2010), *Uluborlu Ağzı (İnceleme- Metinler- Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

- Gülensoy, Tuncer (1988), *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Ankara: TDK yayınları.
- Gülsevin, Gürer (2002), *Uşak İli Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İbrahimsoylu, İzet (2018), *Makedonya Kızılalma-Karaman Yörükleri Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- İlker, Ayşe (2019), *Manisa Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kanaç, Işıl (2010), *Denizli'nin Babadağ İlçesi Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Keleş, İrfan (1986), *Şabanözü Yöresi Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kılınç, Gülay (2009), *Bolu İli Seben İlçesi Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kocamaz, İ. (2013), *Konya İli Taşkent İlçesi ve Köyleri Ağzı*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Koraş, Hikmet (1992), *Karaman ve Yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Korkmaz, Zeynep (1994), *Bartın ve Yöresi Ağızları*, Ankara: TDK yayınları.
- Köğçe, A. N. (2013), *Gölkaya Kasabası Ağzı Sözdizimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Kulle Çoban, Esra (2012), *Elmalı ve Yöresi Ağızları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Manav, Aslı (2006), *Denizli'nin Güney İlçesi Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Mutlu, Hüseyin Kahraman (2008), *Balıkesir İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Örnekkol, Fatih (2006), *Emirdağ Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Özden, Halil İbrahim (2014), *Arpaçbahşiş Kasabası (Mersin-Erdemli) Boynu-ince Yörükleri Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Karaman.
- Özden, Muharrem (2009), *Bilecik İli Ağız İncelemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Öztürk, Dilek (2008), *Kütahya Emet Yöresi Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Öztürk, Erol (2009), *Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pektaş, Tamer (2017), *Gelendost Ağzı (Giriş-İnceleme-Metinler-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Sert, Göksel (2015), *Eskişehir İli Yörük Ağızları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

- Sözer, Burak (2017), *Kadınhanı ve Çevresi Türkmen Yörük Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Uysal, Bilal (2007), *Dinar ve Evciler Yöresi Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Yapıcı, Ali İhsan (2013), *Aydın ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Yaylağan, Nilay (2010), *Isparta'nın Eğirdir, Senirkent ve Atabey İlçelerinin Ağız Özelliklerinin Tespiti ve Türkçe Eğitimi Bakımından Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Yıldırım, Faruk (2006), *Adana ve Osmaniye Ağızları (C. I-II)*, Ankara: TDK yayınları.
- Yıldızöz, Rabia (2017), *Bartın Merkez İlçeleri ve Köyleri Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Bartın.
- Yılmaz, Mehmet (2006), *İscehisar ve İhsaniye Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Zeybek, Fatih Süleyman (2008), *Bayat Köyleri Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Zeybek, Harun, (2007), *Sinanpaşa Ağzı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

ADİYAMAN AĞIZLARINDA KULLANILAN ŞİMDİKİ ZAMAN EKLERİ VE ETNİK KÖKEN İLİŞKİSİ

*Mehmet YEŞİLKAYA**

1. Giriş

Arapların verdiği isimle Hısn-ı Mansur olarak bilinen Adıyaman ili, tarihten günümüze birçok Türk boyuna ve diğer etnik gruplara ev sahipliği yapmıştır. 16. Yüzyılda Osmanlı topraklarına dahil olan ilimizin tarihsel ve kültürel açıdan zengin içeriğe sahip arşiv belgeleri çok sayıda akademik çalışmaya konu olmaktadır (Tunç, 2018, s. 1). Adıyaman'ın çeşitli etnik gruplara, farklı dinî otoritelere sahip yapısı, dil ilişkilerini de etkilemiştir. Aynı etnik (boy-sal) gruptan olmasına rağmen, çeşitli dinî etnik gruplarla ilişkisi sonucu ağız özelliklerinin farklı biçim özelliklerine bürünmesi, bu yörenin ağızlarının çok sayıda akademik çalışmaya konu olması bakımından değerlidir.

Adıyaman ağızlarının biçimsel özellikleri arasında incelenen şimdiki zaman ekleri, ağız gruplarının belirlenmesinde önemli bir ölçüttür. Şimdiki zaman eki olarak kullanılan varyantların etnik gruplarla ilişkisini anlayabilmek için Adıyaman ve çevresinde önceki yüzyıllarda yaşamış etnik ve dinî grupları incelemek gerekir.

2. Adıyaman'daki Etnik ve Dinî Gruplar

Adıyaman ve çevresi ilk çağlardan Osmanlı hakimiyetine kadar birçok devlete, etnik ve dinî gruba ev sahipliği yapmış, önemli ticaret yollarının merkezinde olmuş, iktidar mücadelelerinde defalarca el değiştirmiş, kaleler inşa edilmiş merkezlerden biridir. Adıyaman'ın kale-şehir özelliği sebebiyle Ortaçağ boyunca Arapların, Bizans'ın, Ermenilerin ve Türklerin hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur (Tunç, 2018, s. 301). Adıyaman sırasıyla, Roma, Bizans, İslam (Emeviler, Abbasiler), Hamdaniler, Bizans, Selçuklu, Memluk, Dulkadiroğulları, Moğol, Akkoyunlar, Osmanlı devletleri hakimiyetine geçmiştir (Göksu, 2008).

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, mehmetyes34@gmail.com.

Günümüzde merkez ilçe ile birlikte 9 ilçe ve 406 köyü bulunan bu şehre Araplar Hısn-ı Mansur, Kürtler Semsür adını vermişlerdir. 1519 yılında yapılan nüfus sayımına göre Adıyaman’da 396 gayrimüslim, 6766 Müslüman bulunuyor (Yüzde 5,8). Bu nüfusa çocuklar, zihinsel engelliler, kadınlar, üst düzey yöneticiler dâhil değildir (Arslan, 2009, s. 27).

Adıyaman’da Türkler olarak adlandırılan iki büyük grup vardır. Bunlar Etrak ve Ekrad olarak adlandırılır. Etrak, Arapça Türk kelimesinin çoğulu olarak kullanılmaktadır. Ekrad kelimesi ise her ne kadar Kürt kelimesinin çoğulu gibi görünse de o dönemde konargöçer Türkmen, Ekrad-ı Türkmen gibi anlamlarda kullanılmıştır. Ekrad olarak bahsedilen toplulukların Bozulus Türkmenleri aşiretlerinden olduğu dönemin tahrir defterlerinden anlaşılmaktadır (Tunç, 2018). Hatta bazı kaynaklarda Akhunlar Ekrad olarak geçmektedir.

Adıyaman Merkezdeki Aşiret, Oymak ve Diğer Türk Topluluklarından Bazıları:

1-Konargöçer Ekrad: Beylanlı, Hamzakanlı, Mülükanlı, Belikanlı, Bereketoğlu, Çelikanlı, Dirikanlı, Okçuyanlı, Hızıryanlı ...

2-Türkmen Ekradı: Bozkoyunlu, Rışvan, Rumyanlı, Secen, Benamlı, Beğdilli (Karaşeyhli Avşarı) ...

3-İran Ekradı: Halikanlı

4-Türk Boyları: Avşar, Büyük Kınık, Bayat (Şambayat civarına yerleşmiş olup Şam’dan gelen Bayat boyudur.)

a) Adıyaman Merkez ve Köyleri

1894 nüfus sayımına göre Adıyaman merkeze bağlı köylerde yaşayan toplam 29093 kişiden 2193’ü Ermeni, Katolik veya Protestan idi. Bir başka deyişle toplam nüfusun yüzde 8’i Müslüman olmayan topluluklardı. Katolikler merkeze bağlı Vartan ve Goliker, Ermeniler ise Kırırcık ve Şabak köylerinde yaşırdı. Merkezde ise Müslüman olmayan oranı yüzde 12 idi.

Tablo 1: 1894 Sayımında Adıyaman Merkezdeki Dinî Gruplar

Grup Adı	Nüfus	Yüzde
Müslüman	9938	88
Ermeni	951	8,5
Katolik	125	1
Protestan	154	1,5
Süryani	122	1

Toplam	11290	100

Tablo 2: 1894 Sayımında Adıyaman Köylerindeki Dinî Gruplar

Grup Adı	Nüfus	Yüzde
Müslüman	26900	92,5
Ermeni	1225	4
Katolik	700	2,5
Protestan	268	1
Toplam	29093	100

Besni (Eski adıyla Behisni):

Tarih boyunca bir çok devletin hakimiyeti altına giren Besni, 10. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren 150 yıl boyunca Ermeni devleti hakimiyetinde kalmış, ardından Türk hakimiyetine geçmiştir (Tunç, 2018). Besni merkezde halk Türkçe, köylerde ise hem Türkçe hem Kürtçe konuşmaktadır (Arslan, 2009).

1894 yılında yapılan nüfus sayımına göre Besni merkez ve köylerinde toplam 8720 kişi yaşarken, Katolik, Ermeni ve Protestan mahallesi adıyla üç mahallede toplam 1314 kişi yaşıyordu. Toplam nüfusun yüzde 13'ü Müslüman olmayan topluluklardı.

Tablo 3: 1894 Sayımında Besni Merkezdeki Dinî Gruplar

Grup Adı	Nüfus	Yüzde
Müslüman	7406	87
Gayrimüslim (Katolik, Ermeni, Protestan)	1314	13
Toplam	8720	100

Tablo 4: 1894 Sayımında Besni Köylerindeki Dinî Gruplar

Grup Adı	Nüfus	Yüzde
Müslüman	14750	94,7
Ermeni	730	4,7
Katolik	75	0,5
Protestan	24	0,1
Toplam	15579	100

Besni'deki Aşiret, Oymak ve Diğer Türk Topluluklarından Bazıları

1-Türkmen: Mandollu, Çakal, Fıskılı, Tirebeğli, Beğdilli, Mahmutlu

2-Göçebe Ekrad: Tarikanlı

Ayrıca Besni ismi Besney adlı aşiretin isminden gelmekte olup bu aşiret Avşar Türklerindendir.

3- Türk Boyları: Yıva, Beğdili (Oğuzların Bozok boyundan olup ayrıca Halep Türkmenleri Kuzey Suriye Türkmenleri de bu boydandır.)

b) Gerger

Selçuklu akınları sırasında Ermeni prensliği olan Gerger, Selçuklu ile Ermeniler arasında defalarca el değiştirmiş, 1167 yılında tamamen Selçuklu hakimiyetine geçmiştir. Selçuklu döneminden sonra ise Moğol-Osmanlı çekişmesinde yine el değiştirmiş, 1524'te Osmanlı topraklarına kalıcı olarak katılmıştır.

1894 nüfus sayımına göre Gerger köylerinde 11570 Müslüman, 350 Ermeni, 86 Katolik bulunmaktaydı.

Tablo 5: 1894 Sayımında Gerger Merkezdeki Dinî Gruplar

Grup Adı	Nüfus	Yüzde
Müslüman	7475	97
Ermeni	153	2
Katolik	61	1
Toplam	7689	100

Tablo 6: 1894 Sayımında Gerger Köylerindeki Dinî Gruplar

Grup Adı	Nüfus	Yüzde
Müslüman	14750	94,7
Ermeni	730	4,7
Katolik	75	0,5
Toplam	15579	100

Gerger'deki Aşiret, Oymak ve Diğer Türk Topluluklarından Bazıları

1-Türkmen: Kavilli, Musaoğulları

2-Göçebe Ekrad: Cikanlı (Oymaklı), Gende, Rutanlı, Nehiranlı

c) Kâhta

Kâhta ilçesi de yine bir dönem Ermeni devleti sınırları içinde iken sırasıyla Bizans, Araplar (Emeviler, Abbasiler), Selçukluların eline geçmiş, son olarak 1519'da Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kâhta köylerinin büyük kısmı Kürt kabilelerinden oluşuyordu.

1894 yılı nüfus sayımına göre Kâhta'nın köylerinde 2552 Müslüman, 36 Katolik bulunmaktaydı. Ermeni nüfusa ise rastlanmamıştır.

Tablo 7: 1894 Sayımında Kâhta Köylerindeki Dinî Gruplar

Grup Adı	Nüfus	Yüzde
Müslüman	2552	98,7
Ermeni	0	0
Katolik	36	1,3
Toplam	2588	100

Tablo 8: 1894 Sayımında Kâhta Merkezdeki Dinî Gruplar

Grup Adı	Nüfus	Yüzde
Müslüman	10630	97
Ermeni	279	2,5
Katolik	61	0,5
Toplam	10970	100

Kâhta'daki Aşiret, Oymak ve Diğer Türk Topluluklarından Bazıları:

1-Türkmen: -

2-Göçebe Ekrad: Gende, Kerger, Malikanlı, Nohutlu, Rutanlı, Pusikan

3-Türk Boyları: Salur, Kınık, Ala-Yundlu

d) Samsat

İlk Arap İslam devletleri döneminde Ermeniyeye olarak bilinen bu bölge 640 yılında İslam ordusu tarafından alınmış, sonraki dönemlerde Ermeniler ve Müslümanlar arasında el değiştirmiş, son olarak 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı hakimiyetine girmiştir.

Tablo 9: 1894 Sayımında Samsat'taki Dinî Gruplar

Grup Adı	Nüfus	Yüzde
Müslüman	3550	95
Gayrimüslim	180	5
Toplam	3730	100

Samsat'taki Aşiret, Oymak ve Diğer Türk Topluluklarından Bazıları

1-Türkmen: -

2-Göçebe Ekrad: Bayki, Bozoklu, Baylanlı, Çevganlı

3. Şimdiki Zaman Ekinin Önemi

Anadolu'daki etnik grupların yüzyıllar süren ilişkileri, yer değiştirmeleri ve birbirine karışmalarına rağmen ağız özelliklerini korumalarına rağmen bazen diğer grupların ağız özelliklerini de almışlardır. Bir gramer şekli için

İkinci Ağız Bölgesine Gölbaşı, Samsat, Kâhta bir bölümü, Gerger bir bölümü dâhil edilebilir. Şimdiki zaman eki -yo, -yor, -yu, -yur biçimindedir. Gel-i-yur, yidiri-yor, bilmi-yo, geli-yo-h, ohu-yo-h (Bulduk, Adıyaman İndere (Zey) Köyü Ağzı, 2011) (Bulduk, Adıyaman İndere (Zey) Köyü Ağzı, 2011), utan-i-yo-m, di-yo-m (Yeşilkaya, 2007, s. 106), gel-i-yo-m, gel-i-yo-h, gel-i-yo-n (Demez, 2013, s. 102).

İkinci ağız bölgesi içinde yer alan Zey köyünde bir konuşur çek-o-h (Mehmet Şeker, 91 yaşında) örneğiyle cümle kurmuştur. Konuşurun bu örneği köydeki diğer varyant olan -yo varyantının değişime uğradığı veya -o şeklinin varlığını sürdürümemeyip daha güçlü olan diğer varyant karşısında yok olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Konuşurun yaşı dikkate alındığında ikinci ihtimalin daha kuvvetli olduğu sonucuna ulaşılabilir.

İkinci ağız bölgesinde -yor şeklinin yanında -yur şeklinin de kullanılması bölgedeki Kürt unsurların etkisi altında gerçekleşmiştir. Adıyaman yöresinde Kürtlerin yoğun yaşadığı yerlerde o ve u sesleri çoğunlukla birbirine karıştırılmakta olup, kol yerine kul, kul yerine kol, organizasyon yerine urganizasyon, gül yerine göl, göl yerine gül gibi yaygın hatalı söyleyişler hakimdir. Bu sesleri ayırmak için de açık u (u) ve kapalı u (o) açıklaması yapılır (Alkayış, 2009, s. 18-21). Bu yaygın hatalar şimdiki zaman ekinin de iki farklı biçiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Harita 2: İkinci Ağız Bölgesi -yor, -yur, -yo, -yu Biçimleri

Üçüncü Ağız Bölgesi Gerger'in bir kısmı ve Gerger ilçesi Oymaklı Köyünü kapsamaktadır (Yeşilkaya, 2007). Şimdiki zaman eki -I(y), -(y)I şeklindedir. Gandırı-yi, yapı-yi, ol-iy-di. Bu ek Zeynep Korkmaz tarafından Kınık boyuna ait bir özellik olarak belirtilmiştir (Korkmaz Z. , 1971). Besni ve Birecik ağzında zaman zaman -iy, -y kullanılır (Bulduk & Telli, Adıyaman İli ve Yöresi Ağzlarından Derleme Sözlüğüne Katkıları: Fiil, 2019).

kullanılmıştır. Bu örneklerde y fonemi kaybolduğundan şimdiki zaman ekindeki o fonemi uzatılarak uzun ünlüye dönüştüğü düşünülmektedir.

Gaziantep’de derlenen metinlerden bazılarında şimdiki zaman eki -yo biçiminden -o biçimine dönüşmüştür. Türkmen Barak ağzı olarak düşünülmektedir. Oynuo, söylüo, sular kaynıyor örnekleri verilmiştir (Günşen, 2009). Kaynıyor örneğinde -yor ekinin kelime sonundaki geniş ünlüyü daraltmadığı görülmektedir. Ermeni harfli Türkçe metinlerde de bu durum görülmektedir (Kılıçlı, 2014). Arıyor, geleyor, geteyor, yatıyor örnekleri de Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülmektedir (Güvenç, 2014, s. 343).

Bu ekin kullanıldığı yerlerden olan Birecik ve Halfeti’de ist-on, ak-or, gel-or örneklerine rastlanmaktadır (Karahana, 1996, s. 172-173). Bu iki ilçe Osmanlı döneminde önce Urfa sancağına bağlı iken sonra (1609) Halep sancağına bağlanmıştır (Maden, 2001). Birecik’te şimdiki zaman ekinin bir başka kullanım biçimi de -l(y) olarak bilinir (Altunbıçak, 2015).

Kilis Merkez ve Musabeyli ilçesi civarında yaygın olarak kullanılan şimdiki zaman eki -or biçimindedir. (Erol, Kilis Ağızlarında Şimdiki Zaman, 2015) Ayrıca Musabeyli ilçesi civarında ekin -o, -yo biçimleri de kullanılmaktadır (Gül, 1993). Osmanlı toprağına dâhil olduktan sonra Kilis ve çevresine Kıpçak, Oğuz, Karluklar yerleşmiştir. 15. yüzyıl ile 19. yüzyıllar arasında bu bölgede Bozcalu, Afşar, Beydili, İnallı, Alayuntlu, Çepni, Bayındır, Peçenekler gibi pek çok Türkmen boyu yaşamıştır (Erol, Kilis İlinde Ağız Tabakalaşması, 2015). Türk boyları dışında aynı dönemlerde Ermeniler, Araplar, Yahudiler ve Hristiyan kavimler de yaşıyordu. Gayrimüslim oranı yüzde 6,5 civarındaydı (İncili, 2013).

Harita 4: Adiyaman Çevresinde Şimdiki Zaman Eki Olarak -or Kullanılan Yerler

Yapılan çalışmalar göz önüne alındığında şimdiye kadar -or şeklinin anılan yerler dışında başka bir bölgede kullanımına rastlanmamıştır. Ancak ülke dışında Türkmenistan'daki Sarık boyu şimdiki zaman eki olarak -o, -or biçimini kullanırlar. Afganistan'ın Mervçak bölgesinde yaşayan Sarık Türkmen boyu ise bu biçimi kullanmazlar (Şahin, 2014, s. 1332). Ayrıca Talat Tekin Türkmen diyalektlerini iki gruba ayırarak ikinci grubun konuşurları olan No-hur, Arabacı, Kıraç, Hatap, Bayat boylarının -yor, -yo, -or, -o biçimlerini kullandıklarını belirtir. Birinci grupta bulunan Sarık boyu ise -yâr ve -yâ biçimini kullanırlar (Tekin, 1978).

6. Sonuç

Etnik (boysal) ağız özellikleri belirlemede ölçüt olarak kullanılan şimdiki zaman ekinin çeşitli varyantları hakkında birçok Türkolog farklı görüşler belirtmiştir. Her ne kadar “Şu boy şu varyantı kullanır.” gibi bir genelleme yapılamasa da her boyun belirli ağız özellikleri taşıdığı ve şimdiki zaman ekinde de belirli biçimler kullandığı söylenebilir. Bir başka deyişle gel-iy o Kınık özelliğidir, gel-iyi Avşar özelliğidir, gel-iy e Salur özelliğidir yargısı doğru olsa bile geliyi dendiğinde bu ekin sadece Avşar ağız olduğu söylenemez (Gülsevin, Anadolu Ağızlarında Etnik Özellikler ve Çepni Ağızı Üzerine, 2010). Tüm Oğuz boylarının ve ülke içindeki diğer Türk kavimlerinin hangi ağız konuştuğu, ne tür ağız özelliklerine sahip oldukları henüz belirlenememiştir.

Aynı Türkmen boyundan olan Sarık Türklerinin Afganistan'da yaşayanları ile Türkmenistan'da yaşayanları şimdiki zaman ekinin farklı biçimlerini kullanmaktadırlar. Halep'te yaşayan Türkmen boyları ile Türkiye'ye yerleşenler (Kilis civarı) de aynı ağız özelliklerine sahip değildir. Aynı Oğuz boyunun adını taşıyan köylerin ağız özellikleri de birbirinden tamamen farklı olabilmektedir (Gülsevin, Anadolu Ağızlarında Etnik (Boysal) Özellikler ve Çepni Ağızı Üzerine, 2010, s. 143). Ayrıca yüzyıllar boyunca birbirine karışmış Anadolu insanından kimin hangi boydan olduğunu belirlemek oldukça zordur.

Tüm bu bilgiler ışığında Adıyaman merkez ağızında ağırlıklı olarak kullanılan şimdiki zaman ekinin -or varyantı Adıyaman merkezde, Kâhta ve Samsat ilçelerinde, Gaziantep'in Nizip ilçesinde, Kilis merkezde ve Musabeyli ilçesinde, Şanlıurfa'nın Halfeti ve Birecik ilçelerinde kullanılmaktadır. Ülke dışında da Türkmenistan'da (Sarık boyu) kullanıldığı belirlenmiştir.

Adıyaman ve çevresinde kullanılan -or, o biçiminin kullanım yerleri dikate alındığında bu eki kullanan grupların iki ihtimal söz konusu olmaktadır.

Birinci ihtimal bölgede yaşayan Ermenilerin ses özelliklerinden etkilenerek şimdiki zaman ekinin bu biçime büründüğüdür. Ermeni harfleriyle ya-

zılmış Türkçe metinlerde çokça örneği görülen -yor ekinden önceki kelime sonunda, geniş ünlünün daralmadığı ve biçimini koruduğu, ünsüz ile biten kelimelerde ise geniş ünlü geldiği (gel-e-yor, yat-a-yor, ara-yor, get-e-yor) dikkate alındığında Ermenice metinlerde -y'nin düşmediği, varlığını koruduğu görülecektir. Adıyaman'ın Kâhta ilçesinde bu ekin varlığı ve Ermeni nüfusunun bulunmadığı dikkate alındığında bu ihtimal oldukça zayıflamaktadır. Yukarıdaki tablolardan görüleceği üzere Ermeni nüfusunun bu bölgedeki azlığı sebebiyle Türk dilinin şimdiki zaman ekine bu derece bir etkide bulunamayacağı düşünülmektedir.

İkinci ihtimal ise Selçukluların Anadolu'ya akınları sırasında Sarık Türkmen boylarından bir kısmının Halep üzerinden Adıyaman'a ve çevresine yerleştiği, dil özelliklerini günümüze kadar korudukları düşüncesidir. Ayrıca Tuncer Gülensoy'un bir çalışmasında Adıyaman'a Osmanlı döneminde yerleşen çok sayıda oğuz boyunun olduğu (Gülensoy, 1993) ve bu boyların her birinin çeşitli ağız özelliklerine sahip olduğu bilinmektedir. Adıyaman merkez ağızında kullanılan şimdiki zaman eki varyantı -or biçiminin Türkmenistan'daki Sarık boyundan geldiği ihtimali bu açıdan bakıldığında daha güçlü olduğu görülecektir.

Bu ihtimalin teyidi için Türkmenistan'daki Sarık Türkmen boylarına ait dil özelliklerinin ve tarihsel süreç içerisinde yerleştikleri bölgelerin incelenmesi gerekir. Ayrıca Afganistan'ın Mervçak bölgesinde yaşayan Sarık Türkmenlerinin neden şimdiki zaman ekinin aynı varyantını kullanmadıkları da incelenmelidir. Bu da ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar kapsamlıdır.

Kaynaklar

- Alkayış, M. F. (2009). Kâhta Ağızında Yuvarlak Ünlülerin Kullanımı. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18-21.
- Altunbıçak, İ. (2015). Birecik Ağızı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta.
- Arslan, R. (2009, 03). 19.Yüzyılda Hınımınsur, Behisni, Gerger ve Kahta'nın Sosyal ve İktisadî Durumu. Sivas: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Bulduk, T. B. (2011). Adıyaman İndere (Zey) Köyü Ağızı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi . Adıyaman.
- Bulduk, T. B., & Telli, B. (2019). Adıyaman İli ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkıları: Fiil. *Hikmet -Akademik Edebiyat Dergisi* (10), 98-115.
- Demez, A. (2013). Gölbaşı (Adıyaman) Ağızı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi . Erzurum.
- Erol, H. A. (2015). Kilis Ağızlarında Şimdiki Zaman. *Mediterranean Journal of Humanities*, 51-59.
- Erol, H. A. (2015). Kilis İlinde Ağız Tabakalaşması. *Turkish Studies*, 139-152.

- Göksu, C. (2008). Adıyaman İli Gölbaşı İlçesinin Tarihi, Ekonomik, Sosyo-Kültürel Yapısı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi . Niğde.
- Gül, R. (1993). Kilis Merkez ve Köyleri Ağızları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana.
- Gülensoy, T. (1993). *Doğu ve Güneydoğu Ağızları Üzerine Düşünceler*. Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Gülsevin, G. (2010). Anadolu Ağızlarında Etnik (Boysal) Özellikler ve Çepni Ağzı Üzerine. *1. Uluslararası Türk Dialectolojisi Çalıştayı*, (s. 139-152). Gazimagosa/Kıbrıs.
- Gülsevin, G. (2010). Anadolu Ağızlarında Etnik Özellikler ve Çepni Ağzı Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 139-152.
- Günşen, A. (2009). Gaziantep Ağzının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler. *Turkish Studies*, 1102-1103.
- Günay, E. G. (2008). Adıyaman Merkez, Kâhta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi . Elazığ.
- Güvenç, L. (2014). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 343. Kayseri.
- İmer, K. (2000). Türkçenin Ağızlarının Sınıflandırılmasında Temel Alınan Ölçütler. *Türkçenin Ağızları Çalıştayı Bildirileri* (s. 5-16). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İncili, Ö. F. (2013). 19. Yüzyılda Kilis Şehrinin Coğrafi Özellikleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ.
- Kılıçlı, M. (2014). Ermeni Harfli Türkçe Metin: Dindar Ömür Üzerine Bazı Muhtasar Tarifler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Kısa, O. (2018). Güneybatı Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Y. (2005, 09). Besni Masallarının Sözlü Kompozisyon Teorisine Göre İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi . Gaziantep.
- Korkmaz, Z. (1971). Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 21-32.
- Maden, A. M. (2001). Oliver'e Göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Şahin, S. (2014). Afganistan ve Stavropol Türkmenlerinin Kullandıkları Şimdiki Zaman Ekleri. *Turkish Studies*, 1325-1334.
- Tekin, T. (1978). Türk Dilleri Ailesi. *Türk Dili*, 173-183.
- Tunç, M. N. (2018, 07). 18. Yüzyılda Adıyaman İdarî Sosyal ve İktisadî Tarihi. Kahramanmaraş: Yayınlanmamış Doktora Tezi .
- Yeşilkaya, M. (2007). Gerger Merkez ve Köyleri Ağızları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Van.

AĞIZLAR ARASI ETKİLEŞİM VE DİL İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA SURIYE VE LÜBNAN TÜRKMEN AĞIZLARI ÜZERİNE NOTLAR

*Faruk YILDIRIM**

Giriş

Türkiye Türkçesinin ülke sınırları dışında kalan uzantıları, günden güne daha az konuşulur hâle gelmekte, bu durum, söz konusu topraklarda konuşulan ağızların taşıdığı kültürün unutulmasına ve Türkçenin diğer kollarıyla bağlantılarının zayıflamasına yol açmaktadır. Bundan ötürü, Türkiye Türkçesinin siyasi sınırlar ötesindeki ağızlarının araştırılması, Türkolojinin hayati görevlerindendir. Bu çalışmanın temel amacı, dile getirilen görevin bir parçasını yerine getirmektir.

Suriye, Doğu Akdeniz’de 185 bin km²lik bir alanda kurulmuş bulunan bir Ortadoğu ülkesidir. 2013 verilerine göre nüfusu 22 milyon 850 bindir. Bugün bu nüfusun yarıya yakın bir kısmı başka ülkelere sığınmış durumdadır. İç savaş öncesi Suriye’deki Türkmen nüfusuyla ilgili olarak 400 bin ila 3,5 milyon arasında değişen tahminler bulunmaktadır. Bu çalışmada, Suriye Türkmen nüfusuyla ilgili yeni bir iddia dile getirilmeyecek ancak şu gerçek vurgulanacaktır: Suriye’de Türk dilli bir halk yaşamaktadır ve onlar kendilerini Türk veya Türkmen olarak adlandırmaktadırlar.

Türkmen nüfusu Suriye’nin kuzey, kuzeybatı ve batısında yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmada, Suriye Türkmen ağızları dört grup hâlinde incelenmiştir: Bayır Bucak (Lazkiye), Halep, Hama-Humus ve Colan Türkmen ağızları.

Lübnan’daki Türkmen nüfusu ise, Suriye’ye göre oldukça küçüktür. Toplamda 17 bin kişi olarak tahmin edilen bu nüfus, iki bölgede yoğunlaşmıştır: Akkar ve Bekaa (Baalbek).

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, faryil@cu.edu.tr.

Çalışmada, Bayırbucak ağzı için Faruk Yıldırım'ın *Suriye Bayırbucak Türkmen Ağzı* (2018), Lübnan ağızları için Özgür Kasım Aydemir'in *Lübnan Türk Ağızları* (2015), Colan ağzı için Hülya Arslan-Erol'un *Suriye Colan (Golan) Türkmenleri Ağzı* (2009) başlıklı çalışmalarındaki metinler incelenmiştir. Halep ve Hama-Humus ağızları için yürütücülüğünü Hülya Arslan-Erol'un yaptığı Suriye Türkmen Ağızları adlı TÜBİTAK projesi kapsamında tespit edilen ses kayıtları ile örnek metinler kullanılmıştır.¹ İnceleme için, özellikle biçim bilgisiyle ilgili konularda, Mehmet Erol'un *Halep Türkmenleri Halk Kültürü Araştırmaları* (2012) ve Əli Şamil'in *Colan Türkmanları Folklor və Etnoqrafiya Örnekləri* (2014) adlı kitapları ile Laila Mahmoud'un *Halep Ağzı, İnceleme-Metinler-Sözlük* (2013) başlıklı yüksek lisans tezi de taranmıştır.

1. Ses Bilgisi Notları

1.1. Suriye ve Lübnan Türkmen ağızlarında, genel olarak, Ölçünlü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, sekiz ünlü ses birimi vardır: /a/, /e/, /i/, /ı/, /o/, /ö/, /u/, /ü/. Bayırbucak Türkmen ağzında anlam ayırt edici niteliğe sahip doku-zuncu bir ses birimi vardır: /è/. Bu ses biriminin söz konusu ağızda kullanım sıklığı çok yüksektir. Bayırbucak ağzında /è/ ünlüsünün anlam ayırt ediciliği şu karşıt çiftlerden (minimal pairs) anlaşılabilir: *el* “ülke, yurt, halk, yabancı” *X el* “el”; *et X ét-*; *eş “eş” X eş-“eşmek”; dëyin “diye” X dëyin “kadar”*. Halep, Hama-Humus, Colan ve Lübnan Türkmen ağızlarında [è] ünlüsünün ses birimi mi yoksa alt ses birimi mi olduğu mevcut metinlerden çıkarılamamakla birlikte, bu ağızların tamamında kullanıldığı ve sıklığının yüksek olduğu görülmektedir: *ét-, dë-, yë-, gë-, gët-, nëye, yëtmiş, èyi...*

1.2. Suriye ve Lübnan Türkmen ağızlarında, /e/ ses biriminin boğumlanma noktası /e/ ile /a/ arasında olan, geniş, düz, orta alt ses birimi [è], sıkça işitilir:² *èski, gèlin, gètir-, kës-* (Bayırbucak); *sène “sene”, bènım* (Halep); *gè-tirdiler; sèna, nèşil* (Hama-Humus); *bègendim, güwèndim, hüçè* (Colan), *ès-merin, sèwdikçe, èlimnen, èvisini, èbesi* (Lübnan).

1.3. Bu ağızlarda boğumlanma noktası /ı/ ile /i/ arasında olan [i] alt ses birimi de sıkça işitilir: *yiğitti, söyleyîn, biriniñ, biñ, dedemiñ, geliksîñ, bilmes-siñiz, gariyi, ‘ayî* (Bayırbucak); *biz, benim, şimdi, dedi, ‘antebin, bir, yinir, dimiş, kîfte, bir, herifim ‘eşim’, millet* (Halep); *biñ, biz, geldiğ, yaşıyyı, yaşıy-rıg, gidiğim, ayrındıg* (Hama-Humus), *biñ* (Colan); *sèwdiğim, bilmezsiñ, çığı-niñ* (Lübnan).

¹ Sonuç raporu henüz yayımlanmamış olan 117K048 numaralı TÜBİTAK (1001) projesinin verilerini paylaşma nezaketi gösteren Prof. Dr. Hülya Arslan-Erol’a teşekkür ederim.

² IPA’da [æ] ile gösterilen ve [è]’ye göre daha geride boğumlanan bu ünlü, Yıldırım’da (2018) [è] ile, Arslan-Erol’da (2009) [á] ile, Aydemir’de (2015) [ä] / [á] ile işaretlenmiştir. Elinizdeki çalışmada yalnız [è] tercih edilmiştir.

1.4. Söz konusu ağızlarda, /o/ ile /ö/ arasında boğumlanan [ó] ve /u/ ile /ü/ arasında boğumlanan [ú] alt ses birimleri de yaygındır: *kiló, terekátor, bóğün, kóy, dók-, sóğ-, húrriyet, şekúlata, wúcaduma, cüm ‘a, düğün, gúney, túrkmen* (Bayırbucak); *gór- düğün, túrkú* (Halep); *kóyümüzde, óteğinnen, öldí, gór- önce, dów-, gúwennik, úç, dún, dóğün* “dövme”, *súr‘ye* (Hama-Humus); *ólüm, dórt, bóğün, dúğün, túrkmen, öldúrcüm, kúltürümüz, úç* (Lübnan).

1.5. Suriye ve Lübnan Türkmen ağızlarında uzun ünlülerle sıkça karşılaşmaktadır. Uzun ünlüler, Türkçe sözlerde çoklukla ikincildir, alıntılarda ise hem asli hem de ikincil uzunluklara rastlanır: *yārın, wār, yālıq, yāni, āsi, tārīh, sādece; ēleş- sēmez, çērek, şeftēli, ‘askerdēdim, tēlike, yaptīm, çıqtīndan, balīh, iblīs, göwdelīdi, kīse “kilise”, abō, nōluyo, bendōra “domates”, sōra, gōde “gövde”, ōren-, kōden “köyden” yōmiye, sūriye, mecbūren, sūfi, gördüm, böyümüz, sūriye...* Alıntı sözlerdeki uzun ünlüler, bu ağızlarda bazen kısalarak olağan süreli ünlüye dönüşür: *mezer, adelet, barabar, lüzüm, sadaca, zatan, beker, patışah...*

1.6. Suriye ve Lübnan Türkmen ağızlarında ünlü uyumlarının, kimi durumlarda (mesela şimdiki zaman ekinde, bazı sesler komşuluğunda vb.) yer yer bozulsa da, genel olarak kuvvetli olduğu söylenebilir. Bu ağızlarda, kelime tabanı uyuma girsin girmesin, onun üzerine gelen eklerin kelimenin son hece ünlüsüne genellikle uyduğu gözlenebilmektedir. Söz konusu ağızlar, kaynak dilinde dudak ve/veya damak uyumuna girmeyen birtakım alıntı sözleri de uyuma sokar: *mezer, sebeh, beker, nüfus, ezen, kire, ataş, insan, dıqqat, pılaw, misefir, doqtur, motur, horuz, pambıq, hamır* vb. Buna karşılık, çeşitli nedenlerle, özellikle ünsüzlerin etkisiyle, uyum bozulmasına ve bazı alıntı sözlerdeki uyumsuzluğun korunmasına da rastlanır: *çalışiyim, göceden, gapiyi, qaleyçi, yaşli, ewümüz, sewüyo, muhim, neylon, dektor “doktor”, limon* vb. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde damak uyumuna girmeyen *elma, hani, hangi* gibi sözler ile *+{ki}, -{ken}, +{leyin}* ekleri, bu ağızlarda, istisnaları olmakla birlikte, uyuma girer: *alma, hanı, hanğı, başındaqı, ordaqı, oturuqan, savaşırqan, yaşqan, aqşamlayın* vb.

1.7. Ünlü değişimleri; önlüleşme, arthlaşma, düzleşme, yuvarlaklaşma, genişleme, darlaşma biçimlerinde ortaya çıkar. Bu ağızlardaki en yaygın ünlü değişmesi /a/> [è], /e/dir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde /a/ ünlüsüyle telaffuz edilen Arapça sözler söz konusu ağızlarda sıkça [è], bazen /e/ ile telaffuz edilir. Bu açıdan Suriye ve Lübnan ağızları, Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Doğu grubu ağızlarına yaklaşıp:³ *kirè, misèfir, selèm, yèsin, zè-yif, ‘èyib, sèhil, silèh, mèliye, münèfiq, gaħwè; beker, imken* (Bayırbucak); *sebeh, Helep, ‘enteb’in, ‘èlem, heb, írhet, be’ez, selem, ‘esker, ‘eşret, ‘eyel,*

³ krş. (Karahan 1996: 3-5).

hec, *henîfî*, *eħba*, *ħebbe*, *sebeħ*, *zeħter*, *cedde*, *se‘et* (Halep), *‘aqrebêleri*, *‘am-cemgilden* (Hama-Humus); *du‘èleri*, (Colan); *lèzim*, *imèn*, *sèbah*, *èsès*, *şemel* “şimal”, *rèħat* (Lübnan). Bazen Türkçe, Farsça ve Batı kökenli kelimelerde de önlüleşme eğilimi gözlenir: *hèni*, *hèngisi*, *hèydi tèksicilik*, *mèkine*, *lèstik*, *pışmèn*, *fincèn* (Bayırbucak); *bírez*, *mekine*, *ħeste* (Halep); *èzerbicèn*, *birèz* (Colan); *sèna*, *pèħalı* (Hama-Humus); *sène*, *bèñe*, *sèqallı* (Lübnan).

1.8. Ünlü düşmesi çoklukla iç seste, üç veya daha fazla heceli kelimelerin vurgusuz, açık, orta hecesindeki dar ünlülerin düşmesi biçiminde görülür: *duyyo*, *yaptırrım*, *daqqa*, *dışardan*, *herbirni*, *getirrik*, *çıħarriq* vb.

1.9. Ünlü türemesi, ağırlıklı olarak, ön ve iç seste dar ünlü türemesi biçiminde meydana gelir: *ıradiyo*, *ısbör* “spor”, *urum*, *üleş*, *löküs* “lüks”, *pılaqa*, *titiredi*, *etiraf* (Bayırbucak); *ırhet*, *ilen* “leğen”, *tirektör*, (Halep), *ħarūPta* “harpte”, *istüdyo* “stüdyo” (Lübnan).

1.10. Bayırbucak ağızında, Batı dillerinden geçen alıntı sözlerde, geniş ünlü türemelerine de rastlanır: *terektor* “traktör”, *gerefet* “kravat”, *berezilya* “Brezilya” vb.

1.11. Suriye ve Lübnan Türkmen ağızlarında /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/, /ʔ/ ve / ʔ/ ünsüz ses birimleri bulunur. Bu ünsüzlerin boğumlanma nitelikleri bakımından farklılık gösteren deşikeleri de mevcuttur. /ʔ/ ve / ʔ/ ünsüzleri ağırlıklı olarak Arapça alıntılarda kullanılır.

1.12. Yukarıdaki maddede sayılan ünsüz ses birimlerinden /ŋ/, Bayırbucak Türkmen ağızında anlam ayırt ediciliği olan bir ses birimidir. Türkçenin tarihî dönemlerinde söz konusu ünsüzü taşıyan kelime ve ekler, bu ağızda da büyük oranda /ŋ/’lidir. Bunlardan başka, emir kipi üçüncü kişi ekleri de Bayırbucak ağızında sıkça -{sXŋ} ve -{sXŋnAr} biçimlerinde dış /n/’leri damaklılaşmış olarak kullanılır. Ancak, bu durumun tersine damak [ŋ]’lerinin dış [n]’sine döndüğü örneklerle de rastlanır. Halep ağızında *biñ*, *tañrı*, *deñiz* gibi kelimeler ile iyelik kökenli teklik 2. kişi ekinde, ilgi durumu ekinde, 1. ve 2. kişi zamirlerinin yönelme durumlarında yaygın olarak [ŋ]’ye rastlanır. Hama-Humus ve Colan ağızlarında da benzer bir durum vardır. Lübnan ağızlarında *deñiş-*, *biñ*, *soñra*, *süñük*, *qoñşu* gibi sözlerde, ilgi durumu ekinde, iyelik ve zamir kökenli ikinci kişi eklerinde, ikinci kişi iyelik eklerinde, ikinci kişi bildirme eklerinde /ŋ/ ünsüzü sıkça kullanılır ancak yer yer dış [n]’sine döner.

1.13. Suriye ve Lübnan Türkmen ağızlarında /v/ ses biriminin [w] ve [v] olmak üzere iki deşikese bulunur. Bölgedeki tüm ağızlarda bu deşikelerden çift dudakta boğumlanan [w] ünsüzü, dış-dudak ünsüzü [v]’ye göre daha sık iştilir. Bu tercih, ses düzeyinde Arapçanın söz konusu ağızlar üzerindeki

belirgin etkilerinden biridir.⁴ *wâr, wur-, ew, sew-, awiç, ğahwe, wêr-, watan, yawaş* (Bayırbucak); *köw, war, wur-, ew, we, quwat, söw-, watandaş* (Halep); *ewlen-, wala, war, wer-, döw-, sew-, qawğa* (Hama-Humus); *wallahi, wardı, wêr-, sawaş, duwaq, ğawın, dewe, ğüwey, yawru* (Colan); *êwwel, göw, sêw-, wuř-walla, ków, waqit, dówlet, yawaş, ew, wêzir* (Lübnan). Suriye ve Lübnan'daki bütün Türkmen ağızlarında diş-dudak ünsüzü [v], özellikle Türkçe kelimelerde, seyrek de olsa, işitilmektedir: *vêr-, ev, sev-, avıdmağ, çavış, deve...*

1.14. Arapçanın etkilerini [h], /' / ve / ' / ünsüzlerinde de gözlemek mümkündür.⁵ Bunlardan, sürekli, ötümsüz gırtlak kapağı ünsüzü olan ve IPA'da [h] işaretiyle gösterilen [h], çoklukla Arapça alıntı sözlerde işitilir:⁶ *haqi:qın, hattâ, habbe, hummus, ihanat, muhendis, muhabbet, sabah* (Bayırbucak); *hassadan* “hasseten”, *hawış* “oda”, *hara* “mahalle”, *sebeh, heşe* “haşa”, *hesen* “Hasan”, *hazır, hec* “hac” (Halep); *hal, haram, hama, cehez* “çeyiz” (Hama-Humus); *muhallif, haket* “hikaye”, *saḥab* “sahip”, *fiqh, cehez* “çeyiz”, *sābah* (Lübnan). Çoklukla Arapça alıntı sözlerde kullanılan, sürekli, sızıcı ötümlü gırtlak kapağı ünsüzü olan ve IPA'da [ʕ] simgesiyle karşılanan [ʕ] (ayın), Suriye ve Lübnan Türkmen ağızlarının tamamında işitilir:⁷ *ya'ni, 'am-ti, 'ameliyet, 'ali, 'acele, 'emmi, 'ulûm, só'udiyye, na'nê, şāfi, tâbi, cēmā, cāmī* (Bayırbucak); *'araba, 'yni, 'enteb'in, 'elem, be'ez, 'esker, 'eşret, 'eyel, se'et, 'eyip, 'ezez, 'eyle, 'awın, 'edî, 'eynî, du'e, be'zî, 'elem “âlem”* (Halep); *'aqrêbêlerî, 'amcêmgilden* (Hama-Humus), *du'â, 'âyneyşe, yâ'ni* (Colan). Süreksiz, ötümsüz gırtlak patlayıcısı olan ve IPA'da [ʔ] simgesiyle karşılanan [ʔ] (hemze) de, yalnızca Arapça alıntı sözlerde işitilir: *qur'ên, su'al, mes'ele, cebrâ'il, re'is, me'mur, sür'at qur'an ismâ'il, inşa'allah* (Bayırbucak).

1.15. Bunlara karşılık Arapçanın dişler arası telaffuz edilen *s* (ث), *z/d* (ذ), ünsüzleri ile ağzın arka kısmında oluşan *empatik ş* (ص), *t* (ط), *z* (ظ), *d/z* (ض) ünsüzleri ise Suriye Türkmen ağızlarında yoktur. Arapça sözlerde bulunan bu ünsüzler, söz konusu ağızlarda [s], [t], [z] ve [d]'ye dönüşmüş olarak telaffuz

⁴ Çift dudaklı [w] ünsüzü, Diyarbakır Merkez (Erten 1994: 7), Siverek Merkez (Özçelik ve Boz 2009: 9), Kilis (Arslan-Erol 2018: 19) ağızlarında da yaygındır.

⁵ Benzer etkiler, Diyarbakır Merkez (Erten 1994: 3-4, 7), Urfa Merkez (Özçelik 1997: 15-16, 42-43), Gaziantep (Aksoy 1945a: 27, 32-34) ve Kilis (2018: 18-20) ağızlarında da gözlenebilmektedir. Arapçanın Doğu grubu ağızları üzerindeki etkisi için ayrıca (Karahan 1996: 66-67)'ye bk.

⁶ Söz konusu ses, Diyarbakır Merkez (Erten 1994: 6), Urfa Merkez (Özçelik 1997: 42-43), Siverek Merkez (Özçelik ve Boz 2009: 9) ve Gaziantep (Aksoy 1945a: 33) ağızlarında da vardır.

⁷ [ʕ] (ayın) ünsüzü, Diyarbakır Merkez (Erten 1994: 6), Urfa Merkez (Özçelik 1997: 15-16), Gaziantep (Aksoy 1945a: 17-21) ve Kilis (Arslan-Erol 2018: 20) ağızlarında da yaygındır. Bu ünsüze, Bitlis, Muş, Siirt, Adıyaman, Palu ağızlarında da rastlanır (Karahan 1996: 67).

edilirler (krş. Johanson 2007: 76). Ancak Lübnan ağızlarında *s*, *ş*, *t*, ve *z* seslerinin de kullanıldığı tespit edilmiştir: *dūristeler*, *sēfir*, *aṭmıṣ*, *ṣaṭṭılar*, *baqarşın*, *şağ*, *mıṣır*, *ḥāfızdım*, *wāzife* vb. (Aydemir 2015: 65-68).

1.16. Suriye ve Lübnan Türkmen ağızlarında, art damaklı [q] ve [ğ] ünsüzleri Arapçadaki gibi (Watson 2002: 20-21) dip damak- küçük dilde boğumlanır (krş. Karahan 1996: 66): *qaraqış*, *quyu*, *qorq-*, *yaqa*, *ayaq*, *çoq*, *boyacılıq*, *çocuq*, *yuqa*, *oqumaq*, *ğardaş*, *ğurşun* (Bayırbucak) *qaç*, *qızım*, *qocalarına*, *qırāğımızda*, *qawğadan*, *ğadın* (Hama-Humus), *baq-*, *qırḥ*, *uṣaqlıq*, *ğal-*, *ğol*, *ğararlan-* (Halep), *ğal-*, *ğo-*, *bağla-* (Colan). Bu ağızlarda [ğ] sesinin Arapçadaki gibi sızıcılaştırmış biçimi olan ve bu çalışmada [ğ] ile, IPA'da [ʁ] ile gösterilen çeşidi de (Watson 2002: 43-44), söz başları da dâhil olmak üzere, yaygın olarak işitilir: *oracığa*, *mağlub*, *aşşağı*, *çağır-*, *yoğ*, *dağ*, *ğari.bi*, *ğibbos*, *ğimamlılar* (Bayırbucak); *boğız*, *ocağa*, *sağolasın*, *ğızım*, *dağıl-*, *burğul*, *qu-lağının*, *ğaynattılar*, *qağıt*, *ğaumlarımız soğan*, *ğat- qağ-* “kalkmak” (Halep); *doğdum*, *sağ*, *ğayr*, *ğulağımdan*, *çuqur*, *qundura*, *çoğluq*, *doqquz* (Lübnan).

1.17. Ön damak k’leri de zaman zaman, Arapçadaki gibi, orta damağa kayar ([k]).⁸ Bu duruma bölgedeki tüm ağızlarda rastlanır: *dōkūl-*, *düşük*, *öldüklerini*, *şekerli*, *’asker*, *mekke*, *meslek*, *türk*, *türkçe*, *küfür*...

1.18. Sürekli, ötümsüz, dip damak/küçük dil ünsüzü olan [h], IPA'da [χ] işaretiyle gösterilir. Suriye ve Lübnan'daki bütün Türkmen ağız bölgelerinde sıklığı farklı düzeylerde de olsa işitilen bu ses, *yoḥ*, *aḥ*, *çiḥ-*, *çiḥar-*, *dih-*, *dihul-*, *baḥ-*, *biraḥ-* gibi Türkçe sözlerde; *hasta*, *hamur*, *han*, *harman baḥil*, *muluḥiye*, *iḥtiyar* gibi Farsça ve Arapça alıntı sözlerde kullanılır.⁹

1.19. Söz konusu ağızlarda [j] ünsüzü ses birimi değildir, /c/ ses biriminin değişkesi olarak kullanılır ve sıklığı çok düşüktür.

1.20. Suriye ve Lübnan'daki Türkmen ağızlarında /t/ ünsüzünün Arapçadaki gibi, çok vuruşlu değişkesi sıkça işitilir: *biṣ*, *waṣ*, *qaṣa*, *aṣwat*, *iṣṣeli*, *gırdıq*, *fuqaṣa*, *otuṣduq* vb.

1.21. Türkçenin tarihî devirlerinde veya kaynak dillerinde [g] ve [ğ] ünsüzü taşıran ölçünlü Türkiye Türkçesinde [ğ]’li olan bazı kelimelerin, bu ağızlarda, [g] ve [ğ] taşıyan örneklerine de rastlanır: *begen-*, *degirmen*, *dög-*, *deg-*, *yigirmi*, *düğün*, *eger*, *cigerim*, *yağ*, *çağ*, *sağ* (Bayırbucak); *begen-*, *yigitlik* (Halep); *yığ-*, *ağaç*, *yigirmi*, *düğünler* (Hama-Humus), *boğazla-*, *yağ*, *yoğurt*, *oğlan*, *şağ*, *düğün*, *yigit* (Lübnan), *bağla-* (Colan).

⁸ Krş. (Karahan 1996: 126) ve (Watson 2002: 20-21).

⁹ Doğu grubu ağızlarının karakteristik sesi olan [h], Batı grubu ağızlarında da yaygındır (Karahan 1996: 67, 128-129).

1.22. Lübnan ve Suriye ağızlarında söz veya ek sonunda bulunan [k] ve [q] ünsüzleri, üzerine ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde, çoklukla ölçünlü Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sızıcılaşarak [ğ] olur. Ancak sızıcılaşmayan ve patlayıcı ötümlü [g] / [ğ] biçiminde korunan örnekler de çoktur:¹⁰ *ğulağı, balığı, açlığı, çocuğu, towuğa, towuğu, tüfegi, pèkligi, bindigi, askerligi, böyüğü, iplige, yemege* (Bayırbucak); *kepegí, süzege, külege, deynege, 'eskerlige, erkegi, ekmegini, yemegin* (Halep); *edigik, sókenigik, qıracağımızda, gel-dig'mizde, çocığı* (Hama-Humus); *yemegi, çoregi, çocuğum* (Lübnan). Aynı durumda Bayırbucak ağızında akıcılaşma da görülür: *ayayını, isteyimiz, bayırbucayın, hastalığın, eşşeyi, kekliyi, yeşilliyi, direyin, çiçeyinden, erkeyine, küreyin, köpeye...* Halep ağızında, gelecek zaman çekiminde bu tür akıcılaşmalara rastlanır: *edeceyik, işleyeceyik, alacayıq...*

1.23. Suriye ve Lübnan ağızlarında ilerleyici -nl- > -nn- benzeşmesi çok yaygındır. Bu benzeşme, çoklukla, [n] ünsüzüyle biten bir tabana [l] ünsüzüyle başlayan bir ek geldiğinde oluşur: *haywannar, gadınnar, gazannar, düğünner, türkmenner, günner, vèrsinner, cannı, nışannı, türkmenniğimiz, segizennik, insannıq, yaqınnıq, öylenniyyin* (Bayırbucak), *bunnar, Türkmennerin, onnarın, burunnarı, gırşunnadı* (Colan) *gèlinnerim, bunnardan, samannıq, altınnar* (Hama-Humus) *soğannan, çaydannığa, sabunnan, düwennen, enni, cannarını, onnar, bunnar* (Halep), *ğöyunnan, hunnarı, mısırmannıq, bunnar, sennik* (Lübnan).

1.24. Suriye Türkmen ağızlarında [r] ve [l] ünsüzleri yan yana geldiğinde, yaygın olarak, gerileyici -rl- > -ll- benzeşmesi meydana gelir: *killi, üzelliği, hazıllıq, tallalarda, ölüller, dèller, qorquyollar, çalallar dawallara* (Bayırbucak); *yapallar, alıllar, çalışıllar, édellerdi, ekeller mi, gèdeller, deller* (Hama-Humus); *diller, weriller, qaleyleller, yığıllar, çalallar* (Halep); *yèller, yapallar, déyiller, gaçallar, bişiriller, öldürüller* (Colan). Ancak Lübnan ağızlarında bu benzeşme tespit edilememiştir. Buna karşılık, ilerleyici -rl- > -rr- benzeşmesi Lübnan ağızlarında yaygındır: *fāqıřramış, zorruqtan, terrik, firran-* vb. Söz konusu benzeşme, Colan ağızında da vardır: *yırıra-, parra, terre-, terrik*. Halep ağızında da *toparran-, bazarrıq* gibi örnekleri bulunan bu ilerleyici benzeşme çeşidi, Bayırbucak ağızında yoktur.

1.25. Suriye ve Lübnan Türkmen ağızlarında [z], [s], [ş], [r] gibi sürekli ünsüzlerin ikizleşmesine sıkça rastlanır: *qazzıq, etmezzik, bilmezzik, çalmaz-zıq, yatamaz-zıq, tezze* “taze”, *almaz-zıq, qalamaz-zıq, pissik* “kedi”, *yüssük, kıssa* “kısa”, *qaşşıq, mırabba etmişşim, gelmişşik, görüşmemişşik, döşşegi,*

¹⁰ Doğu grubu ağızlarının karakteristik özelliği olan bu durum, Batı grubu ağızlarına dâhil olan Birecik, Halfeti, Adıyaman, Gaziantep ve Kilis ağızlarında da yaygındır (Karahan 1996: 29-30).

aşşağı (Halep); *azziq, yazziq, hizzen, üzzüm, cızzıq, ğazziğa, dèrrim, ğıssa, yüssük, yüssuf, ‘assi, nassı, gèlmessinnen aşşağı, eşşek, ıışşıq, fıışşek, ğaşşıq, döşşek* (Bayırbucak); *bilezzik, yüzzük, tezze* (Colan); *yüssük, rāzı olmazziq, al-lahtan kerri, uşşaq* “çocuk” (Hama-Humus); *ġıssaldı, ıışşıq, aşşağı, bilmezzik, qorqmazziq* (Lübnan). İki ünlü arasında kalan [k], [t], [d] patlayıcı ünsüzlerin ikizleşmesine ise, söz konusu ağızlarda yer yer rastlanır. Türkiye Türkçesinin Doğu grubu ağızlarında karakteristik bir nitelik taşıyan ve özellikle iki, yedi, sekiz, dokuz, dokuz, otuz gibi sayı adlarıyla sakal, makas, odun vb. başka kelimelerde görülen bu ikizleşme türü (Karahan 1996: 32-33), Suriye ve Lübnan ağızlarında karakteristik değildir. Yedi sayısının ikizleşmeli *yeddi/yèddi* biçimleri bölgedeki bütün ağızların baskın formudur ancak *iki, sekiz, dokuz, otuz* sayılarının ikizleşmesiz biçimleri daha yaygındır. Bu durum, söz konusu ağızları, Doğu grubu ağızlarından daha çok, bu tür ikizleşmelerin görüldüğü ama baskın olmadığı Batı grubu ağızlarının VII. ve VIII. grubuna bağlar.

1.26. Bayırbucak ve Halep ağızlarında -gr- (-ğr-) > -rg- (-rğ-) göçüşmesi kurallıdır: *örġetmen, örġen-, örġet-, arġı, arġı-, arġı-, dorġu, urġaş-, dorġut-, dorġa-, urġa-* (Bayırbucak); *arġı, dorġa-, urġa-, arġı-, dorġu, örġen-, bōrgīne* “böğrüne” (Halep). Türkiye Türkçesinin Doğu grubu ağızlarında karakteristik olan bu göçüşme (Karahan 1996: 34), araştırma bölgesindeki diğer ağızlarda tanıklanamamıştır. Doğu grubu ağızlarının ayırt edici özelliklerinden olan -pr- (-br-) > -rp- (-rb-) göçüşmesi ise (Karahan 1996: 32-33), yalnız Halep ağızında yaygındır: *yarpaġı, torpaq, yarpaq, ırbıq* “ibrik” vb.

2. Biçim Bilgisi Notları

2.1. Suriye Türkmen ağızlarında i- yardımcı fiili, istisnaları olmakla birlikte büyük oranda ekleşmiştir. Bu ağızlarda ek fiilin hikâye, rivayet ve şart çekimleri, ünlüler üzerine de, genel olarak [y] ünsüzü almaksızın doğrudan doğruya gelir:¹¹ *gelicidi, gelemiş, gèlmelidi, gelsedi, geldise, war mıdıñ, emeklidim, ağadı, ħastadı, bēyledi, gebedi* (Bayırbucak); *dört kağıdadı, başĥadı, iki yaşındadı, nüfūs katıbdı, yatar mıdıq, ‘emmoġludu, budu başĥa ne wardı, bunun kimi midi, qış günüdü, fıĥaramışıq*, (Halep); *ōġrencidi, önce bīr sēne ewlidi* (Hama-Humus); *aġadı, yaşlıdı, ōġrencidik, cōlendeken, olsadı, yeri-medise* (Colan). Aynı durum, sıklığı daha düşük olmak üzere Lübnan ağızlarında da vardır: *ġoyuncudu, hōrdadı, tātıldı*.

2.2. Geçmiş zamanda yokluk bildirmesi, *yoq/yoĥ* yüklemleştiricisi üzerinde bulunan +{tur} eki ve ondan sonra gelen ve ek fiilin hikâyesini işaretleleyen +{du} ekiyle *yoqturdu, yoqtudu, yoĥturdu, yoĥtudu* biçimlerinde

¹¹ Bu durumun Kilis ağızlarında *buġdasıdı, bumuş, doludu, evliken, ayaĥlı mıdı, geldise, gèlmelidi, öldürdüse* gibi örnekleri vardır (Arslan-Erol 2018: 60).

yapılır:¹² *düzgün hayat yaşıyolardı amma işte hürriyet yoqturdu.; o maħalde tohtur yohturdu.; serfis ‘arabcadan gelik. bizde yoqtudu öñce. bas war bizde. (Bayırbucak) haberimiz yohturdu.; papır yoqturdu.; ewelı bu köylerde camı yohturdu. (Halep); çehiz bizde yoqTurdu.; öñce yohturdu bu qalemler. (Hama-Humus). Suriye Colan ağzı ile Lübnan ağzında bu kullanımın örneği tespit edilememiştir.*

2.3. Suriye ve Lübnan ağızlarında, zamir kökenli çokluk birinci kişi eki ile çokluk birinci kişi bildirme eki [k]/[q] ünsüzü taşır:¹³ *geliğik, gelmişik, gelirik, geliyoq, geliyk, gelicik, geleceğik, gelek, gelmeliyik; ğardaşık, türkmenik, deñisçiyik, mahrumuq* vb.

2.4. Suriye ve Lübnan ağızlarında *ile* edatı büyük oranda ekleşmiştir. Bu ekleşmenin görünümlerinden biri olan ve araç durumunu işaretleyen +{DAn} biçim birimi, ayrılma durumu işaretleyicisi olan +{DAn} biçim birimiyle eş sesli durumdadır:¹⁴ *‘aqıldan yaşardı. bizim düğünnerimiz olurdu davıldan yapallardı. lafını baldan keşiğim. beyle sıqıntıdan yaşamaya biz alışığıq. odun yararlıq paltadan. eşekten odun getirillerdi. (Bayırbucak); hepsi kiradan, hepsi paradan oturmamız. soqudan buğda döğerler. çütü öküzden sürellerdi. (Colan); mekineden dikedik. ‘umrıya getme güzel, tayyaradan. birbirini tutar pirinçden barabar.; düğün oldu, dawıldan. (Halep). Bu ağızlarda, *ile* bağlacı da yer yer +{DAn} şeklinde ekleşmiş olarak kullanılır: *pirinçden bulgur bişer. (Colan), cefat bayırdan ‘adnen menderes, abübekirden resülümüz; senden benim aramızda insannıq yoq mu; dathı zēttēn samırsaq (Bayırbucak); tamatozdan yımırta bişiriller.; birbirine qarıştırın tamatozdan patatıyı.; bır parça ekmekden bır soğan werdiyiz. (Halep).**

2.5. Suriye Türkmen ağızlarında adların sınırlama durumu yaygındır. Söz konusu durum eki, +{(y)A} yönelme durumu eki üzerine +{çA(n/k/z)} gelmesiyle oluşmuştur:¹⁵ *eveçe, deñizecen, sarrrafaçan, şuraça, hindiyeçek (Bayırbucak); o waħaça, aħşam dördeçez, ayranaça, bu zamanaça, dewlisı sene çayıraça, şoraçaq, aħşamaçaz, doħuzuncıyaçaq; tã irağaça, şamaça (Halep). Lübnan ağızlarında bu ekin örneği azdır: üç güneçe vb.*

¹² *Yoqturdu, yohturdu, yoqtudu* gibi yapılar Hatay ağzında da kullanılır (Öztürk 2009: 218-219).

¹³ Zamir kökenli çokluk birinci kişi ve bildirme ekleri, Azerbaycan Türkçesinde, Irak Türkmen Türkçesinde; Türkiye Türkçesinin Doğu grubu ağızlarında, Batı grubu ağızlarının V., VI., VII. ve VIII. grupları ile kısmen II. ve IX. gruplarında, Kuzeydoğu Batı grubu ağızlarının I. grubu ile kısmen II. ve III. gruplarında da bu biçimdedir (Karahan 1996: 137, 102-103).

¹⁴ Araç durumunu işaretleyen +{DAn} biçim birimi; Urfa Merkez (Özçelik 1997: 81), Diyarbakır Çüngüş ve Çermik (Özçelik ve Boz 2001: 93), Kilis (Arslan-Erol 2018: 78-79), Hatay (Öztürk 2009: 151) ağızlarında da tanıklanmıştır.

¹⁵ Anadolu ağızlarında sınırlama gösteren yapılarla ilgili ayrıntılı bilgi için (Yıldırım 2009)’a bk.

2.6. Suriye ve Lübnan ağızlarında şimdiki zaman ekinin, farklı biçimlerine rastlanır.¹⁶ Genel görünüm şöyledir:

Bayır bucak ağzında, söz konusu ek -{(X)yo} biçimindedir: *gaçıyom, geliyom, dönüyom, tutuyom, yörüyoñ, alıyoñ, isdiyoñ, nişliyoñ, soruyoñ; asiyo, baqıyo, gonusıyo, güleşıyo; yörüyoq, urğasıyoq, gēdiyoq, oturuyoq, çıqıyoq, görmüyoq, awlıyoq; yörüyoñuz, aryıdıyoñuz, bıraqıyoñuz, yapıyoñuz, geçiriyoñuz, gonusıyoñuz, gurudıyoñuz, döküyoñuz, yuyolar, geliyolar, oturuyolar, döwüyolar, diyollar, baqıyollar.*

Halep ağzında dar-düz ünlülü -{(I)y} biçimi baskındır: *qaynadiym, bilmiym, kerc ediyim; ağılıysın, weriysın, geliysın, alıysın, qawırıy, saniy, gelmiy, tutiy, oturiy, diy, ağıly, çıhıy yapıyq, oturiyq, yatiyq, 'awın ediyk, yıyık yıyık doymiyq, yoliysiz, ihtıram ediyisiz, sünnet ediyler, ekiyler, satıylar, atıylar...*

Hama-Humus ağzında, yaygın olarak, ünlüsünü yitirmiş -{(I)y} ve -{(X)y} biçimleri kullanılır: *geliyrim, yaşıy, geliy, diy, yaşıyırğ...*

Colan ağzında düz ünlülü -{(I)y}, -{(I)yI}, -{yIr}, -{(I)yA}, -{(I)yAr} ve -{(I)yArI} biçimleri yaygındır: *hatırlıym, eşidiym, déyim, bilim, bilisin mi, hatırlıyın mı, aliy, söyleyi, masqara ediyeri, görüniye, oliya, diye, gelyer, yayıyer, oqıyar, gaçıyq, déyirler, yéyirler, yırladıyarlar, ağınyarlar, dinleyerler, déyerler, bilmeyler...*

Lübnan ağızlarında geniş ünlülü -{(I)yAr}, -{(I)yor}, dar ünlülü -{(I)yır}, ve ünlüsü düşmüş -{(I)y} ve -{(I)yr} biçimlerine rastlanır: *istiyrim, bilmıyem, ağınamıy, gúliyır, söyliy, qopıyır, oturiyi, bilmıyık, dānışıyırq, ağınamıyırık, diyler, nasihat ediyiler; utanıyārım, bılıyārıq, oqıyar.* Geniş-düz ünlülü biçimlerin Kuzey Lübnan'daki Kuvaşra beldesinde, diğer biçimlerin ise hem Kuvaşra'da hem de öteki yerleşim birimlerinde kullanıldığı görülmektedir.

2.6. Suriye ve Lübnan Türkmen ağızlarında gelecek zaman çekimi için -{(y)XcX} ve -{(y)AcAK} olmak üzere iki ek kullanılır. Bu eklerden -{(y)XcX}, iyelik kökenli kişi ekleriyle çekime girer ve Bayır bucak, Colan, Hama-Humus ile Lübnan ağızlarında yaygın olarak kullanılır.¹⁷ Halep ağzında ise seyrek olarak karşımıza çıkar: *alıcım, gelicim, wurucum, görücüm, gétmeyicim, oquycum, yémeycim; alıcıñ, gidiciñ, gonusucun, dökücün, garişmaycıñ, içmeycıñ; alıcı, gēdici, soğulucu, görücüm, oynaycı, oquycu; alıcıq, yiycik, duyucuq, görücük, oquycuq, yicik, yörücük; gēdiciñiz, gonusucunuz, sökücünüz, gonusımaycıñız, daqıcınız; alıcılar, geliciler, görücüler, yaşaycı-*

¹⁶ Anadolu ağızlarında şimdiki zaman için (Gülensoy 1985)'e bk.

¹⁷ -{(y)XcX} ekiyle ilgili olarak bk. (Aksoy 1945a: 160-162), (Özmen 1998:545-556), (Karahan 1999: 147), (Yıldırım 2006a: 267-271), (Günşen 2006: 55-80), (Öztürk 2009:179-188), (Yıldırım 2018: 222-227), (Arslan-Erol 2018: 88-89).

lar, *daqtırmaycılar* (Bayırbucak); *alıcım, wermeyicim; oquycum, baqmiycin, nēdcin, oqucun, sökücü, alıcı, açıcıq* (Colan); *geTçik, qaḥamıycılar, gelici, diyciler, almiycım, gidciym, alıcîq, wırıcılar, nidiciz, döwücü, buyucuq, ekicik-di*, (Halep); *deycim, çalışıcı* (Hama-Humus); *gelicîk, êdcîm, diyicîn, vermiycîk, diycim, dîkiccim, baqıycıq, gôrúcüm, gelicîler* (Lübnan).

Bayırbucak, Colan ve Hama-Humus ağızlarında kullanım sıklığı nispeten düşük olan ve çoklukla zamir kökenli kişi ekleriyle çekimlenen $-(y)AcAK$ ise Halep ağzının temel gelecek zaman ekidir.

2.7. Suriye ağızlarında fiillerin geçmiş zamanı, genel olarak, $-(DX)$, $-(y)XK$ ve $-(mXş)$ olmak üzere üç biçimbirimle işaretlenir. Bunlardan $-(DX)$ ve $-(mXş)$ bütün ağızlarda yaygındır. $-(y)XK$ ise, Bayırbucak ve Lübnan ağızlarında çok sık, Colan, Hama-Humus ve Lübnan ağızlarında sık, Halep ağzında seyrek olarak görülür:¹⁸ *alığım, geliğim, duyuğım, görüğüm, yaqıqsın, gēdiksin, oturuqsın, görüksün, çekiksin, alıq, ğırılıq kepek düşürük pēkleyiğik doymayığık örüğük, duyuğuş, yapıqsınız, ekiksinişiz, tutuqsunuz toplanıqsınız, alıqlar, örgenikler, oturuqlar, kömükler* (Bayırbucak); *unuduğım, dōwüğüm, unutuqlum, öğreniklim, yitiriklim, ne ediksin, gōrüksün, anlayıqsan diyiklermiş, dökülük, yōrüyük, işidik, wārik, batal oluq, oturuḥdu, oqumuyuq, dıbb_ediklik, çalışıqlıq, gāleksiz, göyuqlar, gālik, gēyikler, döğüş edikler, ölük, döwüktüler, vuruqlar, gēyikler, işidiktik* (Lübnan); *unuduğım, alıq, gelikler, alıqlar, unuduqlar, oluşuqlar* (Colan); *gidigim, ólik, sókeniğiq, şey edigiq* (Hama-Humus). *toḥturlara gidik idik.* (Halep).

2.8. Suriye ve Lübnan'daki bütün Türkmen ağızlarında istek kipinin çokluk birinci kişi çekimi işlektir:¹⁹ *alaq, bulaq, ğıyaq, ğonuşaq, oturaq, soraq, tutaq, yaptıraq, yataq, gidek, bitirek, dikek, getirek, girek, gülek, verek, göyaq vb.*

2.9. Bayırbucak ve Colan ağızlarında Ölçünlü Türkiye Türkçesindeki $-(y)Xp$ zarf-fiil ekinin yerine yaygın olarak $-(y)XK$ zarf-fiil eki kullanılır.²⁰ *onnardan oquyuq örgenikler, denizde batıq çıqıyo...* Lübnan ağzında da bu zarf-fiilin örnekleri vardır: *birbirimizlen ālıq vērmesek unutuḥtuḥ bu dili.* Ancak söz konusu zarf-fiil eki Halep ve Hama-Humus ağızlarında tanıkla-

¹⁸ $-(y)XK$ ekiyle ilgili olarak bk. (Aksoy 1945a: 176-182), (Demir 1996: 43-56), (Buran 1996: 11-18), (Karahana 1999: 147-148), (Yıldırım 2006a: 223-226), (Demir 2007: 371-385), (Öztürk 2009: 194-200), (Erdem ve Kirik Tarihsiz: 142-143), (Yıldırım 2018: 198-202), (Arslan-Erol 2018: 88-89), (Al 2019: 392-398).

¹⁹ Bu açıdan söz konusu ağızlar, Türkiye Türkçesinin Doğu grubu ağızları ile Batı grubu ağızlarının VI., VII. ve VIII. gruplarıyla benzerlik taşır (Karahana 1996: 51-52).

²⁰ $-(y)XK$ zarf-fiil ekiyle ilgili olarak bk. (Yıldırım 2006a: 306), (Demir 2007: 371-385)

namamıştır. Halep ağzında $\{-(y)Xp\}$ zarf-fiili yaygındır: *alıp, kağıp, çılıp, yanaşıp, görüp, götürüp, oturup, doypup...*

2.10. Halep ve Bayır bucak ağızlarında zamanda sınırlama gösteren $\{-(y)AnAçA(n/K)\}$ zarf-fiil eki yaygın olarak kullanılır:²¹ *lise soña ulaşanaça tam ezberler yāni.; öfeleni kenni taa olanaça. güzel öfelecin kenni. olanaça, bëyle yawāş yawaş.; tabi bu şeyi hallēdeneçen ya 'ni, başqa çāra yoq.; anamızdan doğduq aqlamadıq mı sen de ben de. öleneçek aqlācıq işte.* (Bayır bucak); *Er-kennen hamırı yuğuranaça, ekmegi edeneçe, güneş çıhar.; yirmi beş daqqa bişer bu tā suyunu itene çekeneçek.; Bunun altını indirin tā itenē bişeneçek.; Bunlar qağanaçaq ben yemegimi bişirrim.; Sen bunu yapanaçaq fırın qıza-caq. onlar tüketeneçez biz gennerden ewel tükedirik.* (Halep); *taa çıkanaca* (Colan).

2.11. Halep ağzında $\{-(y)XncA\}$ zarf-fiil eki /ç/ ünsüzüyle ve son ünlüsü dar olarak $\{-(y)XncX\}$ biçiminde telaffuz edilir: *bindirinçi, gelinçi, yollinçi, gedinçi, gonuşunçu, uyunçu, ölünçük, dönünçü, alinçi, yapınçı* vb. Söz konusu zarf-fiil eki Bayır bucak ağzında ise ölçünlü Türkiye Türkçesindeki gibi $\{-(y)XncA\}$ biçimindedir: *yapınca, daqınca, almayınca, gahtınca, yeyince, görünce, duyunca, gonuşunca, görünce...* Lübnan ağızlarında söz konusu zarf-fiil eki farklı görünümelerde ortaya çıkar: *olunçu, oynayınçı, çıkınçı, gelençe, gelinçi, öpüncü* vb.

2.12. Suriye ve Lübnan Türkmen ağızlarında *ben* ve *sen* zamirlerinin yönelme durumları türlü biçimlerde söylenir:²²

Halep: *bağa/sağa, bena, seña, seña, baa, saa*

Bayır bucak: *beşe/seşe, bene/ sene, beña/seña, baña/saña, bana/sana, beşe/seşe, bağa/sağa*

Hama-Humus: *bene/sene, bana, saña*

Colan: *bene/sene, baña*

Lübnan: *bana/sana, bänä/sänä, bäne/säne, bēşe/saña*

2.13. Suriye ve Lübnan Türkmen ağızlarında *kendi* zamirinin kullanım sıklığı çok yüksektir. Sıklığa paralel olarak, ekleşmede birçok ses olayı meydana gelir. Ancak söz konusu zamir, bu ağızların tamamında dönüşlülükten çok, kişi ve işaret zamiri görevinde kullanılır:²³ *kendi, kenni, genni, gendi*

²¹ Söz konusu zarf-fiil ekinin Anadolu ağızlarındaki dağılımı ve ilgili ayrıntılı bilgi için (Yıldırım 2009)'a bk.

²² Zamirlerin yönelme durumu çekimlerinin Anadolu ağızlarındaki görünümleriyle ilgili olarak bk. (Karahana 1996: 34-26).

²³ Kendi zamiri, aynı görevi Kilis (Arslan-Erol 2018: 107) ve Hatay (Öztürk 246-247)

“kendisi, o”, *kene*, *genne* “kendisine, ona”, *keni*, *genni* “kendisini, onu”, *ken-ni*, *genni*, *gennini* “kendisini, onu”, *kende*, *gende* “kendisinde, onda”, *kennen*, *gennen*, *genden* “kendisinden, kendisiyle, ondan, onunla” vb.

Kendi zamiri, nesne ve dolaylı tümleç görevlerindeyken çoklukla yüklem sonrasında yer alır. Arapçada da tümleçlerin söz sonunda bulunduğu (Aoun vd. 2010: 4) dikkate alınırsa, bu durum dil etkileşiminin söz dizimsel bir sonucu olarak yorumlanabilir (krş. Johanson 2007: 105).

- *gèt çıqar keni!*
- *meselen çalıştırmıyacaq oluqlar keni, ‘araplar filan.*
- *sen mi göz ettiñ kene. kendi mi señe göz etti?*
- *para da vèriciñ kenne.*
- *bi şey olmaz kende.*
- *qıl mıl çıqmasıñ kende dèyin seçerik kenni.*
- *bu yol geçici kenden....*

2.14. Bayırbucak ağzında dönüşlülük bildirmek için *ben beñe*, *ben bene* “kendime” *ben beni* “kendimi”, *siz sizi* “kendinizi” örneklerindeki gibi, kişi zamirleri art arda getirilir:²⁴ *ben beni tutamıyom.*; *şindi ben beni attım diyo.*; *ben bene bèyle örgendim oqumayı da bes yazamam*; *sen seni atañ ölüklüğe wuruñ.* ; *sen seni hisab-èt gâzanıqsıñ dèdi*; *bèş sene soñra bir pinek yaptıq*, *biz bize bir ew*; *siz sizi gösteriñ baqañm*.

2.15. Ünsüzle biten veya çokluk eki taşıyan tabanlara 3. kişi iyelik ekinin +{XsX} biçiminde çift olarak gelmesi; Colan ve Lübnan ağızlarında sık, Bayırbucak ağzında ise seyrek olarak karşılaşılan bir durumdur:²⁵ *suyusu, üs-düsü, tarafısı, ardısında, gözüüne* (Colan); *özüsü, yüzüsü, awradısı, adısı, ardısına, ásbapısı* “esvabı, giysisi” (Lübnan); *şeyisi, geçidisi* (Bayırbucak).

3. Tamamlayıcı Notlar

3.1. *Öyle, böyle* kelimeleri Bayırbucak ağzında yaygın olarak *èyle, bèyle*; Colan ağzında *e:le, be:le, ele, bele*, Halep ağızlarında *ele, bele, èle, bèle*, Hama-Humus ağzında *eyle, beyle, öyle, böyle* biçimlerindeydir. Yaygın biçimler, Azerbaycan Türkçesi, Irak Türkmen Türkçesi, Türkiye Türkçesinin Doğu gru-

ağızlarında da üstlenir. Konuyla ilgili olarak ayrıca bk. (Arslan-Erol 2010).

²⁴ Aynı yapılar, Diyarbakır Merkez (Erten 1994: 40), Urfa Merkez (Özçelik 1997: 86), Kilis (Arslan-Erol 2018: 107) ağızlarında da vardır.

²⁵ Bu duruma, Kilis (Arslan-Erol 2018: 73) ve Hatay (Öztürk 2009: 129) ağızlarında da rastlanır.

bu ağızlarıyla Batı grubu ağızlarının V, VI, VII, VIII. gruplarındaki gibi düz ünlüdür. Söz konusu kelimeler, Bayırbucak ve Hama-Humus ağızlarında /y/ sesini büyük ölçüde korumaktadır.

3.2. Bu ağızlarda “şimdi” sözünün aşağıdaki değişimleri kullanılır (krş. Demir 1995):

Halep: *şindi, şindik*

Bayırbucak: *şindi, şindik, şimdi, hindi, hindik*

Hama-Humus: *şimdi, şindi, hinni*

Colan: *hindi, şindi*

Lübnan: *hindi, hincek, şimdi*

3.3. Değil edatı, Halep ağızında *del, dēl*; Hama-Humus ağızında *dēl*, Colan ağızında *dēl, deyil*, Bayırbucak ağızında *deyi, deyil, dayi, dayıl, dēyi* vb. biçimlerde söylenir. Bayırbucak bölgesinin kimi kesimlerinde, aynı kaynak kişilerin aynı metin içinde [e]’li veya [a]’lı biçimleri kullanabildiği ve bu biçimlerin kendisinden önce gelen kelimenin son hece ünlüsüne uyma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bir başka söyleyişle *değil* edatı bu ağızda dil bilgiselleşmeye başlamıştır: *adam dayılıq; almalı dayılıq; dorğu dayılıq; buralı dayılışız; benim deyi; köy de deyi; yüzde bir deyi; adamları kimin deyi; o bi şe deyi; şey deyilik* vb.

3.4. Eski Türkçede *sub* olup Batı Türkçesinde son ses ünsüzünü yitirerek *su* biçimine girmiş olan kelime, Halep ve Bayırbucak ağızlarında yaygın olarak “suy” biçimindedir. Çekimi, *suya, suyu, suyda, suydan* şeklinde yapılır. Bu durum, Colan ve Lübnan ağızlarında da gözlenir.²⁶

3.5. Bayırbucak ve Halep Türkmen ağızlarında *tane* kelimesi de kendisinden önce gelen kelimenin son hece ünlüsüne uyma eğilimi gösterir: *iki tene, üç tene, sekiz tene, doquz tana, on tana, altı tāna* vb. Ancak derleme metinlerinde, dil bilgiselleşme eğilimine aykırı örnekler de vardır.

Sonuçlar

Suriye ve Lübnan’daki Türkmen ağızlarının tamamında kapalı [è] ve damaklı [ŋ] sesleri kullanılır. Ancak bu seslerin kullanım sıklığı bakımından söz konusu ağızlar arasında farklılıklar gözlenir. Çift dudaklı [w], gırtlak kapağı ünsüzü [h], gırtlak patlayıcısı [ʔ] (hemze), gırtlak sızıcısı [ʕ] (ayın), ve çok vuruşlu [ř] seslerinin yoğun olarak kullanılması Arapçanın bu ağızlar üzerindeki

²⁶ Kelimenin *suy* biçimi, Osmaniye (Yıldırım 2006b: 489), Kilis (Arslan-Erol 2018: 428), Hatay (Öztürk 2009: 453) ağızlarında da tanıklanmıştır.

etkisine işarettir. Ön damak [k]'lerinin orta damağa, art damak [k] ve [ğ]'lerinin da dip damak/ küçük dile kayması Arapçanın fonolojisiyle ilgili olabilir.

Suriye ve Lübnan'daki Türkmen ağızlarının tamamında çokluk birinci kişi eki ve çokluk birinci kişi bildirme ekinin bütün çekimlerde [k]/[q] ünsüzü taşıması, söz konusu ağızları, Türkiye Türkçesinin Doğu ağızları ile Batı grubu ağızlarının V., VI., VII., VIII., kısmen de II. ve IX. gruplarına, Irak Türkmencesine ve Azerbaycan Türkçesine bağlar.

Şimdiki zaman eki Bayır bucak ağzında -(X)yo'dur. Bu açıdan söz konusu ağız, Adana, Osmaniye, Hatay ve Kahramanmaraş ile Akçadağ, Doğanşehir, Darende, Musabeyli, Polateli ağızlarıyla benzeşir. Halep, Hama-Humus, Colan ve Lübnan ağızlarında şimdiki zaman eki genellikle ya dar ünlü taşır veya ünlüsü düşer. Bu kullanım, söz konusu ağızları Gaziantep ağzına yaklaştırır.

Bayır bucak, Halep, Colan, Hama-Humus ve Lübnan ağızlarında gelecek zamanda -(y)XcX eki de kullanılır. Bu da söz konusu ağızları Adana, Osmaniye, Hatay, Kilis ve Kahramanmaraş ile kısmen Gaziantep ağızlarıyla irtibatlandırmaya imkân verir.

Bayır bucak, Colan, Hama-Humus ve Lübnan ağızlarında geçmiş zamanda -(y)Xk eki de kullanılır. Söz konusu ek, bu ağızlarda doğrudan kanıtsallığı ve bazı dolaylı kanıtsallık türlerini işaretler. Bu ek, Suriye ve Lübnan Türkmen ağızlarını Batı grubu ağızlarının VII. alt grubuna bağlar. Ancak söz konusu ek, Halep ağzında tanıklanamamıştır.

Özetle, Arapça etkilerinin yoğun olduğu Suriye ve Lübnan Türkmen ağızları, Türkiye Türkçesi ağızlarının Doğu grubuyla ve Azerbaycan Türkçesi kimi ağızlarıyla benzeşen birtakım özellikler taşısa da Türkiye Türkçesinin Batı grubu ağızlarının VII. alt grubuna dâhildir, denilebilir.

Dil bilimsel olarak büyük baskı altında olan Suriye ve Lübnan Türkmen ağızları, yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle, araştırmaları, belgelenmeleri ve yeni kuşaklara öğretilmeleri gerekmektedir.

Kaynaklar

- Al, Esin (2019), "Adana ve Osmaniye Ağızlarında Belirsiz Geçmiş Zaman Biçimbirimlerinin Çekimli Fiillerde Doğrudanlık Bağlamında Görünümleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (40): 392-398.
- Aoun, Joseph E., Elabbas Benmamoun, Lina Choueiri (2010), *The Syntax of Arabic*, Chambridge: Chambridge University press.
- Arslan-Erol, Hülya (2009), "Suriye Colan (Golan) Türkmenleri Ağzı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6/4: 40-43.

- Arslan-Erol, Hülya (2010), “Kilis Ağzında Dönüşlülük Zamiri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2: 345-356.
- Arslan-Erol, Hülya (2018), *Kilis İli Ağızları*, Kilis: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Kilis tarihi ve Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Asım, Ömer Asım (1945a), *Gaziantep Ağzı I*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Asım, Ömer Asım (1945b), *Gaziantep Ağzı II*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Asım, Ömer Asım (1946), *Gaziantep Ağzı III*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Aydemir, Özgür Kasım (2015), *Lübnan Türk Ağızları*, Genişletilmiş 2. Baskı, Denizli: Nokta Yayınevi.
- Buran, Ahmet (1996), “-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”, *TDAY-Belleten*, 1994: 11-18.
- Demir, Nurettin (1996), “Güneybatı Anadolu Ağızlarında Kullanılan Şimdiki Zaman Eki: -ik gelir”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül 1992- Ekim 1992)*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 43-56.
- Demir, Nurettin (2007), “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Geçmiş Zaman Eki -(y)XK”, *Dil ve Edebiyat Yazıları, Mustafa İsen’e Armağan*, (Editörler: Ayşenur Külahlıoğlu İslam ve Süer Eker), Ankara: 371-385.
- Erdem, Mehmet Dursun ve Esra Kirik (Tarihsiz), *Kahramanmaraş ve Yöresi Ağızları, Giriş-İnceleme-Metinler*, Ankara: Kahramanmaraş İl Özel İdaresi.
- Erol, Mehmet (2012), *Halep Türkmenleri Halk Kültürü Araştırmaları*, Ankara: Grafiker.
- Erten Münir (1994), *Diyarbakır Merkez Ağzı, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülensoy, Tuncer (1985), “Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri”, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu’nun Hatırasına Armağan, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 282-295.
- Johanson, Lars (2007), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, (Çev. Nurettin Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karahan, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Mahmoud, Laila (2013), *Halep Ağzı İnceleme-Metinler-Sözlük*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Nakiboğlu, Sadi H. (2001), *Adıyaman ve Yöresi Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük-İndeks*, Niğde: Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Özçelik, Sadettin (1997), *Urfa Merkez Ağzı, İnceleme-Metinler-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özçelik, Sadettin ve Erdoğan Boz (2009), *Siverek Merkez Ağzı, Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük*, Ankara: Gazi.

- Özmen, Mehmet (1998), “-İcl/-UcU Ekinin Gelecek Zaman Eki Olarak Kullanılması Üzerine”, *BİR Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 9-10 Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı, 545-556.
- Öztürk, Jale (2009), *Hatay Ağzı, İnceleme-Metin-Sözlük*, Adana: Karahan.
- Şamil, Əli (2014), *Colan Türkmanları, Folklor və Etnoqrafiya Örnəkləri*, Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu.
- Watson, Janet C. E. (2002), *The Phonology and Morphology of Arabic*, New-york: Oxford University press.
- Yıldırım, Faruk (2006a), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I, Giriş-İnceleme*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yıldırım, Faruk (2006b), *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları II, Metinler-Sözlük-Dizinler*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yıldırım, Faruk (2009), “Anadolu Ağızlarında Sınırlandırma Gösteren Yapılar”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 19: 187-223.
- Yıldırım, Faruk (2018), *Suriye Bayır bucak Türkmen Ağzı, Giriş-İnceleme-Metinler-Dizin*, Adana: Karahan Kitabevi.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ DOĞU KARADENİZ AĞIZLARINDA ÖN SESTE /f/ ~ /p/ NÖBETLEŞMESİ YABANCI BİR DİLİN ETKİSİ OLABİLİR Mİ?

Hüseyin YILDIZ*

Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ses hadiselerinden biri, ön seste /f/ > /p/ değişikliğidir. Bu değişiklik bazı kaynaklarda *süreksizleşme*, bazı kaynaklarda ise *patlayıcılaşma* olarak gösterilen ve yazı dilinde de ender karşılaşılan bir ses hadisesidir. Literatürde sık yer verilmeyen bu değişikliğin bazı çalışmalarda ölçüt olarak kullanıldığına dikkat çekmek önemlidir.

Leylâ Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* başlıklı eserinde kuzeydoğu grubu ağızlarının üçüncü alt grubunun ikinci derecedeki alt gruplarını belirleyen özellikleri arasında son sırada /f/ > /p/ değişmesine yer vermektedir:

Kıpçak grubu şivelerinde görülen bu değişme, Artvin'in Borçka ilçesi ile Muratlı, Göktaş, Camili, Meydancık, Ortaköy bucakları ağzının karakteristik özelliğidir: *puhara, palan, sêpêr, musapir, tûpêk, têrêp, hêrip* (Karahan 2017: 111-112).

Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* isimli kitabının tarihî ses olayları başlığında, ünsüzlerdeki düzenli ses olaylarından /f/ > /p/ değişikliklerine de yer vermektedir:

- *f- > p-* (Kzk., Krg.da; ön seste, diş-dudak ünsüzünde patlayıcılaşma): *faida > Kzk., Krg. payda; ferzend > Kzk., Krg. perzent; feraset > Kzk., Krg. parasat; felek > Kzk., Krg. pelek; fikr > Kzk., Krg. pikir; fark > Kzk., Krg. parık* vs.
- *-f- > -p-* (Kzk., Krg.da; iç seste, diş-dudak ünsüzünde patlayıcılaşma): *ülfet > Kzk. ülpât, Krg. ülpöt; sefer > Kzk., Krg. sapar; kafes > Kzk., Krg.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, turkbilimci@gmail.com.

kapas; *müsafır* > Kzk. *müsepîr*, Krg. *musaapır*; *afet* > Kzk., Krg. *apat*; *sufi* > Kzk. *sopı*, Krg. *sopu* vs.

• *-f* > *-p* (Kzk., Krg.da; son seste, diş-dudak ünsüzünde patlayıcılaşma): *tavaf* > Kzk., Krg. *tavap*; *taraf* > Kzk., Krg. *tarap*; *keyf* > Kzk., Krg. *keyip*; *harf* > Kzk. *èrip*, Krg. *arip*; *zayıf* > Kzk., Krg. *zayıp* vs. (Öner 2013: 15-16).

Necati Demir ‘Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi Özellikleri’ başlıklı bildirisinde sıraladığı yedi maddenin altıncısı olarak /f/ > /p/ değişmesine yer verir:

Codex Cumanicus’ta geçen *pil* (CC) < *fil*, *piroze* < (CC, GT) < *firuze* kelimelerinde bu değişiklik açık bir şekilde görülmektedir. *f* > *p* değişikliği bugünkü Kıpçak Türkçesi lehçelerinden Kazak ve Kırgız Türkçesinin düzenli ses olaylarındandır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Karadeniz ağızlarında bu değişikliğe yaygın biçimde Artvin’in doğu kısmında rastlanmaktadır: *seper* < *sefer*, *puhara* < *fukara*, *palan* < *falan*, *musapir* < *misafir*, *terep* < *taraf*, *herip* < *herif* (Demir 2007: 423).

Karahan, Öner ve Demir’in verdiği bilgilerden hareketle iki soru gündeme gelmektedir:

Bu değişiklik yalnızca Kıpçak lehçelerine mi özgüdür?

Bu değişiklik Türkiye Türkçesi ağızlarından yalnızca Kuzeydoğu Anadolu/Artvin ağzında mı görülmektedir?

Kıpçak grubu lehçeleri tarandığında, /f/ > /p/ değişiminin örneklerine yalnızca Kazakça ve Kırgızcada değil diğer Kıpçak lehçelerinde de rastlandığı görülmektedir.

KIPÇAK	Baraba Tatarcası	<i>fevral</i> > <i>péwral</i> ‘şubat’ Güllüdağ 2013: 98
	Karaçay-Malkarca	<i>fakir</i> > <i>paqır</i> ‘fakir’ Tavkul 2007: 890, <i>fehmi</i> > <i>pahmu</i> ‘yetenek’ Tavkul 2007: 890
	Karayca	<i>fıravun</i> > <i>paro</i> Öztürk 2015: 155
	Kazakça	<i>fabrika</i> > <i>pabrik</i> ‘fabrika’ Atmaca 2012: 286, <i>fanera</i> > <i>pener</i> ‘fener’ Atmaca 2012: 286, <i>fark</i> > <i>parıq</i> ‘fark’ Kök 2016: 169, <i>farz</i> > <i>parıyz</i> ‘farz’ Kök 2016: 169, <i>fātiha</i> > <i>patıyha</i> ‘fatiha’ Kök 2016: 169, <i>felāket</i> > <i>pāleket</i> ‘felaket’ Kök 2016: 169, <i>ferzend</i> > <i>perzent</i> ‘çocuk’ Kök 2016: 169, <i>fetvā</i> > <i>pātīva</i> ‘fetva’ Kök 2016: 169, <i>fitra</i> > <i>pitir</i> ‘fitre’ Kök 2016: 169, <i>fıkr</i> > <i>pikir</i> ‘fikir’ Tamir 2007: 435, Kök 2016: 169, <i>fil</i> > <i>pil</i> ‘fil’ Tamir 2007: 435, Kök 2016: 169, <i>fitne</i> > <i>pitine</i> ‘fitne’ Kök 2016: 169, <i>forma</i> > <i>porım</i> ‘form’ Atmaca 2012: 286

Kırgızca	<i>fabrika</i> > <i>pabrik</i> Kasapoğlu Çengel 2007: 496, <i>farq</i> > <i>park</i> > <i>bark</i> Kasapoğlu Çengel 2007: 496, <i>ferzend</i> > <i>parzant</i> > <i>barzant</i> Kasapoğlu Çengel 2007: 496, <i>fond</i> > <i>pondu</i> Kasapoğlu Çengel 2007: 496
Kırım Tatarca Köstence Ağızı	<i>falan</i> > <i>palan</i> Murtazayeva 2010: 38, <i>fidan</i> > <i>pidan</i> Murtazayeva 2010: 38, <i>fincan</i> > <i>pılcan</i> Murtazayeva 2010: 38, <i>frank</i> > <i>pranğ</i> Murtazayeva 2010: 38
Kırım Tatarca Güney Ağızı	<i>fener</i> > <i>pänar</i> ‘fener’ Sava 2008: 558, <i>fil</i> > <i>pil</i> ‘fil’ Sava 2008: 558
Kırım Tatarca Kuzey Ağızı	<i>Fadime</i> > <i>Padime</i> Aydın-Adzhumerova 2014: 209, <i>Fahriye</i> > <i>Pahriye</i> Aydın-Adzhumerova 2014: 209, <i>Fatma</i> > <i>Patma</i> Aydın-Adzhumerova 2014: 209, <i>Feride</i> > <i>Peride</i> Aydın-Adzhumerova 2014: 209
Kumukça	<i>faide</i> > <i>payda</i> ‘fayda’ Pekacar 2007: 960, <i>ferāhat</i> > <i>parahāt</i> Tiryaki 2012: 34
Nogayca	<i>fāide</i> > <i>payda</i> ‘fayda’ Kök 2016: 169, <i>fakir</i> > <i>pakır</i> ‘fakir’ Ergönenç Akbaba 2007: 629, Kök 2016: 169, <i>fayda</i> > <i>payda</i> ‘fayda’ Ergönenç Akbaba 2007: 629, <i>fitne</i> > <i>pitne</i> ‘fitne’ Kök 2016: 169
Sibirya Tatarcası	<i>fāide</i> > <i>payda</i> ‘fayda’ Alkaya 2015: 82, <i>familiya</i> > <i>pamilya</i> ‘aile’ Alkaya 2015: 82
Kazan Tatarcası	<i>fatima</i> > <i>patima</i> Güvercin 2009: 31, <i>fatir</i> > <i>patir</i> Güvercin 2009: 31, <i>fonar</i> > <i>panar</i> Güvercin 2009: 31
Kreşin Tatarcası	<i>fevral</i> > <i>pibural</i> ‘şubat’ Alkaya-Kirillova 2018: 306, <i>forma</i> > <i>porma</i> ‘şekil’ Alkaya-Kirillova 2018: 306, <i>faide</i> > <i>payda</i> ‘fayda’ Alkaya-Kirillova 2018: 306, <i>fener</i> > <i>panar</i> ‘fener’ Alkaya-Kirillova 2018: 306, <i>familiya</i> > <i>pamiliye</i> ‘soyadı’ Alkaya-Kirillova 2018: 306

Kıpçak lehçelerinde, Karahan ve Demir’in temas ettiği, Öner’in de tanımladığı /f-/ > /p-/ değişikliğine, Türk dilinin diğer lehçelerinde rastlandığı dikkate alındığında, bu yargıların eksik olduğu görülecektir. Şöyle ki çağdaş Türk lehçelerinin Karluk ve Oğuz gruplarında da bu değişikliğe rastlanabilmektedir.

Oğuz grubu lehçelerinden Türkmencede baskın olmakla birlikte, Gagavuzca ve Türkiye Türkçesinde de /f/ > /p/ değişiminin örnekleri bulunmaktadır:

OĞUZ	Türkmence	<i>fakir</i> > <i>pahır</i> ‘fakir, yoksul’ TkmTS 515, <i>fal</i> > <i>pal</i> ‘fal’ TkmTS 515, <i>fani</i> > <i>panı</i> ‘fani, geçici’ TkmTS 517, <i>fanus</i> > <i>panus</i> ‘fanus’ TkmTS 517, <i>fark</i> > <i>parh</i> ‘ayrım, fark’ TkmTS 518, <i>farz</i> > <i>parz</i> ‘farz’ TkmTS 519, <i>fasıl</i> > <i>pasıl</i> ‘mevsim; belli bir zaman dilimi’ TkmTS 519, <i>faş</i> > <i>paş</i> ‘açık, belli, aşikar’ TkmTS 519, <i>faýda</i> > <i>peýda</i> ‘faýda, yarar’ TkmTS 527, <i>faýton</i> > <i>paytun</i> ‘faýton’ TkmTS 521, <i>feda</i> > <i>pida</i> ‘feda’ TkmTS 530, <i>fehîm</i> > <i>pähim</i> ‘düşünce, akıl’ TkmTS 522, <i>fela-ket</i> > <i>peläket</i> ‘felaket’ TkmTS 523, <i>felek</i> > <i>pelek</i> ‘felek’ TkmTS 523, <i>feraset</i> > <i>parasat</i> ‘feraset, düşünce’ TkmTS 517, <i>ferişte</i> > <i>perişde</i> ‘melek’ TkmTS 525, <i>ferman</i> > <i>perman</i> ‘buyruk, emir, ferman’ TkmTS 525, <i>ferzent</i> > <i>perzent</i> ‘çocuk, nesil, döl’ TkmTS 525, <i>fıkırda-</i> > <i>pıkırda-</i> ‘fıkırdamak’ TkmTS 528, <i>findık</i> > <i>pıntık</i> ‘findık’ TkmTS 528-529, <i>fırsat</i> > <i>pursat</i> ‘fırsat’ TkmTS 539, <i>fıslılda-</i> > <i>pışırda-</i> ‘fıslıdamak’ TkmTS 529, <i>fıslıtu</i> > <i>pışırdu</i> ‘fıslıtu’ TkmTS 528, <i>fikir</i> > <i>pikir</i> ‘fikir’ TkmTS 530, Kara 2007: 239, <i>fil</i> > <i>pil</i> ‘fil’ TkmTS 530, <i>filan</i> > <i>pılan</i> ‘filan, falan’ TkmTS 528, <i>fitne</i> > <i>pitne</i> ‘isyan, başkaldırı’ TkmTS 532, <i>fitre</i> > <i>pitre</i> ‘fitre’ TkmTS 532, <i>fukara</i> > <i>pukara</i> ‘fukara’ TkmTS 539
	Gagavuzca	<i>findık</i> > <i>pındık</i> Özkan 2007: 94, <i>fırıldak</i> > <i>pırıldak</i> Özkan 2007: 94
	Azerbaycan Türkçesi	<i>fitil</i> > <i>pilte</i> Yalçın 2018: 152, <i>fıslıtu</i> > <i>pıçılıtu</i> Akdoğan 1999: 634
	Türkiye Türkçesi	<i>fágetos</i> [φάγετος] > <i>paydos</i> TS, <i>focaccia</i> > <i>poğaça</i> TS

Karluk grubu lehçelerinden Yeni Uygurca ve ağızlarında daha sık örnekleri bulunmakla beraber, Afganistan Özbekçesinde de /f/ > /p/ değişimine rastlanabilmektedir:

	Afganistan Özbekçesi	<i>fahişe</i> > <i>paişe</i> ‘fahişe’ AÖTS 168, <i>falan filan</i> > <i>palân pismedân</i> ‘falan filan’ AÖTS 166, <i>faýda</i> > <i>payde</i> ‘faýda’ AÖTS 168, <i>fetva</i> > <i>pitba</i> ‘fetva’ AÖTS 171, <i>fikir</i> > <i>pikir</i> ‘fikir’ AÖTS 170, <i>fil</i> > <i>pil</i> ‘fil’ AÖTS 170, <i>fırar</i> > <i>parar</i> ‘fırar’ AÖTS 167
KARLUK	Yeni Uygurca	<i>faal</i> > <i>paal</i> Necip 1995: 312, <i>faaliyet</i> > <i>paaliyet</i> Necip 1995: 312, <i>facia</i> > <i>pacie</i> Necip 1995: 312, <i>fahişe</i> > <i>pahişe</i> Necip 1995: 312, <i>fahr</i> > <i>pahır</i> Çakmak 2017: 92, <i>fahri</i> > <i>pexriy</i> Necip 1995: 318, <i>faiz</i> > <i>payiz</i> Necip 1995: 317, <i>fakir</i> > <i>pekir</i> Necip 1995: 318, <i>fal</i> > <i>pal</i> Necip 1995: 313, <i>falan</i> > <i>palan</i> Necip 1995: 313, <i>fani</i> > <i>paniy</i> Necip 1995: 314, <i>faraziye</i> > <i>perez</i> Necip 1995: 319, <i>fark</i> > <i>perk</i> Necip 1995: 319, <i>farq</i> > <i>pärk</i> ‘fark’ Yazıcı Ersoy 2007: 367, <i>Fars</i> > <i>Pars</i> Necip 1995: 315, <i>farz</i> > <i>perz</i> Necip 1995: 319, <i>fasıl</i> > <i>pasıl</i> Necip 1995: 316, <i>fasıl</i> > <i>pesil</i> Necip 1995: 320, <i>fatiha</i> > <i>pete</i> Necip 1995: 320, <i>faýda</i> > <i>payda</i> Necip 1995: 317, <i>fazıl</i> > <i>pazil</i> Necip 1995: 317, <i>fazilet</i> >

		<i>pazilet</i> Necip 1995: 317, <i>feda</i> > <i>pida</i> Necip 1995: 322, <i>fedai</i> > <i>pidaiy</i> Necip 1995: 322, <i>fehim</i> > <i>pem</i> Necip 1995: 318, <i>felaket</i> > <i>palaket</i> Necip 1995: 313, <i>felsefe</i> > <i>pelsepe</i> Necip 1995: 318, <i>fen</i> > <i>pen</i> Necip 1995: 318, <i>fener</i> > <i>panar</i> Necip 1995: 314, <i>feraset</i> > <i>paraset</i> Necip 1995: 315, <i>ferişte</i> > <i>perişte</i> Çakmak 2017: 92, <i>ferman</i> > <i>perman</i> Necip 1995: 319, <i>fersah</i> > <i>persex</i> Necip 1995: 319, <i>feryat</i> > <i>peryat</i> Necip 1995: 319, <i>ferzend</i> > <i>perzend</i> Necip 1995: 319, <i>fesahat</i> > <i>pesahet</i> Necip 1995: 320, <i>fesat</i> > <i>pesat</i> Necip 1995: 320, <i>feth</i> > <i>peth</i> Necip 1995: 320, <i>fetva</i> > <i>petva</i> Necip 1995: 320, <i>fevkalade</i> > <i>pevkuladde</i> Necip 1995: 320, <i>feza</i> > <i>peza</i> Necip 1995: 321, <i>fırsat</i> > <i>purset</i> Necip 1995: 327, <i>figan</i> > <i>pigan</i> Necip 1995: 322, <i>fiil</i> > <i>péil</i> Necip 1995: 321, <i>fikir</i> > <i>pikir</i> Necip 1995: 322, <i>fıkr</i> > <i>pıkr</i> ‘fikir’ Yazıcı Ersoy 2007: 367, <i>fil</i> > <i>pil</i> Necip 1995: 322, <i>filozof</i> > <i>pylesup</i> Necip 1995: 321, <i>fırdevs</i> > <i>pirdevs</i> Necip 1995: 323, <i>fitne</i> > <i>pitne</i> Necip 1995: 324, <i>fitre</i> > <i>pitir</i> Necip 1995: 324
	Yeni Uygur Ağızları	<i>fahm+lä-</i> > <i>pamla-</i> ‘to estimate, reckon’ Yakup 2005: 461, <i>falākāt</i> > <i>palakāt</i> ‘useless’ Yakup 2005: 461, <i>fälsäfä</i> > <i>pälsäpā</i> ‘felsefe’ Emel 2008: 212, <i>fāñcān</i> > <i>pancān</i> ‘rent’ Yakup 2005: 461, <i>farq</i> > <i>pärq</i> ‘fark’ Emel 2008: 212, <i>faxs</i> > <i>pāxās qil-</i> ‘to be careful’ Yakup 2005: 462, <i>fentiaoze</i> / <i>fěntiáo zé</i> 粉条则 > <i>pintoza</i>, <i>pentoza</i> ‘nişasta unundan yapılmış bir cins yiyecek’ Emel 2008: 212, <i>fıkr</i> > <i>pıkr</i> ‘fikir, düşünce’ Emel 2008: 212, <i>fu-jin</i> > <i>pujuñ</i> ‘lady, madam’ Yakup 2005: 462, <i>fusūq+Idä</i> > <i>posuqqütä</i> ‘without thinking’ Yakup 2005: 462, <i>fūta</i> > <i>pota</i> ‘cloth belt’ Yakup 2005: 462, <i>kāfir</i> > <i>kapir</i> Emel 2008: 212, <i>kefgir</i> ریگگیر > <i>käpkir</i> ‘kevgir’ Emel 2008: 212, <i>liāñ fen</i> / <i>liāngbàn</i> 凉拌 > <i>läñpuñ</i> ‘yazın yenilen bir cins salata’ Emel 2008: 212, <i>qılıf</i> > <i>qelip</i> ‘kılıf’ Emel 2008: 212, <i>sāf</i> > <i>sap</i> ‘saf, fazla düşünmeyen’ Emel 2008: 212, <i>seyfeng</i> / <i>cáifēng</i> 裁縫 > <i>seypuñ</i> ‘terzi’ Emel 2008: 212

Bu çalışmanın ele aldığı problemlerden biri /f/ > /p/ değişiminin yalnızca Kıpçak lehçelerinde görülmediği, özellikle Türkmençe ve Yeni Uygurcada da oldukça sık olarak görüldüğü fikrini ortaya koymaktı. Yukarıdaki veriler bu durumu net bir şekilde göstermektedir.

Çalışmanın ele aldığı ikinci problem ise, Karahan ve Demir’in Kuzeydoğu Anadolu ağızlarına, özellikle de Artvin ağzına bağladıkları değişimin Türkiye Türkçesinin diğer ağızlarında da tanıklanıp tanıklanmadığı hususudur.

Karluk grubu lehçelerinden Yeni Uygurca ve ağızlarında daha sık örnekleri bulunmakla beraber, Afganistan Özbekçesinde de /f/ > /p/ değişimine rastlanabilmektedir:

KARLUK	Afganistan Özbekçesi	<i>fahişe</i> > <i>paişe</i> ‘fahişe’ AÖTS 168, <i>falan filan</i> > <i>palân pismedân</i> ‘falan filan’ AÖTS 166, <i> fayda</i> > <i>payde</i> ‘fayda’ AÖTS 168, <i>fetva</i> > <i>pitba</i> ‘fetva’ AÖTS 171, <i>fikir</i> > <i>pikir</i> ‘fikir’ AÖTS 170, <i>fil</i> > <i>pil</i> ‘fil’ AÖTS 170, <i>fırar</i> > <i>parar</i> ‘fırar’ AÖTS 167
	Yeni Uygurca	<i>faal</i> > <i>paal</i> Necip 1995: 312, <i>faaliyet</i> > <i>paaliyet</i> Necip 1995: 312, <i>facia</i> > <i>pacie</i> Necip 1995: 312, <i>fahişe</i> > <i>pahişe</i> Necip 1995: 312, <i>fahır</i> > <i>pahır</i> Çakmak 2017: 92, <i>fahri</i> > <i>pexriy</i> Necip 1995: 318, <i>faiz</i> > <i>payiz</i> Necip 1995: 317, <i>fakir</i> > <i>pekir</i> Necip 1995: 318, <i>fal</i> > <i>pal</i> Necip 1995: 313, <i>falan</i> > <i>palan</i> Necip 1995: 313, <i>fani</i> > <i>paniy</i> Necip 1995: 314, <i>faraziye</i> > <i>perez</i> Necip 1995: 319, <i>fark</i> > <i>perk</i> Necip 1995: 319, <i>farq</i> > <i>pärk</i> ‘fark’ Yazıcı Ersoy 2007: 367, <i>Fars</i> > <i>Pars</i> Necip 1995: 315, <i>farz</i> > <i>perz</i> Necip 1995: 319, <i>fasıl</i> > <i>pasıl</i> Necip 1995: 316, <i>fasıl</i> > <i>pesil</i> Necip 1995: 320, <i>fatiha</i> > <i>pete</i> Necip 1995: 320, <i>fayda</i> > <i>payda</i> Necip 1995: 317, <i>fazıl</i> > <i>pazil</i> Necip 1995: 317, <i>fazilet</i> > <i>pazilet</i> Necip 1995: 317, <i>feda</i> > <i>pida</i> Necip 1995: 322, <i>fedai</i> > <i>pidaiy</i> Necip 1995: 322, <i>fehim</i> > <i>pem</i> Necip 1995: 318, <i>felaket</i> > <i>palaket</i> Necip 1995: 313, <i>felsefe</i> > <i>pelsepe</i> Necip 1995: 318, <i>fen</i> > <i>pen</i> Necip 1995: 318, <i>fener</i> > <i>panar</i> Necip 1995: 314, <i>feraset</i> > <i>paraset</i> Necip 1995: 315, <i>ferişte</i> > <i>perişte</i> Çakmak 2017: 92, <i>ferman</i> > <i>perman</i> Necip 1995: 319, <i>fersah</i> > <i>persex</i> Necip 1995: 319, <i>feryat</i> > <i>peryat</i> Necip 1995: 319, <i>ferzend</i> > <i>perzend</i> Necip 1995: 319, <i>fesahat</i> > <i>pesahet</i> Necip 1995: 320, <i>fesat</i> > <i>pesat</i> Necip 1995: 320, <i>feth</i> > <i>petx</i> Necip 1995: 320, <i>fetva</i> > <i>petva</i> Necip 1995: 320, <i>fevkalade</i> > <i>pevkalade</i> Necip 1995: 320, <i>feza</i> > <i>peza</i> Necip 1995: 321, <i>fırsat</i> > <i>purset</i> Necip 1995: 327, <i>figan</i> > <i>pigan</i> Necip 1995: 322, <i>fiil</i> > <i>péil</i> Necip 1995: 321, <i>fikir</i> > <i>pikir</i> Necip 1995: 322, <i>fıkr</i> > <i>pikir</i> ‘fikir’ Yazıcı Ersoy 2007: 367, <i>fil</i> > <i>pil</i> Necip 1995: 322, <i>filozof</i> > <i>pylesup</i> Necip 1995: 321, <i>fırdevs</i> > <i>pirdevs</i> Necip 1995: 323, <i>fitne</i> > <i>pitne</i> Necip 1995: 324, <i>fitre</i> > <i>pitir</i> Necip 1995: 324
	Yeni Uygur Ağızları	<i>fahm+lä-</i> > <i>pamla-</i> ‘to estimate, reckon’ Yakup 2005: 461, <i>falākāt</i> > <i>palakāt</i> ‘useless’ Yakup 2005: 461, <i>fälsäfä</i> > <i>pälsäpä</i> ‘felsefe’ Emel 2008: 212, <i>fāñcān</i> > <i>pancān</i> ‘rent’ Yakup 2005: 461, <i>farq</i> > <i>pärq</i> ‘fark’ Emel 2008: 212, <i>faxs</i> > <i>päxäs qıl-</i> ‘to be careful’ Yakup 2005: 462, <i>fentiaoze</i> / <i>fěntiáo zé</i> 粉条则 > <i>pintoza</i> , <i>pentoza</i> ‘nişasta unundan yapılmış bir cins yiyecek’ Emel 2008: 212, <i>fıkr</i> > <i>pikir</i> ‘fikir, düşünce’ Emel 2008: 212, <i>fu-jin</i> > <i>pujuñ</i> ‘lady, madam’ Yakup 2005: 462, <i>fusuq+ldä</i> > <i>posuqqütä</i> ‘without thinking’ Yakup 2005: 462, <i>fūta</i> > <i>pota</i> ‘cloth belt’ Yakup 2005: 462, <i>kāfir</i> > <i>kāpir</i> Emel 2008: 212, <i>keşgır</i> 弋弋 > <i>kāpkir</i> ‘kevgir’ Emel 2008: 212, <i>liāñ fen</i> / <i>liāngbàn</i> 凉拌 > <i>lāñpuñ</i> ‘yazın yenilen bir cins salata’ Emel 2008: 212, <i>qılıf</i> > <i>qelip</i> ‘kılıf’ Emel 2008: 212, <i>sāf</i> > <i>sap</i> ‘saf, fazla düşünmeyen’ Emel 2008: 212, <i>seyfeng</i> / <i>cáifēng</i> 裁缝 > <i>seypuñ</i> ‘terzi’ Emel 2008: 212

Bu çalışmada ele alınan problemlerden biri /f/ > /p/ değişiminin yalnızca Kıpçak lehçelerinde görülmediği, özellikle Türkmençe ve Yeni Uygurcada da oldukça sık olarak görüldüğünü ortaya koymaktı. Yukarıdaki veriler bu durumu açık bir şekilde göstermektedir.

Çalışmada ele alınan ikinci problem ise, Karahan ve Demir'in Kuzeydoğu Anadolu ağızlarına, özellikle de Artvin ağzına bağladıkları değişimin Türkiye Türkçesinin diğer ağızlarında da tanıklanıp tanıklanmadığı hususudur.

Türkiye Türkçesi ağızları tarandığında ön seste /f/ > /p/ değişikliğinin görüldüğü 31 kelimenin toplamda 61 versiyonunun analizi şu şekildedir:

1. fabrika < İt. <i>fabbrica</i>	
<i>pablika</i>	DOĞU TRAKYA - Olcay 1995: 77; HATAY/ARSUZ - Gül 2016: 396; RIZE - Günay 2003: 80
<i>pafrika</i>	ZONGULDAK/DEVREK - DS 3380
<i>palike</i>	MERSİN/TARSUS - Koçak 2010: 211
<i>paprika</i>	BİLECİK - Özden 2009: 923
<i>pavlika</i>	MERSİN - Tor 2004: 304; UŞAK - Sunucu 2014: 92
<i>pavlika</i>	BOLU/MUDURNU - DS 3416; BURDUR/TEFENİ - DS XII; DOĞU TRAKYA - Doğu Trakya; DÜZCE/AĞAKÖY - DS 3416; GİRESUN - Tekin-Cantürk 2018: 234; ORDU - Küçük-Ateş 2017: 382; ORDU/ÜNYE - DS 3416; TRABZON - Sezgin 2015: 289; YOZGAT - DS 3416; BİLECİK - Özden 2009: 924
<i>pavlike</i>	GAZİANTEP - DS 3416; KIRŞEHİR - DS 3416; MERSİN/TARSUS - Koçak 2010: 212; NIĞDE/BOR - DS 3416; ORDU/BEYCELI - Sarıhan 2003: 176
<i>pawlika</i>	DOĞU RODOP - Mollova 2003: 305
<i>pawruka</i>	ERZURUM - Gemalmaz 1995: 256
2. fesleğen < Fr. <i>vasilikón</i> /βασιλικόν/	
<i>päslıkan</i>	GÜNEY BATI ANADOLU - Korkmaz 1994: 119
<i>peslä'n</i>	DOĞU RODOP - Mollova 2003: 308
<i>pesdä'n</i>	DOĞU RODOP - Mollova 2003: 308
<i>pestä'n</i>	DOĞU RODOP - Mollova 2003: 308
<i>pèslān</i>	KUZEYDOĞU BULGARISTAN - Dalli 1991: 188
<i>peslehan</i>	KÜTAHYA/SİMAV - Demircan 2017: 333
<i>pèslekán</i>	ANTALYA/SERİK - Bölük 2018: 913
<i>pesligan</i>	AYDIN - Uyguc 2006: 270
<i>pesligen</i>	BALIKESİR/BANDIRMA - Ateş 2014: 133
<i>pislān</i>	İZMİR/BERGAMA - Bozalan 2008: 209
3. fasulye < Yun. <i>fasúlia</i> /φασούλια/	
<i>pasilye</i>	KONYA/HADİM - Duran 2019: 283
<i>pasul</i>	BALKAN/PRİZREN - Gülensoy 1993: 33; BALKAN/PRİŞTİNA - Gülensoy 1993: 33; BALKAN - Sultanzade 2013: 450
<i>pasule</i>	BALKAN - Sultanzade 2013: 450

<i>pasulay</i>	PRIŞTINE/YANOVA - Şanlı-Jable 2013: 1009
<i>pasüllü</i>	ESKİŞEHİR/YÖRÜK - Sert 2015: 107
4. fiske < Yun. <i>phouska</i> /φουσκα/	
<i>pısga</i>	ORDU/BEYCELI - Sarıhan 2003: 176
<i>pınska</i>	ANTALYA/AKSEKI - Aydın 2019: 380
<i>pisge</i>	ISPARTA/SENIRKENT - DS 3462
<i>piske</i>	ANTALYA/GAZIPAŞA - DS 3463; ISPARTA/YALVAÇ - DS XII
5. fistan < Ar. <i>fustān</i> /فستان/	
<i>pisdan</i>	BİLECİK - Özden 2009: 926
<i>pisTan</i>	BİLECİK - Özden 2009: 926
<i>pistan</i>	ESKİŞEHİR/YÖRÜK - Sert 2015: 107; ISPARTA/ATABEY - Yalkın 2013: 356
6. fatıma / fatma < Ar. <i>fātuma</i> /فاطمة/	
<i>Padime(y)</i>	ARTVIN/SARIBUDAK - Uyğur 2013: 82
<i>Padi</i>	ARTVIN/SARIBUDAK - Uyğur 2013: 82
<i>Pado(y)</i>	ARTVIN/SARIBUDAK - Uyğur 2013: 82
<i>Patma</i>	BALIKESİR/BANDIRMA - Ateş 2014: 133
7. fayton < Fr. <i>phaéton</i>	
<i>payton</i>	BALKAN - Sultanazade 2013: 450; BALKAN/PRIZREN - Gülensoy 1993: 33; DİYARBAKIR - Erten 2011: 167; DOĞU RODOP - Mollova 2003: 305; ERZURUM - Gemalmaz 1995: 256; MAKEDONYA - GOSTIVAR - İbrahim 2013: 250; KARS - Caferoğlu 1995: 272; KUZEYDOĞU BULGARISTAN - Güneş 2009: 217; MERSİN/GÜLNAR - Bilir 2016: 61; ORDU - Demir 2001: 353; ORDU - Küçük-Ateş 2017: 382; ORDU/BEYCELI - Sarıhan 2003: 176; PRIŞTINE/YANOVA - Şanlı-Jable 2013: 1009; RAZGRAD/KUBRAT - Murtaza 2016: 54
<i>paytun</i>	ERZURUM - Gemalmaz 1995: 256; GİRESUN - Caferoğlu 1994: 339
8. fındık < Ar. <i>funduk</i> //فندق/	
<i>pındık</i>	DOĞU RODOP - Mollova 2003: 309; MAKEDONYA/KIZILALMA-KARAMAN - İbrahimsoy 2018: 50
<i>pındık</i>	KUZEYDOĞU BULGARISTAN - Dalli 1991: 188
9. falan < Ar. <i>fulān</i> /فلان/	
<i>palan</i>	ARTVIN - Acar 1972'den naklen Maldar 2018: 139; ISPARTA/ATABEY - Yalkın 2013: 356
10. fırın < Ar. <i>furn</i> /فرن/	
<i>pırın</i>	BALIKESİR/BANDIRMA - Ateş 2014: 133; ISPARTA/ATABEY - Yalkın 2013: 356
11. firuze < Far. <i>fîrûze</i> /فیروزه/	
<i>peruze</i>	ARTVIN/YUSUFELI - Koruk 2019: 81; ERZURUM - Gemalmaz 1995: 257
12. farenjit < Fr. <i>pharyngite</i>	

<i>parānşiT</i>	ISPARTA/ATABEY - Yalkın 2013: 356
13. favori < Fr. <i>favori</i>	
<i>pavül</i>	KÜTAHYA/SIMAV - Demircan 2017: 332
14. fayans < Fr. <i>faïence</i>	
<i>payans</i>	HATAY/ARSUZ - Gül 2016: 396
15. fayda < Ar. <i>fā'ide</i> /فائدة/	
<i>payda</i>	BALIKESİR/BANDIRMA - Ateş 2014: 133
16. fazla < Ar. <i>fazla</i> /فضله/	
<i>pazla</i>	ARTVIN - Acar 1972'den naklen Maldar 2018: 139
17. filan < Ar. /فيلان/	
<i>pilan</i>	KONYA/HADIM - Duran 2019: 283
18. fener < Far. <i>fanār</i> /فنار/	
<i>pener</i>	BALIKESİR/BANDIRMA - Ateş 2014: 133
19. ferman < Far. <i>farmān</i> /فرمان/	
<i>perman</i>	BALIKESİR/BANDIRMA - Ateş 2014: 133
20. fır fir	
<i>pır pır</i>	DOĞU RODOP - Mollova 2003: 309
21. fırıldak	
<i>pırıldak</i>	KÜTAHYA/SIMAV - Demircan 2017: 333
22. fırsat < Ar. <i>fursat</i> /فرصة/	
<i>pursand</i>	ISPARTA/ATABEY - Yalkın 2013: 356
23. fırtına < İt. <i>Fortuna</i>	
<i>pırtına</i>	TEREKEME - Caferoğlu 1995: 272
24. fisfis	
<i>pıspıs</i>	BOLU - Öztürk 2019b: 370
25. fidan < Yun. <i>Phytane</i>	
<i>pidan</i>	BALIKESİR/BANDIRMA - Ateş 2014: 133
26. fitil < Ar. <i>fetil</i> /فتيل/	
<i>pitil</i>	BOLU - Öztürk 2019b: 370
27. fitne < Ar. /فتنة/	
<i>pitne</i>	KARS - Caferoğlu 1995: 272
28. forklift < İng. <i>Forklift</i>	
<i>portif</i>	ISPARTA/GÖLHISAR - Eryiğit 2014: 398
29. fotoğraf < Fr. <i>photographie</i>	
<i>poturaf</i>	BOLU - Öztürk 2019b: 370

30. fritöz < Fr. <i>friteuse</i>		
	<i>piritöz</i>	KÜTAHYA/SIMAV -Demircan 2017: 335
31. fukara < Ar. <i>fukarâ</i> ’/فقرء/		
	<i>puhara</i>	ARTVIN - Acar 1972’den naklen Maldar 2018: 139

Çoğu yabancı dilden alıntı olan bu kelimelerin yörelere göre dağılımları şu şekildedir:

Isparta	8	Priştine	3	Gaziantep	1
Artvin	7	Eskişehir	2	Güneybatı Anadolu	1
Balıkesir	7	Giresun	2	İzmir	1
Doğu Rodop	7	Hatay	2	Kırşehir	1
Ordu	7	Kars	2	Uşak	1
Bilecik	4	Konya	2	Niğde	1
Bolu	4	Makedonya	2	Rize	1
Erzurum	4	Prizren	2	Terekeme	1
Kütahya	4	Burdur	1	Trabzon	1
Mersin	4	Diyarbakır	1	Yozgat	1
Antalya	3	Doğu Trakya	1	Zonguldak	1
Balkan	3	Düzce	1	Aydın	1
Kuzeydoğu Bulgaristan	3	Razgrad	1		

Kelimeler bölge esaslı bir sınıflandırmaya tabi tutulduğunda ise şöyle bir tabloyla karşılaşılr:

BALKAN	25	Doğu Rodop 7, Balkan 3, Priştine 3, Kuzeydoğu Bulgaristan 3, Makedonya 2, Prizren 2, Doğu Trakya 2, Razgrad 1
BATI AKDENİZ	12	Isparta 8, Antalya 3, Burdur 1
DOĞU KARADENİZ	11	Artvin 7, Giresun 2, Rize 1, Trabzon 1
MARMARA	11	Balıkesir 7, Bilecik 4
EGE	8	Kütahya 4, Aydın 1, Güneybatı Anadolu 1, İzmir 1, Uşak 1
ORTA KARADENİZ	7	Ordu 7
İÇ ANADOLU	7	Eskişehir 2, Kırşehir 1, Konya 2, Niğde 1, Yozgat 1
DOĞU	7	Erzurum 4, Kars 2, Terekeme 1
DOĞU AKDENİZ	6	Mersin 4, Hatay 2
BATI KARADENİZ	5	Bolu 3, Düzce 1, Zonguldak 1
GÜNEYDOĞU	2	Diyarbakır 1, Gaziantep 1

Bu tablolar, /f/ > /p-/ değişikliğinin yalnızca Kuzeydoğu Anadolu/Artvin ağzında görülmediğini, Anadolu'nun, Trakya'nın ve Balkanların çeşitli böl-

gelerinde de görülebildiğini göstermesi bakımından önemlidir ve çalışmanın ikinci problemine cevap olmaktadır.

Öyleyse bu durumda yeni sorular ortaya çıkmaktadır:

Kuzeydoğu Anadolu ağızlarında görülen bu değişimin kaynağı, Kıpçak lehçelerinin izleri midir?

Yabancı bir dilin etkisi midir? Yoksa başka bir durum mu söz konusudur?

Karahan ve Demir'in dikkat çektiği Artvin yöresine coğrafi açıdan bakıldığında, yörenin bir sınır şehri olduğu ve Gürcistan'la komşu olduğu görülür.

Kaynak: <https://www.google.com/maps/@41.5628202,41.8117864,6.75z>

Gürcistan'daki resmî dil olan Gürcücenin söz varlığı tarandığında da pek çok kelimenin ön sesinde /f-/ > /p-/ değişiminin görülmesi, özellikle Artvin yöresindeki değişimin Gürcücenin etkisiyle olup olmadığını düşündürmektedir:

- *fabrika* > *p'abrika* Arısoy 2010: 391, *fayton* > *p'aetoni* Arısoy 2010: 391, *favori* > *p'avoriti* Arısoy 2010: 391, *fakülte* > *p'akulteti* Arısoy 2010: 391, *fanatizm* > *p'anatizmi* Arısoy 2010: 391, *fantezi* > *p'antazia* Arısoy 2010: 391, *fener* > *p'arani* Arısoy 2010: 392, *fars* > *p'arsi* Arısoy 2010: 392, *fatalizm* > *p'atalizmi* Arısoy 2010: 393, *faktör* > *p'aktori* Arısoy 2010: 393, *fatura* > *p'aktura* Arısoy 2010: 393, *faksimile* > *p'aksimile* Arısoy 2010: 393, *faşist* > *p'aşisti* Arısoy 2010: 393, *federalist* > *p'ederalisti* Arısoy 2010: 393, *federasyon* > *p'ederats'ia* Arısoy 2010: 394, *feminizm* > *p'eminizmi* Arısoy 2010: 394, *fenomenoloji* > *p'enomenologia* Arısoy 2010: 394, *feodal* > *p'eodali* Arısoy 2010: 394, *ferromanganez* > *p'eromanganumi* Arısoy 2010: 394, *festival* > *p'estivali* Arısoy 2010: 395, *fetiş* > *p'etişi* Arısoy 2010: 395, *figür* > *p'igura* Arısoy 2010: 395, *fizik* > *p'izika* Arısoy 2010: 395, *fizyoloji* > *p'izio-logia* Arısoy 2010: 395, *filarmonik* > *p'ilarmoniuli* Arısoy 2010: 396, *filipin*

> *p'ilipinis* Arısoy 2010: 396, *filistin* > *p'ilisteri* Arısoy 2010: 396, *film* > *p'ilmi* Arısoy 2010: 396, *filoloji* > *p'ilologi* Arısoy 2010: 396, *filozof* > *p'ilosop'osi* Arısoy 2010: 396, *filtre* > *p'iltri* Arısoy 2010: 396, *final* > *p'inali* Arısoy 2010: 396, *finlandiya* > *p'inet'i* Arısoy 2010: 396, *fino* > *p'inia* Arısoy 2010: 396, *finiş* > *p'inişi* Arısoy 2010: 396, *fincan* > *p'incani* Arısoy 2010: 396, *firma* > *p'irma* Arısoy 2010: 396, *firuze* > *p'iruzi* Arısoy 2010: 396, *fikir* > *p'ik'ri* Arısoy 2010: 396, *flanel* > *p'laneli* Arısoy 2010: 397, *flüt* > *p'leita* Arısoy 2010: 397, *fuaye* > *p'oie* Arısoy 2010: 397, *fon* > *p'ondi* Arısoy 2010: 397, *fonetik* > *p'onetika* Arısoy 2010: 397, *form* > *p'orma* Arısoy 2010: 397, *formalite* > *p'ormaloba* Arısoy 2010: 398, *format* > *p'ormati* Arısoy 2010: 398, *formül* > *p'ormula* Arısoy 2010: 398, *fosfat* > *p'ospat'i* Arısoy 2010: 398, *fosfor* > *p'osp'ori* Arısoy 2010: 398, *fotoğrafçı* > *p'otographi* Arısoy 2010: 398, *fotojenik* > *p'otogenuri* Arısoy 2010: 398, *fokstrot* > *p'ok'stroti* Arısoy 2010: 398, *fresk* > *p'reska* Arısoy 2010: 398, *fonksiyon* > *p'unk'ts'ia* Arısoy 2010: 399, *fundamental* > *p'undamenturi* Arısoy 2010: 399, *fütürizm* > *p'uturizmi* Arısoy 2010: 400

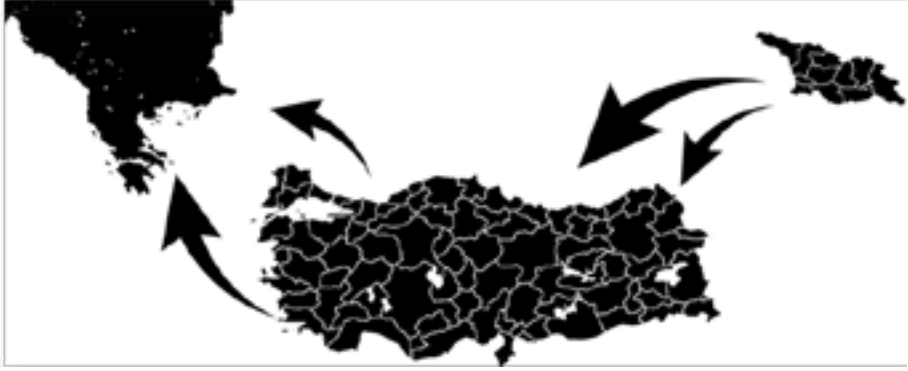
Gürcücedeki tanıklar ile Türkiye Türkçesi ağızlarındaki veriler karşılaştırıldığında *fabrika*, *fayton* gibi benzer kelimelere rastlanması dikkat çekmektedir. Özellikle XIX. yüzyılın ortalarından sonra başta Batum olmak üzere bugünkü Gürcistan topraklarından Türkiye'ye gerçekleştirilen göçler, bu dikkate farklı bir açıdan yaklaşmayı gerekli kılmaktadır.

Demirel 2009 ve Arslan 2014'ten hareketle Türkiye'ye göç eden özellikle Müslüman Gürcü ve Türklerin yerleşimleri takip edilebilir:

Batum ve Artvin göçmenleri, Anadolu'nun hemen her yerinde iskân edilmişlerdir. Hopa'dan itibaren sahil boyu göç eden Artvin ve Batum göçmenleri geçtikleri Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop şehir ve köylerinde uygun yerlerde mahallî yöneticiler tarafından yerleştirilmiştir. Hükûmetin talimatı doğrultusunda Orta Karadeniz Bölgesi'nde Amasya, Tokat ve Sivas bölgelerinde göçmenler iskân edilmişlerdir. Artvin ve Batum göçmenlerinin bir kısmı ise devletin tahsis ettiği gemilerle doğrudan doğruya İstanbul'a getirilmişlerdir. Göçmenler, *Muhacirin İskân Komisyonu* tarafından İstanbul'da uygun yerlere yerleştirilmiş veya uygun diğer vilayetlere iskân için gönderilmiştir. İstanbul'a gelen göçmenler Adapazarı, İzmit, İzmir, Yalova, Bolu, Bursa, Eskişehir, Balıkesir, Çanakkale bölgelerine yoğun bir şekilde iskân edildiği gibi Ankara'dan Akdeniz Bölgesinde Adana'ya kadar yerleştirilmiştir (Demirel 2009: 323).

Batum'dan gelen göçmeler genellikle Samsun, Kastamonu, Ordu, Trabzon, Adapazarı, Sinop, Kocaeli, Konya, Eskişehir, İzmit, Şile, Niksar, Merzi-

fon, Bursa, Malatya, Rize, Yozgat, Kayseri, Düzce, Fatsa, Giresun gibi vilayet ve kazalara yerleştirilmişlerdir (Arslan 2014: 59).

Türkiye'ye bugünkü Gürcistan topraklarından, son 100-150 yıl içinde yapılan göç hareketleri, bu ses değişikliğinin sebebinin bugünkü Gürcistan topraklarında yaşayan bölge konuşurlarının diliyle ilgili olabileceğini düşündürmektedir. Bu dil Gürcü dili olabileceği gibi, bölgedeki Türk lehçe ve ağızları da olabilir. Nitekim tarihî kayıtlara bakıldığında Kıpçakların, XII. yüzyıldan itibaren Gürcistan ve Doğu Karadeniz'de görünmeleri ve özellikle Gürcistan siyasi ve idari tarihinde yıllarca etkili olduktan sonra Hristiyanlığı kabul edip millî kimliklerini kaybederek Gürcüler arasında asimile olmaları (Çoğ 2015: 60-63; Özmenli 2016: 525-528; Tellioglu 2015) hatırlanmalıdır.

Kafkasya tarihinde Gürcülerin, çeşitli kavimler arasında en çok Türk kökenli (Hun, Oğuz, Kıpçak, Malkar, Azeri ve Osmanlı) kavimlerin etkisinde oldukları (Gökdağ 2011: 132) dikkate alınırsa, Gürcüce ile Kıpçakça arasında bir etkileşimin gerçekleştiği de düşünülebilir.

Sonuç olarak, Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ön seste /f-/ > /p-/ değişimi hakkında şunlar söylenebilir:

Doğu Karadeniz ve Kuzey Kafkasya'ya yerleşen Türkler bölge halklarını siyasi, idari ve kültürel yönlerden etkilemiştir.

Türkler arasında en dikkat çeken gruplardan biri Kıpçaklardır ve bu etkileşimin ana işaretlerinden biri de dildir.

Türk lehçelerinin karakteristik özelliklerinden biri olan /f-/ > /p-/ değişimi Türkmence, Yeni Uygurca ve Kıpçakçada sıklıkla görülür.

Tarih içinde Gürcüler arasında asimile olan Kıpçakların Gürcücede bıraktıkları fonetik izlerden biri de /f-/ > /p-/ değişimidir.

Gürcistan topraklarında yaşayan konuşurların - *Türk soylu olsun ya da olmasın* - dilinde görülen bu değişim, bu topraklardan Türkiye'ye gerçekleştirilen göçlerle Türkiye'nin dört bir yanında iz bırakmıştır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen /f-/ >/p-/ değişiminin sebeplerinden biri Gürcistan topraklarından Türkiye'ye göçen Gürcü kökenli ya da Türk soylu göçmenlerin dilinin tesiri olabilir.

Türkiye Türkçesi ağızlarının bir uzantısı olarak Balkan ağızlarında bu ses değişikliğinin görülmesi ise, Osmanlı Devleti'nin iç siyasetiyle¹ ilgili olabilir.

Kuzeydoğu Anadolu ağızlarında görülen bu değişimin kaynağı sorusuna dönülecek olursa, verilecek cevap ne sadece Kıpçak lehçelerinin izi ne de yabancı bir dilin etkisi şeklinde olacaktır. Asıl cevap bizce Doğu Karadeniz ve Kuzey Kafkasya'ya göçen Türklerin diliyle bölge dillerinin kaynaşması sonucu, bölge konuşurlarının dilindeki oluşumdur. Bölge konuşurları Türkiye topraklarına göçtüklerinde de bu oluşumun izlerini taşımışlardır. Konu, bu çalışmada sunulan verilerden ve bulunan ipuçlarından hareketle ayrıntılı bir incelemeyi hak etmektedir.

Kaynaklar

- Akdoğan, Yaşar (1999), *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*, İstanbul: Beşir Yayinevi.
- Alkaya, Ercan (2015), "Sibirya Tatar Türkçesinde Arkaik Unsurlar", 7. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 77-88.
- Alkaya, Ercan; Kirillova, Zoya (2018), *Kreşin Tatar Türkçesi (Dil, Tarih, Kültür)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- AÖTS = Gültekin, Mevlüt; Yoldaş, M. Asif (2002), *Afganistan Özbekçesi-Türkçe Sözlük*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Arısoy, İbrahim (2010), *Gürcüce-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Arslan, Zehra (2014), "Batım Göçmenleri (1914-1930)", *bilig*, Güz, 71: 43-64.
- Ateş, Şule (2014), *Bandırma İlçesine Bağlı Orhaniye Köyünde Yaşayan Kırım Tatarlarının Ağızı*, Bursa: Uludağ Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

¹ Osmanlı Hükûmeti Balkanlara oldukça fazla yatırım yapmış ve bu toprakların elde kalmasını istemiştir. Bu nedenlerle Balkanlardaki Müslüman nüfusu artırmak, buradaki boş ve verimli arazileri işlenir hâle getirmek, devlet otoritesini burada tesis etmek gibi düşüncelerle Çerkez kabilelerinin buraya sevk ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca hükûmet Çerkezleri Anadolu'da ayrı ayrı iskân ederken, Uzunyayla hariç, Rumeli ve Balkanlarda ise mümkün olduğunca toplu olarak iskân etmiştir (Karataş 2012: 382).

- ATL = Develi, Hayati (1983), *Azerî Türkçesi Lügati*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Atmaca, Emine (2012), “Kazak Türkçesinin Söz Varlığındaki Rusça Alıntılar ve Ses Değişimleri”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/3: 275-298.
- Aydın, Aysel (2019), *Akseki (Antalya) Köyleri Ağzı*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aydın, Ayşe; Adzhumerova, Reshide (2014), “Kırım Halk Yırlarında Belli Başlı Ses Özellikleri”, *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2/4: 197-218.
- Aydın, Mehmet (2002), *Aybastı Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilir, F. Saadet (2016), *Gülnar Ağzı (Gülnarca)*, İstanbul: E Yayınevi.
- Bozalan, Hale (2008), *Bergama Merkez İlçe ve Köylerinde Yaşayan Yörüklerin Ağız İncelemesi*, Edirne: Trakya Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bölük, Ramazan (2018), “Serik Ağzında Ünsüzler”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/30: 885-943.
- Brendemoen, Bernt (2001), *The Turkish Dialects of Trabzon*, Oslo.
- Caferoğlu, Ahmet (1946), *Kuzey-Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet (1995), *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar: Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çakmak, Serkan (2017), “Uygurca Yazılmış Meslek Risalelerinin Ses Özellikleri”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 10: 81-103.
- Çebi, Sıtkı (2006), *Ordu Ağzı Derlemeleri*, Ordu: Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Çoğ, Mehmet (2015), “Ortaçağ’da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 19: 57-74.
- Dallı, Hüseyin (1991), *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demir, Necati (1994), *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demir, Necati (2006), *Trabzon ve Yöresi Ağızları*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

- Demir, Necati (2007), “Karadeniz Bölgesi Ağızlarında Kıpçak Türkçesi İzleri”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 417-424.
- Demircan, Ahmet (2017), *Kütahya-Simav Naşa Ağzı Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Demirel, Muammer (2009), “Artvin Ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40: 317-340.
- Duran, Kübra (2019), *Konya’nın Hadim İlçesi Ağzı*, Konya: Selçuk Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Emet, Erkin (2008), *Doğu Türkistan Uygur Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Erten, Münir (2011), *Diyarbakır Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eryiğit, Celal (2014), *Göhlisar Ağzı (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1995), *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız (2011), “Doğu Karadeniz’de Konuşulan Diller ve Türkçe İle Etkileşimleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, 31: 111-134.
- Gül, Meltem (2016), *Hatay Arsuz Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul: Kesit yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (1993), *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme (İnceleme-Bibliyografya-Metinler)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Güllüdağ, Nesrin (2013), “Baraba Tatarlarının Dili Üzerine Bir İnceleme”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2/3: 88-128.
- Güllüdağ, Nesrin (2019), *Haremden Valide Sultan Mektupları*, İstanbul: Hiper-yayın.
- Günay, Turgut (2003), *Rize İli Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güneş, Nurihan (2009), *Kuzeydoğu Bulgaristan’da Çerkovna Köyü ve Çevresi Türk Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Malatya: İnönü Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güvercin, Gülcan (2009), *Tatar Bilmececelerinin Sesbilgisi Açısından İncelenmesi*, Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İbrahim, Nazim (2013), “Gostivar Yöresi Türk Ağızlarında Ünsüz Değişmeleri”, *Uluslararası Dil ve Edebiyat Konferansı Bildiri Kitabı II - Balkanlarda Türkçe* (Edt.: Adem Balaban-Bünyamin Çağlayan), Tiran, 246-251.

- İbrahimsoylu, İzet (2018), *Makedonya Kızılalma-Karaman Yörükleri Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Edirne: Trakya Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İleri, Canan (2011), “Alpu İlçesi Merkez Ağızlarının Birbirleriyle Etkileşimi”, *Bilimsel Eksen*, 1/4: 171-200.
- Karahan, Leylâ (2017), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, [1. Baskı 1996], Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karataş, Ömer (2012), “19. Yüzyılda Balkanlarda Alkanlarda Kafkas Muhâcîrlerinin İskânı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Kış, XII/2: 355-388.
- Kilit, Alican (2015), *Aralık İlçesi Ağzı (İğdır İli) (İnceleme, Metinler ve Söz Varlığı)*, Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Korkmaz, Zeynep (1994), *Güney-Batı Anadolu Ağızları: Ses Bilgisi (Fonetik)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koruk, Önder (2019), *Yusufeli Ağzı*, Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kök, Naciye Karahan (2016), “Kazak ve Nogay Türkçesinde Arapça-Farsça Alıntı Kelimelerdeki Ses Olayları”, *Karadeniz Dergisi*, 29: 150-174.
- Küçük, Salim; Ateş, Mümin (2017), *Ordu Ağzı Söz Varlığı*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Maldar, Sedat (2018), *Çağdaş Kıpçak Lehçelerinin Ortak Sesleri ve Ses Olaylarının Trabzon, Rize ve Artvin Ağızları ile Karşılaştırılması*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Mollova, Mefküre Rıza (2003), *Doğu Rodop Türk Ağızlarının Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Murtaza, Durgul Metin (2016), *Razgrad İli Kubrat İlçesi Alevi-Bektaşî Köyleri Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Edirne: Trakya Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Murtazayeva, Nazmiye (2010), *Kırım Türkçesi Romanya Köstence Ağzı - Ses Bilgisi, Metin, Sözlük*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Olçay, Selahattin (1995), *Doğu Trakya Yerli Ağzı (İnceleme-Derleme-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öner, Mustafa (2013), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, [1. Baskı 1998], Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özden, Muharrem (2009), *Bilecik İli Ağız İncelemesi*, Edirne: Trakya Üniversitesi: Basılmamış Doktora Tezi.

- Özmenli, Mehmet (2016), “Ortaçağ’da Doğu Karadeniz’de Oğuz ve Kıpçak Yerleşimi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2): 515-536.
- Öztürk, Abdulkadir (2015), “Karaycadaki Alıntı Kelimeler”, *Gazi Türkiyat*, 16: 143-164.
- Öztürk, Abdulkadir (2019a), “Kuman, Ermeni Harfli Kıpçak ve Karay Türkçelerinin Ortak Söz Varlığı Üzerine”, *Karadeniz Araştırmaları*, XVI/61: 78-92.
- Öztürk, Erol (2019b), *Bolu İli Ağızları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sarıhan, Ayhan (2003), *Beyceli Sözlüğü*, Ankara: Ürün Yayınları.
- Sava, Işıl Işıktaş (2008), *W. Radloff’un Derlemelerinde Kırım Tatar Türkçesinin Özellikleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sert, Göksel (2015), *Eskişehir İli Yörük Ağızları*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sezgin, Bahattin (2015), *Sürmene-Araklı-Köprübaşı Yerel Ağızlar Derleme Sözlüğü*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Sultanzade, Vügar (2013), “Ses Olaylarının Sınıflandırılması Üzerine (Balkan Türk Ağızları Malzemesinde)”, *Uluslararası Dil ve Edebiyat Çalışmaları Konferansı “Balkanlarda Türkçe” (14-16 Kasım 2013; Tiran/Arnavutluk)*, C 1, 445-453.
- Sunucu, Yılmaz (2014), *Örnekleriyle Uşak Ağzı Sözlüğü*, Uşak: Sas Ajans.
- Şanlı, Cevdet; Jable, Ergin (2013), “Priştine ve Yanova Türk Ağzında Ses Olayları”, *5. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi (2-7 Haziran 2013 / Novi Pazar - Sırbistan)*, *Bildiriler*, 1003-1030.
- Tekin, Feridun - Samet Cantürk (2018), *Giresun ve Yöresi Ağız Sözlüğü*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Tellioglu, İbrahim (2015), “Doğu Karadeniz Kıpçakları”, *Karadeniz Araştırmaları*, 48: 59-78.
- Tiryaki, Şerif (2012), *Bekir Sıdkı Çobanzade’nin Kumuk Dili ve Edebiyatı Teđikleri Adlı Eseri (Metin-İnceleme-Dizin)*, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TkmTS = Tekin, Talat; Ölmez, Mehmet; Ceylan, Emine; Ölmez, Zuhâl; Eker Süer (1995), *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Yayınları.
- Tor, Gülseren (2004), *Mersin Ağız Sözlüğü*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tulum, Mertol (2011), *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Turan, Zikri (2006), *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2009), *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-VI*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uyguç, Arif A. (2006), *Aydın Ağzı ve Sözlüğü*, Aydın: Kolalı Matbaası.
- Uygur, Sinan (2013), “Artvin İlinin Sarıbudak Köyünde Kullanılan Kişi Adları ile Bunlarda Meydana Gelen Ses Değişimleri”, *Diyalektolog*, 7: 63-92.
- Yalçın, Süleyman Kaan (2018), *Azerbaycan Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yalkın, Ali Osman (2013), *Atabey Ağzı (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÇUKUROVA'DA BİR GÖÇMEN AĞZI: GİRİTÇE VEYA GİRİTLİCE

*Muna YÜCEOL ÖZEZEN**

Giriş

Tarihsel ve Sosyal Yapı Bakımından Girit Göçmenleri ve Erzin Turunçlu Köyü

Girit göçmenlerinin toplumsal ve siyasal tarihlerinde başlıca iki önemli olay veya olaylar silsilesi etkindir: muhaceret ve mübadele.

Muhaceret: Türk tarihinde ilk olarak 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet zamanında adı geçmeye başlayan ve Osmanlılarla Venedikliler arasında bazı çekişmelere konu olan Girit Adası, tam olarak 1669 yılında Osmanlı yönetimine girmiştir. Ada Kandiye, Hanya ve Resmo sancaklarından oluşmaktadır. Ada, Osmanlı yönetimi altına girdikten sonra hem yerli Hristiyan halk ile Müslüman Türkler veya Müslümanlaşan Rumlar arasındaki, hem de Osmanlı Devleti ile Yunanistan ve yer yer de başka Avrupa devletleri arasındaki birtakım çekişmelere, savaşlara ve isyanlara sahne olmuştur. Yunanistan'ın 1821'de Osmanlı Devleti'nden ayrılmak için başlattığı isyan, 1832'de tam bir başarıya ulaşınca Girit Adası iki ülke arasındaki çekişmelerin en önemli nedenlerinden birine dönüşmüştür. Adada en büyük Hristiyan isyanı 1896 yılında gerçekleşmiş, bunun sonucunda ada 1898 yılında fiilen, 1913'teki Bükreş Anlaşması'yla da resmen Osmanlı yönetiminden çıkmıştır. Bu olayların sonucunda ve 1897 yılı itibarıyla Girit'in Müslüman halkının önemli bir bölümü, Anadolu'nun çeşitli yerlerine (kısmen Suriye, Lübnan, hatta Libya'ya) muhaceret etmeye başlamışlardır. Bu biçimde göç eden ve sayıları 60 bini bulan Girit göçmenlerine “muhacir” veya “Eski Giritliler” denmektedir.

Mübadele: 22 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansı'nın 30 Ocak 1923'teki oturumunda imzalanan Türk-Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme gereği Türkiye'nin dört bir yanına Girit göçmeni yerleştirilmiştir. Dün-

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mozezen@cu.edu.tr.

ya tarihinde bir benzeri olmayan bu sözleşme gereği 20 bin civarında Giritli Müslüman Anadolu'ya yerleştirilmiştir. Bu biçimde göç eden (veya etmek zorunda kalan) Girit göçmenlerine “mübadil” veya “Yeni Giritliler” denmektedir.

Mübadele kararıyla Yunanistan'daki bütün Müslümanlar veya Türkiye'deki bütün Rumlar yer değiştirmemiş, Türkiye'de İstanbul, Bozcaada ve Gökçeada Rumları ile Yunanistan'da Batı Trakya Türkleri bu karar kapsamı dışında tutulmuştur. Bu süreçte “Rum” oldukları düşünülen 1.200.000 Ortodoks Hristiyan Yunanistan'a ve “Türk” oldukları düşünülen 500.000 Müslüman Türkiye'nin çeşitli yerlerine yerleştirilmiştir. Müslüman Türk nüfusunun az olması, aslında çıkan isyanlarda ve savaşlarda çekilen acılar yüzünden Türk nüfusunun mübadeleden önce de azalmaya başlamış olmasıyla ilgilidir. Mübadele yoğun olarak 1923-1924 yıllarında gerçekleşmiş ancak 1930'lara kadar ara ara devam etmiştir. Mübadelede esas ölçüt dil veya ırk değil “dın”dır. Buna göre, değişime maruz bırakılan insanlar arasında Rumca bilmeyen Türk Ortodoks Hristiyanlar da vardır, Türkçe bilmeyen ve çoğu Alevi-Bektaşî inanç sistemine sahip Müslümanlar da.

Bugün gerek muhaceret gerekse mübadele yoluyla Anadolu'ya yerleştirilen Girit göçmen nüfusunun en yoğun olduğu yerler, Adana / Seyhan (Döşeme ve İstiklal Mahalleleri), Adana / Kozan, Afyon, Antakya / Erzin, Antakya / Dört Yol, Antalya, Antalya / Side, Aydın / Kuşadası, Balıkesir, Bilecik, Bursa / Mudanya, Çanakkale / Ayvalık, Edirne, İzmir, Kocaeli, Konya, Kırklareli, Manisa, Mersin / Tarsus, Muğla / Bodrum, Samsun ve Tekirdağ'dır. Hatta bu yerleşim yerlerinden bazıları resmî olarak veya gayriresmî olarak “Giritli Mahallesi” olarak adlandırılmaktadır. Örneğin Bursa / Mudanya'daki yerleşim yerinin resmî adı “Halitpaşa Mahallesi” olmakla birlikte “Giritli Rum Mahallesi” olarak bilinmektedir. Bu mahallenin eski sakinleri Rum'dur, mübadeleyle birlikte bu mahallenin Rumları Yunanistan'a gönderilmiş, yerlerine Girit göçmenleri yerleştirilmiştir. Bunun yanında Antalya'da ve Muğla / Bodrum'da da “Giritli Mahallesi” olarak bilinen mahalleler vardır.

Bugün Türkiye'de irili ufaklı pek çok Girit göçmeni derneği vardır. Bu derneklerden bir bölümü 2017 yılında Aydın / Kuşadası'nda kurulan Giritliler Federasyonu ile tek çatı altında toplanmıştır; içinde bulunduğumuz tarih itibarıyla federasyon başkanı Yunus Çengel'dir. Girit Federasyonuna üye dernekler şunlardır:

- 1- Antalya Giritliler Derneği (Antalya),
- 2- Bodrum Girit ve Yunanistan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği (Muğla / Bodrum),

- 3- Bornova Giritliler ve Mübadiller Derneği (İzmir / Bornova),
- 4- Çukurova Girit Mübadilleri Kültür ve Dayanışma Derneği (Adana),
- 5- Erdek Girit ve Rum Mübadilleri Dostluk ve Dayanışma Derneği (Balıkesir / Erdek),
- 6- Erzin Turunçlu İmraniye Köyü Giritliler Kültür Derneği (Antakya / Erzin),
- 7- Eşrefpaşa Giritliler Derneği (İzmir),
- 8- Gemlik Girit ve Rumeli Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği (Bursa / Gemlik),
- 9- Giritliler Kültür Dostluk ve Yardımlaşma Derneği (Aydın / Kuşadası),
- 10- Hebilli-Kale Giritliler Kültür Derneği (Mersin),
- 11- İhsaniye Melemez Girit Kültürünü Yaşatma ve Yardımlaşma Derneği (Mersin),
- 12- Mersin Girit Türkleri Dostluk ve Dayanışma Derneği (Mersin),
- 13- Mudanya Giritliler ve Yanyalılar Kültür ve Dayanışma Derneği (GİRİTYA) (Bursa / Mudanya),
- 14- Tarsus Girit Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği (Mersin / Tarsus).

Muhaceretle Girit Adası'ndan ayrılanların bir bölümü Suriye'ye, Libya'ya ve Lübnan'a da yerleşmişlerdir. Bu bağlamda bugün Türkiye dışında da dört Giritliler derneği vardır. Bunların Girit Fedarasyonuna üyelik süreci devam etmekte ve sözü geçen dernekler süreç devam ederken Giritliler Fedarasyonu ile birlikte hareket etmektedirler.

Erzin Turunçlu (İmraniye) Köyü Girit Göçmenleri

Erzin Turunçlu (İmraniye) köyü Girit göçmenleri, 1899 yılı itibarıyla bölgeye muhaceret yoluyla yerleşen Girit göçmenleridir ve dolayısıyla kendilerini “Eski Giritliler” olarak değerlendirmektedirler. Turunçlu köyünün nüfusu yaklaşık 600 kişidir ve Girit göçmenlerinin nüfusa oranı %90'dır. Bu göçmen grubu da büyük ölçüde Alevi-Bektaşî inanç sistemine sahiptirler ve kimlik belirlemelerinde bu bilgiyi özellikle vurgulamaktadırlar. Refiye Okuşluk Şenese de Erzin Turunçlu (İmraniye) ve Dört Yol Altıncağ (İcadiye) Girit göçmenlerinin %60'tan fazlasının Alevi-Bektaşî, diğerlerinin Sünnî olduğu tespitinde bulunmuştur (2011: 53). Alevi-Bektaşî inanç sistemine mensubiyet günlük yaşama ve dinsel uygulamalara da yön veren bir olgudur: Kerbelâ orucu, Hızır kültü, Tarsus'taki Horasanlı Ali Baba Türbesi'ni ziyaret, doğan

çocuklara verilen isimlerdeki tercihler (Ali, Hasan, Hüseyin, Haydar isimlerinin sıklığı) gibi.

Girit göçmenlerinin büyük ölçüde Alevi-Bektaşî inanç sisteminden oldukları bilgisi, Türkoloji dünyasında Osmanlının 17. yüzyıl itibarıyla adaya (ve Balkan topraklarına) yerleştirdiği Türklerin Karaman-Konya civarı Türkleri olduğu, yani bu Türklerin Karamanoğulları soyundan olduğu kanısını doğurmuştur (Tarih çalışmalarında Osmanlının ele geçirdiği topraklara Türk aileleri yerleştirmesine “gönüllü sürgün” denmektedir.). Hatta *Hanya'yı Konya'yı görmek* deyiminin bu tarihsel gerçeklikten kaynaklandığı düşünülmektedir. Giritliler Fedarasyonu Başkanı Yunus Çengel, bu konuda daha çok tarih araştırması yapmak gerektiğini hatta bir Girit araştırma merkezi kurulması gerektiğini söyleyerek konuya temkinli yaklaşmaktadır (05 Kasım 2019 tarihli görüşme). Ancak, Erzin Turunçlu köyü Giritliler Derneği Başkanı Yılmaz Çetin ısrarla, “Biz hiçbir yerden gelmedik. Hep oradaydık, hep Girit'teydik.” derken, Adana Çukurova Girit Mübadilleri Derneği Başkanı Selma Moray Kırançeşme, Karaman-Konya ilişkilendirmesinin Türklük hassasiyeti gösterenler tarafından tercih edildiğini, kendilerinin “gönüllü sürgün” olmadıklarını, adanın yerli halkı olduklarını belirtmiştir (31 Ağustos 2019 ve 04 Ekim 2019 tarihli görüşmeler). Turunçlu köyü Giritlilerinden olan, Selanik'teki Aristoteles Üniversitesi Tarih Bölümündeki doktora eğitimini yarım bırakan ve şu anda İstanbul'da tarih öğretmenliği yapan Niyazi Karan ise Girit'in Müslüman halkının Konya-Karaman civarından geldiklerine dair elde bir belge olmadığını belirtmektedir. Ona ve Turunçlu köyünün tarih ve kimlik belirleme çabası içinde olan birçok üyesine göre, Girit'in Müslüman halkı büyük oranda Osmanlının adaya yerleştirdiği “Osmanlı” kimlikli asker ve bürokratların evlenip Müslümanlaştırdıkları Rum kadınlarından doğma insanlardır (31 Ağustos 2019 ve 04 Ekim 2019 tarihli görüşmeler). Zaten adanın yerli Rum halkı da Venediklilerden bıktıkları için Osmanlının adaya hâkim olmasına destek olmuşlardır (Burada “Osmanlı” kimliğinin yalnız Türklüğü değil, örneğin büyük ölçüde Türkçe konuşan Müslüman Arnavutları da kapsadığını belirtmek gerekir. Osmanlıda “millet” sorunsalıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. (Ozil 2019: 10-15). Bu evliliklerden doğan çocuklar ana dili olarak annelerinden Rumca öğrenmişler hatta Rumca bir süre sonra adanın Müslümanları arasında da genel iletişim dili hâline gelmiştir. Buna rağmen, Erzin Turunçlu köyü halkı kimlik belirlemelerini “Dilimiz Romeika veya Kritika, ama biz el-hamdülillah Türk'üz.” biçiminde yapmakta, “Rum musunuz?” sorularını “Hayır.” biçiminde yanıtlamaktadırlar. Buna göre, *Türklük* bir etnik kimlik ögesi değil bir dinsel kimlik ögesi olarak kullanılmaktadır. Başka bir deyişle, Girit göçmenleri *Rum* adını “Hristiyan”, *Türk* adını ise “Müslüman” göndermesiyle kullanmaktadırlar.

Erzin'in Giritli göçmenleri, "Ayrıcı özellikleriniz var mı? Kendinizi nasıl tanımlarsınız?" sorularına şu yanıtları vermişlerdir:

- Otlar ve sebzeler bizim için çok önemlidir. (Girit göçmenleri hem yemek olarak hem de şifa kaynağı olarak yoğun bir biçimde ot kullanıp, ot tüketiyorlar. Bakla en çok tükettikleri sebzelerden biridir.)
- Zeytinyağı bizim yaşam kaynağımızdır. (Biraz zeytinyağı, bir limonla çeşit çeşit yiyecekler hazırlayabilirler: Şevketibostan, maratha, istifno gibi.)
- Lor peyniri bizim için yalnızca bir kahvaltılık değildir, mutfağın ana maddelerinden biridir.
- Deniz ürünleri bizim için çok önemlidir. Balığı, özellikle sardalyayı çok severiz. En önemli kış hazırlığımız *sardalya basmak*'tır.
- Boş durmayı sevmeyiz, çok çalışkan ve inatçıyızdır.
- Kalabalık aile ortamlarını ve sahip olduğumuz şeyleri paylaşmayı severiz.
- Hatıralarımız bizim için önemlidir. Her birimiz bir gün Girit'e gidip atalarımızın yaşadıkları yerleri görebilmeyi hayal ederiz.
- Kadına özellikle de aile büyüğü anaya çok önem veririz. Onun sözü herkesten çok geçer.
- Kadınıımız da erkeğimiz de iri yarı ve güçlü kuvvetlidir.

Bu noktada Girit göçmenlerinin zengin mutfağında salyangoz yani *hohlus* tüketiminin de yer aldığını belirtmek gerekir. Ancak Türkiye Girit göçmenleri giderek daha az salyangoz tüketmekte, salyangozlu yemekler festival vb. özel etkinliklerle sınırlı kalmakta ve bu otantik özellik giderek kaybolmaktadır.

Çalışma sırasında gözlemlediğimiz kadarıyla Girit göçmenleri için yaşamlarının bir döneminde Girit Adası'nı ziyaret etmek çok önem arz etmekte, bu ziyareti hac görevini yerine getirmek kabilinden saymaktadırlar.

Dilsel Özellikleri Bakımından Girit Göçmenleri ve Erzin Turunçlu (İmraniye) Köyü

Yukarıda Girit göçmenlerinin, konuştukları dili betimlerken *Kritika* yanında *Romeika* adını kullandıkları belirtilmişti. Burada şu noktaya açıklık getirmek yerinde olacaktır: Girit göçmenleri için *Romeika* adının etnik göndermesi de en basit hâliyle "Rum", "Yunan" veya "Helen" değildir. Adanın Müslüman halkı da Hristiyan halkı da kendilerinin aslında MÖ 12. yüzyıldan itibaren akınlar hâlinde Yunanistan Yarımadası'nı ele geçiren Dorların değil,

Tunç Çağı'ndan beri bölgede bulunan Mikenlerin soyundan geldiklerine inanıyorlar. Ayrıca dilleri de doğrudan doğruya *Yunanca* değildir; *Romeika* veya *Kritika* Girit Adası'na özgü bir lehçedir.

Türkiye'deki Girit göçmenleri konuştukları dilin adını Türkçeye genel olarak *Giritçe*, zaman zaman da *Giritlice* olarak çeviriyorlar. Niyazi Karan, Erzin Girit göçmenlerinin *Giritçe* adını tercih ettiklerini, ancak örneğin Aydın / Kuşadası Giritlilerinin *Giritlice* terimini kullandıklarını belirtmektedir. *Giritlice* terimi, Aydın / Kuşadası / Davutlar beldesi bağlamında Türkiye Girit göçmenleri üzerine kapsamlı bir etnotarihsel çalışma yapan Tuncay Ercan Sepetçioğlu tarafından da tercih edilmiştir (Sepetçioğlu 2011: 168). *Giritçe* veya *Giritlice* alt katmanda ve iç yapı özellikleri bakımından Yunancanın ve arkaik Girit lehçesinin, üst katmanlarda ve dış yapı özellikleri bakımından İtalyancanın, Arapçanın, Türkçenin (Osmanlıcanın), Farsçanın, Arnavutçanın hatta yer yer İngilizcenin olduğu bir dildir. Niyazi Karan, az sayıda da olsa, bu dilde Osmanlıcada olmayan kimi Farsça sözcüklerin veya İngilizce sözcüklerin bulunmasının tarihsel olarak kolaylıkla açıklanamayacağını, adanın bilinen tarihinden daha karmaşık bir siyasal geçmişe sahip olabileceğini belirtmektedir (31 Ağustos 2019 ve 04 Ekim 2019 tarihli görüşmeler).

Aslında Girit'te yaşadıkları dönemde neredeyse bürokratlar ve askerler dışında Türkçe konuşmayan Türkiye Girit göçmenlerinin Türkçeyle ilişkilerine gelince: İlk vurgulanması gereken nokta, yine, geniş kitlelerin Türkiye'ye ilk geldiklerinde Türkçeyi günlük konuşma dili olarak kullanmadıklarıdır. Buna göre Türkçeyi, çocuklar okullardan, yaşlılar da ilk aşamada çocuklardan sonraki aşamada da kitle iletişim araçlarından öğrenmişlerdir. Bu bakımdan Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki Girit göçmenlerinin Türk ağızları, yerleştikleri yerleşim yerlerinin Türk ağızlarından açık etkilere sahiptir. Buna göre örneğin Erzin'in Turunçlu köyü Girit göçmenlerinin Türkçe ağzı Erzin Türkçe ağzı özellikleri göstermektedir. Öte yandan, bu köy %90 oranında Giritli yerleşmesinden oluşmakla birlikte, köyde %10 civarında yerli Tecirli Avşarı da vardır ve Kritika veya Romeikanın Türkçeleşme süreçlerinde bu ağzın etkilerinin olmadığını düşünmek dil bilimsel olarak pek mümkün görünmüyor [Tecirli Avşarları, Cerid aşiretiyle birlikte Dulkadirli Türkmenlerinden olup 16. yüzyılda Antakya ve Maraş arasında dolaşıp Çukurova bölgesinde kışlayan ve verdikleri zararlardan dolayı 19. yüzyılda özellikle Osmaniye başta olmak üzere Çukurova'nın çeşitli yerlerine iskâna zorlanan bir aşirettir (Sansar 2013: 1)].

Niyazi Karan, Türkiye Girit göçmenlerinin yerleştikleri bölgelerin Türkçe ağzının özelliklerini gösteren bir Türkçeyi öğrenip kullanmaya başladıklarını, Türkçeleşmenin belki de en geç yaşandığı yerleşim yerinin Erzin Turunçlu

köyü olduğunu söylemektedir. Şehir merkezlerinden görece uzak bu yerleşim yerinde 1990'lı yılların başına kadar günlük yaşam neredeyse yalnızca Romeikayla (veya Kritikayla) sürdürülmüştür (04 Ekim 2019 tarihli görüşme). İlk arşiv çalışmalarına 2006 yıllarında başlayan Refiye Okuşluk Şenesen de, bu tarihlerde köyün en yaşlı üyelerinin yalnızca Romeika bildiklerini, bu üyelerden yaptığı ses kayıtlarında yalnızca Romeika kullanıldığını belirtmektedir (01 Ekim 2019 tarihli görüşme). Bununla birlikte Niyazi Karan, Türkiye'deki bütün Girit göçmenlerinin Türkçelerinde Romeikanın izlerinin açıkça görüldüğünü, örneğin Romeikada *ı* ses birimi olmadığı için sözcükleri hâlâ *i* ses birimiyle seslettiklerini belirtmektedir: *kismet* "kısmet", *misir* "mısır" gibi. Ayrıca bu grupların dilinde *Allah* sözcüğünün yaygın olmadığını, sözcüğün yalnızca yaşlıların iç geçirirken söyledikleri *Rabim Alla* kalıp sözünde kullanıldığını, bunun yerine *Teos* ve *Rabi* (/ *Orabi*) sözcüklerinin tercih edildiğini belirtmektedir (04 Ekim 2019 tarihli görüşme).

Erzin Turunçlu köyü Girit göçmenlerine "Genç kuşaklara ana dilinizi öğretiyor musunuz? Çocuklar arasında ana dili kullanımı nedir?" sorusunu yönelttiğimizde, Erzin Turunçlu Köyü Giritliler Derneği Başkanı Yılmaz Çetin şu açıklamaları yapmıştır: Dil öğretimi, Türkiye'nin içinde bulunduğu hassas dengeler düşünülerek büyük ölçüde hobi düzeyinde kalmaktadır. Bu "ayrılıkçı" veya "bölücü" damgası yemekten çekinildiği için tercih edilmektedir. Ancak kültürü yaşatmak için elden gelen her şey yapılmaktadır (31 Ağustos 2019 tarihli görüşme). Yılmaz Çetin'e "Kültürün taşıyıcısı dildir." biçimindeki dil bilimsel gerçeği hatırlattığımızda da "Hayır, biz kültürümüzü yine de yaşıyoruz." cümlesiyle karşılık vermiştir.

Öte yandan Rum olmakla *suçlanmak* endişesi, Girit muhacirlerinin ve mübadillerinin Türkçeye ilişkilerinde birbirinden farklı davranışlar göstermelerine neden olmuştur. Erzin Girit göçmenleri, uzun süre Romeikayı temel iletişim dili olarak kullanmışken, Adana Girit göçmenleri Türkçenin Adana ağzını bile itip çocuklarına doğrudan doğruya standart Türkiye Türkçesini öğretmişlerdir (Adana Çukurova Girit Mübadilleri Derneği Başkanı Selma Moray Kırançeşme ile 31 Ağustos 2019'da yapılan görüşme). Adana Girit göçmenlerinin şehir merkezine yerleştirilmiş olmaları ve çocukların hemen okulaşmaya başlaması da bu tutumda etkili olmuş olmalıdır.

Şu anda Erzin Turunçlu köyü Girit göçmenlerinin en yaşlı üyelerinden biri olan Halime Ay'dan (kendisi yaşıyla ilgili kesin bir bilgiye sahip değil) Türkçe konuşmasını rica ederek derlediğimiz konuşma metni bize Erzin Turunçlu köyü dil kullanımı konusunda fikir verecektir:

1 (Dedeleriniz mi gelmiş buraya? Ne zaman gelmişler biliyor musunuz?) *gāl' dilār 'burya 'burya di'yor gāl' dilār baq'tilār 'maya nā' vār'miş*

āk'māk šāy āk'māk çok çıkari'yordu 'burda 'burda qon'tulār 'ištā' (Kaç yılında gelmişler, biliyor musunuz?) 'vallā^h bil'miyom (Sizin dedeleriniz gelmiş, değil mi buraya?) hā'y hā'y dā'ydā'y'lā'ri'miz nā'y dā'y

5 gōr'düm ba'ba bi'lā'y yu'zū gōr'mādim qal'miş dā'y dā'y nā'y baba'an-nā'y nā'y 'baba nā'y 'ōylā ok'süz büyu'düm hiç ba'ba yu'zū gōr'mādik bir an'nā'y gōr'duk o da iki 'gözlärindän kor idi 'ištā' bā'n dā 'zatā'n kor ol'dum nā'y bi'lim mi'ras (Körlük mü miras?) ā'y, hā'y kor'lük de mi'ras (Siz şimdi Rumca konuşmanız istendiğinde nasıl konuşuyorsunuz?) hīi (Rumca konuşabiliyorsunuz ya, nasıl konuşuyorsunuz? Böyle mi?) hā'y ta'mām ama

10 çocuklarım'izi yā'ni ō'kūla koy'duk ōrān'dik ali'şitık 'urda biz de 'turkçāyi ō'kūla 'urda ōrān'dik (Peki biraz Rumca konuşur musunuz?) rum'ca konuşı'rūk 'idasā'z ida'sā'li 'nasupo apu na'zīşça 'nāsā' 'mā'sa 'saḥ-rı spo'rāsna nas'trulnaç 'mā'sa 'hadi aldi mi (Yani ne demek?) 'yāni 'īpirati 'īpirati āā'y onu soylā'dīm bā'n ida'sā'li 'nasupo nā'y isti'yon soylā'yim 'apu na'zīşça 'nāsā' çok yaşa'sın 'yāni nā'y isti'yor diyā'y'cām çok

15 yaşa'sın 'mā'sa 'saḥ-rı spo'rāsna için'dā'y altınları'ni se'rirsın ya'tar-sın yāşillā'rin içi'nā'y altınla'rin içi'nā'y (Dua ettin yani?) ā'y 'ma'ni gi'bi ida'sā'li 'nasupo apu na'zīşça 'nāsā' (Sizin dedeleriniz buraya geldiğinde sadece böyle Rumca mı konuşuyormuş?) hā'y bu dilimī'zdā'n dilimī'zi kız sa'tin ali'yollar 'yāni dilimī'zā'y i'yī tārğā'miyok biz (Siz oradayken konuştuğunuz dile Rumca mı diyorsunuz?) 'rumca 'rumca (Peki mesela az

20 önce Türkçe konuşurken ona ne diyorsunuz, Türkçe mi?) bayaḥ'tan soylā'dīm 'turkçā' hā'y 'turkçā' konuşı'rūk (Girit'teyken hangisini konuşmuş dedeleriniz Rumca'yı mı Türkçeyi mi?) 'rumca her hal'dā 'turkçāyi de ōrān-dilār (Türkçeyi öğrendiler, yani Türkçeyi bilmiyorlar mıydı, sonradan mı öğrendiler?) val'lāhi bil'miyom hātirla'miyorum kı'zım bā'n gōr'mādim di'yom sa'na nā'y ba'bā nā'y dā'ydā'y nā'y

25 babanā'nā nā'y bi şey āh bā'nim çilālā'rīm bir 'roman al'maz ooh ra'bim (Şimdi bu Rumca'yı şu anda köyde kimse bilmiyor mu sizden başka?) 'turkçā' 'hā'rkā'yş bili'yor (Rumca'yı mı?) 'rūmca a'mān 'hā'rkā'yş bili'yor da soylū'yor (Günlük hayatında herkes Rumca konuşuyor mu birbiriyle?) hā'y 'rūmca gidi'yok biz da'ha 'kritika 'miliy ma 'komiy (Ne demek?) 'yāni 'rūm-ca konuşı'yok da'ha (Kritika Rumca mı demek?) hā'y

30 (Anladım.) 'romeika (Romeika? O da mı Rumca?) o da 'yāni hā'y 'romeika wya'zu mā na 'wisa 'komiy (O ne demek?) 'yāni konuşı'yok da'ha (Konuşuyorsunuz. Evet, güzel. Ee, şey! Yemekleriniz sizin daha çok Girit yemekleri mi? Hâlâ Girit yemekleri mi pişiriyorsunuz, ne pişiriyorsunuz? Bu-

radaki yemeklerin adını sayar mısınız?) *yemäklä'rin* (Hı hı. Hangi yemekleri pişiriyorsunuz? Girit Adası'na özgü yemek var

35 mı?) *ay çoğu 'yäni şäy ki'sin ot ot ot buluyor'duk, haşlıyor'duk 'rō-ziço var 'wrüwä'z var 'rumca soylä'yim* (Rōziço ne?) *ot 'yäni haşlı'yok* (Ne otu acaba? Türkçesini biliyor musunuz?) *jat'riko jat'rikonä' yana 'yana 'şöylä 'şöylä asko 'librüs fō tūs* (Bunlar yemekler mi?) *häv on 'lar ye'mä'k häv onlar ye'mä'k yahnisi 'ni yapı'yorduk 'jahni 'jahni to ka 'nämät fō tūs to asko 'librüs (...)* *haşlı'yorduk çe to po'çüne çe to 'wrüwä çe to*

40 *rō'ziço 'yäni to 'wräzä miy haşlı'yorduk onlä'ri tuz yağ 'boylä yi'yorduk* (Evet.) *'ama 'şimdik bän ca'nım isti'yor gi'dämiyok bir 'yärä şimdi za'tä'n yok da (...)* *çamä'lōşis 'kōmāç* (Çamaloşis değil mi?) *häv çamä'lōşis häv onlä'ri pişirir'dik rō'vīsyā fā'sülās 'fāçi* (Façi ne?) *'fāçi mārci'māk rō'vksya nō'hūt no'hut fā'sülās 'zatä'n fa'sulä di'yollar* (Fasules mi?) *häv fā'sülās ku'ru fā'sulä näv bişir'din fa'sulä* (Fasule, güzel. Siz kendinizi

45 tanıtırken mesela, orada Girit'te dedeleriniz kendilerine Rum mu diyorlardı, Türk mü diyorlardı?) *häv 'romeika 'romeika* (Rum mu diyorlardı?) *häv* (Ama Müslüman olmuşlar, değil mi?) *hi* (Müslüman olmuşlar.) *ta'bi ta'bi ta'bi* (Yani acaba onlar Türk'müş, sonradan mı Rumcayı öğrenmişler? Rumlarmış Müslüman mı olmuşlar?) *müslü'mān ol'dular kız 'yäni* (Yani kendileri Rum'ken Müslüman mı oldular?) *'onlar*

50 *'yunanlar 'yäni gäl'dilär kıovalā'di 'ordan girit'tä'n 'hatti grī'ti* (Hımm, ama kendileri Rum olmalarına rağmen ...) *mallari'ni birak'dilar 'orda ä'vlä'ri da'hä 'orda girit'tä' ä'ski ä'vlä'ri şäy hur'da duru'yollar 'orda gi'dä'n ol'dü gä'çä'n se'nä' (...)* *app to harjaman* (Ne demek?) (...) *koyü'müz'dä'n girit'tä' gitti'lär da'hä ä's'ki ä'v'lär duru'yor 'orda 'yäni bābāleri'miz ä'vlä'ri bahçelä'rī duru'yor di'yor (...)* (Hiç giden

55 oldu mu köyden oraya görmek için?) *hi häv 'yäni gāzmä'yä git'ti ä'p 'yäni gāzmä'yä ä'p 'yäni gāzmä'yä gitti'lär 'yäni* (Gittiler ama artık o evler onların değil, değil mi?) *hi* (Evler artık onların değil.) *häv yōk yōk bir şäy yok biz'dä' bir şäy yok* (Hım. Siz orada mı yaşamak isterdiniz?) *hi* (Siz Girit'te mi olmak isterdiniz, burada mutlu musunuz?) *häv hal'da häv hal'da istä'y'dilär dā'dälä'ri'miz* (Siz?) *biz dā 'aynı yol'dā gidi'yok*

60 (Yani orada olmayı ister miydiniz, Girit'te?) *nä'yä isti'yoruk* (Yani nerede yaşamak istersiniz Türkiye'de mi, Girit'te mi?) *'turkiyä'dä'* (Türkiye'de memnunsunuz.) *häv* (Türkiye'de memnunsunuz. Güzel.)

Metnin Türkiye Türkçesi standart diline göre noktalananmış biçimi şöyledir (A = Araştırmacı, KK = Kaynak Kişi):

A - Dedeleriniz mi gelmiş buraya? Ne zaman gelmişler, biliyor musunuz?

KK - *Gäl'dilār, 'burya 'burya di'yor. Gäl'dilār, baq'tilār 'maya nā'yār'miş. Āk'māk, šāy āk'māk çok çıkari'yordu 'burda. 'Burda kon'tulār 'ištā'.*

A - Kaç yılında gelmişler, biliyor musunuz?

KK - *'Vallā^h bil'miyom.*

A - Sizin dedeleriniz gelmiş, değil mi buraya?

KK - *Hā'y hā'y, dā'ydā'lä'ri'miz. Nā'y dā'y gör'düm, ba'ba bi'lā'y yu'zü gör'mädim, kal'miş dā'y'dā'y. Nā'y baba'annā'y nā'y 'baba nā'y... 'Öylä ok'süz bü-yu'düm. Hiç ba'ba yuzü gör'mädik. Bir an'nā'y gör'dük, o da iki 'gözlärindän kor idi. İštā bā'n dā 'zatā'n kor ol'dum. Nā'y bi'lim, mi'ras.*

A - Körlük mü miras?

KK - *Ā'y, hā'y kor'lük de mi'ras.*

A - Siz şimdi Rumca konuşmanız istendiğinde nasıl konuşuyorsunuz?

KK - *Hii?*

A - Rumca konuşabiliyorsunuz ya, nasıl konuşuyorsunuz? Böyle mi?

KK - *Hā'y ta'mām. 'Ama çocukları'mizi yā'ni ō'kūla koy'duk, ōrān'dik, ali'ştiğ 'urdan biz de 'turkçā'yı. Ō'kūla. 'Urdan ōrān'dik.*

A - Peki biraz Rumca konuşur musunuz?

KK - *Rum'ca? 'Konuşurūk. 'İdasā'z ida'sā'li 'nasupo 'apu na'zīşça 'nāsā'y'mā'sa 'saħrı spo'rāsna nas'trulnaç 'mā'sa. 'Hadi aldı mı?*

A - Yani ne demek?

KK - *'Yāni, 'īpirati 'īpirati, ā'y onu soylā'dīm bā'n: İda'sā'li 'nasupo, nā'y isti'yon soylā'yim? 'Apu na'zīşça 'nāsā'y, çok yaşa'sın 'yāni nā'y isti'yor diyā'cām. Çok yaşa'sın 'mā'sa 'saħrı spo'rāsna için'dā'y altınları'ni se'rirsın ya'tarsın yā'şillā'rin içi'nā'y altınla'rin içi'nā'y.*

A - Dua ettin yani?

KK - *Ā'y ma'ni gi'bi. İda'sā'li 'nasupo 'apu na'zīşça 'nāsā'y.*

A - Sizin dedeleriniz buraya geldiğinde sadece böyle Rumca mı konuşuyormuş?

KK - *Hā'y bu dilimī'zdā'n. Dilimī'zi kız sa'tin ali'yollar 'yāni dilimī'zā'y i'yi. Tārgā'miyok biz.*

A - Siz oradayken konuştuğunuz dile Rumca mı diyorsunuz?

KK- *'Rumca 'Rumca.*

A- Peki mesela az önce Türkçe konuşurken ona ne diyorsunuz, Türkçe mi?

KK- *Bayak'tan soylä'dīm, 'Turkçä'. Hā̃' 'Turkçä' konuşı'rūk.*

A- Girit'teyken hangisini konuşmuş dedeleriniz Rumcayı mı, Türkçeyi mi?

KK- *'Rumca her hal'dā. 'Turkçäyi de ōrān'dilār.*

A- Türkçeyi öğrendiler, Yani Türkçeyi bilmiyorlar mıydı, sonradan mı öğrendiler?

KK- *Val'lāhi bil'miyom, hātirla'miyorum kı'zım. Bā'n gor'mādim, d'iyom sa'na, nā' ba'bā nā' dā'dā' nā' babanā'nā' nā' bi şey. Āh, bā'nim çilälä'rīm bir 'roman al'maz. Ooh Ra'bim.*

A- Şimdi bu Rumcayı şu anda köyde kimse bilmiyor mu sizden başka?

KK- *'Turkçä'? 'Hä'rkä'ş bili'yor*

A- Rumcayı mı?

KK- *'Rūmca? A'mān, 'hä'rkä'ş bili'yor da soylü'yor.*

A- Günlük hayatında herkes Rumca konuşuyor mu birbiriyle?

KK- *Hā̃', 'Rūmca gidi'yoğ biz da'ha. 'Kritika 'miliy ma 'komiy.*

A- Ne demek?

KK- *'Yāni 'Rūmca konuşı'yoğ da'ha.*

A- Kritika Rumca mı demek?

KK- *Hā̃'.*

A- Anladım.

KK- *'Romeika*

A- Romeika? O da mı Rumca?

KK- *O da 'yāni hā̃' 'Romeika wya'zu mā na 'wisa 'komiy.*

A- O ne demek?

KK- *'Yāni konuşı'yoğ da'ha.*

A- Konuşuyorsunuz. Evet, güzel. Ee, şey! Yemekleriniz sizin daha çok Girit yemekleri mi? Hâlâ Girit yemekleri mi pişiriyorsunuz, ne pişiriyorsunuz? Buradaki yemeklerin adını sayar mısın?

KK- *Yemäklä 'rîn?*

A- Hı hı. Hangi yemekleri pişiriyorsunuz? Girit Adası'na özgü yemek var mı?

KK- *Ay! Ço'ğu 'yäni şäy ki'sin ot ot! Ot buluyor'duk, haşlıyor'duk 'rō-ziço var 'wrūwā'z var 'Rumca soylä'yīm.*

A- Rōziço ne?

KK- *Ot. 'Yäni haşli'yok.*

A- Ne otu acaba? Türkçesini biliyor musunuz?

KK- *Jat 'rīko jat 'rīkonā' yana 'yana. 'Şöylä 'şöylä. Aşko 'lībrūs, fō 'tūs.*

A- Bunlar yemekler mi?

KK- *Hā'y on'lar ye'mā'k. Hā'y on'lar ye'mā'k. Yahnisi'ni yapı'yorduk. 'Jaḥni 'jaḥni to ka 'nāmāt fō 'tūs to aşko 'lībrūs (...) haşli'yorduk çe to po 'çū-ne çe to 'wrūwā çe to rō 'zīço 'yäni to 'wrāzā mīy haşli'yorduk onlā 'ri, tuz yağ 'boylä yi'yorduk.*

A- Evet.

KK- *'Ama 'şimdik bā'n ca'nım isti'yor. Gi'dāmiyok bir 'yārā şimdi, za 'tā'n yok da (...) çamā'lōşis 'kōmāç.*

A- Çamaloşis değil mi?

KK- *Hā'y çamā'lōşis. Hā'y onlā 'ri pişirir'dik, rō 'vīşya, fā 'şülās, 'fāçi.*

A- Façi ne?

KK- *'Fāçi mārci'māk. Rō 'vīşya nō 'hūt, no 'hut. Ffā 'şülās 'zatā'n fa 'sulā di'yollar.*

A- Fasules mi?

KK- *Hā'y fā 'şülās, ku'ru fā 'şülā. Nā'y bişir'dīn?Fa 'şülā.*

A- Fasule, güzel. Siz kendinizi tanıtırken mesela, orada Girit'te dedeleriniz kendilerine Rum mu diyorlardı, Türk mü diyorlardı?

KK- *Hā'y 'Romeiķa 'Romeiķa*

A- Rum mu diyorlardı?

KK- *Hā'y.*

A- Ama Müslüman olmuşlar, değil mi?

KK- *Hi?*

A- Müslüman olmuşlar.

KK- *Ta 'bi ta 'bi ta 'bi*

A- Yani acaba onlar Türk' müş, sonradan mı Rumcayı öğrenmişler? Rum-larmış, Müslüman mı olmuşlar?

KK- *Müslü 'mān ol 'dular kız. 'Yāni ...*

A- Yani kendileri Rum'ken Müslüman mı oldular?

KK- *'Onlar 'Yunanlar, 'yāni gāl 'dilār. Kovalā 'di 'ordan, Girit 'tā'n. 'Hat-ti Gri 'tī.*

A- Hımm ama kendileri Rum olmalarına rağmen...

KK- *mallarī 'ni biraḡdılar 'orda ä'vlā'y'ri da 'hā 'orda girit 'tā' ä'ski ä'v-lā'y'ri şāy hur 'da duru 'yollar 'orda gi 'dā'n ol 'dū gā 'çā'n se 'nā'y (...) app to ḡarjaman*

A- Ne demek?

KK- (...) *koyü 'müz 'dā'n girit 'tā'y gitti 'lā'y' da 'hā ä's 'ki ä'v 'lā'y' duru 'yor 'orda 'yāni babalari 'mīz ä'vlā'y'ri bahçelā'y'rī duru 'yor di 'yor (...)*

A- Hiç giden oldu mu köyden oraya görmek için?

KK- *Hī? Hā'y 'yāni gāzmā'y'ä git 'ti ä'p, 'yāni gāzmā'y'ä ä'p 'yāni gāz-mā'y'ä gitti 'lā'y' 'yāni.*

A- Gittiler ama artık o evler onların değil, değil mi?

KK- *Hī?*

A- Evler artık onların değil.

KK- *Hā,y yōḡ yōḡ bir şāy yōḡ biz 'dā'y, bir şāy yōḡ.*

A- Hım. Siz orada mı yaşamak isterdiniz?

KK- *Hī?*

A- Siz Girit'te mi olmak isterdiniz, burada mutlu musunuz?

KK- *Hā'y hal 'da. Hā'y hal 'da istā'y'dilā'y' dā'ydā'lā'ri 'mīz.*

A- Siz?

KK- *Biz dā 'aynı yol 'dā gidi 'yōḡ.*

A- Yani orada olmayı ister miydiniz, Girit'te?

KK- *Nā 'yā'y isti 'yoruḡ?*

A- Yani nerede yaşamak istersiniz Türkiye’de mi, Girit’te mi?

KK- ‘*Turkiyä*’däy.

A- Türkiye’de memnunsunuz.

KK- *Hä*’.

A- Türkiye’de memnunsunuz. Güzel.

Sonuç

Bu çalışmada ilk elde ettiğimiz sonuç, Türkiye’ye gerek muhaceret gerekse mübadele yoluyla yerleşmiş olan Girit göçmenlerinin dillerinin betimlenmesi sırasında kullanılan *Giritçe* veya *Giritlice* terimlerinin iki göndermeye sahip olduğudur: 1- Bu terim *Romeika* ve *Kritika* adlarının Türkçeye aktarımıdır ve *Girit Adası Rumcası*’na gönderme yapmaktadır. 2- Bu terim Türkiye’ye yerleşen veya yerleştirilen Girit göçmenlerinin Türkiye’ye geldikten sonra öğrendikleri Türkçe yani *Türkçenin Girit Göçmen Ağzı* anlamında kullanılmaktadır. Erzin Turunçlu (İmraniye) köyü Girit göçmenleri bağlamında yaptığımız çalışma, bize bu göçmenlerin ana dillerinin *Girit Adası Rumcası* olduğunu [bazı kaynaklar bu dili doğrudan doğruya *Rumca* olarak adlandırmışlardır (Sepetçioğlu 2010: 77)], Türkçeyi sonradan öğrendiklerini göstermiştir. Aslında ana dili olarak benimsenip kullanılan dil ile etnik köken arasında her zaman doğru orantı olmadığı bilinmektedir. Bu bilinçle, Girit göçmenlerinin büyük ölçüde Ada’ya yerleşen Osmanlı asker ve bürokratlarla Rum kadınların evliliklerinden doğan çocukların torunları oldukları bilgisini yineleyelim. Erzin Turunçlu (İmraniye) Girit göçmenlerinin “Biz adaya hiçbir yerden gelmedik, hep oradaydık.” benzeri ifadeleri de bu bilgiyi desteklemektedir. Buna rağmen, Girit göçmenleri Hristiyanlık çağrışımı içerdiğinden etnik kimlik belirlemelerini *Rum* olarak yapmamakta, Müslüman çağrışımı içeren *Türk* adını tercih etmektedirler. KK’nin “Dedeleriniz kendilerini ne sayıyorlardı, Rum mu, Türk mü?” sorusunu önce “*Romeika, Romeika.*” biçiminde cevaplayıp sonrasında cevabına hemen, “Ama Müslüman oldular.” sözlerini eklemesi, bu endişeyi göstermektedir (derleme metin, 45-50. satırlar). Bu göçmenlerin kanaat önderleriyle yaptığımız görüşmelerde de aynı hassasiyet gözlenmiştir. Bu hassasiyet de Girit göçmenlerinin “Rum tohumu”, “yarım gavur” sözleriyle yadırganmalarından hatta dışlanmalarından (Sepeyçioğlu 2011: II) kaynaklanmaktadır.

Türkiye Girit göçmenlerinin Türkçeyi öğrenme süreçleri ve Türkçeyi kullanım özellikleri, Girit Adası Rumcası ve Yunanca bilinmeksizin ortaya konamaz. Çünkü Girit göçmenlerinin dillerinin alt katmanında bu lehçe ve dil vardır. Türkiye Girit göçmenlerinin Türkçe ağızları, Türkiye Türkçesi standart dili özellikleri ve bu göçmenlerin yerleştirildikleri bölgenin Türkçe

ağızlarından bağımsız olarak da ele alınamaz. Çünkü, bu insanlar Türkçeyi hem okullardan hem de yerleştirildikleri bölgenin yerleşik Türklerinden öğrenmişlerdir. Bu noktada Erzin Turunçlu (İmraniye) köyünün ilk yerleşimcilerinin Tecirli Avşarları olduğu bilgisini hatırlamakta yarar var. Bütün bu bilgilerden sonra, Erzin Turunçlu (İmraniye) köyü Girit göçmenlerinin Türkçe ağzının Leylâ Karahan'ın ağız sınıflandırmasında yer alan hiçbir sınıfa (Karahan 1996) kolaylıkla yerleşmediğini (Zaten mikro düzeydeki bu gibi ağızların genel bir sınıflamada kendilerine hemen yer bulamayacağı da ortadadır.), bu ağzın çok bileşenli bir Türkçe ağzı olduğunu söyleyelim. Bununla birlikte bu ağızda ses bilgisel olarak *ā*, *ā*^y ses birimleri, (International Phonetic Alphabet'te "ı" ve "e" işaretleri ile karşılanan ses birimlere yakın ses birimler) söz başı *h*- düşmesi, ünlü uzunlukları, çoğu *ı* ünlüsünün *i* olarak sesletimi; söz dizimsel olarak da devrik cümle kullanımı dikkat çekmektedir. Ayrıca biçim bilgisel olarak ve söz varlığı bakımından tam bir çeşitlilik vardır: *haşlı 'yok, yi 'yorduk, buluyor 'duk, haşlıyor 'duk, gi 'dāmiyok, birağ 'dilar, çıkari 'yordu, bağ 'tilār, kal 'miş, gör 'duk, diyā 'cām, duru 'yor, 'hā'rkā'ş, bayak 'tan, rō 'vīs-ya, fā 'şulās, 'fāci* gibi. Buna göre, Türkiye Girit göçmenlerinin Türkçe ağızlarının ortak özelliklerinin neler olduğu ve bu ağızların göçmenlerin yerleştirildikleri bölgelerin ağızlarından ne ölçüde izler taşıdığı ancak bütün Girit göçmenlerini içine alan bütünlüklü ve geniş bir veriye dayanan bir çalışmayla ortaya konulabilir.

Kaynaklar

- Karahan, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Okuşluk Şenesen, Refiye (2011), *Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri Halk Kültürü Araştırması*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Ozil, Ayşe (2019), "Millet Sistemine Farklı Bakmak: Osmanlı Rum Topluluklarında Toplumsal Yaşam, devlet ve Kurumlar", *Mübadil Kentler: Türkçe Konuşan Rum Ortodokslar* (Yayımlayan: Yonca Cingöz), İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı yayınları, s. 10-15.
- Sansar, M. Fatih (2013), "19. Yüzyılda Çukurova Türkmen Aşiretleri I: Cerid ve Tecirliiler", *Studies of the Ottoman Domain*, C 3, S 5, s. 1-17.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan (2010), "Türkiye'de Anadili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek: Girit Göçmenleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, IX / 20-21, s. 77-108.
- Sepetçioğlu, Tuncay Ercan (2011), *Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

ā →uzun, geniş, düz, *a* ile *e* arası ünlü (*açık uzun e*) için

ă →kısa, geniş, düz, *a* ile *e* arası ünlü (*açık e*) için

ā →uzun, kalın, geniş, düz *a* ünlüsü için

a →kısa, kalın, geniş, düz *a* ünlüsü için

e →kısa, ince, geniş, düz *e* ünlüsü için

ı →kısa, dar, kalın *ı* için

í →kısa, dar, *ı* ile *i* arası *ı* ünlüsü için

i →kısa, dar, ince *i* için

ī →uzun, dar, ince *i* için

ō →uzun, geniş, yuvarlak ve yarı ince *o* için

o →kısa, kalın, geniş, yuvarlak *o* ünlüsü için

ō →uzun, ince, geniş, yuvarlak *ö* ünlüsü için

ö →kısa, ince, geniş, yuvarlak *ö* ünlüsü için

ū →uzun, dar, yuvarlak, yarı ince *u* için

u →kısa, kalın, dar, yuvarlak *u* ünlüsü için

ü →kısa, dar, yuvarlak, yarı kalın *ü* için

ʷ →daralarak sesletilen *açık e* için

b →patlamalı, tonlu bir çift dudak sesi olarak *b* için

c →yarı sızıcı, tonlu bir diş damak ünsüzü olarak *c* için

ç →yarı sızıcı, tonsuz bir diş damak ünsüzü olarak *ç* için

d →patlamalı, tonlu bir diş eti ünsüzü olarak *d* için

f →sızıcı, tonsuz bir diş dudak ünsüzü olarak *f* için

g →patlamalı, tonlu bir ön damak ünsüzü olarak *g* için

ğ →patlamalı, tonlu, yarı kalın, arka damak ünsüzü olarak *g* için

h →sızıcı, tonsuz bir gırtlak ünsüzü olarak *h* için

ħ →sızıcı, tonsuz, hırıltılı bir ön damak ünsüzü olarak *h* için

j →sızıcı, tonlu, bir dil ucu damak ünsüzü olarak *j* için

k →patlamalı, tonsuz bir arka damak ünsüzü olarak *k* için

- k** →patlamalı, tonsuz bir arka damak ünsüzü olarak *k* için
- l** →tonlu bir dil ucu ünsüzü olarak *l* için
- m** → patlamalı, nazal, tonlu bir çift dudak ünsüzü olarak *m* için
- n** →patlamalı, nazal, tonlu bir diş eti ünsüzü olarak *n* için
- ñ** →tonlu, damaksız nazal *n* için
- p** →patlamalı, tonsuz bir dudak ünsüzü olarak *p* için
- r** →tonlu, patlamalı bir dil ucu ünsüzü olarak *r* için
- s** →sızıcılı, tonsuz, ince bir diş eti ünsüzü olarak *s* için
- ş** →sızıcılı, tonsuz bir diş damak ünsüzü olarak *ş* için
- t** →patlamalı, tonsuz bir diş eti ünsüzü olarak *t* için
- w** →çift dudak *v*'si (*w*) için
- y** →sızıcılı, tonlu bir ön damak ünsüzü olarak *y* için
- z** →sızıcılı diş eti ünsüzü olarak *z* için
- '** →bir gırtlak boğumlanması olarak hemze için
- h** →düşme aşamasındaki-belli belirsiz sesletilen *h* için
- w** →düşme aşamasındaki-belli belirsiz sesletilen çift dudak *v*'si için
- ˈ** →vurgu

